

KLAAS VAN BERKEL

UNIVERSITEIT VAN HET NOORDEN

VIER EEUWEN ACADEMISCH LEVEN IN GRONINGEN

DEEL 2

DE KLASSIEKE UNIVERSITEIT 1876-1945

Universiteit van het Noorden

Studies over de Geschiedenis van de Groningse Universiteit 10

‘Universiteit van het Noorden: vier eeuwen academisch leven in Groningen’

**rijksuniversiteit
 groningen**

Uitgegeven onder redactie van prof. dr. K. van Berkel

UNIVERSITEIT VAN HET NOORDEN:
VIER EEUWEN ACADEMISCH LEVEN
IN GRONINGEN

DEEL II DE KLASSIEKE UNIVERSITEIT, 1876-1945

KLAAS VAN BERKEL

Hilversum
Verloren
2017

Deze publicatie kwam mede tot stand dankzij financiële steun van
het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen.

Ter nagedachtenis aan Jan Jacobus Sloff (1925-2008)

Afbeeldingen op het omslag: voorkant J.C. Kapteyn (p. 547); het nieuwe Academiegebouw
(Collectie Universiteitsmuseum Groningen); rug het oude Academiegebouw (Collectie
Universiteitsmuseum Groningen); achterkant ontwerp van de wandschildering in de aula (p. 304);
het nieuwe Academiegebouw (zie boven).
Losse portretten: voorkant Anda Kerkhoven (p. 560), H.J. Hamburger (p. 299), A.P. Fokker (p. 290),
H.J.F.W. Brugmans (p. 551); A.G. van Hamel (p. 293);
rug G. Heymans (Collectie Universiteitsmuseum Groningen); P. Pet (p. 295);
achterkant E. Baehrens (p. 291); I.H. Gosses (p. 550); G.A. Roos (p. 549); E. Neurdenburg (p. 449).

© 2017 Klaas van Berkel & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

ISBN 978-90-8704-681-1

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort

INHOUDSOPGAVE

Inleiding tot deel II	9
DAGERAAD VAN EEN TWEEDE GOUDEN EEUW (1876-1914)	
Inleiding	13
1 Dankbaar, maar niet voldaan (1876-1895)	17
De transformatie van Groningen 18 De beloften van de nieuwe wet 22 De uitvoering van de wet 28 'Academic drift': farmacie en moderne talen 32 Uit het dal 37 Groningse professoren en de sociale kwestie 41 Cort van der Linden als cultuurpessimist 46 Een professor in de problemen 52 De ziekenhuiskwestie opgelost 54 De onvoldaanheid ten einde 58	
2 Doorbraak (1895-1913)	61
Expansie 61 De doorbraak van J.C. Kapteyn 66 Internationalisme versus nationalisme 69 Herziening van het hoger onderwijs 77 Soevereiniteit in eigen kring 81 Een nieuwe wet 84 De Academiebrand 87 Tamme beesten zwijgend bijeen 91 Heymans en de mystiek van de wetenschap 95 Heel zacht en bedeesd: twee meisjesstudenten 102 Vrouwen in de wetenschap 103 De psychologie der vrouwen 108	
3 Archipel in wording: bestuurlijke en materiële infrastructuur I	117
Curatoren en secretaris 117 Een landheer als curator 122 Senaat en rector magnificus 123 De macht van de rijksbouwkundige 126 Het Academiegebouw en de bibliotheek 127 Bakstenen voor de bèta's 134 Farmacie en Natuurkunde 135 Botanie en Geologie 140 Zoölogie en nogmaals Farmacie 147 Scheikunde en Astronomie 149 Bouwen voor de medici 155 Oogheelkunde en Hygiëne 155 Het Academisch Ziekenhuis 160 Pathologische Anatomie en Anatomie 163 Kindergeneeskunde 166 Fysiologie 169 Een laboratorium voor de ziel 172 Besluit: het geheel en de delen 176	
4 Van schools naar realistisch onderwijs	181
De structuur van het onderwijs 181 Goede en minder goede docenten 192 Overlading 198 De wending naar de praktijk 202 Klassiek versus modern 208 Botsende visies en idealen 212	
5 Het raderwerk der wetenschap	221
Het bankroet der wetenschap? 222 Methodestrijd 224 Definiëren door markeren: wetenschap versus geloof en kunst 231 Wetenschap in de praktijk I:	

	bronnenstudie en tekstuitgaven 237 Wetenschap in de praktijk II: commentaar en casuïstiek 243 Wetenschap in de praktijk III: metingen en experimenten 245 Fokker contra de dogmatische bacteriologie 246 Haga, Wind en het raadsel van de X-stralen 248 De borstkas van Willem 253 Wenckebach en de klinische radiologie 254 Hamburger en de menselijke stofwisseling 259 Jaeger en de scheikunde van hoge temperaturen 261 Oude gewoonten en nieuwe patronen 263 Waartoe wetenschap? Zuiver of toegepast? 266	
6	Schijn en wezen van het studentenleven	271
	De ‘gemiddelde’ student 272 De gouden jaren van het corps (1876-1890) 275 ‘Ofschoon ik geen socialist ben’. Pieter Jelles Troelstra als Gronings student 306 De opmars van de ernst (1890-1900) 309 Nieuwe verenigingen 315 Blijvend overwicht van het corps (1900-1914) 326 Groenlopen in Groningen 330 Maar achter de façade 340	
7	Professioneel en professoraal: beeld en zelfbeeld van de hoogleraren	343
	Het docentencorps: hoogleraren en mindere goden 343 Sociale positie van de hoogleraren 348 Benoemingsperikelen 350 Op stand 353 Het ‘gezellige’ leven: sociaal en professioneel verkeer 354 Het politieke circuit 360 Professor Ooievaar in de gemeenteraad 361 Oude en nieuwe rituelen 362 Harde werkers 367 Een verheven ambt 371 Autonomie en academische vrijheid 374 Het ongedwongen Groningen 379 Historici op excursie 382 De Hollandsche koorts 384	
8	Apotheose (1913-1914)	391
	Zelfbewust internationalisme 391 De decoratie van het Academiegebouw 397 De Stuers in Groningen 400 De plannen van senaat en studenten 400 Het Internationale Physiologencongres 402 Rumor in casa 406 Het grote lustrumfeest 413 Evenwichtskunst 420 Een groot succes, en toch ... 423	
IJZEREN JAREN (1914-1945)		
	Inleiding	429
9	De donkere poort (1914-1918)	431
	Eerste reacties, eerste gevolgen 432 Neutraal, maar ook partijdig 434 Een bres in het klassieke bolwerk 439 ‘Sub pondere crescit’ 444 Gas- en kolennood 451 Wapenstilstand 453	
10	Herwonnen evenwicht (1918-1930)	455
	De schok van de vrede 455 Moeizame internationale verbroedering 459 Magna Pete ontvangt Oostenrijkse studentes 462 Wetenschappelijk proletariaat? 463 Bezuinigingen 466 Stabilisering na 1925 468 Franz Böhl: een filoloog wordt archeoloog 471 Naar Indië 475	
11	Bedreigd (1930-1940)	477
	Bezuinigingen: eerste ronde (1932) 477 De noodzaak tot bezinning 481 Bezuinigingen: tweede ronde (1934) 483 Ondertussen bij de oosterburen 488 ‘Sub pondere crescit’? 495 Tussen hoop en vrees, 1938-1940 503	

12 In de oude bedding: bestuurlijke en materiële infrastructuur II	507
Het bevoegd gezag: de minister en de curatoren 507 Het bureau van curatoren 513 Hoeders van de klassieke universiteit: senaat en rector 517 Een zuinige bouwheer 521 Academiegebouw en Universiteitsbibliotheek 522 Schei- en Natuurkunde 526 <i>Gevalen op het veld van eer</i> 531 Het Biologisch-Archaeologisch Instituut 532 Een eigen tehuis voor de letteren 537 Het Universiteitsmuseum 539 Het medisch complex 540 Psychiatrie, KNO en Tandheelkunde 543 Radiologie 561 Dermatologie 564 Oogheelkunde 567 Kindergeneeskunde als sluitstuk 570 Conclusie 571	
13 Hoger onderwijs en het ‘pedagogisch moment’	573
Het Academisch Statuut 573 <i>Na het examen</i> 579 De opkomst van de pedagogiek 580 Dirk Bos, <i>onderwijsman</i> 582 Pedagogisch onderwijs in Groningen, 1918-1928 587 <i>Tegen de tijdgeest</i> 590 De wereld van zuivel, strokarton en aardappelmeele 592 Eindelijk een lerarenopleiding 596	
14 Oude en nieuwe wetenschap	601
Afscheid van de negentiende eeuw 601 Van der Leeuw en de godsdienstfenomenologie 605 In de schaduw van de meester: Kapteyn en Van Rhijn 610 Hamburger en Buytendijk: van biochemie naar psychologie 614 De <i>gemiste Nobelprijs van Szent-Györgyi?</i> 618 Sijmons en de ‘andere’ Kapteyn: van taal- naar volkskunde (van het Noorden) 622 Heymans en Polak tegen de geest van de tijd 632 Van Giffen en de ontdekking van Nederlands vroegste verleden 640 De opkomst van de sociale wetenschappen 646	
15 Pogingen tot academische gemeenschap	651
De grenzen van de academische gemeenschap 651 <i>Buytendijk over het fluidum groningenensis</i> 659 Reorganisatie van het studentenleven 660 De paradox van <i>Der Clercke Cronike</i> 675 Gemeenschap in tijden van crisis en depressie 685 De Groninger Gemeenschapsleus, maar niet heus 694	
16 Oorlog en bezetting (1940-1945)	701
1940 701 1941 706 1942 711 1943 716 1944 720 1945 723 <i>Uit het dagboek van professor Van Winter</i> 724	
Tussenbalans: het einde van de klassieke universiteit?	727
Noten	729
Lijst van afkortingen, bronnen en bibliografie	807
Namenregister	816
Woord van dank	832

INLEIDING TOT DEEL II

De universiteit is een hybride instelling en juist daarin schuilt haar kracht. Dat was de stelling van het eerste deel van deze geschiedenis van de Groningse universiteit en dat is ook de stelling van dit tweede deel. Die ongelijksoortige, soms tegenstrijdige functies, zoals onderwijs, onderzoek, maatschappelijke dienstverlening en patiëntenzorg, zitten elkaar niet in de weg, maar bevruchten elkaar. Goed onderzoek gedijt bij goed onderwijs, maatschappelijke dienstbaarheid motiveert onderwijs en onderzoek. Als de overige condities ook gunstig zijn – een voldoende aantal goede studenten, een levendige universitaire gemeenschap, een stabiele politieke omgeving, een van hoger hand erkende academische vrijheid – kan een universiteit tot bloei komen, dat wil zeggen goede studenten afleveren, hoogwaardig onderzoek uitvoeren, een maatschappelijk rol van betekenis spelen en een baken van beschaving zijn dat tot navolging aanspoort. Wie uit naam van efficiëntie de functies van een universiteit scheidt, houdt een school, een onderzoeksinstituut, een adviesbureau en een kliniek over die samen minder waard zijn dan het oorspronkelijke geheel.

Het bewijs voor deze stelling, als er ooit bewijzen zijn in dit soort aangelegenheden, ligt voor Groningen in de geschiedenis van de universiteit tussen de nieuwe Wet op het hoger onderwijs uit 1876 en de Duitse bezetting in 1940-1945. Die driekwart eeuw was een zeer bewogen tijd: een universiteit die bijna opgeheven werd, die daarna binnen korte tijd een instelling werd die ook internationaal meetelde, die erin slaagde om ondanks tegenwind overeind te blijven, maar die tijdens de Duitse bezetting de ene na de andere illusie kwijt raakte. Het land veranderde in deze tijd ook snel: grote technische innovaties, de opkomst van de massacultuur, meerdere periodes van financiële en economische crisis en oorlogen waar het land eerst wel en later niet aan ontsnapte. En dat in een werelddeel waarvan de politieke kaart meerdere keren door elkaar werd gegooid. Aan dramatiek dus geen gebrek – al waande de universiteit zich in deze periode ‘saevis in undis tranquillis’, een oord van rust in woelige baren.

De universiteit zoals deze zich in deze tijd ontwikkelde typeer ik, in navolging van anderen, als de ‘klassieke universiteit’. Klassiek in die zin dat de universiteit in deze tijd een tijdloze kwaliteit vertegenwoordigde die onafhankelijk van de specifieke gestalte die zij aannam nog altijd iets voor onze tijd te betekenen heeft. Niemand hoeft er rouwig om te zijn dat belangrijke kenmerken van de universiteit uit de late negentiende eeuw verdwenen zijn, zoals de vrijwel onaantastbare positie van de hoogleraren of de in veel opzichten idiote corporale studentencultuur. Naar de late negentiende eeuw, hoe fascinerend en roemvol die periode in het bestaan van de Groningse universiteit ook is geweest, verlangt niemand terug. Maar ik hoop te laten zien dat de universiteit in die tijd ook stond voor bepaalde waarden die wij nog altijd, in eigentijdse vorm, zouden

moeten koesteren. Het ideaal van de functionele afzondering, in de inleiding tot deel I al kort toegelicht, blijft nastrevenswaardig.

Om te kunnen beschrijven hoe de universiteit zich in deze tijden ontwikkelde, is wederom een zuiver institutionele of zuiver sociale geschiedenis onvoldoende. Alle aspecten dienen aan de orde te komen, de historicus kan zich met niets minder dan een alomvattende beschrijving tevredenstellen. Hij moet doordringen tot in de haarvaten van het academisch leven, aanschouwelijk maken wat het betekende om als student, docent of bestuurder deel te zijn van deze wonderlijke wereld, laten zien hoe alles in elkaar grijpt en hoe ogenschijnlijk onbeduidende details de complexiteit van de universiteit weerspiegelen. Als elke universiteit is zij een gebouw met oneindig veel kamers waarin de bezoeker kan blijven ronddwalen zonder ooit uitgekeken te raken en waarin alles naar alles verwijst. Dat verklaart tegelijk de Bruckner-achtige proporties die deze geschiedenis van Groningse universiteit heeft aangenomen.

Dit werk is niet alleen geboren uit verwondering en bewondering, maar ook uit liefde. Liefde voor de universiteit als een van de grootste creaties van de beschaving, liefde ook voor *déze* universiteit. Niet omdat ze volmaakt is of de beste, maar omdat ze, met alle gebreken die elk menselijk bouwwerk aankleven, iets vertegenwoordigt wat blijft inspireren en motiveren. Over de vraag of die liefde een objectief wetenschappelijke behandeling van de geschiedenis in de weg zit maak ik me al lang geen zorgen meer. Er was een tijd dat historici zich druk maakten over de vraag of hun vak wel een wetenschap was en wat er, als dat niet het geval was, gedaan moest worden om die status alsnog te verwerven. Die tijd is geweest. Niemand zal tegenspreken dat er bij de beschrijving en analyse van het verleden regels gevolgd moeten worden, maar we weten dat dat niet voldoende is. De geschiedwetenschap is meer dan een ambacht dat vakbekwame beoefenaars nodig heeft. Van mijn leermeester Edzo Waterbolk heb ik geleerd dat als de liefde ontbreekt, de wetenschap steriel blijft. Want liefde maakt niet blind, liefde doet leven, liefde doet *hér*leven.

DAGERAAD VAN EEN
TWEEDE
GOUDEN EEUW
(1876-1914)

INLEIDING

In 1914 vierde de Groningse universiteit op grootse wijze haar driehonderdjarig bestaan. De feestelijkheden begonnen op maandagavond 29 juni met een receptie in het Academiegebouw aan de Broerstraat. Maar daarvoor hielden de studenten om half tien nog een serenade voor de buitenlandse gasten. Op het plein voor de academie stonden enkele honderden studenten, er waren fakkels ontstoken en rondom wachtten de toeschouwers op wat er zou gebeuren. Toen iedereen een plek gevonden had, trad de rector van het Groningse studentencorps Vindicat atque Polit naar voren, de rechtenstudent Melchior Jan Bos. Hij bracht – in het Frans – de buitenlandse gasten in herinnering onder welke condities de Groningse hogeschool in 1614 was opgericht:

Het was de tijd, dat ons vaderland de vruchten van de herwonnen vrijheid begon te plukken en aan het begin stond van de bloei van de handel, de landbouw, de kunsten en de wetenschappen. De geestdrift waarmee we altijd zo graag over die tijd spreken, zou bij u de indruk kunnen wekken, dat de geschiedenis van ons land nooit meer zulke glorieuze bladzijden zou hebben gekend. Dat is waar voor het verleden, maar niet voor de eigentijdse geschiedenis. Wij leven in een tijd die alles overtreft wat we tot nu toe hebben gezien en waarover men later zeker zal spreken als over ‘de tweede gouden eeuw’, zo niet over ‘de diamanten eeuw’.¹

Na geestdriftige toejuichingen van iedereen op het plein bedankte de Franse socioloog Émile Durkheim namens de buitenlanders de studenten en dezen zongen daarna nog eens uit volle borst het ‘Io vivat’.

Bos vertelde de aanwezigen niets nieuws. In Nederland leefde inmiddels in brede kring het besef dat het land op allerlei terrein een bloeiperiode doormaakte die alleen maar te vergelijken was met de gloriejaren van de zeventiende eeuw. Die eerdere periode heette sinds enige tijd de Gouden Eeuw. Van 1896 tot 1898 was in drie delen van de Leidse en daarvoor Groningse hoogleraar P.L. Muller het geïllustreerde overzichtswerk *Onze Gouden Eeuw* verschenen en dankzij dat boek raakte de term verankerd in het collectieve bewustzijn.² De hele negentiende eeuw door was het streven altijd geweest om weer op dat oude peil terug te keren, en Melchior Bos en zijn toehoorders waren er nu van overtuigd dat dat eindelijk gelukt was, dat er een nieuwe gouden eeuw was aangebroken. Behalve voor de kunst en de handel in de zeventiende eeuw was er veel aandacht voor de wetenschap, speciaal voor de natuurwetenschap. In het beeld van de Gouden Eeuw stonden zeehelden, schilders en dichters zij aan zij met natuuronderzoekers en uitvinders. Het land van Rembrandt was ook het land van Simon Stevin en Christiaan Huygens. Tijdens een grote Swammerdamherdenking in 1880 had de Am-

sterdamse hoogleraar geneeskunde B.J. Stokvis zelfs geponereerd dat het juist de beoefenaars van de natuurwetenschap waren die de roem van de natie uitmaakten:

Naast de staatslieden en de oorlogshelden, naast de dichters en de kunstenaars, zijn het toch vooral de mannen der wetenschap, die den naam van een volk tot ver over de grenzen, waar het woont, doen leven. Toen Shakespeare's genie nog slechts zijn landgenooten bekend was, hielden Harvey en Newton den roem van Engeland voor het geleerde Europa op.³

Welnu, op dat punt kon men Stokvis in 1914 wel gelijk geven: ook nu waren het weer natuuronderzoekers als H.A. Lorentz en J.H. van 't Hoff die de naam van Nederland in het buitenland hadden gevestigd. 'De schimmen van Stevin en Huygens kunnen gerust zijn,' schreef al in 1898 de popularisator J.J. le Roy, 'hunne geestelijke nazaten houden den oude standaard hoog.'⁴ Buitenlanders beaamden dat. Naar aanleiding van de toekenning van de Nobelprijs voor de Natuurkunde aan H. Kamerlingh Onnes in 1913 noemde de Duitse natuurkundige Woldemar Voigt Nederland 'eine Grossmacht im Gebiete der Physik'.⁵

Bos voorspelde dat men ooit de tijd waarin hij leefde zou aanduiden als 'de tweede gouden eeuw' en gelijk kreeg hij. Sinds enige tijd is het inderdaad gebruikelijk om het laatste kwart van de negentiende eeuw en de eerste decennia van de twintigste eeuw aan te duiden als de Tweede Gouden Eeuw.⁶ Dat die periode er een is geweest van uitzonderlijke bloei, wordt door niemand betwist. Of men nu let op het aantal Nobelprijzen dat aan onderzoekers uit een bepaald land wordt toegekend, op de wetenschappelijke productiviteit van de onderzoekers uit die tijd of op de aandacht die heden ten dage in biografische naslagwerken aan die onderzoekers wordt besteed, steeds blijkt dat Nederland zeker vanaf de jaren tachtig van de negentiende eeuw een bovengemiddelde bijdrage aan de vooruitgang van de wetenschap leverde, in het bijzonder aan de natuurwetenschap. Wat deze spectaculaire herleving van de Nederlandse wetenschap veroorzaakte, is minder duidelijk. Hoe belangrijk waren de onderwijswetten van 1863

Afb.1 Het Academieplein in Groningen, hier tijdens het lustrum van 1929. Universiteitsmuseum Groningen.

en 1876 voor de rekrutering van nieuw talent? Was er onder de liberale elite werkelijk sprake van een grote bereidheid om de wetenschap te stimuleren? In welke mate hebben de mogelijkheden tot sociale stijging die de wetenschap bood er werkelijk toe bijgedragen dat de prestatiebereidheid van de nieuwe generatie onderzoekers groter was dan daarvoor? Niet iedereen geeft op die vragen altijd hetzelfde antwoord, maar dat Nederland rond 1900 een uitzonderlijke bloei op speciaal natuurwetenschappelijk terrein doormaakte, staat buiten kijf.

De vraag is nu welk aandeel de Groningse universiteit aan de Tweede Gouden Eeuw had. De term werd gemunt op de stoepen van het Groningse Academiegebouw, maar wat droegen Groningse geleerden bij aan de herleving van de wetenschap in Nederland? Dat Groningse hoogleraren tot 1914 geen Nobelprijzen binnensleepten en Leidse en Amsterdam collega's wel, zegt niet alles. Als er een Nobelprijs voor de Astronomie was geweest, had de sterrenkundige J.C. Kapteyn die zeker gekregen. Maar de uitgangspositie van Groningen was wel ongunstig. Groningen moest in vergelijking met Leiden en Utrecht van ver komen. De universiteit had in het derde kwart van de negentiende eeuw een moeilijke tijd doorgemaakt, toen door de krimp van het aantal studenten het voortbestaan van de universiteit ernstig in gevaar was gekomen. Daar had men in Leiden en Utrecht geen last van gehad. Tegelijk had Groningen weer niet zoals Amsterdam het voordeel dat men in 1877, toen de nieuwe Wet op het hoger onderwijs van kracht werd, met een grotendeels schone lei kon beginnen. Men moest het in Groningen bij de start van het nieuwe tijdvak hoofdzakelijk met het oude personeel doen. Betekent dat nu dat Groningen geen of maar een gering aandeel heeft gehad in de Tweede Gouden Eeuw?

1 DANKBAAR, MAAR NIET VOLDAAN (1876-1895)

Op vrijdag 17 maart 1876 laat in de middag kwam bij de redactie van de *Provinciale Groninger Courant* het verlossende telegram uit Den Haag binnen: 'De Akademie blijft!' Zojuist had de Tweede Kamer zonder hoofdelijke stemming het artikel in de nieuwe Wet op het hoger onderwijs aangenomen waarin stond dat er drie rijksuniversiteiten zouden zijn, namelijk in Leiden, Utrecht en Groningen. Tevens was besloten dat de gemeente Amsterdam de mogelijkheid kreeg haar Athenaeum om te zetten in een volwaardige universiteit. Aan alle onzekerheid over het voortbestaan van de kwijnende Groningse universiteit was in één keer een einde gekomen. Jarenlang was er gestreden over de vraag of Nederland wel rijk genoeg was om drie universiteiten in stand te houden, of er in het land wel voldoende gekwalificeerde docenten te vinden waren, of met name Groningen wel voldoende studenten trok en of de stad niet beter op iets anders zou kunnen inzetten dan op het behoud van die toch ten dode opgeschreven universiteit. Dat alles was nu voorbij, men kon weer vooruit. Overal ging de vlag uit.

Het Groningse studentencorps *Vindicat atque Polit* had zich onder leiding van rector Heike Kamerlingh Onnes op alles voorbereid. In het geval dat de Tweede Kamer negatief zou beslissen, zou er een *funus* worden gehouden, een academische rouwplechtigheid. Maar in het geval dat de Kamer gunstig besliste, zou er een groot feest komen. En dat feest kwam er. 's Avonds was er een serenade. Om negen uur trokken de studenten, voorafgegaan door het muziekkorps van de stedelijke schutterij, naar het huis van de commissaris des Konings in de Oude Boteringestraat, vervolgens naar het huis van de burgemeester, daarna naar het Academiegebouw, waar de senaat bijeen was, en ten slotte naar het koffiehuis van Reitsma aan de Grote Markt, waar het actiecomité vergaderde dat in de voorafgaande jaren de acties ten gunste van de Groningse faculteit had gecoördineerd. Verschillende burgers ontstaken bij het passeren van de stoet Bengaals vuur. Na afloop keerden de studenten terug naar hun sociëteit, ook aan de Grote Markt, waar zij tot in de kleine uurtjes doorfeesten, samen met ettelijke professoren en leden van het actiecomité. Op zaterdag was er een buitengewone muziekkuitvoering van Sociëteit De Harmonie, op maandag 20 maart organiseerde de Studenten-IJclub een matinée musicale, 's avonds was er weer een soirée musicale in De Harmonie en de volgende dag bood de ondernemerssociëteit Soranus gulhartig een receptie aan. Hoogtepunt was op woensdagavond 22 maart een gekostumeerd studentenbal, wederom in De Harmonie. Fontein, rotsen, bustes, guirlandes, en reusachtige spiegels, de grote zaal van De Harmonie was omgetoverd in een waar lusthof. Om alle kosten te dragen (het bal alleen al kostte bijna 600 gulden) kregen de studenten van *Vindicat* wel een hoofdelijke omslag van 10 gulden te betalen.¹

Dat de Eerste Kamer nog akkoord moest gaan met de nieuwe wet, was in al die feestvreugde een zaak van ondergeschikt belang. Niemand ging ervan uit dat de Eerste Kamer nog dwars zou liggen, en dat klopte ook. Op 28 april verscheen de nieuwe wet in de *Staatscourant* en kon men aan de slag. De wet had slechts de belangrijkste zaken voor het hoger onderwijs geregeld. De examenregeling, die bewust buiten de wet was gehouden, moest nog worden vastgesteld. Voor dat zogenaamde Academisch Statuut moest de minister eerst in overleg treden met de senaten van de drie rijksuniversiteiten en pas als er een regeling was getroffen, kon de nieuwe wet van kracht worden. Ook moesten er overgangsregelingen komen voor de studenten die onder de oude bedeling waren gaan studeren. Toen het Academisch Statuut geregeld was, kon de ingangsdatum van de nieuwe wet bepaald worden op 1 oktober 1877. Kort daarna, op 16 oktober 1877, opende ook de nieuwe Universiteit van Amsterdam, die in vrijwel alles een kopie was van de rijksuniversiteiten, haar deuren voor de studenten.

DE TRANSFORMATIE VAN GRONINGEN

Het was mooi dat de Tweede Kamer de Groningse universiteit ongemoeid had gelaten, maar wat waren haar vooruitzichten? De nieuwe wet wees de universiteiten, dus ook de Groningse, wel een paar nieuwe leerstoelen toe en beloofde dat alle universiteiten op dezelfde voet zouden worden behandeld, maar het uitgangspunt van Groningen was niet bepaald gunstig. Het was niet voor niets dat er vóór 1876 zo vaak op het opheffen van de universiteit was gezinspeeld. Studenten die wegbleven, hoogleraren die zo snel mogelijk weer vertrokken, zou dat nu opeens anders worden? Had de universiteit voldoende veerkracht om de inzinking te boven te komen?

Welke perspectieven de Groningse universiteit had was het onderwerp dat rector magnificus W.M.H. Sanger bij zijn aftreden op 12 oktober 1876 aansneed in zijn rede ‘Het Groningen der toekomst, de hoop harer universiteit’. De medicus sloot aan bij een waarschuwend woord dat de oud-hoogleraar in de theologie Petrus Hofstede de Groot op 12 juni in de *Provinciale Groninger Courant* had laten horen. ‘Zal zij [de universiteit] haar vroegeren luister herwinnen,’ had De Groot zich afgevraagd, of zou zij blijven kwijnen en op den duur toch verdwijnen? Omdat volgens de nieuwe wet de propedeuse naar het gymnasium was verschoven, zouden de studenten korter studeren en zouden er per jaar minder ingeschreven staan. Hij pleitte daarom voor het verstrekken van meer beurzen om meer studenten aan te trekken.² Ook Sanger was er niet zo zeker van dat nu de nieuwe wet was aangenomen alles wel goed zou komen. De oorzaak van de achteruitgang van de Groningse universiteit was volgens hem namelijk niet de stiefmoederlijke behandeling die de universiteit decennialang van de regering had ondervonden. De toezegging van nieuwe leerstoelen en een betere financiering zouden daarom ook niet vanzelf de gewenste herleving brengen. Dat Groningen zo achteruitgegaan was, had volgens Sanger alles te maken gehad met de locatie van de universiteit, de stad Groningen. Het benauwde Groningen, dat ingesnoerd lag in haar vestingwerken, had studenten afschrikt om naar het Noorden te komen en ook het gebrek aan mogelijkheden voor cultuur en recreatie had Groningen bepaald onaantrekkelijk gemaakt als studentenstad. Studenten hadden niet meer genoeg aan wat leslokalen, een laborato-

rium of een bibliotheek, maar wilden ook naar het toneel en de concertzaal, voorzieningen die alleen een grote stad kon bieden.

Nu waren er al enige ontwikkelingen in gang gezet die hoop boden. De Vestingwet uit 1874 had de afbraak van de vestingwallen mogelijk gemaakt, er was een groot scheepvaartkanaal van de stad naar Delfzijl gegraven, zodat Groningen een wereldhaven kon worden, en er waren – om nog iets anders te noemen – plannen voor een nieuwe schouwburg aan het Schuitendiep, zodat op termijn de studenten voor hun vermaak niet alleen aangewezen waren op de kermis. Zo'n nieuwe schouwburg zou het culturele leven in Groningen op een hoger peil brengen en de aantrekkingskracht van de stad vergroten. Maar er was nog veel meer nodig, vond Sanger. Er moest een goed waterleidingnet aangelegd worden, zodat de openbare pompen konden verdwijnen, die water leverden dat niet gedronken kon worden; er moest een goede bad- en zweminrichting komen; en voor de afvoer van fecaliën en ander vuil moest de gemeente een verbeterd tonnenstelsel invoeren, in plaats van 'dien loggen wagen, die hier iedere morgen dreunend door de straten schudt, en wiens inhoud zich reeds in de verte door zijn geur verraadt'.³ Zelfs in Leeuwarden en Dokkum was dit al beter geregeld! Kortom, allemaal maatregelen die een modern stedelijk bestuur toch al moest nemen en die uitermate gunstig zouden kunnen uitpakken voor Groningen als universiteitsstad. Sanger was ervan overtuigd 'dat juist in dit tijdperk van wedergeboorte waarin onze stad zich bevindt, het toekomstig lot van hare universiteit voor een groot gedeelte, zoo al niet geheel, afhankelijk is van de stedelijke regeering'.⁴ Het was misschien allemaal een beetje eenzijdig hoe Sanger de toekomstkansen van de Groningse universiteit beoordeelde – hij kreeg ook daarom ook veel kritiek over zich heen – maar helemaal ongelijk had hij niet.

Sanger kon gerust zijn, want in de volgende decennia ontwikkelde Groningen zich van een betrekkelijk stille provinciestad in een uithoek van het land tot de dynamische metropool van het Noorden.⁵ Tussen 1870 en 1910 verdubbelde het inwoneraantal van Groningen van ruim 38.000 tot 79.000, vooral ten gevolge van migratie vanuit de noordelijke provincies naar de stad. Groningen werd daarmee de vijfde stad van het land. Die expansie werd mede mogelijk gemaakt door het slechten van de oude stadswallen. Wat in 1624, na het voltooiën van de omwalling, nog een veel te ruime jas was geweest, voelde in het midden van de negentiende eeuw als een knellend korset. Arm en rijk woonden dwars door elkaar en in de sloppen en stegen heersten mensonterende, zeer onhygiënische toestanden. Oud was de klacht dat vooral in het zuiden van de stad de hoge wallen de aangrenzende buurten beroofden van frisse lucht en zonneschijn. 'De woningen zijn daar zoo dicht aan den wal gelegen,' schreef al in 1858 de medicus S.E. Stratingh in zijn dissertatie, 'dat er verscheidene dagen in het jaar voorbijgaan, dat zij geen enkele zonnestraal kunnen opvangen.'⁶ Daarom ging in Groningen de vlag uit toen de Tweede Kamer op 11 maart 1874 de Vestingwet aannam, die de functie van Groningen als vesting ophief. 'Zelden bragt de telegraaf ons blijder boodschap dan die wij heden ontvingen. [...] Komt aan met spade en schop en slecht ons den wal, die veerkracht en gezondheid beknelt,' juichte de *Provinciale Groninger Courant*.⁷

Maar zo makkelijk ging dat niet. De gemeente had verwacht dat het rijk de vestinggronden om niet aan de stad zou overdragen, omdat die wallen indertijd door de lokale overheid waren aangelegd. Maar de minister van Financiën piekerde daar niet over – de

Afb. 2 De Praediniussingel in Groningen in 1900. RHC Groninger Archieven. Na de ontmanteling van de vestingwerken wilde de gemeente Groningen aan de zuidkant van de stad straten en pleinen met een zekere allure aanleggen. Dat leidde tot de aanleg van onder andere de Heresingel, de Zuidersingel (nu de Ubbo Emmiusingel) en de hier afgebeelde Praediniussingel.

gemeente mocht de terreinen in hun geheel kopen. Dat weigerde de gemeente, zodat het rijk uiteindelijk de vestinggrond brok voor brok verkocht aan particulieren of de gemeente – of voor eigen gebruik reserveerde.⁸ Het stadhuis hield echter wel de regie over de invulling van de vrijkomende ruimte. In het zuiden en westen van de stad wilde de gemeente een zone met representatieve behuizing creëren. Zo verrezen in de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw aan de singels en soms net buiten de grachten imposante herenhuizen, vrijstaande villa's, de katholieke Sint-Jozefkerk en het Groninger Museum. In de noordwesthoek kocht de gemeente een flink deel op ten behoeve van een park, het Noorderplantsoen, terwijl in het oosten ruimte vrijgehouden werd voor de eventuele bouw van een nieuw ziekenhuis. Voor de werkende stand en de mingevoeden in de gemeente werd vrijwel niets gedaan. Her en der verrezen buiten de oude omwalling buurten waar particulieren of woningbouwverenigingen straten aanlegden en eenvoudige huizen bouwden, vooral voor arbeiders. Al in 1866 had de kort daarvoor opgerichte Woningbouwvereniging een paar straten haaks op de Hereweg volgebouwd (de Eerste en Tweede Willemstraat) en in de jaren na 1870 verrezen arbeidersbuurten pal ten zuiden van het spoor (Davidsstraat en omgeving), buiten de Oosterpoort (waarvoor eerst de gemeentelijke drekstoep verplaatst moest worden) en langs het Winschoterdiep, dicht bij de molens en scheepswerven waar de arbeiders hun geld verdienden. Van enig beleid was geen sprake; de gemeente liet alles over aan het particulier initiatief en begon pas na de invoering van de Woningwet in 1901 schoorvoetend na te denken over stadsplanning en sociale woningbouw. Weliswaar kwamen

er in de periode 1880-1890 meer dan tweeduizend woningen in Groningen bij, maar dit was bij lange na niet voldoende om de bevolkingsgroei op te vangen. De woningnood was daarom tegen 1900 minstens even groot of misschien zelfs wel groter dan vóór 1870.

Ook op andere punten bleek de Groningse elite goed voor zichzelf te zorgen en maar weinig te doen voor de mensen aan de onderkant van de samenleving. Al in 1883 verrees aan de Turfsingel, op de plaats waar vroeger het Kruithuis of Arsenal had gestaan, een stadschouwburg, een cultuurpaleis zoals weinig andere steden hadden, maar aan de verbetering van de riolering en de waterleiding werd weinig gedaan. Voor zover er riolering was, diende deze alleen voor de afvoer van hemelwater, terwijl de fecaliën zoals Sängner al beschreef met karren en tonnen ingezameld werden om als mest aan de boeren in de Veenkoloniën verkocht te worden. Op het gebied van de riolering bleef alles nog even bij het oude, maar aan een goede waterleiding werd gewerkt. In 1878 werd de NV Groninger Waterleiding opgericht, die in 1881 begon met de levering van schoon water uit de Drentse A aan 221 welgestelde particulieren en enkele gemeentelijke instellingen. Weliswaar kregen in tijden van dreigende cholera-uitbraken, zoals in 1883, ook armen tijdelijk de mogelijkheid om bij deze onderneming water te betrekken, maar het ging de oprichters en aandeelhouders van het bedrijf vooral om de zeer aanzienlijke winst die zij elk jaar opstrekten. Dat hier een overheidstaak lag, drong maar langzaam tot de Groningse bestuurders door. Het duurde tot 1912 voordat de Groninger Waterleiding concurrentie kreeg van een gemeentelijk waterleidingbedrijf.

Door de ruimtelijke expansie van de stad en de bouw van vele voorname huizen kreeg Groningen in de laatste decennia van de negentiende eeuw een geheel ander aanzien. Groningen profileerde zich in deze jaren nog steeds als handelsstad. Daarom was ook het Eemskanaal gegraven en later het Verbindingskanaal en de Ooster- en Westervhaven. Al kwamen de verwachtingen niet helemaal uit – de grote zeeschepen kwamen niet verder dan Delfzijl en het kanaal werd vooral belangrijk voor de binnenvaart – trots was men er in Groningen wel op. Toch waren er in de stad meer mensen aan het werk in de sector ambacht en nijverheid dan in de dienstverlenende sector. Alleen: bij ambacht en nijverheid ging het hoofdzakelijk om kleine en middelgrote bedrijven, niet om echte grote fabrieken. Uitbreiding en vernieuwing was er in de drukkerswereld, waar vooral de firma Wolters naam maakte, in de rijwielfabricage, waar de firma Fongers aan de Hereweg marktleider werd (na 1900 ging Fongers ook auto's verkopen) en in de tabaksindustrie, waarbij men vooral moet denken aan de sigarenfabriek van Theodorus Niemeijer aan de Hoornsedijk, bij het spoor naar Leeuwarden. De stad telde wel grote bedrijven, zoals de stadsgasfabriek en de Staatsspoorwegen, maar van zulke bedrijven met minstens honderd werknemers waren er maar vijf. De nijverheid in Groningen bleef kleinschalig en de Martinikerk werd niet naar de kroon gestoken door een woud van fabrieksschoorstenen. De industriële revolutie ging dus grotendeels aan de stad Groningen voorbij. Daarvan was in de Veenkoloniën, met zijn fabrieken voor aardappelmeel en strokarton, met de bijbehorende scheepvaart en scheepswerven, veel meer te merken.

De grote man in de agrarische industrie in de Groningse Ommelanden was de Gelderse ondernemer Willem Albert Scholten. In 1841 streek hij in Groningen neer en bouwde hij in Foxhol, dicht bij de turf waarmee hij zijn ovens stookte, een aardappelmeelfa-

briek. Later breidde hij die onderneming uit met tal van andere fabrieken, waarvan ook een in de stad, maar zijn grote stap deed Scholten toen hij in 1881 aan de Grote Markt in Groningen, pal tegenover het stadhuis, drie panden kocht, deze vervolgens afbrak en in plaats daarvan een groot stadhuis bouwde, dat al gauw het Scholtenhuis werd genoemd. Hij kocht ook een terrein pal ten zuiden van het dorpje Helpman en liet een architect een weelderige villa ontwerpen, die hij enigszins nostalgisch Gelria doopte. (Dit deel van de gemeente Haren, waar na 1900 steeds meer villa's verrezen, zou in 1915 bij Groningen gevoegd worden.) Zoon Jan Evert was zo mogelijk nog ondernemender, hij bracht in ieder geval meer diversiteit in het bedrijf. Hij pionierde in oliewinning in Galicië, stoomvaart op Amerika en turfwinning in Zuidoost-Drenthe. Ook mengde Scholten jr. zich veel meer in het sociale en culturele leven in Groningen. Zijn vader had nog flink zijn neus gestoten toen hij in 1890, ter gelegenheid van het feit dat hij vijftig jaar daarvoor naar Groningen was gekomen, de gemeente aanbood een overdekte markt te bouwen en de gemeenteraad weigerde dit geschenk te aanvaarden. De oude Scholten stak zijn geld toen maar in een kinderziekenhuis. Maar zijn zoon werd lid van de gemeenteraad en de Provinciale Staten, later zelfs van de Eerste Kamer, schonk de stad een renbaan net buiten de stad aan de weg naar Paterswolde, bevorderde het ambachtsonderwijs en fourneerde met andere filantropen het geld voor tal van menslievende ondernemingen. De leidende kringen in Groningen accepteerden de zoon van een parvenu, maar alleen op hun voorwaarden. Ondanks alle veranderingen die Groningen onderging, hield de oude regentenelite stevig de controle over de stad. Groningen moderniseerde, kreeg een nieuw aanzien, maar achter de nieuwe gevels bleef veel bij het oude.

DE BELOFTEN VAN DE NIEUWE WET

De nieuwe Wet op het hoger onderwijs van 1876 beloofde een flinke bijdrage te leveren aan de modernisering van Groningen. Begrijpelijkerwijs had de aandacht zich in het Noorden in de aanloop naar de stemming in de Tweede Kamer vooral gericht op de vraag of de Groningse universiteit behouden zou blijven, maar in de wet werden veel meer zaken geregeld die voor Groningen van belang waren. Het was nadrukkelijk de bedoeling de drie rijksuniversiteiten voortaan op voet van gelijkheid te behandelen en Groningen en Utrecht niet meer te zien als bijkantoor van Leiden. Dat betekende voor Groningen een grote inhaalslag, want in de voorafgaande jaren had de universiteit een behoorlijke achterstand in haar uitrusting en bezetting opgelopen.

De wet was nieuw, maar in veel opzichten was zij slechts een poging tot reparatie van misstanden die onder de oude bedeling waren ingeslopen. De vernieuwingen gingen veel minder ver dan velen hadden gehoopt. Zo bleef de globale structuur van de universitaire bestel onveranderd: er waren en er bleven drie universiteiten – nu nadrukkelijk rijksuniversiteiten genoemd – die ieder bestuurd werden door een college van curatoren, met professoren die verenigd waren in de senaat onder leiding van een rector magnificus, en met vijf faculteiten voor godgeleerdheid, rechten, geneeskunde, wis- en natuurkunde en letteren en wijsbegeerte. Ook de opbouw van de studie volgde het oude patroon, met het kandidaats- en doctoraalexamen, en de afsluitende promotie. Wel werden de eisen die aan die examens gesteld werden, veel specifiek geformu-

leerd. Maar wat overeind bleef, was het principe dat de overheid zich niet uitsprak over de inhoud van het onderwijs. In de tekst van de wet zelf werd daar niets over gezegd, maar uit de toelichtingen die de minister en zijn ambtenaren op de wet gaven, blijkt duidelijk dat, hoe nauwkeurig ook vastgelegd werd welke vakken gegeven moesten worden en wat de exameneisen waren, de inhoud vrij gelaten werd. De regering dient te zorgen voor goed onderwijs, net zoals zij dient te zorgen voor de ontwikkelingskansen van kunst en wetenschap, betoogde de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken P.F. Hubrecht in de inleiding van een uitgave van de wet met toelichting in 1880. Verder moet zij echter niet gaan:

Zelve onderwijst zij [de regering] niet, doch waakt dat zij dit doen die, rein van zeden, daartoe door kennis bevoegd zijn; zelve geeft zij geen rigtsnoer voor wetenschap, doch onttrekt zich nimmer hare ontwikkeling te bevorderen; zelve beoefent zij de kunst niet noch regelt haar, doch steunt hare instandhouding. De vrijheid van dit edele drietal bewaakt zij met naijver, opdat der zustertrits ontwikkeling en bloei, wier levensvoorwaarde in die vrijheid ligt, door niets worde belemmerd.⁹

Misschien was de gedachte niet nieuw, maar het was wel voor het eerst dat van officiële zijde de vrijheid van onderwijs, wetenschap en kunst vastgelegd werd.

Het eerste artikel van de nieuwe wet definieerde wat hoger onderwijs was:

Hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt.¹⁰

Opvallend is dat het nuttige doel van een universitaire opleiding, de beroepsvoorbereiding, op de tweede plaats komt en dat de ideële zijde van het hoger onderwijs, het leren doen van wetenschappelijk onderzoek, vooropstaat. Minister J. Heemskerk realiseerde zich wel dat voor de meeste studenten de voorbereiding op het beroep van predikant, advocaat, arts of leraar het enige of hoofddoel was van hun studie, maar hij vond het niettemin belangrijk ook nadrukkelijk aandacht te vragen voor de culturele betekenis van het universitaire onderwijs. Dat hij met deze formulering ook een aantal problemen in huis haalde, realiseerde hij zich misschien minder goed. De beroepsvoorbereiding en de opleiding tot zelfstandige beoefening van de wetenschap konden elkaar ondersteunen. Een arts is misschien beter in staat de juiste diagnose te stellen en de geëigende medicijnen voor te schrijven als hij weet hoe medische kennis tot stand komt, en welke haken en ogen daar aan zitten. Maar bij een toch al lange studie kan de tijd die aan de wetenschapsbeoefening besteed wordt ook ten koste gaan van de praktische voorbereiding op het artsenberoep.

Een ander probleem dat de minister zich misschien onvoldoende realiseerde, was dat met het voortschrijden van de wetenschap het inwijden van de studenten in de wetenschapsbeoefening een kostbare zaak kon worden. Om alle studenten op te leiden tot het zelfstandig beoefenen van de wetenschap moesten er dure laboratoria komen en moderne bibliotheekvoorzieningen, wat tot ernstige tekorten op de begroting kon leiden. Daar kwam nog bij dat dit weliswaar een wet op het hoger onderwijs was, maar dat zij ook grote consequenties had voor de wetenschapsbeoefening. Om studenten op te leiden tot zelfstandige beoefening van de wetenschap moest de hoogleraar ook zelf ac-

tief de wetenschap beoefenen conform de regels die daarvoor inmiddels internationaal golden. Om een goed *docent* te zijn moest de hoogleraar ook een goede *onderzoeker* zijn. Met het oog daarop diende hij – althans in de medische en de natuurwetenschappelijke faculteiten – ook over een eigen werkruimte te beschikken, met moderne apparatuur, die doorgaans duurder was dan wanneer deze alleen voor het onderwijs bestemd was. Kortom, ook al stond het zo niet in de wet, door de opvatting van hoger onderwijs die ten grondslag lag aan de wet kregen de universiteiten de facto nu ook een onderzoekstaak, die ze daarvoor officieel niet hadden. Bij de uitvoering van de wet kon dat weleens tot problemen leiden.

Een ingrijpende wijziging die de nieuwe wet in het hoger onderwijs bracht, was het opgeven van het ideaal van een brede, encyclopedische vorming van de studenten en de verplaatsing van een groot deel van de propedeuse naar het gymnasium. Volgens het Organiek Besluit van 1815 moesten de studenten alvorens aan hun eigenlijke vak te beginnen eerst een serie algemeen vormende colleges in de faculteiten Letteren en Wijsbegeerte en Wis- en Natuurkunde volgen. Aankomende medici moesten een propedeutisch examen afleggen in de natuurwetenschappen en ook colleges Griekse en Latijnse letterkunde en redeneerkunde lopen, aankomende theologen en juristen moesten colleges volgen bij Letteren en Wijsbegeerte en daarnaast een beetje wiskunde en proefondervindelijke wijsbegeerte opsnuiven. Dit zou vormend werken en een rem zijn op te grote en te snelle specialisatie. In de nieuwe wet werd dit ideaal niet volledig opgegeven, maar wel werd de brede vorming overgelaten aan het voorbereidend onderwijs, dat wil zeggen het gymnasium. Dit betekende wel dat de 27 meestal gemeentelijke gymnasia flink vernieuwd moesten worden, omdat ze in de jaren na de oprichting van de hbs wat in de versukkeling waren geraakt. De beste leerlingen waren in de jaren sinds 1863 naar de hbs gegaan en alleen als de vader zeker wist dat zijn zoon later zou gaan studeren, stuurde hij hem naar het gymnasium. Naast de klassieke talen kwam er nu op het gymnasium veel meer aandacht en tijd voor de moderne talen en de wiskunde en de natuurwetenschappen. Dat vergde ook nieuwe gebouwen. Zo ontwierp architect J.G. van Beusekom, die eerder de Korenbeurs had gebouwd, het gebouw aan de Turfsingel dat nu nog steeds het Praedinius Gymnasium herbergt. Het kwam gereed in 1882.

Voor de wetgever was de verplaatsing van de propedeuse van de universiteit naar het gymnasium minder ingrijpend dan het lijkt. Het was immers een verschuiving binnen het hoger onderwijs; in de nieuwe wet werd net als in het Organiek Besluit van 1815 behalve het universitaire onderwijs ook het gymnasiale onderwijs geregeld. Op den duur – stemmen die daar op aandrongen waren al te horen – zou het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs echter in een in een aparte wet geregeld kunnen worden (samen met de hbs), met het risico dat het voorbereidend en het eigenlijk wetenschappelijk onderwijs niet meer in samenhang bekeken zouden worden. In feite ligt hier de bron van de huidige crisis van de geesteswetenschappen, die mede door de wet van 1876 steeds meer aparte vakken werden voor slechts een deel van de studenten, maar tegelijk claimden de brede algemene vorming te geven, die alle studenten zouden moeten ondergaan.

De hbs leidde dus niet op voor de universiteit, nog steeds niet. Een hbs'er die wilde gaan studeren, hoefde echter alleen maar een aanvullende staatsexamen in het Grieks

en het Latijn af te leggen, wat de meesten toch nog een of twee jaar kostte. In 1878 kwam er een verdere versoepeling van deze regeling tot stand. Hbs'ers konden nu wel meteen met de studie geneeskunde of farmacie beginnen en konden via examens die officieel staatsexamens waren maar in de praktijk het equivalent waren van het kandidaats- en het doctoraalexamen, opstomen naar het apothekers- en het artsexamen, staatsexamens die toegang verschaften tot het beroep van respectievelijk apotheker en arts en die ook afgelegd moesten worden door de oud-gymnasiasten die de route van het kandidaats- en het doctoraalexamen hadden gevolgd. Maar alleen de oud-gymnasiasten konden daarna nog promoveren, de hbs'ers niet (zij moesten uitwijken naar het buitenland).

Voor alle faculteiten en alle opleidingen schreef de wet nauwkeurig voor welke vakken er gedoceerd moesten worden en welke vakken op het kandidaats- of het doctoraalexamen aan de orde dienden te komen. Dit waren er meer dan onder de oude wet, en de wetgever heeft dan ook ruim baan gegeven aan de specialisatie en differentiatie die in de wetenschap gaande was. In artikel 42 (definitieve redactie) van de wet stond een uitputtende lijst van die vakken, en het volgende artikel bevatte een ook bepaald niet korte lijst van vakken die aan minstens een van de universiteiten gedoceerd moesten worden. Dat betrof bijvoorbeeld mohammedaans en koloniaal recht, psychiatrie, oogheelkunde, Franse, Engelse en Hoogduitse taal- en letterkunde, en esthetiek en kunstgeschiedenis. Hoe de keuze voor de universiteit waar die vakken onderwezen zouden worden tot stand moest komen, werd er niet bij gezegd, maar de eerste lijst hield voor Groningen al belangrijke uitbreiding van het hooglerarenbestand in. Er kwamen nu aparte hoogleraren voor Grieks en Latijn, pathologische anatomie werd losgemaakt van anatomie, hygiëne of gezondheidsleer kreeg een eigen hoogleraar, net als farmacie en toxicologie (voor de nieuwe apothekersopleiding), mineralogie en geologie, en astronomie. Vooral de medische en de natuurwetenschappelijke faculteiten in Groningen zouden een aanzienlijke versterking krijgen, die de hele universiteit ten goede zou komen.

Een andere concessie aan de toegenomen specialisatie in de wetenschap was dat er een lijst met verkrijgbare doctoraten werd vastgesteld (artikel 83). In de letterenfaculteit kon de student nu in plaats van het ongedeelde doctoraat in de letteren en wijsbegeerte kiezen uit vijf gespecialiseerde doctoraten: in de klassieke letterkunde, de Semitische letterkunde, de Nederlandse letterkunde, de taal- en letterkunde van de Oost-Indische Archipel en de wijsbegeerte. De faculteit Wis- en Natuurkunde kende zelfs zes doctoraten: wis- en sterrenkunde, wis- en natuurkunde, scheikunde, aard- en delfstofkunde, plant- en dierkunde en artsenijbereidkunde. Op deze lijst was veel kritiek. Sommigen zagen liever per faculteit één ongedeelde doctoraat, omdat dat maximale flexibiliteit verschaftte en de mogelijkheid bood om nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap te volgen. Anderen zagen de lijst liefst aangevuld met nog meer doctoraten voor nog meer specialismen. Bijna iedereen vond dat er ook een apart doctoraat in de vaderlandse en algemene geschiedenis moest komen, maar toen er in 1878 bij de Kamer een voorstel werd ingediend om dat doctoraat aan de lijst toe te voegen, zag men geen kans om dat in een wet op te nemen.¹¹

Een relatief kleine verandering met ongekende gevolgen was de manier waarop in de wet de betaling van het collegegeld werd geregeld. In de oude situatie betaalde de student per gevolgd college en droeg hij dat geld (30 gulden per college) af aan de hoogle-

raar. Die kon zijn bescheiden basistraktement daarmee behoorlijk aanvullen, soms tot het dubbele, maar hij moest er wel wat voor doen. Wie slecht college gaf of een weinig populair vak doceerde, moest zich tevredenstellen met een slechts kleine aanvulling van dat basisloon. In het verleden had dit systeem de hoogleraar een zekere onafhankelijkheid tegenover de autoriteiten verschaft – zij waren als het ware zelfstandige ondernemers die hun eigen inkomen verdienden en van de universiteit alleen bepaalde faciliteiten nodig hadden – maar in de negentiende eeuw vond men zo'n systeem in strijd met de waardigheid van het ambt. De Groningse hoogleraar geschiedenis Willem Hecker klaagde bij het neerleggen van het rectoraat in 1869 dat hoogleraren op die manier gelijk werden gesteld aan dagloners of winkeliers ('mercenarii aut tabernarii').¹² Speciaal voor de Groningse hoogleraren kwam daar nog bij dat zij door het geringe aantal studenten in Groningen veel minder goed in staat waren hun basissalaris aan te vullen met collegegelden dan hun collega's in Leiden en Utrecht (terwijl de collega's in Leiden toch al een iets hoger basistraktement genoten). Hieraan maakte de nieuwe wet nu een einde. Het collegegeld, vastgesteld op 200 gulden, droeg de student voorafgaand aan zijn inschrijving bij de rector af aan de rijksbetaalmeester ter plaatse, die het geld weer in de rijkskas stortte. Ter compensatie kregen de hoogleraren nu een vast en hoger salaris, dat voor alle universiteiten hetzelfde was. Dit was aangenaam voor de hoogleraren, maar ook voor Groningen een belangrijk teken dat de regering werkelijk van plan was de rijksuniversiteiten op gelijke voet te behandelen en de Leidse universiteit niet te bevoorrechten boven de andere. Een Groningse hoogleraar die een beroep uit een andere Nederlandse universiteit kreeg, zou er bij verhuizing financieel nu niet meer op vooruitgaan. Sterker nog, omdat het leven in Leiden of Amsterdam duurder was dan in Groningen (hogere woonlasten, duurder huispersoneel) was het zelfs financieel onaanvaardbaar om naar het westen van het land te vertrekken. Maar er zat nog meer aan vast. Het uniforme salaris was niet riant, maar wel heel behoorlijk. In de uiteindelijke regeling ontving een beginnend hoogleraar 4000 gulden per jaar, kreeg hij na vijf jaar een verhoging met 1000 gulden en eindigde hij na tien jaar trouwe ambtsvervulling op het maximum van 6000 gulden. Tegelijk werd het de hoogleraar verboden er naast zijn universitaire functie nog als advocaat bij te verdienen of er een artspraktijk op na te houden (alleen consulten geven was wel mogelijk). De hoogleraren werden dus verlost van de grillen van de studenten, die hun colleges al dan niet volgden, maar tegelijk werd hun functie meer een beroep dan een ambt.

Een hoofdstuk apart vormen nog de rijksbeurzen. Deze waren in 1836 uit geldgebrek afgeschaft en pas in 1853 op zeer bescheiden schaal weer ingevoerd, vooral voor theologen.¹³ Nu, in 1876, kwamen er naast de particuliere beurzen en 'lenen' (van wisselende grootte) weer ruime rijksbeurzen 'ter ondersteuning van onvermogene studenten van buitengewonen aanleg'. Getalenteerde studenten die zonder middelen zaten, konden een beurs van 800 gulden (en vrijstelling van collegegeld) aanvragen, wat voor die tijd ruim voldoende was om van te kunnen studeren. Elke universiteit beschikte op grond van artikel 50 van de wet over de mogelijkheid om per jaar zes van dergelijke beurzen toe te kennen. Het ging dus om 18 studenten op de ongeveer 1600 die er in 1876 in Nederland rondliepen, net iets meer dan een procent, een bepaald genereuze regeling dus voor maar heel weinig mensen. Van enige landelijke sturing bij de toekenning van de beurzen was geen sprake. De minister kende de beurzen officieel toe, maar hij volgde

daarbij altijd de voordracht van de curatoren, die zich weer over de studievoortgang en het zedelijk gedrag van 'hun' bursalen lieten informeren door de hoogleraren. Studenten konden pas een beurs aanvragen als ze minstens een jaar studeerden; de toegankelijkheid van het hoger onderwijs werd er dus niet door vergroot. Een student die eenmaal een beurs had, moest elk jaar om verlenging vragen en wie normaal doorstudeerde kreeg die verlenging ook. Het aantal *nieuwe* beurzen was dus elk jaar zeer beperkt. Maar het was in ieder geval meer dan voor 1876.¹⁴

Dat de universiteit net als voorheen vijf faculteiten telde, sprak niet vanzelf. In de jaren voorafgaande aan de invoering van de nieuwe Wet op het hoger onderwijs was er uitvoerig gediscussieerd over de vraag of de scheiding tussen kerk en staat zich wel verdroeg met het feit dat aan de rijksuniversiteiten een opleiding werd verbonden voor de dienaren van één bepaald kerkgenootschap, de Nederlandse Hervormde Kerk. Dit was een erfenis uit de tijd van de Republiek, toen alle universiteiten ten dienste stonden van de enige door de overheid erkende kerk. Zo'n voorkeursbehandeling stond echter haaks op de scheiding van kerk en staat. De overheid had daarom de keuze tussen het afstoten van de predikantenopleiding naar de Nederlandse Hervormde Kerk zelf, of het opnemen van de opleiding voor andere kerkgenootschappen in de rijksuniversiteiten, op gelijke voet met die voor de Hervormde Kerk. Omdat de Rooms-katholieke Kerk dit onder geen beding wilde – de clerus wilde de priesteropleiding beslist in eigen hand houden – werd de laatste mogelijkheid nooit heel serieus onderzocht, maar de eerste optie, het afstoten van de hervormde opleiding, ging velen ook te ver. Daarom werd een compromis bereikt, dat erop neer kwam dat de algemene theologische en godsdienstwetenschappelijke vakken in de faculteit Godgeleerdheid zouden worden gegeven door hoogleraren die door de staat waren aangesteld, en dat de vakken die meer in het bijzonder de predikantenopleiding betroffen, zoals homiletiek (predikkunde) en zendingsgeschiedenis, voor rekening kwamen van de hoogleraren met een aanstelling vanwege de Hervormde Kerk, de zogenaamde kerkelijk hoogleraren (die overigens wel door de staat werden betaald). Deze kerkelijk hoogleraren hadden geen stem in de senaat en konden geen rector of decaan worden. Dit stelsel werd de 'duplex ordo' genoemd, die uitdrukte dat de staat niet verantwoordelijk wilde zijn voor het typisch kerkelijke karakter van een opleiding in de theologie, maar religie anderzijds wel te belangrijk vond, voor het zielenheil van de burgers of voor de maatschappelijke cohesie, om haar staatszorg te onthouden. Bij de benoeming van zowel de staatshoogleraren als de kerkelijk hoogleraren werd erop gelet dat alle richtingen binnen de Hervormde Kerk vertegenwoordigd waren, zowel modern als evangelisch en orthodox. Niet iedereen was content met het compromis van de 'duplex ordo', maar voorlopig was dit het beste.¹⁵

Ten slotte was er nog het punt van de taal. Wie gedacht had dat de nieuwe wet eindelijk af zou rekenen met het gebruik van het Latijn als academische taal, moet met verbazing gezien hebben dat artikel 45 bepaalde dat de lessen gegeven werden 'in het Latijn of in het Nederlands' en dat het overzicht van de colleges dat de senaat elk jaar in juni ter goedkeuring aan de curatoren moest voorleggen, de oude series lectionum, nu nog steeds in het Latijn moest worden opgesteld. Het Latijn bleef dus een erkende academische taal en bij het onderwijs in de klassieke talen zelf bleef het Latijn in gebruik. Proefschriften op dat vakgebied werden nog standaard in het Latijn geschreven. Ove-

rigens konden curatoren verlof geven om ook in andere talen dan Nederlands of Latijn te doceren, en daarvan maakte de in 1877 in Groningen nieuwbenoemde hoogleraar Latijn Emil Baehrens, een Duitser, dankbaar gebruik. Hij oreeerde in het Latijn, doceerde in het Duits, maar leerde snel Nederlands en schakelde al na twee jaar daar op over.

DE UITVOERING VAN DE WET

Een wet is mooi, maar het komt aan op de uitvoering. Om te beginnen moest er een gedetailleerde examenregeling komen. Zo'n regeling wilde de Kamer onderbrengen in een Algemene Maatregel van Inwendig Bestuur, die later makkelijker aangepast kon worden dan een wet. Voor het opstellen van deze examenregeling, ook wel het Academisch Statuut genoemd, schreef minister Heemskerk in juni 1876 de senaten van de drie rijksuniversiteiten aan om een commissie te vormen die hem een voorontwerp voor een dergelijk reglement moest voorleggen. Elke universiteit vaardigde per faculteit twee hoogleraren naar die commissie af, die begin november een concept naar de minister stuurde. Deze zond dat ontwerp vervolgens weer naar de rectoren van de drie universiteiten, met de uitnodiging om begin januari 1877 in Leiden in een gemeenschappelijke vergadering van alle drie de senaten een definitief ontwerp op te stellen. Op 4 januari opende de minister deze senatenvergadering in de Stadsgehoorzaal aan de Breestraat in Leiden, die verder onder leiding stond van de rector van de Leidse universiteit. De grote vergadering ging die dag al uiteen in afdelingen, een voor elke faculteit, die elders in Leiden bij elkaar kwamen om het examenreglement voor hun faculteit door te nemen. Op 6 januari kwam men weer plenair bij elkaar en kreeg het reglement zijn definitieve vorm. De minister nam het advies over en op 27 april, ongeveer een jaar na het aannemen van de wet, werd het Academisch Statuut bij Koninklijk Besluit vastgesteld. Het regelde niet alleen de examens, maar ook de promoties en zelfs het ambtskostuum van de hoogleraren bij een promotieplechtigheid. De mogelijkheid die de juristen hadden om enkel op stellingen te promoveren verviel; ook zij moesten voortaan een proefschrift met twaalf losse stellingen inleveren om te kunnen promoveren. Wie al doctor in de geneeskunde was, kon voor doctoraten in de heel- en verloskunde volstaan met stellingen.¹⁶

Toen het Academisch Statuut was vastgesteld, moesten de colleges van curatoren onmiddellijk aan de slag om ervoor te zorgen dat op tijd de hoogleraarsposten vervuld werden die de nieuwe wet in het vooruitzicht had gesteld, in de wetenschap dat ook aan andere universiteit de jacht op het schaarse jonge talent was geopend. In Groningen ging het om ongeveer tien nieuwe leerstoelen en twee opvolgingskwesties. Bij Theologie ging men van drie naar vier reguliere hoogleraren, omdat de hebraïst J.J.Ph. Valeton van de faculteit Letteren en Wijsbegeerte naar Theologie overstapte en daar het Oude Testament en de Israëlitische letterkunde ging doceren. Daarnaast werd deze faculteit nog verrijkt met twee kerkelijk hoogleraren, C.P. de Groot (een zoon van Petrus Hofstede de Groot) en E.F. Kruyf. De juridische faculteit daarentegen groeide nauwelijks. Er kwam maar één nieuwe hoogleraar bij, J. Freseman Viëtor, die een aantal vakken ging doceren die hij van reeds zittende hoogleraren overnam.

De medische faculteit was beter bedacht. Er werden twee nieuwe hoogleraren aangesteld, A.P. Fokker voor hygiëne, gerechtelijke politie en farmacodynamiek, en J.P.

Afb. 3 De hoogleraar geologie en mineralogie F.J.P. van Calker in zijn laboratorium. Collectie Universiteitsmuseum. Van Calker bekleedde een van de in 1877 nieuw ingestelde leerstoelen in Groningen.

van Braam Houckgeest, die anatomie overnam van H.W. Middendorp (deze behield de pathologische anatomie). Verder werd de oogarts M.E. Mulder toegelaten als privaatdocent (in 1879 werd hij al lector) en volgde de Duitser J.F.K.R. Ranke de heilkundige J. Hissink Janssen op, die vanwege een wankele gezondheid ontslag had gevraagd. Nog groter was de uitbreiding in de faculteit Wis- en Natuurkunde, die van vijf naar negen leerstoelen ging en daarmee de grootste faculteit werd. Er kwam een extra hoogleraar voor de wiskunde, H.J. Rink, die de meetkunde van W.A. Enschede overnam, en er werd er een aparte hoogleraar aangesteld voor de astronomie, namelijk J.C. Kapteyn. Dit was typisch een voorbeeld van een kredietbenoeming. De jonge Kapteyn had in Utrecht een proefschrift geschreven over een fysisch-mathematisch onderwerp en was eigenlijk nog maar net observator aan het Leidse observatorium toen hij het bericht ontving dat hij in Groningen tot hoogleraar astronomie was benoemd. Ook de leerstoel mineralogie en geologie was nieuw. Net als in Leiden en Utrecht moest men voor de vervulling van die leerstoel zijn toevlucht nemen tot een Duitser, omdat er geen geschikte Nederlandse kandidaten waren. Dat was ook precies waar sommigen voor gewaarschuwd hadden. Maar anders dan zijn kersverse collega's in Leiden en Utrecht was de nieuwe Groningse hoogleraar F.J.P. van Calker al enige jaren als assistent en leraar werkzaam in

Nederland en was hij reeds volkomen ingeburgerd. Ten slotte wist men voor farmacie en toxicologie P.C. Plugge aan te trekken, een Nederlander die op moment van benoeming nog directeur van een chemisch laboratorium in Japan was!

In vergelijking met de exacte wetenschappen moest de letterenfaculteit het met minder doen. De leerstoel klassieke talen werd na het vertrek van C.M. Francken, die naar Utrecht ging, gesplitst in een leerstoel voor Latijn en een voor Grieks, die werden bezet door respectievelijk de Duitser Baehrens en de Nederlander Tjalling Halbertsma. Verder kwam er een aparte hoogleraar voor vaderlandse en algemene geschiedenis, P.L. Muller, die deze vakken overnam van de omnivoor Hecker (die nu alleen de oude geschiedenis overhield). In plaats van de vertrokken Valeton werd voor Hebreeuws F.J. van den Ham benoemd. De aanvraag voor een leerstoel voor de Franse taal- en letterkunde (een van de vakken die in ieder geval aan één universiteit moesten worden gedoceerd) werd door de minister afgewezen.

In totaal steeg het aantal leerstoelen in Groningen binnen twee jaar tijd van 22 naar 32, exclusief de kerkelijke leerstoelen. Voor Groningen was dit een enorme uitbreiding, maar het tekent de kleinschaligheid van het Nederlandse hoger onderwijs dat Groningen daarmee amper groter was dan de kleinste universiteit van Duitsland, Rostock, die in deze tijd 31 hoogleraren telde.¹⁷ Al die nieuwe hoogleraren moesten natuurlijk een oratie houden. Freseman Viëtor en Van Braam Houckgeest beten op 13 oktober 1877 de spits af en binnen een maand volgden er nog vijf. Toen ook Muller op 8 oktober 1878 zijn oratie had gehouden, was de eerste ronde van de personeelsuitbreiding van de Groningse universiteit afgesloten. In Groningen was iedereen voorlopig tevreden. Aftredend rector magnificus F.W.B. van Bell (een theoloog van de moderne richting) zag in september 1878 de voorwaarden vervuld voor de wederopstanding van de Groningse universiteit: '[...] voeren wij haar een toekomst tegen, schooner nog dan eens in den tijd van haar hoogsten bloei haar verleden is geweest.'

Het was echter niet de bedoeling dat het bij deze personeelsuitbreiding zou blijven. Minister Heemskerk had al in de wet laten opnemen dat de regering vijf jaar de tijd kreeg om alle posten op te vullen die de universiteiten in het vooruitzicht waren gesteld. Eerst zou hij zich beperken tot het absoluut noodzakelijke, namelijk de examenvakken, daarna zou hij in overleg met de universiteiten en de Tweede Kamer bekijken hoe het verder moest. Daarom vroeg in december 1877 de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken, de liberaal J. Kappeyne van de Coppello, de curatoren van de drie rijksuniversiteiten om een beredeneerd overzicht van de verlangens van de universiteiten op personeel en materieel gebied. Welke hoogleraren waren nog nodig, hoe stond het met de behoefte aan ondersteunend personeel (bedienden en assistenten), hoe stond het met de materiële voorzieningen (laboratoria, bibliotheken), wat kon er gezegd worden over de wetenschappelijke verzamelingen en hoe was het beheer daarvan geregeld? De curatoren raadpleegden de faculteiten, deze stelden hun wensenlijst op en curatoren zonden deze vervolgens, althans voor zover ze de verlangens redelijk vonden, weer naar de minister, die mede op grond daarvan zijn ontwerpbegroting voor het jaar 1879 zou opstellen.

De Groningse faculteiten pakten flink uit. Theologie vroeg een extra hoogleraar, Rechten wilde in ieder geval een hoogleraar oudvaderlands recht erbij, Geneeskunde meende minstens acht nieuwe leerstoelen nodig te hebben, maar wilde voorlopig nog

wel genoeg nemen met alleen een hoogleraar oogheelkunde (vooral omdat er een goede kandidaat was), en de splitsing van de leerstoel hygiëne en farmacodynamiek in twee aparte leerstoelen.¹⁸ Wis- en Natuurkunde vond zichzelf bescheiden door een ideale omvang van twaalf hoogleraren voor te stellen en Letteren en Wijsbegeerte dacht aan een hoogleraar Sanskriet, een hoogleraar kunstgeschiedenis, een splitsing van de leerstoel Nederlands en een nieuwe leerstoel voor Aramees en Arabisch. Sanskriet was absoluut noodzakelijk voor het doctoraat Nederlandse letteren en als er ook Aramees en Arabisch werd gedoceerd, zouden studenten in Groningen de volledige studie Semitische taal- en letterkunde kunnen volgen. Verder vroegen alle faculteiten bij elkaar nog tien assistenten en zestien bedienden.

Curatoren namen dit lijstje niet in zijn geheel over. Voor Theologie vroegen zij niets aan en voor Rechten alleen een hoogleraar staatkundige geschiedenis en oudvaderlands recht. Voor Geneeskunde beperkte het lijstje zich tot een hoogleraar psychiatrie en drie lectoren voor oogheelkunde, oorheelkunde en tandheelkunde. Wis- en Natuurkunde, de faculteit die in de eerste ronde zo goed bedeed was, kwam er nu bekaaid af met slechts een lector farmaceutische plant- en dierkunde, en Letteren en Wijsbegeerte zag haar verlanglijstje teruggebracht tot een hoogleraar Sanskriet. Ook op het aantal bedienden en assistenten was bezuinigd; curatoren wilden althans hier niet overvragen. Ze gaven er de voorkeur aan de zittende hoogleraren aan een goed laboratorium te helpen (of aan een sterrenwacht, zoals bij Kapteyn) en niet het aantal docenten verder uit te breiden.

Maar hoezeer de curatoren van de drie universiteiten zich ook hadden ingehouden, alle verlangens bij elkaar leidden toch tot een verhoging van het budget voor de universiteiten voor 1879 tot maar liefst 2,5 miljoen gulden. In de Tweede Kamer schrok men daar behoorlijk van en onmiddellijk gingen er weer stemmen op om dan maar liever een of twee universiteiten te sluiten. Kamerleden betoogden dat Nederland 'geen tal van miljoenen aan het hoger onderwijs te koste [kon] leggen'. In november 1878 bereikten deze geluiden ook Groningen en zeker de net benoemde hoogleraren zullen vreemd hebben opgekeken. Wat zou er met hen gebeuren, mocht het zover komen? De jonge astronoom Kapteyn vatte het nogal laconiek op: hij zou wel naar Leiden overgeplaatst worden. 'Kunnen ze me niet gebruiken,' schreef hij zijn verloofde begin november 1878, 'welnu dan blijf ik leeglopen, wat me wel lijken zou.'¹⁹ Maar de minister wilde er niets van weten. Sluiting van een universiteit zou ook niet meteen iets opleveren, verklaarde hij. Zo ging de storm al weer liggen voordat hij werkelijk opgestoken was. Alleen de Groningse rector B.H.C.K. van der Wijck mopperde bij de rectoraatswisseling op 16 september 1879 nog wat na. Hij vond het vreemd dat voor het graven van een kanaal tussen Amsterdam en de Rijn geen financiële beperkingen golden, maar dat elke gulden die aan het hoger onderwijs werd uitgegeven kennelijk al te veel was. Hij zag in dat vooropstellen van handel en nijverheid en het beknibbelen op voorzieningen die de onstoffelijke belangen van de natie dienden een uiting van 'Americanisme', een praktisch realisme dat hij onverbrekkelijk verbonden achtte met de opkomst van de democratie. Zou de wereld die dergelijke materialisten voorstonden nog wel de moeite waard zijn om in te leven, vroeg hij zich af.²⁰ De studenten trokken zich er helemaal niets van aan en vierden eind september 1879 uitbundig het lustrum van de universiteit. Ze organiseerden een maskerade die zijn weerga in de geschiedenis van de univer-

siteit niet kende. Maar in sommige kringen, met name in het confessionele kamp, bleef de gedachte leven dat Nederland er beter aan zou doen een universiteit op te doeken. Nog in december 1882 dreigde het katholieke Kamerlid Herman Schaepman met een motie te komen die zou aandringen op het sluiten van een universiteit, een motie die uiteindelijk nooit werd ingediend. Het rommelde even, maar daar bleef het dan ook bij. En ondertussen was de geleidelijke uitbreiding van de uitrusting van de Nederlandse universiteiten gewoon begonnen.

‘ACADEMIC DRIFT’: FARMACIE EN MODERNE TALEN

Naast de ‘gewone’ specialisatie en differentiatie van de wetenschappelijke disciplines valt in het hoger onderwijs in het laatste kwart van de negentiende eeuw duidelijk een verschijnsel te zien dat in het Engels ‘academic drift’ heet: het academiseren van vakken die voorheen tot het beroepsonderwijs behoorden en waarvoor de opleiding in de praktijk plaatsvond. Tegenover de eeuwige roep om meer praktijkgericht onderwijs in de universiteit stond (en staat) het fenomeen dat opleidingen die soms al eeuwen uit niet veel meer dan het aanleren van praktische vaardigheden bestonden, op een gegeven moment een theoretischer opzet krijgen, zich gaan richten naar studies met een meer zuiverwetenschappelijk karakter en allerlei usances en gewoonten overnemen die in de ontwikkelde disciplines heersen. Zoals tegenwoordig hbo-instellingen universiteitje spelen door zich in het buitenland ‘university of applied sciences’ te noemen en ‘lectoren’ met een onderzoekstaak aan te stellen, gebeurde dat in de late negentiende eeuw ook. Twee vakgebieden springen er dan met name uit: de farmacie en de moderne talen.

Apothekers werden voor 1876 opgeleid in de praktijk. Het systeem van leerling-gesel-meester was weliswaar in het begin van de negentiende eeuw afgeschaft, maar daarna waren aankomende apothekers nog wel degelijk eerst enige tijd in de leer bij een praktiserend apotheker voordat ze een apothekersexamen deden. Enige binding met de universiteit was er wel, omdat de leerlingen praktische oefeningen konden doen bij de hoogleraar scheikunde en bij hem in de collegebanken konden aanschuiven (de hoogleraren in de scheikunde gaven al college in het Nederlands lang voordat de wet van 1876 het monopolie van het Latijn officieel afschafte). Maar in de aanloop naar het apothekersexamen legden de studenten geen academische examens af. Dat veranderde in 1876. Voortaan konden aankomende apothekers een zuiver academische opleiding volgen bij speciaal voor farmacie (en toxicologie) aangetrokken hoogleraren en konden zij bij die hoogleraren ook examens afleggen (alleen het apothekersexamen bleef een niet-universitair examen, dat in de praktijk echter al gauw gewoon aan de eigen universiteit bij de eigen hoogleraren kon worden afgelegd). De apothekersopleiding had nu een volwaardige plaats gekregen in het hoger onderwijs, en wel in de faculteit Wis- en Natuurkunde.

De eerste hoogleraar in de farmacie in Groningen, Pieter Cornelis Plugge, was van huis uit apotheker. Hij had echter daarna in Amsterdam scheikunde gestudeerd en was in 1870 assistent geworden van de Groningse hoogleraar fysiologie Dirk Huizinga. Deze periode in Groningen sloot hij op 29 september 1876 af met een proefschrift (bij

Huizinga) onder de titel *Bijdrage tot de kennis der photochemie* (in feite een bewerking van zijn antwoord op een Leidse prijsvraag over de inwerking van licht op planten, waarmee Plugge een zilveren medaille had gewonnen). Plugge vertrok meteen daarna naar Japan, waar hij door bemiddeling van zijn Amsterdamse leermeester J.W. Gunning een baan had gekregen als directeur van een rijkslaboratorium voor de keuring van geïmporteerde geneesmiddelen in Tokio. Japan had zich in deze tijd, na eeuwen van isolement, volledig opengesteld voor de westerse wetenschap en trok deskundigen uit Europa aan om snel op gelijke hoogte te komen met het Westen. Lang duurde Plugges verblijf in Japan echter niet. Bij Koninklijk Besluit van 12 april 1878 werd hij benoemd tot hoogleraar farmacie en toxicologie in Groningen en Plugge keerde toen snel weer naar Europa terug.²¹ Zolang hij nog niet in functie was getreden, nam de hoogleraar botanie Petrus de Boer de colleges farmacie voor hem waar. Plugge hield op 24 september 1878 zijn inaugurele rede, die handelde over recente ontwikkelingen in de toxicologie. De bouw van een eigen laboratorium in de Grote Rozenstraat, naast de hortus botanicus, was toen al in volle gang. Om de wetenschappelijke opzet van de opleiding te benadrukken werd de nieuwe opleiding farmacie in de natuurwetenschappelijke faculteit ondergebracht en niet in de medische faculteit (waar voor 1876 het verwante vakgebied van de *materia medica* in opgenomen was). Weliswaar was het *praktisch doel* van de farmacie net als bij de geneeskunde het genezen van zieke mensen, maar als wetenschap had de farmacie meer affiniteit met de scheikunde.²²

De opleiding in de moderne talen moest nog van verder weg komen. Voor zover er in de oude universiteit door privaatchoort docenten onderwijs werd gegeven in het Frans, Duits of Italiaans, ging het uitsluitend om de taalverwerving, om het aanleren van een vaardigheid. De structuur van de taal, de geschiedenis ervan of de literatuur die in die taal was geschreven, dat alles kwam niet aan de orde. De moderne talen hadden de facto dezelfde status als paardrijden, schermen, dansen en tekenen, zaken die voor de algemene vorming van de studenten van belang waren en waarvoor de universiteit ook voorzieningen in het leven riep, maar die geen onderdeel uitmaakten van het officiële lesprogramma. Volgens de wet van 1876 moest er echter aan minstens één rijksuniversiteit onderwijs gegeven worden in de Franse, Duitse en Engelse taal- en letterkunde. Wetenschappelijke aspecten van de talenstudie waren daar uitdrukkelijk onderdeel van. Wel bleven in de nieuwe universiteit de moderne talen een beetje een ondergeschoven kind: wel een hoogleraar, maar geen opleiding en geen apart doctoraat in die richting. Het enige relevante doctoraat was dat in de Nederlandse letteren, waarvoor een bijvak Oudgermaanse taalkunde verplicht was, maar officiële examens in Frans, Duits of Engels werden niet afgenomen en men kon er niet in promoveren.

De reden om de opleiding in de moderne talen binnen de kring van de academie te trekken was een andere dan bij de apothekersopleiding. Gaf daar de toenemende verwetenschappelijking van het vakgebied de doorslag, bij de moderne talen was het vooral de maatschappelijke behoefte aan leraren in de moderne talen die tot 'academic drift' leidde. Na de oprichting van de hbs (en de aanpassingen van de gymnasia) was er vraag gekomen naar leraren met een grondige wetenschappelijke achtergrond. Om leraar in een van die talen te worden, was volgens een KB van 2 februari 1863 een pittig mo-diploma vereist (later gesplitst in een mo A- en een mo B-diploma), maar aparte opleidingsinstituten waren nog niet van de grond gekomen. Zolang dat nog

niet gebeurd was, lag het voor de hand dat kandidaten aanschoven bij de hoogleraren op hun vakgebied. Bij schoolvakken als plant- en dierkunde of scheikunde was dat geen probleem; aspirant-leraren konden zo aanschuiven. Maar voor de moderne talen waren er geen docenten. Vandaar dat het toch niet zo vreemd was om de mogelijkheid te openen aan een van de rijksuniversiteiten hoogleraren in de moderne talen aan te stellen.

Het is ook niet vreemd dat in het op onderwijsgebied vernieuwingsgezinde Groningen de gedachte opkwam om in deze stad talenonderwijs op academisch niveau aan te bieden. Daarom werd al meteen een verzoek ingediend om die toegezegde leerstoel, speciaal dan voor Frans, toe te wijzen aan Groningen. Maar toen de minister de boot afhield, zat men in Groningen niet bij de pakken neer en nam men zelf het initiatief. Op 27 oktober 1877 stelden Burgemeester en Wethouders aan de gemeenteraad voor om op de begroting van de gemeente 6000 gulden per jaar te reserveren voor twee docenten die als privaatdocent, betaald door de stad, aan de universiteit voor belangstellenden en toekomstige leraren onderwijs moesten verzorgen in het Frans, het Duits en het Engels. Vooral de gemeentesecretaris, Jacques Oppenheim, maakte zich breed voor dit plan, maar hij had de volle steun van burgemeester Berend van Royen, die net als Oppenheim in dit voorstel een kans zag om de zojuist geredde universiteit een flinke impuls te geven. De gemeenteraad ging op 10 november akkoord en na verdere toespitsing van het voorstel in januari 1878 kon het zoeken naar geschikte docenten beginnen.²³

Voor Frans – de taal die boven aan het verlanglijstje stond – liet men het oog vallen op de Fransman G.P. (Paul) Pierson, *licencié ès lettres* te Parijs, maar deze was nog niet gepromoveerd en kon daarom pas in functie treden als hij zijn proefschrift verdedigd had. De post werd zo lang voor hem opengehouden (hij stierf echter eer hij kon promoveren en is dus nooit aangetreden). Voor Duits en Engels had men het oog laten vallen op de germanist Barend Sijmons. Deze zoon van een Joodse arts uit Rotterdam had in Duitsland, waar zijn familie nauwe banden mee had, de middelbare school doorlopen en had vervolgens in Leipzig, het mekka van de Germaanse filologie, Duitse taal- en letterkunde gestudeerd onder de vermaarde Friedrich Karl Theodor Zarncke, de bezorger van het Nibelungenlied. Sijmons was in 1876 bij Zarncke gepromoveerd op *Untersuchungen über die sogenannte Völsunga Saga*, maar had moeten constateren dat het voor een Jood als hij moeilijk was om daarna een academische carrière in Duitsland op te bouwen. Daarom keerde hij eind 1877 terug naar Nederland. In Sneek ging hij aan de slag als leraar Duits. Maar al in april 1878 bereikte hem het verzoek om in Groningen betaald privaatdocent Duitse en Engelse taal- en letterkunde te worden en die kans liet hij niet lopen. Op vrijdag 27 september 1878 begon Sijmons, nog maar 24 jaar oud, zijn werkzaamheden met het uitspreken van een openbare les *Over de wetenschappelijke beoefening der moderne talen*. De dag daarna begon hij met zijn colleges Engels (over Shakespeares *Macbeth*); op de woensdag daarna gaf hij zijn eerste college Duits (over Goethes *Faust*).²⁴

De openbare les van Sijmons was een beginselverklaring. Hij pleitte ervoor hoger onderwijs in de moderne talen niet langer te beschouwen als een ‘article de luxe’, maar als een volksbelang. Aanknepend bij de kort daarvoor aangezwengelde discussie over de verderfelijke invloed van het amerikanisme stelde hij het zo voor dat de bestudering van de taal- en letterkunde van de moderne talen op de middelbare scholen te

genwicht zou kunnen bieden aan de geest van nuchter realisme die zo werd gestimuleerd door de wis- en natuurkundige vakken. Om de leerkrachten daartoe in staat te stellen moeten ze die talen wel op hoog niveau hebben leren beoefenen en mochten die talen dus niet ontbreken in het aanbod van de universiteiten, 'de brandpunten der nationale beschaving en ontwikkeling'.²⁵ Om het talenonderwijs uit te tillen boven het niveau van zuivere dressuur moest vooral veel werk gemaakt worden van de toepassing van de wetenschappelijke methode, in dit geval de historisch-vergelijkende. Alleen de vergelijkende taalwetenschap en de strenge historische reconstructie van de wording van de taal garandeerden de wetenschappelijkheid van het vak. Het komt er niet op aan dát men iets weet, 'maar dat men met wiskundige nauwkeurigheid kan nagaan en bewijzen, hoe een vorm, een woord, geworden is, wat het is'.²⁶ Of hij daarmee niet wat overdreef en de wetenschappelijkheid van de talenstudie uit een behoefte om voor vol aangezien te worden niet wat al te zeer accentueerde (een bekend verschijnsel bij 'academic drift'), laten we maar even in het midden. Want hij had nog een argument om de methode belangrijker te vinden dan het resultaat: het is de methode die de leerling het zelfstandig denken en onderzoeken bijbrengt die het hoofddoel is van alle onderwijs. De vormende waarde van de moderne talen school volgens Sijmons dus in de formele aspecten van het vak, in de hantering van de juiste methode en het correct leren denken, niet in de materiële aspecten of in de kennismaking met andere culturen.

Sijmons stond voor een zware taak. Hij moest een groot aantal vakken doceren, hij moest het vak zo promoten dat het een examenvak zou worden, hij moest heel veel moexamens afnemen en hij moest, om voor vol te worden aangezien, op wetenschappelijk gebied zijn collega's in Duitsland zien bij te benen. Toch leidde dat niet tot verwaarlozing van zijn colleges, integendeel. Hij bereidde zich grondig voor, bracht zijn kennis op heldere wijze over en besteedde veel aandacht aan een smaakvolle inkleding. Geen wonder dat zijn colleges populair waren, zowel om de vorm als om de inhoud. Om zijn colleges te volgen hoefde men zich niet in te schrijven. Sijmons was immers niet in dienst van het rijk, maar vervulde de rol van een stadsprofessor, door de gemeente aangesteld en betaald om de burgers van de stad van dienst te zijn (zoals de gemeente Groningen ook nog een stadspikeur onderhield, in plaats van de vroegere academiepikeur). Hij trok zowel 'studenten' die zich voorbereidden op het mo-examen, als burgers met culturele belangstelling. Onder hen ook ettelijke vrouwelijke toehoorders.²⁷ Toen Sijmons met zijn colleges begon, vroeg de leergierige onderwijzeres Frederike van Uildriks zich af 'of dames de colleges mochten bijwonen', en toen zij van een van haar kennissen, de vriendin van de zoon van de hoogleraar staatsrecht B.D.H. Tellegen, hoorde dat het mocht, besloot zij die colleges te gaan volgen.²⁸ En met haar deden ook andere vrouwen dat, zoals de vrouw van professor Tellegen en haar dochter Ockje. Ook rector magnificus Van Wijck roerde in het jaarverslag over 1878-1879 de komst van de vrouwelijke studenten aan. Dankzij de voordrachten van Sijmons in het Academiegebouw 'wordt de ernstige tempel der wetenschap eenige keeren per week door een schare van jonge dames bezocht, die zich aan de dienst der Muzen hebben gewijd'.²⁹ Hoewel deze vrouwen, net als de mo-studenten, slechts ingeschreven stonden voor enkele lessen, werkten ze er wel aan mee dat in steeds bredere kring de gedachte ingang vond dat ook vrouwen academische vorming moesten kunnen krijgen.

Het ‘universitätsfähig’ maken van de moderne talen, die voor geen enkel doctoraat meetelden, was een niet geringe opgave. Maar Sijmons had het voordeel dat het universitaire talenonderwijs in Groningen een aantal problemen kende die dringend om een oplossing vroegen en waarbij juist hij een rol kon spelen. Studenten voor het doctoraal Nederlandse letteren moesten ook onderwijs volgen in het Sanskriet, de Oudgermaanse talen en de vergelijkende taalwetenschap, maar geen van de zittende hoogleraren voelde zich bij machte die taken erbij te nemen (de minister had de aanvraag voor een aparte leerstoel Sanskriet niet gehonoreerd). Als dat niet snel geregeld werd, zouden de ‘neerlandici’ (en dus ook de ‘historici’) niet in Groningen kunnen afstuderen en naar een andere universiteit moeten uitwijken. Uiteindelijk was de neerlandicus H.E. Moltzer in 1880 bereid tijdelijk de Oudgermaanse filologie voor zijn rekening te nemen, mits er een docent bij zou komen voor Sanskriet en vergelijkende taalwetenschap. Dit verzoek kon de minister niet meer weigeren en zo werd Sijmons volgens KB van 6 februari 1881 benoemd tot hoogleraar vergelijkende Indo-Germaanse taalwetenschap in het algemeen, en de Germaanse in het bijzonder, Sanskriet en Hoogduitse taal- en letterkunde, een hele mond vol. Op 28 maart 1881 hield hij zijn oratie over Jacob Grimm als schepper van de historische spraakkunst en de grondlegger van de Germaanse taalkunde.³⁰ Daarin toonde hij zich weliswaar tevreden over het feit dat Duits nu door een hoogleraar gedoceerd kon worden, maar tegelijk riep hij de autoriteiten op zich nu in te zetten voor Engels (dat hij had moeten afstoten) en Frans. ‘Het Duitsch is onder dak, maar het Fransch en het Engelsch staan nog berooid op straat en bibberen van de kou.’³¹

Die oproep was niet aan dovemansoren gericht. De Groningse autoriteiten gingen nu lobbyen voor hoogleraren Frans en Engels. En de minister kwam Groningen tegevoet, ondanks verzet van de Tweede Kamer. In 1884 kon een hoogleraar voor Romaanse taal- en letterkunde aantreden, de oud-predikant A.G. van Hamel, en voor Engels volgde ruim een jaar later J. (Jan) Beckering Vinckers, een al vierenzestigjarige leraar Engels in Kampen die enige vermaardheid had gekregen als ontmaskeraar van het Oera

Afb. 4 De eerste hoogleraar Duitse taal- en letterkunde Barend Sijmons voor een klas vol leerlingen, meest dames. Uit: De Prins der Geïllustreerde Bladen, 11 maart 1910.

Linda-boek.³² Tien jaar na de aanvaarding van de Wet op het hoger onderwijs was er in de academische wereld eindelijk een serieuze afdeling moderne talen tot stand gekomen. Weliswaar ontbrak een eigen opleiding, uitmondend in een doctoraat, zodat de hoogleraren in de moderne talen nooit hoefden deel te nemen aan examens en dus een beetje in de lucht bleven hangen, zoals Van Hamel het in 1884 uitdrukte, maar alle inspanning was erop gericht ook daar verandering in te brengen. Omdat Groningen voorlopig de enige plaats in Nederland was waar studenten op niveau college konden lopen in de moderne talen, bleef de noordelijke universiteit nog lang de vruchten plukken van het doortastende optreden van het gemeentebestuur.³³

UIT HET DAL

Ook zonder de vrouwelijke studenten van Sijmons steeg het aantal studenten in Groningen na 1876 tot ongekende hoogte. Was het aantal officieel ingeschrevenen aan het eind van de jaren zestig tot onder de 150 gezakt, in het eerste jaar onder de nieuwe wet (1877-1878) was het alweer gestegen tot 189 en in de jaren daarna zou het geleidelijk verder stijgen naar 251 in 1880-1881, 358 in 1885-1886 en 415 in 1890-1891. Dit overigens geheel conform de landelijke trend. De genoemde aantallen studenten betroffen echter alleen de bij de rector magnificus ingeschreven studenten. Volgens de *Groningsche Studentenalmanak* van Vindicat, die zijn gegevens betrok van de oudste pedel, Hero Jan Kars, liepen er heel wat meer studenten in Groningen rond. Kars kende – het tekent de kleinschaligheid van de Groningse universiteit – alle studenten bij naam en toenaam en wist precies wie zich bijvoorbeeld alleen voorbereidde op een examen of een promotie en zich daarom niet had ingeschreven.³⁴ De almanak vermeldde die ‘studenten’ wel en kwam dus op een hoger (en reëler) aantal uit. De *Studentenalmanak* telde in 1880-1881 310 studenten, in 1885-1886 433 studenten en in 1890-1891 473 studenten, dat is 50 tot 70 studenten meer dan het inschrijvingsregister van de rector magnificus. De rectoren die elk jaar in het overzicht van de lotgevallen van de universiteit ook de studentenaantallen vermeldden, erkenden openlijk dat het getal dat de *Studentenalmanak* opgaf het juiste was, maar voor het ministerie telde nu eenmaal een student alleen mee als hij (of zij) het vereiste collegegeld had betaald.

Over dat collegegeld was in deze tijd nog heel wat te doen. Een student kon zich voor alle lessen inschrijven door 200 gulden te betalen, maar als hij slechts een of twee vakken wilde volgen kon hij zich ook ‘voor enkele lessen’ inschrijven. Hij betaalde dan 30 gulden per les, precies het bedrag dat voor 1877 een student per vak aan de hoogleeraar moest betalen. Van deze mogelijkheid werd aanvankelijk gretig gebruikgemaakt. Van de 251 studenten die in 1880-1881 officieel stonden ingeschreven, hadden zich maar 73, dus nog geen derde, voor alle lessen ingeschreven; de anderen volgden slechts vier of minder colleges. De rectoren vonden dit een ongewenste situatie en drongen aan op maatregelen om het te voorkomen. Maar het was alleszins te begrijpen dat een student die in een bepaald jaar nog maar een of twee vakken hoefde te lopen om zijn studie te kunnen afronden of die voor een mo-examen maar één vak hoefde te volgen, zich niet voor alle lessen inschreef. Bovendien liep het percentage studenten dat zich slechts voor enkele lessen inschreef al spoedig terug. In 1885-1886 meldden zich nog maar 41

van de 358 studenten voor een beperkt aantal lessen. Er was toen geen reden meer om door een wetswijziging de betaling van het collegegeld anders te gaan regelen.

Niet alle faculteiten profiteerden in dezelfde mate van de stijging van het aantal studenten (zie tabel 1). De grootste aanwas noteerde elk jaar de geneeskundige faculteit, op flinke afstand gevolgd door de faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Wis- en Natuurkunde en Theologie, terwijl Rechten juist met een daling van het aantal studenten te kampen had. Er zijn allerlei verklaringen voor deze globale ontwikkeling te geven, net als voor de fluctuaties die in de cijfers optraden. De daling van het aantal studenten in de rechten in Groningen volgde het landelijke patroon, zoals dat ook gold voor de terugloop in het aantal studenten theologie in het begin van de jaren tachtig. De predikantenopleiding aan de in 1880 door Abraham Kuiper gestichte Vrije Universiteit snoepte toen menig kandidaat-student van de rijksuniversiteiten af. In het jaar 1882-1883, toen zich in Groningen 59 eerstejaars meldden, zat daar zelfs niet één nieuwe student theologie tussen. Maar ook de veranderende sociale samenstelling van de studentenpopulatie zal hebben bijgedragen aan de verschuivingen tussen de faculteiten. De rechtenstudie bleef een studie voor de elite, die niet groter werd dan ze was, terwijl de artsopleiding veel meer studenten uit de wat minder draagkrachtige groepen in de samenleving trok. Die laatste groep werd naar verhouding steeds groter.

TABEL 1 VERDELING VAN HET AANTAL STUDENTEN OVER DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN, 1880-1890

Faculteit	1880-1881	1885-1886	1890-1891
Godgeleerdheid	27	19	40
Rechten	65	55	47
Geneeskunde	108	170	226
Wis- en Natuurkunde	29	47	55
Letteren en Wijsbegeerte	22	67	47
Totaal	251	358	415

Bron: Jaarboeken RUG.

Ondanks de verschuivingen en fluctuaties in de studentenaantallen waren en bleven de rectoren uitermate tevreden. Al in 1883 verheugde de plantkundige De Boer zich erover dat in dat jaar een aantal inschrijvingen was bereikt (358 volgens de *Studentenalmannak*) dat de universiteit sinds 1660 niet meer had gehaald, en ook zijn opvolger, de dierkundige H.J. van Ankum, trok die vergelijking. Het cijfer van 1884 'begint die van de dagen van haar grootsten bloei, omstreeks het jaar 1660, op zij te streven', zei hij.³⁵ Ook latere rectoren maakten regelmatig de vergelijking met de Gouden Eeuw. Dat juist in deze tijd in de Tweede Kamer door de katholieke afgevaardigde Schaepman nog werd aangedrongen op sluiting van een of twee universiteiten, verontrustte de Groningse rectoren daarom nauwelijks. De cijfers wezen op een herleving van de Groningse universiteit en dus op de juistheid van de in 1876 genomen beslissing om deze universiteit open te houden.

De rector van 1892-1893, de meetkundige P.H. Schoute, wijdde er een wat uitvoeriger beschouwing aan, toegelicht – zoals het een wiskundige betaamt – met een paar grafieken. Het aantal studenten was dat jaar licht gestegen (van 444 naar 448, volgens de *Studenten Almanak* van 501 naar 503), maar het aantal nieuwe inschrijvingen was teruggelopen van 86 naar 79, net als het jaar daarvoor, toen het was teruggelopen van 98 naar 86. Dat hoefde volgens Schoute geen reden tot ongerustheid te zijn. Hij had geconstateerd dat al vanaf 1877 het verloop van het aantal eerste inschrijvingen een raadselachtige periodiciteit vertoonde. Na drie jaar van toename volgden altijd twee jaar van daling. Maar op de lange termijn nam het gemiddelde steeds toe. Die periodiciteit was volgens hem niet toevallig en dus mocht men veilig aannemen dat in het nieuwe jaar het aantal eerstejaars weer toe zou nemen. En hij kreeg gelijk. In 1893-1894, onder het rectoraat van de neerlandicus W.L. van Helten, waren er weer 94 eerstejaars en kwam het totale aantal officieel ingeschreven studenten uit op 483, een stijging van bijna 8 procent ten opzichte van het jaar daarvoor.

Veel minder tevreden dan over de studentenaantallen waren de opeenvolgende rectoren over de verruiming van de materiële middelen en de uitrusting van de Groningse universiteit. Er waren nieuwe hoogleraren benoemd voor nieuwe of verzelfstandigde vakken, zoals hygiëne en sterrenkunde, maar de regering kwam veel te traag over de brug met de gelden voor het bijbehorende laboratorium of observatorium. Rector magnificus Van Bell was in 1878 nog zeer tevreden over het feit dat Groningen nu op gelijke voet werd behandeld met de andere rijksuniversiteiten, maar zijn opvolger Van der Wijck was al heel wat zuiniger in zijn oordeel. Voor 1879 was op de begroting wel ruim 100.000 gulden uitgetrokken voor onder andere een farmaceutisch laboratorium, maar Utrecht en Leiden kregen veel meer en er was dus alle reden om nog eens aan te dringen op een echt gelijke behandeling. Het was goed dat er gepraat werd over de bouw van een nieuw Academisch Ziekenhuis, maar ondertussen zat de astronoom nog steeds zonder sterrenwacht. De betrokken hoogleraar had 250 gulden gekregen voor een kijker en nog eens 200 gulden voor andere instrumenten, maar hij had een veelvoud van dat bedrag nodig. Volgens Van der Wijck was het gewoon verspilling van 's lands penningen om een hoogleraar aan te stellen en hem vervolgens de onmisbare hulpmiddelen te onthouden.³⁶

De fysioloog Dirk Huizinga zong het jaar daarop, in 1880, eigenlijk hetzelfde liedje. Hij was, zo zei hij, naar het woord van Guillaume Groen van Prinsterer, 'dankbaar, maar niet voldaan'.³⁷ Dankbaar was hij voor het bijna voltooide farmaceutisch laboratorium, dankbaar was hij ook voor de toekenning van gelden voor een laboratorium voor hygiëne, maar onvoldaan was hij over het feit dat de astronoom nog steeds zonder eigen onderkomen zat. Over het nieuwe Academische Ziekenhuis werd nog altijd gepraat, maar een akkoord over de verdeling van de kosten tussen rijk, gemeente en provincie was nog steeds niet gesloten. Dankbaar, maar niet voldaan waren ook latere rectoren. Toen de scheikundige R.S. Tjaden Modderman in september 1882 terugkeek op de eerste vijf jaar onder de nieuwe wet, was hij natuurlijk tevreden over wat de wet had gebracht, vooral over het feit dat de wet een einde had gemaakt aan de onzekerheid over het voortbestaan van de universiteit. 'Toch: we zijn dankbaar, maar niet voldaan,' vervolgde hij.³⁸ Er was nog veel dat aan de treurige toestand van voor 1876 herinnerde en ook al was er nu een nieuw farmaceutisch laboratorium, de astronoom had nog

Afb. 5 Het nieuwe laboratorium voor hygiëne naast het Academiegebouw, gezien vanuit de tuin achter het Academiegebouw. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

steeds geen sterrenwacht, de ruimten voor natuurkunde waren te klein – en bovendien ongeschikt voor onderzoek, aangezien de hoogleraar over een trillingvrije vloer moest kunnen beschikken. En dan waren er nog die ‘onzalige ziekenhuis-kwestie’ en een mislukte aanbesteding van het hygiënisch laboratorium. ‘En zoo gaan wij vooruit, steeds vooruit ... met dien kalmen spoed, waarmede het water vliet in onze kanalen!’³⁹

Bijna tien jaar later herhaalde de vaker genoemde astronoom, Kapteyn, het refrein van zijn voorgangers. Er was inmiddels een modern laboratorium voor natuurkunde gebouwd, dat, zij het met enige vertraging, spoedig in gebruik zou worden genomen. ‘Maar: dankbaar als wij zijn voor deze schoone inrichting, een sieraad voor de hoogeschool, voldaan zijn wij geenszins,’ aldus Kapteyn. Het lijstje met gerechtvaardigde verlangens was nog lang: een betere zaal voor anatomie, budget voor psychologische proefnemingen, ruimere collegezalen voor anatomie, pathologische anatomie en mineralogie, en natuurlijk een sterrenwacht en een nieuw ziekenhuis. Zolang er zo veel nog ontbrak, viel er eigenlijk niet te werken:

Neemt men alles te samen, dan moet men erkennen dat, niettegenstaande de schoone gebouwen sinds de invoering van de nieuwe wet verzezen voor pharmacie, hygiene en physica, het materieel, de doode strijdkrachten der wetenschap, het zwakke punt blijven vormen van onze Universiteit. Niet aan de strijders der wetenschap ontbreekt het, maar aan hunne

bewapening. Hoe wil men, dat de met gebrekkige wapenrusting uitgedoschte of de geheel ongewapende mannen, hoe ook toegerust met kracht, volharding en moed, zich meten zullen met de tot de tanden toe gewapende strijders van elders? Hoe wil men, dat hij, die zich eenmaal onder het vaandel der wetenschap heeft geschaard en brandt van verlangen om een werkzaam aandeel te nemen aan den strijd, maar die, slecht toegerust als hij is, de plaats in de eerste gelederen moet ruimen voor anderen ... de wapenrusting zal weigeren, die hem elders geboden wordt? Is het niet verklaarbaar, neen is het niet plicht, dat hij die aanneemt?⁴⁰

Bij dat laatste doelde hij op de chirurg J.A. Korteweg, die in 1889 naar Amsterdam was vertrokken. Gelukkig voor Groningen had de farmaceut Plugge, die een aanbieding uit Leiden had gekregen, daarvoor bedankt omdat hij inmiddels wél over een gloednieuw laboratorium beschikte. 'Dat onze pharmaceut niet genegen is zijn gouden wapenrusting tegen een koperen te verruilen, wien kan het verwonderen?'⁴¹

GRONINGSE PROFESSOREN EN DE SOCIALE KWESTIE

Voldoende studenten en goede voorzieningen zijn nodig om een universiteit naar behoren te laten functioneren, maar alles gaat pas echt tot de verbeelding spreken als er ook iets uitgaat van de universiteit, als zij richting en leiding geeft aan het maatschappelijk of intellectueel leven. Groningen deed dat in de jaren tachtig van de negentiende eeuw bij de zogenaamde sociale kwestie. Hoogleraren als de staathuishoudkundige P.W.A. Cort van der Linden en de jurist H.L. Drucker namen het voortouw bij de bespreking van de vraag in hoeverre de staat iets moest doen aan de deerniswekkende omstandigheden waaronder de arbeidersbevolking moest leven ten gevolge van de beginnende industrialisatie en de snelle groei van de steden.

Armoede is van alle tijden, maar de sociale ellende die Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw kende, was daarom nog niet 'gewoon'. Slechte woon- en arbeidsomstandigheden in de fabriekssteden, de hongerlonen, de vrouwen- en kinderarbeid, de altijd dreigende werkloosheid en de rechteloosheid van de arbeiders leverden hartverscheurende taferelen op. Groningen was dan weliswaar geen fabrieksstad met een omvangrijk proletariaat, maar de agrarische crisis, veroorzaakt door de massale invoer van goedkoop Amerikaans graan sedert 1878, bedreigde in de directe omgeving wel het bestaan van de landarbeiders en boerenknechten. Boeren bezuinigden op hun personeel of gingen over op mechanisatie, zodat velen wel gedwongen waren naar de stad te trekken – waar ook amper werk was en de bedeling wachtte.

Wat voor de gezeten burgerij minstens zo zorgelijk was als de sociale ellende zelf, was dat de werklieden en de landarbeiders hun lot niet meer gelaten aanvaardden en steeds nadrukkelijker om maatregelen vroegen om hun positie te verbeteren. De Commune, die in het voorjaar van 1871 in Parijs een nieuwe maatschappelijke orde had gevestigd alvorens in bloed gesmoord te worden, gold als afschrikwekkend voorbeeld. Maar al voor die heftige gebeurtenissen plaatsvonden, had zich in 1870 in Nederland het Comité ter bespreking der Sociale Questie gevormd, dat studie maakte van de beste manier om de levensomstandigheden van de arbeiders te verbeteren. De gedachte dat de traditionele bedeling en de goedburgerlijke filantropie de ergste nood maar moesten lenigen, was passé, dat de staat moest interveniëren, daarvan waren deze vooruitstre-

vende liberalen nu wel overtuigd. Het Kinderwetje van Samuel van Houten, dat in 1874 aangenomen werd, was daarvan een van de eerste vruchten. Maar het was maar een begin, er zou veel meer moeten worden gedaan om de lagere standen een enigszins menswaardig bestaan te verzekeren, de arbeiders te verheffen en te beschaven en de revolutie te voorkomen. Vanaf de late jaren zeventig werd ook het algemeen kiesrecht meer en meer aangeprezen als middel om de sociale kwestie tot een oplossing te brengen. Uit het Comité vormde zich in 1879 het Comité voor Algemeen Stemrecht, dat in 1880 een eerste manifest uitgaf. Maar ook de in kracht toenemende arbeidersbeweging, met de gewezen lutherse predikant Ferdinand Domela Nieuwenhuis als de leidende figuur, maakte van het algemeen kiesrecht een politiek speerpunt.⁴²

In Groningen maakte men zich nog niet zo ongerust. Begin december 1880 stelde een moderne predikant uit Noordbroek, A.L. Poelman, zich in een artikelenreeks over 'Revolutie' in de *Provinciale Groninger Courant* de vraag: 'Is de ontevredenheid onder de arbeidende klasse sterk genoeg om tot een gewelddadige uitbarsting te leiden?', en het antwoord was dat het zo'n vaart niet zou lopen. Toch vond Poelman het beter nu het gevaar te voorkomen dan het later te trotseren. 'Daarom [moet] bij ons de publieke opinie de regeering dwingen om vóór alle dingen aandacht te vestigen en de hand te slaan aan de uitvoering der hoofdgedachte, in het manifest van het comité voor algemeen stemrecht: opheffing der arbeidende klassen door sociale hervormingen.'⁴³ Maar later die maand, op 27 december 1880, trok een grote groep werklozen naar de ambtswoning van de commissaris des Konings met het verzoek om hun werk te verschaffen, en toen zal menige burger toch weer associaties hebben gehad met de Parijse Commune. Een maand later kwam Domela Nieuwenhuis voor het eerst naar Groningen om aanhang te werven. Zijn optredens in deze provincie waren geen groot succes, maar toen hij het jaar daarna de Sociaal-Democratische Bond (SDB) oprichtte, kreeg de jonge beweging meer vaart. De lezingen die hij in maart en november 1882 in Groningen gaf, trokken al heel wat meer belangstellenden.⁴⁴ Het besef dat de staat zich het lot van de arbeidende klasse moest aantrekken, groeide, ook aan de universiteit. Een van degenen die daar in Groningen uiting aan gaf, was Cort van der Linden, de nieuwe hoogleraar staathuishoudkunde.

De kleine, statige Cort van der Linden (1846-1935) had eigenlijk helemaal geen hoogleraar willen worden.⁴⁵ Na zijn studie rechten in Leiden was hij in zijn geboorteplaats Den Haag aan een ambtelijke carrière begonnen, maar toen hij in 1881 voor de positie van griffier van de Tweede Kamer was gepasseerd, bezorgde de doortastende minister van Justitie, A.E.J. Modderman, hem bij wijze van troostprijs de leerstoel staathuishoudkunde in Groningen (een broer van de minister, Wiardus Modderman, was hoogleraar rechten in Groningen). Staathuishoudkunde was in die tijd een nogal theoretische wetenschap, die nog weinig empirisch te werk ging en veel werk maakte van deducties uit tamelijk abstracte filosofische premissen, en dat leek net iets voor Cort van der Linden. 'Men heeft een philosophisch adertje bij mij ontdekt,' schreef hij er zelf ietwat schamper over.⁴⁶ In Groningen was hij echter niet erg welkom. In de faculteit, waar nog steeds de oude Tellegen de scepter zwaaide, had men graag een meer op de praktijk georiënteerde, klassiek-liberale jurist gezien, liefst iemand uit eigen stal. Cort van der Linden trok zich daar niets van aan. In zijn oratie, 'De wet van het recht', gehouden op 24 november 1881, ontvouwde de nog jonge hoogleraar – hij was 35 jaar – een

Afb. 6 De hoogleraar staathuis-
houdkunde P.W.A. Cort van der
Linden op latere leeftijd. Collectie
Universiteitsmuseum Groningen.

ambitieuus programma waarin hij op zoek ging naar de grondslagen van recht en wet. Hij ventileerde daarbij een visie op de rol van de staat in het maatschappelijk leven die Tellegen cum suis maar matig zal zijn befallen.

Uitgangspunt voor Cort van der Linden was de veranderlijkheid en vergankelijkheid van al het bestaande. Alles is in beweging, rust is een illusie. ‘Wij zelve, kinderen van één dag, zijn wij in deze eindeloos bruisende zee veel meer dan de waterbel die zich even vormt op de kruin der golven?’ Ons bewustzijn, is dat niet net zo efemeer als ‘de kleuren van den regenboog in het opspattend schuim’?⁴⁷ Desalniettemin is de mens altijd op zoek naar het blijvende in de voortdurende verandering, niet alleen in de natuur, maar ook in het recht. Cort van der Linden vond dat blijvende element niet in bepaalde opvattingen over wat recht is, maar in de manier waarop het recht zich ontwikkelt. Die wet van het zich ontwikkelende recht vatte hij, op geleide van de Britse sociaaldarwinist Herbert Spencer, samen als de beweging van het homogene naar het heterogene. De geschiedenis van het recht laat, net als die van de natuur, de maatschappij en de wetenschap, een voortdurende differentiatie zien; wat eerst één en homogeen was, vertakt zich in bijzondere onderdelen die na verloop van tijd zelfstandig worden

en op hun beurt ook weer uiteenvallen in nieuwe onderdelen. Cort van der Linden voegde daar echter aan toe, mede onder invloed van de Duitse idealistische filosoof Karl Christian Friedrich Krause, dat er een derde fase is, die zich kenmerkt door een beweging naar een nieuwe, hogere vorm van homogeniteit, een bewust gewilde, harmonieuze eenheid. Die nieuwe unificatie zag Cort van der Linden in de wetenschap, waar alles onder steeds eenvoudiger wetten werd samengevoegd, maar ook in het recht, waar de rechtspraak een steeds algemener, voor iedereen gelijke strekking kreeg. Enigszins cryptisch vatte hij dat samen in de uitspraak: 'Het objectief homogene [de eerste fase] is instabiel en subjectief heterogeen, en de subjectieve en tevens stabiele homogeniteit [de derde fase] berust op het objectief gespecialiseerde [de tweede fase].' Die ontwikkelingswet geldt ook voor de vrijheid, die eerst afwezig was, later volop doorbrak, maar in de derde fase in een hoger gemeenschapsgevoel moest uitmonden. Nieuw recht ontboeit én bindt de mens, en maakt hem daarmee tevens vrij. Vrijheid en gemeenschap zijn geen tegenpolen, maar veronderstellen elkaar.

Praktisch hield dit in – en voor zover zijn toehoorders hem nog konden volgen, zullen ze hier pas echt hun wenkbrauwen hebben gefronst – dat in de maatschappij van de toekomst vrijheid alleen kan bestaan als deze het eigenbelang heeft overwonnen en vooral de gemeenschap dient (waarmee hij vooral de nationale gemeenschap bedoelde). Cort van der Linden liet duidelijk merken dat hij tot die liberalen behoorde die beseften dat wetgeving alleen niet voldoende was om tot een betere maatschappelijke ordening te komen. Er was ook behoefte aan een nieuw ideaal van zedelijk leven, dat bindend gezag had en een hogere wijding verleende aan het menselijk bestaan. Zo'n hoger moreel bewustzijn zou alleen verwezenlijkt kunnen worden als de maatschappelijke strijd, die ook Cort van der Linden zag als de drijfveer van de vooruitgang, eerlijk en correct zou verlopen. Dat betekende dat paal en perk moest worden gesteld aan de oneerlijke concurrentie die voortkwam uit het eigendom van overgeërfd kapitaal of aan het voorgeslacht ontleende maatschappelijke voorrechten. Een echte liberaal moet dat niet accepteren:

Niet hij is waarlijk vrijzinnig, die meent dat de strijd des levens met gelijke wapenen gestreden wordt in eene maatschappij waarin den onbeduidende nietswaardige het voortdurend en als door aanslibbing steeds groeiend genot verzekerd wordt van lang verjaarde rechten door zijn werkzame voorouders als vrucht van arbeid verworven.⁴⁸

Als een echte deugdzame liberaal was Cort van der Linden van mening dat de maatschappelijke strijd alleen eerlijk zou verlopen als iedereen werkelijk gelijke kansen had en alleen werd beoordeeld op wat hijzelf presteerde.

Dat hij daarom een voorstander was van ingrijpen van de staat in het maatschappelijk leven lag voor de hand, en wie nog twijfelde of hij dat werkelijk zo bedoelde, werd wel overtuigd door de redevoering 'Volk en staat' die de nieuwe hoogleraar eind 1881 bij de opening van zijn lessen uitsprak. Hij ging in die rede nog nadrukkelijker in op de vraag die de Nederlandse politiek in die dagen beheerste: 'Welke zijn de grenzen voor Staatsbemoeijng?' Moet de staat zich met alles bemoeien ter ontwikkeling van de mens (de voogdijstaat), of moet de staat juist alles overlaten aan het particulier initiatief? Of is er een tussenweg en moet de staat alleen ondernemen wat de burgers niet of minder goed tot stand kunnen brengen en wat toch als een voorwaarde mag worden

beschouwd voor hun ontwikkeling? Tussen de polen van socialisme en klassiek liberalisme kiest Cort van der Linden inderdaad voor een dergelijke tussenweg en formuleert hij een principe dat kan bepalen wat de staat wel en niet kan of moet doen. Dat principe is dat de staat behalve voor veiligheid en de handhaving van het recht ook moet zorgen 'voor een regtvaardige verdeling van de maatschappelijke productie'. Dat betekent in concreto dat de staat ervoor moet zorgen, door het scheppen van een gelijk speelveld of door het inperken van onverdiend verkregen voordelen, dat ieder echt loon naar werken krijgt. Als de staat dus post verzorgt, stoomvaartlijnen exploiteert en kanalen graaft:

[...] dan geschiedt dit niet omdat de staat als groote en rijke particulier het beter kan dan de betrekkelijk kleine en arme particulieren, maar omdat de staat alleen, als drager der gemeenschap, onverdiende ongelijkheid kan verevenen, omdat door de openbare werken die hij in het leven roept het publiek belang wordt gediend, in dien zin, dat in plaats van voorrechten die enkelen genieten onafhankelijk van hunne eigene waarde, een publiek domein ontstaat, waarvan ieder de vruchten kan genieten, naarmate van zijne eigene inspanning.⁴⁹

Dat betekende overigens niet dat Cort van der Linden in alle opzichten meeding met de eisen van de progressievere liberalen. Toen het Comité voor Algemeen Stemrecht op 31 oktober 1882 een meeting hield in De Harmonie in Groningen en daar het algemeen kiesrecht propageerde, kreeg het weinig handen op elkaar. De voorzitter van de bijeenkomst, de progressief-liberale Delftse hoogleraar rechten B.H. Pekelharing, was diep teleurgesteld. Dat Tellegen zich scherp tegen het algemeen kiesrecht had gekeerd, omdat hij net als John Stuart Mill de tirannie van de meerderheid vreesde, dat hadden Pekelharing en de zijnen wel verwacht. 'Onaangenaam was echter voor de aanwezige leden van het comité dat door een jeugdig hoogleeraar als den heer Cort van der Linden op het algemeen stemrecht in vulgaire termen werd gesmaald.' Cort van der Linden wierp het comité voor de voeten dat het van het algemeen kiesrecht een panacee had gemaakt en ongefundeerde reclame maakte voor het algemeen kiesrecht als hét middel tegen sociale onrust. 'Zoo beweert Van Houten dat zijn cacao de beste is.' Volgens Pekelharing kreeg hij daarmee het publiek volledig op zijn hand. 'De geleerden en hoogleerden en studenten juichten elken bestrijder krachtig toe. De werklieden deden zoo goed als niets van zich hooren.'⁵⁰ Cort van der Linden zag liever dat er eerst sociale maatregelen werden genomen en dat de arbeider pas aan het eind van het proces van sociale hervorming het kiesrecht zou krijgen.

In de loop van zijn hoogleraarschap werd Cort van der Linden echter steeds radicaler in zijn opvattingen. De toenemende sociale onrust in het midden van de jaren tachtig zal daar mede debet aan zijn geweest. In september 1885 vond in Den Haag een grote kiesrecht-demonstratie plaats, in de aanloop waarvan overal in het land, ook in Groningen, relletjes en ongeregelheden plaatsvonden. In 1886 barstte de onvrede uit in het bekende Palingoproer in Amsterdam. Bovendien werden in 1887 de resultaten bekend van de parlementaire enquête naar de arbeidsomstandigheden in de Nederlandse fabrieken en werkplaatsen, die schrijnende toestanden aan het licht bracht. In datzelfde jaar schreef Cort van der Linden een groot artikel in *De Gids* over 'Vrijheid en hervorming', waarin hij de ellende schilderde die voortkwam uit het onverkort vasthouden aan speciaal het eigendomsrecht. Dit beginsel was in de kern goed: wie ar-

beidt, mag behouden wat hij met die arbeid verdient. Maar aan dat recht is later ook het recht gekoppeld om uit eigen bezit iets aan anderen uit te lenen en daar een zekere vergoeding voor te vragen. En daar begon de ellende. Wie 100 gulden leent mag een zekere rente vragen als beloning voor het niet-genoten genot van dat geld, maar wie 10.000 gulden uitleent kan onmogelijk volhouden dat de genotsderving voor de laatste 100 gulden even groot is als voor de eerste 100 gulden, terwijl hij toch over beide evenveel rente ontvangt. Hoe meer geld men heeft (en kan uitlenen), hoe makkelijker het wordt om nog meer geld te vergaren. 'Het is alsof in een wedloop van zwaar belasten degenen die vóórkomen, telkens van een deel van hun last worden bevrijd en te meer bevrijd naarmate zij reeds bevrijd zijn.'⁵¹ De dezer dagen om zijn theorie over toenemende economische en sociale ongelijkheid zo bekende Franse econoom Thomas Piketty had het niet beter kunnen zeggen! In een maatschappij waarin kapitalen vergaard worden door het uitlenen en beleggen van geld, worden de rijken steeds rijker en de armen steeds armer, met fatale gevolgen. Ook het beginsel der vrije overeenkomst, dat ertoe leidde dat arbeiders niet collectief een contract konden sluiten met de werkgevers om zo te kunnen onderhandelen over hun loon, wees Cort van der Linden aan als een belangrijke oorzaak van de scheve verhoudingen tussen kapitaal en arbeid. Maar hij was niet zonder hoop. Hij riep de regerende klasse op om door invoering van wezenlijke hervormingen die apocalyps alsnog af te wenden. 'Hij in wiens hart de bruisende zee van ellende een weerklank vindt, arbeide onvermoeid aan de vestiging van het recht.'⁵²

CORT VAN DER LINDEN ALS CULTUURPESSIMIST

Voordat Cort van der Linden in 1887 in *De Gids* de kwalijke kanten van het onbepaalde eigendomsrecht uitlegde, schilderde hij in schrille kleuren de crisis waarin de wereld zijns inziens terecht was gekomen:

Wij leven snèl. Indien het groote leven der menschheid, dat wij, ieder voor zich, voor een korte poos medeleven, een machtigen stroom gelijkt, dan voorzeker heeft het lot ons, kinderen van de 19e eeuw, niet daar een plaats gegeven, waar het water zachtens voortglijdt over effen bodem. De spiegelende oppervlakte moge sommigen misleiden, voor hem die wel toeziet wordt het spoedig duidelijk dat de vloed in enge bedding voortschiet om straks, wellicht, bruisend en kokend neer te storten in de diepte.⁵³

In de geschiedenis waren er meer tijden die zo vol beweging, wisseling en beroering waren. Daarbij dacht Cort van der Linden vooral aan de late oudheid en de tijd van de reformatie:

Zeer terecht heeft men meer dan eenmaal onzen tijd vergeleken met de decadence van het Romeinsche rijk. In meer dan één opzicht is de overeenkomst treffend. Hetzelfde zedelijk verval, de anarchie dezer sexueele verhoudingen, de onbeschaamde overdrijving van weelde en wellust, het gebrek aan veerkracht, de kleine hartstoch-

ten der ontzenuwde mannen en vrouwen, de halve eerlijkheid en trouw, de apathie, het cynisme en het ongeloof, dat alles vinden wij toen zooals nu. Toen ook naast de weelde der grooten de ellende der lagere volksklassen; toen ook het lustige leven vergezeld door levenszathed; toen ook als een naderend onweder het gemor en de ontevredenheid der slaven.⁵⁴

Maar anders dan in de late oudheid was er nu geen perspectief op een andere, betere wereld:

Tot in de kern gezonde barbaren, vol leven, vol naïeve geestkracht, sloten de stervende oude wereld van alle zijden in, en de Romeinsche wijsgeer, die het verval van zijn volk met weemoed gadesloeg, behoefde daarom niet te wanhopen aan de toekomst van het menschelijk geslacht. Beloften van nieuw leven en nieuwe ontwikkeling waren verborgen in de wouden, waar de legioenen van Varus het leven lieten, en terwijl Rome onderging en het merg der natie werd verteerd door ontucht en weelde, waren jonge rassen in de volle veerkracht der jeugd gereed de opvallende erfenis te aanvaarden. Maar waar zal men nu uitzien naar hen die de taak uit onze handen zullen overnemen, wanneer onze beschaving mocht ten einde spoeden? Waar is in onze dagen het Teutoburgerwoud, waaruit de triumfkreten onzer vijanden ons tegenklinken als de profetie eener betere toekomst?⁵⁵

Cort van der Linden had kennelijk weinig fiducia in de beschavende kracht van de opkomende arbeidersbeweging.

In zekere zin was de crisis van de late oudheid beter te verdragen geweest dan de crisis van de aflopende negentiende eeuw. Destijds was er, bij de grote ongelijkheid die er bestond, bij de rijken nog niet te twijfel of de maatschappelijke ordening wel op de grondslagen van het recht berustte, 'deze twijfel, welke nu als de steenen gast niet wijkt van onze gelagen'. Toen was er tegenover het ongeloof en het scepticisme nog 'de groote ster van hoop en liefde', het christendom, 'en de diepe teleurstelling was toen nog niet gedaald in de harten, welke thans het leven van zoo velen verteert, dat ook dit licht een dwaallicht, dat ook deze blijde boodschap ijdel is en deze leer der liefde eene utopie'.⁵⁶ Daarom is de huidige situatie zoveel hopelozter dan toen:

Nimmer van te voren hebben de kwalen, waaraan de menschheid van oudsher heeft geleden, zoo diep ingevreten als thans en nimmer van te voren ook heeft de menschheid zich zoo ziek gevoeld. De sociale kwestie is zoo brandend geworden, zoozeer een levensvraag waarmede de geheele beschaving en de geheele toekomst schijnt saamgeweven, dat alle analogiën uit vroeger eeuwen verbleeken. De sociale quaestie is niet alleen eene vraag van betere loonsregeling van de arbeiders of van armen-verzorging, al is het waar dat het bewustzijn van onrecht, dat de groote massa in beweging begint te brengen, de gevestigde orde van zaken ernstig bedreigt. Maar de geheele menschheid leeft in onrust als boven een vulkaan onmiddellijk vóór een gevreesde uitbarsting. Het gevoel van tweespalt tusschen de uiterlijke verhoudingen en de overtuigingen van billijkheid en recht knaagt als een voortdurende kanker aan de rust en levensvreugde van steeds meerderen, ook buiten de eigenlijke lagere standen; terwijl de scheiding tusschen rijk en arm steeds tot nadenken en

deernis stemde, zijn er nu talloos velen van de meer bevoorrechten die huiveren bij de gedachte aan de diepe kloof tusschen hetgeen zij schijnen en zijn en tusschen hetgeen zij zijn en moesten *wezen*, indien de wereld meer overeenkwam met het ideaal van recht dat zij mededragen in eigen boezem.⁵⁷

Weliswaar is Cort van der Linden niet geheel zonder hoop. Door tijdige aanpassing van het recht kan de grote klap misschien alsnog voorkomen worden.⁵⁸ Desalniettemin: ‘Leven als boven een vulkaan onmiddellijk voor een gevreesde uitbarsting’ – dat is toch niet bepaald een uitdrukking die past bij een generatie die op weg zou zijn naar of al zou leven in een tweede Gouden Eeuw.

Cort van der Linden hield het niet bij een oproep aan de politieke elite van Nederland om hervormingen door te voeren. In 1886 al had hij een poging gedaan de richting aan te geven waarin men die hervormingen moest zoeken. Zijn boek *Richting en beleid der liberale partij* leverde een soort partijprogramma voor een liberale partij die zich in deze tijd steeds meer bewust werd van haar historische missie. Hij deed allerlei voorstellen voor sociale en economische hervormingen: verbetering van het arbeidsrecht, invoering van een ziektekostenverzekering, beperking van de arbeidstijden, vergroting van de veiligheid op de werkvloer, invoering van progressieve inkomstenbelasting en erfbelasting enzovoort. Veel van die voorstellen kwamen ook spoedig tot stand. Al in 1887, toen de resultaten bekend werden van de parlementaire enquête naar de toestand in fabrieken en werkplaatsen, kwam het tot een verdere beperking van vrouwen- en kinderarbeid en de oprichting van de arbeidsinspectie.

Tot twee keer toe heeft Cort van der Linden ook geprobeerd zelf als Kamerlid verkozen te worden om zo een concrete bijdrage te leveren aan de noodzakelijke hervormingen (onvrede over zijn hoogleraarschap speelde overigens ook een rol). De eerste keer, in 1884, werd hij naar voren geschoven door de liberale Groningse kiesvereniging Burgerplicht, omdat ze een alternatief wilde bieden voor de steeds conservatievere liberale kandidaat van het district, het zittend Kamerlid Van Houten. In de pers kreeg Cort van der Linden echter nogal persoonlijke aanvallen te verduren en daarom zag hij alsnog af van zijn kandidatuur, maar toen het moeilijk bleek een andere tegenkandidaat te vinden, haalde zijn collega Van der Wijck, de toenmalige voorzitter van Burgerplicht, hem over alsnog tegen Van Houten in het veld te treden. Opnieuw werd hij in de pers hard aangevallen, in het bijzonder door de *Nieuwe Groninger Courant*, die nu Cort van der Lindens zogenaamde wankelmoedigheid tegen hem aanvoerde. Ook wierpen de klassiek liberalen hem voor de voeten dat hij bereid was het overheidsmonopolie op het onderwijs los te laten en de confessionelen – in ruil voor hun steun bij een grondwetswijziging – subsidie te verlenen voor hun scholen. Bij de verkiezingen kreeg Van Houten 527 van de 1009 stemmen, Cort van der Linden 371 stemmen.

Ook bij de verkiezingen van 1888, die nodig waren geworden door de grondwetswijziging van 1887, deed Cort van der Linden minder plezierige ervaringen op. Het district Groningen mocht nu twee Kamerleden afvaardigen en de kiesverenigingen waren het er snel over eens dat een van hen Van Houten moest zijn. Er leefden wel enige bezwa-

ren tegen zijn steeds conservatievere koers, maar de Groningse kiezers droegen hem nu eenmaal op handen, nog steeds. Over de tweede plaats was men het niet zo snel eens. Om die tweede plaats streden Cort van der Linden en mr. Jacob Dirk Veegens, de griffier van de Tweede Kamer, die naar voren was geschoven door de leider van de liberalen in Den Haag, Hendrik Goeman Borgesius (van oorsprong trouwens een Groninger). Veegens was geen onbekende in het land der liberalen. Hij was voorzitter geweest van het Comité voor Algemeen Stemrecht en secretaris van de arbeidsenquête uit 1887 (waarvan Goeman Borgesius voorzitter was geweest). Verder was hij sinds de oprichting van het maandblad de centrale figuur in de redactie van *Vragen des Tijds*, het sociaalliberale alternatief voor *De Gids*. Onder de sociaalliberalen gold hij als een van de radicaalsten. Maar er zat ook een persoonlijk tintje aan de rivaliteit tussen Cort van der Linden en Veegens, omdat de laatste in 1881 de baan had gekregen die Cort van der Linden zelf had willen hebben. De strijd liep uit op een ordinaire machtsstrijd. Cort van der Linden verwierf de steun van de kiesvereniging Burgerplicht en kreeg daarom de naam 'de kandidaat der professoren' te zijn (Burgerplicht telde inderdaad veel professoren als lid). Maar Veegens won de strijd bij de andere kiesvereniging, Eendracht maakt macht, zodat de liberalen in Groningen nu met twee kandidaten voor één plaats zaten. Daarop besliste het bestuur van de Liberale Unie – lees Goeman Borgesius – ten gunste van Veegens, die vervolgens bij de verkiezingen op 20 maart 1888 ook daadwerkelijk de tweede plaats voor de liberalen in de wacht sleepte.

Deze ervaringen met partijpolitiek genazen Cort van der Linden zoals hij zelf zei voorgoed van het praktische politieke bedrijf en hij is ook nooit lid geworden van een liberale partij. 'Daarin heb ik het geloof verloren in Groningen,' verklaarde hij later. Dat hij later nog minister van Justitie zou worden (en niet zo'n slechte ook) en nog weer later, van 1913 tot 1917 het buitenparlementaire kabinet zou leiden dat Nederland buiten de Eerste Wereldoorlog zou houden, het algemeen mannenkiesrecht zou invoeren en de schoolstrijd zou beëindigen, politieke prestaties van niet gering formaat, kon hij in 1888 natuurlijk nog niet bevroeden.⁵⁹

Bij zijn pogingen om de liberalen tot verdergaand ingrijpen in de maatschappelijke orde te bewegen kreeg Cort van der Linden steun van zijn collega in het Romeins recht, de beminnelijke en zachtmoedige Hendrik Lodewijk Drucker (1857-1917). Beiden vulden elkaar goed aan. Drucker was niet als Cort van der Linden een man van de pen, die brochures schreef en boeken en artikelen, maar de man van de praktijk, die concrete initiatieven nam en met geld en goede raad zaken in beweging bracht. Vanaf het midden van de jaren tachtig, na de dood van Tellegen in 1885, vormde hij enige jaren het middelpunt van de liberale beweging in Groningen.⁶⁰

Drucker was in Groningen in meer dan één opzicht een buitenstaander. Hij was de oudste zoon van de Duitse bankier en financier Ludwig Drucker, die zich in Amsterdam had gevestigd en daar van zijn kapitaal leefde (vader Drucker was van Joodse origine, maar zijn zoon behoorde tot de evangelisch-lutherse kerk). Drucker doorliep de hbs, deed staatsexamen en studeerde vervolgens rechten in Leiden, een opleiding die hij in 1879 afsloot met een dissertatie over *Bezitsverkrijging en bezitsverlies door derden*. Daarna studeerde hij nog een jaar in Leipzig alvorens zich in 1880 als advocaat in Amsterdam te vestigen. Een jaar later richtte hij met zijn confrères W.L.P.A. Molengraaff en S. Katz het *Regtsgeleerd Magazijn* op, dat een progressiever en meer sociaal gericht alter-

natief voor het oude tijdschrift *Themis* wilde zijn. Omdat Drucker in zijn dissertatie de Romeinsrechtelijke principes die voor zijn onderwerp van belang waren zo helder uiteen had gezet, viel in 1882, toen de leerstoel Romeins recht en haar geschiedenis in Groningen vacant werd door het vroegtijdig overlijden van Wiardus Modderman, het oog van de faculteit op hem en in juni 1882 volgde zijn benoeming (hij moest toen nog 25 worden!) Op 28 september 1882 hield hij zijn oratie 'Rechtswetenschap en wetgeving'.

Hoewel het Druckers taak was om het Romeins recht te doceren – wat hij overigens uitstekend deed – ging zijn eigenlijke belangstelling uit naar het burgerlijk recht. Hij was op dat vlak voorstander van een socialere benadering van het recht en bracht graag naar voren dat de staat de opdracht had om door wetgeving de positie van de mindere klasse in de maatschappij te verbeteren. Zo merkte hij in zijn oratie op: 'Wil de Staat niet de zwakken zien ondergaan, dan moet hij nu en dan met beredeneerde maatregelen tusschen beide komen.'⁶¹ Drucker, die sinds de dood van zijn vader in 1884 financieel volkomen onafhankelijk was (hij erfde een kapitaal dat in de miljoenen liep), toonde zich vanaf het begin een sociaal bewogen hoogleraar, die zijn juristenarbeid in dienst wilde stellen van de maatschappelijke ontwikkeling.

Drucker werd ook actief op politiek terrein. Hij werd voorzitter van de kiesvereniging Burgerplicht en in die hoedanigheid nam hij, samen met Goeman Borgesius en Molengraaff, redacteurs van bladen waar ook Drucker redacteur van was, het initiatief tot een hechtere organisatie van de liberalen in Nederland. Op 4 maart 1885 kwam het tot de oprichting van de Liberale Unie, een federatie van liberale kiesverenigingen in Nederland (62 van de 185 aangeschreven kiesverenigingen deden mee). Drucker kwam ook in het bestuur en werd later zelfs voorzitter van deze Unie. Ook schreef hij feitelijk de circulaire uit 1887 die het eerste partijprogramma van de Liberale Unie vormde en waarin kiesrechtuitbreiding, een wekelijkse rustdag voor arbeiders, een ongevalverzekering en de leerplicht waren opgenomen. Het had niet veel gescheeld of Drucker was in deze tijd ook namens de Liberale Unie in de Tweede Kamer gekomen. In 1887 versloeg hij in het district Winschoten een andere liberale kandidaat, A. Winkler Prins, maar uiteindelijk aanvaardde Drucker zijn zetel in de Kamer niet.

Drucker was sinds 1886 wel lid van de Groningse gemeenteraad en gebruikte zijn persoonlijk vermogen om ook op plaatselijk niveau op te treden als makelaar tussen de gezeten burgerij en de arbeidersklasse. Zo was hij betrokken bij de oprichting van een woningbouwvereniging voor minvermogende arbeiders, Werkmanssteun, die in 1888 langs het Hoendiep haar eerste huizen bouwde. Arbeiders betaalden 1,25 gulden per week aan huur, de geldschietters kregen een dividend van 4 procent (wat relatief laag was).⁶² In dezelfde tijd verschaftte Drucker ook geld voor de bouw van de coöperatie De Toekomst aan wat nu de Coehoornsingel is. Als sociaalliberaal was Drucker erg geporteerd voor allerlei vormen van arbeiderscoöperatie. Als arbeiders botje bij botje legden en een krediet- of productiecoöperatie oprichtten, deden zij niet alleen concreet iets aan de verbetering van hun levensomstandigheden, maar kweekten zij bij zichzelf ook deugden aan als spaarzaamheid, verantwoordelijkheidsgevoel en nauwgezetheid, deugden die hen voorbereidden op volwaardige deelname aan de burgerlijke samenleving.

De aanleiding voor de oprichting van De Toekomst was echter een andere. Werkliedenverenigingen konden in de jaren tachtig steeds minder makkelijk zalen huren

voor hun bijeenkomsten en vergaderingen omdat ze steeds meer met het revolutionaire socialisme geassocieerd werden. In januari 1885 was in Groningen een afdeling van de SDB opgericht en in september van dat jaar was het zoals gezegd in de aanloop naar de grote kiesrechtmanifestatie in Den Haag bijzonder onrustig geweest in de stad. Op 15 september waren tijdens de serenade die Vindicat traditiegetrouw bij de rectoraatsoverdracht van de universiteit aanbood en waar het volgens een ooggetuige 'beestachtig' toe was gegaan, gevechten uitgebroken tussen studenten en aanhangers van de socialisten, en in de dagen daarna was het onrustig gebleven. De burgemeester had zelfs het wapperen met rode vlaggen moeten verbieden.⁶³ Geen wonder dat verhuurders weigerden hun ruimten aan arbeidersverenigingen te verhuren. Daarom sloten verschillende werkliedenverenigingen in 1885 een overeenkomst met de meubelmakersvereniging, die haar gebouw De Eendracht ook voor andere verenigingen open stelde. Maar dit gebouw was al gauw te klein en daarom werd, naar Gents voorbeeld, het plan opgevat om een eigen vergadercentrum te bouwen, waarin tevens een coöperatieve bakkerij moest komen. Dankzij bemiddeling van de hoofdopzichter van de dienst Gemeentewerken in Groningen én radicaal socialist Joan Nieuwenhuis schoten drie rijke Groningers het benodigde startkapitaal van 30.000 gulden voor. Dit waren de industrieel J.E. Scholten, de filantroop jhr. W.C.A. Alberda van Ekenstein én

Afb. 7 De hoogleraar Romeins recht
H.L. Drucker. Collectie Universi-
teitsmuseum Groningen.

Drucker. Het gebouw werd ontworpen door Nieuwenhuis, die bouwkundige van opleiding was, en in augustus 1888 kwam niemand minder dan de leider van de SDB, Domela Nieuwenhuis, naar Groningen om het officieel te openen. De hoop van Drucker dat hij door zijn financiële hulp een brug zou kunnen slaan tussen de liberale burgerij en de werklieden, kwam echter niet uit. Toen hij kort na de opening een rondleiding door het gebouw kreeg, wees zijn gids hem fijntjes op de vele rode vaandels van arbeidersverenigingen die in het gebouw opgehangen waren. De socialisten, die oppositie voerden tegen de burgerij, hadden duidelijk de overhand gekregen in de coöperatie.⁶⁴ Maar Drucker hield zich goed en nam zijn verlies. Geldelijk heeft hij daarentegen waarschijnlijk geen verlies geleden. Aanvankelijk liep de bakkerij door tegenwerking van de andere bakkers in de stad nogal slecht. Ze boycotten Scholten en zegden hun steun aan Drucker, die in de gemeenteraad zat, op. Maar de arbeiders hielden vol en na verloop van tijd waren de aanloopmoeilijkheden overwonnen. De coöperatie ging een zonnige toekomst tegemoet.⁶⁵

EEN PROFESSOR IN DE PROBLEMEN

Mogelijk was de sociale bewogenheid van Hendrik Lodewijk Drucker mede ingegeven door zijn weinig fatsoenlijke afkomst.⁶⁶ Zijn vader Louis of Ludwig had kinderen bij verschillende vrouwen, maar alleen de kinderen uit zijn laatste liaison, met Thérèse Temme, met wie hij naderhand ook trouwde, erkende hij. Dat gebeurde in 1865, toen Hendrik Lodewijk acht jaar oud was. Het gezin verhuisde toen naar Voorschoten. Na de dood van zijn vader in 1884 meldden zich ook twee halfzussen uit een eerdere verbintenis van Louis Drucker, Louise en Wilhemina Lensing, die ondanks het feit dat hun vader hen niet erkend had, toch een deel van de erfenis opeisten. Vooral de jongste halfzus, die zich Wilhelmina Drucker noemde, stelde zich erg assertief op en toen de erven Drucker niet erg toeschietelijk waren om een deel van de erfenis af te staan, schreef zij in 1885, samen met haar zus, onder pseudoniem een schandaalroman, *George David*.⁶⁷ In deze novelle, die een aanklacht moest zijn tegen stuitend onrecht, maar vastloopt in een karikatuurale voorstelling van zaken, vertellen de gezusters het verhaal van George David, een halfbroer van Hendrik Lodewijk Drucker uit een eerdere relatie van zijn moeder (Drucker treedt hier op als Ludwig Plucker). Deze George David was direct nadat zijn moeder kennis had gekregen aan Louis Drucker, bij een armlastig pleeggezin ondergebracht en verder vergeten. Toen de haveloze George David twintig jaar later alsnog zijn moeder opzocht, werd hem door haar en haar zoon Ludwig (alias Hendrik Lodewijk) op kille wijze de deur gewezen en pleegde hij zelfmoord in de ringvaart van de Watergraafsmeer. De gezusters Lensing schetsten een niet bepaald vleiend portret van Thérèse Temme en van haar zoon, die laaghartig, laf en liefdeloos zou zijn – en vooral bang dat zijn maatschappelijke loopbaan in gevaar zou worden

gebracht als bekend werd dat zijn moeder ooit een landloopster was geweest die ook een bastaardkind had:

Als die man [George David] bekend maakte, hoe zijne moeder zijn geheel leven met hem gehandeld had, hoe hij [Ludwig Plucker], de jongeling, die als bedaard student te boek stond, dien ongelukkigen broeder nog lafhartig met verachting en hoon behandeld had; ja, hij begreep zeer goed, dat de wereld dat alles niet bewonderenswaardig zou vinden en hij veel van de achting der menschen zou verliezen. En de uiterlijke achting was voor Ludwig alles [...]. De uiterlijke braafheid immers leidt tot grootheid en eer, en dat was het eenige doel van Ludwig. Zijne moeder had daaraan alles opgeofferd, hare ziel, haar geweten; waarom zou hij dat ook niet doen? Buitendien, een geweten! welk dwaas woord, welke man van gehalte van Ludwig Plucker gelooft aan zulk een onding?⁶⁸

De schrijfsters suggereren zelfs dat de zelfmoord van David George geen zelfmoord was en dat Hendrik Lodewijk er als ‘een moderne Kaïn’ de hand in had gehad. Het valt te begrijpen dat de jonge hoogleraar alles deed om deze aanval op zijn reputatie te pareren, en hij kocht daarom de hele oplage op om deze daarna te vernietigen, waarop de uitgever natuurlijk meteen een tweede druk uitbracht. Daarin stond nu ook een voorwoord van de schrijfsters waarin zij reageerden op de recensies (die het alle voor Drucker hadden opgenomen) en waarin zij vertelden van de pogingen van de familie om de verspreiding van het boek tegen te gaan.

Later kwam alles toch nog goed. Wilhelmina Drucker, die zich als kostuumnaaister in haar levensonderhoud voorzag, kwam in Amsterdam in aanraking met het socialisme en ging schrijven in de *Radicale Courant* van de op dat moment in Groningen als gemeenteplichtvervullende Joan Nieuwenhuis. Begin 1888 publiceerde zij daarin het verhaal ‘Mammon, een kerstavond in het rijk Fantasio’, waarin wederom een nauw verholde aanval op de familie Drucker werd gedaan. Er ontstond commotie – burgers van Groningen namen het voor de geziene hoogleraar op – maar toen Mina Drucker kort daarop Nieuwenhuis in Groningen opzocht en via deze met Drucker in contact kwam, leidde dat tot ‘een bevredigend einde.’⁶⁹ Mina Drucker en haar zuster kregen een deel van de erfenis, waardoor Mina in staat werd gesteld zich gedurende de rest van haar leven geheel aan de zaak van de vrouwenemancipatie te wijden.⁷⁰

Cort van der Linden en Drucker behoorden tot de landelijk meer bekende hoogleraren van de Groningse universiteit. Hoewel de eerste de naam had zich in duistere formuleringen uit te drukken (in Groningen werd alles wat naar Duitse filosofie zweemde al snel als duister gediskwalificeerd), terwijl de tweede juist geroemd werd om zijn heldere uitleg van ingewikkelde kwesties, maakten beiden diepe indruk op die studenten die voor meer dan alleen het briefje studeerden. Een van hen was de latere socialistische vormman Pieter Jelles Troelstra, die van 1882 tot 1888 in Groningen rechten studeerde.

In zijn *Gedenkschriften* schrijft hij dat hij van zijn professoren vooral Tellegen, Drucker en Cort van der Linden waardeerde. In Tellegen herkende Troelstra de geest die het liberalisme in zijn strijd tegen het absolute koningschap had bezielde, van Drucker ('een schitterend docent') leerde hij helder juridisch denken, en bij Cort van der Linden zag hij de groei van een sociaal liberalisme:

Zijn op het scheppen van nieuw recht gerichte geest [dreef] hem voort naar politiek-sociale studies, die hem in een paar jaren tijds van een gewoon konservatief liberaal, gekant tegen algemeen kiesrecht en gelijkstelling van Openbare en Bijzondere school, maakten tot een vooruitstrevend politicus, die in zijn 'Richting en Beleid der Liberale Partij' optrad met een poging tot hervorming der liberale staatkunde, welke in haar anti-klerikalisme was vastgelopen en kans liep door een gewone scharreelpolitiek haar contact met de liberale elementen te verliezen en op de dorheid van het 'laisser-aller' te stranden.⁷¹

Het was inderdaad in deze Groningse jaren dat Cort van der Linden zijn latere werk aan een nieuw staathuishoudkundig en politiek bestel voorbereidde.

Helaas vertrok Drucker al in 1889 naar Leiden en maakte Cort van der Linden in 1891 de overstap naar Amsterdam. Maar terwijl Cort van der Linden nooit meer terugkeerde naar Groningen, liet de in het Noorden onverminderd populaire Drucker zich in 1894 voor het district Groningen kiezen als lid van de Tweede Kamer, waar hij de zetel van Van Houten innam. In de Kamer werd hij al spoedig de leider der vrijzinnig-liberalen en bouwde hij een uitstekende samenwerking op met minister en later minister-president Cort van der Linden.

DE ZIEKENHUISKWESTIE OPGELOST

Alle positieve ontwikkelingen na 1876 ten spijt (stijgende aantallen studenten, nieuwe opleidingen, moderne gebouwen, spraakmakende geleerden) hadden de aftredende Groningse rectoren elk jaar nog voldoende reden om in hun overzicht van de lotgevalen van de universiteit een klaagzang aan te heffen. Vooral de medische faculteit was een zorgenkind. Jarenlang werd die faculteit geplaagd door een hoogoplopend conflict tussen de patholoog-anatoom Middendorp en de andere medische hoogleraren, waarbij het vooral draaide om Middendorps pertinente weigering om enige waarde toe te kennen aan de ontdekking van specifieke bacteriën voor beruchte infectieziekten als cholera en tuberculose. Middendorp was altijd al een lastig persoon geweest. Hij had tot 1877 anatomie, algemene pathologie en pathologische anatomie gedoceerd, maar had na het in werking treden van de nieuwe wet de anatomie overgedragen aan een nieuwbenoemde collega, Van Braam Houckgeest. Achteraf had men daar spijt van. Toen Middendorp in mei 1918 was overleden, sprak een collega zich in het *Jaarboek* van de universiteit daar heel openlijk over uit: 'Voor den vrede in de faculteit ware het wellicht beter geweest, indien Middendorp den leerstoel voor anatomie had behouden en voor de pathologische vakken een nieuwe docent was benoemd.'⁷² Doordat Middendorp de pathologie had behouden kwam hij, die ook als consulterend geneesheer veel patiënten zag, veel meer dan anders in aanraking met zijn klinische collega's en dat leidde bij herhaling tot een gespannen verhouding met die collega's. Hij voelde zich

toen al niet door hen erkend en dat werd later steeds erger. Het kwam herhaaldelijk tot onaangename botsingen en daar kwam na 1880 het antagonisme over de bacteriologie nog eens bij.

Middendorp achtte Robert Kochs ontdekking van ziekteverwekkende bacteriën van nul en generlei waarde voor de medische wetenschap.⁷³ Bacteriën waren volgens hem niet de oorzaak van bepaalde ziekten, maar een bijverschijnsel. Zijn kritiek ging dus aanmerkelijk verder dan die van zijn collega Fokker, die bestreed dat voor elke ziekte één en niet meer dan één bacterie verantwoordelijk was, maar die niet het oorzakelijk verband tussen bacteriën en ziekten ontkennde. Behalve de principiële kritiek van Middendorp was het vooral de manier waarop hij die uitte die zijn collega's ergerde. Middendorp zag in de officiële wetenschap een groot complot van ondeskundigen om hem de mond te snoeren en liet dat in brochures die in eigen beheer verschenen ook duidelijk weten. Vooral toen Koch in 1890 zijn hand overspeelde, te vroeg naar buiten bracht dat hij een geneesmiddel, tuberculine, tegen tbc had gevonden, en daar later op moest terugkomen, kraaide Middendorp victorie. Hij streek zijn collega's daarbij zo tegen de haren in dat dezen zich gedwongen zagen zich publiekelijk van hem te distantiëren. In de *Deutsche Medicinische Wochenschrift* van 2 april 1891 liet uitgerekend Fokker namens de Groningse faculteit Geneeskunde een mededeling plaatsen dat hij en zijn collega's op geen enkele wijze geassocieerd wilden worden met de meningen die Middendorp kort daarvoor in een brochure getiteld *Der Werth der Koch'sen Heilverfahren gegen Tuberculose* (Emden 1891) had verkondigd. Fokker verklaarde 'dass der von Prof. Middendorp vertretene Standpunkt lediglich ein Privatansicht dieses Herrn zu gelten hat und keineswegs dem in Groningen allgemein eingenommenen wissenschaftlichen Standpunkt erspricht' – wat natuurlijk geen reclame voor Groningen was.⁷⁴ De positie van Middendorp werd daarmee zo goed als onmogelijk en in september 1893 nam hij, officieel om gezondheidsredenen maar in feite onder druk van hogerhand, ontslag als hoogleraar in Groningen.⁷⁵ Hij zette zijn praktijk als consulterend geneesheer in Groningen voort en bleef tot zijn dood de aanhangers van de bacteriologie bestoken met brochures en pamfletten. Nog in 1916 ging de strijdlustige grijsaard op een bijeenkomst van de Medische Faculteitsvereniging in Groningen de discussie aan met een van zijn tegenstanders, de Utrechtse hoogleraar Willem Nolen, en toen hij te veel stampeij maakte, zat er niets anders op dan hem door enkele assistenten de zaal uit te laten zetten.⁷⁶

Maar er was vooral één kwestie die voor onvrede zorgde en die jaar in, jaar uit aanleiding gaf tot het uiteten van ontevredenheid met het overheidsbeleid, namelijk het uitblijven van een definitieve beslissing over de bouw van een nieuw Academisch Ziekenhuis. Het oude complex van het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis aan de Munnekeholm, dat in 1852 in gebruik was genomen, voldeed al lang niet meer aan moderne eisen. Voor de stad was een modern ziekenhuis van evident belang vanwege de noodzaak de burgers, vooral de arme burgers, te voorzien van adequate ziekenzorg, maar voor de universiteit was zo'n ziekenhuis eveneens van cruciaal belang. De helft of meer van de studenten studeerde geneeskunde, en de medische faculteit was zo'n beetje de kurk waarop de universiteit dreef. Maar elk jaar dat de medische voorzieningen in Groningen verder achterop raakten bij die in andere universiteiten, hadden studenten meer reden om niet naar Groningen te komen en hadden hoogleraren meer reden om naar een andere universiteit te vertrekken – als ze al naar

Afb. 8 De kraamkamer in het oude nosocomium. Collectie Universiteitsmuseum.

Groningen wilden komen. Gegeven het nog altijd bestaande gevoel dat Nederland eigenlijk te klein was voor vier volwaardige universiteiten, zou dit reden kunnen zijn om toch weer over opheffing van Groningen te beginnen.⁷⁷

Al voor de invoering van de wet van 1876 was er uitvoerig gesproken over een nieuw ziekenhuis dat het aftandse complex aan de Munnekeholm zou moeten vervangen. De Artsenwet van 1865 stelde hogere eisen aan de medische opleiding dan voorheen en de nieuwe hoogleraar inwendige geneeskunde S.S. Rosenstein wilde in 1865 eigenlijk alleen komen als hem een nieuw ziekenhuis in het vooruitzicht werd gesteld. In 1872 leek het er even op dat de stad, de provincie en de minister elkaar gevonden hadden in een plan voor een nieuw ziekenhuis, maar al gauw bleek dat de minister toch liever wilde wachten tot de nieuwe Wet op het hoger onderwijs was aangenomen. De kans was immers reëel dat de Groningse universiteit na invoering van die wet niet meer zou bestaan.

Toen de wet eenmaal was aangenomen en Groningen een nieuwe kans kreeg, kwam er weer vaart in de besprekingen over een nieuw ziekenhuis. De gemeente en de universiteit begonnen meteen in 1876 met het maken van plannen. Er werd een gebouw ontworpen op de plek van het latere Zuiderpark (dus op een terrein dat eigendom was van het rijk), waarin plaats was voor 200 patiënten (het bestaande ziekenhuis telde 166 bedden, inclusief de barakken voor besmettelijke en venerische ziekten). Maar de medische faculteit wilde een ziekenhuis van 400 bedden, terwijl de provincie aan 300 bedden dacht, en eventueel 400 als het ziekenhuis ook een psychiatrische afdeling zou krijgen (in Groningen bestond nog geen psychiatrisch ziekenhuis). De betrokken partijen – gemeente, provincie en rijk – konden het niet meteen met elkaar eens worden, maar in 1879 werden de contouren zichtbaar van een overeenkomst: de gemeente zou bou-

wen, rijk en provincie zouden meebetalen, ook aan de exploitatie, en het rijk zou de grond gratis ter beschikking stellen. Daarom meende rector magnificus Van der Wijck, die rapporteerde over het academisch jaar 1878-1879, te kunnen melden dat de bouw van het nieuwe ziekenhuis 'thans zoo goed als verzekerd' was.⁷⁸ Maar niets was minder waar. Vooral de gemeente was weigerachtig. Vóór 1876 was zij bereid geweest in een ziekenhuis te investeren om zo ook de universiteit te behouden, maar nu de universiteit gered was, daalde de animo om mee te betalen aan een ziekenhuis dat in de ogen van de liberale heren in de gemeenteraad vooral een armenvoorziening was. En voor de armen had de gemeente niet veel geld over, zoals ook al bleek uit haar terughoudendheid op het terrein van ruimtelijke ontwikkeling en woningbouw. Eind 1879 moest dus geconcludeerd worden dat er geen schot in de zaak zat en ook in de daaropvolgende jaren gebeurde er weinig. Huizinga rapporteerde in 1880 nog optimistisch dat er nog gesproken werd, Moltzer had het een jaar later al over een 'wespennest' en Tjaden Modderman sprak in 1882 over 'die onzalige ziekenhuiskwestie', waarover geen nieuws te melden was. De studenten drukten zich minder diplomatiek uit. In de 'Varia' in de *Groningsche Studentenalmanak* voor 1882 werd een vergadering van de medici over het ziekenhuis als volgt becommentarieerd: 'Zij dronken een glas, pisten een plas, en lieten de zaak zooals zij was.'⁷⁹

In 1884-1885 was de internist H.A. Kooyker rector magnificus en hij liet het er niet bij zitten. In zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit pakte deze medicus nog eens flink uit met een lange lijst van klachten over het bestaande ziekenhuis aan de Munnekeholm. Groningen, zo bleek wel uit zijn rede, voelde zich nog steeds achtergesteld bij de andere universiteiten door het uitblijven van middelen voor de bouw van een modern ziekenhuis, terwijl het water de Groningse medici werkelijk tot aan de lippen kwam. Een plan dat dat jaar was ontwikkeld door een gemeenschappelijke commissie van stad, provincie en faculteit, dat neerkwam op de bouw van alleen een chirurgische kliniek aan het Emmaplein en een renovatie en herindelings van het complex aan de Munnekeholm, was nog maar net afgekeurd door de minister, die onaanvaardbare eisen stelde aan de verdeling van de bedden over stad, provincie en universiteit. Omdat de minister op zijn standpunt bleef staan, de stad zich afwachtend opstelde, en de provincie boos bleef omdat men op het stadhuis geen rekening hield met provinciale belangen, moesten de curatoren maar proberen een doorbraak te forceren, vond Kooyker.

Die doorbraak kwam er niet en de zaak bleef jarenlang muurvast zitten. Er was een reorganisatie van de verpleging in het ziekenhuis gaande, waarbij de oude oppassers werden vervangen door professioneel opgeleide verpleegsters. Elke afdeling zou nu ook een hoofdverpleegster krijgen. Voor die verpleegsters moest een zusterhuis worden gebouwd, waar zij konden wonen, vlak bij het ziekenhuis. Uit het feit dat in 1889 als locatie voor dat verpleegstershuis de Schuitemakersstraat werd gekozen, leidden de studenten af dat de ziekenhuiskwestie nog lang niet was opgelost.⁸⁰

Toch leek er later dat jaar alsnog een doorbraak te komen. De minister bepaalde dat het ziekenhuis, dat nu 350 bedden moest tellen, op het braakliggende terrein aan de Oostersingel moest komen. Niet iedereen vond dat ideaal. Het ziekenhuis zou daar vlak bij de gemeentelijke gasfabriek komen te liggen, waar sinds 1854 uit steenkool gas werd gewonnen. De vieze rook die uit de schoorstenen kwam, vervuilde natuurlijk de directe omgeving. Maar de gemeente en de provincie gingen akkoord en begonnen te

werken aan een ontwerpovereenkomst. Hoewel rector magnificus Plugge in september 1890 nog de indruk wekte dat de bouw van een nieuw ziekenhuis verder weg dan ooit was, kwam het eind nu toch werkelijk in zicht. Toen als laatste de gemeenteraad in juli 1892 akkoord ging, kon op 14 april 1893 eindelijk de Acte van Overeenkomst voor de bouw en exploitatie van een nieuw ziekenhuis getekend worden. Rector magnificus Schoute, die het ziekenhuis ‘van levensbelang’ voor de universiteit noemde, sloeg daarom in september 1893 een hoopvolle toon aan, al hield ook hij nog steeds een slag om de arm. Er moest nog overeenstemming komen over het Reglement van Exploitatie en Schoute hoopte maar dat de heren medici op dat punt hun eisen zouden matigen. Het alsnog niet doorgaan van de plannen zou de ‘genadeslag’ voor de universiteit zijn.

Maar het ging goed, zij het langzaam. Eind 1893 stelde de gemeenteraad het reglement van exploitatie vast, nadat de minister de bezwaren van de provincie van tafel had geveegd. Rector magnificus F. de Boer kon in 1896 melden dat de tekeningen gereed waren en dat er nu aan het bestek gewerkt werd. Hij hoopte zelfs dat het nieuwe ziekenhuis nog voor het einde van de eeuw gereed zou zijn. Zo snel ging het uiteindelijk niet, maar toen op 2 april 1897 de Tweede Kamer instemde met het afstaan van het terrein aan de Oostersingel aan de gemeente, ten behoeve van de bouw van het nieuwe ziekenhuis, was de kogel werkelijk door de kerk. Op verschillende plaatsen in Groningen – bij het ziekenhuis, bij enige apotheken, bij Mutua Fides en bij het Academieggebouw – ging de vlag uit en ’s avonds was er op de kroeg van Vindicat een uitbundige kroegjool. Nadat nog allerlei noodzakelijke stappen waren gezet, ging op 3 oktober 1898 de eerste paal de grond in.

DE ONVOLDAAANHEID TEN EINDE

Het was volkomen begrijpelijk dat men in 1897 de vlag uitstak. Nu de bouw van het nieuwe ziekenhuis werkelijk verzekerd was, hadden de Groningers een sterk argument in handen om diegenen die nog twijfelden aan het bestaansrecht van een volwaardige universiteit in het Noorden definitief over de streep te trekken.

Want die twijfel was er nog steeds. In een serie artikelen over het hoger onderwijs die de Leidse hoogleraar wiskunde Pieter van Geer in 1887 in het progressief-liberale tijdschrift *Vragen des Tijds* publiceerde, suggereerde hij om de Amsterdamse universiteit, die als gemeentelijke instelling te veel afhankelijk was van snel wisselende politieke verhoudingen in de gemeenteraad, door het rijk te laten overnemen. Alleen, het rijk onderhield al drie universiteiten en vier rijksuniversiteiten, zou dat niet te veel van het goede zijn? Om die vraag te beantwoorden keek Van Geer naar de situatie in Duitsland. Daar waren op dat moment (Van Geer baseerde zich op de *Deutscher Universitätskalender* voor 1886) twintig universiteiten op een bevolking van ongeveer 55 miljoen mensen. Als de zaak daar in evenwicht zou zijn, zou in Nederland, waar slechts 5 miljoen mensen woonden, de behoefte zijn gedekt door twee universiteiten, in plaats van de vier die er waren.⁸¹ Er was dus alle reden om een of twee universiteiten in Nederland op te heffen. Alleen wist Van Geer wel dat dat politiek onhaalbaar zou zijn. Maar de Duitse situatie leerde nog iets anders. De omvang van de Duitse universiteiten verschilde nogal: Berlijn, de grootste, had 153 professoren voor 5766 studenten, Rostock, de kleinste,

31 professoren voor 313 studenten.⁸² Niet overal werden alle vakken aangeboden en niet overal had men voor alle vakken ongeveer hetzelfde aantal docenten. Duitse studenten zagen er ook niet tegen op om voor een bepaald vak naar een andere universiteit te trekken, heel anders dan de honkvaste Nederlandse studenten. Die ongelijksoortigheid van de Duitse universiteiten zou men nu ook in Nederland kunnen doorvoeren. ‘Wenscht men de vier universiteiten te behouden, dan moet met het stelsel van eenvormigheid gebroken worden en zooveel mogelijk aan elk een speciaal karakter gegeven worden.’⁸³ Heel veel voorbeelden van taakverdeling gaf Van Geer vervolgens niet. Een mooi voorbeeld van specialisatie dat al was gegroeid – de opleiding voor de moderne talen in alleen Groningen – wilde hij juist afschaffen omdat het geld dat daarmee gemoeid was, veel beter zouden renderen in een universiteit in het midden van het land. De taakverdeling die hij dus voorstelde, zou in de praktijk neerkomen op centralisatie in Utrecht of Leiden en de vermindering van Groningen. Het was het oude idee uit de Baatafse tijd van één nationale en een paar kleinere, departementale hogescholen. Geen wonder dat men in Groningen niet van dergelijke plannen gediend was.

Een paar jaar later kwam Van Geer er nog eens op terug, wederom in *Vragen des Tijds*. In 1895 betoogde hij opnieuw dat drie rijksuniversiteiten te veel van het goede waren. Sluiting van een van die drie was ondoenlijk:

Leiden beroept zich op haar oude rechten, Utrecht op de offers, welke hare burgers zich nog onlangs voor hare universiteit hebben getroost [door de financiering van een nieuw Academieggebouw], Groningen op den moreelen band, welke de universiteit meer dan elders aan de burgerij verbindt.⁸⁴

Geen minister zou het in zijn hoofd halen de opheffing van een van deze universiteiten voor te stellen, wist Van Geer. Maar er zou een aanzienlijke besparing mogelijk zijn als een paar universiteiten zich zouden gaan specialiseren en niet meer alle vakken zouden aanbieden. Dit keer werd zijn idee opgepikt en overgenomen door de Leidse rector, de geoloog J.K.L. Martin. In zijn rede bij de opening van het academisch jaar in 1896 verklaarde hij dat de principiële gelijkheid tussen de drie rijksuniversiteiten te kostbaar was en dat concentratie in één enkele universiteit te prefereren was (in Leiden natuurlijk).⁸⁵ Ook nu waren deze plannen weinig realistisch, maar ze zorgden bij de Groningers toch voor een permanent gevoel van onzekerheid. Dat in 1897 de Tweede Kamer definitief besloten had tot de bouw van het nieuwe ziekenhuis, was daarom zo’n grote opluchting. Het nieuwe ziekenhuis was een extra waarborg dat nu echt niemand het meer in zijn hoofd zou halen de slopende hand te leggen aan de universiteit van het Noorden. Het gevoel van onvoldaanheid, dat tot het midden van de jaren negentig in Groningen heerste, kon men eindelijk van zich afschudden.

2 DOORBRAAK (1895-1913)

De Groningse universiteit was in de negentiende eeuw een zuiver Nederlandse instelling geworden. Nederlandse studenten kregen in het Nederlands college van vrijwel uitsluitend Nederlandse hoogleraren, wier naam nauwelijks buiten de landsgrenzen doordrong. Rond 1900 begon dat te veranderen en kon Groningen weer bogen op leerkrachten en onderzoekers die ook in het buitenland hoog aangeschreven stonden. Maar hoe verhiel deze internationale doorbraak zich tot de nationale betekenis en het regionale karakter van de Groningse universiteit? Die dubbele of driedubbele identiteit van de universiteit – regionaal, nationaal en internationaal – was niet alleen een voordeel, maar kon ook problemen veroorzaken.

EXPANSIE

Sedert 1876 had de Groningse universiteit een geleidelijke toename van het aantal studenten gekend. Rector magnificus Schoute herkende daar in 1893 zelfs een zeker patroon in: op twee jaren van lichte daling volgde altijd een jaar van grote groei, zodat het gemiddelde toch steeds hoger kwam te liggen. Maar zoiets als ‘de wet van Schoute’ bestond niet. In het jaar 1893-1894 steeg het aantal studenten nog wel tot 483, het hoogste aantal sinds de oprichting van de universiteit, maar in de jaren daarna kreeg Groningen te maken met een gestage teruggang, tot 365 in het jaar 1900-1901 (zie tabel 2). In krap zes jaar verloor de universiteit 25 procent van haar studenten. Geen goed begin van de nieuwe eeuw.

De rectoren maakten zich, als we mogen afgaan op de toon van hun jaarlijkse overzicht van de lotgevallen van de universiteit, niet al te veel zorgen over deze cijfers. Iedereen wist dat de beduidend hogere studentenaantallen die de *Groningsche Studenten-almanak* elk jaar in december publiceerde de werkelijkheid veel beter benaderden dan de officiële cijfers.¹ De studenten reichten die na hun kandidaats al hun doctoraalcolleges in één jaar propten en zich daarna een jaar thuis of op hun kamer op hun examens voorbereidden, om zo collegegeld uit te sparen, telden bij Vindicat gewoon mee. Dat scheelde per jaar zo’n dertig à veertig inschrijvingen. Hoogleraren mochten deze calculerende manier van studeren onwenselijk vinden, het gebeurde toch.² Daarom vermeldden de rectoren in hun jaarverslag toch ook maar de cijfers van de *Studentenalmanak*, waaruit bleek dat de daling in de studentenaantallen niet zo dramatisch was als het leek. Volgens de *Studentenalmanak* kromp de Groningse studentenpopulatie tot 1902 ‘met slechts’ 17 procent.³

TABEL 2 AANTALLEN STUDENTEN IN GRONINGEN, 1876-1914

Academisch jaar	Totaal ingeschreven	Studenten Almanak	Eerste jaars
1893-1894	483	504	94
1894-1895	461	499	79
1895-1896	452	496	68
1896-1897	410	474	70
1897-1898	391	462	71
1898-1899	397	465	96
1899-1900	387	463	78
1900-1901	365	427	89
1901-1902	373	420	82
1902-1903	368	441	92
1903-1904	380	466	99
1904-1905	394	472	92
1905-1906	423	483	113
1906-1907	458	484	111
1907-1908	459	462	114
1908-1909	485	509	113
1909-1910	510	513	131
1910-1911	554	530	149
1911-1912	579	554	138
1912-1913	585	614	141
1913-1914	611	617	131

Bron: Jaarboeken RUG.

Een tweede reden om niet zo ongerust te zijn over het teruglopend aantal studenten was dat het aantal eerstejaars dat zich elk jaar in Groningen meldde minder structureel leek te dalen dan de totale aantallen per jaar. Weliswaar liep ook het aantal eerstejaars terug van 94 in 1893-1894 naar 70 in 1896-1897, maar twee jaar later was het cijfer al weer op het oude peil. In het algemeen lijkt de oorzaak van de daling van het totale aantal studenten eerder de versnelde uitstroom van studenten te zijn geweest dan de teruglopende instroom. Kennelijk hadden studenten in deze jaren reden om hun afstuderen te versnellen en niet nodeloos lang op de universiteit te blijven rondlopen. Niet toevallig was in het jaar 1896-1897 niet alleen de daling van het aantal ingeschreven studenten het grootst (min 10 procent in één jaar), maar bereikte toen ook het aantal promoties het record van dertig.

Over de oorzaken van de daling zeiden de rectoren weinig. De romanist Van Hamel, die zich in 1897 als aftredend rector geconfronteerd zag met de genoemde sterke daling, reageerde er tamelijk laconiek op:

De betekenis dier vermindering moet niet overschat worden. Zij vloeit voort, behalve misschien uit enkele locale en voorbijgaande omstandigheden, uit de verandering die in de voorwaarden van toelating tot de medische studiën gebracht is, en, mogelijk ook, uit de veranderde uitzichten op sommige der maatschappelijke betrekkingen waartoe de universitaire opleiding als voorbereiding dient.⁴

Dat was alles wat hij erover zei. En ongelijk had hij ook niet. De studentenaantallen daalden niet alleen in Groningen, ook elders stagneerde de groei of liep het aantal studenten terug. Toch onderschatte Van Hamel die 'locale en voorbijgaande omstandigheden', want de neergang van de studentenaantallen hield in Groningen langer aan dan elders. Daarom ligt het voor de hand een verband te leggen met de agrarische depressie in Groningen en Friesland, die op zichzelf rond 1895 wel achter de rug was, maar waarvan de gevolgen zich tot na 1900 deden gevoelen (en de universiteit was voor het grootste deel afhankelijk van instroom uit de noordelijke provincies). Ook is het opvallend dat de daling van de studentenaantallen vaak het sterkst was bij de faculteit Geneeskunde, wat ongetwijfeld te maken had met het uitblijven van de bouw van het nieuwe Academisch Ziekenhuis. Een student die kon kiezen tussen een opleiding in het modern geoutilleerde Utrecht en een opleiding in Groningen, met de oude meuk aan de Munnekeholm, koos natuurlijk voor Utrecht.

Dat er een relatie was tussen dalende cijfers, agrarische depressie en uitblijvende nieuwbouw van het Academisch Ziekenhuis, blijkt wel uit het feit dat na 1900, toen de depressie voorbij was en het ziekenhuis zijn voltooiing naderde, de cijfers weer aantrokken. Aanvankelijk wat aarzelend, maar na 1905 steeds sneller, zodat in 1910 de psychologische grens van 500 studenten werd overschreden en binnen vijf jaar ook de grens van 600. De expansie van de universiteit die de eerste rectoren na 1876 voor zich hadden gezien, was er dan toch nog gekomen. Wel traden in de verdeling van de studenten over de faculteiten (zie tabel 1) verschuivingen op. Geneeskunde bleef de grootste, Theologie werd definitief de kleinste faculteit. Rechten en Wis- en Natuurkunde ontliepen elkaar niet veel, maar Letteren en Wijsbegeerte steeg spectaculair en werd de tweede faculteit van de universiteit, al moet daarbij gezegd worden dat juist in die faculteit het aantal studenten dat zich maar voor enkele lessen had ingeschreven (de liefhebbers en de mo-studenten) verreweg het grootst was. Grote aantallen buitenlandse studenten zaten er nog niet bij. In de loop der jaren trok het aandeel van studenten van buiten de drie noordelijke provincies wel flink aan (tot meer dan een kwart rond 1910), maar uit het buitenland kwamen alleen een verdwaalde Duitser, Italiaan of Hongaar en na 1911 een handjevol studenten uit het stamverwante Zuid-Afrika.⁵

Expansie blijkt ook uit andere gegevens dan de studentenaantallen: de bouw van nieuwe laboratoria, de uitbreiding van het aantal leerkrachten, de vermeerdering van het aantal onderwezen vakken, de toename van het budget dat de regering elk jaar voor de universiteit uittrok, en ten slotte zoiets vaags, maar niet onbelangrijks als het 'aanzien' van de universiteit, tot uitdrukking komend in eerbewijzen voor individuele hoogleraren, het beleggen van grote congressen en het naar Groningen halen van bekende sprekers uit binnen- en vooral buitenland. Op al deze punten (die later uitgebreider aan de orde zullen komen) laat de uitbreiding van de Groningse universiteit een beeld van gelijkmatiger ontwikkeling zien dan bij de studentenaantallen.

TABEL 3 VERDELING VAN HET AANTAL STUDENTEN OVER DE VERSCHILLENDE FACULTEITEN, 1895-1910

Faculteit	1895-1896	1900-1901	1905-1906	1910-1911
Godgeleerdheid	68	58	45	33
Rechten	56	50	61	72
Geneeskunde	210	134	151	209
Wis- en Natuurkunde	66	66	52	70
Letteren en Wijsbegeerte	52	57	114	170
Totaal	452	365	423	554

Bron: Jaarboeken RUG.

Na de voltooiing van het Natuurkundig Laboratorium in 1893 duurde het even voordat er een nieuw gebouw te openen was, maar in 1896 kreeg de astronoom eindelijk zijn eigen onderkomen en in 1899 kon de botanicus een geheel nieuw botanisch laboratorium betrekken. Twee jaar later mocht de mineraloog zijn nieuwe instituut in gebruik nemen (een ‘kathedraal der natuurwetenschappen’, aldus de plaatsvervangend rector Van Hamel in 1902) en inmiddels werd er al gewerkt aan een nieuw laboratorium voor pathologische anatomie. Maar het hoogtepunt was natuurlijk de inwijding van het nieuwe Academisch Ziekenhuis aan de Oostersingel op 25 mei 1903. Voor die gelegenheid was de minister van Binnenlandse Zaken, Abraham Kuyper, naar Groningen gekomen, terwijl koningin Wilhelmina en prins Hendrik in de grote vakantie tijdens hun bezoek aan de provincie Groningen ook het ziekenhuis bezochten. En ondertussen werd er gestaag doorgewerkt aan de verfraaiing van het Academiegebouw, dat een lichter, warmer en vooral representatiever voorkomen moest krijgen, nu er steeds meer congressen en ontvangsten plaatsvonden. Het resultaat mocht er zijn. ‘Het is nu een vreugde de vroeger zoo kaalkoude portalen door te gaan,’ zei rector magnificus U.Ph. Boissevain in 1904.⁶

Het aantal leerkrachten dat die vreugde kon smaken nam in de loop der jaren almaar toe, op alle niveaus. Voor allerlei vakken die eerder door dezelfde hoogleraar werden gedoceerd of helemaal niet werden gegeven, kwam nu een aparte hoogleraar, lector of privaatchoort – die soms later weer benoemd werd tot gewoon of (na de herziening van Wet op het hoger onderwijs in 1905) buitengewoon hoogleraar. Zo onderging de medische faculteit uitbreiding met hoogleraren voor psychiatrie, oogheelkunde en keel-, neus en oorheelkunde, zag de sterk experimenteel georiënteerde hoogleraar natuurkunde zich gesteund door een lector, later hoogleraar voor wiskunde en natuurkunde, en kregen de hoogleraren in de moderne talen assistentie van lectoren voor de moderne letterkunde van het Duits, Frans en Engels. Een van die lectoren was Marie Loke, die in 1907 lector moderne Franse letterkunde werd en daarmee de eerste vrouwelijke leerkracht aan een Nederlandse universiteit. Ook het aantal assistenten groeide en menig hoogleraar, vooral in de medische faculteit, kon al niet meer volstaan met slechts één assistent. Deze uitbreiding van het personeel leidde ertoe dat het aantal hoogleraren en lectoren, dat in 1878 al 32 bedroeg, in 1914 was gegroeid tot 43 (zie tabel 4).

TABEL 4 PERSONELE SAMENSTELLING VAN DE GRONINGSE UNIVERSITEIT PER 1 SEPTEMBER 1914

Faculteit	Hoogleraren	Lectoren	Assistenten*	Privaatdocenten
Theologie	6 (incl. 2 kerkelijk)			
Rechten	6			1
Geneeskunde	11 (incl. 2 bgw)	2	29	6
Wis- en Natk.	10	1	12	
Letteren	10	3		3
Totaal	43	6	41	10

*Inclusief conservatoren en een prosector.

Bron: Jaarboek RUG 1913-1914.

Door zowel de nieuwbouw als de uitbreiding van het personeel liep het bedrag dat elk jaar op de begroting van het ministerie van Binnenlandse Zaken voor de Groningse universiteit werd uitgetrokken flink op (zie tabel 5). Deze bedragen liepen echter nog altijd achter bij wat er voor Leiden of Utrecht werd uitgegeven. De volkomen gelijkheid die in de wet van 1876 was opgenomen, was er niet gekomen. In 1914 werd aan de Leidse universiteit 1.241.888 gulden uitgegeven, aan Utrecht 1.117.535 gulden. De verhouding tussen de uitgaven voor de verschillende rijksuniversiteiten was daarmee ongeveer 3:3:2.⁷ Dat was echter wel een verbetering ten opzichte van de situatie voor 1876, toen Groningen slechts de helft kreeg van wat Leiden ontving. Groningen was sterker gegroeid dan de zusterinstellingen, al bleef ze de kleinste van de Nederlandse universiteiten.

TABEL 5 TOENAME VAN HET BUDGET VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN, 1878-1913

Jaar	Bureaustkosten	Personeel	Materieel	Totaal
1878	2.350	177.515	33.270	212.135
1914	3.250	316.725	502.155	822.130

Bron: Jaarboeken RUG.

Men hoefde zich dus in Groningen nergens voor te schamen, te meer daar er meer dan genoeg aanwijzingen waren dat de Groningse universiteit aanzien genoot in de wetenschappelijke wereld, in binnen- en buitenland. Het aantal Groningse leden van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen nam sterk toe, zodat Groningen nu ook in dat elitegezelschap goed vertegenwoordigd was; ettelijke hoogleraren werden lid van buitenlandse wetenschappelijke genootschappen en het aantal malen dat een Groningse hoogleraar een aanbod kreeg van een andere universiteit in den lande, na 1900 ook van buitenlandse, lees Duitse universiteiten, demonstreerde dat Groningse docenten nationaal en internationaal een goede naam hadden. Coryfeeën als de astronoom Kapteyn en de filosoof en psycholoog Gerard Heymans gingen niet op die aanbiedingen in,

maar de internist K.F. Wenckebach kon het aanbod dat hem in 1911 door de universiteit in Straatsburg gedaan werd niet weerstaan en vertrok. Men troostte zich in Groningen toen maar met de gedachte dat de Ruf die Wenckebach had ontvangen toch ook eervol was voor Groningen. Ten slotte streefde het beslist het eergevoel van de Groningers dat grote nationale en internationale congressen nu ook in Groningen gehouden werden. Zowel het Nederlandsche Philologencongres als het Nederlandsche Natuur- en Geneeskundig Congres streek meer dan eens in Groningen neer,⁸ en na de voltooiing van het nieuwe Fysiologisch Laboratorium van Hartog Jacob Hamburger was het voor het eerst dat Groningen uitgekozen werd om een groot internationaal wetenschappelijk congres te organiseren. In 1913 zou het Negende Internationale Physiologencongres naar Groningen komen.

DE DOORBRAAK VAN J.C. KAPTEYN

Degenen die zich ongerust maakten over de steeds groter wordende budgetten van de universiteiten, herinnerden graag aan het woord dat de liberale politicus J.R. Thorbecke ooit gesproken had: 'De grootste ontdekkingen, Mijne Heeren, de schoonste werken, zijn, op het voorbeeld der natuur, met geringe middelen tot stand gebracht.'⁹ Luxe maakt lui, weelde dooft alle initiatief. Om dezelfde reden ergerde iemand als Van Geer zich eraan dat elke nieuwe hoogleraar bij zijn aantreden meteen om een nieuw laboratorium vroeg, omdat hij anders zijn taak niet naar behoren zou kunnen uitvoeren. Leverde die steeds duurdere wetenschap ook wel steeds betere wetenschap op? Van Geer betwijfelde het. 'Wel wordt de arbeid meer machinaal, daardoor gemakkelijker, ook bij minder begaafdheid en scherpzinnigheid te verrichten, maar de oefening des geestes wordt niet in gelijke verhouding bevorderd.'¹⁰ Nu was Van Geer een al wat oudere wiskundige, die nog leefde in de sfeer van de kleinschalige wetenschap van rond het midden van de negentiende eeuw, toen de universitaire beoefening van de wetenschap primair diende om de geest te scherpen. Maar wat zal hij dan gedacht hebben van een wetenschappelijke doorbraak die enerzijds met weinig middelen tot stand was gebracht en die anderzijds juist draaide om de bijna mechanische verwerking van grote aantallen waarnemingsgegevens ('big data' avant la lettre)? Het gaat om het onderzoek van de Groningse hoogleraar astronomie J.C. Kapteyn naar de structuur van de Melkweg.

Jacobus Cornelius Kapteyn (1851-1922) was niet opgeleid als astronoom.¹¹ Belangstelling voor de sterrenhemel had hij op jeugdige leeftijd wel gehad, maar hij had in Utrecht wis- en natuurkunde gestudeerd en was in 1875 gepromoveerd op een onderwerp uit de mechanica van trillende platen, een sterk wiskundig onderzoek. Daarna was hij benoemd tot observator bij de Leidse sterrenwacht, waar hij pas echt het ambacht van de astronoom leerde. Volkomen onverwacht bereikte hem aan het eind van 1877 (hij was nog maar 26) het bericht dat hij bij Koninklijk Besluit was benoemd tot hoogleraar astronomie in Groningen, een leerstoel die gecreëerd was door de nieuwe Wet op het hoger onderwijs. Groningen had op dat moment, anders dan Leiden en Utrecht, geen enkele voorziening op het terrein van de astronomie en het eerste wat Kapteyn probeerde toen hij in Groningen zijn plek gevonden had, was om een sterren-

wacht van de grond te krijgen. Hij had daarin geen succes. De opeenvolgende ministers bleven bij het standpunt, dat voor een land als Nederland twee sterrenwachten wel voldoende waren. Ondanks de bijna elk jaar door de aftredende rector herhaalde klacht dat het toch te zot voor woorden was om een astronoom aan te stellen maar hem geen middelen te gunnen om zijn vak te beoefenen, bleef Kapteyn van een eigen observatorium verstoken. Om zelf waarnemingen te kunnen doen verbleef hij in de zomer wekenlang op de sterrenwacht in Leiden. Dat Kapteyn een eigen sterrenwacht moest missen, had wel het voordeel dat hij zich ook niet zoals zijn collega's in Utrecht en Leiden had bezig te houden met zulke zaken als tijdmeting en plaatsbepaling ten dienste van de navigatie. De astronoom J.A.C. Oudemans in Utrecht had zijn handen vol aan de triangulatie van Nederlands-Indië, en zijn collega H.G. van de Sande Bakhuyzen in Leiden stak veel tijd in het voorzitterschap van de Commissie voor Graadmeting. Kapteyn kon zich geheel aan de zuivere wetenschap wijden, zoals statistisch onderzoek voor zijn collega botanie J.W. Moll, die geïnteresseerd was in de patronen in boomringen als aanwijzing voor weers- en klimaatveranderingen in het verleden.

Omdat Kapteyn maar geen eigen sterrenwacht kreeg, gooide hij het op een bepaald moment over een andere boeg. Een kijker is uiteindelijk slechts een middel om gegevens over de sterrenhemel te verkrijgen. Als het mogelijk was om die gegevens ook op een andere manier te verkrijgen, was een eigen kijker of zelfs een heel observatorium niet meer nodig. Kapteyn ging daarom een samenwerking aan met de Britse astronoom David Gill, die in Kaapstad in Zuid-Afrika was begonnen langs fotografische weg de hele zuidelijke sterrenhemel in kaart te brengen, zoals eerder al de noordelijke sterrenhemel al in kaart was gebracht in de zogenaamde *Bonner Durchmusterung* (die dateerde uit de jaren 1852-1862 en was gemaakt zonder hulp van de fotografie). Het probleem van Gill was echter dat hij weliswaar over een groot aantal fotografische platen van de zuidelijke sterrenhemel beschikte, maar de tijd en de mankracht miste om die platen uit te lezen en heel nauwkeurig de plaats en de lichtsterkte van de gefotografeerde sterren te bepalen. Hier schoot Kapteyn hem te hulp. Hij sloot een overeenkomst met de Britse astronoom: Gill zou zijn glasplaten naar Groningen sturen en Kapteyn zou dan de metingen verrichten die uiteindelijk een stercatalogus van de zuidelijke sterrenhemel moesten opleveren. Zo kwamen er tussen 1885 en 1889 kistjes met in totaal 2400 glasplaten in Groningen aan, waar Kapteyn en een enkele hulpkracht vervolgens aan het werk gingen, met behulp van een zelf in elkaar geknutseld instrument. Het was tijdrovend, machinaal en uitermate saai werk, maar het paste uitstekend bij de bescheiden en uiterst consciëntieuze aard van Kapteyn.

Ondertussen had Kapteyn zijn pogingen om een eigen sterrenwacht te krijgen niet opgegeven. Hij stelde zelfs een taakverdeling in Nederland voor: Leiden de astronomische plaatsbepaling, Utrecht de spectroscopie (optisch onderzoek naar de chemische samenstelling van sterren) en Groningen de fotografische astronomie. Pas toen dat niet lukte, legde Kapteyn zich bij de situatie neer. Toen hij in 1896 voor het eerst een eigen instituut kreeg in een deel van een groot pand in de Oude Boteringestraat (het huidige bestuursgebouw van de universiteit) maakte hij van de nood een deugd door daar in plaats van een sterrenkundig observatorium een astronomisch laboratorium op te richten, waar de astronomen niet zelf waarnemingen verrichtten, maar op basis van waarnemingen van anderen plaatsen berekenden en catalogi maakten. In zijn openingstoe-

spraak legde hij de principes achter dit laboratorium uit. In datzelfde jaar verscheen het eerste deel van Gills en Kapteyns *The Cape Photographic Durchmusterung for the equinox 1875*. Het vierde en laatste deel verscheen in 1900. En in totaal waren toen van ruim 450.000 sterren de coördinaten vastgesteld. Dit monnikenwerk vestigde de naam van Kapteyn als internationaal vooraanstaand sterrenkundige. Dit werd in 1901 uitgedrukt door de toekenning van de Gold Medal van de Royal Astronomical Society in Londen (waarvan hij sinds 1892 *foreign associate* was).¹² Nog niet eerder was een dergelijk eerbevijs aan een Gronings hoogleraar of überhaupt aan een Nederlandse sterrenkundige ten deel gevallen. Voorgangers van Kapteyn waren beroemdheden als E.C. Pickering, directeur van de sterrenwacht van Harvard University, en Henri Poincaré, hoogleraar wiskunde in Parijs.

Voor Kapteyn was de publicatie van de *Cape Photographic Durchmusterung* maar een eerste stap. Hoewel hij vele jaren dag in dag uit had zitten meten en rekenen aan de tienduizenden sterren die op de platen van Gill stonden, ging het hem niet om de kale gegevens als zodanig. Wat Kapteyn vooral interesseerde, was wat deze gegevens zeiden over de bouw van de Melkweg, de kosmische wereld waarin de aarde maar zo'n nietig stipje is. Al in zijn rectorale rede van 1891 stipte hij dat aan en in 1893 hield hij in de vergadering van de Afdeling Natuurkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, waarvan hij sedert 1888 lid was, een lezing over 'De verdeeling van de sterren in de ruimte'. Was die verdeling van de sterren over de ruimte willekeurig, of zat er een patroon in en hoorden bepaalde groepen sterren bij elkaar? En hoe zat het met de beweging van de sterren, was die soms wel willekeurig? Op basis van gegevens die hij onder andere uit het materiaal van Gill putte, meende Kapteyn een dynamisch model van het melkwegstelsel te kunnen construeren. Naar zijn idee bestond de Melkweg uit twee tegen elkaar in draaiende sterstromen (rond 1900 suggereerde de journalist en amateursterrenkundige Cornelis Easton zelfs dat de Melkweg een spiraalvorm had, net als allerlei nevels die aan de sterrenhemel te zien waren, en de gedachte aan een draaiende spiraal had zich toen meteen opgedrongen).¹³ Deze 'ontdekking' van de twee sterstromen maakte Kapteyn voor het eerst bekend toen hij in 1904 als een van de twee Nederlandse vertegenwoordigers deelnam aan het grote wetenschappelijke congres dat ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de Louisiana Purchase in Saint Louis in de Verenigde Staten werd gehouden (de Amsterdamse bioloog Hugo de Vries was de andere).¹⁴ Aan die onverwachte mededeling (Kapteyn was uitgenodigd om iets over de *Cape Photographic Durchmusterung* te komen vertellen) koppelde hij het voorstel om zijn hypothese te toetsen door een groots opgezette inventarisatie van eigenbeweging van een geselecteerd aantal sterren te maken. Een onderzoek van de complete sterrenhemel was onhaalbaar, maar door systematische bestudering van 254 'selected areas' en een flinke dosis statistiek zou een patroon in de sterbewegingen te achterhalen zijn. Aan dit project, dat vanuit Groningen gecoördineerd zou worden, deden uiteindelijk zo veel sterrenwachten op zowel het noordelijk als het zuidelijk halfrond mee dat het uitgevoerd kon worden. Groningen werd zo tijdelijk het middelpunt van de sterrenwereld.

Voor Kapteyn persoonlijk reikte de opbrengst van zijn bezoek aan Saint Louis nog verder. Hij maakte daar kennis met George Ellery Hale, een ondernemende Amerikaanse astronoom die met geld van de industriemagnaat Andrew Carnegie op Mount

Afb. 9 J.C. Kapteyn en zijn echtgenote Elise van Kalshoven bij hun tijdelijk verblijf op Mount Wilson bij Pasadena, 1908. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Wilson bij Pasadena (een voorstadje van Los Angeles) een geweldige spiegeltelescoop aan het bouwen was, die de grootste telescoop ter wereld zou moeten worden (met een spiegel van 60 inch oftewel 1,5 meter) en die een weelde aan nieuwe gegevens moest opleveren. Hale was zelf veel meer geïnteresseerd in astrofysica en speciaal zonnephysica, maar hij gunde ook Kapteyn graag waarnemingstijd op Mount Wilson. Dankzij Hale werd Kapteyn in 1908, toen de telescoop klaar was, met geld van de Carnegie Institution (gesticht in 1902) aangesteld als *research associate* van Mount Wilson Observatory, wat inhield dat hij voortaan elk jaar in de zomer en de vroege herfst in de Verenigde Staten zou verblijven om daar waarnemingen te verrichten en adviezen te geven. De astronoom aan wie door de minister een sterrenwacht was misgund, had nu met geringe middelen iets groots bereikt. Hij had een waarnemingsplek bij de meest geavanceerde sterrenwacht in de wereld, boven op een berg in het heldere, zonovergoten Californië, terwijl zijn Nederlandse collega's zich moesten behelpen met verouderde apparatuur in het vochtige en bewolkte Nederland.

INTERNATIONALISME VERSUS NATIONALISME

De toekenning van de Gold Medal van de Royal Astronomical Society in Londen aan Kapteyn viel op een ongelukkig moment. Toen het nieuws bekend werd, eind 1901, was Engeland in zuidelijk Afrika namelijk nog in een smerige oorlog met de Boerenrepublieken Transvaal en Oranje Vrijstaat verwickeld en de sympathie van de Neder-

landers lag heel nadrukkelijk bij de stamverwante Boeren, niet bij de Engelsen. Moest men in Groningen nu blij zijn met een Brits eerbewijs voor Kapteyn?

Tijdens de zogenaamde Eerste Boerenoorlog (1880-1881), die geresulteerd had in het herstel van de onafhankelijkheid van Transvaal, hadden de Nederlanders ook al sterk meegeleefd met de Boeren. Toen de president van de Boerenrepubliek Paul Kruger in 1883 naar Londen ging voor verdere onderhandelingen over de relatie met Engeland, deed hij ook Nederland aan en werd hij in maart 1884 op grootse wijze in Groningen ontvangen, zowel door de senaat als door het studentencorps. Op 21 maart bood Vindicat in de stromende regen een serenade aan en 's avonds werd de delegatie uit Transvaal (zonder president Kruger) op de kroeg ontvangen, waar het Transvaalse volkslied werd gezongen en geestdriftige woorden werden gesproken. De volgende dag deed een erewacht van studenten de delegatie, nu met 'oom Paul', uitgeleide, waarbij weer liederen werden gezongen en leuzen werden gescandeerd.¹⁵ Tijdens de Tweede Boerenoorlog, die in het najaar van 1899 begon, leefde men in Nederland nog veel meer mee met de Boeren (die men overigens amper kende). De afkeer van het Britse imperialisme ging toen heel diep. In zijn relaas over de lotgevallen van de universiteit ging de aftredend rector magnificus, de fysisch Herman Haga, er in september 1900 uitvoerig op in. Normaal gesproken werd in zulke redevoeringen de politiek gemedend, maar de kwestie van de Boerenoorlogen werd niet gezien als een politieke kwestie, maar als een nationale zaak waar iedere Nederlander precies hetzelfde over dacht. Haga trok een parallel met de Nederlandse opstand tegen Spanje aan het eind van de zestiende eeuw. Ook toen slaagde een klein, vrijheidslievend volk erin zich staande te houden tegen een wereldrijk waar de zon nooit onderging. 'Mogen de beide republieken, evenals onze voorvaderen, glorieus dien kamp bestaan, en moge een tweede Vrede van Munster haar die voorrechten verzekeren, die zij zoo menigmaal bewezen hebben waard te zijn.'¹⁶ Maar de Boeren waren niet opgewassen tegen de Britse troepen en na enige aanvankelijke successen moesten ze in 1900 overstappen op een guerrillatactiek, die de Britten beantwoordden met een tactiek van verschroeiide aarde en het inrichten van concentratiekampen, waar duizenden burgers, onder wie veel zwarten, van honger en ellende omkwamen. Berichten daarover stijfden de Nederlanders in hun weerzin tegen alles wat Engels was.

In het najaar van 1900 ging president Kruger met een schip dat door koningin Wilhelmina was gestuurd, naar Europa en de Groningse hoogleraar Franse taal- en letterkunde Van Hamel stond hem in Marseille aan de kade op te wachten om hem te begeleiden tijdens zijn reis naar het noorden.¹⁷ In december 1900 arriveerde Kruger in Nederland en overal waar hij kwam werd hij als een held binnengehaald. Groningen deed hij dit keer niet aan, maar toen hij op 13 december 1900 een receptie hield in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen in Den Haag, werd hem daar ook namens de Groningse senaat een adres van sympathie overhandigd.¹⁸ Later liep heel Groningen uit toen op 26 september 1902 twee Zuid-Afrikaanse generaals, Louis Botha en J.H. (Koos) Delarey, de stad bezochten. Heel het 'raderwerk' van de universiteit stond stil die dag, want alle studenten en hoogleraren waren uitgelopen om deze mannen te huldigen en hun afkeer van de Engelsen te demonstreren.¹⁹ Inmiddels was de oorlog echter wel door de Boeren verloren. Op 31 mei 1902 was de Vrede van Vereeniging gesloten, waarbij de twee Boerenrepubliek definitief opgenomen werden in de Britse Kaapkolonie.

Dit zorgde ook in de universiteit enige tijd voor een bedrukte stemming en de senaat betuigde Kruger, die nu in ballingschap in Europa leefde, zijn medeleven. Plaatsvervangend rector Van Hamel hoopte dat, ook al hadden de Boeren nu hun eigen staat verloren, zij hun ziel, hun nationale kracht, het eigenlijke wezen van hun volksbestaan zouden behouden. Ook zijn opvolger, de latinist J.S. Speyer, had in 1903 nog hoop. De twee generaals die Groningen in september 1902 hadden bezocht, gaven niet bepaald de indruk dat 'die krachtige Afrikaanders' een ten dode opgeschreven volk waren:

De groote, de bijkans bovenmenselijke inspanning van die hoog staande mannen en vrouwen, die wij met trots onze 'stamgenooten' mogen noemen, ons verwant en niet alleen door hun taal, die inspanning is niet vergeefs geweest. Het domme despotisme en de brutale baatzucht, onder den druk waarvan zij thans gebukt gaan, hebben Transvalers, Oranjemannen en Kaapkolonisten saamgesmeed tot ééne Afrikaansche natie. Haar is de toekomst.²⁰

Dat uitgerekend in deze tijd Kapteyn naar Engeland ging om daar persoonlijk een prijs in ontvangst te nemen voor zijn sterrenkundige werk, daar had menigeen het toch wel moeilijk mee. Wetenschap was weliswaar een internationale aangelegenheid, niet aan enige staat gebonden, maar wetenschappers waren tegelijk burgers van een bepaald land en hun gevoelens als lid van een bepaalde natie stonden erkenning van de boven-nationale aard van de wetenschap niet in de weg. Dat was in deze tijd een veelgehoord argument om nationale en internationale gevoelens met elkaar te kunnen verzoenen. Daarom kon Van Hamel, fel pro-Boeren als hij was, toch op 15 september 1902 bij het bespreken van de lotgevallen van de universiteit in het voorbije jaar de hoge onderscheiding van Kapteyn volledig op waarde schatten. Sterker zelfs, die onderscheiding 'zou ons waarlijk bijna met Engeland en Engelsche manieren kunnen verzoenen. Wij willen die daad van recht en courtoisie ten minste op de credit-zijde der nog niet afgesloten rekening van dit volk boeken.'²¹ Maar toen later dat jaar een uitnodiging van de Bodleian Library in Oxford kwam om een afgevaardigde te sturen naar de feestelijke viering van het driehonderdjarig bestaan van de bibliotheek, leek het Van Hamel ongepast om daaraan gehoor te geven. 'Men gaat thans niet gaarne feestvieren in Engeland.'²²

Het was niet de eerste keer dat men in Groningen had ervaren dat er een spanning bestond tussen het internationale karakter van de wetenschap en het nationale gevoel. Een paar jaar eerder, in 1897, had de benoeming van de Duitser Albert Döderlein tot hoogleraar gynaecologie en verloskunde in Groningen zelfs geleid tot een landelijke discussie over de vraag of het wel juist was buitenlanders te benoemen als er ook Nederlandse kandidaten beschikbaar waren. De benoeming van Döderlein, tot dat moment buitengewoon hoogleraar verloskunde in Leipzig, raakte een gevoelige snaar bij de zeer francofiële Amsterdamse gynaecoloog Hector Treub, die niet begreep waarom de Groningse faculteit niet gekozen had voor een Nederlandse kandidaat. Op vrijdag 5 maart 1897, twee dagen nadat de benoeming van Döderlein in de *Staatscourant* had gestaan, gooide hij de knuppel in het hoenderhok. Aan het begin van zijn reguliere college las hij een verklaring voor waarin hij – niet zonder ironie – zijn studenten aanraadde zich niet op een wetenschappelijke carrière te richten, omdat zij als Nederlanders toch zouden worden achtergesteld bij buitenlanders, lees Duitsers. Al eerder, tijdens een vergadering van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst in 1891, had hij zich gekeerd tegen het gemak waarmee zijns inziens (in de medische fa-

culiteit) Duitsers werden benoemd, maar nu zocht hij bewust de controverse door zijn verklaring een paar dagen later ook in het weekblad *De Kroniek* te publiceren.²³

Dit kon de medische faculteit in Groningen niet over haar kant laten gaan. Fokker, die zich als decaan van de faculteit speciaal verantwoordelijk voelde voor de benoeming, reageerde door aan het begin van zijn colleges ook een verklaring voor te lezen (en die in de pers te verspreiden), waarin hij de aantijging van Treub dat er niet serieus naar Nederlandse kandidaten was gekeken weersprak. De faculteit had wel degelijk naar Nederlanders gezocht, maar geen geschikte kunnen vinden. Daarna pas was naar een buitenlander omgekeken, wat had geresulteerd in de benoeming van Döderlein. Dat was correct. Op het oorspronkelijke ‘grosplan’ hadden de namen van uitsluitend Nederlandse artsen gestaan, onder anderen, heel opmerkelijk, die van Catharine van Tussenbroek, de tweede vrouwelijke arts in Nederland.²⁴ Kennelijk vond men een vrouwelijke hoogleraar geen *contradictio in terminis*. Geen van die artsen had echter op ruime steun kunnen rekenen en daarom was de keuze uiteindelijk op Döderlein gevallen.²⁵ Fokker vond dus de klacht van Treub over het gemak waarmee Duitsers zouden worden benoemd ongegrond. Hij wees er ook op dat er tussen de acht hoogleraren geneeskunde die sinds 1876 in Groningen waren benoemd maar één Duitser zat, Joseph Friedrich Karl Rudolph Ranke, voor chirurgie.

Fokker had gelijk, er werden in Groningen helemaal niet zoveel buitenlanders benoemd. Na de invoering van de nieuwe Wet op het hoger onderwijs had de regering inderdaad een beroep moeten doen op een paar Duitsers: Emil Baehrens voor Latijn en de al genoemde Ranke voor chirurgie. Voor geologie en mineralogie benoemde de minister eveneens een Duitser, de mineraloog Van Calker, maar deze werkte al vele jaren in Nederland. Van de twee eerstgenoemden vernederlandste ook Baehrens heel snel. Al na twee jaar ging hij in het Nederlands college geven, hij trouwde met een Nederlandse en voedde zijn kinderen in het Nederlands op. Ranke overleed in 1887 en Baehrens het jaar daarna. Het duurde daarna tot 1893 voordat er weer een Duitser werd benoemd, Karl Daniel Bülbring, die tot 1900 hoogleraar Engels was (hij vertrok toen naar Bonn). Op de meer dan dertig hoogleraren die Groningen toen telde, was dit niet veel. Kortom, waar had Treub het over?

Ook in de pers verschenen veel reacties, niet alleen in Nederlandse kranten als de *Nieuwe Groninger Courant* en het *Vaderland*, maar zelfs in buitenlandse als de *Frankfurter Zeitung* en de *Vossische Zeitung*. Daar deed men de uitval van Treub af als een uiting van misplaatst chauvinisme. Misplaatst, want ‘nirgends ist der Chauvinismus weniger angebracht als in der Wissenschaft’. De o zo chauvinistische Fransen konden er nog een puntje aan zuigen. Volgens de *Kölnische Zeitung* was de rede van Treub zelfs een belediging van het internationale karakter van de wetenschap. Nog aardiger was wat de schrijver van een ingezonden brief in de *Frankfurter Zeitung* van 10 maart 1897 beweerde. Groningen, vond hij, mocht blij zijn dat men in plaats van een overal onbekend gebleven geleerde (Sänger) nu een al zo bekende verloskundige als Döderlein had gekregen, die bereid was in het ‘immerhin kleinen und abgelegenen Groningen bei höchst wahrscheinlich nur unbedeutendem klinischem Material als Lehrer aufzutreten’. Overigens waren er ook kranten (zij het niet in Duitsland) die het voor Treub opnamen en verklaarden niet te geloven dat er geen geschikte Nederlandse kandidaten waren geweest.

Als afsluiting van de discussie – althans wat hem betrof – publiceerde Treub later

dat voorjaar de brochure *Universität und Vaterland*, in het Duits om ook zijn Duitse critici van repliek te kunnen dienen. Hij ontkende niet dat de wetenschap internationaal van karakter was, maar voegde er wel aan toe dat de beoefenaars van de wetenschap in hun werkwijze en aanpak zeer verschillend waren al naar gelang het karakter van het volk waartoe zij behoorden. De resultaten van de wetenschap zijn overal geldig, maar de manier waarop individuele onderzoekers die uitkomsten bereiken is anders naargelang hun volksaard.²⁶ Duitsers zijn vaak erg speculatief, Fransen zoeken het bij voorkeur in de wiskundige abstractie en Engelsen zijn juist weer heel aanschouwelijk aangelegd. Strikt genomen betekende dat natuurlijk dat Duitsers, die wetenschap op een andere manier bedreven dan Nederlanders, niet belast zouden mogen worden met het onderwijs aan Nederlandse studenten, wier volksaard een andere aanpak vereist, maar die conclusie trok Treub toch niet. Hij kwam vooral met praktische bezwaren. Het begint al bij de selectie. Van Nederlandse kandidaten kent men zowel hun sterke als zwakke kanten, maar bij buitenlanders, die niemand goed kent, ziet men de schaduwzijden niet en alleen al om die reden lijken zij beter dan kandidaten uit eigen land. Ook moet men er rekening mee houden dat de Duitsers die naar Nederland komen (waartoe Fransen en Engelsen nooit bereid zijn), dit vaak doen enkel met het oog op hun carrière en dat zij weer naar hun vaderland terugkeren zodra zich daar een mogelijkheid voordoet. En dan is er nog de taalbarrière. Nederlandse studenten verstaan het Duits, maar niet in alle finesses, en als de Duitser de moeite neemt om Nederlands te leren, wat op grond van de vele overeenkomsten tussen de talen niet al te moeilijk lijkt, blijkt dat juist die overeenkomsten ervoor zorgen dat de beheersing van het Nederlands altijd onvolkomen blijft. Niet echt bevorderlijk voor het onderwijs – en slecht voor de ontwikkeling van de Nederlandse taal.

Maar het laatste woord was aan rector magnificus Van Hamel, die in september 1897 nog kort terugkeek op de polemiek die Treub had uitgelokt. Hij memoreerde hoe Döderlein meteen bij zijn aantreden belangrijke modernisering had doorgevoerd, maar hij moest ook erkennen dat de Duitse geleerde al na drie maanden weer naar Duitsland vertrokken was, omdat hij in Tübingen gewoon hoogleraar en directeur van de gynaecologische kliniek kon worden. 'Intusschen zullen hier in Groningen, waar het internationaal karakter der wetenschap altijd in zijn hooge waarde is erkend, Duitse geleerden even hartelijk welkom blijven als zij tot dusverre geweest zijn.'²⁷ Hij vertelde er niet bij – en misschien wist hij het ook niet – dat de medische faculteit op 13 juli 1897, bij het opmaken van een voordracht voor de vacature-Döderlein, expliciet had besloten, met algemene stemmen nog wel, 'dat de voordracht alleen uit buitenlanders zal bestaan'. Kennelijk wilde men de indruk voorkomen dat men voor de agitatie van Treub was gezwicht en daarom maar een Nederlander had benoemd. Wel verbond de faculteit daaraan de conditie dat de nieuwe hoogleraar zich zou verbinden minstens twee jaar in Groningen te blijven. De faculteit stelde inderdaad een voordracht op met uitsluitend Duitse verloskundigen, maar toen staken curatoren er een stokje voor en uiteindelijk werd wel degelijk een Nederlander benoemd, de Amsterdamse vrouwenarts G.C. Nijhoff, die ook al had gefigureerd op de voorlopige voordracht uit 1896.²⁸ Op 15 januari 1898 sprak Nijhoff zijn oratie uit over 'De huisdokter als vrouwenarts'.

De uitval van Treub leidde dus in Groningen niet tot verandering van inzicht. De universiteit bleef zich – en ging dat ook steeds meer doen – profileren als een Neder-

landse en ook Europese universiteit. Toen de universiteit in 1889 haar tweehonderdvijfenzeventigjarig bestaan vierde en vele reünisten naar Groningen kwamen, schetste rector magnificus Fokker wat die reünisten in Groningen aantroffen:

Zij hebben de noordsche Minerva gekend als eene ontluikende maagd en ze vinden haar terug als eene volwassen vrouw, in den vollen bloei harer schoonheid, die zich, harer waarde bewust, met gemak en gratie beweegt en met waardigheid eene plaats inneemt in de rij der Nederlandsche, der Europeesche universiteiten.²⁹

Had de Groningse universiteit vroeger, vaak in een defensieve reflex, vooral haar band met de noordelijke samenleving onderstreept, nu nam zij, overigens zonder die noordelijke achtergrond te verloochenen, een zelfbewustere houding aan door zich op één lijn te plaatsen met de andere Nederlandse en ook de Europese universiteiten.

De banden met het buitenland konden op verschillende manieren aangehaald worden. De senaat stuurde om te beginnen officiële vertegenwoordigers naar buitenlandse universiteiten en wetenschappelijke instellingen die een lustrum te vieren hadden. Zo reisden in 1882 de rector magnificus, de scheikundige Tjaden Modderman, en de graecus Halbertsma naar de Alma Julia Maximiliana in Würzburg, die haar driehonderdjarig bestaan vierde. Een jaar later bezocht de botanicus De Boer de universiteit van Christiania (Oslo) en ging de filosoof Van der Wijck op bezoek bij de universiteit van Edinburgh, die ook driehonderd jaar bestond. Van der Wijck kreeg bij die gelegenheid een eredoctoraat van de Schotse universiteit. De farmaceut Plugge en de neerlandicus Van Helten bezochten in augustus 1886 de universiteit van Heidelberg, die toen haar vijfhonderdjarig bestaan vierde, en zij deden dat onder het motto 'Geen grenzen'.³⁰ Soortgelijke bezoeken werden afgelegd aan Montpellier, Lausanne, Dublin, Halle, Lyon, Lille, Leipzig, Berlijn, Breslau en St Andrews. Men beperkte zich dus beslist niet tot de universiteiten in het Duitse taalgebied.

Zoals Groningse geleerden naar het buitenland gingen, zo ontving men in Groningen ook buitenlanders. In de zomer van 1905 verleende de fysioloog Hamburger op zijn laboratorium gastvrijheid aan zijn Russische collega A.F. Samojloff, hoogleraar in Kazan, die zich de onderzoeksmethoden van Hamburger eigen wilde maken.³¹ Ook haalde men na de eeuwwisseling buitenlandse sprekers naar Groningen, zij het aanvankelijk vooral op initiatief van de studenten, niet op dat van de hoogleraren. Niet altijd waren de hoogleraren daar even blij mee. Toen de Italiaanse socialist, criminoloog en socioloog Enrico Ferri in september 1901 in Nederland was om lezingen over het socialisme te geven, nodigde ook de onafhankelijke studentenvereniging Conamur (voor de bestudering van sociale wetenschappen) hem uit in Groningen te komen spreken (ook enkele andere socialisten werden dat jaar uitgenodigd). Weliswaar werd hij tijdens zijn bezoek in het Academiegebouw door enkele hoogleraren ontvangen, maar zijn opvattingen waren zo controversieel dat de senaat hem geen officiële ontvangst wilde bereiden. Niet alleen was Ferri een uitgesproken socialist, ook kwam hij als criminoloog uit de school van Cesare Lombroso, die misdadigers als een aparte mensengroep beschouwde met eigen aangeboren fysieke kenmerken op wie het gebruikelijke strafrecht, met principes als vrije wil, schuld en vergelding, niet van toepassing was. Daarom was het niet als rector, maar als lid van de professorenkrans dat de hoogleraar burgerlijk recht N.K.F. Land de Italiaanse gast in de senaatskamer toesprak, wat

hij overigens, in het Frans, heel hoffelijk deed. Volgens het verslag van Van Hamel verklaarde Land 'dat men hier gewoon was, zooals wetenschappelijke mannen betaamt, van alle eerlijke opinies eerlijk kennis te nemen', en besloot hij zijn toespraak met te zeggen dat hij zich 'toegankelijk [stelde] voor de argumenten van den vermaarden bezoeker en voor de bekoring zijner welsprekendheid'.³²

Veel minder controversieel, althans in Nederland, was de Berlijnse kerkhistoricus Adolf (von) Harnack, die in maart 1905 twee lezingen hield op uitnodiging van de theologische studenten binnen Vindicat.³³ Na lezingen te hebben gegeven in Leiden en Utrecht sprak de Berlijnse theoloog op 17 maart in een goedgevulde foyer van de Stadschouwburg vrij naar Friedrich Nietzsche 'Vom Nutzen und Schaden der Beschäftigung mit der Geschichte' en een dag later over de vraag 'Hat sich Jesus selbst als Messias verkündet?' In eigen land had Harnack veel stof doen opwaaien door zijn theorie dat de vroege christenen al zo veel uit de Griekse filosofie hadden overgenomen dat protestanten ook die vroege kerk hun kritiek niet mochten onthouden. Maar wat in het conservatieve Pruisen gevoelig lag, klonk alleen maar interessant in het theologisch gesproken allesbehalve conservatieve Groningen. De lezingen waren een groot succes en vormden een aansporing aan de studenten om ermee door te gaan.

Maar het strelendst voor het eergevoel en het zelfbewustzijn van de universiteit waren de onderscheidingen die Groningse geleerden in het buitenland in ontvangst mochten nemen. Het aantal internationale eerbewijzen nam, wederom vooral na de eeuwwisseling, sterk toe. Dat kon uiteenlopen van een prijs die door een buitenlandse academie was toegekend, en het lidmaatschap van zo'n genootschap, tot een eredoctoraat of zelfs het alleen maar een Ruf van een buitenlandse, doorgaans Duitse universiteit. Van Hamel werd al in 1894 lid van het Franse Legioen van Eer, Sijmons werd in 1903 lid van de Vlaamse Academie van Wetenschappen, Hamburger kreeg in 1905 een eredoctoraat van de University of Aberdeen en Heymans ontving in 1910 een Ruf van de universiteit van Halle, die hij niet aannam. Iets heel bijzonder was dat Hamburger, die in 1908 zijn vijftienvijftigjarige doctoraat vierde, een *Festband* van het *Biochemische Zeitschrift* kreeg aangeboden, waarvoor leerlingen, vereerders en geleerden 'uit schier alle landen der wereld' een verhandeling op het terrein van de biochemie hadden geschreven. Deze *Festband* getuigde, aldus de rector magnificus, de oogheelkundige M.E. Mulder, later dat jaar, van de hoge positie die Hamburger in de wetenschap innam. Maar, zei Mulder tegen Hamburger, dat eerbewijs verhoogde ook 'de luister van de Hoogeschool, die U als Hoogleraar bezit en hoopt te behouden'.³⁴

De meeste eerbewijzen gingen naar Kapteyn. De Gold Medal van de Royal Astronomical Society uit 1901 is al genoemd, evenals de uitnodiging voor het grote International Congress of Arts and Sciences in Saint Louis in 1904. In de zomer van 1905 reisde Kapteyn op uitnodiging van de British Association for the Advancement of Science, die toen haar jaarlijkse congres in Kaapstad organiseerde, naar zuidelijk Afrika, waar hij ook een eredoctoraat van de universiteit van Kaapstad in ontvangst nam. In zijn rede over de lotgevallen van de universiteit later dat jaar stond rector magnificus en anatoom J.W. van Wijhe uitvoerig stil bij al de omzwervingen van Kapteyn, zowel in Groningen, waar zijn laboratorium van het ene gebouw naar het andere verhuisde, als op de wereldbol, waar hij van Nederland naar de Verenigde Staten en Zuid-Afrika reisde. Net als de planeten, die zowel om de eigen as als om de zon draaien. Van Wijhe hoopte dat wat dat laatste be-

treft Kapteyn nog lang in beweging zou blijven en meer eerbewijzen zou vergaren, want 'zijn roem verhoogt ook de glorie der Groningsche universiteit'. En de rector werd op zijn wenken bediend, want een jaar later vereerde de Académie des Sciences Kapteyn met de Prix Gustave Pontécoulant (vernoemd naar een Franse astronoom uit de eerste helft van de negentiende eeuw). Toen Kapteyn in 1908 voor het eerst als *research associate* naar Mount Wilson ging en tevens *honorary member* van de Royal Irish Academy werd, noemde rector magnificus Mulder hem niet zomaar een ster, maar een dubbelster, 'en zeker niet een van de minst schitterende'.³⁵ Twee jaar later voegde Kapteyn nog een eredoctoraat van Boston University aan de lange lijst van eerbewijzen toe, eerbewijzen waarvan, zo zei zijn collega Moll er in september 1910 over, 'men eens volkomen terecht gezegd heeft, dat hij ze behaalt en wij er trotsch op zijn'.³⁶ Daarmee was niets onwaars gezegd. Kapteyn was in de eerste jaren van de twintigste eeuw de grote coryfee van de Groningse universiteit, die bijna in zijn eentje de universiteit internationale standing verleende.

En toch kon men dit heel goed rijmen met de nogal opgewonden vaderlandsliefde waar ook de Groningers zich soms aan overgaven. Heel Nederland leefde zoals gezegd mee met de Boeren in Zuid-Afrika, maar ook de langdurige ziekte waar koning Willem III in 1889 aan leed, hield de Groningers erg bezig. De voor ons onbegrijpelijke verkleefdheid aan het huis van Oranje ging in Groningen zeer diep. 'Ook naar ons oordeel,' zei naderhand rector magnificus Fokker, 'is de naam "Oranje" de historische uitdrukking van het Nederlandsch volksbestaan.' Hij vond het daarom niet vreemd om in een relaas over de lotgevallen van de universiteit ook aandacht te besteden aan het wel en wee van de regerende vorst. 'Ofschoon de wetenschap uit den aard der zaak eene internationale is en behoort te zijn, zijn en blijven wij toch burgers van den Staat en is zijn welzijn ons welzijn.'³⁷ Een inmiddels bekend argument.

De enige die in deze tijd de kunst verstond om met respect over het staatshoofd te schrijven zonder onwaarachtig te worden, was Kapteyn. Toen hij in september 1891 als rector de dood van koning Willem III op 23 november 1890 moest vermelden, bracht hij hem hulde als constitutioneel vorst, 'niet uit neiging, want waarlijk het ontbrak Hem niet aan een hoog gevoel zijner waardigheid, maar uit liefde tot zijn volk'. Met andere woorden, als het aan de koning had gelegen had hij de hele constitutie aan zijn laars gelapt.³⁸ In juni 1892 kregen de hoogleraren de gelegenheid hun aanhankelijkheid aan de nieuwe koningin Wilhelmina en de regentes koningin Emma te betuigen toen deze op hun tournee door Nederland ook Groningen aandeden en nadrukkelijk ook de universiteit in hun programma opnamen (ze bezochten zowel het nieuwe Natuurkundig Laboratorium als de hortus). Op de audiëntie verzekerden de hoogleraren de vorstinnen van hun trouw en verknochtheid aan het Oranjehuis. De professoren waren zich bewust van hun roeping, zo vatte rector magnificus Sijmons het later dat jaar samen, om jonge kloeke mannen te helpen vormen 'die het hunnen ridderplicht zullen achten, den troon van onze jeugdige Koningin te schragen'. De professoren lieten de koningin weten dat de Groningse universiteit – 'het middelpunt der hoogere geestesbeschaving in het noorden des lands' – 'een hecht bolwerk [...] tegen de, ook in deze streken niet meer onbekende, oppervlakkige staatkundige en maatschappelijke theorieën, die met ons historisch verleden even weinig rekening houden als met de behoeften van het heden' zou blijken te zijn.³⁹ Enzovoort, enzovoort. Welke staatkundige verwarring in deze woorden opgesloten zit, blijft beter onbenoemd.⁴⁰

HERZIENING VAN HET HOGER ONDERWIJS

De wet van 1876 had de Groningse universiteit veel goeds gebracht. Elders dacht men daar echter anders over en van meet af aan is de wet voorwerp van veel kritiek geweest. In de al genoemde serie artikelen in *Vragen des Tijds* somde Van Geer in 1887 een aantal punten van kritiek op: de ongelukkige regeling van het collegegeld, het misbruik dat werd gemaakt van de mogelijkheid om zich voor enkele lessen in te schrijven, de gelijke beloning voor hoogleraren met zeer uiteenlopende onderwijslast, de 'verknipping' van de wetenschappen, het veel te volle onderwijsprogramma, de coöptatie bij benoemingen, de ongelukkig uitgevallen pensioenregeling, de te gemakkelijke examens bij rechten en de te zware examens bij geneeskunde, en de versnippering van de gelden over drie universiteiten (naast de Universiteit van Amsterdam), die daardoor alle drie te klein waren. Voeg dit bij de vooral in confessionele en conservatieve hoek veelgehoorde klacht over het rationalistische en materialistische karakter van het onderwijs op de hbs, de overladenheid van het vakkenpakket op zowel hbs als gymnasium, en de concurrentie die de hbs het gymnasium aandeed bij de voorbereiding op een academische studie, en het is wel duidelijk dat het vroeg of laat moest komen tot een algehele herziening van het onderwijsbestel. Liberale kabinetten hadden daar echter niet veel oren naar. Zij gaven prioriteit aan sociale hervormingen zoals de leerplichtwet en de woningwet, om het hoofd te bieden aan oplopende sociale spanningen.

Niet alleen het wegwerken van bepaalde misbruiken, ook de verhouding tussen staat en universiteit was een punt van discussie. De Nederlandse universiteiten waren sinds 1815 een onzelfstandig onderdeel van de openbare dienst, en alle grote beslissingen, op financieel en personeel terrein, werden uiteindelijk in Den Haag genomen. Maar de universiteiten wilden meer autonomie. De romanist Van Hamel, die rector was in het jaar 1896-1897, pleitte in zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit nadrukkelijk voor meer autonomie van de universiteiten ten opzichte van de staat en een nauwere samenwerking tussen de afzonderlijke universiteiten. Hij achtte dat in lijn met de toenemende democratie, die net in dat jaar door een nieuwe kieswet een flinke uitbreiding had ondergaan. Helemaal zeker van de positieve invloed van de verdere democratisering op het hoger onderwijs was Van Hamel echter niet. 'Wie zal zeggen wat de bredere ontwikkeling der democratie voor het Hooger Onderwijs zal opleveren? of die wassende vloed de fijngebouwde en rijkgetuigde vloot der wetenschap rustig zal opheffen en hooger zal dringen dan wel haar tegen de havenmuren dringen en hare uitvaart zal tegenhouden?'⁴¹ Juist daarom wilde Van Hamel de universiteiten onafhankelijker maken van de rijksoverheid, nu in Den Haag ook steeds duidelijker de stem van het gewone volk doorklonk, dat vreemd stond tegenover het hoger onderwijs. Een apart ministerie van Onderwijs zou veel voor de universiteiten kunnen betekenen. Maar ook goed zou zijn een nadere samenwerking van de universiteiten in een confederatie, zoals naar hij zei al eerder, in 1892-1893, was voorgesteld. Het plan voor de confederatie werd toen door drie van de vier openbare instellingen gesteund, maar sneuvelde omdat Leiden niet wilde meewerken. Maar zo'n confederatie of associatie kon leiden tot bundeling der krachten en een betere verdeling van mankracht en financiën over de afzonderlijke universiteiten. Het opheffen van een van de universiteiten, in 1896 nog door de rector van de Leidse universiteit als onvermijdelijk voorgesteld,

zou dan niet meer nodig zijn.⁴² Er zou geen sprake meer zijn van rivaliteit, maar van hartelijke samenwerking; de vier universiteiten zouden 'feitelijk slechts ééne groote Universiteit vormen, over eenige steden verdeeld'. Binnen dat verband zou Groningen zich kunnen profileren door 'het gewestelijk en meer intiem karakter te versterken dat haar, als Universiteit der Noordelijke provinciën, toch reeds eigen is'. Van Hamel verwees, als romanist, naar de positie van de Franse provinciale universiteiten, zoals Bordeaux, Lyon, Nancy en Rijssel, die lieten zien 'op welke wijze eene Universiteit dieper en vaster hare wortelen kan slaan in het leven der bevolking in wier midden zij is opgericht, en daardoor hare groeikracht kan verhoogen'.⁴³ Hoe dit te verenigen was met de toenemende internationale profilering van de Groningse universiteit, legde Van Hamel niet uit, maar na de eeuwwisseling kwam er toch iets van interuniversitaire samenwerking van de grond.

Ook in financieel opzicht probeerden de universiteiten minder afhankelijk te worden van de Haagse politiek. Omdat de universiteiten geen rechtspersoon waren, konden zij bijvoorbeeld geen legaten ontvangen; elk legaat kwam rechtstreeks aan de staat.⁴⁴ Om dat te omzeilen was het nodig een onafhankelijk stichting in het leven te roepen, die gelden kon beheren ten behoeve van de universiteit. Daarom richtten de Groningse hoogleraren in 1893 het Groninger Universiteitsfonds op, dat onafhankelijk en zelfstandig subsidies en toelagen kon verstrekken ter bevordering van de bloei van de universiteit.⁴⁵ Het was een voortzetting, maar ruimer opgezet, van het Fonds van de Hoogleraren ter aanmoediging van geleerdheid, dat in 1843 was gesticht om de scherpste kantjes van de toen opgelegde bezuinigingen af te halen. Op een vergadering van het fonds in 1890 had de hygiënist Fokker zoiets voorgesteld: het Fonds van de Hoogleraren kende alleen beurzen toe aan studenten, maar een nieuw fonds moest een ruimere doelstelling krijgen. Utrecht kende sinds 1886 zo'n fonds en Amsterdam en Leiden waren dat voorbeeld inmiddels gevolgd. De zaak werd in de senaat besproken, curatoren werden erbij betrokken en op hun suggestie werd ook het bestaande Burgemeestersfonds (in 1877 opgericht door de burgemeesters in de provincie Groningen 'ter bevordering van de bloei van de Groningsche Universiteit en ter ondersteuning van onvermogene studenten aan de Groningsche Universiteit') in de plannen opgenomen. Omdat het Fonds van de Hoogleraren niet zomaar kon worden opgeheven, bleef het bestaan, maar 90 procent van de opbrengsten zou voortaan aan het nieuwe fonds ten goede komen. Toen alles in orde was, kon op 4 maart 1893 tijdens een vergadering in het Concerthuis in de Poelestraat de oprichtingsakte van het Groninger Universiteitsfonds getekend worden. De rector magnificus werd voorzitter, de president-curator werd erevoorzitter en in het bestuur waren verder vertegenwoordigd hoogleraren, burgemeesters en studenten. Schoute, die als rector magnificus de oprichting van het Groninger Universiteitsfonds meldde in zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit, beschouwde het als een eerste stap op weg naar het 'engelsche stelsel, waarin de Universiteiten finantieel onafhankelijk zijn van de regeering'.⁴⁶

Aanvankelijk beschikte het fonds over bescheiden middelen. Het beginkapitaal bedroeg 4100 gulden, dat belegd werd door aankoop van een inschrijving op het Grootboek der 3 procent Nationale schuld. Toch kon het fonds op grond van jaarlijkse inkomsten in 1893 al twee beurzen van 500 en 400 gulden aan onvermogene en talentvolle studenten verlenen. Daarnaast werd al in 1894 een bedrag van 500 gulden uit-

gekeerd aan de assistent bij Natuurkunde, C.H. Wind, die daarmee in het buitenland wetenschappelijke ervaring kon opdoen (ook in 1895 kreeg hij zo'n bedrag). Pas een groot legaat van de vroegere hoogleraar theologie Van Bell, groot 38.000 gulden, gaf in 1896 enige armslag (al kwam het geld pas vrij na de dood van de weduwe en vruchtgebruikster in 1901). Het fonds stelde niet alleen beurzen beschikbaar, of subsidies voor onderzoeksreizen, maar kon door toelages aan docenten te verstrekken vakgebieden stimuleren waar de overheid nog geen geld voor overhad. De al genoemde Wind kreeg tussen 1898 en 1901 ter aanvulling van zijn traktement als lector van het Groninger Universiteitsfonds 500 gulden voor een extra college over de beginselen van de fysica en de mechanica. De achterliggende gedachte was om hem zo aan Groningen te binden, waar hij vroeg of laat wel hoogleraar zou moeten worden (in plaats daarvan ging Wind in 1901 als hoofd directeur van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut naar De Bilt en werd hij hoogleraar in Utrecht).

Anders dan de liberalen waren de confessionelen wel geneigd te werken aan een herziening van het stelsel van hoger onderwijs. Dat bleek al snel nadat de Kamerverkiezingen van juni 1901 hadden geleid tot een kabinet van antirevolutionairen en katholieken onder leiding van Abraham Kuyper. Het regeringsprogramma sprak in algemene termen al over herziening van de onderwijswetten en eind 1902 zegde Kuyper (die als minister van Binnenlandse Zaken over onderwijszaken ging) de instelling toe van een staatscommissie die met concrete voorstellen moest komen. Deze breed samengestelde Staatscommissie tot reorganisatie van het onderwijs werd ingesteld op 21 maart 1903 en stond onder voorzitterschap van J. Woltjer, hoogleraar Grieks en pedagogiek aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.⁴⁷ Tot de leden van de commissie behoorden verder de Groningse hoogleraar Sijmons en de oud-hoogleraar Drucker. De commissie kreeg als taak de regering voorstellen te doen 'tot reorganisatie van het lager, middelbaar en hoger onderwijs, voorzover deze tot eene betere ineenschakeling van de onderscheiden deelen van het onderwijs noodig zal blijken' – vandaar dat de commissie in de wandelgangen de Ineenschakelingscommissie heette.⁴⁸ De grondgedachte lag al vroeg vast: een gemeenschappelijke onderbouw voor hbs en gymnasium, om zo vroegtijdige selectie te voorkomen en een betere toeleiding naar het hoger onderwijs mogelijk te maken. Maar de uitwerking zou nog vele jaren kosten.

Er waren echter een paar zaken die Kuyper snel wilde regelen en waarvoor hij dus niet op het rapport van de staatscommissie wilde wachten. Dat betrof in de eerste plaats de positieverbetering van het confessionele hoger onderwijs (de bijzondere gymnasia en de Vrije Universiteit) en de opname van de Polytechnische School in Delft in het hoger onderwijs. Daarvoor begon Kuyper al meteen na zijn aantreden een herziening van de Wet op het hoger onderwijs voor te bereiden. Met beide onderwerpen had de Groningse universiteit op het eerste gezicht niet veel te maken, zeker wat het laatste punt betreft. De Polytechnische School was zo langzamerhand een zwerfkei in het onderwijsstelsel geworden. De school was bedoeld voor leerlingen van de hbs en behoorde om die redenen tot het middelbaar onderwijs, maar de docenten heetten hoogleraren en gaven op wetenschappelijk niveau les (al konden de leerlingen niet promoveren, althans niet in Nederland). Volgens Kuyper was technisch hoger onderwijs een realiteit en een eis van de tijd, maar omdat hij niet van plan was dit type onderwijs aan de rijks-

universiteiten te verbinden, had het allemaal weinig consequenties voor Groningen. De beoogde nieuwe Technische Hogeschool zou in Delft blijven. Maar hoe zat het met het hoger handelonderwijs, of het hoger landbouwonderwijs? Voor dat laatste had Groningen wel belangstelling.

Ook de positieverbetering van het bijzonder hoger onderwijs raakte aan fundamentele vragen. Concreet wilde Kuyper subsidie voor de bijzondere gymnasia en erkenning van de graden van de Vrije Universiteit. De oprichting van deze universiteit was mogelijk geworden door de Grondwet van 1848 en de Wet op het hoger onderwijs van 1876. In de Grondwet stond: 'het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid' en de in de wet van 1876 was in artikel 99 bepaald 'dat iedere Nederlander, elke erkende vereeniging en ieder kerkgenootschap gerechtigd was tot het openen van een bijzondere school van hooger onderwijs'. De gereformeerden wilden daar graag gebruik van maken. De nieuwe faculteit Godgeleerdheid aan de rijksuniversiteiten was strikt godsdienstwetenschappelijk en de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk zocht voor de kerkelijke hoogleraren die zij daarnaast mocht aanstellen vrijwel geen orthodoxe predikanten aan, zodat de gereformeerden binnen de Hervormde Kerk in de kou bleven staan. Kuyper en zijn geestverwanten stichtten daarom in 1878 de Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden Grondslag. Na erkenning door de overheid richtte deze vereniging in 1880 in Amsterdam een 'Vrije Universiteit' op met een volwaardige theologische faculteit, één hoogleraar rechten en één hoogleraar in de letteren en de filosofie (Kuyper zelf werd een van de hoogleraren theologie). Een belemmering voor deze universiteit was dat de verleende graden geen civiel effect hadden en dat dus iedere VU-student die als advocaat, rechter of leraar aan de slag wilde, nogmaals moest promoveren aan een rijksuniversiteit of aan de Universiteit van Amsterdam. Kuyper wilde een eind maken aan die tweederangspositie van de VU en noemde dat de 'vrijmaking' van zijn universiteit. Effectuering van die maatregel zou kunnen betekenen dat gereformeerde studenten naar de VU zouden gaan in plaats van naar de andere universiteiten, maar gezien de afstand tussen Groningen en Amsterdam zou Groningen daar niet veel last van hebben.

Het was echter van meet af aan duidelijk dat de beperkte herziening van de Wet op het hoger onderwijs die Kuyper wilde doorvoeren slechts het begin was van een gehele herziening van het hoger onderwijs en dat daarbij principes zouden gelden die haaks stonden op het beleid dat tot dusver was gevolgd. Op zichzelf hoefde dat voor Groningen niet ongunstig te zijn. In de zomer van 1902 lichtte Kuyper de curatoren en de senaat al in het geheim in over de plannen die hij had, en plaatsvervangend rector magnificus Van Hamel was er in zijn opsomming van de lotgevallen van de universiteit zo te merken niet ongelukkig over. 'De politieke kleur van dezen Minister en zijne betrekking tot het bijzonder onderwijs maken het waarschijnlijk dat zijn streven gericht zal zijn op het verhoogen van de autonomie der Universiteiten', en daartegen kon toch niemand bezwaar hebben.⁴⁹ Van Hamel meende dat elke universiteit haar eigen karakter bezat en zij de gelegenheid moest krijgen zich in overeenstemming daarmee verder te ontwikkelen:

De Groningsche Universiteit zal, ten gevolge harer geografische ligging, misschien minder moeite hebben dan eenige andere der openbare Universiteiten om zich harer eigenaardig-

heid bewust te worden en nieuwe wegen voor hare ontwikkeling te kiezen en in te slaan. Moge de werkzaamheid van Dr. Kuyper in dit opzicht ook ons ten goede komen.⁵⁰

Maar het ging om meer dan alleen maar vergroting van de autonomie van de universiteiten. De plannen van Kuyper hadden ook op andere punten mogelijk verstrekkende gevolgen voor het hoger onderwijs. Daarom is er in de Kamer over zijn plannen zo fel gediscussieerd. Het nettoresultaat van Kuypers inspanningen was uiteindelijk beperkt, maar er stond veel op het spel.

SOEVEREINITEIT IN EIGEN KRING

Hoe Kuyper over hoger onderwijs dacht, had hij al duidelijk gemaakt in de rede waarmee hij op 20 oktober 1880 de Vrije Universiteit had ingewijd. Als eerste rector van de nieuwe universiteit sprak hij toen in het koor van de Nieuwe Kerk in Amsterdam over *Souvereiniteit in eigen kring*.⁵¹ Het was een retorisch meesterstuk, dat ook buiten de eigen kring veel aandacht kreeg. Als calvinist was Kuyper een verklaard tegenstander van de leer van de volkssoevereiniteit. De absolute soevereiniteit berust alleen bij God en het gezag dat mensen uitoefenen is daar altijd van afgeleid en altijd beperkt tot een bepaald gebied. Ook de staat heeft maar beperkte zeggenschap over haar burgers en moet de interne autonomie van andere maatschappelijke verbanden respecteren. Dat is wat Kuyper verstond onder soevereiniteit in eigen kring. Die leer hield in dat de staat ten opzichte van de wetenschap, die ook een eigen kring vormt en dus eigen soevereiniteit mag claimen, zich zo veel mogelijk afzijdig moet houden. De staat moet zich niet aanmatigen, zoals sinds de Franse Revolutie gebruikelijk was geworden, de wetenschap te beheersen en mag de universiteiten niet als instrumenten gebruiken om de staatsdienst te versterken. 'Een wetenschap als Staatsdienaresse [...] is de geprostitueerde zelfverlaging, die elke steekhoudende aanspraak op zedelijken invloed verbeurt,' aldus Kuyper.⁵² In Nederland leek dat minder een probleem dan in Frankrijk of Duitsland, maar men vergisde zich niet, zei Kuyper. Door alleen al het benoemingsrecht kan de staat grote invloed uitoefenen op heel het maatschappelijk leven, zie de benoemingen van hoogleraren als de liberaal Thorbecke, de moderne theoloog J.H. Scholten en de filosoof Cornelis Opzoomer:

Ook al bezielt den Staat, gelijk in onze gezagskringen, edeler inborst [dan de Franse staat], en ook al is, gelijk ten onzent, de wetenschap te fier, om van bukken te weten; toch zal het der wetenschap ook op onze erve ten zegen gedijen en strekken tot eer, indien ze, óók in haar Universiteitsleven, weêr stoelen gaat op eigen wortel en, ingroeiend in een eigen leven, aldus de Staatsvoogdij ontwast. Zoo, vrij in het midden des volks, stonden eens de profetenscholen in Israël en de scholen der Chokma [Wijsheid] te Jeruzalem. Zoo vrij traden eens de scholen der oudste wijsgeeren in Griekenland en van hun nabootsers te Rome op. Zoo vrij vertoonden zich eens de scholen der eerste Christengeleerden. En even vrij de aloude Universiteiten van Bologna en Parijs. Niet als het vormen van een kader van Staat, om er voorts wetenschap in te gieten; maar wetenschap die in het leven optrad en in dat leven zich een vorm schiep. Het was in dien vrijen vorm dat meê de Universiteit aan de vrijmaking der Reformatie kon arbeiden, en niet voor in het laatst der vorige eeuw wist men dit vrije kader in een 'tak van Staatsdienst' om te tooveren, toen de nieuwmodische Universiteit zich als orgaan liet vastschroeven aan den Staat.⁵³

Kuyper gebruikte dus een historisch argument om de vanzelfsprekendheid van het model van de rijksuniversiteit onderuit te halen.⁵⁴ Weliswaar is Kuypers schets van de universiteitsgeschiedenis op zijn zachtst gezegd betwistbaar, maar zijn punt is duidelijk: de universiteiten waren oorspronkelijk vrije corporaties los van de staat, en pas sinds de late achttiende eeuw staan zij in dienst van de staat. Het is dus niet zo vreemd om – allereerst voor de Vrije Universiteit – die vrije status weer op te eisen. Niet de Vrije Universiteit is een afwijking van het algemene historische patroon, eigenlijk zijn dat de bestaande universiteiten, die er beter aan deden ook het juk van de staat af te werpen.

Overigens, en dat moet er nadrukkelijk bij gezegd worden, wilde Kuyper ook dat de universiteit vrij zou zijn van elke kerkelijke overheersing. Ook de kerk – en daarmee bedoelde hij de Nederlandse Hervormde Kerk, waar hij op dat moment nog toe behoorde – dient zich niet te bemoeien met de universiteit:

Met hand en tand moet [er aan worden] vastgehouden, dat nooit de Kerk van Christus haar overhoogheid aan de wetenschap mag opdringen. Op het zeer wezenlijke gevaar af, dat ze van de wetenschap schade lijde, moet de kerk veeleer zelve er op aandringen, dat de wetenschap, zonder ooit slavinne te worden, de haar toekomende Souvereiniteit op eigen erf handhave en leve bij de gratie Gods.⁵⁵

Het is alsof we hier Petrus Hofstede de Groot horen, die in 1843 de academische vrijheid van de Groningse theologen verdedigde tegenover de Algemene Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, die onder druk stond van de gereformeerden – nota bene de voorgangers van Kuyper – om haar greep op hoogleraren in de theologie aan de rijkshogescholen te versterken.

Kuyper wist wel dat in de concrete situatie van 1880 het losmaken van de banden tussen de staat en de universiteiten niet zo eenvoudig was. Voorshands moest de staat de universiteiten wel blijven steunen; de universiteiten hadden anders te weinig geld en het ontbrak voorlopig aan de politieke wil om het hoger onderwijs uitsluitend aan het particulier initiatief over te laten. Hij kon dat accepteren, ‘mits het streven slechts in de richting naar vrijmaking ga, en “de Souvereiniteit in eigen kring” ook door de wetenschap weêr als haar ideaal worde gegrepen’.⁵⁶ Het was echter niet de bedoeling dat de Vrije Universiteit, die vanuit de gereformeerde beginselen leefde, naast de openbare universiteiten zou blijven bestaan als een enclave waarbinnen de gereformeerden hun gang konden gaan. Ook was Kuyper er geen voorstander van om aan de openbare universiteiten een aantal hoogleraren toe te voegen die daar onderwijs zouden kunnen geven volgens katholieke, gereformeerde of lutherse beginselen. Wat zou een enkele hoogleraar van de juiste richting kunnen uitrichten in een vijandige omgeving?

Eer aannemelijk [dan dat aanschuiven bij bestaande universiteiten] ware dan nog die andere voorslag, van ééne groote Rijks-academie, waaraan de overheid niets dan gehoorzalen met catheders en voorts musea en laboratoria zou leveren, met recht voor elke geleerde om er op te treden en recht voor elken kring om er geleerden te plaatsen. Een wetenschappelijk Centraalstation, waar alle lijnen in zouden saâmlopen, maar elk met heur eigen richting en heur eigen beheer.⁵⁷

Maar ook dat zou niet ideaal zijn. De student zou dan toch nog geconfronteerd worden met de meest uiteenlopende en tegenstrijdige visies. Onderwijs vergt samenhang en

dat kan alleen als elke richting haar eigen universiteit heeft. Wat Kuyper dus eigenlijk voorstelde, was dat de rijksuniversiteiten zouden worden ontmanteld en dat liberalen, rooms-katholieken, gereformeerden, hervormden en joden allemaal hun eigen vrije universiteit zouden oprichten.

Voor de liberalen was dit een gruwelijk vooruitzicht, niet alleen omdat het hun positie in de universiteiten aantastte, maar ook omdat aan de ideeën van Kuyper een voorstelling van wetenschap ten grondslag lag die haaks stond op hun idee van wat wetenschap was. Kuyper hekelde de gedachte dat de wetenschap zoals die aan de universiteiten gedoceerd werd, vrij en onbevooroordeeld zou zijn. Ook bestreed hij dat de door hem gepropageerde gereformeerde wetenschap, die de Openbaring net zo goed als kenbron gebruikte als de rede en de ervaring, een *contradictio in terminis* zou zijn. Er is geen wetenschap mogelijk, meende Kuyper, zonder dat men van vooroordelen uitgaat, zonder dat er uitgangspunten zijn die men zonder bewijs moet aannemen om van daaruit te werk te gaan. Gelovigen gaan ervan uit dat God de Schepper is van hemel en aarde en dat Hij zich zowel in de orde van natuur als in de Heilige Schrift openbaart, die daarmee ook kenbron is voor de wetenschapper. Maar niet-gelovige wetenschappers gaan net zo goed uit van allerlei vooronderstellingen over de natuur en de beste manier om haar te bestuderen. Zij accepteren de dwingende rol van de logica, gaan uit van de betrouwbaarheid van de zintuigen en veronderstellen dat de natuur volgens vaste patronen opgebouwd is en volgens vaste wetten werkt. Er is op dit punt geen wezenlijk verschil tussen gelovige en niet-gelovige wetenschap, en beide richtingen hebben evenveel recht op een universiteit waarin volgens hun beginselen onderwezen en onderzocht wordt.

Tegenstanders hebben niet nagelaten op de zwakke punten in de redenering van Kuyper te wijzen. Natuurlijk moeten onderzoekers van bepaalde, niet nader beargumenteerde vooronderstellingen uitgaan alvorens aan de slag te kunnen gaan. Zonder de vooronderstellingen van logische, kentheoretische of methodologische aard valt er immers geen zinvol gesprek te voeren over de wetenschap. Maar dat zijn zuiver formele uitgangspunten, die nog niets over de aard van de werkelijkheid vastleggen. Bovendien staat elk van die vooronderstellingen, anders dan de artikelen des geloofs waar Kuyper van uitging, open voor discussie. Verder is er altijd discussie mogelijk over de uitkomsten van het onderzoek, terwijl bij Kuyper de uitkomsten al bij voorbaat vaststonden. Dat de levende natuur het resultaat is van een eeuwenlange evolutie, blijft bijvoorbeeld voor discussie vatbaar, maar dat God de wereld in zes dagen schiep en dat Adam en Eva de eerste mensen waren, was voor Kuyper cum suis boven elke twijfel verheven – zo stond het immers in de Bijbel (voor wie de Bijbel letterlijk leest natuurlijk). Maar Kuyper was doof voor deze argumenten en hield vast aan de al te eenvoudige stelling dat ook niet-gelovige wetenschap uitging van bepaalde aannames en dus op gelijke stond met zijn eigen, gelovige wetenschap. De tegenwerping dat de Bijbel zelf een historisch product was, een uit verschillende tradities samengesteld corpus teksten die elkaar soms tegenspreken, was aan Kuyper en de zijnen niet besteed.⁵⁸

Men kwam er ook al spoedig achter dat de vrijheid die Kuyper voor scholen van zijn richting opeiste, niet werd gegund aan de docenten die aan die scholen verbonden waren. Het bijzonder onderwijs, had hij al in *Souvereiniteit in eigen kring* laten weten, moest vrij zijn van kerk en staat, maar streng en onverbiddelijk verbonden zijn aan het eigen beginsel. Zonder zo'n streng vastgehouden beginsel is geen opvoeding en opleiding tot

wetenschap mogelijk. Daarom duldde Kuyper geen afwijkingen van de juiste leer in de Vrije Universiteit. Een van de hoogleraren, de staatsman, jurist en later Gronings curator jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman, ondervond daar de gevolgen van. Als Kamerlid en leider van de antirevolutionaire Kamerfractie had Lohman zich in 1894 verzet tegen de kiesrechtuitbreiding van de liberale minister J.P.R. Tak van Poortvliet, die Kuyper (toen zelf geen Kamerlid) van harte steunde. De partij viel toen uit elkaar in twee fracties, zeer tot ongenoegen van Kuyper, die daarom van Lohman af wilde. De grote intrigant regelde het zo dat Lohman in kringen van de Vereniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden Grondslag ervan beschuldigd werd de gereformeerde beginselen in zijn onderwijs te weinig te laten doorklinken. Verder kreeg hij het verwijt dat hij toeliet dat zijn studenten ook colleges liepen aan andere universiteiten. Maar het belangrijkste was natuurlijk dat Lohmans politieke optreden in strijd was met de overtuiging van het calvinistische volksdeel (lees Abraham Kuyper). Toen de ledenvergadering van de Vereniging die beschuldigingen overnam, wist Lohman dat zijn lot bezegeld was. Hij verliet de Vrije Universiteit en ging in de politiek definitief zijn eigen koers.⁵⁹ Zijn Vrij-Antirevolutionaire Partij zocht toenadering tot de Christelijke-Historische Partij in wording, die even orthodox was als Kuyper, maar meer waarde hechtte aan het individuele oordeel van haar leden en volksvertegenwoordigers.

EEN NIEUWE WET

Vóór 1901 maakte niemand in Leiden, Utrecht of Groningen zich druk om wat er aan de Vrije Universiteit gebeurde. Met het aan de macht komen van Kuyper veranderde dit op slag en gezien de algemene teneur van de ideeën van Kuyper was het begrijpelijk dat het wetsvoorstel tot herziening van de Wet op het hoger onderwijs, dat Kuyper na een lange periode van voorbereiding op 12 maart 1903 bij de Tweede Kamer indiende, een felle discussie uitlokte, zowel in de Kamer als daarbuiten. Alle pijlen richtten zich daarbij op de maatregelen die Kuyper voorstelde ten gunste van het bijzonder hoger onderwijs; met de verheffing van een gereorganiseerde Polytechnische School tot Technische Hogeschool had eigenlijk niemand moeite.⁶⁰

In concreto deed Kuyper de volgende voorstellen: overheidssubsidie voor de bijzondere gymnasia,⁶¹ erkenning van de graden van de Vrije Universiteit, en het scheppen van de mogelijkheid om aan de rijksuniversiteiten bijzondere leerstoelen aan te stellen, waar docenten van buiten de universiteit enkele colleges konden geven vanuit levens- en wereldbeschouwingen die niet aan de universiteit in kwestie vertegenwoordigd waren.⁶² Zo'n bijzondere leerstoel bestond al. Aan de in dit opzicht wat afwijkende gemeentelijke Universiteit van Amsterdam doceerde pater J.V. de Groot sedert 1894 namens de Nederlandse bisschoppen de thomistische wijsbegeerte. Het instellen van bijzondere leerstoelen bij rijksuniversiteiten, wat neerkwam op het aanschuiven van vertegenwoordigers van het bijzonder onderwijs bij de openbare instellingen, had niet Kuypers voorkeur. Dat hij het toch in het wetsvoorstel opnam, was een gebaar aan zijn rooms-katholieke coalitiepartners en aan De Savornin Lohman, die erg voor het aanvullingsstelsel was geporteerd en juist niet zo veel meer voelde voor het zich opsluiten in eigen kring (de lijn van Kuyper). Lohman had geen probleem met de

openbare universiteiten en liet zich in januari 1903, nog voordat de debatten in de Kamer losbarstten, zonder problemen benoemen tot curator van de Groningse universiteit. Kuyper had echter Lohman en zijn christelijk-historische geestverwanten in de Kamer hard nodig om de coalitie van zijn Anti-Revolutionaire Partij en de katholieken aan een meerderheid te helpen. De coalitie van de ARP en de Rooms-katholieke Bond van Kiesverenigingen kon rekenen op 48 van de 100 zetels in de Tweede Kamer, drie te weinig voor een meerderheid; de Vrij-Antirevolutionaire Partij van Lohman had zeven zetels en er waren nog twee christelijk-historische volksvertegenwoordigers die Lohman doorgaans volgden. Of het wetsvoorstel het zou halen, hing dus vooral af van de opstelling van Lohman.

Liberalen en sociaaldemocraten in de Kamer hadden weinig goede woorden over voor de voorstellen die Kuyper deed voor de verdere vrijmaking van het bijzonder onderwijs.⁶³ De liberale Leidse hoogleraar rechtsfilosofie Willem van der Vlugt zag in het wetsvoorstel een regelrechte aanval op de openbare universiteiten, en zijn geestverwant Goeman Borgesius (een Groningse liberaal en voormalig minister van Binnenlandse Zaken) verdacht Kuyper ervan uiteindelijk alle openbare universiteiten te willen omvormen tot christelijke universiteiten. Bijzondere leerstoelen zagen de liberalen als kiemen van bederf, die de openbare universiteiten van binnenuit zouden aantasten. De socialistische leider Troelstra richtte zijn pijlen vooral op de Vrije Universiteit, die hij een 'drilschool' noemde, een 'isoleerinrichting voor zwakke geesten die zooveel mogelijk moeten gehouden worden in de plooi, waarin de geesten van papa en mama nu eenmaal zijn gelegd'.⁶⁴ Wat aan de VU gebeurde, was geen vrije wetenschap, maar gebonden wetenschap, en 'dus in onze oogen in het geheel geen wetenschap'.⁶⁵ In zijn repliek gaf Kuyper eerlijk toe dat het hem met deze wet niet alleen begonnen was om de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij wilde in het algemeen de verhouding tussen overheid en universiteit anders inrichten en de rol van de overheid zo klein mogelijk maken. Dat het hoger onderwijs, zoals de Grondwet het zegt, de voortdurende zorg van de overheid behoeft, betekent niet dat de overheid zelf ook universiteiten in stand moet houden. De overheid zou alleen de faciliteiten moeten scheppen en zich verder op geen enkele manier met de inhoud moeten bemoeien, ook niet door het doen van benoemingen:

Mijn ideaal zou zijn, dat alle openbare Universiteiten en bijzondere Universiteiten van karakter veranderden; dat wij in plaats daarvan kregen één Universiteit van Rijksweg – zij het in twee of drie steden – op de rijkste wijze ingericht en voorzien van alle hulpmiddelen, voor het onderzoek en de bevordering der wetenschap noodig, en dat iedere vereeniging onder bepaalde voorwaarden recht kreeg hoogleraren te benoemen en faculteiten in te richten.⁶⁶

Kuyper zal echter wel begrepen hebben dat dat nog een ver verwijderd ideaal was, alleen al vanwege de felle strijd die zou losbranden over de vraag waar die twee of drie takken van de ene Nederlandse universiteit gevestigd zouden moeten worden. In Amsterdam, Leiden en eventueel Utrecht, maar Groningen dan? In de revolutietijd rond 1800 was dat al niet gelukt, laat staan dat het nu zou lukken.

Cruciaal was de opstelling van De Savornin Lohman en de andere christelijk-historische Kamerleden. Een groot voorstander van de wet was Lohman niet. De Groningse curator hield een warm pleidooi voor de openbare universiteiten en haalde fel uit naar

de Vrije Universiteit, waaraan hij ooit verbonden was geweest, maar waarin hij zich zo deerlijk had vergist. Een universiteit behoorde als ‘werkplaats der wetenschap’ geen bepaalde richting te hebben. Hoogleraren mochten een bepaald beginsel als uitgangspunt kiezen, mits dat voor nader onderzoek openstond, maar een universiteit mocht niet aan enig dogma gebonden zijn. Maar de Vrije Universiteit was er nu eenmaal en het zou van ware liberaliteit getuigen als haar werd gegund wat ook de openbare universiteiten werd gegund, namelijk het uitreiken van diploma’s met civiel effect. Liever had Lohman gehad dat de minister het civiel effect had losgekoppeld van de door de universiteiten verleende graden en afhankelijk had gesteld van een staatsexamen waarvoor het er niet toe doet waar men zijn kennis had opgedaan. Maar omdat ter linkerzijde die mogelijkheid tot een compromis niet werd opgepakt, en Lohman de gereformeerden wel hun eigen universiteit gunde, stemde hij uiteindelijk toch voor de wet.⁶⁷ Na een week van felle debatten nam de Tweede Kamer op 24 maart 1904 het wetsvoorstel aan met 56 tegen 41 stemmen.

Een paar maanden later sneuvelde het voorstel echter in de Eerste Kamer, waar ‘links’ nog de meerderheid had. Kuyper ontbond daarop de Eerste Kamer, liet de Provinciale Staten, waar inmiddels rechts na verkiezingen de meerderheid had gekregen, een nieuwe Eerste Kamer kiezen en toen het wetsvoorstel na behandeling in de Tweede Kamer opnieuw de Eerste Kamer bereikte, was wel duidelijk welke kant het op zou gaan. Nog één keer brachten liberalen, katholieken en gereformeerden hun argumenten in stelling. De oude Van Houten poneerde dat het de rooms-katholieken uiteindelijk te doen was om door infiltratie met bijzonder hoogleraren de Utrechtse universiteit over te nemen, de katholieke senator F.J.M.A. Reekers verraste de liberalen door een rekest uit 1875 van hoogleraren van het oude Athenaeum illustre in Amsterdam uit het archief op te diepen waarin deze liberalen, met precies dezelfde argumenten die nu de confessionelen in stelling brachten, pleitten voor verheffing van hun gemeentelijke instelling tot een universiteit, en de VU-hoogleraar Woltjer kwam met een uitvoerig exposé waarvan de pointe was dat de ‘staatsopperhoogheid’ inzake het hoger onderwijs pas sinds de Franse Revolutie heersende praktijk was geworden en dat de vrijheid die de Vrije Universiteit nu vroeg veel oudere papieren had. Na een debat van twee dagen ging de Eerste Kamer met 27 tegen 15 akkoord met het wetsvoorstel. Twee dagen later, op 22 mei 1905, verscheen de herziene Wet op het hoger onderwijs in het *Staatsblad*.

In Amsterdam kon de vlag uit, maar voor Kuyper was het een pyrrusoverwinning. Op 16 juni 1905 vonden reguliere verkiezingen voor de Tweede Kamer plaats en de anti-revolutionairen leden daarbij een zware nederlaag, terwijl de liberalen een klinkende overwinning boekten. De manier waarop Kuyper de herziening van het hoger onderwijs erdoor had gedrukt, was een van de belangrijkste oorzaken van zijn verkiezingsnederlaag. Kuyper was diep teleurgesteld en kon het zelfs niet meer opbrengen om als demissionaire minister aanwezig te zijn bij de opening van de Technische Hogeschool op 10 juli 1905. Hij begon aan een lange buitenlandse reis rond de Middellandse Zee, in afwachting van een politieke comeback, die nooit zou komen.

In Groningen had men amper deelgenomen aan het hele debat. In 1904, toen de zaak beklonken leek, had de theoloog Isaäk van Dijk in zijn boek *Vota academica* een nogal wijdlopig pleidooi gehouden voor academische vorming als de primaire taak van de universiteit, niet om een bijdrage te leveren aan de lopende discussie over de erkenning van de

graden van de Vrije Universiteit, maar om de staatscommissie van ammunitie te voorzien – een commissie die in alle stilte verder werkte aan de alomvattende reorganisatie van het Nederlandse onderwijs.⁶⁸ Maar men plukte in Groningen wel de vruchten van de wetgevende arbeid van Kuiper. De kerkelijk hoogleraren, die geen lid waren geweest van de senaat, kregen nu, net als de bijzonder hoogleraren, wel zitting in hun faculteit en in de senaat, zij het alleen met raadgevende stem. Ook emeriti kregen nu weer zitting in de senaat, eveneens met alleen raadgevende stem. Verder werd het nu mogelijk om voor kleinere specialismen goedkopere buitengewoon hoogleraren aan te trekken. Willem Schutter, tot 1906 privaatchoort voor de ziekten van neus en keel, werd in 1907 de eerste buitengewoon hoogleraar in Groningen, in de neus-, keel- en oorheelkunde.

Ten slotte gaf de wet curatoren de mogelijkheid om erkende verenigingen vergunning te verlenen om aan de universiteit wetenschappelijke lezingen te laten houden, met gebruikmaking van haar lokalen en hulpmiddelen. In Groningen werd hier meteen op ingesprongen. Op 8 januari 1906 richtten notabelen in Groningen, Friesland en Drenthe, met steun van het Kamerlid voor Winschoten, de Groninger Dirk Bos, de Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen op, die aan de Groningse universiteit colleges zou laten geven om te voorzien in wat heette ‘de behoefte aan hooger landbouwonderwijs’. Groningen had inmiddels een zekere traditie op het terrein van het landbouwonderwijs (zie het landhuishoudkundig onderwijs van J.A. Uilken na 1815 en de pogingen van H.C. van Hall een halve eeuw later om zijn Landhuishoudkundige School academische status te geven) en nu deed zich een nieuwe kans voor. Er werd in de Kamer gesproken over de oprichting van een Landbouwhogeschool ergens in Nederland en waarom zou dat niet in een landbouwprovincie als Groningen kunnen? Dit was een uitgelezen kans om het regionale karakter van de universiteit een sterker accent te geven. De botanicus Moll, die lid was van het bestuur van de Vereniging, schreef al in 1906 een rapport voor de Ineenschakelingscommissie, waarin hij pleitte voor een zesde, landbouwwetenschappelijke faculteit van de Groningse universiteit. Hij zag voor zich een faculteit met twaalf hoogleraren, terwijl voor het propedeutisch onderwijs een beroep zou worden gedaan op hoogleraren in andere faculteiten (net zoals de medische studenten hun propedeutisch onderwijs kregen in de natuurwetenschappelijke faculteit). Van dat plan kwam uiteindelijk niets terecht; het hoger landbouwonderwijs zou in Wageningen worden geconcentreerd. Maar in Groningen kon na de zomer van 1906 wel een begin worden gemaakt met landbouwkundige cursussen. Op het programma stonden colleges van hoogleraren als Van Calker, Hamburger en Moll, terwijl de waarnemend hoofd directeur van het KNMI Ewoud van Everdingen over meteorologie en de rentmeester van de stadsbezittingen mr. I.B. Cohen over het krediet- en bankwezen en productieve coöperatie zouden doceren. Sommige colleges zouden in de laboratoria plaatsvinden, andere in het inmiddels behoorlijke opgeknapte Academiegebouw.⁶⁹

DE ACADEMIEBRAND

Op 30 augustus 1906, tegen zes uur 's avonds, ging de mare door de stad: de Academie brandt! De president-curator en commissaris der Koningin, mr. Carel Coenraad

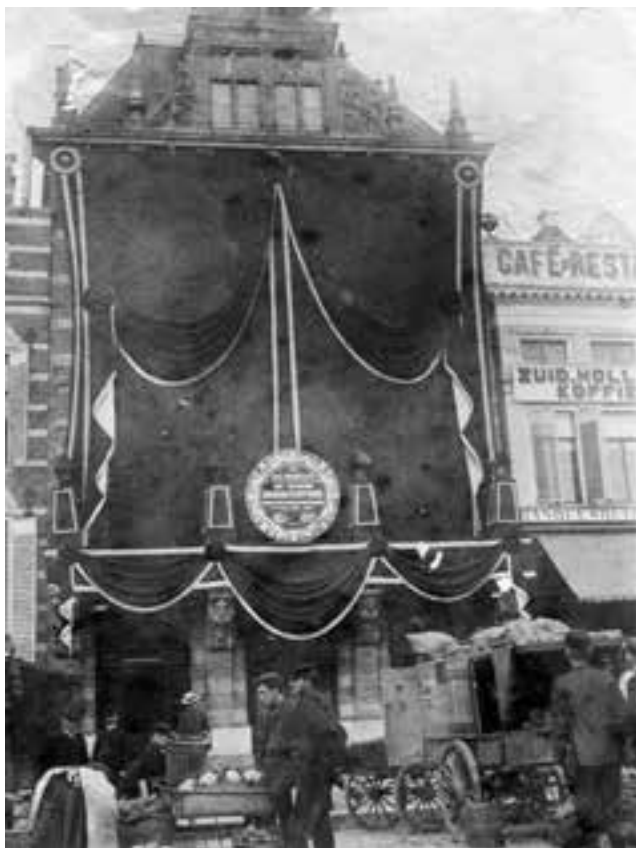

Afb. 10 Het brandende Academiegebouw, 30 augustus 1906. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Geertsema, die in het ‘regeringshotel’ in de Oude Boteringestraat woonde, vlak om de hoek, werd door zijn koetsier gewaarschuwd dat er rook uit het dak van het Academiegebouw kwam. Onmiddellijk snelde Geertsema naar het Broerplein, waar hij nog vóór de brandweer arriveerde. Hij mocht dan een pur sang regent zijn, die het grootste deel van zijn tijd doorbracht achter zijn bureau of aan het hoofd van een bestuurs-tafel, als het erop aankwam wist hij snel en energiek op te treden. Hij zag meteen dat er inderdaad brand was uitgebroken op de zolder van de rechtervleugel van het Academiegebouw en snelde naar binnen om poolshoogte te nemen. Via de centrale trap ging Geertsema naar boven, maar hij stuitte op de zolder op een gesloten deur, waarvan alleen Theysen, de bediende van de hoogleraar zoölogie Van Ankum, een sleutel had. Iemand werd erop uitgestuurd om Theysen op te sporen en de sleutel te halen, maar Geertsema wilde daar niet op wachten. Op zijn bevel sloeg een van de inmiddels gearriveerde brandweermannen voor hem de deur in, maar veel verder dan dat kwam de president-curator niet. De zolder stond vol rook, er was geen doorkomen aan. In allerijl werden brandslangen uitgerold en op kranen aangesloten, maar de waterdruk bleek veel te laag; er kwam maar een miezerig straaltje water uit de slangen. Geertsema begreep dat het hele gebouw nu gevaar liep, en spoedde zich naar beneden om te kijken wat daar nog te redden was. Nog voordat de brand op zolder doorgeslagen was naar de verdieping eronder, waar het Museum van Natuurlijke Historie zich bevond, met zijn talloze opgezette, kurkdroge dieren en preparaten op spiritus, uiterst brand-

baar allemaal, gelaste Geertsema de ontruiming van de verdieping daar weer onder. Daar bevonden zich collegekamers en laboratoria, maar ook de senaatskamer met de vele hooglerarenportretten en de curatorenkamer met het archief van de universiteit en het studentenvaandel van 1665. Met behulp van toegeschoten beambten, burgers en studenten werd alles naar buiten gedragen en in de rooms-katholieke kerk aan de overkant van het plein opgeslagen.⁷⁰ Ook tafels en stoelen werden meegenomen, alleen kasten die verankerd waren in de muur en kleden die aan de vloer vastgespijkerd waren moesten achterblijven, ten prooi aan de vlammen. Bij het vallen van de avond was duidelijk dat het gebouw hopeloos verloren was. Om tien uur 's avonds sloegen de vlammen over de hele breedte van het gebouw uit de ramen. 'Het was alsof men in een oven staarde,' aldus later het verslag in het *Nieuwsblad van het Noorden*. De brandweer richtte zich nu vooral op de omliggende gebouwen, vooral de dicht tegen de academie aangebouwde laboratoria voor fysiologie en hygiëne. Men hield die gebouwen nat en had daarbij het geluk dat het nauwelijks waaide, zodat de vlammen ook niet zo makkelijk oversloegen. Geertsema persoonlijk gaf leiding aan de operatie en instrueerde de brandweelieden waar ze moesten staan om de gebouwen te redden. Uiteindelijk blijven beide laboratoria gespaard, maar het had niet veel gescheeld. Het Academiegebouw daarentegen, de trots van de Groningse universiteit, was een complete ruïne.⁷¹

Afb. 11 De studentensociëteit *Mutua Fides* in rouw na het overlijden van de hoogleraar hygiëne A.P. Fokker in 1906. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Slachtoffers waren er niet te betreuren. Een brandweerman die het dak op was geklommen om te proberen vanuit die positie de brand te bestrijden, moest snel rechtsomkeert maken toen zijn kleren vlam vatten, maar hij had alleen wat brandwonden opgelopen. Wel overleed na enkele weken ten gevolge van de schok die de brand had veroorzaakt de hoogleraar hygiëne Fokker. Hij had het aan zijn hart en was net, ‘niet geheel ongebroken’, teruggekeerd van een lange reis, toen hij naar zijn laboratorium naast het Academiegebouw moest om daar leiding te geven aan de evacuatie van het gebouw, als dat nodig mocht zijn. De spanning van die avond – zou de brand overslaan of niet? – werd hem te veel en hij verzwakte in de dagen en weken daarna steeds meer, totdat hij op 9 oktober overleed.⁷² Een persoonlijk drama was de brand ook voor de hoogleraar zoölogie Van Ankum, die het beste deel van zijn leven gewijd had aan het onderhoud en de uitbreiding van zijn Museum van Natuurlijke Historie op de bovenverdieping van het Academiegebouw. De collecties van Petrus Camper en Theodorus van Swinderen vormden de kern van het museum, maar Van Ankum had er allerlei topstukken aan toe weten te voegen, zoals het uiterst zeldzame skelet van een embryo van een witsnuitdolfijn en het geraamte van de bek van een walvis, waarin naar verluidt wel twaalf man konden dineren. Zijn museum was niet alleen maar een hulpmiddel bij het zoölogisch onderwijs, het was tegelijk een volksmuseum. Groningen had geen dierentuin, maar wie wilde dieren wilde zien kon terecht in het museum van Van Ankum, dat gratis toegankelijk was en dus bij de Groningse bevolking heel populair was. Op markt- en feestdagen was een bezoek aan het museum een gewild uitje. Op 28 augustus nog, Bommen Berend, twee dagen voor de brand, toen heel het Ommeland naar de stad was getrokken, had het museum nog ruim duizend bezoekers gehad. Dat alles was nu in een klap verdwenen, in rook opgegaan. Van Ankum kon dat niet verwerken en omdat ook zijn gezondheid toch al te wensen overliet, vroeg hij een paar dagen na de brand ontslag aan, dat inging per 1 oktober 1906. Zijn opvolger was J.F. van Bemmelen, die zijn oratie op 7 mei 1907 de titel meegaf ‘Verdwenen dieren’.⁷³

Hoe had dit allemaal kunnen gebeuren? Uit getuigenverlagen bleek al snel dat schilders bij het verwijderen van oude verflagen een brander hadden gebruikt die eigenlijk niet was toegestaan, dat ze daarbij een klein brandje in de gootlijst van de rechtervleugel hadden veroorzaakt, dat ze dat brandje wel met toevallig voorhanden water hadden geblust, maar niet goed genoeg, zodat een uur later opeens bleek dat de brand naar binnen was geslagen en op de zolderverdieping vrij spel had gekregen. Daar lag een dikke laag zaagsel op de vloer, tegen lekkage, maar in droge toestand heel licht ontvlambaar. Verder bleek dat de brandblusmiddelen in het Academiegebouw verre van voldoende waren en dat de druk op de waterleiding veel te laag was geweest om een behoorlijke straal te kunnen produceren; Geertsema had het al geconstateerd. Ook de brandweer had niet bepaald adequaat gereageerd. Er was al vele jaren geen grote brand meer in Groningen geweest en de ervaring daarmee was wat weggezakt. De stoomspuit arriveerde pas na een uur en kwam pas na nog weer een uur in gebruik, maar toen was de brand al te ver gevorderd om nog bedwongen te kunnen worden. De schilder kreeg een boete, de rijksopzichter van de gebouwen werd gekort op zijn salaris en de gemeente kreeg het dringende verzoek de zaken bij de brandweer beter op orde te brengen.

Maar wat nu? Met het gebouw of wat daarvan restte was niet veel te beginnen. Alleen de muren en de zes Ionische zuilen stonden nog overeind. Alles wat niet weggesleept

TAMME BEESTEN ZWIJGEND BIJEEN

Kort na de brand van het Academieggebouw was G.W. van Vierssen Trip, alumnus van de Groningse universiteit en journalist van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, even in Groningen. Hij sprak toen met de president-curator en commissaris der Koningin mr. Geertsema, die op de avond van de brand zo energiek leiding had gegeven aan de reddingsoperatie. Geertsema was de laatste bezoeker geweest van het fenomenale, maar volledig verbrande Museum van Natuurlijke Historie van Van Ankum en hij vertelde Van Vierssen Trip over een merkwaardige sensatie die hij toen had gehad:

Het was in het schemeruur. In de groote middenzaal stonden daar de tamme beesten zwijgend bijeen. Hoe duidelijk heb ik ze voor mij, de giraffe, de rhinoceros, het paardenskelet, dat kleine, maar nijldige tijgergeraamte. Hier staan rondom achter spiegelglas alle dieren des wouds. Hier is het duizendjarig rijk, waar de leeuw neerligt naast het lam. De dag des oordeels is gekomen. Leeuw en lam zullen verslonden worden door dezelfde vlam. De commissaris vertelde mij, hoe vreemd dat er alles uitzag op dien avond van 30 Augustus. Uit een der zijzalen kwam het vuur opzetten, knetterend en blazend. Machteloos stonden daar die opgestopte beesten, sommige voor eeuwen reeds den natuurlijken dood gestorven, in dat wonderlijke licht. Er kwam een rosse gloed in de glazige oogen. Een oogenblik is het geweest of alles leven ging, maar dat was slechts de naderende dood. 'O, het was een spookachtig gezicht', zei Mr. Geertsema, 'maar we moesten weg, het werd te gevaarlijk.'⁷⁴

Toen Van Vierssen Trip later bij Van Ankum langsging, zag hij daar nog een opgezet eekhoorntje onder een stolp, afkomstig uit het museum. Alleen dat eekhoorntje, 'onder de onmiddellijke hoede van den baas gebleven, [had] er het opgezette leven afgebracht'.⁷⁵

had kunnen worden was verbrand, behalve een zware eiken kast in de kamer van de letterenfaculteit, waarin een kleine handboekerij en een linguïstische atlas voor het vuur gespaard waren gebleven. Ook enkele fonetische instrumenten in die kamer hadden de brand overleefd. Van het gebouw was alleen de kelderverdieping nog min of meer in tact. Een paar jaar voor de brand waren de houten vloeren op de benedenverdieping vervangen door granieten vloeren, waardoor de brand nu niet naar de kelder had kunnen doorslaan. Daar was wel waterschade, maar de woningen van de conciërge en het bureau van de pedel aan het eind van de westelijke vleugel, bij de Guichardgang, waren nog bruikbaar. Terwijl de senaat en de curatoren naar vergaderruimte elders moesten omzien en de hoogleraren in andere gebouwen – of thuis – college moesten geven, kon het bureau van de pedel blijven waar het was. Zelfs de telefoon deed het nog!

Van alle kanten kwamen aanbiedingen voor vervangende vergader- en onderwijsruimte. De senaat en de curatoren kregen onderdak in het Provinciehuis aan het Martinerkshof, de lector scheikunde Boëseken betrok het net ontruimde Militair Hospitaal in het Prinsenhof, ingang Kattenhage, de hoogleraar geschiedenis, Huizinga, kon te-

Afb. 12 De hoogleraar Oude Testament G. Wildeboer gaf na de brand in het Academiegebouw college in de Der Akerk. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Afb. 13 Het Broerplein bij de opening van het nieuwe Academiegebouw, juni 1909. Tussen de pilaren zijn nog vagelijk koningin-moeder Emma en prins Hendrik te zien. De laatste verrichtte de officiële openingshandeling. RHC Groninger Archieven.

recht in het Rijksarchief in de Sint Jansstraat, de studenten in de rechten kregen college in het Burgerweeshuis in de Roodeweeshuisstraat en de studenten theologie konden uitwijken naar de Der Aa-kerk. Ook het Stedelijk Gymnasium en de Rijks HBS openden hun deuren voor enkele verweesde hoogleraren en hun studenten. Voor de anderen kon de universiteit zelf vervangende onderwijsruimte regelen. De hoogleraar farmacie huisde in bij de hoogleraar mineralogie en geologie, anderen verhuisden tijdelijk naar het Natuurkundig of het Botanisch Laboratorium. De academische plechtigheden en de examens waren in verband met een opknopbeurt van de aula toch al verplaatst naar de doopsgezinde kerk en bleven daar voorlopig. Dankzij het doortastend optreden van de secretaris van het college van curatoren, mr. B. ten Bruggen Cate, kon daar op 17 september 1906 het nieuwe academische jaar ingeluid worden en konden de colleges op het gebruikelijke tijdstip beginnen. 'De zaak wordt op denzelfden voet gecontinueerd' werd een gevlugelde uitspraak van de secretaris.⁷⁶

De grote vraag was echter: was herbouw mogelijk of moest er een nieuw gebouw komen? Eerste inspectie had weinig schade aan het licht gebracht in de constructie van het gebouw – hier en daar een scheurtje in de muren, dat misschien al van voor de brand was – maar al snel werd duidelijk dat herbouw toch niet mogelijk was. De fundamenten daarentegen waren nog wel bruikbaar en als op de oude fundamenten een nieuw gebouw zou worden neergezet, kon dat relatief goedkoop en relatief snel. En dat was een voordeel, want toen duidelijk werd hoe groot de schade was, werd in de landelijke bladen meteen weer de suggestie gedaan om de Groningse universiteit op te bouwen. Iemand had berekend dat een nieuw Academiegebouw wel een miljoen gulden zou kosten, en had dat onverantwoord gevonden. De curatoren hadden dat voorzien en handelden daarom snel.⁷⁷ Al op 31 augustus, Koninginnedag en dus officieel een vrije dag, bracht de rijksbouwkundige J.A.W. (Jan) Vrijman, samen met de chef van de afdeling Onderwijs van het ministerie van Binnenlandse Zaken een bezoek aan Groningen en een week later presenteerde Vrijman al een eerste schets van een nieuw Academiegebouw op de oude fundamenten. Het was een imposant gebouw met ter linkerzijde een ranke toren in Noord-Nederlandse renaissancestijl, een gebouw 'zooals onze voorouders het hadden kunnen maken in het jaar dat de Groninger universiteit is gesticht, in 1614, wanneer de middelen hiertoe destijds niet hadden onderbroken', aldus een journalist.⁷⁸ Op 25 september werden de uitgewerkte plannen besproken in een gemeenschappelijke vergadering van curatoren en senaat en met algemene stemmen aangenomen. De minister, de liberaal Pieter Rink, de jongere broer van een voormalige hoogleraar in de wiskunde in Groningen, kwam op 15 oktober zelf een kijkje in Groningen nemen en keurde de plannen goed. Op 12 november diende hij de plannen in bij de Tweede Kamer, als onderdeel van de rijksbegroting voor 1907.

Bij de behandeling van de begroting in de afdelingen grepen enkele Kamerleden, die de begroting toch al te hoog vonden, de brand van het Groningse Academiegebouw aan om weer eens aan te dringen op sluiting van een van de drie rijksuniversiteiten. Die waren – de klachten zijn bekend – te duur, er werden bij gebrek aan Nederlandse kandidaten te veel buitenlanders aangesteld en het aantal studenten was ook te groot. Er zou gevaar bestaan dat de universiteiten alleen maar een intellectueel proletariaat opleidden. De hoge kosten van een nieuw Academiegebouw, gevoegd bij de daling van het aantal studenten in Groningen, leek een goede reden om juist de noordelijke uni-

versiteit te sluiten. Maar in een Memorie van Antwoord van 1 december pareerde de minister deze aanvallen op Groningen adequaat. De daling van de studentenaantallen was alweer voorbij en zij was alleen te wijten geweest aan maatregelen die een vorige regering had genomen om de toegang tot de medische studie enigszins in te perken.⁷⁹ Uiteindelijk ging de Kamer op 13 december zonder verdere beraadslaging of stemming akkoord en daarmee was de bouw van een nieuw Academiegebouw veiliggesteld.⁸⁰ Het bericht daarover leidde in Groningen tot een spontaan feest, met een fakkeloptocht – in de sneeuw – langs de huizen van de autoriteiten en de ruïne van het Academiegebouw en met een kroegjool in Mutua Fides tot besluit.⁸¹ Toen ook de Eerste Kamer had ingestemd met de begroting, stuurden de noordelijke Kamerleden een felicitatietelegram naar de rector magnificus. Groningen was voor de zoveelste maal gered.

In het voorjaar van 1907 begon de nieuwbouw. De bouw werd gegund aan de firma R. Janssen, die de klus voor 219.720 gulden dacht te kunnen klaren. Op 29 april maakten de bouwlieden een begin met het neerhalen van wat er nog van het gebouw overeind stond. Als alles volgens planning verliep, zou het gebouw in juni 1908 opgeleverd worden en zou na de installatie van de centrale verwarming, de elektrische bedrading en de meubilering de opening plaats kunnen vinden in oktober of november van datzelfde jaar. Maar werkstakingen gooiden roet in het eten. Pas op 1 augustus 1908 was het hoogste punt bereikt en kon de meiboom geplaatst worden, en pas in het voorjaar van 1909 kon de aannemer het gebouw overdragen aan de rijksoverheid.

De opening vond plaats op dinsdag 26 juni 1909. Niet in de nieuwe aula – die was te klein voor de 1200 genodigden – maar in de Martinikerk, waar de academische gemeenschap al zo vaak bijeen was gekomen.⁸² Koningin Wilhelmina moest verstek laten gaan; haar plaats was in Den Haag bij haar pasgeboren dochttertje Juliana. Maar ze zond wel een telegram en liet zich vertegenwoordigen door prins Hendrik en koningin Emma. Verder waren er enkele ministers en allerlei hoogwaardigheidsbekleders. Enkele personen die een belangrijke rol hadden gespeeld bij de herbouw van het Academiegebouw kregen een ridderorde: president-curator Geertsema, secretaris van curatoren Ten Bruggen Cate, architect Vrijman en de rector magnificus Heymans. Hoofdopzichter Huisman moest het doen met de gouden medaille van de Orde van Oranje-Nassau. Natuurlijk waren er cadeaus. De Leidse senaat stelde in het vooruitzicht een bronzen buste van Ubbo Emmius, gemaakt door de beeldhouwer Bart van Hove, het in 1906 opgerichte Oudstudentenfonds verklaarde zich bereid een jaarlijkse lezing van een buitenlandse coryfee te bekostigen, oud-studenten hadden ook geld bijeengebracht voor een klok in de toren en Pro Excolendo kwam aanzetten met een gebeeldhouwde bank voor in de voorhal. ‘Stevig en wijdvertakt en diep doorgedrongen bleken de wortels te zijn, die onze Universiteit heeft geslagen in den bodem van ons volksbestaan,’ aldus Heymans in september 1909 in zijn terugblik op de inwijding een paar maanden daarvoor. ‘Door zoovele en zoo warme sympathieën gedragen, kan zij met rustig vertrouwen de toekomst tegemoet zien.’⁸³

Toespraken waren er ook. Van prins Hendrik, die de officiële opening verrichtte, van de minister van Binnenlandse Zaken Th. Heemskerk, van het liberale Kamerlid voor Winschoten Dirk Bos, van mr. H.C.A. Thieme namens het Oud-studentenfonds, van raadslid en likeurfabrikant W.J. Roelfsema namens de ingezetenen van Groningen, die de torenklok aanboden, en van mr. C.W. Stheeman namens Pro Excolendo. Namens de

universitaire gemeenschap sprak rector magnificus Heymans, die in het nieuwe Academiegebouw, het gebouw waar alle wetenschappen bijeenkomen, de eenheid van de wetenschappen zag gesymboliseerd. Maar hij zag er ook de bezegeling in van wat een ogenblik bedreigd had geleken, het voortbestaan van de Groningse universiteit. Impliciet hekelde hij degenen die omwille van een geringe bezuiniging de Groningse universiteit hadden willen sluiten:

De Universiteiten zijn nu eenmaal geen fabrieken, waarvoor het er slechts op aankomt, jaarlijks met de minste kosten een zoo groot mogelijk aantal behoorlijk onderlegde advocaten, artsen, predikanten en leeraren af te leveren. Het zijn kultuurorganen, die, uit een lange ontwikkeling voortgekomen, en aan een veelheid van behoeften geadapteerd, niet dan op gronden van dringende noodzakelijkheid mogen worden geëxtirpeerd.⁸⁴

Met deze ferme veroordeling van het rendementsdenken nog in het achterhoofd konden de aanwezigen na afloop het nieuwe, nog wat kale Academiegebouw gaan bekijken. Studenten van de Vrouwelijke Studentenclub zorgden voor thee en versnaperingen en 's avonds was er een feestmaal voor de hoge gasten in de Statenzaal van het Provinciehuis, waar de senaat drie jaar lang had vergaderd. De autoriteiten waren het er roerend over eens dat de Academiebrand achteraf gezien een zegen voor de Groningse universiteit was geweest. Groningen had nu het mooiste Academiegebouw van Nederland, zo modern en tegelijk al zo historisch. Als we secretaris Ten Bruggen Cate mogen geloven was er in heel Europa op de gebouwen van Parijs, Lausanne, Napels en Leipzig na geen mooier Academiegebouw dan het Groningse. En hij kon het weten, want hij had in de afgelopen jaren met het oog op de inrichting van het nieuwe gebouw maar liefst dertig universiteiten in Europa bezocht. Met het grote lustrum van 1914 in het vooruitzicht was dat iets om trots op te zijn.

HEYMANS EN DE MYSTIEK VAN DE WETENSCHAP

Drie maanden na de inwijding van het Academiegebouw sprak Heymans opnieuw de academische gemeenschap toe, nu vanaf de kathedraal in de nieuwe aula. Op 20 september 1910 droeg hij het rectoraat over aan zijn collega botanie Jan Willem Moll. Het was de eerste keer dat het nieuwe gebouw voor een academische plechtigheid gebruikt werd, en dat gaf de bijeenkomst een bijzonder tintje. De zaal was tot de laatste plaats toe bezet. Als aftredend rector hield Heymans een rede over 'De toekomstige eeuw der psychologie'. Het werd misschien wel de merkwaardigste rectorale rede die ooit in een Nederlandse universiteit is uitgesproken. Hier stak een van de gezaghebbendste geleerden van Nederland een zeer persoonlijk en tegelijk zeer objectief gehouden betoog af, waarin alles wat in de cultuur en de wetenschap rond 1900 speelde bij elkaar kwam en waarin een beeld van de toekomst werd geschetst dat sommigen koude rillingen bezorgde en anderen met optimisme vervulde. Het was een rede waar nog lang over gesproken werd.

Heymans was niet de eerste de beste. Hij en de astronoom Kapteyn – een goede vriend ook nog – waren op dat moment de absolute sterren van de Groningse universiteit. Internationaal befaamd, trouw aan hun universiteit, geliefd bij hun leerlingen, vriende-

Afb. 14 De hoogleraar filosofie en psychologie Gerard Heymans ca. 1890. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

lijk in de omgang en tegelijk principieel. Als zij spraken, spraken zij met gezag. Geen van beiden was uit op persoonlijke glorie, alles wat zij deden, deden zij voor de wetenschap, waaraan zij hun leven gewijd hadden. Het zal daarom niet toevallig zijn geweest dat Heymans voor het belangrijke jaar 1908-1909 (lustrumjaar, inwijding van het nieuwe Academieggebouw) was voorgedragen als rector magnificus.

Anders dan Kapteyn was Heymans een noorderling.⁸⁵ Hij werd in 1857 geboren in het Noord-Friese Ferwerd (tegenwoordig Ferwert), waar zijn vader gemeentesecretaris was. Na de lagere school doorlopen te hebben ging hij naar de Rijks HBS in Leeuwarden, waar hij een diep ontzag voor de bewijskracht van de natuurwetenschappen kreeg. Zijn leraren omschreven hem in die jaren als 'erg bijziend, in de omgang met andere jongens wat onhandig, door en door goed'. Na het eindexamen deed hij admissie-examen, studeerde rechten in Leiden en promoveerde daar in 1880 in de staatswetenschap op het proefschrift *Karakter en methode der staathuishoudkunde*. Uit artikelen die hij in de studentenpers schreef en uit de stellingen bij het proefschrift is duidelijk dat Heymans in die tijd het christelijk geloof achter zich had gelaten en zich als 'vrijdenker' beschouwde. Na afloop van zijn studie ging hij nog een jaar naar het buitenland, naar Freiburg im Breisgau, waar de filosoof Wilhelm Windelband doceerde. Bij deze neo-

kantiaan, wiens ideeën over de essentiële verschillen tussen de natuur- en de geesteswetenschappen Heymans overigens niet deelde, promoveerde de Fries in 1881 op het proefschrift *Zur Kritik des Utilitarismus*, een kritische uiteenzetting met John Stuart Mills *Utilitarianism*. Heymans keerde vervolgens naar Nederland terug, trouwde, werd repetitor in Leiden en werd er in 1883 toegelaten als privaatchoort in de beginselen der wis- en natuurkundige wetenschappen.

In deze periode van zijn leven richtte Heymans zich vooral op de kentheorie. Hij publiceerde er een aantal artikelen over en schreef twee boeken, een kritische geschiedenis van het causaliteitsbegrip en een handboek, *Die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens*, die beide in 1890 verschenen. Daarnaast schreef hij in *De Gids* artikelen over eigentijdse sociale problemen, waarbij hij zich meer de afstandelijke academicus toonde die analyseert wat er gebeurt, dan de betrokken intellectueel die ook oplossingen aan-draagt. Desalniettemin was wel duidelijk dat Heymans de bestaande orde, met alle ongelijkheid en ellende van dien, niet voetstoots accepteerde. Na het vertrek van Van der Wijck halverwege 1890 droeg men in Groningen Heymans voor als de nieuwe hoogleraar filosofie en zielkunde (psychologie). Op 27 september 1890 hield hij zijn oratie over 'Het experiment in de filosofie'.

Zielkunde of psychologie was geen populair vak. Het stond sinds 1876 op de lijst van te onderwijzen vakken, maar het was alleen verplicht voor studenten die een doctoraat in de wijsbegeerte verlangden, en dat waren er maar heel weinig. Heymans daarentegen zag in de psychologie het vak dat voor het begrijpen van de werkelijkheid minstens zo belangrijk was als de natuurkunde, en misschien wel belangrijker. De werkelijkheid komt immers tot ons in de vorm van ervaringen en waarnemingen, dus in de vorm van bewustzijnsinhouden. De studie van willekeurig welke wetenschap lost zich uiteindelijk op in de studie van bepaalde bewustzijnsinhouden en de filosofie is de algemene studie van die bewustzijnsinhouden. Het is een empirisch vak, dat studie maakt van de manier waarop bewustzijnsinhouden tot stand komen, op elkaar inwerken en met elkaar tot een beeld van de werkelijkheid leiden. Ook in de ethiek en esthetica moet de filosoof volgens Heymans langs empirische weg vaststellen welke oordelen in ons bewustzijn feitelijk werkzaam zijn.

Aanvankelijk deed Heymans hoofdzakelijk onderzoek op het terrein van de algemene psychologie, zoals onderzoek van visuele illusies, psychische remmingen en onderscheidingsminima. Hij schreef er regelmatig over in Duitse vaktijdschriften, maar veel studenten trok hij er niet mee. Dat werd anders toen hij zich na de eeuwwisseling ging richten op de speciale psychologie, die niet de psychische processen bestudeert die voor alle mensen hetzelfde zijn, maar juist speurt naar de verschillen tussen de psychische constitutie van individuele personen of bepaalde groepen.

Waarom Heymans zich op de speciale psychologie ging richten, is wat onduidelijk. Misschien ligt de sleutel in het artikel dat hij in 1901 in *De Gids* publiceerde over een recent boek van de medicus en crimineel antropoloog (en naturalistisch literator) Arnold Aletrino. Dit boek, dat misdadigers voorstelde als krankzinnigen aan wie hun daden niet toegerekend kunnen worden en voor wie niet vergelding, maar bescherming van de maatschappij de maat van de straf moest bepalen, zat volgens Heymans vol denkfouten (onscherpe definities en haperende bewijsvoering) die kenmerkend waren voor de jonge wetenschap van de criminele antropologie.⁸⁶ Die criminele antropologie

stond rond de eeuwwisseling erg in de belangstelling – in 1901 was ook de Italiaanse Aletrino, Ferri, naar Groningen gekomen en wellicht heeft Heymans hem bij die gelegenheid ook ontmoet – en Heymans voelde zich als jurist en als wetenschapsfilosoof, maar ook als psycholoog misschien uitgedaagd om meer aandacht te besteden aan die nieuwe wetenschap. Het eerste college speciale psychologie dat hij voor de cursus 1903-1904 aankondigde, ging weliswaar niet specifiek over ‘de misdadiger’, maar het is wel opvallend dat de eerste promotie op het gebied van de speciale psychologie die mede onder Heymans’ leiding tot stand kwam, J.V. van Dijcks *Bijdragen tot de psychologie van den misdadiger* (in 1905 verdedigd onder de strafrechtgeleerde Jan Domela Nieuwenhuis), voortgekomen is uit dat eerste college over speciale psychologie. Van Dijk, een rechtenstudent, bestreed met behulp van Heymans’ methoden dat er een aparte variëteit van de menselijke soort was die als ‘geboren misdadigers’ kon worden betiteld.

Heymans’ eigen onderzoek ging een andere kant uit. Hij verspreidde onder de studenten die het college volgden een bescheiden enquête over *déjà-vu*-ervaringen. Ook startte hij met de hoogleraar psychiatrie E.D. Wiersma een groot enquêteonderzoek onder artsen over de erfelijkheid van bepaalde psychische eigenschappen (de artsen moesten vragen beantwoorden over hun patiënten) en in 1908 verspreidde hij onder leerkrachten een enquête over de psychische kanten van de puberteit. Op basis van dit materiaal en geholpen door de rekenaars die zijn vriend Kapteyn hem ter beschikking stelde, bedacht Heymans een typologie van karakters of temperamenten. Uitgaande van drie dimensies in een temperament identificeerde Heymans acht karaktertypes. Hij visualiseerde dat in de zogenaamde ‘kubus van Heymans’, waarin de ribben de dimensies voorstellen en de hoekpunten (waar steeds drie dimensies bij elkaar komen) de karaktertypes.

Hoewel deze onderzoekingen Heymans enige bekendheid gaven (en voor een toeloop van studenten zorgden), vestigde hij pas echt zijn naam door zijn werk op het gebied van de filosofie. Met *Die Gesetze und Elemente* had hij internationaal al de aandacht op zich gevestigd, maar zijn doorbraak kwam in 1905 met zijn *Einführung in die Metaphysik auf Grundlage der Erfahrung*. Daarin ontvouwde Heymans een alomvattend filosofisch systeem, het psychisch monisme, dat uitging van de gedachte dat bewustzijnsverschijnselen de elementen zijn waaruit de werkelijkheid is opgebouwd. De werkelijkheid bestaat niet uit geest en materie, maar alle verschijnselen zijn te herleiden tot wat er in ons bewustzijn gebeurt. Ons bewustzijn is op zijn beurt weer een tijdelijke verdichting van een wereldbewustzijn of wereldziel, en na onze dood lossen wij weer op in de hogere eenheid van dat wereldbewustzijn. Voor Heymans was dat een troostrijke gedachte, anderen konden zich er niets bij voorstellen, maar opgemerkt werd het boek wel. De Amerikaanse psycholoog William James schreef in oktober 1905 een Zwitserse vriend dat hij zich die zomer in het boek van Heymans had verdiept. ‘I dare say you have read it, and will agree with me, in considering it a masterpiece of clear composition.’⁸⁷ Mede op grond van dit boek deed de universiteit van Halle in 1910 een poging om Heymans aan zich te verbinden, maar Heymans sloeg het aanbod af, net zoals hij eerder aanbiedingen uit Leiden, Amsterdam en Utrecht had afgeslagen.

In ‘De toekomstige eeuw der psychologie’ brengt Heymans alle lijnen uit zijn eerdere werk bij elkaar en schetst hij een utopisch beeld van een samenleving waarin de tot volle wasdom gekomen psychologie ons de mogelijkheid biedt tot volledig inzicht in en controle over het geestelijk leven van de mens.⁸⁸ De negentiende eeuw, zo begint hij, is de eeuw

van de natuurwetenschappen geweest. Door alle technische vindingen die de natuurwetenschappen hebben voortgebracht, van stoommachines en elektrisch licht tot kunstmest, narcose en antisepsis, hebben zij van de negentiende eeuw één lange sinterklaasavond gemaakt. De ontwikkelingen op geestelijk vlak zijn daar sterk bij achtergebleven en dat heeft er merkwaardig genoeg toe geleid dat de negentiende eeuw ook de eeuw van het pessimisme en de onvoldaanheid over het leven is geworden, de eeuw van Schopenhauer.

Onvoldaan zijn 'wij' in meer dan één opzicht. Allereerst staan we door de toenemende complexiteit van het geestelijk leven vreemd tegenover onszelf. Ons innerlijk is een doolhof geworden. Wij leiden een verbrokkeld leven, zijn onzeker, nemen veelvuldig verkeerde beslissingen bij het kiezen van een beroep, een huwelijkspartner, een politieke of godsdienstige richting, wat leidt tot een tekort aan levensgeluk en schade aan de harmonische ontwikkeling van de persoonlijkheid. Daarnaast zijn wij ook vreemd tegenover elkaar komen te staan. Het steeds minder voorkomen van diepe vriendschappen duidt op ons toenemende onvermogen om tot de ziel van een ander door te dringen. Ieder leeft in zijn eigen cel zijn eigen bijzondere gedachten en beleeft zijn eigen unieke aandoeningen. Het is duidelijk dat Heymans bepaald niet gecharmeerd was van het hyperindividualisme en estheticisme van de Tachtigers en dat hij zich meer aangetrokken voelde tot de constructievere generatie die daarop gevolgd was en die meer op zoek was naar wat mensen verbindt, naar zekerheid, gemeenschap en synthese, of die nu van Spinoza of van het socialisme kwam.⁸⁹ Doordat ieder in zijn eigen wereld opgesloten zit, meende Heymans, neemt het aantal misverstanden toe en loopt de communicatie vast, met als gevolg een toenemende scheiding der geesten. 'Dat onze gecompliceerde cultuur die scheiding met den dag vergroot, moet als een harer donkerste schaduwzijden worden aangemerkt.'⁹⁰ Ten slotte staan wij vreemd tegenover de grond der dingen. Godsdienst verschaftte ons een achtergrond voor het leven, gaf zin en waarde aan de afzonderlijke dingen, maar de godsdienst verliest terrein en niets heeft haar plaats ingenomen. Uit zijn erfelijkheidsenquête was Heymans gebleken dat godsdienstig onverschillige mensen negatiever in hun kritiek zijn, minder idealistisch, wel achterdochtiger, prikkelbaarder en sterker onderhevig aan wisselende stemmingen. Als die door medici aangedragen gegevens kloppen, 'zullen wij ook als ongelovigen moeten toegeven, dat de verzwakking van het godsdienstig leven in onzen tijd zeer ernstige gevaren met zich medebrengt'.⁹¹

Wat valt daartegen te doen? Herstel van de oude orde is onmogelijk, morele prediking zal ook niet veel uitmaken, maar de ontwikkeling van de psychologie biedt op termijn wel uitkomst. Door empirisch onderzoek zullen we steeds meer inzicht krijgen in de aard van de menselijke persoonlijkheid, zeker als de al bestaande karakterclassificatie verder verbeterd zal zijn. Uiteindelijk zullen we komen tot een algemene karakterformule, die een exacte voorspelling van levensuitingen op elk gebied mogelijk zal maken. Zoals wij in de negentiende eeuw door middel van de natuurwetenschap greep kregen op de natuur en de materiële wereld, zullen wij in de toekomstige eeuw van de psychologie greep krijgen op onszelf en ons geestelijk leven.

In de eerste plaats zal de toegenomen psychologische kennis leiden tot meer zelfinzicht, zullen we beter begrijpen wat we kunnen en wat we niet kunnen, wat we van ons zelf mogen verwachten en wat we niet van ons zelf kunnen eisen. Nu komt zelfkennis pas op latere leeftijd, veelal ten koste van veel verkeerde keuzes en pijnlijke vergissingen, maar door de kennis van de psychologie zal dat in de toekomst vermeden

kunnen worden. Verder zullen we niet alleen zelf minder vaak teleurgesteld worden en ons minder vaak in onze keuzes vergissen, ook de samenleving als geheel zal erop vooruitgaan. Er komt een einde aan veel onvruchtbaar tobben en lijden, de enkeling krijgt vrede met zichzelf en in de maatschappij komt de juiste man op de juiste plaats. In de tweede plaats zullen we dankzij de psychologie ook de ander beter kunnen begrijpen. Bronnen van misverstanden zullen worden weggenomen, opvoeding en onderwijs zullen niet meer alleen door liefde en intuïtie, en enige ervaring, maar vooral ook door kennis gestuurd worden. Er is geen zoeken en tasten meer, met mislukkingen en twijfel vaak als gevolg, en onze vooroordelen en de illusies spelen ons geen parten meer. Tal van opvoedingsdilemma's zijn dan opgelost en ook in het werkzame leven worden betere keuzes gemaakt. Hoe beter we andere mensen kennen, des te beter kunnen we met hen omgaan. In de derde plaats kan psychologische kennis van onszelf en de anderen ons ook op een hoger zedelijk peil brengen en het boze terugdringen, zo niet verdrijven. Met gestuurde voortplanting is al veel te bereiken. Als bij de voortplanting de beteren voorrang krijgen, leidt dat door de wetten van de erfelijkheid van psychische eigenschappen tot verbetering van het menselijk geslacht. Door die 'geleide teeltkeus' zijn dan geen oorlog en geen moordende concurrentie meer nodig. Die traditionele selectiemiddelen zijn namelijk primitief en ondoelmatig – een reactie op de oorlogsfilosofie van Heymans' jongere vriend S.R. (Rudolf) Steinmetz.⁹² Als de mensen door verspreiding van psychologische kennis maar voldoende worden voorgelicht, zal die actieve, positieve selectie nog altijd in vrijheid kunnen gebeuren en hoeft die niet door de staat te worden afgedwongen. Zo zal de psychologie ook op zedelijk vlak voortuitgang bewerkstelligen. Het is nog een ver toekomstperspectief, hield Heymans zijn publiek voor, en de levenden zullen daar nog niet veel van merken. Maar het komt dichterbij. 'Wij sterven, om plaats te maken voor onze beteren.'⁹³

De ontwikkeling van de psychologie zal ook inzicht geven in de onvolledigheid en eenzijdigheid van de specifiek natuurwetenschappelijke wereldbeschouwingen. Naarmate onze kennis van de psychische werkelijkheid groeit, komt in onze wereldbeschouwing het psychische element meer in het centrum te staan. Dat zal uitlopen op de constatering dat alleen het psychische reëel is, dat het fysische slechts een blote verschijning is van het psychische. Het psychisch monisme is dan ook de wetenschappelijke wereldbeschouwing van de toekomst. Daardoor krijgen de eerder onder woorden gebrachte praktische beschouwingen over nut en noodzaak van de psychologie een hogere wijding. Alle individuele psychische entiteiten leiden terug tot een hoger, alomvattend bewustzijn en de kennis van dat alomvattend bewustzijn, kennis die een reinigende werking op ons heeft, vervangt dan de religie als de achtergrond der dingen. Als we erkennen dat in de mensheid en in de wereld een groot psychisch wezen bezig is zich te ontwikkelen, dan voelen wij ons niet meer losse individuen, maar organen van één wezen, onderdeel van iets wat groter is dan wijzelf. Dan vervagen de grenzen van het eindige en het oneindige, het enkele en het al. Er is, boven ons eigen individuele streven, een werelddoel, een wereldstreven.

En het is eigenlijk ook geen wonder dat de psychologie en niet de natuurwetenschap de toekomst heeft. Wij voelen heel duidelijk dat niet de wereld, maar de mens hervormd moet worden. 'Wat wij in het diepst van onze ziel begeeren en behoeven, is niet vermaak, afleiding of gemak, maar vrede met de wereld en met onszelf.'⁹⁴ Die vrede geeft alleen de psychologie, de kennis van ons bewustzijn. Als eenmaal de psychologie,

volwassen geworden als wetenschap, de wereld binnentreedt – volgens Heymans het allerbelangrijkste moment in de wereldgeschiedenis – dan ‘zullen de blinde versnipperde krachten, die van den beginne de menschheid hebben gehouden op den weg van den verstandelijken en zedelijken vooruitgang, zich stellen onder de leiding van een steeds klaarder bewustzijn der doeleinden, en van een steeds dieper inzicht in de middelen, die tot de verwezenlijking van die doeleinden kunnen leiden’.⁹⁵ Dan zal het optimisme van zovelen uit het verleden alsnog gerechtvaardigd blijken te zijn:

Dan zal eindelijk beginnen vervuld te worden de steeds weer teleurgestelde en in ieder nieuw geslacht steeds weer opbloeiende hoop, die haar zuiverste uitdrukking heeft gevonden in het simpele woord van den ouden mysticus: ‘Ich glaub’, es wird noch alles gut.⁹⁶

Men kan niet zeggen dat Heymans in zijn rede bescheiden is geweest. Integendeel, de bijna mystieke vereniging van psychologie en religie is on-Hollands ambitieus. Wat Heymans zijn publiek (en naderhand zijn lezers) voorhield, de ‘brave new world’ van de toekomstige psychologie, was niets minder dan verlossing uit een aards tranendal, waar vooruitgang op het materiële vlak altijd gepaard was gegaan met verwarring van de geest. Wij zijn, zo hield hij zijn publiek voor, vervreemd geraakt van onszelf, de medemens en de wereld om ons heen, maar de wetenschap van de psychologie en de filosofie van het psychisch monisme zullen alles rechtzetten en vrede en verzoening brengen. Wij zullen beter op onszelf, de ander en de wereld afgestemd raken en de dood accepteren in de wetenschap dat we dan slechts terugkeren tot de wereldziel waaruit wij zijn voortgekomen. In een hogere synthese van wetenschap en religie zullen zich alle dissonanten van het moderne leven oplossen. Heymans had de wetenschap niet verworpen, zoals vele cultuurcritici tijdens het fin de siècle, maar op een hoger plan getild. Hij bood synthese in een tijd die naar niets meer verlangde dan dat.

Heymans rede maakte indruk.⁹⁷ Daags na het uitspreken ervan verscheen een gedrukte versie, die in 1911 al aan haar derde druk toe was, terwijl er ook Duitse, Franse en Italiaanse vertalingen verschenen. De pedagoog Rommert Casimir (een leerling van Heymans) schreef in 1911 een instemmende beschouwing in het tijdschrift *De Ploeg*.⁹⁸ Maar de classicus en vertaler Aegidius Timmermans, adept van de Tachtigers, had geen goed woord over voor Heymans’ betoog. Hij vond de Groningse hoogleraar ronduit naïef:

Naïef: omdat prof. Heymans te goeder trouw meent, niet alleen, maar met zooveel argumenten tracht te bewijzen, dat de toekomstige wetenschap der psychologie door lijstjes, cijfertjes, breukjes, sommetjes, hokjes, vakjes, hoofdjes, registertjes, roostertjes, precies zal kunnen definiëren al de vluchtige geheimen, de subtiele nuances, de lichtlooze imponderabilia, die sluimeren en deinen, opwellen en wegwijnen, ebben en afvloeien, over de grenzen van het onbewuste naar het bewuste en omgekeerd, in de grondeloze diepten van het menselijk hart.⁹⁹

Niet de wetenschap, maar de kunst was het best in staat de diepten van de menselijke ziel te peilen. De bombastische en breedspakige Leidse filosoof G.J.P.J. Bolland schreef zelfs een aparte brochure tegen Heymans, *Nieuwe kennis, oude wijsheid*, waarin hij de ‘verstandige goedgeloovigheid en de droge dichterlijkheid’ van zijn Groningse collega hekelde en zijn eigen hegelianisme als een superieur alternatief naar voren schoof. Heymans’ psychologisme deed hij af als ‘zieligheid’. Het ging niet om de ziel, het ging

om de Geest en als de psychologie niet in de leer zou gaan bij de wijsheid van Hegel zou ze niet meer opleveren dan ‘eene kennis van het hoogere ter hoogte van de begane grond’.¹⁰⁰ Dat ook de confessionelen geen goed woord overhadden voor Heymans betoog, spreekt vanzelf. De jonge predikant W.J. Aalders (later kerkelijk hoogleraar in Groningen) veroordeelde in 1911 in het eerste nummer van *Stemmen des Tijds. Maandblad voor christendom en cultuur* Heymans’ psychisch monisme als een van de manifestaties van het herlevend polytheïsme uit de renaissance. De algeest of de wereldziel was immers niet meer dan een optelsom van tot god verheven individuen? Dat was wat gezocht, maar Aalders nam tenminste nog de moeite de discussie aan te gaan. Andere christengeleerden negeerden Heymans liever. Maar het was onmiskenbaar dat de Groningse hoogleraar door zijn optreden een figuur van nationale betekenis was geworden.

En niet voor het laatst, want een jaar later vestigde Heymans opnieuw de aandacht op zich door zijn bijdrage aan de al langer lopende discussie over de vraag of het wel verstandig was dat steeds meer meisjes en vrouwen gingen studeren.

HEEL ZACHT EN BEDEESD: TWEE MEISJESSTUDENTEN

Tijdens het lustrum van de Vrouwelijke Studentenclub ‘Magna Pete’ in 1928 vertelde de oud-studente Tine Tammes, op dat moment hoogleraar variabiliteit en genetica, over het begin van haar studietijd in Groningen:

Den 29sten September 1890 ’s morgens ongeveer kwart voor negen.

In de Oude Boteringestraat loopt een jong meisje, in de hand een paar glimmend zwarte dictaten. Niet ver achter haar, ook met dictaten, een ander jong ding zich haastende om haar in te halen. ‘Ga jij ook naar college?’ ‘Ja, jij ook?’ en tezamen gaan ze verder, beide erg opgelucht omdat ze niet alleen die trappen van het Academiegebouw op en de collegezaal binnen moeten gaan.

Zóó was destijds de kennismaking tusschen de meisjesstudenten; zoo, met den gang naar het eerste college begon hun studentenleven.

Een paar minuten later. Bij den ingang van het scheikundig laboratorium, beneden in den rechtervleugel van het Akademiegebouw, staat Bakker, het oude factotum van den professor om de nieuwe studenten den weg naar de collegekamer te wijzen. En hij, de goedige, vriendelijke man de verlegen meisjes ziende, voelt zich geroepen ze te beschermen; die twee zoo alleen tusschen al die heeren. ‘De dames hoeven het goed niet hier op te hangen bij de heeren en ze hoeven ook niet te wachten in de collegekamer tot professor binnen komt; kom maar met in ’t laboratorium en dan zal ik wel waarschuwen as ’t tied is.’ En daarmee zijn ze onder de hoede van Bakker gesteld en voortaan zitten ze voor ’t college ‘veilig’ bij de groote kolomkachel en den gezelligen grooten turfbak in de praktikumzaal totdat Bakker wenkt. Dan gaan ze heel zacht en bedeesd in de collegezaal op de voorste bank zitten, slechts enkele seconden vóór dat de professor binnen komt. De zakinktoker, o bron van zorg voor de kleeren, wordt geopend, de penhouder is reeds vooraf uit den heel grooten japonzak, zaliger nagedachtenis, opgediept, en de professor begint: ‘Mijne heeren’. De dames tellen voorloopig nog niet mee.¹⁰¹

VROUWEN IN DE WETENSCHAP

Voor 1900 liep het in Groningen niet storm met vrouwelijke studenten. Zij waren in 1890 geen onbekend verschijnsel meer, maar veel waren het er niet (zie tabel 6). Nadat in de jaren zeventig van de negentiende eeuw de gezusters Aletta en Charlotte Jacobs respectievelijk geneeskunde en farmacie hadden gestudeerd, waren er even geen officieel ingeschreven vrouwelijke studenten meer (de vrouwelijke toehoorders van de stedelijke privatdocent Sijmons hoefden zich niet in te schrijven). Maar vanaf het jaar 1881-1882 schreven zich elk jaar wel weer een paar vrouwelijke studenten in (onder wie opvallend veel dochters van hoogleraren). Het zou echter tot ongeveer de eeuwwisseling duren voor er zo veel vrouwelijke studenten kwamen dat ze een gewoon verschijnsel op de universiteit werden. Kort voor 1900 sloten enkele vrouwelijke studenten zich ook aaneen in een wandelclub, die zich al spoedig ontwikkelde tot de zelfstandige en door de academische autoriteiten erkende vrouwelijke studentenvereniging Magna Pete.¹⁰²

TABEL 6 AANTALLEN INGESCHREVEN VROUWELIJKE STUDENTEN AAN DE RIJSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Jaar	Rechten	Wis&Nat.	Geneesk.	Letteren	Totaal vr./mann.
1881-82	-	1	-	5	6/268
1885-86	-	6	1	15	22/336
1890-91	-	5	2	4	11/404
1895-96	-	6	1	12	19/434
1900-01	1	8	6	6	21/344
1905-06	1	4	6	51	62/362
1910-11	7	18	16	86	127/427

Bron: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 94. Bij Theologie schreef zich in deze periode geen enkele vrouw in.

Gezien het aanvankelijk nog geringe aantal vrouwelijke studenten – van wie heel veel bovendien alleen ter voorbereiding van het mo-examen naar de universiteit kwamen – is het niet vreemd dat het aantal promoties van vrouwelijke studenten in het laatste kwart van de negentiende eeuw zeer beperkt was. Na Aletta Jacobs (1879) duurde het bijna twintig jaar voordat de tweede promotie van een vrouwelijke student plaatsvond. Op 4 april 1898 verwierf Hermine C.H. Moquette het doctoraat in de Nederlandse letterkunde met een proefschrift *Over de romans van Wolff en Deken beschouwd in verband met de romantische scheppingen van Richardson*.¹⁰³ Twee jaar later, in 1901, promoveerde Johanna Maria Nassau Noorderwier uit Heerenveen eveneens in de Nederlandse letterkunde, op een proefschrift over het Middelhoogduitse epos *Willehalm*, maar daarna bleef het weer vele jaren stil. Dat zo weinig vrouwen promoveerden, had mede te maken met het feit dat zij niet over de juiste vooropleiding beschikten. Aletta Jacobs had, als niet-gymnasiaste, gebruik kunnen maken van een overgangsbepaling in de nieuwe Wet op het hoger onderwijs van 1876 die iedereen die voor de inwerkingtreding van de wet een doctoraalexamen had afgelegd het recht gaf tot twee jaar na de invoering van de wet

(dus na oktober 1877) ook zonder gymnasiumdiploma te promoveren.¹⁰⁴ Van de 558 studentes die zich tussen 1871 en 1915 in Groningen inschreven, hadden maar 100 een gymnasiumdiploma (lange tijd, tot 1906, kon een meisje alleen met ministeriële toestemming naar het gymnasium). De promovendae Moquette en Nassau Noorderwier hadden beiden het gymnasium bezocht, de een in Sneek, waar haar vader als predikant had gestaan, de ander in Delft, waar haar vader rector van het gymnasium was. De andere studentes hadden op de kweekschool gezeten, huisonderwijs genoten, de meisjes-hbs doorlopen of een kostschool bezocht. Het Stedelijk Gymnasium in Groningen had in 1895 ook maar zeven vrouwelijke leerlingen op een totaal van 146, dus nog geen 5 procent.

Rond 1910 begon alles plotseling te veranderen. Na een juridisch proefschrift op stellingen van Petronella de Boer in 1910 en een eredoctoraat voor de biologe Jantine Tammes in 1911 (zie hierna) volgden er in 1912-1913 drie proefschriften van vrouwelijke studenten en werd het doctoraat in 1913-1914 zelfs acht keer aan een vrouw uitgereikt. In twee gevallen ging het om een ter gelegenheid van het lustrum van de universiteit in 1914 uitgereikt doctoraat 'honoris causa', namelijk voor koningin Wilhelmina en voor de Engelse wiskundige Alice Boole-Stott. Ondertussen was ook het aandeel van vrouwelijke leerlingen op het Stedelijk Gymnasium in Groningen significant toegenomen. In het jaar 1913-1914 telde de school al 36 meisjes op een totaal van 120 leerlingen, dus 30 procent.

Zo gewoon als vrouwelijke studenten rond 1900 begonnen te worden, zo ongewoon bleef het dat er een vrouw college gaf. Principiële bezwaren tegen vrouwelijke docenten werden niet gehoord – in 1896 plaatste de faculteit Geneeskunde zonder problemen Catharine van Tussenbroek op de groslijst voor een nieuwe hoogleraar gynaecologie en verloskunde – maar in de praktijk duurde het nog heel wat jaren voordat een vrouw doordrong in de mannenwereld die de universiteit was. Meestal ging het dan om een vakgebied dat nieuw was en waar de concurrentie van mannelijke zijde nog niet zo groot was. Een uitzondering was misschien mej. E.T. van Aken, die in 1906 amanuensis werd bij pathologische anatomie, waar genoeg mannelijke concurrentie was.¹⁰⁵

Marie Elise Loke was de eerste vrouwelijke docent in Groningen – in heel Nederland zelfs.¹⁰⁶ In 1907 werd zij benoemd tot lector in de nieuwere Franse taal- en letterkunde. Om die positie te bereiken had de in 1870 in Hoorn geboren Loke echter vele omwegen moeten bewandelen: kweekschool, lagere schoolaktes voor Engels en Frans, mo A- en mo B-aktes en ten slotte in 1906 een promotie in het Franse Toulouse. Daar was ze terechtgekomen door de bemoeienis van de Leidse privaatsdocent Franse taal- en letterkunde J.J. Salverda de Grave, die Loke in 1900, toen ze lerares aan de mulo in Zwolle was, een maand lang onder zijn hoede had genomen en voor het mo B-examen had klaargestoomd. In de jaren daarna was hij haar steun en toeverlaat gebleven, zodat zij hem in haar proefschrift (een vergelijking tussen Middelnederlandse en Oudfranse versies van het verhaal van Richard van Montauban) kon bedanken als haar 'maître aimé et respecté'. Het contact met Salverda de Grave effende voor Loke ook het pad naar Groningen. Begin 1907 vertrok daar de lector Nieuwfrans M.J.F. Laurentie naar Frankrijk en kort daarna nam de hoogleraar Franse taal- en letterkunde Van Hamel ontslag om zich meer aan de studie te kunnen wijden (hij zou overlijden voordat hij dit voornemen had kunnen uitvoeren). Salverda de Grave volgde Van Hamel op en onmiddellijk droeg hij zijn

Afb. 15 De lector Nieuwfrans Marie Elise Loke, 1911. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Naar een foto van P. Kramer voor De Prins. Loke was in 1907 de eerste vrouwelijke kroondocent in Nederland.

pupil Loke, op dat moment al enige jaren lerares Frans aan een hbs voor meisjes in Den Haag, voor als de nieuwe lector Frans. De faculteit ging zonder discussie akkoord, maar de curatoren aarzelden. De Grave had betoogd dat het gebruik om ‘native speakers’ aan te trekken als lector Frans niet goed was uitgekapt. Zij verdienden te weinig om op stand te kunnen leven (hun salaris bedroeg 2000 gulden), maar ze konden geen bijbaan nemen als leraar aan een gymnasium of hbs. Bovendien waren ze niet goed op de hoogte van de regels en gewoonten omtrent de mo-examens, zodat ze de studenten daar niet adequaat op konden voorbereiden. Voor Nederlandse docenten golden die bezwaren niet, maar hun beheersing van het Frans liet weleens te wensen over. Op dat moment voldeed alleen mejuffrouw Loke aan alle vereisten. Daarom kon de faculteit ook maar een enkelvoudige voordracht indienen bij curatoren, hoe ongebruikelijk dat ook was. In een gesprek met president-curator Geertsema wist De Grave hem te overtuigen en zo kon Marie Loke op 28 oktober bij Koninklijk Besluit tot lector in het Nieuwfrans benoemd worden. Op 15 januari 1908 hield zij in de Concertzaal van Sociëteit De Harmonie (het nieuwe Academiegebouw was nog in aanbouw) haar openbare les over de toen nog vrijwel onbekende Nederlands-Franse schrijfster Belle van Zuylen oftewel Madame de Charrière (1740-1805). Bij de rectoraatsoverdracht later dat jaar zei rector magnificus Mulder dat de Groningse universiteit het als een eer beschouwde een vrouw ‘den toegang te mogen banen tot den akademischen kathedraal’.¹⁰⁷

Lokes keuze voor Belle van Zuylen was een statement. De nieuwe lector was zich zeer bewust van de voorbeeldfunctie die zij als eerste vrouwelijke academische docent had of zou kunnen hebben, en koos daarom bewust voor een onderwerp met een femi-

nistisch tintje. Om dezelfde reden werd zij in 1910 de eerste voorzitter van de Groningse afdeling van Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht, een groep voorvechters van het vrouwenkiesrecht die zich in 1907 had afgesplitst van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht (in de Bond zaten gemiddeld meer academici en academicae dan in de Vereeniging en in de Bond konden ook mannen bestuursfuncties vervullen). In tegenstelling tot het gelijkheidsfeminisme van de Vereeniging stond de Bond het verschilfeminisme voor, dat gelijke rechten voor vrouwen eiste omdat vrouwen door hun typisch vrouwelijke eigenschappen een *andere*, maar even wezenlijke bijdrage aan de samenleving leverden als de mannen, niet omdat ze gelijk waren aan de mannen. Loke paste goed in de wereld van de Bond. Een van haar adepten prees haar later omdat zij ondanks haar toetreden tot de mannenwereld haar vrouwelijkheid goed had weten te bewaren.¹⁰⁸

Een erg strijdbare feministe was Loke niet. Ze leefde zeer teruggetrokken en hield haar privéleven (ze woonde samen met een maatschappelijk werkster) strikt gescheiden van haar openbare optreden. Zij liet de secretaris van Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, waarvan zij sinds juni 1906 lid was, weten dat er van haar na haar dood geen levensbericht in het *Jaarboek* van de maatschappij mocht verschijnen. Als voorzitter van de Groningse afdeling van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht ontplooidde ze weinig activiteiten. Wel bewoog zij zich graag in esoterische kringen. In 1910 zocht zij aansluiting bij de Theosofische Vereeniging in Nederland en vanaf november 1911 nam zij deel aan de theosofische bijeenkomsten die de gewezen predikant uit Aduard Louis Adriën Bähler bij zich thuis in Paterswolde organiseerde (hij woonde sinds 1911 op de buitenplaats Lemferdinge aldaar).¹⁰⁹ Zulke bijeenkomsten werden soms ook bij Loke thuis in Groningen gehouden, totdat zij er in oktober 1912 opeens mee stopte. Op advies van anderen, naar men zei, wat haar weer op het verwijt kwam te staan dat zij geen 'onafhankelijke vrouw' was.¹¹⁰ Zij bleef de theosofie wel trouw en bleef heilig geloven in het bestaan van een hoger bewustzijn en een diepe verbondenheid van alle mensen en alle dingen. Maar een geschikt boegbeeld voor de vrouw in de wetenschap kon zij amper zijn. Mannen die de komst van de vrouw op de universiteit als een modeverschijnsel zagen dat vanzelf weer over zou gaan, lieten zich niet van hun ongelijk overtuigen door het optreden van een docente Franse taal- en letterkunde die zich inliet met theosofie.¹¹¹

Een soortgelijk onvermogen kleefde aan de plantkundige Jantine (Tine) Tammes, die eveneens rond 1910 een vaste plek kreeg in het bolwerk van de mannelijk wetenschap.¹¹² Net als Loke had zij een lange en moeizame weg afgelegd. Zij was in 1871 geboren als dochter van een bakkersknecht die zich later had weten op te werken tot directeur van een cacaofabriek in Groningen. Zij bezocht de HBS voor meisjes in de Hofstraat en ging daarna op voor een paar mo-examens. In 1890 schreef zij zich aan de Groningse universiteit in om zich voor te bereiden op het examen voor de akte K-III (voor natuur- en scheikunde en kosmografie) en in 1897 behaalde zij ook nog de akte K-IV (voor plant- en dierkunde en aardkunde).¹¹³ Zij was intussen lerares aan haar oude meisjes-hbs geworden. In het jaar dat zij de akte K-IV haalde, kon zij echter assistent worden bij de hoogleraar plantkunde Moll, die haar tijdens de voorbereiding op die akte goed had leren kennen. Tammes was daarmee de eerste vrouwelijke assistent in Groningen (haar taak bestond hoofdzakelijk uit het begeleiden van de studenten bij

hun praktisch werk in het laboratorium).¹¹⁴ Moll had grote verwachtingen van haar en deed steeds zijn best om haar aan een goede en betaalde baan te helpen (een assistentschap was slechts een aanstelling voor één, hooguit twee jaar). Zo zorgde Moll er eind 1898 voor dat zij een aantal maanden onderzoek kon doen op het Amsterdamse laboratorium van de bekende plantenfysioloog en erfelijkheidsspecialist Hugo de Vries. Dankzij De Vries raakte Tammes vertrouwd met de plantengenetica, een relatief nieuw gebied dat haar grote specialisme zou worden en waarop zij belangrijk, zij het niet altijd op waarde geschat werk zou verrichten.¹¹⁵

Ondertussen probeerde Moll Tammes aan een betaalde baan te helpen door haar op verschillende plekken voor te dragen. Een sollicitatie naar de functie van onderzoeker en plaatsvervangend directeur van het Willie Commelin Scholten Laboratorium, een particulier laboratorium voor plantenziekten in Baarn, liep in februari 1899 op niets uit, een aanstelling als lerares aan de Rijks HBS in Groningen werd eind 1900 een fiasco omdat haar gezondheid haar weer parten speelde, en een functie aan de Hogere Land- en Boschbouwschool in Wageningen ging in de zomer van 1900 aan haar voorbij omdat men daar niet in wilde gaan op Tammes' verlangen om minder dan acht uur per dag te werken en verschoond te blijven van routineklussen en administratieve verplichtingen. Het aanbod, eerder dat jaar, om met een prestigieuze beurs uit het Buitenzorgfonds (dat beheerd werd door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen) voor vier maanden naar 's Lands Plantentuin in Buitenzorg op Java te gaan sloeg zij af. Ze gaf haar gezondheidsproblemen op als reden daarvoor, maar zij wilde ook haar ouders, die mede van haar zorg afhankelijk waren, niet in de steek laten.¹¹⁶ Wat haar precies mankeerde, is nooit duidelijk geworden, maar het lijkt erop dat het eerder psychische dan zuiver lichamelijke klachten waren.

Uiteindelijk gaf Moll haar eind 1900 daarom een plek op zijn Groningse laboratorium, als onbezoldigd assistent. Dat ze daar ook vaak afwezig was wegens hoofdpijn deerde Moll niet, ze deed goed werk. Daarom bezorgde hij haar in 1904 ook een onderzoeksopdracht van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen in Haarlem. Tammes moest in het kader van een poging tot herstel van de Nederlandse vlasindustrie onderzoek doen naar de anatomie van de vlasstengel en schreef daarover in 1907 een mooi rapport, *Der Flachsstengel. Eine statistisch-anatomische Monographie*. De Vries was er enthousiast over: 'Wat een geweldig stuk van T.T. over 't vlas,' schreef hij aan Moll.¹¹⁷ Bij dit onderzoek had zij overigens alle hulp gekregen van Molls collega en vriend Kapteyn, die een erkend specialist was op het terrein van de waarschijnlijkheidsrekening en statistiek en die de beschermeling van zijn vriend graag hielp. Het rapport leverde Tammes 500 gulden op, wat mooi meegenomen was voor iemand die verder financieel door haar ouders en haar broer ondersteund werd. Eigen inkomsten verwierf zij inmiddels ook uit de lessen die zij vanaf 1908 voor de Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs gaf (Moll was lid van het bestuur van de vereniging).

Der Flachsstengel had makkelijk Tammes' proefschrift kunnen zijn, ware het niet dat zij nooit doctoralexamen had gedaan. Moll had Tammes in 1899 weleens gesuggerd om in Brussel bij een bevriende collega te promoveren, maar toen bleek dat zij daarvoor aanvullende examens moest afleggen, zag zij daar van af. Ook een lang artikel over 'Die Periodicität morphologischer Erscheinungen bei Pflanzen', een uitvoelisel van haar werk bij De Vries en op voorspraak van Moll en anderen gepubliceerd in

de *Verhandelingen* van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, had makkelijk als proefschrift kunnen dienen. Om aan alle hindernissen een eind te maken, stelde Moll in 1910 de faculteit dan maar voor haar een eredoctoraat te verlenen, maar zijn collega's vonden dat niet chic, een eredoctoraat voor iemand die bij de eigen universiteit werkte. Ook een poging om Tammes het jaar daarop tot buitengewoon hoogleraar erfelijkheid en variabiliteitsleer te benoemen leed schipbreuk. Curatoren steunden het voorstel, maar de minister had eens gekeken naar het nogal bescheiden aantal studenten biologie in Groningen en vond een tweede professoraat (naast Moll) 'niet urgent'. Als troostprijs kreeg Tammes in 1911 alsnog haar eredoctoraat, maar het is weer typerend voor haar dat ze ervan afzag het bijbehorende diploma in het openbaar in ontvangst te nemen. Het diploma werd haar met de post toegestuurd.

Wat haar ten slotte toch nog een betaalde functie opleverde, was de oogziekte van Moll. Hij moest in 1912 een operatie ondergaan en zou een tijdlang vervangen moeten worden. Natuurlijk stelde Moll voor Tammes als zijn vervanger op het lab aan te stellen en inderdaad kreeg zij nu een officiële aanstelling, zij het tijdelijk, om de practica te leiden. De aanstelling ging in begin april 1912, maar – typisch Tammes – door een niet nader omschreven kwaal kon zij pas na de zomervakantie met het werk beginnen. Omdat Moll niet goed opknapte, werd de tijdelijke aanstelling met ingang van 1 april 1914 omgezet in een vaste aanstelling en kreeg ze de titel van conservator, tegen een salaris van 2000 gulden (hetzelfde wat een lector verdiende). De weg lag nu open naar een hoogleraarschap, maar het zou nog wel enige jaren duren voordat daar zicht op kwam.

DE PSYCHOLOGIE DER VROUWEN

Vrouwelijke studenten werden in het eerste decennium van de twintigste eeuw dus een gewoon verschijnsel aan de universiteit en een enkeling verwierf ook een plekje in de wetenschap. Maar waren vrouwen daar eigenlijk wel geschikt voor? Toen er nog maar een paar studentes op de universiteit rondliepen, maakten de hoogleraren zich daar nog niet zo druk over, maar toen hun aantal begon toe te nemen, werd het opeens wel een probleem. Rond 1900 kwam er voor het eerst serieuze oppositie tegen wat de 'vrouwenstudie' werd genoemd. In Groningen speelde dat probleem niet zo, want verreweg de meeste hoogleraren stonden juist welwillend tegenover de studie van de vrouw.¹¹⁸ Maar elders was dat wel anders en ontspoon zich een bij tijd en wijle venijnig debat over de 'aequivalentie' van de vrouw. Groningen leverde daar in 1910 een bijdrage aan toen Gerard Heymans een al snel geruchtmakende studie publiceerde over de psychologie van de vrouw.

Het debat was in maart 1898 aangezwengeld door de Amsterdamse verloskundige Hector Treub, die toen voor de Rotterdamse Vereniging ter Behartiging van de Belangen der Vrouw een voordracht hield waarin hij de volstrekt gelijke geschiktheid van mannen en vrouwen voor de studie verdedigde.¹¹⁹ Voor zover er verschillen waren, konden deze net zo goed aan de maatschappelijke omstandigheden toegeschreven worden, die ongunstig waren voor vrouwen die wilden studeren, als aan vermeende lichamelijke kenmerken. Een halfjaar later betoogde voor hetzelfde gehoor de Amsterdamse neuroloog en psychiater Cornelis Winkler precies het tegenovergestelde: door

lichamelijke constitutie, in het bijzonder de menstruatie en de bijbehorende gemoedswisselingen, was de vrouw veel te emotioneel om een serieuze studie aan te kunnen. Haar seksualiteit leidde tot een sterk affectief leven dat niet goed aansloot bij het affectloze denken dat de wetenschap vroeg. Naarmate de vrouw beter in de wetenschap was, was zij minder vrouw – een angst die ook onder vrouwen leefde. In hoeverre Winkler dit allemaal in volle ernst meende, is nog maar de vraag. Hij hield wel van een stevig debat, evenals Treub. Maar Winkler verwoordde wel het antifeministische standpunt dat veel artsen huldigden. Nog voordat hij in Rotterdam aan het woord was geweest, had de Deventer gestichtsarts W.H. Cox in de *Psychiatrische en Neurologische Bladen* van september 1898 al op evolutionaire gronden de zogeheten ‘aequivalentie der vrouw’ verworpen en de stelling verdedigd dat de vrouw intellectueel minderwaardig was.¹²⁰

Daar bleef het niet bij. De steeds sterker wordende toeloop van vrouwen naar de universiteit bleef zeker de conservatievere hoogleraren grote zorgen baren. De oergereformeerde Amsterdamse scheikundige H.W. Bakhuis Roozeboom, die in 1904 als rector magnificus terugtrad, deed een duit in het zakje door te betogen dat het grote aantal inschrijvingen van vrouwelijke studenten op een ernstige verstoring van de natuurlijke toestand van de maatschappij wees. Ook niet mis was het artikel dat de Leidse, voorheen Groningse historicus P.J. Blok in 1907 in het conservatief-liberale tijdschrift *Onze Eeuw* publiceerde over ‘Vrouwelijke studenten’. Hij schreef dat artikel naar aanleiding van een roman van Annie Salomons, *Een meisje-studentje*, waarin de auteur een beeld had geschetst van de modestudente, die alleen voor het vermaak een beetje studeerde en snel een huwelijkspartner hoopte te vinden. Salomons bedoelde haar boek als een waarschuwing aan haar seksegenoten om de studie serieus te nemen, maar Blok zag er een realistische beschrijving in van het leven van de vrouwelijke studenten en ontleende er argumenten aan om te betogen dat studeren slecht voor vrouwen was. Volgens hem studeerden vrouwen alleen omdat het in de mode was en vormden ze daarmee – samen met de spoorstudenten, die alleen maar college liepen en niet meededen aan het studentenleven – een bedreiging voor de eenheid van de universiteit. Er zaten, gaf hij toe, ook wel goede kanten aan de aanwezigheid van vrouwen op de universiteit – zij zorgden voor betere omgangsvormen, letten beter op orde en netheid in de laboratoria en bevorderden het ontstaan van ‘innige betrekkingen’ op de werkvloer; ook konden vrouwen in ondergeschikte functies, als amanuensis, onderarchivaris en onderbibliothecaris nog wel een nuttige rol in de maatschappij spelen. Maar vrouwen zouden er toch beter aan doen niet te gaan studeren. Zij waren nu eenmaal anders en Blok wist uit eigen ervaring hoe vrouwen onder de studie konden lijden:

Hoe dikwijls heb ik niet op colleges tegenover meisjes gezeten, wier holle oogen en fletse gelaatskleur of wel koortsachtige blik en hoogroode tint mij wederom deden zien dat zij op weg waren naar het sanatorium.¹²¹

Blok gold in de jaren dat hij als jong hoogleraar in Groningen had gewerkt als een vernieuwend historicus, maar sinds zijn overstap naar Leiden was hij er niet ruimdenkender op geworden.

In deze constellatie verscheen in 1910 een boek van de inmiddels vermaarde Groningse filosoof en psycholoog Heymans over de psychologie van de vrouw. Het was niet Heymans' eigen idee om over deze delicate materie te schrijven. Hij had in het col-

lege speciale psychologie van 1907-1908 wel aandacht besteed aan de verschillen tussen mannen en vrouwen, maar hij was niet van plan daar iets mee te doen.¹²² Totdat hij in mei 1908 van de psycholoog Hermann Ebbinghaus uit Halle het verzoek kreeg om in een serie 'Die Psychologie in Einzeldarstellungen' een deel te wijden aan de vrouwelijke psyche. Ebbinghaus was redacteur van het *Zeitschrift für Psychologie*, waarin Heymans al een paar keer over onderwerpen uit de speciale psychologie had gepubliceerd, en zag in Heymans de aangewezen auteur van een boek over de psychologie van de vrouw. Het was vooral de bedoeling om door middel van dit boek (net als bij de andere delen van de serie) aan te tonen dat de methoden van de moderne psychologie inmiddels 'betriebsfähig' waren. De psychologen waren er klaar voor om een belangrijke taak in de maatschappij te aanvaarden, dat was de boodschap. Heymans ging op het verzoek in ('wenn es nicht pressiert', zoals hij Ebbinghaus schreef, want hij stond op het punt rector te worden), deed enig aanvullend onderzoek en publiceerde in 1910 *Die Psychologie der Frauen*, dat een jaar later al in het Nederlands uitkwam als *Psychologie der vrouwen*.¹²³

In de inleiding tot zijn werk verklaarde Heymans nadrukkelijk 'dat in dit boek op geenerlei wijze stelling zal worden genomen ten opzichte van het "vrouwenvraagstuk"'.¹²⁴ Misschien dat iemand er hier en daar een argument aan zou kunnen ontleenen om een bepaalde mening te onderbouwen, maar de complexiteit van het vraagstuk was zodanig dat die argumenten nooit doorslaggevend konden zijn. Toch was het onvermijdelijk dat zijn boek gelezen werd in het licht van de discussies over het vrouwenkiesrecht, de vrouwenstudie en de openstelling van allerlei ambten voor vrouwen. Maar leverde het boek nu vooral ammunitie voor wie de rechten van de vrouw wilde gelijktrekken met die van de man, of was het boek eerder een verhuuld pleidooi tegen de emancipatie van de vrouw? Latere (meestal vrouwelijke) historici waren gauw klaar met hun oordeel. Maria Grever noemde het boek 'een fraai staaltje van mannelijk superieur denken in de wetenschap', en Mineke Bosch zag het boek als de 'culminatie' van de antifeministische uitvallen van Blok en de zijnen.¹²⁵ Dat zijn forse uitspraken, maar ze roepen wel vragen op. Heymans was geen antifeminist. Hij was lid van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht en gaf financiële steun aan de Vrouwelijke Studentenclub in Groningen. Zijn beste vriend was Kapteyn, die twee studerende dochters had (zelf had Heymans geen kinderen). Toen Heymans in 1909 als aftredend rector magnificus aandacht besteedde aan de viering van de Vrouwelijke Studentenclub, zei hij dat hij tijdens een felicitatiebezoek tegenover de studentes had verklaard 'dat de Universiteit, gelijk zij bij examens en promoties mannen en vrouwen met een zelfden maatstaf meet, ook tegenover beiden zich bewust is van dezelfde verplichtingen, dezelfde waardeering en dezelfde hartelijke belangstelling'.¹²⁶ En toch zou Heymans' boek niet meer dan een wat geleerdere uitgave zijn van de antifeministische boutades van Bakhuis Roozeboom en Blok?

Geleerd was het boek van Heymans zeker. Na de inleiding volgt eerst een methodologisch hoofdstuk, waarin de verschillende manieren worden besproken die voor onderzoek op het terrein van de vrouwenpsychologie gebruikt kunnen worden, zoals de biografische methode, de enquête methode en het experiment. Daarna volgen hoofdstukken over het bewuste en onbewuste geestesleven, de aandoeningen, het waarnemen en voorstellen, het verstand, het willen en handelen, en de oorsprong van het psychisch verschil tussen de geslachten. Geleerd is ook de voorzichtigheid waarmee

Heymans zijn bevindingen presenteert. In het begin legt hij er de nadruk op dat hij het niet zal en kan hebben over de psyche van 'de' vrouw, maar over gemiddelden. Als de 'gemiddelde vrouw' op een bepaald onderdeel minder scoort dan de gemiddelde man, betekent dat niet dat elke vrouw voor elke man onderdoet. Integendeel, er zal altijd een behoorlijk contingent vrouwen zijn dat op dat punt juist beter scoort dan een bepaald contingent mannen. Geleerd is verder dat Heymans meermalen wijst op de voorlopige status van zijn conclusies. Het materiaal is schaars en de methoden zijn nog ruw. Wat hij presenteert is 'een ruw getimmerte, dat steeds weer herstelling zal noodig hebben, en wellicht op een goeden dag geheel ineensstort, tot op de grondslagen'. Maar hij vertrouwt erop dat de grondslagen die hij legt van blijvende waarde zullen zijn. 'Mettertijd, wanneer meer en beter materiaal beschikbaar zal zijn, zal op deze grondslagen een grootsch en degelijk gebouw kunnen worden opgetrokken.'¹²⁷

Verreweg het langste hoofdstuk is gewijd aan het verstand. Heymans pakt het voorzichtig aan en waarschuwt dat het probleem doorgaans verkeerd gesteld wordt. Te snel neemt men aan dat als er een verschil tussen het vrouwelijke en het mannelijke verstand kan worden vastgesteld, dit ook meteen een verschil in rangorde moet zijn. Daarom wordt het vaak – hier dacht Heymans natuurlijk aan de discussie die Treub had losgemaakt – een kwestie van meerderwaardigheid, gelijkheid of minderwaardigheid. Het verstand is echter 'geen enkelvoudige, maar een samengestelde functie, waartoe meerdere enkelvoudige moeten samenwerken'.¹²⁸ Het is dus mogelijk dat vrouwen op het ene punt beter scoren dan mannen, maar dat mannen op andere punten de vrouw weer de baas zijn. Bovendien is het materiaal schaars. Er is veel over het verstand van de vrouw geschreven, maar weinig daarvan is echt bruikbaar. Enquêtes zijn bruikbaar dan losse observaties, maar de enquêtes die er zijn (onder andere van de Berlijnse journalist Arthur Kirchhoff, die in 1897 *Die akademische Frau* publiceerde, vond hij gebrekkig van opzet en niet erg exact. Daarom verzamelde Heymans zelf gegevens over studieresultaten in Nederland en hield hij in februari 1909 een enquête onder 214 Nederlandse hoogleraren en lectoren. Hoewel hij voor een internationaal, hoofdzakelijk Duits publiek schreef, leek hem de casus Nederland, met een studentenpopulatie waarvan een zevende uit vrouwelijk studenten bestond, voldoende representatief om er onderzoek naar te doen. Hij vroeg de Nederlandse hoogleraren naar hun ervaring met vrouwelijke studenten en wilde weten hoe zij op grond daarvan dachten over de geschiktheid van vrouwen voor de studie. Gezien hun wetenschappelijke opleiding en werkkring achtte Heymans hen objectief genoeg om bruikbare antwoorden op die vragen te geven.

Op grond van al deze gegevens kwam Heymans tot de vaststelling dat vrouwen door de bank genomen emotioneler zijn, over een levendiger fantasie beschikken, ijveriger zijn en een groter plichtsbefef hebben. Hun studieresultaten zijn over het algemeen beter, maar de 'koele bloedeloosheid der abstractie' staat hun tegen, omdat die niet een emotionele, maar een hooguit intellectuele bevrediging schenkt.¹²⁹ Ze geven dus de voorkeur aan het concrete boven het abstracte. Verder gaan ze vaak intuïtiever te werk dan mannen, leggen ze een grotere opmerkingsgave aan de dag en hebben ze een frisere kijk op zaken. Mannen daarentegen zijn zelfstandiger, scherpzinniger, kritischer en methodischer. Zij excelleren in het abstracte, strikt logische denken en tonen meer uithoudingsvermogen als het tegenzit. Is bij vrouwen de intuïtie sterk ontwikkeld, bij mannen overweegt het discursieve, het redenerende denken, dat veelal, maar ten on-

rechte, met het denken als zodanig wordt vereenzelvigd. Ze analyseren meer en volgen duidelijker de regels van de logica. Dit alles bij elkaar maakt dat vrouwen geschikter zijn voor bepaalde taken en functies dan mannen; hun zin voor het praktische en hun intuïtieve aanpak komt ze van pas bij het bestieren van het huishouden, de verzorging van kinderen en het verplegen van zieken. Maar al is de conclusie dat de gemiddelde vrouw zich nooit helemaal thuis zal voelen in de wereld van de wetenschap, waar analyse, abstractie en afstandelijkheid domineren, daaruit mag niet worden afgeleid dat vrouwen als zodanig de toegang tot de universiteit en de wetenschap ontzegd zou moeten worden. Heymans vond de vraag of 'de vrouw' voor hogere studie geschikt is eigenlijk onzinnig, even ongerijmd als de nooit gestelde vraag of 'de man' wel voor de studie geschikt zou zijn. Het gaat altijd om gemiddelden, waar individuele gevallen zeer van kunnen afwijken. Voor mannen én vrouwen geldt dat sommigen wel, anderen niet voor de studie geschikt zijn, 'waaruit ik de gevolgtrekking zou willen maken, dat men voor de eersten, ook als zij vrouwen zijn, den toegang tot de hoogeschool vergemakkelijken, voor de laatsten, ook als zij mannen zijn, dezen toegang bemoeilijken moest'.¹³⁰ Vrouwen denken niet minder dan mannen, zij denken anders. Hun afkeer van de abstractie is niet een kwestie van onvermogen, maar van niet-willen, een belangstelling die op andere dingen is gericht. 'Wij hebben dus [...] niet het minste recht, het vrouwelijk denken minderwaardig te noemen.'¹³¹

Over de oorzaken van de geconstateerde verschillen laat Heymans zich in het slot-hoofdstuk uit. De gedachte, onder andere door John Stuart Mill gepropageerd, dat mannen en vrouwen bij de geboorte wat hun intellectuele vermogens betreft gelijk zijn maar door opvoeding verschillend gemaakt worden, acht Heymans in strijd met het feit dat die verschillen zo hardnekkig zijn. Ook de door Italiaanse antropologen ontwikkelde gedachte dat de verschillen restanten zijn van een cultuursituatie uit het verre verleden, wijst hij als pure speculatie af. Maatschappelijke verhoudingen, voorrechten en vooroordelen spelen wel een rol, maar de verschillen gaan toch dieper dan de cultuur waarin mannen en vrouwen zijn opgegroeid.¹³² Heymans dacht dat de verschillen vooral een product waren van het natuurlijke proces van variatie en selectie, net als in de levende natuur. Mannen gaven eeuw in, eeuw uit de voorkeur aan emotionele, gevoelige vrouwen en door eeuwenlange teeltkeus zijn vrouwen daarom gemiddeld emotioneler geworden. Maar dat betekende ook dat de gegeven verhoudingen niet vastlagen. Als mannen ook op andere karaktereigenschappen gaan letten of juist wel een voorkeur ontwikkelen voor intellectuele vrouwen, als overwegingen van stand en rijkdom steeds minder de partnerkeuze gaan beïnvloeden en als onze kennis over de psyche van man en vrouw nog verder toeneemt, dan zouden de geslachten, die in de loop van de evolutie steeds meer uit elkaar gegroeid zijn, weleens meer naar elkaar toe kunnen groeien:

Hoe meer de maatschappelijke toestanden zich ontwikkelen in een richting, welke aan de individuele neigingen vrij spel laat; hoe meer onze psychologische kennis zich verdiept en in hoe ruimer kring zij zich verspreidt; hoe vrijer eindelijk van jongsaf de omgang tusschen de geslachten wordt en in hoe natuurlijker en veelzijdiger verhoudingen deze plaats vindt, des te vollediger zal ook elk geslacht de richting, waarin het andere zich ontwikkelen moet, in de hand hebben.¹³³

Wie dit leest, kan *Psychologie der vrouwen* onmogelijk een antifeministisch boek noemen.

De algemene teneur van het boek is: vrouwen denken gemiddeld anders dan mannen, maar zowel mannen als vrouwen kunnen wat betekenen voor de wetenschap en de maatschappij, en er zijn geen argumenten om vrouwen de toegang tot bepaalde terreinen te ontzeggen of daar waarschuwingsborden te plaatsen.

Dat betekent niet dat er geen kritiek op het boek mogelijk is. Het boek is meer dan honderd jaar oud en het zou vreemd zijn als er geen aanmerkingen op te maken waren. Ten eerste is de presentatie niet altijd even gelukkig. Vaak begint Heymans met algemeen gehouden, stereotyperende beschrijvingen van de neigingen en gedraging van vrouwen, om dan in een tabel te laten zien dat het verschil tussen de gemiddelde man en vrouw op dat punt vaak minder dan 10 procentpunten is. Ook een term als 'overmatige emotionaliteit' is ongelukkig, omdat daarmee toch het nuchtere mannelijke verstand als norm genomen wordt. Ten tweede is het gebruik dat Heymans van de beschikbare bronnen maakt soms tamelijk kwestieus. Franse literatoren die de vrouw verheerlijken worden op gelijke voet behandeld als Italiaanse antropologen die gedreven lijken te zijn door angst voor de vrouw. Heymans gaat er ook wat al te gemakkelijk aan voorbij dat enquêtes niet de werkelijkheid weergeven, maar de kijk daarop van soms of vaak bevooroordeelde respondenten, ook al zijn dat hooggeleerden. Ten aanzien van zijn eigen hooglerarenenquête is nogal opvallend dat van de 214 uitgestuurde formulieren er maar 74 terugkwamen en dat van de teruggezonden formulieren vele niet of slechts gedeeltelijk waren ingevuld (dat laatste vermeldde Heymans niet, maar valt wel uit de tabellen af te leiden). Van de veertig Groningse hoogleraren en lectoren leverden slechts dertien het formulier weer bij Heymans in, maar ook daarvan waren er weer vier waarop niets ingevuld was.¹³⁴ Ten slotte gebruikt Heymans bij de bespreking van het vrouwelijk verstand impliciet een heel bepaald, normatief beeld van de wetenschap, waarvan het nog maar de vraag was of iedereen dat in zijn tijd deelde.

Kritiek bleef niet uit. Een van Heymans' studenten, de studente biologie Anna Wisse, vertelde hem dat ze dacht dat de hoogleraren die de enquête hadden ingevuld hun studenten zo slecht kenden dat ze bij de beantwoording van de vragen van Heymans wel moesten terugvallen op hun vooroordelen.¹³⁵ Heymans beschouwde de beoordelingen van de hoogleraren ten onrechte als objectieve gegevens waarop hij kon bouwen; veel eerder was het zo dat de over vrouwen bestaande vooroordelen ingebakken waren in het onderzoek en dat het onderzoek nooit iets anders kon opleveren dan wat er aan vooroordelen leefde.

Het pleit voor Heymans dat hij deze kritiek niet afdeed als die van een studentje, maar haar serieus nam. Hij stimuleerde Wisse een enquête onder de studenten zelf te houden en verschaftte haar daarvoor ook de financiële middelen. Ze verspreidde een formulier met 123 vragen onder mannelijke en vrouwelijke studenten aan de Nederlandse universiteiten en kreeg uiteindelijk 385 formulieren terug. Het duurde even voordat alles verwerkt en geïnterpreteerd was (Wisse was ondertussen ook nog bezig met haar proefschrift), maar toen haar artikel in 1916 in het *Zeitschrift für angewandte Psychologie* verscheen, weken haar conclusies niet veel van die van Heymans af. Bij vrouwen bestond een geringere belangstelling voor wetenschap, enerzijds ten gevolge van de grotere behoefte aan emotionaliteit en de voorliefde voor het concrete en het persoonlijke, anderzijds omdat de maatschappelijke omstandigheden en verwachtingen niet gunstig waren:

Het jonge meisje heeft niet als de man de zekerheid, dat zij het ondernomen werk eens zal afmaken; zij verwacht, hoopt, of althans moet de mogelijkheid openlaten, dat de weg, dien zij betrad vroeger of later zal ombuigen en dat haar dan de natuurlijke taak van vrouw en moeder wachten zal.¹³⁶

Anders dan de man ziet de vrouw zich volgens Wisse voor een dilemma gesteld: intellectueel werk blijven doen of kiezen voor een gezins- en gevoelsleven. Pas in de verre toekomst achtte zij het mogelijk om beide te combineren. Waarschijnlijk dacht Heymans er ook zo over. In ieder geval was hij het voldoende met Wisse eens om haar bevindingen mee te nemen toen in 1919 een tweede druk van *Psychologie der vrouwen* uitkwam.¹³⁷

Maar niettegenstaande al die kritiek: ook al dacht Heymans niet al altijd wat wij geacht worden te denken, zijn boek valt onmogelijk te diskwalificeren als ‘een staaltje van mannelijk superieur denken in de wetenschap’. En het is een gotspe om te beweren dat het boek van Heymans de culminatie was van een antifeministische beweging die uitging van conservatieve geleerden als Bakhuis Roozeboom en Blok. Heymans zei expliciet dat hij voor een makkelijker toegang tot de universiteit voor meisjes was die het aankonden, en hij heeft het even expliciet over ‘de nog altijd niet verdwenen vooroordeelen tegen de “geleerde vrouw”’.¹³⁸ De geciteerde diskwalificaties van *Psychologie der vrouwen* zijn alleen maar mogelijk voor wie in de geschiedenis van het feminisme het gelijkheidsdenken tot het ‘echte’ feminisme verheft en het verschildenken, de traditie waarin Heymans werkte, als ‘objectief’ antifeminisme veroordeelt.¹³⁹ Heymans’ boek was een serieuze en genuanceerde poging om met behulp van de nieuwste wetenschappelijke methoden licht te laten schijnen op een oud en veelbesproken thema.

Indertijd hebben ook voorvechters van de vrouwenbeweging dat zo gezien. De samenstellers van het encyclopedisch handboek *De vrouw, de vrouwenbeweging en het vrouwen-vraagstuk*, het echtpaar Werker-Beaujon en Clara Wichmann, vroegen daarom Heymans om een bijdrage te schrijven over ‘De studie der vrouw in het algemeen’. Het verscheen in 1914 in het eerste deel van het handboek. In die bijdrage verdedigde Heymans nog eens zijn standpunt dat het goed was dat ook meisjes gingen studeren:

Het kan voor beide geslachten niet anders dan goed zijn, wanneer zij elkander niet slechts op het tennisveld en in de balzaal, maar ook bij ernstigen arbeid leren kennen. Elk van beide heeft eigenschappen, die aan het andere ontbreken: hoe vollediger de kennismaking, des te grooter de kans, dat zij van deze althans zooveel van elkander overnemen als het geslachtskarakter toelaat, en daardoor van weerskanten nader komen aan het gemeenschappelijke menschheidsideaal.¹⁴⁰

Merk op dat Heymans hier nog iets verder lijkt te gaan dan in zijn boek, en het vrouwelijke en het mannelijke denken als complementair lijkt te beschouwen. De wetenschap en de maatschappij zouden er dus voordeel van kunnen hebben als meer vrouwen gingen studeren en vervolgens een intellectueel beroep zouden kiezen.

Maar niet alleen in Nederland kreeg Heymans waardering voor zijn werk, ook in het buitenland deed zijn *Psychologie der Frauen* zijn reputatie bepaald geen kwaad. De Engelse seksuoloog Henry Havelock Ellis karakteriseerde het als ‘one of the most skilful and penetrating books which we have on this subject’, de Duitse chemicus en monistisch filosoof Wilhelm Ostwald prees Heymans om zijn kritische houding tegenover zijn ei-

gen onderzoek en zijn 'exakt wissenschaftliche Arbeit', en Heymans' vriend Ed. Claparède, hoogleraar psychologie in Genève, noemde het boek 'un ouvrage très remarquable'.¹⁴¹ Dat de universiteit van Bonn in 1913 nog eens een poging deed om Heymans over te halen een leerstoel in Duitsland te aanvaarden, zal ook zeker te maken hebben gehad met de goede indruk die de Groningse hoogleraar met zijn boek over de psychologie der vrouwen had gemaakt. Gelukkig wees Heymans het aanbod van de hand, maar dat het gedaan werd stelde in 1913 de aftredende rector, J.H. Kern, wel in staat er weer eens op te wijzen hoezeer men ook in het buitenland Heymans' verdiensten erkende.¹⁴² Zo'n mooie gelegenheid om openlijk te kunnen verklaren dat de universiteit ook in het buitenland meetelde, liet een Groningse rector niet graag lopen.

3 ARCHIPEL IN WORDING: BESTUURLIJKE EN MATERIËLE INFRASTRUCTUUR I

Toen in het najaar van 1906 in de Tweede Kamer de herbouw van het afgebrande Academiegebouw in Groningen aan de orde kwam, gingen er in Den Haag toch weer stemmen op om de noordelijke universiteit maar helemaal te sluiten. Om tegenspel te bieden zond de secretaris van het college van curatoren in Groningen aan enkele gezagsdragers een posterbord met in het midden een foto van het afgebrande gebouw en daaromheen foto's van alle overige academische gebouwen, 21 in getal. Het ziekenhuis, de hortus, de bibliotheek en de laboratoria. De boodschap was helder: het hart van de universiteit mocht dan wel geschonden zijn, de universiteit bestond uit veel meer dan alleen het Academiegebouw, en die andere onderdelen van de universiteit stonden nog fier overeind. Geen enkele reden dus om te denken dat met de verwoesting van het Academiegebouw ook de universiteit als geheel een ruïne was geworden.

Het posterbord illustreert ook, zij het onbedoeld, nog iets anders. Het laat zien hoe de kleine compacte universiteit van de negentiende eeuw bezig was uiteen te vallen in een archipel van min of meer op zichzelf staande eenheden waar zich het eigenlijke leven van de universiteit afspeelde. Een eilandenrijk dat bestuurlijk bij elkaar werd gehouden door het college van curatoren en de senaat, die beide in het Academiegebouw vergaderden, maar dat verder bestond uit tamelijk autonome instituten onder leiding van tamelijk zelfstandig opererende hoogleraren, soms ver weg van de Broerstraat. De hortus lag altijd al op enige afstand van het Academiegebouw, evenals het ziekenhuis, maar het eerste moderne laboratorium, voor fysiologie, was in 1866 nog schuin achter het Academiegebouw neergezet, op universitair terrein. In de decennia rond 1900 werd dat allemaal anders. De stad brak uit haar kluisters en de universiteit zwermde uit over de stad. De Academiebrand versterkte dat proces nog eens. Welke gevolgen had dat voor de eenheid van de universiteit en de cohesie van de academische gemeenschap?

CURATOREN EN SECRETARIS

De wet van 1876 veranderde weinig aan de rechtspositie, het bestuur en het beheer van de universiteit.¹ Net als voorheen hield het college van curatoren namens de minister toezicht op de universiteit. Dit college vormde dus niet het bestuur van de universiteit, en de hoogleraren waren niet in dienst van het college. Hoogleraren behoorden ook niet tot 'het personeel' van de universiteiten, maar vormden een zelfbesturend orgaan dat rechtstreeks onder het ministerie viel. Curatoren hielden toezicht op hun functioneren, maar als er concrete maatregelen genomen moesten worden, gebeurde dit door

Afb. 16 Posterbord met daarop alle gebouwen van de Groningse universiteit in 1906. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. De foto's zijn op verzoek van de secretaris van curatoren, Ten Bruggen Cate, gemaakt door de bediende bij de verloskundige kliniek D. Sportel, die ook amateur-fotograaf was. Zie: GrA, Archief curatoren (toegangsnr. 47), inv.nr. 170 (vergadering curatoren, 12 januari 1907).

de minister. Elke rijksuniversiteit kende volgens de wet zo'n college van drie, hooguit vijf leden, die door de minister benoemd werden (in de praktijk telde het college altijd vijf leden). Hun werkzaamheden werden geregeld door een Algemene Maatregel van Bestuur, die bijvoorbeeld bepaalde dat de curatoren één keer per maand vergaderden, maar die ook toeliet dat het college spoedeisende gevallen overliet aan de president-curator.² Curatoren hielden toezicht op het naleven van de wet, legden de minister de verlangens van de hoogleraren op materieel en personeel vlak voor en deden voordrachten voor de vervulling van vacatures (na de faculteiten gehoord te hebben). De bepaling dat de leden van het college van een bepaalde stand moesten zijn was vervallen, evenals de verplichting dat de burgemeester van de plaats waar de universiteit gevestigd was qualitate qua deel uitmaakte van het college en dat ook nog twee andere leden van het college uit de directe omgeving moesten komen. Nieuw was ten slotte dat een curator periodiek herbenoemd moest worden; benoemingen voor het leven waren niet meer mogelijk.

Wie kijkt naar de samenstelling van het college van curatoren ziet dat de continuïteit met de periode voor 1876 nog groter was dan de wettelijke bepalingen al suggereerden (zie tabel 7). Op president-curator jhr. J.E. van Panhuys na lieten bij het ingaan van de nieuwe wet alle curatoren zich herbenoemen (en in plaats van Van Panhuys kwam toen een neef, jhr. J.Ae.A. van Panhuys). De zeventien mannen die tussen 1877 en 1914 zitting hadden in het Groningse college van curatoren waren stuk voor stuk notabelen, mannen met een grote staat van dienst op het bestuurlijke vlak, veelal van adellijke afkomst (of getrouwd met een adellijke dame) en met een duidelijke band met de noordelijke provincies, al was Friesland duidelijk minder sterk vertegenwoordigd dan Groningen en Drenthe.³ Hoewel dat wettelijk niet meer voorgeschreven was, maakte de burgemeester van de stad Groningen vrijwel altijd deel uit van het college – de uitzondering was burgemeester J.N.A. Bucaille. De curatoren bleven lang zitten, gemiddeld bijna zestien jaar. De langstzittende curator, tevens president-curator, was de commissaris der Koningin in de provincie Groningen, mr. C.C. Geertsema, de man die zo energiek was opgetreden bij de Academiebrand in 1906. Hij trad aan in 1894 en zou aanblijven tot 1928 en hij zat dus 34 jaar in het college, waarvan 24 als president-curator. Dat mag zeker continuïteit heten, temeer daar gedurende een groot deel van zijn zittingsperiode, namelijk van 1904 tot 1917, het college onveranderd bleef; er trad in die periode niemand af, er kwam niemand bij. De gemiddelde leeftijd was ook hoog. Geertsema trad pas af toen hij 85 was, De Savornin Lohman hield het voor gezien toen hij 86 was. Maar niemand klaagde over gerontocratie – als men het woord al kende.

Of deze nadrukkelijke continuïteit goed is geweest voor de Groningse universiteit, weten we niet, maar de verstandhouding tussen curatoren en senaat was in ieder geval uitstekend. Toen de uit Leiden afkomstige historicus P.J. Blok net in Groningen was benoemd en in september 1885 voor het eerst deelnam aan het senaatsdiner dat traditiegetrouw na afloop van de rectoraatsoverdracht werd gehouden, zag hij dat ook drie van de curatoren aan tafel zaten, de heren J.H. Geertsema, Van Royen en Van Panhuys (toen president-curator). Zelfs de secretaris van curatoren was te gast. 'U ziet,' schreef Blok aan zijn Leidse leermeester Robert Fruin, die kennelijk andere verhoudingen gewend was, 'dat het hier een soort van paradijs is, waar wolf en schaap in vrede samenleven.'⁴ Blok dreef er een beetje de spot mee, maar de verhoudingen waren in Groningen blijkbaar harmonieuzer dan in Leiden. En dat bleef zo, als we de lof die rectoren later

TABEL 7 DE LEDEN VAN HET COLLEGE VAN CURATOREN IN GRONINGEN VAN 1877 TOT 1914

1863-1889	W. de Sitter, burg. Groningen, rechten Groningen
1867-1882	L. graaf van Heiden Reinstein, CdK Drenthe, rechten Groningen, PC 1877-1882
1871-1885	J.L.G. Gregory, CdK Drenthe, rechten Utrecht
1872-1893	B. van Royen, burg. Groningen, rechten Groningen, PC juli 1893-november 1893
1877-1893	Jhr. J.Ae.A. van Panhuys, lid PS Friesland, burg. Groningen, CdK Overijssel, rechten Groningen, PC 1882-1893
1883-1894	J.H. Geertsema, oud-minister, CdK Overijssel, rechten Groningen
1885-1888	C. Pijnacker Hordijk, CdK Drenthe, rechten Utrecht
1888-1903	Jhr. P.J. van Swinderen, CdK Drenthe, rechten Groningen, PC 1894-1903
1889-1894	U.H. Huber, lid Tweede Kamer, rechten Leiden
1893-1900	S.M.S. Modderman, burg. Groningen, rechten Groningen
1894-1928	C.C. Geertsema, CdK Groningen, rechten Groningen, PC 1904-1928
1894-1902	Jhr. J.R. van Iddekinge, president rechtbank, rechten Groningen
1894-1901	W.J. van Welderen baron Rengers, lid Eerste Kamer, lid PS Friesland, rechten Utrecht
1904-1928	Jhr. E. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, burg. Groningen, rechten Groningen
1901-1921	H. Binnerts, lid PS Friesland, rechten Leiden
1903-1923	Jhr. A.F. de Savornin Lohman, oud-minister, lid Tweede Kamer, rechten Groningen
1904-1917	J. Linthorst Homan, CdK Drenthe, rechten Groningen

Bron: Jensma en De Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs*, 113-114. De namen van de president-curatoren zijn cursief gedrukt. CdK = commissaris des Konings, PC = president-curator, PS = Provinciale Staten.

de curatoren bij verjaardagen of herbenoemingen toezwaaiden serieus mogen nemen. Men was er in Groningen volledig van overtuigd dat de uitwendige bloei van de universiteit veel te danken had aan het college van curatoren. Rector magnificus Mulder zei in 1908:

Zonder overdrijving kunnen wij zeggen, dat aan hun toewijding en ijver hoofdzakelijk is toe te schrijven, dat onze Universiteit, die zoo lang bij de andere achterstond, thans, wat haar laboratoria en andere hulpmiddelen betreft, gerust de vergelijking met de zusteracademiën kan doorstaan en, wat het Universiteitsgebouw aangaat, binnenkort alle andere zal overtreffen.⁵

Toen in 1914 rector magnificus Hamburger memoreerde dat het college al tien jaar in dezelfde samenstelling de universiteit bestuurde, trok hij dezelfde conclusie. Groningen had in die periode een nieuw Academiegebouw gekregen, tal van laboratoria zien verrijzen en allerlei leerstoelen binnengehaald, en dat was vooral aan het college van curatoren te danken. 'De feiten spreken.'⁶

Die waardering was verdiend. De curatoren waren geen bestuurders op afstand, zij voelden zich zeer betrokken bij het functioneren van de universiteit en waren tot in

haar haarvaten vertrouwd met haar noden en wensen. Dat gold natuurlijk niet voor alle curatoren in gelijke mate, maar dergelijke regenten worden tegenwoordig soms node gemist. Geen wonder dat er in de redevoeringen van de rectoren soms sprake lijkt van ongeveinsde adoratie van de heren in het college. Men leefde oprecht mee met de zittende en de gewezen curatoren, verheugde zich over het herstel na een zware ziekte en treurde mee over het verlies van vrouw of kinderen. Toen de voormalige president-curator J.Ae.A. van Panhuys, bewoner van het landgoed Nienoord en in zijn tijd de rijkste man van Groningen, op 6 november 1907 in dikke mist samen met zijn echtgenote, zijn zoon, zijn schoondochter en een palfrenier even buiten Groningen met hun koets in het Hoendiep reden en jammerlijk verdronken, was de verslagenheid onder de leden van de academische gemeenschap groot. De hoogleraren en studenten gaven uiting aan hun erkentelijkheid jegens Van Panhuys door op 11 november in groten getale naar Leek te trekken om de vier lijkkoetsen van Nienoord naar de kerk in Midwolda te begeleiden, waar de leden van de familie Panhuys in het familiegraf werden bijgezet.⁷ Ook president-curator Van Swinderen mocht zich in grote sympathie van de hoogleraren verheugen. Toen hij eind 1903 vicepresident van de Raad van State werd en als curator moest aftreden, werd hij door rector magnificus U.Ph. Boissevain nadrukkelijk voor zijn inspanningen bedankt:

De Groningsche Hoogeschool is aan haren afgetreden President-Curator veel verplicht: in hare gedenkbladen zal de naam van Jhr. Mr. P.J. van Swinderen een blijvende plaats hebben.⁸

Niet alleen zaten de curatoren lang op het pluuche, niemand had er in de negentiende eeuw moeite mee dat er in het college van curatoren alleen maar juristen zaten. De meesten hadden in Groningen gestudeerd, een enkeling in Utrecht of Leiden. Dat lijkt op het eerste gezicht vreemd. De natuurwetenschappen stonden rond 1900 model voor de wetenschap als zodanig, de medische faculteit was verreweg de grootste faculteit geworden en de studentenpopulatie werd steeds diverser, maar het gezag lag als vanouds in handen van een kleine homogene elite van meesters in de rechten op leeftijd met een sterke lokale binding. Kennelijk ging de blijvende macht van de traditionele elite ('the persistence of the Old Regime', zoals dat in de politieke geschiedenis heet) goed samen met wetenschappelijke vernieuwing en universitaire expansie.⁹ Hun bestuurlijke ervaring en hun connecties in kringen waar de politieke beslissingen vielen (sommigen waren minister geweest of waren de zoon van een minister) waren belangrijker dan hun inzicht in wat moderne wetenschap was en vereiste – of ze lieten zich daaromtrent gewoon goed voorlichten.

Het college van curatoren werd ondersteund door een secretaris, die met hulp van een of twee klerken de administratie deed, de correspondentie verzorgde en de vergaderingen van het college voorbereidde. Die klerken traden maar zelden uit de anonimiteit; iedere hoogleraar kende wel het stereotiepe handschrift waarin zij de brieven schreven die de secretaris of de president-curator tekende, maar weinigen kenden hen van gezicht. Strikt genomen maakten ze ook geen deel uit van het personeel van de universiteit (net zo min als de secretaris en de curatoren). Alleen bij een jubileum werden de schrijvers even naar voren gehaald, zoals in het geval van W. Wilkens, die in oktober 1897 25 jaar in dienst was.¹⁰ Maar ook al behoorden de secretaris en zijn klerken niet tot de universiteit in strikte zin, hun werk werd in de loop der jaren wel steeds

EEN LANDHEER ALS CURATOR

Jhr. mr. Petrus Johannes van Swinderen (1842-1911) diende van 1872 tot 1877 als secretaris van het college van curatoren, was van 1888 tot 1903 curator en was van 1894 tot 1903 ook president-curator. Hij was de zoon van de grootgrondbezitter jhr. Oncko Quirijn Jacob Johan van Swinderen, die nog familie was van de bekende hoogleraar Theodorus van Swinderen (zijn vader was een oudere halfbroer van de hoogleraar). Petrus Johannes' vader was advocaat geweest en had dankzij het geld van zijn echtgenote in 1859 het landgoed Meerwijk onder Midlaren kunnen kopen, net over de grens in Drenthe. Het huis dateerde oorspronkelijk uit 1649 en was vroeger in het bezit geweest van de machtige Groningse familie Drews, maar werd nu het 'stamslot' van deze tak van de familie Van Swinderen. Oncko Quirijn liet er een verdieping op zetten en poogde de heerlijke rechten die aan het landgoed verbonden waren weer te laten gelden, zoals het recht om de predikant van Noordlaren aan te wijzen. De kerkenraad van Noordlaren verzette zich hier echter tegen en Van Swinderen sr. moest bakzeil halen. Hij liet zich daarna nooit meer in de kerk van Noordlaren zien. Petrus Johannes, die van 1860 tot 1866 in Groningen rechten studeerde, erfde dit landgoed in 1870, dus nog voordat hij secretaris van curatoren werd! (Daarvoor was hij al in het bezit gekomen van de borg Rensuma bij Uithuizermeeden, waardoor hij zich heer van Rensuma mocht noemen.) Na vijf jaar secretaris te zijn geweest werd hij kantonrechter en in 1888 volgde een benoeming tot commissaris des Konings in Drenthe. Bijna qualitate qua trad hij toen ook toe tot het college van curatoren in Groningen. Als aanhanger van de Anti-Revolutionaire Partij van Abraham Kuyper zorgde hij er in Drenthe voor dat voortaan ook antirevolutionairen in aanmerking kwamen voor de post van burgemeester. De liberalen werkten zijn carrière tegen waar ze konden, maar toen de Kuyper minister-president werd, bood hij Van Swinderen in 1903 de positie van vicevoorzitter van de Raad van State aan, ook al rekende Van Swinderen zich niet langer tot de antirevolutionairen, maar tot de christelijk-historischen (die zich in 1894 van de antirevolutionairen hadden afgesplitst). Het vicepresidentschap van de Raad van State was overigens door Kuyper eerst aangeboden aan De Savornin Lohman, de leider van de christelijk-historische Kamerfractie, maar deze liet zich niet wegpromoveren en bedankte. Van Swinderen accepteerde de functie wel en verliet het college van curatoren, waar zijn plaats werd ingenomen door De Savornin Lohman! Al met al een landedelman uit een familie die de traditionele levensstijl van de adel koesterde, iemand die kerkelijk tot de orthodox-hervormden en politiek tot de conservatieven behoorde – en tegelijk iemand die leiding gaf aan een universiteit die een snelle expansie doormaakte en geleerden voortbracht die het moderne gedachtengoed omarmden.¹¹

belangrijker, aangezien de universiteit zich uitbreidde, de ambtelijke correspondentie met Den Haag steeds intensiever werd en de president-curator steeds meer moest overlaten aan zijn secretaris.

In de periode 1877-1914 waren er drie secretarissen: jhr. mr. W.H. de Savornin Lohman (in functie van 1877 tot 1888), mr. J.A. Tellegen (1888-1895) en mr. B. ten Bruggen Cate, die in 1896 de taak van Tellegen overnam en uiteindelijk tot 1930 in functie zou blijven.¹² Het salaris van de secretaris was niet riant: in Groningen verdiende hij net als zijn collega in Utrecht slechts 1500 gulden, wat maakte dat hij ook andere verdiensten moest zien te vinden, meestal als advocaat (doorgaans was het andersom en was hij al advocaat voordat hij secretaris van curatoren werd). Het advocatenkantoor van de betrokkene was ook de plek waar hij het werk voor de universiteit deed. Van de drie genoemden heeft vooral de boomlange Ten Bruggen Cate (1861-1936) een stempel op de universiteit gezet. Hij had in Groningen rechten gestudeerd, was er gepromoveerd, was vervolgens met een Groningse getrouwd, Martha Mesdag, en had zich toen als advocaat gevestigd. Hij woonde en werkte in een statig pand aan het Emmaplein (nr. 1), dat dus ook het adres van het college van curatoren was. Ten Bruggen Cate was zichtbaarder aanwezig in het universitaire leven dan zijn voorgangers en werd het aanspreekpunt voor hoogleraren die extra personeel wensten, geld voor een verbouwing nodig hadden of nieuwe instrumenten wilden kopen. Van hem ging ook het initiatief uit om het oude Academiegebouw (dat in 1906 zo jammerlijk uitbrandde) een representatiever voorkomen te verschaffen. De bloei van 'zijn' universiteit vergde dat vreemdelingen, die steeds vaker voor congressen of incidentele lezingen naar Groningen kwamen, een gebouw troffen waar het aangenaam toeven was.

SENAAT EN RECTOR MAGNIFICUS

Hoe belangrijk de curatoren ook waren voor de materiële en personele infrastructuur van de universiteit, zij gingen niet over onderwijs en onderzoek. Dat was de zaak van de hoogleraren, die met elkaar beraadslaagden in de academische senaat. Over de rechten en bevoegdheden van de senaat was in de wet niet veel te vinden. Feitelijk kwamen in senaatsvergaderingen alleen onderwijszaken ter sprake (inclusief de promoties), maar veel op dat terrein werd al geregeld door de faculteiten, die geleidelijk steeds omvangrijker en dus ook belangrijker werden. Wel bakende de wet precies af wie er in de senaat zitting hadden. De wet van 1876 bepaalde dat alleen nog maar gewoon hoogleraren in actieve dienst toegang hadden tot de senaat (buitengewoon hoogleraren waren er niet meer). Emeriti stonden na 1877 buiten, wat vooral sneu was voor de oude Petrus Hofstede de Groot, ooit 'mister Groningen', die ook na zijn emeritaat in 1872 nog trouw de senaatsvergaderingen had bezocht en daar regelmatig het woord had gevoerd. Ook de kerkelijk hoogleraren maakten geen deel uit van de senaat. Ze hielden wel een oratie, droegen een toga, waren lid van de professorenkrans, maar hadden geen zetel in de senaat.¹³ Bij de wetsherziening in 1905 veranderde dat: de emeriti en de buitengewoon hoogleraren (een categorie die in 1905 weer in het leven was geroepen) kregen nu zitting in de senaat met adviserende stem. Ten aanzien van de bijzonder en de kerkelijk hoogleraren bepaalde de wet nu dat de curatoren van de openbare universiteiten de

Afb. 17 Senaatskamer in het oude Academiegebouw. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

bevoegdheid hadden om hun, op voorstel van de senaat, toegang tot en raadgevende stem in de senaat te verlenen.¹⁴ In Groningen is onmiddellijk van deze mogelijkheid gebruikgemaakt. Omdat het in de senaat zelden tot een stemming kwam, werd het onderscheid tussen gewoon, buitengewoon, kerkelijk en bijzonder hoogleraren in de senaat nauwelijks gevoeld.

Voorzitter van de senaat was vanouds de rector magnificus. De wetten van 1876 en 1905 veranderden niet zo veel aan zijn functie. Hij werd elk jaar door de minister benoemd uit een door de senaat opgesteld drietal (alleen gewoon hoogleraren kwam daarvoor in aanmerking). Het rectoraat was geen zware taak en dus ging men ervan uit dat iedere hoogleraar op zijn beurt een jaar die functie vervulde. Slechts een enkeling, zoals de scheikundige J.F. Eijkman, had er beslist geen zin in en werd overgeslagen. Volgens de wet had de rector alleen de taak de senaat voor te zitten en de tucht onder de studenten te handhaven. Elk jaar in september moest de rector verder in het openbaar verslag doen van de lotgevallen van de universiteit in het jaar dat hij in functie was geweest. In de praktijk was de taak van de rector wel iets uitgebreider. Hij zat alle promoties voor en bij feestelijke en droevige aangelegenheden, zoals jubilea en begrafenissen, of bij het bezoek van hoge gasten, van de koningin of van een buitenlands geleerde, ontving hij hen als de vertegenwoordiger van de academische gemeenschap. Ook als een hoogleeraar of oud-hoogleeraar elders in Nederland begraven werd of als een zusteruniversiteit iets te vieren had – een lustrum of het leggen van de eerste steen voor een nieuw academiegebouw (zoals in Utrecht in 1892) – was het doorgaans de rector die de Groningse universiteit vertegenwoordigde. Daarnaast was de rector degene die het contact met

de studenten onderhield. Hij was present als het studentencorps wat te vieren had, en ontving de studenten van Vindicat als zij iets te bespreken hadden met de academische autoriteiten. Verder werd van de aftredende rector verwacht dat hij in een rede, voorafgaand aan het overzicht van de lotgevallen van de universiteit, een onderwerp van algemeen belang uit zijn vakgebied behandelde – waarin de een wat beter slaagde dan de ander natuurlijk.¹⁵ Ten slotte was hij – met een of twee anderen – degene die het universitaire jaarboek redigeerde, dat elk jaar in november of december verscheen.

Onmisbaar was bij dit alles de steun die de rector kreeg van de twee pedellen die Groningen kende. Zij verzorgden de studentenadministratie en zagen erop toe dat alles in het Academiegebouw ordelijk verliep. De oudste pedel was, zoals Van Hamel het in 1897 naar aanleiding van het vijfentwintigjarig ambtsjubileum van pedel Kars uitdrukte, ‘chef de bureau’ van de rector, degene die precies wist wat de rector te doen stond en wanneer dat moest gebeuren. ‘Souffleur van de rector’ heette hij ook wel. Terwijl de rector elk jaar wisselde en heel veel dingen voor het eerst moest doen, vormde de oudste pedel een baken van continuïteit in het academisch bedrijf, als een soort ‘rector perpetuus’. Dat gold zeker voor de populaire Kars, die in 1906, na meer dan dertig jaar trouwe dienst als pedel, officieel met pensioen ging, maar nog wel een jaar bleef doorwerken om zijn opvolger, de klerk op het bureau van de curatoren Machiel Tak, in te werken. Pas op 30 september 1906 hield de toen drieenzeventigjarige Kars zijn afscheidsreceptie, maar de ‘wakkere grijsaard’ kwam ook daarna nog regelmatig naar het Academiegebouw om te kijken hoe de zaken liepen. Er werd van hem een groot portret vervaardigd, dat een plaatsje kreeg in de pedellenkamer.¹⁶

En dan waren er nog – ter ondersteuning van de rector – de vier assessoren, uit elke faculteit één, behalve uit de faculteit van de rector. De oudste van deze assessoren fungeerde als prorector, die in voorkomende gevallen de rector kon vervangen. Ten slotte was er de secretaris van de senaat, die elk jaar verkozen werd uit de senaat. Deze maakte niet alleen de notulen van de senaatsvergaderingen, maar verzorgde ook bij promoties de papieren. In de regel was de secretaris van de senaat degene die het jaar daarna als rector optrad, wat een zekere continuïteit in het bestuur garandeerde. Maar verreweg het meeste werk kwam neer op de rector, die in bepaalde jaren, als er een lustrum te vieren was bijvoorbeeld, beslist over enig organisatorisch talent moest beschikken om – naast zijn doorlopende onderwijsverplichtingen – zijn functie naar behoren te kunnen vervullen.

Een geheel nieuwe taak voor de rector was de deelname aan het rectorenoverleg, dat rond 1900 tot stand kwam en waar de rectoren van alle openbare instellingen van hoger onderwijs zaken van gemeenschappelijk belang bespraken. De Utrechtse en Leidse rector hadden elkaar in 1892 tijdens de viering van het driehonderdjarig bestaan van Trinity College in Dublin ontmoet en de mogelijkheid besproken een geregeld overleg van Nederlandse rectoren in het leven te roepen. De gedachte daarachter was dat de universiteiten hun positie tegenover de minister zouden kunnen versterken door zich niet meer tegen elkaar te laten uitspelen. Aanvankelijk kwam er weinig van het plan terecht, maar in 1902 kon Van Hamel, die de zieke rector magnificus Land verving, iets melden over concrete plannen van het rectorenoverleg, dat volgens hem nog steeds bedoeld was ‘als een band van vrije associatie en zusterlijke samenwerking’ van de universiteiten. Er werd gewerkt aan een federatie van de vier universiteitsbibliotheken en

men bereidde een universiteitsgids voor, die niet alleen nuttig zou moeten zijn voor de studenten, maar ook het werk van de universiteiten in het buitenland bekend zou moeten maken. Inderdaad verscheen voor het jaar 1902-1903 voor het eerst een kleine handzame universiteitsgids, waarin studenten, aanstaande studenten en hun ouders de essentiële informatie konden vinden over de studiemogelijkheden, de kosten en de reglementen van elk van de vier universiteiten (later deed ook de Vrije Universiteit mee). De Leidse universiteit trad als uitgever op.¹⁷

DE MACHT VAN DE RIJKSBOUWKUNDIGE

In een tijd van wetenschappelijke en universitaire expansie lag een van de belangrijkste taken van het college van curatoren op het terrein van de bouw van nieuwe universitaire laboratoria en klinieken. Curatoren moesten ervoor zorgen dat de wensen van de hoogleraren op dit vlak doorgegeven werden aan de minister en dat, als de gewenste nieuwbouw eenmaal in de begroting voor het hoger onderwijs was verwerkt, dat nieuwe gebouw er ook daadwerkelijk kwam. Heel veel zeggenschap over de bouw hadden de curatoren echter niet. Het ontwerp en de feitelijke organisatie van de bouw van een nieuw laboratorium of onderwijslokaal was de bijna exclusieve competentie van een persoon in het verre Den Haag die de bescheiden titel van ‘rijksbouwkundige’ voerde, maar in feite de scepter zwaaide over alles wat er in Nederland voor de rijksuniversiteiten aan nieuwbouw werd neergezet. De rijksbouwkundige kon rekening houden met de smaak van de curatoren en de specifieke wensen van de hoogleraren, maar hij was het die uiteindelijk de knopen doorhakte. Zelfs de minister had, zolang de rijksbouwkundige maar binnen het budget bleef, weinig in de melk te brokkelen. Wie was die rijksbouwkundige en hoe had hij die machtige positie weten te bemachtigen?

De functie van rijksbouwkundige was rond 1875 geïntroduceerd toen op verschillende ministeries het besef doordrong dat de overheid in de komende jaren veel nieuwe gebouwen moest realiseren en dat de mannen van Waterstaat, die zulke taken tevoren uitvoerden, daar niet geschikt voor waren.¹⁸ Bij het ministerie van Binnenlandse Zaken was de drijvende kracht sinds 1875 jhr. mr. Victor de Stuers, de chef van de afdeling Kunsten en Wetenschappen, die uitgesproken opvattingen had over de manier waarop al die nieuwe gebouwen eruit moesten zien. Hij had al eerder de fantasieloze wijze van bouwen in Nederland en het ontbreken van elke kunstzin bij de overheid gehekeld. Op advies van De Stuers stelde de minister in 1876 de architect P.J.H. (Pierre) Cuypers aan als rijksbouwmeester voor het nieuwe Rijksmuseum. Vervolgens trok De Stuers in 1878 de nog betrekkelijk onervaren Jacobus van Lokhorst aan als architect voor andere gebouwen van het ministerie en omdat Cuypers al de functie van rijksbouwmeester had, werd Van Lokhorst aangesteld als rijksbouwkundige, tegen een lager salaris. De Stuers dacht – en niet zonder reden – dat Van Lokhorst dezelfde principes voorstond als De Stuers zelf en Cuypers, dat wil zeggen dat ook hij wilde breken met het neoclassicisme met zijn starre symmetrie, obligate gebruik van zuilen en pilasters en verhullend materiaalgebruik (het met hout betimmeren of met cement bepleisteren van muren). Cuypers en Van Lokhorst wilden liever in eerlijk baksteen bouwen, de ornamentiek laten aansluiten bij de constructie van het gebouw en bij het ontwerpen de functies van de

Afb. 18 Johannes Antonius Wilibrordus (Jan) Vrijman (1865-1954), de rijksbouwkundige die het Academiegebouw van 1909 ontwierp. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Vrijman was van 1906 tot 1923 verantwoordelijk voor de bouw van alle gebouwen van de departementen van Binnenlandse Zaken (tot 1918) en Onderwijs (sinds 1918).

verschillende onderdelen van het gebouw als uitgangspunt nemen ('van binnen naar buiten bouwen'). Om een levendiger indruk te creëren liet de jonge rijksbouwkundige zich liever inspireren door de gotiek of de Hollandse renaissancestijl dan door het sleetse classicisme.¹⁹ Als rijksbouwkundige, met achter zich een groot bureau met tientallen medewerkers, realiseerde Van Lokhorst tot het begin van de twintigste eeuw een groot aantal archief- en onderwijsgebouwen in verschillende provinciehoofdsteden en in de universiteitssteden Leiden, Groningen, Utrecht en Delft. Na zijn dood in februari 1906 volgde zijn medewerker Vrijman hem op, nadat deze al enige jaren als hoofdopzichter nauw met hem had samengewerkt.

HET ACADEMIEGEBOUW EN DE BIBLIOTHEEK

Het hoofdgebouw van de universiteit was het Academiegebouw aan het Broerplein. Dat gebouw (dat in 1906 zou afbranden) was in 1850 op een koopje gebouwd. Het zag er met zijn zes Ionische zuilen imposant uit, maar het fronton was van hout en niet van steen en aan de inrichting en de decoratie was weinig geld besteed. Aanvankelijk was men er blij mee, maar tegen het eind van de negentiende eeuw was dat wel anders. Het

sobere interieur beviel de hoogleraren steeds minder, er waren te weinig lokalen voor colleges en examens, en de uitrusting van de kabinetten en laboratoria voldeed steeds minder aan de eisen die de moderne experimentele wetenschap stelde.

Het ruimtegebrek werd het eerst aangepakt. Al in 1882 werd een collegekamer in tweeën gesplitst en al spoedig mocht ook de vrijwel nooit gebruikte curatorenkamer gebruikt worden voor faculteitsvergaderingen en examens. Maar pas het vertrek van het Natuurkundig Laboratorium, dat in 1892 naar een geheel nieuw en eigentijds onderkomen aan de rand van de stad verhuisde, bracht serieuze verlichting van de ruimte-nood. De vrijgekomen lokalen werden voor een deel ingericht als collegekamer voor de letterenfaculteit, maar het grootste deel van de vrijgekomen ruimte werd toegevoegd aan het aangrenzende scheikundige laboratorium, dat in de jaren daarna grondig verbouwd werd. De in 1893 benoemde hoogleraar A.F. Holleman kreeg nieuwe instrumenten en ook aan zijn wens om nieuwe zuurkasten te mogen aanschaffen werd voldaan.

De verfraaiing van het uiterlijk van het Academiegebouw en de modernisering van het interieur lieten wat langer op zich wachten. In 1884 werd het gebouw wel aangesloten op de waterleiding en in 1889 kwamen er nieuwe brandblusmiddelen, maar de regering had geen geld om meer dan het strikt noodzakelijke te doen. Vanaf dat jaar moest de rector elk jaar samen met de leden van de vrijwillige brandweer een controle van de blusmiddelen uitvoeren, wat enigszins komisch was. 'Ik, die het niet wist,' schreef rector F. de Boer in 1890, 'heb aan eenige mannen, die het wel wisten, de plaats van de brandkranen gewezen.'²⁰ Rector Van Hamel mocht in 1897 wel aandringen op fraaiere versiering van de wanden, en vernieuwing van het Groot Auditorium, dat kil en donker en weinig artistiek aangekleed was – en een slechte akoestiek had – voorlopig was daar nog geen zicht op. Wel kwam er een nieuwe klok en werden een jaar later in het souterrain toiletten voor de studenten geplaatst ('zeer nuttige inrichtingen niet met name te noemen').²¹ Pas vanaf 1900 werd, vooral op initiatief van secretaris van curatoren Ten Bruggen Cate, het gebouw flink aangepakt. De dichte panelen van de toegangsdeuren van het gebouw werden vervangen door ijzeren roosters, waardoor de vestibule veel lichter werd, in de hal kwamen rechts een nieuw mededelingenbord en links een rijwielstalling, en de curatorenkamer werd voorzien van nieuwe gordijnen, terwijl de examenkamer in zachtere kleuren werd geschilderd. 'Zeker zal de daarvoor bij de examinatoren teweeggebrachte zachte gemoedsstemming menigen examinandus een vergeefschen tocht besparen,' aldus rector magnificus Haga in 1900.²² Het jaar daarop kregen de wanden in de senaatskamer een zachtere kleur, waardoor de hooglerarenportretten veel beter tot hun recht kwamen, en werd er een hek om het gebouw gezet, dat de straatjeugd moest beletten om in de raamkozijnen te klimmen en de colleges te verstoren. Achter dat hek werd een bescheiden plantsoen aangelegd. Weer een jaar later werd de opknappbeurt van de senaatskamer voltooid door het aanbrengen van een schoorsteenstuk, een zeventiende-eeuws schilderij dat door het Rijksmuseum in Amsterdam in bruikleen werd gegeven. Verder schafte de secretaris een pendule in Louis XVI-stijl aan en twee imposante kandelabers op de pendanttafel voor de spiegel. Het zag er nu allemaal heel deftig en smaakvol uit, vond iedereen. Ook de vestibule, de collegekamers en de gangen werden vervolgens aangepakt, door ze in zachtere kleuren te schilderen, beter te verlichten en van enige ornamenten te voorzien. Er werd kortom alles aan gedaan om te ontkomen aan de 'witte naaktheid', die in

Afb. 19 De vestibule van het oude Academiegebouw. Achter de deur lag de aula. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

1850 misschien mooi werd gevonden, ‘doch waardoor in onze dagen van herlevenden kunstzin het oog onaangenaam wordt getroffen’, aldus Van Hamel in 1902.²³ In de jaren daarna kwam er nog een koperen gaskroon in de vestibule (‘een sieraad des daags en een lichtbron des avonds’), werd er een nieuwe terrazzovloer in de vestibule gelegd en kregen de senaatskamer en de examenkamer een wollen vloerkleed, dat de voeten lekker warm hield.

De grootste klus beloofde de renovatie van de aula te worden, de koude donkere ruimte recht achter de vestibule, waar alle academische plechtigheden plaatsvonden. Het was er zo duister dat toen in 1896 een nieuw promotieformulier werd ingevoerd, het voorlezen nogal aarzelend verliep omdat het bij het falende lamplicht niet goed te zien was wat er stond.²⁴ Jaar op jaar vroegen de curatoren bij de minister geld voor de renovatie, maar steeds weer stuitte men op een nee. Toen in 1902 het Nederlandse Philologencongres in Groningen bijeenkwam en zijn plenaire zittingen in de aula hield, was deze ruimte door rijke versiering met planten en palmbomen wel even her-schappen in een tovertuin, maar de rest van het jaar moest men het weer doen met de aankleding uit 1850. Pas in 1904 kwam de minister met geld over de brug en kon de verbouwing beginnen. De aula was daardoor voor enige tijd niet beschikbaar en de rectoraatsoverdracht moest in 1905 plaatsvinden in de doopsgezinde kerk in de Oude Boteringestraat, om de hoek als het ware. Tegelijk werd al aan de buitenzijde van het gebouw, midden op het fronton, het wapen van de universiteit aangebracht, dat wil zeggen het oude, in 1815 afgedankte wapen van de universiteit uit de tijd dat de universiteit nog een instelling was van stad en provincie.

En toen kwam de brand, die alles wat de secretaris van curatoren voor het Academiegebouw had gedaan tenietdeed. Natuurlijk werd er hevig getreurd over het verlies van het oude gebouw. Er was veel kritiek geweest, maar toen het eenmaal verdwenen was, maakte zich toch ook een gevoel van nostalgie meester van althans sommige leden van de academische gemeenschap. Iedereen vond ergens anders wel een nieuw onderkomen, maar het voelde toch alsof men in de verstrooidheid leefde; men miste in ieder geval de gezellige kout in de professorenwachtkamer.²⁵ Bij de opening van het academisch jaar in 1909, in het nieuwe gebouw, herinnerde rector magnificus Heymans zijn publiek nog even aan het oude, eenvoudige, maar in zijn soort ook deftige huis. ‘Zoo lang dat oude gebouw stond, hadden wij er heel wat op aan te merken,’ zei Heymans, ‘en niet zonder reden.’ De aula was donker en miste stijl; de onderwijslokalen waren gebrekkig ingericht; het houten getimmerte dat een fronton moest voorstellen, maar dan zonder plastische versiering, grensde aan het belachelijke. Toch waardeerde men het gebouw, ‘als een eenvoudige vrouw uit een vroegere generatie naast hare kinderen, die in de wereld vooruit zijn gekomen en hogere eischen aan het leven zijn gaan stellen.’ Moeder is wat ouderwets, en daar moeten de kinderen weleens om glimlachen, maar ze vereren haar toch. ‘De Academie’ was en bleef altijd het moederhuis.²⁶

Het nieuwe Academiegebouw was het werk van de nieuwe rijksbouwkundige Vrijman. Deze had zich in verband met de kosten (en de snelheid van bouwen) aan het grondplan van het oude Academiegebouw moeten houden. De fundamenten waren nog intact en konden zo weer gebruikt worden. Op die oude fundamenten verrees dus weer een langwerpige gebouw, met een grote toegangshal in het midden van de gevel, maar voor het overige week het nieuwe gebouw in vrijwel alles af van zijn voorganger. Men betrad het nu in opvallend donkerrode baksteen uitgevoerde gebouw na een aantal trappen te hebben bestegen, onder een arcade door te zijn gelopen en twee grote deuren te hebben geopend. Men stond dan in de hal en als men dan naar links of naar rechts liep, kwam men terecht in een gang met aan de straatzijde (op het zuiden) allemaal onderwijslokalen. Uiterst rechts was een naar de straat uitspringende collegezaal voor de hoogleraar psychologie, uiterst links een tweede collegezaal, van geringere grootte. Op de eerste verdieping, die men bereikte via een grote trap aan de achterzijde van de hal, bevond zich in het midden een nieuwe ruime aula en links en rechts daarvan een reeks kamers voor de verschillende faculteiten (in het oude gebouw hadden zulke kamers ontbroken, dat ze nu in het gebouw waren opgenomen tekent het toegenomen belang van de faculteiten). Aan het eind van de gang links bevond zich de kamer waar de curatoren vergaderden en aan de ander zijde, uiterst rechts, lag de met portretten van vroegere hoogleraren versierde senaatskamer. Behalve een hoge zolder en een ruim souterrain (waarin de woning van de conciërge was opgenomen) kende het gebouw aan het eind van de linkervleugel ook nog een ranke toren.

De stijl waarin het gebouw was opgetrokken was die van de Hollandse renaissance uit de vroege zeventiende eeuw (al deed het anderen denken aan de Noord-Duitse renaissancebouw die in het stadhuis van Bremen was toegepast). Dit was niet alleen de bouwtrant waarin Vrijman bij voorkeur werkte, men verbeeldde zich ook dat, als de Groningse universiteit bij de oprichting in 1614 een nieuw gebouw had mogen neerzetten, dat in die trant gebouwd zou zijn.²⁷ Dit laatste was overigens meer een gelegenheidsargument om de critici de mond te snoeren, die erop wezen dat het gebouw wel

heel veel leek op het Gymnasium Haganum in Den Haag, dat Vrijman iets eerder had ontworpen. Daarin hadden de critici gelijk, maar daarachter zat ook hun ongenoegen dat hier een kans gemist was om een andere Nederlandse architect nu eens gelegenheid te geven een overheidsgebouw te ontwerpen in een wat eigentijdser stijl.

Het nieuwe Academiegebouw was in alle opzichten beter en ruimer en lichter dan het oude, maar ook hier viel nog wel wat aan verdere versiering te doen. Er kwam weer een hek om het gebouw heen (dat jammer genoeg niet het straatlawaai tegenhield), maar de rest van de versiering zou plaatsvinden in het kader van de voorbereiding van het grote lustrum van 1914.

Tegenover de Academie, daarvan alleen gescheiden door de Sint-Martinuskerk, de oude Academiekerk, lag de universiteitsbibliotheek.²⁸ Ook dat gebouw was ooit modern geweest en ten tijde van de opening in 1866 had men het idee gehad er vele decennia mee toe te kunnen. Maar al rond 1880 kwamen de eerste klachten: er was te weinig personeel, er waren te weinig werkvertrekken, het aantal banden groeide veel sneller dan gedacht en er was, door het steeds intensievere gebruik dat studenten van de bibliotheek maakten, dringend behoefte aan een avondopenstelling. Het was daarbij nog een geluk dat de bibliotheek een overeenkomst had gesloten met het Groningse Leesmuseum, een vereniging die in 1868 mede door enkele hoogleraren was opgericht om voor gezamenlijke rekening boeken en tijdschriften te kopen. De vereniging legde nieuwe tijdschriftafleveringen eerst twee maanden ter inzage in het lokaal van het Leesmuseum en schonk na een jaar de tijdschriften en brochures aan de universiteitsbibliotheek. Dit bespaarde de bibliotheek aanschafkosten en omdat het Leesmuseum ook 's avonds tot tien uur open was, hadden de lezers het voordeel dat ze voor het inzien van de tijdschriften niet afhankelijk waren van de beperkte openingstijden van de bibliotheek.²⁹

De onvermijdelijke nieuwbouw zou niet meer tot stand komen onder het bewind van bibliothecaris Enschede, die sinds 1851 in functie was. Hij combineerde het werk voor de bibliotheek met het hoogleraarschap in de wiskunde en zelfs toen hij in 1881 als hoogleraar met emeritaat ging, bleef hij aan als bibliothecaris. Vijf jaar later vond hij echter dat het tijd werd dat een ander ook die taak overnam, maar curatoren vonden geen van de hoogleraren bereid tegen een aardige toelage de zorg voor de bibliotheek erbij te nemen. De historicus Blok was bereid zolang de honneurs waar te nemen, maar hij maakte er geen geheim van het ambt van bibliothecaris bepaald niet te ambiëren. Beide functies waren zijns inziens gewoon niet meer te combineren. 'Wil men de bibliotheek goed besturen,' schreef hij op 21 november 1886 aan Fruin in Leiden, 'dan geeft het ambt allerlei beslommingen, waar ik mij het liefst buiten houd.'³⁰ Curatoren zouden het liefst een full-time bibliothecaris aantrekken, tegen een salaris van 2500 gulden, maar de minister wees het verzoek daartoe af en daarom moest er een goedkopere oplossing gevonden worden. Men dacht aan een leraar geschiedenis aan de Rijks HBS, G. Penon, de penningmeester van het Leesmuseum, die het wellicht voor 800 gulden wilde doen, maar uiteindelijk werd het de lutherse theoloog en Utrechtse bibliotheekmedewerker J.W.G. van Haarst. Hij was niet gepromoveerd en verdiende slechts 1600 gulden, veel minder dan de bibliothecaris in Utrecht, die een jaarsalaris van 3000 gulden ontving.

Van Haarst pakte de zaken op een moderne manier aan. Bij de Utrechtse bibliothecaris P.A. Tiele had hij geleerd hoe een moderne bibliotheek haar catalogi bijhield (Tiele

had het weer afgekeken van de bibliotheek van Halle) en dat nieuwe systeem voerde Van Haarst nu ook in Groningen in. De catalogus werd niet meer in boekvorm uitgegeven (zo'n catalogus is al verouderd op het moment dat hij verschijnt), maar voor elk boek werd een apart fiche gemaakt, dat ten behoeve van de alfabetische catalogus ingebonden werd in kleine boekjes, de zogenaamde Leidse boekjes (in Leiden was dit systeem het eerst ingevoerd). Eén keer per jaar werden de boekjes losgemaakt en werden de fiches van de nieuw aangeschafte werken ertussen gestopt, zodat deze catalogus weer bij de tijd was. Voor de systematische en de standcatalogus hoefde dat niet, omdat de losse fiches in kaartenbakken werden bewaard. Het was een handig systeem, dat meer dan een eeuw goed heeft gefunctioneerd.

Een andere verbetering die onder Van Haarst tot stand kwam, was de aanstelling van een wetenschappelijke bibliotheekmedewerker in de rang van conservator. Als eerste werd in 1895 de net gepromoveerde historicus Hajo Brugmans aangetrokken, die als opdracht kreeg het maken van een catalogus van de handschriften in het bezit van de bibliotheek. Deze *Catalogus Codicum Manuscriptorum* verscheen in 1898, een jaar nadat Brugmans al weer vertrokken was naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Hij was inmiddels opgevolgd door de arabist en filosoof Tjitze Jacobs de Boer, die begon met een catalogus van de incunabelen die de bibliotheek rijk was. Hij zou in dienst blijven tot 1904, toen ook hij naar de Koninklijke Bibliotheek vertrok. Zijn opvolger was de classicus en oudhistoricus Antoon Gerard Roos.

Inmiddels was de al langer gewenste verbouwing en uitbreiding van het bibliotheekgebouw tot stand gekomen. Door de sloop van de oude Academiekerk in 1893 en de

Afb. 20 Het nieuwe magazijn in de bibliotheekuitbreiding van 1898. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

bouw van een nieuwe, wat compactere katholieke kerk op dezelfde plaats, was er aan de oostzijde van het bibliotheekgebouw, aan de Poststraat, een perceel vrijgekomen dat heel geschikt leek voor de uitbreiding van de bibliotheek. Van Haarst diende daartoe al in november 1893 een voorstel in bij curatoren, die het overnamen en zich tot de minister wendden, en die zette het benodigde bedrag op de begroting voor 1895. Voor rijksbouwkundige Van Lokhorst was hier weinig eer aan te beleven, daar het gebouw geheel ingesloten was door andere bebouwing en vanaf de straat niet goed te zien was. Van Lokhorst ontwierp een vier verdiepingen hoog, blokvormig magazijn naast het oude gebouw (de oostvleugel van het oude gebouw moest er wel voor afgebroken worden). Door de lichtkappen in het verder platte dak zag het gebouw eruit als een fabriekshal, maar vanbinnen was alles op het bewaren van boeken ingericht: ijzeren kasten die van de vloer doorliepen tot het plafond, roostervloeren die de verwarmde lucht van beneden naar boven makkelijk doorlieten. De opslagruimte werd vergroot met 4400 strekkende meter, meer dan genoeg voor heel veel jaren, dacht men (de bibliotheek telde in 1898 90.000 banden). In het oude gebouw kwam nu ook een serieuze leeszaal met woordenboeken en encyclopedieën in open opstelling. Er stonden drie tafels met in totaal 24 stoelen. Het geheel werd begin 1898 opgeleverd. De ingang bleef aan de Zwanestraat.

De winst bleek tegen te vallen. Het nieuwe gebouw vertoonde allerlei gebreken, fatale gebreken zelfs. In 1900 werd de stoker van de bibliotheek dood gevonden in de ruimte waar de ketel van de centrale verwarming stond: kolendampvergiftiging. Ook was er herhaaldelijk sprake van lekkage en ten slotte werd de ruimte om boeken op te slaan al spoedig weer erg krap. De universiteitsbibliotheek kreeg van hoogleraren en particulieren die de universiteit een goed hart toedroegen regelmatig forse legaten of bruiklenen. In 1900 schonk een alumnus de rijke bibliotheek van Mello Backer, in 1904 kwamen de boeken van het Kunstgenootschap Pictura naar de Zwanesstraat en het jaar daarop kreeg de bibliotheek de boeken van de Nederlandse Hervormde Kerk in bruikleen. Voor de kerkelijk hoogleraren had de Hervormde Kerk sinds 1877 een aparte bibliotheek opgericht (de rijksuniversiteit was immers niet verplicht boeken te kopen ten gebruike van de hoogleraren van de kerk), maar na de wetswijziging van 1905, waarbij de kerkelijk hoogleraren meer in de universiteit werden geïntegreerd, was de noodzaak voor zo'n aparte bibliotheek er niet meer en schonk de Hervormde Kerk de ruim duizend titels aan de universiteit.

Hoe alle problemen opgelost moesten worden, daarover ging niet Van Haarst, die in 1906 om gezondheidsredenen met pensioen ging, maar zijn opvolger, de conservator Roos. Deze pakte het beheer van de bibliotheek een stuk professioneler aan. Zo zocht hij samenwerking met andere universiteitsbibliotheken om zo goedkoop mogelijk in te kopen. Ook streefde hij ernaar het ruilverkeer tussen de Nederlandse en buitenlandse universiteiten (het ging daarbij voornamelijk om dissertaties) enigszins te reguleren door tot een taakverdeling te komen, zodat een universiteit alleen nog maar de dissertaties uit bepaalde landen kreeg. En Roos voerde in 1906 meteen de avondopenstelling in. Hij slaagde erin het aanschafbudget voor de bibliotheek geleidelijk omhoog te brengen en voor de catalogisering en de dienstverlening aan het publiek extra personeel aan te trekken. De universiteitsbibliotheek trok namelijk in de periode 1887-1912, een kwarteeuw, drie keer zoveel bezoekers en verwerkte in die tijd ook drie

keer zoveel uitleningen, en dat kon niet met het op dat moment beschikbare personeel gedaan worden. Bovendien deden de bibliotheekmedewerkers ook veel administratief werk voor de decentrale bibliotheken die in deze tijd in de afzonderlijke laboratoria en klinieken tot stand kwamen. Er was dus alle reden voor verhoging van het budget van de bibliotheek. Alleen het salaris van Roos (inmiddels 3000 gulden, 500 gulden minder dan wat zijn collega in Leiden verdiende, en 1500 gulden minder dan wat zijn collega in Amsterdam kreeg) werd niet gelijkgetrokken met dat van zijn collega's in andere steden.

Tegen 1912 werden de klachten over het gebouw van de bibliotheek wel heel dringend, omdat toen een schenking van de oud-bibliothecaris Enschede in de universiteitsbibliotheek werd opgenomen. De curatoren legden toen de minister het plan voor een geheel nieuw gebouw neer te zetten. Over de vraag waar dat gebouw moest komen, liepen de meningen uiteen. Aftredend rector Nijhoff zag er wel wat in om de bibliotheek te verplaatsen naar de weilanden aan gene zijde van het Academisch Ziekenhuis, dat in 1903 was verhuisd naar een terrein tussen de Oostersingel en het Verbindingskanaal (de oude oostelijke stadsgracht). Er zou vanuit de stad een brede weg naar de noordpunt van dat terrein aangelegd worden en als die weg doorgetrokken zou worden over het kanaal, wat toen al in de bedoeling lag, zou daar weer plaats zijn voor een groot aantal laboratoria en klinieken. Als er dan ook een goede tramverbinding vanaf de Grote Markt naar dat nieuwe, onbebouwde terrein kwam, kon daar een 'cité universitaire' verrijzen, inclusief een nieuwe universiteitsbibliotheek.³¹ Niet iedereen was daar echter van gecharmeerd, zoals rector magnificus Kern in 1913 liet merken.³² En er kwam dan ook niets van terecht. Besloten werd de nieuwe bibliotheek te bouwen op de plek van de bestaande bibliotheek. Rijksbouwkundige Vrijman ontwierp een gebouw dat aansloot – ook in stijl – bij het boekenmagazijn dat in 1898 gereed was gekomen. De administratie, het uitleenbureau en de leeskamers zouden tijdelijk verplaatst worden naar het oude postkantoor aan de Poststraat en daar zou ook een deel van de boeken-schat van de bibliotheek een plek krijgen. In 1914 zou de verbouwing beginnen (uiteindelijk werd dat 1 januari 1915) en zij zou zeker een aantal jaren duren.³³

BAKSTENEN VOOR DE BÈTA'S

Het Academiegebouw en de universiteitsbibliotheek waren er voor de hele universiteit, voor alle studenten van alle studierichtingen.³⁴ Maar wat gebeurde er op bouwkundig gebied voor de afzonderlijke faculteiten? Als we kijken naar wat er voor elke faculteit gebouwd werd, is het overduidelijk dat de medische en de natuurwetenschappelijke faculteiten het leeuwendeel van de nieuwbouwfondsen opslokten. In die faculteiten waren door de wet van 1876 allerlei nieuwe vakken opgenomen, vakken die eerder niet gegeven werden of die samen met andere vakken door een en dezelfde hoogleraar gegeven werden. Ook in de andere faculteiten kwam dat voor, maar het feit dat bijvoorbeeld Grieks en Latijn nu gesplitst werden, vergde geen nieuwe gebouwen of voorzieningen. Dat was doorgaans wel het geval bij nieuwe of verzelfstandigde vakken in de medische en de natuurwetenschappelijke faculteit. In Duitsland werden al sinds ongeveer 1825 voor steeds meer vakken laboratoria gebouwd en in Nederland volgde men op enige af-

stand die trend. Binnen een halve eeuw was een voorziening die voorheen alleen door chemici werd gebruikt, het laboratorium, de standaard geworden voor een groot aantal andere wetenschappen. Doordat bovendien de medische wetenschap steeds meer gebruik ging maken van natuurwetenschappelijke methoden, zoals het laboratoriumexperiment, en doordat studenten nu ook geacht werden de stof onder de knie te krijgen door in het laboratorium zelf praktisch werkzaam te zijn, was de bouw van nieuwe laboratoria onvermijdelijk.³⁵

FARMACIE EN NATUURKUNDE

Het eerste laboratorium dat na de invoering van de wet van 1876 in Groningen verrees, was het Farmaceutisch Laboratorium in de Grote Rozenstraat. De voorbereiding van de bouw daarvan begon al voordat de nieuwe hoogleraar, Plugge, die uit Japan moest komen, in Groningen gearriveerd was. Plugge kreeg zolang onderdak in het Fysiologisch Laboratorium van zijn oude chef Huizinga. De bouw vorderde goed en op 7 februari 1880 kon Plugge zijn nieuwe laboratorium openen met een redevoering 'Over het onderricht van de pharmacie en de toxicologie'.

In meer dan één opzicht was de bouw van het Farmaceutisch Laboratorium een ongelukkig begin. Er ging veel discussie aan vooraf, waarbij de emoties hoog opliepen. Op de plek waar het gebouw verrees, stond tot die tijd een paardenslagerij en toen deze te koop werd aangeboden, suggereerde de hoogleraar plantkunde De Boer (die ernaast woonde) de curatoren dit terrein aan te kopen en een universitaire bestemming te geven. Hij hoopte dat daar een uitbreiding van het Botanisch Laboratorium zou komen, en wel speciaal voor de farmaceutische botanie. Dat was officieel een onderdeel van de leeropdracht van de nieuwe hoogleraar farmacie, maar dat vak kon volgens De Boer beter gegeven worden door een lector die onder zijn toezicht zou staan. Curatoren paktten de suggestie om het pand aan te kopen op, maar nadat de paardenslagerij voor afbraak verkocht was, verrees daar niet een uitbreiding van het Botanisch Laboratorium, maar een farmaceutisch laboratorium. En dat nieuwe laboratorium omvatte niet alleen het perceel van de oude paardenslagerij. Ook het aangrenzende huis van de hoogleraar plantkunde, De Boer dus, werd erbij getrokken (het rechtergedeelte werd zelfs afgebroken) en het zich dáárnaast weer bevindende oude chemische laboratorium werd er eveneens in opgenomen. De Boer zou elders in de stad naar een nieuwe woning moeten omzien.

Natuurlijk verzette De Boer zich hevig tegen deze regeling. Hij had nog een appeltje te schillen met de curatoren over het verlies van emolumenten door het afschaffen van het onderwijs in de landhuishoudkunde in 1877, maar hij wilde ook niet fysiek gescheiden worden van de hortus en zijn laboratorium. Hij riep de hulp in van zijn Utrechtse collega-bioloog Pieter Harting, die op zijn beurt weer de Koninklijke Akademie van Wetenschappen alarmeerde. De Akademie had sinds kort een commissie die zich speciaal met zaken betreffende het hoger onderwijs bezighield en deze drong er in een brief van 8 mei 1880 bij de minister op aan 'dat voortaan van Regeeringswege geene Laboratoria, Observatoria, Musea, enz., meer worden opgericht, zonder dat daaraan eene woning voor den Directeur dier Inrichtingen verbonden is'. De commissie

vond dat de hoogleraar die ook leiding moet geven aan zo'n werkplaats van de wetenschap niet goed kon functioneren 'indien hem niet vergund wordt in die Instelling te wonen en ze als het heiligdom te beschouwen, welks bloei en inwendig leven hem ter behartiging werd toevertrouwd'.³⁶ In Duitsland was dit doorgaans het geval, maar in Nederland was dit inzicht nog niet goed doorgedrongen:

Een ieder, die ooit aan het hoofd eener werkplaats voor H.O. gestaan heeft, zal kunnen getuigen, hoe de arbeid dáár verricht; de aantekeningen dáár gemaakt; de toestellen dáár in orde gebracht, op den duur zijne ziel blijven vervullen; hoe ontelbare malen hij, in zijne van die plaats verwijderde woning, gewenscht heeft zijn laboratorium even te kunnen betreden om er voor eene les, voor eene proef, voor een onderzoek, nog iets na te zien of in orde te brengen; welk een tijdverlies het heen- en weêrloopen hem gekost heeft.³⁷

Vandaar dat een laboratorium voor een geleerde 'noch met een kantoor, noch met een atelier te vergelijken is, wyl men deze verlaat met het doel om verstrooïing in andere bezigheden te zoeken'.³⁸

Dat was wel een heel verheven voorstelling van het ambt van een hoogleraar, maar kennelijk dachten de leden van de Akademie er werkelijk zo over. Hun laboratorium was geen kantoor, dat men voor zijn werk bezoekt en dat verder buiten het privéleven staat; privaat en ambtelijk leven waren in hun bestaan met elkaar versmolten. Een hoogleraar leeft voor de wetenschap en moet dus wonen waar de wetenschap beoefend wordt. Maar geholpen heeft de brief wel, want uiteindelijk kreeg De Boer toch een nieuwe, wederom door Van Lokhorst ontworpen woning bij de hortus, zij het aan de andere kant, op de noordoostelijke hoek. De Boer hoefde alleen maar de hortus door te lopen om weer bij zijn laboratorium en zijn herbarium te komen. En voor Plugge (die ongehuwd was en weinig eisen stelde) kwam er een dienstwoning in het Farmaceutisch Laboratorium.³⁹

Met de bouw van het Farmaceutisch Laboratorium en het nieuwe woonhuis van De Boer gaf de nog maar kort daarvoor benoemde rijksbouwkundige Van Lokhorst in Groningen zijn visitekaartje af. Zijn voorkeur voor baksteenarchitectuur met neogotische stijlkenmerken valt duidelijk te herkennen in het Farmaceutisch Laboratorium, maar architectonisch is het gebouw bepaald geen succes. De neerlandicus Moltzer, die in 1881 als scheidend rector magnificus de opening van het nieuwe laboratorium in zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit vermeldde, wilde graag geloven dat de inrichting van het gebouw doelmatig was, maar liet er geen twijfel over bestaan dat in esthetisch opzicht het gebouw veel te wensen overliet. Pas bij de opening bleek dat het nieuwe pand dienst zou doen als farmaceutisch laboratorium. Hij ergerde zich aan de gekozen bouwstijl, 'die alles modelleert naar een eenige idee en alle kenmerkend onderscheid uitwischt, derhalve alle karakter doodt' (wat hij daarmee precies bedoelde is niet duidelijk). Ook over het nieuwe huis van de hoogleraar plantkunde brak hij de staf. Het deed Moltzer denken aan een 'graanpakhuis met hijschoestel'.⁴⁰ En inderdaad, de hoge vooruitspringende overkapping aan de voorzijde van het huis doet daar enigszins aan denken (voor hetzelfde geld kan men denken aan een tolhuis of een treinstationnetje).

Die kritiek was misschien wat te scherp – het huis van de hoogleraar had tenslotte ook een mooie serre, waaruit men zo in de hortus stapte. Maar wie tegenwoordig de

Afb. 21 Het nieuwe woonhuis van de hoogleraar plantkunde in de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat. RHC Groninger Archieven.

Grote Rozenstraat in loopt en het (inmiddels voormalige) Farmaceutisch Laboratorium eens goed in zich opneemt, zal moeilijk kunnen volhouden dat dit pand een hoogtepunt van negentiende-eeuwse architectuur is. Met zijn twee bouwlagen en zolderverdieping was het een tamelijk hoog gebouw in een omgeving van vooral eenvoudige, lage huisjes. Het nieuwe gedeelte van het laboratorium was ook beduidend hoger dan voormalige huis van de hoogleraar botanie en de aansluiting tussen oud en nieuw was niet gelukkig. De overgang wordt tot stand gebracht door een diagonale gevelafsluiting, een schuin aflopend muurtje dat geen enkele functie heeft. Aan de andere zijde is het laboratorium daarentegen afgesloten door een vooruitspringend hoekelement dat bekroond is door een topgevel, waardoor het gebouw als geheel enigszins uit het lood hangt. Ook het feit dat de vier ramen in het middengedeelte asymmetrisch zijn geplaatst, maakt dat de hele compositie geen sterke visuele samenhang vertoont. De bakstenen ornamenten en de muurankers zijn daarentegen wel decoratief, vooral door de wisselende invulling van de boogsegmenten en halve cirkels boven de ramen. Maar uiteindelijk is het gebouw toch vooral interessant als een van de eerste voorbeelden van de baksteenarchitectuur die het Groningse stadsbeeld na 1880 ging domineren.⁴¹

Het tweede gebouw dat voor de faculteit Wis- en Natuurkunde werd neergezet, was het Natuurkundig Laboratorium, op de hoek van de Westersingel en de Verlengde Visserstraat. Natuurkunde was sedert het midden van de negentiende eeuw ondergebracht

in een paar vertrekken van het Academiegebouw, maar al rond 1875 begon de toenmalige hoogleraar, R.A. Mees, aan te dringen op een eigen laboratorium buiten het Academiegebouw. Toen dat gebouw neergezet werd, leefde men nog half in de tijd van de natuur- en scheikundige kabinetten, lokalen waar de hoogleraar de instrumenten bewaarde die hij tijdens zijn college gebruikte. Dat was de tijd waarin hij het met één amanuensis wel afkon. Maar de opkomst van het experimentele onderzoek en de noodzaak om de studenten zelf ervaring met onderzoek te laten opdoen, vergden meer ruimte dan in het Academiegebouw voorhanden was (ditzelfde gold trouwens voor de scheikunde, die er ook ondergebracht was). Het was dus behelpen en het onderzoek over de slinger van Foucault waar Kamerlingh Onnes in 1879 op promoveerde, moest bij gebrek aan beter in de vochtige kelder van het Academiegebouw worden uitgevoerd – in een hondenkooi dat daar toen afgetimmerd was. Daar beschikte hij tenminste over een redelijk vaste ondergrond voor zijn instrumenten, die op de verdieping waarop het eigenlijke laboratorium was gevestigd te veel te lijden hadden van de trillingen in het gebouw.⁴²

Toen Herman Haga in 1886 aantrad als de nieuwe hoogleraar natuurkunde en meteorologie viel de situatie hem in Groningen erg tegen.⁴³ Hij had als leraar aan de hbs in Delft eerder proeven gedaan in het Natuurkundig Laboratorium van de Polytechnische School aldaar en dat laboratorium was veel doelmatiger ingericht dan zijn nieuwe werkplek in Groningen. Voor het galvanometrische onderzoek waarin hij zich had gespecialiseerd waren de lokalen in het Academiegebouw zelfs ten enenmale ongeschikt. De muren en de vloer bewogen mee met elke stevige wind en door het heen en weer lo-

Afb. 22 Het Natuurkundig Laboratorium ca. 1910. Duidelijk zichtbaar is de bovenleiding van de tram over de Westersingel die het onderzoek in het laboratorium ernstig hinderde. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

pen van studenten gingen er voortdurend lichte trillingen door het gebouw, wat voor nauwkeurige metingen bijzonder hinderlijk was. Maar als Haga dan uitweek naar de kelder, kon het gebeuren dat zelfs het op en neer bewegen van de zwengel van de pomp in het aangrenzende vertrek in het souterrain (waar de conciërge woonde) al geweldige schommelingen in de meterstand veroorzaakte. Nauwkeurige proeven konden daarom pas gedaan worden als de conciërge en zijn vrouw naar bed waren!⁴⁴

Haga had dus alle redenen om te pleiten voor een nieuw laboratorium op een plek redelijk ver van de openbare weg en op een vaste ondergrond. Dit terrein werd gevonden, voor het eerst niet in de buurt van panden die al door de universiteit gebruikt werden, maar aan de westelijk rand van de stad op het voormalige Krane-bolwerk. Dat terrein lag op voldoende afstand van de vaarroutes door het Hoendiep en het Reitdiep, op een plek waar de bebouwing ophield en geen intensief doorgaand verkeer was (de Verlengde Visserstraat liep daar dood, de Kraneweg was er nog niet) en waar door het zware bastion in de loop der eeuwen de grond goed was samengeperst, zodat een trillingvrije opstelling van de instrumenten mogelijk was.

Het gebouw dat Van Lokhorst in nauwe samenspraak met Haga ontwierp, was architectonisch heel wat interessanter dan het Farmaceutisch Laboratorium. Van Lokhorst slaagde er dit keer wel in om met iets te komen wat een zekere eenheid uitstraalde. Het laboratorium is gebouwd in een stijl die neigt naar neogotiek, met zijn spitsbogige glas-in-loodramen, torenvormige hoekoplossing en het met een pinakel bekroond beeldhouwwerk aan de noordzijde. De verschillende ruimten zijn gegroepeerd in een L-vorm, gedeeltelijk in één bouwlaag, in de hoekpartij opgetrokken tot een donjonachtige massa, afgedekt met een schilddak en een ronde arkeltoren. Aan de westzijde (langs de Westersingel) bevinden zich enige vertrekken voor de amanuensis en de onderwijsruimten, inclusief een hoge collegezaal, aan de noordzijde bevinden zich de verschillende laboratoria, inclusief de werkruimten voor de hoogleraar. De storende werking die heen en weer lopende studenten op de proefopstelling zouden kunnen hebben, was dus ook al geminimaliseerd door de onderwijsruimten te scheiden van de onderzoeksruimten. In de bovenverdiepingen van de hoekpartij waren de magazijnen ondergebracht (later werd de bovenste verdieping ingeruimd voor het hoofdstation van de Meteorologische Dienst en werden op het dak enige meetapparaten ondergebracht in een speciaal daarvoor gebouwd torentje).

Het opmerkelijkst aan het gebouw was echter niet de uiterlijke vormgeving, maar de locatie en de speciale voorzorgen die de architect genomen had om het gebouw trillingvrij en vrij van magnetische schommelingen te maken. Natuurlijk gaven de neogotische elementen meteen al aanleiding tot verbaasd commentaar. Rector magnificus Sijmons had zich moeten verzoenen met het 'stuitend anachronisme, dat aan een der modernste wetenschappen huisvesting wordt verleend in middeleeuwse bouwvormen', en vatte de keuze voor deze ongetwijfeld dure architectuur maar op als een bewijs van de mildheid van regering en volksvertegenwoordiging.⁴⁵ Maar het meest verbaasde men zich er bij de opening van het gebouw op 7 mei 1892 over dat in het hele gebouw nergens of vrijwel nergens ijzer was gebruikt. Haga deed onderzoek waarbij zeer nauwkeurige metingen vereist waren en waarbij elke verstoring van het aardmagnetische veld uitgesloten moest worden. Om dat te garanderen moest het element ijzer, dat zich makkelijk liet magnetiseren, zo veel mogelijk geweerd worden en daarom

zijn in het hele gebouw de spijkers, krammen, leihaken, buizen, trapleuningen, deurkrukken en contragewichten bij de borden in de collegezaal vervangen door geel en rood koper, lood, zandsteen en deltametaal (een niet-magnetiseerbaar metaal). Elektriciteitsdraden waren opgeborgen in dunne kartonnen kokers en het hek om het gebouw was van steen en van hout. Haga wist dat Harvard University kort tevoren een laboratorium gebouwd had waarin ook geen of weinig ijzer was verwerkt, maar uit eerste metingen bleek dat zijn nieuwe laboratorium dat in de Verenigde Staten duidelijk overtrof. Het vermijden van het gebruik van ijzer was niet makkelijk geweest. 'Zeker is nergens in de laatste eeuw het nut van het ijzer zóó duidelijk gebleken als hier bij den aanbouw, waar dagelijks dat zoo bruikbare materiaal gemist moest worden,' aldus Haga in zijn inwijdingstoespraak.⁴⁶ Alleen het ijzer dat van nature in klei en dus in baksteen voorkomt viel niet te vermijden en ook een enkel verwarmingsrooster moest toch nog in ijzer worden uitgevoerd. Maar het resultaat was dat de aardmagnetische kracht in alle vertrekken gelijkmatig was. Er was tot dat moment geen voorbeeld van een gebouw dat zo volledig tegemoet kwam aan de eisen die het moderne onderzoek stelde. Haga was begrijpelijkerwijs uitermate content over het ontwerp van Van Lokhorst. 'Aan de gestelde eischen is toch op eene wijze voldaan, die den ontwerper tot eer mag strekken,' schreef hij al in 1889 aan Van Lokhorst.⁴⁷

Triest en onbegrijpelijk was het daarom dat de gemeente in het geheel geen rekening wenste te houden met de speciale eisen die aan de omgeving van het Natuurkundig Laboratorium werden gesteld toen men in 1909 een tramlijn over de Westersingel en de inmiddels aangelegde Kraneweg wilde aanleggen. De elektrische geleiding zou plaatsvinden via de rails en niet via een bovenleiding. Dat laatste zou de verstoring van het magnetisch veld tot een misschien net aanvaardbaar minimum hebben teruggebracht, maar de gemeente koos desondanks voor de eerste variant. Ook een andersluidend advies van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en een onderzoek van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut konden de gemeente niet op andere gedachten brengen. Bepaalde proeven konden voortaan alleen nog maar 's nachts uitgevoerd worden, als de tram niet reed.⁴⁸ Overigens bleek ook om andere redenen de ijzervrijheid niet te handhaven. De koperen radiatoren bleken niet bestand tegen het hete water van de centrale verwarming en moesten alsnog door ijzeren radiatoren vervangen worden, terwijl ook de komst van het meteorologisch waarnemingsstation hoog in de 'donjon' voor complicaties zorgde. Maar Haga en zijn assistenten waren toen al overgeschakeld op een type onderzoek waarvoor die tramlijn en die ijzeren radiatoren niet bezwaarlijk waren. Al snel na de ontdekking van de röntgenstraling in 1896 had Haga mensen aan het werk gezet om onderzoek te doen naar de aard en werking van deze straling, die aanvankelijk tot de grote mysteriën van de moderne natuurkunde behoorde. Het onderzoek dat hij op dat terrein deed, bleek uiteindelijk belangrijker dan de precisieingenen die hij zich in 1892 had voorgenomen uit te voeren.

BOTANIE EN GEOLOGIE

In de wet van 1876 was het vak landhuishoudkunde verdwenen. De Groningse hoogleraar plantkunde De Boer gaf die lessen nog tot 1 oktober 1877 en daarna was dat niet

meer nodig. De amanuensis van de hortus, J.H. Groenewold, gaf dit vak daarna nog enige tijd aan de leerlingen van de Rijkskweekschool, tot het ten gevolge van zijn pensionering in 1885 ook daar verdween. Omdat landhuishoudkunde als academisch vak was opgeheven, was er ook geen reden meer voor een aparte landhuishoudkundige tuin naast de hortus botanicus en in 1881 werd dit terrein, ten westen van de hortus, bij de hortus getrokken. Op dit deel van de tuin kwam nu een pinetum. De tuin werd inmiddels verzorgd door de hortulanus A. Fiet, die in 1879 de oude William Kent was opgevolgd. Door de uitbreiding met de oude landhuishoudkundige tuin was de Groningse hortus 1,4 hectare groot geworden en daarmee in grootte de tweede van Nederland (na die van Leiden).⁴⁹

Maar terwijl de hortus steeds groter werd (ook naderhand werd nog weleens een perceeltje bijgekocht), nam zijn betekenis voor de botanische wetenschap juist af. De botanie werd steeds meer een experimentele wetenschap, waarin niet de kennis van bijzondere planten, maar het zoeken naar de algemene wetten van het plantenleven centraal kwam te staan. Een proeftuin voor fysiologische of genetische experimenten bleef wel nodig, maar het accent verschoof steeds meer naar het laboratoriumwerk. De Boer, die in 1871 aangetreden was, had aanvankelijk zijn colleges moeten geven in een klein gebouwtje achter het oude Laboratorium Chemicum in de Rozenstraat. Omdat dat toch wat te krap was, liet hij er in 1874 een verdieping op zetten. Beneden gaf hij voortaan zijn colleges en daar werd voor hem na de strijd om het hortushuis ook een zitkamer ingericht, terwijl op de eerste verdieping een bescheiden practicumruimte, een donkere kamer en een herbariumkamer werden afgetimmerd. Meer had De Boer niet nodig. Hij was vooral morfoloog en deed geen proeven; voor hem volstond een ruimte waar hij en zijn studenten microscopische waarnemingen konden verrichten. Vanwege een slepende ziekte was hij amper in staat tot meer dan het geven van zijn colleges. Maar degene die hem in 1890 opvolgde, de leraar natuurlijke historie en directeur van de Bussumse Rijks HBS Jan Willem Moll, was een ambitieuze plantenfysioloog die voor zijn soms ingewikkelde proeven veel meer ruimte nodig had.⁵⁰ Hij begon dan ook meteen te ijveren voor de bouw van een volwaardig botanisch laboratorium, waarin volop ruimte zou zijn voor niet alleen microscopisch, maar vooral ook experimenteel onderzoek.

Nadat het Natuurkundig Laboratorium was voltooid, was Moll aan de beurt. Op de begroting voor 1894 werd geld vrijgemaakt voor een botanisch laboratorium in Groningen en konden Moll en Van Lokhorst aan de slag. Samen maakten ze een reis langs botanische laboratoria in Europa om zich te oriënteren op de mogelijkheden, en in goede harmonie ontwierpen ze een laboratorium dat tot de beste van Europa zou behoren. In 1897 was de bouw zo goed als klaar en kon de inrichting beginnen. Op 22 april 1899 opende Moll het laboratorium met het uitspreken van de rede 'Onze laboratoria en de wetenschap'.⁵¹

Van Lokhorst had een gebouw ontworpen dat vrijwel de hele ruimte tussen het Farmaceutisch Laboratorium aan de oostkant en een reeks lage huisjes aan de westkant vulde. Het gebouw was onderkelderd en bestond verder uit twee bouwlagen. De hoofdas ligt parallel aan de straat. In het midden van de gevel bevindt zich de toegangspartij, die vanaf de verdieping gemarkeerd wordt door twee hoog opgaande torentjes en een groot, spitsbogig glas-in-loodraam boven de deur. Links en rechts van de toe-

Afb. 23 Het Botanisch Laboratorium in de Grote Rozenstraat. Het contrast met de lage huisjes in deze volksbuurt is opvallend. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

gangspartij waren twee traveeën, die met hun smalle ramen en hun afgeschuinde daken een levendig geheel opleverden. Vooral vanuit de hortus gezien had het afwisselend met wolfs- en schilddaken gedekte laboratorium een ietwat landelijk karakter, alsof hier niet een laboratorium, maar een landhuis stond. Aan de achterzijde was echter ook duidelijk dat het gebouw veel groter was dan het aan de voorzijde leek. Achter de lage huisjes aan de westzijde van het laboratorium had Van Lokhorst een afdeling voor microscopisch onderzoek en onderwijs gebouwd, dat zich onderscheidde door vier grote spiegelramen van 3,5 bij 4,5 meter die het noorderlicht maximaal toelieten in de microscoopzaal op de eerste verdieping. De architect en zijn opdrachtgevers gingen ervan uit dat die lage huisjes op den duur wel door de staat verworven zouden worden, en inderdaad is in 1909 op die plek door Van Lokhorsts opvolger Vrijman een uitbreiding van het laboratorium gerealiseerd die naadloos aansloot bij de bestaande bouw.

Aan de voorzijde van het gebouw waren de meeste kamers bestemd voor het museum, het herbarium en de bibliotheek, maar het opvallendste onderdeel van het geheel was de combinatie van de collegkamer op de eerste verdieping en de daarnaast gelegen demonstratiekamer. Moll had heel specifieke ideeën over het onderwijs in de botanie en Van Lokhorst had zijn best gedaan om bij het ontwerpen van de indeling van het laboratorium aan die wensen tegemoet te komen. Moll was van mening dat goed botanisch onderwijs niet gediend was met het bespreken en daarna doorgeven van bepaald plantenmateriaal – de gebruikelijke onderwijsmethode. Studenten hadden dan ofwel geen goed zicht op het materiaal dat de hoogleraar hun demonstreerde, ofwel konden maar voor korte tijd het object van nabij bekijken. Daarom voerde Moll het systeem

in dat hij tijdens zijn college het materiaal demonstreerde door projectie van diapositieven op een groot wit bord en dat de levende planten, de planten uit het herbarium, microscopen met preparaten, museumobjecten, boeken en toestellen daarna een week lang te bekijken waren in de als tentoonstellingsruimte ingerichte demonstratiezaal naast de collegeruimte. Aan de projectie waren bijzondere eisen gesteld; te vaak had Moll meegemaakt dat de projectie ‘misbruikt of op onoordeelkundige wijze toegepast wordt’, bijvoorbeeld doordat de projectie voortdurend onderbroken werd door het dicht- en openschuiven van de gordijnen.⁵² Om de dia’s te kunnen projecteren was in de collegekamer een aparte projectiekamer opgenomen, waar de amanuensis tijdens het college de dia’s kon laten verschijnen op het bord achter de hoogleraar. In de regel werd er bij elektrisch licht college gegeven en de verlichting kon door de spreker vanaf zijn kathedraal zodanig geregeld worden, dat de studenten tijdens de projectie ook aantekeningen konden maken. Moll had een uitgebreide serie diapositieven aangelegd, en een projectielantaarn gekocht die zowel microscopische preparaten kon projecteren als grote beelden, zo ‘dat de toeschouwer zich menigmaal in de afgebeelde landschappen, tuinen, bosschen of lokalen min of meer verplaatst gevoelt’.⁵³ Omdat Moll ook weleens wat op het bord wilde schrijven, was er behalve een projectiebord een zwart schoolbord in de collegekamer aangebracht, en beide borden konden met behulp van katrollen omhoog en omlaag worden bewogen. Als beide borden tegelijk omhoog waren getrokken, verscheen daar een deur die toegang gaf tot een deel van het museum. We kunnen hier goed zien wat Van Lokhorst verstond over het ‘van binnen naar buiten’ te werk gaan bij het ontwerpen van een laboratorium: eerst de ruimten groeperen, daarna het architectonisch omhulsel ontwerpen. Moll was uitermate te spreken over het resultaat en zwaaide in zijn beschrijving van het laboratorium in het gedenkboek uit 1914 de toen al overleden architect alle lof toe. Van Lokhorst voerde volgens Moll een laboratoriumstijl in waarvan men in het buitenland geen voorbeelden kon vinden.

Het botanisch laboratorium, met inachtneming van alle uitgesproken eischen der wetenschap gebouwd, kan beschouwd worden als het rijpste en meest volkomen voortbrengsel van zijn groot talent, waaraan in wetenschappelijke kringen niet altijd de waardeering te beurt is gevallen, die de geschiedenis er ongetwijfeld aan zal toekennen.⁵⁴

Na de ingebruikneming van het laboratorium voerde Moll ook een grote reorganisatie van de hortus door. Hij gaf de landschapsarchitect Jan Vroom sr. (bekend van de slinger- en gertuinen bij Groningse boerderijen) de opdracht de hortus een eigentijdser karakter te geven en dat leidde ertoe dat het grootste deel van de tuin werd herschapen in een wandelpark met hogere en lagere stukken, een kronkelende waterpartij en slingerende paden. Het pronkstuk van de hortus was een grote paardenkastanje midden in de tuin. Gedurende een paar dagen per week was de tuin open voor het publiek, dat van die mogelijkheid ook ruimschoots gebruik schijnt te hebben gemaakt. Alleen het westelijk uiteinde van de tuin was niet toegankelijk, want daar bevonden zich de kweekvakken en de proefveldjes van Tine Tammes. Her en der verspreid door de tuin bevonden zich de kassen voor de kwetsbare of bijzondere planten. Zo was er de Quintuskas, waar de aan cactussen, orchideeën en bromeliaceeën rijke verzameling van wijlen jhr. Onno Joost Quintus was ondergebracht. De universiteit had deze verzameling, door Quintus op zijn buitenplaats Groenestein te Helpman bijeengebracht, in 1909 van de weduwe

gekregen, op voorwaarde dat zij bijeen zou blijven en onder even goede condities als in Groenestein gehuisvest zou worden.⁵⁵

Moll noemde het Botanisch Laboratorium zoals Van Lokhorst dat had ontworpen, het ‘meest volkomen voortbrengsel van zijn groot talent’. Misschien is dat zo, maar ook het Mineralogisch-Geologisch Instituut, dat Van Lokhorst in 1901 bouwde, kan aanspraak op die eretitel maken. Dit ‘gotisch kasteel’, zoals het gebouw later wel genoemd werd, is zeker tegenwoordig veel bekender dan het Botanisch Laboratorium, dat wat uiterlijke schoonheid betreft inderdaad ten achter staat bij het Mineralogisch-Geologisch Instituut.

De collectie gesteenten en mineralen die door Theodorus van Swinderen in de eerste helft van de negentiende eeuw was aangelegd en in zijn Museum van Natuurlijke Historie in het gebouw achter het nosocomium was ondergebracht, leidde lang een tamelijk onopvallend bestaan. In 1850, toen de zoölogische afdeling een tehuis kreeg in het nieuwe Academiegebouw, gingen de stenen, mineralen en versteningen althans gedeeltelijk mee naar het Museum van Natuurlijke Historie (het grootste deel werd op zolder opgeborgen). Toen in 1877 de eerste hoogleraar geologie en mineralogie aantrad, Van Calker, werd hij, met zijn collectie, gehuisvest op de bovenverdieping van het Corps de Garde bij de Boteringbrug, waar voorheen het Kabinet van Landhuis-houdkundige Instrumenten van Van Hall was ondergebracht – inmiddels was daar het ijkkantoor gevestigd. In die zaal hield Van Calker in februari 1878 zijn eerste college, ‘staande voor een lessenaartje, dat op ruw geschaafde, door twee schragen ondersteunde planken was geplaatst’.⁵⁶ Na het vertrek van het ijkkantoor kreeg Van Calker de beschikking over het hele wachthuis, maar het bleef behelpen. Hoewel het gebouw regelmatig werd opgeknapt – in 1883 kreeg de buitenkant een opknopbeurt en in 1884 werd de lees- en studiezaal voorzien van lichtwerende gordijnen – klaagde Van Calker voortdurend over de gebrekkige staat waarin het Corps de Garde zich bevond en de ruimtenood waarmee hij te kampen had. De collegezaal was te klein, voor de zich snel uitbreidende collectie was amper bergruimte en de assistent voor mineralogie die hij na lang aandringen had mogen aanstellen kon alleen op zolder onderdak vinden.⁵⁷ Aftredend rector Van Helten raadde in 1894 iedereen aan zelf eens te gaan kijken bij dat ‘gebouwtje’ dat de weidse naam van Mineralogisch en Geologisch Laboratorium droeg. ‘Aanschouwt die scheef staande en bouwvallige muren, welke u haast doen vreezen, dat de professor met assistent, bediende en leerlingen vandaag of morgen onder de puinhoopen van dat zoogenaamde laboratorium zullen worden bedolven.’⁵⁸ Binnen leek het laboratorium meer een pakhuis dan een museum. De leeszaal diende tegelijk als werkplaats bij praktische oefeningen en het privélaboratorium van de hoogleraar was tegelijk boekerij, instrumentenkamer, weegkamer én werkplaats voor de laboranten. De burgerij sprak eenvoudig over het instituut als het ‘vlint’nhok’ (een hok vol stenen).

Maar de redding was nabij. Nadat begin 1894 nog even was overwogen het laboratorium te verplaatsen naar de voormalige woning van de commissaris der Koningin in de Oude Boteringestraat (dat bleek echter te duur en er mochten geen bouwkundige aanpassingen worden gedaan), kreeg Van Calker later dat jaar de officiële uitnodiging om een plan voor een mineralogisch-geologisch laboratorium te ontwerpen. Het duurde toen nog meer dan een jaar voordat ook duidelijk werd waar dat nieuwe laboratorium

gevestigd zou worden, maar in 1896 ging de kogel door de kerk: de minister had voor 1897 een bedrag voor het nieuwe laboratorium op de begroting gezet en de Kamer ging daar op 9 december met 51 tegen 9 stemmen mee akkoord. Van Lokhorst zette daarop de plannen van Van Calker om een in fraai ontwerp en op 17 januari 1898 ging de eerste spade de grond in. Op het terrein achter het Natuurkundig Laboratorium aan de Verlengde Visserstraat verrees een imposant nieuw onderkomen voor de hoogleraar en zijn collecties. Op 16 november 1901 opende Van Calker zijn nieuwe tehuis met een toespraak waarin hij de voorgeschiedenis schetste, uitlegde waarom het instituut zo veel museumzalen, instrumenten en onderzoekslokalen nodig had, en iedereen bedankte die aan de bouw van dit ‘sieraad der stad Groningen’ had meegewerkt, van de architect Van Lokhorst en zijn team tot de trouwe bediende M. Meesters. De plaatsvervangende rector Van Hamel was in zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit ook vol bewondering ‘voor dezen grootschen tempel – laat mij zeggen voor deze kathedraal – der natuurwetenschappen’, en hij was niet de enige:

Toen [Van Calker], na het voordragen zijner openingsrede, de genoodigden rondleidde door de vele, voortreffelijk uitgeruste, werkkamers die zich om zijn eigen, breed verlichte studeercel groepeeren, door die stille, plechtige hallen, waar de steenen spraken van diep in den aardschoot verborgen mysteries, van een vóór-historische eeuwenrij, waar de hollenbeer u toegrijnst en de diamant u tegenschittert, waar het logge rotsblok zijn eereplaats vindt naast het fijn geslepen kristal – toen werd bij die velen een stemming gewekt, die gerust een gewijde stemming heeten mag.⁵⁹

Het Mineralogisch-Geologisch Instituut was inderdaad een groot en imponerend gebouw.⁶⁰ Het was onderkelderd, telde drie verdiepingen en had ook nog een ruime zolder. Het is eigenlijk verbazingwekkend hoe gul de architect was omgesprongen met de ruimte, zeker gezien de voorheen zo zuinige aanpak van de regering. Deze luxe was bovendien slechts bedoeld voor een handvol medewerkers en een zeer overzichtelijk aantal studenten. In overeenstemming met zijn principe dat de functie van het gebouw de vorm moest bepalen, had Van Lokhorst het geheel opgebouwd uit twee delen: een vleugel voor het museum en een vleugel voor het onderwijs en het onderzoek, aan elkaar gekoppeld door middel van een trappenhuis. Hij bracht deze indeling aan in nauwe samenspraak met Van Calker, die zelf ook vele schetsontwerpen voor de plattegronden maakte. Aan de kant van de Kraneweg kwam de museumvleugel te staan. Op de begane grond was er een zaal voor de geologische collectie (inclusief de collectie stenen uit de Groningse Hondsrug) en op de tweede verdieping de paleontologische collectie, met onder andere de schedel van een uit de Badlands in South Dakota afkomstige brontotherium (groot uitgestorven grasetend hoefdier met een kenmerkende, met huid bedekte knots). Op de derde verdieping vond men de mineralen en gesteenten. De drie museumzalen stonden met elkaar in verbinding via een wenteltrap in een zware hoektoren, maar men kon ook via het trappenhuis van de ene naar de andere verdieping gaan. Maar welke weg men ook nam, het geloop van de bezoekers stoorde de hoogleraar en zijn medewerkers in het andere deel van het gebouw in het geheel niet. Daar, meer aan de kant van de Jozef Israëlsstraat, waar ook de officiële ingang was, waren de laboratoria, de kamer van de amanuensis, de kamer van de hoogleraar-directeur, de microscopiseerkamer, de bibliotheek en de kamer van de assistent te vinden.⁶¹ In

Afb. 24 Het Mineralogisch-Geologisch Instituut. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

die vleugel, op de bovenste verdieping, bevond zich ook de collegezaal, die net als de collegezaal in het Botanisch Laboratorium, over een geavanceerde projectie-installatie beschikte. Zoals ook bij andere laboratoria wel het geval was, was deze collegezaal van buiten te herkennen aan de hoge kap en aan het spitsboogvenster dat zich aan de achterzijde van lokaal bevond. Aan de voorzijde van het gebouw was er nog zo'n raam, op de plaats waar de petrografische afdeling van de geologische collectie ondergebracht was. Die ramen gaven samen met de vele dakkapellen in het museumgedeelte, de twee torens, de galerij met spitsbogige arcade en de ettelijke kleine schoorstenen die nodig waren voor de ventilatie het gebouw als geheel het uiterlijk van een sprookjeskasteel, dat door zijn levendig silhouet een unieke verschijning in het Groningse stadsbeeld was (en nog steeds is).

ZOÖLOGIE EN NOGMAALS FARMACIE

De brand in het Academiegebouw in 1906 verwoestte niet alleen de vergaderzalen van curatoren en senaat, de collegezalen van rechten en theologie en het Museum van Natuurlijke Historie, maar legde ook de zoölogische werkplaats in de as, alsmede het voormalige chemisch laboratorium, dat sinds kort in gebruik was bij de hoogleraar farmacologie en de lector voor propedeutische chemie. In allerijl moesten dus ook voor twee hoogleraren en een lector vervangende werkruimte gevonden worden. En het was de vraag of zij ooit nog in het nieuwe Academiegebouw zouden terugkeren.

Voor de zoöloog Van Ankum was de verwoesting van het Academiegebouw een klap die hij niet meer te boven kwam. Bij zijn aantreden in 1872 was er alleen, op de bovenverdieping van het gebouw, een omvangrijke verzameling preparaten en opgezette dieren aanwezig, bijeengebracht door Theodorus van Swinderen, maar een dierkundig laboratorium was er niet. Het eerste wat hij had gedaan, was ervoor te zorgen dat hij twee kamertjes in het Academiegebouw kreeg die hij als laboratorium en practicum kon inrichten, en dat er in de kelder een aquarium werd geïnstalleerd, waar hij de lagere zeedieren zoals schelpdieren, zeeanemonen en kwalen kon houden die hij voor zijn vergelijkend anatomisch en embryologisch onderwijs nodig had.⁶² Verder werkte hij onverdroten verder aan de uitbreiding en vervolmaking van de museale verzameling, die niet alleen wetenschappelijk van grote waarde was, maar ook populair was onder de Groningse bevolking. Nog maar een paar jaar voor de brand had hij een geweldige aanwinst geboekt. Op 17 mei 1904 was bij het Groningse Westernieland een vrouwelijk exemplaar van de witsnuitdolfijn gestrand.⁶³ Van Ankum wist er de hand op te leggen, het kadaver werd naar de binnenplaats van het Academiegebouw versleept en Van Ankum was meteen begonnen het dier te prepareren – het was de bedoeling dat het in zijn geheel een plekje in het Museum zou krijgen. Omdat het dier al in staat van ontbinding verkeerde, moest het echter worden ontleed en dat stonk verschrikkelijk. ‘Van de binnenplaats, die een filiale van het abattoir geworden scheen, stegen geuren op zooals zelfs collega Holleman [van scheikunde] ons nooit te genieten geeft,’ aldus later rector magnificus Boissevain in zijn verslag. Van Ankum, met zijn grote schort voor en messen in de hand, scheen het niet te deren, maar anderen bleven liever vanuit het Academiegebouw toekijken. ‘Onze Blijham [een van de pedellen] – het was toen dat zijn bekende dienstijver op het schitterendst uitblonk – leidde wie maar wilde of niet wilde naar het venster, vanwaar men het zeemonster kon aanschouwen.’⁶⁴ Toen Van Ankum al ver gevorderd was, deed hij de ontdekking van zijn leven. Er kwam uit de dolfin een vrijwel voldragen embryo tevoorschijn, zo gaaf, dat Van Ankum het in zijn geheel in formal legde en aan zijn museum toevoegde. In geen enkele verzameling in de Oude of de Nieuwe Wereld was zo’n witsnuitdolfijnembryo te vinden! Maar twee jaar later ging ook dit topstuk van de verzameling in vlammen op en zat Van Ankum opeens thuis met alleen een opgezet eekhoortje dat hij toevallig even mee naar huis had genomen. Hij kon het niet meer opbrengen om opnieuw te beginnen en nam ontslag. Het weer opbouwen van een zoölogische collectie liet hij over aan zijn opvolger, J.F. van Bemmelen, voorheen buitengewoon hoogleraar zoölogie in Delft.

Omdat niet alleen de verzameling, maar ook het laboratorium door de brand verwoest was, moest een nieuw onderkomen voor Van Bemmelen gezocht worden. Dat

nieuwe onderkomen vond hij uiteindelijk in enkele vertrekken in het pand tussen de Schuitemakersstraat en de Reitemakersrijge dat een paar jaar daarvoor, in 1904, verlaten was door de hoogleraar pathologische anatomie, R.A. Reddingius.⁶⁵ Aanvankelijk moest Van Bemmelen die ruimte delen met de anatoom Van Wijhe, maar toen deze in 1909 zijn nieuwe laboratorium in de buurt van het ziekenhuis betrok, had Van Bemmelen het rijk alleen. Ideaal was het niet. Deze doolhof van hokjes, kamers en zalen kon geen aanspraak maken op de naam van doelmatig ingericht laboratorium, en het gebouw was ook verre van fraai, maar het voldeed voorlopig. Er was een collegekamer met lantaarnprojectie, een practicumzaal met twintig werktafels, een paar werkkamers voor kandidaten, assistenten, de amanuensis en de bedienden, een grote snijzaal met een takelinrichting voor grote dieren en een zitkamer en een privélaboratorium voor de hoogleraar, uitkijkend op de toen nog niet gedempte Reitemakersrijge.⁶⁶ Met behulp van schenkingen van particulieren probeerde Van Bemmelen weer een begin te maken met het aanleggen van een zoölogische collectie. Zo verwierf hij in 1909 drie fraaie vlinderverzamelingen en kreeg hij in 1914 een verzameling van bij het afgraven van terpen opgedolven resten van vroegere huisdieren. In het gebouw aan de Schuitemakersstraat was daar eigenlijk geen ruimte voor en daarom begon ook Van Bemmelen uit te kijken naar een nieuwe locatie. Voorlopig zou het daar echter niet van komen.

Verre van ideaal was ook de situatie voor de hoogleraar farmacie. Voor dit nieuwe vak was in 1880 in de Grote Rozenstraat een gloednieuw laboratorium gebouwd, maar in 1906 was dit voor de farmacie verloren gegaan en in handen gekomen van de scheikunde. Begin 1905 was namelijk de hoogleraar scheikunde A.F. Holleman, die vooral vermaardheid had verworven als schrijver van leerboeken en practicumhandleidingen, naar Amsterdam vertrokken en als opvolger was uiteindelijk benoemd de hoogleraar farmacie, J.F. Eijkman (die in 1897 de plotseling in Indië overleden Plugge had opgevolgd). Eijkman voldeed in het geheel niet als hoogleraar farmacie. Zijn interesse ging enkel uit naar de organische chemie, hij had een hekel aan het geven van colleges en de opleiding tot apotheker leidde dus een kwijnend bestaan. Misschien, dacht men, was hij meer op zijn plaats bij scheikunde. Maar Eijkman stelde twee voorwaarden: hij wilde niet verhuizen naar het veel te kleine chemisch laboratorium in het oude Academiegebouw en hij wilde er een lector bij voor het tijdrovende propedeutisch chemisch onderwijs. Curatoren gingen akkoord, lieten Eijkman in de Grote Rozenstraat zitten en bestemden de door Holleman verlaten lokalen in het Academiegebouw voor de nieuwe te benoemen hoogleraar farmacie, de Steenwijkse apotheker Cornelis van Wisselingh. Toen deze op 2 juni 1906 zijn oratie hield, over 'De maatschappelijke positie van den apotheker', was daarmee de deal beklonken.⁶⁷ Of hij dat van harte deed valt te betwijfelen, want Van Wisselingh moest de benauwde lokalen van het chemisch laboratorium in het Academiegebouw ook nog delen met de nieuwe lector propedeutische chemie Jacob Boëseken (voormalig assistent en gedoodverfd opvolger van Holleman). Boëseken was in maart 1906 benoemd en zou in september zijn openbare les houden.

Door de Academiebrand zullen we nooit weten of dit samenwonen van de farmaceut en de scheikundige vreedzaam zou zijn verlopen, want eind augustus 1906 scheidden hun wegen al weer. Boëseken vond onderdak in het voormalige Militair Hospitaal in het Prinsenhof, en Van Wisselingh kreeg voorlopig enkele kamers toegewezen in het fraaie Mineralogisch-Geologisch Instituut van Van Calker. Bij het begin van de cursus

1906-1907 verhuisde Van Wisselingh echter al weer naar de nieuwe wijk die achter het Mineralogisch-Geologisch Instituut werd aangelegd. Aan de H.W. Mesdagstraat waren in opdracht van een Groningse projectontwikkelaar en naar ontwerp van de architect G. Hoekzema Kzn. enkele herenhuizen gebouwd en een daarvan, nummer 30, werd door de universiteit gehuurd om er farmacie in te huisvesten. Het zag er vanbuiten niet onaantrekkelijk uit; Hoekzema's ontwerpen combineerden doorgaans elementen uit de neostijlen van de late negentiende eeuw met elementen uit art nouveau en jugendstil van de vroege twintigste eeuw en dit woonhuis was daar een mooi voorbeeld van. Maar vanbinnen was het smalle gebouw, dat een souterrain en drie woonlagen telde, niet geschikt als laboratorium. De vertrekken waren klein, de bibliotheek moest tegelijk dienen ter bewaring van de simplicia (de onbewerkte geneesmiddelen) en voor een privélaboratorium voor de hoogleraar, een vast onderdeel van elk laboratorium, was al helemaal geen ruimte. Maar Van Wisselingh was een uiterst bescheiden en teruggetrokken man, die ook lang gearzeld had of hij zijn rustige bestaan als apotheker wel moest inruilen voor het drukke bestaan van een hoogleraar met verplichtingen op tal van terreinen. Hij zou dus niet snel klagen over de krappe behuizing van zijn laboratorium.⁶⁸

SCHEIKUNDE EN ASTRONOMIE

De situatie voor scheikunde lag door het gedoe met farmacie wat ingewikkeld.⁶⁹ In 1850, bij de bouw van het oude Academiegebouw, waren daarin ook enkele lokalen als scheikundig kabinet ingericht. P.J. van Kerckhoff had dat in de jaren zestig tot een acceptabel laboratorium omgebouwd en na hem hadden de brave Tjaden Modderman en de ijverige Holleman er redelijk mee uit de voeten gekund. Toen Haga een eigen laboratorium aan de Westersingel kreeg, werd een deel van de door hem in het Academiegebouw verlaten ruimte bij het chemisch laboratorium getrokken. Na het vertrek van Holleman in 1905 werd het lastig. Zijn opvolger Eijkman bleef zoals gezegd in het Farmaceutisch Laboratorium in de Grote Rozenstraat, dat nu het Eerste Chemisch Laboratorium ging heten, maar de nieuwbenoemde lector propedeutische chemie Boëseken moest Hollemans oude laboratorium nu delen met de hoogleraar farmacie Van Wisselingh. Maar voordat Boëseken kon beginnen, brandde het Academiegebouw af. Van Wisselingh kreeg tijdelijk een paar vertrekken in het gotisch kasteel van de mineraloog Van Calker; Boëseken vond onderdak in het voormalige Militair Hospitaal in het Prinsenhof.

Voor curatoren was de brand van het Academiegebouw reden om een al ouder plan uit de kast te halen om voor de scheikundigen buiten het Academiegebouw een eigen laboratorium te stichten. Dan zouden daar Eijkman en Boëseken naartoe kunnen, terwijl de farmacie weer terug zou kunnen keren in het laboratorium in de Grote Rozenstraat. Dus gingen in het najaar van 1906 tegelijk met de plannen voor de nieuwbouw van het Academiegebouw ook de plannen naar Den Haag voor een chemisch laboratorium op een andere plaats. Welke plaats dit moest worden, wist men al: helemaal in het noorden van de stad, tussen het Boterdiep, het uiteinde van het Verbindingskanaal en de oude joodse begraafplaats op de voormalige Ebbingedwinger.⁷⁰ De minister en de

Kamer gingen akkoord, maar voordat met de bouw begonnen kon worden, moest dit terrein, dat eigendom was van de departementen van Oorlog en Financiën, nog wel in handen komen van het departement van Binnenlandse Zaken. Deze overgang kwam rond in 1908 en vanaf dat moment kon de rijksbouwkundige Vrijman beginnen met de voorbereidingen van de bouw. Hij deed dat in nauw overleg met degene die in september 1907 de naar Delft vertrokken lector Böeseke was opgevolgd, F.M. Jaeger (hij trad in maart 1908 aan als lector en zou een jaar later bevorderd worden tot gewoon hoogleraar). Met Eijkman hoefde Vrijman niet te overleggen, want de op zijn rust gestelde organisch-scheikundige had al te kennen gegeven weinig te voelen voor een verhuizing van de Grote Rozenstraat naar het nieuwe pand aan wat algauw de Bloemsingel ging heten.

Toen de plannen gereed waren en met de bouw kon worden begonnen – vroeg in 1910 – ging Jaeger naar de Verenigde Staten, waar hij voor een half jaar als ‘research associate’ aan het Geophysical Laboratory van de Carnegie Institution in Washington onderzoek ging doen. Dat laboratorium was een in 1902 door de industriemagnaat Andrew Carnegie opgerichte onderzoeksinstelling, waar onderzoekers zich vrij van onderwijsverplichtingen konden wijden aan zuiver wetenschappelijk werk. Het was net in 1907 geopend en het was dus voor Jaeger een goede plek om zich wetenschappelijk verder te ontwikkelen én kennis te nemen van hoe een modern onderzoekslaboratorium moest worden ingericht.⁷¹ Toen hij in het voorjaar van 1911 weer terugkwam in Groningen, kon hij zijn nieuwe inzichten toepassen bij de inrichting van het nieuwe laboratorium. Begin 1912 was alles gereed en kon de verhuizing van het gebouw van

Afb. 25 Het Scheikundig Laboratorium aan de Bloemsingel kort na oplevering in 1912. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

het voormalige Militair Hospitaal naar het nieuwe Chemisch Laboratorium beginnen. Omdat er in verband met de demping van het Boterdiep en de aanleg van een losplaats aan het Verbindingskanaal nog volop gewerkt werd in de omgeving van het nieuwe laboratorium, moest er nog een noodweg aangelegd worden voordat op zaterdag 23 november 1912 de officiële opening kon plaatsvinden. Jaeger hield een rede waarin hij terugblikte op de geschiedenis van het scheikundig onderwijs in Groningen, en daarna volgde een rondleiding door het nieuwe gebouw.⁷²

Het grondplan van het nieuwe laboratorium was een grote T: een centraal, naar achteren uitgebouwd gedeelte met twee flinke vleugels. De oostelijke vleugel was bestemd voor de anorganische chemie (het terrein van Jaeger), de westelijke vleugel was gereserveerd voor de organische chemie (Eijkman of diens opvolger) en het middengedeelte diende voor het onderwijs. Daar bevonden zich op de begane grond een grote en een kleinere collegezaal en de bibliotheek, terwijl op de eerste verdieping een grote practicumzaal met 42 tafels te vinden was. Van dit middendeel had Vrijman architectonisch gesproken iets bijzonders gemaakt. Anders dan bij de gebouwen die eerder voor de universiteit waren neergezet en die doorgaans geënt waren op de vormentaal van de gotiek of de renaissance, had Vrijman zich bij het Chemisch Laboratorium laten inspireren door het Hollands classicisme van de tweede helft van de zeventiende eeuw (zeg maar de tijd van het Amsterdamse stadhuis van Jacob van Campen en het Trippenhuys van Philip Vingboons). De pui van het middengedeelte was bekleed met natuursteen, de ingang in het midden bevindt zich in een halfronde boog, gevat in een rechthoekige omlijsting met pilasters, een tandfries en een ovaal venster, en er lopen pilasters vanaf de verdieping naar de kroonlijst, waarboven nog een driehoekig fronton.

De twee vleugels daarentegen zijn groot en massief en zijn verstoken van elk ornament, weinig afwisselend, zelfs een beetje saai. Maar daar werd hard gewerkt. Achter die prozaïsche gevel had de hoogleraar op de begane grond zijn zitkamer met aangrenzend privélaboratorium; daar waren verder het optisch laboratorium en een kamer voor de hoofdassistent te vinden. Op de eerste verdieping bevonden zich laboratoria voor doctoraalstudenten, een ovenlokaal en een kamer voor gasanalyse. In het souterrain ten slotte waren behalve de gebruikelijke voorraadkamers en de voorziening voor de centrale verwarming nog de instrumentmakerskamer, het laboratorium voor het grovere werk en de machinekamer ondergebracht. Dit geheel was volledig het domein van de hoogleraar, die aan het hoofd stond van een kleine onderwijs- en onderzoeksgemeenschap, bestaande uit hemzelf, een hoofdassistent, twee gewone assistenten, een amanuensis, een instrumentmaker annex machinist, één vaste en een paar losse bedienden, een paar spoeljongens en een werkvrouw, in totaal elf à twaalf mannen plus één vrouw.

Aan de machinekamer in het souterrain was bijzonder veel aandacht geschonken omdat Jaeger besloten had zijn onderzoek te concentreren op de chemie bij zeer hoge temperaturen (tot 1600 °C). De machines moesten daarvoor zeer sterke elektrische stroom kunnen leveren en dat vergde ook weer bijzondere veiligheidsmaatregelen. Zoals eerder bij het Natuurkundig Laboratorium was gebeurd, bepaalde hier dus de keuze die de hoogleraar in zijn onderzoek had gemaakt de inrichting van het laboratorium. Gezien de hoge kosten die dit met zich mee bracht, mag de volstreekte vrijheid die de hoogleraar hierbij kreeg bepaald opmerkelijk genoemd worden.

Op nog een andere manier drukte Jaeger zijn stempel op het laboratorium (althans het oostelijk deel). De gangen, collegezalen en werkvertrekken waren versierd met portretten van chemici en grote ontdekkers op aanverwant gebied, uit alle eeuwen. Op de achterzijde van de meeste portretten stond een korte biografie van de afgebeelde persoon, zodat iedereen die in de geschiedenis van de chemie geïnteresseerd was, meteen de gewenste informatie kon krijgen. In de bibliotheek waren bovendien nog enkele handschriften van grote ontdekkers en geleerden tentoongesteld (in facsimile natuurlijk). Jaeger was een man van een brede belangstelling, en een van zijn interesses gold de geschiedenis van zijn vakgebied. De rede waarmee hij het nieuwe laboratorium inwijdde, had de geschiedenis van het scheikundig onderwijs in Groningen als onderwerp en in zijn colleges gaf hij zich steeds rekenschap van de historische achtergronden van het probleem dat aan de orde was. Ook door het aanleggen van een portrettengalerij van beroemde chemici en natuurwetenschappers hoopte hij zijn assistenten en studenten enig historisch besef bij te brengen, hoe primitief ook.

De enige hoogleraar in de natuurwetenschappelijke faculteit die in 1912 nog niet over geheel eigen, modern geoutilleerde werkruimte kon beschikken, was de astronoom Kapteyn, toch degene onder zijn directe collega's met de grootste internationale reputatie. Al vanaf zijn aanstelling in 1877 was Kapteyn bezig geweest met het verwerven van een eigen tehuis. Anders dan Leiden en Utrecht beschikte Groningen niet over een sterrenwacht en het leek dan ook niet meer dan redelijk dat daar na de aanstelling van een astronoom verandering in zou komen, 'uitgaande van de vaste veronderstelling', zoals curatoren in mei 1878 aan de minister schreven, 'dat niet zoals vroeger de eene universiteit boven de andere zal worden bevoorregt'.⁷³

Kapteyn hield zijn oratie op 20 februari 1878, maar al vier dagen daarvoor zonden de Groningse curatoren de minister het verzoek om gelden uit te trekken voor een sterrenwacht in Groningen. Nadat de senaat op 23 februari naar aanleiding van een verzoek van de minister om een lijst van verlangens op personeel en materieel gebied in te leveren de curatoren ook al op de noodzaak van de bouw van een sterrenwacht had gewezen, herhaalden de curatoren op 18 mei hun verzoek, nu voorzien van een plan, dat Kapteyn had opgesteld. Voor de sterrenwacht zelf zou 14.000 gulden moeten worden uitgetrokken, maar een van de verlangde instrumenten, een heliometer, kostte alleen al 19.200 gulden! Geen wonder dat curatoren – en dus ook Kapteyn – nul op het rekest kregen. Ook de bouw van een natuurkundig laboratorium en een geologisch instituut, twee wensen die nog hoger op het verlanglijstje stonden, kwamen niet op de begroting voor 1879 voor. Dat Groningen geen sterrenwacht kreeg, was naar verluidt mede te wijten aan twee negatieve adviezen die de directeuren van de sterrenwachten in Leiden en Utrecht hierover gegeven hadden, maar veel meer voor de hand ligt het te denken dat de minister heeft overwogen dat gezien het bijzonder kleine aantal studenten in de sterrenkunde andere noden maar eerst gelenigd moesten worden.⁷⁴ Kapteyn was natuurlijk teleurgesteld, overwoog nog even zich rechtstreeks tot de minister te wenden, maar deed dat uiteindelijk toch niet. Het had op dat moment ook weinig zin gehad. Hij moest genoegen nemen met wat kleine subsidies voor eenvoudige instrumenten om zijn studenten – de weinigen die hij had – een beetje vertrouwd te maken met het sterrenkundig handwerk.

Maar Kapteyn gaf het niet op. In november 1881 diende hij bij curatoren opnieuw een verzoek in voor een sterrenwacht, nu (wederom) vergezeld van een programma van eisen.⁷⁵ Vooral de plaats van de te bouwen sterrenwacht was belangrijk: vanuit het observatorium moest men een vrij uitzicht hebben (en houden) op de zuidelijke horizon en men moest weinig hinder hebben van luchtvervuiling en stadsverlichting. Om die redenen was de beste plek voor een sterrenwacht de Kempkensberg, ten zuidoosten van het Sterrebos, in het zuiden grenzend aan het exercitieveld van de nabijgelegen kazerne (en vlak bij waar Kapteyn woonde, aan het Winschoterdiep) en in het oosten begrensd door de spoorlijn naar Assen. Nadeel was wel dat de gemeente Groningen van plan was aan de overkant van de spoorlijn de drekstoep oftewel de bergplaats voor fecaliën en ander vuilnis aan te leggen, wat in de directe omgeving tot een ondraaglijke stank zou leiden (later werden de plannen gewijzigd en kwam hier de gemeentelijke reinigingsdienst). Formeel was het terrein bovendien nog deel van de gemeente Haren, al was mede in verband met de bouw van een gevangenis aan de Hereweg een grenswijziging tussen Haren en Groningen in de maak, waarna de te bouwen sterrenwacht toch in de gemeente Groningen zou liggen.⁷⁶ Maar Kapteyn ving wederom bot. Hij moest zich voorlopig maar op andere zaken richten. Dat deed hij ook, en in het midden van de jaren tachtig leidde dat tot de samenwerking met de Britse astronoom David Gill en de metingen voor de *Cape Photographic Durchmusterung*. Maar ook daarvoor had hij werkruimte nodig. In het huis dat hij in 1879 had betrokken, aan de Winschoterkade, had Kapteyn nog een soort camera obscura ingericht, waar hij precisie-instrumenten kon opstellen, maar toen hij in 1885 verhuisde naar de Oosterstraat (het oude huis werd te klein na de geboorte van zijn eerste kinderen), moest hij die instrumenten tijdelijk in de opslag doen.⁷⁷ De fysioloog Huizinga, die al eerder collega's onderdak had geboden die tijdelijk ruimte nodig hadden, bood hem toen twee kamers in zijn laboratorium aan en daar kon Kapteyn nu zijn instrumenten kwijt. Voor het eerst kreeg hij nu een eigen materieel budget en hoefde hij niet meer voor elke aanschaf een aparte aanvraag in te dienen. Daar, in het Fysiologisch Laboratorium, verrichtte Kapteyn op 28 oktober 1886 de eerste metingen voor de *Cape Photographic Durchmusterung*.

Toen Kapteyn in 1890 rector magnificus werd, deed hij nogmaals een poging een eigen observatorium te krijgen. De sterrenwacht die hij zich nu voorstelde te laten bouwen, was kleiner dan die uit het plan uit 1881. Had hij toen nog aan een gebouw met twee verdiepingen gedacht, nu zou één verdieping volstaan. Dat leek genoeg voor een collegekamer, een zitkamer voor de hoogleraar en een bescheiden woning voor een inwonende conciërge. Omdat Kapteyn nu inzette op een fotografische kijker, moest er ook nog een donkere kamer komen. Op twee hoekpunten had Kapteyn twee waarnemingstorens voorzien, een grote en een kleine. Dat het om een serieus plan ging, blijkt wel uit het feit dat rijksbouwkundige Van Lokhorst bereid was op basis van de schets van een plattegrond die Kapteyn getekend had een uitgewerkte bouwtekening te maken (plattegrond en opstand). Deze was gedateerd 3 juni 1890.⁷⁸

Dat Kapteyn het nu nog eens probeerde en daarbij alle kaarten zette op een fotografische kijker – hij had het ook over een ‘Photographische Sterrewacht’ – had een specifieke reden. In 1887 was in Parijs een internationaal astronomisch congres gehouden waarop besloten was tot het maken van een uiterst nauwkeurige fotografische opname van zowel de noordelijke als de zuidelijke sterrenhemel, uit te voeren door sterren-

wachten uit een groot aantal landen.⁷⁹ Wilde Nederland aan dit project voor een ‘Carte du Ciel’ kunnen deelnemen – en de nationale eer vergde dit – dan zou de regering voor dat doel een moderne fotografische kijker moeten aanschaffen en de vraag was natuurlijk bij welke sterrenwacht dat instrument zou moeten komen te staan. Leiden legde er vanzelfsprekend direct een claim op, maar Kapteyn wilde er ook een gooi naar doen. Hij was niet zo onder de indruk van de prestaties van de Leidse sterrenwacht; er werd wel veel gemeten, maar de uitwerking van de metingen liet steeds langer op zich wachten. Hem sprak het idee – in die dagen ook voor universiteiten wel geopperd – van een taakverdeling wel aan: niet alle sterrenwachten zouden hetzelfde werk moeten willen doen, maar in onderling overleg de taken een beetje verdelen. Als die lijn gevolgd zou worden, zou het niet zo vreemd zijn om juist aan Groningen, waar nog geen sterrenwacht was, de fotografische kijker toe te wijzen. In zijn rectorale rede op 15 september 1891 zette hij dat idee nog eens nadrukkelijk uiteen.⁸⁰ Maar het mocht niet baten. Uiteindelijk ging de fotografische kijker toch gewoon naar Leiden en tegen 1895 moest Kapteyn constateren dat de kans op de bouw van een sterrenwacht in Groningen definitief verkeken was.

Het was dus min of meer uit nood geboren dat Kapteyn rond deze tijd koos voor het idee van een sterrenwacht zonder sterrenkijker – een sterrenkundig instituut waar de astronoom zelf geen waarnemingen deed, maar de waarnemingen die elders werden verricht uitwerkte en er conclusies uit trok (het theoretisch deel van het werk noemde hij dat). Daarvoor had hij wel werkruimte nodig, maar geen kostbare waarnemingsinstrumenten, en dus kon hij nu eigenlijk overal waar hij maar over een redelijk aantal kamers kon beschikken zijn intrek nemen. Omdat hij voor een nieuwe meetinstrument van de firma Repsold meer ruimte nodig had dan Huizinga hem kon bieden, was Kapteyn al in gesprek met de fysicus Haga om in diens laboratorium een lokaal daarvoor in te richten. Maar toen diende zich de mogelijkheid aan om het gebouw te betrekken in de Oude Boteringestraat waar voorheen de commissaris der Koningin zijn ambtswoning had gehad en dat daarom het ‘regeeringshôtel’ werd genoemd. In 1893 was commissaris Van Panhuys daaruit getrokken en zijn opvolger, C.C. Geertsema (die ook curator van de universiteit werd), was niet van plan daarnaartoe te verhuizen; hij bleef liever wonen waar hij op dat moment woonde. Het grote pand zou dus gedeeltelijk leeg blijven staan en misschien heeft Geertsema zelf wel gesuggereerd om het tijdelijk ter beschikking te stellen aan een hoogleraar. Ideaal was het zeker niet. Het gebouw was eigendom van Waterstaat, Handel en Nijverheid en kon niet zo maar voor onderwijsdoelen bestemd worden; verbouwingen van ingrijpende aard waren om die reden niet goed mogelijk. Het was dus ongeschikt voor de hoogleraar mineralogie, maar Kapteyn paste er wel in en eind 1895 nam hij dan ook zijn intrek in het ‘regeeringshôtel’. Op 16 januari 1896 opende hij zijn astronomisch laboratorium met een redevoering waarin hij uiteenzette waarom de nog altijd ongebruikelijke arbeidsverdeling die hij voorstelde – het waarnemen hier, het uitwerken daar – de oprichting van sterrenwachten zonder kijker noodzakelijk maakte.⁸¹ Een teken dat Kapteyn nu eindelijk dit laboratorium als zijn eigen instituut beschouwde, was dat hij ook met een eigen mededelingenreeks begon, de *Publications of the Astronomical Laboratory at Groningen*. Veel andere laboratoria en observatoria deden dat ook, maar opvallend is dat Kapteyn voor het Engels als voertaal koos, terwijl de astronomen in Leiden en Utrecht nog bij

voorkeur in het Frans of het Duits publiceerden.⁸² Ideaal was het allemaal nog niet, want er mochten geen pijlers ten behoeve van de vaste opstelling van meetinstrumenten aangebracht worden – daarvoor moest Kapteyn alsnog uitwijken naar het laboratorium van Haga – maar voorlopig was hij tevreden. Tevreden genoeg om in 1896 het aanbod om hoogleraar sterrenkunde in Utrecht te worden af te slaan.

Dat het arrangement in de Oude Boteringstraat maar voorlopig was, bleek in 1904, toen de regering het gebouw weer helemaal voor eigen gebruik opeiste – Geertsema trok er alsnog in – en er voor Kapteyns laboratorium een alternatieve locatie gezocht moest worden. Dat werd het net door de geoloog Van Calker ontruimde Corps de Garde, honderd meter van het ‘regeringshôtel’, op de hoek van de Oude Boteringstraat en de Spilsluizen. Ook dit was niet ideaal. Weliswaar had Kapteyn geen museale collectie onder te brengen in dit gebouw, maar ruimte kwam hij nog altijd tekort en de bouwkundige toestand van het gebouw was ondanks enkele verbeteringen niet al te best. En ook hier ontbraken de mogelijkheden om precisie-instrumenten vrij van muren en vloeren direct op een vaste ondergrond te plaatsen. Dat laatste werd een paar jaar later, in verband met Kapteyns aandeel in zijn eigen Plan of Selected Areas, verholpen door hem een paar vertrekken in het souterrain van het nieuwe Academiegebouw toe te wijzen.⁸³

Echt uit de brand was Kapteyn pas in 1912 toen de fysioloog Hamburger het voor hem veel te krap geworden Fysiologisch Laboratorium achter het Academiegebouw inruilde voor een veel groter laboratorium bij het ziekenhuisterrein. Het oude laboratorium werd toen voor Kapteyn in gereedheid gebracht.⁸⁴ Zo keerde hij na 26 jaar weer terug naar de plek waar zijn instituut ooit begonnen was. Toen had hij maar twee kamers tot zijn beschikking gehad, nu kon hij het hele, twee verdiepingen tellende gebouw tot zijn domein rekenen. Beneden de ruimten waar onderwijs gegeven werd en waar gevorderde studenten hun onderzoek deden, boven de kamers voor de hoogleraar, zijn assistent en de instrumenten die hij voor zijn onderzoek nodig had. Voor het eerst kon hij nu zijn instrumenten zo opstellen dat hij ze niet hoefde op te ruimen als hij een ander instrument wilde gebruiken. Toen hij er in mei 1913 introk, kon hij zich voor het eerst – zij het misschien nog met enige bedenkingen over wat hem vroeger allemaal onthouden was – een ‘professor contentus’ noemen.

BOUWEN VOOR DE MEDICI

De faculteit Wis- en Natuurkunde had het eerste nieuwe gebouw na de invoering van de wet van 1876 gekregen, maar de medische faculteit kreeg verreweg de meeste nieuwe gebouwen. Het grootst was zonder meer de behoefte aan een nieuw ziekenhuis, maar voordat dat van de grond kwam, had de faculteit al op andere terreinen uitbreiding ondergaan.

OOGHEELKUNDE EN HYGIËNE

Oogheelkunde was een van de vakken die volgens de wet van 1876 minstens aan één van de drie rijksuniversiteiten gedoceerd moesten worden. Dat dat Utrecht zou zijn,

lag gezien de reputatie die F.C. Donders met zijn befaamde Ooglijdersgasthuis aldaar had opgebouwd erg voor de hand. Donders had immers eigenhandig de behandeling van oogziekten in Nederland op academische niveau getild. Maar ook in Groningen moest de medische faculteit iets doen op dit terrein. Oogheelkunde was weliswaar geen examenvak voor medische studenten, maar bij het artsexamen kregen ze er wel vragen over (er zat althans een oogheekundige in de commissie). Daarom werd in 1878 een plaatselijke oogarts, Marten Edsge Mulder, een leerling en voormalig assistent van Donders, toegelaten als privatdocent in de oogheelkunde in Groningen.⁸⁵ Essentiële voorzieningen voor het onderwijs in de oogheelkunde, zoals een polikliniek voor ambulante patiënten of een gelegenheid tot het verplegen van ernstige gevallen, ontbraken echter volledig. Dus richtte Mulder een vereniging op om in die behoeften te voorzien – dat was een van de manieren om voor nieuwe specialismen erkenning af te dwingen. Hij had vooral het oog op de behandeling en verpleging van mannen en vrouwen uit de armere klassen, waar allerlei soms onschuldige oogkwalen voor veel meer misère zorgden dan in de meer gegoede klassen. Onder de armen en behoeftigen kwamen meer ongelukken voor, zij moesten omwille van het geld langer doorwerken, ook met een kwaal, en met de hygiëne was het veel minder gesteld. Omdat het om een vorm van armenzorg ging, steunden de provincie en de gemeente de vereniging met elk 800 gulden per jaar en ook particulieren droegen bij, terwijl dankzij inspanningen van de curatoren het rijk een subsidie van 800 gulden beschikbaar stelde. Met deze steun kon Mulder in november 1879 aan de Munnekeholm, tegenover het ziekenhuis, een nieuwgebouwd pand huren en inrichten als oogheekundige kliniek. Volgens de statuten diende de kliniek twee doelen: behandeling en verpleging van minvermogen- de ooglijders, en bevordering van het onderwijs in de oogheelkunde aan de Groningse universiteit. Om dat laatste zeker te stellen was in de statuten bepaald dat de genees- heer-directeur altijd degene moest zijn die aan de universiteit belast was met het onder- wijs in de oogheelkunde. Daarom was Mulder met ingang van 1 september 1879 be- noemd tot lector in de oogheelkunde. De inrichting die hij in het leven had geroepen was dus een particuliere instelling, die echter wel, althans ten dele, ten dienste stond van het medisch onderwijs aan de universiteit. Men was in Groningen – maar dat was al duidelijk bij de gemeentelijke ondersteuning voor Sijmons als privatdocent Engelse en Duitse taal- en letterkunde in 1878 – bepaald creatief in het stimuleren van het aca- demisch onderwijs ter plaatse.⁸⁶

Het pand aan de Munnekeholm, dat plaats had voor de verpleging van acht pati- enten (vier vrouwen en vier mannen), voorzag in een behoefte, maar was al spoedig te klein. Daarom kocht de vereniging in 1884 een stuk grond aan de Zuidersingelstraat, hoek Zuiderbinnensingel, op de voormalige vestingwerken (nu de Ubbo Emmius- straat, hoek Menno van Coehoornsingel), om daar een geheel nieuwe kliniek te laten bouwen, met zestien bedden en veel betere voorzieningen voor onderwijs en onder- zoek dan aan de Munnekeholm. Binnen een paar jaar was echter ook dit pand te klein en deed zich de vraag voor hoe dit probleem het hoofd geboden moest worden. In 1894 legde secretaris van curatoren Tellegen (tevens lid van het bestuur van de vereniging) Mulder de mogelijkheid voor in het nieuw te bouwen Academische Ziekenhuis een oogheekundige kliniek op de nemen; de inrichting zou dan kunnen worden opge- heven. Omdat Mulder inmiddels bij Koninklijk Besluit van 17 maart 1890 hoogleraar

Afb. 26 De Kliniek voor minvermogende Ooglijders op de hoek van de Zuiderbinnensingel (sinds 1929 de Menno van Coehoorsingel) en de Zuidersingelstraat (tegenwoordig de Ubbo Emmiusstraat). Om de hoek is nog de van een klassiek frontonnetje voorziene ingang van de Coöperatieve bakkerij De Toekomst te zien. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

was geworden, lag incorporatie van de oogheelkunde in het ziekenhuis voor de hand. Het plan had ook ontegenzeggelijk voordelen: de financiële basis zou veel ruimer worden, het contact met andere medische specialisten zou makkelijker verlopen en voor studenten zou er geen tijd verloren gaan aan het pendelen tussen ziekenhuis en inrichting. Toch wezen Mulder en het bestuur van de vereniging het aanbod af. De poliklinieken in het ziekenhuis gingen gedurende de vakantie drie maanden dicht, terwijl Mulder juist gemerkt had hoe belangrijk het was als hulpbehoevenden het hele jaar door bij hem terechtkonden. Bovendien zouden oogheelkundige patiënten die opgenomen moesten worden zich niet thuis voelen in een ziekenhuisomgeving, waar doorgaans veel ongezondere patiënten verbleven, voor wie striktere regels golden (de patiënten van Mulder mochten als ze zich verveelden een wandelingetje door de stad maken, wat voor ziekenhuispatiënten streng verboden was). Ten slotte zou overheveling van de oogheelkundige kliniek naar het ziekenhuis de uitvoering van de plannen voor de bouw van het ziekenhuis alleen maar compliceren en vertragen, en daar zat ook niemand op te wachten. Dus bleef de inrichting aan de Zuidersingelstraat. Wel regeldden curatoren dat Mulder vanaf 1894 kon beschikken over een assistent, die de lichtere gevallen voor zijn rekening nam en ook in de vakantie Mulder kon vervangen.

Maar het gebouw aan de Zuidersingelstraat werd echt te klein en daarom gaf het bestuur van de vereniging in 1897 aan de Haagse architect Johannes Jacobus van Nieuker-

ken opdracht om een aanbouw van de kliniek te ontwerpen, gedeeltelijk naast het bestaande pand, gedeeltelijk in de achtertuin.⁸⁷ Van Nieukerken, van origine een Zeeuw, had van 1880 tot 1887 op het bureau van de rijksbouwkundige Van Lokhorst gewerkt, maar had daarna een eigen bureau opgericht, dat vooral klandizie had in kringen van rijke aristocraten, industriëlen, hoge ambtenaren en politici, voor wie hij stadsvilla's bouwde, buitenplaatsen aanlegde en oude huizen restaureerde. Hij was opgeleid in de bouwstijl van Cuypers en heeft zijn hele leven lang vastgehouden aan de historiserende en ambachtelijke bouwstijl die het zo goed deed bij de maatschappelijke elite. Omdat de Inrichting voor Ooglijders niet onder het departement van Binnenlandse Zaken viel, was de vereniging geheel vrij in de keuze van de architect en was het niet nodig Van Lokhorst in te schakelen. Van Nieukerken ontwierp een modelinrichting, waarover Mulder bij de opening in april 1900 uitermate tevreden was. Op de begane grond vond men een spreekkamer, een kamer voor de polikliniek, een kamer voor het oogspiegelen, een collegekamer, een wachtkamer, een laboratorium en een grote keuken, terwijl op de eerste verdieping behalve een operatiekamer vooral kamers voor patiënten te vinden waren. Ook op de zolderverdieping waren nog een paar patiëntenkamers, plus een kamer voor de inwonende verpleegster. Daarnaast was er een tuinkamer, waar de ambulante patiënten zich overdag konden vermaken met gezelschapsspellen en een reeks geïllustreerde boeken en tijdschriften. Ook de uitrusting van de kliniek was up-to-date. Er was een uitgelezen verzameling oogheelkundige instrumenten en apparaten, waaronder een grote elektromagneet van Volkmann voor het verwijderen van stukjes ijzer en staal uit het oog, en er was veel aandacht besteed aan de bibliotheek, die stond opgesteld in de collegekamer. Mulder was er met een speciale subsidie van de universiteit in geslaagd complete series van maar liefst vijftien oogheelkundige tijdschriften te bemachtigen, waaronder het *Archiv für Ophthalmologie* van Von Graefe, dat sinds 1853 verscheen maar waarvan de eerste jaargangen nog maar moeilijk te verkrijgen waren. Daarnaast bevatte de bibliotheek alle belangrijke handboeken en overzichtswerken op oogheelkundig terrein, zo'n 1500 in getal. Tamelijk bijzonder was ook de collectie oogheelkundige dissertaties uit Frankrijk en Duitsland, die voor Groningen verworven waren via het ruilverkeer van de universiteitsbibliotheek, maar die opgesteld werden in de inrichting van Mulder. In 1911 werd van de bibliotheek een gedrukte catalogus verspreid onder alle mogelijk geïnteresseerden en wie een boek of tijdschriftaflevering wilde lenen, kon zich daartoe wenden tot de universiteitsbibliotheek. Mocht de inrichting ooit opgeheven worden, dan zou de hele bibliotheek vervallen aan de universiteitsbibliotheek. Zo raakte deze in theorie particuliere oogheelkundige kliniek steeds meer verweven met de Groningse universiteit.⁸⁸

Kort na de oogheelkunde kreeg ook het relatief nieuwe vakgebied van de hygiëne een eigen onderdak. Een halve eeuw eerder was dat nog ondenkbaar geweest of in ieder geval onnodig geacht. Tot het midden van de negentiende eeuw was hygiëne als medische discipline niet veel meer dan een bundeling van op ruwe ervaring gebaseerde leefregels omtrent voeding, kleding, ventilatie, watervoorziening en riolering. Maar kort na 1850 had de Duitse medicus Max Joseph Pettenkofer in het vak natuurwetenschappelijke methoden geïntroduceerd en vanaf 1865 bekleedde hij in München de eerste leerstoel in dat vakgebied. Het valt te begrijpen dat veel Nederlandse medici nog niet

direct overtuigd waren dat dit heel recent opgekomen vak een eigen leerstoel verdiende; het vak was voor hun gevoel het softe, sociale broertje van de harde, somatische geneeskunde. Vooral de fysiologen hadden zich dan ook verzet tegen opname van het vak in de wet van 1876, maar die strijd hadden zij verloren.

De eerste hoogleraar hygiëne in Groningen was Abraham Pieter Fokker, een sociaal bewogen huisarts uit Goes, die in 1863 in Leiden was gepromoveerd op een verhandeling *Over de temperatuur van den mensch in gezonden en zieken toestand*.⁸⁹ Zijn vader, Adriaan Abraham Fokker, had in de beweging van de zogenaamde hygiënisten rond het midden van de eeuw een vooraanstaande rol gespeeld en zijn zoon trad nu in zijn voetsporen, zij het met veel meer aandacht voor de natuurwetenschappelijke onderzoeksmethoden die Pettenkofer had geïntroduceerd.⁹⁰ Op 5 december 1877 hield Fokker jr. zijn oratie over *De experimenteele opvatting, eene levensquaestie voor de hygiene*. Net als Plugge kreeg hij tijdelijk onderdak in het Fysiologisch Laboratorium van Huizinga, want op zijn eigen laboratorium moest hij nog even wachten. Pas in het vroege voorjaar van 1880 leverde Van Lokhorst zijn eerste ontwerpen in voor een laboratorium dat links van het Academiegebouw zou komen te staan. Over indeling en plattegrond waren de hoogleeraar en de curatoren zeer te spreken, maar de neostijl waar Van Lokhorst voor gekozen had ontmoette zo veel bezwaren dat het geheel werd afgekeurd. In het jaarverslag over 1880-1881 kon rector magnificus Moltzer opgelucht vermelden 'dat het gevaar is afgewend, dat een gebouwtje, opgetrokken in den gemaniëerdeerd stijl van den dag plaats neemt nevens de eenvoudige, deftige matrone, die ons Academieplein beheerscht'. Een laboratorium met neogotische of neorenaissance-elementen naast een classicistisch Academiegebouw was onacceptabel. Op de achtergrond zal ook de discussie hebben meegespeeld die Cuypers met zijn controversiële ontwerp van het Rijksmuseum in Amsterdam had opgeroepen. Evenals vele anderen waren de curatoren niet gediend van de manier waarop De Stuers en zijn bouwkundigen Nederland een aan de katholieke middeleeuwen of de Hollandse renaissance ontleende stijl opdrongen. Maar Van Lokhorst weigerde een nieuw ontwerp te maken en adviseerde de minister niet toe te geven aan de verlangens van de curatoren. De 'Griekse stijl' met zijn dwingende symmetrie die de curatoren graag zagen, was voor het laboratorium onbruikbaar; zij maakte een handige indeling van de ruimte onmogelijk. Ook los daarvan had Van Lokhorst weinig goede woorden over voor het Academiegebouw, dat de curatoren zo mooi vonden:

Het Akademiëgebouw heeft kroonlijsten, een frontispice en attica van hout en van groote afmetingen. Dat alles is er slechts om de stijl, is volkomen overbodig, heeft bij den bouw aanzienlijke sommen gekost en vereischt voortdurend een kostbaar onderhoud. Het volgen van dien stijl bij het laboratorium leidt dan tot geldverspilling en maakt het gebouw minstens f. 1000,- duurder bij de stichting, terwijl de kosten van het onderhoud bijna verdubbeld worden. Het Akademiëgebouw is ten gevolge van zijnen stijl gebrekkig van constructie. De klassieke cordons en dorpels leiden het water niet af, doch houden het op, de onderbouw is daardoor vochtig. [...] Het volgen van dien stijl zou dus den deugdelijken bouw van het laboratorium in den weg staan, omdat de constructiedeelen niet zouden beantwoorden aan de eischen van het klimaat. [...] Het nabootsen van steen door hout mist voorts allen gezonden zin en de toepassing van den Griekschen stijl loopt zodoende tenslotte uit op een armzalige schijnvertooning.⁹¹

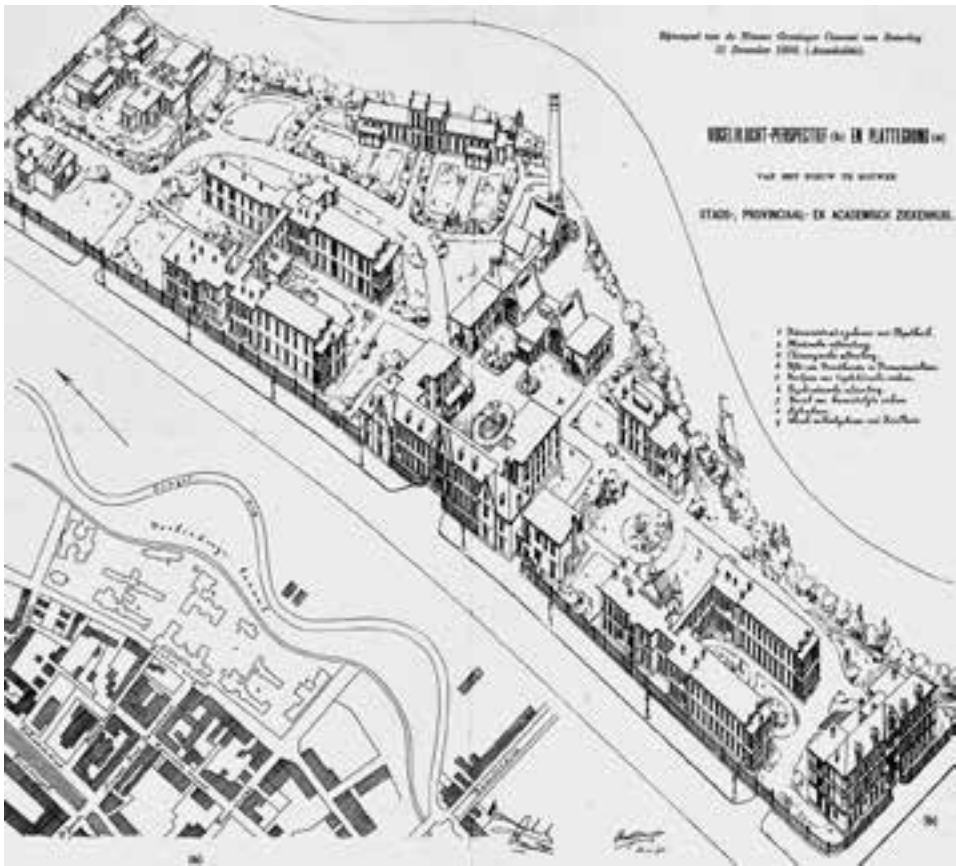

De minister steunde zoals altijd de architect en dus moesten de curatoren uiteindelijk hun verzet opgeven. Maar toen het gebouw aanbesteed moest worden, mislukte dat in eerste instantie. Pas aan het eind van het jaar kon de bouw alsnog beginnen en een jaar later was het laboratorium klaar. Nadat ook de inrichting voltooid was, kon Fokker op 15 oktober 1884 de officiële opening verrichten.⁹²

Later was iedereen eigenlijk wel te spreken over het nieuwe gebouw. Van Lokhorst had haaks op de rooilijn van het Academiegebouw een gebouw in een neostijl (de toegangspartij is neorenaissance) neergezet dat naast het sobere hoofdgebouw van de universiteit bijna frivol zou aandoen als het niet was opgetrokken uit donkere baksteen. Rector magnificus Van Ankum noemde het in 1884 een ‘parel aan de kroon van de universiteit’ – men was op het punt van architectuur natuurlijk nog niet veel gewend.⁹³ Het langwerpige gebouw met twee naar voren uitspringende hoekgevels telde een souterrain, een begane grond, een bovenverdieping en een zolder. De collegekamer bevond zich op de begane grond; de zitkamer van de hoogleraar, zijn privélaboratorium en het grote laboratorium bevonden zich een verdieping hoger. De lange smalle vensters geven een levendig karakter aan het gebouw, dat verder tal van aardige ornamenten telt: blinde, halfronde bogen boven de ramen, een monumentale toegang met halfzuilen die wordt bekroond door een fronton met beeldhouwwerk dat de Griekse godin Hygieia voorstelt, horizontale banden van natuursteen die de ramen elegant met elkaar verbinden, en beeldhouwwerk op de topgevels van de hoekdelen van het gebouw. Ook binnen werd de nodige aandacht aan de ornamentiek besteed: glas-in-loodramen in de hal, siertegels in de hal en in het trappenhuis, rijk bewerkte balken in de grote collegezaal. Voor het eerst was Van Lokhorst erin geslaagd ornament en constructie zo te integreren dat er een soort gesamt-kunstwerk was ontstaan.

HET ACADEMISCH ZIEKENHUIS

Het duurde na de voltooiing van het Hygiënisch Laboratorium bijna twintig jaar voordat de medische faculteit weer aan de beurt was om een nieuwe kliniek of laboratorium te betrekken. Maar toen ging het niet om zomaar een kliniek of een laboratorium, maar om het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis aan de Oostersingel. In 1895 kwam het ontwerp gereed, in 1898 begonnen de bouwwerkzaamheden en in 1903 kon het ziekenhuis eindelijk in gebruik worden genomen. Aan het oude nosocomium aan de Munnekeholm werd – in afwachting van de nieuwbouw – al die jaren niet veel meer gedaan. Fokker, die in 1888-1889 rector magnificus was, rekende als hygiënist voor hoe ongezond dat gebouw eigenlijk was, dat wil zeggen niet voor de patiënten, maar voor de studenten. De collegekamer van de gynaecoloog was 110 m³ groot, maar daar moesten 45 studenten in, wat voor elke student een volume opleverde van 2,5 m³. Dat was duidelijk onder de norm die vastgesteld was voor de lagere school, waar elke leerling minimaal over 3 m³ moest kunnen beschikken.⁹⁴ Veel indruk maakte dit nieuwe argument niet, want pas enkele jaren later tekenden alle betrokken partijen de Acte van Overeenkomst die de weg vrijmaakte voor de bouw van het nieuwe ziekenhuis. Maar toen dat eenmaal voltooid was en in gebruik werd genomen, was er wel iets heel moois tot stand gekomen, vond men. Van ‘Gruno’s Assche-poetster’ was het

Afb. 27 Vogelvluichttekening van het nieuwe AZG, ca. 1910. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Academisch Ziekenhuis nu in één keer het beste ziekenhuis van Nederland geworden. Het enige nadeel was dat het tamelijk dicht bij de gemeentelijke gasfabriek lag, die bij noordwestenwind roetdeeltjes over de buurt uitstrooide.

Het nieuwe ziekenhuis was niet één groot gebouw, maar een eilandenrijk van afzonderlijke klinieken en bijgebouwen. De architect had bij het ontwerpen van het ziekenhuis het paviljoensysteem gevolgd, dat in die jaren in zwang was.⁹⁵ Alles draaide er om de drie grote klinieken: de heelkundige kliniek, de kliniek voor inwendige geneeskunde en de vrouwenkliniek. Daarnaast was er een kleine kliniek, afdeling D, die officieel onder de interne kliniek viel en oorspronkelijk bedoeld was voor huid- en geslachtsziekten, maar eerst even leeg bleef staan en daarna toeviel aan de geneesheer-directeur van het ziekenhuis, de gewezen marinearts Gerhard van Eysselsteijn.⁹⁶ Hij had daar de verantwoordelijkheid voor de patiënten uit het plaatselijke garnizoen, evenals de zieke personeelsleden van de andere klinieken. Verder stond het terrein tussen het Verbindingskanaal en de Oostersingel nog vol met allerlei bijgebouwen, zoals een barak voor besmettelijke zieken, een ketelhuis met kolenloods, een administratiegebouw annex woning van de geneesheer-directeur, een apotheek die ook als stadsapotheek diende, een lijkenhuis en een 'oeconomiegebouw' met keukens en een wasserij.

Het geheel was een ontwerp van de Haagse architect Van Nieukerken, die ook de Inrichting tot behandeling en verpleging van minvermogende ooglijders had ontworpen. Doorgaans bouwde Van Nieukerken in de historiserende stijl van Cuypers en Van Lokhorst, maar bij het Academisch ziekenhuis is daar weinig van te merken. Architectonisch zijn de gebouwen weinig bijzonder en men zou haast zeggen dat in esthetische zin aan de tuinaanleg meer aandacht was besteed dan aan de gebouwen. De heelkundige kliniek had twee torentjes die herinneringen oproepen aan de gotiek, maar voor het overige lijken hier toch vooral utilitaire overwegingen een rol te hebben gespeeld. Alleen het administratiegebouw, waar ook de toegangspoort tot het ziekenhuisterrein deel van uitmaakte, had een enigszins representatief voorkomen gekregen. De poort was met wat beeldhouwwerk versierd, te weten voorstellingen uit het leven van Tijn Uilenspiegel die de bezoekers moesten waarschuwen dat ze hun gezondheid niet aan kwakzalvers en bedriegers moesten toevertrouwen. Ook was aan de inrichting van de bestuurskamer extra zorg besteed. Maar in de rest van de gebouwen was van enige kunstzin weinig te bespeuren.⁹⁷

Toch was over de opzet en inrichting van die klinieken goed nagedacht. Niet alleen het ziekenhuis als geheel, ook de klinieken voor heelkunde en interne geneeskunde waren gebouwd volgens het paviljoensysteem, met drie of vier vleugels die van drie zijden licht ontvingen en op een centraal deel van het gebouw uitkwamen. In die vleugels waren behalve de kamertjes voor de klassenpatiënten (één op de drie patiënten betaalde zelf zijn of haar opname en behandeling) ook zalen voor gewone patiënten ondergebracht, relatief grote, lichte zalen met elk 24 of 30 bedden. Geneesheer-directeur Van Eysselsteijn verdedigde de keuze voor deze grote zalen met overtuiging tegen degenen die ze te groot vonden. Grote zalen waren makkelijker te ventileren en lieten meer licht toe dan wanneer de patiënten in kleinere kamers langs een gang lagen. Ook had men in dit systeem op zaal geen last van de vele aangename en onaangename geurtjes die de keukens, de toiletten en de baden op de gang verspreidden. Maar het belangrijkste argument voor de grote zalen en het paviljoensysteem was dat arts en patiënt er aangenaam gestemd werden 'door het verkwikkend gevoel, dat overvloed van licht en lucht, die voorname medicijnmeesters, in den gezonden en den zieken mensch pleegt te wekken'.⁹⁸ Uit een oogpunt van hygiëne waren de zaalpatiënten er volgens Van Eysselsteijn beter aan toe dan de patiënten van de eerste en tweede klasse op hun kleine kamers, al hadden deze patiënten natuurlijk wel meer comfort en vrijheid. Vrijheid – wij zouden zeggen: privacy – was overigens de reden om bij de bouw van de vrouwenkliniek wel het corridorsysteem te volgen. Daar lagen de kraamvrouwen en zieke vrouwen in kamertjes langs een lange gang en moesten zij voor lief nemen dat de geurtjes van de gang ook hun kamers binnendrongen.

In de plannen voor het ziekenhuis was geen rekening gehouden met de grote opgang die de psychiatrie rond 1900 maakte. Groningen kende pas sinds 1897 een privaatdocent psychiatrie en zenuwziekten, Enno Dirk Wiersma, die elders in de stad een kleine particuliere inrichting bestierde. Op het ziekenhuisterrein was alleen een niet al te grote kliniek gebouwd voor patiënten met nerveuze aanleg uit de andere klinieken. Ook patiënten van wie de arts dacht dat zij krankzinnig waren, konden daar tijdelijk worden geobserveerd, alvorens hen bij gebleken krankzinnigheid naar elders te verplaatsen. Illustratief voor de pikorde binnen het ziekenhuis was dat die kleine psychiatrische

afdeling was ingericht met het oude meubilair van het nosocomium aan de Munnekeholm. Maar omdat Wiersma in 1903 hoogleraar psychiatrie werd en het beheer kreeg over de kliniek, die dus veel te klein was, moest er voor hem op het ziekenhuisterrein alsnog een volwaardige kliniek komen voor minimaal veertig patiënten. Keer op keer klonken in het jaarverslag van de universiteit de klachten door over de onbevredigende situatie op de psychiatrische afdeling. Het was onmogelijk de rustige en de onrustige patiënten van elkaar te scheiden, de collegezaal moest ook dienstdoen als polikliniek en experimenteerlokaal (een apart laboratorium had Wiersma niet), en de uitplaatsing van uitbehandelde patiënten bleek lastig. Het krankzinnigengesticht Dennenoord bij Zuidlaren, geopend in 1894, weigerde regelmatig patiënten uit Groningen op te nemen. Pas in 1910 kon voorzichtig begonnen worden met de voorbereiding van een grote psychiatrische kliniek op een terrein pal ten zuiden van het Academisch Ziekenhuis, een terrein dat al bij het begin in reserve was gehouden voor eventuele uitbreiding van het ziekenhuis. Rijksbouwkundige Vrijman, die succes had geoogst met het nieuwe Academiegebouw, tekende een gebouw dat bestond uit twee langwerpige, evenwijdig geplaatste vleugels. Hij koos daarbij, niet verrassend, voor een eenvoudige renaissancestijl, met op de hoekrisalieten van de voorste vleugel hoge trapgevels met voluten. In het voorjaar van 1912 vond de aanbesteding plaats en al voor 1 januari 1914 zou het onder de kap zijn, maar tijdens het collegejaar 1913-1914 kwam het werk een tijdlang stil te liggen, zodat Wiersma, die na het vertrek van Wenckebach in 1911 ook hoogleraar neurologie was geworden, tijdens de lustrumvieringen in juni 1914 nog geen rondleiding kon geven in zijn nieuwe onderkomen.

PATHOLOGISCHE ANATOMIE EN ANATOMIE

In de buurt van het oude ziekenhuis, te weten in de Schuitemakersstraat en aan de Reitemakersrijge, waren nog twee medische afdelingen gevestigd, het Laboratorium voor Anatomie en het Laboratorium voor Pathologische Anatomie. Vroeger hadden beide één afdeling gevormd, maar in 1876 waren er aparte leerstoelen voor anatomie en pathologische anatomie gekomen. De zittende hoogleraar, Middendorp, behield pathologische anatomie, terwijl voor anatomie een nieuwe hoogleraar werd aangetrokken, Van Braam Houckgeest. Hun lokalen ondergingen in de loop der jaren wel enige verbeteringen – zo kwam er in 1887 een nieuwe obductiezaal voor de pathologische anatomie – maar het complex bleef te klein en was te onhandig ingedeeld om er goed onderwijs te kunnen geven. Van de drie lokalen waar pathologische anatomie over beschikte, waren er twee gevuld met museumstukken en moest het derde, aan de Reitemakersrijge, dienen als collegekamer voor zestig studenten, terwijl het maar voor vijftien bedoeld was. Dit veel te kleine lokaal was bovendien in gebruik als laboratorium en als practicumruimte. Het was alleen toegankelijk via een lange, steile trap. Het wachten was dus op het vertrek van het ziekenhuis naar een nieuwe locatie, want dan zouden de laboratoria van Middendorp en Van Braam Houckgeest ook verhuizen (maar in 1897 werd nog de prosectorswoning bij het Laboratorium voor Pathologische Anatomie getrokken). Toen de verhuizing van het ziekenhuis eindelijk een feit was, werd eerst voor pathologische anatomie en een paar jaar later voor anatomie een geheel nieuw la-

boratorium gebouwd ten noorden van het ziekenhuis aan de Oostersingel. Noch Van Braam Houckgeest, noch Middendorp zou dit echter meemaken. De eerste kwam te overlijden in 1889, de tweede kreeg in 1893 op eigen verzoek, maar in feite gedwongen ontslag omdat hij zich door zijn querulante gedrag binnen en buiten Groningen onmogelijk had gemaakt. Voor Van Braam Houckgeest haalde men uit Duitsland de Nederlandse anatoom Van Wijhe; Middendorp werd opgevolgd door Reddingius.

Pathologische anatomie was ooit een aanhangsel van de anatomie geweest, maar was sinds het midden van de negentiende eeuw een volwaardig medisch specialisme dat het ontstaan van ziekten op celniveau bestudeerde.⁹⁹ In plaats van misgeboorten, vreemde vergroeiingen en woekeringen te anatomiseren hield de patholoog-anatoom zich nu bezig met chemisch, fysiologisch en bacteriologisch onderzoek van ziek weefsel. Dit vergde een grote uitbreiding van de laboratoriumruimte, ook voor de studenten, en dus nieuwbouw. In 1898 kreeg Reddingius toestemming om een programma van eisen voor het nieuwe gebouw op te stellen en toen in 1900 de gelden voor de nieuwbouw ook door de Tweede Kamer waren goedgekeurd, kon de hoogleraar aan de slag. Omdat het gebouw onder het ministerie van Binnenlandse Zaken viel en geen deel uitmaakte van het Academisch Ziekenhuis, zou het ontworpen worden door rijksbouwkundige Van Lokhorst. Maar deze was veel ziek en liet het werk grotendeels over aan zijn hoofdopzichter, Vrijman. Met deze trok Reddingius er in mei 1901 op uit om zich in Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Roemenië op de hoogte te stellen van de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de laboratoriumbouw.¹⁰⁰ Vooral in Boekarest en Breslau deden de heren veel inspiratie op en in de herfst van 1901 kon de bouw beginnen.

Het vrijwel van ornamenten verstoken gebouw telde twee bouwlagen, met aan de westzijde, afgezonderd van de rest van het gebouw, nog een lager paviljoen met gekoelde lijkenkelders en twee snijzalen. De lijken konden daar rechtstreeks met een lift naar de snijzalen worden vervoerd. De as van het gebouw stond precies oost-west, zodat de zalen voor microscopie allemaal ramen hadden op het noorden, het ideaal van iedereen die een microscoop hanteerde. 'Niets gaat bij microscopisch onderzoek boven het pretentielooze, gelijkmatige licht van den eenigszins bewolkten noorderhemel,' aldus Reddingius.¹⁰¹ Het hele gebouw was opgedeeld in vier afdelingen: een sectieafdeling (met zeer grote ramen en een snijzaal in de vorm van een amfitheater), een onderwijsafdeling (met een collegezaal met steil oplopende banken), een experimenteerafdeling (ook voor dierproeven) en een afdeling voor microscopisch onderzoek. Verder was er een zitkamer voor de hoogleraar, een administratiekantoor, een bibliotheek met de meest gebruikte handboeken, tijdschriften, monografieën en plaatwerken, een cataloguskamer, een examenkamer, een tekenkamer en een vergaderkamer. In het souterrain bevonden zich nog een technische werkplaats met slijptoestel, draaibank en glasblaastafel, een stookplaats voor de centrale verwarming en een bergplaats voor de brandstoffen. Het gebouw beschikte ten slotte over een eigen hulptelefoon, zodat iedere medewerker meteen opgeroepen kon worden.

Uit deze opsomming blijkt wel dat dit laboratorium een bijna zelfvoorzienende wereld was: hier vonden de colleges plaats, hier legden de studenten hun tentamens af, hier raadpleegden studenten en onderzoekers de relevante literatuur en hier waren dagelijks de hoogleraar, zijn personeel en de gevorderde studenten te vinden. Bij het la-

Afb. 28 Het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium aan de Oostersingel, ca. 1907. De Oostersingel was toen nog niet veel meer dan een modderige weg. Verderop wordt gebouwd aan het aanpalende Anatomisch-Embryologische Laboratorium. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

boratorium hoorde ook een dienstwoning voor de amanuensis. Voor de medici aan de Munnekeholm was 'de' universiteit, dat wil zeggen het Academiegebouw en directe omgeving, al enigszins op afstand komen te staan, maar voor patholoog-anatoom, die nu zetelde aan de Oostersingel, was dat nog veel meer het geval. En niet alleen voor hem, ook voor zijn studenten, zeker als ze geen lid waren van *Vindicat*.¹⁰²

Een bijzonder onderdeel van het laboratorium was het museum. De collectie voor pathologische anatomie ging oorspronkelijk terug op de verzameling anatomische en pathologische preparaten van Petrus Camper, die in 1820 door de koning ten bate van de Groningse universiteit was aangekocht en die sindsdien door ettelijke schenkingen nog flink was uitgebreid. In 1877 was de collectie gesplitst tussen anatomie en pathologische anatomie en voor de pathologische collectie was sindsdien weinig gedaan. Tussen 1874 en 1893 – de jaren waarin Middendorp verantwoordelijk was geweest voor de collectie – waren er slechts drie preparaten verworven. Reddingius daarentegen besteedde er juist veel zorg aan: van de 1500 nummers die de collectie in 1914 telde, waren er maar 250 die vóór zijn aantreden waren verworven. Voor deze collectie was een aparte vleugel aan de achterzijde van het gebouw gereserveerd, die van drie kanten licht ontving om de voorwerpen zo goed mogelijk uit te laten komen. Reddingius was duidelijk heel trots op zijn verzameling.

Op 9 november 1903 nam Reddingius de collegezaal alvast in gebruik, maar hij liet de curatoren weten dat de officiële opening op een later tijdstip zou plaatsvinden. Dat zou er echter nooit van komen. Reddingius, die zich een geleidelijke verhuizing van de Schuitemakersstraat naar de Oostersingel had voorgesteld, werd plotseling door zijn

collega Van Wijhe gedwongen enkele lokalen in het oude gebouw die ze beiden als practicum gebruikten met spoed te ontruimen. Reddingius protesteerde bij curatoren dat Van Wijhe buiten zijn boekje ging, maar de curatoren steunden hem niet en lieten hem min of meer aan zijn lot over. Hij voelde zich in de steek gelaten, en niet voor het eerst. Daarom besloot hij de officiële opening maar te laten lopen. En dat ongenoegen was niet zomaar verdwenen. Na het in gebruik nemen van het laboratorium probeerde Reddingius voortdurend meer en beter betaald personeel te krijgen. Toen in 1904 de amanuensis naar Utrecht vertrok, waar deze twee keer zoveel kon verdienen, lukte het niet voor het oude salaris een nieuwe te krijgen. Curatoren kwamen niet over de brug met een hoger salaris en uiteindelijk moest het Groninger Universiteitsfonds bijspringen met een jaarlijkse toelage van 200 gulden om alsnog een redelijk salaris te kunnen bieden.¹⁰³ De keuze viel toen op mej. E.T. van Aken. Bij het aantrekken van een tweede assistent liep Reddingius tegen dezelfde problemen op en weer hielpen de curatoren hem niet. Dat zat Reddingius zo hoog dat hij in het officiële gedenkboek van 1914 onverbloemd lucht gaf aan zijn ergernis over hun opstelling.¹⁰⁴

Het Anatomisch Laboratorium, dat in 1909 gereedkwam en dat op naam staat van Vrijman, leek in heel veel opzichten op het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium ernaast. Maar wie goed kijkt, ziet dat het Anatomisch Laboratorium er net iets speelser uitziet. De vierkante toren die als trappenhuis diende, was iets hoger dan bij Pathologische Anatomie en de ramen in die toren waren verspringend aangebracht. Had het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium alleen vierkante vensters zonder enige versiering, bij het Anatomisch Laboratorium waren er ook ramen die een segmentvormige afsluiting hadden. Ook in dit gebouw was een grote uitbouw gereserveerd voor het museum, met daarboven een grote, van de laatste technische snufjes voorziene snijzaal, die net als het museum van drie zijden licht ontving. In een van de hoeken van het gebouw bevond zich de ontvangkamer voor de hoogleraar, alsmede zijn laboratorium en een voorraadkamer. Daar deed Van Wijhe, die was opgeleid als zoöloog, vooral embryologisch onderzoek aan lancetvisjes. Sinds de Duitse bioloog Ernst Haeckel de theorie had opgesteld dat de ontwikkeling van het embryo de evolutie van de soort recapituleerde, was embryologie een belangrijk hulpvak voor de evolutieleer geworden. Officieel heette het laboratorium na de verhuizing daarom het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium.¹⁰⁵

KINDERGENEESKUNDE

In de wet van 1876 was niets opgenomen over kindergeneeskunde. Dit specialisme behoorde niet tot de vaste onderdelen van de medische studie en kwam niet voor op de lijst van vakken die aan minstens één van de rijksuniversiteiten gedoceerd zouden moeten worden. Toch kreeg Groningen niet lang na het invoeren van de nieuwe wet wel een ziekenhuis speciaal voor kinderen. De bouw daarvan was echter te danken aan particulier initiatief en kwam tot stand door de vrijgevigheid van de grootindustriële W.A. Scholten. Pas na enige jaren raakte de universiteit bij dit ziekenhuis betrokken, ongeveer op dezelfde manier waarop de universiteit deel was gaan nemen aan de oogheelkundige kliniek van Mulder.¹⁰⁶

Scholten wilde in 1889 ter gelegenheid van zijn vijftigjarig jubileum als fabrikant de stad en de provincie waar hij zijn fortuin had vergaard een cadeau geven. In eerste instantie dacht hij aan een overdekte markt, maar toen er in de Groningse gemeentepolitiek gekrakeel ontstond over de plek waar die markthal moest komen, besloot Scholten zijn geld aan een ander doel te besteden. Hij stichtte een kinderziekenhuis, vooral voor kinderen uit de lagere klassen. Op dat terrein viel veel nuttigs te doen. Ten gevolge van gebrekkige hygiëne en slechte voeding was het sterftecijfer onder kinderen tot vijf jaar 200 op de 1000. De officiële geneeskunde en de overheid hadden echter weinig aandacht voor het zieke kind en dus moest het initiatief wel van particuliere zijde komen. Scholten zou de financiën leveren voor de bouw van een kinderziekenhuis en de exploitatie overdragen aan een vereniging, die de eerste tien jaar op een flinke bijdrage van Scholten in de exploitatiekosten zou kunnen rekenen. Daarna zou de vereniging het zelf moeten zien te bolwerken.

Ten behoeve van het ziekenhuis kocht Scholten een pand op de hoek van de Sint Jansstraat en de Singelstraat.¹⁰⁷ Nadat dit huis was afgebroken, verrees daar een in Hollandse renaissancestijl opgetrokken, twee bouwlagen tellend ziekenhuis dat in 1891 gereedkwam en van alle gemakken was voorzien (zoals riolering, stromend water, gasverlichting en centrale verwarming). Architect was Willem Carel Adriaan Hofkamp, een geboren Groninger die jarenlang in Nijmegen als hoofdopzichter van gemeente-

Afb. 29 Het W.A. Scholten Kinderziekenhuis op de hoek van de Singelstraat (links) en de Sint Jansstraat (rechts) ca. 1900. Het rijtuig voor het gebouw is het soort koetsje waarmee huisartsen zich in de stad lieten vervoeren als zij hun ronde deden. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

werken had gewerkt, maar in 1889 door Scholten in dienst was genomen als directeur van een turfstroomfabriek. Het werd geopend op 20 juli 1891 en in exploitatie genomen door een voorlopige commissie van notabelen, die de exploitatie al snel overdroegen aan de Vereniging ‘Kinderziekenhuis W.A. Scholten’, die koninklijke goedkeuring verkreeg op 2 november 1891. Scholten droeg voortaan elk jaar 3000 gulden bij. De medische leiding van de instelling lag in handen van de huisartsen Sicco Berend Ranneft (voor chirurgie) en Harm Reilingh (voor interne ziekten).¹⁰⁸ Zij gaven leiding aan zes vaste verzorgers, die dertig à veertig kinderen konden verplegen. Het kinderziekenhuis gold als een voorbeeld van comfort en hygiëne en stak heel gunstig af bij het oude nosocomium aan de Munnekeholm, dat toen nog in bedrijf was.

In 1901, na de contractueel vastgelegd periode van tien jaar, stopte de jaarlijkse subsidie van de erfgenamen van Scholten, die zelf in 1892 was overleden. De vereniging moest nu op eigen kracht verdergaan. Dat ging uiterst moeizaam en toen in 1908 liquidatie van het ziekenhuis dreigde, stak het college van curatoren van de Rijksuniversiteit de reddende hand uit. De banden met het ziekenhuis waren in de jaren daarvoor al wat aangehaald. Ranneft was sinds 1899 privatdocent orthopedie en sinds de opening van het nieuwe Academisch Ziekenhuis waren kinderen met bijvoorbeeld difterie daar in de barak voor besmettelijke ziekten opgenomen. Bovendien lag het in de bedoeling in Groningen een (buitengewoon) hoogleraar kindergeneeskunde aan te stellen. In de Tweede Kamer werd in die jaren druk gesproken over de ontoelaatbaar hoge zuigelingensterfte in Nederland en groeide de gedachte dat de staat de kindergeneeskunde niet langer aan het particulier initiatief kon overlaten. Voor zo’n hoogleraar zou echter wel een kliniek gevonden moeten worden waar hij zijn onderwijs kon geven. In Groningen hoefde dit geen probleem op te leveren. De enige serieuze kandidaat voor deze nieuwe leerstoel was namelijk de kinderarts Gabbe Scheltema, een vroegere assistent van de internist Kooyker die in zich in Duitse en Oostenrijkse klinieken als kinderarts had gespecialiseerd voordat hij zich in 1890 in Groningen had gevestigd. Sinds 1893 was hij verbonden aan het kinderziekenhuis, sinds 1905 als directeur. Hij beschikte dus al over een kliniek. Het rijk bood nu in 1908 aan een flinke subsidie aan het kinderziekenhuis te geven op voorwaarde dat het ziekenhuis voortaan mede ten dienste zou staan van het academisch onderwijs in de kindergeneeskunde. Daartoe zou worden vastgelegd dat de door het rijk aan te wijzen docent in de kindergeneeskunde ook directeur van het kinderziekenhuis moest worden (wat bij Gabbema al het geval was). De vereniging had geen andere keus dan dit aanbod te aanvaarden en zo kon Gabbema met ingang van 1909 behalve directeur van het kinderziekenhuis ook buitengewoon hoogleraar kinderziekten in Groningen worden – de eerste in Nederland.¹⁰⁹

Tegelijk met deze academisering van het kinderziekenhuis werd besloten tot een flinke uitbreiding van de inrichting. Dankzij een gunstige regeling met een van de financiële instellingen in Groningen – men vermoedt hier de bemoeienis van president-curator Geertsema, die van huis uit bankier was – konden twee aangrenzende panden in de Sint Jansstraat aangekocht worden, die na afbraak plaatsmaakten voor een uitbreiding in dezelfde stijl als het oorspronkelijke gebouw. In 1912 was de aanbouw voltooid en in juni 1913 kon het ziekenhuis in zijn nieuwe vorm officieel geopend worden. Op de begane grond waren de ruimten voor polikliniek en onderzoek (ook met een röntgentoestel), de eerste verdieping was bestemd voor de verpleging van de pa-

tiënten. Daarvoor was één grote zaal beschikbaar, naast een aantal kleinere kamers en glazen eenpersoonsboxen (voor kinderen met een besmettelijke ziekte). Er waren aparte ingangen voor de polikliniek, de collegekamer en het laboratorium. Het ziekenhuis was wederom van alle gemakken voorzien: het had een nieuwe centrale verwarming, een volledige elektrische installatie, ook voor het licht, een huistelefoon en waterclosets met een beerput. Een bijzonderheid was ook de kamer voor de zuigelingen, met daarnaast een aparte kamer voor de couveuses. In totaal kon het ziekenhuis 65 patiënten opnemen. In de tuin van het ziekenhuis kwam in 1913 dankzij een overeenkomst met het vaccinatiebureau nog een aparte gebouwtje voor het bereiden van het koepokvaccin, inclusief een kalverstal. Hoewel het W.A. Scholten Kinderziekenhuis officieel nog steeds een particuliere instelling was en geëxploiteerd werd door een vereniging, fungeerde het in de praktijk behalve als filantropische instelling voor de armen ook als onderdeel van de Groningse universiteit.

FYSIOLOGIE

Groningen had al in 1866 een modern laboratorium voor fysiologie gekregen, eerder nog dan Leiden of Utrecht. Na de invoering van de artsenwetten in 1865 moest het geneeskundig onderwijs sterk verbeterd worden en omdat de fysiologie met de anatomie de grondslag voor het medisch denken en handelen was geworden, had zelfs een zuinig man als Thorbecke ingezien dat elke universiteit diende te beschikken over een eigentijds laboratorium voor fysiologie. Wat echter in 1866 modern was, kon daar rond 1900 geen aanspraak meer op maken. Het onderwijs in de fysiologie was in die jaren ook sterk veranderd. De overtuiging had postgevat dat ook de beginnende studenten de fundamentele verschijnselen van het leven, zoals hartslag, ademhaling, spier- en zenuwwerking, uit eigen aanschouwing moesten leren kennen en dat zij vertrouwd moesten raken met de beschikbare chemische en fysische methoden. Praktische cursussen in de fysiologie en de microscopie waren dus een cruciaal onderdeel van de opleiding geworden en daarvoor ontbrak eigenlijk de ruimte, temeer daar het aantal studenten na de invoering van de wet van 1876 geleidelijk toenam. Van Dirk Huizinga mocht niet verwacht worden dat hij het fysiologisch onderwijs fundamenteel zou hervormen en in het kader daarvan ook zijn laboratorium zou reorganiseren. Beperkt als hij was door een slepende ziekte mocht hij al blij zijn dat hij zijn colleges kon geven. Maar degene die hem in 1901 opvolgde, de in Utrecht bij Donders als fysioloog opgeleide en jarenlang bij de Rijks Veeartsenijschool in Utrecht werkzame Hartog Jacob Hamburger, zag dat de toestand onhoudbaar was. Het practicum microscopisch onderzoek van de bouw van de organen moest bijvoorbeeld in de collegezaal gegeven worden. ‘Denkt u den toestand,’ vertelde Hamburger later:

De smalle tafels, voorzien van bordpapier om ze te vergrooten, zijn voor het doel tijdelijk naar het raam gekeerd, vanwaar zij het licht zullen moeten ontvangen. Is het een donkere dag, dan kunnen alleen die studenten, die voor aan het raam gezeten zijn, hun praeparaten zien. De achterste rijen ontvangen nauwelijks licht. Schijnt de zon – de kamer ligt op het Zuiden – dan moeten de voorste rijen de gordijnen neerlaten en de achterste zien vrij voldoende, doch nauwelijks is de zon achter een wolk verdwenen, of de gordijnen moeten weer

naar boven om aanstonds weer te zakken. En dat soms juist op het oogenblik, dat de docent, over het mikroskoop van een student gebogen, bezig is een moeilijkheid voor hem uit den weg te ruimen, waartoe, gezien het groot aantal studenten, slechts een paar minuten voor ieder beschikbaar is. Of ook, de student is bezig met zijn praeparaat onder het mikroskoop te bestudeeren en degeen, die vóór hem zit, staat op of buigt zich terzijde en de getroffen, ziet plotseling niets meer.¹¹⁰

Hamburger begon dus al meteen na zijn aanstelling te vragen om de bouw van een nieuw laboratorium. Curatoren reageerden daar positief op en minister Kuiper gaf rijksbouwkundige Van Lokhorst de opdracht samen met de hoogleraar de mogelijkheden te onderzoeken. Een extra verdieping op het gebouw zetten bleek verhoudingsgewijs erg duur en bovendien hinderlijk voor de omgeving, zodat alleen nieuwbouw als mogelijkheid overbleef. Daarover moest Kuiper nog wel even nadenken, maar zijn opvolger Rink zette in 1906 eindelijk een bedrag op de begroting. Toen de Kamer die begroting had aangenomen (dezelfde waarin het bedrag voor de nieuwbouw van het Academiegebouw was opgenomen), kon de voorbereiding voor de bouw beginnen. De nieuwe rijksbouwkundige Vrijman maakte een ontwerp, in mei 1908 vond de aanbesteding plaats, bij het begin van de cursus 1909-1910 was het gebouw al bijna klaar en op 7 april 1911 kon Hamburger het gebouw officieel openen.¹¹¹

Stond het oude laboratorium midden in de stad, het nieuwe was gesitueerd aan de rand van de stad, aan de Bloemsingel in het noordoosten van de stad, op voormalige vestinggrond.¹¹² Daar was tussen het Verbindingskanaal en de Bloemsingel ruim-

Afb. 30 Het nieuwe Fysiologisch Laboratorium kort na de oplevering in 1911. Op dat moment was het Fysiologisch Laboratorium van de hoogleraar H.J. Hamburger misschien wel het best uitgeruste fysiologisch instituut in Europa. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Links de woning van de custos.

te voor een groot laboratorium, een dienstwoning voor de custos en een weiland (met stallen) voor de proefdieren. Het terrein, meer dan twee hectare groot, sloot aan bij de andere gebouwen van de medische faculteit aan de Oostersingel die daar recentelijk waren verrezen, het Pathologisch-Anatomisch en het Anatomisch Laboratorium. Tussen het Anatomisch Laboratorium en het nieuwe Fysiologisch Laboratorium liep een weg, de latere Antoni Deusinglaan, die volgens planning met een brug over het Verbindingskanaal naar een nieuw te bouwen wijk aan de overkant van het kanaal zou moeten leiden. Het enige nadeel was dat het laboratorium dicht bij de gemeentelijke gasfabriek lag.

Het nieuwe laboratorium werd zoals gezegd gebouwd naar een ontwerp van Vrijman, die in deze tijd ook het Chemisch Laboratorium verderop aan de Bloemsingel onder handen had. Maar terwijl deze zich daar liet inspireren door het Hollands classicisme uit de zeventiende eeuw, koos hij bij het Fysiologisch Laboratorium voor de stijl van de noordelijke renaissance, zij het wat minder exuberant dan bij het Academieggebouw, dat in 1909 was opgeleverd. Het gebouw – met een souterrain, twee verdiepingen en een zolder – heeft een U-vorm en is met de voorgevel naar het zuiden gericht. De gevel is symmetrisch opgebouwd en kent een iets naar voren uitstekend middengedeelte met een monumentale toegangspartij en een geaccentueerde dakpartij, in de vorm van een trapgevel en bekroond door een beeld van de Nederlandse leeuw in steen (de trapgevels keren ook terug in de zijgevels). De vensters van de twee verdiepingen zijn aan de bovenzijden licht gebogen en in de gemetselde boog erboven zijn natuurstenen blokken aangebracht ter verlevendiging van de bakstenen voorgevel. In de gevel zijn ook fraaie sierankers aangebracht en boven de regenpijpen bevinden zich aardige waterspuwertjes. Door de opbouw van de hoofdgevel doet het laboratorium in de verte denken aan het zestiende-eeuwse stadhuis van Antwerpen.

Vanbinnen telt het laboratorium een veelheid aan kamers, lokalen en vertrekken, zoals deze in elk laboratorium inmiddels te vinden waren: een collegezaal, een bibliotheek, een demonstratiezaal, laboratoria voor assistenten en doctorandi, een histologisch practicum, een teken- en fotografiëkamer, een chemisch en een fysiologisch practicum, een spoelkamer, een donkere kamer, een kamer voor de instrumentmaker, een bacteriologisch laboratorium, zitkamers voor de assistenten, een kamer voor röntgenonderzoek, een rijwielbergplaats, allerlei bergruimten in het souterrain, een woning voor de custos enzovoort. Ook was in het gebouw een operatiezaal voor grote en kleine dieren opgenomen, inclusief een *travail-basculé* om dieren in elke gewenste houding vast te leggen. Voor de eenvoudige dierproeven die de medici doorgaans uitvoerden, was dat een nogal fors instrument. Het lijkt er daarom op dat Hamburger, die bestuurslid was van de Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen, al anticipeerde op de oprichting van een landbouwwetenschappelijke faculteit, waarin ook aandacht zou zijn voor de veeartsenij. Voor de dieren waren in ieder geval ook een aantal stallen en een weide in het complex opgenomen.

Twee lokalen in het souterrain vormden voor Hamburger de trots van zijn laboratorium, namelijk de kamer voor lage temperatuur, waar stoffen bestudeerd konden worden die bij kamertemperatuur al snel uit elkaar vallen, zoals enzymen en fermenten, en de kamer voor constante temperatuur, waar uit het lichaam weggenomen organen bij een constant gehouden lichaamstemperatuur nog lang konden doorfunctioneren

en dus als het ware in de originele staat waargenomen konden worden. Zeker de kamer voor constante temperatuur (waarvan de wanden, de bodem en de zolder bekleed waren met een kurklaag van 8 tot 15 cm dikte) was in nog geen enkel ander fysiologisch laboratorium in Nederland te vinden.¹¹³

Al die onderzoekslokalen in het laboratorium waren in ruime mate uitgerust met alle mogelijke hulpmiddelen, zodat geen tijd verloren ging met het halen en weer terugbrengen van instrumenten die in een andere kamer thuishoorden. Ook de werkruimte van de instrumentmaker was rijk uitgerust met een grote verscheidenheid aan materialen en werktuigen: naast zware draaibanken bijvoorbeeld een draaibankje voor het fijne horlogemakerswerk, elektrisch aangedreven slijp- en polijstinrichtingen, elektrische baden voor vernikkelen, een smidse enzovoort. Alle lokalen voor de onderzoekers lagen zo veel mogelijk bij elkaar in de buurt, waardoor het contact tussen de leden van het wetenschappelijk personeel vergemakkelijkt werd. Daar, in de rechtervleugel op de eerste verdieping zetelde ook de hoogleraar, tussen de collegezaal en de bibliotheek, waar Hamburger behalve een deel van zijn eigen bibliotheek ook zijn collectie overdrukjes had ondergebracht. 'Ze [de separaten] kunnen op die wijze in ruimeren kring nut doen, dan in zijn woning het geval is,' aldus de hoogleraar.¹¹⁴ Hamburger was wel alleenheerser op zijn laboratorium, maar hij was geen solist.

Uit alles blijkt dat Hamburger er zeer goed over had nagedacht hoe zijn laboratorium er vanbinnen uit moest zien. Bij het onderwijs maakte hij gebruik van de modernste techniek. Moll was zijn tijd al vooruit geweest door de invoering van de diaprojectie in zijn collegezaal, maar Hamburger was inmiddels al overgestapt op de film. In de collegezaal, die de vorm had van een amfitheater, was achterin ruimte voor niet alleen een gewoon projectietoestel, maar ook voor een 'kinematograaf'. Volgens Hamburger zou de film weleens een machtig hulpmiddel voor onderwijs kunnen worden:

Zij zal de herhaling van een aantal moeilijke collegeproeven, die soms veel tijd en niet zelden het leven van een dier vorderen, overbodig maken. Ook zal zij de demonstratie van bewegingen vergemakkelijken die te spoedig afgelopen of gewijzigd zijn, dan dat een groot auditorium ze één voor één kan bezichtigen.¹¹⁵

Hamburger voorzag ook een tijd dat onderzoekers hun waarnemingen gedeeltelijk langs cinematografische weg zouden vastleggen en aan andere laboratoria tegen kostprijs een afdruk van hun film zouden afstaan.

EEN LABORATORIUM VOOR DE ZIEL

In vergelijking met de medische en natuurwetenschappelijke faculteiten kwamen de andere faculteiten er maar bekaaid van af. De theologen en de juristen hadden uitsluitend behoefte aan een bibliotheek en een collegekamer, en bij de literatoren was er maar een enkeling die iets meer nodig had. De romanisten deden iets aan fonetiek en mochten daarvoor enkele toestellen aanschaffen, die vervolgens vooral stonden te verstoffen in een collegekamer in het Academiegebouw, en de classicisten kregen ten behoeve van het onderwijs in de Grieks-Romeinse kunst een collectie gipsen beelden, die op verschillende plaatsen heeft gestaan (in de universiteitsbibliotheek, het Academiege-

bouw, maar ook in het tijdelijk voor universitair gebruik bestemde ‘regeringshôtel’ in de Oude Boteringestraat), maar ook weinig lijkt te zijn gebruikt.¹¹⁶ Maar als de historici hun studenten kennis wilden laten maken met de oorspronkelijke bronnen, konden zij daarvoor terecht in het Rijksarchief in de Sint Jansstraat. Pas nadat Kapteyn het Corps de Garde had ontruimd, werd dit gebouw, dat al zoveel doelen had gediend, in gereedheid gebracht om er seminaries voor de drie moderne talen in te huisvesten. Maar een paar collegekamers met wat boeken en tijdschriften, met wel vier directeuren, dat mocht geen naam hebben.¹¹⁷ De enige hoogleraar in de hoek van de geesteswetenschappen die werkelijk zoiets als een eigen instituut kreeg, was de filosoof en psycholoog Heymans.¹¹⁸

Heymans was benoemd op 18 juni 1890 en hield zijn oratie op 27 september, kort na het begin van de nieuwe cursus. Hij sprak toen over ‘Het experiment in de filosofie’ en probeerde daarin aan te tonen hoe belangrijk de rol van de filosofie en daarbinnen weer de psychologie was in het geheel der wetenschappen.¹¹⁹ De werkelijkheid zoals wij die kennen bestaat geheel uit bewustzijnsverschijnselen; ook tastbare concrete voorwerpen kennen wij niet als zodanig, maar alleen zoals zij zich aan ons bewustzijn voordoen. Het materiaal van de natuur- en scheikunde, maar ook van de taalwetenschap en van de geschiedwetenschap bestaat uit bewustzijnsinhouden. De wetenschap die de bewustzijnsinhouden als zodanig bestudeert, dat wil zeggen de psychologie, is dus een centrale wetenschap, zeker voor de wetenschappen die het leven van de geest bestuderen. Tot die wetenschappen rekent Heymans ook de filosofie, die voor hem niet meer of niet minder is dan de psychologie van het denken. Deze psychologie houdt zich dus met zintuiglijke of ervaren gegevenheden bezig en kan daarom zonder problemen als empirisch worden aangeduid. En haar methode moet, wil de psychologie even exact worden bestudeerd als bijvoorbeeld de natuurkunde, experimenteel zijn. De methoden die de zielkunde voorheen hanteerde – de zelfwaarneming en introspectie – wees Heymans van de hand; alleen met behulp van experimenten, dat wil zeggen waarnemingen onder naar willekeur te veranderen condities, was serieuze kennis over het menselijk bewustzijn te verkrijgen. Op die manier hoopte hij de psychologie de positie te verschaffen die haar rechtens toekwam, maar die haar nog niet werd vergund.

Hieruit volgde al dat de psychologie niet naar behoren kon worden beoefend als er geen laboratorium was waarin de condities waaronder waarnemingen werden verricht gemanipuleerd konden worden. Als de Groningse curatoren hadden opgelet, waren ze dan ook niet verbaasd dat ze ruim een halfjaar na de intree van Heymans een brief van hem kregen, gedateerd 7 maart 1891, waarin hij vroeg om een subsidie voor de aankoop van instrumenten ten behoeve van het onderwijs in de psychologie.¹²⁰ Hij herhaalde nog eens hoe belangrijk de psychologie voor de wetenschappen in het algemeen was en ook hoe door het gebruik van een gebrekkige methode door de psychologen dat belang door anderen nog altijd onvoldoende onderkend werd. In andere landen, vooral in Duitsland, was dat wel anders – hier speelde Heymans zonder blikken of blozen de troefkaart van het chauvinisme uit. In Leipzig beschikte Wilhelm Wundt al sinds jaren over een groot psychologisch laboratorium, waar vele buitenlanders kwamen om zijn methoden te leren kennen. Maar Heymans kon zijn studenten niet met de moderne psychologie vertrouwd maken zonder ze ook zelf aan de slag te laten gaan, zelf experimenten te laten uitvoeren en zelf de daartoe benodigde appara-

tuur te leren bedienen. Op basis van inlichtingen die collega's in het buitenland hem hadden verstrekt, dacht Heymans al een heel eind te komen als hem 400 à 500 gulden te beschikking werd gesteld, plus een jaarlijks budget voor onderhoud en aanvulling van zo'n 200 gulden.

Dat was ook precies het bedrag dat op verzoek van curatoren op de rijksbegroting van 1892 verscheen, en daarmee kon Heymans begin 1892 de eerste instrumenten aankopen. Zo kocht hij een chronometer van Hipp, een rotatieapparaat van Zimmermann, een fotometer, een camera obscura, een kymograaf (voor het meten van de bloeddruk), een olfactometer (voor het waarnemen van geuren) en een valfonometer (voor het meten van gehoorscherpthe), om maar enkele instrumenten te noemen. Hij bestelde deze instrumenten bij Duitse en Nederlandse firma's en liet zich daarbij voorlichten door de Groningse instrumentmaker W. Wolters, later amanuensis bij de Rijks HBS in de stad. Vanaf 1895 werd Heymans bij het kopen en onderhouden van de instrumenten geholpen door de amanuensis van het Natuurkundig Laboratorium, D.A. Vonk, die af en toe ook instrumenten naar ontwerp van Heymans zelf maakte. Al deze instrumenten stelde Heymans bij zich thuis op, eerst in een huis in de Stationsstraat (nr. 7a en 7b), na 1894 in de door de Amsterdamse architect H.P. Berlage speciaal voor Heymans ontworpen stadsvilla aan de Zuidersingel (net als de Stationsstraat recentelijk aangelegd op de voormalige vestinggronden). Daar kregen de instrumenten een plekje in een kamer op de eerste verdieping aan de zuidzijde van het huis, naast Heymans' studeerkamer, met uitzicht op het Verbindingskanaal en het in aanbouw zijnde nieuwe Hoofdstation van de Nederlandse Spoorwegen (voltooid in 1896). Het psychologisch laboratorium van Heymans, het eerste in Nederland, begon zijn bestaan dus in de particuliere woning van de hoogleraar, maar wel met geld van de universiteit.

De instrumenten die Heymans kocht, gebruikte hij vooral om onderzoek te doen op het terrein van de algemene psychologie, in het bijzonder de psychofysica, dat wil zeggen de studie van de relatie tussen sensorische prikkels en bepaalde gewaarwordingen. Zo maakte hij studie van visuele illusies, psychische remmingen (reacties op prikkels die verminderen bij het tegelijk toedienen van een andere prikkel) en onderscheidingsdrempels (hoe sterk moet een prikkel zijn om waargenomen te worden, of hoe groot moet het verschil tussen twee prikkels zijn om opgemerkt te worden?) Honderden proeven deed Heymans om vast te stellen of er een bepaalde regelmaat zat in die verschijnselen en of er een verband bestond tussen de intensiteit van bepaalde prikkels en de resulterende gewaarwordingen. Als proefpersoon daarvoor gebruikte hij vooral zijn vrouw (zij moet werkelijk overuren gemaakt hebben om het onderzoek van haar man mogelijk te maken) en in mindere mate ook bevriende collega's en een paar studenten. Wel met nadruk op 'een paar', want zolang de instrumenten bij Heymans thuis stonden opgesteld, kwam er van het gebruik ervan in het onderwijs weinig terecht. Heymans had het geld gekregen voor de aankoop van de instrumenten ten behoeve van het onderwijs, maar in de praktijk dienden ze vooral het onderzoek. Al in augustus 1892 deed Heymans op een congres in Londen verslag van zijn proeven en in de jaren daarna publiceerde hij er regelmatig over in het *Zeitschrift für Psychologie*. In 1896 liet hij het Nederlandse publiek kennismaken met zijn psychologisch laboratorium (voor velen een compleet nieuw concept, net zoals trouwens een astronomisch laboratorium) door er een artikel over te schrijven in het algemeen-culturele tijdschrift *De Gids*.¹²¹ Heymans

deed daarin vooral zijn best om de psychologie als de wetenschap van de bewust of onbewust in de geest ervaren verschijnselen af te bakenen van de fysiologie als de wetenschap van de zintuiglijk waargenomen fysieke prikkels. Voor veel mensen leken de woorden 'fysiologie' en 'psychologie' niet alleen op elkaar, maar was er ook eigenlijk tussen die twee wetenschappen geen verschil. Voor Heymans, die op alle mogelijke manier bezig was om de nieuwe discipline van de psychologie status te verschaffen als een zelfstandige wetenschap, was het juist uiterst belangrijk om het onderscheid wél te maken.

Toch was een laboratorium aan huis niet ideaal. De belangstelling voor de psychologie nam in de loop der jaren toe en Heymans wilde al die studenten liever niet thuis over de vloer hebben. Al in 1904 vroeg hij om een eigen lokaal en toen na het afbranden van het Academiegebouw plannen werden gemaakt voor de nieuwbouw, herhaalde hij dat verzoek.¹²² In september 1906 diende hij daarvoor bij curatoren een uitgewerkt plan in en daarop werd vervolgens goedgunstig beschikt. In het nieuwe gebouw kreeg Heymans de beschikking over een ruime collegekamer met projectie-installatie en twee werklokalen, alle gelegen op de begane grond, aan het uiteinde van de oostelijke corridor van het gebouw (de collegezaal lag dus onder de senaatskamer). Later kreeg Heymans ook nog twee kamers in het souterrain toegewezen, onder zijn werkkamer, daarmee verbonden door een eigen trap. Met ingang van 1909 werd ook de subsidie voor het Psychologisch Laboratorium verhoogd naar 1500 gulden, met soms een extra toewijzing voor bijzondere apparatuur. Omdat in de nieuwe omgeving veel meer studenten de practica gingen volgen, bleek ook een assistent noodzakelijk. Daarvoor werd, tegen een salaris van 1000 gulden, in 1913 H.J.F.W. (Henri) Brugmans aangesteld, die in februari van dat jaar bij Heymans was gepromoveerd op de waarheidstheorie van de Amerikaanse psycholoog William James. Behalve assistent werd Brugmans in 1913 ook privatdocent in de wijsbegeerte.

De collegezaal in het Academiegebouw (de huidige Heymanszaal) was vrijwel een kopie van de collegekamer in het Botanisch Laboratorium, inclusief de projectiemogelijkheid. Interessanter waren de twee werklokalen waarover Heymans de beschikking kreeg.¹²³ Een van die twee ruimten was speciaal voor het psychologisch onderzoek licht- en geluiddicht gemaakt. In de kamer was een kleinere kamer gebouwd, met spouwmuren, een kurklaag op de zoldering en de betonvloer, en rondom afgesloten met zware gordijnen. Geen sprankje licht, geen enkel geluid kon tot deze kamer doordringen. Om te voorkomen dat de proefpersoon in deze geluidsdichte en volkomen verduisterde kamer afgeleid werd door het geluid dat een projectieapparaat zou kunnen maken, was tussen deze kamer en de andere werkkamer, waarin die apparatuur stond opgesteld, een kleine opening aangebracht, die bij het uitvoeren van andere proeven weer met dikke kussens werd afgesloten. Op deze wijze kon Heymans de proeven over visuele illusies, psychische remmingen en waarnemingsminima waarmee hij thuis was begonnen, onder veel betere condities voortzetten.

Het curieuze is echter dat op het moment dat Heymans over dit excellent uitgeruste laboratorium kon beschikken, zijn aandacht al enige tijd veel meer uitging naar onderwerpen die zulke condities helemaal niet nodig hadden. De algemene psychologie en in het bijzonder de psychofysica waren op de achtergrond geraakt, het was nu vooral de speciale psychologie die zijn aandacht trok, en daarbij werden methoden toegepast, zoals de literatuurstudie en de enquête, die ook en misschien wel beter in een gewone

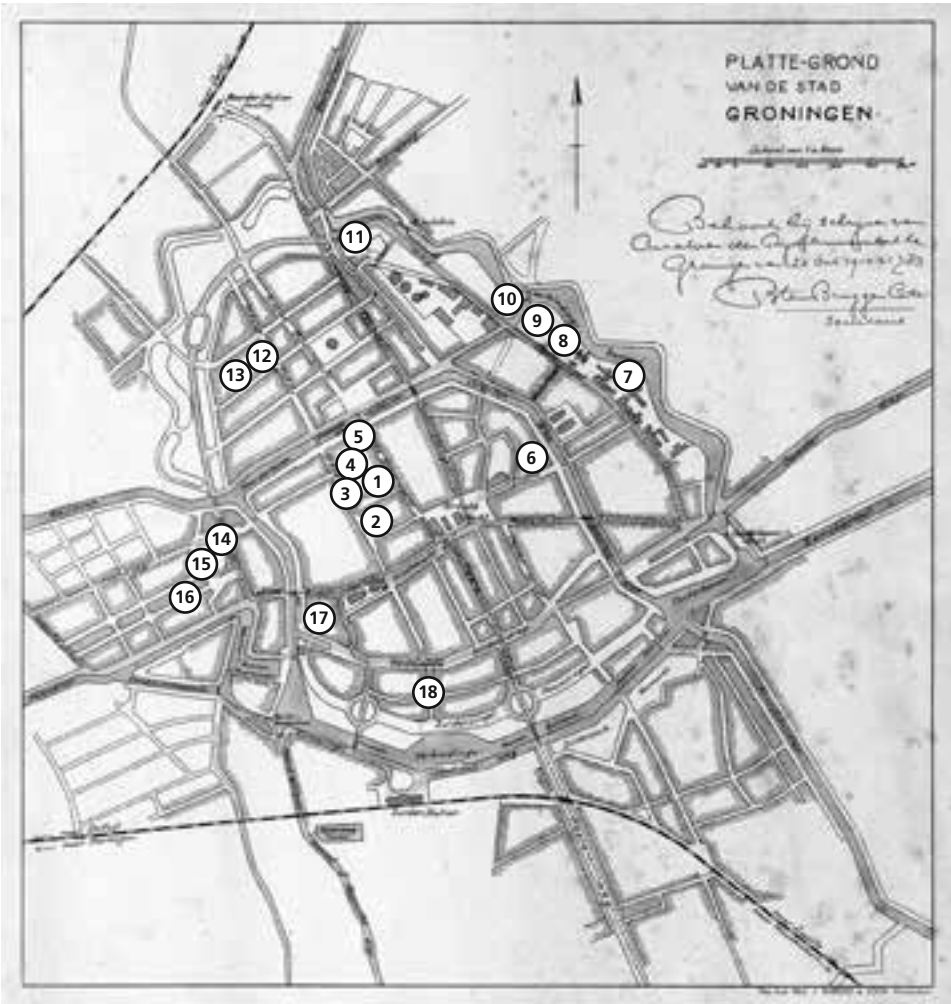

studeerkamer te hanteren waren. Het onderzoek dat Heymans in 1911-1912 deed over de vraag in welke mate bepaalde eenvoudige psychische functies zoals geheugen en reactiesnelheid bijdragen tot intellectuele prestaties, onderzoek dat de mogelijkheid opende om complexe psychologische eigenschappen in componenten te ontleden, kon alleen maar uitgevoerd worden in het laboratorium. Maar voor de enquêtes en het systematisch doornemen van biografieën, methoden die het empirisch materiaal leverden voor Heymans karakterindeling en zijn studie van de psychologie van vrouwen, had hij helemaal geen laboratorium nodig. De omstandige manier waarop Heymans in 1914 de bouw en de uitrusting van zijn laboratorium schetste,¹²⁴ lijkt dus in ieder geval ook voor een deel een retorische functie te hebben gehad. Heymans wilde vooral duidelijk maken hoe wetenschappelijk de psychologie die hij daar bedreef wel was. De muren van zijn donkere kamer bakenden dus in symbolische zin ook zijn wetenschap af van de alledaagse manier om over de menselijke psyche te praten. Zijn laboratorium was niet alleen een plek waar wetenschap werd bedreven, door de speciale toerusting was het ook een icoon van wetenschappelijkheid – zoals dat eigenlijk ook gold voor de andere laboratoria die in deze periode in Groningen en elders werden neergezet.

BESLUIT: HET GEHEEL EN DE DELEN

Bouwen is tijdrovend. Het ontwerpen, feitelijk bouwen en ten slotte inrichten van elk nieuw laboratorium vergde niet alleen van de architect, maar ook van de betrokken hoogleraar een grote inzet van tijd en aandacht. De rijksbouwkundigen konden niet volstaan met het afleveren van een standaardgebouw dat vervolgens aangepast werd aan de feitelijke behoeften van de gebruikers, maar aan het ontwerpen ging altijd een fase vooraf waarin de architect uitvoerig met de hoogleraar in kwestie overlegde over diens wensen en de eisen die diens tak van wetenschap stelde. Van Lokhorst bouwde ‘van binnen naar buiten’, dat wil zeggen dat hij uitging van de ruimtelijke wensen van de toekomstige gebruiker, dat hij vervolgens de bouwelementen zo groepeerde dat ze maximaal het beoogde doel dienden en dat hij uiteindelijk het uiterlijke gewaad van het gebouw – dat deel dat de meeste mensen beschouwen als de architectuur – eromheen drapeerde.

Maar de meeste hoogleraren volstonden niet met het inleveren van een lijstje met wensen. Ze wonnen informatie in bij collega's in binnen- en vooral buitenland en sommigen maakten ook een buitenlandse reis van drie of meer weken, al dan niet met de rijksbouwkundige of diens rechterhand, de hoofdopzichter, om te bekijken hoe elders een laboratorium ingedeeld was, welke instrumenten er stonden, hoe het met de inrichting van de collegezalen en de practicumruimten gesteld was enzovoort. Moll deed dat, maar ook Van Calcker en Reddingius gingen op reis. Uit de briefwisseling van Moll met Van Lokhorst is duidelijk dat zij elkaar tijdens die gemeenschappelijke reis door enkele omliggende landen, gemaakt in juni 1894, veel beter leerden kennen en in het vervolg op vriendschappelijke voet met elkaar omgingen.¹²⁵ Maar ook na de vaststelling van het ontwerp kon de hoogleraar nog voortdurend met nieuwe suggesties en vragen bij de architect aankomen. Moll besloot een brief van 2 oktober 1894 over de serres in het nieuwe gebouw en de zerken die rechtstreeks op de ondergrond moes-

Afb. 31 Plattegrond van de stad Groningen met daarop de lokatie van de gebouwen van de Groningse universiteit in 1914. RHC Groninger Archieven. 1. Academiegebouw. 2. Universiteitsbibliotheek. 3. Hygiënisch Laboratorium. 4. Sterrenkundig Laboratorium (tot 1912 Fysiologisch Laboratorium). 5. Corps de Garde (tot 1913 Sterrenkundig laboratorium, daarna bestemd voor Germanistisch-Romanistisch Instituut). 6. Kinderziekenhuis. 7. Terrein van het Academisch Ziekenhuis. 8. Pathologisch-Anatomisch Laboratorium. 9. Anatomisch-Embryologisch Laboratorium. 10. Fysiologisch Laboratorium. 11. Chemisch Laboratorium. 12. Organisch-chemisch Laboratorium. 13. Hortus botanicus met Botanisch Laboratorium. 14. Natuurkundig Laboratorium. 15. Mineralogisch-Geologisch Instituut. 16. Farmaceutisch Laboratorium. 17. Zoölogisch Laboratorium. 18. Inrichting voor Ooglijders.

ten komen om trillingvrije waarnemingen te kunnen doen, met de zin: 'Ziedaar weer eenige problemen die mijn levendige verbeelding U ter oplossing aanbiedt.' Als die samenwerking dan resulteerde in een efficiënt laboratorium dat er ook nog mooi uitzag, kon de lof die de hoogleraar de architect toezwaaide, zoals Moll deed, niet gering zijn.

Wat opvalt is niet alleen dat de architect de hoogleraar veel ruimte gaf, maar ook dat de hoogleraar alle vrijheid had in het bepalen van de onderzoeklijnen in zijn laboratorium, ook als dit kostbare installaties vergde. Er was zeker kritiek op de volgens ve-

len buitensporige bedragen die gespendeerd werden aan de bouw en de inrichting van laboratoria. Volgens Van Geer, die in de jaren tachtig en negentig in *Vragen des Tijds* over universiteiten schreef, was het helemaal niet nodig, voor het onderwijs althans, om de studenten te leren werken met ingewikkelde en dure apparaten. Het is de vraag of Moll deze Leidse criticus op het oog had, maar in de rede waarmee hij in 1899 zijn Botanisch Laboratorium inwijdde verdedigde hij zich expliciet tegen dat soort redeneringen. Ook Hamburger deed dat in zijn toespraak bij de opening van zijn Fysiologisch Laboratorium in 1911. Hij verklaarde met nadruk dat ondanks de rijke uitrusting van het laboratorium zijn werkplaats vrij was gebleven van enige opdrijving of luxe:

Maar al te dikwijls toch wordt in akademischen kring door de beoefenaren der geestelijke wetenschappen daarover den staf gebroken. Men meent, dat alles wel eenvoudiger kan zijn en denkt aan vroegere tijden. Zeker, groote ontdekkingen zijn gedaan in slechte gebouwen, met gebrekkige materiele hulpmiddelen. [...] Maar, de groote [Herman von] Helmholtz heeft het in 1877, in zijn beroemde rede: 'das Denken in der Medizin' zoo goed gezegd, 'de tijd is voorbij, dat men de spade slechts in den akker der wetenschap behoefde te steken om schatten te voorschijn te brengen'. Wat aan de oppervlakte lag is in hoofdzaak reeds gevonden, en al bevat de grond nog onmetelijke rijkdommen, wij moeten dieper delven en kunnen met de spade alleen niet meer volstaan.¹²⁶

Nieuwe instrumenten, subtielere methoden en gunstiger condities waren nodig om verder door te dringen in de geheimen van de natuur. Maar in 1912, toen Jaeger zijn Chemisch Laboratorium aan het publiek voorstelde, vond deze hoogleraar het al niet meer nodig om de grote investeringen voor zijn onderzoek naar chemische reacties bij zeer hoge temperaturen te rechtvaardigen. Hij vond het de gewoonste zaak van de wereld dat de keuze voor een bepaalde onderzoekslijn, ongeacht de kosten, alleen hem als hoogleraar toekwam.

Als dan het budget was vastgesteld en de bouwtekeningen door curatoren en minister waren goedgekeurd, bleek het soms dat in de loop van de bouw nog kleine aanpassingen nodig waren, waar doorgaans ook een prijskaartje aan hing. Zulke kwesties werden in eerste instantie geregeld tussen de rijksbouwkundige en de hoogleraar, maar de laatste was ook bereid, als dat hem meer leek op te leveren, rechtstreeks, dat wil zeggen buiten de curatoren en de secretaris van het college van curatoren om, met de minister contact op te nemen – om nog eens uit te leggen dat dat extra geld werkelijk nodig was. Zo stelde Moll heel specifieke wensen aan het scherm waarop hij zijn diapositieven wilde projecteren, en toen Van Lokhorst aarzelde om hem daarin te volgen, schreef Moll hem dat hij zich wel tot de minister wilde wenden om knopen te kunnen doorhakken – hoewel hij ook wel begreep dat de minister waarschijnlijk niet zou begrijpen waar het hier om draaide.

De nieuwe laboratoria waren stuk voor stuk samen met nieuwe gebouwen als het station, het provinciehuis, het hoofdstadkantoor, het Groninger Museum en het Academieggebouw gezichtsbepalende elementen in het moderne stadsbeeld rond 1900 en maakten van Groningen nog meer dan daarvoor een universiteitsstad. Dat die beeldbepalende universitaire gebouwen verspreid over de stad te vinden waren, was nooit een bewust beleid geweest. De beschikbaarheid van ruime kavels op de ontmantelde vestingwerken was er de oorzaak van, maar een beleid stak er niet achter. In Utrecht had

Afb. 32 Hoogleraar fysiologie H.J. Hamburger met zijn personeel, van de loopjongens tot de secretaresse. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

de senaat, toen er in 1875 werd voorgesteld een nieuw natuurkundig laboratorium helemaal in de zuidpunt van de binnenstad te bouwen, ver van de andere gebouwen van de universiteit, nog wel geklaagd dat zo de band die de universiteit bij elkaar hield verloren zou gaan:

Het wezen eener universiteit onderstelt de verwezelijking van het 'commune vinculum', het wederzijds elkaar doordringen en op elkander inwerken van alle takken van menselijke kennis. Concentratie van hare krachten acht zij [de senaat] eene der eerste voorwaarden voor haren bloei.¹²⁷

In Groningen zullen ook wel zulke gedachten over het wezen van de universiteit geleefd hebben, maar uitgangspunt van bouwbeleid zijn ze nooit geworden. Het feit dat na de Academiebrand de gebruikers van dat gebouw in de diaspora terecht kwamen, heeft toen even wat nostalgisch gemijmer opgeroepen over de nauwe contacten tussen vertegenwoordigers van zeer uiteenlopende disciplines, maar meer ook niet.

Maar de universiteit veranderde door al die nieuwe gebouwen wel van karakter. Was een universiteit rond 1850 nog een kleine compacte gemeenschap van hoogleraren, die elkaar voortdurend in en rond het Academiegebouw troffen, rond 1900 begon zij meer te lijken op een conglomeraat van over de stad verspreide grote laboratoria, waar de hoogleraar zijn eigen werkvertrekken had, waar een kleine afdelingsbibliotheek de gang naar de universiteitsbibliotheek minder vaak noodzakelijk maakte, en waar een staf van assistenten, technici en bedienden rondliep die weinig of geen affiniteit met het Academiegebouw had. De hoogleraar was nu niet alleen docent en onderzoeker, maar ook hoofd van een administratieve eenheid en soms zelfs het hoofd van een kleine

uitgeverij, omdat sommige laboratoria ook eigen bulletins of ‘Mededelingen’ begonnen te publiceren. Ten slotte was de hoogleraar ook de pater familias van een kleine sociale gemeenschap. Daar werd ook het ambtsjubileum gevierd van technici en bedienden, die vaak lang in dienst waren en een stabiele factor vormden in een wereld waarin de studenten en de assistenten elkaar snel afwisselden. Het belang van het werk van het technisch personeel werd daarom ruimhartig erkend. Toen de instrumentmaker van het Natuurkundig Laboratorium, Vonk, op 1 april 1912 zijn vijftientigjarig jubileum vierde, bracht rector magnificus Nijhoff hem in zijn jaarverslag hulde voor zijn werk. De röntgenproeven van Haga en Wind kon men zich niet voorstellen zonder Vonks ‘vernuftige medewerking’, aldus de rector, maar Vonk had ook Heymans ettelijke diensten bewezen. ‘Aan hem komt een eereplaats toe onder de technische medewerkers aan den vooruitgang der natuurkundige wetenschap.’¹²⁸ Vonk en zijn collega’s waren de ‘invisible hands’, die in de publicaties vaak niet genoemd werden, maar die onmisbaar waren voor het goed functioneren van het laboratorium.

Ook voor de studenten werd het laboratorium de kern van de universiteit. Daar volgden zij de colleges, daar vonden de practica plaats, daar werden tentamens afgenomen, daar ook gaven sprekers uit binnen- en buitenland hun lezingen. Voor het kandidaats- en het doctoraalexamen moest een student nog naar het Academiegebouw, maar voor de rest fietste hij elke dag heen en weer naar het laboratorium of de kliniek van zijn of haar hoogleraar.

Natuurlijk gold dat niet voor alle vakgebieden in gelijke mate. Bij de medische hoogleraren en studenten, die al hun tijd op de kliniek doorbrachten, was dat gevoel van wat nu zou heten ‘corporate identity’ al langer verzwakt. Bij de juristen, de wiskundigen, de theologen en de historici, die nog voldoende hadden aan een leslokaal in het Academiegebouw, was dat gevoel veel sterker. Maar de norm werd steeds meer het afzonderlijke instituut, zoals blijkt uit de wens binnen de letterenfaculteit om eigen seminaries te stichten, met een kamer voor de hoogleraar en een collegezaaltje met een kleine bibliotheek voor de handboeken en tijdschriften. De beweging was ingezet om van een universiteit een losse groep onderwijs- en onderzoeksgemeenschappen te maken, waar de hoogleraar heer en meester was en ‘de universiteit’ een vage abstractie was geworden. Een universiteit waarin de delen belangrijker waren geworden dan het geheel.

4 VAN SCHOOLS NAAR REALISTISCH ONDERWIJS

‘De tijd van het schoolsch gelooven aan het gesproken of geschreven woord is voorbij,’ aldus de patholoog-anatoom Reddingius in 1914. ‘Het onderwijs moet aanschouwelijk worden ingericht, de studenten behooren in de gelegenheid te worden gesteld zelf te onderzoeken, daar eigen onderzoek het meest ontwikkelt en de beste voorbereiding is voor de praktijk van het leven.’¹ Daarmee formuleerde Reddingius in een notendop welke veranderingen er in het academisch onderwijs in de negentiende eeuw hadden plaatsgevonden. Kernwoorden waren ‘aanschouwelijk’, ‘zelfstandig onderzoeken’ en ‘praktijk van het leven’. Het oude systeem ‘schools’ noemen was natuurlijk wat tendentiekus – het is een depreciërende term waarmee iedere generatie die wat nieuws wil zich afzet tegen haar voorgangers. Ook was beslist niet alles uit het oude onderwijssysteem overboord gegooid; zo werden er, om goede redenen, nog steeds hoorcolleges gegeven. Maar alle docenten waren het erover eens dat studenten niet zomaar meer alles op gezag van een ander moesten aannemen, dat ze zelf door ondervinding moesten leren hoe kennis verworven wordt en dat het verstandig was rekening te houden met de functies die zij later in de maatschappij zouden bekleden. De directe confrontatie met de realiteit van de beroepspraktijk en het leven na de studie was beter dan er alleen maar over horen praten.

Over heel veel zaken waren de docenten het ook niet eens. Waren al die rijk uitgeruste laboratoria werkelijk nodig voor toekomstige huisartsen en leraren? Of was juist het al doende doorgronden van de algemene principes van de wetenschap belangrijker dan het verwerven van bepaalde praktische vaardigheden die men zich net zo goed na de studie kon eigen maken? Dat zou namelijk de universiteit degraderen tot een vak-school, het schrikbeeld van de hoogleraren. Of was het beter de studenten een brede academische vorming mee te geven en hen niet vol te proppen met specialistische kennis die alleen voor aankomende onderzoekers interessant was? Met dat soort vragen worstelen alle docenten die een vak geven dat de kinderschoenen ontgroeid is, en die te maken krijgen met toenemende specialisatie, ook de Groningse hoogleraren rond 1900. Maar eerst: wat studeerde men en hoe?

DE STRUCTUUR VAN HET ONDERWIJS

Ideaaltypisch was de laatnegentiende-eeuwse student een jongeman die net van het gymnasium kwam, elk jaar zoo gulden collegegeld betaalde, binnen twee of drie jaar zijn kandidaatsexamen aflegde, vervolgens nog twee of drie jaar studeerde voor het

doctoraalexamen en na het behalen daarvan nog binnen een of twee jaar een proefschrift schreef en promoveerde. In de praktijk ging het vaak heel anders. Niet iedere student kwam van het gymnasium, niet iedereen betaalde elk jaar 200 gulden collegegeld, niet alle examens kostten evenveel tijd en lang niet iedereen promoveerde. Voor elke afwijking van het standaardpatroon was doorgaans wel een goede reden te geven, maar het resultaat was niettemin een onoverzichtelijk geheel dat niemand kon bekooren. Er is geen enkele aanwijzing dat het Nederlandse stelsel van hoger onderwijs kwalitatief faalde, maar toch werd er vanaf het moment dat de wet in 1876 in het Staatsblad verscheen aanhoudend geklaagd over het misbaksel dat de Kamer had geproduceerd. Kennelijk – en gelukkig – hangt de kwaliteit van een opleiding maar zeer ten dele af van de formele structuur van het onderwijs en leggen andere factoren veel meer gewicht in de schaal.

In 1876 had de minister – en met hem de Kamer – vastgehouden aan het uitgangspunt dat een gymnasiale opleiding, dus een grondige kennismaking met de oude talen en de klassieke cultuur, onontbeerlijk was voor een academische studie. Kennis van het Latijn en het Grieks was op zichzelf tijdens de studie misschien niet meer zo nodig. Overal, behalve bij onderdelen van de studie van de oude talen zelf, was het Nederlands de voertaal van het onderwijs geworden. Als er al kennis van andere talen nodig was, betrof dit eerder Frans en Duits dan Latijn en Grieks. Alleen bij theologie was kennis van het Grieks (en het Hebreeuws) onontbeerlijk om de Bijbel in de oorspronkelijke taal te kunnen lezen, en bij oude talen bleef het de gewoonte om in het Latijn te promoveren. Maar dat was het wel zo ongeveer.² Bij het vasthouden aan het gymnasium als verplicht voorportaal van de academische studie ging het echter niet of niet alleen om het nut dat de oude talen zouden hebben, maar vooral om hun vormende waarde. Zonder klassieke vorming kon iemand nog wel een goed advocaat worden, maar nooit een rechtsgeleerde. Een van de weinige concessies die in 1876 werden gedaan, was dat dankzij een amendement van de Groningse liberale afgevaardigde Van Houten de hbs'ers die wilden gaan studeren, niet meer het hele gymnasiumexamen hoefden af te leggen, maar alleen examen hoefden te doen in de vakken waarin zij nog niet geëxamineerd waren, te weten Grieks en Latijn.³ Maar het examen voor die vakken was wel moeilijker gemaakt dan onder de oude bedeling. De hbs'er had het er per saldo niet makkelijker op gekregen.

Voor hbs'ers die geneeskunde en farmacie wilden studeren, was er nog een andere mogelijkheid. In verband met een dreigend artsentekort werd bij de invoering van de nieuwe Artsenwet van 1878 bepaald dat hbs-abituriënten direct geneeskunde of farmacie konden gaan studeren, dus zonder aanvullend examen.⁴ Wel volgden zij officieel een ander traject dan de oud-gymnasiasten. Terwijl deze bij de eigen faculteit kandidaats- en doctoraalexamen deden, legden de hbs'ers over dezelfde stof een staatsexamen af. Zij volgden dezelfde colleges bij dezelfde docenten, legden ook dezelfde voorbereidende tentamens af en deden examen bij dezelfde docenten, maar zij kregen een ander certificaat. Gymnasiasten deden kandidaats- en doctoraalexamen, bij de hbs'ers heette dat het natuurkundige en het geneeskundige examen. Pas als beide groepen studenten aan het afsluitende arts- of apothekersexamen toe waren, dat voor iedereen een staatsexamen was en aanvankelijk elk jaar in een andere universiteitsstad werd afgenomen, door een speciaal daarvoor aangewezen commissie van deskundigen (maar vanaf

1885 weer door de faculteiten), kwam iedereen formeel weer bij elkaar. Bij dat examen werd geen onderscheid meer gemaakt tussen klassiek- en niet-klassiek gevormden. Aan dit examen was het civiel effect verbonden: wie dat examen had afgelegd, kon zich in de maatschappij vestigen als arts of apotheker.⁵ Maar alleen de klassiek gevormden onder hen konden vervolgens nog promoveren, want voor een promotie bleef een klasieke vooropleiding een vereiste. Een oud-hbs'er die wilde promoveren, moest uitwijken naar het buitenland, waar andere regels golden (de titel werd in Nederland vervolgens wel erkend).

Wie over de juiste vooropleiding beschikte en wilde gaan studeren, diende zich eerst in de plaats waar hij wilde gaan studeren te melden bij de rijksbetaalmeester om daar 200 gulden te storten voor het collegegeld (studenten in Leiden moesten daarvoor in Den Haag zijn).⁶ Met het stortingsbewijs in de hand kon hij zich dan melden bij het bureau van de pedel in het Academiegebouw, waar de inschrijving door de rector magnificus plaatsvond. Het oude systeem, waarbij studenten per college 30 gulden betaalden, niet aan de universiteit of het rijk, maar aan de hoogleraar die het college gaf, was tot grote vreugde van de hoogleraren afgeschaft. Er was altijd gedoe over geweest: moest het geld vooraf of achteraf betaald worden, kreeg een student wat terug als hij het college staakte, wat gebeurde er als de student in kwestie overleed, enzovoort. Voor de student had het nieuwe systeem het voordeel dat hij in principe alle colleges kon volgen die hij interessant vond.

Behalve de mogelijkheid om voor een heel jaar voor alle colleges te betalen, bestond er de mogelijkheid om zich in te schrijven 'voor enkele lessen' en daar dan per college 30 gulden voor te betalen. Er waren studenten die voor een niet-universitair examen slechts een paar colleges hoefden te volgen en die onevenredig benadeeld zouden worden als ze toch het volle pond moesten betalen. Het ging bijvoorbeeld om mensen die zich voorbereidden op een mo-examen en dus alleen de colleges wiskunde, scheikunde of Duits nodig hadden om bij het examen goed beslagen ten ijs te komen. Ook konden de echtgenotes van Groningse rechters en hoogleraren voor hun algemene vorming zo wat aansprekende colleges volgen – meestal op het gebied van de letterkunde, de geschiedenis of de psychologie. Het rijk genereerde op deze manier extra inkomsten zonder dat er extra onderwijs hoefde te worden gegeven. Voor de universiteiten was het voordelig omdat die studenten 'voor enkele lessen' wel volledig als studenten ingeschreven stonden en dus meetelden voor de statistieken. Vooral in Groningen, waar de studentenaantallen lange tijd een punt van zorg waren geweest, kwam dit goed uit.

Maar ook hier was het niet allemaal botertje tot de boom. Jaar na jaar klaagden de rectoren erover dat ook studenten die een reguliere studie volgden zich maar voor enkele lessen inschreven. Ze beroofden zo het rijk van inkomsten, zadelden de universiteiten op met onzuivere statistieken en schaadden hun eigen studie doordat ze niet volledig meededen met de studenten die wel de volle 200 gulden hadden betaald. De minister kwam ten dele aan die klachten tegemoet door in 1882 de mogelijkheden om zich 'voor enkele lessen' in te schrijven te beperken. Kon men zich eerst voor drie lessen inschrijven, nu werd dat beperkt tot twee. Bovendien moest men tegenover curatoren verklaren dat men niet de intentie had de studie met een academisch examen af te sluiten. Het aantal studenten dat van deze mogelijkheid gebruikmaakte, slonk daarna snel en lange tijd hoorde men er niets meer over.⁷

Aan een ander 'euvel' werd evenwel niets gedaan. Vooral onder studenten rechten, die alleen maar colleges volgden en geen practica hadden, kwam het nog weleens voor dat zij al hun colleges in één jaar propten en zich het jaar daarna op hun kamer voorbereerden, soms met behulp van een repetitor, op het eerstvolgende examen. In dat jaar schreven zij zich niet in, spaarden zo 200 gulden collegegeld uit, maar bleven natuurlijk wel meedoen aan het studentenleven – op de sociëteit, bij de bittergenootschappen of bij een andere subvereniging van het corps. Hun namen kwamen dus gewoon in de almanak van Vindicat te staan, die om die reden dan ook steeds een hoger aantal studenten opgaf dan de officiële inschrijvingsregisters en de officiële verslagen.

Hoogleraren vonden dit overslaan van een jaar inschrijving een kwalijke zaak.⁸ De studenten konden door deze hollen-of-stilstaanmanier van studeren onmogelijk de vorming ondergaan die de echte jurist onderscheidde van de regeltjeskenner. Wie alleen maar studeerde om in zo kort mogelijke tijd en tegen zo laag mogelijke kosten het begeerde diploma te bemachtigen, maakte zich schuldig aan broodstudie en verwarde de academische studie met het instampen van parate kennis. Studenten die alleen maar voor het examen studeerden, hoorden niet op de universiteit thuis. Er is daarom weleens voorgesteld alleen examens af te nemen bij degenen die in de voorgaande jaren een aaneengesloten periode ingeschreven waren geweest, maar deze wijziging van de wet heeft het nooit gehaald. Het probleem bestond ook alleen maar bij de relatief korte rechtenstudie. Die duurde hooguit vier jaar, terwijl andere opleidingen wel zes of zeven jaar vergden. Voor die studenten bleven de kosten toch wel binnen de perken door de clause in de wet dat iemand die eenmaal bij elkaar 800 gulden aan collegegeld had betaald (dus vier jaar ingeschreven had gestaan), daarna verder kon studeren zonder opnieuw collegegeld te betalen.

Stond een student eenmaal ingeschreven, dan kon het onderwijs beginnen.⁹ Eenvoudig was dit nog niet altijd, want voorlichting over de studie ontbrak geheel. In principe was er alleen het collegeoverzicht, de series lectionum (nog steeds in het Latijn), aan de hand waarvan een beginnende student moest uitzoeken welke colleges hij moest volgen. Wat er aan voorlichting werd gegeven, was informeel en werd door de studenten verzorgd: door individuele ouderejaars die net aangekomen studenten vertelden hoe het zat, of door corpsleden die al tijdens de ontgroening aanwijzingen gaven. Ook waren in het algemene gedeelte van de *Studentenalmanak* de eisen voor de verschillende examens opgenomen. Maar ook zonder zulke hulpmiddelen zullen de nieuwelingen wel begrepen hebben dat men begon met de basisvakken en dat men daarna opging voor het kandidaatsexamen (bij de medici was er eerst nog een propedeutisch examen in de natuurwetenschappelijke basisvakken). Rond 1880 werd het in ieder geval bij de medische faculteit steeds gebruikelijker om in de beginfase van de studie afzonderlijke vakken af te sluiten met een tentamen, dat bij een voldoende resultaat vrijstelling opleverde voor het officiële propedeutisch of kandidaatsexamen. Het afnemen van de tentamens bleef echter een gunst van de docent; hij was daartoe niet verplicht. Medische studenten klaagden er weleens over dat hoogleraren in de faculteit Wis- en Natuurkunde de tentamens voorafgaande aan het propedeutisch examen niet altijd voldoende lieten meetellen.¹⁰

De meeste colleges waren hoorcolleges, waar de docent in min of meer vrije voordracht een overzicht gaf van een bepaald vak. Hij sprak dan een uur, of anderhalf uur,

Afb. 34 De hoogleraar fysiologie H.J. Hamburger in zijn collegezaal in het oude Fysiologische Laboratorium, 1908. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Afb. 35 De collegezaal in het nieuwe Botanisch Laboratorium. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Links is de kast te zien waar de projectieapparatuur stond opgesteld.

en soms zelfs twee uur (met een pauze) en de studenten probeerden daar dan al schrijvend een samenvatting van te maken, het dictaat. Een enkele docent laste zo nu en dan een responsiecollege in, waar hij door de studenten gerichte vragen te stellen probeerde te peilen of zij wel begrepen hadden wat hij verteld had. Op die colleges konden studenten omgekeerd vragen stellen over onderdelen die ze niet begrepen hadden. In de natuurwetenschappelijke en de medische faculteit waren er daarnaast nog colleges in de vorm van practica, waar de student door kleine proefjes en standaardbepalingen te doen de stof onder de knie moesten zien te krijgen, uitgaande van de gedachte dat men zich iets het best eigen maakt door het zelf te doen. Voor deze practica waren speciale lokalen nodig (met zuurkasten, snijtafels, microscopen enzovoort), die dan ook in het laatste kwart van de negentiende eeuw een steeds gewoner onderdeel werden van de uitrusting van de academische gebouwen.

Na het kandidaatsexamen volgde de verdieping of de specialisatie. Voor de medische studenten betekende dat dat zij nu kennismaakten met de klinische vakken en dus voor het eerst in aanraking kwamen met echte patiënten met echte ziekten of kwetsuren. De theologische studenten volgden in deze fase van de studie de vakken die door de kerkelijk hoogleraren gegeven werden en die voorbereidden op het predikantschap in de Nederlandse Hervormde Kerk. Aan het eind van deze periode volgde het doctoraalexamen, dat sinds een Koninklijk Besluit uit 1892 in twee delen was gesplitst: eerst een mondelinge ondervraging over alle vakken die sinds het kandidaats waren gevolgd, en dan, in de faculteit Wis- en Natuurkunde, een paar dagen later een ondervraging over de schriftelijke uitwerking van twee opgaven die tijdens het eerste deel van het examen aan de kandidaat waren opgegeven.¹¹ In de literaire en de juridische faculteiten bestond een deel van het doctoraalexamen soms uit het schrijven van een werkstuk of scriptie. Voor deze examens konden studenten ook afgewezen worden. Ze kregen dan het consigne over drie maanden of een halfjaar nog eens terug te komen. Het afwijzingspercentage voor de hele universiteit schommelde rond 1900 om de 20 procent, maar bij geneeskunde lag het duidelijk hoger.

Maar als de kandidaat geslaagd was, was het ook feest. De geslaagde student ging met zijn vrienden op de foto en maakte in een speciaal daarvoor ingehuurd rijtuig een rondrit door de stad, om iedereen kond te doen van het succes. Alles eindigde in een kroegjool op *Mutua Fides* (als de student in kwestie lid van *Vindicat* was). Degene die het doctoraalexamen goed had doorstaan, werd informeel doctorandus genoemd, omdat de zin van het doctoraalexamen in theorie alleen was dat men nu toegelaten werd tot de promotie. Ondanks het feit dat het geen echte titel was en de term vooral aanduidde dat men nog géén doctor was en de studie niet helemaal voltooid had, kwam het tegen het eind van de eeuw wel voor dat een niet-gepromoveerde arts zich brutaalweg *medicinae doctorandus* noemde, om toch maar een titel te hebben.¹²

Toch was promoveren iets voor een minderheid van de studenten. Iedereen die een doctoraalexamen op zak had, kon in het maatschappelijk leven al een goede boterham verdienen, als leraar, in het bedrijfsleven of in de zich voortdurend uitbreidende overheidsbureaucratie. Juristen die niet promoveerden, camouflerden hun officiële falen zelfs door zich de niet (meer) bestaande titel van 'meester in de rechten' toe te eigenen, afgekort tot 'mr.' Op den duur stelden zij deze 'titel' zelfs meer op prijs dan die van 'doctor in de rechten' (of 'doctor in de staatswetenschap'). Maar ook degenen die wel

in de rechten promoveerden, hoefden daarvoor geen tour de force uit te halen. Aanvankelijk moesten de doctorandi in de rechten nog een proefschrift schrijven, hoe dun ook, maar een Koninklijk Besluit van 26 april 1895 bepaalde dat ze met ingang van het nieuwe academische jaar konden volstaan, als in het verleden, met het inleveren van een aantal losse stellingen. Er waren jaren dat alle juristen die promoveerden ervoor kozen om op stellingen te promoveren, tot licht verdriet van de hoogleraren, die toch liever zagen dat zij op een proefschrift de doctorstitel verwierven. Het leidde tot zeer onrechtvaardige verschillen. In 1907 bijvoorbeeld promoveerde Johann Samuel Theissen op een 500 pagina's dik proefschrift *Centraal gezag en Friesche vrijheid. Friesland onder Karel v*, waaraan hij naast zijn baan als leraar geschiedenis aan de gymnasia in Leeuwarden en Groningen zes jaar lang had gewerkt en waarin hij bijna maagdelijk terrein betrad, waar welhaast elke vondst een ontdekking was – terwijl er anderen in dat jaar waren die op een aantal stellingen promoveerden die ze waarschijnlijk op een verloren achternamiddag op een rijtje hadden gezet.¹³ Er is vast een principe dat rechtvaardigt dat allen zich daarna doctor mochten noemen, maar er zijn ook onjuiste en onjuist toegepast principes. Voor de medici en de farmaceuten lag de situatie iets anders omdat zoals gezegd bij hun studie het civiel effect verbonden was aan het artsexamen of het apothekersexamen. Pas na dit examen gehaald te hebben (dat ook in twee delen was gesplitst, na het eerste deel heetten de medici onder hen semiarts), was iemand bevoegd tot de uitoefening van de geneeskunde of de artsnijbereidkunde. De promotie werd meer en meer een uitsluitend wetenschappelijke kwalificatie, nodig voor wie een academische of wetenschappelijke carrière nastreefde, maar verloren tijd, moeite en geld voor wie een maatschappelijke betrekking op het oog had.

Niettemin definieerden de doctoraten de verschillende opleidingen die de universiteit in de aanbieding had. Elke faculteit leidde op voor een of meer doctoraten. Theologie had er maar één, Rechten had doctoraten in de rechtswetenschap, in de staatswetenschap en in het hedendaags Romeins-Hollands recht, en Geneeskunde had ook drie doctoraten, in de geneeskunde, in de heelkunde en in de verloskunde (wie binnen een faculteit al een doctoraat had, hoefde voor een aanvullende doctoraat alleen maar te promoveren op stellingen). Bij Wis- en Natuurkunde kon men kiezen uit maar liefst zes doctoraten: wiskunde en astronomie, wis- en natuurkunde, scheikunde, plant- en dierkunde, aard- en delfstofkunde en tenslotte artsnijbereidkunde oftewel farmacie. Bij Letteren en Wijsbegeerte waren er ten slotte vijf doctoraten: in de klassieke letterkunde, in de Semitische letterkunde, in de Nederlandse letterkunde, in de taal- en letterkunde van de Oost-Indische Archipel en in de wijsbegeerte. Deze gedetailleerde opknipping van de doctoraten wijst er wel op hoever men in 1876 tegemoet was gekomen aan de specialistische aard van de moderne wetenschap.

Niet alle universiteiten boden alle doctoraten aan. In Groningen kon men bijvoorbeeld niet de vakken volgen die noodzakelijk waren voor het doctoraat in het hedendaags Romeins-Hollands recht en voor de doctoraten in de Semitische letterkunde en in de taal- en letterkunde van Oost-Indië. Het had bovendien niet veel gescheeld of ook het behalen van het doctoraat in de Nederlandse letterkunde was in Groningen onmogelijk geweest, omdat voor het bijbehorende doctoraalexamen ook onderwijs in het Sanskriet moest worden gevolgd (in verband met de noodzakelijk geachte vergelijkende taalwetenschap, waarvoor de kennis van het Sanskriet de basis leverde). Van de

hoogleraren die in 1877 met het nieuwe onderwijsprogramma begonnen, was niemand in staat of bereid om dat vak te geven en pas de benoeming van Sijmons tot hoogleraar in 1881 loste dit probleem op, net toen de eerste lichte studenten die volgens de nieuwe bedeling was gaan studeren aan dat vak toe was. Anders hadden niet alleen de neerlandici, maar ook de historici in spe moeten uitwijken naar een andere universiteit, waar wel Sanskriet gegeven werd. Dat er overigens geen apart doctoraat in de geschiedwetenschap in de wet was opgenomen, werd vrijwel door iedereen betreurd. Er zijn in de Kamer wel pogingen gedaan om dat doctoraat alsnog in te voeren en er was zelfs een meerderheid voor, maar om een of andere reden is dat nooit gebeurd.¹⁴ Het gevolg was dat aankomende historici de meeste tijd besteedden aan vakken met een uitsluitend letterkundig of taalwetenschappelijk karakter. Niet iedereen vond dat nog te verdedigen. Maar wat doet men eraan als de Kamer haar werk niet doet? Ook pogingen om aparte doctoraten voor de moderne talen in te voeren mislukten.

Is hiermee geschetst wat het onderwijs was dat de universiteit vanaf 1877 aanbood? Niet helemaal, want op verschillende manieren werd het officiële curriculum aangevuld met andersoortig onderwijs. De wet had niet alleen opgegeven welke vakken aan elke universiteit gegeven moesten worden (en waarvoor dus al in 1877 een hoogleraar beschikbaar moest zijn), maar ook welke vakken slechts aan een van de rijksuniversiteiten hoefden te worden gegeven. Vakken als christelijke archeologie, mohammedaans recht en internationaal privaatrecht, psychiatrie en oogheelkunde, meteorologie en archeologie, moderne vreemde talen, esthetiek en kunstgeschiedenis, en de oude talen en letterkunde der Germaanse volken (de opsomming is niet compleet). De regering had toegezegd dat binnen vijf jaar op minstens één plek elk vak gegeven zou worden, maar al gauw werd de termijn opgerekt tot tien jaar. De universiteiten wilden daar niet op wachten en zochten naar mogelijkheden om buiten de staat om die vakken toch al te geven. Dat kon omdat de wet de mogelijkheid geopend had om ambitieuze jonge geleerden 'toe te laten' als privaattoecent. Zij waren niet in dienst van de overheid, ontvingen ook geen salaris, maar mochten wel met instemming van de faculteiten en de curatoren onderwijs komen geven in vakken die nog niet op de series *lectionum* stonden. Aanvankelijk werd van die mogelijkheid – in Duitsland een populaire aanloop tot een hoogleraarschap – niet veel gebruikgemaakt; vele jaren telde de Groningse universiteit maar een of twee privaattoecenten. Soms trouwens voor vakken die in de wet niet eens genoemd waren, zoals fysieke therapie oftewel fysiotherapie. Maar in latere jaren kwamen er meer privaattoecenten en kwam het voor dat privaattoecenten het uiteindelijk tot lector of hoogleraar brachten. In Groningen gebeurde dit toen met de psychiater E.D. Wiersma en de oorheelkundige W. Schutter. Colleges van privaattoecenten stonden wel op het collegeooster, maar hun vakken maakten officieel geen deel uit van het examen. Pas als een privaattoecent hoogleraar werd, kon over zijn vakgebied geëxamineerd worden, wat ervoor zorgde dat de examens steeds uitgebreider en dus ook steeds zwaarder werden.

Die tendens werkte in de hand dat de studenten steeds vaker een beroep gingen doen op zogenaamde repetitoren, doorgaans net afgestudeerde juristen, scheikundigen of artsen die tegen betaling studenten voorbereidden op een examen. Zij wisten wat de hoogleraren belangrijk vonden en waar tijdens het examen op werd gelet, maar zij brachten in de examenstof ook een heldere ordening aan, die niet iedere hoogleraar tij-

dens zijn colleges had gegeven. Hoogleraren waren officieel niet erg gecharmeerd van de examentraining die de repetitoren aanboden – wat bleef er zo nog over van de vormende waarde van hun onderwijs? – maar ze zagen het graag door de vingers als op die manier de studenten hun examens maar haalden.¹⁵

Aan de nieuwe mode van de ‘university extension’ werd in Groningen in deze tijd niet veel gedaan. Het was een fenomeen dat in Nederland in de jaren negentig opkwam. Het idee was overgewaaid uit de Angelsaksische wereld, waar al sinds het midden van de negentiende eeuw universiteiten onderwijs aanboden aan volwassenen die hun kennis wilden verbreden of verdiepen. Hoogleraren van Oxford, Cambridge en Londen trokken het land in, verzorgden aan de hand van een syllabus een reeks colleges en lieten een collega na afloop een examen afnemen. Deze vorm van volwassenenonderwijs, die dus verder ging dan de gebruikelijke, incidentelere populairwetenschappelijke voordrachten, kreeg na 1890 ook in Nederland aanhangers. In Groningen stelde rector magnificus Sijmons al in 1891 dat in Nederland zich een behoefte aan ‘university extension’ openbaarde, en het werd zijns inziens ook tijd dat de universiteit de band met de wereld daarbuiten aanhaalde om zo ‘de levenwekkende en bezielende kracht van het wetenschappelijk betoog niet langer te doen blijven een voorrecht voor enkelen, maar te doen strekken tot versterking en veredeling van het algemeen’.¹⁶ Twee jaar later wierp de Leidse theoloog Henricus Oort zich op als pleitbezorger van ‘university extension’, hier doorgaans ‘wetenschappelijke leergangen voor volwassenen’ geheten, en al snel werden zulke leergangen verzorgd in Rotterdam, Amsterdam en Utrecht.¹⁷ Niet iedereen was er echter van overtuigd dat het op de weg van de universiteit lag om zo nieuwe groepen voor hoger onderwijs te interesseren. Oorts collega Van Geer betoogde dat ‘university extension’ eigenlijk onmogelijk was, want ‘óf het onderwijs gaat over de toehoorders heen als gevleugelde pijlen, zonder doel te treffen, óf het moet afdalen tot een gehalte, dat met het karakter van hooger onderwijs niet overeenkomstig, ja, daarmee in onverzoenlijken strijd is’.¹⁸ Wat hij wel haalbaar achtte, was herhalingsonderwijs voor afgestudeerden die na een aantal jaren hun kennis wilden ophalen of van de nieuwste ontwikkelingen op de hoogte wilden komen. Zulk onderwijs werd al gegeven, ook in Groningen. Een voorbeeld daarvan was het herhalingsonderwijs dat de hoogleraar natuurkunde Haga organiseerde. In de paasvakantie van 1898 kwam een groep afgestudeerde natuurkundigen voor een paar dagen naar Groningen om daar van de hoogleraar zelf te horen wat er de laatste jaren op natuurkundig gebied was gebeurd. Hoogleraren geneeskunde gaven vanaf 1901 zulk herhalingsonderwijs aan artsen.¹⁹ Maar ‘university extension’, in de zin dat hoogleraren de provincie in trokken om volwassenen te laten delen in de resultaten van de wetenschap, kwam in Groningen niet van de grond.

In Groningen gebeurde wel iets anders. Vanaf 1906 verzorgde de Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen (die al eerder ter sprake kwam) een leergang op het terrein van de landbouwkunde.²⁰ Deze cursussen, die gewoon op de series lectionum verschenen, trokken jaar in, jaar uit een behoorlijk talrijk publiek, naast studenten, die de colleges gratis konden bijwonen, ook in het eerste jaar meteen al 101 cursisten uit de hele provincie die zich bij de Vereeniging hadden ingeschreven (om hen te plezieren waren de colleges op dinsdag geroosterd, vanouds de marktdag in Groningen). De toeloop was zo groot dat er geen collegezaal te vinden was die alle

toehoorders kon bevatten. Later werd het aantal toehoorders wel minder, maar na een terugloop tot zestig in 1910-1911 liep het daarna weer op tot meer dan honderd. Gezien het succes van de cursussen was het niet vreemd dat de curatoren de minister wisten te overtuigen dat de benoeming van een buitengewoon hoogleraar speciaal voor het landbouwonderwijs gerechtvaardigd was, en zo kon in september de secretaris van de Vereeniging I.B. Cohen aantreden als buitengewoon hoogleraar agrarisch recht. Cohen begon zijn werkzaamheden met een oratie over 'Landbouwwetenschap en sociale wetenschap'. Zijn aanstelling werd evenwel niet het opstapje tot het oprichten van een landbouwwetenschappelijke faculteit en daarom werd Cohen in 1913 geheel geïntegreerd in de rechtenfaculteit door hem als gewoon hoogleraar te benoemen ook voor burgerlijk recht, burgerlijke rechtsvordering, encyclopedie en wijsbegeerte van het recht.

Het streven om het volk kennis te laten maken met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek mondde uiteindelijk uit, in maart 1914, in de oprichting van de Vereeniging Volksuniversiteit te Groningen. Dat was een jaar nadat in Amsterdam de eerste volksuniversiteit haar poorten had geopend. Het was de bedoeling cursussen te geven van tien tot vijftien hoorcolleges over zulke uiteenlopende onderwerpen als 'Nederlandsche literatuur', 'Drie groote godsdiensten', 'Sociale hygiëne' en 'Beginselen der sterrekunde'. Hoogleraren waren nauw betrokken bij de volksuniversiteit. De cursus over sterrenkunde werd bijvoorbeeld gegeven door Kapteyn, en de hoogleraar kindergeneeskunde Scheltema was de eerste voorzitter van de volksuniversiteit. In 1915 nam de jurist Cohen, zojuist genoemd, het stokje van Scheltema over en Cohen bleef vervolgens 25 jaar de ziel van de Groningse volksuniversiteit. De universiteit behield afstand tot de volksuniversiteit. Toen in mei 1914 curatoren gevraagd werd om gratis collegezalen in het Academiegebouw ter beschikking te stellen voor de eerste cursussen, werd dat geweigerd. Waarschijnlijk vonden curatoren – of eigenlijk de secretaris van curatoren, Ten Bruggen Cate – dat boekhouders, kantoorbedienden, handelsreizigers, modistes en telefoonbeambten niet in het Academiegebouw thuishoorden. Wel vonden curatoren het goed als de betrokken hoogleraren in hun eigen instituten en laboratoria cursussen voor de volksuniversiteit lieten houden. Een van die laboratoria was het Zoölogisch Laboratorium van J.F. van Bemmelen aan de Reitemakersrijge, waar ook de administratie van volksuniversiteit onderdak vond.²¹

Studenten volgden geen cursussen aan de volksuniversiteit, maar zij hadden wel andere mogelijkheden om buiten het collegeaanbod van de universiteit om extra kennis op te doen. De juridische studenten van Vindicat richtten in februari 1877 de Juridische Debatingclub op, waar ze meestal onder leiding van een hoogleraar stellingen of referaten op juridisch gebied bespraken. Niet alle hoogleraren waren in gelijke mate bereid daar tijd in te stoppen. Cort van der Linden en Hugo Krabbe deden dat wel en in hun tijd bloeide de Debatingclub, maar zodra zij vertrokken waren, zakte de belangstelling weer in.²² Dit gold ook voor de theologische debatingclubs die er in de laatste decennia van de negentiende eeuw waren (en die in de regel de studenten bundelden van een bepaalde richting in de Hervormde Kerk – vrijzinnig, orthodox, ethisch en wat dies meer zij). Andere subverenigingen van het corps organiseerden activiteiten die tegenwoordig zouden vallen onder het door de universiteit betaalde studium generale. De culturele subvereniging van Vindicat, Dicendo Discimus, liet in haar buitengewone, voor

alle belangstellenden toegankelijke vergaderingen deskundigen van allerlei slag optreden, geleerden, politici, voordrachtskunstenaars en romanciers, inclusief hoogleraren van de Groningse universiteit. Deze laatsten gaven dan lezingen over onderwerpen die zij ook in hun reguliere colleges aansneden, maar waarvan ze verwachtten dat ze ook in ruimere kring op belangstelling konden rekenen. Zo gaf de theoloog Van Dijk eens een lezing over boeddhisme, sprak de bioloog Moll over symbiose en behandelde de historicus Johan Huizinga de renaissance. Toen in het jaar 1893-1894 de hoogleraren Van Hamel en Land en de Engels-Ierse activiste Maud Gonne optraden (de laatste over de toen actuele kwestie van de homerule voor Ierland), werden deze lezingen expliciet aangemerkt als een vorm van ‘university extension’.²³

Na de eeuwwisseling nam de mogelijkheid om buitenlandse geleerden te horen snel toe. In 1899 kwam het tot de oprichting van een studentenvereniging voor de bestudering van de sociale wetenschappen, Conamur geheten, die vanaf 1901 grote namen uit het internationale socialisme in Groningen liet optreden. Na de Academiebrand brachten oud-studenten geld bij elkaar om een buitenlandse coryfee aan te trekken (zie hoofdstuk 2). Al genoemd zijn de drukbezochte lezingen van de Berlijnse kerkhistoricus Von Harnack in 1905. Problematischer waren de lezingen van de Franse volkenrechtgeleerde Louis Renault in juni 1910 over het Cour Internationale des Prises, waarvoor 1907 tijdens de Haagse vredesconferentie de eerste overeenkomsten waren getekend, volgens Renault een prachtig voorbeeld ‘de l’esprit international actuel’.²⁴ De belangstelling voor die laatste lezing viel een beetje tegen, maar toen een klein jaar later de Berlijnse Duitse oud-historicus Eduard Meyer naar Groningen kwam en met behulp van een tijdelijk aangebrachte projectie-inrichting sprak over ‘Die Welt des Aegäischen Meeres im 2. Jahrtausend und die Anfänge der griechischen Geschichte’, was de belangstelling zo groot dat niet iedereen in de aula een plaats kon vinden.²⁵ Ten slotte slaagden ook de faculteitsverenigingen, die in 1907 ontstonden na een reorganisatie bij Vindicat, er soms in bekende geleerden uit het buitenland naar Nederland te halen, meestal in samenspraak met de hoogleraren, die voor de contacten zorgden, hun collegezaal ter beschikking stelden en soms de spreker logies verschafften. In 1909 sprak in de foyer van de Stadsschouwburg de beroemde Berlijnse oudhistoricus Ulrich von Wilamowitz op uitnodiging van de studenten letterkunde aan de vier Nederlandse steden over het oude Hellas (hij logeerde bij de hoogleraar Grieks C.W. Vollgraff) en op 29 mei 1911 sprak voor de medische en natuurfilosofische studenten de Zweedse fysisch-chemicus en Nobelprijswinnaar Svante Arrhenius over absorptieverschijnselen.²⁶

GOEDE EN MINDER GOEDE DOCENTEN

Waren de studenten tevreden over het onderwijs dat zij kregen? Tegenwoordig hebben universiteiten (en het ministerie) voor de beoordeling van de kwaliteit van het hoger onderwijs een goeddeels overbodig apparaat van evaluaties, visitaties en accreditaties opgetuigd, maar rond 1900 lieten de autoriteiten de kwaliteitsbeoordeling over aan de studenten (zoals toen al zo veel wat nu tot de taak van de universiteit behoort aan de studenten werd overgelaten). Vindicat drukte vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw elk jaar in de almanak soms uitvoerige collegeverslagen af, waarin de studenten-

faculteiten (de leden van het corps die tot een bepaalde faculteit behoorden) colleges van de individuele docenten van commentaar voorzagen, verzoeken deden voor aanpassing van het onderwijs en algemene wensen formuleerden ten aanzien van de studie. Omdat het verslag van de colleges nooit het werk was van slechts één student maar de mening weergaf van de hele groep, waren ze redelijk betrouwbaar.²⁷ Ze komen ook overeen met de uitlatingen over de docenten die we aantreffen in de herinneringen van oud-studenten of in necrologieën en levensberichten.

Bij het doornemen van de collegeverslagen vallen een paar zaken op. Om te beginnen spreken de studenten tamelijk onbeschroomd hun bezwaren uit tegen het onderwijs van bepaalde docenten of tegen sommige regelingen betreffende de studie. Ze zijn, in hun eigen woorden, vrijmoedig en ze beschouwen die vrijmoedigheid ook als een recht dat hun toekomt. Tegelijk benaderen ze de docenten respectvol en gaan ze uit van hun goede intenties; ze zijn niet kritisch in de zin dat ze bij voorbaat het onderwijs dat hun voorgeschoteld wordt ter discussie zouden willen stellen. Heel vaak komen in de verslagen zinnen voor als: 'Voorzeker zal Prof. [Halbertsma] het ons niet ten kwade duiden, wanneer wij er vrijmoedig bij Z.H.G. op aandringen in den loopenden cursus des needs met vermeerdering van uren ook nog Euripides en Aristophanes op dit college af te handelen.' Of, naar aanleiding van het schoolmeesterachtige optreden van de theoloog E.F. Kruijf: 'Echter houde Z.H.G. ons deze opmerking ten goede, dat, naar onze bescheiden meening, de vrijheid van den student niet door professorale tucht mag worden aan banden gelegd.' Of, over reprimandes die de sanskritist Speyer placht te geven: 'Prof. Speijer houde het ons ten goede wanneer wij vrijmoedig ons oordeel uitspreken over de wijze waarop Z.H.G. soms met zijne studenten omgaat, daar deze ons wel eens herinnert aan den tijd toen wij nog op de gymnasiale banken zaten en onder anderen een verzuimd schooluur ons eene berisping op den hals haalde.'²⁸ Natuurlijk is de beleefdheid in sommige gevallen slechts voorgewend; over docenten die in gebreke bleven zal bij het verlaten van de collegezaal of later op de kroeg in veel krachtiger termen zijn geklaagd dan in het collegeverslag toelaatbaar was. Maar de oppositionele rol die een latere studentengeneratie graag speelde, leek de generaties rond 1900 niet of nog niet passend. Vrijmoedigheid als academische kerndeugd hoort ook meer dan kritiek bij het idee van de academische gemeenschap, waarin studenten en docenten niet tegenover, maar naast elkaar staan.

Wat ook opvalt is dat de studenten over het algemeen best tevreden waren over het geboden onderwijs. Verreweg de meeste docenten gaven helder, overzichtelijk en met inzet college. Ook waren de studenten doorgaans tevreden over wat zij noemden de 'humane', dat is zoiets als welwillende omgang met de studenten, tijdens de colleges, maar ook daarbuiten. Tamelijk groot is ook het aantal docenten dat er in positieve zin werkelijk boven uitstak, professoren die onveranderd gunstige kritieken kregen en overduidelijk door hun leerlingen bijzonder werden gewaardeerd. Elke faculteit had wel zulke voorbeeldige docenten. Bij de theologen was vooral de godsdienstfilosoof Van Dijk bijzonder geliefd. Als man van wetenschap heeft Van Dijk weinig indruk gemaakt. Zijn interesses lagen eerder op het grensgebied van opvoedkunde en literatuur. Maar zijn leerlingen hingen aan zijn lippen en beschouwden hem als een goeroe. Zijn colleges, zo werd in 1890 gezegd, 'doen ons dikwijls de Grieksche tijden terug wenschen, toen de leerlingen in dagelijkschen omgang met hunne leermeesters zich met

hunne wijze woorden mochten voeden'.²⁹ Zijn college over de godsbewijzen was boven elke lof verheven. 'De steeds gevulde zaal en de bijna ademlooze stilte, die er altijd heerste, mogen Z.H.Gel. genoeg te kennen geven.'³⁰ Bij de juristen waren J. Oppenheim, die zijn colleges 'met ambitie' gaf, en Krabbe, die op hoog wetenschappelijk niveau les gaf, de beste docenten, later ook J. Simon van der Aa, en bij geneeskunde ging het om Kooyker, C.F.A. Koch, Wenckebach en Fokker. Kooyker werd geprezen om zijn inzet, de colleges van Koch waren 'een genot', Fokker was kritisch en humoristisch, en wist zelfs de dorre farmacodynamiek nog verteerbaar te maken, en bij Wenckebach was het ronduit 'gezellig'. De klinische lessen die de internist op zaterdagochtend gaf en waar veel belangwekkends te zien was, vormden elke keer opnieuw 'een schitterend slot van een voorbijgegangene week van ons dwalen in den tuin der medische wetenschap'.³¹ Bij wis- en natuurkunde werd Haga altijd geprezen om zijn voorbeeldige proeven en kregen de botanicus Moll en de meetkundige Schoute keer op keer complimenten over de zorg die zij aan hun colleges besteedden (de draadmodellen waarmee Schoute gecompliceerde figuren aanschouwelijk maakte genoten een zekere faam, ook buiten Groningen).³² Bij de literatoren scoorden de immer betrokken Sijmons en de zwierige Van Hamel altijd goed.

Maar boven allen uit staken de twee docenten die ook in wetenschappelijk opzicht een klasse op zichzelf vormden, de astronoom Kapteyn en de filosoof en psycholoog Heymans. De colleges van Kapteyn heetten boeiend, zeer interessant en 'glashelder als altijd'.³³ In 1894 schreef de verslaggever al over zijn colleges: 'De prettige voordracht, de duidelijke uiteenzetting der onderwerpen, ze doen de colleges van Prof. Kapteyn tot de aangenaamste van onze vele lessen behooren.'³⁴ Een latere leerling van Kapteyn, de in 1911 aangekomen student wiskunde E.J. Dijksterhuis, geeft een nog betere indruk van zijn onderwijs:

Kapteyn placht aan eerstejaars wis- en natuurkundigen een college te geven over de ontwikkeling der astronomie en daarnaast, met geen andere dan elementaire mathematische hulpmiddelen, de beginselen der sphaerische astronomie te behandelen. Wie zal ooit de uren in de rommelige collegekamer van het oude astronomische laboratorium [in het Corps de Garde] vergeten, waarin de hoogleeraar, na het traditioneele 'morgen, meneeren', een oud en vergeeld dictaat placht te openen, om daarna in nooit verwelkende frisheid en doordringende helderheid zijn betoog te beginnen en in een oogenblik de gedachten van zijn toehoorders mee te voeren naar de reine sferen van zijn wetenschap. Kapteyn gebruikte weinig teekeningen of voorwerpen als hulpmiddel voor de voorstelling, maar zóó groot was de suggestieve invloed van zijn heldere fantasie, dat, wanneer hij de conclusie van een betoog inleidde met de bekende woorden 'u zult er nu wel doorheen zien, meneeren, dat ...', ieder ook werkelijk door het probleem heen zag. Zoolang hij sprak, bestonden er geen moeilijkheden in de astronomie.³⁵

Kapteyns leerling P.J. van Rhijn, die hem later opvolgde, was niet minder lovend. Hij omschreef 'het geheim' van Kapteyns colleges als volgt: 'Men kreeg den indruk, niet dat de hoogleeraar vertelde en de student luisterde, maar dat hoogleeraar en student samenwerkten aan de oplossing van een wetenschappelijk vraagstuk.'³⁶

Over Heymans waren de studenten niet minder lovend. Al in 1896 moest Heymans zijn college psychologie verdubbelen omdat er zo veel studenten van andere studierichtingen op afkwamen. Voor zijn colleges speciale psychologie moest Heymans zelfs

uitwijken naar de grote collegezaal in het Botanisch Laboratorium in de Grote Rozenstraat, en zelfs die was nauwelijks groot genoeg.³⁷ Maar ook het college metafysica werd druk bezocht door studenten van allerlei faculteiten. Al die studenten bewonderden Heymans om de manier waarop hij abstracte onderwerpen volkomen duidelijk wist te maken – en om ‘de waarlijk schoone vorm waarin de voordrachten werden gegoten’.³⁸ ‘Voordrachten’ was hier wel het juiste woord, als we weer mogen af gaan op Dijksterhuis:

Tusschen Heymans hooren en Heymans lezen was het verschil nooit zoo heel groot. Wanneer de hoogleeraar plaats had genomen in zijn stoel en na een korte samenvatting van het den vorigen keer besprokene, met de behandeling van zijn stof voortging, kreeg men sterk het gevoel, dat men onder het gehoor van een sprekend boek was gekomen. In de passielooze eloquentie kwamen de welgevormde zinnen te voorschijn, die, stenographisch opgenomen, een welhaast persklare kopij zouden hebben vertegenwoordigd. Van tijd tot tijd bracht de spreker een papiertje, waarop enkele aantekeningen stonden, dicht voor de ogen [Heymans was erg bijziend] en daarna hernam de kalme, schijnbaar onbewogen voordracht haar gang.³⁹

Heymans was overigens zelf iets minder tevreden over zijn onderwijs, omdat hij door zijn slechtiendheid weinig contact kon leggen met zijn toehoorders en ook de studenten niet kon laten responderen.

Natuurlijk waren er ook klachten. Veel professoren spraken te snel en maakten het de studenten daardoor moeilijk van hun vrije voordracht een acceptabel dictaat te maken. De kerkhistoricus S.S. de Koe kreeg in 1885 te horen dat ‘zijn buitengewoon snellen voordracht den snelsten schrijver dwingt moedeloos de pen neer te leggen’.⁴⁰ Zelfs Heymans kreeg in 1896 te horen dat zijn colleges nog mooier zouden zijn als hij iets meer rekening hield met het ‘schrijftalent’ van zijn toehoorders. Het maken van een goed dictaat werd ook lastig als de docent onduidelijk sprak, zoals Oppenheim, of zijn college gaf in iets wat op Nederlands leek, maar eigenlijk Duits was (dat sloeg op het onderwijs van Baehrens).⁴¹ Andere klachten waren dat professoren onsystematisch te werk gingen, hoofd- en bijzaken niet goed scheidde, te veel in details traden en bij de practica te weinig persoonlijke leiding gaven.⁴² Maar de studenten wensten van de *Studenten Almanak* geen ‘klachtenboek’ te maken.⁴³ Ze wisten ook heel goed dat de meeste docenten die commentaar kregen hun best deden om de studenten tegemoet te komen. De klacht over het te snel spreken kwam bijvoorbeeld vooral voor bij net benoemde hoogleraren, die het geven van colleges nog moesten leren. De ervaren docenten hadden geleerd zich aan te passen aan het schrijftempo van de studenten en kregen geen klachten meer. Ook in andere opzichten namen de hoogleraren de constructief bedoelde kritiek ter harte. Slechts een enkeling reageerde gepikeerd op de opmerkingen van de studenten, zoals in 1896 de internist Kooyker, die zich daardoor ‘gecompromitteerd’ voelde. Maar zulke kleine strubbelingen werden altijd soepel opgelost; in het geval van Kooyker boden de studenten onmiddellijk hun excuses aan.⁴⁴

Slechts enkele docenten trokken zich niets aan van de kritiek en gaven dus jaar in, jaar uit aanleiding tot steeds dezelfde klachten. Van Ankum, de zoöloog, kreeg voortdurend te horen dat hij de zoölogie veel te uitgebreid behandelde voor de medische studenten en daarbij bovendien de meeste aandacht schonk aan een terrein dat voor de medici niet zo relevant was, de vergelijkende anatomie.⁴⁵ Cort van der Linden bleef vol-

gens de studenten even duister als altijd, Domela Nieuwenhuis volhardde in zijn uitvoerige behandeling van de in Nederland sinds lang afgeschafte Code Pénal, en Jaeger deed niets met de klacht over zijn willekeurige tentameneisen en knorrige optreden tegenover jongerejaars. Toen deze laatste nog maar net tot lector benoemd was, trof het de tweedejaarsstudenten medicijnen al zeer onaangenaam 'zich plotseling weer voor gymnasium toestanden geplaatst te zien, toen Z.Z.G. aanplakte, dat onmiddellijk na de officieele begintijd de deur zou zijn gesloten, een regeling, in het onderwijs van hoogleraren en lectoren, voorzover ons bekend, geheel eenig'.⁴⁶ Pas veel later begon men te begrijpen dat deze man, die zo cynisch uit de hoek kon komen, onder zijn stroef lijkend uiterlijk een warm kloppend hart verborg.⁴⁷

Degene die de meeste kritiek te verwerken kreeg, was de jurist Pieter Pet, die in 1890 naar Groningen kwam na het vertrek van de populaire hoogleraar Romeins recht Drucker. Het bleek lastig een goede romanist te vinden en daarom was de civilist Land bereid over te stappen naar het Romeins recht; voor het burgerlijk recht was veel makkelijker om iemand te vinden – en dat werd Pet (nadat een andere kandidaat bedankt had). Pet was advocaat en wethouder financiën in Amsterdam geweest en had gearzeld of hij de benoeming in Groningen zou aanvaarden, omdat hij zich niet geschikt achtte voor het ambt van hoogleraar. Hij zwichtte voor de op hem uitgeoefende druk om toch de benoeming te aanvaarden, maar heeft daar waarschijnlijk snel spijt van gekregen. Al direct na zijn aantreden kreeg hij het verwijt dat hij op examens meer op parate kennis dan op inzicht toetste.⁴⁸ Hij liet verder tijdens zijn colleges geen enkele gedachtewisseling toe. Uit zijn colleges sprak de 'praktizijns-methode', die in bepaalde rechtscolleges misschien gewoon was, maar die de meeste studenten verfoeiden. In 1892 was het collegeverslag al zeer duidelijk:

Z.H.G. geeft eene zeer minutieuze, op den duur te uitgebreide, en daardoor voor de studie ongeschikte exegese van de artikelen der wet, niet een breed beeld van het privaatrecht, zooals zich dat weerspiegelt in den geest van een hooggeleerde.⁴⁹

Geen wonder dat de opkomst tijdens de colleges privaatrecht zo slecht was. Door het slechte onderwijs van Pet (en door een slepende vacature na het vertrek van Oppenheim) leed de hele opleiding schade en in 1894 was het al een publiek geheim dat de rechtenopleiding in Groningen onder de maat was. De studenten meenden dat het hun plicht was, nu iedereen het toch al wist, dit euvel 'onbewimpeld' openbaar te maken: wie rechten wilde studeren (staatswetenschap was een ander verhaal) kon beter niet naar Groningen komen.⁵⁰ Maar de autoriteiten deden niets of konden niets doen. Pas in 1903, na de dood van Land, kregen ze voor elkaar dat Pet de overstap maakte naar Romeins recht, waar hij minder kwaad kon. Maar ook toen bleven de studenten ontevreden, want Pet behandelde het Romeins recht zeer onvolledig. 'Zou het misschien mogelijk zijn,' vroeg de auteur van het collegeverslag in 1910 ietwat schamper, 'dat Z.H.G. zich bij zijn besprekingen eenigszins beperkte, b.v. door in mindere mate dan tot nu toe Pandectentitels voor te lezen en aan te halen om daardoor in de gelegenheid te komen ook het erfrecht te behandelen?'⁵¹

Maar het kon nog erger. Er was een hoogleraar die zelden in de verslagen werd genoemd, niet omdat hij voorbeeldig college gaf, maar juist omdat hij zó slecht les gaf dat hij vrijwel geen studenten meer overhield die over hem konden of wilden rappor-

teren. Dit was J.F. Eijkman, hoogleraar farmacie van 1897 tot 1906. De ongetwijfeld als chemicus getalenteerde Eijkman had een duidelijke hekel aan het geven van colleges en maakte zich in toenemende mate af van het tentamineren en examineren. Soms beperkte een examen zich tot de vraag of de student in kwestie de boeken die op de lijst stonden wel goed had bestudeerd. Doordat Eijkman zijn onderwijs nogal verwaarloosde, kwamen er maar weinig studenten farmacie naar Groningen en wie wel was gekomen, ging vaak al na een paar jaar naar een andere universiteit, waar de opleiding tot apotheker wel serieus werd genomen. Onder zijn opvolger Van Wisselingh, die in 1906 aantrad, werd het wel iets, maar niet veel beter. Deze botanicus in hart en nieren beperkte zijn colleges tot het minimum en liet zijn studenten niet of nauwelijks kennismaken met bacteriologisch, pathologisch-chemisch en voedingsmiddelenonderzoek, terwijl de moderne farmaceut toch ook buiten de apotheek regelmatig als expert werd ingeschakeld bij de keuring van het drinkwater en levensmiddelen of bij de beoordeling van verdachte sterfgevallen. Het kostte de farmaceutische studenten grote moeite om bij andere docenten, speciaal in de medische faculteit, toegelaten te worden om daar alsnog de kennis op te doen die ze nodig hadden.⁵²

Behalve voor het uiten van lof en kritiek werden de collegeverslagen in de almanak ook gebruikt om algemene wensen over het Groningse onderwijs onder de aandacht van de autoriteiten te brengen, en vaak met succes. Zo vroegen de medische studenten in 1906 om een docent voor keel-, neus- en oorkunde, wat leidde tot de benoeming van de vroegere privatdocent Willem Schutter tot buitengewoon hoogleraar in de genoemde vakken. Vervolgens vroegen de studenten in 1908 om docenten voor kindergeneeskunde, huidziekten en tandheelkunde, wat eraan bijdroeg dat in 1909 de kinderarts Gabbe Scheltema, die al verbonden was aan het kinderziekenhuis, werd aangesteld als buitengewoon hoogleraar kindergeneeskunde. Op een aparte dermatoloog en tandheelkundige moesten de studenten langer wachten, maar een van de zittende docenten, de patholoog Reddingius, die vroeger huidarts in Amsterdam was geweest, nam met genoegen voorlopig de huidziekten voor zijn rekening. Hij reserveerde een deel van zijn laboratorium voor dit vak en opende een polikliniek en maakte van huid- en geslachtsziekten zo een volwaardig onderdeel van de opleiding. Bij KB van 1 augustus 1913 werd hij ook officieel belast met het onderwijs in de huid- en geslachtsziekten.⁵³ De studenten wis- en natuurkunde waren minder succesvol. De Philosophische Faculteitsvereniging drong er in 1907, na het vertrek van de lector scheikunde Boëseken, bij curatoren op aan in zijn plaats geen nieuwe lector meer te benoemen – die zou toch binnen de kortste keren weer vertrekken – maar een tweede hoogleraar, naast Eijkman, wat trouwens ook billijk zou zijn aangezien in andere steden allang twee hoogleraren scheikunde functioneerden. Gehoor vonden de studenten niet, want lector Boëseken werd opgevolgd door lector Jaeger. Binnen een jaar maakte deze alsnog promotie en werd hij gewoon hoogleraar, maar alleen omdat de hoogleraar wiskunde J.D. van der Waals jr. toen werd opgevolgd door de lector L.S. Ornstein. Ten slotte, om nog een derde voorbeeld te noemen, bepleitte de Litterarische Faculteitsvereniging in januari 1909 bij curatoren de aanstelling van een lector aardrijkskunde. Dat vak werd in Groningen niet gegeven en doctorandi Nederlandse letteren ondervonden daarvan bij sollicitaties voortdurend de nadelige gevolgen (leraren Nederlands en geschiedenis gaven vaak ook aardrijkskunde). Hoewel de curatoren de noodzaak van zo'n benoeming

erkenden, konden ook zij geen ijzer met handen breken en moesten de studenten hun ziel in lijdzaamheid bezitten.⁵⁴

Een klacht van een heel andere orde was dat semiartsen wel een bepaald aantal poliklinische bevallingen moesten hebben bijgewoond, maar dat het aantal bevallingen in het ziekenhuis te weinig was om alle studenten in staat te stellen op tijd het tweede deel van het artsexamen te doen. Professor Nijhoff, daarop aangesproken door de Medische Faculteitsvereniging, erkende het probleem en beloofde er iets aan te doen. Uiteindelijk leidde dat ertoe dat in juni 1912 op het ziekenhuisterrein het Praktikantenhuis werd geopend, waar een semiarts gedurende vier weken zou kunnen wonen om snel ter plekke te zijn als er ergens in de stad een bevalling plaatsvond. Er was een speciale telefoonlijn aangelegd waardoor de stadsvroedvrouwen de semiarts kon waarschuwen als een vrouw op het punt stond te bevallen. Om van die voorziening gebruik te kunnen maken moest de semiarts wel lid zijn van de faculteitsvereniging én van de vereniging van medische studenten *Medici Humanitatis Amici*, een liefdadigheidsvereniging die kraamvrouwen versterkend voedsel verschaftte.⁵⁵

OVERLADING

Van meer algemeen karakter was de regelmatig door studenten van alle faculteiten geuite wens om de zwaarte van de studie tot een aanvaardbaar niveau terug te brengen. Door de expansie van de wetenschap kwamen er in een opleiding steeds meer vakken en bijvakken bij, zonder dat de eisen voor de traditionele onderdelen van de studie werden bijgesteld. Docenten in de gevestigde vakken zagen niet in waarom zij zouden moeten inschikken ten behoeve van nieuwkomers, terwijl docenten van de nieuwe vakken, zoals bij de medici de psychiater en de kno-arts, zich pas erkend voelden als ze ook een deel van het examen voor hun rekening mochten nemen – zodat er per saldo alleen maar meer examenvakken kwamen. Dat leidde tot een wezenlijke verzwaring van de studielast en niet alle studenten accepteerden dat.⁵⁶

Vooral de medische studenten klaagden voortdurend over hun overladen programma. In het bijzonder de propedeuse, die bestond uit de natuurwetenschappelijke basisvakken, was te uitgebreid, vond men al in 1880, en die klacht kwam een paar jaar later weer terug. Die colleges waren bedoeld om de medische studenten kennis te laten maken met de natuurwetenschappelijke methode, die ook in de geneeskunde zo'n grote rol speelde, maar de docenten stemden de colleges af op de studenten in hun eigen faculteit en gaven dus veel meer stof dan de medici nodig hadden. Het gevolg was dat soms maar de helft van het aantal medische studenten in één keer het propedeutisch examen haalde. De hoogleraar natuurkunde Mees kreeg al in 1881 te horen dat hij de medici te veel vroeg en later was het de hoogleraar zoölogie Van Ankum die het verwijt kreeg dat hij geen rekening hield met zijn medisch gehoor. Wat hadden aankomende medici aan een uitgebreid college over vissen, dieren waar ze later als arts nooit mee te maken zouden krijgen?⁵⁷ Pas na heel veel aandringen was Van Ankum bereid wat uit zijn college te schrappen, zodat de medici in spe eerder examen konden doen. Ook Haga, wiens college voor de toekomstige studenten geneeskunde vaak een struikelblok was, kwam hun uiteindelijk tegemoet door zijn college te bekorten.⁵⁸

Maar daarmee waren de problemen nog niet opgelost. Een onderzoek dat de medische studenten in 1898 instelden leerde dat de studie voor het propedeutisch en het kandidaatsexamen in Groningen beduidend langer duurde dan in Amsterdam, Leiden of Utrecht. Dat benadeelde niet alleen de studenten in Groningen, schreven de studenten op 25 januari 1899 aan de hoogleraren, maar maakte ook dat veel aanstaande studenten in de geneeskunde niet voor Groningen kozen en elders gingen studeren. Speciaal Amsterdam was in trek, ook omdat daar de kamerprijzen lager waren dan in Groningen (!) en de studenten in de eerste fase van hun studie geen microscopen hoefden aan te schaffen. Beginnende studenten konden in Amsterdam voor 3 gulden een microscoop van de gemeente huren, 'wat inderdaad bij de steeds stijgende prijzen der microscopen aanvankelijk eene groote vergemakkelijking geeft bij de toch reeds door boeken en instrumenten dure medische studie'.⁵⁹ Dit verzoek leidde ertoe dat na enkele jaren de hoogleraren van de natuurwetenschappelijke faculteit de exameneisen voor medische studenten opnieuw enigszins vereenvoudigden, zodat zij in kortere tijd en met meer kans van slagen konden opgaan voor het propedeutische examen.⁶⁰ Maar ook de hoogleraren van de medische faculteit deden er iets aan. De vrouwenarts Nijhoff verminderde op verzoek van de studenten het aantal colleges dat hij gaf aan kandidaten, die, zoals het collegeverslag over 1908-1909 schreef, 'met ruim 40 college-uren per week o.i. te druk bezet waren'.⁶¹

Ook bij andere studierichtingen drongen studenten aan op beperking van de studielast. De theologen vroegen al in 1880 om beperking van het aantal colleges (soms hadden ze zes uur achter elkaar college) en de classici klaagden in 1888 over de 'kolossaal hoge eischen' die de nieuw aangetreden hoogleraar oude geschiedenis Boissevain voor zijn vak stelde. Die eisen waren zo hoog dat wat voor classici toch maar een bijvak was wel een hoofdvak leek. Niet dat de studenten de stof niet boeiend vonden. 'Onze geachte Hoogleraar houde ons het vrijmoedig uitspreken van onze ernstig gemeente bezwaren ten goede en ontvang de verzekering dat wij ten volle het leerrijke en interessante van zijne lessen waardeeren'.⁶² Maar het was gewoon te veel. Acht jaar later, in 1896, uitten de studenten Nederlandse taal en letteren die een voorkeur hadden voor geschiedenis hun wens dat ze minder lastiggevallen zouden worden met examens over Indo-Germaanse taalkunde en Germaanse filologie. Niet altijd leidde dit tot aanpassing van het studieprogramma, maar soms wel. Studenten scheikunde voerden in 1912 actie om vermindering te krijgen van de eisen voor het kandidaatsexamen. Ze wilden vooral vermindering van de stof van de bijvakken, om zich meer aan hun hoofdvak te kunnen wijden (het waren ook hier de opgeschroefde eisen voor de bijvakken die voor verzwaring van de studie hadden gezorgd). Onderzoek had uitgewezen dat de studenten scheikunde aan andere universiteiten aanmerkelijk minder zwaar waren belast. Dat leidde tot een brief aan de faculteit en deze erkende de problemen. Uiteindelijk rolde er een algehele herziening van het onderwijsprogramma voor scheikunde uit, zowel voor het kandidaats- als voor het doctoraalexamen. Men kan niet zeggen dat de studenten geen invloed hadden op hun onderwijsprogramma!⁶³

Maar het probleem zat dieper, zoals de studenten wis- en natuurkunde in 1914 duidelijk lieten merken. De Philosophische Faculteitsvereniging wendde zich in de zomer van dat jaar wederom tot de faculteit om verlichting van de studie te krijgen. In een notitie stelde het bestuur vast dat het onderwijsprogramma in de faculteit veel te vol was

en dat de studielast jaar na jaar zwaarder werd.⁶⁴ Dat was niet een klacht die alleen in Groningen gehoord werd, zo realiseerde men zich. Overal in Nederland klonk al vele jaren de klacht over overlading in het onderwijs, vooral op hbs en gymnasium. Die overlading zou tot toenemende overspannenheid van de leerlingen leiden en hun gezondheid schaden.⁶⁵ Maar ook in het hoger onderwijs speelden die problemen. Officieel heerste aan de universiteit het stelsel van de 'vrije studie'. De studenten werden opgeleid voor de wetenschap en hun werd slechts de weg gewezen waarlangs ze zelfstandig moesten gaan. Maar dat was niet meer dan schone theorie. In werkelijkheid heerste er in het Nederlandse hoger onderwijs volgens het bestuur van de faculteitsvereniging 'een streven om "klaar te komen", ten einde te bereiken de betrekking, die ons 't geld oplevert voor het leven'. Kortom, terwijl officieel de universiteiten de studenten opleidden voor de wetenschap, beschouwden de meeste studenten het hoger onderwijs als een voorbereiding op een goedbetaalde baan, als een beroepsopleiding die ze zo snel mogelijk moesten zien af te ronden. Volgens de faculteitsvereniging vormden de studenten die voor de wetenschap kwamen en voor wie de studie niet lang genoeg kon duren een minderheid en maakten degenen die voor een degelijke beroepsvoorbereiding kwamen en die gebaat zouden zijn met een bekorting van de studie, de meerderheid uit. Moest, zo vroeg het bestuur met nadruk, met die meerderheid niet meer rekening gehouden worden, en wel door iets te doen aan de overlading van het onderwijsprogramma? En wat nog meer klemde, was dat uit onderzoek was gebleken dat het onderwijsprogramma in Groningen nog zwaarder was dan aan de andere Nederlandse universiteiten. De studenten hadden dat uitgerekend voor wiskunde. Voor het kandidaatsexamen volgden de studenten in Leiden 16 uur college per week, in Utrecht 14, in Amsterdam 21 en in Groningen 23. Voor het doctoraal was het beeld niet anders: in Leiden 11 colleges per week, in Utrecht 10 (met zes facultatieve uren), in Amsterdam 12, in Groningen maar liefst 17. Deze verschillen vormden een reëel gevaar voor de Groningse universiteit, want aankomende studenten werden er mogelijk door afgeschrikt en studenten die al in Groningen begonnen waren, konden op grond van dit soort verschillen wel eens besluiten hun studie elders voort te zetten. Het zou dus goed zijn als de faculteit dit alles eens goed tot zich zou laten doordringen en er wat aan zou doen! Het faculteitsbestuur kon de feiten niet ontkennen, maar de tijd was er in 1914 even niet naar om er direct wat aan te doen.

Het probleem dat de Philosophische Faculteitsvereniging constateerde, was inderdaad niet nieuw. De spanning tussen studeren voor de wetenschap en studeren voor een baan zat al ingebakken in de Wet op het hoger onderwijs van 1876. Daarin stond immers in artikel 1:

Hooger Onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt.⁶⁶

In 1876 had men een nog zo beperkte voorstelling van wat een wetenschappelijke opleiding behelsde dat men zich er toen geen zorgen over maakte of die twee doelstellingen wel te combineren waren, maar de wetenschap had zich in de decennia daarna zo stormachtig ontwikkeld, was zo verbijzonderd en verdiept dat er rond 1900 wel degelijk een probleem was ontstaan. Het was dus heel begrijpelijk dat de studenten om verlichting van de studielast vroegen.

Zoals de studenten klaagden over de steeds zwaarder wordende studielast, zo maakten de hoogleraren zich weleens zorgen over wat zij zagen als de ontbrekende studiezin van de studenten. Al kort na de invoering van de nieuwe wet stoorden de hoogleraren zich aan de instelling van de studenten, die geen brede wetenschappelijke vorming ambiëerden, maar snel wilden afstuderen en daarvoor alleen die vakken wilden volgen die in hun ogen nuttig waren. De nieuwe wet stelde hogere eisen aan de studie, maar rector magnificus Van Bell, die in september 1878 aftrad, vroeg zich af of de studenten daar wel op voorbereid waren. Volgens de theoloog hadden zij namelijk, in Groningen net zo goed als elders, te lijden 'onder dat nuchter, door geen verheffend idealisme bezielde realisme, onder die prozaïsche, de moreele en intellectuele energie doodende, aan heilig enthousiasme vreemde levensopvatting, welke men als Amerikanisme heeft omschreven'.⁶⁷ Dat was niet hun eigen schuld, eerder die van de oudere generaties, die hadden verzuimd hun dat idealisme en enthousiasme bij te brengen. Maar het was nu aan de studenten om de kwalijke gevolgen van die houding te onderkennen en wel met geestdrift en plichtsbefef de studie te beginnen, ook al was deze zwaarder dan voorheen.

De klacht over de berekenende houding van de studenten, die de universiteit zouden degraderen tot een vakschool, was niet nieuw. Zeker sinds de Napoleontische tijd werd er over geklaagd, ook al stonden deze klachten in schril contrast met de feitelijke verdieping en verwetenschappelijking van het hoger onderwijs. Aan het eind van de negentiende eeuw waren de klachten zeker niet minder geworden. Dat juridische studenten soms een jaar volpropten met colleges om zich het jaar daarna niet in te schrijven en zich al dan niet met behulp van een repetitor voor te bereiden op een volgend examen, ontlokte zoals gezegd menig academisch spreker een verzuchting over het totaal miskennen van de vormende waarde van het universitaire leven (dat de gewraakte gewoonte ook minder draagkrachtige studenten in staat stelde een universitair diploma te bemachtigen, zag men over het hoofd). Ook in het doorgaans onbeantwoord blijven van een uitgeschreven prijsvraag zagen de hoogleraren een bewijs van ontbrekende studiezin. Toen er in 1881 geen enkele prijs kon worden uitgereikt, zelfs geen eervolle vermelding, vroeg rector magnificus Moltzer al af of dat misschien kwam door de hoge examendruk, die ertoe leidde dat studenten alleen tijd hadden voor 'nuttige' kennis, dat wil zeggen voor kennis die vereist werd aan de groene tafel (dus bij het examen).⁶⁸ Dat er bij geneeskunde weinig werd gepromoveerd (omdat zo'n promotie geen civiel effect meer had sinds het artsexamen was ingevoerd), beschouwden de hoogleraren eveneens als een uiting van het gebrek aan bredere wetenschappelijke interesse onder de studenten. Al in 1889 had de latere Groningse hoogleraar Nijhoff zich in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Verloskunde en Gynaecologie* erover beklagd dat vele doctorandi in de geneeskunde zich niet de moeite getroostten om een dissertatie te schrijven en liever meteen de financiële vruchten van hun artsdiploma plukten. Mede doordat er ook waren die in Duitsland snel een 'Doctordiplom' haalden, leidde dat ertoe dat een titel die vroeger in hoog aanzien stond, zo langzamerhand werd beschouwd als een dwaze excentriciteit en of een middel om collega's de ogen uit te steken. Maar ook de juristen hadden op dit punt wat te klagen. Toen juridische studenten bij KB van 26 april 1895 weer enkel op stellingen mochten promoveren, verdween het juridisch proefschrift bijna van de Nederlandse universiteiten.⁶⁹

Geconfronteerd met deze uitingen van gebrek aan studiezijn bleven de hoogleraren hameren op het belang van brede oriëntatie en vrije studie. De oude Tellegen hield zijn studenten rond 1880 al voor dat ze tijdens hun studie vooral buiten de gebaande paden moesten treden om goed jurist te worden.⁷⁰ Rector magnificus Schoute gaf de studenten in 1893 een concreet advies: 'Verkiest de u aanbevolen leerboeken, de u aangewezen bronnen boven een dictaat. En wat nog weer hooger staat, zweert niet bij uwe leerboeken en bij uwe hoogleeraren, maar tracht zooveel mogelijk u een eigen oordeel te vormen, u een eigen weg te kiezen.' Dat lukt niet altijd, gaf hij toe, niet iedere poging zal slagen. Maar men moest wel bedenken dat een mislukte poging vaak leerzamer is dan een geslaagde. De geschiedenis van de wiskunde leert dat het werken aan een onoplosbaar probleem vaak meer oplevert dan het oplossen van een probleem dat wel oplosbaar is! 'Le temps le mieux employé est souvent celui qu'on perd.'⁷¹ Een zinnig advies, maar geen rector zou het vandaag nog voor zijn rekening durven nemen.

Waren de professorale klachten terecht? Niet zonder meer. Dat studenten klaagden over een te zwaar examenprogramma, betekende niet dat ze het liefst een zo licht mogelijk programma wensten en dat ze alleen maar belangstelling hadden voor die onderdelen van het vak waar ze voor het examen of de latere beroepsuitoefening wat aan zouden hebben. Niet voor niets kreeg Pet de kritiek op zijn manier van college geven, het per artikel becommentariëren van wetsartikelen. Dat legde misschien wel een goede basis voor het latere werk als rechter of advocaat, maar de studenten hadden toch liever een breed overzicht van het privaatrecht. Bij studenten bestond werkelijk zo iets als een verlangen naar een brede wetenschappelijke vorming, waar ze misschien van oudere generaties over gehoord hadden of die de hoogleraren hun als ideaal voorhielden, maar die in de praktijk al niet meer bestond, een soort heimwee naar de vrije studie die ze zelf nooit hadden gekend. Nog altijd leefde het idee dat de student, anders dan de scholier, idealiter helemaal zelf moest kunnen bepalen hoe hij zijn studie invulde, welke colleges hij liep en welke examens hij deed. 'Dat is wat men noemt "academische vrijheid",' schreef een van hen in 1870.⁷² Ook al wist iedereen dat die situatie niet meer bestond, het verlangen naar brede vorming leefde nog wel degelijk. Maar de almaar toenemende examendruk dwong de studenten aan te dringen op vermindering van vakken en versoepeling van de eisen.

DE WENDING NAAR DE PRAKTIJK

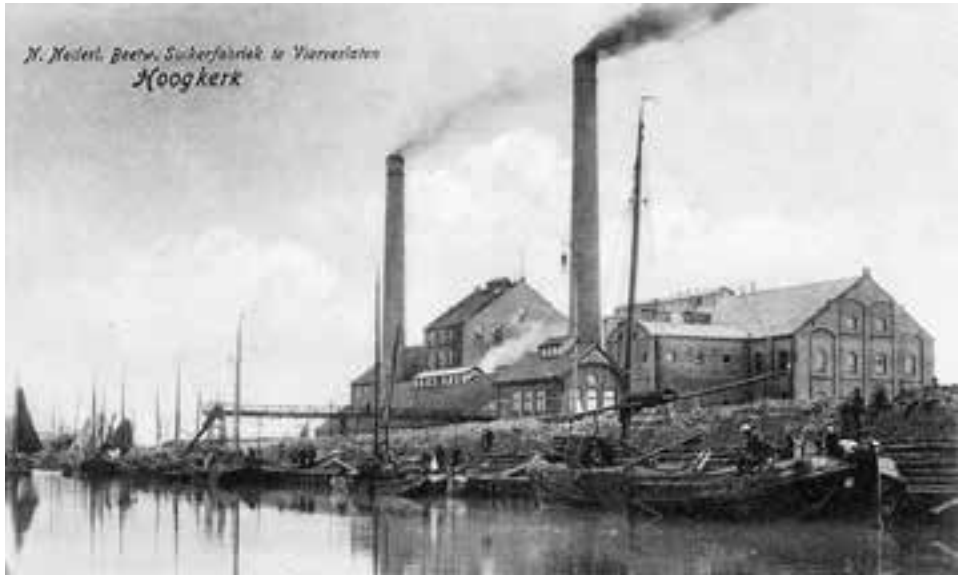
De wetenschap werd niet alleen uitgebreider en de studie zwaarder, ook de manier waarop er gestudeerd werd veranderde van karakter. Studeren bestond in steeds meer vakken niet alleen meer uit het aanhoren van colleges, door de hoogleraar ex cathedra gegeven, maar ook uit het doen van praktische oefeningen en het uitvoeren van kleine onderzoeken. Ook is over het hele spectrum zichtbaar dat studenten en docenten steeds meer aandacht gingen besteden aan de latere beroepspraktijk – of dat nu het leraarsberoep, het optreden als rechter en advocaat of het werken in een fabriekslaboratorium was. In het onderwijs draaide het steeds meer om de confrontatie of aanraking met de echte wereld buiten de muren van het collegevertrek. De verdere opmars van het onderwijslaboratorium – in de natuurwetenschappen en de geneeskunde – als de

plek waar men de natuur leert kennen en een vak onder de knie krijgt, is daar de zichtbaarste uitdrukking van. Studeren was niet alleen maar luisteren en opschrijven, maar ook werken en vuile handen maken.

Hoe de bouw van nieuwe laboratoria samenging met de introductie van meer praktisch werk in het onderwijs valt goed te zien bij vakken als biologie, psychologie, mineralogie en fysiologie. Moll ontwierp in samenwerking met rijksbouwkundige Van Lokhorst voor zijn nieuwe laboratorium een grote collegezaal waarin hij ook diapositieven kon laten projecteren, en tegelijkertijd herzag hij de manier waarop hij zijn colleges gaf (hij bouwde zijn betoog rond de dia's en richtte een aparte demonstratiekamer in). De nieuwe technieken werden daarna ook ingevoerd in de collegezaal in het Mineralogisch-Geologisch Instituut van Van Calker, dat in 1901 werd geopend, en in de collegezaal die voor Heymans in het nieuwe Academiegebouw werd gebouwd. Hamburger ten slotte breidde de projectiemogelijkheden in het nieuwe Fysiologisch Laboratorium, geopend in 1911, nog verder uit door daar bewegende beelden te laten zien. Daardoor werd het niet alleen mogelijk het materiaal (planten, gesteenten, tekeningen, preparaten) beter te demonstreren dan voorheen, toen alles nog doorgegeven of op het bord getekend moest worden, maar konden ook ingewikkelde handelingen die studenten later in de praktijk moesten oefenen alvast gedemonstreerd en toegelicht worden.

Dat een moderne opleiding een actievare rol van de studenten vroeg en hen meer dan voorheen confronteerde met de praktijk van zowel de wetenschap als het latere beroep, uitte zich op verschillende manieren. De chirurg Koch voerde in 1894 het systeem van de coassistenten in, waarbij gevorderde studenten (zij die zich voorbereidden op het eerste deel van het artsexamen) gedurende een paar weken hele dagen meeliepen met de hoogleraar en voor hem ook kleine werkzaamheden uitvoerden, zowel in de kliniek als (nog belangrijker) in de polikliniek. In een eerder stadium van de studie hadden de studenten wel in de collegezaal te maken gekregen met patiënten die de hoogleraar daar demonstreerde, en het was eveneens heel gebruikelijk dat de studenten meeliepen met de hoogleraar als hij zijn dagelijkse ronde op de ziekenzalen deed (om de diagnose te stellen en de verdere behandeling te bespreken), maar het helpen bij operaties en het verder zelfstandig behandelen van patiënten kon alleen gebeuren als de studenten de hele dag in de kliniek en de polikliniek rondliepen.⁷³ Aanvankelijk gebeurde dit op vrijwillige basis, maar al in 1895 nam de internist Kooyker het systeem over en spoedig werd het een zo vanzelfsprekend onderdeel van de medische studie dat er een tekort aan plaatsen voor coassistenten ontstond. Daarom nam de Medische Faculteitsvereniging in 1910 het initiatief om in samenwerking met Kooykers opvolger Wenckebach een aantal grote ziekenhuizen elders in het land aan te schrijven met het verzoek om coassistenten uit Groningen op te nemen. Dit had succes, want artsen uit de ziekenhuizen in Rotterdam, Haarlem en Maastricht reageerden positief en in 1912 ontwierp de faculteitsvereniging een heel schema om de studenten aan coassistentenplaatsen in Groningen en elders te helpen: voor het semiartsexamen drie maanden bij de interne kliniek en zes weken bij psychiatrie, voor het tweede deel van het artsexamen nog eens twee maanden bij chirurgie en verloskunde.⁷⁴

Juristen hadden geen laboratoria en geen patiënten, maar ze hadden wel een praktijk. Om hen daarmee in aanraking te brengen bezocht de hoogleraar strafrecht Simon van der Aa, die in 1906 de oude Domela Nieuwenhuis was opgevolgd, in 1908 met zijn

Afb. 36 De Noord-Nederlandsche Beetwortel Suikerfabriek te Vierverlaten (Hoogkerk) ca. 1920. De fabriek, die nog steeds in bedrijf is, was in 1912 het doel van een excursie van studenten scheikunde. RHC Groninger Archieven.

studenten de tuchtschool (voor jeugdige delinquenten) in Haren.⁷⁵ Daar konden ze zien wat een vonnis dat een rechter uitspraak werkelijk inhield. Kennelijk sloeg dit aan, want het jaar daarna, op een dag in juni 1909, ging Simon van der Aa, op de fiets en ‘door zijn toehoorders omstuwd’, naar Veenhuizen, waar het huis van bewaring, de gevangenis en de rijkswerkinrichting werden bezocht. Het was een tocht die, zoals er in het verslag stond, ‘dankzij de sympathieke en kundige leiding, bij ons steeds zal blijven in dankbare herinnering’.⁷⁶ Omdat Simon van der Aa daarna enige tijd in de Verenigde Staten verbleef (hij ging in oktober 1909 voor een aantal weken als regeringsvertegenwoordiger naar het achtste Internationale Penitentiaire Congres in Washington, waar hij ook nog eens benoemd werd tot algemeen secretaris van de organiserende internationale commissie, die vanaf dat moment haar hoofdkantoor in Groningen kreeg), was er in het collegejaar 1909-1910 geen gelegenheid om excursies te houden. Maar de hoogleraar maakte dat meer dan goed door in het daaropvolgende jaar, naast de kleine excursie naar de tuchtschool in Haren, een maar liefst driedaagse tocht door Nederland te organiseren langs verschillende penitentiaire inrichtingen. Zo’n 25 studenten – weer op de fiets – deden in juni 1911 inrichtingen in Apeldoorn, Hoenderloo, Zeist, Amersfoort en Avereest aan. Overal werden de hoogleraar en zijn studenten hartelijk ontvangen door de directeurs, en de studenten hielden er een goede herinnering aan over.⁷⁷

Bij andere studierichtingen raakten excursies ook in zwang. In het kader van een speciaal college dat de bacterioloog A. Klein in 1910-1911 over melk gaf, bezocht hij met zijn studenten verschillende melkfabrieken in Groningen en omgeving, en in 1913 trokken de studenten voor het vak zoölogie er met de assistent Daniël de Lange op uit om in meren en plassen in de buurt van Groningen vissen en andere organismen te verzamelen om die vervolgens in het laboratorium te ontleden. Rond deze tijd begon ook de faculteitsvereniging van de natuurwetenschappelijke faculteit excursies te organi-

seren. Daar was ook alle reden voor. Nu de industrialisatie van Nederland eindelijk op gang gekomen was, nam de diversiteit van de functies die een afgestudeerde schei- of natuurkundige kon bekleden snel toe en was het voor de studenten nuttig van die mogelijkheden kennis te nemen. In december 1912 bezochten de studenten, ongetwijfeld met een introductie van de hoogleraar scheikunde, de suikerfabriek in Vierverlaten (bij Hoogkerk), waar ze een rondleiding van de directeur kregen.⁷⁸

In het vroege voorjaar van 1914 vonden zelfs meerdere excursies plaats: naar de aardappelmeelfabriek 'Wildervank en Omstreken' in Bareveld, de Vlasfabriek van de Nederlandsche Maatschappij voor Vlasbewerking in Appingedam, de Brons-Motorenfabriek ook in Appingedam, de Carton- en Papierfabriek voorheen W.A. Scholten in Sappemeer (anders nooit te bezichtigen) en de Rubberfabriek Hevea in Hoogezand.⁷⁹ Omdat het procedé in die rubberfabriek bij het geraas van de machines niet zo goed uit te leggen zou zijn, was de onderdirecteur zo goed de avond tevoren naar Groningen te komen om in de collegezaal van professor Jaeger uitleg te geven. Goed voorbereide excursies, bedoeld als oriëntatie op de latere beroepspraktijk, begonnen een normaal onderdeel te worden van de studie. Van het omgekeerde, het inbouwen van praktijkgerichte en beroepsvoorbereidende elementen in het onderwijs, was nog geen sprake. De natuurwetenschappelijke opleiding was en bleef wetenschappelijk, echte beroepsopleidingen, zoals in de zeevaartschool en landbouwscholen, bleven ver van de universiteit af staan, allemaal ondergebracht bij het *middelbaar* onderwijs. De Polytechnische School, na 1905 de Technische Hogeschool, bleef een anomalie.

Maar de belangrijkste ontwikkeling op het gebied van het hoger onderwijs in het laatste kwart van de negentiende eeuw was niet de kennismaking met de latere beroepsuitoefening, maar het gedeeltelijk vervangen van hoorcolleges door eigen laboratoriumwerk van de studenten, het practicum.⁸⁰ Deze ontwikkeling ging echter zeer geleidelijk en zij springt daardoor niet zo in het oog als de invoering van de diaprojectie of de excursie, maar uit indirecte gegevens, zoals de plattegronden van de nieuwe laboratoria of de handleidingen bij het practicum die sommige docenten uitgaven, is wel af te leiden hoe ingrijpend de opkomst van het practicum moet zijn geweest. Al voor de invoering van de nieuwe wet in 1877 waren de studenten in de geneeskunde en de natuurwetenschappen tijdens de studie in het laboratorium te vinden geweest, maar dat had toen meer een incidenteel karakter; bovendien waren de laboratoria tamelijk klein en primitief. Het laboratorium van Isaac van Deen was daarop een gunstige uitzondering, maar ook dat laboratorium zou al spoedig te klein zijn gebleken als Dirk Huizinga, de opvolger van Van Deen, niet al kort na zijn aantreden zo veel te stellen had gekregen met zijn gezondheid dat hij het doen van eigen onderzoek moest opgeven en zich moest concentreren op het geven van zijn colleges – en een beetje begeleiding in het practicumlokaal. Maar hoezeer het laboratoriumwerk van de studenten (geneeskunde in dit geval) in omvang en intensiteit toenam na de komst van Hamburger in 1901, blijkt als we de plattegronden van het lab van Van Deen leggen naast dat van Hamburger uit 1911.⁸¹ In het oude laboratorium een enkel lokaal voor laboratoriumarbeid, in het nieuwe gebouw een practicum voor scheikunde, een practicum voor fysiologie en een practicum voor histologie (met een voorbereidingsruimte), met daarnaast nog een bacteriologisch laboratorium, een ruw laboratorium en een ruimte voor optisch en röntgenologisch onderzoek. In al die ruimten liepen studenten in en uit, net als de as-

sistenten, de doctorandi die een proefschrift voorbereidden, het technisch personeel én de hoogleraar. Daar vond in de praktijk het onderwijs plaats; de hoorcolleges waren er alleen nog maar voor de inleiding en het overzicht.

Wat er zich precies in de onderwijslaboratoria afspeelde, is niet goed meer te reconstrueren, anders dan door de handleidingen die de hoogleraar en zijn assistenten opstelden. Zo is er een handleiding voor de tweedejaarsstudenten geneeskunde die in het Fysiologisch Laboratorium van Hamburger een serie eenvoudige proeven moesten doen. Het begint met wat richtlijnen voor de algemene techniek, zoals het verdoven en doden van een kikvors, het vrij leggen van het hart en het uitprepareren van een spierzenuw. Het verdoven is relatief eenvoudig ('men narcotiseert een kikvorsch het eenvoudigst door het dier onder een glazen stolp te brengen, in welks binnenste zich een prop watten gedrenkt met aether bevindt'), maar het doden van het dier heeft heel wat meer voeten in de aard:

Wil men een kikvorsch voor een proef doden, zoo brenge men de eene helft van een groote schaar in de mondholte en knippe met één slag de kop tot achter de ooggen weg. Vervolgens verwoest men zoowel de hersenen in den afgeknipten schedel als ook het ruggemerg door een lange naald of sonde in het ruggemergskanaal te steken.⁸²

Na het algemene gedeelte volgen zeventien proeven, uiteenlopend van het tellen van bloedlichaampjes (in het eigen bloed) en het bepalen van het hemoglobinegehalte (idem) tot het tekenen van een vermoeidheidscurve met de ergograaf van Mosso en het maken van een polscurve volgens professor Wiersma op het beroete papier van een 'kymographion' (kymograaf). De schoonheid van de natuur wordt niet vergeten. Proef xv gaat over de verkleuring van het netvlies van een kikkeroog. Een kikker wordt twee uur in het donker gezet. Vervolgens wordt het dier gedood (met de grote schaar) en bij natriumlicht wordt dan de bovenkaak afgeknipt en het oog vrij gelegd (met een kleine schaar). Dat oog wordt weer tweemaal doorgeknipt totdat het netvlies vrij komt te liggen:

Nadat het aldus verwijderde stukje netvlies door een houten stolpje bedekt is, verlaat men de donkere kamer, verwijdert het stolpje plotseling en neemt een prachtige purperen kleur waar, die weldra overgaat in oranje, geel en eindelijk chamois [grijs wit].⁸³

Proeven met andere dieren dan kikkers komen in de handleiding niet voor. En als er kikkers voor de proeven worden gebruikt, dan gebeurt dat 'zoo eenigszins mogelijk, onder narcose of na vernietiging van het centrale zenuwstelsel'.⁸⁴

Niet alleen nam de betekenis van het laboratorium in het medisch en natuurwetenschappelijk onderwijs hand over hand toe, het lab werd ook voor andere vakgebieden steeds meer de norm. Heymans was er na zijn benoeming in 1890 snel bij om de curatoren geld te vragen voor een psychologisch laboratorium, dat hij nadrukkelijk als een onderwijskundige vernieuwing voorstelde. Maar verschillende collega's in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte waren hem voorgegaan in het introduceren van een onderwijsvorm die de essentie van het onderwijslaboratorium benaderde, namelijk het onderwijzen van studenten door hen zelf, onder toezicht van de hoogleraar, kleine onderzoekopdrachten te laten uitvoeren. Wat in het echte laboratorium een proef was, werd hier een referaat dat op eigen nasporingen berustte en in de groep besproken werd. In Duitsland en België was al ervaring opgedaan met dat zogenaamde seminariesysteem,

maar in Nederland was zoiets nog niet bekend. Het was dan ook niet toevallig dat de eerste van wie we weten dat hij iets dergelijks deed de latinist Baehrens was, een Duitser. Voor hem was de filologie een zuiver empirisch vak geworden, waarin esthetische beschouwingen geen plaats meer hadden en waarin het vooral aankwam op technische vaardigheden in het lezen en reconstrueren van teksten. Hij begon in het voorjaar van 1880 gevorderde studenten klassieke talen bij zich thuis in zijn studeerkamer uit te nodigen voor een *privatissimum* paleografie. Voor het leren ontcijferen van oude manuscripten – iets waarin hij zich gespecialiseerd had – had hij in zijn eigen bibliotheek allerlei voorbeelden bij de hand die in de Universiteitsbibliotheek niet te vinden waren, of die daar niet goed in groepsverband te bestuderen waren.⁸⁵ Thuis had hij wel alles in de kast staan en dus was zijn *privé* bibliotheek bij uitstek de plaats waar hij zijn studenten kon oefenen in de paleografie.⁸⁶ De bibliotheek werd dus het laboratorium van de letterkundigen, maar vooralsnog was dat de *privé* bibliotheek van de hoogleraar.

Andere hoogleraren namen het systeem van Baehrens geleidelijk over en nodigden studenten uit voor een *privatissimum* bij hen thuis. De historici volstonden niet meer met het geven van overzichten van het verleden, maar introduceerden ook de bronnenstudie – want geschiedwetenschap was toch in de eerste plaats het opsporen, bestuderen en in de juiste context plaatsen van authentieke, ‘echte’ bronnen geworden.⁸⁷ De historicus P.L. Muller gaf weleens *privatissima* in zijn studeerkamer thuis, maar zijn opvolger Blok was pas echt een bronnenvorser. Hij pakte het heel systematisch aan en verplaatste zijn colleges daarom gedeeltelijk naar het Rijksarchief. Daar leerde hij de studenten authentieke documenten te lezen en te interpreteren, en liet hij hen in speciale colleges kleine literatuuronderzoekingen presenteren – in wat toen een ‘seminarie’ of ‘*cours pratique*’ of ‘praktische leergang’ werd genoemd en wat we nu een ‘werkcollege’ zouden noemen. Blok en zijn collega’s zagen deze praktische leergangen nadrukkelijk als het equivalent van wat bij de natuurwetenschappen het laboratorium was. Na zijn vertrek naar Leiden in 1895 nam zijn opvolger C.H.Th. Bussemaker die gewoonte kennelijk niet meteen over, want pas in de *Studentenalmanak* voor 1904 wordt vermeld dat Bussemaker een *nieuwe* onderwijsmethode invoerde door zijn toehoorders zelf oorkonden en kronieken te laten bestuderen en te verklaren. Ook hij ging daarvoor met hen naar het archief, om hen daar met de authentieke stukken te laten werken. Al spoedig droeg hij dat deel van zijn taak echter over aan de nieuwe *privaat*docent voor oorkondeleer, paleografie en andere hulpwetenschappen van de geschiedenis, de chartermeester uit Leeuwarden Michael Schoengen, die begin 1904 aantrad.⁸⁸ Ook de hoogleraar oude geschiedenis Boissevain zette zijn studenten aan het werk. Voor het college numismatiek, dat hij op dinsdagavond gaf, bij zich thuis, in *De Drie Vlasblommen* aan het Hoge der A, maakte hij gebruik van de collectie fraaie plaatwerken die hij verzameld had om met de studenten de informatie te bestuderen die de oude munten bevatten. Op andere colleges liet hij de studenten zelfgemaakte werkstukken bespreken en bediscussiëren.⁸⁹ Een succes was het niet altijd. De lector moderne Duitse letterkunde Hieronymus Pol liet de studenten hun zelfgemaakte werkstukken tijdens college voorlezen, met de bedoeling om er daarna in de groep over te discussiëren, maar toen die discussie uitbleef, stopte hij er weer mee.⁹⁰ Ook bij anderen beperkte de discussie zich soms tot een dialoog tussen de docent en de student die het werkstuk gemaakt had. Heymans pakte het weer anders aan. In het kader van het college speciale psycho-

logie liet hij de studenten excerpten maken van biografieën en memoires van bekende en minder bekende personen, van wie zij de belangrijkste karaktereigenschappen op een rijtje moesten zetten. De studenten leerden ervan, maar Heymans kwam zo aan het materiaal dat hij nodig had voor zijn persoonlijkheidsonderzoek.⁹¹

Het systeem van *privatissima* of werkcolleges, soms bij de hoogleraar thuis, soms op het archief, bleef niet beperkt tot de letterenfaculteit. Ook een theoloog als H.U. Meyboom stelde zijn studeerkamer open voor zijn studenten en zelfs de juristen zagen de waarde van het practicum in.⁹² Vanouds was er al de Juridische Debatingclub van Vindicat, maar de hoogleraar staats- en administratief recht Krabbe nodigde studenten ook bij zich thuis uit om met hen speciale onderwerpen onder de loep te nemen. Eén keer in de maand bespraken ze daar de opstellen van de studenten, die in dit geval, omdat het om juridische studenten ging, ‘preadviezen’ heetten (wij zouden referaten zeggen, of, moderner, ‘papers’). Van het college van curatoren had Krabbe zelfs een kleine subsidie gekregen om deze referaten te laten drukken en van tevoren rond te zenden. Het *privatissimum* werd zo populair dat de studeerkamer te klein werd en dat Krabbe het college verplaatste naar ‘een der andere vertrekken zijner woning’ (ongetwijfeld de woonkamer).⁹³ Krabbes collega strafrecht Simon van der Aa gaf ook zo’n werkcollege, maar in zijn geval niet bij zich thuis, maar in de kamer van de juridische faculteit in het nieuwe Academiegebouw.⁹⁴ In de natuurwetenschappelijke faculteit bestonden overigens naast de practica in de laboratoria ook zulke werkgroepen, zij het op vrijwillige basis en alleen voor gevorderde studenten. De hoogleraren wiskunde, scheikunde, sterrenkunde en natuurkunde hielden een zogeheten colloquium, waarop de studenten een (gesproken) referaat hielden en aan de hand waarvan de hoogleraar dieper kon ingaan op de stof die hij in zijn gewone colleges had behandeld. In 1911-1912 wijdde Kapteyn zijn colloquium aan de structuur van het voor ons zichtbare sterrenstelsel, zijn eigen onderzoeksveld van dat moment, waardoor het colloquium echt het karakter van een onderzoekscollege kreeg.⁹⁵

Het invoeren van het nieuwe systeem van werkcolleges en praktische oefeningen ging bij de geesteswetenschappen dus met horten en stoten, maar er zat wel een bepaalde lijn in en het valt te begrijpen dat steeds meer hoogleraren in de letterenfaculteit de behoefte voelden aan een eigen ruimte, met een collegekamer en een handbibliotheek (de faculteitskamer, waar in een gesloten kast wat boeken werden bewaard, voldeed niet omdat deze kamer ook voor andere doeleinden werd gebruikt). In 1914 werden de plannen voor zo’n ‘seminarium’ voor de historici en de filologen concreet en gingen curatoren op zoek naar een conciërge voor het nieuwe instituut, dat gevestigd zou worden in het inmiddels door de astronomen vrijgemaakte Corps de Garde.⁹⁶ Door de introductie van het werkcollege en het referaat had de studie in de letteren (en in de rechten) binnen een tiental jaren een heel ander karakter gekregen, wat nu ook om een nieuwe ruimtelijke inbedding vroeg.

KLASSIEK VERSUS MODERN

Een probleem dat nauw verwant was met het vraagstuk van de mogelijk ontbrekende studiezin bij de studenten en de praktische oriëntatie van de studie, was dat van de gewenste vooropleiding: moest het gymnasium, met zijn klassieke vorming, de enige

toegang blijven tot de academische studie of diende men toe te geven aan het verlangen om ook leerlingen van de hbs, met hun moderne opleiding, rechtstreeks toe te laten tot de universiteit? Was dat laatste een knieval voor materialisme en modern nuttigheidsdenken of was het eerder een erkenning van de mogelijkheid dat iemand ook zonder kennis van de klassieken goed toegerust kon zijn voor de eigentijdse universiteit?

De voorstanders van het monopolie van het gymnasium als vooropleiding voor de universiteit zagen in een gymnasiumdiploma een garantie dat de toekomstige intellectuele elite de brede vorming had ondergaan die iedereen nog onmisbaar achtte om iets van de wetenschap en de wereld te begrijpen. Het lezen van de oude schrijvers had in hun ogen een grote vormende waarde. Aan de ene kant was het leren lezen en vertalen van teksten in het Grieks of het Latijn een goede oefening in helder analytisch denken, een vaardigheid die ook bij andere vakken haar vruchten zou afwerpen. Dit was de zogenaamde formele waarde van het onderwijs in de oude talen. Aan de andere kant vormde de lectuur van oude schrijvers als Homerus, Thucydides, Cicero en Tacitus de toegang tot een cultuur die nog altijd het hoogste vormde wat de mens ooit had bereikt. Dit is wat wij verstaan onder de intrinsieke waarde van de klassieken.⁹⁷ Niemand ontkende die waarde, maar het werd wel steeds moeilijker vol te houden dat het kunnen lezen van oude Griekse en Romeinse auteurs een noodzakelijke voorwaarde was voor het volgen van een wetenschappelijke opleiding.

In 1876 en 1878 waren de eerste bressen in het fort der klassieken geschoten. Het amendement-Van Houten, dat het staatsexamen van hbs'ers beperkte tot de oude talen, verving immers de klassieke vorming 'door een surrogaat zonder enige betekenis', aldus een onderwijshistoricus.⁹⁸ En de regeling in de nieuwe Artsenwet dat hbs'ers zonder aanvullend examen het eerste natuurkundig examen mochten afleggen, werd al tijdens de Kamerbehandeling gezien als een breuk met de traditie 'dat eene klassieke opleiding alleen in staat is tot een wetenschappelijke beoefening van de geneeskunde voor te bereiden'.⁹⁹ Steeds meer hoogleraren hadden zelf de hbs doorlopen, zeker de hoogleraren in de geneeskunde en de natuurwetenschappen. De Amsterdamse hoogleraar geneeskunde H. Burger becijferde in 1910 dat van de 105 hoogleraren en lectoren aan de medische en natuurwetenschappelijke faculteiten in Nederland die in Nederland hun opleiding hadden genoten, er maar 24 een klassieke opleiding hadden gehad en dat er 49 een hbs-diploma hadden (terwijl er nog eens 24 waren die een andere, maar eveneens niet-klassieke opleiding hadden afgerond). Van de 55 sedert 1880 benoemde leden van de Afdeling Natuurkunde van de Koninklijke Akademie van wetenschappen (waarin ook de medici waren opgenomen) had bijna de helft een hbs doorlopen en waren er nog eens 17 met een andersoortige niet-klassieke opleiding. Van de hbs'ers had weliswaar een aantal na hun hbs-tijd nog wel in een of twee jaar voldoende Latijn en Grieks geleerd om ook daarin geëxamineerd te kunnen worden, maar niemand kon volhouden dat zij daarmee ook die veelgeroemde klassieke vorming ingedronken hadden die de voorstanders van het gymnasium zo belangrijk vonden. Voor Burger spraken de cijfers klare taal. 'Door niets gerechtvaardigd acht ik de overgeleverde meening, dat de klassieken een geheimzinnige opvoedkundige kracht zouden bezitten, die aan elke andere leerstof zou ontbreken.'¹⁰⁰ De Nederlandse hoogleraren natuur- en geneeskunde vormden het levende bewijs dat, hoe waardevol een klassieke vorming ook was, zij niet als een noodzakelijke voorwaarde kon gelden om iets op wetenschappelijk terrein te betekenen.

Groningse hoogleraren stonden vooraan in de strijd om hbs-leerlingen toegang te verlenen tot de academische studie, in ieder geval in de geneeskunde en de natuurwetenschappen. Al in maart 1878 deden Groningse hoogleraren mee aan het adres van 57 hoogleraren in de natuurwetenschappen en de geneeskunde dat pleitte voor het openstellen van de natuurwetenschappelijke en geneeskundige studie voor diegenen die de vijfde klas van het gymnasium hadden doorlopen; het zesde jaar op het gymnasium, waarin leerlingen de moeilijker auteurs lasen, was niet nodig voor een academische studie in de natuurwetenschappen of de geneeskunde. Het voorstel haalde het niet. Een paar jaar later leek er evenmin iets te gebeuren toen zich het geval voordeed van een oud-leerling van een hbs in Zutphen die door de minister van Oorlog geweigerd was voor een verbintenis als officier van gezondheid bij het leger (dat wil zeggen dat de student op kosten van het leger kon gaan studeren omdat hij zich verplichtte na het afstuderen in militaire dienst te gaan). Aan een toekomstig arts in het leger werden dus andere eisen gesteld dan aan een arts die de maatschappij in zou gaan. De Groningse faculteit Wis- en Natuurkunde (waar het eerste natuurkundig examen zou worden afgelegd) protesteerde tegen deze ongelijke behandeling van een oud-hbs'er. De minister aarzelde, vroeg advies aan alle faculteiten in den lande en toen alleen Groningen ronduit verklaarde dat de opleiding op de hbs voldoende was voor de vorming tot arts, handhaafde hij zijn weigering om oud-hbs'ers tot de militaire geneeskundige dienst toe te laten. Pas zijn opvolger, die in april 1883 aantrad, maakte alsnog een eind aan de geconstateerde ongelijkheid (KB van 21 september 1883).¹⁰¹ Overigens waren niet allen in de faculteit het op alle punten met elkaar eens. In zijn rectorale verslag constateerde de botanicus De Boer in 1883 dat het aantal gewone studenten in de faculteit Wis- en Natuurkunde maar zeer klein was, en hij verklaarde dat uit het feit dat de gymnasiasten wegbleven omdat ze onvoldoende voorbereid waren op die studie. Het aantal studenten en promoties in zijn faculteit zou echter zeker toenemen als het hbs-diploma gelijkgesteld werd met dat van het zesjarige gymnasium. Hij verbond daar alleen wel de voorwaarde aan dat die hbs'ers een paar uur aan klassieke talen zouden besteden. Waarschijnlijk dacht De Boer dat ze toch een minimale beheersing van het Grieks en Latijn nodig hadden om in staat te zijn de wetenschappelijke nomenclatuur en de receptuur te begrijpen (recepten stonden nog vol 'potjeslatijn').¹⁰²

De Boers collega Schoute, een wiskundige, vond die laatste voorwaarde helemaal niet nodig. Op een vergadering van de faculteit Wis- en Natuurkunde van 16 oktober 1886 stelde hij voor om zich samen met de andere natuurwetenschappelijke faculteiten tot de minister van Binnenlandse Zaken te wenden (op dat moment weer de conservatief J. Heemskerk Azn.) om 'te verkrijgen dat de jongelieden, die het eindexamen der hbs hebben gedaan en voldoende cijfers hebben gekregen in de groepen A en B [de exacte vakken en moderne talen] zullen worden toegelaten tot de academische examens bij de wis- en natuurkundige faculteit'.¹⁰³ Dit ter ondersteuning van een adres van de Vereniging van Leeraren aan Inrichtingen van Middelbaar Onderwijs van dezelfde strekking. De faculteit nam dat voorstel over en besloot om een adres aan de minister op te stellen en kopieën daarvan naar de zusterfaculteiten te sturen, met het verzoek om adhesie te betuigen. De Boer stelde, op basis van een concept van Schoute, het definitieve adres op en dat werd in november naar Den Haag gestuurd.¹⁰⁴ Volgens de faculteit werkte het niet-toelaten van hbs'ers verlamdend op de studie der natuurwetenschap-

pen, terwijl de ‘opvoedende kracht’ van de natuurwetenschappen en de moderne talen niet onderdeel voor die van de klassieke talen.¹⁰⁵

Veel effect had het niet. Gevraagd om een advies liet de Leidse faculteit de minister bij monde van de sterrenkundige H.G. van de Sande Bakhuyzen en de natuurkundige Kamerlingh Onnes weten het Groningse voorstel alleen te kunnen steunen als de hbs-leerlingen die naar de universiteit wilden toch enige uren Latijn en Grieks zouden volgen om zo veel van de klassieke talen mee te krijgen dat zij de nomenclatuur van de wetenschap konden begrijpen en de oudere wetenschappelijke literatuur konden lezen. Voor het verkrijgen van de *algemene vorming* die een academische studie vereiste, was de hbs beslist gelijkwaardig aan het gymnasium, maar wat betreft de kennis die nodig was om op de universiteit te kunnen slagen, achtte de faculteit het ontbreken van alle Latijn en Grieks op de hbs toch een bezwaar. Als zij die dat wilden echter gemakkelijke prozaschrijvers als Cicero en Xenophon leerden lezen, was volgens de Leidse faculteit aan dat bezwaar tegemoetgekomen. Een eenvoudige aantekening op het diploma zou dan voldoende moeten zijn om de toegang te krijgen tot de natuurwetenschappelijke studie en eventueel die der geneeskunde. Het valt moeilijk te beoordelen of de Leidse hoogleraren dit allemaal wel meenden. Natuurlijk, de wetenschap werd voortdurend verrijkt met nieuwe termen, die aan het Grieks en Latijn waren ontleend. In 1878 had de Franse chirurg Charles Emmanuel Sédillot in de Académie des Sciences in Parijs nog het woord ‘microbe’ gemunt, samengesteld uit de Griekse woorden voor klein (*mikros*) en leven (*bios*). Maar men hoefde Xenophon niet gelezen te hebben om dat te begrijpen. Toch gaf de afwijkende mening van Leiden de minister de mogelijkheid het Groningse adres naast zich neer te leggen (de Utrechtse faculteit dacht er zo over als de Leidse hoogleraren, de Amsterdamse faculteit was helemaal tegen).¹⁰⁶

Ook latere pogingen, zowel van Groningse als van andere hoogleraren, richtten niets uit. Het klassieke bastion werd wel voortdurend belegerd, maar gaf zich niet gewonnen. Ook het minder vergaande voorstel om voor aankomende natuurfilosofen, medici en juristen het Grieks op het gymnasium facultatief te stellen, haalde het niet. Dat de Groningse hoogleraar Grieks H.J. Polak er tegen zou zijn, verbaast niet, maar ook de Leidse hoogleraar geneeskunde Willem Nolen verklaarde dat het Grieks voor aankomende medici werkelijk onmisbaar was. Niet vanwege de kennis of de geestelijke oefening die het Grieks vergde, maar vanwege de ‘fijne beschaving’ die elke arts nodig heeft om overzicht te hebben over zijn patiënten, ook uit hogere kringen.¹⁰⁷

Na de instelling van de Inenschakelingscommissie in 1903 maakten adressen al helemaal geen kans meer om verhoord te worden, want alles werd doorgestuurd naar de eindeloos broedende commissie. Dat overkwam bijvoorbeeld de vele adressen die bij het begin van de behandeling van de nieuwe Wet op het hoger onderwijs in 1904 naar de minister en de volksvertegenwoordiging werden gestuurd en waarin, ook door de Groningse senaat, werd aangedrongen op toelating van hbs'ers tot de academische studie.¹⁰⁸ Een enquête die het bestuur van de Vereniging van Leeraren aan Inrichtingen van Middelbaar Onderwijs hield onder hoogleraren in de medische en natuurwetenschappelijke faculteiten (en de Technische Hogeschool in Delft), leverde een nogal verdeeld beeld op. Vooral onder medici leefde de wens om ook op de hbs een aantal uren voor Latijn te reserveren en daar dan de toegang tot de academische studie aan te verbinden. ‘Naast grondige kennis der nieuwe talen is voor den arts zeer gewenscht

zooveel Latijn te verstaan dat hij ook oudere geneeskundige schrijvers kan lezen,' verklaarde de Groningse chirurg Koch. Maar zijn collega voor hygiëne Fokker, een verklaard tegenstander van alles wat naar traditie en standsdenken neigde, was heel categorisch in zijn afwijzende houding op dit punt. Hij wenste, schreef hij, 'dat alle studie van de oude talen worde afgeschaft'.¹⁰⁹ De fysioloog Hamburger drukte zich niet zo kras uit, maar vond dat de hbs-opleiding zoals deze was goed genoeg was. En zijn collega Holleman (scheikunde) deelde die mening.

Uiteindelijk kwam de Ineenschakelingscommissie met een voorstel voor een lyceum met (na een tweejarige brugperiode) drie varianten, een afdeling A, met Latijn en Grieks, bedoeld voor de aanstaande letterkundigen, theologen en juristen; een afdeling B, met Latijn, maar zonder Grieks, bedoeld voor de toekomstige medici en natuurwetenschappers; en een afdeling C, overeenkomend met de hbs, die alleen toegang bood tot de Technische Hogeschool. Het voorstel oogstte veel kritiek, zeker ook van de pleitbezorgers van de studierechten van de hbs. Verwijzend naar de eenzijdige samenstelling van de commissie (niemand van de bètawetenschappen) verzuchtte de eerder genoemde Burger: 'Tot op den huidigen dag achten de regeerders in Nederland godgeleerden, letterkundigen en advocaten volkomen in staat tot oordeelen over de eischen der natuur- en geneeskundige studie.'¹¹⁰ Hij had natuurlijk gelijk, maar er gebeurde niets. Minister Th. Heemskerk moest er lang over nadenken voordat hij in 1913 met uitgewerkte wetsvoorstellen kwam, maar het kabinet viel en zijn opvolger had andere prioriteiten. Voorlopig moesten oud-hbs'ers die na hun artsexamen nog wilden promoveren maar naar Gent, Heidelberg of Zürich uitwijken, waar de kennis der klassieken niet als voorwaarde gold (terwijl de daar behaalde graad in Nederland wel geldig was!) Het Jaarboekje van de Medische Faculteitsvereniging voor 1912-1913 gaf uitgebreide inlichtingen over die mogelijkheden.

BOTSENDE VISIES EN IDEALEN

De discussie over het al dan niet handhaven van het monopolie van de klassieke opleiding was maar een onderdeel van een veel bredere discussie over de doelstellingen van het hoger onderwijs. Waar diende het academische onderwijs eigenlijk voor?

Iemand die daar uitgesproken meningen over had, was de geliefde hoogleraar godsdienstfilosofie Van Dijk. In 1904 publiceerde hij zijn *Vota academica* (Academische wensen), een pleidooi – breedsprakig, soms wat sentimenteel, maar ook vol rake typering en treffende metaforen – voor onderwijs dat vooral de opvoeding van de geest nastreefde, en niet de specialistische training voor de wetenschap of een bepaald beroep.¹¹¹ In een tijd van overlading en van een almaar toenemend, rusteloos nagejaagd weten wilde Van Dijk terug naar wat hij zag als de kern van het academisch onderwijs. Hij hoopte dat de Ineenschakelingscommissie, die het jaar daarvoor met haar werk was begonnen, er goede nota van nam.

Universiteiten, zo begon Van Dijk zijn betoog, waren in de eerste plaats instellingen voor hoger onderwijs. Zo stond het in de wet en zo stond het in de aanstellingspapieren van de hoogleraren. Een hoogleraar was benoemd 'om onderwijs te geven' in een bepaald vak. Onderzoek kwam duidelijk op de tweede plaats. Dat er velen waren die er anders over dachten, wist Van Dijk wel, maar dat leek hem een betreurenswaardig ge-

volg van de verering van genieën en helden, die ook in Nederland doorgedrongen was en die er maar al te snel toe leidde dat alleen mensen met een uitzonderlijk talent op waardering konden rekenen. Hij veroordeelde dat op morele gronden – ook de gewone man of vrouw kan, in zijn of haar positie, iets betekenen en voor God zijn alle mensen gelijk.¹¹² Maar waar moet dat onderwijs nu toe dienen? Van Dijk onderscheidde drie doelstellingen: de universiteit moet de studenten a) een wetenschappelijke attitude aanleren, b) met professionele kennis uitrusten, en c) academische vorming bijbrengen. Het aanleren van de wetenschappelijk attitude ('a scientific frame of mind', zoals hij met de Engelse wiskundige en statisticus Karl Pearson zei) moest niet verder gaan dan het inprenten van de essentie van de wetenschappelijke methode en de grondslagen van elk vak; alles wat daarboven uitgaat, is te veel en werkt averechts. Verreweg de meeste studenten (Van Dijk dacht 95 procent) komen niet naar de universiteit om wetenschappelijk onderzoeker te worden en hebben dus niets aan een overdaad aan wetenschappelijke feiten. In hun latere loopbaan kunnen zij volstaan met kennis van de methode en een overzicht van de grondslagen van het vak. Maar evenmin moet de universiteit primair een beroepsopleiding worden. Behalve misschien bij de medici is het

Afb. 37 Hoogleraar godsdienstwijs-
begeerte Is. van Dijk ca. 1895. Collec-
tie Universiteitsmuseum Groningen.

verkeerd de studenten vol te stoppen met nuttige en praktische kennis op een bepaald vakgebied, zo het al doenlijk is. Hoe meer de universiteit zich op het overbrengen van voor de praktijk nuttige kennis richt, hoe groter het gevaar wordt dat de bijzondere missie van de universiteit in het gedrang komt. En die bijzondere missie van de universiteit was volgens Van Dijk omschreven in de derde doelstelling van het hoger onderwijs, het bijbrengen van academische vorming.

Maar wat is academische vorming? Het was het makkelijkst om te zeggen wat het niet is: africhting en dressuur. In een manege worden paarden gedresseerd, in een universiteit wordt zoiets juist vermeden. Academische vorming moet ook geen zuiver verstandelijke ontwikkeling inhouden. Het intellectualisme, dat met voorbijgaan aan poëzie, religie en zedelijk besef alleen de verstandelijke capaciteiten van de mens belangrijk acht, was juist het bederf van de negentiende eeuw geweest en moest in de universiteit beslist worden geweerd. Moeilijker was het om in positieve termen uit te leggen wat academische vorming inhoudt. Gelukkig kon Van Dijk teruggrijpen op wat anderen daarover geschreven hadden. Men zou verwachten dat hij hier de Duitse filosoof en onderwijshervormer Wilhelm von Humboldt zou introduceren, wiens ideeën over 'Bildung' zo'n grote invloed hebben gehad, maar Von Humboldt was in Nederland nauwelijks bekend en Van Dijk noemt hem dan ook niet. Wel maakt hij dankbaar gebruik van de denkbeelden van de Engels-Ierse kardinaal John Henry Newman, die in zijn boek *The Idea of a University* (1852) als taak van het hoger onderwijs 'the cultivation of the mind' had aangewezen, de opvoeding van de geest.¹¹³ De rest van het betoog van Van Dijk is uitleg van dit 'gouden woord' van Newman en het schetsen van de consequenties voor het hoger onderwijs in Nederland.

De opvoeding van de geest is volgens Van Dijk in essentie vooral goed leren denken: nadenken, overdenken, doordenken en zelfstandig denken, vooral over de beginselen van een bepaald vak. Leren denken betekent dat men leert onderscheiden, analyseren, vergelijken, classificeren en verbinden. Degene die dat heeft gedaan, onderscheidt zich in minstens drie opzichten: hij heeft zich boven de wirwar van meningen over een bepaald onderwerp weten te verheffen en een eigen positie bepaald, hij kan zich onttrekken aan de bekoring van mooie woorden en knappe frases, en hij weet de grens aan te wijzen tussen wat wij wél en vooral wat wij níét weten. Wie werkelijk heeft leren denken, doorziet bijvoorbeeld dat de stelling dat de geest niets anders is dan een product van de hersenen een frase is die voortkomt uit begripsverwarring. We weten dat de verichtingen van de geest altijd gepaard gaan met hersenverschijnselen, dat die hersenverschijnselen een *begeleidend* verschijnsel zijn van geestesverrichtingen. Maar wie op grond daarvan nog een stap verder gaat en zegt dat de geest een *product* is van de hersenen, is gevallen voor de bekoring die woorden kunnen hebben, en heeft zonder zich daarvan bewust te zijn de grens tussen weten en niet-weten overschreden.

Van Dijk somt vervolgens op waaraan men kan zien of iemand academisch gevormd is. Zo iemand let niet alleen op de inhoud van wat hij zegt, maar ook op de vorm waarin hij dat doet. Hij goochelt dan niet met fraaie termen en vage algemeenheden, maar weet trefzeker de kern van de zaak te raken. Zo iemand is niet gemakzuchtig, maar laat merken dat hij beseft dat denken moeilijk is, zoiets als 'boren in hard hout'.¹¹⁴ Zo iemand is bereid zijn mening te herzien als anderen met betere argumenten komen, maar heeft ook afstand genomen van primitieve opvattingen van objectiviteit waarin

geen ruimte is voor interpretatie, het wege van onzekerheden en het belang van de persoonlijkheid van de onderzoeker. Van Dijk distantieert zich nadrukkelijk van degenen die uitgaan van de mogelijkheid van een 'voraussetzungslos' denken, een naïef realisme dat alleen waarde hecht aan wat concreet en tastbaar is. Hij waarschuwt ook tegen iedereen die zijn werk voorstelt als 'streng wetenschappelijk', alsof persoonlijke factoren bij het werk van de wetenschapper geen rol spelen.¹¹⁵ En ten slotte onderscheidt iemand met academische vorming zich door het tonen van respect en eerbied voor mensen, dingen en meningen. Zo iemand ziet wetenschap niet als een middel om eer en roem te verwerven, als een aardig tijdverdrijf of als een manier om het leven van de mens te veraangename en het lijden te verzachten, maar houdt vast aan de nobele gedachte dat door wetenschap te beoefenen de mens toch in de eerste plaats tegemoetkomt aan de drang naar weten die de mens ingeschapen is. Ook is er bij de academisch gevormden altijd de eerbied voor wat wij nog níét weten, alles wat ligt 'aan weerszijden van de smalle lichtstreep onzer werkelijke kennis'.¹¹⁶ Mensen die kennis instrumenteel opvatten, zijn volgens Van Dijk filisters, die een bedreiging vormen voor de ware academische vorming.

Gegeven deze uitgangspunten kan het niet moeilijk zijn te raden wat de consequenties voor het academisch onderwijs zouden moeten zijn. In het hoger onderwijs moet de stof vooral beperkt blijven. Studenten moeten niet meer leren dan nodig is om zich de methode en de grondslagen van hun vak eigen te maken. Verdere uitbreiding van de stof leidt onvermijdelijk tot het africhten van de studenten, ondermijnt het respect voor de dingen en leidt tot onverschilligheid en verveling. Wat is nog belangrijk als alles belangrijk is? Wat vooral vermeden moet worden is het overladen van de studenten met de historisch-kritische technieken om de teksten van oudere auteurs, in het bijzonder de schrijvers van de Bijbelboeken, te fileren. Van Dijk was bang dat die modern-wetenschappelijke benadering van de filologie ertoe zou leiden dat de studenten in het kreupelhout van de kritiek verstrikt zouden raken en dat er van de intentie van de schrijvers niets zou overblijven. Op zijn verlanglijstje stonden verder het scherper selecteren van studenten (om degenen te weren die alleen maar gaan studeren om een ambacht te leren) en het heroverwegen van de eisen die aan docenten moeten worden gesteld. Naast geleerdheid zou men ook moeten letten op hun vermogen tot zelfrelativering, hun gevoel voor humor en hun verbeeldingskracht. Van Dijk is dus tegen specialisering, tegen de doorgedraaide kritisch-historische methode en tegen intellectualisme. Van een nieuw onderwijsprogramma verwacht hij op zichzelf niet veel, wel hoopt hij op een nieuw onderwijsklimaat, dat ervoor zal zorgen dat de cultuur niet afdaalt tot zuivere civilisatie, geen dressuur, geen vernis wordt:

Naar mijn innige overtuiging zal de cultuur-kweekende werking, de waarde-scheppende kracht van een nederlandse Universiteit voor een aanzienlijk deel moeten gevonden worden in het aanbrengen van *academische vorming*, wier wezen en eischen ik poogde te beschrijven in de vorige bladzijden. (curs. IvD)¹¹⁷

Niemand kan beweren dat Van Dijk hiermee onverstandige dingen had gezegd. In het voetspoor van Newman probeerde hij het academisch onderwijs tot zijn kern terug te brengen. Maar hij miskende dat de universiteit vanouds ook een beroepsopleiding was voor heel specifieke beroepen (arts, leraar, advocaat, predikant), waarbij algemene aca-

demische vorming middel was en geen doel. Verder ging hij eraan voorbij dat de universiteit inmiddels ook een onderzoeksinstituut was geworden, dat hoogleraren de facto tevens een onderzoekstaak hadden gekregen en dat studenten een deel van hun opleiding genoten door het doen van proeven, het uitvoeren van kleine onderzoekingen en het meedraaien in het onderzoek van een hoogleraar en zijn staf.

Iemand die daar wel rekening mee hield, was de filosoof Heymans, die de vorming die iedereen zo belangrijk vond niet alleen in het *leren denken* zocht, maar ook in het *leren doen* van onderzoek. Heymans sprak zich over deze zaken uit toen hij in 1909, bij de inwijding van het nieuwe Academiegebouw, als rector magnificus de openingsrede verzorgde. Behalve over de betekenis van het nieuwe gebouw had hij het ook nadrukkelijk over de taak van de universiteit.

Heymans brak net als Van Dijk de staf over de neiging tot steeds verdergaande specialisatie in het onderwijs. Die toenemende specialisatie berustte op twee vooroordelen: ten eerste dat in de colleges de hele inhoud van een bepaald vakgebied moest worden gedoceerd, en ten tweede dat een goed docent elk onderdeel van zijn vakgebied moest beheersen. Beide veronderstellingen waren onjuist. Colleges moesten alleen inleiden in een bepaalde discipline en de studenten over de eerste problemen heen helpen, maar de rest moest gebeuren door het bestuderen van handboeken. Nu werd er veel te veel college gegeven, waardoor er te weinig tijd overbleef voor handboekstudie. En een hoogleraar hoefde niet alles te weten. Hij moest goed de weg weten op zijn vakgebied, hij moest de studenten in de juiste richting kunnen sturen, maar hij hoefde niet alles paraat te hebben. Het was zelfs weleens goed als hij iets niet wist en dat ook liet merken, want dat verkleinde de afstand tussen hem en zijn studenten. Heymans zag liever één docent die een ruim veld overzag dan tien 'specialiteiten' die het vakgebied onder elkaar hadden verdeeld en over hun eigen stukje alles wisten. Die specialisten leden maar al te gauw aan bijziendheid en blikvernauwing, misten de kijk op de algemene vraagstukken en zagen de vingerwijzingen uit belendende vakgebieden over het hoofd die het inzicht zouden kunnen verdiepen. De generalist daarentegen zou misschien niet elke vraag meteen kunnen beantwoorden, maar hij zou wel generaties opleiden van breed onderlegde, zelf hun weg zoekende mannen en vrouwen. In de wetenschap zou hij niet gelden als een specialist, maar hij zou wel nieuwe gezichtspunten kunnen openen en onverwachte verbindingen tot stand kunnen brengen.

De ideale universiteit kende echter niet alleen zulke docenten met een brede blik, maar bood de studenten ook op de ruimst mogelijke manier de gelegenheid tot zelfstandige, praktische arbeid. Het practicum, in welke vorm ook, was een onmisbare aanvulling op de colleges. Colleges, zo betoogde Heymans, zijn eigenlijk een noodzakelijk kwaad: ze zijn nodig als inleiding, maar de student moet er vooral niet te veel volgen. Colleges, waarin de docent uitlegt hoe het zit, werken al gauw als een slaapdrank; veel beter is het om studenten zelf aan het werk te zetten en hun te leren hoe ze hun weg moeten vinden in de literatuur en hoe ze door eigen onderzoek verder kunnen komen. Bij de natuurwetenschappen en de geneeskunde (en de psychologie, meldde Heymans trots) bestond die mogelijkheid reeds, namelijk in de vorm van het laboratoriumwerk. Maar bij de historici, de juristen en de theologen nog niet. Ze hebben weliswaar de universiteitsbibliotheek, maar dat is niet voldoende. De studenten in de geesteswetenschappen moeten, net als de medici, de gelegenheid hebben te oefenen met de hulp-

middelen die op hen staan te wachten in de bibliotheek, niet incidenteel, maar langdurig en intensief. Het middel daartoe bestond al, want in Duitsland had men daarvoor het *Praktikum* of het *Seminar* ontwikkeld. En zo liep het betoog van Heymans uit op een pleidooi voor de invoering van het Duitse *Seminar* in het Nederlandse hoger onderwijs.

Seminare zijn volgens Heymans ‘geregelde universitaire instellingen, beschikkend over eigen boeken en een eigen lokaal, waar de studenten op gezette tijden met den hoogleraar samenkomen, maar ook tusschentijds vrije toegang hebben, om zich te oefenen in de kunst van het wetenschappelijk onderzoek’.¹¹⁸ Zulke instituten zijn voor de universiteit van groot belang: zij houden het besef levendig dat de universiteit er is voor de wetenschap, ontwikkelen bij de student het genot van het vorsen, inclusief de methodische gewoonten, en maken hen vertrouwd met het nodige materiaal. Het *Seminar* is in Duitsland gebleken voor de niet-experimentele wetenschappen te zijn wat voor de experimentele wetenschappen het laboratorium is. Volgens bevoegde bronnen ontleende de Duitse wetenschap aan die *Seminare* haar grote gezag, maar terwijl dat systeem in België, Denemarken en Zweden al navolging vond, waren de Nederlandse universiteiten nog niet overgegaan tot de inrichting van zulke instituten. Veel hoefde het niet te kosten. Heymans had het nagevraagd en het was hem gebleken dat de stichtingskosten in Heidelberg (omgerekend) 7200 gulden bedroegen, in Gent 4000 gulden, in Kopenhagen 8100 gulden en in Uppsala 6400 gulden. Waarom Nederland nog niet was gevolgd, was Heymans een raadsel. Was het de traditionele vrijheidszucht en de afkeer van dressuur die de Nederlanders had weerhouden het Duitse voorbeeld te volgen? Maar waarom waren er in Nederland dan wel in de medische en natuurwetenschappelijke faculteiten laboratoria opgericht? Hoe dan ook, als buitenlandse waarnemers zeiden dat er in Nederland een ‘burst of science’ plaatsvond dankzij al de laboratoria die hier waren opgericht, zou dan in de geesteswetenschappen niet iets soortgelijks kunnen gebeuren als er in de Nederlandse universiteiten seminaries werden gesticht?

De overtuiging dat vorming aan de universiteit vooral plaats moest vinden door het zelfstandig verrichten van wetenschappelijk onderzoek, werd gedeeld door de botanicus Moll, die een jaar na Heymans als aftredend rector zijn visie op de ideale universiteit gaf. De universiteit was volgens Moll de plek waar degenen werden opgeleid die later geroepen zouden worden om in de maatschappij de weg te wijzen. Om die reden moesten de studenten in volledige vrijheid kunnen studeren. Zonder die vrijheid zou er geen vooruitgang komen, op welk terrein dan ook, en wie als student die vrijheid niet aankon, wie niet uit zichzelf de discipline kon opbrengen om een verantwoorde keuze te doen uit de aangeboden vakken en colleges, toonde daarmee aan dat hij ongeschikt was voor de latere leidinggevende functie en hoorde dus niet op de universiteit thuis. Volgens Moll was in de Nederland het principe dat de studie vrij was streng doorgevoerd. Wie zich eenmaal had ingeschreven, was vrij in de keuze van de colleges en hoefde geen examen af te leggen; deed hij dat wel, dan was het irrelevant waar hij de benodigde kennis had opgedaan. En dat was terecht: ‘Alleen bij volkomen vrijheid van studie kan de geest zich tot waarlijk hoogere vlucht verheffen.’¹¹⁹ Kennelijk was Moll even vergeten dat aan de Nederlandse universiteiten juist veelvuldig geklaagd werd over de examendruk, de vele verplichte colleges en de beperkte ruimte voor vrije studie – maar goed, Moll wekt wel vaker de indruk enigszins buiten de realiteit te staan.

Om de brede vorming te kunnen bieden die de latere elite nodig heeft, dient de universiteit meer te zijn dan een school voor de wetenschap. Idealiter moet de universiteit ook ruimte bieden aan de schone kunsten en de lichaamsoefening. Kennismaking daarmee voorkomt overschatting van het eigen vak en leert het werk van anderen waarderen. Het is essentieel dat in een samenleving die steeds meer gekenmerkt wordt door arbeidsdeling en specialisatie, een groep leiders wordt opgeleid die een brede vorming geniet. Wat dat betreft kon Moll volledig instemmen met het pleidooi voor een waarlijk universele universiteit dat hij in kardinaal Newmans *The Idea of a University* was tegengekomen (hetzelfde boek waar Van Dijk zo enthousiast over was). Maar binnen die brede universiteit, waarin zowel de toegepaste wetenschap als de schone kunsten een plaats moeten hebben, blijft het primaat liggen bij de vrije wetenschap. Moll was het dan ook beslist oneens met de Groningse hoogleraren geneeskunde, die in een adres aan de Ineenschakelingscommissie hadden voorgesteld de medische propedeuse niet door de hoogleraren aan de natuurwetenschappelijke faculteit, maar door henzelf te laten verzorgen.¹²⁰ Dat zou volgens Moll betekenen dat het onderwijs in de natuurwetenschappelijke basis van de medische wetenschap meteen op de medische toepassingen zou worden gericht, zodat de algemene principes onderbelicht zouden blijven. Dan zou de propedeuse tot vakstudie verworden en zou de neiging om zich te beperken tot de direct nuttige vakken alleen maar groter worden.

Over de manier waarop de vrije studie ingekleed moest worden, zei Moll weinig. Wat dat betreft was het betoog dat de fysioloog Hamburger in 1914 bij het neerleggen van zijn ambt als rector magnificus tegen de doorgeschoten specialisering in het hoger onderwijs in Nederland hield veel praktischer. Hij begon ermee dat er naar zijn mening in Nederland veel te streng geëxamineerd werd en dat de medische studie veel te lang was gaan duren door alle vakken die er in de recente jaren bij waren gekomen. De enige manier om iets te doen aan de doorgeschoten specialisering en de verzwaring van de opleiding die daarvan het gevolg was, ook bij andere opleidingen, was een eind te maken aan die 'onzinnige zucht naar volledigheid'.¹²¹ De hoogleraar zou in zijn colleges niet meer een grondige behandeling van het hele vakgebied moeten geven, maar zou na een korte inleiding moeten volstaan met het uitdiepen van een klein aantal bijzondere onderwerpen of capita selecta om zo de studenten een beeld te geven van hoe het er in dat vakgebied toeging. Dat kweekte de wetenschappelijke zin van de studenten zonder hen met van alles en nog wat vol te proppen. Op het examen zou men dan het overzicht plus twee door de student zelf gekozen onderwerpen kunnen behandelen. Als dat principe ruim zou worden toegepast, zou de studieduur aanmerkelijk korter kunnen worden en zouden de studenten eerder kunnen promoveren of afstuderen (Hamburger toonde met cijfers aan dat de studenten promoveerden of het artsexamen aflegden als zij al 26 of, bij geneeskunde, al 28 jaar waren, en dat vond hij te laat). De schoolloopbaan en de studie zouden ook aanmerkelijk bekort kunnen worden als men zou accepteren dat er ook eenzijdig begaafden waren die niettemin een waardevolle bijdrage konden leveren aan de wetenschap en de maatschappij. Waarom moest iedereen, ook zij die wel over gezond verstand, maar geen aanleg voor wiskunde beschikten, toch zo veel van dit vak leren? Idem dito voor moderne en oude talen. Waren alleen de studenten die goed waren in én de talen én de wiskunde acceptabel? Hamburger vond van niet.¹²²

Daarmee raakte Hamburger, zonder het zelf misschien te beseffen, een belangrijk punt. In discussie over de toelating van niet-klassiek gevormden tot de universiteit was een stilzwijgende veronderstelling bij de voorstanders van het monopolie van het gymnasium dat de samenleving erbij gebaat was als ze werd geleid door een homogene, klassiek opgeleide elite. Dat streven naar een gemeenschappelijke achtergrond door de elite, die afstand schiep tot degenen die die klassieke vorming misten, stond echter haaks op de toenemende pluriformiteit van de samenleving.¹²³ Voor het onderwijs had dit vergaande consequenties: wie een homogene elite prefereert, zal het onderwijs beschouwen als een uniforme mal, waar iedereen in moet passen die later tot de elite wil toetreden, maar wie de pluriformiteit accepteert, zal veel meer willen aansluiten bij de individuele talenten en capaciteiten van de leerlingen. De al geciteerde Amsterdamse hoogleraar Burger verwoordde dit in zijn brochure uit 1910:

De wettelijke regeling hier te lande, volgens welke elke aanleg, elke neiging zich moet aanpassen aan het ééne, klassieke opvoedingsmodel, is in lijnrechten strijd met een gezonde opvoedkunde, die eischt, dat rekening worde gehouden met den verschillenden aanleg der kinderen.¹²⁴

De bestuurlijke elite van Nederland was echter nog niet zover om dit opvoedkundige ideaal, dat niet alleen een ander mensbeeld maar ook een andere voorstelling van sociale orde insluit, te accepteren.

Zo werd er in universitaire kring heel verschillend gedacht over nut en noodzaak van vrije studie, maar in brede kring leefde het besef dat de bestaande situatie niet gecontinueerd kon worden. Daarom werd ook met spanning uitgekeken naar het rapport van de Ineenschakelingscommissie. Maar toen dat in 1910 verscheen, was het een grote teleurstelling voor de voorstanders van de gelijkberechtiging van hbs en gymnasium. Van het voorstel van de commissie om hbs en gymnasium te laten opgaan in een lyceum met drie richtingen kwam ook niets terecht, vooral omdat het politieke klimaat er niet naar was. De regering dacht lang na over de implementatie van de voorstellen en toen het kabinet in 1913 eindelijk met plannen kwam, viel het kort daarna. Het nieuwe kabinet had heel andere zorgen en heel andere prioriteiten. Tot een stelselherziening kwam het dus voorlopig niet. In de wereld van het hoger onderwijs beperkte men zich voorlopig tot kleine stapjes, pragmatische oplossingen van afzonderlijke problemen, wij zouden zeggen 'piecemeal engineering', in plaats van het ontwerpen van een nieuwe blauwdruk voor het hoger onderwijs. Misschien was het wachten op een crisisperiode, om dan alsnog fundamentele veranderingen door te voeren.

5 HET RADERWERK DER WETENSCHAP

Ik ben van oordeel, dat de eerste en voornaamste plicht van een hoogleeraar, is het verrichten van oorspronkelijk wetenschappelijk onderzoek en het naar zijn vermogen bevorderen daarvan bij anderen. Het onderwijs, hoe gewichtig ook, komt toch, naar mijne opvatting, eerst in de tweede plaats in aanmerking.¹

Aldus de botanicus J.W. Moll in 1899 bij de opening van zijn nieuwe laboratorium aan de Grote Rozenstraat in Groningen. Volgens Moll draaide alles in de universiteit om de actieve wetenschapsbeoefening. Om die reden wilde hij ook bij het benoemen van nieuwe hoogleraren in de eerste plaats letten op hun vermogen tot het verrichten van wetenschappelijk onderzoek, niet op hun didactische kwaliteiten. De vraag of iemand onderwijs kon geven, achtte Moll net zo'n secundaire overweging als de vraag of iemand aardig was of niet. Neem de Utrechtse meteoroloog Ch.H.D. Buys Ballot, de oprichter van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut. Buys Ballot was een slecht docent geweest, maar had voor zijn universiteit veel meer betekend dan collega's die hun hele leven lang braaf en netjes onderwijs hadden gegeven zonder de wetenschap een stap verder te brengen. Buys Ballot was 'een scheppende kracht, een verschijnend licht, wien men veel vergeven kan, omdat hij veel gegeven heeft'.² Aan zo iemand bleef zelfs het verste nageslacht nog iets schuldig.

Zo stellig als Moll drukten maar weinig hoogleraren zich uit. De meesten voelden zich nog in de eerste plaats docent en staken heel veel tijd in hun onderwijs. Maar het nieuwe onderzoeksethos – de gedachte dat de hoogleraren de plicht hadden zich met hart en ziel aan het onderzoek te wijden en zich daarin te onderscheiden – was sterk in opkomst. De Nederlandse universiteiten, en dus ook de Groningse, werden rond 1900 echte onderzoeksinstellingen, die hun identiteit ten dele of grotendeels ontleenden aan hun inspanningen op dat vlak. Universiteiten waren natuurlijk altijd al kweekplaatsen van geleerdheid en wetenschap geweest, maar nu leek het wel of onderzoek de hoofdzaak was geworden en onderwijs bijzaak. Dit was dit geen specifiek Nederlands verschijnsel. De universiteiten hier te lande, ook de Groningse, volgden het voorbeeld van hun Duitse zusterinstellingen, die zich al rond 1850 tot onderzoeksuniversiteiten hadden ontwikkeld. Nederlandse geleerden, die tijdens of na hun studie ook een tijdlang in Duitsland verbleven, zaten daar aan de voeten van grote geleerden voor wie de zuivere wetenschapsbeoefening al een realiteit was, en deze studenten, de latere hoogleraren, namen dat nieuwe ideaal mee terug naar Nederland. En waarom niet? Het was een schoon en edel ideaal, dat beantwoordde aan de hoogste aspiraties van de beschaafde mens en dat toch, op den duur, de mensheid voorspoed en vooruitgang zou

brengen. Want de wetenschap was niet bedoeld om in volledige afzondering van de maatschappij te worden beoefend. Zelfs iemand als Moll, die misschien wel de meest uitgesproken voorstander was van de zuivere wetenschap (een nieuw begrip toentertijd), was zich bewust van de maatschappelijke verplichtingen van de geleerde en zette zich waar dat kon in voor de wereld buiten de universiteit. De ivoren toren – die heeft nooit bestaan.

HET BANKROET DER WETENSCHAP?

De wetenschap had in de negentiende eeuw grote vorderingen gemaakt, maar wat was wetenschap eigenlijk, waarin onderscheidde zij zich van andere vormen van kennis en hoe betrouwbaar was zij? Rond 1875 had men gemeend het antwoord op die vragen wel te kennen, maar tegen het eind van de eeuw verdween die zekerheid en was het aanzien van de wetenschap niet meer zo vanzelfsprekend. Er was in de jaren negentig zelfs sprake van een 'revolt against positivism', toen de vertrouwde mechanistische natuurwetenschap onder vuur kwam te liggen. De aanvallen kwamen van alle kanten: van idealistische filosofen die de platte eenzijdigheid van het mechanistische wereldbeeld bekritiseerden en het geestelijk leven vooropstelden, van literatoren en kunstenaars die hun eigen, hoogst individuele werkelijkheid veilig wilden stellen, van gelovigen van diverse pluimage die meenden dat de pretenties van de wetenschap om ook een zedelijk kompas te leveren onhoudbaar waren gebleken, en van maatschappijcritici die de liberale vooringenomenheid van de gearriveerde wetenschap wilden ontmaskeren.³

In universitaire kring moest men weinig van die kritiek hebben. Het krasse materialisme à la Büchner en Vogt was al verlaten, de grenzen van de wetenschap waren met de Duitse fysioloog Emil du Bois Reymond al lang erkend. Niettemin twijfelde men niet aan het vermogen van de wetenschap om exacte kennis voort te brengen, of het nu in de natuurkunde of in de taalkunde was. Toch nam in 1893 de fysioloog Huizinga de moeite om in een lezing voor het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, dat toen in Groningen bij elkaar kwam, uitvoerig op de herlevende antimechanistische stroming in te gaan. Hij verbaasde zich over die nieuwe wending naar mystiek en subjectivisme. 'In onzen fin-de-siècle tijd hebben wij vreemde dingen zien gebeuren,' zei hij, daarbij verwijzend naar spiritistische seances, waar zelfs wetenschappelijk gediplomeerden aan mee hadden gedaan.⁴ Volgens Huizinga was er evenwel geen enkele reden om het pad van het mechanisme te verlaten, dat bij de verklaring van verschijnselen in de levende en niet-levende natuur dezelfde uitgangspunten hanteerde en geen enkel heil verwachtte van loze termen als 'levenskracht' of 'spiritus rector', en de mystiek ruim baan te verlenen. De lezing van Huizinga werd luid toegejuicht, maar een halfjaar later, op 4 november 1893, liet de arts en literator Frederik van Eeden in een lezing over het vitalisme voor het Natuurkundig Genootschap in Groningen een heel ander geluid horen. Hij beweerde dat de mechanistische opvatting onmachtig was om het leven te doorgronden, dat het leven tot een andere orde behoorde dan de dode materie en dat alleen gevoel en verbeelding inzicht kunnen verschaffen in de geheimenissen van het leven. Er zat een groot gat in de wetenschap van de natuur en alleen introspectie en mystiek konden ons verder helpen.⁵

Van Eeden kreeg een zeer koele ontvangst in Groningen, maar de kritiek op de officiële wetenschap waaide niet zomaar over. In Frankrijk sprak in 1895 de bekende katholieke publicist Ferdinand Brunetière in het toonaangevende tijdschrift *Revue des deux Mondes* zelfs over het ‘bankroet der wetenschap’, omdat de wetenschap de hoge verwachtingen niet had kunnen waarmaken en geen antwoord wist te geven op de vragen die er echt toe deden, zoals die naar de lotsbestemming van de mens en de grondslagen van de moraal. Dergelijke fundamentele kritiek op de moderne wetenschap vond enige weerklank in Nederland, al waren de meeste reacties veel gematigder dan Brunetière zelf.⁶ Het waren vooral religieus of mystiek gedreven auteurs die de kritiek van Brunetière aangrepen om hun eigen vorm van gelovige wetenschap te propageren.

Voor de beoefenaars van de medische wetenschap moesten zich zorgen maken. Een natuurkundige had niet veel te vrezen van de kritiek van leken. Natuurkunde was te moeilijk voor de meeste mensen, maar over ziekte en gezondheid had iedereen wel een mening – iedereen was potentieel patiënt. Daarom kon in 1900 de voorzitter van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, M.W. Pijnappel, er bij de opening van de algemene vergadering van zijn vereniging niet om heen de kritiek te benoemen en te weerleggen, althans een poging daartoe te doen. Pijnappel bespeurde een kentering in het denken over de heilzame werking van de geneeskunde: in plaats van de mensheid ten goede te zijn gekomen zou deze wetenschap de mens te gronde richten. ‘Gij waant dat gij wat gedaan hebt in het belang van de menschheid, maar gij deedt niets,’ zo parafraseerde hij de critici:

Gij verheft u op uw wetenschap, maar zij is ijdel en onvruchtbaar en tot niets in staat. Gij zegt dat gij de zieken geneest en het volk gelukkiger en krachtiger maakt door uw gezondheidsmaatregelen, en het doet leven tot in hoogen ouderdom, maar uw zieken genezen slechts in schijn en het volk gaat achteruit en zijn kracht bestaat niet. Uw weg is de goede niet en hij kan dat ook niet zijn. Want gij tuurt u blind op de eischen der wetenschap en vergeet dat er hogere eischen zijn, van zedelijkheid en van gevoel, en miskent en veronachtzaamt in uw ziekenhuis- en laboratoriumwijsheid de goddelijke lessen die de studie van het menschelijk hart en het menschelijk leven ons geeft en de natuur.⁷

De experimentele wetenschap, aldus Pijnappel, is niet meer zo in aanzien als vroeger. Dankzij een wetenschap die zich beperkt tot wat streng, nuchter en onbevooroordeeld onderzoek ons over de werkelijkheid leert konden gelovigen en ongelovigen lang samenwerken tot heil van de mensheid, maar dat sprak nu niet meer vanzelf. Men eist een wetenschap die rekening houdt met de eisen van het hart en het gemoed, en niet alleen die van het verstand. Men wil geen geneesmiddelen meer uit de apotheek, want die vergiftigen ons en maken ‘caricatuur-menschen’ van ons (zombies, zouden wij zeggen). Men constateert dat, terwijl besmettelijke ziekten teruggedrongen worden, andere weliger tieren dan ooit, zoals kanker en krankzinnigheid. En men voert aan dat allerlei sanitaire voorzieningen er alleen maar toe hebben geleid dat de zwakkeren niet meer door natuurlijke selectie worden geëlimineerd, zodat de volkskracht eerder slinkt dan toeneemt. Pijnappel probeerde die verwijten te weerleggen. Hij voerde bijvoorbeeld aan dat de krankzinnigheid weliswaar toenam, maar dat dat beslist niet de schuld was van de geneeskunde. Hij gooide het eerder op de snelle maatschappelijke ontwikkelingen:

Op de enorm veel hoogere eischen, die het leven in de laatste halve eeuw vrij plotseling is gaan stellen, waren onze hersenen niet getraind, en rust en kalmte, vroeger zoo ruimschoots geschonken, kunnen zij nu welhaast nooit meer vinden. Al werkt iemand, om zoo te zeggen, niet, de maatschappij met al haar gejaag en gehaast, met haar telegrammen en couranten en beursberichten, al haar vogelvlugge maar agitante communicatie-middelen kan hij niet ontvluchten.⁸

Geen wonder dat zo veel mensen, opgejaagd door het moderne leven, het spoor bijster raakten, maar een teken van degeneratie wilde Pijnappel dat toch niet noemen. En wie dacht dat het menselijk geslacht als geheel aan kracht verloor, moest zich eens in de medische statistieken van de lotelingen voor militaire dienst verdiepen. Daaruit bleek dat de nieuwe rekruten jaar na jaar sterker, gezonder en langer werden. Dat er meer afkeuringen waren dan vroeger, kwam door de strengere keuring, niet door de achteruitgang van het jonge geslacht. Er was kortom geen enkele reden om zo luidruchtig te klagen over de negatieve invloed van de medische wetenschap. De wetenschap, wat zij was en wat haar waarde uitmaakte, kreeg rond 1900 flinke kritiek, maar zij wankelde niet.

METHODESTRIJD

Wie rond 1900 in Groningen iets te berde wilde brengen over de aard en de betekenis van wetenschappelijke kennis, ging te rade bij de filosoof en psycholoog Gerardus Heymans. Dat deed bijvoorbeeld de historicus Johan Huizinga, die in 1905 aantrad als hoogleraar algemene en vaderlandse geschiedenis. De jonge Huizinga had zich daarvoor nooit druk gemaakt over de theorie van het vak, maar wilde in zijn oratie zijn nog zeer vage en intuïtieve noties over de aard van historische kennis een vastere vorm geven. Hij wendde zich tot Heymans, die hem verwees naar de boeken van Duitse wetenschaps- en geschiedfilosofen als Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Georg Simmel en Eduard Meyer. ‘Met raad en voorlichting van Heymans zat ik spoedig midden in die stof, hevig geboeid door de mij geheel nieuwe inzichten, die hier voor mij toegankelijk werden.’⁹ De oratie die Huizinga vervolgens in november 1905 uitsprak, *Het aesthetische bestanddeel van geschiedkundige voorstellingen*,¹⁰ is nog altijd een van de hoogtepunten in Huizinga’s oeuvre (al zag hij het zelf niet zo) en dankt zijn diepgang mede aan de bijstand die Heymans had verleend. En wat Heymans voor Huizinga deed, deed hij ook voor anderen. Toen Heymans in 1930 overleed, herdacht de rector magnificus hem niet voor niets als het ‘wetenschappelijk geweten’ van de universiteit.¹¹

Heymans had zijn naam gevestigd met een paar werken die hij nog op relatief jeugdige leeftijd had geschreven, als privaattoecent kennisleer in Leiden. Zijn proefschrift, *Karakter en methode der staathuishoudkunde*, waarop hij in 1880 in Leiden promoveerde, mocht er al zijn, maar was toch te veel een afrekening met de nu zo goed als vergeten literatuur over het kathedersocialisme om zelf aan de vergetelheid te kunnen ontsnappen. Veel meer indruk maakten in 1890 Heymans’ *Schets eener kritische geschiedenis van het causaliteitsbegrip in de nieuwere wijsbegeerte* (een antwoord op een Leidse prijsvraag) en vooral *Die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens. Ein Lehrbuch der Erkenntnistheorie in Grundzüge*.¹² Dit boek kreeg meerdere herdrukken en gold ondanks een enkele kritische recensie – Bertrand Russell schreef in *Mind* dat hij het niet eens was met Heymans’ psycho-

Afb. 38 De hoogleraar filosofie
Gerard Heymans ca. 1910. Collectie
Universiteitsmuseum Groningen.

logische fundering van de regels van de meetkunde in het eerste deel – decennialang als een standaardwerk voor de kennisleer.¹³ Maar ook in kortere bijdragen, zoals recensies van boeken, besprekingen van oraties en tijdschriftartikelen, kwam Heymans keer op keer terug op de bepaling van wat correcte wetenschap was. Zo was hij heel stellig in zijn veroordeling van Bolland's Leidse oratie, waarin de nieuwe hoogleraar filosofie zich nogal laatdunkend had uitgelaten over alle wetenschap die niet absoluut is, inclusief de heersende mechanistische natuurwetenschap.¹⁴ In 1901 was Heymans niet minder beslist toen hij in een uitgebreide recensie in *De Gids* de vele onzuivere redeneringen blootlegde die de Amsterdamse literator en privaatdocent Arnold Aletrino ten beste had gegeven in zijn eerder genoemde boek over de nieuwe wetenschap van de criminele antropologie.¹⁵ Heymans' rustige betoog, soms gekruid met een beetje ironie, maakte duidelijk dat hier iemand aan het woord was die vurig geloofde in de betrouwbaarheid en de zedelijke waarde van de wetenschap.

Heymans had inderdaad een sterk vertrouwen in het vermogen van de mens om langs de weg van de wetenschap tot inzicht in de structuur van de werkelijkheid te komen. Al op de hbs in Leeuwarden was hij onder de indruk gekomen van de verworvenheden van de natuurwetenschap en ook toen hij rechten ging studeren in Leiden bleef hij de natuurwetenschappen zien als het model van alle ware wetenschap. Voor degenen die wezen op de onwenselijke consequenties van de nieuwe wetenschap, zoals materialisme, uitholling van het godsbesef en ondermijning van zedelijke beginselen, en

van haar eisten dat zij rekening hield met gemoedsbezwaren en gemoedsbehoeften, had Heymans geen goed woord over. Al in zijn Leidse dissertatie uit 1880 verkondigde hij fier:

Eene waarheid voor onwaar te houden, of onderzoek te weigeren, omdat 't zoo vreeselijk wezen zou', schijnt noch voorzichtig, noch mannelijk. Inderdaad zijn weinig dingen ergelijker dan wantrouwen in de macht der waarheid ten goede. Men eischt eerbied voor gemoedsbezwaren; ik moet ronduit erkennen, dat ik dien eerbied nooit heb gevoeld. Wie den moed tot denken mist, hem zal ook de moed tot handelen ontbreken: op beide terreinen geldt één zedewet, en haar eerste woord is objectiviteit.¹⁶

Waarheid ten goede, zo zag Heymans de wetenschap en in de daaropvolgende jaren – hij doceerde vanaf 1883 als privaatchoort docent de 'beginselen der wis- en natuurkundige wetenschappen' – droeg hij dezelfde, in wezen ethische keuze voor de natuurwetenschappen uit. Dit waren de jaren dat de moderne mechanistische natuurwetenschap van Maxwell, Helmholtz en in Nederland Lorentz, Van der Waals sr. en Van 't Hoff triomfen vierde en ondanks latere aanvallen op de klassieke natuurkunde heeft Heymans er zijn hele leven lang een groot en ongeschokt vertrouwen in gehouden.

De kern van de natuurwetenschappelijke methode was dat onderzoekers eerst systematisch feiten verzamelen, vaak door middel van experimenten, dat zij vervolgens hypothesen opstellen om die feiten in een groter verband onder te brengen en te verklaren; en dat zij ten slotte de hypothesen toetsen aan nieuwe feiten, ook vaak weer door middel van het experiment, zodat op den duur deze hypothesen uitgroeien tot wetten. Die methode van de natuurwetenschappen is door en door empirisch, zonder dat dat betekent dat alleen gelding heeft wat empirisch gegeven is. Heymans erkende daarbij ten volle dat de kennis die de natuurwetenschappen over de wereld verwerven slechts relatieve kennis is. Met Kant betoogde hij dat onze kennis haar grond niet alleen heeft in de werkelijkheid die buiten ons bewustzijn bestaat, maar ook het stempel draagt van de psychische inrichting van de kennende mens. Noties van tijd en ruimte, alsmede fundamentele logische principes en mathematische axioma's, die allemaal ten grondslag liggen aan onze voorstelling van de wereld, komen niet voort uit onze kennis van de wereld, maar zijn vooraf in het kennende bewustzijn gegeven. Ook het causaliteitsbeginsel, waarover Heymans een heel boek schreef, is niet empirisch te bewijzen of te weerleggen, maar is vooraf gegeven. Aan de betrouwbaarheid ervan heeft Heymans nooit getwijfeld, zoals hij ook nooit twijfelde aan de betrouwbaarheid van andere intuïtieve zekerheden van het bewustzijn. Hij meende werkelijk dat wij in het diepste van ons bewustzijn wéten dat de logische en mathematische wetten absoluut geldig zijn (er is geen kennis mogelijk zonder die uitgangspunten), zoals hij er ook volledig van overtuigd was dat wij op moreel en esthetisch vlak over onbetwifelbare intuïties beschikken. Diep in ons hart wéten we wat goed en fout en wat mooi en lelijk is – voor hem waren dat gegevenheden, empirische feiten waarop verder gebouwd kon worden. De wetenschappen van de ethiek en de esthetiek streven ernaar die fundamentele, ten dele ook langs experimentele weg vast te stellen feiten, tot bewustzijn te brengen, uit te werken en in een groter verband te plaatsen.

De methode van kennisverwerving die in de natuurwetenschappen voor allerlei doorbraken had gezorgd, was niet de methode van de natuurwetenschappen alleen.

Het was simpelweg de wetenschappelijke methode, die weliswaar het eerst was toegepast in de natuurwetenschap, omdat ze daar gegeven de aard van het materiaal relatief snel resultaten kon boeken, maar ze was ook geldig voor de studie van taal en cultuur, het domein van de geesteswetenschappen. Vooral de filologie gold in deze tijd evenzogoed als een exacte wetenschap. Heymans verheugde zich er in zijn al genoemde reactie op de oratie van Bolland over ‘dat die andere wetenschappen [...] in den laatsten tijd hebben goedgevonden zich met behulp van de door háár [dat wil zeggen door de natuurwetenschappen] ontwikkelde en beproefde methoden uit een onvruchtbaar dilettantisme tot strengere wetenschap te verheffen’.¹⁷ Heymans was gepromoveerd bij de Duitse filosoof Windelband, die bekendstaat als degene die een principiële onderscheid maakte tussen de natuurwetenschappen en de geesteswetenschappen – de eerste waren volgens hem *nomothetisch* en zochten naar algemeen geldende wetten, de laatste waren *idiografisch* en stelden zich de beschrijving van het singuliere en het bijzondere tot doel.¹⁸ Maar Heymans wilde van zo’n scheiding niet weten en probeerde juist beide typen wetenschappen methodisch onder één noemer te brengen. Dat kon volgens hem omdat onderzoekers in elke wetenschap zich altijd baseren, niet op de buitenwereld zelf, maar op onze gewaarwording daarvan, op de indrukken die de buitenwereld in ons bewustzijn achterlaten. Alle wetenschap begint dus met de bestudering van bewustzijnsinhouden en gezien vanuit de psychologie, de systematische studie van hoe ons bewustzijn werkt, waren de natuur- en de geesteswetenschappen dus twee loten van dezelfde stam. Doorredenerend kwam Heymans uit bij het psychisch monisme, het door hem verder ontwikkelde metafysische stelsel dat een alomvattende verklaring bood voor de resultaten van de wetenschap en dat tegelijkertijd een troostend perspectief opende voor de mens die zich afvroeg wat zijn plaats in de wereld was. Zijn rede over de toekomstige eeuw der psychologie, in 1909 uitgesproken bij de opening van het academisch jaar, markeerde het eindpunt van die ontwikkeling.

Niet iedereen volgde Heymans op het pad dat leidde naar het psychisch monisme. Ook Heymans’ krasse bewering dat de psychologie het fundament voor alle wetenschap was, nam lang niet iedereen over. Zelfs Heymans’ ontkenning van de wezenlijke verschillen tussen de natuurwetenschappen en de geesteswetenschappen vond weinig aanhang. Men bewonderde hem vooral om zijn strijd voor het behoud van vertrouwen in de wetenschap in een tijd dat de wetenschap bankroet was verklaard en eerder als een probleem dan als de oplossing van een probleem werd beschouwd. Er was rond de eeuwwisseling in wetenschappelijke kring grote behoefte aan een filosoof die de vaak te lichtvaardig geuite kritiek wist te pareren en die daarmee ook de universiteit als ‘Hochburg’ van de wetenschap in bescherming kon nemen. Maar dat hield dus niet in dat men Heymans op alle punten gelijk gaf.

Het waren vooral historici die zich distantieerden van wat Heymans schreef over de aard van het wetenschappelijk kennen.¹⁹ Daarvoor hadden ze twee goede redenen. De negentiende eeuw was ten eerste niet alleen de eeuw waarin de natuurwetenschap tot grote hoogte was gestegen, maar ook de eeuw waarin de historische kijk op natuur en maatschappij op tal van terreinen was doorgedrongen – met dank ook aan de evolutietheorie van Charles Darwin. De gedachte dat de essentie van een zaak gelegen is in haar geschiedenis, was wijdverbreid, of het nu om de natie, de taal, het geloof, de levende natuur of de mens zelf ging. Ten tweede had de geschiedschrijving in de loop

van de negentiende eeuw zelf een proces van verwetenschappelijking doorgemaakt, gekenmerkt door systematische bronnenkritiek, de ontsluiting van nieuwe bronnen en de specialisering van het historisch ambacht. De geschiedwetenschap was daarmee een soort concurrerend model voor de wetenschap, en historici lieten zich dus niet zomaar in de hoek zetten.

Een van degenen die protest aantekenden was de Groningse oudhistoricus Boissevain, die in 1904 aftrad als rector magnificus en bij die gelegenheid een rede hield over het thema ‘Wettelijkheid en werkelijkheid’. Boissevain behoorde tot de beste vrienden van Heymans, maar hij was het beslist niet eens met diens idee dat de methode van de natuurwetenschappen ook de norm moest zijn voor de geesteswetenschappen en dus ook voor de geschiedwetenschap. Eigenlijk hield Boissevain, die vooral naam had gemaakt als bezorger van de geschriften van de Grieks-Romeinse geschiedschrijver Cassius Dio (het eerste deel was verschenen in 1895) helemaal niet van theoretische vraagstukken. De tekstuutgave lag hem beter dan de synthese en theorie was voor hem al gauw dorre speculatie. Om zijn positie tegenover de theorie duidelijk te maken haalde hij meteen aan het begin van de rede een bekende passage uit Goethes *Faust* aan, waar Mephistopheles zegt:

Ein Kerl der speculirt
Ist wie ein Thier auf dürrer Haide
Von einem bösen Geist im Kreis herumgeführt.²⁰

Het waren echter de voortdurende aanvallen van de Duitse sociaalhistoricus Karl Gottfried Lamprecht geweest die Boissevain hadden bewogen zich toch op het gladde ijs van de theorie te begeven. Lamprecht had in zijn monumentale *Deutsche Geschichte* (1891-1908) en in verschillende theoretische publicaties de stelling verdedigd dat de geschiedenis, wilde zij aanspraak kunnen maken op de status van wetenschap, omgevormd moest worden in een interdisciplinaire wetenschap, met gebruikmaking van ideeën, concepten, patronen en wetten uit de psychologie en de sociale wetenschappen. Boissevain waagde nu een poging het bestaansrecht van de traditionele, beschrijvende geschiedwetenschap aan te tonen. Volgens Boissevain liep de door Lamprecht cum suis nagestreefde uniformering van alle wetenschap naar het voorbeeld van de natuurwetenschap stuk op de vaststelling dat daar waar wettelijkheid wordt geproclameerd, de werkelijkheid uit het zicht verdwijnt.²¹ Dat wil zeggen, de werkelijkheid van het individuele en bijzondere, de werkelijkheid die de historicus wil uitbeelden. Het gaat de historicus om het karakteriseren van het individuele verschijnsel, niet om het onderbrengen van die verschijnselen in algemene verbanden en zich herhalende patronen. Met *Windelband* maakt Boissevain een onderscheid tussen de nomothetische, naar wetmatigheden zoekende, en de idiografische, naar beschrijving van individuele gebeurtenissen strevende wetenschap, waarvoor respectievelijk de natuurkunde en de geschiedwetenschap model staan. De methode van de historicus is niet die van abstractie (het reduceren van verschijnselen tot dat wat ze gemeen hebben met andere verschijnselen), maar die van selectie, het uit alle verschijnselen en gebeurtenissen in het verleden die kiezen welke van historisch belang zijn (te definiëren afhankelijk van het standpunt van de historicus) of een schakel in een causale keten vormen. Beide typen wetenschappen zijn nodig om de wereld om ons heen te begrijpen en het gaat niet aan

alleen de nomothetische wetenschap als de echte wetenschap aan te merken. De wettelijkheid en de werkelijkheid staan naast elkaar en vullen elkaar aan.

Boissevain was niet de enige historicus die ervoor paste om zich in het keurslijf van de natuurwetenschappen te laten hijsen. Een jaar na Boissevains rede, op 4 november 1905, sprak Huizinga zijn eerdergenoemde rede over 'het aesthetische bestanddeel van geschiedkundige voorstellingen' uit. Hij had bij de voorbereiding zoals gezegd de hulp van Heymans genoten, maar nam een standpunt in dat haaks op dat van Heymans stond. Huizinga meende namelijk dat de geschiedenis de naam van wetenschap verdiende, ook al voldeed zij niet aan de maatstaf van de exacte wetenschappen: zij bracht geen algemene wetmatigheden aan het licht en was er niet op uit om bijzondere gebeurtenissen uit het verleden in algemene categorieën onder te brengen, iets wat dat de meer systematische wetenschappen van de sociologie en de psychologie wel deden. Mede op gezag van Duitse filosofen verklaart Huizinga dat het in de geschiedwetenschap niet gaat om het realistisch weergeven van wat er in het verleden is gebeurd, maar om het ontwerpen van een aanschouwelijk beeld daarvan. Sprekend met Rickert gaat het volgens Huizinga niet om 'Abbilden', maar om 'Umbilden', niet om het maken van een foto van het verleden, veeleer om het verbeelden van het verleden, zó dat zij ons in staat stelt in dat deel van het verleden zin en samenhang te zien. Want het hoogste doel van de historicus is niet het verklaren van de gebeurtenissen uit het verleden (een zuiver verstandelijke operatie die bestaat uit het uitvoeren van enige logische operaties, zoals abstractie, vergelijking of deductie); veeleer gaat het de historicus om het 'verstaan' of begrijpen van wat zich in het verleden afspeelde, en om dat te kunnen doen moet de historicus een beroep doen op andere, eerder intuïtieve vermogens van de geest.

Het proces van historische verbeelding laat zich het best begrijpen door een vergelijking met de kunst te maken. Wat de historicus doet, lijkt het meest op wat de dichter ervaart als hij zich zet aan het componeren van een lied – of, zouden we ook kunnen zeggen, wat een schilder doet als hij begint aan het maken van een schilderij. Het is dus niet de schone vorm (de welluidende zin, het kunstige rijm – of het schilderij kunstige effect) die belangrijk is, maar de werking van de verbeeldingskracht die daaraan voorafgaat:

Lang voor dat de geschiedschrijver aan 't stellen gaat, lang voor dat de dichter zijn geest in maat en rijm spant, werkt de innerlijke aanleg, die hen verbindt; het ligt niet in de vorm van voortbrenging maar in de wijze van conceptie en in de aandoening.²²

Die verbeeldingskracht, die aanschouwelijkheid is nodig zowel bij het begrijpen van het handelen van individuele mensen, als bij het begrijpen of het 'zien' van de betekenis van algemene bewegingen of ontwikkelingen. Het is die verbeeldingskracht, onmisbaar in elke historische arbeid, die Huizinga aanduidt met het 'aesthetische bestanddeel van historische voorstellingen'. Als de geschiedvorsers daarbij de beperkingen die het bronnenmateriaal hem stelt maar niet vergeet en het kritisch schiften en beoordelen van de stof niet verwaarloost, is er geen reden om aan zijn arbeid de naam van wetenschap te ontzeggen. Huizinga sprak zich dus krachtig uit tegen diegenen, ook in eigen huis, die de wetenschap der geschiedenis wilden transformeren in een wetenschap als de sociologie of de psychologie, een soort natuurwetenschap van het verleden.

Heymans was aanwezig bij zowel de rectorale rede van Boissevain als de intreerede van Huizinga, maar het is de vraag of hij begrepen heeft wat zij bedoelden. Toen hij zelf namelijk op 11 juni 1906 op een vergadering van de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam een voordracht hield over 'De geschiedenis als wetenschap', leek zijn standpunt niet wezenlijk veranderd.²³ Als aanleiding voor die bijdrage aan het debat noemde Heymans behalve veel Duitse literatuur ook drie academische redevoeringen uit Nederland op die aan dit thema waren gewijd, onder andere de voordrachten van Boissevain en Huizinga.²⁴ Maar voor zover er in Heymans' voordracht een reactie valt te bespeuren op zijn Groningse collega's (van wie Boissevain in de zaal zat), was deze heel impliciet en indirect.

Heymans sneed in zijn lezing twee vragen aan: kan de geschiedenis een wettenwetenschap zijn, en: moet de geschiedenis een wettenwetenschap worden om wetenschap te kunnen blijven heten? Op de eerste vraag kon Heymans geen duidelijk antwoord geven, hij kwam niet verder dan 'misschien wel'. Gezien de grote complexiteit van historische gebeurtenissen was het zeer lastig om ervan uit te gaan dat binnen afzienbare tijd in het verleden wetmatigheden zouden worden blootgelegd. Weliswaar werd het menselijk handelen geregeerd door elementaire wetmatigheden (Heymans ging met Lamprecht uit van een psychologisch determinisme), maar omdat complexe situaties zich vrijwel nooit in identieke vorm herhalen, kan strikte wetmatigheid nooit aangewezen worden. Maar dat geldt ook voor een wetenschap als de geologie: elementaire verschijnselen als druk en stoot verlopen wetmatig, maar dat is nog onvoldoende om een complete verklaring te geven van een eenmalig maar samengesteld gebeuren als het ontstaan van een bepaald gebergte. En toch worden verklaringen-bij-benadering, die veel in de geologie worden gebruikt, in het geldende spraakgebruik ook als verklaring geaccepteerd. Het is niet uit te sluiten dat dat te eniger tijd ook voor de geschiedenis zal opgaan.

De tweede vraag was of de geschiedwetenschap alleen wetenschap kan zijn als zij wetten aan het licht brengt. Volgens Lamprecht voldeed de geschiedwetenschap van zijn tijd niet aan deze eis en hoorde ze veel meer thuis op het terrein van de kunst. Heymans bestreed dit. Er zijn zowel abstracte, generaliserende wetenschappen, zoals de natuurkunde en de psychologie, die uit zijn op het formuleren van wetmatige verbanden tussen elementaire fysische of psychologische verschijnselen, als concrete, verklarende wetenschappen, zoals de geologie en de astronomie, die bij het onderzoek van complexe verschijnselen wel gebruikmaken van de elementaire wetten die de abstracte wetenschappen produceren, maar waarvan het eigenlijke doel ligt in de verklaring van bijzondere en eenmalige constellaties en gebeurtenissen, vaak in het verleden. Uitputtende verklaringen geven deze wetenschappen niet, maar iedereen accepteert de benaderende verklaring die deze wetenschappen wel geven (zie hierboven). Waarom zou de geschiedwetenschap niet tot deze concrete wetenschappen kunnen behoren en naar het domein van de kunsten moeten worden verbannen? Weliswaar maakt de historicus volgens Heymans bij gebrek (nog) aan goede psychologische wetmatigheden gebruik van methoden die in de natuurwetenschap onbekend zijn, zoals intuïtie, fantasie en divinatie, die eerder aan kunst dan aan wetenschap doen denken, maar het zich inleven in een gebeurtenis of een persoon, in het Duits het 'Nacherleben' ervan, is daarom nog niet onwetenschappelijk. Het zich inleven in een persoon of situatie is equivalent

aan wat in de andere concrete wetenschappen het analogie-experiment heet, het op kleine schaal nabootsen van verschijnselen waarin de onderzoeker zelf niet kan ingrijpen. Het in het eigen bewustzijn nabootsen van verleden psychische werkelijkheid, met gebruikmaking van alledaagse ervaringen over hoe mensen reageren en handelen, om te bekijken hoe en waarom een persoon in het verleden gehandeld heeft op de manier waarop hij gehandeld heeft, is een soort gedachte-experiment en dat is als zodanig een geaccepteerd middel om tot wetenschappelijke kennis te komen. Kortom, de geschiedenis is, ook in de vorm die zij in Heymans' tijd had aangenomen, dus nog zonder de mogelijkheid wetten te formuleren, wel degelijk een serieus te nemen wetenschap.

Heymans' vindicatie van de geschiedwetenschap zal bij historici gemengde gevoelens hebben opgeroepen. Het was goed dat iemand als Heymans het voor het vak had opgenomen, maar slechts weinigen zullen zich hebben herkend in het beeld dat Heymans ervan gaf. Om haar wetenschappelijkheid te bewijzen legde Heymans de geschiedschrijving op het procrustesbed van het in wezen natuurwetenschappelijke verklaren en het dito experiment, maar historici zaten daar niet op te wachten. Toen Blok zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* schreef en Huizinga later zijn *Herfsttij der Middeleeuwen*, waren ze niet zozeer uit op het geven van een causale verklaring van de historische gebeurtenissen die zij beschreven, als wel op het tekenen van een beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse natie of het bijzondere karakter van de late middeleeuwen.²⁵

DEFINIËREN DOOR DEMARKEREN: WETENSCHAP VERSUS GELOOF EN KUNST

Een goede manier om te definiëren wat wetenschap is en wat niet, is haar af te zetten tegen vormen van kennisverwerving of interpretaties van de wereld die enigszins lijken op wetenschap, maar het beslist niet zijn: definiëren door demarkeren. Over de grenslijn tussen echte wetenschap en wat wel pseudowetenschap werd genoemd, werd weinig gesproken. Men ging ervan uit dat de strijd tegen magie, mesmerisme en allerlei vormen van esoterisch denken wel gestreden was. Van de vreemde theorieën van de Oostenrijkse arts Sigmund Freud over hysterie had men weleens gehoord, maar dat leek meer iets voor nerveuze types als Frederik van Eeden dan voor serieuze medici. En over het 'mystieke weten' van de theosofen kon men alleen maar zijn schouders ophalen. De theosofen – Rudolf Steiner was rond 1900 nog een van hen – hechtten zo'n eigenaardige zin aan het woord 'wetenschap' dat zelfs de wildste fantasieën aanspraak konden maken op wetenschappelijkheid. Een serieuzer probleem was de afbakening van de wetenschap ten opzichte van het christelijk geloof en ten opzichte van de kunst.

Officieel was in 1876 het probleem van de verhouding tussen geloof en wetenschap aan de universiteit opgelost. Er was een boedelscheiding tot stand gekomen. Geloof en wetenschap erkenden elkaars bestaansrecht en bemoeiden zich niet met elkaar.²⁶ De wetenschap sprak zich niet meer uit over het al dan niet bestaan van God en in een wetenschappelijke discussie was een beroep op God of de openbaring niet langer een valide argument. Verder was de universiteit formeel godsdienstig neutraal, gesecculariseerd. Weliswaar was de theologische faculteit behouden (ook onder die naam), maar de door de staat aangestelde hoogleraren doceerden niet langer de christelijke, meer in

het bijzonder de protestantse geloofsleer, maar behandelden de godsdienst als sociaal en historisch verschijnsel. De dogmatiek was buiten de eigenlijke faculteit geplaatst en opgedragen aan hoogleraren die namens de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk aan een universiteit verbonden waren. Ook aan het ambt van academieprediker en aan de academiepreken was in 1877 een eind gekomen.

In de praktijk lag het allemaal niet zo simpel. De theologische faculteit bleef de facto een hervormde predikantenopleiding, de hoogleraren die er na 1877 doceerden waren vrijwel allemaal hervormd predikant geweest en hun onderwijs was nog steeds doortrokken van hun eigen geloofsbeleving. De kerkelijk hoogleraren werden verder steeds meer op gelijke voet met de staatshoogleraren behandeld. Bovendien werd de levensbeschouwelijk neutrale universiteit in 1880 uitgedaagd door de Vrije Universiteit van Abraham Kuyper, die er duidelijk naar streefde een volwaardige, maar op gereformeerde grondslag gefundeerde universiteit te worden. Naarmate de politieke invloed van Kuyper en zijn antirevolutionairen toenam, nam ook in liberale kring de bezorgdheid toe of het uiteindelijke doel van Kuyper niet de ontmanteling van de rijksuniversiteiten en de vervanging door alleen bijzondere universiteiten was. De debatten rond de wijziging van de Wet op het hoger onderwijs in 1905 waren om die reden ook bijzonder fel.

Ook de Groningse hoogleraren theologie staken hun religieuze gebondenheid niet onder stoelen of banken.²⁷ Dat geldt zelfs voor de wetenschappelijkste onder hen, de enige ook die lid was van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, de oudtestamenticus Gerrit Wildeboer, een statige man met smalle ogen, bolle wangen en een forse baard, die wel wat weg had van een Chinese mandarijn.²⁸ Hij doceerde in Groningen de exegese van het Oude Testament, en wel van 1884 tot 1907, toen hij naar Leiden ging. Hem was al vroeg een mooie carrière in de wetenschap voorspeld. Na een studie in de theologie in Leiden promoveerde hij in 1880 in Leiden (op de Syrische evangelien, die enige tijd daarvoor door de Engelse oriëntalist William Cureton waren uitgegeven) en op de spijkskaart van het promotiediner had de tekenaar hem per abuis niet in de toga van een predikant, maar in die van een hoogleraar afgebeeld. Dat verleidde een van de aanzittende hoogleraren ertoe te zeggen 'dat die tekenaar wel eens een profeet kon zijn geweest'.²⁹ Na vier jaar predikant in Heiloo te zijn geweest keerde Wildeboer terug naar de universiteit om hoogleraar te worden in de oudtestamentische vakken. Maar hij las de boeken van het Oude Verbond heel anders dan zijn leermeesters in het door de modernen gedomineerde Leiden. Volgens Wildeboer was, ondanks de vorderingen die de literair-historische kritiek had gemaakt, het doel van de studie van het Oude Testament nog steeds het verwerven van inzicht 'in den gang der openbaring onder Israel'. Het unieke en in oorsprong goddelijke karakter van de joodse religie stond voor hem niet ter discussie. Hij geloofde onwrikbaar in de bijzondere godsopenbaring in de Heilige Schrift, tot voltooiing gekomen in Jezus Christus. Van deze vaste overtuiging gaf hij blijk zowel in zijn dagelijks leven – hij nam regelmatig plaats achter het harmonium en zong dan een psalm of een ander geestelijk lied – als in zijn colleges en publicaties.

Wildeboer maakte een onderscheid tussen wetenschappelijke kennis en geloofskennis. Hij aanvaardde het door geleerden in binnen- en buitenland tot stand gebrachte beeld van het ontstaan van het Oude Testament, de door de kritiek vastgestelde chro-

nologische volgorde en wordingsgeschiedenis van de Bijbelboeken, maar zonder de bovennatuurlijke interpretatie van de geschiedenis van de joodse godsdienst op te geven. Hij had geen probleem met de literair-historische kritiek die al meer dan een eeuw de Bijbelteksten probeerde terug te brengen tot hun oorspronkelijke vorm, door verschrijvingen en vergissingen van kopiïsten te corrigeren of invoegingen van later tijd te verwijderen. Die kritiek was een 'streng wetenschappelijke, historische uitlegging' van de Bijbelse geschriften, die de Bijbel van zichzelf wilde laten getuigen en daarom alle meningen van latere verzamelaars, afschrijvers en geleerden verwijdert die van ons eisen dat wij de Schrift nog door hun 'kijkglas' zullen lezen. Maar kritiek moest wel een dienende functie houden en geen 'heerscheres' worden.³⁰ Zijn Leidse leermeester Abraham Kuenen had beweerd dat de boeken van de Bijbel, gezien in het licht van de kritiek, duidelijk uitwezen dat de geschiedenis van de Israëlitische godsdienst een volkomen natuurlijke ontwikkeling was geweest en dat ook het geloof aan een hemelse, bovennatuurlijke oorsprong niet meer dan een geloof was, maar Wildeboer vond dat Kuenen daar geen argumenten voor had. Hij meende dat de literair-historische kritiek 'op zijn minst plaats laat voor, en eigenlijk de geschiedenis van Israels godsdienst het best verklaart door de aanname eener gansch bijzondere werkzaamheid en openbaring van God'.³¹ Kuenen had gezegd: wie er ondanks de kritiek aan vasthoudt dat de boeken van het Oude Testament een doorlopende openbaring van God zijn, 'loochent de eerste beginselen van elk wetenschappelijk onderzoek en huldigt oppervlakkigheid'.³² Maar Wildeboer hield eraan vast dat hij die boeken ook anders kon lezen, zonder dat hij afstand hoefde te doen van zijn wetenschappelijkheid:

Of men die steeds dieper en zuiverder wordende kennis van God toeschrijft aan ontwikkeling van het godsdienstig beginsel, dat in Israel leefde [zoals in elk volk een godsdienstig beginsel leeft], dan of men haar beter verklaard acht uit een nader treden van Gods zijde, omdat hij uit ondoorgrondelijke genade een plan heeft gevormd tot redding der verloren menscheid en daarom het heil voor haar in Israel voorbereidde, dat hangt niet af van het historisch-kritisch onderzoek, maar van hetgeen wij zelf weten en kennen van Gods reddende en verlossende genade.³³

Daarmee plaatste Wildeboer zich in een positie tussen de modernen en de orthodoxen. De eersten trokken uit de Bijbelkritiek de conclusie dat de Israëlitische godsdienst geen bijzondere positie inneemt ten opzichte van de andere religies en dat ze alle manifestaties zijn, niet van een goddelijke geest, maar van de religieuze geest van de mens. De orthodoxen daarentegen stonden juist vanwege die consequenties zeer wantrouwig of zelfs afwijzend tegenover elke Bijbelkritiek en hielden vast aan het geloof in de bijzondere, bovennatuurlijke oorsprong van het joodse geloof en het daarop voortbouwende christelijk geloof. Van beide kanten kreeg Wildeboer kritiek, maar hij was een vaardig polemist en wist zich tussen beide kampen heel goed staande te houden.

Nog verder in het combineren van wetenschap en geloof ging de kerkelijk hoogleraar A.J.Th. (Aart) Jonker, die op 20 september 1905 zijn ambt aanvaardde met het uitspreken van een rede 'Persoonlijk geloofsleven en theologische studie'. Jonker beweerde daarin dat het geloofsleven van de theoloog geen afbreuk deed aan het wetenschappelijk karakter van zijn werk en dat het voor een theoloog (ook een godsdienstwetenschapper) juist van essentieel belang was een eigen geloofsleven te hebben. 'Uit

het persoonlijk geloofsleven ontwikkelt zich wat ik bijna zou willen noemen het perceptievermogen, dat onze geest behoeft om met vrucht de theologische wetenschap te beoefenen.³⁴ Wie bij zichzelf geen religieus bewustzijn kent, zal nooit kunnen doordringen tot diepste gedachten van religieuze schrijvers (zoals de auteurs van de Bijbelboeken). Zonder dat eigen persoonlijke geloof in stelling te brengen blijft de exegeet met al zijn lexicografische en hermeneutische hulpmiddelen steken in de voorhof van de tempel; het eigenlijke heilige domein blijft voor hem gesloten.

Gezien dergelijke uitlatingen verbaast het niet dat de hoogleraren theologie er niet gelukkig mee waren dat de theologische faculteit in de wet van 1876 omgevormd was tot een godsdienstwetenschappelijke faculteit met een kerkelijk aanhangsel. Daarom staan onder een advies aan de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk van 1903 of 1904 waarin bepleit wordt, met een beroep op het christelijk karakter van de natie, om de Wet op het hoger onderwijs te herzien en de 'christelijk gezinden' invloed te geven op de benoeming van de staatshoogleraren, ook de namen van de Groningse hoogleraren Van Dijk, Kruijf, Wildeboer, C.H. van Rhijn, Meyboom en W. Malinckrodt.³⁵ Dit advies – dat zonder resultaat bleef – paste in het streven van vooral gereformeerden en orthodox-hervormden om de natie te herkerstenen. In deze beweging paste ook de oprichting van de Nederlandse Christelijke Studentenvereniging, die een sterke evangelisatieachtergrond had en waarvan in 1898 in Groningen een afdeling ontstond (daarover later meer). Van Dijk nam later, samen met studenten, het initiatief om vanaf het studiejaar 1911-1912 elke twee weken op zondagavond weer godsdienstoefeningen te houden ten behoeve van de academische gemeenschap, niet in een kerk, maar in het Academieggebouw. Met toestemming van het college van curatoren.³⁶

Ook niet-theologische hoogleraren lieten af en toe zien dat zij het geloof niet thuis konden laten als zij het huis van de wetenschap betraden. De oudhistoricus Boissevain maakte in zijn rectorale rede van 1904 een scherp onderscheid tussen nomothetische en idiografische wetenschappen, maar erkende dat om de werkelijkheid als geheel te begripen de kloof tussen beide toch weer overbrugd moest worden. Hoe de wetenschap die kloof tussen het bijzondere en het algemene, tussen het tijdelijke en het blijvende, het eindige en het oneindige moest overbruggen, kon Boissevain niet zeggen. Alleen het geloof was daartoe in staat en Boissevain, een orthodoxe gelovige uit de hoek van het Réveil, eindigde zijn rede dan ook met een lofzang op zijn Heer en Schepper. 'Bij U is de fontein des levens, in uw licht zien wij het licht.' (Ps. 36: 10) Dat moest volgens Boissevain 'het laatste woord zijn van het zuivere denken'.³⁷ Anno 1904 was dat toch een wat merkwaardig slot van een rectorale rede. Toen Ubbo Emmius in 1615 ongeveer hetzelfde verkondigde, was dat precies wat men kon verwachten aan een universiteit die gesticht was als bolwerk van de gereformeerde religie.³⁸ Maar de Groningse universiteit was inmiddels vrijwel geheel gesecculariseerd en dan verwacht men geen geloofsbelijdenis meer aan het eind van een rectorale rede. Toch zal men het Boissevain niet echt euvel hebben geduid. Tenslotte was de rectorale rede niet een officieel, in de wet geregeld ritueel, het stond rector vrij over alles te spreken wat hem relevant leek, en hij compromitteerde dus de universiteit niet. Een serieuze discussie over de verhouding tussen geloof en wetenschap lokte zijn rede niet uit en zulke discussies zijn überhaupt in Groningen in deze tijd niet gevoerd. Heymans – de vrijdenker onder de hooglera-

ren – had die discussie ook moeilijk kunnen voeren, omdat zijn psychisch monisme óók uitliep op een heilsleer, zij het van seculiere aard.

Wel is er gediscussieerd over de afbakening tussen wetenschap en kunst. In zijn Akademievoordracht uit 1906 over de wetenschap der geschiedenis had Heymans in zijn kritiek op Lamprecht een scherp onderscheid gemaakt tussen beide. Kunst zoekt naar schoonheid en wil esthetische aandoeningen oproepen, wetenschap is op zoek naar de waarheid en in welke vorm die vervolgens uitgedrukt wordt, is betrekkelijk irrelevant. Van de manier waarop Huizinga het jaar daarvoor over de verwantschap van kunst en geschiedschrijving had gesproken, had Heymans kennelijk niet veel opgestoken. Huizinga had het esthetische element in de geschiedschrijving immers niet gezocht in de uiterlijke vormgeving, zoals Heymans leek te bedoelen, maar in het aan alle schrijven en componeren voorafgaande mentale proces van de ‘verbeelding’. Dat was een notie waarvoor Heymans in zijn systeem geen plaats had. Huizinga heeft niet de behoefte gevoeld op dit punt met Heymans in discussie te gaan, maar er waren wel anderen die duidelijk maakten dat zij diens mening niet deelden. Een van hen was de botanicus Moll, een goede vriend van Heymans én een groot liefhebber van kunst. Hij behoorde tot het groepje hoogleraren (Heymans, de romanist Van Hamel en de jurist Pet behoorden er ook toe) dat tussen 1901 en 1907 de lezingen volgde die de Haagse kunstpedagoog en kunstcriticus H.P. Bremmer in Groningen hield. Deze Bremmer, die later adviseur werd van Helene Kröller-Müller en dus mede aan de wieg stond van haar zo beroemd geworden collectie in Otterloo, bracht het werk van Vincent van Gogh en later Piet Mondriaan in de publieke belangstelling en adviseerde Heymans en misschien ook andere hoogleraren bij de aankoop van kunst.³⁹ Moll meende dus iets te weten van kunst en toen hij in 1910 als aftredend rector de academische gemeenschap toesprak, kon hij niet nalaten ook enige opmerkingen te maken over de relatie tussen kunst en wetenschap.⁴⁰

Moll vond Heymans’ tegenstelling tussen de kunst, die een beroep doet op het gevoel en uit is op een schoonheidservaring, en de wetenschap, die een beroep doet op het verstand en streeft naar kennis van de waarheid, veel te scherp. Die tegenstelling hield onvoldoende rekening met de rol van het verstand in de kunst en die van het gevoel in de wetenschap. Gevoelens en emoties spelen in alle takken van het menselijk bedrijf een grote rol als het erom gaat iets wezenlijk nieuws voort te brengen. ‘De scheppende gedachte [kan] slechts onder den invloed van sterke emoties in vruchtbare uitkomsten worden omgezet.’⁴¹ Bij die emoties dacht Moll, lichtelijk naïef, niet zozeer aan de zucht naar geld, eer, prestige en meer van dergelijk ‘booze lusten’, die vaak eerder remmend werken, als wel aan eerbied, bewondering en liefde voor de waarheid. In de wetenschap gaat het vooral om dat laatste: ‘De emotie der vrije wetenschap is liefde voor de kennis der waarheid.’⁴² Ook spelen mee de ‘pleasures of pursuit’, het genot om de waarheid op het spoor te zijn, te vergelijken met de jacht op schoonheid bij de kunstenaar. Omgekeerd speelt het verstand een veel grotere rol in de kunst dan Heymans dacht. Zoals wetenschap meer is dan alleen maar een zaak van het koele verstand, is kunst veel meer dan alleen maar de vrije expressie van het individuele gevoel. Elke kunstenaar moet over kennis beschikken, van het materiaal, van de techniek, van zijn onderwerp, van de regels van het ambacht.

Nu moest Moll wel toegeven dat er bij de meeste wetenschappers weinig van emoties te merken was. De meeste onderzoekers waren technisch bekwame, maar verder

Afb. 39 De hoogleraar plantkunde J.W. Moll, die ook uitgesproken opvattingen had over de relatie tussen wetenschap en kunst. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

weinig bevrogen mannen, die natuurlijk wel heel nuttig werk deden, maar van wie verder geen werkelijke vernieuwing van hun vakgebied te verwachten was. Echte vooruitgang komt van onderzoekers die wel die krachtige emotie kennen die Moll omschreven had als de liefde voor de waarheid. Daarom draagt grote wetenschap altijd een zeer persoonlijk karakter, meer dan men zich doorgaans realiseert. Hoewel de rol van het verstand in de wetenschap groter is dan in de kunst, is wetenschap zonder emoties ook onbestaanbaar en is wat Moll de ‘emotionele wetenschap’ noemt de hoogste trap van wetenschap.⁴³

Moll was zich ervan bewust dat zijn visie op wetenschap en kunst niet vanzelfsprekend was. Hij gaf toe dat de voorlopige uitkomsten van de speciale psychologie in een andere richting wezen. Zonder de auteur te noemen refereerde hij aan het onderzoek dat in datzelfde jaar nog zou worden gepubliceerd in *Die Psychologie der Frauen* van zijn vriend Heymans. Uit dat onderzoek was gebleken dat vrouwen gemiddeld emotioneler waren dan mannen én dat vrouwen een minder sterke neiging hadden om zich aan de wetenschap te wijden. Volgens Heymans zat hun grotere emotionaliteit de vrouwen in de weg bij het beoefenen van wetenschap en vormde die emotionaliteit juist wel de juiste predispositie voor de beoefening van de kunst. Dat zou betekenen dat

sterke emoties ongunstig waren voor het beoefenen van de wetenschap. Moll bestreed dit niet, maar wees er wel op dat hij zich niet met gemiddelden bezighield, maar juist met de uitzonderingen. Zijn conclusie bleef daarom dat wetenschap meer is dan alleen maar iets van het koele verstand en dat werkelijk grote wetenschap altijd een sterke emotioneel element kent.

Molls visie op wetenschap en kunst had twee belangrijke consequenties. Om te beginnen moest men, als de emoties inderdaad zo'n prominente rol spelen ook in het onderzoek, de gangbare opvatting over wat het hoger onderwijs moest omvatten herzien. 'De beoefening der schoone kunsten in haar hoogsten vorm [moet] noodzakelijk aan de Universiteit worden toegevoegd.'⁴⁴ De kunstbeoefening was nooit onderdeel van het universitaire curriculum geweest en in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen waren sinds haar oprichting in 1851 de kunsten niet meer vertegenwoordigd (haar voorganger, het Koninklijk Instituut, nog een product van het achttiende-eeuwse encyclopedische denken over kunsten en wetenschappen, had nog wel een afdeling voor de schone kunsten geteld). Maar volgens Moll moest dit veranderen. De 'innige verwantschap van wetenschap en kunst' vereiste dat: hoogleraren kunnen studenten niet in de wetenschap inwijden als zij ook niet de kunsten bij de hand hebben. In zijn commentaar op het rapport van de Inenschakelingscommissie, dat net verschenen was, merkte Moll dan ook op dat de schone kunsten in een aparte faculteit aan de universiteit hoorden te worden ondergebracht, maar zonder de gebruikelijke toelatingseisen die voor een academische studie golden.⁴⁵

Behalve het opnemen van de kunsten in haar midden moest de universiteit ook een plek worden waar de emotionele naturen die voor de wetenschap kozen, zich veilig konden voelen en zich verder konden ontplooien. De wetenschappelijke emotie, de eigenlijke drijfkracht achter de vooruitgang van de wetenschap, is als een 'teere bloem', die maar al te gemakkelijk verstikt en vertrap wordt:

Het is goed, dat er een tempel zij waar zij wordt gediend, een heiligdom haar in 't bijzonder gewijd, waar zij in de gemeenschap van gelijkgezinden een veilige wijkplaats, een ruim veld voor haar werking vindt.⁴⁶

Zo'n veilige wijkplaats voor de tere zielen die de waarheid najagen, kan en moet de universiteit zijn, die daarom ook beslist nooit mag verworden tot een vakschool waar alleen maar gedacht wordt aan de maatschappelijke betrekkingen die de studenten zullen gaan bekleden. Gelukkig voldeed de universiteit al in grote mate aan dat ideaalbeeld, maar het kon altijd beter: 'De vrijheid van de beoefening der emotioneele wetenschap steeds te waarborgen, wat er van getuigt te bevorderen, wat er, speciaal bij jonge onderzoekers, aan zou kunnen schaden, te bestrijden, dat kunnen allen, die aan de Universiteit verbonden zijn, zij mogen dan hoogleraren of studenten zijn.'⁴⁷

WETENSCHAP IN DE PRAKTIJK I: BRONNENSTUDIE EN TEKSTUITGAVEN

Wie de vraag stelt wat wetenschap 'eigenlijk' is, kan afgaan op het denken over wetenschap, debatten over de methode en de verhouding tot de kunst, dus op wat mensen zeggen over de wetenschap. Maar het is ook mogelijk te letten op wat er feitelijk ge-

beurt in de laboratoria, de bibliotheken en de studeerkamers, wat mensen doen als ze de wetenschap bedrijven. Wetenschap blijkt dan vaak veel prozaïscher te zijn dan schrijvers over wetenschap doen voorkomen. Voor het grootste deel bestaat wetenschappelijk werk uit het uitvoeren van routinematige handelingen, het geestdodende controleren van eigen en andermans werk, het machinaal uitvoeren van eenvoudige berekeningen en het doen van steeds maar weer dezelfde metingen. In de beschouwingen over universiteit en wetenschap mag het accent dan al gauw vallen op de hoge vlucht die de menselijke geest neemt, in het laboratorium ziet het er anders uit. Daar lijkt de universiteit eerder op een fabriek, die alledaagse feiten produceert en vervolgens assembleert tot nuttige, maar lang niet altijd tot de verbeelding sprekende instrumenten en publicaties. Universiteiten als fabrieken der wetenschap, het was rond 1900 geen ongebruikelijke beeld.⁴⁸

Wie op de wetenschap let zoals die werkelijk bedreven werd, ziet in deze tijd op de werkvloer een steeds grotere verscheidenheid van praktijken ontstaan. De wetenschappen waren in theorie misschien nauw met elkaar verwant en volgden op papier misschien dezelfde methode, maar in de praktijk groeiden ze steeds meer uit elkaar. Men kan natuurlijk zeggen dat dat een tijdelijk verschijnsel was, een faseverschil in de verder overeenkomstige ontwikkeling van de wetenschap, maar verschillen waren niettemin frappant en de diversiteit aan methoden en doelstellingen kwam het academisch leven alleen maar ten goede. De ene hoogleraar gaf tekstedities uit, de ander deed vooral casuïstische mededelingen uit de kliniek, weer een ander verrichtte in het laboratorium systematische metingen om een theorie te weerleggen of te verfijnen en nog weer iemand anders voerde enquêtes uit om vage vermoedens te concretiseren.

In wat volgt komen een paar van die uiteenlopende onderzoekspraktijken aan bod. Niet omdat het per se om de belangrijkste onderzoekingen gaat die in de Groningse universiteit rond 1900 zijn uitgevoerd. Het internationaal toonaangevende onderzoek van Kapteyn met zijn combinatie van grote aantallen waarnemingen en statistiek en dat van Heymans met zijn psychologische enquêtes blijven bijvoorbeeld buiten beschouwing omdat daarover in het voorgaande al het nodige is gezegd. De rondgang door het onderzoek van de Groningse universiteit dient vooral om de grote verscheidenheid te illustreren die de universitaire wetenschap in de praktijk kenmerkt. Wel is gekozen voor onderzoek dat ertoe deed.

Zelfs binnen een en dezelfde studierichting konden de verschillen in onderzoekspraktijken groot zijn. Toen in het kader van de wet van 1876 het besluit viel om de leerstoel klassieke talen te splitsen – één leerstoel voor Latijn en één voor Grieks – en kort daarna de zittende hoogleraar (C.M. Francken) naar Utrecht vertrok, benoemde de minister in Groningen twee classici die in alles elkaars tegenpolen waren. Voor Latijn trok men de jonge Duitse geleerde Emil Baehrens aan, die in de zomer van 1877 nog maar net tot buitengewoon hoogleraar Latijn in Jena was benoemd.⁴⁹ Daarvoor had hij uitgebreide archiefreizen door Italië, Frankrijk en Engeland gemaakt om oude handschriften van bekende en minder bekende Latijnse auteurs te collationeren, wat hem een bijna onuitputtelijke voorraad aantekeningen opleverde om later, op basis van die tekstvergelijkingen, nieuwe edities van de betreffende auteurs te kunnen bezorgen. Baehrens zou niet lang in Groningen doceren – hij stierf in 1888 aan een hersentumor – maar wat hij

in deze tijd produceerde was ‘staggering’, alsof hij wist dat hij maar weinig tijd had.⁵⁰ Zijn hoofdwerk vormden de vijf delen *Poetae Latinae minores*, die tussen 1879 en 1885 verschenen bij Teubner in Leipzig, dé uitgever op klassiek-filologisch gebied in Duitsland.

Kenmerkend voor de stijl van Baehrens was niet alleen de snelheid waarmee hij de ene teksteditie na de andere produceerde – met de daarbij onvermijdelijke slordigheden – maar ook de grote hoeveelheid emendaties en tekstcorrecties die hij aanbracht. Een zeker talent om corrupte en duistere tekstfragmenten begrijpelijk te maken door de verandering van een enkel woordje, soms zelfs een enkele letter, kan Baehrens niet ontzegd worden, maar hij ging daarin zo ver dat critici terecht opmerkten dat hij niet alleen de kopiïsten corrigeerde, maar ook de dichters zelf. De tekstkritiek, die de Duitse filologen zo geperfectioneerd hadden, dreef hij zo wel erg ver door. Omdat Baehrens daarnaast het talent tot zelfkritiek miste en nooit bereid was te erkennen dat hij ernaast zat of te ver was gegaan, leidde dit regelmatig tot botsingen met collega’s. Door zijn scherpe kritiek op anderen verbruide Baehrens het vooral bij de Duitse classici. Zijn nieuwe editie van Propertius, in 1880 bij Teubner verschenen en gebaseerd op een totaal nieuwe hiërarchie van de handschriften (hij verwierp het handschrift waar oudere edities allemaal op teruggrepen), deed de kleine wereld van de Duitse latinisten bijna ontploffen. De nog jonge Senecaspecialist Friedrich Leo – eerder door Baehrens weggezet als ‘asinus sub pelle leonis’ – schreef een vernietigende recensie. Baehrens mocht dan geniaal zijn en in Nederland zijns gelijke niet kennen, met zijn arrogante houding en zijn hyperkritische opstelling belandde hij in een tragisch isolement.

Naast de rusteloze Baehrens kwam in 1878 voor Grieks de bedachtzame Tjalling Halbertsma te staan.⁵¹ Deze voormalige rector van het gymnasium in Haarlem zag zichzelf vooral als de opleider van leraren, niet als iemand die nieuwe geleerden moest voortbrengen. Hoewel hij een leerling was van de Leidse classicus C.G. Cobet, een nogal met zichzelf ingenomen en zeer eenzijdige filoloog, onderscheidde Halbertsma zich binnen het wereldje van de Nederlandse classici juist door zijn brede oriëntatie – zo had hij een uitgesproken belangstelling voor de klassieke archeologie en legde hij een collectie gipsen afgietsels en fotografieën van klassieke beelden aan. Hij miste de brandende ambitie van Baehrens om vakgenoten af te troeven en had in het algemeen een afkeer van de eenzelvige, pedante, strijdlustige en almaar voortjagende Duitse classici. Halbertsma kende ook niet de behoefte om zichzelf gedrukt te zien en liet een tekstverbetering liever even liggen, om er nog eens een nachtje over te slapen, dan onmiddellijk naar de drukker te snellen en te publiceren wat hij bedacht had. Hij stond tegenover nieuwe hypothesen en theorieën uiterst voorzichtig en sceptisch, en wist vaak al gauw de zwakke plek in een redenering te vinden. Op het vlak van de tekstkritiek behoorde hij tot de conservatieven, maar waar hij een tekstverbetering voorstelde, doorstond deze doorgaans de toets der kritiek, terwijl de meeste tekstverbeteringen die Baehrens voorstelde later weer werden geschrapt. Halbertsma’s conservatieve opstelling – zowel een kwestie van temperament als van wetenschapsopvatting – kwam hem goed van pas als adviseur van de Buma Bibliotheek in Leeuwarden, waar hij over de aanschaf van nieuwe werken oordeelde. ‘In geen betere handen kon de beslissing zijn over hetgeen de rusteloze persen drukten van de ijverige, maar vaak hongerige deutsche geleerden,’ aldus een biograaf.⁵² Helaas kreeg Halbertsma al spoedig na zijn aanstelling te kampen

met toenemende slechtiendheid, zodat hij al na een paar jaar alleen dankzij zijn ijzersterke geheugen en de hulp van een assistent, die hem de teksten voorlas, college kon blijven geven en af en toe wat kon publiceren. Een van zijn laatste publicaties – Halbertsma overleed in 1894 aan een beroerte toen hij met zijn jongste dochter de wereltentoonstelling in Antwerpen bezocht – was een opvallend milde, hoewel niet kritiekloze levensbeschrijving van zijn voormalige collega Baehrens.⁵³

Baehrens en Halbertsma hadden een gouden koppel kunnen vormen. Elke wetenschap schrijdt voort door middel van een proces van variatie en selectie, en de twee classici belichaamden elk uitstekend een van die elementen. Het zelfingenomen karakter van Baehrens en de te grote voorzichtigheid van Halbertsma verhinderden echter een goede samenwerking. In dat opzicht was het tweetal hoogleraren dat rond 1880 geroepen werd om de moderne vreemde talen in Groningen gezicht te geven veel geschikter. Barend Sijmons, die al in 1878 als bezoldigd privatdocent voor Duits en Engels naar Groningen werd gehaald en drie jaar later hoogleraar Duits werd, stond garant voor het streng wetenschappelijk karakter van de taalkunde en bleek een uitstekend bestuurder, terwijl Anton van Hamel, die in 1884 Frans ging doceren, juist de waardering van het esthetisch element in de letterkunde naar voren haalde en daarnaast nog als cultureel ambassadeur voor de moderne talen optrad.

Sijmons had zijn opleiding in de Germaanse filologie in Duitsland genoten.⁵⁴ Hij was een leerling van de Leipzige hoogleraar Friedrich Zarncke en maakte in Leipzig de opkomst mee van de zogenaamde Junggrammatiker, de historisch-vergelijkende filologen die aan de hand van onveranderlijke wetten, zoals de klankwetten, de ontwikkeling van de taal in kaart wilden brengen. Op die manier zou de taalkunde een exacte, bijna natuurwetenschappelijke discipline worden. Maar voor een Jood als Sijmons waren de carrièrekansen in Duitsland gering. Wilde hij voor een benoeming aan een universiteit in aanmerking komen, dan diende hij na zijn dissertatie (in 1876 verdedigd) nog een tweede, omvangrijker proefschrift of *Habilitationschrift* te publiceren, maar het lukte hem niet een betaalde baan te vinden om tijdens het voorbereiden daarvan in zijn levensonderhoud te voorzien. Sijmons keerde daarom terug naar Nederland en werd in 1878 privatdocent, in 1881 hoogleraar in Groningen. De kleine, kalende en ietwat precieuze Sijmons werd een gewaardeerd docent en maakte door zijn kritische uitgaven eerst van het *Kudrunlied* (een Middelhoogduits epos uit de dertiende eeuw) en later van de *Edda* (IJslandse sagen uit de twaalfde eeuw) naam in de wereld van de Germaanse filologie. De *Kudrunlied*-editie verscheen in 1883, het eerste deel van de *Edda* in 1888. Een voorlopige bekroning vond Sijmons' werk in zijn *Germanische Heldensagen* uit 1890, opgenomen in de prestigieuze reeks onder redactie van Hermann Paul, 'Grundriss der germanische Philologie'. Het was een streng methodisch handboek dat getuigt van een soevereine beheersing van de stof en dat daardoor jarenlang een vraagbaak voor iedereen zou worden. Sijmons beoefende de filologie alsof het een exacte wetenschap was, precies zoals hem dat in Duitsland was geleerd. Na 1890 stokte de productie echter. Sijmons raakte steeds meer betrokken bij onderwijskundige kwesties, nam zitting in allerlei commissies en kreeg zo steeds minder tijd voor zijn onderzoek. In 1904 werd hij bijvoorbeeld lid van de Inenschakelingscommissie en in 1919 zou hij lid worden van het grote advieslichaam van het toen net ingestelde aparte ministerie van Onderwijs, de Onderwijsraad. De voltooiing van zijn *Edda*-uitgave liep daardoor steeds meer ver-

traging op. Het tweede deel verscheen pas in 1901 en het laatste deel in 1931, kort voor zijn dood. Maar wat erger was, Sijmons verloor de aansluiting bij de nieuwere stromingen in de Germaanse filologie en moest meemaken dat de tweede editie van zijn *Germanische Heldensagen* uit 1898 reeds als ouderwets werd beoordeeld.

Heel anders verliep – en eindigde – de carrière van Van Hamel.⁵⁵ Deze was opgeleid als predikant bij de Waalse kerk, diende een aantal jaren de Waalse gemeente in Rotterdam, maar verloor zijn geloof en verliet in 1879, kort na zijn promotie in Groningen, de kerk. Hij volgde zijn hart en wierp zich – in Parijs bij de grote Gaston Paris – op de studie van de Franse taal- en letterkunde. In Parijs voorzag hij in zijn levensonderhoud door als correspondent voor verschillende Nederlandse kranten op te treden. Mede op grond van die artikelen leek hij in 1884 de aangewezen man om de nieuwe leerstoel Frans in Groningen te gaan bekleden. De overstap van het predikantschap naar het ambt van hoogleraar was minder groot dan het lijkt. Hoewel Van Hamel doorkneed was in de strenge methoden van de moderne filologie – hij bracht enkele moderne uitgaven van Oudfranse romans op zijn naam – bleef hij ook als hoogleraar een man met een zending. Het idealisme en de aspiratie naar het hogere die hem als predikant hadden gekenmerkt bleven hem ook als hoogleraar kenmerken, zij het dat hij zich nu niet langer richtte op een leven met Christus, maar op ‘le génie français’, de ziel van de Franse taal en het Franse volk. De rode draad door al zijn activiteiten was het winnen van een Nederlands publiek voor de ongeëvenaarde schoonheid van de Franse taal. Zijn favoriete genre was daarom niet de tekstuitgave of het wetenschappelijk artikel, maar het essay, waarvoor het culturele maandblad *De Gids* hem alle ruimte bood. Hij schreef in dat blad over de meest uiteenlopende onderwerpen, maar probeerde het Nederlandse geletterde publiek vooral te informeren over oudere en jongere Franse auteurs. Ook als redenaar verwierf hij faam. De flamboyante Van Hamel, met de artistieke lok over zijn voorhoofd, zijn goed verzorgde snor en met zijn ‘klankvolle’ stem, wist als docent, als aftredend rector, als gastspreker voor allerlei gezelschappen, maar ook als toneelspeler velen te boeien. Vorm en inhoud waren bij hem onlosmakelijk verbonden. Een denkbeeld krijgt pas zijn volle waarde, meende hij, als het in een schone vorm is gekleed. Zonder sprekende beelden geen kunst én geen wetenschap. Zijn stijl was daarom uiterst verzorgd, soms wat precieus en gekunsteld, met vaak aan het slot een oratorische draai. ‘Schoongetooide wetenschap’, zo noemde Van Hamels opvolger J.J. Salverda de Grave dit.⁵⁶ Hij bereikte hiermee een groot publiek, tot hij in 1907 plotseling aankondigde als hoogleraar af te treden om zich als vrijgevestigd geleerde in Parijs weer aan de studie te kunnen wijden. Hij overleed nog hetzelfde jaar, nog voordat hij zijn voorneemen tot uitvoering had kunnen brengen.⁵⁷

Eenzelfde contrast tussen de degelijke, door een bepaald idee van ‘echte’ wetenschap geleide hoogleraar en een welsprekende, door de schone vorm geboeide hoogleraar treffen we aan onder de historici. In 1877 was de leerstoel voor oude geschiedenis (voorheen Griekse en Romeinse antiquiteiten) toegefallen aan de classicus Willem Hecker, die er de ‘politische’ aardrijkskunde bij deed, maar de algemene geschiedenis, die hij sinds 1855 had gedoceerd, afstootte.⁵⁸ Het oordeel van het nageslacht over Hecker is niet fraai geweest. Rond 1840 had hij een naam opgebouwd als satirisch dichter en later kreeg hij bekendheid als de feestredenaar die menige reünie met een welsprekende rede opluisterde of die een plechtigheid, zoals in 1873 de onthulling van het monument voor graaf

Adolf in Heiligerlee, wat extra cachet gaf. De normen voor wat als welsprekend kon doorgaan waren echter sinds de jaren veertig wel veranderd en men verwachtte inmiddels ook wel meer van een hoogleraar geschiedenis dan het in fraaie verzen navertellen wat iedereen al wist. Tijdens college verwees Hecker wel naar bronnen, maar hij bestudeerde ze niet en gaf zeker de studenten niet de gelegenheid ermee te werken. Hij behandelde de geschiedenis als een dichter; 'fraai klinkend geleuter', in de ogen van een later geslacht.⁵⁹ Hecker bleef in functie tot 1887, maar had zichzelf toen al lang overleefd. Na zijn aftreden was er eindelijk plaats voor een wetenschappelijk oudhistoricus. U.Ph. Boissevain, die de leerstoel overnam, zou inderdaad, met zijn bronnenuitgaven, de oude geschiedenis op het spoor van de moderne wetenschap zetten.

Toen Hecker in 1877 de algemene geschiedenis afstootte, werd daarvoor de in Leiden door Robert Fruin in de bronnenstudie opgeleide historicus P.L. (Piet) Muller aangehouden.⁶⁰ Met zijn kennis van de bronnen – eerste voorwaarde voor een wetenschappelijk historicus – zat het wel goed. Na zijn studie had Muller verscheidene archiefreizen door Europa gemaakt. Maar een baan als leraar aan het Leids gymnasium werd een mislukking – de kleine, tengere man had geen overwicht over zijn leerlingen. Ook een betrekking aan het Haagse Rijksarchief werd een teleurstelling; de chaos werd er eerder groter dan kleiner. Gelukkig kreeg hij in 1878 de enige baan waarvoor hij wel geschikt was, namelijk die van hoogleraar geschiedenis, in Groningen. De vijf jaar die hij in Groningen zou blijven, waren voor hemzelf misschien de gelukkigste van zijn leven, maar imponerend was zijn optreden in Groningen allerminst. Hij sprak slecht, hij schreef slecht, hij was onhandig en weinig doortastend. Bij voldoende belangstelling gaf hij nog wel een privatissimum op zijn studeerkamer, maar zijn hoorcolleges waren moeilijk te volgen.

Uit geheel ander hout gesneden was zijn opvolger Petrus Johannes Blok, een andere leerling van Fruin.⁶¹ Blok was meer het type van de ondernemende geleerde, die nieuwe projecten lanceert, nieuwe instellingen in het leven roept, daarbij studenten inschakelt en zo school maakt. En op zijn manier was Blok ook een vernieuwend historicus. Toen hij in 1884 aantrad – Muller was eind 1883 naar Leiden vertrokken – had hij een begin gemaakt met een op bronnenstudie gebaseerde geschiedenis van de stad Leiden in de middeleeuwen, een puur politieke en institutionele geschiedenis van de stad, nog zonder de invloed van de moderne Duitse mediëvistiek met haar brede oriëntatie ook op economie en cultuur. Maar in de oratie die Blok op 26 september 1884 uitsprak, kondigde hij iets nieuws aan: geen geschiedenis van de Nederlandse staat, maar van het Nederlandse volk, geen zuiver politieke geschiedenis, maar een geschiedenis van de maatschappelijke toestanden, inclusief godsdienst, letterkunde, het gevoel voor kunst, het rechtsstelsel, het dagelijks leven en de economie. Het einddoel was een verklaring van 'het tegenwoordige door aan te toonen, hoe het geworden is'. Blok zag hier duidelijk een overeenkomst met de methode die men in de natuurwetenschap met de naam van Darwin verbond:

Ook de studie der geschiedenis is thans beslist de richting gaan volgen, die in onze dagen aan de natuurwetenschappen zulk een hoogen bloei heeft verzekerd. Zij is met haren tijd medegegaan en mag zich daardoor blijven verheugen in de waardeering van iedere ontwikkelde.⁶²

Ontwikkelingswetten, de strijd om het bestaan, de rol van de erfelijkheid en de natuurkeus – het zou allemaal ook in de geschiedwetenschap een rol gaan spelen. Dat dat in de praktijk allemaal wat tegenviel – het eindresultaat zou dichterbij de traditionele politieke geschiedenis blijven dan men zou verwachten – deed aan het vernieuwende in de aanpak van Blok niets af.

WETENSCHAP IN DE PRAKTIJK II: COMMENTAAR EN CASUÏSTIEK

Wat als moderne wetenschap gold, was in de faculteiten die primair een beroepsopleiding waren (theologie, rechten en delen van de geneeskunde) veel minder duidelijk dan in de twee andere faculteiten, waar de studenten uit een gevarieerder aantal beroepen konden kiezen. De prominente hoogleraren in de meer beroepsgerichte faculteiten waren ook niet per se de hoogleraren die op wetenschappelijk terrein het meest presteerden.

In de theologische faculteit draaide alles om de opleiding van predikanten van de Nederlandse Hervormde Kerk. De godsdiensthistoricus en godsdienstfilosoof Van Dijk was daar jarenlang de beeldbepalende figuur en hij had het niet zo op de moderne, vooral door de literair-historische kritiek gedomineerde godsdienstwetenschap. Wie al te veel ruimte gaf aan de tekstkritiek, liep het gevaar, zo schreef hij in *Vota academica*, het zicht op de auteur van de tekst en de boodschap die hij wilde overbrengen kwijt te raken. Zijn collega Wildeboer, de oudtestamenticus, zag dat anders en meende juist dat alleen een consequent doorgevoerde tekstkritiek de ware bedoeling van een tekst aan het licht zou kunnen brengen – ontdaan van insluipsels van latere tijd. Aan die tekstkritiek droeg hij ook zelf het nodige bij. Voor een Duitse serie handboeken, Karl Marti's 'Kurzer Hand-Commentar zum Alten Testament', leverde hij de commentaren bij Spreuken (1897), Prediker (1898) en Esther (ook 1898), maar hij schreef ook vele artikelen en boeken waarin hij een breder publiek op de hoogte bracht van recente ontwikkelingen in het oudtestamentische onderzoek. Zijn boeken over *Het ontstaan van den Kanon des Ouden Verbonds* (1889) en *De letterkunde des Ouden Verbonds naar de tijdsorde van haar ontstaan* (1893) werden meermalen herdrukt, en vertaald in het Frans, Duits en Engels.

Terwijl in de theologische faculteit de positie van de wetenschapsbeoefening nog redelijk duidelijk was, lag dat in de juridische faculteit anders. Hoogleraren in deze faculteit stonden altijd bloot aan de verleiding om terug te keren naar de rechtspraak. Het lidmaatschap van een hoog college van staat als de Hoge Raad stond hoger aangeschreven dan een hoogleraarschap, maar ook lagere colleges hadden hun aantrekkelijkheden. Zo liet de hoogleraar burgerlijk recht Carl Otto Segers, die vóór zijn benoeming in 1903 al in de magistratuur had gewerkt, zich in 1907 weer benoemen tot president van de arrondissementsrechtbank in Breda. Niet iedereen begreep dat. 'Wat hem tot dien stap bewogen heeft,' aldus zijn collega-jurist Pet, in dat jaar rector magnificus, 'kan ik alleen maar gissen.' Maar een functie bij de rechterlijke macht staat dichterbij de wetenschap dan men weleens denkt. Een goed gemotiveerd vonnis zou ook als wetenschappelijk artikel kunnen gelden en de Koninklijke Akademie van Wetenschappen erkende dit door ook rechters tot lid van de Afdeling Letterkunde te be-

noemen. Omdat de rechtsgeleerdheid een wetenschap is met een sterke normatieve component, bewogen omgekeerd hoogleraren zich regelmatig in de grijze zone tussen wetenschap en praktijk. Een commentaar op een wetsartikel, een handboek burgerlijk recht, een bespreking van een richtinggevend vonnis, de deelname aan een staatscommissie ter voorbereiding van nieuwe wetgeving – was het wetenschap of iets anders? Dit soort ‘publicaties’ heeft geen pendant in de natuurwetenschappen; het gaat immers niet over de wereld van feiten en patronen, maar over de wereld van normen en regels, vaak van zuiver lokale of nationale aard. Toch, gegeven de analytische scherpte die daarbij van de jurist wordt verwacht, is er geen reden om aan dit soort publicaties het predicaat ‘wetenschappelijk’ te onthouden.

Rechtsfilosofen en rechtshistorici hadden vanzelfsprekend geen last van de vraag of hun werk wel wetenschappelijk was. Het is dan ook niet toevallig dat de bekendste geleerde in de rechtenfaculteit de hoogleraar staatsrecht en administratief recht Hugo Krabbe was, die van 1894 tot 1908 in Groningen doceerde.⁶³ Het administratief recht was kort voor zijn aantreden al uitputtend behandeld door zijn voorganger Jacques Oppenheim en mede daarom concentreerde Krabbe zich op grondslagenkwesties in het staatsrecht: hoever strekt de werkkring van de staat zich uit (het onderwerp van zijn oratie in 1894) en waaraan dankt de staat haar souvereiniteit? Op dat laatste vlak bepleitte Krabbe, tegenover de Duitse leer van de staatssoevereiniteit, de leer van de rechtssoevereiniteit. *Die Lehre der Rechtssouveränität. Beitrag zur Staatlehre* was in 1906 zijn eerste grote publicatie over dit onderwerp en na zijn vertrek naar Leiden in 1908 (waar hij opnieuw Oppenheim opvolgde) schreef hij er nog meer over. Maar tegelijkertijd leverde ook hij preadviezen voor vergaderingen van de Nederlandsche Juristen-Vereeniging en bestreed hij in zijn *Administratieve rechtspraak* (1901) een door een staatscommissie voorgestelde methode voor de bepaling van de bevoegdheid van de administratieve rechter.

De situatie in de medische faculteit was weer anders. Aan de top van de medische hiërarchie stonden de klinische hoogleraren, in concreto de hoogleraren interne geneeskunde, chirurgie en (duidelijk op de derde plaats) verloskunde en gynaecologie. Maar voor hen had eigen wetenschappelijk onderzoek geen prioriteit; die lag bij de patiëntenzorg en daarvan afgeleide zaken, zoals in het laatste kwart van de negentiende eeuw de bouw van een nieuw ziekenhuis. De hoogleraren die in 1900 de klinieken bestierden, de internist Kooyker, de chirug Koch en de verloskundige Nijhoff (de opvolger van de in 1897 benoemde en na een paar maanden weer vertrokken Döderlein), waren in de eerste plaats arts, daarna docent en dan pas onderzoeker. Van hen zijn dan ook zijn weinig of weinig significante wetenschappelijke bijdragen bekend. Hendrik Albert Kooyker, een forse man met een martiale snor, maar met een erg magere publicatielijst, was in 1861 gepromoveerd op een beschrijving van een geval van gierstuit-slagkoorts en publiceerde sindsdien naast zijn oratie uit 1873 en zijn rectorale rede uit 1885 slechts een paar kleine mededelingen. Carel Frederik August Koch deed het in dit opzicht niet veel beter. Hem komt de verdienste toe in Groningen de moderne chirurgie te hebben geïntroduceerd, maar na zijn aantreden in 1889 publiceerde hij alleen incidenteel nog over zulke concrete zaken als nierabcessen en de verkromming van de dijhs.⁶⁴

Productiever was de verloskundige Gerardus Cornelis Nijhoff.⁶⁵ In het *Nederlandsch Tijdschrift voor Verloskunde en Gynaecologie*, dat hij hielp oprichten, en het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, een uitgave van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, waarin hij vele bestuursfuncties vervulde, schreef hij vele korte en langere artikelen, maar deze vallen eerder op door journalistieke vlugheid dan door wetenschappelijke diepgang. Nijhoff sprak veel en graag (niet uit ‘ongepaste eerzucht’, aldus een biograaf, maar omdat hij het nu eenmaal niet kon laten),⁶⁶ en het schrijven van een overzicht van de geschiedenis van de medische faculteit in Groningen ging hem net zo goed af als het bewerken van een *Boek voor jonge moeders*.⁶⁷ Ook is hij de auteur van een tweetalige (Nederlands-Duitse) publicatie over *Vijflinggeboorten. Een geval van vijfling-geboorte, waargenomen door Dr. J.J. de Blécourt, arts te Hees (Gelderland)*. Met een beschrijving van het praeparaat en een casuïstisch en analytisch overzicht van 27 gevallen van vijflinggeboorten (Groningen 1904). De titel zegt het al: het bijzonder geval staat voorop en ook al is de beschrijving wetenschappelijk verantwoord, analyses en experimenten om inzicht te krijgen in algemene condities en patronen ontbreken. En zo ging het meestal: alles draaide om gevalbeschrijvingen uit de eigen praktijk of uit de verloskundige kliniek. Wat Nijhoff meedeelde over de door hem toegepaste behandeling van de *placenta praevia* (een te laag liggende placenta), of over het ontstaan van de *mola hydatidosa* (overmatige groei van het placentaweefsel zonder dat er een levensvatbaar embryo aanwezig is) was nuttig en waardevol. Maar van opzettelijk uitgevoerd wetenschappelijk onderzoek is hier geen sprake. Daarvoor moeten we bij de preklinische hoogleraren zijn, die hun laboratorium buiten het ziekenhuis hadden.

WETENSCHAP IN DE PRAKTIJK III: METINGEN EN EXPERIMENTEN

De transformatie van de Groningse universiteit tot een onderzoeksuniversiteit had niet kunnen plaatsvinden zonder de introductie van het moderne laboratorium. Wat ooit alleen de werkplaats van alchemisten en chemici was geweest, behoorde nu tot de standaarduitrusting van de natuurwetenschappelijke en tot op zekere hoogte ook de medische faculteit. Aanvankelijk dienden de laboratoria vooral het onderwijs. De studenten konden daar tijdens de *practica* de technieken onder de knie krijgen die zij voor de beoefening van hun vak nodig hadden. Maar tegen het eind van de eeuw werd het laboratorium – of een afgescheiden gedeelte daarvan – ook steeds meer het domein waar de hoogleraar en zijn assistenten ten behoeve van hun eigen onderzoek nauwkeurige metingen konden verrichten en gerichte experimenten konden uitvoeren. Meten en experimenteren werden het alfa en omega van de ‘echte’ wetenschap. Dat was langdurig, vaak smerig, soms gevaarlijk en niet zelden eentonig en geestdodend werk, maar het uiteindelijke doel was toch altijd een bijdrage te leveren aan de *theorie* van een vakgebied. Of zoals Kapteyn het bij de opening van zijn Sterrenkundig Laboratorium in 1896 voor de astronomie formuleerde: al die waarnemingen en metingen moesten leiden tot meer inzicht in de wetten der natuur. Wat hij deed, was, zoals hij zei met een verwijzing naar Darwin, ‘grinding huge masses of facts into law’.⁶⁸

FOKKER CONTRA DE DOGMATISCHE BACTERIOLOGIE

Hoezeer het experiment het onderscheidend kenmerk van ‘echte’ wetenschap was geworden, onderstreepte eind 1877 de hoogleraar in de hygiëne Abraham Pieter Fokker toen hij zijn intreedende wijdde aan *De experimenteële opvatting, een levensquaestie voor de hygiëne*. De gezondheidsleer of hygiëne was zo oud als de medische wetenschap en had in de loop van de negentiende eeuw veel opgang gemaakt onder medici. Voormannen van de zogenaamde hygiënistische beweging waren terecht van mening dat door preventieve maatregelen op hygiënisch vlak (schoner water, betere vuilafvoer, minder vervuilde lucht, gezondere voeding, ruimere behuizing, betere lichamelijke verzorging en degelijke) veel ziekten te voorkomen of in te dammen waren.⁶⁹ Maar hygiëne was geen apart onderdeel van de medische opleiding. Pas de Wet op het hoger onderwijs van in 1876 voorzag, tegen de zin van vooral de fysiologen, in de aanstelling van een hoogleraar met een leeropdracht in de hygiëne (alsmede de medische politie en de farmacodynamie, de leer van de werking van medicijnen). Het lag voor de hand dat de op die post benoemde Fokker in zijn oratie uitgebreid inging op de oppositie tegen de verzelfstandiging van het vak.⁷⁰

Fokker schetste hoe de hygiëne bij de Grieken en Romeinen in hoog aanzien had gestaan, in de donkere christelijke middeleeuwen in een diep verval was geraakt, zich na de reformatie wel enigszins had hersteld, maar nooit helemaal haar oude positie had herwonnen. Hygiëne werd, voor zover serieus genomen, vooral gezien als de toepassing van de andere medische specialismen, vooral die van de fysiologie. Artsen hadden recentelijk het een en ander weten te bereiken, zoals beter geneeskundig toezicht en erkenning van de hygiëne als zelfstandige discipline binnen de medische wetenschap, maar op methodisch gebied schoot de hygiëne nog tekort en dat verklaarde volgens Fokker de nog steeds bestaande oppositie tegen de hygiëne als aparte discipline. De hygiënisten baseerden hun ideeën op slechts een handjevol bewezen feiten, op onbetrouwbare statistieken en op weinig doordachte meningen. Fokker noemde dat ‘empirisme’, een in de medische wereld geijkte term voor het vertrouwen op de eigen praktijkervaring (de ‘kennersblik’), waaraan een oudere generatie van artsen halverwege de negentiende eeuw nog de voorkeur had gegeven boven het laboratoriumwerk.

Wilde de hygiëne haar doel bereiken, vond Fokker, dan moest zij radicaal van richting veranderen en de methode gaan hanteren ‘die de andere takken der natuurwetenschap op den goeden weg heeft gebracht’.⁷¹ Dat wil zeggen: bouwen op ‘vaste gegevens, quantitative bepalingen, isoleering van oorzakelijke factoren, logisch deductiën met uitsluiting van alle speculatie [...] maar boven alles experimenten’.⁷² Deze weg was in Duitsland al geweest door de scheikundige en hygiënist Pettenkofer, die sinds 1865 gewoon hoogleraar in de hygiëne in München was en daar reeds het nodige had gedaan ter verbetering van de hygiëne in die stad. Die nieuwe, op natuurwetenschappelijke leest geschoeide hygiëne ondervond echter nog steeds bestrijding van alle kanten. De Duitse universiteiten kenden voor hygiëne nog maar weinig leerstoelen en laboratoria, ‘zonder welke laatste natuurlijk hare experimenteële opvatting eene onmogelijkheid zou zijn’.⁷³ In Nederland had de regering weliswaar aparte leerstoelen ingesteld, maar Fokker waarschuwde dat dat maar een eerste stap was, die op zich weinig nut zou stichten ‘wanneer hij niet door datgene werd gevolgd, waardoor hij alleen productief

kan worden gemaakt'.⁷⁴ Met andere woorden: hij wilde ook een eigen laboratorium krijgen. Het zou nog even duren – mede door gesteggel over de juiste bouwstijl – maar in 1883 kreeg Fokker zijn eigen laboratorium.

Een eigen laboratorium is op zichzelf nog geen garantie voor een klinkend wetenschappelijk resultaat. Zonder een paar goede ideeën levert zo'n laboratorium weinig op. De carrière van Fokker is daar een voorbeeld van, want in zijn laboratorium hebben hij en zijn promovendi ontzettend veel tijd verknoeid aan experimenten die een theorie moesten ondersteunen waar verder niemand in geloofde en die inmiddels ook zo goed als vergeten is, de theorie van de zogenaamde heterogenese. Na de ontdekking van verschillende bacteriën door Louis Pasteur en Robert Koch (zoals de tuberculosebacil in 1882) leek de aloude vraag of ziekten veroorzaakt worden door omgevingsfactoren of door specifieke ziekteverwekkende kiemen die het menselijk lichaam binnendringen, definitief beslist ten gunste van de laatste theorie. Ziekte was nu een kwestie van besmetting door bacteriën, zo simpel was het; omgevingsfactoren speelden hooguit een secundaire rol.⁷⁵ Maar Fokker kwam uit de school van Pettenkofer, die, zonder het bestaan van bacteriën te ontkennen, juist aan de omgevingsfactoren een grote rol bleef toekennen. Met erkenning van de verdiensten van Koch waarschuwde ook Fokker ertegen om alle kaarten op specifieke ziekteverwekkers te zetten en de omgevingsfactoren verder maar te vergeten. Volgens hem waren de ziekteverwekkers die Koch en de zijnen hadden ontdekt geen zelfstandige levende wezens, met voor elke ziekte een specifieke bacterie, maar gedegeneerd lichaamsmateriaal dat al ziek was. Zo was het te verklaren dat bij specifieke ziekten wel steeds dezelfde bacteriën aangetroffen werden, zonder dat het nodig was aan te nemen dat deze ook de primaire oorzaak van de ziekte waren. Voor dat degeneratieproces konden ook omgevingsfactoren verantwoordelijk zijn. Fokker legde zijn proefnemingen vast in de vier delen van zijn *Untersuchungen über Heterogenese*, die hij tussen 1887-1901 bij de firma Noordhoff in Groningen uitgaf.⁷⁶

Heterogenese stond bij Fokker voor de overtuiging dat levende wezens konden ontstaan uit gedegeneerd weefsel van een andere soort. Het was daarmee zowel een alternatief voor de theorie van de spontane generatie (het ontstaan van levende wezens uit dode materie), die Fokker alleen nog wilde aannemen voor de eerste keer dat er leven op aarde was ontstaan, de zogenaamde 'Urzeugung', als voor de theorie dat leven alleen maar kan ontstaan uit gelijksoortig leven.⁷⁷ De variabiliteit van de levende natuur, zeker op microscopisch niveau, leek Fokker te groot om te kunnen volhouden dat er nooit wezenlijke verandering voorkwam. Hij claimde niet dat hij de eerste was die met dit begrip kwam aanzetten. De Fransman Antoine Béchamp, de Engelsman H.Ch. Bastian en de Duitser Albert Wigand hadden er eerder al over geschreven, maar wat bij hen alleen nog maar speculatie was, niet ondersteund door degelijk feitenmateriaal, wilde Fokker nu presenteren op basis van experimenteel verkregen onderzoeksresultaten. Het experiment moest de scheiding aanbrengen tussen ongefundeerde speculatie en bewezen theorie. Dat was het doel van zijn boek: het verzamelen van voldoende experimenteel gevonden gegevens om het bestaan van heterogenese aannemelijk te maken. Ook zijn studenten zette hij aan het werk om zijn ideeën te ondersteunen en zijn onderzoek te verfijnen.⁷⁸ Vanuit deze positie ging Fokker in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* en op allerlei congressen jarenlang de strijd aan met wat hij de dogmatische bacteriologie noemde.⁷⁹

Veel succes had Fokker daarbij niet. Op zichzelf was er alle reden om kritisch te zijn over de gangbare bacteriologie in zijn tijd. De gedachte dat alle ziekten met een epidemisch karakter veroorzaakt werden door een specifieke bacterie, een gedachte die de bacteriologen in de eerste jaren vleugels had gegeven, maakte hen blind voor de betekenis van M.W. Beijerincks ontdekking van het virus in 1898. Ook de aannames over de besmettelijkheid van tuberculose (toentertijd een volksziekte) bleken rond 1900 veel te simpel. Dat de ene persoon bij blootstelling aan de ziektekiemen wel en de ander niet ziek werd, suggereerde dat er ook andere factoren in het spel waren, hetzij de individuele predispositie, hetzij de sociale en levensomstandigheden.⁸⁰ Maar het aanwijzen van zwakke plekken in het betoog van een ander, hoe nuttig ook, is niet voldoende. Er is ook een goed alternatief nodig en wat Fokker in dat opzicht te bieden had, overtuigde vrijwel niemand. Toen hij in 1901 het vierde en laatste deeltje van zijn *Untersuchungen über Heterogenese* publiceerde, constateerde hij bijna berustend dat er wel enige vooruitgang was geboekt – zelfs de meest verstokte aanhangers van de klassieke bacteriologie moesten toegeven dat sommige bacteriën een verrassende variabiliteit vertoonden – maar dat het dogma van de specifieke bacteriën voor specifieke ziekten nog lang niet verslagen was.⁸¹

HAGA, WIND EN HET RAADSEL VAN DE X-STRALEN

Ook de fysicus Herman Haga had meer kunnen bereiken als hij andere keuzes had gemaakt. In 1893 kon hij een geheel nieuw laboratorium betrekken, dat helemaal afgestemd was op het type onderzoek dat hij daar wilde uitvoeren. Het gebouw was neergezet op een zeer vaste ondergrond (een voormalig bolwerk) en bij de bouw was in de muren en bij de inrichting alle ijzer geweerd, alles om Haga zo in de gelegenheid te stellen zeer nauwkeurige galvanometrische metingen te verrichten. Haga was bij uitstek het type van de metende fysicus. Hij deed dat meesterlijk en leverde heel regelmatig uitstekende ‘metingen’ en ‘bepalingen’. Maar een bepaald wetenschappelijk programma ontbrak en wat er aan publicaties uit het laboratoriumwerk voortkwam, was niet spectaculair. Het weerhield Haga’s vrienden in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen echter niet om hem in 1896 te verkiezen tot lid van de Afdeling Natuurkunde. Maar bij mannen als Lorentz, Kamerlingh Onnes en Van der Waals stak de Groninger een beetje mager af.⁸²

De reputatie van het Groningse laboratorium werd gered door de onderzoeken die Haga samen met zijn medewerker Cornelis Harm Wind juist in dat jaar 1896 begon over röntgenstralen. De Duits-Nederlandse fysicus Wilhelm Conrad Röntgen, hoogleraar in Würzburg, had in november 1895 in zijn laboratorium een nieuw soort straling ontdekt, die hij zelf x-stralen noemde, maar anderen röntgenstralen. Er werd in deze tijd overal in Europa onderzoek gedaan naar elektrische ontladingen in verdunde gassen. De Engelsman William Crookes had in 1875 in buizen die in een elektrisch circuit waren opgenomen en waarin de lucht zo goed mogelijk weggepompt was, bij het ontladen van de elektriciteit de zogenaamde kathodestrallen gevonden, die de gehele buis groen deden oplichten. Dat was intrigerend. Was die nieuwe straling zoiets als de vierde aggregaatstoestand van de materie? Maar de nieuwe vorm van straling die Rönt-

Afb. 40 De hoogleraar natuurkunde Herman Haga, pionier in het röntgenonderzoek in Groningen. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

gen tijdens experimenten met crookes-buizen ontdekte, was wel heel merkwaardig, want de onbekende stralen drongen anders dan de kathodestralen ook buiten de buis door en bleken het vermogen te hebben daarna nog steeds dwars door ondoorzichtige objecten heen te gaan. Omdat de straling door compacte delen meer geabsorbeerd werd dan door weke delen, kon er een fotografische plaat gemaakt worden (achter het object) waarop duidelijk de contouren van de harde en zachte delen van het object te zien waren. De eerste onderzoekers experimenteerden graag met hun eigen hand en konden dan de skeletdelen heel goed onderscheiden van de spieren en de pezen. Een metalen ring wierp een dichte zwarte schaduw op dat beeld. Het was duidelijk dat de natuurkundigen voor een nieuwe uitdaging stonden en dat de medici een compleet nieuw hulpmiddel hadden gekregen bij het stellen van diagnoses en het plegen van chirurgische ingrepen. De nieuwe straling was met radioactiviteit een van de verrassingen die de fysica aan het eind van de negentiende eeuw nog voor de wereld in petto had.⁸³

Röntgen publiceerde eind december 1895 zijn artikel 'Ueber eine Art von Strahlen' in de *Sitzungsberichte* van het natuurkundige genootschap van Würzburg, maar zond ook direct na de jaarwisseling overdrukjes naar een kleine honderd fysici in Europa. Kran- ten pikten het nieuws snel op en al snel zorgde Röntgens ontdekking voor grote opwin- ding, ook bij leken. Van alle kanten ontving Röntgen felicitaties in verband met zijn 'epochemachende Entdeckung' en iedereen die over de vereiste apparatuur beschikte,

probeerde de nieuwe stralen zelf te produceren, ook in Nederland.⁸⁴ De eerste foto's in Nederland werden rond 10 januari 1896 gemaakt door de chemicus Ernst Cohen, in het laboratorium van de Amsterdamse hoogleraar natuurkunde V.A. Julius, maar anderen volgden spoedig. Op de vergadering de Afdeling Natuurkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 25 januari 1896 wijdde Lorentz een uitvoerige beschouwing aan de ontdekking van de x-stralen en de eerste resultaten naar de aard van die stralen. Ook toonde hij enkele röntgenfoto's die hem samen met het overdrukje door Röntgen waren toegestuurd.⁸⁵ De Amsterdamse neuroloog J.K.A. Wertheim Salomonson liet een kleine twee weken later op een vergadering van het Amsterdamse Genootschap ter bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde een zelfgemaakte opname zien van een ziekelijk vervormde hand van een patiënt. En ten slotte schreef Lorentz in februari 1896 voor *De Gids* een artikel waarin hij het ontwikkelde publiek over de ontdekking inlichtte (voor zover de kranten dat al niet hadden gedaan). Hij ging ook in op de vraag naar de aard van de nieuwe straling en sprak het vermoeden uit dat het ging om 'de voortplanting eener golfbeweging van bijzondere soort'. Dat was vooralsnog pure speculatie, gaf hij toe, maar dat zou niet lang meer duren:

De hypothesen die reeds werden voorgeslagen hebben dit nut, dat zij den weg kunnen wijzen tot beslissende proefnemingen. Dat deze niet lang zullen uitblijven en dat wellicht na eenige maanden het raadsel in hoofdzaak zal zijn opgelost, mag men met 't oog op de hulpmiddelen der hedendaagsche natuurkunde met grond verwachten.⁸⁶

Dat bleek toch iets te optimistisch, want hoe groot de initiële belangstelling ook was, gericht onderzoek naar de aard van de nieuwe stralen werd er in Nederland weinig gedaan. Het bleek toch iets moeilijker dan Lorentz had gedacht om het raadsel van de x-stralen op te lossen.

De enige die in Nederland het onderzoek naar en met behulp van röntgenstraling echt oppakte, was Haga. Op allerlei gebieden van de natuurkunde stonden Nederlanders vooraan in Europa, maar veel interesse in de elektriciteitsgeleiding in sterk verdunde gassen was er niet. Kennelijk zag Haga hier een kans. Hij had een overdrukje van Röntgen gekregen – hij kende hem nog omdat hij na zijn studie in Leiden een tijdje in Straatsburg had gestudeerd en Röntgen daar buitengewoon hoogleraar in de natuurkunde was geweest – en was onmiddellijk zelf aan de slag gegaan. Het werken met en bestuderen van elektrische verschijnselen en hun effecten lag ook geheel in de lijn van zijn eerdere onderzoek. Op 12 maart 1896 maakte hij een serie buitengewoon scherpe en duidelijke foto's met een opnametijd van 1 à 1,5 minuut. Hij liet de opnames (van een portemonnee, een passerdoos en andere alledaagse zaken) zien in het Natuurkundige Genootschap, maar zond ze ook naar de Leidse hoogleraar experimentele fysica Kamerlingh Onnes, die ze weer vertoonde op de eerstvolgende zitting van de Afdeling Natuurkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen op 28 maart 1896 (dat was rond 1900 een gebruikelijke manier om de academische wereld snel op de hoogte te brengen van een wetenschappelijke ontdekking; de officiële, vaak Duitstalige publicatie volgde dan later wel).⁸⁷ In de maand daarna werd Haga zelf tot lid van de Akademie gekozen en was hij niet meer afhankelijk van anderen om de resultaten van zijn onderzoek, of dat van zijn studenten en medewerkers, in de Akademie te presenteren. In de septembervergadering vertoonde hij twee opnames waaruit zijns inziens bleek,

Afb. 41 Röntgenfoto hand van Jan Haga, gemaakt door zijn oudere broer, de hoogleraar natuurkunde Herman Haga, 1897. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

zoals anderen al hadden beweerd, dat er twee verschillende soorten x-stralen waren: bij hoge verdunning is de doordringing namelijk heel anders dan bij geringe verdunning (dan is er nauwelijks verschil tussen de doordringing van weke en harde delen).⁸⁸ In Groningen was hij in deze tijd de hoogleraar chirurgie Koch behulpzaam bij het maken van röntgenopnames van zijn patiënten (zie hierna). Maar Haga interesseerde zich niet zozeer voor de medische gebruiksmogelijkheden, als wel voor de vraag wat de aard van de nieuwe straling was. Ging het, zoals Lorentz en heel veel anderen dachten, om de voortplanting van een verstoring in de ether en was het verschijnsel dus van elektromagnetische aard, of ging het toch, net als bij de kathodestrallen, om uiterst kleine geladen deeltjes die door de röntgenbuis worden uitgezonden? Als het een elektromagnetisch verschijnsel was, analoog aan gewoon licht, vertoonde de straling dan ook interferentieverschijnselen, zoals buiging bij het passeren van nauwe spleten? En wat was dan de golflengte van die nieuwe straling?

Haga voerde dit onderzoek uit samen met zijn rechterhand, de lector in de wiskundige fysica Wind.⁸⁹ De tegenwoordig goeddeels vergeten Wind was een Groningse beursstudent die na zijn doctoraalexamen begin 1893 enige maanden assistent was geweest bij Kamerlingh Onnes in Leiden en die daar ook colleges bij Lorentz had gevolgd. Vervolgens was Wind op 17 februari 1894 bij Haga in Groningen gepromoveerd op een proefschrift over *De localvariometer van Kohlrausch en het magnetisch veld in het Fysisch Labo-*

ratorium te Groningen. Daarin had hij zeer nauwkeurig de variaties in de sterkte van het aardmagnetisch veld in het Groningse Natuurkundig Laboratorium gemeten, mede om te kunnen bepalen waar Haga het best zijn meetapparatuur kon plaatsen (niet, zoals gebruikelijk, tegen de muur aan, want bakstenen bevatten ijzer en dat verstoort het magnetisch veld). Ook latere proefnemingen over magneto-optische verschijnselen deden Wind kennen als een scherpzinnig theoreticus en onvermoeibaar experimentator.⁹⁰ Hij ging in 1894 met steun van het Groninger Universiteitsfonds voor voortgezette studie naar Berlijn, werd in Amsterdam assistent van Van 't Hoff en kreeg in 1895 bij terugkeer in Groningen een benoeming tot lector mathematische fysica en fysische chemie.⁹¹ Hij publiceerde op uiteenlopende terreinen, maar wierp zich vanaf 1896 op de röntgenstralen, daarbij soms geholpen door getalenteerde studenten. Via Haga verschenen mededelingen daarover dan in de *Verslagen* van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen en daarna in vooraanstaande wetenschappelijke tijdschriften.⁹² Wind zette allerlei tijdrovende experimenten op om vast te stellen of de x-stralen inderdaad een golfverschijnsel waren en wat de golflengte was. Inderdaad meende hij al snel buigingsverschijnselen te kunnen waarnemen. In de *Annalen der Physik und Chemie* (het toptijdschrift op het terrein van de natuurkunde – het *Nature* van de negentiende eeuw) verzorgde hij in 1899 samen met Haga de eerste grote publicatie 'Ueber die Deutung der Beugungserscheinungen bei Röntgenstrahlen'.⁹³ Haga en Wind schatten, zoals Haga Röntgen ook per brief liet weten, dat de golflengte lag in de orde van grootte van 0,1 tot 2,5 ångström (1 ångström is 10^{-10} m).⁹⁴ Dat was zo'n duizend keer kleiner dan de golflengte van het gewone licht.

Later onderzoek toonde aan dat de schatting er niet ver naast zat, maar de methode die Haga en Wind gebruikten om de golflengte te bepalen was zeer omslachtig en de resultaten waren dus niet erg zeker. Zij lieten de straling door een smalle spleet op een tweede spleet vallen en legden vervolgens de verstrooide straling vast op een fotografische plaat. De afstand tussen de strepen (de buigingslijnen) op de plaat kwam overeen met de golflengte en werd onder een microscoop gemeten (Haga nam in 1899 eens die platen mee naar de zitting van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, zodat zijn collega's die daar ter plekke met behulp van een microscoop konden bestuderen). Nu bevond die fotografische plaat zich soms op grote afstand van de bestraalde spleet (soms meer dan tien meter) en dat vereiste een uiterst stabiele opstelling. Zo'n opstelling kon alleen het Groningse laboratorium bieden, wat wel weer het nadeel had dat de metingen van Haga en Wind in andere laboratoria, waar men wel last had van bijvoorbeeld voorbijkomend verkeer, niet gerepliceerd konden worden. Bovendien waren extreem lange expositietijden nodig om een scherpe weergave van de buigingslijnen te krijgen. Soms liepen die tijden op tot wel tweehonderd uur! Ook dat maakte het voor anderen niet eenvoudig om de proeven te herhalen.

De twee Groningse natuurkundigen werden er zelfs ook soms moedeloos van. In een voordracht voor het gezelschap *Diligentia* in Den Haag vertelde Wind in 1899 over de moeilijkheden die hij had ondervonden. Hij was, aldus het verslag in het dagblad *Het Vaderland*, graag naar Den Haag gekomen om te vertellen wat röntgen- of x-stralen nu echt waren, maar meer dan een jaar hard werken in het laboratorium had geen sluitend antwoord opgeleverd. Op een gegeven moment hadden hij en Haga op de plaat wel strepen gezien, die zij toeschreven aan interferentie, maar dat bleek toch een vergissing:

En toen kwam allengs de ontgoocheling opzetten. Zeer langzaam, als een grauw spook, kwam het over ons, zei de spreker, of die strepen, waarop wij zoo lang getuurd hadden, mischien het gevolg waren van een optische illusie.⁹⁵

Met een verbeterde techniek herhaalden zij daarna echter hun proeven, zodat zij enkele jaren later wel diffractieverschijnselen konden waarnemen. Zij publiceerden daarover in de *Verslagen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen* en in de *Annalen der Physik*, maar collega's bleven er gereserveerd tegenover staan.⁹⁶ Pas de Duitse fysicus Max von Laue slaagde er in 1912 met zijn assistenten in een werkelijk bevredigend resultaat te presenteren. Terwijl de andere fysici de röntgenstraling door smalle spleten of metalen roosters of tralies lieten vallen (een metalen of glazen plaat met veel dicht op elkaar en evenwijdig aan elkaar verlopende groeven), had Von Laue het geniale idee om kristallen met hun perfecte roosterstructuur als tralie te gebruiken, wat een veel grotere nauwkeurigheid garandeerde. Daarmee bevestigde hij de bevindingen van Haga en Wind, die dus toch op het goed spoor hadden gezeten. Von Laue kreeg voor zijn bijdrage in 1914 de Nobelprijs voor de Natuurkunde, maar hij was wel zo aardig om in zijn Nobelvoordracht de eerdere bijdragen van Haga en Wind in het Groningse laboratorium te noemen.

Wind was op dat moment echter al overleden. Hij was begin 1902, toen de hem toegezegde benoeming tot gewoon hoogleraar in de natuurkunde in Groningen almaar uitbleef, ingegaan op het aanbod om hoofddirecteur van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut in De Bilt te worden. Twee jaar later volgde een benoeming tot hoogleraar wiskundige fysica en theoretische mechanica in Utrecht. Winds krachten werden echter al vroeg in zijn Utrechtse tijd ondermijnd door een slepende ziekte, pernicieuze anemie, waarvan de oorzaak waarschijnlijk gelegen is in het feit dat hij in zijn Groningse tijd vele uren lang blootgesteld is geweest aan röntgenstraling.⁹⁷ Hij overleed op 7 augustus 1911 in Utrecht, niet wetende dat binnen niet al te lange tijd Von Laue zijn vroegere metingen zou bevestigen. Wind was daarmee een van de eerste slachtoffers van het röntgenonderzoek, dat later wel meer slachtoffers onder fysici en vooral medici zou eisen.

DE BORSTKAS VAN WILLEM

Hoewel de X-stralen reeds sinds bijna twee jaren met hun bekende rechtlijnigheid de laboratoria der physici en werkkamers der medici in allerlei richtingen doorkruisen – en hoewel er stellig ver over de duizend grootere en kleinere geschriften over deze belangwekkende verschijnselen in de wereld zijn gezonden, hebben zij nog geenszins hun karakter van onbekenden geheel verloren. Moge al de werking der X-stralen naar allerlei kanten vrij grondig onderzocht zijn, nog altijd is de vraag naar hun wezen niet ondubbelzinnig opgelost.⁹⁸

Zo begon Wind op 14 oktober 1897 een lezing voor de Groningse afdeling van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst. De bijeenkomst was belegd omdat er plannen waren voor het oprichten van een 'me-

disch-electrische inrichting', waar Groningse artsen hun patiënten tegen betaling zouden kunnen laten doorlichten. Wind, die de beoogde directeur van die inrichting was, gaf op de vergadering toelichting op de technische kanten van het röntgenonderzoek, en de hoogleraar chirurgie Koch, die de vergadering leidde, zou aan de hand van de ervaring die hij in zijn kliniek had opgedaan een indruk geven van de medische toepassingen van de nieuwe techniek. De bijeenkomst vond plaats in het auditorium van het Natuurkundig Laboratorium aan de Westersingel, maar Wind maakte gebruik van het röntgentoestel dat professor Koch kort tevoren in het nosocomium aan de Munnekeholm in gebruik had genomen voor het doorlichten van zijn patiënten. Dat toestel was met paard en wagen van de Munnekeholm naar de Westersingel vervoerd.⁹⁹ Wind legde uit wat een 'Ruhmkorff' was en een 'Crookes'sche buis', hij wees op de moeilijkheden en verbeteringen, liet een 'buis van Müller' rondgaan, maar het hoogtepunt was toch de doorlichting van de borstkas van Willem, een flinke jongen van zestien, van wie overigens niet duidelijk is of hij dit vrijwillig dan wel in opdracht van Koch deed. Niemand had echter in die tijd nog door welke gevaren langdurige blootstelling aan röntgenstraling verbonden waren. Willem maakte indruk: 'De ribben, het pulseerende hart en 't middenrif zijn zeer goed te zien,' aldus het krantenverslag.¹⁰⁰ Ook het bekijken van het hoofd en het bekken van Willem stond nog op het programma, maar daar was helaas geen tijd meer voor, want de professor wilde graag zelf ook nog iets zeggen over hoe succesvol hij was geweest bij het vinden van vreemde lichamen in handen en voeten, bij het beoordelen van breuken en verkrommingen en bij het opsporen van gezwellen en blaasstenen, allemaal met zijn röntgentoestel. Dankzij de ijdelheid van Koch doorstond Willem dus de demonstratie en ging hij (hopelijk) ongeschonden naar huis.¹⁰¹

WENCKEBACH EN DE KLINISCHE RADIOLOGIE

Na het vertrek van Wind naar De Bilt kwam het röntgenologisch onderzoek in het Natuurkundig Laboratorium weliswaar niet helemaal stil te liggen, maar het zwaartepunt van de Groningse onderzoeksinspanning op dit terrein verschoof naar de kliniek voor interne geneeskunde in het Academisch Ziekenhuis.¹⁰² De begin 1901 aangetreden hoogleraar inwendige geneeskunde Karel Frederik Wenckebach werd er de spil van.¹⁰³ Met hem trad voor het eerst een klinisch hoogleraar aan met een sterk onderzoeksprofiel en mede dankzij hem werden de jaren tussen 1900 en 1920 de bloeitijd van de medische faculteit.

Een echte klinische opleiding had Wenckebach niet genoten. Tijdens zijn studie geneeskunde in Utrecht had de zoöloog A.A.W. Hubrecht het in Wenckebach sluimerende vonkje voor natuuronderzoek weten aan te wakkeren tot een heldere vlam en op voorspraak van Hubrecht had de jonge student in 1885 enkele maanden doorgebracht

Afb. 42 De hoogleraar interne geneeskunde K.F. Wenckebach. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

in het Zoölogisch Station in Napels, om daar de bloedcirculatie van doorzichtige visen te bestuderen. Bij fysioloog Th.W. Engelmann had Wenckebach zich vervolgens verdiept in neurologische aspecten van de spierwerking. Na zijn promotie in 1888, zijn artsexamen het jaar daarna en een tweede bezoek aan Napels was Wenckebach in 1891 huisarts geworden in het nog landelijke Heerlen, maar in 1896 keerde hij terug naar Utrecht om daar naast zijn huisartsenpraktijk weer tijd te kunnen doorbrengen in het laboratorium van zijn leermeesters. Eind 1900 bereikte hem het nieuws dat hij in Groningen als opvolger van de internist Kooyker was benoemd en op 9 februari 1901 aanvaardde hij zijn ambt met het uitspreken van een rede met de veelzeggende titel *Experiment en kliniek*.

Zo aan het begin van de twintigste eeuw keek Wenckebach nog even terug op de negentiende eeuw, de eeuw waarin de natuurwetenschap zich had ontwikkeld 'van rijst tot stam'. Hij gaf toe: de natuurwetenschap was door alle successen wat overmoedig geworden en was uiteindelijk op raadselen gestuit die ook zij niet kon oplossen. Maar de nieuwe belangstelling voor het bovenzinnelijke moest de wetenschap niet van haar pad afbrengen, want alleen van de wetenschap viel het heil voor de lijdende mens te verwachten. Dat gold ook voor de interne geneeskunde, waar nog te veel werd vertrouwd op de praktische ervaring en te weinig op de natuurwetenschap. Er moest een einde komen aan het 'klinisch gescharrel' (een term van de neuroloog Winkler) en ook de internist moest nu systematisch experimenteel onderzoek gaan doen. Het experiment hoorde dus ook thuis in de interne kliniek. Wenckebach kende de bezwaren: de eerste taak van de internist is dat hij aan het ziekbed doceert en dat hij artsen vormt. Maar ook al kan de internist daardoor niet zo veel tijd aan het onderzoek besteden als

grote onderzoekers als Ivan Pavlov en Engelmann, wier werk hij kort besprak, het is toch belangrijk dat hij op bescheiden wijze ook wat aan de wetenschap bijdraagt. Dat komt zijn optreden aan het ziekbed ten goede en hij kan zo fulltime fysiologen nieuwe vraagpunten aanreiken. Bovendien heeft de internist gewoon de taak hoger onderwijs te geven, wat inhoudt dat hij ‘wetenschappelijk denkende mannen vormt, die én de besten zullen zijn voor hun practischen werkkring, én de wetenschap kunnen dienen, nieuwe waarheden aan het licht zullen brengen, onze kennis en daardoor ons handelen zullen uitbreiden’.¹⁰⁴ En wat is er nu mooier dan te proberen niet alleen wetenschappelijke kennis over te dragen, maar deze ook uit te breiden?

Zoals de kunstenaar-virtuoos een geheel menschengeslacht in verrukking kan brengen door zijn voordracht, maar de scheppende kunstenaar, de componist, ook komende geslachten aan zich verplicht, zoo zal de uitstekende geneesheer in een welbesteed leven recht op de dankbaarheid zijner tijdgenooten hebben, maar hij, die nieuwe banen opent en het menschelijk weten met nieuwe waarheden, nieuwe hulpmiddelen verrijkt, ‘der hat gelebt für alle Zeiten’.¹⁰⁵

Het is een pleidooi voor de geneesheer-onderzoeker dat verrassend veel overeenkomsten vertoont met het pleidooi voor het primaat van de wetenschap dat de bioloog Moll een paar jaar daarvoor had gehouden.

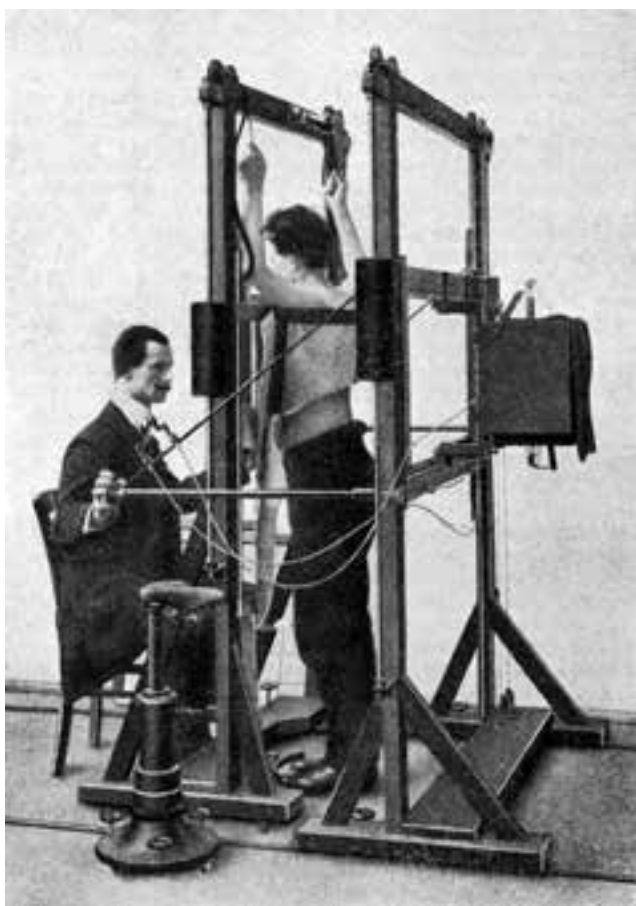
Met Wenckebach deed dus het wetenschappelijk onderzoek zijn intrede in de kliniek en de eerste resultaten zouden niet lang uitblijven. Als leerling van Engelmann in Utrecht had Wenckebach al speciale belangstelling opgevat voor de studie van het gestoorde hart en als huisarts had hij zich ook verder gespecialiseerd in de cardiologie. Al in 1903 publiceerde hij daarover in Leipzig *Die Arythmie als Ausdruck Funktionsstörungen des Herzens. Eine physiologisch-klinische Studie*, een boek dat al gauw in het Engels werd vertaald. Andere sleutelstudies over hart- en bloedvaten zouden volgen. Maar rond 1905 werd Wenckebach ook gegrepen door de mogelijkheden die de röntgenstraling voor de medische diagnostiek bood.¹⁰⁶ Hoewel er inmiddels heel wat meer bekend was over de gebruiksmogelijkheden van een röntgenapparaat in het medisch onderzoek, bleef de belangstelling van de artsen in hoofdzaak casuïstisch van aard: de internist maakte opnames om bij individuele patiënten de gestelde diagnose te bevestigen en de chirurg gebruikte die opnames om bij de patiënten die hij ging opereren precies vast te stellen waar het gezwel zich bevond. Systematisch gebruik van röntgenopnames voor analytisch onderzoek dat verder ging dat die ene patiënt was er niet.¹⁰⁷ Wenckebach pakte dat anders aan, en dat zorgde voor een doorbraak in de radiologie.

Op een vergadering van de Nederlandsche Vereniging voor Electrologie en Röntgenologie, die in november 1907 speciaal in de interne kliniek in Groningen werd gehouden (anders vonden de bijeenkomsten altijd in Amsterdam plaats), demonstreerde Wenckebach voor het eerst zijn stereoscopische röntgenopnames.¹⁰⁸ De gedachte om een patiënt vanuit verschillende hoeken door te lichten om zo een beter, want driedimensionaal beeld te krijgen was op zichzelf niet nieuw. Het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* had al in augustus 1896 gerapporteerd hoe een Berlijnse hoogleraar een moeilijk te vinden kogel uit het hoofd van een jongeman had verwijderd nadat hij van diens hoofd röntgenopnames vanuit verschillende hoeken had gemaakt en precies had kunnen bepalen waar de kogel zat.¹⁰⁹ Maar Wenckebach had de amanuensis van zijn

kliniek, G.M. Bootsgezel, voor dat doel speciaal een draagbare spiegelstereoscoop laten maken. Datzelfde toestel demonstreerde Wenckebach op het vierde Congrès International d'Électrologie et de Radiologie, dat van 1 tot 5 september in Amsterdam plaatsvond. Ook toonde hij daar een serie opnames die hij (met steun van het Groninger Universiteitsfonds) met dat apparaat had gemaakt en die, mede door sterk bekorte opnametijd, tussen de 3 en 8 seconden, verrassend scherp waren. Op deze manier werd het mogelijk systematisch studie te maken van de werking van inwendige organen of – als het om longziekten ging – om deze vroegtijdig op te sporen. Die foto's waren 'the most interesting exhibit' van de begeleidende tentoonstelling, vond de Engelse röntgenpionier W. Deane Butcher in de Engelse *Archives of the Roentgen Ray*:

This is the first time in the history of internal medicine that Roentgen diagnosis has been used in its true sphere – not as a curiosity, not as a mere demonstration of some case of peculiar interest, but as an ordinary and habitual means of diagnosis, to be used as regularly and as inevitably as the stethoscope.¹¹⁰

Wenckebach zelf had tijdens het congres aan de hand van twaalf uitgewerkte stellingen (vertaald in het Frans, Duits en Engels en als hand-out op het congres uitgedeeld) een enthousiaste lezing gegeven over de grote voordelen van de stereoradiografie, een

Afb. 43 Het Groninger statief, ontwikkeld door Wenckebach en zijn amanuaensis Bootsgezel, om stereografische röntgenafbeeldingen te krijgen. Uit: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* (1910) IIB, 1396.

voordracht die diepe indruk maakte op de aanwezigen.¹¹¹ Al eerder had hij in samenwerking met de longarts van een sanatorium in Hellendoorn onderzoek gedaan naar het vroegtijdig opsporen van tuberculose en hij had toen met zijn röntgentoestel eerder tbc kunnen vaststellen dan met de gewone methoden, dus percussie en auscultatie (het bekloppen van de borstkas en het luisteren met de stethoscoop). Hij verwedde er in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* ‘een stuk reputatie’ onder dat hij dat ook met andere patiënten kon doen, en daagde artsen uit met hun twijfelgevallen naar hem toe te komen om de twee methoden met elkaar te vergelijken.¹¹²

Het bleef niet bij de spiegelstereoscopie. In april 1910 publiceerde Wenckebach in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* over het zogenaamde Groninger statief.¹¹³ Dat was een manshoge kooiconstructie waarin een patiënt zat of stond, die de arts die het röntgenapparaat bediende dan vanuit verschillende hoeken kon doorlichten. Wenckebach had eerst, zoals hij het bescheiden formuleerde, samen met zijn handige amanuensis Bootsgezel uit wat toevallig voorhanden was een voorlopig model ‘in elkaar getimmerd’ en daarna met de Haagse vertegenwoordiger van de Berlijnse firma Siemens & Halske een mooier demonstratietoestel geconstrueerd. Wenckebach had het nieuwe statief ontworpen, omdat hij vond dat elke geneeskundige in principe zelf röntgenopnames moest kunnen maken en dus behoefte had aan een eenvoudig toestel waarmee hij allerlei bijzondere apparaten die de behandelkamer vulden overbodig kon maken. Al tijdens het congres in 1908 had Wenckebach met klem betoogd dat de internist het hanteren van het röntgenapparaat en het interpreteren van de opnames niet moest overlaten aan aparte röntgenologen. Overal in Nederland waren inmiddels aparte röntgeninstituten opgericht, ook in Groningen, als onderdeel van het plaatselijke Zander-Instituut. Dat was een soort fitness centrum annex fysiotherapeutische praktijk waar gewerkt werd volgens de methoden van de Zweedse heilgymnast J.W. Zander. Artsen konden daar terecht voor een röntgendiagnose van hun patiënten.¹¹⁴ Maar Wenckebach was daar dus niet gelukkig mee, want alleen de dokter die de patiënt kent weet de opnames op de juiste wijze te duiden. Om de artsen daarbij te helpen ontwierp hij niet alleen het Groninger statief, maar organiseerde hij begin 1911 in zijn Groningse kliniek ook de eerste ‘Röntgendagen’, een soort nascholing voor reeds afgestudeerde artsen.¹¹⁵ Gezien de grote vlucht die de medische technologie na de introductie van de röntgenapparaten zou nemen was dit een hopeloze onderneming – de internist kon niet alles in eigen hand houden – maar dat kon Wenckebach natuurlijk nog niet weten.

Helaas werd de veelbelovende lijn in het Groningse röntgenonderzoek die Wenckebach had uitgezet afgebroken toen hij in oktober 1911 vertrok naar de Kaiser-Wilhelms-Universität in Straatsburg om daar de leerstoel voor interne geneeskunde in te nemen. Daar stonden hem meer middelen ter beschikking en kreeg hij meer patiënten te zien dan in Groningen. In Groningen werd Wenckebach opgevolgd door A.A. Hijmans van den Bergh, die een speciale belangstelling had voor de scheikundige kant van de interne geneeskunde. In Straatsburg liet Wenckebach de röntgenologie verder rusten en in plaats daarvan concentreerde hij zich weer op de cardiologie, waarmee hij in Straatsburg en vanaf 1914 in Wenen een grote internationale reputatie zou verwerven. Daarmee kwam een eind aan een periode waarin Groningen naast Amsterdam, waar Wertheim Salomonson werkte, even het centrum van de fysische en medische röntgenologie was geweest. Hijmans van den Bergh, die begin 1912 aantrad, was meer geïnte-

resseerd in klinische chemie. Hij verwierf vanaf 1913 wereldfaam door zijn onderzoek naar galkleurstoffen, zoals bilirubine (een afvalproduct van oude bloedlichaampjes dat via de gal wordt afgescheiden). Maar Wenckebach was Groningen ondertussen niet vergeten. In 1914 voltooide hij zijn hoofdwerk *Die unregelmässige Herztätigkeit und ihre klinische Bedeutung* en hij droeg dit boek toen ter gelegenheid van het Groningse eeuwfeest op aan zijn oude universiteit, die hem op een cruciaal moment in zijn leven de mogelijkheid had geboden zich volop wetenschappelijk te ontplooiën.¹¹⁶

HAMBURGER EN DE MENSELIJKE STOFWISSELING

Behalve goede ideeën is het voor modern natuurwetenschappelijk onderzoek ook noodzakelijk de organisatie van het laboratorium op orde te hebben. Onderzoek deed de hoogleraar rond 1900 niet meer alleen, in zijn eigen laboratorium. Hem stond inmiddels een heel team van instrumentmakers, amanuenses en assistenten ter beschikking, terwijl ook gevorderde studenten bij het uitvoeren van een wetenschappelijk programma werden ingeschakeld. Om dat allemaal in goede banen te leiden diende de hoogleraar over enig organisatietalent te beschikken. Iemand die dat talent in hoge mate bezat en ook benutte, was de fysioloog Hartog Jacob Hamburger, die in 1901 de zieke Dirk Huizinga opvolgde. Naast Wenckebach en Hijmans van den Bergh was hij de derde medisch hoogleraar die de Groningse faculteit na 1900 internationale faam bezorgde.¹¹⁷

Hamburger was al een beroemdheid toen hij naar Groningen kwam. Als assistent van de Utrechtse fysioloog Donders had Hamburger in 1883 ontdekt dat dierlijke cellen net als plantaardige cellen door osmose selectief stoffen opnemen uit en afstaan aan hun omgeving, wat een geheel nieuw perspectief opende op de manier waarop in het menselijk lichaam voedsel wordt opgenomen in de darmen, urine wordt afgescheiden in de nieren en zuurstof wordt geabsorbeerd in de longen. Dankzij de toepassing van fysisch-chemische technieken en begrippen kon de stofwisseling in het menselijk lichaam veel beter begrepen worden. Hamburger had de grondslag gelegd voor de fysisch-chemische benadering van de fysiologie en daarmee van de hele geneeskunde. Elk levend wezen was volgens deze benadering één grote chemische fabriek, waar voortdurend stoffen worden opgenomen, afgescheiden en uitgewisseld. Aan het neovitalisme was opnieuw een zware nederlaag toegebracht. En dat gaf Hamburger grote voldoening, want als er iets was wat deze overigens zo beminnelijke en zachtvaardige man kon haten, dan was het wel het vitalisme.¹¹⁸

Toch duurde het even voordat de fysiologen doordrongen waren van de verreikende consequenties van Hamburgers chemische aanpak. Pas op het Tweede Internationale Physiologen Congres, dat in 1892 in Luik werd gehouden, viel bij menig fysioloog het kwartje. Hamburger demonstreerde er de wetten van de osmose en toen pas begrepen de deelnemers dat er een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van hun vak was begonnen. Hamburger was op dat moment echter 'nog maar' een drukbezette leraar aan de Rijks Veeartsenijschool in Utrecht, een opleiding voor veeartsen die formeel onder het middelbaar onderwijs viel, net als de Polytechnische School in Delft. Hij werkte daar onder zeer ongunstige omstandigheden: een belabberd laboratorium, een direc-

teur die wetenschapsbeoefening op zijn school niet zo nodig vond, een bediende die voortdurend dronken was. Hamburger gaf een veelheid aan vakken: fysiologie, histologie, algemene pathologie, pathologische anatomie en praktische microscopie. Maar hij maakte zich er niet van af. Toen hij de school in 1901 verliet, keken zijn studenten in hun almanak terug op de ‘prettige uurtjes’ die zij in zijn lokaal hadden doorgebracht, en refereerden zij aan zijn ‘aangename wijze van voordragen’. Maar ook konden zij zich herinneren hoe Hamburger toch nog tijd vond om onderzoek te doen. ‘’s Avonds heel laat hoorde men vaak nog het tuf-tuf van den gasmotor op zijn laboratorium.’¹¹⁹ Hij onderzocht de invloed van de ademhaling op de grootte der bloedlichaampjes, de oorsprong van de lymfe, de resorptie van voedsel door de wand van het darmkanaal in het bloed en de permeabiliteit van de dierlijke cellen voor anionen (negatief geladen moleculen in de lucht).¹²⁰ Hamburger kon dit alles alleen maar volhouden dankzij zijn enorme werkkraft en zijn efficiënte indeling van zijn tijd – en dankzij de inspanningen van zijn echtgenote, Frederica Regina Cohen (sinds 1902 Cohen Gosschalk), aan wie hij altijd zijn publicaties dicteerde.¹²¹ Erkenning kwam er door de benoeming tot lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen in 1896.

In 1901 nam Hamburger de leerstoel van Dirk Huizinga over en betrok hij het Fysiologisch Laboratorium achter het Groningse Academiegebouw. Dit gebouw, dat al weer uit 1866 stamde, was veel te klein voor zijn ambities en onmiddellijk begon Hamburger bij de curatoren aan te dringen op de bouw van een nieuw laboratorium. Ondertussen steeg de ster van Hamburger steeds hoger. Hij kreeg zo veel vragen om overdrukjes dat hij besloot al zijn inzichten samen te vatten in een groot overzichtswerk, dat tussen 1902 en 1904 verscheen als *Osmotischer Druck und Ionenlehre in den medicinischen Wissenschaften, zugleich Lehrbuch physikalisch-chemischer Methoden*, een ruim 1000 pagina’s tellend leerboek dat tot de introductie van de colloïdchemie het standaardwerk bleef. Hij was nu een van de toonaangevende fysiologen in Europa, een reputatie die in 1908, toen hij vierde dat hij 25 jaar daarvoor was gepromoveerd, uitdrukking vond in de aanbieding van een *Festband* van het *Biochemische Zeitschrift*. Zijn goede vriend Ernst Cohen, een leerling van Van ’t Hoff en sinds 1902 hoogleraar scheikunde in Utrecht, schreef er een biografische inleiding voor. De opening van het gloednieuwe laboratorium aan de Bloemsingel, vlak bij het Academisch Ziekenhuis, was in 1911 het volgende hoogtepunt in Hamburgers leven. Nu werd de samenwerking met de hoogleraar inwendige geneeskunde – het terrein waarop de bevindingen van het fysiologisch onderzoek toegepast moesten worden – zeer vergemakkelijkt. Inderdaad heeft Hamburger heel goed kunnen samenwerken met eerst Wenckebach en daarna Hijmans van den Bergh.

Bij de opening van het nieuwe laboratorium gaf Hamburger een uitvoerige beschrijving van zijn nieuwe instituut. Hij weidde niet alleen uit over de voordelen van de kamer met constante temperatuur – een voorziening waar hij met recht trots op was – maar wees ook op de strakke organisatie van zijn nieuwe werkplaats. Op elke verdieping bevond zich in een kast een carthotheek waarin de gehele inventaris van het laboratorium door middel van kaarten was opgetekend. Op elke kaart stond waar het voorwerp te vinden was, in welke kamer, in welke kast, op de hoeveelste plank en onder welk nummer. Iedere kast en iedere plank droeg om die reden witte geëmailleerde plaatjes met zwarte letters en nummers. Wie ergens een voorwerp wegnam, legde daar voor in de plaats een gedrukte kaart waarop ingevuld werd wie het had geleend en waar

hij het tijdelijk had opgeborgen. Het tevergeefs zoeken naar een voorwerp was er voortaan niet meer bij. Ten overvloede droeg ook elk voorwerp zelf een aanduiding van de plaats waar het thuishoorde. Maar ook elk werklokaal herbergde een complete inventaris van dat lokaal, met een alfabetische opgave van alle voorwerpen die er thuishoorden en met de plaats in de kasten waar ze te vinden zouden moeten zijn. Ten slotte was er in elk lokaal een zogenaamd breekcahier, waarin iedere laborant, assistent of technicus moest opschrijven wat hij gebroken had. Op gezette tijden werden de feitelijke inhoud van een lokaal en het breekcahier met elkaar vergeleken en als er iets ontbrak, werd er – door de tweede amanuensis-magazijnmeester – een onderzoek ingesteld.

Ook op andere manieren hield Hamburger zicht op wat er in zijn laboratorium gebeurde. Een van de assistenten had de rang van conservator en verving de hoogleraar-directeur als deze afwezig was. Iedere week ontving de hoogleraar van hem een rapport over wat er op wetenschappelijk en ander gebied in het laboratorium gebeurd was. Tevens formuleerde hij daarin opmerkingen en wensen ten aanzien van het gebouw en de inventaris. Tegenover al deze controle stond wel dat Hamburger – anders dan in het buitenland vaak het geval was – zijn assistenten heel veel vrijheid liet. Zij moesten de studenten begeleiden bij hun praktische werk, maar verder konden zij zich geheel wijden aan hun eigen onderzoek. Ze hoefden bijvoorbeeld niet de hoogleraar te helpen bij zijn collegeproeven; daarvoor schakelde deze alleen de eerste amanuensis in. Een assistentsplaats bij Hamburger was dan ook gewild en Hamburger slaagde erin zeer getalenteerde studenten een tijdlang aan zich te binden. Maar ook het technisch personeel voelde zich gekend en gewaardeerd. Die technische staf was tamelijk omvangrijk en omvatte een eerste amanuensis, een tweede amanuensis of magazijnmeester, een instrumentmaker, twee bedienden, een boerenarbeider voor het verzorgen van de dieren en het stoken van de centrale verwarming, en vier leerlingbedienden, van wie er een voor de hoogleraar werkte. Alle werkzaamheden van het technisch personeel stonden beschreven in een nauwkeurig reglement, zodat iedereen wist wat er van hem verlangd werd.

Hamburger had op zijn laboratorium dus de materiële en organisatorische infrastructuur zo geregeld dat de assistenten en promovendi al hun tijd konden besteden aan hun onderzoek, dat zij bovendien in relatief grote vrijheid konden uitvoeren – een ideaal uitgangspunt voor succes. Het betekende wel dat Hamburger een groot deel van zijn tijd kwijt was aan het beheer van zijn laboratorium, maar hij was nu eenmaal een uitermate goede organisator. Bovendien stond hij er niet alleen voor. ‘Voor de correspondentie en de administratie wordt de directeur bijgestaan door een jonge dame,’ schreef hij in 1914.¹²² Voor het eerst in de annalen van de universiteit wordt hier melding gemaakt van een secretaresse!

JAEGER EN DE SCHEIKUNDE VAN HOGE TEMPERATUREN

Zoals Hamburger begon te glimmen als het over zijn kamer met constante temperatuur ging, zo trots was zijn collega anorganische en fysische scheikunde Jaeger op de machinekamer en speciaal de ovens die hij gebruikte bij zijn onderzoek naar chemische verschijnselen bij zeer hoge temperaturen. Voor het onderwijs was zo’n dure in-

vestering misschien niet nodig, maar het moderne onderzoek vergde wel steeds grotere uitgaven voor geavanceerde apparatuur en ingewikkelde machinerie. Het onderzoek werd steeds afhankelijker van de technische infrastructuur, en een laboratorium zonder geavanceerde technologie en dus ook zonder nauwe contacten met de industrie werd steeds moeilijker voorstelbaar.

Hoe belangrijk techniek was geworden, blijkt wel uit de aanvraag die Jaeger in maart 1910 indiende voor de aanleg van een sterkstroominstallatie in het nieuwe Anorganisch-Chemisch Laboratorium aan de Bloemsingel. Het ging daarbij om een bedrag van bijna 15.000 gulden, meer dan twee keer het jaarsalaris van een senior hoogleraar. Jaegers oudere collega Eijkman, die huisde in het voormalige Farmaceutische Laboratorium aan de Grote Rozenstraat, kon daar misschien uit de voeten met een bescheiden instrumentarium om in zijn zelfgekozen isolement door te gaan met het berekenen van brekingsindexen, waarvan hij de resultaten maar voor een deel publiceerde, en dan nog in het Nederlands, niet in het Frans, Duits of Engels,¹²³ Jaeger had grootsere plannen en wilde fysisch-chemisch onderzoek doen bij zeer hoge temperaturen. Zoals Kamerlingh Onnes in Leiden inmiddels succes had geboekt met fysisch onderzoek bij extreem lage temperaturen, zo hoopte Jaeger vergelijkbare successen te boeken met de studie van het fysisch en chemisch gedrag van stoffen bij extreem hoge temperaturen – in de veronderstelling dat de natuur bij proefnemingen onder zulke extreme condities informatie prijsgeeft die zij onder normale omstandigheden nooit zal loslaten. Het experimenteren werd op die manier echter wel een heel kostbare zaak.

Jaeger had zijn aanvraag al eerder ingediend, in 1909, maar zij was toen nog even aangehouden. Nu begon de tijd echter te dringen. Het gebouw zou in 1911 worden opgeleverd en men moest nu rekening gaan houden met de levertijd van de machines. Bovendien hing wat Jaeger in zijn aanvraag de ‘instrumentele inrichting’ van zijn instituut noemde geheel af van de zekerheid of de regering het gevraagde bedrag wilde voteren:

Inderdaad bepaalt de aard dezer aanvrage volledig [curs. Jaeger], niet slechts de bijzondere werkwijze van het instituut voor de toekomst, maar bovendien voor 't grootste deel alle verdere inkoop van instrumenten, welker begroting door mij indertijd op een dergelijke basis werd gebouwd.¹²⁴

Tijdens een rondreis door Duitsland in november en december 1909 (dus vóór zijn verblijf aan het Geophysical Laboratory van het Carnegie Institute in Washington D.C., dat van oktober 1910 tot april 1911 duurde) had Jaeger zijn oorspronkelijke opzet nog op menig punt gewijzigd:

Inzonderheid heeft thans bij mij voorgezeten het denkbeeld, om bij eene installatie, welke de benodigde bewegingsvrijheid laat bij 't proefnemen, zooveel mogelijk 't feit te ontgaan, dat in afzienbaren tijd kostbare herstellingen of aanvullingen noodig zouden zijn; terwijl bovendien, in verband met de bepalingen der Elektr. Centrale te Groningen, de exploitatiekosten thans zoo laag mogelijk zijn gemaakt. Waar in de eerste toekomst het elektrisch arbeidsvermogen in alle [curs. Jaeger] takken der laboratoriumtechniek zeer snel en in den wijdsten omvang elke andere vorm van energie gaat verdringen, – kan deze aangelegenheid voor de hele verdere toekomst van 't laboratorium niet hoog genoeg aangeslagen worden.¹²⁵

In overleg met de Berlijnse firma Siemens & Halske had Jaeger daarom een nieuwe begroting opgemaakt, die de meest economische stroomlevering van het laboratorium garandeerde en waarin de zeer kostbare en snel aan vervanging toe zijnde accumulator-batterijen helemaal weggelaten waren, ten gunste van zeer moderne en zuinige keerpools-generatoren – machines bovendien die door één bediende konden worden onderhouden. Voor twee motorgeneratoren voor stroom van diverse intensiteit, bedoeld om in speciale Tamman-ovens (die niet op deze begroting stonden) hoge temperaturen te bereiken, moest echter toch nog in totaal 6300 gulden gereserveerd worden.¹²⁶ Gesteld voor deze keuze kon het college van curatoren, dat zelf geen enkele technische kennis had, niet anders besluiten dan de aanvraag met een positief advies naar de minister door te sturen, die er uiteindelijk ook zijn zegen aan gaf. Bij de opening van het nieuwe laboratorium in 1912 kon Jaeger met gepaste trots de aanwezigen langs de nieuwe ovens en generatoren leiden.

OUDE GEWOONTEN EN NIEUWE PATRONEN

Als er één ding duidelijk is na deze rondgang langs de wetenschap in de praktijk, dan is het dat de diversiteit veel groter is dan de theorie zou doen geloven. Terwijl veel vakken nog werden beoefend op een manier die al sinds mensenheugenis dezelfde was, doken er vooral in de natuurwetenschappen en de geneeskunde ten gevolge van specialisatie, methodische vernieuwingen en technologische ontwikkelingen nieuwe patronen op, die achteraf bezien alleen maar de voorbode waren van nog ingrijpender veranderingen.

Vooraf dankzij de opkomst van het moderne, grootschalige laboratorium werd de natuurwetenschap veel meer dan voorheen teamwork. In het achttiende-eeuwse kabinet kon de conservator, lector of hoogleraar alles nog zelf regelen; hooguit had hij een knecht in dienst voor het schoonhouden en installeren van de instrumenten, maar in principe kon één man alles doen. In een laboratorium als dat van Hamburger of Jaeger, waar ook veel studenten en promovendi rondliepen en vaak ingewikkelde experimenten werden uitgevoerd die veel tijd en aandacht vroegen, was dat ondenkbaar; daar was een vorm van arbeidsdeling nodig. De hoogleraar bleef alles overzien (Hamburger vooral was tegen vergaande specialisatie als dat inhield dat elk specialisme een eigen hoogleraar kreeg), maar hij moest veel van de begeleiding van de studenten overlaten aan de assistenten, die daarnaast hun eigen onderzoek uitvoerden, meer en meer in het ruimere kader van het onderzoeksprogramma dat de hoogleraar had uitgedacht. Terwijl de historici, de filologen en de wiskundigen eenlingen bleven, die ieder hun eigen onderzoek uitvoerden en slechts incidenteel onderdelen konden uitbesteden aan promovendi, werden de hoogleraren in de natuur- en scheikunde meer en meer onderzoeksleiders, die een niet onbelangrijk deel van hun tijd moesten besteden aan administratieve zaken. Tijdens de bouw van een nieuw laboratorium kon dit hun hele week vullen, maar ook daarna vergde het beheer van het laboratorium en het overzien van het werk van de assistenten, de promovendi en het technisch personeel een flink deel van hun tijd. Mutatis mutandis gold dit ook voor de hoogleraren in de medische faculteit, die een kliniek of een laboratorium onder hun hoede hadden. Wat er aan wetenschappelijke resultaten uit het werk op een laboratorium kwam, was dus bijna

altijd het product van gezamenlijke arbeid. Sommige hoogleraren accentueerden dit nog door een eigen publicatiereeks op te zetten, waarin zonder tussenkomst van derden hun resultaten gepubliceerd konden worden. De fysioloog Huizinga was daar al in 1872 mee begonnen, Kapteyn en anderen volgden hem na enige tijd. Het laboratorium werd ook een publicatiefabriek.

Dit wordt weerspiegeld in de vorm die de publicaties aannamen. Steeds meer duiken tegen 1900 de copublicaties op. Terwijl de hoogleraren doorgaans nog wel tekenden voor de leerboeken en de overzichtswerken, publiceerden ze deelpublicaties of voorstudies in toenemende mate samen met hun promovendi en assistenten. Dit systeem werd in de hand gewerkt door publicatiegewoonten van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Leden daarvan hadden het recht om artikelen of verhandelingen van niet-leden aan hun afdeling aan te bieden ter opname in de zittingsverslagen of de reeks *Verhandelingen* van de Akademie. Dit kon gaan om artikelen en verhandelingen van gearriveerde onderzoekers die om welke reden dan ook geen lid van de Akademie waren, maar ook om publicaties van beginnende onderzoekers die als promotiestudent of assistent in het laboratorium van de hoogleraar in kwestie werkten. In het eerste geval was het duidelijk dat de aanbiedende hoogleraar geen enkel aandeel had gehad in de verhandeling, maar in het tweede geval nam de hoogleraar toch een soort verantwoordelijkheid voor de degelijkheid van de publicatie op zich. Toen Haga onderzoeksresultaten van Wind ter publicatie aanbood, was het voor iedereen duidelijk dat Wind zijn experimenten had opgezet in het kader van het röntgenonderzoek van Haga, die op die manier ook een soort medeauteur werd. In andere tijdschriften dan de zittingsverslagen van de Akademie ging men er al snel toe over om de onderzoeksleider, die de publicatie doorgaans aanbood, ook werkelijk als medeauteur op te voeren (in het buitenland ging het natuurlijk niet anders). En dus komen in de publicatielijst van een scheikundige als Holleman of een natuurkundige als Haga al vóór 1900 steeds meer publicaties voor die geschreven zijn samen met een of soms twee promovendi of assistenten. Niemand had toen kunnen bevroeden dat er ooit een tijd zou komen waarin het in bepaalde disciplines niet ongebruikelijk zou zijn om tientallen onderzoekers op te voeren als auteur, maar de eerste stap in die richting was rond 1900 al gezet.¹²⁷

De ruimte die de hoogleraar zijn promovendi en assistenten liet om hun eigen richting in het onderzoek te kiezen verschilde van geval tot geval. Een botanicus als Moll was daarin veel strikter dan een fysioloog als Hamburger. Ook al had Hamburger zelf nooit in Duitsland gewerkt, hij was goed bekend met het Duitse systeem, waarin assistenten onderzoek uitvoerden dat strak aansloot bij het werk van de hoogleraar. Hijzelf schonk zijn assistenten echter veel meer vrijheid, in de verwachting dat zij op creatieve wijze van die vrijheid gebruik zouden maken. Dit had tot gevolg dat zijn laboratorium voor net afgestudeerde jonge fysiologen een gewilde plek was om een tijdlang assistent te worden. Veel bekende fysiologen in Nederland hebben dan ook voor kortere of langere tijd bij Hamburger de kunst afgekeken, alvorens elders hun carrière voort te zetten. Een goed voorbeeld is de medicus Isidore Snapper, die in Amsterdam geneeskunde had gestudeerd en na zijn artsexamen in 1911 assistent was geworden van de Utrechtse gynaecoloog B.J. Kouwer.¹²⁸ Deze nogal behoudende, sterk op Duitsland georiënteerde verloskundige kon het echter niet goed vinden met de te onafhankelijke Snapper, die daarom al na een jaar, zonder verdere vooruitzichten, naar Amsterdam terugkeerde.

Daar wees een familielid hem op de mogelijkheid het eens bij Hamburger in Groningen te proberen. Voor een Amsterdammer als Snapper lag Groningen even ver van Amsterdam als Vladivostok van Moskou, maar hij probeerde het toch maar. En het klikte. Hamburger zette zijn nieuwe assistent op een onderzoek dat op niets uitdraaide, Snapper koos toen een voor een veelbelovender onderzoekslijn (de retentie van chloor in urine) en Hamburger schonk hem zijn vertrouwen. Tot verdriet van Hamburger, die in Snapper een mogelijke opvolger zag, stapte deze kort na zijn promotie over naar de interne kliniek, waar hij samen met Wenckebachs opvolger Hijmans van den Bergh een bruikbare kwantitatieve methode voor de bepaling van de galkleurstof bilirubine ontwikkelde. Snapper was geen gemakkelijke man, maar met de uitermate diplomatieke Hijmans van den Bergh (die bekend als stond de 'fluwelen professor', omdat hij tot het uiterste vermeed om ruzie met iemand te krijgen) kon hij het goed vinden.¹²⁹ In mei 1914 werd hij assistent en tot 1917, toen hij naar Amsterdam terugkeerde en daar spoedig hoogleraar interne geneeskunde werd, bracht Snapper een uitermate leerzame en succesvolle tijd in Groningen door.

Door de steeds grotere rol die de techniek in het laboratorium en de operatiekamer ging spelen, werd ook de rol van het technisch personeel steeds belangrijker. Elk laboratorium had een amanuensis, een instrumentmaker, een of twee bedienden en een stuk of wat leerjongens. De meesten zijn tamelijk anonieme figuren gebleven, maar voor het reilen en zeilen van het laboratorium waren deze 'onzichtbare handen' onmisbaar.¹³⁰ Van slechts een paar weten we iets meer omdat ze voor de hoogleraar en zijn assistenten essentiële apparatuur wisten te construeren, zoals de instrumentma-

Afb. 44 De instrumentmakerswerkplaats in het Natuurkundig Laboratorium, ca. 1900. Door de ramen heen zijn de huizen aan de overkant van de Westersingel te zien. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

ker Vonk van het Natuurkundig Laboratorium, die ook weleens wat voor Heymans deed, en de amanuensis Bootsgezel van de interne kliniek, die Wenckebach hielp met het construeren van de stereoscoop en het Groninger statief.¹³¹ Maar afgezien van dit soort gevallen weten we heel weinig over het technisch personeel; we weten alleen dat het er was en dat het belangrijk was. Achteraf valt het volle licht altijd op de lucide inval van de hoogleraar en wordt geen melding meer gemaakt van de kleine, maar even cruciale aanpassingen die de instrumentmaker of de amanuensis in de proefopstelling had doorgevoerd. In het laboratorium heerste nog de oude scheiding tussen hoofd en hand en tussen theorie en praktijk.

Maar wat een instrumentmaker of een amanuensis kon doen, was altijd beperkt: als de techniek werkelijk een hoofdrol ging spelen in het onderzoek, was contact met de industrie essentieel. Zelfs Heymans was voor zijn toch verhoudingsgewijs primitieve apparatuur steeds meer afhankelijk van Duitse firma's. De eerste röntgenfoto's werden nog gemaakt door de onderzoekers zelf, maar al heel snel sprong de elektrotechnische industrie in het gat en kwam de fabrieksmatige productie van röntgentoestellen op gang. Siemens & Halske, de firma die Wenckebach hielp bij het maken van het Groninger statief, zag een markt voor zich van sanatoria, gewone ziekenhuizen en zelfs huisartsen die een dergelijk apparaat zouden willen hebben om zelf diagnostisch onderzoek te kunnen doen. En Jaeger had voor zijn nieuwe onderzoekslijn – scheikunde bij zeer hoge temperaturen – elektrische ovens nodig die alleen de Duitse industrie kon leveren, de zogenaamde Tamman-ovens, meer dan 6000 gulden per stuk. Wederom was het de firma Siemens & Halske die deze ovens leverde. Ook dit was nog maar het begin van een ontwikkeling die nog veel grootsere vormen zou aannemen. Maar het begin was er: omdat geavanceerd onderzoek steeds afhankelijker werd van de moderne techniek, waar soms de wetenschappers zelf de ideeën voor leverden, zoals bij de röntgentoestellen, raakten de universitaire wetenschap en de technische industrie steeds meer met elkaar verstrengeld.

WAARTOE WETENSCHAP? ZUIVER OF TOEGEPAST?

De contacten met de technische industrie attenderen ons op het feit dat het universitaire onderzoek niet geheel buiten de samenleving om ging. Maar ook onderzoekers die zulke contacten niet hadden, waren zich er maar al te zeer van bewust dat hun onderzoek zich niet in het luchtledige afspeelde, maar in een concrete maatschappelijke context, waar zij zich ook beslist niet van wilden isoleren. Er bestaat een hardnekkig beeld dat in de klassieke universiteit zoals deze (in Nederland) rond 1900 vorm kreeg het wetenschappelijk onderzoek buiten de samenleving stond en alleen haar eigen interne logica volgde. Op het eerste gezicht heeft het er ook veel van weg dat de elektromagnetische onderzoekingen van Lorentz in Leiden, de fysische chemie van Van 't Hoff in Amsterdam, het embryologisch onderzoek van Hubrecht in Utrecht en de zoektocht naar de structuur van de kosmos van Kapteyn in Groningen voorbeelden zijn van wetenschap die geheel omwille van zichzelf werden beoefend, alleen omdat het zulk uitdagend onderzoek was. Maar als we beter kijken, blijkt dat in bijna alle gevallen ideeën over het maatschappelijk nut niet ver weg waren. Onderzoekers vroegen zich wel de-

gelijk af hoe zij zich maatschappelijk nuttig konden maken en stonden open voor vragen die zich in de maatschappij voordeden. Een ivoren toren is de universiteit nooit geweest, ook in deze tijd niet.

Het aantal voorbeelden van hoogleraren die zich voor maatschappelijke problemen interesseerden of hun wetenschap voor de oplossing van maatschappelijke vraagstukken inzetten, is legio. Het werk van de staathuishoudkundige Cort van der Linden was mede bedoeld om de sociale en economische ontwikkeling van Nederland in goede banen te leiden, de wiskundige De Boer hielp begrafenisfondsen met het berekenen van de beste premie voor hun klanten, de filoloog Sijmons zette zich erg in voor het optuigen van een goede lerarenopleiding en de hygiënist Fokker mengde zich met zijn specifieke kennis in maatschappelijke discussies over de besmettelijkheid van tuberculose (en dus over de vermeende noodzaak van isolering van teringlijders in sanatoria). Zelfs een historicus als Blok kon moeiteloos beweren dat hij met zijn colleges en geschriften bijdroeg aan de versterking van het natiebeseft. Daarnaast werden in deze tijd de eerste contouren zichtbaar van wat wij nu de sociale wetenschappen noemen. Maar de nauwe band tussen universiteit en samenleving was bij voorbaat al gegeven doordat de hoogleraren de nieuwe generatie artsen, predikanten, juristen, chemici en leraren opleidden waaraan de kennisintensieve samenleving die Nederland aan het worden was behoefte had. Hoger onderwijs is de beste vorm van kennisbenutting of valorisatie die er is. Sinds we economische modellen (waarin alleen met investeringen gerekend kan worden die een concreet rendement opleveren) zijn gaan verwarren met de realiteit, wordt dat vaak over het hoofd gezien, maar ook een niet-econoom kan makkelijk begrijpen dat zonder hoger onderwijs Nederland al heel snel een verarmd, onbeschaafd en primitief land zou worden.

De band tussen hoger onderwijs en samenleving gaf aanvankelijk weinig aanleiding om er in rectorale redes of oraties expliciet over te reflecteren. Hoger onderwijs was altijd al voor een belangrijk deel beroepsvoorbereiding geweest en de positie van de industrie was in Nederland rond 1880 nog zo ondergeschikt dat over de verhouding tussen universiteit en industrie nauwelijks nagedacht hoefde te worden. Rond 1900 was de situatie wel veranderd. Bovendien was het gegeven het zogenaamde bankroet der wetenschap (de uit Frankrijk overgewaaid discussie over het vermeende morele falen van de wetenschap) handig om ter legitimatie van de wetenschap juist haar nuttige betekenis wat meer te benadrukken. Discussies over een oud thema als de vermeende verwording van de universiteit tot een vakschool, waar alleen maar die dingen werden geleerd die rechtstreeks van belang waren voor de latere beroepsuitoefening of die een direct maatschappelijk nut opleverden, kregen daarmee na 1900 een nieuwe actualiteit.

Om in deze discussie enige helderheid te verschaffen stelde de botanicus Moll als scheidend rector in september 1910 het probleem nadrukkelijk aan de orde in zijn al geciteerde rede 'De idee der universiteit in haar toekomstige ontwikkeling'. Hij maakte al meteen een onderscheid tussen vrije en toegepaste wetenschap. Vrije wetenschap is die wetenschap die omwille van zichzelf wordt beoefend, toegepaste wetenschap is elke vorm van wetenschap die beoogt een buitenwetenschappelijk probleem op te lossen. Dat was geen absoluut, van nature gegeven onderscheid: of een bepaald onderzoek vrij of toegepast was, hing af van de intenties van de onderzoeker. Wat voor de een vrij onderzoek is, is voor een ander misschien toegepast. In de universiteit komen beide

vormen van wetenschap voor, aldus Moll, maar de vrije wetenschap heeft ontegenzeggelijk meer prestige. Een jaar daarvoor had hij zich in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen nog veel sterker uitgedrukt. In het levensbericht van zijn leermeester C.A.J.A. Oudemans, die jarenlang secretaris van de Afdeling Natuurkunde was geweest, zei Moll:

Naar mijne overtuiging komt het bij de beoordeeling van wetenschappelijk werk in laatster instantie alleen daarop aan, of het is voortgekomen uit zuiver wetenschappelijken drang, dat wil zeggen uit het verlangen naar de vreugde, die het zoeken en vinden der waarheid den mensch kan verschaffen. Alleen hetgeen daaraan zijn ontstaan te danken heeft, bezit in de wetenschap werkelijke waarde, hetgeen uit andere motieven, maatschappelijk, persoonlijk egoïstisch of welke ook is voortgekomen, is waardeloos.¹³²

Nu, in 1910, wilde Moll de toegepaste wetenschap wel wat meer krediet geven, maar de zuivere wetenschap bleef op de universiteit belangrijker dan de toegepaste. Hij was het daarom fundamenteel oneens met de Utrechtse zintuigfysioloog Hendrik Zwaardemaker, die in maart 1910 in zijn diesrede als rector magnificus van Utrecht had beweerd dat alle wetenschap ten diepste toegepaste wetenschap is en bedoeld is om de mensheid ten dienste te zijn. De sterrenkundige die 's nachts naar de sterren tuurt kan nog de illusie hebben dat hij alleen omwille van de wetenschap leeft, maar de patholoog weet wel beter: alleen het besef voor de lijdende mens te werken houdt hem staande en uiteindelijk dient ook de sterrenkundige de zeevaarder tot gids, zoals de filosoof ons inzicht in wezenlijke levensvragen verdiept en de historicus de volkseenheid versterkt. De enige concessie die Zwaardemaker nog wilde doen was dat de werking van de wetenschap groter wordt naarmate zij minder rechtstreeks beoogt nut te stichten:

Hoe paradox het moge klinken, die vruchten zullen des te talrijker en des te grooter zijn, naarmate het genoten onderwijs, althans in eersten aanleg, minder rechtstreeks op de praktijk is gericht en juist daardoor des te stelselmatiger kan worden gegeven.¹³³

Op die manier konden Moll en Zwaardemaker elkaar alsnog de hand geven – via verschillende redeneringen kwamen ze tot dezelfde conclusies – maar hun uitgangspunten bleven wezenlijk verschillend. Voor Moll stond de vrije wetenschap nadrukkelijk boven de toegepaste. Vrije wetenschap is het voedsel voor de geest, terwijl de resultaten van de toegepaste wetenschappen eerder de geneesmiddelen zijn die de maatschappij nodig heeft om overeind te blijven. Maar een medicijn verliest haar waarde waar het voedsel ontbreekt.¹³⁴ Bovendien was toegepaste wetenschap veel meer afhankelijk van vrije wetenschap dan andersom. De toegepaste wetenschap heeft de vrije wetenschap nodig om verder te komen, want zonder de voortdurende inbreng van de nieuwe vondsten van de vrije wetenschap raken de toepassingen die bedacht zijn snel uitgeput en komt hun verdere ontwikkeling tot stilstand; ze zijn als het ware uitontwikkeld en er moet iets nieuws bedacht worden.

Voor Moll stond het dan ook buiten kijf dat elke hoogleraar in zijn onderwijs aandacht moest besteden aan zowel de vrije als de toegepaste wetenschap. De ideale universiteit was in zijn ogen een universiteit waar een 'harmonische verbinding' bestaat tussen beide vormen van wetenschap, zonder dat de een door de ander wordt verdrukt. Ooit waren de universiteiten zuivere vakscholen, maar inmiddels hebben de universi-

teiten ook de zegeningen van de vrije wetenschap leren kennen en worden vrije en toegepaste wetenschap beide erkend. Tot wederzijds voordeel, want de toegepaste wetenschap gedijt het best in een omgeving waarin ook de vrije wetenschap haar rechtmatige plaats heeft – en andersom:

Zoo kom ik tot het besluit, dat wij aan onze Universiteiten vinden een prachtige, vruchtbare vereniging van twee hoogst belangrijke beginselen der wetenschap. Vrije en toegepaste wetenschap naast, niet tegenover elkander; de eerste zekere leiding gevend, die door de laatste gaarne wordt aanvaard, omdat zij niet berust op pretenties, maar op het eenvoudige feit, dat het oneindige het beperkte, en het eeuwige het tijdelijke omvat.¹³⁵

Om die reden achtte Moll het kwalijk dat er een aparte Technische Hogeschool in Delft bestond en dat het er ook op leek dat er voor de handelswetenschappen in Rotterdam en voor de landbouwwetenschappen in Wageningen een aparte hogeschool zou komen. Deze praktische wetenschappen konden het best beoefend worden in breed universitair verband, waar ze vanuit andere faculteiten en ook door het ideaal van de vrije wetenschap gevoed konden worden.

Moll spande zich vooral in om in Groningen het onderwijs in de landbouwkunde van de grond te krijgen. Hij was actief als bestuurslid van de Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen en schreef voor de Inenschakelingscommissie een rapport waarin hij ervoor pleitte de toekomstige Landbouwhogeschool in Groningen onder te brengen, als zesde faculteit van de universiteit.¹³⁶ De commissie deed er niet veel mee, maar Moll was niet voor één gat te vangen. In november 1907 stelde hij na een bezoek aan het proefstation van een Zweedse vereniging voor zaadveredeling in Svälov (een dorpje ten noorden van Malmö) het bestuur van de Groningse Vereniging voor in Groningen een bijzonder hoogleraar in plantveredeling aan te stellen, die een vergelijkbaar instituut zou moeten leiden. Hij wist het bestuur zover te krijgen om de directeur van het Zweedse instituut, de hoogleraar Hjalmar Nilsson, uit te nodigen naar Groningen te komen en enige voorlichting te geven. In het najaar van 1908 gaf de Zweedse gast in het Botanisch Laboratorium een cursus van twaalf voordrachten over zaadveredeling (in het Duits) en tussendoor legde hij bezoeken af aan landbouwbedrijven in de provincie. Aan het eind van zijn verblijf schreef Nilsson een rapport met aanbevelingen voor een op te richten instituut. In 1909 nog stuurde Moll zijn assistent Philippus van Harreveld naar Svälov om de banden nauwer aan te halen. Verder wist de Vereniging gedaan te krijgen dat haar secretaris, mr. I.B. (Bennie) Cohen, rentmeester der stadsbezittingen in Groningen, in 1910 aan de juridische faculteit verbonden werd als buitengewoon hoogleraar agrarisch recht. Hij opende zijn lessen op 24 september 1910 met een rede over 'Landbouw en sociale wetenschap', waaruit wel blijkt dat hij zijn leeropdracht heel ruim opvatte.¹³⁷ Maar dat haalde niets uit. Het ministerie van Landbouw, Handel en Nijverheid vestigde in 1912 het instituut voor zaadveredeling niet in Groningen, maar in Wageningen, bij de Rijks Hogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool.¹³⁸ Wageningen moest het centrum van de landbouwwetenschap in Nederland worden. Daarom werd de leeropdracht van Cohen in 1913 uitgebreid met burgerlijk recht en werd hij als gewoon hoogleraar volwaardig lid van de juridische faculteit. Maar de droom om ooit in Groningen theoretische wetenschap en praktische kunde met elkaar te verbinden bleef.

6 SCHIJN EN WEZEN VAN HET STUDENTENLEVEN

De vader van Karel Bermans was ontvanger der directe belastingen in het provincie-stadje B... en verdiende voldoende om zijn zoon te laten studeren, dacht hij. Maar kort voordat Karel naar de universiteit zou gaan, kwam vader te overlijden en bleef moeder achter met een klein pensioen. Als zus Marie 'in een conditie' zou gaan (gouvernante zou worden) en Karel zijn eigen geld zou gaan verdienen, zou moeder Bermans het net kunnen redden. Studeren zat er voor Karel niet meer in. Maar gelukkig was er een oom die zich over hem ontfermde. Deze oom regelde een beurs van 200 gulden en stopte Karel ook wat van zijn eigen geld toe, terwijl zijn moeder hem, door zichzelf heel krap te zetten, soms ook nog wat mee kon geven. Zo ging Karel alsnog naar de universiteit te G... om daar oude talen te studeren. Hij had echter geen geld om lid te worden van het studentencorps. Ook toneelvoorstellingen en concerten moest hij aan zich voorbij laten gaan. Als hij aan het eind van de middag onder de helverlichte ramen van de studentensociëteit doorliep, hoorde hij wel de opgewonden kreten van de studenten die aan het biljarten waren, maar voor hem was dat niet weggelegd. Karel bracht zijn vrije tijd meest door op een eenvoudig kamertje met wat aftandse meubelen, zonder vrienden en slechts af en toe bezocht door een andere niet-georganiseerde student of een oude schoolvriend – als die tijd had. Toen Karel kandidaatsexamen deed en 'magna cum laude' slaagde, was er alleen die oude schoolvriend om hem te feliciteren, terwijl degene die na hem kwam en er maar net doorheen rolde, wel uitbundig gefeliciteerd werd door zijn vele vrienden van het corps. Kort na het kandidaats verliet Karel de universiteit al weer en werd hij leraar klassieke talen aan een gymnasium in een klein provinciestadje, een gortdroge, in zichzelf gekeerd docent.

In de wetenschappelijke wereld maakt hij naam door zijne werken; in de maatschappelijke wereld is hij bijna nog een vreemdeling. Zijn omgang is tot hoogst enkelen beperkt, overigens heeft hij zich spoedig teruggetrokken. Hij is teruggedeeinst voor den groentijd der maatschappij, hij leeft voor zijne boeken, hij ... de vroeger zoo lustige en vroolijke gymnasiast.

Hij had wel gestudeerd, maar student geweest was hij niet.¹

Het is maar een verhaaltje, verschenen in de *Groningsche Studenten Almanak voor 1877*, maar het geeft perfect weer hoe men in het laatste kwart van de negentiende eeuw in Groningen over studeren en student-zijn dacht. Aan de universiteit leerde men niet alleen een vak, men leerde er ook hoe men zich in de grote wereld moest bewegen, hoe men vrienden maakte, hoe men vooruit kon komen. Maar daarvoor moest men wel lid zijn van het studentencorps, want het corps was bij uitstek de leerschool voor het *savoir-vivre*.

Wie terugschrok voor de harde ontgroening of gewoon geen geld had, werd misschien heel geleerd, maar werd beslist geen man van de wereld.

Zo dacht het corps erover, maar ondertussen veranderde de wereld buiten het corps vrij fundamenteel. De democratisering van de samenleving bracht nieuwe groepen naar de universiteit en die nieuwe studenten stonden vreemd tegenover alles waar het corps voor stond. Ook al bloeide in Groningen *Vindicat atque Polit* ogenschijnlijk als nooit tevoren, het aantal niet-aangesloten studenten nam gestadig toe en deze zogenaamd ongeorganiseerden waren niet langer de schuwe en onzichtbare personages van vroeger, met wie niemand rekening hoefde te houden. Het werd steeds moeilijker vol te houden dat alleen het corps de toegang tot de grote wereld was, ook al bleef *Vindicat* stug volhouden dat dat wel zo was.

DE 'GEMIDDELDE' STUDENT

Het provinciestadje B... waar Karel Bermans vandaan kwam, zal niet ver van Groningen hebben gelegen. Uit het *Album studiosorum* blijkt namelijk duidelijk dat Groningen verreweg de meeste studenten rekruteerde uit de nabije omgeving van de stad. Sinds het midden van de eeuw was Groningen steeds meer een strikt regionale universiteit geworden en die tendens werd na 1876 maar heel langzaam weer omgebogen. De studentenaantallen groeiden dan wel weer – die groei was overigens kort voor 1876 al ingezet – maar het bleven vooral studenten uit de drie noordelijke provincies en in hoofdzaak Groningen en Ommelanden.

Het regionale karakter van de Groningse studentenschaar blijkt duidelijk uit de cijfers over de nieuwe inschrijvingen vanaf het collegejaar 1877-1878, het eerste jaar onder de nieuwe wet. Volgens het officiële inschrijvingsregister (waarin ook de geboorteplaats vermeld is) schreven zich in het eerste jaar onder de nieuwe wet 43 nieuwe studenten bij de rector magnificus in (zie tabel 8). Meer dan de helft van hen (om precies te zijn 55,8 procent) was afkomstig uit de eigen provincie. In de jaren daarna werd

TABEL 8 HERKOMST VAN DE GRONINGSE EERSTEJAARSSTUDENTEN

	1877-1878	1880-1881	1890-1891	1900-1901	1910-1911
Groningen-stad	12 (27,9%)	16 (21,0%)	16 (16,3%)	21 (23,6%)	18 (12,1%)
Ommelanden	12 (27,9%)	16 (21,0%)	33 (33,6%)	27 (30,3%)	34 (22,8%)
Friesland	8 (18,6%)	25 (32,9%)	26 (26,5%)	17 (19,1%)	22 (14,8%)
Drenthe	2 (4,6%)	3 (3,9%)	3 (3,0%)	2 (2,2%)	7 (4,7%)
Overijssel	3 (6,9%)	5 (6,5%)	3 (3,0%)	2 (2,2%)	5 (3,6%)
Overig Nederland	6 (13,8%)	4 (5,2%)	14 (14,2%)	16 (18,0%)	53 (35,6%)
Koloniën	– (0,0%)	2 (2,6%)	3 (3,0%)	4 (4,5%)	7 (4,7%)
Buitenland	– (0,0%)	5 (6,5%)	– (0,0%)	– (0,0%)	3 (2,0%)
Totaal	43	76	98	89	149

dit wel iets minder, maar onder de studenten hadden de Groningers een duidelijk overwicht. De anderen hadden zich maar aan te passen. Buitenlanders deden Groningen niet meer aan. De eerste in het buitenland geboren student was in 1879-1880 de twintigjarige Willem Hendrik Kramer uit Velthusen (Pruisen), een Oost-Fries die in Groningen theologie kwam studeren. In 1880-1881 volgden echter drie andere Oost-Friezen, een student uit Hannover, een uit Paramaribo, een uit Soerabaja en een uit Kaapstad. Maar het segment buiten Nederland geboren studenten bleef heel klein.

De gemiddelde leeftijd van de eerstejaars in het jaar 1877-1878 lag ruim boven de 21 jaar (21,65 jaar, om precies te zijn), maar dat is ietwat misleidend omdat in dat jaar een paar beduidend oudere studenten (zoals de zuster van Aletta Jacobs, Charlotte Jacobs, die op moment van inschrijving 30 jaar was) het gemiddelde erg omhoogtrokken. Meer dan de helft van de studenten was jonger dan 20 jaar, wat geheel in de lijn der verwachting ligt. De 'gemiddelde' student was nog altijd de adolescent die tussen jeugd en volwassenheid in zweefde en de grenzen verkende van wat er op die leeftijd mogelijk was. Extreem jonge studenten, zoals tijdens het ancien régime en ook nog onder de oude wet voorkwamen, waren er niet meer bij. De jongste student in 1877-1878 was 17 jaar op het moment van inschrijving.

Studeren was nog steeds niet goedkoop. Hoeveel voor een jaar studie opzijgelegd moest worden, is moeilijk te zeggen, maar een aardige indicatie geeft de begroting die de ontvanger der rijksbelastingen te Leeuwarden Jelle Troelstra in 1882 opstelde toen zijn zoon Pieter in Groningen rechten ging studeren (zie tabel 9). Het is duidelijk dat Troelstra jr. van plan was in Groningen volop aan het corporale studentenleven deel te nemen en veel geld nodig had. Maar wie thuis bleef wonen, zich in zijn drankgebruik wat matigde of het lidmaatschap van het corps versmaadde, kon (in Groningen) van minder dan 1000 gulden rondkomen. Had een student vier jaar collegegeld betaald, dan was hij in de jaren daarna daarvan vrijgesteld.

Ouders die geen 1000 gulden opzij konden zetten, konden altijd nog proberen hier of daar een beurs te bemachtigen. Voor getalenteerde leerlingen uit minvermogene gezinnen waren per jaar zes rijksbeurzen beschikbaar (zie hoofdstuk 2), elk ter grootte van 800 gulden en vrijstelling van collegegeld. Anderen konden een beroep doen op particuliere fondsen, die doorgaans lagere bedragen uitkeerden. Er was een beursfonds van de Vereniging van Burgemeesters, het Wessel Ganzevoortfonds en het Fonds van de Hoogleeraren.² Verder ondersteunde het Groninger Universiteitsfonds vanaf 1893 een paar studenten met toelagen van wisselende grootte.³ Minvermogene studenten die geneeskunde gingen studeren en beloofden na hun studie als officier van gezondheid in het leger te gaan, kregen een jaarlijkse beurs die ze alleen hoefden terug te betalen als ze toch niet in het leger gingen of voortijdig de dienst verlieten. Wenckebach, de hoogleraar interne geneeskunde, was zo iemand, die zelfs als hoogleraar nog bezig was zijn studieschuld af te betalen. Mede dankzij dit soort financiële steun steeg geleidelijk het aandeel van studenten uit het middensegment van de samenleving (winkeliers, het middenkader van rijk en gemeente, kleinere handelaren en ondernemers, schoolhoofden en onderwijzers), terwijl het aandeel van studenten uit de maatschappelijke bovenlaag (adel, patriciaat, geleerde stand) navenant daalde. Het aantal echt gefortuneerde studenten was trouwens in Groningen altijd al geringer geweest dan in Leiden of Utrecht.

TABEL 9 DE BEGROTING VAN DE STUDIE VAN PIETER JELLES TROELSTRA (IN GULDENS)⁴

Jaarlijks		Extra uitgaven [alleen in 1882]	
Kamerhuur	216	Entree corps	55
Collegegelden	200	Groenjolen	15
Contributie corps	23	Cadeau patroon	10
Tafel ⁵	240	Schrijftafel	20
Weekboekje ⁶	100	Totaal	100
Vuur, licht en kachel	36		
Boeken en papier	20		
Wijn enz. op de kamer	75		
Contributien	20		
Sigaren en tabak	35		
Harmonie	15		
Uitgaan Harmonie	20		
Schouwburg	10		
Kroegvertering	140		
Oppasser en fooien ⁷	30		
Totaal	1180		
Andere uitgaven (rûzen) ⁸	20		
Totaal	1200		

Ondanks hun geringe aantal waren de studenten in de publieke ruimte goed te herkennen. Zeker tijdens de ontgroening van het studentencorps in september en oktober, als de nieuwelingen met hun kaalgeschoren hoofden, hun afgetrapte jasjes met lage boorden en hun platte petten zich schichtig over straat bewogen op weg naar een ouderejaars die hen besteld had. Na afloop van de rectoraatsoverdracht in september bood het corps de senaat 's avonds een serenade aan, op de dies van het corps (4 februari) reden de eerstejaars op karren en wagens door de stad, en als er een hoogleraar of curator overleden was en de familie het door Vindicat aangeboden *funus* had geaccepteerd, liepen de studenten met hun corpsvaandel heel nadrukkelijk mee in de begrafenisstoot. En als er een student voor een examen geslaagd was, was er de onvermijdelijke rondrit in een open landauer door de stad. Als ten slotte de *Studenten Almanak* uitkwam, midden december, dan ging de almanakredactie in een soortgelijke wagen de academische en stedelijke autoriteiten langs om een exemplaar aan te bieden. Maar ook zonder een bepaalde aanleiding waren de studenten met hun wie-doet-me-wat houding op straat en in cafés duidelijk herkenbaar. De geijkte attributen van 'het' student, zoals de wandelstok en de hond, verdwenen wel geleidelijk uit het straatbeeld, maar studenten verraadden zich nog altijd door hun uitdagende opmerkingen en hun bravoure. Ook al waren het treiteren van de politie en de bijna rituele gevechten met slagjongens en

sjouwers iets uit het verre verleden geworden, de studenten bleven de kleine burgerij graag een beetje provoceren. Toen eind december 1912 een handelsman uit Rotterdam in café De Kroon aan de Vismarkt een zevental fuivende jongelieden allerlei antisemitische opmerkingen hoorde maken tegenover Joodse bezoekers ('Wat stinkt het hier van Jeuden, ober!'), identificeerde hij hen moeiteloos als studenten.⁹ En niemand twijfelde eraan dat deze studenten lid waren van het Groningse studentencorps, dat zich in deze tijd nog altijd 'de' vertegenwoordiger van de Groningse studentengemeenschap waande.

DE GOUDEN JAREN VAN HET CORPS (1876-1890)

Het Groningse studentencorps *Vindicat atque Polit* maakte op het breukvlak van de negentiende en de twintigste eeuw glorieuze tijden door. 'Nimmer kende de corporale studentencultuur een meer ostentatieve bloei dan in de periode tussen 1880 en 1914,' schreef de universiteitshistoricus Pieter Caljé in 2009.¹⁰ Het was inderdaad de gouden eeuw van de Groningse studentencultuur. Maar wie scherper toeziet, ontdekt dat die karakterisering eigenlijk alleen maar opgaat voor het decennium tussen ongeveer 1880 en 1890. Dat waren de jaren waarin de klassieke corporale studentencultuur zich vormde, die nog lang daarna (en soms, lijkt het, tot de dag van vandaag) het beeld is blijven bepalen. In een eerder stadium (ten tijde van de conflicten tussen de aristocraten en democraten rond 1867) had *Vindicat* ervoor gekozen het corporale leven op het spoor te zetten van uiterlijke representatie en een duur sociëteitsleven, en nu plukte men daar de vruchten van: eerst de bloei, later het inzicht dat het corps bezig was zo zijn eigen graf te graven. In de jaren negentig van de negentiende eeuw maakte daarom de zelfverzekerde houding van de Groningse corpsstudenten plaats voor onzekerheid en zelfkritiek. Pas na de eeuwwisseling herwon *Vindicat* weer wat van zijn oude zelfvertrouwen, maar onder zodanig gewijzigde omstandigheden dat een terugkeer naar de gouden jaren tachtig uitgesloten was. Dat was overigens elders niet veel anders. Ook in de andere universiteitssteden in Nederland vormden de jaren negentig van de negentiende eeuw voor het klassieke studentenleven een tijd van crisis en twijfel.¹¹

In 1876, toen het voor de Groningse universiteit erop of eronder was, hadden de Groningse studenten, verenigd in *Vindicat atque Polit*, zich van hun beste kant laten zien. Onder leiding van rector Heike Kamerlingh Onnes had het corps voorbereidingen getroffen zowel voor een plechtige *funus*, wanneer Groningen opgeheven zou worden, als voor een groots feest, mocht Groningen behouden blijven. Het werd een feest, een daverend feest. Een serenade, een *soirée musicale*, een matinee, een muziekkuitvoering en als apotheose een gekostumeerd studentenbal in Sociëteit De Harmonie. De grote zaal van De Harmonie was voor de gelegenheid met fonteinen, rotsen, grotten en guirlandes tot een waar lusthof omgetoverd.¹² De studenten lieten duidelijk zien dat er nog voldoende leven in *Vindicat* zat, ondanks het sterk teruggelopen ledenaantal. Zij konden de toekomst met vertrouwen tegemoet zien.

Inderdaad bleek zowel de universiteit als het studentencorps over een grote veerkracht te beschikken. Na de invoering van de nieuwe wet nam het aantal studenten in Groningen weer continu toe en mocht ook *Vindicat* zich verheugen in een gestage aan-

was van nieuwe leden. Na het dieptepunt van 116 leden in 1870 telde Vindicat in 1880 al weer 170 leden en daarna groeide dat aantal versneld door naar 286 in 1890.¹³ Zo veel leden had Vindicat nog nooit gehad. Nog belangrijker was dat de vereniging in die jaren een nieuw en ongekend elan aan de dag legde. Zo ontstonden er rond 1880 opeens weer tal van nieuwe subverenigingen. Vóór 1876 kende Vindicat er al een paar: Dicendo Discimus voor de letterkundige vorming, afzonderlijke bittergenootschappen voor dranklustige Ommelanders, Friezen en Stadjers, de Rijclub, de schaakclub Ludendo Studemus en de schaatsclub onder het motto 'Doe wel en zie niet om'. Maar de scherm-school was opgeheven, de Juridische Debatingclub kwakkelde en de studentenvereniging voor de Nederlandse letteren, Belgicis Litteris Sacrum, leidde een kwijnend bestaan; ze werd in 1879 opgeheven.¹⁴

Naast de oude verenigingen, die soms tot nieuwe bloei kwamen, verschenen nu tal van nieuwe verenigingen. Al in het jaar van de redding van de Groningse universiteit verzamelden de Drentse leden van Vindicat al hun moed om een eigen bittergenootschap op te richten. Op 20 november 1876 zag 't Landschap 'Drenth' het levenslicht. Het jaar daarop begonnen de Groningse corpsstudenten in groepsverband te roeien. In het voorjaar van 1877 kochten een paar studenten voor 20 gulden een roeiboot om zo nu en dan een pleziertochtje mee te maken. In Engeland was dat al een normaal verschijnsel, maar in Groningen was de roeisport nog volkomen onbekend. Een probleem was echter dat volgens de gemeentelijke verordeningen ieder schip dat de haven binnenvoer 10 cent havengeld moest betalen. Daardoor werd deze nieuwe liefhebberij wel erg begrotelijk en daarom richtten de studenten zich tot het college van burgemeester en wethouders om ontheffing voor de pleziervaart en dus ook voor hun roeiboot te vragen. Zij vertrouwden erop, schreven zij, dat het niet in de bedoeling lag om door het handhaven de gemeentelijke verordeningen 'het jongere geslacht van een gezonde lichaamsbeweging en een onschuldig genot af te houden, dat in Engeland zulk een uitbreiding heeft gekregen en waartoe de lust zich in ons land ook meer en meer vertoont'.¹⁵ De ontheffing werd onmiddellijk verstrekt en nadat de studenten er twee boten bij hadden gekocht, kon op 7 februari 1878 een studentenroeivereniging worden opgericht, met ongeveer dertig leden. Net als haar voorgangers Njord (Leiden) en Laga (Delft) koos de vereniging een naam uit de Noorse of Germaanse mythologie, Aegir, de Noorse god van de zeevaart. De eerste voorzitter was de student in de rechten Maurits Enschede.¹⁶

Aegir groeide als kool en kreeg daarom al spoedig behoefte aan een eigen boten- of schuitenhuis, waar de boten gestald konden worden en de roeiers zich konden verkleden. Er werd een lening onder professoren, curatoren en studenten uitgeschreven en na overlegging van een plattegrond en een doorsneetekening kreeg Aegir in maart 1888 van de stad toestemming om in de Zuiderhaven, tegen wat nu de Museumbrug heet, een schuitenhuis te bouwen. Om tegemoet te komen aan de bezwaren van de minister van Financiën – die vreesde voor waardevermindering van de voor woningbouw bestemde percelen aan de nog aan te leggen Praediniussingel – moest Aegir het schuitenhuis tot 2,60 meter verlagen, zodat het amper boven de kade uitstak. En zo kreeg de eerste subvereniging van Vindicat haar eigen honk, waar een paar jaar later, in 1895, ook nog een (koude) douche in werd geïnstalleerd – wat de aantrekkelijkheid van het schuitenhuis nog meer verhoogde omdat studenten die daar douchten zich een bezoek

aan het badhuis konden besparen.¹⁷ Het proces van archipelvorming, dat de universaliteit door de bouw van nieuwe laboratoria en ziekenhuizen doormaakte, kreeg dus ook al vroeg vat op het studentencorps.

Het bleef niet bij een bittergenootschap en een roeivereniging. Spoedig volgden het toneelgezelschap 'Neemt ons zooals wij zijn' (1879), de gymnastiek- en schermvereniging Donar (1880) en het muziek- en zanggezelschap Bragi (1882). De laatste vereniging, Bragi, vulde eigenlijk het gat dat gevallen was doordat de ooit zo populaire studentenconcerten die Vindicat al sinds 1829 voor de Groningse burgerij hield (met eigen muzikanten, soms een ingehuurd solist en altijd een bal na), in 1879 gestaakt waren. Die concerten hadden moeten wijken voor het café chantant, dat toen razend populair werd. Bragi, dat een eigen betaalde dirigent had, begon als koor, maar zou later, ondanks de hulp van jongedames uit de Groningse burgerij, moeten overschakelen op uitsluitend instrumentale muziek, kamermuziek in kleine bezetting.¹⁸ Het bal dat traditioneel na het concert gegeven werd, werd sinds 1880 een zaak die Vindicat elk jaar zelf aanpakte en waarvoor de vereniging gebruikmaakte van het orkest en de zalen van Sociëteit De Harmonie.

Het oprichten van nieuwe subverenigingen ging na 1882 gewoon door. Er kwam in 1883 een schietvereniging, Tyr geheten, die 's winters oefende in een schietbaan achter een café in de stad, 's zomers op een buitenbaan in Helpman en eenmaal per jaar in het verre Tynaarlo voor de extra lange afstanden. De leden deden dat niet alleen voor de ontspanning, maar meenden ook serieus zo een bijdrage te leveren aan de weerbaarheid van het land.¹⁹ De studenten van buiten de noordelijke provincies richtten in 1885 hun eigen bittergenootschap op, het Collegium Nationale Gelriae et Transisalaniae, en in 1888 sloten een paar wielersliefhebbers zich aaneen in de rijwiolvereniging De Douwtrappers. Vele jaren later, in 1898, volgde nog de voetbalvereniging Voorwaarts (later Forward), die in de eerste jaren alleen tijdens de ontgroening van zich liet horen, maar na 1903 ordelijk georganiseerd werd en vanaf toen geregeld tegen andere voetbalverenigingen in het Noorden uitkwam, zoals tegen Be Quick uit Groningen en Achilles uit Assen. In 1913 speelde Forward zelfs in de noordelijke hoofdklasse.²⁰

Opvallend in deze reeks is het snelgroeiende aantal sportverenigingen. In het laatste kwart van de negentiende eeuw hadden de hogere kringen in Nederland de sport ontdekt, niet alleen als aangename tijdspassing, maar ook en vooral als een middel om karakter te vormen in een tijd waarin het accent eenzijdig op intellectuele vorming had gelegen. Sport, vooral als zij werd beoefend in georganiseerd verband, zou deugden ontwikkelen die in het gewone onderwijs niet aan bod kwamen, maar die van groot belang waren om de maatschappelijke stabiliteit te garanderen. Sport werd zelfs zo populair dat sommige medici al begonnen te waarschuwen voor overdrijving – sportverdwaazing als het ware. Men had nog geen idee hoever dat later zou kunnen gaan.²¹

Niet al die nieuwe gezelschappen deden het even goed. Aegir, dat aarzelend begon en pas in 1888 na het uitschrijven van een lening een eigen botenhuis kon bouwen, werd de trots van Vindicat, maar Bragi had jaren dat er te weinig leden waren om een acceptabele uitvoering te kunnen geven. Ook waren er verenigingen, zoals De Douwtrappers, die alleen van zich lieten horen tijdens de feestweek aan het eind van de groentijd. Maar Dicendo Discimus vervulde het hele jaar door een welhaast essentiële rol in de culturele vorming van de studenten en slaagde er vrijwel elk jaar in om bekende letterkun-

Afb. 45 De studentenschaatskampioen Abraham (Bram) Hesselink in een open calèche in gezelschap van bestuursleden van de ijsclub Doe wel en zie niet om en de Friese kampioen Wiebe de Vries uit Oenkerk (met pet), nadat deze laatste op 18 januari 1887 de wedstrijd tegen Hesselink gewonnen had. Fotoverzameling Sjoerd van den Berg, Rijperkerk. Met dank aan Piet Molema, Rinse van den Berg en Ron Couwenhoven.

digen naar Groningen te halen en Groningse professoren voor een lezing te strikken.

Dat er weer pit zat in Vindicat, bleek de Groningse burgerij voor het eerst toen het corps in 1879, tijdens de lustrumfeesten, een spetterende maskerade wist te organiseren.²² In 1874 was er bij gebrek aan deelnemers geen maskerade geweest, maar er was Vindicat vijf jaar later alles aan gelegen de maskerade dit keer wel door te laten gaan. De lustrumweek, van 22 tot en met 27 september 1879, kende de inmiddels gebruikelijke elementen als een reünie van oud-studenten, verschillende concerten, een galabal, ontvangsten en kroegjolen. Maar de maskerade was zonder meer het glanspunt. Onderwerp was de intocht van graaf Edzard I van Oost-Friesland in Groningen op 1 mei 1506. De encensering was grondig voorbereid. De lustrumcommissie kon op de adviezen rekenen van mr. W.B.S. Boeles, een alumnus van de Groningse universiteit die nauw betrokken was geweest bij eerdere maskerades. Maar de ziel van de onderneming was de rechtenstudent Jan Feith, de zoon van de rijksarchivaris en later zelf ook rijksarchivaris.²³ Samen met enkele andere leden van de commissie bracht hij zelfs een bezoek aan de graaf zu Innhausen und Knyphausen op de Lütetsburg bij Norden in Oost-Friesland, waar de dochters des huizes zich voor de gelegenheid uitdosten in historische gewaden die op de Lütetsburg bewaard werden.²⁴ Dit keer waren er ook nieuwe elementen aan de maskerade toegevoegd. Op de dag na de maskerade hield de hoofdpersoon van de maskerade, de als Edzard verklede rechtenstudent en rector van Vindicat Willem Alberda van Ekenstein, een receptie, waar alle autoriteiten van Groningen hem eer kwamen bewijzen, de zogenaamde *cour plénière*. Verder nodigden de gezeten burgers

van Groningen in de week voor de feestelijkheden de deelnemers aan de maskerade uit om bij hen thuis kennis te komen maken, wat een hele week in beslag nam en de lustrumfeesten feitelijk uitbreidde tot twee weken. Volgens de auteur van het jaarverslag in de *Groningsche Studentenalmanak voor 1880* bewees het geslaagde feest andermaal 'dat het voortbestaan der Academie der burgerij nauw aan het hart ligt'.²⁵ Het feest was een duidelijke manifestatie van het snelle herstel van de Groningse universiteit.

De maskerade van 1879 maakte diepe indruk op de Groningse burgerij. Dit was de maskerade waarvan Johan Huizinga, toen nog geen zeven jaar, later schreef dat hij er zijn eerste aanraking met de geschiedenis aan te danken had gehad:

De optocht was het mooiste wat ik ooit gezien had. Ik zou er nog tal van bijzonderheden van kunnen vertellen: hoe de stoet uitging van de Marktstraat, dus heel dicht bij ons huis op den hoek van Ossenmarkt en Loopende Diep, hoe het hard waaide, en vlak bij ons huis een vlaggestok brak, zoodat de vlag zich om een ruiter kronkelde, maar ik zal mij beperken. Hoofdpersoon was Willem Alberda van Ekenstein, later rechter in Groningen, lang enforsch, een prachtige graaf Edzard, geharnast van top tot teen in glinsterend metaal. [...] Ik had mijn eerste contact met historisch verleden beet, en dat zat diep en vast.²⁶

Maar ook de maskerades van 1884 en 1889 mochten er zijn. De maskerade van 1884 beeldde 'De gouden eeuw van Frederik Hendrik 1620-1640' uit en in 1889 was het thema 'Oranjes bondgenoten in de strijd der Zeventien Nederlanden tegen Spanje, 1564-1579', twee thema's die het goed deden in het van nationalisme doordrenkte Nederland van die dagen. Een bijzonderheid van de maskerade van 1889 was dat toen tot ieders verrassing de hoofdpersoon, Willem van Oranje, tijdens de *cour plénière* bezoek kreeg van de hoofdpersoon uit 1884, Frederik Hendrik, die zijn vader kwam vertellen welke bloei de jonge natie nog te wachten stond. Een maskerade in een maskerade.

Een duurzamer teken van de grote bloei van Vindicat was de bouw van een eigen sociëteit op een prominente plaats in de stad.²⁷ Sinds jaar en dag kwamen de leden van Vindicat bijeen in de bovenzalen van café De Pool op de hoek van de Oude Ebbingestraat en de Grote Markt, maar het huren van lokalen bij de eigenaar van het café had zo zijn nadelen. Het strookte ook niet met de onafhankelijkheid die eigen heette te zijn aan het studentenbestaan. Geld voor een eigen gebouw was er echter niet. Dat veranderde toen Vindicat in 1876 de exploitatie van wijn en bier in eigen hand nam en de winsten die de kastelein daar voorheen op maakte in de verenigingskas vloeiden. Er werd besloten elk jaar twee derde van het batig saldo te storten in een fonds voor de bouw van een eigen pand. Toch had dat nieuwe pand nog heel lang op zich kunnen laten wachten als niet drie jaar later, tijdens de lustrumfeesten, de reünist jhr.mr. W.C.A. Alberda van Ekenstein (de vader van de hoofdrolspeler in de maskerade van dat jaar) zijn medereünisten opriep geld te doneren voor het nieuwe Mutua Fides, wat in een schenking van 13.000 gulden resulteerde. Een commissie van reünisten, allen Groningse notabelen, zou dit geld beheren. Gesteund door de reünisten schreef Vindicat vervolgens in maart 1881 een premielening uit van maar liefst 70.000 gulden, die met enige moeite voltekend werd.

Nu was er voldoende geld in kas om daadwerkelijk te gaan bouwen en daarvoor riep het corps een bouwcommissie in het leven onder leiding van oud-rector W.A.A. Hecker. Maar waar moest de nieuwe sociëteit komen te staan? Prominent in het centrum, aan

de Grote Markt, of op de oude, nog grotendeels onbebouwde vestingwallen aan de rand van de stad? Het werd het eerste. In augustus werd het pand Grote Markt 13 aangekocht, het voormalige Provinciale Koffijhuis, waar in de achttiende eeuw de promotiefeesten waren gevierd en waar nu de manufacturengroothandel van de heer Metz gevestigd was. Voor het ontwerp van het nieuwe gebouw schreef de bouwcommissie een prijsvraag uit, die tot veel commotie in zowel de vakpers als in de studentenbladen leidde en waar de bouwcommissie ook bijna over struikelde. De winnaar bleek op 1 maart 1882 de Utrechtse architect Dirk Kruijf te zijn, die een ontwerp van een gebouw in zware neorenaissancestijl had ingezonden.²⁸ Voor enkele aanpassingen moest nog een kleine extra lening van 8000 gulden worden afgesloten (wat geen enkel probleem opleverde) en toen konden twee Groningse aannemers met het werk beginnen. 'Metz' werd gesloopt en op 27 oktober 1882 legde Alberda van Ekenstein, de voorzitter van de commissie van reünisten die toezicht hield op de financiën, de eerste steen van het nieuwe Mutua Fides. De *Studenten Almanak voor 1883*, die eind 1882 verscheen, was lyrisch over het gebouw dat aan de Grote Markt verrees:

De stem die opgaat om aan onze universiteit de sloopende hand te leggen zal weer verstommen en zo lang onze Hoogeschool de flonkerstar blijft van 't Noorden – zoo lang blijft ook onze nieuwe kroeg de kweekplaats van het gezellig studentenverkeer.²⁹

Op 22 juni 1883 werd Mutua Fides officieel ingewijd. Iedereen die er in Groningen toe deed was aanwezig, speciaal voor deze gelegenheid was een feestmars gecomponeerd en Bragi voerde een feestcantate uit, geschreven door de jonge rechtenstudent Pieter Jelles Troelstra. Er werd met hartstocht gezongen, maar de akoestiek bleek beoerd – dat was even een minpuntje. Na de speeches en het overhandigen van de speciale gedenkpenning volgde een rijtoer door de stad en de omgeving, een feestmaal in de nieuwe conversatiezaal en een muziekuivoering van het tweede muziekkorps van de stedelijke schutterij. Tijdens het kroegjool na afloop van de officiële feestelijkheden kreeg de preses van de ondernemerssociëteit Soranus, die even verderop aan de Grote Markt domicilie hield in café De Unie en die Vindicat tijdens de verhuizing tijdelijk onderdak had geboden, uit handen weer van Troelstra als dank een fraaie hamer uitgereikt. Ook de volgende dagen waren er nog feestelijkheden, waarvoor onder andere het muziekkorps van het eerste regiment infanterie uit Leeuwarden was overgekomen, terwijl de befaamde fotograaf Friedrich Julius von Kolkow (die elk jaar voor de almanak de portretten van de rector magnificus leverde) zorgde voor een fraaie gevelverlichting volgens een geheel nieuw procedé.³⁰

Het gebouw mocht er wezen. Achter de rijk van ornamenten voorziene gevel bevonden zich op de begane grond een grote eetzaal en op de eerste verdieping een imposante conversatiezaal, waar ook het biljart stond. Verder waren er overal in het gebouw kleinere vertrekken voor de vele commissies die Vindicat telde, alsmede een leeszaal. Geen van de andere studentencorpora in Nederland had de beschikking over zo'n goed uitgerust gebouw, dat door geschenken in de eerste jaren na de opening alleen nog maar mooier aangekleed werd. Toen de vertegenwoordigers van de andere corpora tijdens het lustrum van 1884 Groningen bezochten, moeten ze stilletjes toch jaloers geweest zijn dat uitgerekend het kleinste corps van Nederland nu de mooiste kroeg had.

De kroeg was nieuw, maar het leven dat zich binnen de muren van Mutua Fides af-

Afb. 46 Mutua Fides, Grote Markt 13, was de 'kroeg' van Vindicat atque Polit. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

speelde, sloot naadloos aan bij het studentenleven vóór 1883. De organisatie van Vindicat bleef ongewijzigd: de vereniging werd geleid door een senaat van vijf vierdejaarsstudenten, kende een kroegcommissie van derdejaars voor het beheer van de sociëteit, telde ettelijke minder belangrijke commissies als de leeszaalcommissie en de redactie van de almanak en diende als koepel voor een steeds groter aantal subverenigingen voor allerlei culturele, studieuze of sportieve activiteiten. De senaat werd bijgestaan door een pedel, een functie die sinds 1883 werd bekleed door de oud-militair J. Kampinga, die niet alleen de administratie deed, maar ook optrad als hoeder van de traditie en bemiddelaar bij conflicten. Voor veel studenten was niet de rector, maar de pedel de centrale figuur in de vereniging en zij deelden dan ook in het wel en wee van de man die deze functie uitoefende. 'Pieter Jelles Troelstra,' zo vertelde veel later een student die het zelf niet eens had meegemaakt, 'had nog niet zóó geestdriftig gespecht als toen hij eenigen tijd na de komst van een nieuwe wereldburger bij een officieel bezoek aan huize Kampinga de loftrompet stak over Moeder, kind en baker.'³¹ Het leven van de studenten kenmerkte zich nog steeds door baldadige vrolijkheid, een superieur standsbe-

Afb. 47 De rijk gedecoreerde biljartzaal van de sociëteit Mutua Fides. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Afb. 48 De diesoptocht op 4 februari 1887. Met 'zekere directie' wordt waarschijnlijk bedoeld op de directie van Sociëteit De Harmonie, waarmee de studenten van Vindicat vanwege hun luidruchtige en brutale optreden regelmatig een conflict hadden. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

sef en een opzichtig beleden trouw aan Oranje en het wettig gezag.³² Jaarlijks ontrolde het leven van Vindicat zich volgens een vast ritme. Het jaar begon in september met de ontgroening van de nieuwe studenten (dat wil zeggen de studenten die zich bij Vindicat hadden laten inschrijven). Kort na de inauguratie van de nieuwelingen vonden in november de biljarddagen plaats, waarbij ieder lid mee kon doen en waarop men zich trouwens op Mutua Fides ook kon vermaken met allerlei kansspelen, zoals de Tempel Mosis en de roulette.³³ Tijdens deze dagen verscheen de *Vindicater*, een satirisch blaadje waarin allerlei corpstoestanden op de hak werden genomen. Omstreeks deze tijd vond ook de zogenaamde Poolse landdag plaats, een gemeenschappelijke bijeenkomst van alle bittergenootschappen waar de nieuwe besturen werden gekozen (die rijkelijk met drank overgoten vergadering vond vanouds plaats in café De Pool). In december werd de almanak voor het volgende jaar gepresenteerd en in een gele koets door de almanakcommissie rondgebracht bij de autoriteiten van stad en academie.

Na de jaarwisseling brak het drukste tijdperk aan. Het begon op 4 februari met de dies natalis, die sinds het begin van de jaren tachtig werd opgevrolijkt door een gekostumeerde rondrit van de eerstejaars die op de wagens actuele onderwerpen uitbeeldden en bekende personen op de hak namen.³⁴ Vervolgens passeerden de verkiezingen van een nieuwe senaat, het jaarlijkse studentenbal, vaak een halfjaar later beantwoord door een contrapartij aangeboden door de *invités* van het studentenbal, en voorstellingen van Bragi of het toneelgezelschap. Tussendoor waren er de wekelijkse bijeenkomsten (op zondag) van de bittergenootschappen, de concerten in De Harmonie en de lezingen die *Dicendo Discimus* en sommige andere subverenigingen organiseerden. Vanaf mei werd er weer geroeid en dan was er ook de grote, twee weken durende meikermis op de Grote Markt, waar de *Vindicaters* zeer aan gehecht waren.³⁵ Maar in de regel waren mei en juni in verband met de examens stille maanden en gedurende de zomer kwam er helemaal niemand op de sociëteit. In de zomer was de kroeg zelfs gedeeltelijk gesloten omdat de conversatiezaal dan grondig gereinigd werd – zodat het leven in september weer met een schone lei kon beginnen.

Van de ontgroening werd elk jaar veel werk gemaakt. Vindicat was ooit ontstaan uit een poging om de ongecontroleerde ontgroeningen van allerlei zelfbenoemde senaten enigszins te reguleren en ook een element van beschaving in het studentenleven te brengen. Dat was redelijk gelukt en het corps was veel meer geworden dan alleen een organisatie om ontgroeningen in goede banen te leiden, maar de leden van Vindicat beschouwden de ontgroening nog steeds als wezenlijk voor een goed studenten-corps. Als nieuwe leden op voet van gelijkheid zouden worden geaccepteerd en op een vriendelijke manier op de hoogte werden gebracht van de regels en gewoonten van het corps, zou het corps het corps niet meer zijn. Door de nieuwelingen te vernederen, te kleineren, fysiek uit te putten, psychisch te knakken en op alle mogelijke manieren te overdonderen werd de zelfverzekerde gymnasiast, die zich op school soms al studentikoze manieren had eigen gemaakt, in hem afgebroken. Zo kwam er ruimte voor de opbouw van een nieuwe identiteit als student.³⁶

De ontgroening volgde een vast patroon. Voorafgaand aan hun inschrijving kozen de kaalgeschoren en in hun oudste kleren gestoken nieuwelingen een eigen bestuur, maar als ze er eenmaal in waren geslaagd zich op de sociëteit te laten inschrijven als kandidaat-lid, stonden ze individueel geheel ter beschikking van de ouderejaars, die

Afb. 49 De groenattributen van de student Cornelis de Boer. Te zien zijn onder andere de groenenpet en het groenboekje, waarin alle afspraken met ouderejaars genoteerd werden. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Cornelis de Boer was de zoon van de Groningse hoogleraar wiskunde Floris de Boer. Hij schreef zich in 1899 in voor de studie klassieke letteren, maar zou uiteindelijk Frans als hoofdvak kiezen. Hij zou nog lector in Leiden en hoogleraar in Amsterdam worden, en lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

hun 'mores' moesten leren. De tweedejaars waren in Groningen van dat voorrecht verstoken, aangezien hun eigen ontgroening nog te vers in hun geheugen zat en omdat de kans dat ze zich nu gingen uitleven op de groenen te groot was. De ouderejaars 'bestelden' de nieuwelingen op hun kamer (daarvoor had elke groen een groenboekje, waarin een ouderejaars zijn bestelling kon noteren) en gaven hun allerlei bizarre opdrachten, zoals het schrijven van een liefdesbrief aan de vrouw van een hoogleraar of het op handen en voeten apporteren van een in een hoek gesmeten pantoffel. Ook seksuele verneringen kwamen voor, zoals het onder geweld naar beneden trekken van broeken van de groenen en het op geleerde wijze bespreken van hun 'inexpressibles'. Op grove dan wel sarcastische dan wel subtiële wijze kregen de nieuwelingen voortdurend te horen dat ze werkelijk niets konden en niets voorstelden. De drank vloeide bij dat 'donderen' natuurlijk rijkelijk, wat de weerstand van de groenen nog meer ondermijnde. Als dat twee weken geduurd had, volgde de feestweek, waarin de groenen kennismaakten met alle subverenigingen van het corps en waarin zij min of meer gedwongen werden overal lid van te worden. Onderdeel van de feestweek was ook het groenentoneel, dat ze zelf moesten schrijven en opvoeren. Als dat allemaal was doorstaan, volgde de initiatie door middel van de 'actus', een geheimzinnig ritueel waarbij de individuele groen – inmiddels behoorlijk murw gemaakt – geëxamineerd werd en uiteindelijk te horen kreeg of hij wel geschikt was bevonden voor lidmaatschap van het corps. De bedoeling was de groen schrik aan te jagen en hem te doen geloven dat hij zich niet naar behoren had gedragen en dus afgewezen zou worden. Maar als dan na veel hocus pocus het verlossende woord kwam, en 'het' groen toegelaten werd tot het corps, was de ontlasting des te groter en konden groenen en ouderejaars zich uitleven in een drankfestijn.

De nieuwe 'student' kon nu de pet thuislaten en zich op straat tooien met de muts, het kenteken van de ware student. Enige tijd later volgde nog de gemeenschappelijke inauguratieplechtigheid, met een speech waarop de rector de nieuwe leden op hun verplichtingen wees.

Dat er kritiek was op de ontgroenpraktijken, was bekend, maar de ontgroening stond intern niet ter discussie.³⁷ Hooguit werden er wat extra regels ter bescherming van de groenen ingevoerd. Zo werd het aantal uren waarop de groenen door ouderejaars mochten worden 'besteld' weleens ingekort en nam de senaat zich regelmatig voor scherper toe te zien op het naleven van de regels. Maar verder ging men niet. Uitwassen, die wel degelijk voorkwamen, werden gebagatelliseerd of doodgezwegen.³⁸ Het ontgroenen werd als een volkomen natuurlijk verschijnsel opgevoerd – overal gebeurde het immers dat nieuwelingen zich moesten invechten om ergens bij te mogen horen. Juist doordat de nieuwelingen zich aan een reeks van beproevingen moesten onderwerpen, voelden ze zich na het doorstaan daarvan sterk verbonden met het corps, veel sterker dan wanneer ze alleen door zich in te schrijven, een bedrag te betalen en een verhaal aan te horen over wat wel en wat niet geoorloofd was het lidmaatschap hadden verworven. De hechte vriendschapsbanden – voor het leven – die de leden van Vindicat met elkaar opbouwden en die de essentie van het corps uitmaakten, zouden zonder ontgroening nooit ontstaan. Sociaalpsychologisch werkte het natuurlijk ook zo, maar de vraag was of de normen en waarden die de nieuwelingen tijdens de ontgroening ingeprint kregen wel de juiste waren. Als de ontgroening ergens toe leidde, was het wel tot een grote mate van conformisme, waaraan sommigen zich pas naderhand wisten te ontworstelen.

Binnen de Groningse samenleving trad Vindicat altijd met grote zelfverzekerdheid op. Met de directie van Sociëteit De Harmonie, waarvan vrijwel alle leden van Vindicat lid waren omdat daar de beste concerten werden gegeven, waren er regelmatig grote en kleine aanvaringen. De studenten wilden nogal eens zondigen tegen de groeiende gewoonte om de klassieke muziek in gewijde stilte aan te horen door luidruchtig binnen te komen, tijdens de uitvoering hardop met elkaar te gaan praten of op hoge toon te eisen dat het orkest het studentenlied 'Io vivat' zou spelen. Daarom dreigde de directie van De Harmonie in het najaar van 1887 even de eerste- en tweedejaars van het lidmaatschap van de sociëteit uit te sluiten. Maar bij Vindicat was men daarvan niet zo onder de indruk. De studenten wisten maar al te goed dat De Harmonie de student-leden eigenlijk niet kon missen en dat de Groningse burgerij, die De Harmonie financierde, ook de klandizie van de studenten hard nodig had. Meestal werd dit soort conflicten daarom door bestuurlijk overleg soepel opgelost, soms na bemiddeling van enkele notabelen die goede banden onderhielden met Vindicat.³⁹

Doorgaans echter waren de relaties van Vindicat met de autoriteiten in Groningen, academisch, burgerlijk en militair, uitstekend. Vindicat werd officieel uitgenodigd bij academische plechtigheden zoals de rectoraatoverdracht en oraties, en op de avond van de rectoraatoverdracht verzorgde Vindicat een serenade voor de senaat, de oude en nieuwe rector en de in het voorafgaande jaar aangetreden hoogleraren.⁴⁰ Het gold ook als vanzelfsprekend dat het studentencorps de feesten organiseerde ter gelegenheid van het lustrum van de universiteit. Verder nam Vindicat officieel de rouw aan als een hoogleraar overleed, zelfs als daardoor bepaalde feestelijkheden soms niet konden doorgaan

Afb. 50 De Sociëteit De Harmonie in de Oude Kijk in 't Jatstraat. De Harmonie was het hart van het culturele leven in Groningen en de meeste leden van Vindicat waren ook lid van de sociëteit die De Harmonie exploiteerde. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

of uitgesteld moesten worden. Dit nam niet weg dat het corps ook weleens ongezoeten kritiek kon leveren op de gang van zaken binnen de universiteit. In de corpsalmak konden studenten hun gram halen over slechte colleges, te hoog opgeschroefde exameneisen of inferieure voorzieningen. De kritische beoordeling van het academisch onderwijs in de collegeverslagen – overigens geformuleerd in hoffelijke bewoordingen – was echter ondenkbaar geweest als de schrijvers van die verslagen zich niet veilig hadden gevoeld achter de brede rug van hun vereniging, Vindicat. Die cultuur van ‘vrijmoedigheid’, zo wezenlijk voor het academisch leven, kon alleen ontstaan dankzij de zelforganisatie van de studenten en in die zin was Vindicat, hoezeer ook alleen een organisatie van studenten, van essentiële betekenis voor de hele universiteit.

Via Vindicat stonden de Groningse studenten ook in contact met studenten elders in Nederland (en later ook in Vlaanderen).⁴¹ De senaten gingen op bezoek als er in Utrecht of Amsterdam een lustrum te vieren was en via studentenbladen als *Minerva*, *Vox Studiosorum* en (gedurende een korte tijd) *Vrije Arbeid* wisselden studenten nieuwtjes en meningen uit.⁴² Die bladen hadden altijd Groningse correspondenten die de studenten in de rest van het land op de hoogte brachten van wat er in het hoge Noorden gebeurde. Op sportgebied kwamen er al vroeg interacademiale toernooien tot stand. In 1885 organiseerde Donar in de grote zaal van De Harmonie een interacademiaal atletiektornooi, in 1886 schaakten de Groningers in Zwolle tegen de Amsterdamse vereniging Philidor en op 17 januari 1887 behaalde de Groningse schaatsheld Abraham (Bram) Hesse-

link in Amsterdam een klinkende overwinning op schaatsers uit de rest van het land.⁴³ Hesselink was de onbetwiste kampioen van Groningen, maar nu had hij ook landelijk de hoofdprijs gewonnen. Niet voor niets noemden de Groningse studenten hem trots 'onze Axel Paulsen', naar de Noorse wereldkampioen schaatsen. Helaas voor Hesselink wachtte hem bij terugkeer in Groningen geen officiële inhuldiging omdat Vindicat in verband met het overlijden van professor Ranke op 8 januari de rouw had aangenomen en alle feestelijkheden had afgelast (wel componeerde de corpsdichter Willem Zuidema een loflied op de schaatsheld).⁴⁴ Voor Aegir was het wat lastiger om aan interacademiale wedstrijden deel te nemen omdat het vervoer van de boten te veel problemen opleverde. Het zou nog heel wat jaren duren voor Aegir mee kon doen aan de Varsity, de interacademiale roeiwedstrijd die toen nog op het Spaarne bij Haarlem werd gehouden. De roeiers van Aegir moesten zich tevredenstellen met de jaarlijkse race tegen de burgerroeivereniging De Hunze.

Heel belangrijk was het vrijwel jaarlijks door Vindicat in De Harmonie georganiseerde studentenbal, waarvoor de leden van het corps jongedames uit de betere standen konden uitnodigen als hun baldame en waarop ook hun ouders uitgenodigd werden. De leden van Vindicat mochten graag afgeven op de 'ploerten' of de 'filistijnen', waarmee zij vooral de kleinere burgerij bedoelden, maar met de gegoede standen waren de contacten zeer hecht. Het studentenbal was nog wel wat meer dan alleen een geste jegens de Groningse burgerij. Omdat de contacten van de leden van het corps met het vrouwelijk geslacht verder nogal beperkt waren – de studenten konden zich vermaken met hoeren en dienstmeisjes, maar wilden wel trouwen binnen eigen kring – functioneerde het studentenbal ook als huwelijksmarkt. Als dank voor de uitnodiging voor het studentenbal gaven de jongedames Vindicat bij bijzondere gelegenheden doorgaans een cadeau, terwijl hun ouders om dezelfde reden Vindicat een halfjaar na het studentenbal een contrapartij aanboden, wederom in De Harmonie. Als Vindicat iets te vieren had, werden de burgemeester, wethouders, maar ook hoge officieren van het garnizoen en de schutterij en andere notabelen uitgenodigd en meestal gaven dezen aan die uitnodiging gehoor. Dat er zich onder de burgerlijke autoriteiten veel oud-leden van Vindicat bevonden, versterkte die nauwe banden tussen het corps en het gezag in hoge mate.

Trad Vindicat naar buiten toe op als eenheid, intern waren er wel degelijk hardnekkige tegenstellingen. Binnen het corps waren de verhoudingen zeer ongelijk: eerstejaars hadden geen stemrecht, tweedejaars mochten niet meedoen aan de ontgroening, voor de senaat kwam men alleen in aanmerking als men vierdejaars was, enzovoort.⁴⁵ Ook de rivaliteit tussen de bittergenootschappen was legendarisch. Ten slotte deden de niet reglementair vastgelegde standsverschillen of de verschillen tussen rijk en minder rijk er wel degelijk toe. Wie geen ruim gevulde beurs had of niet uit een vooraanstaand geslacht kwam (het liefst uit de stad Groningen), mocht zeker wel meedoen. Hij kon zelfs, als hij talent had als toneelspeler, dichter of scribent, zijn gemis aan sociaal en financieel kapitaal volledig compenseren, maar altijd op de voorwaarden van de elite binnen Vindicat.⁴⁶ De gelijkheid van de leden waar Vindicat prat op ging en die in tal van studentenliederen bezongen werd, was slechts schijn. Alleen het clubsysteem, dat af en toe de kop opstak – de vorming van selecte clubs direct na de ontgroening – werd niet getolereerd; dergelijk exclusivisme tastte te veel de eenheid van Vindicat aan (al bleek het moeilijk die neiging geheel te onderdrukken).⁴⁷

De allesbepalende tegenstelling binnen Vindicat was die tussen de kroegpartij en de vormingspartij. De drinkebroers, die vooral op de kroeg kwamen om daar lol te hebben en met hun vrienden feest te vieren, hadden lak aan de opvoedende, vormende taak die Vindicat zichzelf ook toeschreef. Degenen die de vorming wel belangrijk vonden en daar als lid van het toneelgezelschap, Dicendo Discimus of Bragi uiting aan wilden geven, ergerden zich op hun beurt aan het platte vermaak en de dubieuze zeden die de kroegpartij etaleerde. Een steeds terugkerend punt van kritiek, onder andere in het mengelwerk en – meer versleuteld – in de varia aan het eind van de almanak, was het engageren van een duur en vaak dubieus café chantant. Dit was een soort revue, waarbij voor die tijd schaars geklede dames de mannelijke toeschouwers de suggestie voorhielden dat er op erotisch terrein bij hen meer te halen was – wat vaak ook het geval was. Al in februari 1878 was er discussie over het inhuren van het café chantant Alhambra uit Rotterdam, in de almanak voor 1884 wijdde P.J. Troelstra er een kort verhaal met een kritische boodschap aan en in de almanak voor 1891 publiceerde een zekere E. het gedicht ‘Een café-chanteuse’, waarvan de eerste strofe luidde:

Daar staat het arme kind; nog nauw’lijks achttien jaren
Is zij gedoemd tot ’t wreedste lot,
Moet zij het hart van die haar zien en hooren
Vervullen met het walg’lijkst zingenot.⁴⁸

Afb. 51 De senaat van Vindicat atque Polit 1887-1888. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Geheel links Pieter Jelles Troelstra, assessor I. Naast hem van links naar rechts: T.S. Bakker (abactis), W.H.L. Uges (rector), P. Hofstede Crull (fiscus) en S. Kater (assessor II). Achter de senaat staat pedel J. Kampinga met het vaandel van Vindicat.

K1 Jhr. P.J. van Swinderen, van 1872 tot 1877 secretaris van curatoren, van 1877 tot 1888 kantonrechter te Groningen en van 1888 tot 1903 curator van de Groningse universiteit (vanaf 1894 ook president-curator). Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K2 A.P. Fokker, hoogleraar hygiëne, postuum geschilderd door F.H. Bach. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. In 1909 door de weduwe, mevrouw P.C. Fokker-Van der Vinne, mede namens haar kinderen geschonken aan de universiteit.

K3 P.H.E. (Emil) Baehrens, hoogleraar Latijn, door F.H. Bach, 1906. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Dit postuum geschilderde portret werd in 1906 door de weduwe, mevrouw M.C. Baehrens-Hecker, aan de universiteit geschonken.

K4 De latere rijksarchivaris J.A. Feith als deelnemer aan de maskerade van 1879. RHC Groninger Archieven.

K5 A.G. van Hamel, hoogleraar Franse taal- en letterkunde, door Jaap Nieweg, 1919. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Dit portret werd twaalfjaar na het onverwacht overlijden van de voorgestelde geschilderd, maar omdat Van Hamel niet in toga is afgebeeld, kon het niet in de senaatskamer worden opgehangen.

K6 Het Museum van Natuurlijke Historie in het oude Academieggebouw, door F.H. Bach. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K7 Pieter Pet, hoogleraar burgerlijk recht (1890-1903) en Romeins recht (1903-1917) te Groningen, zoals in 1884 geschilderd door zijn zwager Piet Meiners. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K8 Het poortgebouw van het nieuwe, in 1903 geopende Academisch Ziekenhuis Groningen, ca. 1920. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K9 Jhr.mr. A.F. de Savornin Lohman, staatsman en van 1903 tot 1923 curator van de Groningse universiteit. Foto Dirk Fennema.

K10 De brand van het Academiegebouw op 30 augustus 1906, gefotografeerd vanaf de toren van de Der Aa-kerk. RHC Groninger Archieven.

K11 H.J. Hamburger, hoogleraar fysiologie, door zijn schoonzuster Margaretha (Meta) Franco-Cohen Gosschalk. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Het schilderij moet dateren van vóór 1913, omdat in dat jaar de schilderes overleed, maar het kan later zijn aangevuld met de versierselen van de koninklijke onderscheiding die Hamburger in 1914 ontving.

K12 Het nieuwe, door J. Vrijman ontworpen Academiegebouw kort na oplevering in 1909. Collectie Universiteitsmuseum Groningen

K13 Bronzen buste van Ubbo Emmius, door Bart van Hove, 1909. Door de Leidse senaat geschonken ter gelegenheid van de opening van het nieuwe Academieggebouw. Collectie Universiteitsmuseum Groningen

K14 De collegezaal voor psychologie in het Academiegebouw, na het emeritaat van Heymans in 1927 de Heymanszaal genoemd. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Op de achtergrond is rechts een borstbeeld van Heymans te zien, van de hand van J.W. Valk. Links een beeld van Heymans' opvolger H.J.F.W. Brugmans.

K15 H.J. Kars, pedel, door Ferdinand van Wolde, 1912. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K16 Schets voor de wandschildering 'Triomf van de Wetenschap' van de gebroeders Linnemann in de aula van het Academieggebouw, 1914. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. De vrouwenfiguren boven het kathedr representeren de vijf faculteiten (van links naar rechts: wis- en natuurkunde, rechten, letteren en wijsbegeerte, theologie en geneeskunde).

Kritiek was er ook op de manier waarop de biljarddagen in november door het toelaten van allerlei kansspelen verworden waren tot een soort meerdaags casino. Men moet de tegenstelling tussen vorming en vermaak echter ook niet overdrijven, want Vindicat telde voldoende dwarsverbanden om de kloof te overbruggen. De subverenigingen boden een keur van mogelijkheden om zich fysiek én geestelijk te ontwikkelen. En als er werkelijk iets te vieren was, zongen de leden van de almanakcommissie even hard het kroeglied over 'die bliksemse kroeg' of het officiële corpslied 'Dat zwaard moet tijden tarten' als de kroegtijgers.⁴⁹ Beide 'partijen' deelden ook een voor buitenstaanderes onbegrijpelijke gehechtheid aan willekeurige welk 'mos'.

Wat Vindicat ook bij elkaar hield, was een gedeelde politieke oriëntatie, of beter, een geest van 'liberaliteit' die het mogelijk moest maken met de meest uiteenlopende mensen om te gaan. Zolang de leeftijd waarop men meerderjarig werd nog op 23 lag (dat was tot 1901 zo) en de studenten geen eigen inkomen hadden, konden ze niet meedoen aan het politieke leven. Velen vonden ook dat het de student gewoon niet paste zich over maatschappelijke problemen uit te laten. De student stond, ter voorbereiding op de maatschappij, voorlopig nog buiten de maatschappij en diende zich dus van een oordeel te onthouden. Deze opstelling ondervond weliswaar kritiek van studenten die vonden dat de student zich wel degelijk over maatschappelijke problemen mocht uitlaten, maar vooralsnog domineerde het standpunt dat onthouding beter was. Alleen als de nationale zaak in het geding was, werd de afzijdige houding opgegeven. Blijde en droevige gebeurtenissen in de koninklijke familie werden aangegrepen – Vindicaters waren door de bank genomen zeer koningsgezind – voor feesten of uitingen van rouw en 75 jaar Nederlandse onafhankelijkheid werd in november 1888 gevierd met een optocht van de corpsverenigingen. Als Nederlanders in het buitenland de naam van het vaderland hooghielden, konden zij op de warme belangstelling van Vindicat rekenen. Zo eerde in het najaar van 1883 het corps in een uitbarsting van nationale trots de Nederlandse poolreiziger Hendrik Jan Kremer, een Gronings student (hij had zijn artsexamen al gedaan, maar ging nog promoveren) die had meegedaan aan de Nederlandse Noordpoolexpeditie in het kader van het Eerste Internationale Pooljaar 1882-1883.⁵⁰ Maar ook de steun aan de Vlaamse zaak, die in 1888 tot uitdrukking kwam in de oprichting van een Groningse afdeling van het Willemsfonds, paste in het nationalisme dat Vindicat beleed.⁵¹ En hetzelfde gold voor de serenade die de studenten in maart 1884 hielden voor de Transvaalse delegatie die toen Groningen bezocht. De Zuid-Afrikanen werden op *Mutua Fides* uitgenodigd en bij hun vertrek deden de studenten Paul Kruger en de zijnen officieel uitgeleide.⁵² Maatschappelijke betrokkenheid van een iets andere aard toonden de studenten toen zij in maart en april 1883 deelnamen aan het liefdadigheidsfeest in De Harmonie ten bate van de nabestaanden van de vissers uit de Noord-Friese dorpen Paesens en Moddergat die kort daarvoor, op 6 maart, in een zware storm omgekomen waren. Dat was pure filantropie, geen politiek.⁵³

Politiek was wel de hulp die de studenten boden aan de liberale kandidaten voor de Kamerverkiezingen van 20 maart 1888.⁵⁴ Twintig studenten – ongetwijfeld allemaal rechtenstudenten – deden dienst als verkiezingsagenten en brachten trage kiezers naar het stadhuis om daar hun stem uit te brengen, als zij tenminste voor de liberale kandidaten Veegens en Van Houten waren. Die studenten stonden, zoals het in de *Studenten-almanak* werd gezegd, 'onder bevel' van de hoogleraar rechten Drucker. Deze uitermate

populaire docent was voorzitter van de liberale kiesvereniging Burgerplicht en schakelde kennelijk zijn studenten in voor zijn politieke beweging. En niemand die dat vreemd vond. In de *Studentenalmanak* werd de inzet van de studenten voor de publieke zaak zelfs geprezen, al moest het natuurlijk niet zo worden als in het door partijstrijd verzichte België. Op de avond van de verkiezingen was er het studentenbal en werd de politiek even vergeten, maar een paar dagen later bracht het nieuwe liberale Kamerlid Veegens – die niet in Groningen woonde – na de huldiging in het Concerthuis een bezoek aan Mutua Fides. De preses van de kroegcommissie, de student rechten I.B. Cohen, meende toen de onpartijdigheid niet te schenden door Veegens met enkele woorden te verwelkomen. Meer dan twintig speeches volgden. Veegens bedankte de studenten voor hun inzet en verzekerde alle aanwezigen dat hij pal zou staan voor de Groningse universiteit ‘wanneer [zij] eenmaal mocht worden aangevallen’.⁵⁵ Het zou ondenkbaar zijn geweest dat in deze tijd ook een antirevolutionair of katholiek Kamerlid Mutua Fides zou hebben bezocht. Liberale politiek was nationale politiek, confessionelen deden aan partijpolitiek. En het socialisme paste al helemaal niet in het denkraam van de Groningse studenten.

‘OFSCHOON IK GEEN SOCIALIST BEN’

PIETER JELLES TROELSTRA ALS GRONINGS STUDENT

De bekende leider van de socialisten Pieter Jelles Troelstra studeerde van 1882 tot 1888 rechten in Groningen. Dat waren jaren waarin de sociale kwestie iedereen in Nederland bezighield en waarin de jonge socialistische beweging steeds vaker van zich liet horen. Troelstra moet daar het een en ander van hebben meegekregen. Maar hebben die studie jaren de basis gelegd voor het socialisme dat hij later met zo veel overtuiging heeft uitgedragen?

Troelstra was prominent lid van *Vindicat*.⁵⁶ Als eerstejaars viel hij al zo op – hij was ook al wat ouder en daardoor minder bleu dan de anderen – dat hij gekozen werd tot groenenpreses. Dat zorgde ervoor dat hij tijdens de ontgroening extra hard werd aangepakt. Hij doorstond die beproeving zonder problemen en was daarna een getapte student, die zijn retorische gaven en dichtertelijke talenten – hij had al enige naam gemaakt als jong Fries dichter – te pas en te onpas kon inzetten om een gebeurtenis extra cachet te geven of zich uit een lastige situatie te redden. Hij legde in oktober 1883 het kandidaatsexamen af, liep daarna alle colleges voor het doctoraalexamen en bracht het jaar 1885–1886 weer in zijn geboortestad Leeuwarden door, om zich daar voor te bereiden op het doctoraal. In 1886 ging hij weer naar Groningen, op kamers bij bakker Straatman in de Zwanestraat, deed doctoraal in juni 1887 en promoveerde op 7 juli 1888 op een proefschrift over het strafprocesrecht. Tijdens zijn studie zat Troelstra twee jaar in de almanakredactie (in 1883 als abactis, in 1884 als preses), was hij lid van minstens tien subverenigingen (Frisia, Bragi, Dicendo Discimus, de Juridische Debatingclub en zo wat meer) en zat hij een jaar in de

senaat. Bij verkiezingen in mei 1887 kwam Troelstra zelfs als nieuwe rector uit de bus, maar hij verschoonde zich op grond van persoonlijke omstandigheden (zijn stiefmoeder was net overleden en zijn zus leek het ook niet meer lang te zullen maken). Na zijn promotie trouwde hij een Fries meisje, Sjoukje Bokma de Boer (later bekend als Nienke van Hichtum), en vestigde hij zich als advocaat in Leeuwarden.

De politiek hield Troelstra toen al enige tijd bezig, niet zozeer in Groningen, als wel in Friesland. Tijdens zijn studie schreef hij in de *Friesche Courant*, het lijfblad van de Friese liberalen, onder de naam Piet de Timmerman zogenaamde 'Brieven uit Friesland's hoofdstad', waarin hij allerlei actuele gebeurtenissen, ook op politiek terrein, van nuchter commentaar voorzag. Piet de Timmerman, de kleinburger ten voeten uit, was opvallend mild over de acties van de socialistische arbeiders. Het optreden van Domela Nieuwenhuis vond hij niks, maar hij was wel bekommerd om de armoede en het voedselgebrek bij de minder bedeeden. Voor een vreedzame werkstaking in Enschede in maart 1886 had hij zelfs enige sympathie en hij ging zogenaamd in hoogst eigen persoon poolshoogte nemen. 'Ofschoon ik geen socialist ben, vind ik toch de uitingen van de socialistische beweging onzer dagen merkwaardig genoeg, om er eens een kijkje te nemen.' Piet raakte verzeild in een meeting waar twee sprekers zouden optreden en waar hij de enige hoedendrager tussen tweehonderd pettendragers was. Maar er waren geen vijandige blikken en de opbrengst van de meeting werd bestemd voor de werklozen, een vorm van solidariteit die de schrijver wel aansprak. 'Zulk socialisme mag ik wel.'⁵⁷ Natuurlijk zit in deze beschrijving een behoorlijke dosis ironie, maar het is onmiskenbaar dat Troelstra, die zichzelf als vrijzinnig liberaal beschouwde en niet als socialist, wel openstond voor de nieuwe beweging.

De colleges van zijn docenten in Groningen werkten in dezelfde richting. Troelstra waardeerde in Drucker de logisch nadenkende jurist, die prachtige colleges kon geven en een sociale opvatting van het burgerlijk recht bepleitte. Met Cort van der Linden had hij, ondanks diens duistere colleges, nog meer affiniteit. Hij zag hoe de hoogleraar in Groningen in korte tijd veranderde van een conservatief-liberaal die tegen het algemeen kiesrecht en de gelijke behandeling van openbaar en bijzonder onderwijs was, in een vooruitstrevend politicus, die in zijn *Richting en beleid der Liberale Partij* probeerde een programma te formuleren voor een sociaal liberalisme. Na het verschijnen van *Richting en beleid* nodigde Troelstra Cort van der Linden uit om op de Juridische Debatclub te komen praten over een stelling uit zijn boek die Troelstra nogal aansprak: 'De sociale beweging beheerscht de politiek'. Hier werd betoogd, schreef Troelstra in zijn herinneringen,

[...] dat niet intellectuele overwegingen de politiek beheersen, doch de sociale beweging. Uit het doode liberale intellectuele liberalisme werd de strijd voor het al-

gemeen kiesrecht overgebracht op het levende gebied der sociale bewegingen [...]. Het waren de hieruit voortvloeiende konsekwenties, die mij op den duur de moed zouden geven, mij aan de sociale beweging der arbeiders te wijden.⁵⁸

Sociale bewogenheid toonde Troelstra ook door in de *Groningsche Studentenalmak* korte verhalen te schrijven over de vrouwenuitbuiting in een café chantant of de verkwisting van gefortuneerde studenten die op de kermis naast een volksjongetje staan dat al op heel jeugdige leeftijd hard voor elke cent moet werken. Maar in deze tijd was Troelstra nog vooral Fries dichter, die aan de lopende band fraai lopende, ietwat sentimentele gedichtjes publiceerde en die zich tijdens de maskerade van 1884 helemaal inleefde in de rol van de Friese dichter Gysbert Japicx. Het echte besef dat de samenleving aan een fundamentele hervorming toe was, deed Troelstra pas op toen hij als advocaat in Leeuwarden onrechtvaardig behandelde arbeiders ging verdedigen en zo rechtstreeks te maken kreeg met de ellendige en uitzichtloze levens van de arbeidende klasse.⁵⁹ Toen nam hij afstand van het liberalisme en bekeerde hij zich tot het socialisme. Maar de bodem daarvoor was gelegd in zijn Groningse studententijd.

Bestond er dan helemaal geen studentenleven buiten *Vindicat* en *Mutua Fides*? Natuurlijk waren er studenten die niet aangesloten waren bij *Vindicat* – omdat ze het geld er niet voor hadden of omdat ze zich er niet thuis voelden. Over de manier waarop die studenten, onder wie ettelijke bursalen, hun vrije tijd doorbrachten, is weinig bekend. Of zij die tijd eenzaam op hun kamer doorbrachten of zich juist buiten het corps om in burgerverenigingen manifesteerden, is bij gebrek aan bronnen niet te zeggen. Heel veel studentenverenigingen buiten *Vindicat* om waren er nog niet. De studievereniging van de farmaceuten, *Pharmaciae Sacrum*, opgericht in 1881, na de ingebruikname van het nieuwe laboratorium aan de Grote Rozenstraat, was de eerste, er waren een paar theologenclubs en een club die aan welsprekendheid deed (*Eloquentiae Sacrum*), maar het hield niet over.⁶⁰ *Vindicat* koos er in ieder geval voor om die niet-aangesloten studenten volkomen te negeren. In de almanak werden ze nog wel vermeld, met adres en al, want het corps pretendeerde nog altijd namens alle studenten te spreken. Maar verder werd aan het bestaan van niet-aangesloten leden geen aandacht besteed; ze werden nergens voor uitgenodigd. Evenmin deed de senaat van *Vindicat* er veel aan om die leden die wel de ontgroening hadden doorstaan en volwaardig lid waren geworden, maar er daarna niet in slaagden echte vrienden te vinden of die om andere redenen niet of nauwelijks op de kroeg kwamen, de zogenaamde obscure leden, nauwer bij het verenigingsleven te betrekken. Waarom die leden afhaakten en of dat misschien te maken had met de omgangsnormen en impliciete waarden binnen *Vindicat* was niet iets waar men zich het hoofd over brak. Zolang die obscure leden maar hun jaarlijkse contributie betaalden.

DE OPMARS VAN DE ERNST (1890-1900)

Het negeren van de niet bij het corps aangesloten studenten was in de jaren negentig van de negentiende eeuw niet meer vol te houden. Het waren er toen simpelweg te veel om te kunnen doen alsof ze niet bestonden, en bovendien organiseerden die studenten zich nu ook in eigen verenigingen en clubs. Ook de mentaliteit van de corpsleden zelf veranderde, bij sommigen althans rees de twijfel of het corps wel op de juiste weg was. Een nieuwe generatie studenten was aangetreden, met een ernstiger opvatting van het leven en een grotere maatschappelijke betrokkenheid. Die studenten voelden zich niet meer zo prettig bij de romantische en onmaatschappelijke studentikozeiteit van het traditionele corps. Moest Vindicat zich niet aanpassen aan de nieuwe tijd?

Eind 1891 klonk in de almanak voor het eerst enige bezorgdheid over de positie van Vindicat. Het corps was in de voorgaande jaren flink gegroeid, maar naast de 271 leden die de almanak voor 1892 telde, waren er 61 oud-leden, die nog wel studeerden maar geen behoefte meer hadden aan de vereniging, en 169 studenten die geen lid waren van Vindicat. Het aantal leden van Vindicat bleef ongeveer gelijk, maar het aantal niet-aangeslotenen steeg elk jaar. Als deze tendens doorzette, zou het niet lang meer duren of Vindicat vertegenwoordigde nog maar een minderheid van de Groningse studenten. Volgens de schrijver van het jaarverslag had dat te maken met de veranderende stemming in de universiteit, waar de 'vrije studie' bij gebrek aan tijd dreigde te verdwijnen en de aandacht van de studenten geheel in beslag leek te worden genomen door 'een stortvloed van ernstige vragen'.⁶¹ Voor het interne leven had dat nog niet veel consequenties; de vereniging bloeide, mede dankzij de vele subverenigingen. Maar voor de positie van het corps binnen de universiteit was het geen goede zaak dat het corps dreigde af te zakken tot een vereniging waarbij slechts een minderheid aangesloten was. In een poging daar iets aan te doen was in juni 1891 besloten dat wie zes jaar achter elkaar lid was geweest daarna slechts de helft van de contributie hoefde te betalen. De hoop was dat de oudere studenten voortaan zouden besluiten lid te blijven van het corps (inderdaad bleven in de jaren daarna de oudere leden de vereniging vaker trouw).

De geschiedschrijver van het corps in de volgende studentenalmanak, die voor 1893, was al minder zeker van zijn zaak. Ook hij constateerde een toenemende openheid binnen het corps voor maatschappelijke vraagstukken en noemde als voorbeeld de lezing die de Leidse hoogleraar rechten Willem van der Vlucht voor Dicendo Discimus had gehouden over het toynbeewerk, een uit Engeland overgewaaide studentenbeweging die zich voor sociale actie in buurthuizen inzette.⁶² Hij had ook kunnen wijzen op een lezing van de medicus J. Menno Huizinga, ook voor Dicendo Discimus, over 'het zoo belangrijke sociale vraagstuk der prostitutie'.⁶³ Maar over de bloei der subverenigingen was hij minder positief dan zijn voorganger. De secretarissen van de verenigingen deden in de verslagen die zij aanleverden hun best de lezer te doen geloven dat hun vereniging in blakende gezondheid verkeerde, maar de geschiedschrijver deed dat af als 'ziekelijk optimisme'. 'Er zijn geen bloeiende vereenigingen in ons corps'.⁶⁴ Hij constateerde grote laksheid onder de leden van de verenigingen en een neiging bij de besturen om het al gauw goed te vinden. Het besef dat men moeite moest doen voor de vereniging om er de vruchten van te kunnen plukken was ver te zoeken. Een licht-

puntje was dat de corpsvergadering van 13 mei 1892 had besloten de groentijd met een week te bekorten en scherper toe te zien op de naleving van de regels. Maar in juni 1894 mislukte een poging om het bedrag dat eerstejaars als 'entrée' moesten betalen van 50 naar 10 gulden terug te brengen; de corpsvergadering stemde het voorstel af met 53 tegen 22.⁶⁵

De bekorting van de groentijd en de poging om Vindicat minder duur te maken waren overduidelijk ingegeven door een nieuw en verontrustend fenomeen. In 1892 meldde zich namelijk voor het eerst een serieuze concurrent, de Groninger Studenten-Bond onder het motto 'Concordia Vincit Mundum' (Eendracht overwint de wereld). Die vereniging onderscheidde zich nadrukkelijk van Vindicat doordat zij geen groentijd kende en een veel lagere contributie van de leden vroeg. Bij andere universiteiten was zoiets al eerder gebeurd. In Amsterdam had zich al in 1882 een concurrerende sociëteit gevestigd, Pallas geheten, maar deze was na een jaar verdwenen. Een paar jaar later was het opnieuw geprobeerd, en toen met meer succes. Na een oproep in *Het Nieuws van den Dag* in december 1885 werd de Amsterdamsche Studenten Bond opgericht, die een eigen sociëteit kreeg en een eigen almanak. In 1888 besloot de Bond ook het kort daarvoor in Amsterdam opgerichte, onafhankelijk van het corps opererende studentenblad *Alma Mater* uit te roepen tot haar officiële orgaan. Dit blad had ook correspondenten in andere universiteitssteden, zodat het de facto ook een landelijk blad was. Correspondent in Groningen was de tweedejaarsstudent letteren Onko ten Have.⁶⁶ Ondanks tegenwerking van het Amsterdamsche Studentencorps groeide de nieuwe vereniging als kool, vooral onder oud-hbs'ers, en kon de academische senaat in Amsterdam er in 1891 niet onder uit de nieuwe vereniging te erkennen (dat wil zeggen uitnodigingen te sturen voor officiële plechtigheden).⁶⁷ Geen wonder dat studenten in Groningen die zich niet thuis voelden bij Vindicat het ook probeerden. Op een vergadering van ongeorganiseerd op 27 januari 1892 werden de statuten, het huishoudelijk reglement en een reglement van de sociëteit Sodalitas (Broederschap) vastgesteld.⁶⁸ De sociëteit werd gevestigd in de bovenzalen van café De Unie aan de Grote Markt, nog geen honderd meter van de kroeg van Vindicat!⁶⁹

Uit de statuten van de Groninger Studenten-Bond blijkt duidelijk dat de nieuwe vereniging zich weliswaar heftig kante tegen Vindicat, maar op ettelijke punten heel veel ervan overnam. Bij de Bond ontbrak de traditionele ontgroening. Men werd lid door zich bij de abactis in te schrijven en even af te wachten of iemand ballotage eiste; als zich na veertien dagen niemand gemeld had, werd men automatisch lid. Ook vroeg de Bond een veel lagere contributie dan Vindicat: wie lid wilde worden betaalde per jaar 10 gulden, terwijl dat bij Vindicat 25 gulden was (naast de entree van 50 gulden en een af en toe een hoofdelijke omslag van 10 gulden). In de statuten en het huishoudelijk reglement stond bovendien expliciet dat het lidmaatschap van de Bond onverenigbaar was met het lidmaatschap van Vindicat (Vindicat zelf heeft, overeenkomstig het parool dat elk contact of erkenning vermeden moest worden, het lidmaatschap van de Bond nooit expliciet onverenigbaar verklaard met dat van het corps – dat zou al een vorm van erkenning zijn geweest!) In het sociëteitsreglement was bepaald dat ieder lid het recht had anderen op de kroeg te introduceren, behalve leden van Vindicat. Maar de corporale cultuur van Vindicat, met een vijfkoppig bestuur, een almanak, het aannemen van rouw bij het overlijden van hoogleraren, allerlei feesten en rondritten in koetsen, werd

bijna volledig overgenomen. De G.S.-B. (zo duidde de Bond zichzelf aan) was dus eerder een anti-Vindicat dan een geheel nieuwsoortige organisatie.

Onder welke studenten de Bond haar leden rekruteerde, kan men – bij gebrek aan een archief – alleen afleiden uit de namen van de bestuursleden.⁷⁰ De eerste preses was de theologiestudent Cornelis Frederik Bruins uit Groningen, die als medebestuursleden drie studenten geneeskunde en één student wis- en natuurkunde naast zich had. Allen kwamen uit Groningen en Friesland, maar geen van hen is later in Groningen gepromoveerd. Voor een theoloog was dat niet nodig, voor de anderen betekent dat waarschijnlijk dat ze een achtergrond als hbs'er hadden – hbs'ers konden in Nederland niet promoveren. Soortgelijke vermoedens kan men hebben ten aanzien van de sociëteitscommissie, die bestond uit vier studenten geneeskunde en één student wis- en natuurkunde. Ook allemaal noorderlingen en ook geen van hen later in Groningen gepromoveerd. De Bond vond haar leden kennelijk vooral onder de studenten geneeskunde en wis- en natuurkunde (in het bijzonder de studierichting farmacie, waar veel voormalige burgerscholieren te vinden waren), met misschien een enkele literator of theoloog.

De Bond kreeg al snel een vorm van academische erkenning doordat in het bestuur van het Groninger Universiteitsfonds, dat in 1893 in het leven werd geroepen, behalve een vertegenwoordiger van Vindicat ook de preses van de Bond werd opgenomen.⁷¹ Van harte zal het niet zijn gegaan, maar de academische autoriteiten konden niet ontkennen dat als zij werkelijk een verbinding wilden leggen met de studentengemeenschap, de achterban van de Bond niet gepasseerd mocht worden. Ook voor Vindicat zal het even slikken zijn geweest om aan één tafel te zitten met een vertegenwoordiger van de Bond, maar Vindicat kon toch moeilijk het Universiteitsfonds boycotten.

Voorlopig had Vindicat echter wel wat anders aan het hoofd, want eind 1892 was een hevig conflict met de directie van De Harmonie uitgebroken, dat van grote invloed was op het inwendige leven van het corps. Het begon zoals conflicten met De Harmonie meestal begonnen. Op 20 november 1892 bezochten na de Poolse landdag de nieuwe studenten 'en corps' De Harmonie, waar ze eisten dat het orkest het 'Io vivat' zou spelen. Het orkest weigerde dat, waarop de studenten het lied dan maar zelf aanhieven. De directie nam dat niet en sommeerde de studenten de zaal te verlaten. Sommigen deden dat, anderen moesten door de van tevoren al bestelde politie uit de zaal verwijderd worden. Later veroordeelde de directie veertien leden van Vindicat tot een geldboete en het verlies van het lidmaatschap van De Harmonie vanwege het op ergerlijke wijze verstoren van de orde tijdens de muziekkuitvoering. Omdat de geroeyerde studenten toen gehoord wilden worden door de directie en omdat de directie dat weigerde, nam Vindicat maatregelen. Op 3 december wijdde het corps er een aparte corpsvergadering aan, waar een overweldigende meerderheid (139 tegen 2) een motie aannam waarin het besluit van de directie van De Harmonie om de geroeyerde studenten geen weerwoord te gunnen afgekeurd werd. Het corps sprak zijn verontwaardiging uit over de gang van zaken en eiste voor de aangedane belediging genoegdoening van de directie. De directie van De Harmonie pikerde daar niet over. Tijdens de beroepsprocedure bij De Harmonie werden sommige roeyementen weliswaar ongedaan gemaakt – de directie had de bewuste studenten verwisseld met studenten die erg op hen leken – maar de andere vonnissen bleven staan. Op 23 januari 1893 achtte Vindicat de termijn waarbinnen de

directie genoegdoening had kunnen geven verstreken en dus werden alle banden met De Harmonie verbroken. Met 181 stemmen voor en 7 blanco verklaarde de corpsvergadering dat het lidmaatschap van Vindicat onverenigbaar was met dat van De Harmonie. Wie toch lid van De Harmonie bleef, werd automatisch als lid van Vindicat geroyeerd en elke Vindicater die het terrein van De Harmonie betrad, riskeerde een boete van 15 gulden. En masse stapten toen de leden van Vindicat op als lid van De Harmonie (slechts één student verkoos de muziektempel boven de kroeg), wat voor De Harmonie een gevoelige klap moet zijn geweest.⁷²

Op korte termijn plaatste het verbreken van de banden met De Harmonie ook het corps voor een probleem. De Harmonie was altijd de plek geweest waar Vindicat zijn soirees hield, waar het grote studentenbal plaatsvond en waar de studenten naar goede muziek konden luisteren. Dat viel nu weg en daarom moest het corps voor de grote feesten die in het voorjaar plaatsvonden naar andere lokalen omzien. Daarin slaagde het uitstekend. Er werden meteen ook twee commissies in het leven geroepen, de Commissie XIV^A en XIV^B (zo genoemd naar twee commissies van De Harmonie), die voortaan de feesten voor respectievelijk de invités en de leden moesten organiseren.⁷³ Vooral Commissie XIV^B liet veel van zich horen. Al op 15 maart 1893 vond in Huis de Beurs (aan het begin van de Folkingestraat) het jaarlijkse studentenbal plaats, waar de notablen van Groningen gewoon kwamen opdagen, ondanks het conflict met De Harmonie. Verder organiseerde XIV^B op 8 april, tijdens de paasvakantie, voor de deelnemers aan het in Groningen gehouden Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres een soirée musicale en de volgende avond een zeer geslaagde variétévoorstelling. Begin mei kwam Commissie XIV^B met een blij eindigend treurspel 'Lucifer-Lotus ofte Vondel up-to-date', een parodie op het conflict met De Harmonie, en tijdens de viering van het tienjarig bestaan van het nieuwe Mutua Fides op 22 en 23 juni was Commissie XIV^B weer van de partij. Op de avond van de tweede dag voerde de Commissie in het Concerthuis in de Poelstraat een café chantant uit, waarvoor zij veel applaus oogstte:

XIV^B vertoonde phonographische beelden, zong chansonnetten, speelde viool, schilderde duizelingwekkend vlug, cancaneerde, zooals alleen negers kunnen cancaneren, droeg een grappig uitgedacht insigne – kortom hield ieder tot middernacht op een allervermakelijkste manier bezig.⁷⁴

De inzet die de beide commissies toonden en de grote belangstelling en waardering voor hun werk loochenden het geklaag over de lauwe opstelling van de leden van Vindicat in de almanakken van de voorafgaande jaren.

Niettemin bleef de breuk tussen De Harmonie en Vindicat een pijnlijke kwestie; niemand wist ook of Vindicat het kon volhouden om al het vermaak zelf te organiseren. Daarom werd er gewerkt aan een verzoening. Een commissie uit het Groninger Universiteitsfonds onder leiding van oud-burgemeester en Eerste Kamerlid B. van Royen bood in de grote vakantie van 1893 aan te bemiddelen. Aanvankelijk vond Vindicat de door de directie aangeboden amnestie voor de onruststokers niet voldoende; de directie zou het gebeurde ook expliciet moeten betreuren. Maar daartoe was de directie niet bereid en uiteindelijk nam de corpsvergadering er genoegen mee dat niet de directie, maar de leden van Sociëteit De Harmonie de amnestie zouden verlenen. Met 125 tegen 37 stemmen werd tijdens een corpsvergadering op 20 februari 1894 be-

sloten de onverenigbaarheid van de lidmaatschappen op te heffen. Vindicat kon tevreden zijn: het was een eervolle afloop, tijdens het conflict had het corps zich krachtiger getoond dan ooit. De Commissies XIV^A en XIV^B hadden bals, concerten en café chantants gegeven die niet gauw vergeten zouden worden. En doordat de leden van De Harmonie de amnestie hadden verleend, had men bij Vindicat het idee dat de directie door de leden teruggedfloten was. De Commissie XIV^B had inmiddels op 3 december 1893 voor het laatst van zich laten horen door een soiree in de conversatiezaal van Mutua Fides te houden, waarbij vooral de geestige tekeningen van de student Nederlandse letteren Johan Huizinga erg in de smaak vielen. De Commissie had zo de smaak te pakken dat zij zich in 1895 omzette in de cabaretgroep Theater Spriet, die actief bleef tot november 1897.

Bij Vindicat was men dus tevreden, maar de structurele problemen waarmee het corps kampte, waren ondertussen niet verdwenen. Een steeds geringer percentage van de Groningse studenten werd lid van Vindicat, er was nu concurrentie van andere verenigingen en de positie van het corps als 'de' vertegenwoordiger van de Groningse studenten stond op het spel. De jubelstemming uit 1893 en 1894 was dan ook gauw verdwenen. Eind 1893 moest men nuchter constateren dat zich dat jaar 'maar' 26 groenen hadden aangemeld, wat ten dele te wijten zal zijn geweest aan de concurrentie van de Groninger Studenten-Bond. Een jaar later steeg dat aantal wel weer tot 55 (het conflict was bijgelegd en de Bond was op sterven na dood), maar dat getal bleek een uitschieter te zijn; in de jaren daarna daalde het weer, tot een absoluut dieptepunt van slechts 20 nieuwelingen in 1897 (twee kandidaat-leden haakten bovendien halverwege de ontgroening af). Ook was het een veeg teken dat in de almanak voor 1894 voor het tweede jaar op rij geen mengelwerk en geen varia waren opgenomen – wegens inferieure kwaliteit van de ingezonden kopij. De corpsvergadering nam dat niet en keerde zich in januari 1894 tegen de redacteuren die door de aftredende redactie waren voorgedragen (en die bekendstonden als tegenstanders van mengelwerk). In plaats van die antimen-gelwerkers koos de vergadering een nieuwe redactie, waarvan de leden van tevoren al gezegd hadden dat zij vóór het opnemen van mengelwerk waren – Johan Huizinga was een van hen. Niettemin verscheen de almanak voor 1895 toch weer zonder mengelwerk. Huizinga had namens de redactie zo'n honende uitnodiging rondgestuurd om bijdragen in te zenden dat bijna niemand meer durfde. De overige redacteuren keurden Huizinga's optreden af en lieten een neutralere uitnodiging de deur uitgaan, maar wat er werd ingestuurd had zo weinig om het lijf dat de redactie dat onmogelijk kon publiceren. Huizinga trok zich terug uit de redactie en de almanak verscheen zonder mengelwerk.⁷⁵

Pijnlijk was ook de povere uitvoering van de maskerade tijdens het lustrum van 1894. Het thema was 'Het bloeitijdperk der Hooghe Schoele van Stadt ende Lande, 1614-1689', maar deze optocht was slechts een onderdeel van een door de burgerij van Groningen georganiseerde gekostumeerde optocht die 'De Reductie van Groningen in 1594 en haar zegenrijke gevolgen' tot onderwerp had. Aanvankelijk had de lustrum-commissie, waarvan Johan Huizinga lid was, een optocht willen houden over het thema 'De intocht van Maurits in Groningen in 1594', maar geen van de studenten was bereid geweest de rol van Maurits op zich te nemen; niemand had daar het geld voor over. Daarop switchte men naar een thema zonder hoofdpersoon, 'De vijf Oranjes en

hun omgeving', maar toen bekend werd dat de burgerij een eigen optocht over de Reductie ging houden (op 22 juli, terwijl de maskerade voor 19 september op het programma stond), kwam iemand op het idee de twee plannen in elkaar te schuiven en de studenten mee te laten lopen in de optocht van de burgerij, die dan wel naar september moest worden verschoven. Dat bleek geen probleem te zijn, maar de studenten moesten hun thema wel aanpassen. De keuze voor hun deel van de optocht viel toen op de uitbeelding van de bloei van de Groningse universiteit in de zeventiende eeuw, want ook die bloei was een zegenrijk gevolg van de Reductie van 1594 geweest. Huizinga, die de ziel was van de hele onderneming, liep op 18 september 1894 zelf mee als Petrus van Goens – een tamelijk onbekende student uit het midden van de zeventiende eeuw, de zoon van de gouverneur-generaal van Indië.⁷⁶ Hij was een van de 45 studenten die zich voor deelname aan de maskerade hadden aangemeld, bepaald geen aantal waar Vindicat trots op kon zijn. Plan en uitvoering golden als 'pover'. Het gevoel overheerste dat het houden van een maskerade een aflopende zaak was; het was financieel niet meer op te brengen (het duurste kostuum had 192 gulden gekost) en 'de geest van onzen bij uitstek praktischen tijd vindt geen smaak meer in een zoo romantische wijze van feestviering', aldus het studentenblad *Minerva* begin 1895.⁷⁷ Huizinga had ook al de onafwendbare neergang van maskerade erkend toen hij op het diner na afloop ervan zei: 'De Maskerade vertoont onmiskenbare symptomen van achteruitgang en het is reeds zoover gekomen, dat misschien deze wel de laatste zou zijn. En toch zijn wij er trotsch op, de laatste dragers te zijn geweest van een goede, oude traditie.'⁷⁸ Dat was mooi gezegd, maar Huizinga was wel degelijk teleurgesteld over de hele manifestatie. De vervoering die hij in 1879 had ondergaan, was nu uitgebleven.

De redacteuren die in de tweede helft van de jaren negentig in de almanak het corps de maat namen, kwamen bijna zonder uitzondering tot een sombere conclusie: het corps diende zich grondig te hervormen, wilde het niet ten onder gaan. In 1895 was de conclusie al: dit jaar was geen topjaar voor Vindicat geweest, het had zich gekenmerkt door verslapping, gemakzucht en gebrek aan gemeenschapszin. Uit de cijfers bleek dat het corps inmiddels in twee faculteiten, Wis- en Natuurkunde en Letteren en Wijsbegeerte, een minderheid was geworden. Ook de geschiedschrijver van het jaar 1896 eindigde in mineur. De veerkracht was weg en voor bestuursfuncties waren steeds moeilijker kandidaten te vinden. De ouderejaars spanden zich nog wel in, maar de jongerejaars lieten het en masse afweten. Zij leken wel kalme, bezadigde burgers, die zich alleen met hun dagelijkse bezigheden bemoeiden. Algemeen hoorde men zeggen 'dat de tijd van het vroolijke, onbezorgde studentenleven voorbij is [en] dat in plaats daarvan de ernst des levens zijn stempel reeds drukt op het studentenvoorhoofd'.⁷⁹ De burger en de student beginnen dus helaas op elkaar te lijken. Hoe het anders moest, wist hij echter ook niet. Opgeven van de ontgroening leek hem een verkeerde gedachte; hij was zijn verslag zelfs begonnen met een apologie van de ontgroening! De ontgroening was namelijk niet zo barbaars als in de pers werd beweerd, en er was geen ander middel om een hechte band tussen de leden van het corps te smeden dan de ontgroening, inclusief de geheimzinnigheid rond de 'actus', het 'mysterium tremendum'. Zo ontstond namelijk een vriendschap, een 'solidariteit' tussen de leden die veel hechter was dan die tussen de stamgasten van een willekeurig café. Dat er inmiddels ook studentenbonden waren zonder ontgroening, was geen argument, want die bonden hadden alleen reden

van bestaan 'als protestverenigingen'. Dat was overigens wel de eerste keer dat de bonden in de almanak ter sprake kwamen!⁸⁰

De kroniekschrijver van 1897 was ook heel hard in zijn oordeel: in *Vindicat* is het een 'desolate toestand'. Er zijn te veel subverenigingen voor te weinig leden en daardoor komt geen enkele echt tot bloei. Slechts de helft van het aantal studenten in Groningen sluit zich aan bij het corps en dit aandeel wordt elk jaar minder. De schrijver betwijfelt of het werkelijk, zoals vaak gedacht wordt, aan de groentijd ligt. Ligt het niet veeleer aan de feitelijke ongelijkheid binnen het corps en moeten in dat opzicht de bakens niet grondig verzet worden? Hoewel degene die in 1898 de geschiedenis van het corps optekende iets minder zwartgallig was en de subverenigingen juist voor gezond verklaarde, erkende ook hij dat er te weinig leden waren om de oude orde ongewijzigd in stand te houden. *Vindicat* kon eigenlijk niet meer volhouden een vereniging te zijn van en voor alle studenten in Groningen. Bleef er nog wel wat meer over dan 'gezelligheid en goed bier'?

NIEUWE VERENIGINGEN

Dat het corps in 1898 hard op weg was zijn rol als 'de' vertegenwoordiger van de Groningse studenten kwijt te raken, werd aan het eind van dat jaar duidelijk toen de leden van *Vindicat* besloten geen vrouwelijke studenten toe te laten. De relatie van *Vindicat* met het vrouwelijk geslacht was altijd ambivalent geweest. *Vindicaters* kenden 'de vrouw' als hoer, dienstmeid en chanteuse, of als onaanraakbare fee uit de gegoede stand. Veel Groninger stadsfamilies stelden de omgang van de studenten, die veelal zelf ook uit de stad kwamen, met hun jongedochters (de 'joffers') zeer op prijs en ontvingen hen graag aan huis. Zij waren altijd vereerd als een student van *Vindicat* een van hun dochters inviteerde voor het studentenbal. Als er wat te vieren was, waren de Groningse joffers ook altijd bereid *Vindicat* een fraai geschenk aan te bieden, zoals nieuw meubilair voor *Mutua Fides*, een kroonluchter voor de senaatskamer of een vaandel voor een subvereniging. Dit werd anders toen de Groningse jongedames ook gingen studeren en ze de studenten niet alleen op het bal of tijdens het concert, maar ook in de studiebanken tegenkwamen. Daar waren ze opeens niet potentiële huwelijkspartners, maar collega's en concurrenten zelfs. De houding van de mannelijke studenten was daar heel anders dan op het studentenbal, nogal afstandelijk. 'Ze waren beleefd,' schreef Tine Tammes later over haar belevenissen in de jaren negentig, 'maar de afstand was zo groot, nooit werd er een woord gewisseld in de gangen of de collegezalen.'⁸¹ De mannelijke studenten wisten niet wat ze met de vrouwelijke studenten aan moesten. Die onzekerheid werd een probleem toen zich in het najaar van 1898 het gerucht verspreidde dat een jongedame – die liever nog even anoniem wilde blijven – lid wilde worden van *Vindicat*. Wat was er aan de hand?

Hoewel Aletta Jacobs al in 1871 als eerste vrouw naar de universiteit was gekomen, kwam er pas sinds het begin van de jaren tachtig een kleine, maar regelmatige toestroom van vrouwelijke studenten op gang, zowel voor een academische opleiding als ter voorbereiding op een mo-examen. Te midden van alle mannelijke studenten voelden die vrouwen zich ietwat verloren. De mannelijke studenten waren zoals gezegd

beleefd, maar hielden afstand. Elke vrouw die ging studeren had zich bovendien nog te rechtvaardigen voor het feit dat ze ging studeren, en deed daarom altijd extra haar best. Om voor enige ontspanning te zorgen vroegen begin 1896 twee studentes, Alida Huizinga en Agnes Bruins, beiden studente wis- en natuurkunde, het Groningse gemeentebestuur om de gymzaal van de meisjes-hbs in de Hofstraat één avond per week beschikbaar te stellen voor gymnastiek oefeningen van vrouwelijke studenten. Burgemeester en wethouders van Groningen wezen het verzoek direct van de hand; het gaf geen pas dat de jongedames 's avonds alleen over straat zouden gaan om in de Hofstraat gymnastiek te beoefenen. Maar Huizinga en Bruins waren niet voor één gat te vangen. Begin februari richtten ze samen met vijf andere studentes dan maar een wandelclub op; daarvoor hoefden ze niemand toestemming te vragen, wandelen was ook gezond en het kostte vrijwel niks. Er kwam een driehoofdig bestuur en de contributie werd vastgesteld op 2,50 gulden per jaar. Op zondag 24 februari verzamelden vier leden zich voor het eerst voor het station van Groningen voor een stevige wandeling naar Haren en Paterswolde. Het regende dat het goot en daarom bedachten de dames ter plekke een toepasselijke naam voor hun club, Pluvia (Regen). Twee van de vier wandelaars moesten de wandeling bekopen met een flinke verkoudheid.⁸²

De vrouwelijke studenten hadden elkaar gevonden en van het een kwam het ander. In november 1896 waagden ze het om te doen wat mannelijke studenten al sinds mensenheugenis deden, namelijk om na een succesvol afgelegd examen in een open landauer uit rijden te gaan en zo iedereen kond te doen van het heugelijke feit dat er weer een student geslaagd was. Er werd een foto gemaakt, waarop zes meiden triomfantelijk in de camera kijken. Maar op de Grote Markt ging het mis. De landauer liep averij op en de tocht moest worden stilgelegd tot het rijtuig gerepareerd was. Al die tijd waren de dames omringd door spottende straatjeugd, en dat nog wel in het zicht van de studentenkroeg! Maar de damesstudenten lieten zich niet ontmoedigen en sloten zich hechter aaneen. In 1897 kwamen ze ook bij elkaar op hun kamers, waar ze spelletjes speelden, apenootjes aten en elkaar voorlazen. Of dit in clubverband gebeurde of dat het gewoon een vriendinnenkring was, valt bij een zo gering aantal deelnemers niet goed uit te maken.

In het collegejaar 1897-1898 nam het aantal nieuwe inschrijvingen van vrouwelijke studenten plotseling sterk toe. Waren het jaar daarvoor vijf vrouwelijke studenten aangekomen, nu waren dat er plotseling tien! Het totale aantal vrouwelijke studenten dat in Groningen ingeschreven was, steeg toen naar 38, van wie bijna de helft een volwaardige academische studie volgde (dus niet studeerde ter voorbereiding van een mo-examen). Wat de verklaring was voor deze plotselinge toeloop van vrouwelijke studenten, blijft gissen. Het is niet waarschijnlijk dat het iets te maken heeft met de troonsbestijging van koningin Wilhelmina op 6 september 1898 of met de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, die van 9 juli tot 21 september in Den Haag werd gehouden en die een belangrijke manifestatie was van vrouwelijk zelfvertrouwen. De stijging van het aantal vrouwelijke studenten begon al voor deze op zichzelf wel belangrijke gebeurtenissen. Het toegenomen vrouwelijk zelfbewustzijn, en de overtuiging dat ook vrouwen in hun eigen levensonderhoud moesten kunnen voorzien, inspireerde in ieder geval in 1898 één van de vrouwelijke studenten in Groningen om via de student scheikunde Albert van Raalte te peilen of zij lid kon worden van Vindicat.

Van Raalte vroeg op 26 september 1898 belet bij de senaat van het corps en legde het verzoek van de 'jonge dame' voor. De statuten van Vindicat stipuleerden niet dat alleen mannen lid konden worden (wie had ooit gedacht dat een vrouw zou gaan studeren, laat staan lid wilde worden van zo'n mannenclub als Vindicat?), maar de senaat besloot toch de corpsvergadering van 22 oktober daar een principiële uitspraak over te laten doen.⁸³

Wie de jongedame was die Van Raalte met haar wens benaderde, is niet overgeleverd – indertijd twijfelden sommigen er zelfs aan dat er echt een jongedame was die lid van Vindicat wilde worden. Het moet iemand uit de omgeving van Van Raalte zijn geweest, want een verzoek dat zo gevoelig zou kunnen liggen richt een vrouwelijke student niet aan de eerste de beste Vindicater. Nu was Van Raalte al bijna afgestudeerd. Hij was assistent bij Holleman en was ongetwijfeld al bezig met zijn proefschrift *Over het phenyl- en parachloorphenylnitromethaan*, waarop hij op 14 juni 1899 zou promoveren. Uit zijn jaar waren er maar heel weinig vrouwelijke studenten die misschien nog lid van Vindicat wilden worden. Alleen Jantine Tammes, die zich op 27 september 1890, twee dagen na Van Raalte, als student wis- en natuurkunde in Groningen had ingeschreven en met wie Van Raalte dus in de collegebanken had gezeten, kwam nog in aanmerking. Maar waarom zou iemand die al bijna afgestudeerd was (en assistent was bij de botanicus Moll) op het laatst nog lid van het corps willen worden? En zou Van Raalte haar hebben aangeduid als 'jonge dame'? Maar Van Raalte was niet alleen student scheikunde, hij was ook actief in een paar subverenigingen van Vindicat, zoals het toneelgezelschap 'Neemt ons zoals wij zijn', de culturele vereniging Dicendo Discimus en de cabaretgroep Theater Spriet. Het bijzondere van het toneelgezelschap was nu dat er al enkele jaren meisjes uit de gegoede stand in Groningen meespeelden. In het voorjaar van 1898 waren dat M.A.C. Birnie, J. Siemens, M.A.J. (Margot) Sannes en A. van der Goot. In februari 1899 herhaalde zich dat: weer traden een aantal jongedames op in de jaarlijkse uitvoering van 'Neemt ons', onder wie Jacoba (Dody) Kapteyn, de dochter van de hoogleeraar astronomie.⁸⁴ Sommigen van hen zouden later nog van zich laten horen in het vrouwelijke verenigingsleven, maar in september 1898 stond van hen alleen Dody Kapteyn ingeschreven als student geneeskunde in Groningen. Twee dagen voordat Van Raalte de senaat van Vindicat met zijn verzoek benaderde, had zij zich officieel bij de rector gemeld; de anderen volgden pas in de loop van oktober. Is het dan vergezocht om te veronderstellen dat het Dody Kapteyn is geweest, de dochter van de volledig van de equivalentie van man en vrouw overtuigde Kapteyn, die de stoute schoenen heeft aangetrokken en Van Raalte en via hem het studenten-corps heeft benaderd?

Voordat de toelating van vrouwelijke studenten in een corpsvergadering aan de orde kwam, zwengelde Van Raalte de discussie al flink aan in de *Minerva* van 6 oktober 1898. Hij publiceerde daar een open brief aan zijn clubgenoten, waarin hij nadrukkelijk pleitte voor toelating van vrouwelijke studenten tot het corps. Van Raalte plaatste zich op een hoog moreel standpunt:

Waarop baseeren wij het recht, vrouwen, met ons volkomen gelijk staande in ontwikkeling, uit te sluiten van de voordeelen die aaneensluiting oplevert! Is het billijk, met andere woorden, dat we eenvoudig omdat we de meerderheid hebben, anderen beletten te genieten van

die zelfde voordeelen, omdat ze vrouwen zijn? Principeel is de toelating van vrouwelijke leden tot het corps gewenscht. Maar ook om redenen van anderen aard mogen we met vreugde de eerste dame begroeten, die lid zal durven worden van de studentengemeenschap par excellence.⁸⁵

Met dat laatste bedoelde hij dat tal van subverenigingen, zoals het tooneelgezelschap, Bragi en Dicendo Discimus, bijzonder blij zouden zijn met nieuwe leden van het vrouwelijk geslacht. Tegenargumenten zag hij eigenlijk niet, of ze waren zuiver egoïstisch. Dat de mannelijke leden van het corps zich niet meer vrij zouden voelen als er 's avonds laat, als het echt genoeglijk werd, ook vrouwen op de kroeg zouden rondlopen, leek hem geen zinnig tegenargument, want na elf uur zouden de dames toch wel naar huis zijn. Het was hen niet om de kroeg te doen, maar om de leeszaal en andere voordelen van het lidmaatschap.

Heel sterk was de argumentatie van Van Raalte niet. Zijn bewering dat het de dames toch niet om de kroeg te doen was, gaf zijn tegenstanders, die doorgaans de kroeg met de vereniging identificeerden, de gelegenheid de vraag op te werpen wat de dames dan eigenlijk kwamen doen in het corps. Carel Willem Stheeman, die heel handig het hoofddoel van het corps vernauwde tot 'het bevorderen van den vriendschappelijken omgang tusschen studenten', vroeg zich in de *Minerva* van 13 oktober af wat de dames in *Vindicat* te zoeken hadden als de wijze waarop vrouwen met elkaar omgaan zo anders was:

Natuur en opvoeding maken dat de ongedwongenheid en vroolijkheid die in den man niemand zal choqueeren, bij vrouwen ongepast zullen schijnen. Datgene waarvoor wij samenkomen, vroolijkheid en gezelligheid in de nachtelijke uren, kan een vrouw niet aanlokken.⁸⁶

Waarom richten de vrouwen niet een eigen vereniging op, in vriendschap met *Vindicat* verbonden? En als ze gebruik willen maken van de leeszaal, waarom worden ze dan geen lid van het Leesmuseum? Dat is goedkoper dan het lidmaatschap van het corps en de lectuur is er bovendien geschikter. Met de vermeende maatschappelijke equivalentie van man en vrouw had het corps niets te maken. 'Wij staan buiten de maatschappij, dat is onze grootste glorie.'⁸⁷

Een andere briefschrijver, het prominente corpslid en voormalig rector senatus Gustaaf Willem van Vierssen Trip, nam een genuanceerder standpunt in.⁸⁸ Hij was in principe wel voor toelating van vrouwelijke studenten en hij was ook helemaal niet tevreden over de strenge scheiding der seksen in de maatschappij. Vrouwelijke en mannelijke studenten troffen elkaar soms op het sportveld, maar verder alleen onder het toezien van de ouders. 'Het is ons allen bekend,' schreef hij, 'hoe meedogenloos de natuur zich hier wrekt en dat er wel studenten zijn die middelen kennen om toch nog meisjes te ontmoeten', daarmee refererend aan het bordeelbezoek, dat nog tamelijk gebruikelijk was onder studenten. Toch zag hij dat niet zo snel veranderen en volgens hem was het plotseling toelaten van meisjes op de kroeg daarom vragen om problemen. De losse, vrolijke, ongecompliceerde omgang die op de kroeg heerste, daar kan een fatsoenlijk meisje niet ongestraft naar luisteren. Maar die vorm van conversatie is heel veel leden van *Vindicat* juist zo dierbaar omdat ze voortspruit uit een gevoel van vrijheid en onder elkaar te zijn – daar en nergens anders. Die vrijheid is essentieel voor het corps en mocht zij verdwijnen, dan wordt *Vindicat* een vereniging die er een kroeg

op na houdt, zoals Bodega Dik, met een enkele dame. Misschien dat het ooit anders wordt, in de verre toekomst, wanneer 'door meerdere en vrijere omgang met onze zusters ook het corps zal zijn veranderd en werkelijk geene maatschappelijke conventie noch leefwijze ons scheidt'.⁸⁹ Maar heft men de scheiding nu al op, dan komt er schandaal van en raakt de gelijkheid tussen man en vrouw alleen maar verder uit het zicht. Een ander corpslid had geen behoefte aan dit soort subtiele redeneringen. S. (de student natuurkunde en voormalig rector van Vindicat Cees Schoute) meende eenvoudig te kunnen constateren dat de seksen nu in ieder geval instinctief een grote afstand tot elkaar voelden. Hij riep zijn medestudenten in Vindicat op daar bij de stemming rekening mee te houden: 'Laat vrijelijk een ongeformuleerde weerzin, wanneer ge dien met me gevoelt, gelden voor argumenten.'⁹⁰

De discussie ging nog even door, zonder dat er wezenlijk nieuwe argumenten op tafel kwamen. De voorstanders van toelating bleven hameren op de principiële gelijkwaardigheid tussen man en vrouw en op de voordelen die toelating van vrouwelijke leden voor Vindicat had, de tegenstanders wezen op de praktische problemen die nog voor lange tijd verbonden waren aan de toelating van vrouwen op de kroeg. Allerlei ondergeschikte punten kwamen langs: moesten de vrouwelijke studenten na toelating ook ontgroend worden, zou het einde niet zoek zijn als de leeszaalcommissie de lichte lectuur zou weren om de vrouwen niet te ontrieven (de Joden zouden dan eisen dat antisemitische lectuur werd verwijderd en de katholieken zouden de antipapistische bladen willen weren), zou er geen kroegontvolking komen als damesstudenten ook 's avonds laat op de kroeg kwamen, en zouden de mannelijke studenten niet uitwijken naar de cafés in de stad enzovoort. In wezen stonden hier de vormingspartij en de kroegpartij weer eens tegenover elkaar en probeerde de vormingspartij door toelating van vrouwelijke studenten een hervorming van het kroegleven erdoor te krijgen – wat de kroegpartij natuurlijk niet liet gebeuren.

Behalve via de *Minerva* probeerde Van Raalte ook nog op andere manieren de stemming in de komende corpsvergadering naar zijn hand te zetten. Een paar dagen voor de cruciale vergadering kwamen ongeveer vijftien voorstanders van toelating van vrouwelijke studenten in het geheim bijeen om een circulaire op te stellen waarin zij de argumenten voor openstelling opsomden en de bezwaren ertegen weerlegden, die naar hun mening terug te brengen waren tot een 'ongeformuleerde weerzin'. Maar de tegenstanders zetten zich schrap. In de senaat peilde de rector, Evert Jan Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, op 19 oktober de mening. Wat moest de senaat antwoorden als naar zijn standpunt werd gevraagd? Vier van de vijf senatoren bleken in meer of mindere mate tegen toelating te zijn, slechts één senator, de abac-tis, was voor. De rector, telg uit een oerconservatief geslacht met wortels in het Réveil, bleek de meest uitgesproken tegenstander te zijn. Hij wilde van geen gelijkheid tussen man en vrouw weten. 'De plaats van de vrouw is in het huisgezin en al hetgeen er buiten valt is abnormaal.'⁹¹ Op de corpsvergadering op 22 oktober bleek uiteindelijk een ruime meerderheid tegen de toelating van vrouwelijke studenten te zijn. Het voorstel daartoe werd met 83 tegen 51 stemmen verworpen.⁹² De meeste leden van Vindicat waren gewoon bang dat zij niet langer aan hun gebruikelijke, soms nogal ruwe onderlinge omgangsvormen zouden kunnen vasthouden als er vrouwelijke studenten bij waren. Als mannen onder elkaar accepteerden zij dronkenschap en schuine

grappen, maar wie wilde laveloos weggedragen worden voor de ogen van jonge vrouwen? Wie kon nog ongegeneerd lachen om een dubieuze mop als er vrouwen bij waren? Het kroegleven zou veel tammer worden als de deur openstond voor de meisjesstudenten met wie men de volgende ochtend weer in de collegebanken zat. Dat was voor de meeste corpsleden reden om tegen te stemmen. En zo gaf Vindicat definitief de ambitie op werkelijk 'de' vertegenwoordiger van alle Groningse studenten te zijn. Of beschouwden de meeste corpsleden de vrouwelijke studenten heimelijk nog steeds niet als volwaardige studenten?

Toen de beslissing was gevallen, gebeurde er bijna meteen wat een van de briefschrijvers in de *Minerva* al had gesuggereerd: de vrouwelijke studenten richtten hun eigen vereniging op. Op 28 oktober 1898 kwamen op initiatief van Alida Huizinga, Tine Tammes en Agnes Bruins in café De Pool aan de Grote Markt een kleine dertig vrouwelijke studenten bij elkaar om een nadere aaneensluiting te bespreken. Tammes zat de vergadering voor, maar toen er besloten werd tot oprichting van de Groningsche Dames-Studenten Debatingclub liet zij het voorzitterschap van de nieuwe vereniging over aan de farmaciestudente M.A. Valk (Bruins werd 'secretaresse').⁹³ De club begon met 25 leden, onder wie 14 eerstejaars. Van die 25 leden volgden 13 een academische studie en 12 een mo-opleiding. Centraal stond in de nieuwe vereniging de intellectuele vorming. De clubavonden, eerst bij Hotel Willems en later, toen het ledenaantal wat terugliep, bij een van de leden op haar kamer, werden hoofdzakelijk gevuld met lezingen over serieuze onderwerpen. Mies Behrs opende de reeks op 31 januari 1899 met een lezing 'Over de Chinezen' en daarna volgden voordrachten over Tolstoj, de theosofie en de suikerfabriek in Vierverlaten. Dody Kapteyn, de al genoemde dochter van de hoogleraar astronomie, sprak in 1899 over 'de aequivalentie van man en vrouw', een duidelijke verwijzing naar de discussie die het jaar daarvoor over dit onderwerp was gevoerd door Treub, Winkler, Cox en Catharine van Tussenbroek.⁹⁴ Van enig ceremonieel was amper sprake en gezelligheid werd niet bewust nagestreefd, al mochten de dames na afloop van een lezing, als de gasten verdwenen waren, nog weleens met elkaar dansen. Van chagrijn jegens Vindicat was niets te merken. Toen de almanakredactie van Vindicat vroeg of de dames prijs stelden op vermelding in de *Studenten Almanak voor 1899*, zeiden ze geen nee. Hun vereniging werd daarop vermeld in de rubriek 'Wetenschappelijke verenigingen onder studenten'. Vindicat had vrouwen de toegang geweigerd, maar stelde hartelijke relaties met de nieuwe club zeker wel op prijs.⁹⁵

De nieuwe vrouwelijke debatingclub was op dat moment al lang niet meer de enige studentenvereniging die naast Vindicat was komen te staan. De Groninger Studenten-Bond was in 1896 verdwenen, maar er waren andere clubjes en verenigingen voor in de plaats gekomen. Zo richtten katholieke en gereformeerde studenten die zich niet thuis voelden in Vindicat in deze tijd hun eigen vereniging op. De katholieke studenten liepen daarbij voorop. Al in 1886 had zich een handvol katholieke studenten in Groningen rond de zwaarlijvige en populaire pater Deen S.J. gegroepeerd tot de vereniging Concordia, die een jaar later omgedoopt werd tot Fides et Scientia (Geloof en Wetenschap). De bedoeling van Deen was om de studenten te wapenen tegen het materialisme dat aan de openbare universiteiten heerste, door artikelen uit kranten en tijdschriften met hen te bespreken. Een conflict met de nogal dictatoriaal opererende Deen leidde echter in 1888 tot het eind van de kleine vereniging; de studenten bleven

Afb. 52 De reünie van de R.K. Studentenvereniging Albertus Magnus bij het eerste lustrum in 1901. Links het vaandel van de vereniging met daarop Albertus Magnus, in het midden (met boordje) de moderator. RHC Groninger Archieven.

en bloc bij hem weg en gingen voortaan zonder Deen met elkaar een kopje thee drinken, vaak ten huize van een van hen, J.A.J. (Jan) Tonella, student farmacie. Het gevoel van onmacht tegenover de liberale en protestantse meerderheid in Groningen bleef echter bestaan en daarom namen enkele oud-leden van Fides et Scientia op 7 december 1896 het initiatief tot het oprichten van een katholieke debatclub, die een week later de naam Albertus Magnus aannam. De leden verdedigden op de avonden in café Veening aan de Grote Markt stellingen van diverse aard, zij volgden er een cursus logica en zij speelden er na afloop soms een potje biljart. De vereniging begon met acht leden, één donateur en zeventien buitengewone leden (meest plaatselijke geestelijken), maar drie jaar later was het ledenaantal al gegroeid tot 25, met een onbekend aantal buitengewone leden. Wel bedankte een aantal buitengewone leden voor Albertus toen de vereniging in 1901 het vergaderlokaal verhuisde van café Veening aan de Grote Markt naar Hotel Willems in de Herestraat, waarvan de uitbater geen katholiek was.⁹⁶ Van zo'n bijna sektarische vereniging had Vindicat weinig te vrezen.

Dat gold ook voor de landelijke vereniging van protestants-christelijke studenten, die iets eerder in februari 1896 was opgericht en waarvan nog in hetzelfde jaar een Groningse afdeling werd opgericht, de Nederlandsche Christen-Studenten Vereeniging (NCSV). De aandrang daartoe kwam uit het buitenland, in het bijzonder uit Engeland en de Verenigde Staten, waar al eerder vergelijkbare verenigingen actief waren, zoals de Young Men's Christian Association (YMCA). In het kader van een wereldconferentie die deze vooral op de zending gerichte beweging begin januari 1896 in Liverpool zou houden, werd actief gezocht naar Nederlandse afgevaardigden en degenen die er vanuit

Nederland naartoe gingen, waren zo enthousiast dat ze na terugkeer in het vaderland op 27 februari 1896 in Utrecht (bolwerk van orthodoxie) de NCSV oprichtten. Uit Groningen was er maar één vertegenwoordiger, de latere Vindicatrector Evert Jan Thomasen à Thuesink van der Hoop van Slochteren.⁹⁷

De doelstellingen van de NCSV waren ‘een band te vormen tusschen de studenten, die gelooven in Jezus Christus als Zoon van God en eenig Verlosser der wereld’, het versterken van het geestelijk leven der leden en het winnen van anderen voor God. Onder de voormannen leefde de gedachte dat in Nederland studenten van goed-christelijken huize te gronde gingen aan ‘drinken en vrouwen’. De NCSV zou dat moeten voorkomen en een dam moeten opwerpen tegen intellectuele hoogmoed, onmatigheid, onzedelijkheid, agnosticisme en scepticisme. Met de zendingsdrift bleek het in de praktijk wel mee te vallen; het verenigingsleven bestond in hoofdzaak uit Bijbelstudie, het houden van bidstonden en één keer per jaar het deelnemen aan het zomerkamp dat de landelijke vereniging in een tent op de hei bij Laren (Noord-Holland) organiseerde.⁹⁸ Groningen kreeg een eigen afdeling, die werd opgericht op 14 maart 1896. De leden (hooguit tien) kwamen voor hun bidstonden bijeen in het gebouw van de Groningse afdeling van de Christen-Geheelonthouders Vereeniging aan de Kostersgang bij de Steentilstraat en bleven tamelijk onafhankelijk van de landelijke vereniging opereren, mede natuurlijk vanwege de afstand tot het centrum van het land.⁹⁹

De NCSV was vooral het tehuis voor orthodoxe studenten in de Nederlandse Hervormde Kerk, want de gereformeerden van Abraham Kuyper vonden dat de doelstelling nog te breed en te vaag was. Volgens Kuyper werd de nieuwe vereniging gedomineerd door vertegenwoordigers van de ethische richting, door ‘gekuifde Groningers’. Bovendien had Kuyper een hekel aan alles wat uit Engeland kwam. Gereformeerde studenten vonden daarom geen aansluiting bij de NCSV, net zomin als de vrijzinnigen.¹⁰⁰ Een deel van de gereformeerde studenten kon terecht bij een andere vereniging. In Leiden was in 1886 de Unie Hendrik de Cock opgericht, genoemd naar de Groningse voorman van de Afscheiding van 1834 en grondlegger van de Christelijke Gereformeerde Kerk. In 1896 was op initiatief van de medisch student Jan Ronda een Groningse afdeling opgericht. Deze nieuwe vereniging mocht echter amper die naam hebben, want ze telde maar drie leden, en na de oprichtingsbijeenkomst werd er niets meer van vernomen. Maar Ronda gaf niet op en op 14 januari 1899 kwamen op zijn kamer boven de winkel van zijn vader in de Guldenstraat negen gereformeerde studenten bijeen om het nog eens te proberen. Ze formeerden een dispuutgezelschap op Bijbelse grondslag, dat op de volgende vergadering de naam Veri et Recti Amici kreeg, kortweg VERA. De club was bedoeld om enerzijds de oratorische gaven van de gereformeerde studenten te vergroten – dan konden ze de discussies met andersdenkenden beter aan – en anderzijds de banden tussen de gereformeerde studenten aan te halen. Volgens de statuten mochten alleen studenten lid worden die behoorden tot de Gereformeerde Kerken in Nederland, het verband dat in 1892 was ontstaan uit de fusie van de doerende kerk van Abraham Kuyper en de meerderheid van de christelijk gereformeerden. Maar anders dan Kuyper dachten de leden van VERA niet in termen van een antithese van de christelijke en de niet-christelijke wereld; hun doel was niet het opbouwen van een parallelle maatschappij op gereformeerde basis. Ze waren er ook niet op uit gereformeerde studenten verder te disciplineren, maar wilden in een open discussie

graag nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap toetsen aan hun Bijbelse overtuiging. In de eerste jaren van het bestaan van de vereniging kwamen strikt theologische problemen dan ook niet aan de orde. Het ging vooral over typische fin-de-siècle thema's als seksualiteit, doodstraf, prostitutie en geheelonthouding. Over het vermeende conflict tussen geloof en wetenschap namen de leden een tamelijk verzoenend standpunt in. Ronda verklaarde nadrukkelijk dat hij de Bijbel niet beschouwde als een leerboek voor de kennis der natuur (zoals dogmatische gelovigen het zagen), maar als een boek met een zedelijke boodschap waarin slechts terloops over de natuur werd gesproken. Met zo'n opstelling hadden Ronda en de zijnen best lid kunnen worden van *Vindicat*, maar gezien het milieu waaruit ze voortkwamen lag dat toch niet voor de hand. Ze waren doorgaans afkomstig uit de kleine burgerij (de vader van Ronda was winkelier) en hadden het niet breed. De contributie van *VERA* was dan ook extreem laag, slechts een gulden, maar dat was genoeg om de club draaiende te houden. *Vindicat* had echter van *VERA* niets te vrezen.¹⁰¹

Anders lag dat met de studentensociëteit *Inter Nos Amicitia* die in 1898 was opgericht en die waarschijnlijk – er is maar heel weinig over deze vereniging bekend – in het gat sprong dat door het verdwijnen van de Groninger Studenten-Bond was gevallen. Hoeveel leden de nieuwe vereniging telde en waar de sociëteit was gevestigd, is niet bekend. Preses was in 1900 de derdejaars student wis- en natuurkunde Willem Jan de Maar. Maar *Vindicat* nam deze concurrentie wel heel serieus en verklaarde het lidmaatschap van het corps onverenigbaar met dat van *Inter Nos Amicitia*, als moest men daarvoor in de *Studentenalmanak* wel laten merken dat die vereniging bestond.¹⁰²

Ook ter linkerzijde van het politieke spectrum organiseerden de ongeorganiseerde studenten zich. Op 11 juni 1899 kwam het tot de oprichting van de Groningsche Studentenvereniging tot beoefening der sociale wetenschappen onder de naam *Conamur*. De ontstaansgeschiedenis van dit gezelschap is enigszins duister, maar het lijkt erop dat het terugging op het initiatief van twee vrouwelijke studenten, Elisabeth Sannes en Bertha Huber, die sinds oktober 1898 in Groningen een mo-opleiding staatsinrichting volgden, maar met hun socialistische sympathieën totaal niet aan hun trekken kwamen bij de conservatief-liberale hoogleraar staathuishoudkunde Reiger.¹⁰³ Ze zetten daarom samen met de Groningse advocaat, leraar aan de Rijks-HBS en repetitor I.B. Cohen een studieclubje op, waarin zij de geschriften van socialisten en andere wereldverbeteraars bestudeerden. Een van hun helden was Frederik van Eeden, die sterk geporteerd was voor gemeenschappelijk grondbezit en net in die tijd, in 1898, op het landgoed Cruysbergen bij Bussum de socialistische tuinbouwkolonie of commune Walden opzette. Door wat Cohen met de twee studentes besprak werd hij zelf ook een aanhanger van de leer van het gemeenschappelijk grondbezit en later, na een verhuizing naar Den Haag, werd hij zelfs medeoprichter van de Vereeniging Gemeenschappelijk Grondbezit (GGB).¹⁰⁴

In juni 1899 vonden Sannes en Huber het tijd om de zaak wat groter aan te pakken. Ze belegden toen een openbare vergadering, waarop 65 studenten (onder wie vijftien vrouwelijke studenten) besloten tot een studentenvereniging voor sociale wetenschappen. Hoeveel van de 65 belangstellenden uiteindelijk lid zijn geworden, is overigens bij gebrek aan een blad of een archief moeilijk te zeggen. Volgens het *Verslag van den staat der hooge-, middelbare en lagere scholen over 1899-1900* telde de vereniging in dat jaar al

ruim 160 leden en kwam zij regelmatig bijeen in het Academiegebouw.¹⁰⁵ De vereniging trachtte haar doel op verschillende manieren te bereiken. Ze wilde een leeskring oprichten en een cursus over de beginselen van het socialisme opzetten.¹⁰⁶ Zo'n cursus werd inderdaad in het winterseizoen van 1901-1902 gegeven; de bekende dichter en onvermoeibaar propagandist van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij Herman Gorter, die vaker in Groningen kwam, gaf vanaf 21 oktober 1901 op acht achtereenvolgende avonden in het gebouw De Toekomst uitleg over het socialisme.¹⁰⁷ Maar Connamur manifesteerde zich vooral door de openbare lezingen die zij regelmatig hield. Frederik van Eeden, de inspirator van de oprichters, besprak op de tweede openbare bijeenkomst op 12 december 1899 'De beteekenis van den Afrikaander oorlog', maar latere sprekers behandelden meestal aspecten van het socialisme. De liberale hoogleraar staathuishoudkunde in Amsterdam M.W.F. (Willem) Treub sprak in februari 1900 over de historisch-materialistische geschiedopvatting van Karl Marx en Friedrich Engels, de Vlaamse sociaaldemocraat Emile Vandervelde gaf een lezing over het socialisme in het algemeen, en de Italiaanse socialist Enrico Ferri mocht in september 1901 café Vos in de Nieuwe Ebbingestraat spreken over 'Le progrès social'.¹⁰⁸ Buitenbeentjes waren de eigen hoogleraar filosofie Heymans, die op 30 januari 1901 een kritische bespreking gaf van de 'geest van de negentiende eeuw', en de Amsterdamse sociograaf Steinmetz, die twee maanden later over het sociaaldarwinisme uitweidde (en wederom betoogde hoe heilzaam de oorlog als selectiemiddel was). Leden hadden gratis toegang tot de lezingen, anderen konden voor een gulden een toegangskaartje kopen. Men kon zich ook ter plaatse als lid aanmelden bij de secretaris, Philippus van Harreveld, een beursstudent die plantkunde studeerde en ook heel actief was in de verder weinig bekende Groningsche Studenten Geheelonthouders Vereniging.¹⁰⁹ Arbeiders konden soms tegen gereduceerd tarief naar binnen, maar de ervaring was dat zelfs een entreeprijs van 0,50 gulden voor hen nog te veel was.

Het is na deze rondgang langs allerlei studentenverenigingen duidelijk dat tegen het eind van de jaren negentig, toen studenten het leven veel ernstiger opnamen dan vroeger, het aantal studentenverenigingen dat buiten Vindicat bleef snel toenam. Vindicaters mochten graag spreken over de tegenstelling tussen henzelf, en de 'ongeorganiseerden', maar die andere helft van de Groningse studentenwereld was helemaal niet meer zo ongeorganiseerd. De indeling in georganiseerden en ongeorganiseerden had haar betekenis verloren. Ook voor de studenten met een krappe beurs waren er tal van mogelijkheden om zich naast de studie te ontplooien, zich voor de goede zaak in te zetten of gewoon de banden met gelijkgestemden aan te halen. Er was een keur aan politieke, confessionele, studieuze of hervormingsgezinde clubjes en verenigingetjes die iedereen die zich niet thuis voelde bij Vindicat onderdak konden bieden. Wie de moeite neemt de studenten-almanakken, de kranten en andere bronnen stelselmatig door te nemen en de namen te noteren van de studenten die als bestuursleden of sprekers optraden, ziet een verzonken wereld van alternatief studentenleven voor zich oprijzen, een bijna ondergronds netwerk met allerlei organisaties waarin vaak dezelfde namen terugkeren: van een voorzitter van de geheelonthoudersvereniging die ook bestuurslid is van een faculteitsvereniging of een afdeling van de landelijke Vredesbond. Vindicat negeerde veel van die clubjes en verbanden, maar de leden wisten zeker wel van hun bestaan.

Vandaar dat de redacteurs van de almanak van Vindicat in hun algemene beschou-

wingen over het verstreken jaar steeds somberder leken te worden over de toekomst van hun corps. In 1899 was met veel moeite nog een maskerade gehouden, maar omdat wederom geen van de leden bereid was geweest heel diep in de buidel te tasten, was het net als in 1894 een maskerade zonder hoofdpersoon geworden. Thema was ‘De jaarlijkse ommeegang van het schuttersgilde Sint Sebastiaan en de rederijderskamer Het bloemken Yesse in Middelburg in het jaar 1480’, een feest dus van poorters oftewel burgers, en niet van edelen en vorsten – ook al een teken des tijds. Volgens de almanakredacteur die verslag deed, de rechtenstudent Arend Tonko Vos, maakte de optocht ‘geen schitterende indruk’ en was de uitdossing niet bepaald bijzonder. Dat geen van de studenten in een maskerade de hoofdrol wilde spelen, vond hij niet vreemd: Groningen was wel een gezellige universiteit, maar geen ‘verzamelplaats van gefortuneerde studenten’.¹¹⁰ Maar de malaise zat dieper, de positie van het corps was ‘onhoudbaar’. Het was niet meer dan een onder vele studentenverenigingen in Groningen geworden. Vindicat stond dus volgens de almanakredacteur voor de keuze: of doorgaan op dezelfde weg, wat moest resulteren in een corps als een gewone sociëteit, of die ontwikkeling keren en ervoor zorgen dat het corps de hem onzinkende ‘morele beteekenis’ terugkreeg. Het corps had te weinig begrepen dat de houding van de student in de laatste tien tot twintig jaar definitief veranderd was:

Steeds meer ziet men dat de student van iemand, die leefde zonder zich ergens om te bekommeren, buiten de maatschappij, die fuifde, zich bedronk, die ‘alével wat raars’ had, wordt tot iemand die belang stelt in sociale vragen, die vervuld is van het bewustzijn, dat hij in de maatschappij een rol zal moeten vervullen; die ook zachter, beschaafder zeden heeft.¹¹¹

Er waren ook ‘bij-oorzaken’ van het teruglopende aandeel van Vindicat onder de studentenbevolking, zoals de ontgroening en het dure lidmaatschap, maar over deze bezwaren zouden veel studenten zich wel heen zetten als het corps hun werkelijk iets te bieden had. De groentijd, die overigens wel degelijk hervormd moest worden, was zeker niet de ‘cardo quaestionis’. Het ging er veel meer om dat Vindicat zich moest aanpassen aan de ‘tijdgeest’ om te kunnen overleven. Schaf bijvoorbeeld de representatie af, riep de redacteur zijn corpsgenoten toe, die is toch niet veel meer dan champagne-drinken, in koetsen rijden en banale speeches houden; schaf desnoods de groentijd af als er geen betere vorm voor gevonden kan worden, sta meer krediet toe aan de leeszaal; maar zorg vooral dat het corpsleven op meer berust dan alleen gezelligheid. ‘De tijdgeest eischt iets meer, iets beters.’¹¹²

Het was aan dovemansoren gericht, want toen de senaat op de corpsvergadering van 30 maart 1900 een aantal hervormingsmaatregelen voorstelde, vooral om de groentijd minder zwaar te maken en de entreegelden omlaag te brengen, eindigde de vergadering in chaos. De voorstellen van de senaat kregen zo veel kritiek dat de senaat ze allemaal introk; in plaats daarvan werden slechts minimale veranderingen doorgevoerd. Een voorstel van twee leden, Johan Cornelis Schoute en Frits Reitsma, om een discussie te voeren over enkele principiële uitgangspunten haalde het evenmin.¹¹³ Zij hadden van te voren een circulaire onder de corpsleden verspreid waarin zij de dalende belangstelling voor Vindicat niet aan de duurte van het lidmaatschap of de ontgroening toeschreven, maar aan de verandering in de geest van de studenten waardoor het corps zoals het bestond geen toekomst meer had. Zij stelden de leden van Vindicat voor de

keuze: moet het corps zuiver aristocratisch zijn, bedoeld voor enkelen en niet voor iedereen, met dure representatie en een zware groentijd, of moest men het corps omvormen tot een vereniging voor werkelijk alle studenten? Of moest men, toch, een middenweg bewandelen door de bestaande barrières zo laag mogelijk te maken? Schoute en Reitsma waren sterk geporteerd voor een algemene studentenrepresentatie, maar de meerderheid van de aanwezigen wilde er niet eens over praten, laat staan een keuze maken. Een motie van Schoute en Reitsma om een duidelijke uitspraak te doen over het leidend beginsel van Vindicat werd met ruime meerderheid verworpen. De meeste leden staken hun kop in het zand en lieten alles bij het oude.¹¹⁴ Even was er nog een lichtpuntje toen besloten werd het bedrag voor de entree omlaag te brengen tot 25 gulden, maar dat besluit werd het jaar daarop al weer teruggedraaid. Dit tot teleurstelling van de redacteur van de *Studentenalmanak* voor 1902. Het besluit maakte een einde aan de ‘dromen van hen, die gedacht hadden dat de verlaging tot een meerdere gelijkmaking van studenten had kunnen leiden’.¹¹⁵

BLIJVEND OVERWICHT VAN HET CORPS (1900-1914)

Hoewel Vindicat weinig deed aan interne vernieuwing en steeds opnieuw blijf gaf van een fundamenteel onvermogen tot hervorming, verdween in de eerste jaren van de twintigste eeuw het crisisgevoel geleidelijk weer en trad het corps met nieuw zelfvertrouwen naar voren als, ondanks alles, ‘de’ vertegenwoordiger van de studentengemeenschap in Groningen. Er werden nog steeds halfslachtige pogingen gedaan om het corpsleven minder duur te maken of de andere corpora over te halen tot bezuiniging op representatie.¹¹⁶ In 1903 verdwenen de dure boeketten bij het studentenbal en vanaf 1907 gingen slechts drie senatoren op bezoek bij ander corpora als daar wat te vieren was, maar tegelijk werd in dat jaar de contributie verhoogd.¹¹⁷ Dat in 1910 de kansspelen tijdens de biljarddagen, als Mutua Fides was omgetoverd in een ordinair casino, opnieuw werden verboden (eind 1893 was dat ook al geprobeerd), was niet meer dan een symbolische maatregel.¹¹⁸ En ondertussen werd de verhouding tussen het aantal leden van Vindicat en het totale aantal studenten in Groningen steeds ongunstiger en naderde snel het moment dat het corps een minderheid zelfs van de mannelijke studenten uitmaakte. Een teken dat er iets fout zat, leek ook het feit dat het plan om tijdens het lustrum van 1904 een maskerade te organiseren rond thema’s uit de Noorse mythologie bij gebrek aan belangstelling onder de corpsleden mislukte.

En toch derde dit alles Vindicat kennelijk niet meer zo erg. Er was sprake van een opgewekt kroegleven, de subverenigingen bloeiden en de academische autoriteiten bleven net als vroeger Vindicat beschouwen als ‘de’ vertegenwoordiging van de Groningse studenten. Dat Vindicat vertrouwen had in de toekomst blijkt uit het besluit in december 1902 het belovende perceel Grote Markt 12 aan te kopen. Het was soms wat krap geworden op Mutua Fides en uitbreiding van de kroeg zou later weleens noodzakelijk kunnen zijn.¹¹⁹ De rector van de senaat van Vindicat die in november 1903 de nieuwe studenten toesprak, de student theologie Johannes Cornelis van Dijk (zoon van de behoudende hoogleraar godsdienstwijsbegeerte), bagatelliseerde de aanwas van studenten die zich niet bij Vindicat aansloten nadrukkelijk. Hij profeteerde dat de ‘abnor-

Afb. 53 Theater Spriet, ca. 1895, met staande uiterst rechts A. van Raalte. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Theater Spriet was een cabaretgezelschap van Vindicat dat de opvolger was van de Commissie XIV^B die weer het gat had moeten vullen dat gevallen was toen de leden van Vindicat in 1893 allemaal het lidmaatschap van Sociëteit De Harmonie hadden opgezegd. Toen de studenten die Theater Spriet vormden afgestudeerd waren, vulde een nieuwe groep, de Malhibbels, in 1901 het gat weer op.

male toestand' binnen afzienbare tijd zou verdwijnen en dat de 'normale' situatie zich zou herstellen. Dan zou het corps weer als vanouds 'onder de studenten de plaats innemen die het toekomt, en waarop het eigenlijk eerst in werkelijkheid is, waarnaar het streven moet, de conglomeratie en representant van alle Groningsche studenten'.¹²⁰

Natuurlijk was het verenigingsleven onderworpen aan schommelingen, zoals altijd in de snel vlottende studentenbevolking, waar één enthousiaste toneelspeler of gelegenheidsdichter opeens een subvereniging tot bloei kon brengen. Na het verdwijnen van Theater Spriet ontstond uit het groenentoneel van 1900 de cabaretgroep De Malhibbels onder leiding van de enthousiaste rechtenstudent Vos, die in de jaren daarna de diesvieringen opluisterde met een hilarische voorstelling. Maar toen Vos was afgestudeerd, viel het gezelschap weer uit elkaar. Een optreden ter gelegenheid van de opening van het nieuwe ziekenhuis in 1903 was een van de laatste keren dat de groep van zich liet horen. Voortaan moest men het op de diesviering doen met een ingehuurd 'humorist'.¹²¹ Ook de biljarddagen, het studentenbal, de uitvoering van Bragi en de roeiwedstrijden van Aegir waren soms een succes en soms een mislukking. Maar dat was nu eenmaal inherent aan het studentenleven en Vindicat bleef opgewekt uitdragen dat het corps optrad namens alle studenten in Groningen. Na het debacle in 1904,

Afb. 54 De maskerade van 1909 trekt door de Broerstraat. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

toen er geen maskerade kon worden gehouden, was het een hele opsteker dat het lustrumfeest in 1909 wel weer opgeluisterd kon worden door een maskerade over de in- tocht van stadhouder Willem IV in Groningen in 1736. De rol van de prins werd toen gespeeld door de rector van Vindicat, A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, de zoon van een van de curatoren. Bijzonder was dat de rol van prins Willems echtgenote, prinses Anna, nu gespeeld werd door een vrouw, jkvr. A.C. Alberda van Ekenstein (vroeger hadden mannelijke studenten ook de vrouwelijke rollen voor hun rekening genomen). De contrapartij die de burgerij op 19 april 1910 aanbood, was een feest zoals de Groningse elite dat in jaren niet meer had meegemaakt. Alle zalen van De Harmonie waren kostelijk versierd en de studenten vermaakten zich uitstekend, ‘toen ze onder de heerlijke tonen der muziek droomend rondzweefden over de ruime, gladde dansvloer; en was de dans ten einde en rustte men op zachte kussens, dan was er twijfel bij velen wat men om het zeerst zou roemen: de sierlijke bloementooi, of de welluidende muziek, bescheiden achter ’t groen verscholen, de ongekennde gastvrijheid, of de keurige toiletten en bevalligheid der schoone sexe, die in Groningen inderdaad “schoon” is.’¹²² Belle époque in Groningen!

Ook op andere momenten leek het oude Vindicat zich goed staande te kunnen houden. Er kon geen congres voorbijgaan of de deelnemers of gedelegeerden werden op

Mutua Fides ontvangen, of het nu om een politiek congres ging, zoals toen de Vrijzinnig-Democratische Bond in mei 1909 in Groningen congresseerde, of om een wetenschappelijke bijeenkomst, zoals toen het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres tijdens de paasvakantie van 1911 in Groningen vergaderde (de mannelijke congresgangers werden toen vergast op een café chantant).¹²³ Als er hooggeplaatste gasten naar Groningen kwamen, zoals Zuid-Afrikaanse generaals of de koningin, was Vindicat altijd van de partij om hen namens 'de' studenten eer te bewijzen, door een serenade te houden, een gelukwens te sturen of een ontvangst aan te bieden. Rond 1910 leek het of Vindicat de inzinking van tien jaar daarvoor geheel te boven was gekomen.

Voorwaarde om blijvend de centrale rol in de studentengemeenschap te kunnen spelen was dat de verstandhouding met de academische senaat goed bleef. Vindicat kon wel claimen de vertegenwoordiger van 'de' Groningse studenten te zijn, die rol moest ook erkend worden. Nu zat het met de verhouding tussen Vindicat en de individuele hoogleraren wel goed. Hoogleraren waren bijvoorbeeld altijd bereid om lezingen te houden voor *Dicendo Discimus* of een in memoriam te leveren voor de *Studentenalmanak*.¹²⁴ Op de kroegjool na afloop van de rectoraatsoverdracht in september verschenen verder altijd wel enkele hoogleraren. Maar de erkenning van het corps door de academische senaat was niet onvoorwaardelijk. Tijdens de luisterrijke contrapartij in 1910 misdroegen een paar corpsleden zich zo erg dat de hoogleraren de vriendschappelijke banden met Vindicat verbraken en het corps niet meer voor officiële plechtigheden uitnodigden. Jaar in, jaar uit waren er ongeregelheden geweest en nu was het geduld van de hoogleraren op. Pas als Vindicat passende maatregelen had genomen om herhaling te voorkomen wilden de hoogleraren de studenten weer officieel ontvangen. Natuurlijk protesteerde het corps: men betreurde wat er voorgevallen was, de senaat onder leiding van de jonge Tjarda van Starkenborgh Stachouwer trad collectief af, maar Vindicat liet zich niet de wet voorschrijven, zo kregen de hoogleraren te horen. Het gevolg was dat er geen serenade kwam na de rectoraatsoverdracht in september, dat er geen vertegenwoordigers van Vindicat bij de oratie van Cohen een paar dagen daarna waren, en dat er geen portret van de rector in de *Studentenalmanak voor 1911* werd opgenomen. Maar uiteindelijk bond Vindicat wel in: de corspvergadering nam op 7 februari 1911 een wijziging van de corpswet aan waarin werd vastgelegd dat degenen gestraft zouden worden die als lid van Vindicat de goede naam van het corps aantastten. Toen dat eenmaal gebeurd was, bleek de academische senaat weer bereid de cordiale betrekkingen te herstellen. Op 15 mei 1911 werd de verzoening bezegeld tijdens het diner dat de rector elk jaar aanbood aan de studentensenaat, de almanakcommissie en de kroegpresident.¹²⁵ Blijvende gevolgen had deze periode van onmin tussen hoogleraren en corps niet.

Ook de ontgroening, waar Vindicat stevig aan vasthield, maar waar de hoogleraren, net als vele anderen, steeds meer bezwaar tegen hadden, zorgde niet tot verwijdering tussen corps en universiteit. Maatschappelijk gezien kwam de ontgroening, die zich voor een deel in de openbare ruimte afspeelde, steeds meer onder druk te staan. In 1904 had de Leidse sinoloog J.J.M. de Groot al eens een veelbesproken brochure tegen het ontgroenen het licht laten zien, *Groenloopen: een ernstig woord aan ouders en voogden van aanstaande studenten*, waarin hij de ontgroening een 'kanker' noemde 'woekerend in de samenleving van de bloem der jeugd, een kanker waarvan de smetstof, willens en wetens,

baldadig ieder jaar opnieuw op hare jongere wordt geënt'.¹²⁶ In kranten en brochures uitten ook anderen, bezorgde ouders én hoogleraren, hun kritiek op de vernederingen en ontberingen waaraan studenten tijdens de ontgroening werden blootgesteld. Maar het Groningse corps gaf geen krimp. De ontgroening op voet van ongelijkheid was een 'fundamenteele corpsinstelling', die het verschil uitmaakte tussen een studentencorps en een groep stamgasten in een kroeg.¹²⁷ Vindicat was wel bereid tot kleine aanpassingen, zoals bekorting van de groentijd en strengere controle op de naleving van de reglementen. In 1900 werden obsceniteiten tijdens het groentoneel geweerd en later werd bepaald dat een ouderejaars hooguit drie groenen op zijn kamer mocht 'bestellen'. Maar afschaffen van de ontgroening was onbespreekbaar. Bovendien, de uitwassen die in Leiden en Utrecht voorkwamen en die de stemming in het land grotendeels bepaalden, kwamen in Groningen niet voor – zei men.¹²⁸ Alsof niet de ontgroening op zichzelf al een exces was. In 1911 was er opnieuw verontwaardiging over de ontgroening in Leiden, waarbij groenen tijdens het groentoneel gedwongen waren allerlei scabreuze teksten op te zeggen. De Groot herdrukte daarop zijn brochure en de staatsman en Gronings curator De Savornin Lohman publiceerde de brochure *Studentenleven*, waarin hij aandrong op afschaffing van de moreel verderfelijke ontgroening en de studenten opriep desnoods buiten het corps om een waarlijk algemene studentenvereniging te vormen.¹²⁹ Naar aanleiding van 'handtastelijkheden' bij de ontgroening in 1912 oefende rector magnificus Kern in september 1913 ook weer openlijk forse kritiek op het instituut uit. De hardliners in Vindicat mochten dan volhouden dat het donderen en vernederen een dure plicht was van elke Vindicater, in mei 1914 besloot de corpsvergadering toch tot een grondige hervorming van de ontgroening: bekorting tot veertien dagen en afschaffing van de donderjolen (feesten waarbij groenen flink te grazen werden genomen). Het zou geen concessie zijn aan de antigroentijdcomités, het zou alleen de hygiëne dienen en het zou de ontgroening terugbrengen tot de kern, die lag in het geestelijke aspect – maar toch.¹³⁰

GROENLOPEN IN GRONINGEN

In de brochure van de Leidse sinoloog J.J.M. de Groot over het verderfelijke ontgroenen komt ook de Groningse universiteit ter sprake. De Groot kon daarvoor putten uit wat Groningers in de *Minerva* er zelf over schreven, zoals in het weekverslag van een groen in het nummer van 8 oktober 1903:

Na de lange vakantie kwam eindelijk de door velen in spanning gewachte groentijd. Den avond vóór de inschrijving hadden we op de groenenvergadering door het binnendringen van oud-studenten [d.i. ouderejaarsstudenten] reeds eenigszins een idee gekregen van wat ons te wachten stond. Maar nu zouden wij de werkelijkheid zien, waarvan de eerste ontmoeting maar een schaduw was. We gingen den eersten avond met onze patroons naar *Mutua Fides*. Reeds van verre hoorden wij het gebrul onzer opvoeders. Opgewekt door een diner, hadden ze moed gezameld om de arme nieuwelingen van het vuil der peënwêrld [de wereld van de ouders] te ontdoen.

Pas waren we binnen of vele rappe handen sleurden ons de trap op. Gedragen en geschen, voortdurend ons voorstellende aan op kennismaken beluste donderaars, kwamen we gehavend, sommigen ontdaan van hunne witte wasch, in de Leeszaal aan, waar we wachten moesten op de inschrijving. Nadat wij een voor een ingeschreven waren, begon na een paar uur het lieve leven. We werden overgeleverd aan de huilende massa, die zich met rollende oogen vergastte aan onzen schrik. Sedert zagen we geen van allen meer iets van onze medeslachtoffers. Alleen verrees nu en dan de Groenenpraeses uit het gewoel, om, staande op een tafel of een schoorsteenmantel, de verzamelde menigte hartelijk toe te spreken. Van hooren was natuurlijk geen sprake. We kleefden van het bier, en zaten in een poel. Nu en dan zag men zich plotseling naast een ineengedoken groen zitten. Toen eindelijk beide partijen moe-gedonderd waren, werd ook het laatste groen van verdere bierwasschingen bevrijd. Later ging het kalmer toe. Op donderjolen [op de kamers van de donderaars] werden we nog wel met bier overgoten, terwijl we als mieren kriolden op een hoop. Ook kregen we herhaaldelijk hoofdbaden, wanneer we, vol leergierigheid zittende aan de voeten der veteranen, hunne wijze leeringen niet spoedig genoeg begrepen. Maar over het algemeen was de woestheid gekalmeerd.¹³¹

Het viel dus wel mee, met die ontgroening in Groningen.

Maar De Groot liet zich niet van de wijs brengen. De sterkedrank – behalve bier werd er ook veel jenever en, sinds kort in de mode, whiskeysoda vergoten en geconsumeerd – leidde tot ontluisterende taferelen:

Welk inwoner van Groningen vergeet ooit die groote, open wagens met hekleuning-ingen, voor vervoer van varkens en hoornvee bestemd, maar in den groentijd voor het rondrijden van novieten afgehuurd – hun smoordronken inhoud, die armen en handen bengelende over de hekken, de jenever- of cognacvlesch nog omklemmend?¹³²

Wel is De Groot zo eerlijk te vermelden dat een rector van het Groningse corps tijdens de inauguratie op 5 november 1904 harde kritiek had geuit op het beestachtige gedrag van de donderaars. Hij constateerde dat de ontgroening niet meer ter wille van het groen werd gehouden, om hem student te maken, maar uitsluitend tot vermaak van de donderaars, die van een hun door de traditie gegeven recht schandelijk misbruik maakten. Hij riep de corpsleden op van de ontgroening weer een middel tot opvoeding van de eerstejaars te maken:

En acht gij u daartoe niet in staat, onthoudt u dan liever, in plaats van gemis aan zedelijk overwicht te vervangen door buurtgeschreeuw en handtastelijkheid, terwijl de abnormaal groote voorliefde, waarmede dikwijls de conversatie met groenen gebracht wordt op sexueel gebied, voor mij altijd een groot vraagteken plaatst achter de steeds als axioma aangenomen meerderheid van den dondelaar boven den groen.¹³³

Maar wie luisterde er naar deze rector? Ook de uitgebreide groenwetten, die op papier de novieten in Groningen veel beter beschermden dan in andere steden (verplichte beschermheren of patronen, de ontgroening beperkt tot een aan-

tal uren per dag, geen tweedejaars als donderaars), stelden in de praktijk niet veel voor. De controle was gebrekkig en als senatoren al maatregelen tegen individuele donderaars wilden nemen, verhinderde de corpsvergadering dat wel. Ook de rector magnificus en de academische senaat lieten het bij zwakke protesten, bang om de goede verstandhouding met het corps te verstoren. Net als elders was in Groningen de ontgroening een belangrijke oorzaak van het teruglopend aandeel van het corps in de studentenpopulatie. En het waren echt niet de minsten die weigerden zich laten lenen voor het vulgair plezier van ouderejaars. Zo stootte het corps juist af wie men binnen had moeten loodslen.

Het hernieuwde zelfvertrouwen van Vindicat na 1900 had alles te maken met het feit dat de concurrentie niet echt van de grond kwam of dat zij zich, als ze wel iets wist op te bouwen, snel aanpaste aan de studentikoziteit waar Vindicat patent op had. De Groninger Studenten-Bond was in de jaren negentig van de negentiende eeuw al weer ter ziele gegaan en Inter Nos Amicitia hield in 1905 op te bestaan.¹³⁴ Het katholieke Albertus Magnus bleef vooral een studieclub van hooguit vijftien leden. De club liet na 1907, na het afstuderen van een aantal leden, zelfs twee jaar niets van zich horen. Na de heroprichting op 2 oktober 1909 kreeg de vereniging door de aartsbisschop een zogenaamde moderator toegewezen, kapelaan Braakhuis, die erop moest toezien dat de leden zich aan de kerkelijke richtlijnen hielden. Tussen de studenten en de moderator boterde het echter niet zo; de studenten duldden hem als adviseur, maar de geestelijke zag zichzelf veel meer als de leider van het gezelschap. Daarom kwam het tot een breuk en moest de aartsbisschop in 1911 een nieuwe moderator benoemen, de weleerwaarde heer J. van den Borgh, die als adviseur van het bestuur optrad, raadsman van individuele studenten was en een cursus medische ethiek vanuit katholiek gezichtspunt gaf. Niet iedere katholieke student voelde zich prettig bij dat kerkelijk toezicht en sommigen zagen daarom af van het lidmaatschap van Albertus.¹³⁵

VERA ontwikkelde zich evemin tot een concurrent van Vindicat. Net als bij Albertus was het bij de gereformeerde studenten soberheid troef en bleef het ledental steken op ongeveer vijftien. Pas na enige tijd verbreedde VERA zijn basis. Was het eerst een club van studenten die aangesloten waren bij de Gereformeerde Kerken in Nederland, na 1902 werd iedereen die zich tot de gereformeerde gezindte rekende als lid toegelaten, ook orthodox-hervormden. In 1911 werden de Drie Formulieren van Enigheid de officiële grondslag van de vereniging. Heel geleidelijk ontwikkelde VERA zich ook van een sobere debatclub tot een traditionele studentenvereniging, zij het op gereformeerde grondslag. De leden flirtten met allerlei elementen uit de traditionele studentencultuur. In de begintijd was alcohol uit den boze geweest. Op de diesviering kwamen alleen koekjes en koffie (of thee) op tafel en cafébezoek werd ontraden. 'De kroeg is de plaats, waar men de paden des duivels zoekt en kiest,' aldus een stelling tijdens een van de debatavonden.¹³⁶ Maar sinds 1912 werd alcohol mondjesmaat toegelaten. Ook deed de typische studentenhumor al vroeg zijn intrede in VERA, bijvoorbeeld toen de lesse-

naar, die van de ene studentenkamer naar de andere moest worden meegesleept, werd beboet 'wegens ongeoorloofde afwezigheid'.¹³⁷ Aan ontgroening deed VERA niet, maar nieuwe leden moesten wel verplicht kennismaken met alle aangesloten leden. Toen VERA zich begin 1913 aansloot bij het landelijke verband van de gereformeerde studenten en de Groningse afdeling werd van de Unie Hendrik de Cock, oftewel de Societas Studiosorum Reformatorum (SSR), rukte de klassieke corporale studentencultuur nog verder op. Binnen de SSR heersten al veel langer semicorporale gewoonten, zoals het zingen van het 'Io vivat' en ander studentenliederen, en dat werd nu ook in VERA gewoonte. Toch maakte Vindicat zich niet druk over de confessionele verenigingen; het corps nam niet eens de moeite het lidmaatschap van Vindicat onverenigbaar te verklaren met dat van Albertus of VERA. Sterker nog, op 10 november 1906 legden de senatoren van Vindicat zelfs een (eenmalig) bezoek af bij het jubilerende Albertus, waar ze konden luisteren naar de Vlaamse priester en dichter Hugo Verriest, die over Guido Gezelle sprak.¹³⁸

De Groningsche Dames-Studenten Debatingclub wist wel een behoorlijke omvang te verkrijgen en streefde er van meet af aan naar om een eigen verenigingsleven van de grond te krijgen dat geënt was op het doen en laten van het corps. Werden de bijeenkomsten aanvankelijk in horecagelegenheden of op de kamers van de leden gehouden, in oktober 1902 stelde de hoogleraar rechten Pet gratis de koepel aan de Hereweg (bij het viaduct over het spoor) als sociëteitsruimte ter beschikking (hij woonde ernaast).¹³⁹ De Debatingclub telde toen nog geen vijftien leden. Het gebouwtje werd opgeknapt en mevrouw W.C. Pet-Meiners zorgde voor melk bij de thee. Helaas moest de koepel in maart 1903 al weer ontruimd worden – waarom is niet duidelijk – maar deze tegenslag bezorgde de club wel een aantal donateurs onder de hoogleraren, zoals Pet en Heymans. Na even weer op kamers bijeen te zijn gekomen vond de club in mei 1903 een nieuw onderkomen op het Nieuwe Kerkhof 7, waar in het najaar op bescheiden wijze het eerste lustrum werd gevierd (met warme chocolade en taartjes). Daarbij was overigens wel de senaat van Vindicat aanwezig, die daarmee te kennen gaf een goede verstandhouding met de dames na te streven. Binnen een jaar verhuisde de club opnieuw, en wel naar dezelfde koepel waar men eerder bijeen was gekomen. De ruimte moest nu gehuurd worden, er diende voor de tuin gezorgd te worden en voor het huishoudelijk werk – en de bediening in de keuken – kwam een juffrouw in dienst. De financiële verplichtingen die dat met zich meebracht waren geen onoverkomelijk probleem: de contributie van 7,50 gulden en het entreegeld van 2,50 gulden lagen een heel stuk lager dan de bedragen die Vindicat vroeg, maar het was voldoende.¹⁴⁰ In het nieuwe oude onderkomen werd in september 1904 de lustrumviering nog eens overgedaan, nu met een openbare improvisatiewedstrijd ('prijs kletsen'), waaraan ook enkele hoogleraren deelnamen, en met een concert in De Harmonie. Weer legde de senaat van Vindicat een bezoek af aan wat het corps nu ging beschouwen als zijn zustervereniging. Voor dit lustrumfeest waren ook de zusterverenigingen in de andere universiteiten uitgenodigd en na afloop van het feest, op 29 september 1904, vond de eerste Algemene Besturenvergadering plaats, wat uitdrukt dat wat in dat jaar de Groningsche Dames Studenten Club was gaan heten (geen Debatingclub meer), zich beschouwde als 'de' vertegenwoordiger van de vrouwelijke studenten in Groningen.

De banden met Vindicat werden steeds verder aangehaald en de dames mochten zelfs op 28 augustus 1907 vanaf het balkon van Mutua Fides het vuurwerk ter gelegenheid

van de viering van Gronings ontzet ('Bommen Berend') gadeslaan. De club, inmiddels al weer omgedoopt in Groningsche *Vrouwelijke Studenten Club* (GVSC), ontwikkelde zich snel tot een middelgrote vereniging en vierde in 1908 het tweede lustrum met nog meer gusto: een receptie, een feestavond, een diner en een bal masqué. Oud-leden vonden dit wel erg frivol, maar rector magnificus Heymans sprak er in september 1909 zijn waardering voor uit dat de dames het feest juist op een manier hadden gevierd, 'wel geschikt om de vrees te beschamen, dat de studie voor het specifiek vrouwelijke in de vrouw gevaarlijk zou zijn, nl. in afgesloten, intieme huiselijkheid'.¹⁴¹

In dat jaar, 1909, werd ook het novitiat ingevoerd (verplichte kennismaking, maar wel op voet van gelijkheid) en ontstond de eerste subvereniging (een toneelclub). Toch maakte de club daarna even een inzinking door. Veel leden vonden de Koepel te ver weg liggen en ook de huur werd een probleem. De club stond nu voor de keuze: ermee stoppen of naar een geschiktere locatie omzien?¹⁴² Men koos voor het laatste en verhuisde in februari 1910 naar de bovenverdieping van Brugstraat 23 (boven de galerij in die straat). Daar kreeg de club de opgaande lijn weer te pakken. Men verkreeg voor de statuten koninklijke goedkeuring, de achterkamer van de sociëteit werd ingericht als leeskamer en in 1911 werden maar liefst drie nieuwe subverenigingen opgericht: een debatingclub, een tennisclub ('Vice versa') en een zangkoor.¹⁴³ Eind 1911 verscheen de eerste, nog eenvoudig uitgevoerde almanak met de gebruikelijke onderdelen als kalender, jaarverslag, verslag van de subverenigingen, varia en ledenlijst.

In 1912 werd het allemaal wat officiëler. De club besloot het motto 'Magna Pete' ('Streeft naar het grote') aan haar naam toe te voegen en aan het eind van het jaar kwam officiële erkenning van de academische senaat. Die erkenning was feitelijk al verworven toen de rector magnificus de club in 1909 had uitgenodigd om op het feest ter gelegenheid van de opening van het nieuwe Academiegebouw thee te schenken voor de gasten. Het bestuur was toen ook uitgenodigd voor het diner dat de senaat aan de koningin en de andere hoogwaardigheidsbekleders aanbood. Daarna werden bij academische plechtigheden niet alleen zetels voor de senaat van Vindicat gereserveerd, maar ook voor het bestuur van de GVSC. Een vertegenwoordiger van de club werd eveneens opgenomen in de regelingscommissies voor het Philologencongres en het Physiologencongres, die beide in 1913 in Groningen zouden plaatsvinden. Toen rector magnificus J.H. Kern in september 1913 meldde dat de academische senaat op 11 december 1912 had besloten Magna Pete officieel te erkennen als tweede studentencorps naast Vindicat, was dat dus slechts een bevestiging van de bestaande situatie. Kern was uitermate te spreken over het optreden van de vrouwelijke studenten: 'De zeden van de Engelse "suffragettes" zijn gelukkig nog niet tot ons land doorgedrongen, en onze "meisjesstudentjes" hebben wel wat anders te doen dan zich over het kiesrecht te bekommeren.'¹⁴⁴ Vindicat en Magna Pete werden zo een twee-eenheid in de Groningse studentenwereld. Samen omvatten ze nog de meerderheid van de studenten en met een beetje goede wil kon men hen daarom nog zien als 'de' vertegenwoordigers van de Groningse studenten.

Een tweede belangrijke oorzaak voor het herstel van het zelfvertrouwen van Vindicat was merkwaardigerwijs het afstoten van de studentenfaculteiten en de vorming van vijf zelfstandige faculteitsverenigingen.¹⁴⁵ Tot 1850 was er in Vindicat geen verdeling op grond van de studie gemaakt, maar toen in de tweede helft van de negentiende eeuw

collegeverslagen in de almanak van *Vindicat* begonnen te verschijnen rees de behoefte om die verslagen voor rekening te laten komen, niet van de redactie van de almanak, maar van de in *Vindicat* verzamelde studenten uit een bepaalde faculteit of uit een bepaalde fase van een studie: aankomende medische studenten die hun propedeutische colleges bij de faculteit Wis- en Natuurkunde volgden, juristen die de kandidaatscolleges liepen, of letterenstudenten die oude talen dan wel Nederlandse letteren studeerden, enzovoort. Sinds 1886 werden die verslagen vaak al officieel vastgesteld door een eenmaal per jaar, begin november, bijeengeroepen vergadering van alle *Vindicaters* van een bepaalde faculteit of opleiding.¹⁴⁶ Begin 1893 werden die wat informele groepen, na kritiek in de *Minerva*, omgezet in formele faculteitsverenigingen binnen *Vindicat*.¹⁴⁷ Toch bleven de verslagen een probleem. In bepaalde faculteiten raakten de *Vindicaters* in de minderheid. Zij konden daardoor moeilijk claimen dat hun collegeverslagen de mening van 'de' studenten in hun faculteit weergaven. De betreffende faculteitsverenigingen gaven er dan ook de voorkeur aan in het geheel geen verslag meer in te leveren. In 1900 leverden alleen nog de juristen een verslag in. Op den duur was dit echter onbevredigend. Studenten hadden niet alleen een mening over het onderwijs van de hoogleraren, zij wilden die ook kunnen uiten.

Aanvankelijk dacht het corps hieraan tegemoet te kunnen komen door een nieuwe categorie leden te introduceren, de studieleiden, die geen toegang hadden tot de kroeg, maar wel met de *Vindicaters* uit hun faculteit konden meepraten over studieaangelegenheden.¹⁴⁸ Dit plan kwam echter niet van de grond en al snel gooide *Vindicat* het roer radicaal om: in plaats van te proberen de niet bij het corps aangesloten studenten aan *Vindicat* te binden koos men ervoor de studentenfaculteiten zelfstandig te maken en (formeel) buiten *Vindicat* te plaatsen. Op 15 juni 1906 kreeg een commissie van de senaat van *Vindicat* de opdracht dit plan nader uit te werken en met de niet-leden te bespreken.¹⁴⁹ In april 1907 kwam er zo'n plan – één allesoverkoepelende vereniging met afdelingen voor de verschillende faculteiten – dat op een corpsvergadering omgebouwd werd tot een voorstel voor vijf zelfstandige faculteitsverenigingen. Na besprekingen met de niet-georganiseerden kreeg dit ieders instemming en zo formeerden zich in mei en juni 1907 een Theologische, een Juridische, een Medische, een Philosophische en een Litterarische Faculteitsvereniging.¹⁵⁰ Het lidmaatschap van die verenigingen stond open voor mannen en vrouwen en was kosteloos; voor uitgaven moest men dus elke keer opnieuw subsidie aanvragen of met de pet rondgaan. In het bestuur, dat in de regel een vrouwelijke student als secretaris of penningmeester had (een verdere aanwijzing voor de geleidelijke integratie van de vrouwelijke studenten in het academisch leven) moest een evenredige vertegenwoordiging komen van corpsstudenten en voorheen ongeorganiseerden. Bij de Medische Faculteitsvereniging bestond het bestuur op grond van die regel uit vier corpsleden en drie niet-leden, bij de Juridische Faculteitsverenigingen waren vier van de vijf zetels in het bestuur voor corpsleden gereserveerd. Meestal was de voorzitter van de faculteitsvereniging ook een *Vindicater*.¹⁵¹ Via de besturen hield *Vindicat* dus wel degelijk een vinger in de pap, terwijl het zeurende punt van kritiek dat *Vindicat* door de geringe representativiteit van haar ledenbestand niet kon voldoen aan een van haar doelstellingen, de belangenbehartiging, nu onschadelijk was gemaakt. *Vindicat* kon zich voortaan concentreren op de vriendschap en de vorming, maar hield indirect ook greep op de belangenbehartiging.

De faculteitsverenigingen ontwikkelden zich zeer ongelijk. De Medische Faculteitsvereniging, opgericht op 23 mei 1907, maakte een goede start. Zij begon met 80 leden, maar groeide binnen twee jaar naar meer dan 150. Zij ontplooidde al spoedig allerlei doorgaans zeer gewaardeerde activiteiten. Al in 1907 werd een eerste almanak uitgebracht, met uitgebreide collegeverslagen, bestuursmededelingen, nuttige informatie over promoveren in het buitenland en aanwijzingen voor de studie – en met, anders dan in de *Studentenalmanak*, advertenties van plaatselijke leveranciers van wijn, sigaren, rokkostuums en medische apparatuur. In die almanak verschenen ook de mededelingen van de al sinds 1865 bestaande vereniging van medische studenten onder de naam *Medici Humanitatis Amici*, die al jaren versterkend voedsel verstrekke aan de vaak arme en behoeftige kraamvrouwen in de vrouwenkliniek en sinterklaascadeautjes uitdeelde aan de kinderen in de Groningse ziekenhuizen. Elk jaar trokken twee studenten, de een verkleed als Sinterklaas en de ander als Zwarte Piet, langs de ziekenhuizen in de stad om kinderen een blij moment te bezorgen.¹⁵²

Het bestuur van de Medische Faculteitsvereniging liet al meteen van zich horen. Men diende bij de directie van het ziekenhuis verzoeken in voor een betere rijwielstalling en vroeg om een aparte koffiekamer voor de studenten, van wie er velen ver weg van het ziekenhuisterrein woonden en van wie dus niet verwacht kon worden dat zij tijdens de middagpauze naar hun kamer zouden gaan om daar te eten (die koffiekamer kwam er overigens voorlopig niet).¹⁵³ Ook drong de vereniging al in 1907 bij de hoogleraren aan op aanpassing van de propedeutische colleges die de medici in de faculteit Wis- en Natuurkunde moesten volgen, en wendde zij zich tot de faculteit en de curatoren om docenten voor dermatologie, kindergeneeskunde en tandheelkunde aan te stellen (dit laatste met enig succes). Onmisbaar werd de vereniging al spoedig omdat het bestuur het op zich nam voor de semiartsen die coschappen liepen voldoende co-assistentenplaatsen te regelen. In het Academisch Ziekenhuis was het aantal plaatsen bij lange na niet voldoende en daarom schreef het bestuur van de faculteitsvereniging samen met de hoogleraar interne geneeskunde Wenckebach een aantal ziekenhuizen in Nederland aan met het verzoek of de artsen daar bereid waren regelmatig een co-assistent uit Groningen op te nemen.¹⁵⁴ Die actie slaagde, met als gevolg dat de wachttijden in Groningen snel terugliepen en dat de vereniging een onmisbaar radertje werd in de machinerie van de medische faculteit. In 1910 ten slotte werkte de faculteitsvereniging nauw samen met de hoogleraar verloskunde Nijhoff bij de oprichting van het Praktijkantenhuis aan de Oostersingel 66a, tegenover het ziekenhuis, waar studenten die coschappen verloskunde liepen, tijdelijk konden wonen om snel bij bevallingen te kunnen assisteren.¹⁵⁵ Wie van die service gebruik wilde maken, moest daarvoor 25 gulden betalen (of vijf jaar lang 5 gulden) en lid zijn van de Medische Faculteitsvereniging. Geen wonder dat na verloop van tijd vrijwel alle studenten geneeskunde lid werden van de vereniging.

Belangenbehartiging was de voornaamste doelstelling van de faculteitsverenigingen, maar de Medische Faculteitsvereniging sloeg ook al snel de weg in van de vorming van haar leden. Om hun wetenschappelijke zin te bevorderen werden sprekers van elders geëngageerd, waarbij ook controversiële onderwerpen als de homeopathie niet werden geschuwd (in 1909 inviteerde de vereniging de Rotterdamse homeopaat Jan Isaäk Antoni Berend van Roijen, die een aantal jaren daarvoor uit de plaatselijke af-

deling van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst was gezet). De kosten die daarmee gemeoid waren, werden bestreden uit een subsidie van 100 gulden die de vereniging sinds 1909 jaarlijks van het Groninger Universiteitsfonds kreeg. Dat bedrag was voldoende om ook af en toe een spreker uit het buitenland naar Groningen te laten komen, waarbij de vereniging overigens nauw samenwerkte met de hoogleraren (die gemakkelijker toegang hadden tot hun collega's in binnen- en buitenland en hun collegekamer of operatiezaal beschikbaar stelden). In 1909 kwam zo de bekende Duitse chirurg E.F. (Ferdinand) Sauerbruch naar Groningen, bekend als de gene die open borstkasoperaties mogelijk maakte door de toepassing van onderdruk. Twee jaar later sprak behalve de Utrechtse farmacoloog Rudolf Magnus en de eveneens uit Utrecht komende zoöloog Hubrecht ook de bekende Zweedse scheikundige en Nobelprijswinnaar Arrhenius voor de vereniging. Verder stimuleerde de vereniging de wetenschappelijke vorming van de aangesloten studenten door onderdak te bieden aan een medisch dispuutgezelschap dat enkele studenten met steun van alweer Wenckebach oprichtten en waarvoor Wenckebach de naam William Harvey bedacht.¹⁵⁶ De leden bespraken daar, onder leiding van de hoogleraar, recente ontwikkelingen in de medische wetenschap. Lang heeft het gezelschap helaas niet bestaan, want al na een jaar vertrok Wenckebach naar Straatsburg en de verweesd achtergebleven leden van William Harvey slaagden er daarna voor zover bekend niet in het gezelschap op de been te houden. In de almanakken is er in ieder geval daarna geen melding meer van gemaakt.

Het beeld bij de andere faculteitsverenigingen is minder rooskleurig. Van de Theologische Faculteitsvereniging is weinig bekend, maar het feit dat deze vereniging geen eigen almanak uitgaf, zoals alle andere wel deden, geeft wel te denken.¹⁵⁷ Misschien had een faculteitsvereniging bij de theologen ook minder recht van bestaan naast de theologenclubs van de verschillende theologische richtingen die de faculteit kende (van orthodox tot modern). De Juridische Faculteitsvereniging gaf wel een almanak uit, maar ontplooidde verder weinig activiteiten. Zij begon ook onder een ongelukkig gesternte omdat de faculteit geplaagd werd door een drietal vacatures, waardoor het onderwijs in het ongerede raakte. De Litterarische Faculteitsvereniging kwam niet goed van de grond. Niet dat de studenten het niet probeerden. In 1909 slaagden zij erin samen met de faculteitsverenigingen uit andere steden de oudhistoricus Ulrich von Wilamowitz naar Groningen te halen (hij logeerde bij Vollgraff) en het hetzelfde jaar kaartte het bestuur bij curatoren de wenselijkheid aan van een docent aardrijkskunde, wat vooralsnog zonder succes bleef.¹⁵⁸

Kort daarna zakte de Litterarische Faculteitsvereniging feitelijk in elkaar. Het bestuur, dat van meet af aan al klaagde over gebrek aan betrokkenheid van de leden, had het plan opgevat om iets te doen aan de opleiding van toekomstige leraren. De voorbereiding op het leraarsambt was altijd overgelaten aan de individuele hoogleraar, maar dat accepteerden de studenten niet meer. Eerst nodigde het bestuur een spreker uit Amsterdam uit, M.G. de Boer, die om niet naar Groningen kwam om daar over de leraaropleiding te praten, maar tijdens zijn voordracht op 28 maart 1908 werd de historicus zo ziek dat hij zijn lezing moest afbreken. Dat was zo'n teleurstelling dat de vereniging daarna afzag van het organiseren van andere lezingen. Maar toen zij samen met de Philosophische Faculteitsvereniging een aantal hoogleraren uit de eigen faculteit en

die van de faculteit Wis- en Natuurkunde bereid had gevonden buiten het bestaande collegerooster om een cursus voor aanstaande leraren te verzorgen, waren er zo weinig intekenaars dat de cursus moest worden afgelast. Dat debacle kwam de Litterarische Faculteitsvereniging niet meer te boven. Na 1910 is er geen almanak meer verschenen en is er waarschijnlijk ook geen bestuur meer geweest. Weliswaar waren er in 1908 en 1909 verenigingen voor de moderne talen gekomen, de Cercle Français, de English Club en de Deutsche Gesellschaft 'Germania', alsmede een Vereniging voor Wijsbegeerte, maar deze hielden zich meer met de studie en de wetenschap bezig en minder met de belangenbehartiging. Er was dus even geen overkoepelende vereniging. De cohesie in de letterenfaculteit is altijd al geringer geweest dan in andere faculteiten.¹⁵⁹

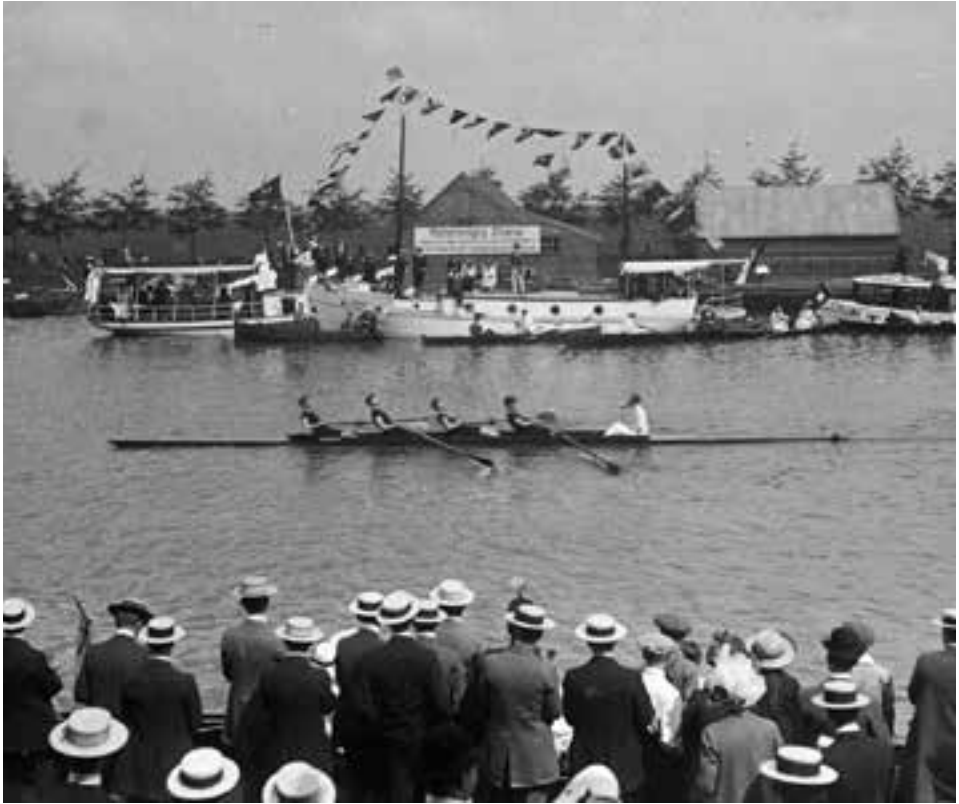
Ook voor de Philosophische Faculteitsvereniging was het afgelasten van de cursus voor aanstaande leraren een grote teleurstelling, maar voor haar betekende dat niet het einde. Sterker nog, deze vereniging, die rond 1910 zo'n vijftig leden telde, wist enigszins in de buurt te komen van wat de Medische Faculteitsvereniging tot stand wist te brengen. Met hulp van de hoogleraren slaagden de studenten erin regelmatig buitenlandse beroemdheden naar Groningen te halen (vaak samen met de medische studenten of de studentenverenigingen elders in het land, maar zonder subsidie van het Groninger Universiteitsfonds of het Natuurkundig Genootschap) en zij organiseerden excursies naar bijvoorbeeld de suikerfabriek in Vierverlaten en de strokartonfabrieken in de Veenkoloniën. Verder drong, zoals eerder gemeld het bestuur in 1907, na het vertrek van de lector fysische chemie Boëseken, bij curatoren aan op de benoeming, niet opnieuw van een lector, die toch weer snel zou vertrekken, maar van een hoogleraar (de minister benoemde toen toch nog een lector, Jaeger, maar deze kreeg al na een jaar een aanstelling als hoogleraar). Een paar jaar later, in 1912, bepleitte de vereniging vermindering van de eisen voor de examens scheikunde, die in Groningen aantoonbaar zwaarder waren dan elders in het land. Dit inspireerde de faculteit tot een algehele herziening van het onderwijsprogramma. Ten slotte wist de vereniging een oplossing te vinden voor het tekortschietende onderwijs in de farmacie. De betreffende hoogleraar, Van Wisselingh, beperkte zijn onderwijs in de farmacie tot het minimum en besteedde zijn tijd liever aan zijn microbotanische studies. Maar studenten farmacie, die in hun latere beroep steeds vaker te maken kregen met de keuring van levensmiddelen, wilden graag ook onderwijs krijgen op het gebied van de bacteriologie, de pathologische chemie en het voedingsmiddelenonderzoek. Colleges over bacteriologie en pathologische chemie werden wel gegeven, maar door een hoogleraar in de medische faculteit, Klein, en die colleges stonden niet open voor studenten wis- en natuurkunde. De Philosophische Faculteitsvereniging drong er daarom bij curatoren op aan ofwel aparte colleges bacteriologie en pathologische chemie voor farmaciestudenten te organiseren ofwel de colleges van Klein open te stellen voor studenten farmacie. Klein bleek toen bereid aparte colleges voor farmaceuten te geven en verder werd in 1912 de directeur van de Keuringsdienst van Waren van de gemeente Groningen, F.H. van der Laan, toegelaten als privatdocent voedingsmiddelen.¹⁶⁰

Dat van de vijf faculteitsverenigingen juist die voor medische en de wis- en natuurkundige studenten een succes werden en de andere niet of althans veel minder, heeft een verklaring. Voor beide groepen studenten speelde het studentenleven zich steeds meer af in hun eigen klinieken en laboratoria, terwijl de anderen het Academiege-

bouw nog met elkaar moesten delen. De aanstaande medici en wis- en natuurkundigen brachten hun hele dag door in die klinieken en laboratoria. Daar volgden zij de colleges, daar moesten zij zijn voor de practica, daar konden zij de hoogleraar vinden en daar vergaderde hun faculteitsvereniging. In het laboratorium of de kliniek vonden ook de lezingen van de coryfeeën plaats die de studenten hadden uitgenodigd (in het bijzonder het laboratorium van de natuurkundige Haga en de kliniek van Wenckebach). In de archipel die de universiteit aan het worden was (waarbij de faculteiten Wis- en Natuurkunde en Geneeskunde vooropliepen) bepaalde het leven in de kliniek en in het laboratorium steeds meer de groepsidentiteit van een groot deel van de studenten; daar waren ze 'onder elkaar'. Het zou dus zomaar kunnen zijn dat de medische en natuurwetenschappelijk faculteitsverenigingen, die in eerste instantie alleen maar voor de belangenbehartiging bedoeld waren maar al snel na hun oprichting ook de wetenschappelijke vorming op hun programma zetten, ook de trekken van een gezelligheidsvereniging zouden krijgen. Dat zou deze verenigingen alsnog tot een concurrent in plaats van een verlengstuk van Vindicat maken.

Verlost van de belangenbehartiging kon Vindicat zich ondertussen geheel toeleggen op de twee andere doelstellingen van een corps, gezelligheid en vorming. Af en toe mopperde nog wel een redacteur van de *Studenten Almanak* over de steeds ongunstiger verhouding tussen corpsleden en niet-corpsleden, maar veel indruk maakte dit niet meer. Dat Vindicat alleen in de juridische faculteit nog de meerderheid vormde en in 1913 voor het eerst zelfs minder dan de helft van de mannelijke studenten vertegenwoordigde, deerde kennelijk niemand. Na de ernstige jaren negentig van de negentiende eeuw was het nu weer tijd voor de traditionele studentikoziteit, waar Vindicat zo ongeveer het alleenrecht op had. De kroeg werd doorgaans goed bezocht, de subverenigingen meldden steevast dat ze bloeiden en in 1909 organiseerde Vindicat weer een ouderwetse maskerade.

Zelfs op sceptici moest het indruk maken dat bijvoorbeeld de roeivereniging Aegir bloeide. Sinds 1888 had de club een eigen botenhuis bij de Praediniussingel (bij wat later de Museumbrug heette), maar in 1909 werd een nieuw botenhuis in gebruik genomen in de zwaaihoek in het Verbindingskanaal tegenover het station, pal naast de villa van Heymans. Met de prestaties viel het aanvankelijk nog wat tegen. Roeien deden de studenten graag, maar voor intensieve training waren ze niet zo gauw te vinden. Waarom zouden ze zich maandenlang onthouden van drank en andere geneugten als ze maar één keer per jaar, als de traditionele race tegen de burgerroeivereniging De Hunze op het programma stond, hoefden te vlammen?¹⁶¹ Daarom ging de overwinning zo vaak naar De Hunze. En daarom was het misschien ook maar goed dat Aegir, vanwege de afstand, niet deelnam aan de Varsity. Studenten van Leiden, Delft, Amsterdam of Utrecht trainden het hele jaar door en konden dat beter opbrengen omdat hun roeiseizoen langer duurde en omdat zij meer studentenploegen hadden om tegen te roeien. Na de groentijd zagen de roeiers af van alcohol en tabak en gingen ze voor elf uur naar bed. Maar in 1911 versloeg Aegir De Hunze en vestigde de studentenploeg een baanrecord en in dat jaar deed een roeier van Aegir zelfs mee aan de internationale wedstrijden op het Vierwoudstedenmeer bij Luzern. Het jaar daarop, in 1912, ging Aegir voor het eerst naar de Varsity, die toen op 't Zweth bij Delft werd verroeid, en zette daar een goede prestatie neer. In 1913 was het echt raak. Op 12 mei behaalde 'de Jonge Vier' een

Afb. 55 De finish van de race voor de Jonge Vier op de Varsity van 1913, gehouden op 't Zweth bij Delft. De ploeg van Aegir won deze race en behaalde daarmee de eerste grote prijs voor de Groningse studentenroeivereniging. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

hoofdprijs. Dat Aegir zo kort nadat de ploeg was begonnen mee te dingen al een zege behaalde, vulde heel Vindicat met trots en de roeiers kregen op de dag dat ze in Groningen terugkeerden (13 mei) een heldenontvangst.¹⁶²

MAAR ACHTER DE FAÇADE

Dankzij de nauwe band tussen Vindicat en Magna Pete en de verzelfstandiging van de faculteitsverenigingen had het corps een nieuwe vorm weten te vinden voor de ambitie of pretentie 'de' vertegenwoordiging van de Groningse studenten te zijn. Een groot deel van de studenten was niet aangesloten bij Vindicat, maar de vereniging gold nog altijd als *pars pro toto* van de Groningse studentenbevolking. Verenigingen waarover de senaat van Vindicat niets te zeggen had, conformeerden zich aan de corporale cultuur waarvan het corps de ultieme vertegenwoordiger was, en de verenigingen waarin corpsstudenten nog gedeeltelijk aan de touwtjes trokken – de faculteitsverenigingen – deden hun werk in de geest van Vindicat. De corporale cultuur, de traditionele studentikozeiteit, bleef dominant in de Groningse studentenwereld, binnen en buiten

Vindicat. Zag het er in de jaren negentig van de negentiende eeuw even naar uit dat die cultuur – en daarmee Vindicat als inbegrip ervan – opzijgeschoven zou worden door verenigingen die met de oude mores braken en een ernstiger opvatting van het studentenleven propageerden (zoals de socialisten, theosofen, geheelonthouders, vredesactivisten en christenstudenten), rond 1910 leek het alsof de bui overgetrokken was. De maatschappelijke en ethische betrokkenheid leek wat weggezakt en studenten richtten zich nu weer meer op het leven in eigen kring. Op dat terrein kon niets in de schaduw staan van een corps dat zich wel degelijk enigszins had aangepast aan de veranderingen in de studentenwereld. De scherpe kantjes van het oude kroegleven waren er inmiddels wel af en er was ook bij Vindicat meer erkenning voor het feit dat uiteindelijk toch de studie het middelpunt van het studentenbestaan was. Vandaar dat de ver slaggever in de *Studentenalmanak* voor 1913 in zijn slotbeschouwing kon vaststellen dat het corps zich in de goede richting bewoog en geen concurrentie te duchten had.¹⁶³ Vindicat domineerde nog steeds het studentenleven in Groningen.

Alleen wie beter toekeek, zag iets anders. In de eerste plaats trad het corps rond 1910 minder ostentatief, minder uitdagend op dan een kwarteeuw daarvoor. Dat had voor een deel te maken met een serieuzere opvatting over het studeren en het studentenleven die ook bij Vindicat ingang had gevonden, maar voor een deel ook met een verminderde tolerantie van de burgerij voor de bravoure en de studentikoziteit van de Vindicaters. Het is bijvoorbeeld opvallend dat Vindicat bij het overlijden van een hoogleraar wel steeds een *funus* bleef aanbieden, maar dat dat aanbod steeds minder vaak door de familie werd aangenomen. Ook de kwestie rond het wangedrag van enkele Vindicaters tijdens het contrabal in 1910 duidt erop dat de hoogleraren en de notabelen van Groningen niet meer accepteerden wat zij vroeger door de vingers hadden gezien. Er kwam dit keer geen comité van notabelen aan te pas om de ruzie te sussen. De toenemende weerstand tegen de ontgroening wijst in dezelfde richting. Bovendien speelde mee dat de studenten in de openbare ruimte rekening moesten houden met bedreigingen en pesterijen. Al in 1889, toen op een van de wagens van de diesoptocht Jack the Ripper en zijn slachtoffers figureerden, sprak de hoofdredacteur van de *Studentenmanak* zijn afkeuring er over uit dat de dies-optocht in een dronkemanspartij was ontaard:

Voor al in tijden als deze, waarin de lagere klasse van het volk zoo weinig mogelijk aanstoot moet worden gegeven, sporen wij het jongere geslacht aan tot voorzichtigheid. Herhaaldelijk toch, maar meest ten onrechte en op de onbeschaamdste wijze, wordt op studenten en het studentenleven gescholden.¹⁶⁴

Opvallend was ook dat de roeiers van Aegir steeds vaker te maken kregen met baldadigheden van de schooljeugd, zozeer zelfs dat het bestuur van de roeivereniging in 1906 zich bij de schoolhoofden erover beklaagde, 'dat de leden van de vereeniging bij het roeien op de kanalen rondom Groningen herhaaldelijk lastig gevallen worden door jongens en meisjes die naar hen met stenen, stokken en straatvuil werpen. De jongens ontzien zich zelfs niet om vanaf de bruggen op hen te spuwen en te urineren.'¹⁶⁵ Nog in september 1911 werd er politie ingezet om studenten tijdens de serenade te beschermen tegen 'het steeds onaangenamer Groningsch gepeupel'.¹⁶⁶ Binnen de muren van Mutua Fides konden de corpsleden hun gang blijven gaan, daarbuiten moesten zij zich toch veel meer inhouden dan vroeger.

In de tweede plaats had Vindicat definitief het monopolie op het studentenleven verloren. Vanaf de jaren negentig was er een groot aantal alternatieve studentenverenigingen gekomen – van gezelligheidsverenigingen tot clubjes die een bepaald maatschappelijk doel nastreefden – waarin een student zijn talenten kon ontplooien en vrienden kon vinden. Voor wie naar Groningen kwam en ook iets naast de studie wilde doen, was het niet langer: Vindicat of niets. Een student kon kiezen uit een reeks van verenigingen van zeer uiteenlopende aard, die hem of haar een soort ‘home away from home’ boden. Sommige van die clubs namen gewoonten van het corps over, waardoor het leek alsof het corps nog steeds de toon zette in het studentenleven, maar wie achter die façade kijkt, ziet wel degelijk de eerste contouren van de moderne, sterk gefragmenteerde studentenwereld opduiken.

7 PROFESSIONEEL EN PROFESSORAAL: BEELD EN ZELFBEELD VAN DE HOGLERAREN

Op 15 maart 1889 pleegde hoogleraar anatomie Jakob Pieter van Braam Houckgeest zelfmoord. De omstandigheden waaronder dat gebeurde zijn onduidelijk, maar zijn opvolger Van Wijhe hoorde later van collega's dat onder andere de totale miskennis van zijn wetenschappelijk werk Van Braam Houckgeest tot deze dramatische stap gedreven had. Dat de verhoudingen in de medische faculteit in die tijd nogal gespannen waren, zal ook een rol hebben gespeeld. In zulke situaties is en blijft een zelfmoord een uitzonderlijke reactie, maar er zijn heel wat gevallen geweest van overwerkte of overspannen hoogleraren. Zo moest in 1890 de internist Kooyker, 'wiens zenuwgestel ten gevolge van overmatige studie in den laatsten tijd was aangedaan', enige tijd voor herstel van zijn gezondheid naar het buitenland (Luxemburg) en zijn collega Duits Sijmons zag zich in de jaren negentig meerdere keren gedwongen zijn colleges voor een paar maanden te onderbreken omdat hij overspannen was. De filosoof Van der Wijck mocht dan in 1879 het hoogleraarschap 'het meest benijdenswaardige ambt' noemen dat een man van wetenschap zich kon voorstellen, er waren ook schaduwzijden.¹

HET DOCENTENCORPS: HOGLERAREN EN MINDERE GODEN

Het zelfstandig docerend personeel van een universiteit bestond volgens de wet van 1876 uit hoogleraren, lectoren en privatdocenten; in 1905 kwamen daar buitengewoon hoogleraren en bijzonder hoogleraren bij.² In 1876 telde de Groningse universiteit 22 gewoon hoogleraren, maar door de golf van benoemingen die het gevolg waren van de nieuwe wet, met zijn nieuwe vakken en gesplitste leerstoelen, was dat aantal bij het begin van de cursus 1878-1879 al gestegen naar 32, waarbij nog twee kerkelijk hoogleraren moeten worden opgeteld.³ Die laatsten maakten officieel geen deel uit van de senaat, maar behoorden wel tot de universitaire gemeenschap, liepen mee in het cortège en namen deel aan de professorenkrans.⁴ Lectoren kende Groningen op dat moment nog niet en pas op de series lectionum voor 1878-1879 figureerden drie privatdocenten, Sijmons (Hoogduitse en Engelse taal- en letterkunde), A.O.H. Tellegen (psychiatrie) en Mulder (oogheekunde).⁵ Van deze drie werd Sijmons door de stad betaald, de twee andere deden het om niet – dus naast een andere baan. In 1914 was de senaatskamer weer een stuk voller dan in 1878. De toegenomen specialisatie en differentiatie van vakgebieden, alsmede de toename van het aantal studenten noopten tot de aanstelling van meer hoogleraren en bovendien mochten de emeriti weer als adviserende leden in de senaat verschijnen, net als de buitengewoon hoogleraren. Groter nog was de

groei van het wetenschappelijk personeel in de lagere rangen, de lectoren, de conservatoren, de assistenten en de privatdocenten.⁶ De Groningse universiteit telde volgens het Jaarboek bij het begin van de cursus 1914-1915 43 hoogleraren (van wie 2 buitengewoon), 6 lectoren, 11 privatdocenten, twee prosectoren, 2 conservatoren en 35 assistenten (van wie sommigen tevens privatdocent waren). Daarnaast was er natuurlijk nog de categorie van het ondersteunend personeel, de pedellen, bedienden, amanuenses, instrumentmakers, schoonmakers en administratieve krachten. Ook die geleding groeide sterk en in 1909 kwam het zelfs tot de oprichting van de Vereniging van de beambten van de universiteit.⁷

De verdubbeling van het aantal hoogleraren tussen 1876 en 1914 had onmiskenbaar invloed op de onderlinge verstandhouding tussen de hoogleraren en de cohesie binnen de groep. Werden in de jaren zeventig en tachtig de hoogleraren zelfs in officiële redevoeringen nog aangeduid als 'vrienden', rond 1900 waren de aanduidingen duidelijk zakelijker geworden. Niet iedereen kende iedereen meer even goed en bovendien liet ook de ruimtelijke versplintering van de universiteit niet na invloed uit te oefenen. Naast de horizontale loyaliteit (de hoogleraren onderling) kwam er ook de verticale loyaliteit (die tussen de hoogleraar en het overige personeel van zijn laboratorium of kliniek. Terwijl de fysicus, de scheikundige, de mineraloog en de zoöloog rond 1880 nog in het Academiegebouw rondliepen, daar hun colleges gaven en daar in de professorenwachtkamer ook de letterkundigen, theologen en de juristen tegenkwamen, zaten hun opvolgers in 1914 in hun eigen laboratorium, vaak aan de rand van de stad. Zij gaven leiding aan een klein legertje assistenten en doctoraalstudenten, die allen erg tegen 'hun' professor opkeken en voor wie de hoogleraar zich op zijn beurt ook verantwoordelijk voelde. Als een bediende of een instrumentmaker een jubileum te vieren had, kwam al het personeel in de collegekamer bij elkaar en sprak de hoogleraar de jubilaris toe.⁸ Hier ontstonden kleine leefgemeenschappen binnen de grote gemeenschap van de universiteit, met de hoogleraar als pater familias.

Niet alle hoogleraren verdienden hetzelfde. Op grond van de wet waren de collegegelden die de studenten voorheen aan de hoogleraar betaalden afgeschaft en ontvingen de hoogleraren voortaan alleen loon van de staat. Een beginnend hoogleraar verdiende 4000 gulden per jaar (1000 gulden meer dan het salaris van een rector van een gymnasium), wat na tien jaar werd verhoogd tot 5000 gulden en na nog eens tien jaar tot 6000.⁹ Die bedragen bleven hetzelfde tot 1918, zodat de hoogleraren door de jarenlange inflatie geleidelijk over minder koopkracht beschikten, maar de termijnen waarbinnen men in een volgende schaal terecht kwam, werden bij KB van 24 december 1894 wel teruggebracht tot vijf jaar.¹⁰ Iedere hoogleraar begon op 4000 gulden, maar soms werd een hoogleraar direct op het maximum gesalarieerd, namelijk als hij in zijn vorige betrekking al evenveel of meer had verdiend. Zo kreeg Reiger, die in 1891 Cort van der Linden opvolgde en daarvoor agent van De Nederlandsche Bank in Groningen was geweest, meteen een wedde van 6000 gulden. Salarisuitbetaling begon na het uitvoeren van de eerste ambtshandeling, wat meestal de inaugurele redevoering was (het afnemen van een eerste examen was een andere mogelijkheid). Een hoogleraar trad af bij het begin van de cursus na het bereiken van de zeventigjarige leeftijd. Hij moest het daarna doen met een pensioen van 3000 gulden. De wet bevatte echter geen verbod op bijverdiensten, zelfs als dat een aanzienlijk deel van de werkweek vergde. De mees-

te klinische hoogleraren vestigden zich als zelfstandig specialist en trokken dus ook inkomsten uit een soms zeer lucratieve particuliere praktijk. Kort nadat de internist Wenckebach op zaterdag 9 februari 1901 zijn oratie had uitgesproken, liet hij al in de plaatselijke kranten de volgende mededeling plaatsen: 'Prof. Wenckebach, Zuiderpark 6, is te consulteren op werkdagen des nam. 1-2 ure.'¹¹

Lectoren stonden een treetje lager dan de gewone hoogleraren. Zij droegen weliswaar een toga bij academische plechtigheden, maar maakten geen deel uit van de senaat en hielden geen inaugurele rede. Zij moesten zich beperken tot een openbare les, die niet in de aula plaatsvond en waarbij de aanwezigheid van het college van curatoren niet per se nodig was. Lectoren verdienden aanmerkelijk minder dan de gewoon hoogleraren, 2000 gulden, maar de overheid ging ervan uit dat zij hun functie in deeltijd uitoefenden en een tweede inkomen hadden.¹² Niet altijd was dat het geval. Voor de lectoren in de moderne talen die vanaf ongeveer 1900 benoemd werden om de hoogleraren in de moderne talen te ontlasten, bestond in principe de mogelijkheid hun werk als lector te combineren met dat van leraar aan een plaatselijke school voor middelbaar of voorbereidend hoger onderwijs, de hbs of het gymnasium. Maar omdat men in eerste instantie toch streefde naar de benoeming van een native speaker, leidde de geringe betaling toch tot problemen. Voor Duits wist Sijmons nog een Oost-Fries te vinden die al lang les gaf in Nederland, Hieronymus Pol uit Norden. Pol maakte van 1901 tot 1911 de studenten wegwijz in de eigentijdse Duitse taal- en letterkunde en deed dat naast een baan aan het Stedelijk Gymnasium. Maar voor Frans was het lastiger. De eerste lector Nieuwfrans was in 1903 C.E.M. Pernot, maar omdat hij geen Nederlands sprak, kon hij geen leraar aan middelbare school worden (dat hij ook de mo-kandidaten niet adequaat kon voorlichten over het mo-examen, dat hij zelf nooit had gehaald, was nog een bijkomend nadeel). Omdat zijn salaris onvoldoende was om op stand te leven, vertrok Pernot in 1906 al weer als correspondent van een groot Frans dagblad naar Berlijn. Zijn opvolger, M.J.F. Laurentie, hield het nog korter vol, van 1906 tot 1907. Daarom besloten curatoren in 1907 het eens te proberen met een Nederlandse lector die vloeiend Frans sprak (en in Toulouse was gepromoveerd), Marie Loke.¹³ Dat beviel niet slecht, integendeel zelfs, maar het ideaal bleef toch een buitenlander. Zo moeilijk was het om iemand daarvoor te vinden dat in 1913 J.A. Falconer, MA, tot dat moment assistent aan het Seminar für englische Sprache in Hamburg, alleen bereid was te komen als hem van regeringswege een aanvullende toelage werd gegeven, een verzoek dat men wel moest inwilligen.

Geleidelijk aan veranderde het lectoraat van karakter. Van een aanvulling op het reguliere onderwijs, gegeven in deeltijd door iemand die al een andere baan had, werd het onderwijs van de lector een regulier onderdeel van het programma en werd het lectoraat de hoofdfunctie, zo niet de enige functie van de ambtsdrager. Dat leidde steeds meer tot problemen. Wind, die in 1895 lector fysische chemie en mathematische fysica was geworden, gaf voor de opleiding essentiële vakken en had een groot aandeel in het wetenschappelijk onderzoek van zijn chef Haga, maar er werd ontzettend moeilijk gedaan over een toelage van 5000 gulden die de minister hem wilde toekennen, terwijl pogingen om een gewoon hoogleraarschap voor mathematische fysica in het leven te roepen – dat zou recht doen aan de feitelijke betekenis van dit vakgebied – op nog meer problemen stuitten, met als gevolg uiteindelijk dat Wind in 1902 als hoofd direc-

teur naar het KNMI vertrok.¹⁴ Omdat er meer gevallen waren waarbij de beloning van de lectoren in geen verhouding stond tot de betekenis van het onderwijs dat zij gaven, begonnen de lectoren zich te organiseren in een belangenvereniging, de Nederlandse Lectorenvereniging, die op 3 november 1912 werd opgericht. Nederland telde op dat moment 39 lectoren, inclusief die aan de Technische Hogeschool te Delft. Het eerste wat de nieuwe vereniging deed, was het houden van een enquête onder de lectoren om zo een beeld te krijgen van de positie die zij innamen in het academisch bestel.¹⁵ Daaruit bleek dat er grote verschillen waren tussen de lectoren: sommigen kregen een persoonlijke toelage boven op hun salaris, anderen verdienden weinig tot niets. Het was zelfs voorgekomen dat een onderbetaalde lector gedurende de eerste vijf jaar van de bekleding van zijn ambt verplicht was geweest zijn echtgenote privaatesen te laten geven! 'Een blaam voor vaderlandsche academische toestanden,' oordeelde het rapport.¹⁶ De opstellers van het rapport gingen aan de hand van de Kamerstukken ook na wat oorspronkelijk de bedoeling van de wetgever met het ambt was geweest. Voor de invoering van de wet van 1876 waren er alleen lectoren voor de moderne talen, tekenen, paardrijden en schermen geweest. In de academische wereld werden deze lectoren niet erg serieus genomen; wat zij de studenten bijbrachten, was geen academische vorming, maar een reeks vaardigheden die hoorden bij het leven van de hogere standen. In het oorspronkelijke wetsontwerp kwamen ze dan ook niet voor en het was indertijd aan de Commissie van Rapporteurs van de Tweede Kamer te danken dat de lectoren alsnog in de wet terecht waren gekomen. De minister had namelijk in de wet ook de buitengewoon hoogleraren weggelaten – om te voorkomen dat deze goedkopere krachten werden aangetrokken om hoofdvakken te doceren – maar de lectoren moesten dat gat nu gedeeltelijk opvullen. Het was nadrukkelijk de bedoeling om zo wetenschappers die al een maatschappelijke functie bekleedden, voor het onderwijs in bijkomende vakken aan de universiteit te verbinden. Omdat die oorspronkelijke opzet niet meer overeenkwam met de feitelijke rol die de lectoren in de universiteit speelden, deden de rapporteurs van de lectorenvereniging verschillende aanbevelingen: de positie van de lector moest werkelijk zelfstandig zijn en mocht daarom niet gecombineerd worden met bijvoorbeeld een assistentschap, waarin wel sprake was van afhankelijkheid van een hoogleraar, de lectoren moesten betrokken worden bij de besluiten die de faculteit nam over hun onderwijs, zij moesten, als zij een examenvak doceerden, dat ook zelf kunnen examineren, en er moest een uniforme salarisregeling komen, met een beginsalaris hoger dan 2000 gulden en met periodieke verhogingen.

Wat het rapport slechts zijdelings opmerkte, maar de zaak van de lectoren wel compliceerde, was dat het sinds 1905 weer mogelijk was buitengewoon hoogleraren te benoemen. In 1876 was de mogelijkheid voor de rijksuniversiteiten afgeschaft, omdat er voorheen veel misbruik van was gemaakt. Alleen de gemeentelijke universiteit in Amsterdam bleef, tegen de zin van de minister, buitengewoon hoogleraren aanstellen. Maar in de Wet op het hoger onderwijs van 1905 doken zij plotseling weer op. Hun salaris kwam overeen met dat van een lector, maar anders dan de lectoren behoorden zij wel tot de faculteit en zaten zij (met raadgevende stem) in de senaat. Zij hielden ook, anders dan de lectoren, een inaugurele rede. Willem Schutter, die al van 1889 tot 1906 privaatchoort voor neus-, keel- en oorheelkunde aan de universiteit was geweest, werd in 1907 de eerste buitengewoon hoogleraar in Groningen. Waarom in het ene geval

een lector werd benoemd en in het andere een buitengewoon hoogleraar, is niet duidelijk. Misschien had het te maken met andere gewichtige functies die een buitengewoon hoogleraar al bekleedde (zoals in het geval van Schutter een bestuursfunctie bij het Doofstommeninstituut). Net als bij de lectoren werd er bij de buitengewoon hoogleraren van uit gegaan dat hun academische functie hun hoofdfunctie was. Om toch weer de mogelijkheid te creëren om mannen van wetenschap met een betrekking buiten de universiteit aan de universiteit te verbinden (ooit de *raison d'être* van het lectoraat), werd in 1905 ook de functie van bijzonder hoogleraar in het leven geroepen, die benoemd werd door een instelling buiten de universiteit en toegelaten werd door de universiteit. Een drie man tellend curatorium zag toe op zijn functioneren. De overheid betaalde geen salaris, maar de benoemende instelling verschafte meestal wel een vergoeding – al was het maar voor de aanschaf van een toga.

Het verschil tussen bijzonder hoogleraren en privatdocenten was niet zo groot. Beiden werden niet door de overheid betaald en in beide gevallen rekende men erop dat zij een andere, goed betaalde baan hadden, bijvoorbeeld als medisch specialist, leraar of archivaris. Het verschil was dat de bijzonder hoogleraar het *jus promovendi* had en benoemd werd door een erkende buitenuniversitaire instelling, terwijl een privatdocent dat *jus promovendi* miste en formeel zelf een verzoek moest doen om toegelaten te worden tot het geven van onderwijs in een bepaald vak. Het privatdocentschap was primair bedoeld om ambitieuze jonge geleerden de kans te bieden om zich – op eigen kosten – te kwalificeren voor een benoeming als hoogleraar. Op die manier kon ook bekeken worden of een nieuw specialisme levensvatbaar was. Zo werkte dat in Duitsland en ook al sloeg het idee in Nederland niet echt aan, er kwamen wel steeds meer privatdocenten die het wilden proberen. Niet allemaal namen zij er genoegen mee dat tegenover hun diensten geen verdiensten stonden. In 1893 vroeg de net toegelaten privatdocent fysische en chemische diagnostiek Klaas Kooy zijn studenten per college reeks 25 gulden, net iets minder dan hoogleraren voor 1877 aan de studenten vroegen voor een college. Kennelijk was het vragen van collegegeld aan studenten niet verboden, maar de studenten waren er uiteraard niet blij mee en dienden op 10 oktober 1883 bij de minister het verzoek in om Kooy als (betaalde) lector aan te stellen. Er is ontegenzeggelijk, zo beargumenteerden de studenten, in toenemende mate behoefte aan praktisch onderwijs en de hoogleraar in kwestie, de internist Kooyker, was ondanks zijn ijver niet in staat het stijgend aantal studenten te bedienen. In Leiden waren er twee hoogleraren interne geneeskunde en in Utrecht had men een hoogleraar en een lector, maar Groningen moest het doen met één overbelaste hoogleraar. Maar het college van curatoren én de medische faculteit (inclusief de hoogleraar interne) adviseerden negatief, zodat de minister het verzoek afwees. Later, maar pas in 1890, werd Kooy alsnog lector, eerst tijdelijk, later vast. Na de oprichting van het Groninger Universiteitsfonds kwam het echter regelmatig voor dat lectoren en privatdocenten een onkostenvergoeding of een toelage kregen. De Leeuwarder chartermeester Schoengen, die in Groningen studenten geschiedenis oude handschriften leerde lezen, kreeg een vergoeding voor de reiskosten die hij één keer per week maakte.

SOCIALE POSITIE VAN DE HOOGLERAREN

Met een modaal inkomen boven de 4000 gulden behoorden de hoogleraren tot de bovenste laag van de bevolking van Groningen, nog boven de gegoede burgerij.¹⁷ Tot deze deftige kringen behoorden ook artsen, advocaten, notarissen, inspecteurs van de belastingen en rechters, evenals leden van de oude notabele en adellijke elite. Deze groep telde rond 1870 223 personen en rond 1910 547. Binnen die groep wordt nog de superelite onderscheiden, personen met een modaal inkomen boven de 8000 gulden. Ook deze groep groeide tussen 1870 en 1910, en vooral na 1910. En tot deze groep behoorden althans sommige hoogleraren. In 1870, toen de superelite uit 23 personen bestond, behoorde er één hoogleraar toe, in 1910, toen de groep meer dan verdubbeld was tot 42, telde die groep maar liefst 19 hoogleraren, bijna de helft. In die superelite komen we de namen tegen van de internist Wenckebach, de chirurg Koch, de hygiënist Fokker en de vrouwenarts Nijhoff, vier medici dus, waarschijnlijk alle vier met een particuliere praktijk, maar ook de filosoof en psycholoog Heymans, de astronoom Kapteyn, de historicus Blok en de opvolger van diens opvolger, Huizinga.¹⁸ Deze laatste dankte zijn hoge inkomenspositie aan een gelukkig huwelijk met de Zeeuwse jonkvrouw Mary Vincencia Schorer, Heymans heeft waarschijnlijk zijn positie te danken aan lucratieve beleggingen, maar bij de andere niet-medici is niet duidelijk waaraan of aan wie ze hun fortuin te danken hadden. Een hoogleraar had in ieder geval rond 1900 niet te klagen over zijn verdiensten.

Huizinga was niet de enige hoogleraar die getrouwd was met een adellijke dame. De echtgenote van de kerkelijk hoogleraar J. Reitsma was jkvr. Jenny Louise van Sandick, en zijn collega Jonker was getrouwd geweest met een baronesse van Haersolte van Haerst (zij was al overleden voordat Jonker naar Groningen kwam). De jurist W.J.M. van Eysinga was van zichzelf al jonkheer en trouwde in 1908, kort voor zijn komst in Groningen, met een barones. Maar ook als ze niet van adel waren, waren de echtgenotes van de hoogleraren doorgaans van goede komaf. De meeste hoogleraren waren al getrouwd voordat ze naar Groningen kwamen, maar wie op zeer jeugdige leeftijd hoogleraar werd en nog ongetrouwd naar Groningen afreisde, kon hier beslist een goede partij vinden. Sijmons trouwde met Nancy Modderman, de dochter van de latere burgemeester en curator van de universiteit S.M.S. Modderman, en zijn collega Baehrens was al binnen een jaar getrouwd met Marie Hecker, de dochter van zijn collega oude geschiedenis.

Het ambt van hoogleraar was een snelle, zij het niet voor veel mensen weggelegde manier om flink te stijgen op de sociale ladder. De elite in Groningen was tamelijk open; nieuwkomers, mits ze zich aanpasten, werden redelijk makkelijk opgenomen. Systematisch onderzoek ontbreekt, maar incidentele biografische gegevens wijzen erop dat hoogleraren uit zeer verschillende milieus en uit alle delen van Nederland konden komen. De vader van Blok was onderwijzer in Den Helder, zijn opvolger Bussemaker kwam uit een familie van bierbrouwers in Deventer, de jurist Drucker was de zoon van een Duitse bankier die in Amsterdam was neergestreken, Oppenheims vader was ook bankier, maar dan uit Groningen, Fokkers vader was medicus in Middelburg en de vader van Heymans was eerst notaris op Ameland en later gemeentesecretaris in het Noord-Friese Ferwerd. Verder komen in de lijst van beroepen van de vaders van de hoogleraren predikanten (Van Hamel, Dirk Huizinga, Krabbe, Reitsma), hooglera-

Afb. 56 De hoogleraar Duits Barend Sijmons met echtgenote Nancy Modderman, dochter van de invloedrijke wethouder en latere burgemeester S.M.S. Modderman. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

ren (Johan Huizinga, J.H. Kern) en een graanhandelaar tegen (Hecker). Ook de boerenzonen ontbraken niet. De wiskundige Floris de Boer stamde uit een ontwikkeld boerengeslacht uit Assendelft en de theoloog Van Dijk was geboren op een boerderij in de buurt van het Noord-Brabantse Dussen, ten zuiden van Gorkum. Als hoogleraar theologie bleef hij zich zijn hele leven verbonden voelen met het boerenleven en als hij ging fietsen, koos hij nooit voor de Hereweg naar het lommerrijke Haren, maar voor de Leeuwarderstraatweg naar Dorkwerd en Aduard. Daar zette hij dan zijn fiets tegen een hek en keek hij wijd uit over de weilanden. Van Dijk had ook een zwak voor het Brabants dialect van zijn ouders en ontleende veel beeldspraak aan het boerenbestaan. Volgens zijn biografie, M. van Rhijn, had hij zelf ook wel boer willen worden:

Zijn hart trok naar de vredige rust eener boerderij, waar men niet door de drukte van het moderne leven werd voortgejaagd [...], waar men nog in de zomeravond de verre en toch zoo vertrouwd geluiden van hoeftot hoeftot kon hooren weerklinken.¹⁹

Daarmee is niet gezegd dat Van Dijk model stond voor de Groningse hoogleraren rond 1900 – integendeel zelfs – maar ook deze boerenzoon uit Brabant werd in Groningen rond 1900 volledig geaccepteerd en gewaardeerd.

In Groningen had ook niemand bezwaren tegen hoogleraren van Joodse of katholieke afkomst. Sijmons, Drucker, Oppenheim, Polak en Hamburger waren allen Joods. In

hoeverre zij nog participeerden in het joodse godsdienstige leven in Groningen is niet altijd duidelijk. Alleen van Oppenheim is bekend dat hij geheel volgens de joodse wet leefde. Toen Aletta Jacobs in 1879 op een zaterdag promoveerde, dus op sabbat, ging Oppenheim, toen nog gemeentesecretaris, niet naar de promotieplechtigheid, ook al had hij een rol gespeeld in de academische carrière van de eerste vrouwelijke student in Groningen (hij was ook een neef van Aletta). Sijmons was er ook niet bij, maar dat kwam omdat hij op zaterdag college gaf. Ook Oppenheim kon zich daar als hoogleraar niet aan onttrekken. Toen hij in 1885 hoogleraar staats- en administratief recht werd, gaf ook hij op zaterdag college (encyclopedie van het recht). Maar voor de rest leefde hij volgens de joodse gewoontes. Sijmons, die in 1924 bij de begrafenis van Oppenheim op de Israëlitische begraafplaats in Den Haag sprak en deze zijn woorden later in *De Gids* liet afdrukken, meende zelfs dat het jodendom de sleutel tot het begrijpen van de bijzondere persoonlijkheid van de overledene was:

Hij had zijn ras lief en leefde in de traditiën, die hem verbonden aan zijn ouderlijk huis, aan zijn kindsheid. De poëzie van den Joodschen ritus, zijn feesten en ceremonieën, lieten hem niet los. Den Grooten Verzoendag bracht hij elk jaar door in de synagoge, en het is wel zeer kenmerkend, dat hij in de eerste jaren na zijn vertrek uit Groningen daarvoor naar zijn geboortestad kwam, om een dag te toeven in de sfeer van zijn jeugd, te leven met de schimmen van zijn ouders en verwanten, bekoord te worden door de van ouds bekende godsdienstoefening.²⁰

Hoewel het alledaagse antisemitisme in Groningen in deze tijd niet onbekend was, zijn er geen incidenten bekend waarbij een van de Joodse hoogleraren betrokken was. Net zomin is de katholieke achtergrond van iemand als de jurist Tellegen ooit een probleem geweest, al moet daarbij gezegd worden dat Tellegen een wel heel liberale opvatting van het katholicisme had en eerder tot de antiklerikalen dan tot de ultramontanen behoorde. Katholieke hoogleraren waren er sowieso weinig en zeker geen die aan de leiband van de kerk liepen.²¹

BENOEMINGSPERIKELLEN

Dat gevoelens van antipapisme of antisemitisme – of bepaalde standsvooroordelen – in het geheel geen rol hebben gespeeld bij de selectie van hoogleraren, valt natuurlijk nooit helemaal uit te sluiten. Ook rondom benoemingen die op het oog volkomen ‘normaal’ verliepen, was achter de schermen soms zo veel te doen dat nooit duidelijk zal worden wat nu de doorslag gaf. Een benoeming geschiedde door de kroon en dus feitelijk door de minister van Binnenlandse Zaken, maar op voordracht van het college van curatoren, dat op zijn beurt weer advies vroeg aan de betreffende faculteit (na 1905 werd dit wettelijk voorgeschreven, daarvoor was het al gebruikelijk). Solliciteren kon niet, of eigenlijk, het kon wel, maar het had geen zin. In oktober 1893 bijvoorbeeld stuurde een oud-leerling van de patholoog-anatoom Middendorp, de Amsterdamse arts J.E. Alberts, een van de weinigen die de verstoten hoogleraar trouw waren gebleven, een brief aan de minister van Binnenlandse Zaken waarin hij min of meer het recht claimde om Middendorp op te volgen, maar de minister deed er niets mee en

benoemde de door curatoren voorgedragen Amsterdamse patholoog en huidarts Reddingius.²² Regel was dat men maar moest afwachten of men werd genoemd door leden van de faculteit. Expliciete criteria om uit te maken of iemand in aanmerking kwam, waren er ook niet. Heel geleidelijk was er een overgang geweest van een benoeming op basis van relaties naar een benoeming op basis van prestaties (vooral wetenschappelijke publicaties), maar daar hield men in Nederland nog niet zo strikt de hand aan als in Duitsland.²³ Zelfs een promotie was niet altijd nodig. Eijkman heeft het altijd zonder doctorstitel moeten stellen en zijn opvolger in de farmacie, Van Wisselingh, had ook nooit een proefschrift geschreven (hij had wel een eredoctoraat, in 1899 in Groningen toegekend). De kerkelijk hoogleraar Mallinckrodt was evenmin gepromoveerd, maar voor kerkelijk hoogleraren golden sowieso andere normen. Alles hing af van de opinies en het netwerk van de hoogleraren in de faculteit, al stond het de curatoren vrij om ook informatie van elders te betrekken (van hoogleraren aan andere universiteiten bijvoorbeeld). Men staat verbaasd over de summiere informatie die gegeven werd over voorgedragen kandidaten, terwijl deze toch een goed betaalde, hoge ambtelijke positie zouden gaan bekleden. Maar zelfs die informatie kon door de minister opzij geschoven worden, want hij hoefde zich niet te houden aan de voordracht van curatoren en kon een eigen kandidaat benoemen, om redenen die hém relevant leken. In 1882 legde de minister de Groningse voordracht voor de hoogleraar staathuishoudkunde (met Reiger op 1, Heymans op 2 en Oppenheim op 3) naast zich neer en benoemde al drie dagen na ontvangst van de voordracht Cort van der Linden, de commies-griffier van de Tweede Kamer die net de benoeming tot griffier was misgelopen en een andere eervolle baan nodig had.²⁴ Omdat de minister geheel zelfstandig kon beslissen, kon iemand die het oor van de minister had daarom veel invloed uitoefenen, wat faculteit en curatoren ook hadden voorgesteld. Transparant was de procedure dus allerminst en 'oneigenlijke motieven' konden een cruciale rol spelen.

Politieke motieven bijvoorbeeld, zoals bij de benoeming van de historicus Bussemaker in 1894. Blok was naar Leiden vertrokken om zijn leermeester Fruin op te volgen en er verder te werken aan zijn grote *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*. De faculteit in Groningen maakte een voordracht op en plaatste bovenaan de jonge historicus G.W. Kernkamp. Deze was opgeleid in Utrecht en werkte als leraar aan de plaatselijke meisjes-hbs en het gymnasium. In 1890 was hij cum laude gepromoveerd op *De sleutels van de Sont. Het aandeel van de Republiek in den Deens-Zweedschen oorlog van 1644-1645*. Net als de faculteit zagen de studenten in hem de ideale kandidaat. De Groningse curatoren, 'ook van elders hun inlichtingen inwinnende', namen de voordracht echter niet over en dienden bij de minister een voordracht met daarop de Haagse oudhistoricus en rector Th.P.H. van Aalst als nummer één en rechtshistoricus en leerling van Blok Jan Ernst Heeres als nummer twee (beiden hadden op de voordracht van de faculteit ex aequo op de tweede plaats gestaan, na Kernkamp).²⁵ Curatoren negeerden het advies van de faculteit voornamelijk vanwege de radicaal-liberale opvattingen van Kernkamp. Deze had zich sinds zijn promotie niet onbetuigd gelaten in de Utrechtse gemeentepolitiek en stond daarbij zoals Huizinga het later uitdrukte 'zoo ver links als men, zonder sociaaldemocraat te zijn, kon staan'.²⁶ Hij was in 1892 bijvoorbeeld een van de oprichters van de Utrechtse afdeling van de Radicale Bond, een kiesvereniging van radicale liberalen die zich in dat jaar afgescheiden had van de Liberale Unie. De radicalen waren voor

verdere kiesrechtuitbreiding en voor verdergaande sociale wetgeving.²⁷ De Groningse curatoren vonden hem ‘te rood’. Omdat bovendien Fruin, die als ongekroonde koning van de Nederlandse historici in dit soort zaken altijd geraadpleegd werd, te kennen had gegeven Van Aalst de beste te vinden – de man had weinig gepubliceerd, maar gaf uitstekend les en daar ging het om, meende Fruin – achtten curatoren zich gerechtigd de wens van de faculteit naast zich neer te leggen en Van Aalst voor te dragen. Minister Van Houten nam deze voordracht over.²⁸

Maar inmiddels hadden vrienden van Kernkamp lucht gekregen van de zaak en op 1 augustus 1894 publiceerde het radicale dagblad *De Amsterdammer* een ironisch gestelde reconstructie van de zaak. Op 3 augustus wees de krant precies aan welke tijdschriftartikelen Kernkamp de das om hadden gedaan. Het ging onder andere om een kritisch artikel over de onthulling van een standbeeld van Jan Pietersz. Coen in Hoorn in 1893. Kernkamp weigerde in zijn artikel mee te gaan in de algemene verering van deze koloniale houwdegen. Omdat de Groningse benoeming politiek besmet was, leek het *De Amsterdammer* beter dat Van Aalst zijn benoeming weigerde, wat hij ook prompt deed.²⁹ Misschien had Kernkamp nu opnieuw een kans. Maar de artikelen in *De Amsterdammer*, die geheel of gedeeltelijk door andere kranten waren overgenomen, hadden de positie van Kernkamp allerminst versterkt. Fruin althans liet een vriend met Groningse connecties weten: ‘Mijn lust in Kernkamp is niet vermeerderd door de artikels van zijn vrienden. Hij is door hen als een verkondiger van democratische leeringen opgehemeld en voor zoo een is, dunkt mij, op de kathedraal de plaats niet.’³⁰ In plaats van Van Aalst schoof Fruin nu de jonge Leidse historicus Bussemaker naar voren, die voor een prijsvraag van Teylers Tweede Genootschap een nog niet gepubliceerde verhandeling over de afscheiding van de Waalse gewesten van de Generale Unie had ingeleverd, waarvoor Fruin juist op dat moment een judicium aan het schrijven was. Fruin liet de Groningse curator Van Swinderen zijn mening over Bussemaker weten en op grond daarvan rekten de curatoren de herindiening van de voordracht net zo lang dat ze met fatsoen de prijswinnende Bussemaker konden nomineren en Kernkamp buiten de deur konden houden. De minister nam de voordracht over, Bussemaker zei geen nee en kon zo op 16 maart 1895 zijn inaugurele rede houden over ‘De behandeling der algemeene geschiedenis’, een naar ieders mening teleurstellend betoog. Kernkamp werd overigens enige jaren later alsnog hoogleraar, eerst even in Amsterdam, later in Utrecht.³¹

Politiek beladen benoemingen als die van Bussemaker kwamen niet vaak voor, maar er zijn ettelijke voorbeelden van benoemingen waarbij achter de schermen van alles en nog wat is gebeurd. De manier waarop in 1905 de als historicus nog tamelijk onbekende Huizinga tot opvolger van Bussemaker werd benoemd, is al zo vaak beschreven dat het amper nodig is alles te herhalen: Bussemaker ging naar Leiden, op advies van de scheidende hoogleraar plaatsten faculteit en curatoren mr. Robert Fruin (een archivaris) en Herman Th. Colenbrander (secretaris van de Commissie van Advies voor ‘s Rijks Geschiedkundige Publicatiën) als nummer één en twee op de voordracht, mr. Fruin achtte de zaak beklonken en liet zich al vast feliciteren, Blok was met die voordracht niet zo gelukkig, bewerkte curator De Savornin Lohman, schoof Huizinga naar voren, wist te bereiken dat op de voordracht voor de minister Fruin en Huizinga ex aequo kwamen te staan, en bewerkte ten slotte ook de minister, die vervolgens Huizinga

benoemde. Fraai was het niet, maar men kan niet zeggen dat Blok geen neus had voor wie een goed historicus was en wie niet.

OP STAND

Hoogleraren, hoe jong ze ook soms waren, waren van verre te herkennen. Zij gaven uitdrukking aan de waardigheid van hun ambt door zich in de regel donker en deftig te kleden en hun gezag met baarden, snorren en bakkebaarden te onderstrepen. Er waren uitzonderingen, zoals Kapteyn, die zich soms wat 'casual' kleepte, maar iemand als Krabbe was altijd onberispelijk gekleed en Heymans cultiveerde de minzame afstandelijkheid die bij het ambt paste. Zij waren niet alleen professor, zij gedroegen zich ook professoraal.

Als leden van de bovenlaag van de Groningse samenleving woonden de hoogleraren ook op stand.³² Voor de ontmanteling van de verdedigingswallen woonden zij verspreid door de hele stad, met uitzondering van het zuidwestelijk kwartier, waar het ziekenhuis stond. De ontmanteling van de stadswallen en de bouw van nieuwe woonwijken buiten de oude stad boden nieuwe mogelijkheden. Toen Kapteyn in 1878 naar Groningen kwam, huurde hij een nieuwbouwwoning aan het Winschoterdiep, niet bepaald in een chique wijk, maar dat kon Kapteyn niet veel schelen; het was een ruim huis dat speciaal voor hem kon worden ingericht. Onder de leden van de Groningse elite waren echter vooral de nieuw bebouwde singels aan de zuidrand van de stad in trek. Toen Heymans in 1890 hoogleraar werd in Groningen, huurde hij eerst een ruim herenhuis in de net aangelegde Stationsstraat, maar een paar jaar later al liet hij voor zichzelf en zijn vrouw een kapitale villa bouwen aan de verder nog geheel onbebouwde Zuidersingel (de tegenwoordige Ubbo Emmiussingel), naast de zwaaiikom in het Verbindingskanaal en recht tegenover het nieuwe Hoofdstation, dat toen in aanbouw was. De villa, die Heymans eind 1894 betrok, was ontworpen door de Amsterdamse architect H.P. Berlage en is inderdaad een duidelijk voorbeeld van de wat logge, zware bouwstijl die Berlage toepaste.³³ In diezelfde tijd werd ook begonnen met de aanleg van een nieuwe wijk tussen het Hoendiep en het Reitdiep, rond de Kraneweg, en daar – op het H.W. Mesdagplein, in de Jozef Israëlsstraat en in andere, naar Groningse schilders vernoemde straten – streken in de jaren daarna steeds meer professoren neer, zo veel zelfs dat de wijk later wel de Professorenbuurt werd genoemd. In 1914 woonden in die wijk zeven van de 38 gewoon hoogleraren, evenveel als aan de singels langs het Verbindingskanaal.³⁴

Buiten de stad wonen was hoogst ongebruikelijk en was eigenlijk niet toegestaan. Na de eeuwwisseling kwam het dorp Helpman ten zuiden van Groningen als woonlocatie van de elite in beeld. Johan Huizinga, die in 1905 aan het Emmaplein was gaan wonen, kocht in 1910 een grote, in Engelse landhuisstijl gebouwde villa aan de westzijde van de Verlengde Hereweg ten zuiden van Helpman, die hij Klein Toornvliet noemde, naar Toornvliet, het buiten van zijn schoonfamilie op Walcheren. Helpman behoorde toen nog tot de gemeente Haren (in 1915 zou het dorp na een grenswijziging tot Groningen gaan behoren) en Huizinga moest toestemming van curatoren voor zijn verhuizing vragen.³⁵ Nog verder weg woonde de theoloog Meyboom, die in Paterswolde

Afb. 57 Klein Toornvliet, het in Engelse landhuisstijl gebouwd woonhuis van de hoogleraar geschiedenis J. Huizinga (van 1911 tot 1915). Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Het huis aan de Verlengde Hereweg in Helpman werd in 1905 naar een ontwerp van de architect P.M.A. Huurman gebouwd voor de arts Sicco Berend Ranneft (1852-1909) en kwam na zijn dood in bezit van Huizinga en zijn echtgenote. Deze hadden daarvoor in de Jozef Israëlsstraat en aan het Emmaplein gewoond. Huizinga verwoefde het landhuis naar het buitenhuis Toornvliet van zijn schoonvader jhr. Leonhard Schröter, even buiten Middelburg. Zijn schoonvader heeft ongetwijfeld ook de aankoop gefinancierd. Want al leefden de hoogleraren op stand, een huis als dit konden slechts weinigen zich permitteren.

de rust zocht die hij nodig had voor de verzorging van zijn invalide zoon. Meijboom ontwikkelde in het landelijke Paterswolde een passie voor tuinieren die onder hoogleraren toen nog zeldzaam was.³⁶

HET 'GEZELLIGE' LEVEN: SOCIAAL EN PROFESSIONEEL VERKEER

Hoogleraren waren in het algemeen geen kamergeleerden. Het oude idee dat de mens als 'gezellig' wezen het best tot zijn recht komt in sociaal verkeer, was nog springlevend. Er waren uitzonderingen, zoals de jurist G. Diephuis, die het liefst thuis op zijn studeerkamer zat om zijn handboeken te schrijven, of de farmaceut Van Wisselingh, een autist die zich het liefst terugtrok in zijn privélaboratorium.³⁷ Maar verreweg de meesten manifesteerden zich graag in de publieke ruimte. 'Groningen is een levendige stad,' schreef de historicus Colenbrander, 'en de professoren plegen er hunne neuzen nogal eens buiten de academiedeur te steken.'³⁸ Het eerste wat een nieuwbenoemde hoogleraar deed nadat hij zijn oratie had gehouden en een huis had gevonden, was op bepaalde zaterdagen zijn huis openstellen voor visites van collega's en burens. Blok beschreef zijn mentor Fruin in een brief van 19 oktober 1885, ongeveer vier weken na zijn aankomst in Gro-

ningen en drie weken na zijn oratie, hoe hij, terwijl de spullen nog maar amper waren uitgepakt, al allerlei bewijzen van vriendelijke belangstelling had gekregen. De verbouwing was achter de rug, het werkvolk was vertrokken, 'en de opgehaalde gordijnen gaven het teeken, dat wij bezoeken konden ontvangen.'³⁹ Al gauw werd Blok met zijn jonge gezin opgenomen in de vriendenkring die de Groningse senaat in die tijd nog was.

Een strikte scheiding tussen privé en werk bestond er niet. Alle hoogleraren bereidden thuis hun colleges voor en schreven in hun eigen studeerkamer hun artikelen, boeken en redevoeringen, studenten kwamen over de vloer voor de tentamens en de besprekingen van hun proefschrift en sommige hoogleraren, vooral in de juridische en de letterenfaculteit, gaven hun *privatissima* aan huis. Daar hadden ze de boeken, plaatwerken en manuscripten die ze daarvoor nodig hadden en die ze, bij ontstentenis van een instituut of seminarium, elders niet apart konden laten zetten. Bij de hoogleraren thuis kwamen ook de kleine kamergezelschappen van de historici, de classici en andere beroepsgroepen bij elkaar om over hun bezigheden te spreken. Omgekeerd richtten de hoogleraren die tevens directeur van een kliniek of laboratorium waren, hun werkkamer in als een 'zitkamer', die een persoonlijke uitstraling kreeg door het meubilair, de foto's aan de wand en de boeken in de kasten.

Overall konden de hoogleraren elkaar treffen. In strikt universitair verband kwamen men elkaar tegen in de vergaderingen van de faculteit en de senaat, men sprak elkaar voorafgaand aan de colleges in de professorenwachtkamer in het Academiegebouw, waar soms pittige gesprekken plaatsvonden over kerkelijke of politieke kwesties, en verder in de maandelijks in het Academiegebouw gehouden professorenkrans. Ook legden hoogleraren met hun echtgenotes *visites* bij elkaar af. Buiten de universiteit waren er de bekende knooppunten van het culturele en sociale leven van de stad Groningen, waar men ook andere notabelen ontmoette: de Groote of Heerensociëteit aan de Grote Markt, de Sociëteit De Harmonie, de vergaderingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en de lezingen voor de Groningse Debatingclub, die elke derde vrijdag van de maand bij elkaar kwam. De theologen hadden hun kerkelijke verbanden: de kerkenraad, het zendingsgenootschap en een aantal filantropische instellingen, zoals het Toevluchtsoord voor Meisjes. Hoogleraren hadden in die verbanden soms grote invloed. Zo wist Wenckebach, die in het bestuur van De Harmonie zat, in 1905 de toen al enigszins bekende dirigent Peter van Anrooy naar Groningen te krijgen om leiding te geven aan het orkest van de sociëteit. Van Anrooy zorgde ervoor dat dit orkest op een hoger peil kwam en dat de muziekcultuur in Groningen veel professioneler werd aangepakt.⁴⁰

Elk slag hoogleraren had daarnaast zijn eigen professionele circuit, waar overigens ook veel niet-hoogleraren kwamen: de juristen waren lid van *Pro Excolendo Jure Patrio*, de natuurwetenschappers hadden hun *Natuurkundig Genootschap*, de medici ontmoetten elkaar in de *Medische Kring* en de afdeling van de *Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst*, de classici de *Societas Latina*. Hoewel *Pro Excolendo* van alle genootschappen de oudste papieren had, maakte het gezelschap bepaald geen bloeiperiode door. Van oorsprong was het een vrij breed opgezet genootschap geweest, met veel aandacht ook voor regionale geschiedenis, geologie en volkskunde en met ettelijke niet-juridische leden, maar in de loop van de negentiende eeuw was het een zuiver juridisch genootschap geworden. Oude gebruiken werden afge-

schaft (zoals de geschenken die de leden bij huwelijk, vertrek of promotie moesten betalen) en de bibliotheek werd in 1853 in bruikleen gegeven aan de Universiteitsbibliotheek, maar nieuwe activiteiten kwamen daar niet voor in de plaats. Men vergaderde nog steeds elke laatste dinsdagavond van de maand, maar bronnenpublicaties kwamen niet meer van de pers. Na 1890, toen het laatste deel verscheen van *Eenige ordelen en verordeningen van den drost en etten van het Landschap van Drenthe* (uitgegeven door de Drentse rijksarchivaris Seerp Gratama), was het met de eigen publicaties gedaan. Pro Excolendo was een gewoon regionaal of bijna lokaal genootschap geworden. In 1911 werd op luisterrijke wijze het honderdvijftigjarig bestaan gevierd. De oude Samuel van Houten kwam naar Groningen om een lezing houden over 'De hedendaagsche strijd om het recht', waarin hij als overtuigd voorstander van vrijheid op alle gebied de nieuwe Wet op de arbeidsovereenkomst uit 1907 bestreed. Na afloop was er een feestelijke maaltijd van niet minder dan twaalf gangen, waarbij volgens het Oudhollands menu de tafelgenoten werden uitgenodigd 'den diversen wijnen, welke daer gepraesenteert sullen worden, als Chateau Poujeau in de Caraffen, Champagne Mumm, Haute Sauterne, Cantelerle mitsgaders den anderen Boergoenschen en Rijnschen wijnen eene goede en convenabele gunst te verleenen'.⁴¹ Dit lijkt meer een eetclub dan een wetenschappelijk genootschap.

Ook het Natuurkundig Genootschap maakte een mindere periode door. De bouw van nieuwe laboratoria en de uitrusting ervan met moderne apparatuur – primair voor het onderwijs, later ook voor het onderzoek – maakten dat de universiteit het genootschap in Groningen in principe niet meer nodig had. Vanouds was de band tussen universiteit en genootschap heel innig geweest. Degenen die het genootschap in 1801 hadden opgericht, waren studenten van de Groningse universiteit geweest en voor zover destijds bekende hoogleraren als Van Swinderen en Stratingh onderzoek deden, voerden ze dat, bij gebrek aan universitaire laboratoria, uit in het kader van wat sinds 1830 het Genootschap ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen heette. Nu er moderne laboratoria waren, leek de betekenis van het genootschap voor het universitaire leven verdwenen. Maar op een nieuwe manier bleef het genootschap wel degelijk van betekenis voor de universiteit.⁴²

Na de dood van Van Swinderen in 1851 maakte het genootschap, dat sinds 1832 bijeenkwam in het Concerthuis in de Poelestraat, een weinig enerverende periode door. Een 'tijdperk van kalmte', schreef een feestredenaar later, maar dat was een eufemisme.⁴³ Van de oorspronkelijke doelstelling, te weten 'door beoefening van en uitbreiding der Natuur- en Scheikunde en van eenige aangrenzende wetenschappen deszelfs leden en anderen nuttig te zijn', bleef alleen popularisering van de kennis der natuur over; van zelfstandige beoefening van de wetenschap was geen sprake meer. In 1862 leidde dat tot aanpassing van de doelstelling, die nu eenvoudig 'bevordering van natuurkennis' luidde. Men ging nu verder onder de naam Natuurkundig Genootschap. De collectie instrumenten, die al jaren niet meer was aangevuld, werd in 1865 geveild, nadat de beste stukken al naar de universiteit en de in 1864 geopende Rijks HBS waren gegaan. Ook de bibliotheek werd opgeschoond en voor een deel aan de universiteit geschonken, terwijl de naturalia naar het Museum van Natuurlijke Historie op de bovenverdieping van het Academiegebouw gingen. Als sprekers instrumenten of demonstratiemateriaal nodig hadden, zorgden zij daar zelf wel voor. De onderwerpen die op

het programma stonden, waren eerder van een algemeen karakter dan dat het om uitleg voor leken van recente ontwikkelingen in de natuurkunde of de scheikunde ging. Het ledental liep in deze jaren geleidelijk terug, van 207 in 1860 naar 67 in 1895. De toestroom van leden uit de docentenkring van de nieuwe hbs voorkwam dat het Natuurkundig Genootschap helemaal ter ziele ging, maar het leek de weg te gaan van zoveel genootschappen uit de late achttiende en vroege negentiende eeuw en een zuiver populariserend gezelschap te worden, waar het beschaafde publiek iets aan zijn algemene vorming kon doen. Interessant voor de burgerij, irrelevant voor de universiteit.

Heel anders lag het voor de historici, die in het laatste kwart van de negentiende eeuw hun eigen genootschap kregen. Toen P.J. Blok in 1884 naar Groningen kwam, vond hij aanvankelijk geen wetenschappelijke geschoolde historici met wie hij over zijn werk kon praten. Maar hij maakte al snel kennis met J.A. (Jan) Feith, zoon van de rijksarchivaris en net gepromoveerd op een rechtshistorisch onderwerp, en van het een kwam het ander. Al in 1886 meldde Blok aan Fruin dat hij van plan was naar analogie van de Historische Commissie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden in Groningen een historisch gezelschap op te zetten, waar historici over elkaars werk zouden kunnen vertellen en samen historische projecten zouden kunnen aanvangen. Op donderdag 30 september kwamen Blok, Feith, Seerp Gratama (privaatdocent oudvaderlands recht en al benoemd als rijksarchivaris in Assen), G. Penon (leraar geschiedenis aan de Rijks HBS), Reitsma (hoogleraar kerkgeschiedenis) en J. te Winkel (leraar geschiedenis aan het gymnasium) bij Blok thuis bij elkaar om het gezelschap officieel op te richten. De heren spraken af elke tweede zaterdag van de maand bij een van de leden thuis bij elkaar te komen en de avond vanaf acht uur te vullen met kleinere wetenschappelijke voordrachten. Zij noemden zichzelf het Historisch Genootschap te Groningen. Reitsma werd, als de oudste van het gezelschap, de eerste voorzitter. Op 9 oktober 1886 vond de eerste wetenschappelijke vergadering plaats: Blok vertelde iets over de catalogus van de bibliotheek in Wolfenbüttel, Penon besprak een brief van P.C. Hooft aan de rederijkerskamer 'In Liefde Bloeyende', Reitsma had het over het handschrift van de Abtenkroniek van Aduard in de Koninklijke Bibliotheek en Te Winkel zei iets over de *Itinerarius* van Johannes de Hese.⁴⁴ Blok was er heel tevreden over, liet hij Fruin weten: 'De zaak marcheert voortreffelijk en de vergaderingen zijn zeer gezellig, al duren zij naar noordsche gewoonte wat langer dan de Leidsche.'⁴⁵

De gezelligheid beperkte zich niet tot de huiskamers, want eenmaal per jaar, in juni, werd er ook een historisch uitstapje gemaakt, een excursie, 'gevolgd', zo schreef Reitsma eens, 'door het "iets" dat bij elke welingerichte vereeniging niet behoort te ontbreken, nl. een gemeenschappelijk diner'.⁴⁶ Het ging echter niet alleen om de gezelligheid; de leden van het genootschap zetten ook belangrijke gemeenschappelijke historische projecten op. In 1894 verzorgde het Historisch Genootschap de uitgave van een *Gedenboek der Reductie van Groningen*, in 1895 bezorgden de leden het eerste deel van het *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe* en het jaar daarop, toen het genootschap tien jaar bestond, gaven de leden de bundel *Historische Avonden* uit, waarin ieder van hen een artikel publiceerde dat de uitwerking was van een voordracht die hij tijdens een van de vergaderingen van het genootschap had gehouden.

Inmiddels was ook het Natuurkundig Genootschap weer tot bloei gekomen. In 1895 trad een nieuwe voorzitter aan, F.G. Groneman, de directeur van de Rijks HBS,

een energiek man, die inzag dat het genootschap aan vernieuwing toe was.⁴⁷ Hij begon actief leden te werven (in 1910 waren het er weer 236), schafte een modern projectietoestel aan, voerde het geven van cursussen in (een reeks voordrachten over hetzelfde onderwerp) en bevorderde dat er twee dochtergenootschappen werden opgericht, het Centraal Bureau voor de kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken (1898) en de Wetenschappelijke Afdeling van het Natuurkundig Genootschap (1899). Dat Centraal Bureau was een idee van de leraar aardrijkskunde aan de hbs, Pieter Roelf Bos, de man van de Bosatlas.⁴⁸ Hij liet zich daarbij inspireren door de in Duitsland opgekomen 'Heimathkunde', een vakgebied dat voortkwam uit het besef dat door de toenemende modernisering de lokale gebruiken en de streektaal dreigden te verdwijnen er waarin etnologen, historici en archeologen innig samenwerkten om wat er verloren ging nog op tijd te documenteren.⁴⁹ Op voorstel van Bos werd in maart 1897 een commissie ingesteld om de mogelijkheid voor zo'n centraal verzamelpunt van kennis over land- en volkskunde van Groningen te onderzoeken (geschiedenis werd er buiten gelaten om het Historisch Genootschap en het Groninger Museum geen concurrentie aan te doen). Behalve Bos maakte ook Kapteyn deel uit van die commissie, waaraan als extra leden de nieuwe rijksarchivaris J.A. Feith en de hoogleraar geologie en mineralogie Van Calker werden toegevoegd. Uiteindelijk besloot de ledenvergadering van het genootschap op 21 januari 1898 daadwerkelijk het Centraal Bureau op te richten (het bestond uit vijf mensen onder leiding van Bos). Door de hele provincie werden correspondenten aangezocht, leraren, landbouwers, artsen en predikanten, die het Centraal Bureau van informatie moesten voorzien. Vanaf 1899 publiceerde het Bureau de bevindingen in een eigen jaarboek, *Bijdragen tot de Kennis van de Provincie Groningen en Omgelegen Streken*. De onderwerpen in de eerste aflevering geven aan op welke terreinen het Bureau zich bevoog: geologische verschijnselen op de hei, ziekten in de cultuurgewassen, bijzondere bomen in het landschap, een oude zeevering, afgegraven wierden, Groningse mannelijke voornamen eindigend op o, daglonen van arbeiders op het Hogeland, grondboringen voor de Noordooster Locaalspoorweg, dassen in Groningen en oude gebruiken rond nieuwjaarsdag en Goede Vrijdag in Hunsingo. Als studiecentrum voor en over de provincie Groningen deed het Centraal Bureau wat later de Fryske Akademy voor Friesland zou doen, al zou daar de taal natuurlijk een grotere plaats innemen.⁵⁰

Van directer belang voor de universiteit was de oprichting van een wetenschappelijke afdeling van het Natuurkundig Genootschap. Het was een idee van de scheikundige Eijkman, die ooit voorzitter was geweest van de sectie voor natuurwetenschappen van het Amsterdamse Genootschap ter bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde en die in Groningen een soortgelijke ontmoetingsplek voor actieve natuuronderzoekers miste. Op 7 oktober 1899 kwamen de belangstellenden voor de constituerende vergadering van deze onderafdeling van het Natuurkundig Genootschap bij elkaar en uiteindelijk zou dit dochtergenootschap zo'n 120 leden tellen, van wie er ongeveer 30 op de maandelijkse vergaderingen kwamen. De doelstelling was de onderlinge kennismaking van de natuurwetenschappers in het Noorden, het houden van oorspronkelijke voordrachten, het doen van kleine mededelingen en ten slotte enige gezelligheid. De afdeling kwam in de wintermaanden op de eerste zaterdagavond van de maand bij elkaar.

Eerste voorzitter werd Eijkman, maar niet voor lang. De dwarse scheikundige was het niet eens met de invloed die het moedergezelschap op het reilen en zeilen van de

Afb. 58 Het Concerthuis in de Poelstraat. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Het Concerthuis, eigendom van het Natuurkundig Genootschap, fungeerde als zalen-centrum voor de Groningse elite.

Wetenschappelijke Afdeling wilde houden, legde zijn functie neer en brak met het Natuurkundig Genootschap. De nieuwe voorzitter werd de andere hoogleraar scheikunde, Holleman, die na zijn vertrek naar Amsterdam in 1904 werd opgevolgd door Kapteyn, die al een van de ijverigste leden van de afdeling was.⁵¹ De bijeenkomsten vonden niet meer plaats in het Concerthuis, maar in de universitaire laboratoria, waar de apparatuur en de ondersteuning te vinden waren die de sprekers bij hun uiteenzettingen nodig hadden. Overigens werd de gezelligheid niet vergeten. Na afloop was er altijd wel gelegenheid voor een 'gezellig napraatje', meestal in Hotel Willems in de Herestraat. Behalve sprekers uit eigen kring nodigde de Wetenschappelijke Afdeling ook eminente onderzoekers uit andere universiteitssteden uit, zodat de leden ook uit de eerste hand bekend konden raken met hún onderzoek.

Daarmee is ook de betekenis aangegeven die het Natuurkundig Genootschap rond 1900 weer voor het academisch leven kreeg. Het was niet meer de plek waar onderzoek plaatsvond dat binnen de universiteit niet van de grond kon komen, maar het forum waarop de hoogleraren met vakgenoten binnen en buiten Groningen konden spreken over hun onderzoek. Het was een instituut dat officieel buiten de universiteit stond en

heel wat niet-universitaire leden telde, maar het was wel van grote betekenis voor het academisch leven. Vooral de oprichting van de actieve Wetenschappelijke Afdeling, die al spoedig de kern van het Natuurkundig Genootschap werd, compenseerde enigszins het uiteenvallen van de faculteit Wis- en Natuurkunde in een archipel van disciplines, met eigen laboratoria, publicatiekanalen en congressen. Maar ook in een ander opzicht zijn genootschappen als het Natuurkundig Genootschap van belang voor de universiteit geweest. In de verschillende genootschappen ontmoetten de hoogleraren ook andere leden van de Groningse bovenlaag – hogere gemeenteambtenaren, rechters en advocaten, leden van het stadsbestuur, bankiers en onderhemers, predikanten, medici, hbs-leraren en archivariissen. Zoals de hoogleraren een apart element toevoegden aan het sociale leven van de bovenlaag in de Groningse samenleving, zo droegen die notabelen het een en ander bij aan de veelzijdigheid van het academisch leven. Hoogleraren reichten gingen op voet van gelijkheid om met leden van de rechterlijke macht, hoogleraren geschiedenis met archivariissen, hoogleraren in de geneeskunde met plaatselijke artsen en hoogleraren theologie met lokale predikanten. In het sociale en culturele leven waren de hoogleraren een weliswaar herkenbare, maar bepaald niet in zichzelf gekeerde groep en het academische leven in strikte zin vloeyde onmerkbaar over in het ruimere culturele leven in Groningen. Wat er binnen het Historisch Genootschap of Pro Excolendo gebeurde, hoort daarom net zo goed bij de geschiedenis van de universiteit als wat er in de senaat werd besproken.

HET POLITIEKE CIRCUIT

Een verhaal apart vormde het politieke circuit, waarin hoogleraren soms opvallend actief waren. Er was een liberale kiesvereniging, Burgerplicht, waarvan zo veel hoogleraren lid waren dat zij ook wel de professorenkiesvereniging heette. Hoogleraren als Van der Wijck, Drucker en Cort van der Linden speelden daarin een vooraanstaande rol. Via die kiesvereniging kwam ook regelmatig een hoogleraar in de Groningse gemeenteraad, vooral om op hun eigen terrein de gemeente van deskundig advies te voorzien. De chirurg Koch zat van 1896 tot 1901 in de gemeenteraad om zo invloed te hebben op de bouw van een nieuw academisch ziekenhuis. Over andere zaken zei hij nooit wat en toen de bouw eenmaal verzekerd was, verliet Koch de gemeenteraad weer.⁵² Maar ook van buiten de gemeenteraad kon een hoogleraar zich intensief met de gemeentepolitiek bemoeien. De hygiënist Fokker, die zich in de gemeentepolitiek opstelde aan de uiterste linkervleugel van de vrijzinnige richting en als radicale vrijdenker een grote hekel had aan moralisten en christenpolitici, vocht als een leeuw voor het behoud van de gemeentelijke medische controle van prostituees, tegen ds. Hendrik Pierson en andere zedenpredikers. Ook had hij een uitgesproken mening over de drinkwatervoorziening in Groningen. Als president-commissaris van de winstgevende NV Groninger Waterleiding was hij rond 1905 fel tegen overname door de gemeente, die na zijn dood alsnog doorgegaan is.⁵³ Ten slotte mag niet onvermeld blijven dat sommige hoogleraren ook in allerlei maatschappelijke pressiegroepen actief waren. In 1907 werd Heymans lid van de Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht, terwijl andere hoogleraren lid werden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht.⁵⁴

PROFESSOR OOIEVAAR IN DE GEMEENTERAAD

De hoogleraar die het langst in de gemeenteraad van Groningen zat, was de econoom W.A. Reiger. Hij trad toe tot de raad in 1874, toen hij nog bankdirecteur was, en nam pas afscheid in 1903. In de raad vertegenwoordigde Reiger de oud-liberalen, die principieel afkerig waren van overheidsbemoeienis met de economie en het sociale leven. Dat standpunt kwam evenwel steeds meer onder vuur te liggen, zeker toen in 1897 voor het eerst een socialist in de raad gekozen werd, de voormalige schildersknecht Jan Schaper. Deze was bepaald niet op zijn mondje gevallen en diende Reiger ook in de pers regelmatig van repliek. Zo kwam in de zomer van 1898 in de raad de vraag aan de orde of er bij aanbestedingen van de gemeente minimumlonen voor de arbeiders van de aannemers moesten worden vastgesteld. Reiger was daar absoluut tegen en had het over de noodzakelijkheid van een ‘natuurlijk’ loon, waaronder hij een loon verstond dat louter door de wet van vraag en aanbod werd bepaald. In het door hemzelf geredigeerde blad *Strijd. Weekblad voor de Arbeiderspartij*, plaatste Schaper daarop het volgende gedicht:

Natuurlijke en kunstmatige lonen.

Door prof. Ooievaar

[1]Voor d'ambachtsman moeten de lonen
Altijd *natuurlijk* zijn,
Kunstmatige prijsbepaling
Doet onze principes pijn.

[2]Hier gelde steeds onbekommerd
De leuze: Vrij en blij!
Zoo willen 't diepzinnige wetten
Van onze maatschappij.

[3]Tusschenkomst van de besturen
Voor loon of arbeidsduur, –
De hemel bewaar' ons voor zulk een
Verkrachting der natuur.

[4]Voor deftige ambtenaren
Is dat wat anders, nietwaar?
Die menschen spelen 't nu eenmaal
Met de *natuur* niet klaar.

[5]Onderstel toch eens een professor
Of andere heeren-zoon,
Zoo iemand werd niet geboren
Voor een *natuurlijk* loon!

[6]Want anders bood er zich licht'lijk
Een aan voor halven prijs
En bracht zoo de groote wereld
Verschrikkelijk van de wijs.

[7]De Regeering stelt dáárvor immer
Een behoorlijk *minimum* vast,
En voor een te langen werktijd
Wordt ook wel opgepast ...

[8]Neen neen, voor de hoogere kringen
Is *vrijheid* niet sekuur,
Maar voor de arme drommels
Deugt enkel de *natuur*!

[9]En bracht hen misschien dit stelsel
Ontbering, ramp en nood –
Welnu, ze gaan dan des te eerder
Dan heel *natuurlijk* dood.

Het is geen hoogstaande poëzie, maar Schaper sloeg wel de spijker op de kop. Een reactie van Reiger is niet bekend.⁵⁵

OUDE EN NIEUWE RITUELEN

Hoogleraren zaten er doorgaans niet alleen financieel gesproken warmpjes bij, ook hun symbolische kapitaal was aanzienlijk. Hoogleraren werken niet uitsluitend of in hoofdzaak voor het geld, maar ook omdat ze hielden van hun vak en omdat ze erkenning mee verwierven. Het ambt van hoogleraar gold als eervol en de benoeming tot hoogleraar was op zichzelf al een vorm van erkenning, maar dat was niet voldoende. Erkenning moet, net als liefde, voortdurend bevestigd worden. Als dat niet gebeurt, ontstaat een gevoel van miskennis, dat een hoogleraar – zie het geval-Van Braam Houckgeest – volledig kon knakken. Daarom werd de professorale loopbaan gemarkeerd met rituelen en ceremonies die in het openbaar onderstreepten hoe belangrijk de betreffende hoogleraar voor de wetenschap, de universiteit en de stad was, wat hem tegelijk weer een status verschafte die de meeste andere leden van de Groningse bovenlaag ontbeerden. Sommige van die rituelen waren al heel oud, zoals de oratie, maar in deze tijd werden ook nieuwe rituelen uitgevonden, zoals het afscheidscollege en het *Festschrift*, die meer dan ooit de uitzonderlijke positie van de hoogleraren onderstreepten. Hoogleraren, zeker de succesvollere, werden publieke figuren met wie een universiteit en een stad eer konden inleggen.

Het eerste openbare optreden van een hoogleraar was zijn oratie. Daaraan voorafgaand had hij in besloten kring in handen van de president-curator de eed of de gelofte afgelegd (de ambtseed), maar de oratie bevestigde zijn opname in de senaat en zijn bevoegdheid om academische lessen te geven. Van een oratie werd heel wat verwacht. De nieuwe hoogleraar moest daarin zijn positie binnen het vakgebied bepalen, een programma ontvouwen voor het werk dat hij van plan was te gaan doen of op zijn minst enige ontwikkelingen schetsen waar hij op wilde inhaken.⁵⁶ De oratie werd dan ook goed voorbereid, zowel op papier als ter plekke. Blok was twee dagen voordat hij zijn eigen oratie hield naar de oratie van zijn collega theologie Wildeboer geweest om de lokaliteit in zich op te nemen en op de dag zelf ging zijn oudere en ervaren collega Hecker (de oudhistoricus en een bekend orator) mee om wat te oefenen. Met Hecker achter in de aula bepaalde Blok de mate van ‘uitzetting’ van zijn stem en hij had daar geen spijt van omdat hij achteraf hoorde dat hij ook achter in de zaal goed te horen was geweest. Mede dankzij zijn vrouw was hij zeer kalm en rustig geweest tijdens het uitspreken van zijn betoog over de geschiedenis als sociale wetenschap (een mooi programmatisch verhaal) en het vrij talrijke publiek had zich niet verveeld. Sterker nog, men was er zeer mee ingenomen. Al had de oratie van Van Hamel, ‘dien geboren orator’, die de dag daarop werd gehouden, de zijne wel wat in de schaduw gesteld. Op de dag na zijn oratie begon Blok – ‘pecuniae causa’ – meteen met zijn colleges.⁵⁷

Wie niet al te oud was bij zijn aantreden, niet naar een andere universiteit vertrok of overleed, kon 25 jaar later zijn ambtsjubileum vieren. Ook vóór 1876 was dat weleens gebeurd, maar na 1876 werd het standaard om uitgebreid stil te staan bij dat feestelijke moment. Ter gelegenheid van het jubileum van Van der Wijck in 1889 werden hem geschenken aangeboden en hield Vindicat een serenade voor zijn huis. Omdat er kort na het aannemen van de wet van 1876 heel wat nieuwe, jonge hoogleraren waren benoemd, werd het kort na de eeuwwisseling even heel druk met het vieren van ambtsjubilea. De senaat stelde een schriftelijke felicitatie op, soms was er een koninklijke on-

derscheiding aangevraagd en de studenten van Vindicat organiseerden een serenade voor het huis van de jubilaris. Haga werd in 1911 verrast met een album met portretten van zijn leerlingen en oud-leerlingen.⁵⁸ Hoogleraren die geen behoefte hadden aan dergelijk eerbetoon zorgden dat ze op de dag zelf buiten de stad waren, anderen lieten het met innige tevredenheid over zich heen komen.

Soms was een vijftiwintigjarig ambtsjubileum een goede gelegenheid om een collega te laten merken dat men zijn bijdrage aan het onderwijs en de wetenschap ondanks strijd en ergernis wel degelijk op prijs stelde. Fokker, die in 1902 zijn jubileum zou vieren, had sinds 1880 op vele terreinen de degens met zijn medische collega's in Nederland gekruist over de betekenis van de ontdekkingen van Robert Koch cum suis, over de waarde van diens tuberculine als geneesmiddel tegen tbc, over de besmettelijkheid van de ziekte en over het nut van medische controle van prostituees. Het was daarbij soms fel toegegaan en Fokker leed – we zagen dat al eerder – behoorlijk onder de miskenning die hij vanwege zijn kritische instelling moest ervaren. Maar daarom organiseerden collega's in den lande in december 1902 een actie te zijnen gunste. Via het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, waarin Fokker jarenlang referent voor bacteriologie was geweest, verzochten vier medici van naam, onder wie de befaamde vrouwenarts Hector Treub, de abonnees om op 5 december 1902 Fokker een felicitatietelegram te sturen. In de circulaire, die was ingevouwen in het nummer van 1 december (behalve in het exemplaar dat bij Fokker in de brievenbus rolde), schreven de vier: 'Al prikkelde zijn kritiek dikwijls tot verzet, toch werd er prijs op gesteld, omdat zij ook prikkelde tot nadenken en de uiting was van een scherpzinnigen, krachtigen geest, die autoriteitsgeloof zoo min vroeg als hij het anderen schonk.'⁵⁹ Fokker ontving daarna op de dag van het jubileum maar liefst 360 telegrammen – en niet alleen van oud-leerlingen. Maar ook in Groningen zelf werd de huldiging groots aangepakt. Terwijl de meeste hoogleraren hun jubileum in huiselijke kring vierden, was voor Fokker een bijeenkomst in de senaatskamer en de aula georganiseerd, en was er 's avonds een ontvangst op *Mutua Fides*. Deze huldiging kreeg daarmee het karakter van een manifestatie: Groningen was trots op Fokker en stond vierkant achter hem!⁶⁰

Als het een beetje meezat, was een hoogleraar tussen zijn oratie en zijn ambtsjubileum ook een jaar rector magnificus. Iedere faculteit leverde bij toerbeurt de nieuwe rector en in principe was iedere hoogleraar een keer aan de beurt. Men kon weigeren – de altijd dwarse Eijkman maakte heel duidelijk niet in aanmerking te willen komen. Maar weigeren gold als oncollegiaal. Sterke en zwakkere rectoren wisselden elkaar dus af, maar omdat het vooral een representatieve functie was, hinderde dat niet. Alleen als in een jaar belangrijke taken te verrichten waren, zoals in 1909 de opening van het nieuwe Academiegebouw en in 1914 de viering van het driehonderdjarig bestaan, zorgden de hoogleraren ervoor dat zij een rector hadden die goed tegen zijn taken opgewassen was, zoals in deze jaren Heymans en Hamburger.

Hoogtepunt van het rectorale bestaan was aan het eind de opening van het nieuwe academische jaar en de overdracht van het rectoraat. Op de derde maandag in september moest de aftredende rector een overzicht geven van de lotgevallen van de universiteit in het afgelopen jaar en mocht hij in een wetenschappelijke rede een onderwerp naar eigen keuze aansnijden. Het eerste was een wettelijke verplichting, het tweede een gekoesterde gewoonte. Die rectorale rede gaf de hoogleraar in kwestie nog eens de gele-

genheid (na zijn oratie) een breed publiek te laten zien hoe interessant en relevant zijn vakgebied was. Niet iedere rector slaagde daarin. Toen de internist Kooyker in 1885 een rede had gehouden over de vraag of we uit het uiterlijk en vooral het gelaat van mensen iets kunnen leren over zijn innerlijke gesteldheid, was het oordeel van Blok snoeihard: ‘eene aaneenschakeling van grappen en dwaasheden, wat het nieuwste genre van oraties bij opening van het academiejaar schijnt te zijn’.⁶¹ De oersaaië rede die Kern in 1913 uitsprak over de verbuiging in het Engels, was een ander dieptepunt. Maar er zitten ook pareltjes tussen, zoals Heymans’ lezing over de toekomstige eeuw van de psychologie uit 1909. Alleen in 1902 werd geen wetenschappelijke rede gehouden omdat de aftredende rector, de jurist Land, juist ziek was geworden (hij zou een halfjaar later overlijden). Prorector Van Hamel, die hem moest vervangen, gaf wel het verplichte overzicht van de lotgevallen, maar sprak geen wetenschappelijke rede uit. Dat had hij al eens mogen doen, in 1897, toen hij over ‘l’âme français’ in de Franse letterkunde had gefilosofeerd, een naar de normen van die tijd heel mooie rede. Als invaller paste het hem niet nog eens zo’n rede te houden en dus beperkte hij zich tot een simpel relaas van de lotgevallen van de universiteit, een corvee waar hij met zijn journalistieke aanleg ook nog best wat van wist te maken. Na afloop van de plechtigheid in het Academiegebouw gingen de senaat en vaak ook de curatoren voor een gezamenlijke maaltijd naar een van de plaatselijke restaurants – Riche aan de Vismarkt of De Doelen aan de Grote Markt – waar ze halverwege de avond vergast werden op een serenade van Vindicat. De studenten brachten later op de avond ook een serenade ten gehore voor de huizen van de oude en de nieuwe rector en de in dat het afgelopen jaar aangetreden nieuwe hoogleraren.

In het overzicht van de lotgevallen van de universiteit was een vast onderdeel de opsomming van de eerbewijzen die de Groningse hoogleraren ten deel waren gevallen. Dat konden koninklijke onderscheidingen zijn (vaak toegekend naar aanleiding van het vijfentwintigjarig jubileum), eredoctoraten, prijzen uitgereikt door genootschappen en academies in binnen- en buitenland, benoemingen in eervolle staatscommissies of commissies van internationale organisaties, en zelfs aanbiedingen die Groningse hoogleraren van andere universiteiten hadden ontvangen. Met toenemende trots vermeldden opeenvolgende rectoren hoe er weer een binnenlandse en later ook buitenlandse (meest Duitse) universiteit was geweest die had geprobeerd Heymans voor zich te winnen, steevast zonder resultaat. Zulke pogingen waren niet alleen een eerbewijs aan de bewuste hoogleraar, maar verhoogden ook het aanzien van de Groningse universiteit, vond men.

Een speciale vermelding kregen altijd de hoogleraren die gekozen waren tot lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. In die academie, die geacht werd de *crème de la crème* van de Nederlandse wetenschap te omvatten en die de spil was van het wetenschappelijk leven in Nederland, zaten vóór 1876 naar verhouding weinig Groningse hoogleraren. De afstand tussen Groningen en Amsterdam, waar de twee afdelingen van de Akademie (Natuurkunde en Letterkunde) één keer per maand bij elkaar kwamen, maakte bovendien het de Groningse geleerden die wél lid waren, nogal lastig om actief aan de werkzaamheden van de Akademie deel te nemen. Maar vanaf het midden van de jaren tachtig werd het steeds gebruikelijker dat ook Groningse hoogleraren in de Akademie werden opgenomen. Toen Speyer in 1889 lid

werd, heette dat nog 'eene voor een Groningsch hoogleeraar zeer zeldzame onderscheiding', maar al spoedig gold dat niet meer.⁶² Groningen kwam meer en meer op gelijke hoogte kwam met de zusterinstellingen in het westen van het land (zie het overzicht). Dat er sinds kort een rechtstreekse treinverbinding met Amsterdam was en dat men – mits men vroeg opstond – ook op één dag heen en weer kon, droeg ook bij aan een verhoogde inzet van Groningers in het werk van de Akademie. Iemand als Kapteyn, verkozen in 1888, was een trouw bezoeker van de vergaderingen van de Afdeling Natuurkunde en zorgde ervoor dat andere bijeenkomsten – zoals die van een commissie voor de waarneming van de zoneclips in Indië in 1900 – altijd plaatsvonden voor of na een bijeenkomst van de afdeling.⁶³

Een betrekkelijk nieuwe manier om een geleerde in het zonnetje te zetten was het *Festschrift* – een bundel wetenschappelijke opstellen geschreven ter ere van een jubilerende hoogleraar. Dit gebruik was in het midden van de negentiende eeuw in Duitsland opgekomen – vandaar ook de Duitse term – maar ook in Nederland deed het *Festschrift* zijn intrede, doorgaans bij het afscheid van een hoogleraar.⁶⁴ Een soort *Festschrift* was al de publicatie die Baehrens in 1880 in opdracht van de faculteit en ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig hoogleraarschap van zijn schoonvader Hecker het licht deed zien, *Lectiones Horatianae* (een verzameling emendaties op de overgeleverde tekst van Horatius' gedichten). De eerste keer echter dat voor een Groningse hoogleraar een speciale bundel werd samengesteld was in 1908, toen Hamburger het feit herdacht dat hij 25 jaar daarvoor in de scheikunde was gepromoveerd. Collega's in binnen- en buitenland vulden een speciaal nummer van het *Biochemische Zeitschrift*, waarvan Hamburger sinds de oprichting in 1906 redacteur was, en zijn Utrechtse vriend en collega Ernst Cohen schreef voor die gelegenheid een biografische schets van de jubilaris. Deze speciale uitgave werd in juni 1908 in Groningen aan Hamburger aangeboden tijdens een feestmaal dat zijn vrienden voor hem hadden georganiseerd. Hoewel Hamburger nog maar kort hoogleraar was in Groningen (hij was benoemd in 1901), was hij nu al een van de coryfeeën van de Groningse universiteit.⁶⁵

Tegen het eind van de carrière viel sommige hoogleraren nog een eredoctoraat ten deel. Ook een koninklijke onderscheiding werd soms pas tegen het eind van de academische loopbaan toegekend, al werd wel bijna altijd de scheidende rector magnificus met zo'n onderscheiding geëerd.

Zoals de ambtsaanvaarding met enig ceremonieel gepaard ging, zo werd ook het ingaan van het emeritaat rond 1900 een met enig openbaar vertoon beleefd moment in de loopbaan van een geleerde. Halverwege de negentiende eeuw ging de overgang van een hoogleraar in de 'Ruhstand' bijna ongemerkt voorbij. Hofstede de Groot was op 8 oktober 1872 een van de eersten en misschien in Groningen wel de eerste die bij zijn afscheid nadrukkelijk geëerd en gefêteerd werd. Hij sprak een afscheidsrede uit, niet in het Academiegebouw, maar in het Concerthuis, waar meer mensen in konden, hij kreeg geschenken (een schrijftafel, een album met de foto's van vrienden en leerlingen, een barometer, gravures en boeken) en er was een receptie die tot diep in de avond duurde.⁶⁶ Na de invoering van de wet van 1876 gingen hoogleraren er steeds nadrukkelijker bij stilstaan dat hun loopbaan ten einde was gekomen. Omdat de wet bepaalde dat emeriti geen toegang meer hadden tot de senaat, betekende het emeritaat werkelijk een afscheid van de collega's, temeer daar het ook vaker voorkwam dat de hoogle-

TABEL 10 GRONINGSE LEDEN VAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN (1877-1914)

In 1877, bij de invoering van de nieuwe wet op het Hoger Onderwijs, telde het hoogleraren-corps van de Groningse universiteit drie leden van de Koninklijke Akademie			
B.D.H. Tellegen	(JUR)	1869	
B.H.C.K. van der Wijck	(LET)	1869	
R.A. Mees	(W&N)	1874	
Hoogleraren benoemd voordat ze hoogleraar in Groningen werden			
A. Kluyver	(LET)	1892	hoogleraar in 1911
H.J. Polak	(LET)	1892	hoogleraar in 1894
H.J. Hamburger	(W&N)	1896	hoogleraar in 1901
J.C. Schoute	(W&N)	1912	hoogleraar in 1917
Hoogleraren benoemd in de tijd dat zij hoogleraar waren in Groningen			
B. Sijmons	(LET)	1885	
P.H. Schoute	(W&N)	1886	
J.C. Kapteyn	(W&N)	1888	
J.W. Moll	(W&N)	1889	
J.S. Speyer	(LET)	1889	vertrok in 1889 naar Leiden
P.J. Blok	(LET)	1892	vertrok in 1895 naar Leiden
J.W. van Wijhe	(MED)	1893	
W.L. van Helten	(LET)	1894	
H. Haga	(W&N)	1896	
U.Ph. Boissevain	(LET)	1898	vertrok in 1911 naar Amsterdam
G. Wildeboer	(THE)	1898	vertrok in 1907 naar Leiden
G. Heymans	(LET)	1900	
A.F. Holleman	(W&N)	1903	vertrok in 1905 naar Amsterdam
K.F. Wenckebach	(MED)	1908	vertrok in 1911 naar Straatsburg
J.J. Salverda de Grave	(LET)	1910	vertrok in 1920 naar Amsterdam
J.H. Kern	(LET)	1913	vertrok in 1924 naar Leiden

raar na zijn emeritaat Groningen verliet en zich in Utrecht, Den Haag of de Gelderse dreven vestigde – in een mooiere omgeving, dichterbij de kinderen, of op de plek waar men vroeger had gewoond en waarmee men zich verbonden was blijven voelen. De theoloog Van Dijk vertrok na zijn emeritaat in 1917 eerst naar Rozendaal (bij Arnhem), waar zijn zoon predikant was geworden, verhuisde later naar Heusden, zijn geboortestreek, en vestigde zich weer later in Den Haag, voor het gemak. Bij zo'n nadrukkelijker beleefd afscheid paste een afscheidsrede. Predikanten die naar een andere gemeente gingen of het ambt verlieten, spraken al veel eerder afscheidsredes uit en het is dan ook niet verwonderlijk dat de eersten die in Groningen als aftredend hoogleraar een dergelijke openbare rede hield, theoloog waren. Zoals de godsdienstfilosoof Van Bell, die

in 1892 met emeritaat ging en had al aangekondigd daarna naar Utrecht te verhuizen. Op 15 juni 1892 hield hij voor studenten en collega's een afscheidsrede, gepubliceerd als *Het laatste college-uur*, een rede volgens de rector die het feit releveerde, 'tintelende van liefde voor de hoogeschool'.⁶⁷ Omdat het geen officiële academische plechtigheid was, hoefde zo'n afscheidsrede niet in de aula plaats te vinden. De hoogleraar Kruijf hield zijn afscheidsrede op 15 juli 1905 gewoon in de collegeruimte van de juristen in het Academiegebouw.⁶⁸

De laatste keer dat de loopbaan en de levensloop van een hoogleraar ritueel geaccenteerd konden worden, was de begrafenis, maar juist die gebeurtenis werd tegen 1900 minder en minder met openbaar ceremonieel omgeven. Lijkredes waren al lang afgeschaft, maar in deze tijd werd het ook minder gebruikelijk om vanwege *Vindicat* een *funus* te houden. Als er een in actieve dienst overleden hoogleraar werd begraven, nam de universiteit wel de rouw aan. De gordijnen van het Academiegebouw en andere academische gebouwen gingen dicht en de colleges werden gestaakt.⁶⁹ Maar als de hoogleraar naar elders verhuisd was en daar was overleden, stuurde de senaat alleen de rector naar de begrafenis, soms om daar ook het woord te voeren. Ook *Vindicat* nam bij het overlijden van een actief hoogleraar de rouw aan. Gedurende acht dagen werden er geen officiële feesten gehouden en de gevel van *Mutua Fides* werd in rouwtooi gehuld. Maar de *funus*, die het corps trouw bleef aanbieden aan de familie van de overledene en waarbij dan de studenten 'en corps' en voorzien van vlaggen en vaandels mee zouden lopen in de begrafenisstoet, op zichzelf een indrukwekkend gezicht, werd steeds vaker beleefd geweigerd. De familie hield het liever sober en bescheiden. Het echte afscheid van de universiteit was toch voor steeds meer hoogleraren het emeritaat geweest. Een postuum ritueel was soms nog het overhandigen van het portret van de vroegere hoogleraar aan de rector *magnificus*, die daarna voor een plekje zorgde in de senaatskamer.⁷⁰

HARDE WERKERS

Al die oude en nieuwe rituelen duiden erop dat de hoogleraren bezig waren een nieuw standsbesef te kweken, dat hun groep duidelijker moest onderscheiden van de rest van de hogere burgerij. Maar er was ook iets anders bij gekomen. Toen de aftredende rector *magnificus* Nijhoff in september 1912 de aanstelling vermeldde van vier nieuwe hoogleraren, de geoloog J.H. Bonnema, de neerlandicus A. Kluyver, de oudhistoricus W.G. Weber en de internist Hijmans van den Bergh, waren dat volgens de rector allemaal 'harde werkers':

De tijd, waarin het Hoogleeraarsambt nog mocht worden beschouwd als één dat, naast weinig zorgen en veel rust groote genoegens bood, is voorbij. Niet alleen door het studeeren-de maar ook door het docerende personeel eener Universiteit moet hard worden gewerkt, zowel om de wetenschappelijke waarde te bepalen van al het nieuwe dat ons dagelijks van alle kanten bereikt, als om zelf deugdelijk wetenschappelijk werk te leveren: 'ieder naar zijn kracht'.⁷¹

Ook de jubilerende hoogleraren Schoute (wiskunde), Haga (natuurkunde) en Van Rhijn (Nieuwe Testament) waren in de ogen van Nijhoff behalve voortreffelijke leermeesters en uitnemende geleerden ook weer 'harde werkers'.⁷²

Aan welke tijd dacht Nijhoff toen hij in herinnering riep dat het ambt van hoogleraar ooit zo'n rustig bestaan was geweest? Aan het begin van de negentiende eeuw, toen een hoogleraar zich nog weleens liet benoemen om bij te komen van een veeleisend bestaan als leraar aan een drukbezocht gymnasium? Of aan de tijd kort na de invoering van de nieuwe Wet op het hoger onderwijs, toen een astronoom als Kapteyn bij gebrek aan een observatorium alleen wat colleges hoefde te geven en een jurist als Tellegen naast zijn colleges alle tijd had om zich intensief met de landelijke politiek te bemoeien? Hoe het ook zij, het valt niet te ontkennen dat het takenpakket van vrijwel alle hoogleraren sinds de doorstart van de Groningse universiteit in 1876 aanmerkelijk zwaarder was geworden. Er waren meer studenten en dus meer examens en promoties, voor de colleges kon niet langer worden volstaan met een vergeeld dictaat van zoveel jaar geleden, in de medische en de natuurwetenschappelijke faculteiten waren alle hoogleraren ook directeur van een omvangrijke kliniek of een ingewikkeld laboratorium geworden en in alle faculteiten was het regelmatig publiceren van nieuwe en originele onderzoeksresultaten een vanzelfsprekendheid geworden, de nieuwe norm voor wie mee wilde tellen. Typerend was dat de fysioloog Dirk Huizinga zijn tijd vooral vulde met zijn colleges en populairwetenschappelijke voordrachten en artikelen, terwijl zijn opvolger, Hamburger, het prototype was van de hardwerkende hoogleraar die niet alleen een groot laboratorium leidde, maar ook in de frontlinie van het fysiologisch onderzoek stond, de intelligentste studenten om zich heen verzamelde en zich onderscheidde als efficiënt organisator van congressen en cursussen. Als destijds wetenschappelijk onderzoek net als nu alleen mogelijk was geweest door het binnenhalen van grote externe subsidies, zou Hamburger daar uitstekend in geslaagd zijn.

Toch blijft het lastig om algemene uitspraken over het veranderende ambt van hoogleraar te doen. Tussen de zomer van 1876 en de zomer van 1914 zijn er in Groningen 124 hoogleraren en (al dan niet tijdelijke) lectoren werkzaam geweest en voor elke typering van 'de' hoogleraar is een tegenvoorbeeld te vinden. Tegenover de gedreven latinist Baehrens, die de drukpers liet zwoegen om al zijn tekstedities in druk te brengen, staat de bedachtzame graecus Halbertsma, die zoals een collega het omschreef 'die Freude des Schaffens' volledig miste – of de bescheiden en minzame arabist Van den Ham, die liever zweeg dan dat hij te veel zou zeggen en die net zo sceptisch stond tegenover de hyperkritiek als Halbertsma.⁷³ Even schroomvallig als het om publiceren ging was de lector Nieuwduits Pol, die uit bescheidenheid zelfs zijn alom gewaardeerde openbare les over Schiller niet in druk uitgaf en veel van wat zijn collega's produceerden met een glimlach als 'Wichtigtuerei' afdeed.⁷⁴ Maar zijn chef, Sijmons, vond 'productie' wel belangrijk en probeerde te midden van zijn drukke werkzaamheden als docent en mo-examinator met zijn edities van Oudduitse sagen manhaftig in het spoor te blijven van zijn hardwerkende collega's in Duitsland, wat maar ten dele lukte. Tegenover de jurist Pet, die helemaal niets publiceerde – hij voelde daartoe de aandrang niet, aldus zijn biograaf – stond de staatsrechtgeleerde Krabbe, wiens hele leven juist draaide om de geleerde boeken die hij schreef over de grondslagen van het recht.⁷⁵ Terwijl Kapteyn met zijn tijdrovende en inspannende werk aan de *Cape Photographic Durchmusterung* inter-

ationale roem verwierf en een prestigieuze verbintenis als *research associate* op Mount Wilson in de wacht sleepte, beperkte zijn collega organische scheikunde Eijkman zich in zijn laboratorium tot het bepalen van brekingsindexen van organische verbindingen, die hij dan af en toe in het *Chemisch Weekblad* publiceerde. In het Nederlands, 'dan was hij ervan af', aldus een collega. Kapteyn was een serieuze onderzoeker, die geen tijd verspilte aan frivoliteiten, maar Eijkman was een fervent biljarter, die veelvuldig te vinden was in Sociëteit De Harmonie, het eldorado voor de Groningse biljartliefhebber. Hij hield ook van paardrijden en was op zomerse middagen in zijn rijtuigje een bekende verschijning op de Groningse singels. 'Professor Keijkman' heette hij in de volksmond.⁷⁶

Of waren dit de uitzonderingen die de regel bevestigden? Dirk Huizinga had graag naam gemaakt met onderzoek en was ook zo begonnen, maar leed in toenemende mate aan de kwalijke gevolgen van een geslachtsziekte die hij in zijn wilde jaren had opgelopen. Hij kon vaak amper staan en het heen en weer lopen in een laboratorium was te pijnlijk voor hem geworden. Pol was 'maar' lector en was alleen aangetrokken voor het onderwijs in de nieuwere Duitse letterkunde, en Pet had lang gearzeld of hij het aanbod om hoogleraar te worden wel moest aanvaarden – hij achtte zich er niet geschikt voor (en dat had hij juist gezien). Eijkman ten slotte werd beschouwd als een zonderling, die men maar het best met rust kon laten. De tendens was wel degelijk dat hoogleraren hardwerkende, energieke, productieve en organisatorisch bekwame lieden werden.

Het harde werken was maar een van de componenten van het beeld dat de hoogleraren graag van zichzelf ophingen. Een eigenschap die ook vaak in necrologieën genoemd werd, was hun bescheidenheid – ook of juist als de hoogleraar in kwestie heel succesvol was. Uiteenlopende hoogleraren als de jurist Tellegen, de chirurg Hissink Janssen, de wiskundige Schoute, zijn directe collega De Boer en de al genoemde graecus Halbertsma werden allen om hun bescheidenheid geprezen. Op het eerste gezicht lijkt die nadruk op bescheidenheid haaks te staan op de verheerlijking van het harde werken. Hard werken duidt op ambitie, op eerzucht of althans de vaste wil om iets te bereiken, terwijl bescheidenheid eerder lijkt te duiden op het zich tevredenstellen met wat men heeft bereikt. Maar de realiteit is complexer. Een goed voorbeeld is de jurist Diephuis, hoogleraar privaatrecht van 1859 tot 1887, de man van *Het Nederlandsch Burgerlijk Regt*, een stugge werker, de man van de Groningse 'dege degelkhaaid'. Door Johan Huizinga is hij afgeschilderd als de 'stille bescheiden werker', 'altoos zich zelve gelijk', bedachtzaam, eenvoudig en zachtaardig, en rector magnificus Schoute, die hem in 1893, het jaar na zijn overlijden, in de senaat herdacht, noemde hem een geleerde 'die nooit pochte op eigen werk en wars van allen opsmuk, van alle gemanireerdheid steeds even beminnelijk eenvoudig bleef'.⁷⁷ Beminnelijk, maar ook vasthoudend. Uit het werk van Diephuis spreekt een krachtige geest, een aan koppigheid grenzende onverzettelijkheid zoals we die van een Groninger kunnen verwachten (Diephuis was geboren in Farmsum, onder de rook van Delfzijl).⁷⁸ Om uiterlijk vertoon gaf hij inderdaad niet, maar dat betekende niet dat hij zichzelf wegcijferde en altijd voor anderen ruim baan maakte, integendeel. En wat voor Diephuis gold, gold op een bepaalde manier ook voor iemand als Kapteyn, die ondanks alle successen die hij boekte zichzelf bleef, bepaald niet naast zijn schoenen ging lopen en tegenover collega's de vriendelijkheid en bescheidenheid zelve was. In het ge-

Afb. 59 De hoogleraar burgerlijk recht Gerhardus Diephuis (1817-1892), bij uitstek het type van de kamergeleerde. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Diephuis werd in het jaar van zijn benoeming (1859) gekozen tot lid van de gemeenteraad, maar nam deze benoeming niet aan. Zijn lidmaatschap van een staatscommissie tot herziening van het burgerlijk wetboek legde hij in 1887 neer toen hij merkte dat het hem te veel afschild van de voltooiing van de dertienjarige derde uitgave van Het Nederlandsch burgerlijk regt naar de volgorde van het burgerlijk wetboek (1868-1891).

val van Kapteyn is het zelfs zo dat de bescheidenheid die hij tentoonspreidde het voor anderen, die minder succes boekten, makkelijker maakte om zijn grootheid te accepteren. Toen Kapteyn in 1918 werd gefêteerd in verband met zijn veertigjarig professoraat en de lof werd gezongen van zijn wereldvermaarde laboratorium, stipte rector magnificus Simon van der Aa tegelijk aan hoezeer zijn collega's gecharmeerd waren van zijn 'onder alle eerbetoon gelijk gebleven natuurlijken eenvoud'.⁷⁹

Om het beklemtonen van het harde werken, in combinatie met de nadruk op eenvoud, te begrijpen is het goed rekening te houden met de vrij fundamentele verandering van het culturele klimaat in Nederland vanaf het midden van de negentiende eeuw.⁸⁰ Het verlichte ideaal van burgers die elkaar verheffen door gezamenlijk activiteiten te ontplooiën, liep tegen zijn grenzen aan. In die genootschappen zaten mensen met uiteenlopende kwaliteiten gemoedelijk naast elkaar; gelijkheid, althans binnen de kring van het genootschap, was een cruciaal element in de genootschapsideologie. Maar omdat het genootschap als organisatievorm steeds populairder werd en ook dieper in de sociale piramide verankerd raakte, begonnen degenen die vonden dat zij werkelijk wat voorstelden zich daar steeds ongemakkelijker onder te voelen en kwam de kritiek op de genootschappen van de grond. Was het de grondgedachte van het genootschapswezen dat de enkele mens tot niet veel in staat was en alleen in samenwerking met anderen iets vermocht te bereiken, in de nieuwe ideologie werd nu de gedachte ge-

huldigd dat alleen de kunstenaar of wetenschapper als individu werkelijk vooruitgang kon brengen. Het werd weer bon ton om onderscheid te maken, de geforceerde gelijkheid in de genootschappen te hekelen en af te geven op de povere prestaties van de oude genootschappen, zeker in vergelijking met het buitenland. Genootschappen als zodanig werden niet afgewezen, maar in plaats van genootschappen die de leden gelijk maakten, kwam er nu een streven op naar het vormen van genootschappen met leden die al min of meer gelijk waren. Naast de traditionele genootschappen ontstaan in deze tijd nu min of meer professionele genootschappen, zoals het Historisch Genootschap te Utrecht en het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, waar de zuivere amateurs of liefhebbers niets te zoeken hadden. Binnen bestaande wetenschappelijke genootschappen als het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en (een stuk later) het Natuurkundig Genootschap in Groningen ziet men dat de professionele geleerden zich in eigen secties of afdelingen gaan afzonderen. Voeg hierbij het steeds verder doordringen van de burgerlijke prestatiemoraal – de gedachte dat een mens niet moet worden beoordeeld op zijn afkomst maar op wat hij presteert – en de opkomst van het ideaal van het harde werken wordt heel begrijpelijk. De professionals die wat presteren, zonderen zich af van de liefhebbers die alleen maar consumeren, en verheffen het presteren tot een doel op zichzelf. Want het eenmalig presteren is niet voldoende, er moet voortdurend gepresteerd worden om de professionele status te behouden. Men neemt elkaar daarbij onderling de maat en streeft ernaar om beter te zijn dan de collega's. Zoals in de literatuur het hyperindividualisme van de Tachtigers definitief brak met de gemoedelijkheid van de oude dichters, brak de individuele prestatiemoraal van de hardwerkende, professionele geleerden met de oude genootschappelijkheid in de wetenschap. Niet iedere hoogleraar maakte zich die nieuwe moraal en het nieuwe arbeidsethos meteen eigen, maar de tendens is duidelijk. Dat alles bij elkaar – de toenemende diversiteit van de taken van de hoogleraar (onderwijs, onderzoek, maatschappelijke dienstverlening, patiëntenzorg), de hogere eisen die aan onderwijs én onderzoek werden gesteld, en de verschuivingen in het culturele klimaat, zoals toenemende individualisering, toenemende nadruk op prestaties en toenemende oriëntatie op het buitenland – zorgde ervoor dat de gemoedelijkheid van het academische bestaan van de eerste helft van de negentiende eeuw plaatsmaakte voor een bedrijvigheid en een wedijver die waarlijk modern beginnen aan te doen.

EEN VERHEVEN AMBT

Wat vooralsnog niet veranderde, was dat hoogleraren een zeer verheven voorstelling hadden van hun functie en het hoogleraarschap niet zonder trots een 'ambt' noemden. Formeel waren zij ambtenaren, in dienst bij de rijksoverheid en onderworpen aan de bureaucratische regels die de overheid aan haar dienaren stelde. Maar zelf voelden de hoogleraren zich eerder ambtsdragers, die – betaald door de overheid – een hoger ideaal dienden, de Wetenschap of de Waarheid. Ongeveer zoals rechters niet alleen de wet toepassen, maar ook het hogere ideaal van de gerechtigheid dienen. Hoogleraren waren een soort hogepriesters, die de studenten inwijdden in hogere kennis en hun eigen publicaties als nederige offergaven deponeerden op het altaar van de we-

tenschap. Toen in 1880 de botanicus De Boer uit zijn ambtswoning bij de hortus gezet dreigde te worden en gescheiden dreigde te raken van zijn laboratorium, wist hij de Koninklijke Akademie van Wetenschappen zover te krijgen dat zij bij de minister bepleitte dat een hoogleraar altijd in of in de onmiddellijke nabijheid van zijn 'heiligdom' diende te wonen.⁸¹ Toen de dichter-historicus Hecker en de civilist Diephuis in 1886-1887 met emeritaat gingen en de senaat moesten verlaten, verklaarde de rector nadrukkelijk dat zij daarmee niet 'het priesterdom der wetenschap' achter zich lieten.⁸² Nog weer twintig jaar later, in een in memoriam voor de romanist Van Hamel, gebruikte Sijmons dezelfde beeldspraak. Van Hamel had een geweldig ontzag voor de schoonheid en de zeggingskracht van de Franse taal, die voor hem niet alleen een voorwerp van wetenschappelijk onderzoek was, 'maar ook het altaar waarop hij dagelijks [sic] de offeranden van zijn eerbiedige hulde neerlegde, het heiligdom, waarin hij als priester den dienst verrichtte'.⁸³ Niet vreemd was het ook om het oude Academiegebouw te betitelen als 'de ernstige tempel der wetenschap'.⁸⁴ Met die Griekse zuilen had het gebouw inderdaad wel iets van een tempel. Van Hamel noemde later het nieuwe Mineralogisch-Geologisch Instituut een tempel of kathedraal van de wetenschap, waar de bezoeker bij betreding in een gewijde stemming raakte.⁸⁵

Als wetenschappers hogepriesters van de wetenschap zijn, kan het bijna niet anders of er duiken ook afvalligen op, of ketters – geleerden en wetenschappers die tegen de gesanctioneerde wetenschap ingaan en een afwijkend geluid laten horen. Hun lot was niet te benijden. De hygiënist Fokker heeft zich altijd zo'n ketter gevoeld. Nu is Fokker inderdaad een rebelse, kritische geest geweest. Politiek gesproken behoorde hij tot de zeer vrijzinnigen en in zijn rectorale rede uit 1889 – het jaar van de herdenking van de Franse Revolutie – verbond hij zijn maatschappijkritiek met zijn wetenschapskritiek. Het viel hem op dat ondanks die revolutie veel bij het oude was gebleven. De afschaffing van het ancien régime had meer in schijn dan in werkelijkheid plaatsgevonden. De rijk geworden bourgeoisie had gewoon de rol der vroegere adel overgenomen:

De tegenwoordige bourgeois moge zich op het vermogen, dat hij geërfd, op de connectien, die hij aangeknoopt heeft evenveel laten voorstaan als een çï-devant grand seigneur zich op zijn kasteel en zijn wapenbord verhief, toch verbeeldt hij zich, geheel ter goeder trouw, een kind te zijn van de revolutie, die het 'liberté, égalité, fraternité' in haar vaandel schreef.⁸⁶

En zo was het ook in de wetenschap, waar het realisme en het experiment weliswaar de oude orde leken te hebben vernietigd, maar waar in de praktijk de metafysische speculaties (over een geheimzinnige levenskracht, of het dogma dat leven altijd uit ander leven moet voortkomen) volop regeerden. Wie denkt aan de mogelijkheid van spontane generatie wordt verketterd, wie een nieuwe bacterie ontdekt en zich een leerling van Robert Koch noemt is verzekerd van de 'admiration mutuelle'.⁸⁷ Maar Fokker wilde daarin niet meegaan en zette vraagtekens bij de vaste uitgangspunten van de bacteriologie van zijn tijd. Hij beklemtoonde dat hij niet tegen de bacteriologie als zodanig was, maar alleen tegen de dogmatische bacteriologie. Hij vond dat dat onderscheid onvoldoende werd gemaakt. 'Die Bakteriologie soll doch eine Wissenschaft sein und keine Religion,' schreef hij in 1901 in het vierde en laatste deel van zijn *Untersuchungen über Heterogenese*. Dat er van de wetenschappers blinde 'Anerkennung' gevraagd werd, stelde hem diep teleur:

Die Annahme der Lehre von den spezifischen Bakterien war ein Irrtum, und ein Irrtum kann nicht zur Wahrheit gemacht werden durch Vornehmthun und durch Unterdrückung der Kritik. Keine einzige Wissenschaft steht so hoch, dass sie der Kritik ganz entbehren kann; es ist indessen eine bekannte Thatsache, dass man sich in der Bakteriologie angewöhnt hat, Opposanten zu behandeln, als wären sie persönliche Feinde. Das ist für viele, welche von der neuen Wissenschaft grosse Erwartungen hegten, eine schmerzliche Entmutigung.⁸⁸

Daarmee had Fokker zeker een punt: wie wetenschap in quasireligieuze termen beschrijft, heeft moeite om de kritiek, die wezenlijk is voor de wetenschap, een plek te geven.

Maar wat Fokker overkwam, was nog niets vergeleken met wat een andere opposant van de mainstreambacteriologie overkwam, zijn collega voor pathologische anatomie Middendorp, die zoals eerder beschreven vanaf de jaren tachtig de 'dogmatische bacteriologie' te vuur en te zwaard bestreed. Was Fokker een lastige criticus, die men echter bleef erkennen als collega en onderzoeker, Middendorp was meer het type van de querulant, die de wetenschappelijke gemeenschap het liefst zo snel mogelijk uitstootte, wat uiteindelijk ook gelukt is.

Terug naar het zelfbeeld van de geleerden. Behalve in quasireligieuze termen beschreven de hoogleraren hun werk ook weleens in militaire termen, om zo het element van strijd en competitie te accentueren en zichzelf als leiders te profileren. De overigens zo vredelievende Kapteyn formuleerde in 1891 als aftredend rector zijn klachten over de gebrekkige materiële voorzieningen van de universiteit in wel heel strijdlustige termen. Het gebrek aan materiële middelen, 'de doode strijdkrachten der wetenschap', vormde het zwakke punt van de universiteit. Hoe zouden de gebrekkig uitgeruste strijders in Groningen zich kunnen meten met de tot de tanden toe gewapende strijders elders?⁸⁹ Tien jaar later, in zijn oratie *Experiment en kliniek*, definieerde de internist Wenckebach het bedrijven van wetenschap eveneens in krijgshaftige termen. Hij deed alsof hij een generaal was, die aan het hoofd stond van een groot invasieleger. Aan het begin van de nieuwe eeuw, nu de geleerden zich opmaken 'tot nieuwe strijd en nieuwe veroveringen', was het goed nog eens kritisch te kijken naar wat er in de vorige eeuw was bereikt. 'Slechts deze kritiek maakt het mogelijk, onze strijdkrachten te overzien, onbruikbare elementen te verwijderen, gunstige voorwaarden te scheppen, het pad te effenen voor de opmarsch naar nieuw te veroveren terrein.'⁹⁰ Kennelijk had de oorlogsretoriek die Nederland tijdens de Boerenoorlog overspoelde ook de anders zo vredzame Wenckebach in zijn greep gekregen.

Maar het zich meten met concurrenten kon ook op een minder krijgshaftige, en ook democratischer manier verwoord worden, namelijk door de vergelijking met de sport te maken. De wiskundige Schoute, die in 1893 als aftredend rector de academische gemeenschap toesprak, vergeleek de ontwikkeling van de wetenschap met een 'steeple-chase' (een hindernisloop over 3000 meter in het Engelse plaatsje Steeplechase, bij Rugby), waar voortdurend 'records' gevestigd worden.⁹¹ Sport werd in deze jaren voorzichtiger ook een beetje populair in de hogere kringen in Nederland en geen wonder dat af en toe ook sporttaal weerklonk in de gewijde hallen van de wetenschap. Ook dit weerspiegelde het openlijk competitieve karakter dat wetenschap in deze dagen kreeg. Hoe al deze religieuze, militaire en sportieve metaforen zich verhielden tot het feit dat wetenschap ook voortdurend bloot moest staan aan kritiek om vooruit te kunnen komen, werd er overigens niet bij gezegd.

In elke competitie zijn er winnaars én verliezers. De geschiedenis herinnert zich alleen de winnaars, maar dat doet geen recht aan de prestaties van degenen die als verliezers te boek staan. De verliezers waren namelijk geen losers, die nergens voor deugden, maar vaak genoeg gewoon goede wetenschappers die net iets misten wat anderen wel hadden. Iemand als Van Wisselingh bijvoorbeeld, een bekwame microbioloog, die in Groningen in het verkeerde vak college moest geven (farmacie) en de flair miste om zijn opponenten de loef af te steken. Toen hij nog apotheker was in Steenwijk genoot hij al het meest van de studie in de stille avonden na het sluiten van de winkel, wanneer hij zich in alle rust kon buigen over zijn microscoop en geen haast hoefde te maken met het publiceren van zijn bevindingen. Maar ook toen merkte hij, zo vertelde hij in zijn rectorale rede uit 1916, dat het hem niet altijd in dank werd afgenomen als hij andere, gearriveerde onderzoekers corrigeerde. Wetenschappelijk onderzoek kan zo niet alleen genot verschaffen, maar ook teleurstellingen opleveren, bijvoorbeeld als onderzoekers uit ijdelheid of eerzucht hun vergissingen niet willen toegeven en op neerbuigende toon hun critici de mond trachten te snoeren. Van Wisselingh noemde geen namen, maar uit zijn later gepubliceerde memoires blijkt dat hij onder anderen dacht aan de Utrechtse bioloog F.A.F.C. Went, die indertijd niet zonder reden 'de paus van de botanici' werd genoemd. Maar Van Wisselingh was ervan overtuigd dat, aan welke beschuldigingen of verdachtmakingen beoefenaars van de wetenschap ook bloot komen te staan, een goed onderzoeker uiteindelijk altijd tot zijn recht zal komen. Er zullen nieuwe onderzoekers komen, die de zaken met frisse blik zullen bekijken en zullen zien wie er gelijk had en wie niet. 'Deze overtuiging heeft in moeilijke dagen, toen ik na zeer bittere ervaring de voor wetenschappelijken arbeid noodzakelijke kalmte miste, mij kracht gegeven.'⁹² Waarschijnlijk verwees hij hier, zonder in details te treden, naar de weigering van het vooraanstaande *Jahrbuch für wissenschaftliche Botanik* om in 1898 een artikel over karyokinese (deling van de celkern die tot celdeling leidt) te publiceren waarin hij ook enkele misvattingen van bekende onderzoekers rechtzette. Maar dergelijke ervaringen knakten hem niet. 'De ware beoefenaars der wetenschap werken, zoo lang zij kunnen, onverschillig óf ze mooie of eenvoudige resultaten bereiken, óf ze waardeering of veel miskenning en laster ondervinden.'⁹³ In dat opzicht voelde Van Wisselingh zich verwant aan de scheikundige Eijkman, die ondanks de miskenning rustig doorwerkte en zijn resultaten in het Nederlands in het *Chemisch Weekblad* publiceerde in het vertrouwen dat goed werk toch wel internationaal zal doordringen, ook al is het in het Nederlands geschreven.

AUTONOMIE EN ACADEMISCHE VRIJHEID

In overeenstemming met hun hoge roeping eisten de hoogleraren de volledige vrijheid op om hun onderwijs en onderzoek naar eigen inzicht in te richten. Volgens rector magnificus Van Bell, die in 1878 in zijn rectorale rede het denken karakteriseerde als 'vrije zelfbepaling uit waarheidsliefde', had de wet van 1876 ook precies die vrijheid aan de hoogleraren gegund. Uit de wet sprak volgens hem

een door wijsheid ingegeven en alleen door de eischen van de wijsheid beperkt vertrouwen, dat geleerden, die waardig geacht worden den maarschalksstaf in de wetenschap te dragen, van zelve zulk een plichtsbef en zoodanige liefde voor hun schoonen werkring zullen bezitten, dat het onnoodig en ook onvoegzaam zou wezen, wanneer de wet die meesters in de hoogste scholen nu nog ging 'schulmeistern' en 'katechiseren'.⁹⁴

Zijn opvolger Van der Wijck was al wat minder positief en laakte bepalingen in de wet die de vrijheid van de hoogleraar om zijn onderwijs in te delen beperkten. Waarom mochten hoogleraren bijvoorbeeld geen halfjaarlijkse cursussen geven? Ook vond hij de aandacht voor examens overdreven en fnuikend voor de vrije studie. 'Vrijheid heeft de professor, vrijheid heeft ook de student van noode.'⁹⁵

Daarmee raken we aan een kernwaarde van het professorale bestaan: academische vrijheid. Als de term 'academische vrijheid' in de negentiende eeuw gebruikt werd, was dat bijna altijd in verband met de studievrijheid van de studenten – de afwezigheid van dwang bij het volgen van de colleges en de vrijheid om zich buiten de colleges om geheel naar eigen inzicht te gedragen en te organiseren.⁹⁶ De vrijheid die studenten op de universiteit hadden, stond dan tegenover het strikte toezicht dat zij als scholieren hadden gehad van zowel ouders als leerkrachten. De indruk bestaat dat de woordcombinatie 'academisch' en 'vrijheid' alleen in de pers opduikt als er bericht wordt over de manier waarop in het buitenland (in Duitsland of in Rusland) de academische autoriteiten een strengere controle op het volgen van colleges willen doorvoeren of de studentenverenigingen aan banden willen leggen. In Nederland waren de studenten net zo goed als in Duitsland bijzonder gevoelig voor elke aantasting van hun vrijheden, maar de term 'academische vrijheid' valt hier zelden.

Het is ook niet toevallig dat de eerste uitgewerkte behandeling van de thematiek van de academische vrijheid uit Duitsland komt, namelijk de rede die de fysioloog en natuurkundige Hermann von Helmholtz op 15 oktober 1877 hield bij het aanvaarden van het rectoraat van de Berlijnse universiteit. In deze rede, uitgegeven onder de titel *Ueber die akademische Freiheit der deutschen Universitäten*, probeerde Helmholtz aan te tonen dat de redenen voor het fenomenale succes van de Duitse universiteiten, die in alle mogelijke opzichten leidend waren in onderwijs en onderzoek, toe te schrijven was aan de academische vrijheid die zowel studenten als docenten genoten, een vrijheid die in Frankrijk en Engeland veel meer ingeperkt was.⁹⁷ Fundamenteel voor het bestaan van de academische vrijheid in Duitsland was volgens Helmholtz het grote belang dat men hecht aan de vrije, zelfstandig verworven overtuiging.⁹⁸ De grondleggers van de Duitse universiteit gingen uit van de gedachte dat alles wat niet op een zelfstandige overtuiging is gebaseerd, in de grond van de zaak eigenlijk waardeloos is. Zij richtten de universiteit in op een manier waaruit het vertrouwen sprak 'dass die Freiheit allein die Missgriffe der Freiheit und das reifere Wissen die Irrthümer des unreiferen heben könne. Derselbe Sinn, welcher das Joch der römischen Kirche abwarf, hat auch die deutschen Universitäten organisirt.'⁹⁹ Net als ooit Hofstede de Groot legde Helmholtz hier een directe relatie tussen de reformatie en wat De Groot nog niet, maar Helmholtz wel 'academische vrijheid' noemde.

Een bekorte en bewerkte versie van de rede van Helmholtz verscheen in 1878 in het tijdschrift *Wetenschappelijke Bladen*. Ook in Nederland kon men dus kennismaken van

Helmholtz' denkbeelden. Maar van enige invloed op het denken over hoger onderwijs was voornamelijk geen sprake.¹⁰⁰ Bij academische vrijheid bleef iedereen in Nederland denken aan de vrijheid van de student, niet aan die van de docent en de onderzoeker. Niettemin groeide het besef dat academische vrijheid ook meer kon inhouden dan studievrijheid. Zelfs op plaatsen waar men het niet zou verwachten. Toen Abraham Kuyper in 1880 bij de inwijding van de Vrije Universiteit in Amsterdam sprak over *Souvereiniteit in eigen kring* verklaarde hij (het is eerder geciteerd) dat de kerk, zelfs als zij er schade van zou ondervinden, erop moest aandringen 'dat de wetenschap, zonder ooit slavinnes te worden, de haar toekomstige Souvereiniteit op eigen erf handhave en leve bij de gratie Gods.'¹⁰¹ In de praktijk viel het echter op de Vrije Universiteit bitter tegen met die vrijheid van de wetenschap, want de docenten mochten alleen verkondigen wat in overeenstemming was met de gereformeerde grondslag van de nieuwe stichting.

Het waren niet de gereformeerden of de katholieken, maar de liberalen die opkwamen voor de academische vrijheid in haar volle breedte. Degene die als eerste onder woorden bracht dat vrijheid ook voor de individuele hoogleraar essentieel was voor zijn functioneren, was Cort van der Linden, hoogleraar staathuishoudkunde in Groningen. In 1886 schreef hij in *Richting en beleid der Liberale partij*:

Het doel van het hooger onderwijs sluit in de volkomen vrijheid der hoogleeraren. De hoogleeraren hebben ten taak, te onderzoeken en te verkondigen, ieder in zijn vak, wat zij hebben gevonden. De waarde van hun ambt ligt juist in hunne volkomen vrijheid van studie en vrijheid van woord en schrift. Alleen, wanneer de mannen der wetenschap onbevreesd kunnen arbeiden zooals zij willen en zonder schroom hunne meeningen kunnen verkondigen, heeft de academie reden van bestaan en kan zij een brandpunt worden waarvan beschaving uitstraalt, een kern van vooruitgang en ontwikkeling. De hoogleeraar is daarmee minder dan eenig ander, die door den staat wordt aangesteld en bezoldigd: een ambtenaar. De hoogleeraar wordt door de overheid geroepen, minder om te dienen, dan om vrij te zijn.¹⁰²

De rol van de staat bij het onderwijs moet heel beperkt blijven. Zij moest zich geen oordeel aanmeten over de waarde van de ene of andere richting, maar ervoor zorgen – typerend element in de staatsopvatting van Cort van der Linden – dat in de praktijk ontstane ongelijke uitgangspunten worden verevend en dat iedere richting werkelijk gelijke kansen krijgt. Zelfs het eventuele nut dat staat en maatschappij van bepaalde onderzoekingen zouden kunnen trekken mag bij de verdeling van de middelen geen rol spelen. De staat mag zo'n oordeel niet vellen omdat zij dat simpelweg niet kán: 'Van veel arbeid is geenerlei vrucht voor het levende geslacht te wachten, omdat het werk uit zijn aard een fragment is van een geheel, dat eerst productief kan worden, nadat vele geslachten er hun krachten aan hebben gewijd.'¹⁰³ Het was zijn vaste overtuiging dat juist het niet-bevoordelen van wat op korte termijn resultaat beloofde, op langere termijn veel profijtelijker zou zijn.

Wat Cort van der Linden hier onder woorden bracht, werd al snel gemeengoed onder de hoogleeraren. Fokker mocht graag de Duitse zoöloog Theodor Eimer citeren, die had geschreven: 'Unsere Pflicht ist Arbeit, unser Recht freie Forschung, unsere Genugthuung Feststellen eines Körnchen Wahrheit zum Wohle der Menschen, unsere Hoffnung Erkenntniss.'¹⁰⁴ Moll betoogde in zijn rectorale rede uit 1910 hoe belangrijk vrijheid voor zowel de student als de docent was. 'Alleen bij volkomen vrijheid van studie

kan de geest zich tot waarlijk hogere vlucht verheffen.¹⁰⁵ Vrijheid van studie was dus een voorwaarde voor vooruitgang – en dat was iets wat iedereen wel wilde. Dat sommige studenten die vrijheid niet aankunnen, mag volgens Moll daar geen argument tegen zijn. Van wie later geroepen is de maatschappij de weg te wijzen, mag men verwachten dat hij zich zo weet te beheersen dat hij tijdens zijn studie op het rechte spoor blijft. Wie zijn eigen gedrag niet in goede banen kan leiden, hoort ook later geen leiding te geven en zou dus niet naar de universiteit moeten gaan. Wie deze afvallers door strengere reglementen alsnog binnen boord wil houden, veroorzaakt onherstelbare schade voor degenen die zichzelf wel kunnen leiden, maar dat vermogen nu niet meer kunnen ontwikkelen – tot schade uiteindelijk van de samenleving.¹⁰⁶ Die vrije studie was voor Moll vervolgens ook weer de grondslag voor zijn verdediging van de vrije wetenschap aan de universiteit: ‘Het principe der vrije studie aan de Universiteit sluit ook voor de hoogleeraren volkomen vrijheid in, wat de richting hunner eigen wetenschappelijke onderzoekingen betreft.’¹⁰⁷

Dat er betrekkelijk weinig over academische vrijheid werd gediscussieerd, valt te verklaren uit het feit dat er in Nederland aan het eind van de negentiende eeuw nog weinig bedreigingen waren. Er was bij de keuze voor bepaalde hoogleraren zeker sprake van politieke motieven – zoals toen Blok in 1895 leek te worden opgevolgd door de radicale liberaal Kernkamp en de minister daar een stokje voor stak – maar van politiek gemotiveerde ontslagen was geen sprake.¹⁰⁸ In Groningen zijn in deze tijd voor zover bekend hoogleraren nooit door het college van curatoren op het matje geroepen om zich voor bepaalde uitlatingen te verantwoorden. In Amsterdam, waar niet de rijksoverheid, maar de gemeenteraad besliste over alles wat de universiteit aanging, was dat wel anders. Daar kwam het voor dat gemeenteraadsleden hoogleraren het recht wilden ontzeggen uitspraken te doen die in strijd waren met het neutrale karakter van de universiteit. Voor iemand als Blok, die in 1889 een aanbieding kreeg om hoogleraar te worden in Amsterdam, was dat een van de redenen om er niet op in te gaan. ‘Hier eene zoo goed als volkomen onafhankelijke positie aan eene Rijksuniversiteit; dáár afhankelijk van het bon plaisir van een stedelijken raad.’ Vooral een historicus moet wat zijn uitlatingen betreft niet ‘onder contrôle’ staan, vond Blok, ‘en de geest in Amsterdam gaat in die richting steeds verder voort’.¹⁰⁹

Slechts een enkele hoogleraar had bedenkingen bij de gepropageerde volkomen vrijheid van onderwijs en onderzoek. De patholoog Reddingius, die het niet zo begrepen had op de meesten van zijn collega’s, liet in 1911 in zijn rectorale rede een waarschuwend geluid horen:

De vrije wetenschap verzwakt de solidariteit der vertegenwoordigers van de verschillende takken der geneeskundige wetenschap. Ieder mag [in de vrije wetenschap] zijn eigen lievelingsrichting volgen en wat hem minder boeit doen achterstaan. Er wordt zoodoende aan de franje gewerkt, terwijl het kleed vol gaten zit.¹¹⁰

De lijdende mens vraagt om directe daden, niet om beloften voor toekomstig heil. Reddingius eindigde zijn rede ook met een citaat van zijn beroemde collega Rudolf Virchow, die zich ook had gekeerd tegen ‘den Wissenschaft an und für sich, der absoluten Wissenschaft, die nur um ihr selbst willen getrieben sein will’.¹¹¹ Echte wetenschap moet tot concrete, praktische resultaten leiden.

De enige echte bedreiging van de academische vrijheid kwam vooralsnog van de dierenbeschermers, die in het laatste kwart van de negentiende eeuw mede onder invloed van Engelse antivivisectionisten te hoop liepen tegen proeven op levende dieren. Zij drongen er bij de minister van Binnenlandse Zaken op aan de hoogleraren te dwingen die proeven tot een minimum te beperken of helemaal achterwege te laten. In 1886 keerde een tamelijk emotionele Van Braam Houckgeest zich in zijn rectorale rede tegen die dierenbeschermers, die zijn professionele autonomie aantastten:

Gij, die noch geroepen zijt om biologische problemen op te lossen, noch in de oplossing daarvan belang stelt, hebt geen recht om, zoals gij helaas! maar al te dikwijls doet, ons die er ons leven aan wijden, uit te maken voor barbaarsch, onzedelijk, ja zelfs voor verkapte volgelingen van Loyola.¹¹²

Met dat laatste doelde hij op de jezuïeten, die golden als voorstanders van de gedachte dat het doel altijd de middelen rechtvaardigde.

Maar de antivivisectionisten lieten zich de mond niet snoeren. De christenanarchist, geheelonthouder en idealist Felix Ortt, die het snijden in levende dieren als een werk van de Satan beschouwde, richtte in 1890 de Nederlandsche Bond tot Bestrijding van Vivisectie op, die meer aanhang kreeg dan de medici lief was. De antivivisectionisten bleven er bij de Tweede Kamer en de minister op aandringen dierproeven te verbieden of althans ernstig te beperken.¹¹³ Toen er bij de behandeling van de begroting voor onderwijs voor 1901 in de Kamer gesproken werd over de bouw van een pathologisch-anatomisch laboratorium in Groningen en daarbij ook dierenbarakken en maceratiegebouwtjes ter sprake kwamen, ontstond daartegen bij Kamerleden die vivisectie ten strengste afkeurden en haar nut voor de wetenschap betwistten ernstig bezwaar. Ook Kamerleden die niet tegen vivisectie als zodanig waren maar wel misbruik wilden voorkomen, door bijvoorbeeld vivisectie ter demonstratie van reeds lang bekende verschijnselen te verbieden, wilden alleen instemmen als de minister maatregelen zou nemen tegen dergelijk misbruik.¹¹⁴ Wenckebach, die op 9 februari 1901 zijn al eerder aangehaalde inaugurele rede *Experiment en kliniek* uitsprak, reageerde op die discussie. 'Het schijnt mij hier niet de plaats te zijn om het goed recht van het vrije onderzoek te verdedigen,' zei hij halverwege zijn rede, maar nu de zaak ook bij de regering aanhangig was gemaakt, wilde hij wel gezegd hebben dat dierproeven onmisbaar waren – alleen al om proeven op mensen overbodig te maken. Wenckebach maakte zich duidelijk boos over de antivivisectionisten en over het feit dat zij hun inspiratie opdeden bij de hypocriete Engelsen. Die Engelsen ageren fel tegen het doen van proeven op dieren, betoogde Wenckebach, maar tegelijkertijd voeren zij een smerige oorlog in Zuid-Afrika tegen de stamverwanten van de Nederlanders (de kranten stonden er in die dagen vol van). Laten de tegenstanders van vivisectie hun humaniteit maar eens tegen de Boerenoorlog richten, 'waar de twintigste eeuw in al de matelooze ellende van een bloedigen oorlog werd geboren'.¹¹⁵

Wenckebach en al die andere hoogleraren die hun vrijheid zo angstvallig beschermde, deden dat niet omdat ze dat als een persoonlijk voorrecht beschouwden, een privilege dat nu eenmaal bij hun stand behoorde. Hun pleidooi voor academische vrijheid was allerminst een poging om de maatschappij en haar belangen buiten de deur te houden. Zij wilden zich juist graag inzetten voor maatschappelijke belangen of iets doen, zoals Fokker het in navolging van Eimer uitdrukte, 'zum Wohle der Menschen'.

Het was echter wel zo dat dat op hun voorwaarden moest gebeuren, want zij beschouwden zich als de enigen die konden uitmaken hoe de wetenschap de mensheid kon dienen. Hun academische vrijheid was de beste garantie dat op langere termijn het heil der mensheid werkelijk werd gediend. Zonder de vrijheid om zelf te bepalen wat te onderzoeken was namelijk echte wetenschappelijke vooruitgang niet mogelijk, en van die wetenschappelijke vooruitgang was de maatschappelijke vooruitgang afhankelijk.

Dat men die ongerichte vooruitgang ook een handje kon helpen door gericht beleid, wetenschapsbeleid, was een gedachte die aan de generatie van 1900 nog niet was bevestigd. Elders had men die stap al wel gezet. Met de oprichting van grote, van de universiteiten losstaande onderzoeksinstituten die geheel of gedeeltelijk ook met privaat kapitaal waren gefinancierd, zoals in de Verenigde Staten door de Carnegie Institution en in Duitsland door de Kaiser Wilhelm Gesellschaft, werd geprobeerd de wetenschap in een bepaalde, bewust gekozen richting te stimuleren. In Nederland ontbrak een dergelijk wetenschapsbeleid; wat hier voor wetenschapsbeleid had kunnen doorgaan, was eerder onderwijs- of economisch beleid. Men waande zich in Nederland een grote mogendheid – een uitgestrekt koloniaal imperium, een bloeiende industrie, het kloppend hart van het internationaal recht – maar op het terrein van de wetenschap dacht men nog heel klein.

HET ONGEDWONGEN GRONINGEN

Veel van wat in het voorgaande is gezegd, zou ook over hoogleraren aan andere universiteiten gezegd kunnen worden. Maar Groningen had ook iets eigens. Blok, die in 1894 terugverhuisde naar Leiden om Fruin op te volgen, merkte dat de sfeer in de sleutelstad toch wel anders was. De omgang tussen de collega's was er niet zo gemakkelijk als in Groningen, het sociale verkeer was er minder ongedwongen en de ruimte om iets nieuws te scheppen was er niet zo groot; 'de traditie woog er zwaarder en alles had vastere vormen in de oude geleerdenstad', aldus een van Bloks biografen.¹¹⁶

Die verschillen kwamen voor een deel voort uit het feit dat Leiden een grotere universiteit was dan Groningen, ook al werden die verschillen snel kleiner. De wereld van de hoogleraren in Groningen was overzichtelijk en men kende elkaar goed – Eijkman mischien daargelaten, die voor iedereen een vreemde bleef. Het is ook opvallend hoe vaak in de jaren rond 1880 in de verslagen die de rector van de lotgevallen van de universiteit opstelde het woord 'vriendschap' valt. Rector na rector deed zijn best de geleerdengemeenschap in Groningen als een vriendengemeenschap voor te stellen, bestaande uit mensen die lief en leed met elkaar deelden. Ook als een hoogleraar in zijn privéleven een zwaar verlies had geleden – een echtgenote die was overleden bijvoorbeeld, of een zware ziekte van de hoogleraar zelf of een van zijn huisgenoten – werd daar in het openbaar, zij het in bedekte termen, melding van gemaakt, om te laten zien dat men meeleeft. Later werd dat minder en vallen woorden als 'vriend' en 'vriendschap' niet meer zo vaak, maar dat duidt misschien eerder op een verandering van smaak dan op een wezenlijke verandering in de onderlinge verhoudingen.

Algemeen bekend was de hechte vriendschap tussen de twee grootste coryfeeën van de Groningse universiteit, Kapteyn en Heymans. Tal van anekdotes zijn daarover be-

kend: hoe Heymans Kapteyn kwam voorlezen toen deze lange tijd door nerveuze oogpijnen 's avonds niet meer kon lezen, hoe Heymans en Kapteyn, langere tijd ook vergezeld van de oudhistoricus Boissevain, op maandagmiddag altijd een wandeling naar Haren maakten en hoe de omstanders hen dan aanduiden als de lamme en de blinde die elkaar hielpen (Heymans was bijziend en Kapteyn trok enigszins met zijn been). Heymans en Kapteyn maakten samen ook studie van oude en nieuwe klassiekers op het terrein van de natuurwetenschappen, zoals Francis Bacon en (later) Albert Einstein. Ook hielp Kapteyn Heymans met de statistische verwerking van de gegevens die hij met behulp van zijn enquêtes had verzameld. Maar Kapteyn was ook de trouwste vriend van Dirk Huizinga, de fysioloog die hem in 1878 onderdak had geboden in zijn laboratorium. Toen Huizinga in 1901 overleed, was Kapteyn de enige die aan zijn graf sprak. Evenzogoed stond Kapteyn open voor nieuwe vriendschappen. Toen in 1908 de jurist Van Eysinga naar Groningen kwam, behoorden vooral Kapteyn en diens vrouw tot de intieme vriendenkring van de jonge hoogleraar rechten.¹¹⁷ Als er ooit hoogleraren zijn geweest die het ideaal van de academische gemeenschap belichaamden, zijn dat de trouwe vrienden Heymans en Kapteyn geweest, met om hen heen een dicht netwerk van soms gedeelde vrienden uit bijna alle faculteiten. Hun onderlinge verstandhouding had ook invloed op de rest van de academische gemeenschap. De godsdienstfilosoof Van Dijk – zelf wetenschappelijk gezien geen hoogvlieger – merkte eens op dat er in Groningen wel coryfeeën als Heymans en Kapteyn waren, maar dat zij zich toch gedroegen ‘als gewone mensen’. In de Groningse professorenkring waren de verhoudingen mede daardoor zo hartelijk, ‘aan heroëncultus deed men er niet’.¹¹⁸ Hard werken en eenvoud konden dus uitstekend samengaan.

Hoe het was om als jong geleerde in die kring van hoogleraren opgenomen te worden, valt het best te illustreren aan de hand van de Groningse jaren van de eerdergenoemde Blok. Blok was voordat hij hier in 1884 hoogleraar geschiedenis werd misschien nog nooit in Groningen geweest, maar hij werd al heel snel Groninger met de Groningers. Nog geen maand na zijn oratie schreef Blok aan Fruin dat hij zich al enigszins thuis begon te voelen, mede dankzij de vriendelijkheid van iedereen die hij ontmoette. De oude Mathias de Vries, de Leidse hoogleraar Nederlands die ooit ook hoogleraar in Groningen was geweest, had hem daarover al verteld, maar het overtrof zijn verwachtingen. Ook zijn vrouw, een geboren Leidse, werd dadelijk op weg geholpen zodra ze in Groningen kwam (kennelijk was Blok vooruitgereisd). ‘Summa summarum bevalt het mij hier uitstekend en ook mijne vrouw gevoelt zich hier reeds thuis, ofschoon zij dikwijls nog naar Leiden verlangt.’ Ook in een brief van een paar maanden later verzekert Blok zijn Leidse leermeester dat het hem uitstekend bevalt in Groningen. Hij, zijn vrouw en ‘de kleine meid’ (een dochttertje van anderhalf) kunnen goed tegen de kou die heerst, ‘tot groote verbazing van alle Groningers, die zeker van onze uiterlijk zwakke persoontjes niet veel goeds verwachtten’. Hij is kortom ‘uitermate gelukkig’.¹¹⁹

Het enige wat hij mist zijn mensen met wie hij over historische zaken kan praten. Niemand interesseert zich voor het oude recht, niemand beoefent de kerkgeschiedenis, niemand die goed thuis is in het archief, en niemand die van de archeologie een wetenschap tracht te maken. Maar Blok laat zich daardoor niet uit het veld slaan en ontwikkelt een grote activiteit om het historisch leven in Groningen op een hoger plan te brengen. Om meer studenten te werven heeft hij een aardig plan, zo liet hij Fruin we-

Afb. 60 De hoogleraar geschiedenis P.J. Blok in 1895. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Naar een foto in het Album, aangeboden door auteurs [van] Uitgeverij J.B. Wolters aan Directeur E.B. ter Horst, 1895 (Collectie Wolter Noordhoff B.V.). Bij de Groningse firma Wolters waren sinds 1892 twee delen verschenen van Bloks *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*.

ten. Naast de letterenstudenten wil hij vooral ook juridische studenten overhalen om zijn colleges te volgen. Hij doet dat

door op het hier zeer sterke zwak van het provincialisme te werken; ik heb op de studenten-sociëteit [Mutua Fides] aangeplakt, dat ik na de Kerstvacantie colleges zou geven over Friese geschiedenis in de Middeleeuwen, hopende zodoende al wat Fries is bij mij te zien; zijn zij er eenmaal, dan zal ik mijn best doen om ze ook bij andere zaken te houden!¹²⁰

Weliswaar viel de eerste aanloop tegen, omdat er door het strenge winterweer zo veel ijsvermaak was dat sommige collega's hun lessen tijdelijk hadden gestaakt en de studenten massaal op het ijs te vinden waren, maar toen de dooi inviel, kreeg Blok alsnog de studenten waarop hij gehoopt had. Weliswaar waren de Friezen onder zijn gehoor geschokt door zijn ontcrachting van een aantal mythes over Friese geschiedenis – Troelstra, die eens kwam luisteren, schijnt boos weggelopen te zijn – maar het aantal studenten, ook bij de rechtenfaculteit, dat zijn colleges kwam bijwonen, steeg wel. Ook de aanvankelijke teleurstelling over het gebrek aan wetenschappelijke geschoolde historici in Groningen verdween snel door de oprichting, eerder vermeld, van het Historisch Genootschap, waar gezelligheid en geleerdheid hand in hand gingen. Mede door dit soort activiteit te organiseren werd Blok binnen korte tijd Groninger met de Groningers.

HISTORICI OP EXCURSIE

Een vast onderdeel van de werkzaamheden van het Historisch Genootschap te Groningen was de jaarlijkse excursie – of ‘reis op historische grondslag’ of ‘jaarlijksche exodus’ zoals het uitstapje in de beginjaren wel werd genoemd.¹²¹ Wat men zich daarbij moet voorstellen wordt wel duidelijk uit het verslag dat voorzitter Johannes Reitsma van het eerste reisje in 1888 maakte. Per trein ging het gezelschap naar Assen, waar rijksarchivaris Seerp Gratama gastheer zou zijn:

Voordat de vergadering wordt gehouden heeft een gemeenschappelijke tocht per rijtuig plaats met het doel om eenige Hunnebedden te bezoeken. Onder vroolijken kout, waarop de herhaaldelijk opkomende regenbuien weinig invloed oefenen, wordt de heide bij Loon opgezocht, de esch bij dat schilderachtig gelegen dorp in oogenschouw genomen en eindelijk het op een der hoogste punten in den omtrek gelegen Hunnebed ontdekt. De daarop volgende bespreking ten overstaan van het corpus delicti zelf leidt, helaas, tot geene afdoende resultaten met betrekking tot den ouderdom dezer monumenten; met ingenomenheid wordt melding gemaakt van den goeden smaak der voorvaderen, die getoond hebben oog te bezitten voor het schoone panorama, dat zich hier naar alle zijden heen ontrolt.

Van Loon voerde een heideweg het gezelschap naar Balloo, waar een hunebed wordt opgespoord en de befaamde Balloërkuil, de oude gerechtsplaats, met gepaste eerbied wordt bekeken, ‘onder herinnering van wat hier in vroeger en later tijd is geschied’. Daarna gaan de heren door naar Rolde, waar zij voor de keus staan: eerst koffiedrinken en dan de hunebedden bezichtigen, of omgekeerd?

In een onbewaakt oogenblik wordt tot het laatste besloten, de beide Hunnebedden worden met belangstelling en bewondering, zelfs met geestdrift, gezien, de schilderachtige ligging van beiden trekt de algemene attentie. Een welverdiende kop koffie met echt Drentsch toebehoren brengt de bijna onmachtige vergadering tot het leven terug. Langs ‘le plus beau chemin de l’Europe’ [van Rolde naar Assen] wordt thans de terugtocht naar Assen aanvaard. Daar wachtte het genot van een bezoek aan het museum van Drenthe, thans niet meer in een stal bewaard maar door de zorgen van onzen Amphitryon [of bedoelde Reitsma Amphion, een koning van Thebe die de muzen zeer was toegedaan?] behoorlijk opgesteld en verzorgd; menig interessant stuk werd besproken, enkele ongepaste twijfelingen geuit. Een bezoek aan het archief van Drenthe werd hieraan vastgeknoopt. Genoeg om te zien, hoe ook hier een chaotische toestand voor een geordenden plaatsmaakt.

De vergadering ten slotte werd maar overgeslagen. In plaats daarvan genoot het genootschap een bittertje in de zomersociëteit in het Asser Bos. Ten slotte volgde nog een diner ten huize van Gratama, waar ook mevrouw Gratama aanzat.

Deze ietwat studentikoze vorm van gezelligheid bleef nog enige tijd bon ton. Wanneer men rond de eeuwwisseling voor het eerst naar het buitenland gaat – in 1900 bezocht men Emden, in 1901 Oldenburg – domineert nog dui-

delijk het toeristische element en is er veel aandacht voor eten, bier, rijnwijn en het kopen van ansichtkaarten. Maar daarna wordt het allemaal wat serieuzer en beginnen sommige leden zich te storen aan de geringe diepgang van de excursies. In de periode 1905-1912 wordt er zelfs geen enkele excursie gehouden en in 1913 vindt er alleen een tochtje door Westerwolde plaats (per huurauto) omdat het lid jhr. mr. dr. E.A. van Beresteyn, burgemeester van Veendam, bij wie men de avond te voren had vergaderd en zelfs had gelogeerd, daar zo op aangedrongen had. Het verslag van de toenmalige secretaris, Johan Huizinga, is zuiver zakelijk en loopt niet over van enthousiasme. De jongere leden, die wel ijverig de vergaderingen bezochten, waren kennelijk niet meer zo gecharmeerd van de herenpret van de oudere leden.

Blok werd later in Leiden een zeer belangrijk man, die zich met zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* ontpopte tot de geschiedschrijver der natie en die ook net als Fruin vóór hem bij elke benoeming in de historische wereld geraadpleegd werd. Maar volgens zijn eerder aangehaalde biografie waren de tien jaren die hij in Groningen doorbracht, van zijn negenentwintigste tot zijn negenendertigste, 'het gelukkigste tijdvak van zijn leven'. Dergelijke opmerkingen zijn ook over andere hoogleraren gemaakt die aan het begin van hun carrière een tijdlang in Groningen doceerden alvorens elders grote naam te maken. Over Bloks directe voorganger, de bescheiden en weinig tot de verbeelding sprekende P.L. Muller, schreef een neef die hem door en door kende, dat toen hij en zijn vrouw in 1878 van Den Haag naar Groningen verhuisden, zij 'de gelukkigste tijd van hun leven' tegemoet gingen. Over Bloks protegé Johan Huizinga, die in 1905 vanuit een leraarspositie in Haarlem zomaar op een leerstoel in Groningen belandde en tien jaar later weer doorschoof naar Leiden, zegt zijn biografie Anton van der Lem: 'De huwelijksjaren in Haarlem en vooral in Groningen zijn als de gelukkigste te beschouwen in Huizinga's leven.' Huizinga had het over zijn tijd als hoogleraar in Groningen als over zijn 'heldere jaren': terug in zijn vertrouwde vaderstad, in een boeiende betrekking, met een bloeiend gezin en zonder materiële zorgen, welhaast een idylle.¹²² En de internist Wenckebach, om ook een niet-historicus te noemen, die in 1911 van Groningen naar Straatsburg verhuisde, droeg zijn magnum opus, *Die unregelmäßige Herztätigkeit und ihre klinische Bedeutung*, in 1914 in Leipzig verschenen, op aan de jubilerende Groningse universiteit, omdat die universiteit hem de gelegenheid had geboden zich ten volle wetenschappelijk te ontplooien. De tien jaar die Wenckebach in Groningen had gedoceerd, waren in wetenschappelijk opzicht in ieder geval zijn creatiefste geweest.¹²³

Dat hoogleraren relatief vaak op die manier op hun Groningse tijd terugkeken had zeker voor een deel ermee te maken dat zij in de eerste jaren van hun hoogleraarschap de meeste energie hadden, voor het eerst volledig vrij waren om hun vleugels uit te slaan en bovendien vaak nog opgingen in een bloeiend, jong gezin, zoals Blok en Huizinga. Die tijd heeft alles in zich om inderdaad een idylle te worden. Maar de Groningse

universiteit bood ook de mogelijkheid daartoe, want de universiteit was klein en overzichtelijk en de sfeer tussen de collega's was er ongedwongen en vriendschappelijk. Ook hoogleraren die jong naar Groningen kwamen en daar de rest van hun leven bleven, zijn geneigd hun eerste jaren als hun beste jaren te beschrijven, ook al waren ook hun rijpere jaren niet van succes gespeend.

DE HOLLANDSCHE KOORTS

Toch verlieten vele hoogleraren na enige jaren Groningen om een benoeming in Leiden, Utrecht, Amsterdam of in het buitenland te aanvaarden. Naar aanleiding van het vertrek van de jurist Krabbe, die naar Leiden ging, en de fysicus Van der Waals jr., die in Amsterdam zijn vader opvolgde, rekende in 1908 de aftredende rector, de oogheekundige Mulder, zijn gehoor voor dat sedert de invoering van de Wet op het hoger onderwijs in 1877 al negentien collega's voortijdig naar een andere universiteit waren vertrokken.¹²⁴ Voorbeelden van geleerden die de omgekeerde weg hadden bewandeld en een leerstoel in een van de 'Hollandse' universiteiten verruild hadden voor een in Groningen, waren er niet. De Groningse universiteit had in deze jaren inderdaad te maken met een serieuze brain drain naar de universiteiten in het westen van het land en dat kan niet goed zijn geweest voor de ontwikkeling van de Groningse academie. In de jaarboeken van de universiteit werd daarover nooit geklaagd, wat heel begrijpelijk is omdat men het collega's die elders terechtkonden nauwelijks kwalijk kon nemen dat ze hun kansen paktten, terwijl men misschien zelf in een soortgelijke situatie hetzelfde zou doen. Maar als een collega een keer een aanbod van een andere universiteit had afgeslagen, werd dit door de rector magnificus wel met grote voldoening gememoreerd. Toen de jurist Land in 1895 bedankte voor een aanbieding uit Amsterdam, kreeg hij van zijn collega's zelfs een gekalligrafeerde oorkonde met daarop de tekst van een motie die de faculteit had aanvaard en waarin hij werd bedankt voor zijn beslissing om in Groningen te blijven.¹²⁵

De hoogleraren klaagden dus niet, maar des te meer klaagden de studenten over de 'stoornis' die het tussentijdse vertrek van een hoogleraar in het onderwijs veroorzaakte. Colleges werden soms halverwege het semester afgebroken, om examen te doen moesten studenten wachten op de opvolger, die soms pas na vele maanden aantrad en bij wie de studenten dan examen moesten doen zonder zijn onderwijs gevolgd te hebben. Het was meestal niet moeilijk om mensen te vinden die het onderwijs tijdelijk konden overnemen. Soms schoot een collega te hulp, soms kon een lector of een privaatdocent tijdelijk een extra onderwijsopdracht krijgen en soms maakte men gebruik van de diensten van een leraar van de middelbare school of van een repetitor. Groneman, leraar natuurkunde aan de Rijks HBS, nam eerst het onderwijs van de zieke Mees waar en toen Mees overleed, verzorgde hij als tijdelijk lector de colleges tot het moment dat Mees' opvolger (Haga) aantrad.¹²⁶ Maar vaak waren die invallers niet gerechtigd examens en tentamens af te nemen. In 1883 horen we de klacht over het verplaatsen van docenten voor het eerst. De godsdiensthistoricus G.H. Lamers was in dat jaar naar Utrecht gegaan en in september opgevolgd door Van Dijk, maar in de *Studenten Almanak* voor 1884 konden de studenten het toch niet laten achteraf nog een spijtig commentaar aan de gang van zaken te wijden. Ze begrepen niet:

hoe de Regeering er zich toe leent, op zijn zachtst genomen, den schijn van promotie aan een dergelijke overplaatsing van de eene Rijksuniversiteit naar de andere te geven. Is het waar wat gefluisterd wordt: dient inderdaad deze hoogeschool als voorbereiding voor de andere? Wij gelooven het niet – doch de eer van de Regeering, het belang van de Academie verdient, ja eischt, ernstige overweging van deze vraag.¹²⁷

Ook het vertrek van de historicus Muller naar Leiden in 1884 betreurden de studenten zeer. Het was schadelijk voor de Groningse universiteit. ‘We achten het ook een treurig verschijnsel dat haar nog steeds eminente mannen worden onttrokken, ten einde vacante zetels aan andere Academies te bezetten.’ Dat Groningen telkens hoogleraren moest afstaan aan Leiden of Utrecht, ‘schijnt ons eene zeer eigenaardige opvatting van de zorg, die de regeering voor alle 3 inrichtingen van hooger onderwijs verplicht is gelijkelijk te dragen’.¹²⁸ In Groningen had men gedacht dat, nu de Groningse universiteit in de wet van 1876 op volkomen gelijke hoogte met die van Leiden en Utrecht was geplaatst en er bijvoorbeeld in Leiden geen hogere salarissen werden betaald dan in Groningen, de regering ervan zou afzien een hoogleraar van de ene naar de andere te verplaatsen.

Het Groningse college van curatoren deelde de mening van de studenten en had dat al eerder aan de minister laten weten. Begin januari 1880 had de Leidse universiteit het oog laten vallen op de Groningse hoogleraar Romeins recht Wiardus Modderman en hij zou zeker naar Leiden zijn gegaan, ware het niet dat de minister deze verplaatsing blokkeerde. Op 23 januari 1880 bedankten curatoren de minister, jhr. Willem Six, daarvoor:

Dat toch telkens Hoogleraren aan onze Hoogeschool, zoodra zij naam hadden gemaakt, naar eene andere Hoogeschool verplaatst werden en het onderwijs aldus van de beste krachten beroofd werd, is een voorname oorzaak geweest van de vroegere achteruitgang van Groningens Hoogeschool. Dit blijkt ook daaruit, dat het getal Studenten alhier vooral is toegenomen sinds die overplaatsing heeft opgehouden.¹²⁹

De minister maakte de Groningse curatoren echter een paar dagen later duidelijk dat zij uit het voorgevallene ten onrechte afleidden dat de minister nooit toestemming zou geven voor een overplaatsing. Het gold hier een apart geval, omdat men in Leiden, waar de zittende hoogleraar langdurig ziek was en zijn taak niet naar behoren kon uitvoeren, door de benoeming van een tweede hoogleraar – afkomstig van de Groningse universiteit – dat probleem dacht te gaan oplossen. De minister vond het ongepast om voor het seconderen van een zieke hoogleraar in de ene universiteit een andere universiteit van een gewaardeerde collega te beroven, en dus moest men zich in Leiden tevredenstellen met de aanstelling van een lector. De minister was het met de Groningse curatoren eens dat het belang van het onderwijs vergde dat er zo min mogelijk verplaatsingen voorkwamen, maar hij achtte het denkbaar dat er gevallen waren waarin zoiets toch te billijken was. Hij legde zich dus nergens op vast en wilde van het niet-verplaatsen van een hoogleraar zeker geen regel maken.¹³⁰

Inderdaad deden achtereenvolgende ministers van Binnenlandse Zaken er weinig aan om de overstap van een Groningse hoogleraar naar een andere Nederlandse universiteit te voorkomen, tot groeiende ergernis van weer vooral de studenten. In de *Studentenalma-*

nak voor 1886 uitten de studenten hun ongenoegen over de kerkelijk hoogleraar C.W. van Manen, die op 13 december 1884 zijn oratie had gehouden, maar al na een paar maanden een benoeming in Leiden accepteerde en zo liet merken Groningen enkel te beschouwen als een 'gradus ad Parnassum'.¹³¹ Toen een paar jaar later de farmaceut Plugge een aanbieding uit Leiden afsloeg, waren de studenten hem daarvoor op zichzelf wel dankbaar, maar lieten zij ook weten dat huns inziens de bloei van de Groningse universiteit pas werkelijk gegarandeerd was 'wanneer de Regeering ophoudt telkens van onze beste krachten naar Holland te trekken, wanneer onze Academie niet langer beschouwd wordt als een Rijksproefstation'.¹³² Die term viel wel vaker, maar de studenten hadden het ook over de 'chronische kwaal, de ongestadigheid der geleerden, die sinds eenige jaren haar gestel ondermijnde [en] haar nog zoo frissche krachten dreigde te sloopen', over de 'landverhuizersdrang van HH. Professoren', en over de 'Hollandsche koorts'.¹³³ Ook op andere manieren lieten de studenten weten verbolgen te zijn over het voortdurend verlies van gewaardeerde krachten aan andere universiteiten. In maart 1905 schreven de voorzitter en secretaris van de letterenfaculteit van het corps minister Kuyper dat hun ter ore was gekomen dat de hoogleraar geschiedenis Bussemaker zou worden voorgedragen ter vervulling van de vacature die was ontstaan door het overlijden van de Leidse hoogleraar Muller, dat dit eerder was gebeurd en dat dat altijd had geleid tot schade aan het onderwijs. Zij vroegen dus de minister te voorkomen 'dat aan de Groningsche Hoogeschool ten behoeve van andere Rijksuniversiteiten haar beste leerkrachten worden onttrokken'.¹³⁴ De minister deed echter niets en Bussemaker ging gewoon naar Leiden. In Groningen kreeg men voor hem in de plaats Johan Huizinga, uiteindelijk geen slechte deal.

Hoogleraren hadden heel verschillende redenen om een aanbieding van een andere universiteit te aanvaarden. De salarissen waren gelijk, maar, hoe vervelend men dat in Groningen ook vond, een hoogleraarschap in Leiden had nog altijd een hogere status dan een in Groningen. Er waren ook meer studenten in Leiden, Amsterdam en Utrecht, zodat een hoogleraar meer invloed op de volgende generatie had, en de academische ziekenhuizen in de andere steden, zeker in Amsterdam, telden meer patiënten, wat meer demonstratie- en onderzoeksmateriaal opleverde. Tenslotte lag nog altijd het centrum van het wetenschappelijke en meer algemeen het culturele leven in Nederland in het westen van het land. Vanuit Leiden of Utrecht was het eenvoudig om de vergaderingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen bij te wonen of deel te nemen aan staatscommissies. Het Nederlandsch Philologencongres, het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres en de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst vergaderden vanaf de jaren negentig weliswaar om de zoveel tijd in Groningen, maar de meeste keren vonden die bijeenkomsten plaats in het centrum of het westen van het land. Daar was en is niet veel aan te doen.

Soms speelden ook strikt particuliere overwegingen een rol. Dat Cort van der Linden in 1890 naar Amsterdam ging, had er veel mee te maken dat deze geboren Hagenaar zich in Groningen wat verloren voelde. Hij was in 1881 door een politieke benoeming in Groningen terechtgekomen, maar hij miste het mondaine leven van de hofstad. Als hij weer eens in Den Haag was, zoog hij de verhalen in over bijvoorbeeld het kleine prinsesje (Wilhelmina), dat met haar gouvernante in Scheveningen was geweest, hoe ze op het strand zo alleraardigst met haar schepje en haar emmertje had gespeeld en hoe ze er door haar zware rode hoed en pluchen mantel wat ouwelijk had uitgezien:

Ik heb [in Den Haag] meer menschen gesproken en meer gehoord in een half uur, dan in een heel jaar in Groningen en in het [Haagsche] Bosch was het verrukkelijk. Hier leeft men en in Groningen veeteert men. Men went aan alles en als men in Groningen blijft, ziet men het niet zoo in, maar ik vind het verschil enorm.¹³⁵

Zijn benoeming in Amsterdam, ook al was dat niet Den Haag, ervoer hij als een heuse verlossing. Bij zijn aantreden in Amsterdam verklaarde hij weliswaar die hij 'niet zonder smart' de banden verscheurde die hem aan Groningen bonden, 'doch Groningen kon niet geven, wat ik hier zal vinden; de groote verscheidenheid van maatschappelijke verschijnselen, de machtige beweging van handel en verkeer, den snellen polsslagen van het leven en de oude historische traditiën van ons volk.'¹³⁶ Maar in Amsterdam bleef hij nog korter dan in Groningen. Toen hij in 1896 raadsadviseur van de minister van Justitie kon worden, liet hij die kans om naar Den Haag terug te keren niet lopen. Een jaar later was hij minister.

Anderen accepteerden een aanbieding van elders omdat hun in Groningen iets naars was overkomen, waar ze elders niet voortdurend aan herinnerd zouden worden. Zo aanvaardde Boissevain, de oudhistoricus, in 1912 een benoeming in Amsterdam omdat kort tevoren in Groningen zijn zoon was overleden, en het besluit van Huizinga eind 1914 om een benoeming in Leiden te accepteren had rechtstreeks te maken met het feit dat eerder dat jaar zijn vrouw, Mary Schorer, aan kanker was overleden. Haar ziekte en dood hadden een schaduw over Huizinga's Groningse bestaan geworpen, waarvan hij als weduwnaar met nog jonge kinderen in Leiden verlost hoopte te worden. Het mooie huis waarin hij woonde – Klein Toornvliet – moest hij opgeven, maar hij deed het zonder hartezeer, omdat het huis te veel herinneringen opriep aan de ziekte die zijn vrouw ten grave had gedragen.¹³⁷

Dat er zo vaak hoogleraren van Groningen naar elders vertrokken, was zonder meer nadelig voor de continuïteit van het onderwijs in Groningen. Ook is het zeker zo dat degenen die door andere universiteiten benaderd werden doorgaans de betere docenten en onderzoekers waren, en dat de zwakke broeders onder de hoogleraren – mensen als Pet en Eijkman – nooit verhuisden. Maar het is raadzaam het nadelige effect ook weer niet al te dramatisch voor te stellen. Tegenover de vertrekkende hoogleraren stonden ook minstens evenzovele collega's die weigerden op aanbiedingen van elders in te gaan, soms zelfs meerdere keren. Wenckebach besloot in 1903 niet in te gaan op het aanbod uit Amsterdam, omdat hij juist een splinternieuwe kliniek in het Academisch Ziekenhuis in Groningen had kunnen betrekken, en in 1910 sloeg hij een aanbieding uit Marburg af, totdat in 1911 een aanbod uit het veel grotere Straatsburg kwam dat hij níét kon weigeren. En het kwam vaker voor dat hoogleraren die Groningen verlieten eerst aanbiedingen uit andere steden hadden gehad, waar ze níét op in waren gegaan. Blok, die dus in 1894 naar Leiden vertrok, had daarvoor de mogelijkheid gehad om in Amsterdam en Utrecht te komen, maar hij had, soms na enig onderhandelen, er beide keren de voorkeur aan gegeven in Groningen te blijven. Achteraf lijkt het voor de hand te liggen waarom: hij kon uitrekenen wanneer Fruin met emeritaat zou gaan (1894) en diens opvolger wilde hij wel worden. Maar het lag allerminst vast dat hij na Fruin's emeritaat naar Leiden zou gaan, want er was een sterke neiging in de Leidse letterenfakulteit om na het vertrek van Fruin met slechts één hoogleraar geschiedenis genoe-

gen te nemen (dat zou dan Muller zijn) en de vrijgekomen plaats te bestemmen voor een oudhistoricus. Als die partij het in de faculteit gewonnen had, was Blok in 1894 gewoon in Groningen gebleven – waar hij het overigens best naar zijn zin had. Ten slotte is iets om rekening mee te houden het feit dat uitgerekend de grootste sterren aan het Groningse firmament – Kapteyn, Heymans, Hamburger – nooit zijn vertrokken, hoeveel aanbiedingen ze ook kregen. Heymans is zes keer door een andere universiteit benaderd: Leiden, Utrecht, Amsterdam, Halle, Bonn en Berlijn, maar steeds bleef hij Groningen trouw. Kapteyn kon in 1896 naar Utrecht en in 1908 naar Leiden, maar hij verkoos in Groningen te blijven. Met andere woorden, het was zeker niet zo dat de Groningse universiteit het altijd moest afleggen tegen de andere Nederlandse universiteiten, en ook het buitenland had niet per se iets voor op Nederland.

Tegenover de nadelen van de brain drain naar andere universiteiten stonden bovendien voordelen. Rector magnificus Van Helten maakte daar in 1894 een opmerking over. Het leek hem goed als studenten meerdere gezichtspunten leerden kennen en meer dan één methode aanleerden. In Duitsland werd dat bereikt doordat studenten aan meer dan één universiteit studeerden, maar in Nederland was dat ongebruikelijk en bleven de studenten hun hele studietijd op één plek, tot en met de promotie. In Groningen werd dat echter ten dele goedgemaakt, vond Van Helten, door de snelle wisseling van hoogleraren, waardoor de studenten toch bij meer dan één docent konden studeren. De ‘instabiliteit’ van het hooglerarenbestand in Groningen had dus ook zijn lichtzijde.¹³⁸

Een ander voordeel van de brain drain was dat hoogleraren vertrokken voordat ze over het hoogtepunt van creativiteit heen waren. Blok, om hem maar weer als voorbeeld te nemen, was in de jaren dat hij in Groningen doceerde ongelooflijk actief en vernieuwend. Zijn oratie liet werkelijk een nieuw geluid horen: in de geschiedenis moest de ontwikkeling van de maatschappij centraal komen te staan, een gezichtspunt dat in een tijd van sociale onrust en opkomend socialisme ieders aandacht moest trekken.¹³⁹ Blok nam verder allerlei initiatieven waarvan de Groningse historische wereld tot op de dag van vandaag de vruchten plukt: hij richtte in 1886 het Historisch Genootschap op, en initieerde de moderne bestudering van de geschiedenis van de noordelijke gewesten. In de colleges, die ook op het archief werden gegeven, maakte Blok korte metten met de goedgelovigheid waarmee de oudheidminnaars in het verleden de fantastische verhalen over de geschiedenis van de noordelijke gewesten hadden naverteld; aan de hand van de oorkonden in het archief, op betrouwbaarheid getoetst aan de hand van de in Duitsland ontwikkelde regels, kon Blok vaak een heel ander verhaal vertellen. Verder was hij nauw betrokken bij de oprichting van het Groninger Museum van Oudheden in 1891 en richtte hij in 1893 met enkele collega's het tijdschrift *Museum* op. De oprichting van een archiefschool in Groningen ging niet door, maar Blok creëerde wel een nauwe band tussen de historische opleiding en de rijksarchieven in Noord-Nederland, met name het archief in Groningen, waar J.A. Feith de scepter zwaaide en dat onder diens bezielende leiding – met op enige afstand de stimulerende belangstelling van Blok – een professionele, wetenschappelijk geleide instelling werd. Veel van wat Blok deed, deed hij in samenwerking met anderen, want hij geloofde heilig in de meerwaarde van wetenschappelijke coöperatie. Wetenschap was niet langer uitsluitend het werk van één individu, maar kon ook als een gemeenschappelijk project uitgevoerd

worden. Dat teamwork leidde tot een *Gedenkboek der Reductie van Groningen in 1894*, tot de uitgave van het *Oorkondenboek van Groningen en Drente (1894-1896)* en tot de eerste bundel opstellen uit de koker van het Historisch Genootschap onder de titel *Historische avonden (1896)*. Ten slotte had Blok nog de energie om tijdens de grote vakantie, die zijn gezin in Noordwijk doorbracht, archiefreizen door heel Europa te maken om materiaal op te sporen dat van belang was voor de Nederlandse geschiedenis. 'Hij gaf lucht aan onze geschiedvorsing, zette in de huiskamer van onze toen nog al te vaderlandsche geschiedenis de ramen open,' aldus een latere Groningse historicus.¹⁴⁰ Kortom, de kleine, bebrilde Blok was, zoals Fruin dat aanduidde, 'een levenwekkende man', die veel voor het aanzien van de Groningse universiteit heeft gedaan. In Leiden heeft hij daar geen vervolg aan gegeven, misschien omdat alles in Leiden al zo goed geregeld was, maar misschien toch ook omdat de stuwkracht van Blok wat uitgeput raakte, nu hij een gearriveerd historicus was geworden en zich daar ook naar ging gedragen. Zijn opvolger in Groningen, Bussemaker, was een bekwaam historicus, maar verder geen groot licht en daarom was het des te plezieriger dat de Leidse universiteit hem in 1905 als opvolger van de plotseling overleden Muller wilde hebben. Zo kwam in Groningen de weg vrij voor Johan Huizinga, die op volstrekt eigen wijze de Groningse historische opleiding weer het cachet gaf dat onder Bussemaker had ontbroken – totdat ook Huizinga naar Leiden ging en net als Blok geleidelijk de gezeten hoogleraar geschiedenis werd die op een prettige manier schreef wat men in betere kringen graag hoorde.¹⁴¹

Heymans had het al in 1909 gezegd. Dat er betrekkelijk vaak hoogleraren vertrokken, hoefde niet alleen maar een nadeel te zijn. Als er zittende hoogleraren vertrekken, kan de universiteit telkens weer nieuwe, jonge krachten aanstellen, 'bij wie het vermogen om den klokslag der tijden te hooren nog niet is afgestompt'. Alleen, de trek naar andere universiteiten moet ook weer niet te sterk worden, want dan lijdt een universiteit wel schade. Laat daarom degenen die een aanbieding krijgen, zo betoogde Heymans, het belang van de universiteit die hun de kans gaf zich wetenschappelijk te ontwikkelen bij de afweging meewegen. Dat 'besef van verplichting' herkende hij bij Kapteyn, Sijmons en Hamburger, die alle drie net een aanbieding van elders hadden afgewezen, en het zal zeker ook bij zijn eigen afwegingen een grote rol hebben gespeeld.¹⁴² Mede dankzij deze coryfeeën vielen de nadelige effecten van de brain drain wel mee en stond het regelmatige vertrek van hoogleraren naar andere universiteiten het herstel en de bloei van de Groningse universiteit niet in de weg. De vrees van sommigen in 1876 dat Nederland niet over voldoende intellectueel potentieel beschikte om vier universiteiten op een behoorlijk niveau te bemensen, werd niet bewaarheid. Leiden, Utrecht en Amsterdam bloeiden en ook de Groningse universiteit herstelde zich glansrijk van de diepe inzinking die haar rond 1870 aan de rand van de afgrond had gebracht. In de dynamiek en de expansiedrang die Nederland in het begin van de twintigste eeuw vertoonde, deelde zij ten volle en er werd hard aan gewerkt om van haar ook een internationaal vooraanstaande universiteit te maken.

8 APOTHEOSE (1913-1914)

‘Groote gebeurtenissen werpen hun schaduw vooruit,’ zei rector magnificus Nijhoff in september 1912 bij de opening van het academisch jaar. Hij dacht daarbij niet aan oorlog of revolutie, maar aan de viering van het driehonderdjarig bestaan van de Groningse universiteit in 1914. In 1714 was er weinig reden voor een feest geweest, in 1814 had de senaat amper tijd gehad om iets voor te bereiden en in 1864 had de universiteit er zo slecht voor gestaan dat de ware feeststemming had ontbroken. In 1914 moest het allemaal anders worden, nu moest het een schitterend feest worden dat lang in de herinnering zou blijven hangen, een feest voor de universiteit, voor de stad, voor de wetenschap, voor de beschaving in het algemeen. Het grote lustrum zou de periode van herstel en wederopbloei van de Groningse universiteit op grandioze wijze afsluiten en haar eens en voor altijd internationaal op de kaart zetten. 1914 zou een memorabel jaar worden.

ZELFBEWUST INTERNATIONALISME

De voorbereidingen voor het lustrum van 1914 vonden plaats op een golf van nationalistisch getint ‘internationalisme’ die in die periode over Nederland sloeg. Het land had zich sinds de achttiende eeuw zo veel mogelijk buiten de grote politiek gehouden. Als handelsnatie had Nederland baat bij stabiele internationale verhoudingen, maar als er conflicten waren, hield de regering zich daar het liefst buiten. Aan het eind van de negentiende eeuw begon de stemming te veranderen. Het land had dan misschien amper politieke *macht*, maar kon juist daardoor veel beter dan de grote landen opkomen voor het belang van het internationale recht. Omdat het land klein was en machteloos, hoefden de grote landen immers niet te denken dat het Nederlandse pleidooi voor het internationaal recht een verkapte manier was om de eigen positie te versterken. Nederland kon zich opwerpen als de belangeloze hoeder van het recht bij grote internationale conflicten – wat op een bepaalde manier natuurlijk toch weer een uiting van nationalisme was.

Het was aarzelend begonnen. Na 1870, toen de Frans-Duitse Oorlog de positie van Nederland in gevaar leek te brengen, was in er ons land een bescheiden vredesbeweging naar voren gekomen. Deze was geconcentreerd in het (wij zouden zeggen ‘de’) Algemeene Nederlandsche Vredesbond, die pleitte voor arbitrage als middel om internationale conflicten te beslechten.¹ Na het wegebben van de spanningen halverwege de jaren zeventig van de negentiende eeuw was de Vredesbond wat ingezakt, maar de

toenemende spanningen tussen met name Duitsland enerzijds en Rusland, Frankrijk en Engeland anderzijds bliezen de beweging na 1890 nieuw leven in. In deze tijd ontstonden ook afdelingen in Groningen – waarbij Groningse studenten nadrukkelijk het voortouw namen.² De eerste Haagse Vredesconferentie in 1899 – op initiatief van tsaar Nicolaas II bijeengekomen om over ontwapening en oorlogsrecht te praten – leek een succes voor de Vredebond: Nederland was gekozen als plaats om over vrede en recht te spreken. Een van de besluiten op de conferentie was de oprichting van een Permanent Hof van Arbitrage, dat in Den Haag moest komen. Maar de Vredebond had, uit onvermogen of overdreven voorzichtigheid, rondom de conferentie zo weinig van zich laten horen dat het in 1901 moest fuseren met de veel activistischer Nederlandsche Vrouwenbond ter Internationale Ontwapening. Samen gingen zij verder als de Algemeene Nederlandsche Bond ‘Vrede door Recht’.³ Aan het karakter van de beweging – pacifistisch, pleitend voor arbitrage en ontwapening – veranderde dat weinig. Maar ook de Bond ‘Vrede door Recht’ leek nog weinig gewicht in de schaal te kunnen leggen. De internationale wapenwedloop ging onverminderd door, Engeland bouwde slagschepen van ongekeerde proporties (de dreadnoughts) en het Duitse Rijk wilde daar vervolgens niet voor onderdoen. Er werden ook nieuwe wapens ontwikkeld, zoals vliegtuigen, luchtschepen en ‘onderzeesche boten’. De Russisch-Japanse Oorlog (1904-1905) toonde aan dat de grote mogendheden niet aarzelden om naar de wapenen te grijpen als dat zo uitkwam, en op de tweede Haagse Vredesconferentie in 1907 blokkeerden de Duitsers elke bespreking van ontwapening; er werd gesproken over het oorlogsrecht, maar meer ook niet. Tijdens de conferentie werd wel de eerste steen gelegd voor het Vredespaleis, het onderkomen voor het Permanente Hof van Arbitrage, financieel mogelijk gemaakt door de Amerikaanse staalmagnaat Andrew Carnegie.

Aan de frustratie over het uitblijven van concrete resultaten kwam een einde door de publicatie van een bevlogen opstel van de nog jonge Leidse rechtsgeleerde Cornelis van Vollenhoven in *De Gids* van november 1910, ‘De roeping van Nederland’.⁴ Van Vollenhoven, die in Leiden Nederlands-Indisch recht doceerde en een autoriteit was op het terrein van het adatrecht, was een vurig nationalist, die in een internationale taak voor Nederland dé mogelijkheid zag om de vroegere glorie van ons land te herstellen. In september 1910 had hij op een internationaal studentencongres in Leiden een lezing gegeven over de plaats en de taak van Nederland tegenover het buitenland, in het bijzonder ten opzichte van de vredesbeweging, en die rede werkte hij uit tot een artikel, dat een paar maanden later in *De Gids* verscheen. Van Vollenhoven betoogde dat het tijd werd het idee van de lijdende vrede, dat door de vredesbeweging werd gepropageerd, te vervangen door het veel praktischer idee van de strijdende vrede. Arbitrage en ontwapening, de favoriete middelen van de pacifisten, waren immers niet genoeg om de wereldvrede te bewerkstelligen. Er was ook en in de eerste plaats behoefte aan een krijgsmacht die de landen die zich niet stoorden aan gerechtelijke uitspraken of een aanvalsoorlog begonnen, kon dwingen de afspraken alsnog na te leven of de aanval te staken. Zo’n internationale politiemacht zou als het ware de sterke arm van het Permanente Hof van Arbitrage zijn. De vraag was alleen: wie nam het initiatief om die vredesmacht te formeren? Het zou niet geloofwaardig zijn als een van de grote mogendheden ermee zou komen, maar als een van de kleinere naties de eerste stap zou zetten, zou zij zomaar de impasse op dat terrein kunnen doorbreken. Van alle kleine naties in Europa

was Nederland het geschiktst om die rol op zich te nemen. Er waren aanknopingspunten genoeg: in de zeventiende eeuw was Nederland de bakermat van het volkenrecht geweest, in Den Haag werden sinds 1893 conferenties over de uniformering van het internationaal privaatrecht gehouden, alsmede twee vredesconferenties, en sinds 1910 was het land belast met de voorbereiding van een derde conferentie in 1915. Nederland stond bovendien op het punt in 1913 te herdenken dat het honderd jaar daarvoor zijn onafhankelijkheid had herwonnen. Dat zou een goed moment zou zijn om de rol die de Republiek ooit op internationaal gebied had gespeeld weer op zich te nemen. De Nederlandse regering zou in 1913 moeten verklaren bereid te zijn een deel van de vloot en de havens (in Nederland en in de koloniën) beschikbaar te stellen voor een internationale krijgsmacht die de wereldvrede moest bewaken. Zo zou het onderwerp ook op de agenda komen van de derde vredesconferentie in 1915. Nederland, betoogde Van Vollenhoven, zou de achting van zichzelf en van anderen verdienen 'als het, bij de voltooiing van het Vredespaleis, den ondergang der verstoorde wereldorganisatie in 1813 weet te vieren door een daad, die het begin beteekent van een gewaarborgde wereldorganisatie'.⁵ Natuurlijk was het nog maar een begin, zoals Nederland ook nog maar net begonnen was de oude inertie van zich af te schudden:

Van dit ideaal [de wereldorganisatie] zijn wij nog ver verwijderd. De dageraad is gekomen, maar het is nog nacht. Op misschien een paar socialistische leiders na, zien wij den advent van de internationale statengemeenschap nog niet; en de herleving van onzen stam in later jaren heeft nog pas veel te weinigen aangetast.⁶

Maar het kón, Nederland kon in naam van het recht weer een leidende rol op het wereldtoneel spelen.

Het artikel maakte enthousiaste reacties los. Nu Van Vollenhoven zich uitgesproken had, begonnen opeens ook gerespecteerde geleerde juristen zich voor het vredesvraagstuk interesseren. Het was nu immers van een ietwat wereldvreemde aangelegenheid een praktisch-organisatorische zaak geworden. Maar ook de Bond 'Vrede door Recht' zag zijn ledenaantal flink groeien en verwierf door de toestroom ook van geleerden en hoogwaardigheidsbekleders (Van Vollenhoven zelf werd in 1912 lid) het aanzien dat hij daarvoor had moeten missen.⁷ Desondanks gebeurde er op officieel niveau weinig. De Nederlandse regering was voorzichtig en wachtte vooral af. De opening van het Vredespaleis ging voorbij zonder dat er bijzondere initiatieven werden gelanceerd. Daarom probeerde Van Vollenhoven het in 1913 opnieuw, in de aanloop van de viering van honderd jaar herstel van Nederlands onafhankelijkheid in november van dat jaar. Hij gaf 'De roeping van Nederland' opnieuw uit, nu in een kleine bundel met nog een paar andere opstellen over hetzelfde onderwerp.⁸ In het boekje, dat weer alom werd geprezen, is het ongeduld van Van Vollenhoven duidelijk te voelen. Het veiligstellen van de vrede door middel van een internationale politiemacht, was een urgente zaak, het moest nú gebeuren. De tijd was er rijp voor, Nederland moest zijn internationale rol hernemen. Eenvoudig en makkelijk zou het niet zijn. Er was namelijk niet alleen behoefte aan mensen die zich moesten toerusten voor de internationale rol van Nederland, ook de binnenlandse en koloniale bloei vergde veel menskracht. 'Elke Nederlander dele zich zelve in,' verklaarde Van Vollenhoven:

Die nieuwe bloei van Nederland immers staat pas aan zijn aanvang. Er is in de West en in den vreemde (te land en te water), maar ook in Holland en in Indië zelf, nog een reuzentaak te verrichten. De twintigste eeuw moet uit ons weer haar Christiaan Huygens en haar Spinoza verwekken, haar Rembrandt en haar Vondel, haar Grotius en haar De Witt.⁹

Daarom moest Nederland de derde vredesconferentie tot een succes maken, in de wetenschap 'dat wij tot roem terug kunnen keeren door een internationale rol van nu'.

Ook Groningen deelde in het nieuwe zelfbewuste internationalisme dat zich meester leek te maken van Nederland. De hoogleraar staats- en administratief recht Von Eysinga (aangetreden in 1908) had tijdens zijn studie in Leiden de inspirerende invloed van Van Vollenhoven ondergaan en vereerde zijn leermeester als de evenknie van Hugo Grotius, de grondlegger van het volkenrecht. Natuurlijk liet Van Eysinga zijn studenten delen in zijn enthousiasme over de ideeën van Van Vollenhoven. Daar kwam bij dat Van Eysinga ook lid was van de voorbereidingscommissie van de derde Haagse vredesconferentie (dat was de commissie die Van Vollenhoven rechtstreeks had aangesproken).

Maar Groningers namen ook hun eigen initiatieven. In 1903 was er op initiatief van de industrieel Jan Evert Scholten in Groningen een zogenaamde 'wereldtentoonstel-

Afb. 61 De hoogleraar W.J.M. van Eysinga, hoogleraar staatsrecht en leerling en bewonderaar van de Leidse volkenrecht deskundige Cornelis van Vollenhoven. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

ling' gehouden, een wat grootse benaming voor een nijverheidstentoonstelling met enige internationale uitstraling (er was onder andere een Japanse pagode nagebouwd, die veel bekijks trok). Uit die tentoonstelling was een nieuwe organisatie voortgekomen, De Centrale. Vereeniging tot bevordering van den bloei van Groningen, onder voorzitterschap van Scholten. Deze broedde op nieuwe initiatieven om Groningen in de kijker te spelen. In april 1911 schreef Scholten de leden van de oorspronkelijke tentoonstellingscommissie aan met de vraag of zij mee wilden doen aan de oprichting van een NV Maatschappij tot exploitatie van een tentoonstelling in de stad Groningen. Toen het plan goed bleek te vallen, werd in mei 1911 de hele burgerij van Groningen uitgenodigd als aandeelhouder in te tekenen (de NV meende 100.000 gulden nodig te hebben om het plan door te kunnen zetten). De doelstelling was niet alleen een financieel rendabele tentoonstelling te organiseren, maar ook om het vreemdelingenverkeer in Groningen te stimuleren. Het was belangrijk 'dat Groningen, welks beteekenis in Nederland wordt onderschat, nu eens laat zien, wat het beteekent en wat het kan bereiken'. Om dat te bereiken moest er wel 'een flink, sympathiek, ook buiten onze omgeving de aandacht trekkend idee [aan] ten grondslag liggen'.¹⁰ Wat dat idee was, bleef nog even in het midden.

De man die uiteindelijk met het dragende idee kwam, was mr. P.J.F.H. van de Rivière, directeur van de liberale *Provinciale Groninger Courant*, voorzitter van de Vereeniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer in Groningen en een goede bekende van Scholten.¹¹ In Groningen werd net als in de rest van het land met zorg kennisgenomen van de oplopende internationale spanningen. De angst leefde bij Van de Rivière dat de grote mogendheden in hun onderlinge machtsstrijd geen respect zouden opbrengen voor de kleinere naties die tussen hen in lagen en dat zij deze landen zouden inlijven. Dat zou én voor die kleine landen én voor de grote mogendheden zelf ongunstig zijn, want de beschaving van de kleinere landen had Europa iets speciaals te bieden: deze zes landen (Van de Rivière dacht aan Nederland, België, Zwitserland, Denemarken, Noorwegen en Zweden, de zes naties die ook Van Vollenhoven in het vizier had gehad toen hij 'De roeping van Nederland' had gepubliceerd) waren minder vatbaar voor nationale zelfgenoegzaamheid dan de grote naties, stonden veel meer open voor invloeden van buiten en konden daardoor als verbindingsschakel tussen de grotere naties fungeren. Om ervoor te zorgen dat hun belangen werden gerespecteerd zouden de kleinere naties nauwer moeten gaan samenwerken, vooral op cultureel en economisch vlak. Als men er in Groningen in zou slagen samen met vertegenwoordigers van de andere kleine staten een wereldtentoonstelling te organiseren, die vervolgens langs de andere landen zou reizen, en als men tegelijk in 1914 een conferentie zou organiseren waar wederom vertegenwoordigers van de zes kleinere staten over gemeenschappelijk belangen zouden praten, zou niet alleen Groningen op de kaart zijn gezet, maar ook een belangrijke bijdrage zijn geleverd aan het vrede-door-recht-ideaal. Het congres zou natuurlijk mooi gecombineerd kunnen worden met de viering van het driehonderdjarig bestaan van de Groningse universiteit.

De vijf andere kleine naties moesten nog wel voor dit plan gewonnen worden en daarom werden in het voorjaar van 1912 gedelegeerden van het organiserend comité dat zich inmiddels geformeerd had, naar de verschillende landen gestuurd. Ze hadden een aanbeveling op zak van de minister van Buitenlandse Zaken, jhr.mr.dr. R. de

Marees van Swinderen (afkomstig uit een Gronings geslacht van bestuurders en zelf in 1886 in Groningen gepromoveerd op een proefschrift over het Suezkanaal) en konden daardoor met allerlei hoogwaardigheidsbekleders en opinieleiders spreken. Van de Rivière ging naar Scandinavië, terwijl H.J. Kiewiet de Jonge, ooit student klassieke talen in Groningen, later conrector en rector van het gymnasium in Dordrecht en vooral medeoprichter van het Algemeen Nederlandsch Verbond, op uitnodiging van het comité naar Zwitserland ging. Deze gedelegeerden stuurden berichten over groot enthousiasme naar Groningen, maar roerden tegelijk wat heikle punten aan. De Denen bijvoorbeeld wilden alleen meedoen als de uitnodiging zou uitgaan, niet van een particulier comité in Groningen, maar van de Nederlandse regering. Maar als het een regeringszaak werd, waarom zouden de tentoonstelling en de conferentie dan in Groningen gehouden moeten worden? Ook in Zwitserland, waar men over het algemeen zeer geïnteresseerd was, leefde datzelfde bezwaar: waarom Groningen?¹² Nog problematischer was dat Zweden – dat zichzelf overigens niet direct als een kleine natie beschouwde – liet weten in 1914 onmogelijk mee te kunnen doen omdat er dan net in Malmö een grote Baltische tentoonstelling zou plaatsvinden.

Het organiserend comité besprak de bevindingen van de verkenneren in mei 1912, maar het duurde even voordat men besloten had wat de volgende stap moest zijn. Dat de tentoonstelling niet in 1914, maar in 1915 gehouden zou moeten worden, wilde men althans de steun van de noordelijke landen behouden, was duidelijk, maar als het initiatief een landelijk karakter moest krijgen, kon Groningen dan wel de plaats blijven voor de tentoonstelling annex conferentie? Men aarzelde en besloot voorlopig in 1913 alleen vanuit De Centrale een Groningse bijdrage te leveren aan het nationale 'Plan 1913'. In de zomermaanden van 1913 wilde men de vele buitenlandse toeristen die voor de opening van het Vredespaleis, de daaromheen georganiseerde conferenties, en de festiviteiten rond het honderdjarige herstel van de onafhankelijkheid naar Nederland kwamen, kennis laten maken met de aantrekkelijkheden van het land, ook in de provincie Groningen. Er werd in Groningen een tentoonstelling van moderne kunst georganiseerd en in de maanden juli en augustus 1913 vertrok elke dag 's ochtends een bus van de Grote Markt om de inzittenden gedurende een acht uur durende rondrit te informeren over de Groningse nijverheid in al haar diversiteit: van grote boerderijen op het Hogeland tot de aardappelmeelfabrieken in de oude Veenkoloniën. Voor wie wat mee wilde nemen naar huis, was er het fotoalbum *Groningen 1913*, dat in honderd foto's dezelfde rijkdom van de provincie tentoonspredde. Ook de universiteit had haar steentje bijgedragen. Het college van curatoren had een subsidie gegeven, tussen de foto's van fabrieken, bankgebouwen en scheepswerven stonden ook afbeeldingen van het Academiegebouw en enkele laboratoria en in de inleiding waren korte hoofdstukken over verschillende onderdelen van de universiteit opgenomen.

Of het 'Plan 1913' aan zijn verwachtingen heeft voldaan, is onduidelijk, maar het Negende Internationale Physiologencongres, dat in september 1913 in Groningen onder leiding van de fysioloog Hamburger werd gehouden (daarover later meer) was een groot succes en toen hakten Scholten en de zijnen de knoop ook maar door: het plan voor een tentoonstelling en een conferentie van de zesstatenbeweging in Groningen werd doorgezet. In december 1913 ging er een circulaire uit om naast het Groningse comité een nationaal comité op te richten, waarbij men in eerste instantie dacht aan

deelname van oud-Groningers, van wie men mocht verwachten 'dat hun de roem van Groningen ter harte [ging]'.¹³ In Leiden werden bijvoorbeeld, overigens zonder succes, slechts die hoogleraren aangeschreven die uit Groningen kwamen: Heeres, Kamerlingh Onnes en Willem de Sitter (een oud-leerling van Kapteyn). In een begeleidende circulaire werden nogmaals de doelstellingen van de zesstatenbeweging uiteengezet. Behalve 'versterking van het nationaliteitsgevoel', de bevordering van de invloed van de beschaving van de kleinere landen op de algemene beschaving en het aanknopen van nauwere economische betrekkingen tussen de zes landen was een nadrukkelijk beleden doel ook om 'door stelselmatige samenwerking een krachtige, praktische propaganda voor de idee van vrede-door-recht te maken'. Omdat kleinere landen niet zo zelfgenoegzaam zijn als grotere en openstaan voor invloeden van buiten, kunnen zij vooral meewerken aan een gezond internationalisme:

Daarbij komt dat in de kleinere staten niet alleen liefde voor, maar ook belang bij den wereldvrede is, wat niet in die mate het geval is bij de groote staten. Twee redenen dus, om de propaganda, in den ruimsten zin, voor de vrede-door-recht beweging van de kleinere staten te doen uitgaan.¹⁴

Als middelen dachten de initiatiefnemers aan het opzetten van een internationale vereniging, het houden van congressen, te beginnen in Groningen, het uitgeven van een veeltalig tijdschrift (*De Zes Staten*), het organiseren van een rondreizende tentoonstelling, het mogelijk maken van directe berichtgeving tussen de landen (nu liep alles nog via de persbureaus in Berlijn), het opzetten van vrouwenverenigingen en de uitwisseling van professoren van de universiteiten van de deelnemende landen. Wie aarzelde zich aan te melden voor het nationale comité of gewoon meer wilde weten, kon terecht op twee informatieavonden die in februari en maart 1914 in Amsterdam en Groningen zouden worden gehouden en waar Van de Rivière nadere toelichting op de plannen zou geven.

Met deze zesstatenbeweging had de Groningse universiteit op zichzelf weinig te maken. Het comité van Scholten bestond uit Groningse ondernemers, bankiers en rechters, aangevuld met Van de Rivière als enige 'intellectueel'. Slechts een enkele hoogleraar tekende in toen er geld moest worden opgehaald, te weten de jurist Pet, de psychiater Wiersma en de anatoom Van Wijhe. Het was eerder andersom: het succes van het Physiologencongres van Hamburger had juist het voorbeeld gegeven dat de zesstatenbeweging nodig had om door te zetten. Maar dat was geen wonder: de internationale evenementen van de universiteit, in het bijzonder het Negende Internationale Physiologencongres in 1913 en de lustrumviering in 1914, waren doortrokken van hetzelfde internationalisme waar Scholten en de zijnen door waren aangeraakt. Men durfde nu in Groningen groot te denken, men dacht nu internationaal.

DE DECORATIE VAN HET ACADEMIEGEBOUW

Het vieren van een gewoon lustrum, om de vijf jaar, liet de universiteit graag over aan de studenten. Het feestbeluste *Vindicat* was elke vijf jaar wel bereid een lustrumweek te organiseren, met een maskerade, een muziekkuitvoering, een bal en andere verma-

kelijkheden. In 1909 had Vindicat op die manier nog het tweehonderdvijfennegentig-jarig bestaan van de universiteit luister bijgezet. Maar nu het derde eeuwfeest naderde, namen senaat en curatoren zelf het initiatief tot het organiseren van het lustrumfeest, om daarmee de bloei en internationale standing van de universiteit goed te doen uitkomen. Wat men niet bevroedde, was dat de voorbereiding van dit feest aan het licht zou brengen dat het niet helemaal duidelijk was wie eigenlijk de universiteit vormden en wie namens haar konden optreden: de hoogleraren of de curatoren. De hybride bestuursvorm van de universiteit, die gewoonlijk weinig problemen opleverde, zou de interne verhoudingen even flink op de proef stellen.

Van meet af aan was duidelijk dat de senaat het feestprogramma zou opstellen, maar voor de financiën en allerlei faciliteiten waren de hoogleraren afhankelijk van het college van curatoren. De curatoren wisten wat er van hen verwacht werd en begonnen ruim op tijd met de voorbereidingen.¹⁵ Hun eerste zorg was het verfraaien van het hoofgebouw van de universiteit, het Academiegebouw aan de Broerstraat. In 1909 was dit gebouw tamelijk kaal opgeleverd: aan inwendige decoratie was niets gedaan, de muren waren hagelwit of grijs geverfd en de ramen waren van eenvoudig vensterglas voorzien. Het Oud-studentenfonds van 1906 had weliswaar geld bijeengebracht om het nieuwe Academiegebouw verder aan te kleden, maar het orgel dat men in gedachten had was vervangen door een torenklok, en aulaleringen van buitenlandse coryfeeën van de wetenschap hadden de voorkeur gekregen boven nieuwe wandschilderingen in de aula die de kunstschilder Antoon Derkinderen had moeten ontwerpen.¹⁶

De eerste stap op weg naar een fraai gedecoreerd Academiegebouw was de schenking door een onbekend gebleven particulier van 1000 gulden voor een gedenkraam in het trappenhuis van het Academiegebouw, dat momenten uit de geschiedenis van de universiteit zou moeten uitbeelden. De president-curator meldde deze schenking in de vergadering van het college in januari 1910. Het was te weinig om er wat mee te kunnen doen, maar voorlopig werd het in een fonds gestort, dat werd beheerd door de secretaris van het college onder toezicht van datzelfde college, en de gedachte was om er later, als er meer geld was binnengehaald, een groot gebrandschilderd raam mee te bekostigen, dat zou kunnen worden vervaardigd door de glasschilder Jan Schouten in Delft. Het was al snel duidelijk dat op dit punt gemeente en provincie graag bijsprongen, en zij stelden zich garant voor het benodigde bedrag. Het decoreren van het Academiegebouw behoorde echter tot de competentie van de rijksbouwkundige, Vrijman, en deze wilde, om de schijn van bevoordeling van welke kunstenaar dan ook te vermijden, een prijsvraag uitschrijven. Het regeringsbeleid inzake de kunsten was nog steeds gebaseerd op Thorbeckes principe dat de regering op kunstgebied geen oordeel kon en mocht hebben. Moest er toch een oordeel uitgesproken worden, dan diende dat te gebeuren door middel van een prijsvraag, waarbij een onafhankelijke jury de inzendingen diende te beoordelen. Niet iedereen dacht daar nog zo over en toen in de Kamer bij de behandeling van de onderwijsbegroting eind 1910 aan de orde kwam of de gelden die in 1909 bijeengebracht waren toen het publiek tegen betaling van entreegeld het nieuwe Academiegebouw had mogen bezichtigen, aangewend mochten worden voor de decoratie van het gebouw en in het bijzonder voor het gedenkraam, drongen verschillende Kamerleden erop aan in ieder geval uitsluitend Nederlandse kunstenaars in aanmerking te laten komen voor de opdracht. De minister bracht de wens om een Ne-

derlandse kunstenaar de opdracht te gunnen in september 1910 nadrukkelijk aan de Groningse curatoren over.

Maar de curatoren lieten Vrijman geheel vrij en deze was niet van plan zich alleen tot de Nederlandse kunstenaars te richten. Nadat gemeente en provincie inderdaad 8000 gulden beschikbaar hadden gesteld voor een gedenkraam, als bevestiging van de aloude band tussen universiteit, stad en gewest, schreef Vrijman op 1 juni 1911 een internationale prijsvraag uit – in het Frans gesteld – voor een ontwerp van een gedenkraam. Juryleden waren de vroegere referendaris van de Afdeling Wetenschap en Kunsten van het ministerie van Binnenlandse Zaken, jhr. Victor de Stuers (sinds 1901 Kamerlid), de Haagse schilder – van Groningse komaf – H.W. Mesdag en Vrijman zelf. In het najaar van 1911, bij de behandeling van het voorlopig verslag van de rijksbegroting, maakten Kamerleden daar opnieuw kritische opmerkingen over. Het zou niet te verdedigen zijn, gezien de bloeiende staat van de glasschilderkunst in Nederland, dat de prijs naar een buitenlandse kunstenaar zou gaan. Een rijksgebouw, gedecoreerd met rijksbijdragen, zou toch niet kunnen worden gedecoreerd met een werk ‘uit den vreemde, dat zeker het nationale karakter mist’. Hier botsten duidelijk nationale trots en internationale pretenties met elkaar. Toch, ondanks de aandrang om een Nederlander aan het werk te zetten, ging de prijs op 13 november 1911 naar een buitenlands duo: de gebroeders Rudolf en Otto Linnemann, die in Frankfurt aan de Main een goedlopend atelier voor gebrandschilderde ramen hadden. De jury had in totaal 24 inzendingen moeten beoordelen en gaf de voorkeur aan een tamelijk traditionele voorstelling van Ubbo Emmius en de vijf andere hoogleraren van het eerste uur (en twee pedellen), met aan hun voeten allegorische figuren met modellen van de drie academiegebouwen die Groningen sinds 1614 had gekend. De bovenste helft van het raam was vrijgehouden om het licht goed in het trappenhuis te kunnen toelaten en helemaal bovenin was het rijkswapen aangebracht.

De kritiek op het prijswinnende ontwerp, dat na de bekendmaking zowel in Groningen als in Amsterdam werd geëxposeerd, was niet mals. In een artikel in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 27 november 1911 noemde de auteur het een ‘onkunstzinnig, oppervlakkig compromis’. Ook in de Kamer was er weer kritiek. Maar De Stuers, zowel lid van de jury als Kamerlid, verdedigde de keuze voor een niet-Nederlandse kunstenaar met verve. Volgens hem bestond er helemaal geen specifiek Nederlandse glasschilderkunst en een internationale prijsvraag dwong de Nederlandse glazeniers alleen maar om zich van hun beste kant te laten zien. Als dan een buitenlandse kunstenaar won, betekende dat eenvoudig dat de Nederlandse glaskunst nog niet op internationaal niveau was gekomen. De Stuers ging er maar aan voorbij dat de uitgesproken traditionele smaak van de juryleden veel moderne Nederlandse kunstenaars waarschijnlijk afgehouden heeft om überhaupt deel te nemen aan de competitie. Bovendien vonden velen dat de gebroeders Linnemann eigenlijk helemaal geen kunstenaars waren, maar eerder ambachtslieden zonder artistieke pretenties. Dat zij enkele wijzigingen die de jury in het ontwerp wilde aanbrenge zonder mankeren overnamen, pleitte ook niet in hun voordeel. Een ambachtsman is plooibaar en schikt zich naar zijn opdrachtgevers, een echte kunstenaar zou dat nooit accepteren. In Groningen bleef het echter opvallend stil. Speciaal voor de leden van de senaat werden de kartons van alle inzendingen op een kijkdag tentoongesteld, maar enig protest tegen de toekenning van de prijs aan de gebroeders Linnemann werd

DE STUERS IN GRONINGEN

Victor de Stuers was een voor de hand liggende kandidaat als jurylid die over het ontwerp van de gedenkramen moest oordelen, maar misschien speelde ook mee dat hij en president-curator Geertsema elkaar nog van vroeger kenden. In 1866 had De Stuers een prijsvraag van de juridische faculteit in Groningen ‘de libero arbitrio delegatorum populi’ gewonnen (het onderwerp waarop hij in 1869 in Leiden zou promoveren). In september 1866 was hij daarvoor een paar dagen in Groningen en werd hij gastvrij opgenomen door het Groningse Studentencorps, waarvan Geertsema toen lid was. In 1928 haalde Geertsema nog eens herinneringen op aan die ontmoetingen met De Stuers:

De herinnering is nog levendig aan de avonden, die wij doorbrachten met wijlen De Stuers [overleden in 1916], die hier de medalje kwam halen voor een bekroonde prijsvraag en bekend was geworden door zijne teekeningen op de muren der Leidse Academie. In zijn schetsboek, dat hij altijd bij zich had, was eene collectie Groningsche dienstmeisjes met het oorijzer, dat toen nog veel werd gedragen, die gezien mochten worden. Hij leidde ons in een gedachtenkring van kunst en kunstzin, waaromtrent wij nog bitter weinig hadden gelezen of gehoord. Toen eenige jaren later zijn ‘Holland op zijn smalst’ in de Gids verscheen, was dit alles als het ware een vervolg op de avonden bij Renke [een Konditorei in de Herestraat, tegenover het Koude Gat, bekend om zijn Knickebeine, voorloper van de cocktails] en viel het door hem gestooide zaad in goede aarde.

Bron: Groningsche Studentenalmanak voor 1928, 240.

niet vernomen, ook niet van de hoogleraren die voorgaven verstand van kunst te hebben.

Begin 1912 meldde ook het Groningse departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zich, dat 3000 gulden beschikbaar stelde voor het aanbrengen van zes ramen in de zes zijvensters van het trappenhuis van het Academiegebouw. Om eenheid in het geheel te houden werd ook deze opdracht aan de gebroeders Linnemann gegund, zoals zij – weer iets later – ook de opdracht kregen om, onder toezicht van nog steeds de jury van Vrijman cum suis de wanden in de aula te beschilderen. Dit besluit werd terloops in de vergadering van het college van curatoren gemeld, maar het college nam niet de moeite de senaat te informeren.¹⁷

DE PLANNEN VAN SENAAAT EN STUDENTEN

Ondertussen waren ook de hoogleraren begonnen met het voorbereiden van hún aandeel in de feestelijkheden. Op 1 maart 1911 benoemde de senaat, na voorbereidend werk door rector en assessoren, een speciale commissie daarvoor. Leden waren de theoloog Van Rhijn, de verloskundige Nijhoff, de strafrechtjurist Simon van der Aa, de botanicus Moll en de historicus Huizinga. Op 8 maart kwam de commissie voor het eerst

bij elkaar; Van Rhijn werd toen voorzitter en Nijhoff secretaris. Tevens wijdde de commissie toen een eerste bespreking aan wat er voor het feest in 1914 gedaan zou moeten worden.¹⁸

Voorop stond het 'gedenkschrift' dat men ter gelegenheid van het lustrum wilde uitgeven. Daar wilden de hoogleraren op tijd mee beginnen, want over het boek dat Jonckbloet in 1864 in vliegende haast had geschreven was niemand tevreden; zo moest het in ieder geval niet. Wat de heren nu wilden, was vooral – er sprak trots uit op wat bereikt was – een 'uiteenzetting van de *status praesens*, gegrond op de historische ontwikkeling van verschillende [universitaire] instellingen'. Vooraf kon gaan een historisch overzicht van de uitwendige geschiedenis vanaf 1814 (het boek van Jonckbloet had de eerste helft van de negentiende eeuw zeer summier en eenzijdig behandeld) en als derde deel zag men voor zich een aantal artikelen over aspecten van de inwendige geschiedenis van de verschillende faculteiten. Huizinga, de historicus van dienst, werd belast met het schrijven van de geschiedenis van de universiteit in de negentiende eeuw, voor de behandeling van de instituten, klinieken en laboratoria zouden de directeuren aangesproken worden en voor de losse bijdragen in deel drie had men al een aantal auteurs op het oog. Maar er kwam in de eerste vergaderingen van de senaatscommissie nog veel meer aan de orde: het tijdstip van de lustrumviering (lieftst kort voor de grote vakantie), de plaats van samenkomst (de aula was voor de plechtigheden te klein, dus moest er een kerkgebouw afgehuurd worden), de verschillende toespraken, de eredoctoraten, en de legpenning die bij deze gelegenheid aan alle genodigden uitgereikt moest worden. Voor een academiepreek zoals in 1864, was onder de vigerende Wet op het hoger onderwijs geen plaats meer.

De senaat ging in mei 1911 met vrijwel alles akkoord wat de commissie voorstelde en drong verder aan op overleg met het college van curatoren. Dat had inmiddels ook een eigen voorbereidingscommissie ingesteld, bestaande uit de president-curator, Geertsema (tevens commissaris der Koningin), curator Tjarda van Starckenborgh Stachouwer (tevens burgemeester van Groningen) en de secretaris van het college, Ten Bruggen Cate. Beide commissies spraken af nauw met elkaar samen te werken en regelmatig samen te vergaderen als 'de' Feestcommissie. Die samenwerking was hard nodig, want men had voor het boek, de penning, de ontvangst van de gasten en de verschillende diners heel veel geld nodig. De ondergrens was 15.000 gulden, het bedrag dat Leiden in 1875 had gekregen toen die universiteit haar derde eeuwfeest vierde. Eind 1911 kon de minister echter al laten weten dat hij op de begroting voor 1912 dat bedrag had gereserveerd. Over het geld hoefde men dus niet in te zitten. Ook de samenstelling van het gedenkschrift en het ontwerpen van de penning leverden geen problemen op. Weliswaar overleed de voorzitter van de Senaatscommissie, Van Rhijn, in februari 1913, en ontviel haar kort daarna ook rijksarchivaris Jan Feith, die een bijdrage aan het gedenkschrift zou verzorgen, maar dit leidde niet tot vertraging. Men kwam na een zorgvuldige afweging van verschillende offertes in mei 1912 tot een akkoord met de uitgeverij Noordhoff voor de druk van het boek en Huizinga meldde al in maart 1913 dat hij zo goed als klaar was met zijn aandeel.¹⁹ Hem werd in december 1913 door de senaat gevraagd de historische rede die op de tweede dag van de feestelijkheden zou moeten worden uitgesproken, voor zijn rekening te nemen. Hij stemde daarin toe, al beseftte hij terdege, zo zei hij, 'dat de keuze zijn ambt en niet zijn persoon gold'.²⁰

En de studenten? Op de allereerste vergadering van de Senaatscommissie was al de wens uitgesproken dat ook de studenten iets zouden doen – ook al was op dat moment de ruzie tussen senaat en Vindicat over de ongeregelde heden op de contrapartij van 1910 nog niet officieel bijgelegd. Maar iemand in de commissie merkte ook op dat hij hoopte dat het iets anders zou worden dan de traditionele maskerade. Een ‘waterfeest’, zou dat niet iets zijn? Maar de studenten waren op dat moment nog niet zo bezig met de feestelijkheden. Pas eind januari 1912 benoemde de senaat van Vindicat een eigen lustrumcommissie, die voorlopig alleen maar een circulaire rondzond om te vragen of iemand misschien een goed idee had (er kwam één antwoord binnen). Verder besloot Vindicat in mei 1912 om Mutua Fides een grondige opknappbeurt te geven, om de gasten van het Negende Internationale Physiologencongres in september 1913 en het lustrumfeest in de zomer van 1914 een stijlvolle ontvangst te kunnen bereiden. Een deel van het naastgelegen en aan derden verhuurde pand Grote Markt 12 zou met het oog daarop bij de sociëteit getrokken worden. In twee openbare senaatsvergaderingen van november 1912 ging het corps daarmee akkoord. De lustrumcommissie had zich ondertussen opgedeeld in twee afdelingen en die kwamen in mei 1913 met hun voorstellen naar buiten. De ene afdeling zou een ouderwetse maskerade organiseren, de andere een openluchtspel, waarbij men dacht aan de opvoering van *De Leeuwendalers* van Vondel.

HET INTERNATIONALE PHYSIOLOGENCONGRES

Het was puur toeval dat in september 1913, negen maanden voor het grote lustrum, in Groningen voor het eerst een groot internationaal wetenschappelijk congres werd gehouden. Meer dan vijfhonderd fysiologen uit de hele wereld kwamen daarvoor naar Groningen, iets wat nog nooit was voorgekomen. Het toeval wilde bovendien dat degene die de organisatie van het congres voor zijn rekening nam, de hoogleraar Hamburger, ook degene was die in 1914 de honneurs zou waarnemen bij de lustrumviering. Het Physiologencongres werd zodoende dus een generale repetitie voor de viering van het derde eeuwfeest van de universiteit.

Groningen was wel eerder de plaats van samenkomst geweest voor wetenschappelijke congressen. In april 1911 was nog het jaarlijkse Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres in Groningen bijeen geweest. Ook het Nederlandsch Philologencongres sloeg regelmatig zijn tenten op in Groningen. Maar dat waren nationale congressen, die twee, hooguit drie dagen duurden. Het Negende Internationale Physiologencongres daarentegen zou een hele week duren en stelde door haar grotere aantal deelnemers en de internationale allure van het congres hogere eisen aan de organisatie. Dat dit congres, dat om de drie jaar ergens in Europa werd gehouden maar ook deelnemers uit Noord-Amerika en Japan trok, in 1913 in Groningen zou worden gehouden, was te danken aan de grote reputatie die Hamburger in het buitenland genoot (wat in 1908 al gebleken was toen er een *Festschrift* voor hem was samengesteld). In 1910, toen het congres in Wenen vergaderde, had Hamburger voorgesteld om de volgende keer in Groningen bijeen te komen, waar hij tegen die tijd zou kunnen beschikken over een gloednieuw laboratorium, dat alles wat op dat terrein bestond in de schaduw zou stellen. Vooral dat laatste moet de fysiologen nieuwsgierig hebben gemaakt.

Afb. 62 De leden van het Internationaal Comité voor het Physiologencongres dat in 1913 in Groningen werd gehouden. Zittende in het midden H.J. Hamburger. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Hamburger, die voorzitter was van het internationale comité dat officieel het congres organiseerde, bereidde de bijeenkomst grondig voor.²¹ Hij kreeg zodra bekend werd dat de keuze op Groningen was gevallen de steun van zijn studenten, die zich als vrijwilliger meldden, van rijk, provincie en gemeente, en van zijn collega anatomie en embryologie Van Wijhe, die zijn aangrenzende, eveneens nieuwe laboratorium graag ter beschikking stelde. Met zijn assistenten J. de Haan en Ernst Laqueur zou Hamburger zich over het wetenschappelijk programma ontfermen, terwijl zich uit de burgerij een 'comité van ontvangst' vormde (onder leiding van jhr. mr. Dirk Rudolf de Marees van Swinderen, oud-rector van Vindicat en wethouder van Groningen), dat voor het logies van de gasten en het sociale programma zou zorgen. Het congres zou van dinsdag 2 tot en met vrijdag 6 september duren en behalve uit een openingslezing van Hamburger en een slotrede van de Russische fysioloog Ivan Pavlov vooral bestaan uit zo'n 125 korte voordrachten en 75 wetenschappelijke demonstraties (soms met filmbeelden), gehouden in de laboratoria voor fysiologie en anatomie. Voor zo veel bijdragen moesten parallelsessies georganiseerd worden, wat logistiek geen geringe opgave was.

Maar Hamburger kwam met originele oplossingen voor dergelijke problemen. Dege-
nen die zich hadden opgegeven kregen van tevoren een boekje met resumés van alle
voordrachten toegestuurd, zodat ze thuis al konden kiezen wat ze wilden bijwonen (bij
het vorige congres was een dergelijk boekje pas ter plaatse uitgereikt). Voor elke voor-
dracht of demonstratie was een aparte bladzijde met perforatie gereserveerd, zodat wie
van tevoren had uitgemaakt waar hij naar toe wilde alleen die bladzijden hoefde mee te
nemen waarop stond wat hem interesseerde. Omdat niet verwacht kon worden dat alle
deelnemers elkaar al kenden, had dit keer iedere deelnemer een uniek nummer gekre-
gen, dat ook op een insigne zou staan dat men tijdens het congres zou moeten dragen.
In een eveneens vooraf opgestuurd boekje was aangegeven (alfabetisch en op nummer)
wie bij welk nummer hoorde, zodat het gemakkelijk was tijdens het congres de naam
van een interessante gesprekspartner te achterhalen. Voor wie toch nog in verwarring
was, liepen er zo'n dertig studenten rond die de gewenste inlichtingen konden geven;
zij waren herkenbaar aan de donkerrode kokarde die zij in hun knoopsgat droegen.
Deelnemers aan het congres konden gratis met de tram door de hele stad reizen.

Ook over het sociale programma was goed nagedacht. Omdat de hotels van Gronin-
gen maar zo'n 150 deelnemers met hun dames konden herbergen (ongeveer een kwart
van de deelnemers kwam met echtgenote of dochter), was een beroep gedaan op de be-
tere kringen in Groningen om gedurende het congres een vreemdeling onderdak te
bieden. De gastheren (en hún dames) zouden dan ook kunnen deelnemen aan de ple-
naire bijeenkomsten en de uitstapjes. Aan de oproep was in ruime mate gehoor ge-
geven en wie meedeed kreeg de vlag van het land waar de gast vandaan kwam, om deze
gedurende het hele congres uit te hangen. Om al die deelnemers en gastheren ook tus-
sen de wetenschappelijke sessies door bezig te houden waren tal van 'social events' ge-
organiseerd, van recepties tot zeilwedstrijden en van museumbezoek tot bioscoop- en
theatervoorstellingen. Niemand hoefde zich een moment te vervelen en 's middags en
's avonds fungeerde altijd De Harmonie als ontmoetingsplaats voor de deelnemers.
Ook aan de dames was gedacht. Een apart damescomité had een 'ladies programme' sa-
mengesteld, met een bezoek aan de tentoonstelling over het werk van Jozef Israëls (in
1911 net overleden), een uitstapje naar Appingedam (per trein heen, per boot terug) en
een rijtoer naar Zuidlaren. Groningen, dat toch al in een feeststemming verkeerde door
de viering van de verjaardag van de koningin op 31 augustus en door de grootse, op
11 september te houden viering van de herwonnen vrijheid in 1813, zou een week lang
een bruisend centrum van wetenschap en beschaafd vermaak zijn.

Op maandag 1 september arriveerden de meeste deelnemers al en de Nederlandse
fysiologen en medici organiseerden voor hen die avond al een 'réunion intime' in De
Harmonie – een reünie omdat de deelnemers aan eerdere congressen elkaar hier weer
konden ontmoeten. De officiële opening vond op dinsdagochtend 2 september plaats
in de Schouwburg, waar Hamburger de openingsrede hield.²² Hamburger slaagde er
meesterlijk in alle gevoeligheden te ontzien die er in de wetenschappelijke wereld leef-
den. Hij moest zowel het nationale als het internationale karakter van de wetenschap
het volle pond geven. De wetenschap van de fysiologie was natuurlijk internationaal,
maar elke natie voegde daar iets eigens aan toe, ook een klein land als Nederland, dat
op die manier kon tonen 'hoe een klein land groot kon zijn' (woorden die koningin
Emma ooit gesproken had). Hamburger moest ook het evenwicht tussen de grote na-

ties bewaken. De Fransen moesten bijvoorbeeld niet de indruk krijgen dat de Duitsers te veel hun stempel op het congres drukten, terwijl omgekeerd de Duitsers niet mochten denken dat ze door de andere naties klein gehouden werden.²³ Taal was daarom van het grootste belang. Wetenschappelijke voordrachten mocht ieder in zijn eigen taal houden, maar welke taal moest Hamburger in zijn speech hanteren? Hij koos voor het Frans, de taal van de internationale diplomatie, maar aan het begin heette hij de Fransen, de Duitsers, de Engelsen en Amerikanen en ten slotte ook de Italianen ieder in hun eigen taal welkom. Dit staaltje van polyglottisme werd door iedereen met bewondering aangehoord en al vanaf dat moment kon het congres niet meer stuk. Verder ging Hamburger uitvoerig in op het nut van grote congressen (volgens hem een noodzakelijk tegenwicht tegen de almaar voortschrijdende specialisatie) en op alles wat er sinds het eerste congres in Bazel in 1889 in de fysiologie was bereikt. Om aan te tonen dat de acht voorgaande congressen een goede weerspiegeling van de ontwikkeling van het vakgebied waren geweest, had Hamburger samen met vooral Laqueur een boek samengesteld met daarin een korte aanduiding van de meer dan duizend in die jaren uitgesproken voordrachten, naar specialisme en onderwerp gerangschikt. Het *Zentralblatt für Physiologie* had zich met de uitgave van dit boekwerkje belast en alle deelnemers kregen daarvan aan het begin van het congres een exemplaar. Het was overigens niet het enige wat zij mee naar huis namen. Namens het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* kreeg iedereen een bronzen plaquette met de beeltenis van de grootste Nederlandse fysioloog, F.C. Donders, naar een ontwerp van de toen populaire beeldhouwer Pier Pander. Het NTvG had bovendien een speciale aflevering aan het congres gewijd en ook daarvan kreeg elke deelnemer een exemplaar. De Nederlandse fysiologen, die inderdaad allen schatplichtig waren aan Donders, lieten zich zo van hun beste kant zien. Helemaal aan het eind van zijn rede ging Hamburger ook nog even in op de internationale spanningen in Europa, waarvan iedere deelnemer zich terdege bewust was. 'Moge, ten spijt van bedreigingen van kanonnen en dreadnoughts de broederlijke geest, die ons nooit heeft verlaten, blijven bestaan.'²⁴

Na Hamburger kwamen ook nog de commissaris der Koningin Geertsema, de Groningse burgemeester Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, de rector magnificus, Kern, en de voorzitter van de medische faculteit, Reddingius, aan het woord en ook zij legden de nadruk op het belang van de internationale verbroedering. 'Ik ben er zeker van', zei Reddingius,

dat het carillon van onzen ouden Martinitoren, die steeds lief en leed met onze stad gedeeld heeft, die getuige is geweest van de stichting van onze universiteit in 1614 en die geheel haar historie kent, van ganscher harte de nationale liederen van de verschillende landen, die gij vertegenwoordigt, zal doen klinken.²⁵

Na al deze welkomstwoorden gingen de deelnemers uiteen voor de lunch en daarna, vanaf twee uur, voor de wetenschappelijke vergaderingen. Maar 's avonds ontmoetten zij elkaar weer op een grote receptie die de regering aanbood in het Academiegebouw (nog sober gedecoreerd, maar wel voorzien van vele kleden en lopers om de geluiden te dempen). Dat was maar de eerste van ettelijke recepties en ontvangsten. Op woensdagavond was er een ontvangst door de gemeente in het Sterrebosch (begunstigd door rustig nazomerweer) en op donderdagmiddag werden de congresdeelnemers door de

industriële Scholten ontvangen in zijn paviljoen aan het Paterswoldsemeer, waar een ‘waterfeest’ werd gehouden: roeiwedstrijden, een demonstratie van admiraalzeilen, maar ook gelegenheid voor de deelnemers om zelf te roeien of te zeilen. Om alle deelnemers naar Paterswolde te vervoeren waren er extra trams ingezet. Die avond was er een kunstavond in de Schouwburg, waar de vermaarde Groningse sopraan Aaltje Noorderwier-Reddingius liederen van Schubert, Brahms, Richard Strauss en Mahler ten gehore bracht en waar Jean-Louis Pisuisse en Max Blokzijl, twee journalisten die als straatmuzikanten optraden, levensliederen ten gehore brachten. Johan Huizinga gaf een voorstelling in sneltekenen. Tot slot gaf de Groningsche Opera Vereeniging een klompdans ten beste – het blijft Nederland – en helemaal aan het eind werden de verschillende volksliederen gezongen. Op vrijdag 5 september vond in de aula van het Academiegebouw de afsluitende plenaire zitting plaats, waar Pavlov sprak over ‘Die Erforschung der höheren Nerventätigkeit’, gevolgd door een receptie en een diner in De Harmonie, waar driehonderd mannen en vrouwen aanzaten en dat van zeven uur tot middernacht duurde. Die ochtend was in het Fysiologisch Laboratorium nog een gedenksteen aangebracht om de herinnering aan het congres vast te houden, maar daar waren door een foutje in de communicatie maar weinig mensen bij aanwezig geweest.

De dag daarop gingen de deelnemers uiteen. De Nederlanders gingen rechtstreeks naar huis, maar veel buitenlanders maakten van de gelegenheid gebruik om op zaterdag naar Amsterdam of Den Haag te gaan, waar in verband met de opening van het Vredespaleis, op 28 augustus, nog van alles te beleven viel. Het algemene gevoel onder de deelnemers was dat dit Groningse congres, ondanks de bescheiden ambiance, het beste congres was dat ze tot nu hadden meegemaakt. Het gemoedelijke en intieme karakter van de provinciestad Groningen had volgens menig deelnemer een bijzondere bekooring. We geloven het graag, maar op de laatste congresdag was in grote meerderheid besloten de volgende keer, in 1916, toch weer in een wereldstad bij elkaar te komen, in Parijs. Maar Hamburger en de zijnen konden tevreden zijn. Het congres had ruim vijfhonderd deelnemers geteld, bijna tweehonderd meer dan in Wenen in 1910, alles was uitstekend verlopen en onder de voordrachten en demonstraties was er veel geweest wat werkelijk nieuw was.²⁶ De pers had ook uitvoerig verslag gedaan van het congres – de *Nieuwe Rotterdamse Courant* had elke dag een samenvatting gegeven van de gehouden voordrachten, terwijl andere kranten veel geschreven hadden over de uitstapjes, de ontvangsten en wie wat waar had gezegd. Als Hamburger dit aankon, kon hij het jaar daarop ook wel het lustrumfeest aan.

RUMOR IN CASA

Zo harmonieus als bij de voorbereiding van het Physiologencongres ging het niet toe bij de laatste voorbereidingen voor het lustrumfeest. Met het lustrumboek en de legpenning liep alles naar wens, de ontvangst van de buitenlandse gasten en het koninklijk paar was efficiënt geregeld en de studenten zouden hun aandeel leveren. Maar in de senaat ontstond in februari en maart 1914 grote commotie over de wandschilderingen in de aula, waarover de senaat niet was geraadpleegd, maar waarover sommige hoog-

Afb. 63 De muurschildering achter de kathedraal in de aula van het Academiegebouw, in 1913-1914 aangebracht door de gebroeders Linnemann uit Frankfurt. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

leraren wel graag iets te zeggen hadden gehad. En het gedoe daarover bleef niet binnenskamers.

De gebroeders Linnemann hadden de opdracht voor het grote gedenkraam in het trappenhuis van het Academiegebouw binnengehaald en het was niet meer dan logisch dat zij ook het ontwerp voor en de uitvoering van de zes zijramen in het trappenhuis voor hun rekening zouden nemen. De hoogleraren waren daarvan op de hoogte en hoewel niet iedereen de ontwerpen van de gebroeders Linnemann aantrekkelijk vond, deden de hoogleraren er verder het zwijgen toe. De ramen waren immers een geschenk van provincie, gemeente en het Nut, en een gegeven paard ... Maar wat de hoogleraren niet wisten en waarover ze misschien ook bewust in het ongewisse waren gelaten, was wat er met de aula zou gebeuren. Er zou geschilderd worden, daarvoor was de aula ook sinds oktober 1913 afgesloten, maar wat er op de wanden zou komen, niemand wist het. Totdat in februari 1914 in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een artikeltje verscheen waarin onthuld werd dat de gebroeders Linnemann op de wand achter het kathedraal een allegorische voorstelling van de 'triumf van de wetenschap' aan het schilderen waren, en op de tegenoverliggende wand een voorstelling van 'het schip van staat'. Een allegorische voorstelling van de hand van zulke traditionele ambachtslieden, dat voorspelde in de ogen van de kunstminnenden onder de hoogleraren niet veel goeds. De schrik sloeg hun om het hart. Daarom stelde Huizinga, die van alle hoogleraren de meest uitgesproken ideeën had over eigentijdse kunst, in de senaatsvergadering van

13 februari het punt van de wandschilderingen aan de orde. Hij vroeg zich af er niets tegen gedaan zou kunnen worden, hetzij bij de minister, hetzij bij de curatoren. Hij besefte dat de aankleding van het gebouw niet tot de bevoegdheid van de senaat behoorde – daar gingen de curatoren en in laatste instantie de rijksbouwkundige over – maar mocht er werkelijk een allegorische voorstelling komen, dan wilde hij de minister wel laten weten dat de senaat daarover zeer ontstemd was. Niet iedereen was het met hem eens. Haga had helemaal geen problemen met een allegorische voorstelling, anderen, onder wie de rector, wilden niets doen buiten de curatoren om. Sijmons wilde onder geen beding de verhouding met de curatoren op het spel zetten. Maar Huizinga dacht daar heel anders over: ‘De Curatoren hebben geen maatregelen genomen, van hun gaat geen krachtige actie uit.’²⁷ Dat de senaat onbevoegd zou zijn om over kunst te oordelen, zoals Nijhoff betoogde, werd bestreden door Heymans. De hoogleraren waren de direct belanghebbenden bij de wandschilderingen in de aula (hún aula) en ze waren in ieder geval bevoegd om protest aan te tekenen dat de schilderingen werden uitgevoerd door een Duitse en niet door een Nederlandse firma. Maar uiteindelijk besloot men zonder hoofdelijke stemming om de rector eerst maar eens bij de president-curator te laten vragen of er werkelijk een allegorische voorstelling zou komen. Mocht dat het geval zijn, dan moest hij meteen een nieuwe vergadering van de senaat uitschrijven.

Bij zijn bezoek aan president-curator Geertsema kreeg rector magnificus Hamburger te horen dat er inderdaad aan een allegorische voorstelling werd gewerkt. Nadat de uitvoering van het gedenkraam aan de gebroeders Linnemann was opgedragen, lag het voor de hand, ‘om eenheid in het werk te krijgen’, om ook de beschildering van de aula aan de twee Duitsers op te dragen. Geertsema vond dat dat schilderwerk verder een zaak van de regering was en dat hij hooguit de bezwaren van de senaat onder de aandacht kon brengen van de rijksbouwkundige en de heren die indertijd over de inzendingen voor het gedenkraam hadden geoordeeld en nog steeds als kunstadviseurs van de rijksbouwkundige optraden. Conform de afspraak schreef Hamburger daarop een speciale senaatsvergadering uit voor 4 maart.

Het werd een roerige vergadering. Direct nadat Hamburger verslag had gedaan van zijn bezoek aan de president-curator, stak Huizinga een lang betoog af waarin hij erop aandrong bij de minister te protesteren tegen de hele gang van zaken. Hij wees erop dat de ontstemming en ergernis, niet alleen in kringen van de senaat, maar ook in kunstkringen in Groningen en elders, sinds de vorige vergadering niet was bedaard. ‘De storm is pas aan het opkomen.’²⁸ Adressen van de Nederlandsche Architectenvereniging en de kunstenaarsvereniging *Arti et Amicitiae* wezen op een ‘diepgaande ergernis’ over het kunstbeleid van de regering of wat daarvoor moest doorgaan, en bovendien zou er nog een interpellatie komen in de Eerste Kamer. ‘Wanneer de onthulling komt,’ voorspelde Huizinga, ‘zal er een hoongelach opgaan.’ Wanneer de senaat niets deed, kon kunstzinnig Nederland de Groningse senaat er vanwege diens lijdelijkheid een ernstig verwijt van maken. Als straks de vreemdelingen voor het lustrum naar Groningen kwamen en de allegorische voorstelling zouden zien, vervolgde Huizinga, zouden zij ongetwijfeld vragen welke Hollandse kunstenaar dat allemaal geschilderd had. De Duitsers zouden zich misschien nog vereerd voelen dat het een Duitse firma was geweest, maar ze zouden tevens zeggen dat er bij hen wel wat beters te vinden was. Kortom, de Groningse universiteit dreigde een slecht figuur te slaan. Er was zelfs een

Afb. 64 Johan Huizinga als hoogleraar in Groningen. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

kans dat Nederlandse kunstenaars het eredoctoraat zouden weigeren dat de universiteit voor hen in gedachten had, wat opnieuw een blamage voor de universiteit zou zijn en het lustrumfeest zou bederven. De enige mogelijkheid die Huizinga zag om er nog wat aan te doen, was het schrijven van een brief aan de minister om ‘op waardige en gematigde toon’ te vragen om opschorting van de werkzaamheden.

De rector reageerde onmiddellijk. Het was duidelijk te merken dat Hamburger de reactie van Huizinga zwaar overtrokken vond. Als hoogleraar fysiologie had hij een mooi laboratorium aan Vrijman te danken gehad en als medisch hoogleraar die vooral in de buurt van het ziekenhuis verkeerde, had hij niet die emotionele band met het Academiegebouw die Huizinga had. Hij had drie bezwaren tegen het voorstel van Huizinga: de senaat was onbevoegd in deze kwestie, een brief aan de minister was zinloos, en de actie was onpraktisch en zelfs gevaarlijk. Hoogleraren – hij sprak uit ervaring – mogen wensen op tafel leggen over de indeling en inrichting van hun laboratorium, maar de architectonische opzet en de decoraties in en op het gebouw moeten zij aan de rijksbouwkundige overlaten. Maar als de individuele hoogleraar inzake dat laatste al onbevoegd is, hoeveel te meer geldt dit dan voor de senaat? Bovendien had een protest bij de minister geen zin, omdat deze de brief aan de rijksbouwkundige zou voorleggen, die vervolgens zou wijzen op de prijsvraag die oorspronkelijk voor het gedenkruim was uitgeschreven. Die jury had eenstemmig de gebroeders Linnemann als winnaar uitgeroepen en de verdere versiering van het Academiegebouw lag nu eenmaal in het verlengde daarvan. Voor de minister zou daarmee de kous af zijn. En ten slotte was het protest dat Huizinga wilde laten horen gevaarlijk omdat ruzie met Vrijman, aan wie de universiteit ook veel te danken had, verstrekkende en vervelende gevolgen kon hebben. In Leiden had men ooit ruzie met de rijksbouwkundige gemaakt en daar kreeg de universiteit nu niets meer van hem gedaan. ‘Het is genoegzaam bekend, welke macht een

hoofdambtenaar heeft. Zonder hem kan de minister weinig uitvoeren.' De rector stelde dus voor Huizinga's brief niet te versturen.

Natuurlijk was Huizinga het daar niet mee eens. Of de senaat nu competent was of niet, niemand kon hem beletten zijn mening te laten horen. En zelfs als het protest niets zou uithalen, dan nog zou het voor de naam van de universiteit en de senaat goed zijn een protest te laten horen. Dat ten slotte ten koste van alles ruzie met Vrijman vermeden moet worden, vond hij een 'onwaardig' argument. 'Wanneer wij zoo afhangen van de ontstemming van de Rijksbouwkundige, dan zou hij met kracht dienen bestreden te worden.' In de hele architectenwereld bestond een grote haat tegen de rijksbouwkundigen om hetgeen zij tot stand hadden gebracht. Niet-protesteren zou de senaat later, bij de onthulling, zeker voor de voeten worden geworpen.

De daaropvolgende discussie leverde slechts een herhaling van zetten op. Nijhoff be-toogde nogmaals dat de senaat in deze zaken niet bevoegd was, en zag het liefst dat de senaat zich buiten deze kwestie hield. 'Wij mogen niet verantwoordelijk worden gesteld voor de beschildering [van het Academiegebouw].' Heymans was het daarmee niet eens en vond ruzie met Vrijman ook niet zo'n probleem. 'Wij hebben allemaal, als wij met hem te maken hadden, ruzie met hem gehad; het is daarom niet erg als de ruzie met de senaat er nog bij komt.' Hij wilde alleen – typisch Heymans – dat de 'persoonlijke gepikeerdheid', die uit de conceptbrief van Huizinga sprak, werd vermeden, omdat deze afbreuk deed aan de objectiviteit van het protest. Hij kwam met een alternatieve redactie, die echter voor Huizinga, die duidelijk geëmotioneerd was, niet acceptabel was. Moll protesteerde vervolgens nog tegen de opmerking van Huizinga dat de rijksbouwkundigen (dus behalve Vrijman ook zijn voorganger Van Lokhorst) zo gehaat waren in architectenkringen: 'Hij is overtuigd dat de Heer [Van] Lokhorst een groot bouwkundige is geweest. Door den Heer [Van] Lokhorst en later ook door den Heer Vrijman is heel goed werk geleverd. Dit als protest.'²⁹ En verder vond hij dat de senaat buiten de zaak moest blijven en de verantwoordelijkheid aan anderen moest overlaten.

Van een discussie over principes werd het al snel een discussie over procedures. Van Bemmelen, die het plan van Huizinga steunde, vond het ontoelaatbaar dat de rector al tegen het voorstel van Huizinga had gepleit nog voordat hij, als voorzitter van de senaat, de andere leden de gelegenheid had gegeven hun mening te uiten. Maar belangrijker was de vraag of het wel verstandig was om meteen naar de minister te stappen en de curatoren links te laten liggen. Een meerderheid, inclusief degenen die het werk van de gebroeders Linnemann 'objectief leelijk' noemden (bijvoorbeeld Van Dijk), wenste koste wat het kost de goede verstandhouding met de curatoren in stand houden. Huizinga betoogde wel dat de brief juist niet naar de curatoren moest omdat deze heren een belangrijk deel van de schuld droegen aan de ontstane situatie en al blij mochten zijn dat zij in zijn brief niet genoemd werden, maar uiteindelijk werd besloten, met 16 tegen 10 met één blanco stem, om een aangepaste brief naar de curatoren te sturen, met het verzoek die brief weer door te sturen naar de minister. De rector en de assessoren zouden die brief opstellen, in overleg met Huizinga. Deze was daartoe bereid, 'ofschoon voor hem de aardigheid er af' was. De brief werd geschreven, bij de curatoren bezorgd, maar het effect was, zoals voorspeld, nihil. Uiteindelijk liet de minister weten – de rector meldde dit op de senaatsvergadering van 19 mei – dat hij 'geen termen' vond om in te gaan op het verzoek van de senaat (opschorting van de werkzaam-

heden). Het enige wat de senaat nog kon doen, was door het gericht uitdelen van eredoctoraten de buitenwacht te laten weten dat men over kunst heel anders dacht dan de heren die verantwoordelijk waren voor het optuigen van het Academiegebouw.

Was dit nu een storm in een glas water, of was hier meer aan de hand? Voor Hamburger was het sop de kool niet waard, maar voor Huizinga cum suis was het een principekwestie. Het Academiegebouw was hun 'huis' en ze wilden daar wat over te zeggen hebben. Een onbeduidend incident is het ook in ruimer verband zeker niet geweest. De ruzieachtige discussie over de decoratie van het Groningse Academiegebouw paste perfect in een langer lopende discussie over het kunstbeleid van de Nederlandse regering – of wat daarvoor door moest gaan. De Nederlandse staat stelde zich anno 1914 nog steeds op het standpunt van Thorbecke rond 1860 dat kunst geen overheidszaak is. De liberale voorman had aan Napoleon III gezien dat overheidsmecenaat weliswaar zeer verleidelijk is en een regering populair kan maken, maar ook dat het tot vleierij leidde, wat niet passend was voor een liberale staat. Maar de overheid kon die zelf opgelegde neutraliteit niet volhouden. Toenemende aandacht voor het behoud van monumenten van kunst en cultuur, alsmede een steeds omvangrijk wordend bouwprogramma van de rijksoverheid dwongen tot het maken van keuzes. Degene die sinds 1875 feitelijk over het kunstbeleid van de overheid ging, Victor de Stuers, had uitgesproken ideeën over hoe monumenten gerestaureerd en nieuwe gebouwen uitgevoerd moesten worden. Hem stond de gemeenschapsgedachte uit de middeleeuwen als ideaal voor ogen en de neogotische bouwstijl moest daar de uitdrukking van zijn – terug naar de harmonie en gemeenschap van de middeleeuwen. Voor de liberalen en protestanten, die neogotiek met het rooms-katholicisme associeerden, was dat natuurlijk onverteerbaar en daarom verkocht De Stuers zijn voorkeur met het argument (ontleend aan de Franse architect Eugène Viollet-le-Duc) dat neogotiek een bij uitstek functionele bouwwijze was, die elegantie aan doelmatigheid en zakelijkheid paarde. Neogotiek werd daardoor opeens een neutrale bouwwijze en op die manier kon De Stuers – die het werk liet uitvoeren door aanhangers van de neogotiek als Cuypers en Van Lokhorst – toch nog claimen in de voetsporen van Thorbecke te treden. Naarmate de tijd voortschreed kwamen er weliswaar ook meer elementen in de overheidsgebouwen die ontleend waren aan de Hollandse renaissance, om het nationale karakter van de gebouwen te accentueren, maar de gedachte daarachter bleef dezelfde: de kracht van de natie lag in het verleden en door in historiserende stijlen te bouwen kon zij die oude kracht misschien weer terugkrijgen.

Vanaf het begin ondervonden De Stuers, Cuypers en Van Lokhorst hevige kritiek van de zijde van de architecten in Nederland. Niet alleen vielen de architecten De Stuers aan omdat deze feitelijk een monopolie legde in handen van Cuypers en Van Lokhorst – elk groot gebouw dat het ministerie liet bouwen moest ontworpen worden door het bureau van de rijksbouwkundige – maar zij hadden ook kritiek op de opgelegde keuze voor een historiserende stijl, die natuurlijk ook, en daarvan was de beschrijving van het Groningse Academiegebouw een voorbeeld, doorwerkte in de wijze van decoratie. Het was in de ogen van de architecten onaanvaardbaar dat de overheid door al die grote gebouwen een stempel drukte op de samenleving, zonder rekening te houden met de nieuwe stromingen die zich in de samenleving openbaarden. En er speelde nog iets anders, de status van de architect. De Stuers beschouwde architecten als uitvoerders van zijn beleid en zag architectuur primair als gebruikskunst, waarbij de vorm

ondergeschikt was aan de functie. Maar in de late negentiende eeuw had de status van de kunstenaar een geweldige stijging doorgemaakt en vooral de architecten, althans de spraakmakenden onder hen, beschouwden zich als een elite onder de kunstenaars. Zij stonden een vorm van gemeenschapskunst voor, waarin allerlei vormen van kunst (bouwkunst, kunstnijverheid, glasschilderkunst enzovoort) samen uitdrukking gaven aan het ideaal van gemeenschap dat maatschappelijke tegenstellingen moest overbruggen. Achter het Groningse mini-conflict scholen dus ook principiële verschillen in de opvattingen over de rol van de kunstenaar in de samenleving: speelde de architect slechts een dienende rol in de samenleving, of waren de kunstenaars de nieuwe aristocraten, die vanuit een grootse gedachte vormgaven aan de bouwkunst en daarmee aan de samenleving? Natuurlijk dachten niet alle architecten die kritiek hadden op het regeringsbeleid er hetzelfde over. Voor sommigen was de kritiek op het bouwmonopolie belangrijker dan de stijlkritiek – niet iedereen bouwde als Berlage. Maar dat het kunst- en bouwbeleid van de regering onder vuur lag, was een feit. Door de verlangens van de moderne kunstenaars systematisch te negeren – zie ook de samenstelling van de jury die moest oordelen over de inzendingen voor het Groningse gedenkraam – wekten de aanhangers van De Stuers steeds meer de woede op van iedereen die oog had voor moderne stromingen in de kunst. Huizinga en Heymans (die zijn huis door Berlage had laten ontwerpen) waren daar binnen de universiteit de woordvoerders van. Alleen het alternatief dat zij aandroegen – opdrachten verstrekken aan uitgesproken moderne kunstenaars – was niet goed uitgewerkt. Hoe kon de minister het bouwen overlaten aan de moderne architecten zonder in nepotisme te vervallen? Misschien was het bestaande systeem onhoudbaar omdat het leidde tot een bouwen dat buiten de moderne tijd stond (gesteld dat dat een vereiste zou zijn), het alternatief was ook niet duidelijk.

Daarnaast spelen in de ruzie over de decoratie van het Academiegebouw ook nog spanningen mee over de wijze waarop de universiteit bestuurd werd. De traditionele rolverdeling – de curatoren voor de gebouwen, de benoemingen en de contacten met het ministerie, en de in de senaat verzamelde hoogleraren voor de onderwijsaangelegenheden en (sinds kort) het onderzoek – werd niet meer door iedereen als de beste bestuurlijke constructie beschouwd. De curatoren liepen volgens althans sommige hoogleraren veel te veel aan de leiband van de ambtenaren in Den Haag en maakten zich niet voldoende hard voor de verlangens van de hoogleraren, die te maken kregen met de eisen van een snel veranderende wetenschap. Omgekeerd hadden de curatoren geen hoge pet op van de bestuurlijke capaciteiten van de hoogleraren, die zij vaak als ontevreden, verwend of bemoeizuchtig beschouwden. In Groningen viel die onderlinge ergernis nog wel mee. Het valt in de discussie juist op dat verreweg de meeste hoogleraren uiterst tevreden waren over de manier waarop de curatoren zich inspannen voor de belangen van de universiteit. De goede verstandhouding – die er kennelijk was – mocht geen gevaar lopen door te blijven zeuren over de decoratie van het Academiegebouw. Maar ook bij degenen die *coûte que coûte* die goede verstandhouding intact wilden laten, zal het door de decoratiegeschiedenis van het Academiegebouw duidelijk zijn geworden dat het systeem van het dubbele bestuur van de universiteit ook schaduwzijden kende. Alleen gold ook hier: wat was het alternatief? Het ideaal dat Huizinga later schetste van een zelfstandige, door de hoogleraren bestuurde universiteit, ongeveer zoals de Engelse of Amerikaanse universiteiten, had ook nadelen en zal

zeker anno 1914 nog niet op veel instemming hebben kunnen rekenen.³⁰ Misschien dat de meeste hoogleraren de affreuzen wijze waarop het Academieggebouw was gedecoreerd daarom maar hebben beschouwd als een bedrijfsongeval, waar zij met het oog op het komende lustrum maar niet te lang bij stil moesten staan.³¹

HET GROTE LUSTRUMFEEST

De officiële viering van het driehonderdjarig bestaan van de Groningse universiteit begon op maandagavond 29 juni 1914. Tegen negen uur verzamelden de Groningse hoogleraren en hun buitenlandse gasten, in ambtskostuum en veelal vergezeld van hun echtgenoten en de Groningse burgers bij wie ze gelogeerd waren, in het Academieggebouw voor de formele opening van de festiviteiten. Volgens het verslag dat later verscheen was het een stemmig en toch veelkleurig gezicht:

Tegenover de statige fluweelen mantels en zware ambtsketenen der Duitsche rectoren, de scharlakenroode ‘gowns’ der Engelsche en de karmozijnroode of oranjekleurige toga’s der Fransche hoogleeraren, kwam het nationale gewaad der Hongaarsche, het militaire kostuum der Russische afgevaardigden eigenaardig uit, terwijl de zwarte toga onzer Nederlandsche en Belgische collega’s met de statige kledij der Scandinavische professoren een stemmigen achtergrond vormden.³²

Allen werden aan de rector en de secretaris van de senaat voorgesteld en toen dat gebeurd was, zo rond halftien, sprak de voorzitter van de senaatscommissie die de festiviteiten had voorbereid, de theoloog Van Dijk, de aanwezigen als eerste toe – in het Frans, de taal van de internationale diplomatie en dus ook de meest geëigende taal voor een internationaal publiek als op dit feest. Hij heette de gasten welkom, maar begroette ook nadrukkelijk de dames die hen vergezelden. Hij roemde hen, zowel vanwege de ‘couleurs exquisés’ van hun japonnen als vanwege hun heilzame bijdrage aan het verhogen van de stemming van deze avond. ‘Ce sont nos dames, qui par leur nature intuitive entretiennent et fortifient en nous cette faculté non pas d’analyse, mais d’intuition, dont nous avons tant besoin dans nos travaux scientifiques.’³³ Sinds Heymans in 1910 over de meer emotionele en intuïtieve aard van de vrouw had geschreven, voelde iedereen zich gerechtigd vrouwen in die termen te beschrijven en zelfs te roemen. Voor het overige was Van Dijk kort van stof: hij wilde de rector, die de dag daarop zou spreken, niet het gras voor de voeten wegmaaien en beperkte zich dus tot een korte presentatie van de twee geschenken die de gasten die avond ontvingen, het grote gedenkboek (*Academia Groningana*), met zowel historische bijdragen als een tour d’horizon van de universiteit anno 1914, en de gedenkpenning, met toelichting van de ontwerper van de beeltenissen, de historicus Huizinga.

Van Dijk moest ook kort zijn omdat omstreeks tien uur een fakkeloptocht van alle mannelijke en vrouwelijke studenten in Groningen het Academieplein bereikte om daar de buitenlandse gasten te begroeten. De buitenlanders kregen een plaats op de stoep van het Academieggebouw en toen iedereen stond, hield de rector van Vindicat, de juridische student Melchior Bos, een korte toespraak. Hij herinnerde aan de tijd van grote bloei waarin de Groningse universiteit was opgericht, maar voegde er meteen aan toe dat ook de eigen tijd weer een periode van bloei op allerlei terrein was: ‘Nous vi-

vons dans un temps qui dépasse tout ce qu'on a vu jusqu'à présent et dont on parlera assurément plus tard comme du "second âge d'or", sinon de "l'âge de diamant".³⁴ De Groningse universiteit, die zeker moeilijke tijden had gekend, deed volop mee en haar toekomst zag er gunstig uit. De studenten wilden blijk geven van hun liefde voor hun universiteit door de buitenlandse gasten te bedanken voor de eer die ze de universiteit bewezen door hun komst. Een van de buitenlandse gasten, de Parijse socioloog Émile Durkheim, beantwoordde de hulding van de studenten door ook speciaal de bijdrage te vermelden die de studenten later zouden leveren aan de glorie van het land, bijvoorbeeld – het was nog maar zo kort na de opening van het Vredespaleis – op het terrein van het internationaal recht.³⁵ Durkheim verzekerde de studenten dat de buitenlandse gasten een 'excellent souvenir' zouden bewaren aan de ontvangst die zij deze avond van de Groningse studenten hadden ontvangen.

De volgende dag, dinsdag 30 juni, was de eerste volle dag van het lustrumfeest. Op het programma stonden 's ochtends bezoeken aan allerlei academische en culturele instellingen in de stad (de laboratoria, het Groninger Museum, de gasthuizen, het Doofstommeninstituut, het Rijksarchief en de universiteitsbibliotheek) en 's middags een publieke vergadering van de *senatus amplissimus* in de Nieuwe Kerk. Daar spraken de president-curator, Geertsema, en de rector magnificus, Hamburger, en brachten de vertegenwoordigers van binnen- en buitenlandse academies en universiteiten hun geschreven en gesproken felicitaties aan de Groningse senaat over. 's Avonds werd er in De Harmonie een feestmaaltijd gehouden, waar ongeveer driehonderd hoogleraren, oudhoogleraren, hoogwaardigheidsbekleders en de gasten uit binnen- en buitenland aanzaten en waar natuurlijk weer uitvoerige of minder uitvoerige speeches afgestoken en toosts uitgebracht werden. De dames, voor wie in de Grote Zaal van De Harmonie geen plaats meer was, dineerden ondertussen bij Sissingh. Maar na afloop van de maaltijden verenigde het gezelschap zich weer in Cinema Palace aan de Grote Markt, waar studenten van Vindicat nog een cabaretvoorstelling ten beste gaven en waar een Vlaamse zanger, Emiel Hullebroeck, enige liederen zong. Inmiddels waren aan het begin van de avond ook koningin Wilhelmina en de prins-gemaal, prins Hendrik, in Groningen gearriveerd. Zij dineerden met hun gevolg in het gouvernementshuis in de Oude Boringestraat, waar de commissaris der Koningin, Geertsema, hun gastheer was. De koningin maakte 's avonds nog een rijtoer in de feestelijk versierde en verlichte stad, maar mengde zich nog niet onder degenen die voor het lustrumfeest van de universiteit naar Groningen waren gekomen. Prins Hendrik daarentegen woonde de cabaretavond in Cinema Palace bij.

In de Nieuwe Kerk sprak Geertsema als voorzitter van de *senatus amplissimus* slechts kort. Hij heette – in het Nederlands – de gasten nogmaals welkom en verontschuldigde zich bijna tegenover zijn gasten voor het feit dat de Groningse universiteit maar een betrekkelijk kleine universiteit was. De leermiddelen en de laboratoria waren bescheiden in vergelijking met wat de gasten uit Berlijn, Parijs of Cambridge gewend waren. Maar omvang zegt niet alles, betoogde Geertsema. Meer dan één Groningse hoogleraar had ondanks de bescheiden uitrusting van de universiteit zijn wetenschap op nieuwe banen gebracht en roem tot ver buiten de landsgrenzen vergaard – Geertsema zal op dat moment zeker naar Kapteyn of Heymans gekeken hebben. De kleinschaligheid had bovendien ook voordelen. In Groningen waren de bedreigingen van de wetenschappe-

lijke specialisatie voor de eenheid van de universiteit niet zo acuut als in de grotere instellingen.

De mogelijkheid eener blijvende, voortdurende wisselwerking van de hoogleraren der verschillende faculteiten onderling, in kleineren kring zooveel beter verzekerd, maar vooral ook die van het persoonlijk verkeer van den hoogleraar met zijn studenten beschouwen wij als een groot voorrecht en voordeel.³⁶

Daarom juist was Geertsema dankbaar voor de aanwezigheid en de belangstelling van zoveel buitenlandse gasten, 'te meer omdat gij in onze bescheiden omgeving geen groote feesten hebt kunnen verwachten'.³⁷

Vervolgens besteedde rector magnificus Hamburger de preekstoel voor het uitspreken van een rede over 'De oude en de moderne universiteit in wetenschap en maatschappij' (ook hij sprak in het Nederlands, maar de gasten hadden een vertaling van een verkorte versie voor zich). Hij stelde, na eerst kort het ontstaan van de Groningse universiteit te hebben samengevat, de vraag: heeft de Groningse universiteit gedurende haar driehonderdjarig bestaan aan haar roeping beantwoord en kunnen de huidige hoogleraren en bestuurders haar met opgeheven hoofd aan een volgend geslacht overdragen? Over wat die roeping was, kon Hamburger heel kort zijn. De roeping van de universiteit was het om voorop te lopen bij de ontwikkeling en veredeling van de menselijke geest en de weg te wijzen in wetenschap en samenleving.³⁸ Daarvoor is het nodig dat de universiteit steeds tot het wezen van de tijd doordringt en de heersende intellectuele en maatschappelijke stromingen doorgrondt. Vervolgens ging Hamburger na of de Groningse universiteit in de loop van haar bestaan aan die voorwaarden had voldaan. Al snel echter veranderde het betoog van karakter. Hamburger constateerde dat de universiteit van de negentiende eeuw er heel anders uitzag dan in de voorgaande eeuwen en dat die 'ommekeer' vooral toe te schrijven was aan opmars van de natuurwetenschappen. Het hele intellectuele en maatschappelijke leven had door de opkomst van de natuurwetenschap een omwenteling doorgemaakt en de universiteit was daar niet buiten blijven staan. Bijna lyrisch werd het betoog toen Hamburger begon te beschrijven welke zegeningen de natuurwetenschappen hadden gebracht. Op dat punt aangekomen werd zijn betoog een grote lofzang op de natuurwetenschappen en hun heilzame invloed op de hele samenleving en cultuur. Vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw waren de natuurwetenschappen de samenleving gaan beheersen en hadden zij zulke veranderingen teweeggebracht 'als in de geschiedenis der menschheid nog nimmer in zoo korte spanne tijds werden voltrokken'. Nooit vierde de menselijke geest zo grote triomfen:

Zal ik U spreken van den stoom, die met zijn titanenkracht in een duizelingwekkende vaart treinen over den weg doet rollen, en thans op één dag meer menschen verplaatst, dan voorheen de grootste volksverhuizing in jaren; van dien stoom, die trotsche zeekasteelen, voerende een geheele bevolking, met kloeke zelfbewuste zekerheid voortstuwt, wind en golvend trotseerende [...]; van dien stoom, die duizenden en duizenden van spoelen met nimmer falende precisie door elkander jaagt en het weefwerk verricht, waarvoor millioenen van handen zouden noodig zijn, wilden zij aan de hedendaagsche eischen van kleeding en dekking voldoen; van dien stoom, die den hamer metalen doet kneden en die in één oogwenk voorwerpen vervaardigt, welke van den handenarbeid van één mensch weken zouden vorderen.³⁹

Aan de stoommachine had iedereen inmiddels kunnen wennen, maar van recenter datum was de wonderlijke kracht die men elektriciteit noemt, en 'die langs een spinne-web van draden, gespannen over rots en afgrond en langs den bodem der oceanen, met een onmeetbare snelheid, in schrift of geluid overbrengt, wat een oogenblik tevoren door de hersenen is gedacht, en waardoor de uitwisseling van gedachten tusschen ver verwijderde personen tot stand komt in evenveel seconden als vroeger in maanden'.⁴⁰ En dan de nieuwste vindingen, 'het automatische voertuig' en het 'stoutmoedige vliegtuig', waardoor de mens als een moderne Icarus het ijle medium doorkruist met een snelheid groter dan die van de snelste trein. 'Welk een omwenteling in het verkeerswezen en daarmee ook in de samenleving, welke nieuwe mogelijkheden voor de verbreiding van beschaving zal ook dit product van menselijk vernuft ons brengen?'⁴¹ Dat er ook minder vreedzame toepassingen van die nieuwe vindingen waren, stipte Hamburger wijselijk niet aan.

Dit alles betrof de wijze waarop de natuurkunde de wereld had veranderd. Maar ook de scheikunde had een soortgelijk effect gehad. Hamburger noemt slechts de kunstmest en de kunstmatige bereiding van kleurstoffen. En samen hebben natuur- en scheikunde ook de overige wetenschappen ingrijpend beïnvloed: de astronomie met de introductie van de fotografische plaat, de geologie met nieuwe theorieën over het ontstaan van gesteenten, de geneeskunde met de afrekening met het vitalisme, de revolutie in de fysiologie, en de introductie van de bacteriologie. Maar de geest en de methoden van de natuurwetenschappen reiken nog verder en hebben ook de beoefenaars van de geesteswetenschappen niet onberoerd gelaten: de psycholoog doet sinds kort experimenteel onderzoek, de taalkundige gaat de straat op om de levende taal met roetzwart vast te leggen en de rechtsgeleerde heeft rekening te houden met erfelijke aanleg. Maar buiten al die concrete manieren waarop de natuur- en scheikunde de wereld van aanzien hebben doen veranderen, zijn er nog twee belangrijke gedachten die dankzij de moderne wetenschap naar voren zijn gekomen. Allereerst 'de eerbied voor de feiten en de absolute vrijheid om die te verkondigen', dus wetenschappelijke of academische vrijheid:

Thans is de geest der natuurwetenschappen over den mensch vaardig geworden, die geest, die het autoriteitsgeloof verwerpt en dit kan doen, omdat bij verschil van meening de natuur bij juiste ondervraging het passende antwoord geeft en het verschil beslecht, onverschillig of de ondervrager oud of jong, beroemd of onbekend is.⁴²

De andere gedachte is die van de 'erkenning van de menschenwaarde', dat wil zeggen de toenemende gelijkheid tussen de mensen. In eerste instantie vergrootte de industriële revolutie die door wetenschap en techniek was losgemaakt de ongelijkheid tussen de mensen, maar in de reactie daarop eisten – en kregen – de arbeiders een evenredig aandeel in de productie, meer levensgenot en gelijke voorwaarden voor ontwikkeling en beschaving. Die toenemende nivellering, die zich ook uit in het gerechtvaardigde verlangen van de vrouw naar medezeggenschap in het bestuur van stad en land, kent zekere excessen; er zijn mensen die nu alle bestuurlijke leiding willen uitbannen (Hamburger doelde op de anarchisten). Maar daarover moet men niet wanhopen. 'Onderwijs en verlichting, en daardoor plichtsbef en verhooging van het zedelijk peil zullen hier de reddende hand bieden.'⁴³

Ten slotte keerde Hamburger nog snel terug naar zijn uitgangsvraag of de universiteit wel beantwoordde aan haar roeping. Zijn mening was inmiddels wel duidelijk: de Groningse universiteit, waar de natuurwetenschappen bloeiden en waar alle middelen aanwezig waren om deze te beoefenen, voldeed uitstekend aan haar verplichting en haar afgestudeerden namen volop deel aan het openbare leven:

Als in den tijd van haar grootsten bloei staat zij daar, bekend en geëerd, thans niet meer bedreigd noch door inwendige verdeeldheid als in de 18de, noch door veronachtzaming van sommige kortzichtige regeeringen als in de 19de eeuw, vol van jeugdig leven en innerlijke kracht, ons vaderland ter eere, der menschheid ten zegen.⁴⁴

En onder het uitspreken van de bede 'Floreat in aeternum vigeatque academia nostra!' besloot Hamburger zijn rede.

Na Hamburger, en na minister van Binnenlandse Zaken Cort van der Linden, die ook nog een korte toespraak hield, was het de beurt aan de afgevaardigden van de academies uit binnen- en buitenland om kort hun gelukwensen over te brengen en geschenken aan te bieden. Namens de oud-hoogleraren sprak de stokoude Van der Wijck, die enige herinneringen ophaalde aan de lustrumfeesten van 1864, namens de Koninklijke Akademie van Wetenschappen voerde de Leidse theoloog P.D. Chantepie de la Saussaye het woord, en namens de Nederlandse universiteiten en hogescholen de Leidse medicus G. Jelgersma. De buitenlandse instellingen kwamen aan de beurt in de volgorde van de Nederlandse spelling van de namen van hun land: België, Denemarken, Duitsland enzovoort, tot en met Zwitserland. Bij sommige, meest de grotere landen, mocht een afgevaardigde ook een korte toespraak houden. Voor België was dat de Luikse fysioloog Léon Fredericq, voor Duitsland de historicus Alois Schulte, hoogleraar en rector in Bonn, en voor Frankrijk een mineraloog uit Nancy, G. Thoulet. Elk van de sprekers herinnerde natuurlijk graag aan de historische banden die zijn land met Nederland en speciaal Groningen had. Fredericq memoreerde dat koning Willem I ooit hun gemeenschappelijke vorst was geweest en het systeem van de rijksuniversiteiten had ingevoerd, Schulte herinnerde aan de vele Duitse hoogleraren en studenten die in voorbije tijden naar Groningen waren gekomen, en Thoulet kon niet om Descartes heen, die in Groningen niet alleen een gezworen vijand had gevonden, maar ook de vertaler van zijn laatste boek, *Les passions de l'âme*.⁴⁵ Namens de Britten herinnerde de *vice-chancellor* van Aberdeen, Adam Smith (een theoloog), aan het feit dat de Engelse taal veel ontleende aan de taal van de oude Friezen en namens de Zwitsers kwam de Geneefse chirurg Ch. Girard aanzetten met een reproductie van de brief uit 1599 waarbij de Staten van Stad en Lande te kennen gaven de in Genève verleende academische graden te zullen erkennen. Hamburger bedankte hen allen hartelijk en daarna sloot Geertsema de bijeenkomst. Terwijl de organist Bernard ten Cate op het orgel het *Grand Choeur* van Saint-Saëns speelde, verlieten tegen vijf uur de aanwezigen het kerkgebouw – om elkaar later die dag weer terug te zien bij het feestmaal of de cabaretvoorstelling in Cinema Palace.

Was in de rede van Hamburger en de toespraken van de verschillende afgevaardigden op dinsdag de historie al veelvuldig ter sprake gekomen, nog meer geschiedenis stond de gasten van de universiteit te wachten toen de dag daarop, woensdag 1 juli, in de openbare vergadering van de senaat, wederom in de Nieuwe Kerk, de historische rede van Huizinga uitgesproken werd. Dit keer was ook de koningin met haar echtgenoot

aanwezig, wat volgens Hamburger, die de vergadering opende, een extra wijding aan de bijeenkomst gaf. Aan het huis van Oranje was het immers te danken dat het fundament waarop ook de wetenschap rustte, de vrijheid van gedachte, in het goede vaderland zo diep geworteld was.⁴⁶ Helaas moest Hamburger ook mededelen dat de historische rede niet door Huizinga zelf kon worden uitgesproken, en wel in verband met droevige familieomstandigheden (zijn vrouw lag op sterven). In zijn plaats zou nu de voorzitter van de senaatscommissie, de theoloog Isaïc van Dijk, het woord voeren, aan wie dit als predikant wel was toevertrouwd. Heel bijzonder was het historisch overzicht dat Huizinga bood overigens niet. Dat er naast perioden van bloei ook perioden van ernstig verval waren geweest, ontkende Huizinga niet, maar net als Hamburger de dag ervoor eindigde hij in groot optimisme:

Met vreugd en vertrouwen gaan wij de vierde eeuw in. [...] Daar zijn blijde teekenen van bloei en kracht. Wanneer wij ons met reden vleien, dat er goede nieuwe tijden voor Nederland zijn weggelegd, moge dan deze universiteit deelen in dat heil, laat zij bloeien en gedijen met den staat en met het volk.⁴⁷

Let wel: de goede tijden van Nederland liggen nog in het verschiet, al zijn er volgens Huizinga tekenen – voortekenen – die erop wijzen dat die mooie toekomst zeer nabij is.

Het hoofdnummer van de bijzondere senaatsvergadering was de toekenning van een groot aantal eredoctoraten aan binnen- en buitenlandse geleerden en aan personen die zich op andere wijze voor staat en samenleving verdienstelijk hadden gemaakt. In de eerste plaats de koningin, die een eredoctoraat in de Nederlandse letteren kreeg vanwege haar ‘verknochtheid aan onze wonderschoone taal’.⁴⁸ Daarna volgden maar liefst 67 eredoctoraten voor geleerden, maatschappelijke figuren en kunstenaars uit alle windstreken: 16 voor geneeskunde, 18 voor letteren en wijsbegeerte, 13 voor wis- en natuurkunde, 7 voor godgeleerdheid en ten slotte 13 voor rechtsgeleerdheid. Er zaten enkele opvallende namen tussen, zoals die van de verloskundige Döderlein, die in 1897 maar enkele maanden hoogleraar was geweest in Groningen en toen weer naar Duitsland was teruggekeerd, de Gentse historicus Henri Pirenne, de landbouwkundige Rijpko J. Mansholt uit Westpolder (Groningen), de emeritus predikant Hendrik Pierson uit Zetten, die indertijd met zijn zedelijkheidsoffensief Fokker het leven nog zo zuur had gemaakt, en de Amerikaanse (voormalige) captain of industry Andrew Carnegie, ‘qui non dictis sed factis optime de iure belli ac pacis meruit’.⁴⁹ Bij die daden van Carnegie moest iedereen natuurlijk denken aan de genereuze gift voor de bouw van het Vredespaleis, dat een jaar eerder was geopend (Carnegie was er toen wel voor naar Nederland gekomen, het eredoctoraat liet hij nu opsturen).⁵⁰ Meer dan opvallend waren de namen van een paar kunstenaars die door de faculteit Letteren en Wijsbegeerte (en in eerste instantie ook door de faculteit Wis- en Natuurkunde) waren voorgedragen, te weten die van de architect H.P. Berlage en de schilder Derkinderen, de leidende figuur in de kunst ‘*quae pertinet ad picturam monumenta historiae illustrantem*’.⁵¹ Dat laatste was natuurlijk gericht tegen de wankunst die de gebroeders Linnemann op het gebied van de historische glas-in-roodramen en wandschilderingen in de aula hadden afgeleverd. En waarom voor architectuur niet Vrijman, de bouwer van het Academiegebouw, maar Berlage was gekozen, zal ook iedereen wel duidelijk zijn geweest. Kennelijk straalde de onvrede van de hoogleraren over de gang van zaken rond de decoratie van het Acade-

Afb. 65 Het hooglerarencortège tijdens de officiële viering van het lustrum van de Groningse universiteit, woensdag 1 juli 1914. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Na de uitreiking van de eredoctoraten in de Nieuwe Kerk trok de stoet van hoogleraren en eredoctoren via de Oude Boteringestraat, waar koningin Wilhelmina en prins Hendrik de stoet aan zich voorbij lieten gaan, naar het stadhuis, waar het stadsbestuur een ontvangst aanbood. De hoogleraren passerden hier café De Pool aan de noordzijde van de Grote Markt (hoek Oude Ebbingestraat). Herkenbaar zijn voorop de hoogleraar Hebreuws F.M.Th. Böhl, achter hem de astronoom J.C. Kapteyn en achter hem weer de plantkundige J.W. Moll (met lange witte baard).

miegebouw niet af op president-curator Geertsema, want hij kreeg een eredoctoraat voor zijn inspanningen voor de universiteit.

Na afloop van de senaatszitting liepen curatoren, hoogleraren, binnen- en buitenlandse gasten en eredoctoren in optocht naar het stadhuis, waar ze tussen de middag werden ontvangen door het gemeentebestuur. De koningin gebruikte ondertussen het noenmaal bij de commissaris der Koningin in het gouvernementsgebouw, waar zij ook haar extra fraaie 'bulla' overhandigd kreeg. Die middag konden de gasten van de senaat vanuit een speciaal voor deze gelegenheid aangebracht podium voor het stadhuis de maskerade van de studenten gadeslaan (sommigen waren uitgenodigd om dat schouwspel van achter de ramen van het stadspaleis van Scholten of de naastgelegen Grote Sociëteit te komen bekijken). De koningin bekeek de optocht vanaf het bordes van het stadhuis. De maskerade had dit jaar als thema 'De afkondiging van de Vrede van Münster in 1648' en de nagespeelde afkondiging van de vrede vond plaats voor het stadhuis. Daarna begonnen de studenten aan een rondgang door de stad, terwijl de feestgangers in het Academiegebouw een receptie bijwoonden, waar ook de koningin nog aanwezig was (zij verliet tegen vijf uur het gebouw en ging naar het station, waar de trein wachtte die haar weer naar Den Haag zou brengen). 's Avonds was er nog een muziekavond in de Stadsschouwburg, waar weer Aaltje Noordewier-Reddingius liederen ten gehore bracht en het sextet van het Concertgebouworkest stukken van Thuille, Mozart en Beethoven speelde.⁵² Na afloop bleef de senaat met zijn gasten nog even bij elkaar in de foyer en toen was de academische feestviering werkelijk ten einde. Maar de schone

herinnering blijft, aldus de verslaggever: 'De Groningsche Universiteit mag dankbaar terugzien op haar gedenkfeest, en de eer, aan het verleden bewezen, heeft bij haar het besef versterkt van hare plichten voor de toekomst.'⁵³ Een mooi uitgangspunt voor alle lustrumvieringen, ook die na 1914.

De academische feesten waren dan voorbij, de studenten feestten nog vrolijk door. Ze waren ook al eerder begonnen.⁵⁴ Al op zondag 21 juni waren de deelnemers aan de maskerade zich – verkleed en wel – gaan voorstellen bij de Groningse burgers (het begin van de representatieweek) en de zondag daarna hadden de Groningse juffers hun traditionele geschenk aan Vindicat overhandigd in De Harmonie (dit keer drie clubfauteuils voor de leeszaal; Magna Pete schonk een hoektafel voor de senaatskamer). Op maandagmiddag 29 juni was het echt begonnen. Rond een uur werden de vreemde senaten van het station gehaald en onder begeleiding van een erewacht te paard naar de remonstrantse kerk aan de Zuiderbinnensingel gebracht, waar de reünisten zich inmiddels verzameld hadden en waar de rector van Vindicat en wethouder jhr. De Marees van Swinderen namens de reünisten het woord voerden. 's Avonds kwamen studenten en reünisten weer bij elkaar in de Martinikerk, waar om zeven uur de Amsterdamse hoogleraar geschiedenis Hajo Brugmans, zelf reünist, de feestrede uitsprak. Daarna gingen de studenten – alle studenten – naar het Academieplein om de buitenlandse gasten in het Academiegebouw te verwelkomen (de Vindicaters gaven na afloop nog een serenade aan de reünisten, die in De Harmonie bijeen waren gekomen). Gedurende de hele week had Vindicat voorts allerlei feestelijkheden georganiseerd: behalve het cabaret op dinsdagavond en de maskerade op woensdag waren er op donderdag de *cour plénière* van de deelnemers aan de maskerade en een opvoering van 'Neemt ons zoals wij zijn', terwijl op vrijdag de gebruikelijke harddraverijen, het galabal en aansluitende souper op het programma stonden. Het feest van Vindicat werd op vrijdag 3 juli afgesloten met een ontvangst in het buitenhuis van Scholten aan het Paterswoldsemeer en een diner op Mutua Fides. Voor de senatoren restte toen alleen nog op zaterdag een tochtje naar het Duitse Waddeneiland Norderney, waar zij afscheid namen van de vreemde senaten. Speciale lof was er voor rector Bos, die ontzettend veel speeches had gegeven en had bewezen 'een tact en een savoir vivre te bezitten, die alleszins bewonderenswaardig zijn'.⁵⁵

EVENWICHTSKUNST

Dat het allemaal zo goed verlopen was, was niet in de laatste plaats te danken aan de taalkundige en politieke evenwichtskunst van rector magnificus Hamburger. Net als in zijn openingsrede op het grote Physiologencongres uit september 1913 wist hij in zijn toespraken de gevoeligheden, die er zeker waren, te ontzien en een beeld te schetsen van de wetenschap waar niemand aanstoot aan kon nemen. Dat er spanningen waren tussen de landen van Europa was niemand onbekend. Een dag voor het begin van de feestelijkheden waren in Sarajevo de Oostenrijkse kroonprins Frans Ferdinand en zijn vrouw neergeschoten door een Servische nationalist, en niemand wist hoe Oostenrijk-Hongarije daarop zou reageren. De buitenlanders in Groningen waren verenigd op het feest van de wetenschap, maar zij stonden ook tegenover elkaar als leden van na-

ties die met elkaar in een strijd om de hegemonie in Europa verwickeld waren. De Engelsen wilden niet dat de Duitsers de heerschappij op zee zouden overnemen, de Fransen waren het verlies van Elzas-Lotharingen nog niet vergeten en de Duitsers voelden zich gekleineerd en beknot door de overige naties, die het nieuwe Duitsland het licht niet in de ogen zouden gunnen. Het was de taak van Hamburger om ervoor te zorgen dat die spanningen niet aan de oppervlakte zouden komen en dat alles althans naar buiten toe in grote harmonie zou verlopen.

Het eerste probleem dat hij tegenkwam was de taal. Hamburger had al in een vroeg stadium laten weten beslist niet in het Latijn tot de afgevaardigden te willen spreken. Hij was burgerscholar geweest en wilde liever vandaag dan morgen af van de bepaling die van aanstaande studenten een examen Grieks en Latijn verlangde. Latijn was ook niet meer de taal van de wetenschap en vele gasten zouden die taal niet meer verstaan. De uitnodiging aan de instellingen in den vreemde was weliswaar in het Latijn gesteld (de hoogleraar Latijn Van Wageningen had zich met het schrijven daarvan belast), veel instellingen hadden voor hun schriftelijke gelukwensen nog wel het Latijn gekozen en het kaartje dat de gasten van de senaat kregen waarmee ze de hele week gratis vervoer hadden op de plaatselijke tramlijnen, legde ook nog in het Latijn uit dat de drager vrijgesteld was van de tol ('vectigal') die anders werd gevraagd 'ab eis qui curribus fulmine motis urbem percurrentibus vehuntur'. Maar daar moest het ook maar bij blijven.⁵⁶ Welke taal moest Hamburger dan wél gebruiken? Uiteindelijk werd gekozen voor een afwisseling van Nederlands, Frans (de taal van de diplomatie), Duits en Engels. Als de afgevaardigden van de grote naties aan het woord kwamen, mochten zij vanzelfsprekend in hun moedertaal tot de aanwezigen spreken. Waarschijnlijk hebben alleen de Nederlanders en een paar Belgen in het publiek alles kunnen verstaan.

Behalve de taal waren er nog de onderlinge gevoeligheden die Hamburger moest ontzien. Niet altijd deed hij dat ook. In zijn dankwoord aan de Belgische geleerden gebruikte hij alleen het Nederlands en schaarde hij zich volledig achter de Vlaamse zaak. Hamburger liet zijn sympathie blijken voor het streven van Vlaamse geleerden om hun onderwijs in hun eigen taal te mogen geven 'en met innig verlangen verbeiden wij met U het oogenblik, dat de zoo vurig begeerde Vlaamsche Hoogeschool de bekroning worde van Uw hoog en edel streven'.⁵⁷ Hamburger durfde dit te zeggen omdat hij wist dat de botanicus Camille de Bruyne, de vertegenwoordiger van Gent, de universiteit die de flaminganten als hun toekomstige Nederlandstalige universiteit zagen, zelf flamingant was.

Maar in de meeste gevallen stelde Hamburger zich toch op het standpunt van het internationalisme om de nationale tegenstellingen te kunnen verzoenen. In zijn dankwoord had hij het speciaal ook over de rol die de zogenaamde kleine landen in de internationale gemeenschap te spelen hadden. Sprekend tot de vertegenwoordigers van de kleinere naties, de Scandinavische landen, België, Zwitserland, Roemenië en Griekenland, benadrukte hij wat hen verenigde niet fysieke kracht was, maar beschaving. 'Celle-ci fait notre raison d'être; c'est par elle que nous pouvons être puissants.'⁵⁸ Omdat de kleine naties veel van de grote naties moeten overnemen, worden zij behoed voor exclusivisme en zelfgenoegzaamheid, en op die manier kunnen ze weer iets betekenen voor de grote mogendheden. En afgezien van het feit dat ze een *trait-d'union* tussen de grote naties zijn, kunnen de kleine landen ook door het bewaren van hun eigen karak-

ter nog iets betekenen voor de hele mensheid. 'L'histoire des Sciences est là pour prouver que, sous ce rapport aussi, les soi-disant petites nations méritent encore leur place au soleil.'⁵⁹ Hamburgers toespraak was geheel in de geest van de zesstatenbeweging die in Groningen uitgedragen werd.

Ten aanzien van de grote naties kon Hamburger alleen maar benadrukken wat zij gemeen hadden. Op het gebied van de wetenschap streefden zij tenslotte allemaal hetzelfde na. In zijn speech aan het eind van het feestmaal op dinsdagavond, toen hij sprak over 'Cultur und Vaterland' (in weerwil van de titel voornamelijk in het Nederlands, met gedeelten in het Frans, Duits en Engels) ging Hamburger er uitgebreid op in. De klacht dat wetenschap geen vaderland heeft, is niet terecht, want ook al is de wetenschap overal in gelijke mate thuis, de individuele wetenschapper heeft wel degelijk een vaderland. Elk land heeft zijn eigen stijl van werken en die diversiteit van methoden komt het gemeenschappelijke doel zeer ten goede. De wetenschap dringt op een breed front door in het donkere oerwoud van het onbekende ('in den dunklen Urwald des Unbekannten') en daarbij moeten de vertegenwoordigers van de verschillende landen goed voeling met elkaar houden, met het oog op dat ideaal dat allen verbindt, 'un idéal moral, supérieur à l'idéal d'autrefois: le respect de la vie humaine et de la douleur d'autrui, la solidarité entre les hommes et la fraternité des nations'.⁶⁰

De Franse, Duitse en Amerikaanse vertegenwoordigers konden daar goed mee leven, maar bij de Duitse delegatie lag dat anders. Nog diezelfde avond liet Gustav Roethe, de vertegenwoordiger van de Koninklijke Pruisische Akademie van Wetenschappen, een tegengeluid horen. Als filoloog wilde hij om te beginnen gezegd hebben dat Hamburger dan wel de natuurwetenschappen had aangewezen als de grote kracht achter de ommekeer in de moderne samenleving, maar dat men niet mocht vergeten dat ook vanuit de geesteswetenschappen daaraan een belangrijke bijdrage was geleverd, en wel door de verhoging van het historische en daarmee het nationale bewustzijn. Ook wilde hij nog iets opmerken over het beeld dat Hamburger had opgeroepen van de wetenschap als een gesloten front dat doordringt in het onbekende. 'Ich lasse das Bild mit Freuden gelten,' zei Roethe, maar hij zag daarnaast de naties ook in onderlinge wedijver ('Wettkampf') verkeren, op intellectueel gebied dan. Die onderlinge wedijver was een goede zaak. 'Im Kampfe liegt eine wunderbar belebende und befruchtende Kraft, auf die die Menschheit nie verzichten darf. Mars und die Musen sind sich nicht abhold.'⁶¹ Het was ook niet voor niets dat de Groningse universiteit gesticht was tijdens de strijd tegen Spanje en dat de Berlijnse universiteit in het leven was geroepen tijdens de napoleontische oorlogen. Roethe had hiermee niets verkeerd gezegd, het was ook niet in ergernis gezegd. Aan het eind van zijn korte toespraak beklemtoonde hij nog eens dat hij zich als Duitser in Groningen goed thuis voelde en dat zich in hem – net als bij de andere Duitse gasten – gedurende zijn verblijf een soort 'Heimatsgefühl' had ontwikkeld. En toch zullen de afgevaardigden van andere landen in Roethes beklemtoning van de strijd in de wetenschap nare bijklanken hebben gehoord. Dat het nou net een Duitser moest zijn die dit zei!

EEN GROOT SUCCES, EN TOCH ...

Was het lustrum geworden wat men ervan verwacht had? Toen de hoogleraren op donderdag 9 juli weer in de senaat bijeen waren, keken ze met grote voldoening terug op de lustrumweek. Het meest had hen verrast hoe groot de waardering van de gasten uit binnen- en buitenland was geweest voor wat er in Groningen werd gepresteerd. Hamburger bracht het onder woorden op een manier die trots en tevredenheid reflecteerde:

Wij verkeeren allen nog onder den indruk van de grootse hulde die onze Universiteit mocht ondervinden. Met voldoening mag worden getuigd, dat onze gasten zijn vertrokken met een gevoel van warme waardeering voor de wijze waarop in dit noordelijke plekje van ons kleine land de wetenschap wordt verzorgd en door overheid en burgerij geëerd. In den toon onzer feestviering was wijding en distinctie, die echter hartelijkheid niet buiten sloot.⁶²

De terughoudendheid die nog uit de woorden van Hamburger spreekt, was echter niet nodig: het feest was een grandioos slotakkoord geweest, een apotheose misschien wel, van een periode van veertig jaar strijd voor erkenning, herstel en nieuwe bloei. Men was er trots op dat de buitenwacht dat succes nu erkende. Maar het feest was nog meer geweest, namelijk de feestelijke opmaat voor een nieuwe tijd, waarin nog grotere bloei te verwachten was. Melchior Bos, de rector van Vindicat, had gesproken over een tweede Gouden Eeuw en hij had daarmee niet alleen het recente verleden, maar vooral ook – in de lijn van Van Vollenhoven – de nabije toekomst bedoeld. Ook Huizinga had in zijn historische rede gesproken over ‘goede nieuwe tijden’ die voor Nederland waren weggelegd en waarvan hij hoopte dat ook de Groningse universiteit erin zou delen. Het is in de historiografie gebruikelijk de periode vanaf 1876 de Tweede Gouden Eeuw te noemen, maar dat is misleidend, want voor de tijdgenoten begon het besef dat men op de drempel van een nieuwe tijd stond pas rond 1900 te dagen.⁶³ Zeker voor Groningen, dat van ver moest komen, was de periode na 1876 niet zomaar een periode van bloei. Zeker, Groningen profiteerde in gelijke mate als de andere universiteiten van de steeds grotere bereidheid van de rijksoverheid om te investeren in onderwijs en wetenschap, de belangrijkste oorzaak voor die fenomenale opbloei van de wetenschap in ons land. Maar Groningen had een grote achterstand opgelopen en kwam in vergelijking met de andere universiteiten maar langzaam op gang. Pas rond 1900 brak de bloei in Groningen echt door, met klinkende namen als Kapteyn, Heymans, Hamburger en Wenckebach. Beter is het daarom de periode voor 1914 nog maar te zien als het voorproefje van een gouden eeuw die nog in het verschiep lag, als de dageraad van iets wat nog moest komen. Maar met dat soort zaken waren de hoogleraren op die senaatsvergadering op 9 juli niet bezig. Voor hen was het belangrijker dat de gasten tevreden naar huis waren gegaan, dat er geen ongelukken waren gebeurd en het feest binnen het budget was gebleven. Wat bleef was een mooie herinnering.

Maar ook die herinnering vervaagde en stierf weg met degenen die erbij waren geweest. Alleen de geschenken zijn gebleven. Hamburger somde ze op woensdag op, maar er waren er nog meer. Het gedenkraam van provincie en gemeente en de zijramen van het Nut en een onbekende weldoenster waren al gereed op het moment dat het feest begon, maar tijdens het feest werd er nog meer overhandigd of toegezegd.⁶⁴ De oud-hoogleraren gaven een tafelbel voor de senaatskamer (waarmee de kandida-

ten voor een examen binnengeroepen konden worden), oud-hoogleraar Wenckebach overhandigde een prachtexemplaar van zijn jongste publicatie over ‘die unregelmässige Herztätigkeit’, en de Duitse universiteiten hadden een ‘Bronzetafel’ of *tabula gratulatoria* mee willen nemen waarop zij hun gelukwensen nog eens hadden samengevat, ware het niet dat het werkstuk van Otto Hupp uit München bij de douane was opgehouden.⁶⁵ Ondertussen wist men ook dat binnenkort de uitgave te verwachten was van het *Album studiosorum (et promotorum)*, dat het Historisch Genootschap op voorstel van de archivaris en privatdocent Schoengen had toegezegd als zijn bijdrage aan de feesten.⁶⁶ De plaquette van de Duitsers is later ingemetseld in de benedengang van het Academiegebouw, naast de deur die naar de vertrekken in de toren leidt.

Maar het meest duurzame gedenkstuk van de lustrumviering van 1914, afgezien van de bronzen legpenning, is toch het kloeke gedenkboek dat in opdracht van de senaat verscheen, *Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV*. Het boek, 578 pagina’s dik, bestaat uit drie delen: een historisch overzicht van de negentiende-eeuwse geschiedenis van de Groningse universiteit, door Huizinga geschreven (p. 1-238), een aantal artikelen over verschillende aspecten van de Groningse universiteitsgeschiedenis, van de hand van verschillende auteurs (p. 241-437), en een overzicht van de academische gebouwen en instellingen, geschreven door de directeurs en beheerders van de verschillende instellingen en voorzien van tal van speciaal voor dit doel gemaakte foto’s van het exterieur en het interieur (441-578). Die beschrijvingen van de academische instellingen (de ene overigens veel gedetailleerder dan de andere) zijn nog altijd een prachtige bron voor de kennis van de Groningse universiteit anno 1914 – ik heb er in hoofdstuk 3 veelvuldig uit geput. Ook de historische artikelen (over de stichting van de Groningse universiteit, de hoogleraren geneeskunde sinds 1614, Franciscus Gomarus, de opleiding van juristen in vroeger tijd, het landbouwonderwijs in de negentiende eeuw en het onderwijs in de moderne talen) hebben hun waarde niet verloren. Maar het pièce de résistance van het gedenkboek is toch Huizinga’s ‘Geschiedenis der universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan’. Het was niet de enige bijdrage van Huizinga aan dit gedenkboek. Hij had zich bijzonder ingespannen om van het boek zelf een kunstwerk te maken. Zo zorgde hij ervoor dat bij het uitzoeken van het lettertype werd gekozen voor een moderne, Nederlandse letter, de Hollandsche Mediaeval van S.H. de Roos.⁶⁷ Maar zijn historisch overzicht van een eeuw universiteitsgeschiedenis is toch zijn hoofddeel geweest en zijn collega’s erkenden dit ten volle. Toen Sijmons op de senaatsvergadering van 9 juli de rector magnificus voor zijn leiding van de feestelijkheden bedankte, voegde hij daar in één moeite door ook een woord van dank toe aan het adres van Huizinga. Het meest had hij de Groningse universiteit aan zich verplicht door zijn bijdrage aan het gedenkboek. ‘De geschiedenis der Universiteit is een literair kunstwerk geworden, dat ver uitsteekt boven een gelegenheidsgeschrift,’ aldus Sijmons.⁶⁸

Ook later is de waardering voor de bijdrage van Huizinga groot geweest. Nog niet zo lang geleden merkte een historicus erover op: ‘Naar de mening van veel universiteitshistorici is het in zijn genre in Nederland nimmer overtroffen en geldt het nog steeds als een meesterwerk’.⁶⁹ Daar kan men ook anders over denken. Het boek is niet vrij van eenzijdigheid, vooringenomenheid en vormeloosheid. Weliswaar bevat het vele prachtige passages – stilistisch is Huizinga inderdaad onovertroffen – maar er zijn lacunes en overdreven lange uiteenzettingen over relatief onbelangrijke zaken. Zo ont-

breekt de studentengeschiedenis vrijwel geheel. Huizinga zelf zegt daarover dat hij die geschiedenis buiten beschouwing liet omdat Vindicat zelf voor het lustrum van 1915 een historisch werk zou samenstellen, maar ten eerste viel anno 1914 de studentengeschiedenis niet meer samen met die van Vindicat en ten tweede was het nog maar de vraag hoe dat geschiedwerk van Vindicat eruit zou gaan zien. Na veel vertraging verscheen het boek pas in 1921 en bleek het een thematisch opgezet werk te zijn, dat daardoor juist het historische aspect van de geschiedenis van Vindicat – hoe alles in samenhang met elkaar veranderde – ongreepbaar maakt. Vooringenomen is Huizinga duidelijk jegens de universiteit en de hoogleraren uit de eerste helft van de negentiende eeuw, die hij beoordeelt aan de hand van criteria uit de late negentiende eeuw. Mannen als Van Swinderen, Uilkens en Stratingh Ez. werd daarmee geen recht gedaan. Maar het grootste bezwaar tegen Huizinga's overzicht is toch wel de manier waarop het eindigt. Het relaas loopt tot 1914, dus Huizinga moest ook eigentijdse geschiedenis beoefenen, maar het hoofdstuk over de periode na 1876 is niet veel meer dan een opsomming van namen, gebouwen, aantallen en begrotingscijfers. Een boekdeel dat begon als echte geschiedenis, loopt af als een kroniek – met alleen af en toe een sneer in de richting van de bouwkundigen die Groningen opgezadeld hadden met neogotiek en neorenaissance.

Dat laatste viel heel slecht bij degene die achter die neogotische revival zat, De Stuers. Omdat hij als lid van de jury voor het gedenkraam een belangrijk aandeel had gehad in de aankleding van het Academiegebouw, hadden curatoren hem een exemplaar van het gedenkboek gestuurd. Op 16 juli stuurde De Stuers de curatoren een bedankbrief, die hij echter ook aangreep om zijn kritiek op Huizinga te luchten. Het was een 'hoogst interessant' boek, schreef De Stuers, maar wat Huizinga had geschreven over de nieuwe gebouwen die de Groningse universiteit sinds 1876 had gekregen, kon niet door de beugel; daarin was hij tekortgeschoten. Dat de gebouwen in de stijl van de neogotiek verzezen, schreef Huizinga eraan toe dat 'de rijksbouwkundige destijds in een neogotische draai [was] geweest', en dat het afgebrante Academiegebouw niet in de oude stijl was herbouwd, kwam omdat 'de architectonische zeden' dat verboden – alsof alles een kwestie van willekeur en mode was geweest. Maar ernstiger was – 'een laakbare leemte' – dat Huizinga de lezer onkundig had gehouden wie er achter die spectaculaire bouwkundige transformatie van de Groningse universiteit hadden gezeten:

Hij had bij de Groningsche gebouwen – zij het slechts met twee woorden – den Rijksbouwkundige J. van Lokhorst moeten noemen en den Referendaris de Stuers. In voortdurende onderlinge samenwerking hebben zij tal van Laboratoria enz. gemaakt, welke gezien mogen worden (Professor Moll erkent dit dankbaar). Wat mij betreft, ik mag gerust zeggen, dat ik een ware revolutie heb gebracht in de gebouwen onzer drie universiteiten; vroeger waren zij bekrompen, ondoelmatig, pover en foielelijk. Ik heb mij moeite gegeven, soms veel moeite, om ze 'anders' te maken. Ik meen dat dit met een paar woorden gezegd had moeten worden. Niet uit ijdelheid; ik ben van wierook gesatureerd, maar ter wille van de historische waarheid.⁷⁰

Waarvan akte. En eerlijk is eerlijk: de grote verandering die de bouw van zo veel nieuwe laboratoria in het weefsel van de universiteit teweeg had gebracht, wordt bij Huizinga onvoldoende onderkend, geobsedeerd als hij was door de stijl waarin die laboratoria waren opgetrokken. Nu is het altijd moeilijk om voldoende afstand te nemen van de eigentijdse ontwikkelingen. Ook Jonckbloet had al geworsteld met de jongste periode

van de geschiedenis die hij moest beschrijven. Maar dat neemt niet weg dat het boekdeel van Huizinga als specimen van eigentijdse universiteitsgeschiedenis mislukt is.

De Stuers was zeker niet de enige die bij alle waardering ook kritiek had op de manier waarop de universiteit haar derde eeuwfeest had gevierd. Roethe, de vertegenwoordiger van de Pruisische Akademie die er in zijn tafelrede op gewezen had dat wetenschappers niet alleen broeders, maar ook concurrenten waren, was in zijn privécorrespondentie nog veel kritischer. Al voor zijn aankomst in Groningen had hij er zich aan geërgerd dat de uitnodiging voor de feestviering voorspiegelde dat alles in de landstaal zou worden gehouden, terwijl het van tevoren toegestuurde programma in het Frans was gesteld, 'was mich bei dieser sächsischen Hochschule doch gründlich verdriest', zo schreef hij aan zijn opvolger als hoogleraar in Göttingen, Edward Schröder.⁷¹ Na afloop schreef Roethe aan Schröder dat zijn indrukken in Groningen zeer gemengd waren. Op zichzelf had hij zich in Groningen wel thuis gevoeld, omdat alles daar zo 'Duits' was. 'Vom zweiten Tage an hab ich kaum mehr bemerkt, ob holländ. oder d.sch zu mir gesprochen wurde; selbst der Tonfall ganz rheinisch oder westfälisch.'⁷² Maar hij had zich geërgerd aan de rector, een 'unglaublich naturwiss. Rector, der sich nicht genirte, die bombenhaftesten Trivialitäten naturwiss. Selbstzufriedenheit über uns zu ergiesen'.⁷³ Dat was niet helemaal fair. Natuurlijk was de negentiende eeuw niet alleen de eeuw van de natuurwetenschappen geweest en hadden bijvoorbeeld historici en filologen sterk bijgedragen tot het historisch en het nationaal zelfbewustzijn dat de tijd rond 1900 kenmerkte. Maar de veranderingen die de natuurwetenschappen (rechtstreeks en via de techniek) teweeg hadden gebracht, waren nu eenmaal ingrijpender dan in enige tijd voor- of nadien (en dat geldt ook voor de zogenaamde internetrevolutie).⁷⁴

Maar het meest had Roethe zich gestoord aan het feit dat voor zijn gevoel iedereen in Nederland een hekel had aan de Duitsers:

Sie [de Nederlanders] fühlen ganz international und betonten das mit Vorliebe. Als ich bei einer kleinen Ansprache das Histor.-Nationale, den nahen Zusammenhang mit uns auch nur freundlich andeutete, fühlte ich sofort Unruhe u. Widerstand.⁷⁵

Schröder wist wat hij bedoelde: 'Vor allem in Gegenwart der andern, der Engländer u. Franzosen, wollen diese Holländer um keinen Preis wie ein Annex von uns erscheinen.'⁷⁶ Internationale verbroedering door wetenschap, dat was aan Roethe niet besteed.

Het waren niet alleen buitenstaanders die achteraf kritiek hadden. Ook bij studenten was er twijfel of dit lustrumfeest wel gebracht had wat ze even gehoopt hadden, als we tenminste het verslag in de *Studenten Almanak* mogen geloven. De maskerade op woensdag bijvoorbeeld was wel goed verlopen, maar velen waren juist die dag tot de overtuiging gekomen 'dat de tijd der maskerades voorbij is, dat er iets is in de geest der twintigste eeuw, dat niet meer strookt met dit soort uitingen van vreugde en energie'. De studenten misten iets wat er vroeger altijd geweest was, namelijk het vermogen om 'in naïeve levensblijheid geheel op te gaan in zorgeloos genieten'. Waar lag dat aan? 'Is misschien het lustrum te hol? Of zijn zij [de studenten] te koud, te analytisch?'⁷⁷ De verslaggever kon er niet de vinger op leggen wat het precies was, maar hij betwijfelde of het zo nog langer kon doorgaan. Voor hem was de lustrumviering eerder het slotakkoord van een periode geweest dan de opmaat naar een nieuwe tijd.

IJZEREN JAREN
(1914-1945)

INLEIDING

Beschaving is geen illusie. De catastrofe die Europa in 1914 trof en een eind maakte aan een lange periode van voorspoed en vooruitgang was te vermijden geweest. Dat een lokaal conflict op de Balkan uitmondde in een wereldoorlog die miljoenen slachtoffers eiste, keizerrijken omverwierp en ook neutrale landen als Nederland in grote problemen bracht – dat alles bewees nog niet dat beschaving een onbereikbaar ideaal was. De oorlog en ook de revoluties die als gevolg daarvan in Rusland en Duitsland plaatsgrepen, gaven daarom aanleiding tot de meest uiteenlopende reacties: afschuw en wanhoop over de ineenstorting van de oude wereld aan de ene kant, idealisme en de vaste wil om er iets beters van te maken aan de andere kant. Het optimisme hield het alleen niet zo lang uit als het pessimisme en de meeste mensen die de oorlog en de lange nasleep ervan meemaakten, viel het moeilijk om nog hoop te koesteren op een betere toekomst. De twintigste eeuw, die zo hoopvol was begonnen, werd vooral een eeuw van oorlog, crisis en revolutie. Naast al het goede dat de nieuwe eeuw ook bracht kreeg de moderne mens vele bittere teleurstellingen te verwerken.

Ook Nederland leefde lang in de schaduw van de oorlog van 1914-1918. Het land was buiten de oorlog gebleven, maar de vreedzame revolutie die de pacificatie van 1917 eigenlijk was – het beëindigen van de schoolstrijd en de invoering van het algemeen mannenkiesrecht, snel gevolgd door het algemeen vrouwenkiesrecht – zorgde voor een grondige herziening van het maatschappelijk leven. Maar daarna ging Nederland, zo leek het, op slot. De confessionelen kregen een stabiel overwicht in het parlement en legden een moraal aan de samenleving op die weinig ruimte liet voor vernieuwing. De overheidsfinanciën waren beperkt en er moest meer dan eens flink bezuinigd worden. Nederland werd een verzuild, conservatief, introvert en preuts land, waar gezapigheid en zelfgenoegzaamheid heersten. Althans, dat was tot voor enkele jaren het gebruikelijke beeld. Inmiddels weten we beter. In de naoorlogse jaren was er veel idealisme en optimisme, ook in christelijke kringen, en de wetenschappelijke en culturele vernieuwing was niet lamgeslagen. Het waren soms moeilijke jaren, dat wel, zeker toen in de jaren dertig de depressie zich aandeede en in het oosten de dreiging van nazi-Duitsland zich manifesteerde, maar het was maar een enkeling die zich daardoor helemaal uit het veld liet slaan.

De geschiedenis van het Groningse universitaire leven volgde hetzelfde patroon. Materieel gesproken waren de naoorlogse jaren geen eenvoudige tijd; ook de vanzelfsprekendheid waarmee wetenschap en vooruitgang als identiek werden voorgesteld was verdwenen; en er was zorg of de toename van het aantal studenten niet tot proletarisering van de intellectuelen zou leiden. Eén keer zelfs stond het voortbestaan van de Gro-

ningse universiteit serieus op het spel. Maar tegelijk leefde er onder de studenten veel idealisme, een behoefte ook om iets voor de maatschappij te doen en de nationale afzondering te doorbreken. De hoogleraren schikten zich minder makkelijk in de nieuwe tijd; zij hadden meer moeite met de moderne, democratische samenleving en de daarin prominente massacultuur dan de studenten. Maar ook de hoogleraren zochten naar nieuwe wegen in de wetenschap en wisten daarbij hun leerlingen te begeisteren. Saai en gezapig was het universitaire leven allerminst.

Maar iets was wel definitief verdwenen. Tot de teleurstellingen van de twintigste eeuw behoort de geleidelijke teloorgang van het idee van de universiteit als centrum van beschaving. De universiteit is heel veel: motor van de economie, springplank voor individueel succes, oefenlokaal voor allerlei nieuwe vormen van techniek, voertuig voor sociale emancipatie, denktank van de overheid en nog veel meer, maar zo gloedvol als men in de negentiende eeuw sprak over de beschavende werking van de universiteit, zo hol begon dat in de twintigste eeuw te klinken. De voorstelling van de universiteit als een afgebakende zone waarbinnen docenten en studenten in vrijheid de grenzen van de cultuur kunnen verkennen en deze al doende op een hoger peil kunnen brengen – het geloof daarin werd in de naoorlogse jaren nog wel door sommigen met overtuiging beleden, maar door anderen als onmaatschappelijk veroordeeld en in de praktijk aan alle kanten ondermijnd. Op universiteiten werd wel veel over cultuur gesproken en geschreven, maar het besef dat de universiteit door de manier waarop onderwezen en onderzocht wordt zelf ook een vorm van beschaving is, een samenstel van waarden dat voor de hele samenleving een voorbeeld zou moeten zijn, zakte weg. Het vertrouwen van de samenleving in de universiteit en het verantwoordelijkheidsbesef van de academici – twee noodzakelijke voorwaarden – verdwenen of waren aan erosie onderhevig. Dat is niet in Groningen begonnen, maar Groningen kreeg er wel mee te maken.

9 DE DONKERE POORT (1914-1918)

Op 28 juni 1914, een dag voordat in Groningen de lustrumfeesten begonnen, pleegde in het verre Sarajevo een Servische nationalist een aanslag op de Oostenrijkse kroonprins en diens vrouw. Beiden kwamen om het leven. In Groningen hielden vooral de buitenlandse gasten even de adem in. De rector van de universiteit van Praag, net gearriveerd, nam het zekere voor het onzekere en keerde spoorlags naar zijn land terug omdat hij rekening hield met het uitbreken van onlusten. Bohemen maakte deel uit van de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie en streefde daarbinnen naar grotere autonomie, net als veel andere Slavische volken.¹ Gelukkig leek het er al snel op dat moordaanslag geen grote gevolgen zou hebben. Het lustrumfeest kon gewoon doorgaan. In de laatste week van juli liepen de internationale spanningen echter plotseling snel weer op. Oostenrijk-Hongarije, dat Servië als de bron van de onrust op de Balkan zag, stelde het kleine buurland vergaande eisen, met rugdekking van de Duitse keizer; Rusland, dat de Serven steunde, begon met de voorbereiding van een algehele mobilisatie, waarop Duitsland liet weten dat als de Russen die mobilisatie zouden doorzetten dat als een oorlogsverklaring zou worden opgevat. Aangezien Frankrijk door een verdrag tot wederzijdse steun met Rusland was verbonden, werden toen ook daar de reservisten opgeroepen; de Fransen wilden bovendien maar wat graag de mogelijkheid aangrijpen om Elzas-Lotharingen op de Duitsers te heroveren. Omdat de Duitse aanvalsplannen tegen Frankrijk voorzagen in een snelle doortocht door het neutrale België, was ten slotte ook nog de positie van Engeland in het geding. Dat land had de neutraliteit van België gegarandeerd en kon moeilijk accepteren dat de Belgische havens in Duitse handen zouden vallen. En zo gebeurde wat niemand voor mogelijk had gehouden: Oostenrijk viel op 28 juli Servië binnen en Duitsland verklaarde achtereenvolgens Rusland, België en Frankrijk de oorlog. Toen de Britten op hun beurt op 4 augustus Duitsland de oorlog verklaarden en ook de aanval inzetten op de Duitse koloniën, was de wereldoorlog een feit. De donkere poort naar de twintigste eeuw ging open.²

Nederland bleef buiten de oorlog. Het land was door geen enkel verdrag aan de Duitsers of de Fransen verbonden en geen van de strijdende partijen had er op dat moment belang bij om ook Nederland nog bij de strijd te betrekken. Wel kondigde de regering op 31 juli de algehele mobilisatie af. Om drie uur 's middags werden de oproepen voor de militie- en landweerplichtigen (de militie voor het veldleger en de landweer voor de grens-, kust-, brug- en spoorwegbewaking en de bezetting van de forten in de vestingstelsels) aangeplakt bij gemeentehuizen, openbare gebouwen, krantenbureaus en winkels. Een half uur later begonnen overal de kerkklokken te luiden om de ernst van de situatie te onderstrepen. Ook de zware klokken van de Martinikerk in Groningen

galmden hun boodschap over de stad uit. Van enig oorlogsenthouiasme, zoals in Berlijn en Parijs, was in Nederland geen sprake. Er waren natuurlijk heel wat nieuwsgierigen op de been – bij de stations, bij de kazernes – en ook kwamen zich vrijwilligers melden, maar niemand droomde van heldendaden, oorlogsroem en klinkende overwinningen.³

EERSTE REACTIES, EERSTE GEVOLGEN

Verbijstering en paniek – dat waren de primaire reacties onder de bevolking toen men doorkreeg dat er pal ten zuiden van ons land een gruwelijke oorlog begonnen was en dat ons eigen land daarin meegeslept zou kunnen worden. Er werd in de eerste dagen van de oorlog flink gehamsterd, de beurs kelderde, het zilvergeld werd opgepot en duizenden Belgen vluchtten naar het veiliger Nederland.

In kringen van de Groningse universiteit heerste vooral verbijstering. Nog maar een maand geleden hadden de hoogleraren, de bestuurders en de studenten uitbundig het driehonderdjarig bestaan van de universiteit gevierd, nu woedde er oorlog in Europa. Het contrast kon niet groter zijn. Toen het nieuwe academische jaar op maandag 21 september begon (op dat moment was de slag aan de Marne al in volle gang, maar Antwerpen was nog in Belgische handen), leek de aftredende rector, Hamburger, nog steeds niet te kunnen bevatten wat er gebeurd was:

Welk een tegenstelling tusschen het schoone feest der beschaving, dat wij onlangs mochten vieren en den cycloon van oorlogsgeweld, die nauwelijks een viertal weken daarna zich over Europa ontketende en die de meest ruwe instincten in den mensch heeft wakker geroepen. Welk een tegenstelling tusschen het broederlijk samenzijn van zonen der meest verschillende naties en de vijandschap en haat, die zich thans van hun gemoederen heeft meester gemaakt.⁴

Hij vroeg zich af of het in het licht van dat ontzettende geweld nog wel zin had om als scheidend rector verslag te doen van de kleine wederwaardigheden van de Groningse universiteit in het afgelopen jaar.

Alle hoogleraren zullen bij het begin van hun colleges wel een paar woorden aan de oorlog hebben gewijd en hun studenten opgeroepen hebben niet te versagen en rustig door te studeren. De filosoof en psycholoog Heymans besteedde op 24 september zelfs een heel uur aan een betoog over 'De oorlog en de vredesbeweging' (naderhand als brochure uitgegeven). Heymans erkende tegenover zijn studenten dat het 'in deze tijden van verschrikking' moeite kostte het geloof in de mensheid en haar toekomst te bewaren. Hij kon zich ook voorstellen dat teleurgestelde idealisten zich tot het realisme bekeerden en van de nood een deugd probeerden te maken door nu de positieve kanten van de oorlog te belichten. Oorlogen waren er altijd al geweest en de verliezen aan mensenlevens en kapitaal vielen wel mee. In de oorlog van 1870-1871 waren er aan Duitse zijde 26.000 doden te betreuren geweest, maar dat waren er minder dan de 30.000 mannen, vrouwen en kinderen die toen elk jaar in Duitsland door geweld (zelfmoord, moord en ongelukken) om het leven kwamen. Bovendien was de oorlog – Heymans verwees hier naar wat zijn vroegere vriend Steinmetz over dit onderwerp had geschre-

ven – een misschien wat ruw, maar uiteindelijk heilzaam selectiemiddel dat een volk en de mensheid als geheel sterker maakte. De idealen van Vrede door Recht, een beweging, waartoe Heymans zichzelf ook rekende, leken in ieder geval een hersenschim, onvoorstelbaar naïef.

Toch gaf Heymans niet toe aan zulk defaitisme. Wie beweerde dat deze nieuwe oorlog nog maar eens aantoonde dat de mens in zedelijk opzicht geen stap vooruit was gekomen, ‘hoe onze beschaving slechts een oppervlakkig vernis is, waaronder onze dierlijke natuur onveranderd voortbestaat’, gaf blijk van een groot gemis aan psychologisch en historisch inzicht.⁵ Nam men de moeite de zaken in een ruimer verband te bekijken, dan was de conclusie onontkoombaar dat er ondanks de tijdelijke terugval in oorlogsgeweld geen reden tot wanhoop was. De wereldgeschiedenis liet zien dat er steeds ruimere en omvattender rechtsgemeenschappen waren ontstaan en dat het in de lijn de verwachting lag dat er uiteindelijk ook een West-Europese, daarna een Europese en ten slotte een wereldgemeenschap zou ontstaan, zodat oorlog en geweld geleidelijk uitgebannen zouden worden. In de loop van de geschiedenis was macht steeds meer vervangen door recht en er was geen reden om aan te nemen dat die lijn nu plotseling omgebogen zou worden. De volkeren wilden bovendien helemaal geen oorlogen; zij werden alleen tijdelijk in een oorlogsstemming gebracht door gevestigde belangen van grootindustriëlen en groothandelaren, die hun regeringen en de pers naar hun hand zetten. Natuurlijk stond de vredesbeweging voor een moeilijke opgave om de mensheid weer tot zinnen te brengen. ‘Evenwel, het is iets geheel anders te erkennen dat men voor groote, dan te gelooven dat men voor onoverkomelijke moeilijkheden staat: het eerste zet aan tot verdubbelde inspanning, terwijl het tweede de krachten verlamt’.⁶ Heymans deed het zijne door zich aan te sluiten, samen met andere praktische en onpraktische idealisten als Aletta Jacobs en Frederik van Eeden, bij het Comité De Europeesche Statenbond van de pacifist en uitgever Nico van Suchtelen, die door het publiceren van artikelen en brochures de publieke opinie trachtte te bewerken en de regering trachtte over te halen zich actief in te zetten voor de wereldvrede.⁷

De hoogleraren die hun studenten moed inspraken, stonden voor groepen die soms behoorlijk waren uitgedund. Onder de gemobiliseerde soldaten bevonden zich namelijk heel veel studenten, vooral ouderejaars.⁸ Het aantal ingeschreven studenten daalde daardoor in het eerste oorlogsjaar aanzienlijk, van 611 in 1913-1914 naar 470 in 1914-1915.⁹ Vindicat atque Polit telde maar liefst 70 leden die onder de wapenen waren geroepen, onder wie de rector, Bos, en vier van de vijf kroegcommissarissen. Mutua Fides kon daarom pas weer halverwege september geopend worden en pas op 26 september kon de groentijd beginnen, in sterk versoberde vorm (men had het nu over een tijd van verplichte kennismaking). Slechts 21 nieuwe studenten meldden zich op die dag voor de ontgroening en zij misten alle uiterlijke kenmerken van de groenen van vroeger. Dit jaar geen kale koppen, vieze jasjes en platte petten. In deze omstandigheden kon er geen sprake van zijn dat Vindicat bij de opening van het academisch jaar voor een feestelijke serenade zou zorgen. Ook het jaarlijkse studentenbal werd niet gevierd. Zolang de oorlog duurde vond iedereen dat men van dergelijke openbare feestelijkheden moest afzien.¹⁰

Niet alleen studenten waren gemobiliseerd, ook sommige docenten dienden in het leger. De jonge Duitse hoogleraar oude geschiedenis Wilhelm Georg Weber keerde niet

van vakantie uit Duitsland terug omdat hij opgeroepen was voor militaire dienst in het oosten. Zijn colleges werden voorlopig waargenomen door bibliothecaris Roos. Ook de net benoemde Duitse lector algemene biologie Laqueur, die in het laboratorium van Hamburger werkte, keerde niet van vakantie terug en meldde zich begin augustus als arts-vrijwilliger bij de infanterie in Harzburg en later bij de veldartillerie in Wolfenbüttel. Hij vroeg eind september 1914 het college van curatoren verlof voor de duur van de oorlog, die naar zijn mening hooguit nog enkele weken zou duren.¹¹ Onder de Nederlanders werd de oogheekundige J. van der Hoeve (in 1913 benoemd) als reserveofficier van gezondheid opgeroepen en de graecus en klassiek archeoloog Vollgraff meldde zich vrijwillig bij het leger. Vollgraff werd ingedeeld bij de vrijwillige landstorm en gaf als luitenant leiding aan een compagnie wielrijders. Zowel Van der Hoeve als Vollgraff kon het wel zo regelen dat zij hun onderwijs nog gedeeltelijk konden blijven geven, al moest de eerste daartoe elke week heen en weer reizen tussen het militair hospitaal in Amersfoort en de universiteit in Groningen.¹²

Zoals het uitbreken van de oorlog voor sommigen reden was om zich voor de krijgsdienst aan te melden en Groningen te verlaten, was het voor anderen reden om juist naar Groningen terug te keren. Begin augustus was Kapteyn als vanouds op Mount Wilson in Californië, maar gezien de onzekere situatie in Groningen wilde Kapteyn meteen terug. Alleen, hij kon niet. De Duitsers hadden overal op zee mijnen gelegd en de scheepvaart tussen de Verenigde Staten en Europa lag daardoor tijdelijk stil. Pas in januari 1915 kon Kapteyn uit New York vertrekken. Op volle zee werd het schip aangehouden door een Engels oorlogsschip, dat de scheepspapieren controleerde, en in het Kanaal en op de Noordzee moest er gebruik worden gemaakt van een loods, die het schip veilig van haven tot haven moest leiden. Omdat de vuurtorens in Zuid-Engeland allemaal gedoofd waren, kon er alleen overdag gevaren worden en liep het schip al met al twee dagen vertraging op.¹³

Na een paar maanden was het duidelijk dat het onmiddellijke gevaar geweken was. De legerleiding was daarom bereid vrij soepel met de verlofregeling om te springen en bijna alle aanvragen goed te keuren. Bijna iedere student beschouwde de diensttijd als verloren tijd. Zo klaagden de medische studenten dat zij hun tijd doodden 'met weinig belangrijke, dikwijls geheel nuttelooze bezigheden, die nu eenmaal den arbeid van een adspirant-reserveofficier van gezondheid in mobilisatietijd [schijnen] uit te maken'.¹⁴ Een weinig patriottisch standpunt, maar wel begrijpelijk. Studenten die tegen het eind van hun studie aan zaten, kregen daarom ruimhartig studieverlof, soms ook permanent. Dat laatste werd zelfs een recht voor degenen die ervoor tekenden om reserveofficier van gezondheid te worden, wat op grote schaal gebeurde. In juli 1915 kregen de ouderejaars nog meer verlichting toen als uitvloeisel van een nieuwe Landstormwet de vele dienstplichtigen uit vooroorlogse lichten die waren uitgeloot of anderszins waren vrijgesteld alsnog opgeroepen werden – na een korte opleiding zouden ze de plaats innemen van oudere landweerplichtigen, die dan naar huis konden gaan.

NEUTRAAL, MAAR OOK PARTIJDIG

Nederland was neutraal, maar dat betekende niet dat ook alle Nederlanders neutraal waren.¹⁵ Men was in Nederland op de hoogte van talloze Duitse gruweldaden. Tijdens

de opmars van de Duitse troepen waren honderden Belgische burgers neergeschoten en het dieptepunt was wel de vernietiging van het oude centrum van Leuven. Als vergelding voor het vermeende optreden van enkele Belgische sluipschutters schoten Duitse troepen in de nacht van 24 op 25 augustus tweehonderd burgers neer en staken zij het oude centrum in brand, inclusief de vermaarde universiteitsbibliotheek. Bijna duizend handschriften, 800 incunabelen en 300.000 boeken gingen verloren. Desondanks waren in Nederland velen op de hand van de Duitsers. De leider van de antirevolutionairen, Abraham Kuyper, die een diepe haat tegen de Engelsen koesterde, verwelkomde de oorlog als een grote zuivering, die een eind zou maken aan alle decadentie van de voorgaande decennia. Zelfs de leider van het kabinet, Cort van der Linden, die als Gronings hoogleraar al het verwijt had gekregen de oren te veel naar de Duitse wijsgeren te laten hangen, werd ervan verdacht pro-Duits te zijn. (Na de oorlog ontkende hij dat hij pro-Duits was geweest, maar hij zei wel: 'Als ras behooren wij eerder bij Duitschland.')16 Zijn minister van Financiën, M.W.F. Treub, was juist weer sterk geporteerd voor de Britten en zo waren er meer. Maar hoe zat het op de universiteiten?

In de Nederlandse universitaire wereld was de Duitse invloed heel groot. De leerboeken waren doorgaans in het Duits, voor een vervolgstudie gingen studenten en promovendi vooral naar Duitse universiteiten, en laboratoria en de personeelsopbouw van een universiteit – van assistent en priva doce nt tot hoogleraar – leek het meest op het Duitse systeem. Voor studenten en docenten was Duits de eerste vreemde taal, gevolgd door Frans en dan pas Engels. Toch betekende dat niet dat de meeste hoogleraren pro-Duits waren en hoopten op een Duitse overwinning. Roethe, de afgevaardigde van de Pruisische Academie van Wetenschappen bij het lustrumfeest in 1914, had al gemerkt dat Nederlanders zich graag onderscheidden van de Duitsers, ook al spraken zij een taal die erg op het Duits leek. Strikte neutraliteit was bijna een kenmerk van de Nederlandse identiteit geworden en zeker voor een man van wetenschap paste zo'n afstandelijke houding beter dan het partij kiezen voor de ene of de andere kant.

Neutraal blijven was niet altijd makkelijk. In juli 1914 kreeg Kapteyn – toen in de Verenigde Staten – bericht dat de Pruisische koning, dat wil zeggen de Duitse keizer Wilhelm II, hem een hoge onderscheiding had verleend, die van Ridder in de Ordre pour la mérite. Dat was een al in 1740 door Frederik II ingestelde orde, die oorspronkelijk alleen voor militairen bedoeld was, maar naderhand ook voor wetenschappers en kunstenaars werd opgesteld. De onderscheiding was zeer exclusief: er konden maar dertig Duitsers met de orde onderscheiden worden, plus een onbepaald aantal buitenlanders (maar nooit meer dan dertig). Kapteyn accepteerde de onderscheiding, maar nog geen maand later liet hij de Duitse consul in Groningen weten dat hij de onderscheiding alsnog weigerde omdat, naar het gerucht in Amerika ging, de Duitsers de Nederlandse neutraliteit hadden geschonden. De consul stelde hem echter gerust – die geruchten berustten niet op waarheid – en daarop accepteerde Kapteyn de onderscheiding alsnog. Rector magnificus Wiersma feliciteerde hem er in september 1915 nog hartelijk mee. Het was natuurlijk een hele eer voor de hoogleraar in kwestie, zei hij, maar het verhoogde natuurlijk ook het aanzien van de universiteit.¹⁷ Dat diezelfde Pruisische koning de opperbevelhebber was van een leger dat buurlanden gewapenderhand was binnengevallen, deed op dat moment kennelijk niet ter zake. Engelse collega's van Kapteyn hebben het hem echter wel degelijk kwalijk genomen en Kapteyn

Afb. 66 J.J. Salverda de Grave, hoogleraar Franse taal- en letterkunde en in 1916 oprichter, met anderen, van het Genootschap 'Nederland-Frankrijk'. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

moet zelf ook wel wat ambivalente gevoelens hebben gehad toen in 1917 de Duitse kapitein die in mei 1915 het (neutrale) passagiersschip *Lusitania* tot zinken had gebracht (waarbij meer dan duizend opvarenden het leven lieten, onder wie veel Amerikanen) dezelfde onderscheiding kreeg.¹⁸ Naar buiten toe bleef hij echter strikte neutraliteit betrachten.

Versterking van de neutraliteit van de Nederlandse wetenschap was merkwaardig genoeg ook het doel van de oprichting, op 12 maart 1916, van het Genootschap 'Nederland-Frankrijk'. Dat was een idee van de Groningse hoogleraar Franse taal- en letterkunde Jean-Jacques Salverda de Grave. Deze streefde op het gebied van wetenschap, letteren en kunst naar toenadering tot Frankrijk en in Nederland wilde hij meer belangstelling kweken voor de uitingen van het Franse 'génie'.¹⁹ Tot de oprichters van het Genootschap behoorden verder ook de Groningse hoogleraar meetkunde Emil Barrau, de literator Johan de Meester, de leraar Frans en essayist Pieter Valkhoff, de etser Philippe Zilcken en de historica Cornelia Serrurier.²⁰ In *De Gids* van februari 1917 legde Salverda de Grave uit dat de stichting van het Genootschap niet voortkwam uit haat jegens Duitsland en ook niet opgevat mocht worden als een blijk van sympathie voor Frankrijk, maar gezien moest worden als een daad van nationale zelfverdediging. Het

Genootschap, zo verklaarde hij, ‘streeft ernaar, het evenwicht te herstellen tussen de invloed die door Duitsland, en die welke door Frankrijk op onze wetenschap en onze kunst wordt geoefend’.²¹ Dit evenwicht was al vele jaren verstoord en Duitsland was op weg het Nederlandse volk op geestelijk terrein te overheersen. De oorlog had er in zoverre mee te maken dat de oprichters toen pas goed begrepen hoe belangrijk het herstel van dat evenwicht was, maar zij hoopten ook in vreedstijd nuttig werk te kunnen doen. Zij wilden dus de positie van Nederland tussen de naties versterken door meer aandacht te vragen voor wat Frankrijk op intellectueel en artistiek terrein betekende.

Salverda de Grave knoopte hier een beschouwing aan vast over het verschil tussen Franse en Duitse wetenschap. Hij was hierin verre van origineel. Aan het eind van de negentiende eeuw sprak men vrij algemeen over nationale stijlen van wetenschapsbeoefening en in Frankrijk werd sinds het begin van de oorlog door tal van schrijvers, onder wie de bekende fysicus en wetenschapshistoricus Pierre Duhem, de oppositie tussen Franse en Duitse wetenschap flink aangezet, waarbij de Franse wetenschap er natuurlijk veel beter van af kwam dan de Duitse.²² Salverda de Grave had groot respect voor de grondigheid en de werkkraft van Duitse geleerden, ook op romanistisch terrein. ‘Het zou getuigen van bekrompenheid indien men, gedreven door een ontstemming uit deze oorlog geboren, op hun verdiensten iets zou willen afdingen.’²³ Maar er kleefden ook nadelen aan de Duitse manier van werken. Aan het begin van hun carrière putten Duitse geleerden zich uit in het ogenschijnlijk doelloos verzamelen van grote hoeveelheden feitenmateriaal. Ze streven naar een met beangstigende volledigheid gegeven opsomming van feiten en cijfers, maar trekken geen conclusies die verder strekken dan hun feitenmateriaal en weten niet boven de feiten uit te komen. De angst om de leermeester tegen te spreken zit er diep in. Maar als zij eenmaal zelf een positie hebben verworven, geven zij zich over aan het bedenken van een systeem waarin alle feiten een plek moeten krijgen, goedschiks of kwaadschiks. De Franse geleerden daarentegen stellen veel meer prijs op de geestelijke zelfstandigheid van elke onderzoeker, laten veel meer ruimte aan de suggestie en de verbeeldingskracht, dwingen de feiten niet in een vooropgezet systeem en verliezen niet de zin voor de realiteit – en ze schrijven hun bevindingen ook nog eens veel eleganter op, wat volgens de schrijver getuigt van ‘le respect du lecteur’. Nederlandse geleerden, die vroeger veel meer gemeen hadden met de Franse werkwijze, dreigen nu onder invloed van de Duitse wetenschap hun nationale trekken te verliezen. Meer aandacht voor de Franse wetenschap zou het evenwicht kunnen herstellen:

Ik wil niet de Nederlandse wetenschap verfransen, maar door middel van de Franse wetenschap bij onze studerenden levendig houden die eerbied voor het individuele denken en die zin voor de werkelijkheid die zij door de invloed van Duitse leerboeken dreigen te verliezen.²⁴

Het betoog van Salverda de Grave lokte in *De Gids* tegenspraak uit van Barend Sijmons, zijn Groningse collega voor Duits. Sijmons was door opleiding en interesse gepredisponerd om in de cultuurstrijd die de oorlog óók was de kant van de Duitsers te kiezen, ook al had hij als Jood in Duitsland veel tegenwerking ondervonden. De al eerder genoemde Roethe, een man die beweerde dat hij Joden al van een afstand kon ruiken en een ‘nasuellen Widerwillen’ tegen hen had ontwikkeld, ontving begin 1915 van Sijmons ‘einen sehr hübschen Brief, voll Verständniss für unsre Lage u. voll Wärme’.²⁵

Maar in zijn korte Gids-opstel over ‘‘Fransche’’ en ‘‘Duitsche’’ wetenschap’ voerde Sijmons ook wel degelijk serieuze argumenten aan om de positie van Salverda de Grave te bestrijden. Hij wees erop dat niets de zelfstandigheid van de Nederlandse onderzoekers zo had gestimuleerd als het uit Duitsland overgenomen systeem van de ‘Seminarie’, dat inmiddels zelfs in Frankrijk was ingevoerd. En hij verweet Salverda de Grave dat hij inzake de Franse en de Duitse wetenschap wel heel erg generaliseerde: er worden zowel in Frankrijk als in Duitsland goede en slechte boeken geschreven en het is niet fair de goede voortbrengselen van de Franse wetenschap te plaatsen tegenover de slechte producten van de Duitse:

Het wordt, dunkt mij, tijd om de vroeger vrij algemeen en tegenwoordig nog in zekere kringen verspreide opvatting, alsof de Franschen in den regel goed en de Duitschers in den regel slecht schrijven, in een museum van oudheden op te bergen, in dezelfde kast, waar de tegenstelling van Duitsche ‘degelijkheid’ en Fransche ‘oppervlakkigheid’ haar verdiende rustplaats heeft gevonden.²⁶

Het heeft volgens Sijmons ook geen zin de Nederlanders een elegantie op te dringen die zij van nature niet bezitten. Dat de Duitse wetenschap zo’n dominante positie heeft verworven is niet meer dan natuurlijk. Het komt door het feit dat Nederlandse studenten makkelijker Duits dan Frans of Engels verstaan, dat de Duitse boekhandel beter is georganiseerd en dat de Duitse geest een bijzondere geschiktheid heeft voor systematische samenvatting in hand- en leerboeken. Maar dat is nog niet eens de hoofdzaak:

De hoofdzaak is, dat wij in Duitse wetenschappelijke werken vleesch van ons vleesch, bloed van ons bloed vinden, dat onze volksaard in hun manier van de dingen te zien en gedeeltelijk ook van ze te zeggen het meest bevrediging vindt, omdat zij het meest strookt met onze eigene.²⁷

Het heeft dus geen zin de wetenschap kunstmatig in een andere richting te willen dwingen. ‘Ons volk *farà da sè*.’

De betrokkenheid van Sijmons bij de Duitse zaak ging echter verder dan het verdedigen van de Duitse wetenschap tegen ongegronde verwijten. In oktober 1916 heropende de Duitse bezettingsmacht in België de universiteit in Gent als een nu volledig Vlaamse, dat wil zeggen Nederlandstalige universiteit (naar de Duitse gouverneur-generaal van het bezette België Moritz von Bissing stond de universiteit al gauw bekend als de Von Bissing-universiteit). De Duitsers hoopten met deze geste de activistische flaminganten aan zich te binden en zo de Belgische eenheid te ondermijnen.²⁸ Sijmons was toen bereid de Duitse historicus Karl Spannagel (hoogleraar in Münster, nu tijdelijk gedetacheerd in Brussel) behulpzaam te zijn bij het vinden van geschikte kandidaten om de leerstoelen in de letteren te bezetten. Volgens de Göttinger germanist Edward Schröder, op dat moment in België in Duitse legerdienst en net zo’n antisemit als zijn correspondent Roethe, had Sijmons Spannagel vooral naar Nederlandse Joden gestuurd, zoals de Haarlemse leraar Duits Léon Polak.²⁹ Deze ging niet op het aanbod in, maar een andere bekende van Sijmons liet zich wel strikken, namelijk de in Groningen opgeleide en in maart 1916 net tot privaatdocent in Groningen benoemde classicus Willem Adolf Baehrens, die in Gent buitengewoon hoogleraar klassieke talen werd. Baehrens was de zoon van de jonggestorven, in 1877 van Duitsland naar Gronin-

gen overgekomen hoogleraar klassieke talen Emil Baehrens, maar was zelf Nederlander en volledig geïntegreerd in de Nederlandse academische wereld. Hij was ook prominent lid van Vindicat geweest. De band met Duitsland ging echter niet verloren, zeker niet toen Baehrens jr. in 1913 van de Berlijnse Academie van Wetenschap de opdracht kreeg tot de uitgave van de in het Latijn overgeleverde homilieën van Origenes. Die tekstuitgave verscheen in 1916 in druk en diende op 4 maart 1916 als *Habilitationschrift* aan de Berlijnse universiteit. Op dezelfde dag nog werd hij bij ministeriële beschikking toegelaten als privaatchoort docent Laatlatijn en Oskisch in Groningen. Maar nog voordat hij zijn openbare les kon uitspreken, benoemde de Duitse regering hem tot buitengewoon hoogleraar in Gent (in 1917 werd dit omgezet in een gewoon hoogleraarschap). Na de oorlog is hij niet naar Groningen teruggekeerd, maar bouwde hij een carrière in Duitsland op.³⁰

Baehrens jr. was niet de enige 'Groninger' die in Gent een baan vond. Ook de eerder genoemde assistent van Hamburger en lector algemene biologie fysioloog Laqueur dook in Vlaanderen op.³¹ Hij was sinds juli 1914 in Duitse krijgsdienst en was sinds de zomer van 1916 betrokken bij onderzoek naar gifgassen (die de Duitsers voor het eerst hadden ingezet bij de slag om Ieper op 22 april 1915). Hij was verbonden aan de Kaiser Wilhelms-Akademie für das militärärztliche Bildungswesen in Berlijn en doceerde daarnaast aan de Heeresgasschule over de preventie en behandeling van gifgasvergiftiging. Officieel was hij nog steeds in dienst van de Groningse universiteit; hij was alleen maar met verlof en zijn assistentschap en het daaraan gekoppelde lectoraat werden voor hem vrijgehouden zolang de oorlog duurde. Maar met ingang van 31 augustus 1917 liet Laqueur zich benoemen tot hoogleraar farmacodynamiek aan de Von Bissing-universiteit in Gent. Door die benoeming te aanvaarden brak Laqueur definitief met Groningen, waar zijn functie nu niet meer voor hem werd vrijgehouden. Het was een gok. De universiteit had in Gent met grote tegenwerking te kampen, het aantal studenten viel erg tegen en vele posten waren nog onbezet. Maar Laqueur deed zijn best om er wat van te maken. Op verzoek van de Duitse autoriteiten reisde hij in november 1917 naar Nederland om er collega's te werven. In het hem zo vertrouwde Groningen wist hij de apotheker van het Academisch Ziekenhuis en privaatchoort receptuur L.M. van den Berg te winnen voor een ordinariaat in de farmacie,³² terwijl de Groningse arts en privaatchoort fysieke therapie Dirk de Vries Reilingh inging op het aanbod om hoogleraar interne geneeskunde te worden. De benoeming van Van den Berg ging uiteindelijk niet door, maar die van De Vries Reilingh wel; in februari 1918, kort voordat de Duitsers aan het westelijk front een offensief begonnen om de overwinning te forceren voordat de Amerikaanse troepen op volle sterkte zouden zijn, arriveerde De Vries Reilingh in Gent.³³

EEN BRES IN HET KLASSIEKE BOLWERK

De oorlog die in 1914 uitbrak, was voor de landen die actief deelnamen aan de strijd het begin van een nieuwe periode in hun geschiedenis. Voor het eerst maakten ze kennis met moderne oorlogsvoering en de totale maatschappelijke mobilisatie die daarvoor nodig was. De greep van de overheid op het maatschappelijk leven, die in de vooroor-

logse jaren al geleidelijk sterker was geworden, werd in één klap allesbepalend. Voor landen die buiten de oorlog bleven, zoals Nederland, was dit in veel mindere mate het geval. Aanvankelijk leefde de verwachting dat de oorlog snel afgelopen zou zijn (die in 1870 had ook maar kort geduurd) en dat het vooroorlogse leven daarna zijn rechten zou hernemen. Pas in de loop van de oorlog daalde het besef in dat de oorlog wel eens heel lang zou kunnen duren en dat de overheid vergaande bevoegdheden moest krijgen om aan de problemen die dat opleverde het hoofd te bieden – maar ook dat zou slechts tijdelijk zijn, dacht men. Voor Nederland waren daarom de vier jaren van de oorlog vooral de afsluiting en afronding van de voorafgaande periode in het nationale bestaan. Voor problemen die voor de oorlog nog steeds niet opgelost waren, zoals de invoering van het algemeen kiesrecht en de gelijke behandeling van openbaar en christelijk onderwijs, vonden de partijen nu, onder druk van de omstandigheden, alsnog een voor iedereen aanvaardbare oplossing. In 1917 werd het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd (inclusief het passief kiesrecht, dus de verkiesbaarheid, van vrouwen) en werd het districtenstelsel vervangen door het systeem van evenredige vertegenwoordiging. Openbaar en bijzonder onderwijs werden vanaf hetzelfde jaar financieel gelijk behandeld. Maar de oplossing van een ander, ook al lang slepend probleem leek wederom op de lange baan geschoven te worden, namelijk dat van de gelijkstelling van hbs en gymnasium als vooropleiding voor een universitaire studie.

De wet van 1876 had bepaald dat alleen het gymnasiumdiploma rechtstreeks toegang tot de universiteit studie gaf. Leerlingen die de hbs hadden afgerond en toch wilden gaan studeren, moesten eerst nog staatsexamen Grieks en Latijn doen voordat ze toegelaten werden, wat de meesten een of twee jaar kostte. De Artsenwet van 1878 had daarin al wat verandering gebracht. Hbs'ers konden sindsdien geneeskunde gaan studeren, maar wel volgens een apart traject, dat officieel parallel liep aan de academische studie. Promoveren konden ze dan echter nog steeds niet, want die mogelijkheid bleef voorbehouden aan degenen die een gymnasiumdiploma bezaten of een aanvullend staatsexamen in de klassieke talen hadden gedaan (promoveren in het buitenland was wel mogelijk en dat gebeurde ook regelmatig). De wetswijziging van 1905 had aan deze regeling niets veranderd.

Toch won de overtuiging terrein dat deze regeling hopeloos verouderd was en dat het tijd werd te erkennen dat de hbs minstens zo'n goede algemene vorming bood als het gymnasium, zeker als iemand geneeskunde of wis- en natuurkunde wilde studeren. Gezien de ontwikkeling van de wetenschap werd het ook steeds moeilijker vol te houden dat kennis van het Latijn en het Grieks noodzakelijk was om een goed natuurkundige of medisch onderzoeker te worden. Keer op keer hadden daarom faculteiten, comités en individuele onderwijsdeskundigen gepleit voor de erkenning van de hbs als voorbereiding voor de academische studie. Groningse hoogleraren hadden daarbij vaak vooropgelopen, zoals de hoogleraar geneeskunde Rosenstein, die al in 1866, toen de hbs nog maar drie jaar bestond, al had betoogd dat een hbs'er heel goed geneeskundige kon worden – al gaf hij toen persoonlijk nog de voorkeur aan een gymnasiale vooropleiding.³⁴ In latere jaren stuurde de faculteit Wis- en Natuurkunde regelmatig verzoekschriften naar de minister of de Kamer, met dezelfde boodschap, maar steeds ketste dat af op het verzet van de voorstanders van een klassieke vooropleiding, die in het door juristen gedomineerde parlement veel medestanders hadden.

Na het uitbreken van de oorlog probeerden de voorstanders van gelijke rechten voor de hbs het opnieuw.³⁵ Begin 1916 ondertekenden maar liefst 136 hoogleraren, 1488 artsen, 283 apothekers, 926 ingenieurs, 1290 leraren en 246 andere sympathisanten een petitionnement van de Vereeniging van Directeuren van Hoogere Burgerscholen en het hoofdbestuur van de Vereeniging van Leeraren bij het Middelbaar Onderwijs om hbs'ers het recht toe te kennen om geneeskunde en Wis- en Natuurkunde te studeren. Maar minister van Binnenlandse Zaken Cort van der Linden liet op 3 maart kort en goed weten dat hij, ook al billijkte hij de verlangens, 'in de tegenwoordige omstandigheden verwezenlijking van wenschen van dien aard vooralsnog niet mogelijk acht[te]'.³⁶ Hij weigerde zelfs het petitionnement in ontvangst te nemen en liet het opsturen.

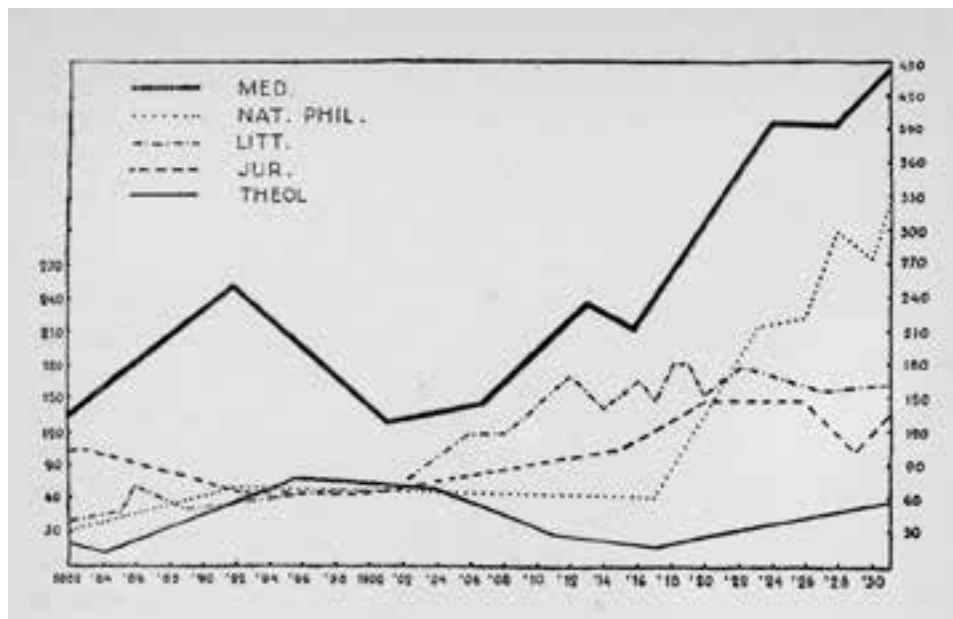
De voorstanders van de gelijkstelling van de klassieke en de niet-klassieke vooropleiding waren diep teleurgesteld, maar lieten het er niet bij zitten. Er kwam een Groningse lobby op gang die er eindelijk in slaagde een bres in het klassieke bolwerk te schieten. Op initiatief van de hoogleraar fysiologie Hamburger, die ook voor de oorlog al gepleit had voor erkenning van de studierechten van hbs'ers, kwamen enige Groningse heren bij elkaar, zowel uit academische kring als uit het praktische leven, om te praten over de oprichting van een vereniging. Een adresbeweging was eenmalig en als de regering het petitionnement naast zich neerlegde, zoals net gebeurd was, gebeurde er niets meer. Een vereniging daarentegen kon keer op keer de zaak onder de aandacht brengen. Ook kon een vereniging zich meer richten op de lange termijn. Want Hamburger wilde verder gaan dan wat in het petitionnement was gevraagd, hij wilde erkenning van het beginsel dat de niet-klassieke opleiding net zo goed als de klassieke opleiding de algemene vorming kan bijbrengen die nodig is om in alle faculteiten te gaan studeren. Op 18 april 1916 (toen, dit ter herinnering, de slag bij Verdun al twee volle maanden woedde) werd in Sociëteit De Harmonie te Groningen voor dat doel alvast een lokale vereniging opgericht.³⁷ Dat was de eerste stap op weg naar een landelijke vereniging.

Met het oog daarop nam Hamburger contact op met het liberale Kamerlid mr. Joseph Limburg. Dat was een voor de hand liggende stap. Limburg, de zoon van een Joodse koopman, was advocaat, invloedrijk lid van de Vrijzinnig-Democratische Bond, medeoprichter en president-curator van het Nederlandsch Lyceum in Den Haag en sinds 1905 actief in de landelijke politiek. In 1913 was hij, en daar ging het om, Kamerlid voor het district Groningen geworden, nadat zijn partijgenoot en rasechte Groninger Dirk Bos, die zowel in Groningen als in Winschoten was gekozen, voor dat laatste district had gekozen. Kortom, een vooraanstaand landelijk politicus met banden met Groningen en met serieuze belangstelling voor onderwijsvernieuwing. Hamburger vroeg hem of hij bereid was zich aan het hoofd van een op te richten nationale vereniging te plaatsen. Limburg zei ja en onder zijn leiding vond daarop in het Nederlandsch Lyceum een oprichtingsvergadering plaats, die meteen al op veel sympathie kon rekenen. Vanuit Groningen kwamen steunbetuigingen van de hoogleraren Van Dijk, Heymans en Kapteyn, die al betrokken waren geweest bij de oprichting van de Groningse afdeling, terwijl ook Leidse coryfeeën als Chr. Snouck Hurgronje, Van Vollenhoven, Lorentz en Huizinga (sinds 1915 hoogleraar in Leiden) zich achter de doelstelling van de vereniging schaalden. Zo kwam in 1916 de 'Vereniging ter verkrijging van wettelijke gelijkstelling in Nederland en in de Koloniën van klassieke en niet-klassieke opleiding als

Vorbereiding tot de studie aan Universiteit en Hoogeschool' tot stand. Limburg werd voorzitter, Hamburger vicevoorzitter, de Groningse apotheker K.R. Labberté secretaris, het liberale Amsterdamse Kamerlid Walrave Boissevain penningmeester en de Tilburgse, maar uit Groningen afkomstige hbs-directeur Berend Dijksterhuis gewoon lid.³⁸

Het grote doel – gelijke rechten voor gymnasium en hbs – sloot niet uit dat de vereniging op korte termijn ook tevreden zou zijn met de verwerving van de gelijkstelling voor alleen de studie geneeskunde en wis- en natuurkunde. Bij de behandeling, eind 1916, van de onderwijsbegroting voor 1917 bepleitte Limburg nogmaals het belang van die gelijkstelling en minister Cort van der Linden liet op 1 februari 1917 andermaal weten dat zo iets in de lijn lag van wat hij zelf ook dacht. Hij erkende nu ook dat er Indische belangen mee waren gemoeid, aangezien er in Indië nog geen goede inrichting van voorbereidend hoger onderwijs was en Indië een schreeuwend tekort had aan botanici en geologen voor de mijnbouw. Verder gaf hij tegenover Limburg toe dat er door de mobilisatie ook 'tal van jongelui een examen moeten doen, waartoe zij niet in staat zijn'.³⁹ Hij zou onredelijk zijn hen na hun demobilisatie, als ze al zo veel tijd hadden verloren, nog met zo'n staatsexamen lastig te vallen. De minister wilde daarom wel een wetsontwerp indienen, maar niet direct; hij wilde de zaak eerst nog eens goed bestuderen. Dat ging Limburg te lang duren en hij putte uit de woorden van de minister voldoende hoop dat een wetsontwerp dat door hem en andere Kamerleden zou worden ingediend, op een welwillende ontvangst bij de regering zou kunnen rekenen. En zo diende Limburg op 16 februari 1917 met steun van andere grote partijen een wetsvoorstel in om hbs'ers onmiddellijke toegang te verlenen voor de studies geneeskunde en wis- en natuurkunde.

Voor Hamburger en zijn vereniging was dit nog maar het begin. Overwegingen van opportuniteit mochten er dan toe leiden voorlopig alleen toegang voor hbs'ers te vragen voor slechts twee faculteiten, de vereniging streefde nog steeds naar gelijkstelling van klassiek en niet-klassiek voor alle faculteiten. In een brochure die Hamburger in maart 1917 daarover het licht liet zien, somde hij de argumenten daarvoor op en weerlegde hij de bezwaren. Hij ervoer het nog steeds als pijnlijk dat aan hem als beoefenaar van de natuurwetenschappen het odium van materialisme kleefde en dat alleen de beoefenaar van de klassieken het aureool van fijne beschaving en smaak droeg, 'alsof, om niet te spreken van de beoefening der moderne talen, de studie der natuur, de studie van het leven in zijn onuitputtelijke verscheidenheid en bewonderenswaardige doelmatigheid niet in staat zou zijn de fijnste snaren van ons gemoed te doen trillen en onuitsprekelijk aesthetisch genot te schenken'.⁴⁰ Dat een hbs'er die een taal wil gaan bestuderen zich op het gebied van talenkennis moet bijspijkeren om goed voorbereid op de universiteit te komen, gaf hij grif toe, maar hij liet het graag aan die studenten zelf over om hun deficiënties weg te werken, liever dan hen te verbieden die richting te kiezen. Leerlingen van de B-afdeling van het gymnasium moesten toch ook hun tekort aan wiskundige en natuurwetenschappelijk kennis wegwerken als ze naar de Technische Hogeschool gingen? Dat de gymnasia zouden leeglopen als ook de hbs toegang tot de universiteit zou verschaffen, geloofde hij niet en dat het nodig zou zijn eerst de hbs te reorganiseren of tot zes jaar te verlengen, leek hem ook geenszins vanzelfsprekend. Beter was het, net als indertijd een minderheid in de roemruchte Ineenschakelingscommissie had betoogd, het lyceum als nieuw schooltype de plaats in te laten

Grafiek 1 Het aantal studenten aan de Groningse universiteit, per faculteit. Bron: Groningse Studentenalmanak voor 1933.

nemen van gymnasium en hbs. Dat lyceum kende drie verschillende richtingen met allemaal een vijfjarige cursusduur, die alle toegang zouden geven tot alle faculteiten. Elk van die richtingen (klassiek, natuurwetenschappelijk en technisch-wiskundig) vormde immers het denkvermogen en de smaak van de leerling en daar ging het om; positieve kennis kon de leerling zich in een later stadium nog wel eigen maken.

Maar voorlopig was Hamburger al tevreden met het wetsontwerp van Limburg, dat, zij het met enige vertraging ten gevolge van de Kamerverkiezingen van 1917, zonder problemen door beide Kamers werd aanvaard en in november 1917 in het Staatsblad verscheen. Met ingang van het cursusjaar 1918-1919 konden hbs-leerlingen zonder aanvullend staatsexamen in de faculteiten Geneeskunde en Wis- en Natuurkunde gaan studeren en daarin ook promoveren. Er was een grote bres geschoten in het klassieke bolwerk, de andere faculteiten zouden in de loop der tijd wel volgen. De nieuwe wet leidde onmiddellijk tot een substantiële stijging van het aantal studenten aan de Nederlandse universiteiten, vooral in de studies scheikunde en biologie (zie grafiek 1). In Groningen steeg het aantal studenten volgens het Jaarboek van de universiteit van 640 in 1917-1918 naar 731 in 1918-1919, een stijging van 12,5 procent; het jaar daarop zou het doorgroeien naar 771. Wat het aandeel van de Wet-Limburg precies was, is moeilijk te beoordelen. Het aantal eerstejaars in Groningen groeide in deze jaren van 178 naar 205 en daalde toen weer naar 196. Maar terwijl in de cijfers van de faculteit Letteren en Wijsbegeerte na groei weer daling optrad (173, 210 en 203), bleef bij de faculteit Wis- en Natuurkunde het aantal studenten wel stijgen (83, 98 en 131). Tien jaar later, in 1928-1929, zou dat aantal al op 283 liggen, waarmee deze faculteit in grootte de tweede faculteit werd. De groei van het aantal studenten in Nederland in deze tijd had met vele factoren te maken, maar dat binnen de universiteit de bètafaculteit het snelst groeide,

kwam zeker voor een deel door de gelijkstelling van de klassieke en de niet-klassieke opleiding voor de medische en natuurwetenschappelijke faculteiten.

‘SUB PONDERE CRESCIT’

Oorlog is kostbaar, maar de gewapende neutraliteit die Nederland handhaafde, was ook niet gratis. De mobilisatie alleen al kostte de regering 500.000 gulden per dag. Ook de opvang van vluchtelingen kostte handenvol geld. In de eerste maanden van de oorlog vluchtten ruim een miljoen Belgen naar het noorden en ongeveer 100.000 van hen bleven tot het eind van oorlog in Nederland. Om de begroting enigszins op orde te krijgen moest daarom eind 1914 al een oorlogslening uitgeschreven worden, die, zo dreigde de regering, bij onvoldoende intekening omgezet zou worden in een verplichte lening tegen een laag rentepercentage. Zo hoog was de financiële nood toen al.⁴¹ Het hoger onderwijs kon dus verwachten dat de overheid de hand op de knip zou houden en dat er een eind zou komen aan de expansie die de universiteiten voor de oorlog hadden beleefd. Toch gebeurde dat niet. Juist in deze oorlogsjaren werd de Rijks Veeartsenijschool in Utrecht omgezet in de Veeartsenijkundige Hoogeschool, terwijl de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Bosbouwschool in Wageningen opgewaardeerd werd tot de Landbouwhoogeschool Wageningen. Beide instellingen openden hun deuren in maart 1918. Ook kwam er in september 1918, met het aantreden van het nieuwe, door de confessionelen gedomineerde kabinet-Ruijs de Beerenbrouck en als uitvloeisel van de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, een apart ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. De CHU-politicus J.Th. de Visser (een gepromoveerd predikant) werd de eerste minister van Onderwijs. De bestaande instellingen van hoger onderwijs konden in deze tijd ook gewoon blijven groeien, zij het op bescheiden wijze. Er kwam geen bouwstop en de uitbreiding van het personeelsbestand werd niet helemaal stilgezet. Bovendien was het altijd mogelijk om buiten de staat om nieuwe docenten voor nieuwe vakken aan te trekken.

Bouwwerkzaamheden waarvoor al verplichtingen waren aangegaan, gingen gewoon door. De nieuwbouw voor de Groningse Universiteitsbibliotheek, waarmee in 1914 een begin was gemaakt, werd dus niet stilgezet. Wel bleek het soms moeilijk om aan het juiste bouw materiaal te komen, waardoor het bouwproces uiterst traag verliep. In de nacht van 11 op 12 januari 1917 brak tot overmaat van ramp ook nog brand uit in het tijdelijk onderkomen van de administratie en de kostbare werken in de Poststraat. De brand kon snel worden geblust, maar er gingen wel enkele belangrijke werken verloren. Begin 1918 bleek dat de stellingkasten die uit Duitsland moesten komen niet geleverd konden worden en dat er voorlopig een andere oplossing moest worden gevonden voor de berging van de boeken. Pas in september 1918 was de inrichting zo ver gevorderd dat de administratie van de Poststraat terug kon verhuizen naar de Universiteitsbibliotheek. Ook het terugplaatsen van de boeken kon beginnen en de bibliothecaris kon toen een datum prikken voor de officiële heropening van de bibliotheek.

Vlotter dan met de nieuwbouw van de bibliotheek ging het met de herinrichting van het Corps de Garde op de hoek van de Oude Boteringstraat en het Loopende Diep. Dat gebouw had tot 1913 dienstgedaan als onderkomen voor de astronoom Kap-

Afb. 67 Corps de Garde, bij de universiteit in gebruik als Mineralogisch-Geologisch Instituut, Sterrenkundig Laboratorium en sinds 1915 als Philologisch-Historisch Instituut. RHC Groninger Archieven.

teyn, maar de hoogleraren moderne talen was toegezegd dat zij daar een eigen instituut of seminarium zouden krijgen. Na een interne verbouwing werd op 1 mei 1915 het zogenaamde Germanistisch-Romanistisch Instituut officieel geopend. De rector magnificus, Wiersma, was er erg trots op. Het was het eerste instituut van een dergelijke aard in Nederland en ook al was het op bescheiden voet ingericht, het was wel degelijk iets nieuws. Nu beschikten ook de filologen, aldus de rector, over een ‘laboratorium’, een werkplaats waar de studenten werden opgeleid om zelfstandig te werken.⁴² Wiersma hoopte dat er ook voor de vertegenwoordigers van de andere vakken in de letterenfakulteit en voor de theologen en de juristen spoedig zulke voorzieningen zouden komen. De eersten hoefden niet lang te wachten. In 1916 werden er in het Corps de Garde ook werkruimtes ingericht voor de classici en de historici (sindsdien werd gesproken van een Historisch-Filologisch Instituut). Het geduld van theologen en juristen werd langer op de proef gesteld. De rector opperde de mogelijkheid om het voormalige postkantoor in de Poststraat, waar nu nog de administratie van de Universiteitsbibliotheek in zat, na de ontruiming door de bibliotheekmedewerkers te bestemmen voor een Juridisch en een Theologisch Instituut, maar dat idee bleef voorlopig op de plank liggen.

Een onvermijdelijke uitgave was ook de verdere inrichting van het nieuwe Chemisch Laboratorium aan de Bloemsingel. Jaeger was er in 1912 meteen in getrokken, maar zijn collega voor organische chemie Eijkman was toen liever in zijn laboratorium in de Grote Rozenstraat gebleven. Na de dood van Eijkman in 1915 werd besloten zijn opvolger – dat zou de scheikundige bij het laboratorium van het ministerie van

Afb. 68 't Huis de Wolf te Haren, in 1917 door het rijk aangekocht als toekomstige locatie van de hortus botanicus. Het landhuis, genoemd naar een herberg die daar vroeger had gestaan, dateert uit 1892. In de winter van 1929-1930 werd begonnen met de aanleg van een botanische tuin op de voormalige renbaan achter het huis, maar het huis zelf werd voorlopig verhuurd. Collectie Universiteitsmuseum Groningen

Financiën in Amsterdam H.J. (Hilmar) Backer worden – alsnog zijn intrek zou nemen in de lege rechtervleugel van het laboratorium. Het gebouw aan de Grote Rozenstraat werd teruggegeven aan de farmaceuten, die in de H.W. Mesdagstraat veel te krap gehuisd waren. Op 15 december 1917 kon het Organisch-Chemisch Laboratorium aan de Bloemsingel officieel geopend worden.

Hier moest de natuurwetenschappelijke faculteit, die vóór 1914 zo veel nieuwbouw had gekregen, het voorlopig mee doen. Weliswaar wist de overheid in 1917 de hand te leggen op het 12,5 hectare grote landgoed 't Huis de Wolf even ten noorden van Haren, om daar op termijn een nieuwe hortus aan te leggen, maar er werd voorlopig niets mee gedaan. Zelfs toen in de oude hortus een kas instortte onder het gewicht van de sneeuw die in de winter van 1917-1918 overvloedig was gevallen, was het al moeilijk genoeg deze op enigszins nette wijze te laten herstellen. En voor de zoölogen, die nog altijd in een doolhof van gangen en kamertjes aan de Reitemakersrijge waren gevestigd, werd al helemaal niets gedaan. Misschien dat ze een plekje konden krijgen op het nieuwe, ruime terrein dat voor het Academisch Ziekenhuis werd geredgemaakt.

Want voor het Academisch Ziekenhuis hadden de betrokken overheden namelijk wel grote plannen. Aan het ziekenhuis werd voortdurend getimmerd en verbouwd. Al voor de oorlog was begonnen met de bouw van de nieuwe Psychiatrisch-Neurologische Kliniek, pal ten zuiden van het ziekenhuisterrein. Die kliniek werd op 18 januari 1916 officieel geopend, terwijl het oude gebouw voor de hoogleraar voor neus-, keel- en oorheelkunde in gereedheid werd gebracht. Eind 1916 was die verbouwing klaar en kon de hoogleraar Schutter – zonder enige openbare plechtigheid – zijn kliniek in gebruik ne-

men (de eerste zelfstandige kliniek op dit gebied in Nederland). Ook de inrichting van een tandheelkundige inrichting voor min- en onvermogenen, die in de kliniek voor heelkunde was ondergebracht, verliep zonder veel ceremonieel – hoewel ook hiermee iets nieuws in huis gehaald werd.

Veel belangrijker waren de plannen om het terrein van het ziekenhuis in de nabije toekomst te verdubbelen. Het ziekenhuis zoals het in 1903 was opgeleverd, was te klein geworden. Oorspronkelijk had het een capaciteit van 350 bedden, maar inmiddels telde het ziekenhuis er al meer dan 400. Ook was er ruimte nodig voor enkele klinieken en laboratoria die niet meer op het oude terrein pasten: een instituut voor radiotherapie, een kliniek voor huid- en geslachtsziekten, een nieuw zusterhuis, een nieuw hygiënisch laboratorium en eventueel dus een nieuw zoölogisch laboratorium. Het plan dat rijk, gemeente en provincie daarvoor bedacht hadden en dat de rector magnificus in september 1916 voor het eerst presenteerde, bestond in het dempen van het Verbindingskanaal tussen het Damster- en het Boterdiep (de achterste begrenzing van het ziekenhuisterrein) en het graven van een nieuw Verbindingskanaal een paar honderd meter verderop. Tussen het oude en het nieuwe kanaal zou de Petrus Campersingel worden aangelegd en het terrein ten westen van die nieuwe singel zou bij het ziekenhuis getrokken worden. De rector magnificus wekte in 1916 de indruk dat er hard aan de plannen werd gewerkt, maar zijn opvolger moest een jaar later al toegeven dat de onderhandelingen over de invulling van het plan eigenlijk vastzaten. Omdat dat voor de radiotherapie, die dringend behoefte had aan een eigen gebouw, allemaal veel te lang ging duren, kochten gemeente en provincie alvast een pand aan de Oostersingel om daar snel een instituut te kunnen vestigen. Het rijk benoemde echter pas bij Koninklijk Besluit van 12 juni 1918 de conservator bij psychiatrie Sijbrand Keijser tot lector. Men had grote plannen met het Academisch Ziekenhuis, maar het geld was nu eenmaal schaars.

Hetzelfde patroon – bescheiden uitbreiding ondanks de moeilijke tijden – deed zich voor op het vlak van het personeel. De mogelijkheid om door het lang openhouden van vacatures geld te besparen werd niet benut; alle vacatures werden vlot vervuld. De hoogleraar geschiedenis Huizinga werd begin 1915 snel opgevolgd door de Amsterdamse leraar geschiedenis (van Friese afkomst) I.H. Gosses, een leerling van Blok, die sinds 1908 privaatsdocent voor paleografie en diplomatiek in Amsterdam was. Toen de lector mathematische fysica Ornstein – het wachten op een ordinariaat beu – begin 1915 naar Utrecht vertrok, waar hij wel hoogleraar kon worden, werd hij binnen een paar maanden opgevolgd door de assistent bij sterrenkunde Frits Zernike, nu als lector theoretische mechanica. Deze opende zijn lessen op 5 juni 1915 met het uitspreken van een openbare les over ‘De mechanica der kleinste deeltjes’. De zesentwintigjarige Zernike verkeerde nu, vond de rector van dienst in september 1915, in een buitengewoon bevoorrechte positie ‘nu hem op zoo jeugdigen leeftijd de gelegenheid werd gegeven, zich geheel aan de wetenschap te wijden’.⁴³

De plaatsen van de docenten die gemobiliseerd waren, werden niet vervuld, maar werden voor hen opgehouden (in het begin verwachtte men immers een korte oorlog). Hun vervangers kregen ook geen extra loon uitbetaald, al wilde het Groninger Universiteitsfonds wel eens een toelage verstrekken voor de geleverde extra diensten. Zo kreeg bibliothecaris Roos, die Weber voor oude geschiedenis verving, over 1914-

1915 een toelage van 500 gulden. Toen men echter inzag dat de oorlog toch langer zou duren, liet men de aanvankelijke terughoudendheid varen. Roos werd in 1915 lector oude geschiedenis (naast zijn betrekking bij de bibliotheek) en in 1917, toen Weber zijn ontslag indiende omdat hij in Frankfurt am Main hoogleraar werd, volgde Roos hem officieel op. Zijn plaats als bibliothecaris werd ingenomen door de leraar geschiedenis aan het Groningse gymnasium, J.S. Theissen.⁴⁴

Bij de opvolging van de godsdienstfilosoof Van Dijk, die op 20 maart 1917 zeventig jaar werd en dus met ingang van de nieuwe cursus met emeritaat ging (hij gaf op 26 juni zijn afscheidscollege), duurde het wat langer. Maar dat had te maken met het feit dat zijn leerstoel gesplitst zou worden en dat er een nieuwe verdeling moest komen van de theologische vakken over de zittende en de nieuwe hoogleraren in de faculteit. Van alle faculteiten had de theologische sinds 1876 de minste uitbreiding ondergaan, maar de onderwijslast was zodanig toegenomen dat uitbreiding nu dringend gewenst was. En zo kwamen er in de loop van 1918 twee nieuwe hoogleraren theologie: de Amsterdamse predikant A.D. (Arthur) de Sopper voor godsdienstwijsbegeerte, zedekunde en encyclopedie der godgeleerdheid, en Gerardus van der Leeuw, predikant te 's-Heerenberg, voor de geschiedenis der godsdiensten en de geschiedenis van de leer aangaande God. De Sopper gaf zijn eerste les op 28 juni 1918 (zijn oratie zou later volgen), Van der Leeuw hield zijn oratie op 25 september van dat jaar. Om een hiaat in het onderwijs te voorkomen had de oude Van Dijk tot het aantreden van zijn opvolgers nog gewoon college gegeven.

Ook in andere faculteiten werden nieuwe functies gecreëerd, zij het op een lager niveau. Het lectoraat radiologie voor Keijser is al genoemd, maar minstens zo belangrijk was dat bij Koninklijk Besluit van 5 augustus 1918 Elisabeth Neurdenburg werd benoemd tot lector kunstgeschiedenis in Groningen.⁴⁵ Kunstgeschiedenis was als academische discipline betrekkelijk nieuw. In de Wet op het hoger onderwijs van 1876 was de combinatie van kunstgeschiedenis en esthetica aangewezen als een van de vakgebieden waarvoor aan één der rijksuniversiteiten een gewoon hoogleraar kon worden aangesteld, maar het duurde tot 1907 voordat in Utrecht Willem Vogelsang als zodanig werd benoemd (in Leiden werd in dat jaar Wilhelm Martin als buitengewoon hoogleraar aangetrokken).⁴⁶ Die late opkomst van het vak had er mee te maken dat anderen – filosofen, historici – meenden dat ze het vak ook beheersten en dat ze dus geen collega nodig hadden. Zo gaf in Groningen de filosoof Heymans jarenlang colleges esthetica, met lichtbeelden. In 1918 vond men het echter in Groningen tijd voor een speciale kracht op dit terrein. Het was daarbij echter uitdrukkelijk niet de bedoeling dat de nieuwe functionaris zich zou toeleggen op het opleiden van kunstgeleerden, maar eerder op het vergroten van het gevoel voor kunst en schoonheid bij studenten en andere geïnteresseerden, ongeveer zoals enige jaren daarvoor de kunstkenner Bremmer had gedaan met zijn particulier kunstonderwijs. Daarom koos de universiteit uiteindelijk voor Neurdenburg. De andere kandidaat was G.J. Hoogewerff, de secretaris en plaatsvervangend directeur van het Nederlandsch Historisch Instituut in Rome, een geleerde zonder onderwijservaring en dus uiteindelijk minder geschikt voor de functie van lector in de kunstgeschiedenis, dacht men. Neurdenburg daarentegen, hoewel misschien minder geleerd als kunsthistorica (zij was in 1910 in Utrecht bij de neerlandicus J.W. Muller gepromoveerd op een zestiende-eeuwse incunabel), had wel onderwijservaring.

Afb. 69 Elisabeth Neurdenburg,
lector kunstgeschiedenis sinds 1918.
Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Zij was, naast haar baan als wetenschappelijk assistent bij het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst in Amsterdam (dat sinds 1885 gevestigd was in het gebouw van het Rijksmuseum en later ook zou opgaan in het Rijksmuseum), in 1916 toegelaten als privatdocent in de kunstgeschiedenis in Amsterdam en gaf ook les op een meisjes-hbs en de volksuniversiteit. Bij haar aantreden als privatdocent in Amsterdam (op 29 januari 1917) had zij een openbare les gehouden over de stelling ‘Onderwijs in de kunstgeschiedenis een eisch voor algemeene ontwikkeling’ en bij de aanvaarding van het lectoraat in Groningen, op 19 oktober 1918, ging ze daar nog even op door, want de titel van haar openbare les luidde ‘Nog eenige opmerkingen over het onderwijs in de kunstgeschiedenis’. Dat zij een vrouw was, gold eerder als een voor- dan als een nadeel. Curatoren schreven in de voordacht die naar Den Haag ging:

Dat de door ons aanbevolene eene vrouw is, heeft bij ons volstrekt geen bezwaar. Wij herinneren ons slechts aan het uitnemend onderwijs dat de door ons zoo diep betreurde Mevrouw Dr. M.E. Loke tot haar dood [op 2 februari 1916] heeft gegeven, dat zeker in elk opzicht voortreffelijk kan worden genoemd.⁴⁷

Rector magnificus Simon van der Aa ging in september 1918 nog verder en suggereerde dat kunstgeschiedenis een vak was dat juist door vrouwen diende te worden behandeld. Kunstgeschiedenis vereiste namelijk 'een fijngevoelige behandeling' en die was naar algemeen gevoelen vooral bij een vrouw te vinden. Simon van der Aa heette de nieuwe lector ook welkom als degene die de traditie voorzette 'welke de eerste vrouwelijke docente bij het h.o., wijlen onze hooggewaardeerde ambtgenote Dr. Marie Loke, gedurende haar lectoraat hier schiep'.⁴⁸

Het hoefde niet altijd de rijksoverheid te zijn die openingen bood voor nieuwe wetenschappen. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd bevoegd verklaard om een bijzonder hoogleraar pedagogie in Groningen te vestigen en kreeg daarvoor financiële steun van de provincie, de gemeente en het Groninger Universiteitsfonds, maar slaagde er tijdens de oorlog nog niet in een geschikte kandidaat voor de leerstoel te vinden. Succesvoller leek de poging om in Groningen regulier onderwijs in de Friese taal van de grond te krijgen. In Friesland had de Friese Beweging tijdens de oorlog een nieuwe impuls gekregen door de oprichting van de zogenaamde Jongfryske Mienskip.⁴⁹ Dit was een gezelschap van in eerste instantie literair geïnteresseerde jongelieden die in plaats van de sentimentele volkskunst die in de Friese literatuur domineerde een persoonlijker dichtkunst propageerden. De grote aanjager was Douwe Kalma, die na zijn gymnasiale opleiding in Sneek in 1914 in Groningen theologie was gaan studeren, maar spoedig al zijn tijd kwijt was aan het bevorderen van de Friese zaak. De onberekenbare Kalma – die op grond van zijn durf, zijn charisma, zijn wispelturigheid én zijn neiging tot zelfdestructie wel de Pim Fortuyn van de Friese Beweging mag worden genoemd – ging in artikelen en brochures te keer tegen de gezapige Friese literatuur en tegen de vermeende Hollandse overheersing in Friesland. Literaire vernieuwing (dat wil zeggen navolging van de Tachtigers – zo nieuw was dat nu ook niet meer) en taalstrijd gingen bij hem hand in hand. Op 20 november 1915 richtte Kalma in het Oranjehotel in Leeuwarden met zes geestverwanten, onder wie zijn leraar Nederlands uit Sneek, Pieter Sipma, de Jongfryske Mienskip op.⁵⁰

Al spoedig kreeg dit kleine gezelschap ook voet aan de grond in Groningen. Niet door toedoen van Kalma, die na een jaar al met zijn studie stopte en toen onder de wapenen werd geroepen, maar door de gematigder eerstejaars student geneeskunde Gerrit Zeldenrust, die sinds januari 1916 bestuurslid van de Jongfryske Mienskip was. Op 8 oktober 1916 richtte hij in Groningen de studentenvereniging Us Tael op (door Kalma al gauw als een concurrent van de Jongfryske Mienskip beschouwd).⁵¹ Die nieuwe vereniging verzocht op 11 mei 1917 het college van curatoren om een collegezaal ter beschikking te stellen voor een cursus Fries die Sipma daar op verzoek van Us Tael wilde geven. Sipma was niet gepromoveerd – hij had alleen een mo-diploma – maar hij was wel de auteur van de eerste wetenschappelijke grammatica van het Fries (in 1913 verschenen bij Oxford University Press) en gold als een serieus te nemen wetenschapper. Daarnaast was hij voorzitter van de Jongfryske Mienskip. Curatoren verleenden hun medewerking en met ingang van het nieuwe studiejaar kwam Sipma elke week naar Groningen om voor een handjevol studenten de taal- en letterkunde van het Fries te onderwijzen – zonder enige officiële functie, zelfs niet die van privaatchoort, en zonder enige band met een faculteit. Hij opende zijn colleges op 31 oktober 1917 met een overigens weinig boeiende rede over de 'De beoefening van het Fries'. Ter bestrijding van zijn onkosten

kreeg Sipma via *Us Tael* een jaarlijkse subsidie van 150 gulden van het Groninger Universiteitsfonds, waarmee zijn onderwijs toch een soort universitaire erkenning kreeg.⁵²

Al met al valt het te begrijpen dat rector magnificus Simon van der Aa in september 1918 ondanks de gedrukte stemming, de mobilisatie en de tekorten op allerlei terrein de toestand van de Groningse universiteit als ‘geenszins onvoorspoedig’ omschreef.⁵³ De begrotingspost voor de Groningse universiteit werd in deze jaren niet bevroren, maar bleef groeien, zij het in gematigd tempo. Voor personele lasten stond in 1914 316.725 gulden op de begroting, voor 1918 was dat gestegen tot 358.455 gulden, wat toch nog een stijging is van meer dan tien procent. De universiteit groeide tegen de verdrukking in, of, in de woorden van Simon van der Aa, die zijn klassieken kende: ‘Sub pondere Academia crescit’.⁵⁴

GAS- EN KOLENNOOD

Tot 1917 was de oorlog voor Groningen nog ver weg. In het najaar van 1914 had de provincie een klein deel van de toestroom van Belgische vluchtelingen voor haar rekening genomen. Net als in de rest van het land waren er in Groningen allerlei steuncomités in touw geweest om de vluchtelingen, die alles hadden moeten achterlaten, van voedsel, kleding en huisvesting te voorzien. Maar toen het in België wat rustiger werd, keerden de meeste vluchtelingen weer naar huis terug en van de duizenden die in 1914 naar het hoge Noorden waren getrokken, bleven er in de jaren daarna maar een paar honderd over. Meer in het oog springend was de aanwezigheid van zo’n 1500 militairen van de Britse First Royal Navy Brigade, die in oktober 1914 uit het bijna ingesloten Antwerpen

Afb. 70 De Engelse kamp tussen Groningen en Helpman, in 1914 ingericht als onderkomen voor geïnterneerde Engelse soldaten die uit België waren ontkomen. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

naar Nederland waren uitgeweken en in Groningen waren geïnterneerd. Zij huisden in een barakkenkamp op een militair oefenterrein tussen Groningen en Helpman, dat al spoedig de naam Engelse Kamp kreeg. De soldaten en officieren kregen daar in de loop der jaren heel wat vrijheid en namen vanaf 1916 volop deel aan het sociale en culturele leven in Groningen en omstreken. Ook Vindicat profiteerde van hun kunnen. De Engelsen gaven bokslessen aan leden van de studentenatletiekvereniging Donar, roeiden bij Aegir en traden ook voor de studenten op met hun cabaretgezelschap de Timber-town Follies (of Timbertown Operatic Society), steeds met groot succes. Zo had men nog wat aan die oorlog.⁵⁵

Vanaf 1917, toen de Verenigde Staten bij de oorlog betrokken raakten, werd de toestand in Nederland en dus ook in Groningen echt nijpend. Voordien was de buitenlandse handel met de omringende landen nog redelijk op peil gebleven. De voor de industrie en de energievoorziening essentiële kolen konden nog in redelijke hoeveelheden uit Duitsland en later (om er meer evenwicht in te krijgen) ook uit Engeland betrokken worden, maar toen Duitsland zelf ernstig begon te lijden onder de economische blokkade van de geallieerden en voor voedsel- en energievoorziening helemaal op zichzelf was aangewezen, werd het steeds moeilijker om aan steenkolen te komen.⁵⁶ De Duitsers wilden, als zij al leverden, bovendien alleen betaald worden in goederen die zij zelf nodig hadden, zoals aardappels. Die werden daarop ook in Nederland schaars. De Nederlandse regering moest daarom op rantsoenering overgaan: gas, kolen, levensmiddelen en andere essentiële producten gingen op de bon. Iedere Nederlandse burger merkte met name in de strenge winter van 1917-1918 wat dat betekende: strenge kou, een mager en eenzijdig dieet (minder vlees, meer vis bijvoorbeeld) en gebrek aan luxartikelen.

Rector Simon van der Aa schetste in september 1918 wat hij in Groningen zoal zag. Hij wilde het niet zozeer over de haperende voedselvoorziening hebben, want sinds de afschaffing van de beurs bemoeide de universiteit zich niet meer met de voeding van de studenten:

Wel ben ik nu en dan getroffen door het eigenaardige schouwspel, dat aan de ramen van een comestibles-winkel door een studente een belangstelling werd gewijd, die men van haar eer zou verwachten voor de uitstalling van een modezaak, of dat aan een vischhandel door een collega een attentie werd geschonken, die hij vroeger slechts over placht te hebben voor een boekwinkel.⁵⁷

De rantsoenering van brandstoffen had echter wel rechtstreeks gevolgen voor het reilen en zeilen van de universiteit. Studenten die op kamers woonden, zaten in de kou omdat niet alle kamers meer verwarmd konden worden. Gelukkig had de secretaris van curatoren tijdig maatregelen genomen. Hij had ervoor gezorgd dat in de winter 's avonds in het Academiegebouw een paar lokalen werden opengesteld, waar de studenten, die op hun kamers geen verlichting en verwarming meer hadden, geconcentreerd konden studeren; anders hadden zij in de huiskamer van hun hospita's moeten gaan studeren. Er werd ruimschoots gebruikgemaakt van deze voorziening.

Ook de hoogleraren hadden een probleem, want zij kregen geen kolen of gas toegevoerd voor hun studeerkamer thuis. Pogingen om extra toewijzingen te krijgen leidden schipbreuk. Het hoofd van de plaatselijke distributiedienst wilde, na persoonlijke

toelichting van de rector en de president-curator, wel meewerken, maar het Centrale Rijks-kolen-distributie-bureau weigerde tegemoet te komen aan dit ‘toch waarlijk niet onrechtmatige of onbescheiden verlangen’ (de woorden zijn van Simon van der Aa). Ook een beroep van het rectorencollege bij de minister van Binnenlandse Zaken hielp niet. De hoogleraar was, zo luidde de redenering van de minister, geen handwerksman en zijn studie thuis was geen huisindustrie, waarvoor wél brandstof werd verstrekt. Een juiste gedachte, vond de rector, maar verkeerd toegepast:

Er bleef dezen winter geen andere keus dan in een vrije kamer zich zoo goed mogelijk tegen de koude te wapenen of te midden van het gezin zich zoo goed het ging te isoleeren, waar bij misschien op de hartelijke vraag ‘où peut-on être mieux qu’au sein de sa famille’ in stilte misschien wel eens een minder hartelijk antwoord is gegeven dan de dichter zich heeft voorgesteld.⁵⁸

Onder spartaanse omstandigheden gingen de hoogleraren door met hun werk.

Voor bepaalde typen onderzoek betekende de gas- en kolennood echter het einde. De chemicus en kristallograaf Jaeger, die voor zijn experimenten bij hoge temperaturen veel energie nodig had, moest dat onderzoek al vroeg staken en stortte zich toen tijdelijk op andere onderwerpen, zoals de geschiedenis van de scheikunde. Zijn artikelen in het *Chemisch Weekblad* en *Oud-Holland* uit 1918 over Nederlandse scheikundigen uit de vroegmoderne tijd – Barend Coenders van Helpen, Willem Homberg, Anselmus Boëtius de Boodt, Theobald van Hoghelande en David van Goorle – zijn nog altijd pareltjes van historisch vernuft.⁵⁹ Jaeger bewerkte ook lezingen die hij in de Verenigde Staten en elders had gegeven over het symmetrieverschijnsel in de natuur tot een boek, dat in 1917 met steun van het Groninger Universiteitsfonds bij de Groningse uitgever P. Noordhoff verscheen, *Lectures on the Principle of Symmetry and Its Application in All Natural Sciences*. Onder normale omstandigheden had Jaeger het boek bij een buitenlandse uitgever uitgebracht, maar dat was nu niet mogelijk.

WAPENSTILSTAND

Zo bleef de Groningse universiteit draaien, tot op 11 november 1918 het verlossende bericht kwam: de strijdende partijen hadden een wapenstilstand gesloten. De verslaggever van het corps voelde zich naderhand in de *Gronoingsche Studentenalmanak* niet bij machte de euforie van die dag te beschrijven. ‘Het heerlijke, zalige gevoel, dat ons allen doortintelde, kan niet in woorden weergegeven worden.’ Toch probeerde hij het:

Welk een plechtige, bijna angstige stilte heerschte er op de Grootte Markt, toen in den vroegen morgen om kwart na negen de zware Salvatorklok van den Martini, den wachter der eeuwen, begon te luiden. We dachten weer terug, hoe vier jaar geleden zij ons verkondigde, dat de groote, onmenselijke strijd begonnen was, dat onze jonge mannen zich moesten gaan opmaken om het vaderland zoo noodig gewapenderhand te verdedigen, hoe het doffe brommen en gonzen daar hoog in de lucht onze harten met angst en vreeze vervuld had. Doch slechts even gaven wij ons aan die weemoedige herinneringen over, toen barstte de vreugde in ons los, toen hoorden we in dezelfde geluiden, die tot ons neerkwamen, een verlossingslied, zoo machtig en zoo grootsch, dat wij duizelden van blijde ontroering. Het drong tot ons

door, dat er een dag aangebroken was, waarin wij en allen met ons feest zouden vieren om wat komen zou. Wel was het einde nog niet daar, maar het stond vast, dat het binnen afzienbaren tijd bereikt zou zijn.⁶⁰

's Ochtends was het al een hele drukte op Mutua Fides en vanaf het balkon zongen de Vindicaters geestdriftig vaderlandse liederen, dapper bijgestaan door de steeds groeiende menigte op de Grote Markt. Tegen de middag trokken de studenten, getooid met hun mutsen, op korrenwagens (steekwagens) door de stad, waar overal vlaggen waren uitgestoken. Groningen was niet bezet, maar voelde zich wel bevrijd.

10 HERWONNEN EVENWICHT (1918-1930)

Nederland was buiten de oorlog gebleven, maar had de gevolgen ervan wel degelijk ondervonden. Tijdens en door de oorlog was Nederland een democratischer land geworden en ook voor de universiteit had dat ingrijpende gevolgen. Het stimuleerde aan de ene kant het idealisme om definitief te breken met oude vormen en gedachten, en riep aan de andere kant ook een tegenreactie op, het zoeken naar een nieuw evenwicht dat niet al te veel afweek van de vooroorlogse verhoudingen. Maar de gouden jaren van voor de oorlog zouden voorlopig niet terugkeren.

DE SCHOK VAN DE VREDE

Het enthousiasme over de wapenstilstand was in november 1918 maar van korte duur. Want al zwegen de wapens, de vrede was nog ver weg. In vele landen van Europa heerste chaos en verdeeldheid. Al in 1917 hadden in Rusland de communisten de macht gegrepen. De tsaar was afgezet en de nieuwe machthebbers voerden met grof geweld een sociale en politieke omwenteling door. Er volgde een bloedige burgeroorlog die miljoenen Russische burgers het leven kostte en pas in 1922 ten gunste van de Roden beslecht werd. De Unie van Sovjetrepublieken die toen uitgeroepen werd, belichaamde alles waar de Europese burgerij bang voor was. In november 1918 gleed ook Duitsland weg in een sociale en politieke crisis. De keizer verdween van het toneel en er werd een republiek uitgeroepen, maar een serie coup pogingen van links en van rechts maakten haar bijzonder instabiel. De opgelegde herstelbetalingen stortten de Duitse economie in 1922 in een neerwaartse spiraal van hyperinflatie, bezetting van het Ruhrgebied door de Fransen en nieuwe pogingen om de pas gevestigde Weimarrepubliek omver te werpen. Het derde keizerrijk ten slotte, Oostenrijk-Hongarije, viel aan het eind van de oorlog uit elkaar, de keizer verdween ook daar, nieuwe landen verschenen op de kaart en in het verkleinde Hongarije brak een communistische revolutie uit. Ondertussen hing Frankrijk in de touwen, kregen de Engelsen te stellen met de Ierse onafhankelijkheidsstrijd en domineerden de Verenigde Staten plotseling de wereldpolitiek. Er diende zich een nieuwe wereldorde aan – maar niemand wist precies waar het op uit zou lopen. Misschien dat de Volkenbond, die in januari 1919 werd opgericht, voor nieuwe stabiliteit zou kunnen zorgen.

Ook Nederland dreigde meegesleurd te worden in de maalstroom van wanorde, crisis en revolutie. In juli 1918 waren voor het eerst landelijke verkiezingen gehouden volgens het nieuwe systeem van algemeen mannenkiesrecht en evenredige vertegenwoor-

Afb. 71 Demonstratie van aanhangers van het zittende gezag op het Haagse Malieveld, november 1918. Achter het spreekgestoelte staat prinses Juliana. Het geheugen van Nederland.

diging, en dat had voor een aardverschuiving in de politieke verhoudingen gezorgd: de altijd zo dominante liberalen waren weggevaagd, de confessionelen en in mindere mate de socialisten hadden flink gewonnen. In het najaar van 1918 was er sprake van toenemende onrust op straat en in de kazernes en op 12 november kondigde de socialistische leider Troelstra aan dat de overdracht van de macht aan de socialisten een kwestie van dagen was. Twee dagen later hield in Groningen ook de socialist Eltjo Rugge in Sociëteit De Harmonie een groot publiek voor dat de arbeidersklasse op het punt stond de macht over te nemen. Maar Troelstra en Rugge bleken zich vergist te hebben. Nog voordat de revolutie was uitgebroken, was ze al weer gesmoord door een grote demonstratie op 18 november op het Malieveld, waar een grote schare haar trouw uitte aan het vorstenhuis en de regering. Maar daarmee was het land nog niet tot rust gekomen. De revolutie was dan misschien afgewend, aan sociale nivellering en andere effecten van de moderne democratie leek niet te ontkomen. Economisch stond het land er, na een korte opleving direct na de oorlog, al spoedig slecht voor.

Geen wonder dat onder de hoogleraren van de Groningse universiteit de stemming bij tijd en wijle zeer gedrukt was, angstig zelfs. De zoöloog Van Bemmelen, die op 15 september 1919 het rectoraat overdroeg aan zijn collega Klein, de bacterioloog, schetste een apocalyptisch beeld van de toestand van de wereld. 'Er is een vrede zonder een spoor van vredelievendheid'. De vrede was een deceptie geworden, er was storm op komst:

Enmaal ontstoken, vlamt de vredesfakkel bloediger schier dan de oorlogstoorts, en toont ons met ijzingwekkende klaarheid de hoogopgestapelde, onheilswangere wolken van naderenden burgeroorlog en broedermoord, omverwerping van al het bestaande, ondergang van wetenschap en beschaving, verdierlijking van menselijke samenleving, hongersnood en pestilentie.¹

Van Bemmelen had het over een 'nieuwe wereldorde, van wier geboorte onder vaak vreeselijke barensweeën wij met ontzetting getuige zijn'. Hij twijfelde er openlijk aan of de Groningse universiteit, die in 1914 haar driehonderdjarig bestaan had gevierd, het einde van de vierde eeuw van haar bestaan nog zou beleven. 'Hoe vurig wij het wenschen en hopen, verwachten durven wij het nauwelijks.'²

Ook latere rectoren schetsten een somber beeld van de toestand waarin de wereld verkeerde. Klein had het in september 1920 over een 'buitengewoon bewogen tijd', een tijd vol verwarring en onrust. Als hij alles zo in zich probeerde op te nemen, was het alsof hij in een caleidoscoop keek, 'waarin de meest uiteenlopende beelden met een ongekende snelheid en zonder enig waarneembaar onderling verband elkaar opvolgen en verdringen, verschijnen en weer verdwijnen'.³ Zijn opvolger L.H.K. Bleeker, een theoloog, was in 1921 vooral gefascineerd door de bloedige omwenteling in Rusland, 'waar zich nog steeds eene regeering [handhaaft], welke op de meest radicale, ook op de meest meedoogenloze manier haar beginsel tracht te verwezenlijken'.⁴ En de scheikundige Jaeger deed er in september 1922 nog een paar schepjes bovenop:

In de periode van bitteren schijnvrede, welke wij doorleven, met alle materiele en geestelijke ellende die daarvan de consequentie is, en waarin de algemeene verdwazing van den 'officieelen' oorlogstijd slechts heeft plaats gemaakt voor eene in hare gevolgen niet minder noodlottige geestesverwarring, – wordt alles, ja, worden zelfs de normen en fundamenten waarop wij tot dusverre steunden, aan het wankelen gebracht en bedreigd om te worden meegesleurd in den wilden storm der gebeurtenissen, van welks grilligen en niet meer te stuiten loop alleen dít met zekerheid geconstateerd kan worden, dat hij snel 'berg-afwaarts' gaat.⁵

Hij repte over 'maatschappelijke chaos', 'algeheele oeconomische inzinking' en een ware 'sauve-qui-peut-stemming' onder de leiders van het volk, met als gevolg een beangstigende waardevermindering van alles wat tot dan toe als politiek fatsoen had gegolden: 'De menschheid is aldus geheel het spoor bijster geraakt en schijnt elk vertrouwen verloren te hebben bij het kiezen van de richting, waarlangs zij wellicht eene verlossing zou mogen tegemoet zien uit de drukkende nachtmerrie dezer tijden [...]'.⁶ Het is moeilijk vast te stellen waar Jaeger precies aan dacht, maar dat hij met verbijstering naar de wereld rondom hem keek is wel duidelijk. Zelden zal vanaf de kathedraal in de aula van de Groningse universiteit een zo scherpe veroordeling over de eigen tijd zijn uitgesproken.⁷

Onder de studenten heerste een heel andere mentaliteit. Bij Vindicat klaagden zij niet, maar deden zij serieuze pogingen om de organisatie van de studentenwereld in overeenstemming te brengen met de nieuwe maatschappelijke verhoudingen van na de wereldoorlog. Tegenover de bezorgdheid van veel hoogleraren over wat zij zagen als de grote nivellering van rangen en standen stelden de studenten het optimisme en het idealisme van een generatie die nog een leven voor zich heeft.⁸

Al voor het einde van de oorlog was een poging gedaan om de corpswet zo te herzien dat de vereniging weer alle (mannelijke) studenten zou kunnen omvatten, door matiging van de ontgroening en verlaging van de contributie. Daar was toen niet veel van terechtgekomen, maar na afloop van de oorlog en onder druk van de revoluties overal in Europa werd opnieuw, en nu met succes, een poging gedaan. Veel studenten beschouwden de wereldoorlog toch als een afrekening met de vooroorlogse maatschappij

en wilden de studentenwereld opbouwen volgens principes die hoorden bij de nieuwe tijd – met zijn grotere nadruk op gelijkheid en democratie. Na voorbereidend werk van een reorganisatiecommissie werd op een beslissende vergadering van 9 december 1919 als hoofdbeginsel van het corps geformuleerd dat ‘het Groningsch Studentencorps Vindicat atque Polit wenscht te zijn een vereeniging voor alle mannelijke studeerenden aan de Groningsche Universiteit’. Dat was ook het oorspronkelijke doel van Vindicat geweest, maar de realiteit was inmiddels wel een andere; de meeste mannelijke studenten waren namelijk geen lid meer van Vindicat, maar hadden zich, voor zover ze ergens bij aangesloten waren, georganiseerd in een wirwar van meest kleine verenigingen en disputen op confessionele, levensbeschouwelijke, culturele of sportieve basis. Om de daardoor ontstane verdeeldheid in de studentenwereld op te heffen en om ook studenten met een smalle beurs – van wie er steeds meer kwamen – tot zich te trekken besloot Vindicat ten eerste de ontgroening af te schaffen en te vervangen door een ‘Tijd van Verplichte Kennismaking’ en ten tweede de financiële drempels drastisch te verlagen. De ontgroening accentueerde het exclusivisme van het corps en moest alleen al om die reden verdwijnen; de verlaging van de contributie moest de armere studenten de reële mogelijkheid bieden lid te worden van het corps. Ook was het de bedoeling dat het corps zich veel meer zou bekommeren om de behartiging van de materiële belangen van de studenten (huisvesting, voeding), zonder overigens de geestelijke en morele belangen uit het oog te verliezen. Vooral het afschaffen van de ontgroening was een groot offer voor Vindicat: jarenlang hadden almanakredacteuren, senatoren en individuele corpsideologen het nog zo voorgesteld alsof de ontgroening de essentie uitmaakte van het corps, en nu werd dat ritueel zomaar afgeschaft. Nog in het gedenkboek *Uit Vindicats verleden*, dat door vertraging ten gevolge van de wereldoorlog niet in 1915, maar pas in 1921 kon verschijnen, stond een geharnaste verdediging van de ouderwetse groentijd te lezen, van de hand van de inmiddels afgestudeerde classicus H.H. Mallinckrodt. Maar in een democratischer tijd viel het gebruik niet te handhaven.

De academische senaat was het daar roerend mee eens. Al in november 1918, toen de reorganisatiecommissie van Vindicat de senaat om advies vroeg over de plannen, gaven de hoogleraren bij monde van rector magnificus Van Bemmelen de raad om zich toch vooral te bekommeren om alle studenten van de universiteit. De vereniging moest daarbij het midden proberen te houden tussen het oude exclusivisme van de rijkere studenten en het radicaal omverwerpen van alle bestaande instellingen, en kiezen voor ‘de onbevangen toepassing der aloude beginselen van eendracht, humaniteit en burgerzin, waardoor ons Hollandsche volk in hachelijke tijden zijn bestaan heeft weten te handhaven en waarvan ook de academische jeugd, in vroeger dagen van gevaar voor het gemeenebest, bij herhaling blijk heeft gegeven’.⁹ Kennelijk meende Van Bemmelen dat er in september 1919 nog acuut gevaar voor het goede vaderland dreigde en dat een beroep op de manhaftigheid van de studenten uit 1672 en 1831 (want daar doelde hij op) hier zin had. Ook zijn opvolger Klein prees na doorvoering van de reorganisatie de studenten van Vindicat, en wel omdat zij rekening hadden gehouden met de ‘gewijzigde tijdsomstandigheden en de veranderde maatschappelijke verhoudingen’ en nu serieus probeerden een studentenorganisatie op te bouwen ‘welke alle of althans nagenoeg alle aan onze Universiteit studeerenden omvat’.¹⁰

MOEIZAME INTERNATIONALE VERBROEDERING

In september 1919 meldde rector Van Bemmelen dat kort voor de grote vakantie bekend was geworden dat de astronoom Kapteyn benoemd was tot lid van de Royal Society in Londen. Voor veel mensen was dat een verrassing, omdat ze dachten dat Kapteyn al lang lid was van dat illustere gezelschap, maar de vreugde om de uitverkiezing was er niet minder om. Niet alleen was de rector verheugd dat na Lorentz (Leiden) en Hugo de Vries (Amsterdam) nu ook een lid van de Groningse universiteit lid was geworden van de Royal Society, hij zag in de benoeming ook 'een gunstig teken van de hervatting der internationale betrekkingen tusschen de beoefenaren der wetenschap'.¹¹ Door de wereldoorlog was die internationale samenwerking verbroken, maar nu leek het er op dat de betrekkingen tussen geleerden en wetenschappers in de landen van Europa hersteld zouden worden.

Zo eenvoudig lag het echter niet, integendeel. In de landen die het meest te lijden hadden gehad van de Duitse aanval op en bezetting van hun grondgebied, België en Frankrijk, piekerden de geleerden er niet over als vanouds met hun Duitse collega's zitting te nemen in internationale samenwerkingsverbanden, en ze kregen daarvoor de steun van andere geallieerden, zoals Engeland en de Verenigde Staten.¹² De onvoorwaardelijke steun die met name Duitse geleerden en wetenschappers gegeven hadden aan de Duitse oorlogsinspanningen, had veel kwaad bloed gezet en onder deze omstandigheden was het ondenkbaar dat Fransen en Belgen zich weer samen met de Duitsers en de Oostenrijkers aan de belangen van de wetenschap zouden wijden. De vooroorlogse Association Internationale des Académies, waarbij namens Nederland de Koninklijke Akademie van Wetenschappen was aangesloten, kon daarom onmogelijk weer tot leven geroepen worden. Hiervan uitgaande maakten vooraanstaande geleerden uit de geallieerde landen al voor de wapenstilstand plannen voor de oprichting van een geheel nieuwe International Research Council (IRC) oftewel Conseil International de Recherches, die op natuurwetenschappelijk gebied de plaats moest innemen van de oude Association en waarvan de academies uit Duitsland en Oostenrijk uitgesloten zouden worden. Neutrale landen konden zich aansluiten, maar pas na ballotage in de IRC. Toen deze plannen in januari 1919 in Nederland bekend werden, wekten zij wroeging en verzet, en het merkwaardige is dat in de pogingen om de plannen te torpederen, en in plaats daarvan een waarlijk internationaal wetenschappelijk samenwerkingsverband op te richten, de Groningse leden van de Akademie vooropgingen.

Het was aanvankelijk vooral Jaeger die de voorzitter van de Afdeling Natuurkunde van de Akademie, Lorentz, bestookte met brieven om hem ervan af te brengen zijn steun te geven aan de plannen voor een IRC. De bepalingen over de toelating van neutrale landen beschouwde hij als een regelrechte belediging:

Voortaan zal bijv. de vraag, of gij, of [Kamerlingh] Onnes, Zeeman, H. de Vries, Arrhenius, enz. 'waardig' zullen zijn om mee te werken op wetenschappelijk gebied, beslist worden door een aantal Servische, Portugeesche, Montenegrijnsche, Japansche, Siameesche en Braziliaansche zevende-rangs-krachten.¹³

Ridicuul genoeg om er een operette van te maken, vond Jaeger. Maar Nederland moest niet met zich laten sollen en een krachtig protest laten horen:

In de wetenschap geldt geen onderscheid tusschen grootmachten en kleine staten: ook óns land is in de republiek der kunsten en wetenschappen aequivalent aan welke andere natie dan ook. Waar dus wellicht onze buitenlandsche vertegenwoordiging in deze jaren van gevaar een weg heeft moeten inslaan, die de Nederlandsche Leeuw geleidelijk tot een Nederlandschen Poedel gedegradeerd heeft [Jaeger doelt op de voorzichtige neutraliteitspolitiek tijdens de oorlog] – daar is tháns op dit gebied, nu wij ons als ‘grootmacht’ kúnnen doen gelden, geen reden om het verwerpelijk schipperig standpunt onzer diplomatie in te gaan nemen. Integendeel – wij kúnnen ons hier doen gelden, en dus moeten wij het ook doen.¹⁴

Toen Lorentz in de januarivergadering van de Afdeling Natuurkunde toch het voorstel deed deel te nemen aan het werk van de IRC, om dan van binnenuit te proberen de Duitsers en Oostenrijkers alsnog toe te laten, kwamen Groningse leden van de Akademie met een eigen plan. Zij kwamen bij Kapteyn thuis bijeen om dit te bespreken. Het ging inmiddels niet alleen meer om de leden van de Afdeling Natuurkunde, want Heymans had namelijk ook de Afdeling Letterkunde gealarmeerd. Het Groningse plan was om de Nederlandse Akademie bij de academies die bij de Association waren aangesloten te laten informeren of er geen bemiddeling mogelijk was, zodat geleerden van beide kampen toch weer in één internationaal verband ondergebracht zouden kunnen worden. Dit plan werd in februari officieel aan de Afdeling Natuurkunde voorgelegd, maar die kwam er niet uit en verdaagde de bespreking, ook omdat er berichten waren dat de geallieerden bereid waren een iets soepeler toelatingsbeleid ten aanzien van academies van neutrale landen te overwegen. Die berichten klopten – met name genoemde neutrale landen als Nederland, Denemarken en Zweden hoefden zich niet meer aan een stemming te onderwerpen – maar de oorspronkelijke oprichters van de IRC hielden de facto wel een veto over het toelaten van nieuwe leden uit het kamp van de vroegere centralen, wat blijvende uitsluiting van Duitsland en Oostenrijk leek te garanderen.

Voor de Groningers waren de soepeler toelatingsregels voor neutrale landen niet voldoende om hun verzet op te geven; een IRC die de centralen uitsloot, was in hun ogen een onding en dat bleef het. Daarom zetten Kapteyn en Heymans in juni 1919 een actie op touw om de vertegenwoordigers van de geallieerde landen op andere gedachten te brengen. Ze stelden een open brief op, *Aux membres des Académies des Nations Alliées et des Etats Unies d'Amérique*, waarin zij de aangeschreven geleerden opriepen alsnog af te zien van de oprichting van de IRC en de hand te reiken aan de verslagen tegenstander. In Nederland kreeg de brief veel bijval (ongeveer de helft van de Akademieleden onderschreef de brief), maar in het buitenland was de animo veel minder groot, ook nadat Kapteyn en Heymans een tweede, ietwat gematigder versie hadden opgesteld en rondgestuurd. De harde opstelling van de geallieerden, die op 28 juni 1919 het Verdrag van Versailles met de Duitsers tekenden en hen daarin aanwezig als de schuldigen van de oorlog, werd gedeeld door verreweg de meeste geleerden uit die landen. De actie van Kapteyn en Heymans kon dus niet verhinderen dat in juli 1919 in Brussel de IRC officieel werd opgericht en dat tegelijk plannen voor een Union Académique de Recherches et de Publications werden gemaakt, waar de letterkundige afdelingen van de academies zich bij zouden kunnen aansluiten. De vraag was nu: wat deed de Nederlandse Akademie? Zich aansluiten bij beide organisaties en de oude Association definitief opgeven, of weigeren mee te werken aan de uitsluiting van de geleerden uit de vroegere centrale machten en maar zien wat dat opleverde? Op een emotionele Verenigde Vergadering van de beide

afdelingen van de Akademie op 7 oktober viel de beslissing: de Nederlandse Akademie zou toetreden tot beide organisaties, zonder het contact met de academies van de niet-aangesloten (lees: Duitse en Oostenrijkse) academies te verbreken én met de intentie om binnen de IRC en de Union te pleiten voor toelating van die vooralsnog buitengesloten academies. Dit was tegen de bedoeling van de oprichters van de IRC, maar deze hadden in de statuten van de organisatie voldoende garanties ingebouwd om te voorkomen dat de aansluiting van de Duitsers en Oostenrijkers snel een feit zou worden.

Voor de Groningers was de uitslag van de stemming in de Akademie een bittere teleurstelling. Voor Heymans was deze uitkomst zelfs reden om zijn lidmaatschap van de Akademie op te geven en Kapteyn heeft zich na 1919 nooit meer op afdelingsvergaderingen in het Trippenhuys laten zien (hij bleef wel deelnemen aan het advieswerk). Hun teleurstelling is begrijpelijk, maar kennelijk stond tegenover hun nobele streven naar onpartijdigheid en objectiviteit niet voldoende zin voor realiteit om te beseffen hoe diep de wonden waren die de oorlog had geslagen. Was het wel fair om van geleerden die in de strijd een zoon of een collega hadden verloren nu te verwachten dat zij weer broederlijk zouden samenwerken met degenen die vol overtuiging aan de andere kant hadden gevochten? ‘Nog te kort zijn de graven gesloten dan dat men nu over de graven heen hun de hand kan toesteken’, schreef de Leidse graecus J.J.G. Vürtheim naar aanleiding van de open brief van Kapteyn en Heymans,¹⁵ en de beide Groningers hadden zich die woorden meer moeten aantrekken. In het neutrale Nederland wilde men zo snel mogelijk de ellende van de oorlogsjaren achter zich laten en aan de wederopbouw beginnen, maar in de geallieerde landen leefde dat sentiment niet, daar wilde men wraak en vergelding. Op dergelijke hartstochten had de stem van de rede geen greep. Hoe dan ook, het zou tot ver in de jaren twintig duren voordat op internationale conferenties weer Fransen, Duitsers en Belgen zij aan zij zouden zitten, en ook de toelating van Duitsland en Oostenrijk tot de IRC en de Union zou nog heel veel voeten in de aarde hebben. Pas na het Verdrag van Locarno van oktober 1925 tussen Duitsland en de West-Europese landen (waarover later meer) zou de deur tot verzoening werkelijk opengaan.

Ondertussen werd buiten de Akademie om wel degelijk werk gemaakt van de internationale verbroedering. In Groningen leefde veel bekommernis om wat de burgers in de verslagen landen allemaal moesten meemaken – voedseltekorten, een ingestorte economie, politieke chaos – en was er veel bereidheid om op alle mogelijke manieren de helpende hand toe te steken. Misschien wel door het contact met de vroegere hoogleraar interne geneeskunde Wenckebach, die in 1914 van Straatsburg naar Wenen was gegaan en daar nu actief was in de leniging van de ergste nood, was men in Groningen nauw betrokken bij ‘het uitgeputte, moegestreden, gemartelde en verminkte Duitsch-Oostenrijk’.¹⁶ De vrouwelijke studentenvereniging Magna Pete haalde in de zomer van 1920 ‘uit Oostenrijks veelbesproken hoofdstad’ veertig studiegenoten om in Groningen fysiek en mentaal even op adem te komen.

Ook de universiteit zelf liet niet na de banden met Oostenrijk en Duitsland weer aan te halen. Duitse geleerden waren hartelijk welkom in Nederland. Al op 18 april 1919 sprak de protestantse theoloog Ernst Troeltsch (Berlijn) op uitnodiging van de Theologische Faculteitsvereniging en met steun van het Universiteitsfonds over ‘Sozialismus und Individualismus’. Hoewel Troeltsch zich in het begin van de wereldoor-

MAGNA PETE ONTVANGT OOSTENRIJKSE STUDENTES

Na de oorlog spanden Groningse studenten uit alle geledingen zich in voor hulp aan de sterk verarmde Duitse en Oostenrijkse studenten. Deze kregen niet alleen te maken met de directe gevolgen van de oorlog, maar ook met de gigantische inflatie die in het begin van de jaren twintig het economisch leven ontworptte. Op landelijke schaal zette de Nederlandsche Studenten Organisatie (het landelijke verband van de corpora) zich in voor hulp aan Duitsland en Oostenrijk, op lokaal niveau deden Vindicat en Magna Pete dat. Het begon met het inzamelen van kleding en geld voor de studenten in die landen, het zogenaamde reliefwerk. Maar in het studiejaar 1919-1920 gaf Magna Pete ook op een heel andere manier invulling aan de verantwoordelijkheid die de vrouwelijke studenten op sociaal vlak voelden. Een Weense studente die toevallig te gast was van Magna Pete, vertelde over de beroerde situatie in haar geboorteland. De gedachte kwam toen op dat er misschien wel meer studentes uit Wenen van een verblijf in Groningen zouden kunnen genieten. Er werd een hulpcomité gevormd onder voorzitterschap van rector magnificus Böhl (zelf van origine een Oostenrijker), maar het echte werk werd gedaan door een regelingscommissie die bestond uit drie leden van Magna Pete. De Weense studentes werden uitgenodigd om in de zomer van 1920 een paar weken van een goed verzorgde vakantie te komen genieten in Groningen. Huisvesting werd gevonden in de Engelse Kamp, waar nog de barakken stonden voor de Engelse soldaten die tijdens de oorlog geïnterneerd waren. De Groningse burgerij werd opgeroepen meubilair af te staan voor de tijdelijke inrichting van die barakken. Inderdaad verbleven in augustus en september 1920 veertig Weense studentes in Groningen. Er werd voor de gasten een feestavond georganiseerd en er wer-

Afb. 72 Uitje met Oostenrijkse studentes, georganiseerd door de vrouwelijke studentenvereniging Magna Pete, 1920. Het motorschip Swastika, in Groningen gebouwd, vaart hier op het Reitdiep. Uit: Kampman, Door studieband vereend, p. 44.

den excursies gehouden. Zo maakten de studenten een boottocht op het Reitdiep in een pleziervaarttuig dat *Swastika* heette. Op deze manier probeerden de Groningse studenten ‘gezamenlijk nog een klein beetje zonneschijn te brengen in het droevige en sombere studentenleven daarginds in Weenen’.¹⁷

Ook het jaar daarop zette Magna Pete zich weer in voor de verarmde studenten in Midden-Europa. Vanaf 1921 gebeurde dit onder de vlag van de afdeling Groningen van het International Student Relief-Committee, waarin drie bestuursleden van Magna Pete samenwerkten met drie senatoren van *Vindicat*. Er werd kleding en geld ingezameld en om de kas te spekken gaf Bragi, inmiddels een gemengde muziekvereniging, op 28 maart 1922 een benefietconcert waarbij 332 gulden werd opgehaald.¹⁸ Terwijl Fransen, Engelsen en Belgen overal de Oostenrijkers buitensloten, sloten de Groningse studenten hun Oostenrijkse medestudenten juist in het hart.¹⁹

log ook had laten meeslepen door de oorlogsroes en de Duitse oorlogsinspanning van een hogere wijding had proberen te voorzien door de Duitse geest tegenover die van de West-Europese landen te plaatsen, leverde hij nu een constructieve bijdrage aan de opbouw van de Weimarrepubliek. Behalve theoloog was hij ook prominent lid van de links-liberale Deutsche Demokratische Partei en staatssecretaris bij het Pruisische ministerie van Eredienst en Onderwijs.²⁰ Ook liet in november 1919 de reislustige en van oorsprong Oostenrijkse hebraïst F.M.Th. (Franz) Böhl de gelegenheid niet voorbijgaan om door zijn deelname aan de officiële viering van het vijfhonderdjarig bestaan van de universiteit in Rostock duidelijk te maken dat Groningen – en Nederland – de Duitsers graag weer wilden opnemen in de internationale geleerde gemeenschap.²¹ Om dezelfde reden ging hij, samen met zijn collega, de kerkelijk hoogleraar W.J. Aalders, in 1921 naar de viering van het honderdjarig bestaan van de Protestantse Theologische Faculteit in Wenen, waar de vader van Böhl vele jaren hoogleraar theologie was geweest. Hun komst werd daar zeer op prijs gesteld. ‘Men gevoelde hoezeer, vooral in Oostenrijk, elke erkenning en aanknoping of versterking van banden als moreele verheffing wordt gewaardeerd,’ aldus rector magnificus Bleeker in zijn verslag.²² De studenten van *Vindicat* en Magna zetten zich in door in juni 1921 een studentencongres in Praag te bezoeken, waar studenten uit de landen van de Entente en enkele neutrale landen bijeen kwamen. Dat moest bijdragen aan de ‘vurig gehoopte verzoening en vereeniging van de studenten uit alle landen van ons werelddeel’.²³

WETENSCHAPPELIJK PROLETARIAAT?

Terwijl de wereld na de oorlog voortdurend in beweging was en het lang niet duidelijk was welke kant het opging, moesten de Groningse rectoren keer op keer erkennen dat aan de Groningse universiteit van al dat politieke en maatschappelijke rumoer weinig te merken was. Volgens Van Bemmelen was *objectief gesproken* het jaar 1918-1919 zelfs

een 'kroonjaar' voor de universiteit geweest. De oorlog was afgelopen en de studenten keerden terug naar de universiteit, in groteren getale dan ooit; er waren nieuwe hoogleraren benoemd, onder wie de eerste vrouwelijke hoogleraar, Jantine Tammes (op 20 september 1919 zou zij haar oratie houden als buitengewoon hoogleraar variabiliteit en erfelijkheidsleer); er waren nieuwe vakken op de series lectionum verschenen, te weten kunstgeschiedenis, pedagogiek en archeologie; er werd gewerkt aan de uitbreiding van het Academisch Ziekenhuis; de Spaanse griep, die in Europa miljoenen slachtoffers had geteld, was goeddeels aan de universitaire gemeenschap voorbijgegaan; en de salarissen van het academisch personeel waren er door het nieuwe Bezoldigingsbesluit van 1918 flink op vooruitgegaan.²⁴ Hoewel Jaeger in 1922 de lotgevallen gezien de heersende malaise en de gedrukte stemming naar zijn zeggen moest schilderen 'in stemmig, grauwwachtig coloriet', kon ook hij maar weinig noemen waaruit zou blijken dat het met de universiteit werkelijk 'berg-afwaarts' ging. De noodzakelijke uitbreiding van het Chemisch Laboratorium liet inderdaad nog op zich wachten en het beheer van de academische inrichtingen werd meer en meer gehinderd door de vele aanschrijvingen die de hoogleraren uit Den Haag bereikten, waar het in 1918 verzelfstandigde ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen zich flink aan

het bewijzen was. Die vele voorschriften dreigden de hoogleraren te maken tot wetenschappelijk vooral ónproductieve ambtenaren, klaagde Jaeger. Dat was al met al toch een wat smalle basis voor cultuurpessimisme.²⁵

De stijging van het aantal studenten was al voor de oorlog begonnen. In het laatste jaar voor de oorlog hadden zich 611 studenten ingeschreven, een aantal dat nooit eerder was bereikt. In 1914 daalde dat aantal in verband met de mobilisatie tot 470. Maar in de jaren daarna steeg het weer gestaag en nog voor het eind van de oorlog, in het jaar 1917-1918, was het vooroorlogse record al weer gebroken: in dat jaar stonden maar liefst 640 studenten in Groningen ingeschreven. In de naoorlogse jaren zette die groei onverminderd door (zie tabel 11) en in 1925 overschreed het aantal studenten zelfs het getal van 1000. Op 11 februari van dat jaar werd de duizendste student ingeschreven, de heer H. Hemmes, medisch kandidaat (als cadeau kreeg hij een exemplaar van het gedenkboek uit 1914).²⁶ In totaal werden dat jaar 1052 studenten ingeschreven.

Op zichzelf zeggen die getallen niet zo veel. De bevolking van Nederland groei-

Afb. 73 Buitengewoon hoogleraar erfelijkheidsleer en variabiliteit J. Tammes op excursie in Berlijn, 1931. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Naast Tammes staat de Berlijnse hoogleraar Carl Correns, die in 1901 samen met Hugo de Vries de erfelijkheidswetten van G. Mendel herontdekte. Tine Tammes was bij haar benoeming in 1919 de eerste vrouwelijke hoogleraar in Groningen en de tweede in Nederland (na de plantenziektkundige Johanna Westerdijk, die in 1918 in Utrecht was benoemd).

de en bovendien breidde het stelsel van middelbaar en gymasiaal onderwijs zich na de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs sterk uit. Een steeds groter deel van de op zichzelf al groeiende bevolking van Nederland behaalde een diploma dat recht gaf op toelating tot de universiteit. Ook het ruimhartiger beurzenstelsel dat in 1919 was ingevoerd, waarin alleen nog maar op de behoefte van de aanstaande studenten werd gelet en waarin het uitdelen van die beurzen werd onttrokken aan de curatoren van de afzonderlijke universiteiten (omdat zij nog te veel letten op standskenmerken), stimuleerde de toeloop naar de universiteit, precies zoals dat bedoeld was. Geen wonder dus dat de inschrijvingen bleven stijgen. Verder moet men er rekening mee houden dat de cijfers rond 1920 te laag liggen. Een nog altijd significant aantal studenten in de rechten schreef zich voor een jaar uit om zich zonder collegegeld te betalen geheel op de afsluitende examens te concentreren. Zij bleven wel als lid van *Vindicat* ingeschreven en namen deel aan het studentenleven, maar telde niet mee in de officiële statistieken (aan deze situatie kwam een einde toen in 1924 de geldigheidsduur van de tentamens beperkt werd). Aan de andere kant omvatten de officiële cijfers ook studenten die zich slechts voor een vervolgcursus of een enkele les inschreven. Bij theologie stonden ook de predikanten ingeschreven die een vervolgcursus aan de universiteit volgden, en de stijging in 1928-1929 kwam voor een groot deel op rekening van het feit dat vanaf dit jaar leerlingen van het Instituut voor Lichamelijke Opvoeding een half college gingen volgen bij de nieuwe hoogleraar fysiologie F.J.J. Buytendijk.

TABEL 11 AANTALEN IN GRONINGEN INGESCHREVEN STUDENTEN 1913-1925*

1913-1914	611 (152)	1919-1920	771 (202)	1925-1926	1032 (211)
1914-1915	470 (136)	1920-1921	784 (180)	1926-1927	1071 (215)
1915-1916	509 (169)	1921-1922	868 (195)	1927-1928	1077 (209)
1916-1917	558 (178)	1922-1923	982 (218)	1928-1929	1100 (223)
1917-1918	640 (184)	1923-1924	962 (200)		
1918-1919	731 (219)	1924-1925	1052 (211)		

* Tussen haakjes het aantal vrouwelijke studenten. Bron: *Jaarboeken RUG*.

Niet alleen steeg het aantal studenten, ook de verhoudingen tussen de faculteiten verschoven. Om te beginnen kwam het zwaartepunt van de Groningse universiteit nadrukkelijker dan ooit bij de medische en de natuurwetenschappelijke studie te liggen. Die twee faculteiten maakten de grootste groei door, terwijl de traditioneel dominante juridische faculteit ongeveer gelijk bleef, net als de theologische faculteit en de letterenfaculteit. In 1924-1925 studeerden 450 studenten geneeskunde, 221 wis- en natuurkunde, 169 letteren en wijsbegeerte, 124 rechten en 88 theologie. Verder constateerde men in Groningen met tevredenheid dat de stijging van het aantal studenten in Groningen groter was dan in Leiden of Utrecht. De Groningse universiteit verkleinde dus de afstand tussen haar en de twee grotere zusteruniversiteiten. Stegen de aantallen in Leiden tussen 1903 en 1923 met gemiddeld 53 procent en in Utrecht met 80 procent, in Groningen lag dit percentage op 96!²⁷

Toch leidde de sterke stijging van het aantal studenten niet altijd tot onverdeelde blijdschap. Van Bemmelen, die in 1919 commentaar leverde op de sterke uitbreiding van het beurzenstel voor onvermogende, maar getalenteerde studenten, schetste het gevaar van een ‘wetenschappelijk proletariaat’.²⁸ Hij voorzag een massale toestroom van doorgaans armlastige studenten en riep zijn collega’s op zich op die situatie in te stellen. Andere hoogleraren waren minder paniekerig, maar vroegen zich toch bezorgd af of er voor al die studenten straks wel een passende plek in de maatschappij te vinden was. Had Nederland straks wel behoefte aan zo veel nieuwe artsen en zo veel nieuwe chemici? En daalde ten gevolge van de toestroom van zo veel nieuwe studenten het gemiddelde peil niet al te veel? Rector magnificus Kluyver besprak dergelijke zorgen nadrukkelijk in september 1924 en ook al deelde hij ze niet, door ze te bespreken erkende hij wel dat ze bestonden. Zo bestond de indruk dat er onder al die nieuwe studenten ook velen waren die eigenlijk ongeschikt waren voor de academische opleiding, maar die, omdat ze nu eenmaal een diploma van de hbs of het gymnasium hadden, toch wilden studeren – en dat met behulp van een rijksbeurs ook steeds makkelijker konden doen. De Groningse curatoren merkten daarom in 1925 in hun jaarverslag lichtelijk geïrriteerd op dat ‘jongelieden, die geheel buiten de universiteit om, van regeeringswege met rijksbeurzen aan de universiteit zijn begiftigd’, de grootste moeite hadden hun tentamens te halen.²⁹ Bovendien was er nog de bij sommigen niet geheel verdwenen angst dat de toelating van hbs’ers tot de medische en natuurwetenschappelijke studie tot vervlakkings en niveauperlagering zou leiden.³⁰ Enige aanleiding daartoe was wel gelegen in het feit dat het afwijzingspercentage voor examens in de jaren na de oorlog duidelijk steeg, van 16,75 in 1922-1923 naar 25,3 in 1924-1925, om daarna vele jaren rond de 25 te blijven hangen.

BEZUINIGINGEN

Waar de hoogleraren zich ronduit over verbaasden, was dat er amper een verband leek te bestaan tussen de economische situatie in Nederland en de fluctuaties in de aantallen studenten die naar de universiteit kwamen.

Direct na de beëindiging van de oorlogshandelingen in 1918 beleefde de Nederlandse economie een hausse: er was een bijna onverzadigbare inhaalvraag, de prijzen stegen en de reële lonen gingen omhoog. Omdat ook de belastingopbrengsten stegen, leek het financieel geen probleem om tegemoet te komen aan allerlei eisen die in het najaar van 1918 waren gesteld en die snel werden ingewilligd om de revolutie de wind uit de zeilen te nemen: een achturige werkdag met een vrije zaterdagmiddag, invoering van een deugdelijk pensioenstelsel, een nieuw beurzenstelsel en ruimhartiger subsidiëring van het onderwijs (daarnaast werd ook nog het algemeen vrouwenkiesrecht ingevoerd). Maar al voor het eind van 1920 sloeg de conjunctuur om, vooral omdat de economische situatie in Duitsland, de belangrijkste handelspartner van Nederland, snel verslechterde. De prijzen daalden weer, de werkloosheid steeg en de belastinginkomsten liepen terug. Bezuinigingen leken onvermijdelijk, ook op de uitgaven voor hoger onderwijs. Op het diner na afloop van de rectoraatoverdracht in september 1922 sprak president-curator Geertsema ten overstaan van de hoogleraren en de curatoren er openlijk over

dat de universiteit in de naaste toekomst misschien getroffen zou worden door 'de beperking, die de ernst der tijden aan zoovele behoeften en verlangens stelt'.³¹ Op zijn minst kon men verwachten dat de minister voorzichtig zou zijn met het vervullen van vacatures. Inderdaad eiste de minister van Financiën in het tweede kabinet-Ruijs de Beerenbrouck, de CHU'er jhr. D.J. de Geer, van zijn collega-ministers een besnoeiing op de begroting voor 1923 van maar liefst 17 procent. Bij Koninklijk Besluit van 23 februari 1923 werd een Staatscommissie ingesteld om advies te geven over kostenbesparing in het openbare hoger onderwijs. Die commissie stond onder voorzitterschap van de Leidse hoogleraar Lorentz (voorzitter van de afdeling Hoger Onderwijs van Onderwijsraad, het nieuwe adviesorgaan van het ministerie van Onderwijs) en telde als lid onder anderen de Groningse germanist Sijmons, die voorzitter was van de Onderwijsraad.³² De voorziene uitbreiding van het beurzenstelsel werd opgeschort, op de laboratoriumbudgetten werd gekort en alle wensen tot uitbreiding van het personeel en de materiële infrastructuur moesten voorlopig ingeslikt worden. Geen bezuiniging, maar lastenverzwaring was dat bij wet van 13 juli 1923 het collegegeld werd verhoogd van 200 naar 300 gulden, terwijl ook nog een inschrijfgeld van 10 gulden werd ingevoerd. Volgende was dit echter niet en na het plotseling aftreden van De Geer in augustus 1923 (formeel omdat hij zich niet kon verenigen met de financiële onderbouwing van een ambitieus uitbreidingsplan voor de marine) eiste de nieuwe minister van Financiën, de ARP'er Hendrik Colijn, nieuwe bezuinigingen. Die bezuinigingen kwamen er, bijvoorbeeld een algehele salarisverlaging voor ambtenaren en onderwijzers, dus ook voor het universitaire personeel. Verder werd er serieus gesproken over de beperking van de toegang tot de universitaire studie, iets waar de hoogleraren faliekant tegen waren.

De economische malaise van 1921-1923 en de daardoor noodzakelijke bezuinigingen op het hoger onderwijs hadden nauwelijks effect op de toestroom van nieuwe studenten. Rector magnificus Jaeger constateerde in 1922 wel een daling van het aantal promoties van 44 naar 13 (wat ook meteen in het aantal studenten scheelde, want een promovendus werd nog als student aangemerkt). Hij schreef dit toe aan de wens om in deze ongunstige tijden zo snel mogelijk af te studeren en betaald werk te vinden. Maar minstens zo belangrijk was – Jaeger vermeldde dit niet – dat door de invoering van een nieuw Academisch Statuut in 1921 het civiel effect van een academische opleiding voortaan gekoppeld was aan het doctoraal examen en niet meer aan de promotie, zodat de noodzaak om te promoveren voor degenen die geen wetenschappelijke carrière nastreefden verdwenen was. Jaeger stelde in ieder geval voor een deel van de 100.000 gulden die sinds kort jaarlijks aan studiebeurzen voor behoeftige, maar volgens Jaeger niet per se talentvolle studenten werd uitgegeven, te besteden ter ondersteuning van bewezen talentvolle studenten bij hun promotie.³³ Maar het jaar daarop steeg het aantal promoties weer naar 20 en een jaar later tot 25 – niets aan de hand dus. Ook een ingrijpende maatregel als de verhoging van het collegegeld had weinig effect. De Groningse senaat had in 1923 een protest laten horen tegen deze maatregel, omdat men daarvan grote daling van het aantal studenten verwachtte. De baten zouden dan niet opwegen tegen de schade aan de 'volksgemeenschap'.³⁴ Inderdaad daalde het aantal studenten na de verhoging van het collegegeld, maar zo licht dat rector magnificus Kluyver daar in september 1924 niet veel woorden aan vuilmaakte. Die geringe terugloop werd bovendien het jaar daarop meer dan goed gemaakt. In 1925 ging het aantal

studenten namelijk al door het plafond van 1000 studenten heen. Rector magnificus Kluyver vermoedde in september 1924 zelfs dat ‘in dezen onvoorspoedigen tijd menig vader zijne kinderen naar de academie wil laten gaan, omdat hij niet aanstonds een anderen weg voor hen weet’.³⁵ Het hoger onderwijs als vluchtheuvel in economisch moeilijke tijden.

STABILISERING NA 1925

In het najaar van 1924 kwam de Staatscommissie-Lorentz met haar eindrapport – en dat bleek weinig opzienbarend. De commissieleden hadden hun opdracht nogal ruim opgevat. Zo namen zij ook de mogelijkheid in overweging om een van de bestaande openbare universiteiten op te heffen en het hoger onderwijs in een of twee universiteiten te concentreren, maar dat idee werd meteen opgegeven als politiek onuitvoerbaar. In plaats daarvan kwam de aanbeveling om tussen de bestaande instellingen een soort taakverdeling tot stand te brengen, zodat niet alles overal zou worden aangeboden. ‘Differentiëring’ was de nieuwste term daarvoor. Verder werd er aanbevolen om de Veeartsenijkundige Hoogeschool in Utrecht op te laten gaan in de Rijksuniversiteit te Utrecht (als onderdeel van de medische faculteit of als zesde faculteit). In de Kamer werd, toen er op 4 december over werd gesproken, nogal schamper gereageerd op deze aanbevelingen. De fusie van de Veeartsenijkundige Hoogeschool met de Utrechtse universiteit leek wel een goed idee (en werd in 1925 ook gerealiseerd), maar van de ‘differentiëring’ zou niets terecht komen, meende men. Toch zat niemand ermee, want de noodzaak tot het doorvoeren van ingrijpende bezuinigingen was inmiddels heel wat minder geworden. Economisch ging Nederland weer de goede kant op en de belastingopbrengsten zouden spoedig weer zo’n peil bereiken dat het bestaande stelsel van hoger onderwijs betaalbaar zou worden. Overal haalde men opgelucht adem.

Dat had ook alles te maken met de toenemende ontspanning van de internationale situatie. In Duitsland had de constructieve aanpak van de regering onder leiding van Gustav Stresemann inmiddels geleid tot akkoorden over de Duitse herstelbetalingen (het Dawesplan uit 1924) en over de westelijke grenzen van Duitsland en de toelating van Duitsland tot de Volkenbond (het Verdrag van Locarno van 16 oktober 1925). Duitsland veerde op en leek hard op weg eindelijk de ellende van de wereldoorlog en de eerste naoorlogse jaren achter zich te laten. Overal in Europa leek de geest van verzoening de overhand te krijgen, een nieuwe tijd van voorspoed leek zich aan te dienen. ‘Over heel de wereld gaat een roep van vergeten van oude veeten, een roep voor eidelijke broederschap,’ schreef eind 1925 de preses van redactie van de *Groningsche Studententalmanak voor 1926*.³⁶

Ontspanning was er ook in Groningen. Bij de rectoraatsoverdracht in september 1925 noemde de aftredende rector, de hebraïst Böhl, het net doorlopen jaar er een van groei, voorspoed en vooruitgang. Ondanks alle gepraat over versobering en bezuiniging bloeiden de stad en de universiteit als nooit tevoren. De stad Groningen telde nu meer dan honderdduizend inwoners, er werden nieuwe wijken aangelegd, de universiteit telde maar liefst zeventig hoogleraren, lectoren en privatdocenten, en het aan-

Afb. 74 De pedel van Vindicat, W.H. Stevens, schenkt de glazen in bij het jaarlijkse bezoek van de senaat van Vindicat aan de Vindicatboom in de Studentenbuurt, een van de nieuwe wijken in Groningen. Jaartal onbekend, ca. 1930. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

tal van duizend inschrijvingen was inmiddels gehaald. ‘Alles roept om uitbreiding, getuigt van groei en van bloei, van leven en beweging,’ aldus Böhl.³⁷

Het studentenaantal was inderdaad flink gegroeid en zou ook na 1925 blijven groeien (zie tabel 11). Maar niet meer zo snel als daarvoor. In 1925-1926 zakte het aantal inschrijvingen zelfs even van 1052 naar 1035, om in de jaren daarna weer voorzichtig door te groeien naar 1139 in 1930-1931. De groei vlakke dus af en zo kan de situatie van de Groningse universiteit in de tweede helft van de jaren twintig misschien het best omschreven worden als stabilisatie of normalisering. Dat betekende niet in alle gevallen iets positiefs. Nu de politieke verhoudingen in Nederland – met een stabiel overwicht van de christelijke partijen – weer rustig geworden waren, kwam er ook ruimte voor bezinning over een paar maatregelen die kort na de beëindiging van de oorlog onder de druk van de revolutiedreiging snel doorgevoerd waren. Zoals de forse uitbreiding van het aantal studiebeurzen, waarvoor weliswaar niet zo veel geld beschikbaar was gekomen als minister De Visser in 1919 had gewild, maar die toch nog altijd de schatkist veel geld kostten (als beurzen tenminste als kostenpost in plaats van als investering moeten worden gezien). In 1925 werd zodoende de hervorming van het beurzenstelsel na een prin-

Afb. 75 Luchtfoto van het terrein van het Academisch Ziekenhuis na de demping van het Verbindingskanaal in 1927. Foto Aviodrome Lelystad. Achter het ziekenhuis was een groot terrein gereserveerd voor toekomstige uitbreiding van het ziekenhuis. Dit was nodig om te voorkomen dat de groei van het ziekenhuis werd belemmerd door de nieuwe woonwijken die aan de oostzijde van de stad waren gepland.

cipiële discussie, waar in 1919 geen tijd voor was geweest, gedeeltelijk teruggedraaid. De beurs werd omgezet in een renteloos voorschot, na afloop van de studie geheel of gedeeltelijk aan de overheid terug te betalen.³⁸ Misschien dat dat besluit de oorzaak was van de kleine terugval in het aantal studenten in Groningen in het jaar 1925-1926.

Ook de flinke reorganisatie die het studentencorps in 1919-1920 had doorgevoerd, werd gedeeltelijk teruggedraaid – niet na een principiële discussie in dit geval, maar sluipenderwijs. Er was teleurstelling over het feit dat ondanks het afschaffen van de ontgroening en de verlaging van de financiële drempels de nog niet in Vindicat georganiseerde studenten niet en masse lid geworden waren en dat zowel VERA als Albertus Magnus geweigerd hadden onderdeel te worden van Vindicat en Magna Pete. Ook al had Vindicat een (tijdelijke) flinke ledenaanwas gekend, het was onvoldoende om nu weer te kunnen zeggen dat ‘de’ Groningse studenten in het corps verenigd waren. Oude tradities waarmee gebroken was om de zogenaamde niet-georganiseerden te bewegen lid te worden, herleefden, wat vooral te merken was bij ‘tijd van verplichte kennismaking’, die steeds meer het karakter van een ouderwetse ontgroening aannam (men sprak ook weer onbekommerd over de ‘groentijd’). Officieel werd er niets afgeschaft of teruggedraaid, maar het oude Vindicat van voor de reorganisatie stak weer de kop op en het oude zelfvertrouwen van het corps keerde terug. Niet alle vernieuwingen werden echter ongedaan gemaakt. Een van de belangrijkste vernieuwingen van de eerste helft van de jaren twintig, de uitgave van het eerste algemene Groningse studentenweek-

blad, *Der Clercke Cronike*, bleef overeind.³⁹ Nadat in 1923, na een lange lijdensweg, het landelijke studentenblad *Minerva* ter ziele was gegaan, was er een leegte ontstaan. Die werd in de zomer van 1924 op initiatief van Vindicat en Magna Pete opgevuld door de oprichting van een lokaal, Gronings blad, waarin de twee corporale verenigingen samenwerkten met vertegenwoordigers van andere studentenverenigingen. In de *Clercke* stonden artikelen over de diesviering van Vindicat naast verslagen van lezingen die voor de NCSV gehouden waren, boekbesprekingen van socialistische lectuur naast activistische verhalen over het onrecht dat de Vlamingen in België werd aangedaan, en mededelingen over het hervatten van de colleges na de grote vakantie naast aankondigingen van de trainingen van korfbal- en roeiverenigingen. Hoewel het blad het de eerste jaren financieel en redactioneel moeilijk had, bleef het overeind en maakte het zich geleidelijk onmisbaar als schakel tussen studenten van diverse pluimage en het academisch leven in brede zin.

Wat de universiteit in engere zin aangaat vormde de tweede helft van de jaren twintig een tijdperk van ingehouden groei. Wensen op materieel en personeel gebied moesten soms lang wachten op vervulling, maar er gebeurde wel degelijk wat. In 1927 was het Verbindingskanaal achter het Academisch Ziekenhuis gedempt en werd verderop de nieuwe Petrus Campersingel aangelegd, zodat er ruimte vrijkwam voor een flinke uitbreiding van het ziekenhuisterrein. In december 1928 kon verder eindelijk de nieuwe uitbouw van het Chemisch Laboratorium aan de Bloemsingel in gebruik worden genomen, nadat de hoogleraar Backer jarenlang genoeg had moeten nemen met een noodgebouw achter zijn laboratorium. Ook het aantal hoogleraren en lectoren kon in deze tijd eindelijk uitgebreid worden. De leerstoel van Heymans werd in 1928 gesplitst in een leerstoel voor psychologie (H.J.F.W. Brugmans) en een voor filosofie (Leo Polak), er kwamen twee jaar later aparte leerstoelen voor histologie (J. de Haan) en voor farmacologie (S. de Boer), terwijl in datzelfde jaar lectoraten werden ingesteld voor Fries (P. Sipma) en voor prehistorie en Germaanse archeologie (A.E. van Giffen). Vooral voor die twee laatste posten was lang geijverd en de moed was menigeen misschien inmiddels in de schoenen gezonken, maar uiteindelijk was het toch gelukt – al besepte men dat zeker voor Van Giffen een professoraat veel beter had uitgedrukt wat de man waard was.

FRANZ BÖHL: EEN FILOLOOG WORDT ARCHEOLOOG

Vrijwel alle geesteswetenschappen hebben in de loop van de twintigste eeuw een ‘material turn’ ondergaan, sommige zelfs meerdere keren. Zo’n ‘draai’ hield in dat de cultuur of de geschiedenis van een bepaalde gebied niet meer uitsluitend vanuit de teksten werd bestudeerd, hooguit geïllustreerd door materiële restanten of kunstvoorwerpen, maar vanuit die voorwerpen zelf. Niet de teksten leveren de interpretatie voor de materiële restanten, maar vanuit materiële voorwerpen werden de teksten geïnterpreteerd. In de Bijbelwetenschappen in Nederland is die ‘material turn’ in belangrijke mate te danken geweest aan de Groningse hebraïst Franz Böhl, die in zijn Groningse tijd behalve filoloog ook archeoloog werd.⁴⁰

Afb. 76 De hoogleraar Hebreeuws F.M.Th. Böhl op de stoepen van het Academiegebouw. Collectie Universiteitsmuseum Groningen, naar een foto in *Het Leven*, 1916.

Als gymnasiast en jong student luisterde Franz Böhl al gefascineerd naar de verhalen die vrienden en collega's van zijn vader, hoogleraar Oude Testament in Wenen, vertelden over hun reizen door het Heilige Land. Vooral de oudtestamenticus en archeoloog Ernst Sellin boeide de kleine Franz met wat hij vertelde over zijn opgravingen in Palestina, en Sellin beloofde de jonge Böhl dat hij hem later eens mee zou nemen naar een van die opgravingen. Die kans kreeg Böhl toen hij in 1925 als Groningse rector magnificus aanwezig was bij de opening van de Hebreeuwse universiteit in Jeruzalem en in de weken daarna een rondrit door Palestina maakte. Die reis maakte diepe indruk op hem. Hij was vol bewondering voor het werk dat de Joodse kolonisten in dat land al hadden verricht. Sinds de Britten tijdens de wereldoorlog in Palestina het bewind hadden overgenomen van het voormalige Ottomaanse Rijk, was het land een toevluchtsoord voor Joden in heel Europa geworden (in de Balfour Declaration van november 1917 hadden de Britten zich uitgesproken voor 'the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people'). Böhl steunde, hoewel zelf niet Joods, het zionisme van harte en schreef er na zijn terugkeer in Nederland een informatieve brochure over: *Palestina, het Zionisme en de Hebreeuwse Universiteit* (Utrecht 1925). Daaruit blijkt dat hij overigens wel bekend was met de weerstand onder de Palestijnen tegen de komst

van de Joden. Hij beschrijft bijvoorbeeld dat de viering van het Joodse Paasfeest op de berg Garizim werd verstoord door een aanval van 'de fanatieke Mohammedaansche bevolking van Nablus', die tot een veldslag leidde waar alleen de komst van een compagnie Engelse soldaten uit Jeruzalem een einde aan kon maken.⁴¹

Tijdens zijn rondrit bezocht Böhl ook de opgraving van de Tell Balata bij Nablus, waar Sellin al sinds 1913 aan het graven was (met een lange onderbreking ten gevolge van de wereldoorlog). Volgens Sellin (en anderen) waren ze daar op de imposante resten gestuit van de oudste hoofdstad van het noordelijke koninkrijk van Israël, Sichem (of Shechem). Sellin vroeg Böhl bij die gelegenheid of hij hem bij de opgravingscampagne van 1926 wilde vervangen. Böhl had geen ervaring met het graven zelf, maar kon goede diensten bewijzen bij het ontcijferen van de kleitabletten of andere epigrafisch materiaal. Hij beheerste ettelijke talen die in het Nabije Oosten gesproken werden of ooit gesproken waren, en kon ook het spijkerschrift, waarin die talen geschreven werden, goed lezen.

Terug in Nederland was meteen merkbaar dat Böhl gegrepen was door de archeologie van het Nabije Oosten. In oktober 1925 al richtte hij boven in het Groningse Academiegebouw een Semitistische werkkamer in, met onder andere een collectie archeologische vondsten en zo'n 2200 kleitabletten die hij in bruikleen had ontvangen uit de nalatenschap van de Duitse hoogleraar Felix Ernst Peiser uit Koningsbergen (wiens portret ook de werkkamer sierde).⁴² Verder vroeg Böhl verlof om in het voorjaar en de zomer van 1926 naar Palestina terug te gaan om daar leiding te geven aan de verdere opgraving van het oude Sichem. Hij kreeg dat verlof en vertrok in maart 1926 weer naar Palestina, maar niet dan nadat hij op 17 maart voor een theologenclub (en voor vele andere belangstellenden, onder wie ook hoogleraren en curatoren) een lezing had gegeven over die opgraving. Böhl, die al sinds 1913 in Groningen doceerde en als docent een goede naam had, was nu plotseling een gevierde hoogleraar geworden en op de dag na zijn lezing deden bijna alle studenten theologie hem uitgeleide toen hij met de trein vertrok.⁴³

Tijdens de opgraving in Sichem, als vervanger van Sellin, kwam Böhl al snel tot het inzicht dat de methoden die Sellin gebruikte de toets der kritiek niet konden doorstaan. Sellin groef in de heuvels die hij onderzocht diepe geulen op zoek naar de interessantste lagen en liet met wat al te haastige spoed de bovenste bewoningslagen, dus ook die uit de hellenistische en de jongere Israëlitische perioden, verwijderen om zo snel mogelijk de stad uit Bijbelse tijd bloot te leggen. Böhl daarentegen prefereerde de 'oprollingsmethode', het laag voor laag afpellen van de heuvel, en legde ook veel meer nadruk dan Sellin op het goed documenteren van alle vondsten. 'Een voorwerp, al is het op zich zelf nog zoo mooi,' schreef Böhl naderhand, 'heeft de helft van zijn wetenschappelijke waarde verloren, als men niet weet, op welke plaats, in welke

diepte en met welke andere voorwerpen samen het gevonden is.' Daar komt nog bij: opgraven is bederven. Om oudere lagen te bereiken moet men jongere verwoesten. 'Hetgeen niet in de aantekeningen, op de schetsen, plattegronden en photo's staat, gaat voor een groot deel voor de toekomst verloren.'⁴⁴ Voorts schonk Böhl anders dan Sellin veel aandacht aan de gevonden keramiek, omdat de potscherven een nauwkeurige datering mogelijk maakten. Voor een deel leerde Böhl deze methoden van een Amerikaans team dat in zuidelijk Judea aan het opgraven was en dat hij tussen de voorjaars- en de zomercampagne enige tijd bezocht,⁴⁵ maar men vraagt zich af of hij niet ook thuis van A.E. van Giffen al het nodige over moderne archeologie opgestoken had. In ieder geval keek Böhl anders dan collega-archeologen in Palestina naar de materiële overblijfselen van voorbije beschavingen. Sellin was steeds geneigd om de opgravingen te zien in het licht van de Bijbelse geschiedenis. Hij zocht als het ware in de grond de bewijzen voor de juistheid van de Bijbelse verhalen over Sichem. Zo wist hij meteen dat de dikke verdedigingsmuur die hij aantrof een restant moest zijn van de stadsmuur ten tijde van de belegering, verovering en verwoesting van de stad door Abimelech (Richteren 9:45). Böhl daarentegen keek niet eerst naar de Bijbel om vervolgens te gaan graven, maar vroeg zich af, op basis van de archeologische inzichten die hij verworven had, in hoeverre de Bijbelverhalen nog klopten. Niet dat hij twijfelde aan het waarheidsgehalte van de Bijbel (Böhl behoorde tot de ethische richting binnen de Nederlandse Hervormde Kerk, die een orthodoxe belijdenis combineerde met vertrouwen in wetenschappelijk onderzoek), maar methodologisch leek het hem juist niet bij voorbaat uit te gaan van de interpretatie die de Bijbel leek te suggereren.⁴⁶

In oktober 1926 keerde Böhl terug naar Nederland en op de dag na zijn terugkeer in Groningen al gaf hij een eerste verslag van zijn bevindingen voor een groep studenten in Groningen.⁴⁷ Hij werkte dat later uit tot een klein boekje, *De opgraving van Sichem. Bericht over de voorjaarscampagne en de zomercampagne in 1926* (Zeist 1927). Ook had hij uit Palestina een groot aantal archeologische vondsten meegenomen, die hij aan de Semitistische werkkamer toevoegde. Het sprak bijna vanzelf dat Böhl ook in 1927 weer naar Palestina zou gaan, een land dat hij nu geheel in zijn hart had gesloten. Dat gebeurde ook, maar zijn ster was nu zodanig gerezen dat ook andere instellingen hem wilden aantrekken. Nog voordat Böhl in Nederland was teruggekeerd, kreeg hij het aanbod om hoogleraar Babylonisch-Assyrische taal- en letterkunde in Leiden te worden en hij nam dat aanbod graag aan. Hij keerde naar Groningen terug, wikkeld er zijn besognes af en ging nog voor het einde van het jaar naar Leiden.⁴⁸ Met medeneming helaas van de inventaris van de Semitistische werkkamer, die immers door en voor hemzelf was verworven. In Leiden ging Böhl nog een grote toekomst tegemoet, maar in Groningen moest men opnieuw beginnen.

NAAR INDIË

Nieuw was dat men in Groningen ook moeite ging doen om onder studenten belangstelling voor een carrière in Nederlands-Indië te wekken. De relatie tussen Nederland en 'de Oost' was bezig grondig te veranderen. Van een wingewest, waar veel verdiend maar weinig geïnvesteerd werd, begon men Indië te beschouwen als een gelijkwaardig rijkdeel, waar de Nederlanders zich blijvend zouden willen vestigen om er een Nederland overzee op te bouwen. Voorheen had de Groningse universiteit weinig aanrakingspunten met Indië gehad, dat was iets voor Leiden. De hoogleraar staatsrecht Philip Kleintjes, die tussen 1913 en 1921 in Groningen doceerde, was een van de weinigen die een band hadden met Indië (hij had in Indië gewerkt en schreef een standaardwerk over het koloniale recht). Maar in april 1919 organiseerden enkele Groningse hoogleraren met een Indische connectie voor het eerst op verzoek van het ministerie van Koloniën een zogenaamde Indische week. In de week van 7 tot 12 april werden lezingen gehouden door erkende 'specialiteiten' op Indisch gebied als de Utrechtse botanicus Went, de kenner van het boeddhisme J.Ph. Vogel, de Bijbelvertaler Nicolaus Adriani en de indoloog en voormalig Indisch bestuursambtenaar J.C. van Eerde (die sprak over volkenkunde en koloniaal beleid). Omdat de organisatoren niet alleen op studenten, maar ook op het bredere publiek mikten, hadden curatoren geen toestemming verleend om de lezingen in de aula te houden. De organisatoren hadden moeten uitwijken naar de net iets te krappe bovenzaal in Sociëteit De Harmonie.⁴⁹ Het jaar daarna werd de Indische week echter een aangelegenheid van de hele senaat en richtte men zich in het bijzonder op de studenten, zodat de lezingen in maart 1920 wel in de aula konden worden gehouden. Daar was ook een projectie-inrichting beschikbaar. Een hoofdambtenaar van het ministerie van Koloniën, de heer L.E. Dom van Rombeek, tevens leider van de Arbeidsbeurs voor den Indischen Dienst, was dit keer aanwezig om vragen van studenten over hun mogelijkheden in Indië te beantwoorden. Tot de sprekers behoorden behalve Dom van Rombeek zelf (over de Javaanse gemeente of desa) een oude bekende als Ph. van Harreveld (ooit assistent van Moll en nu verbonden aan Indische proefstations), de Amsterdamse geoloog H.A. Brouwer en de secretaris-generaal van het ministerie van Koloniën en gewezen Indisch bestuursambtenaar Emanuel Moresco (over 'ras en politiek in de koloniale politiek').⁵⁰

In de jaren daarna liep de belangstelling voor Indische zaken in Groningen geleidelijk terug en in 1923 werd in verband met de bezuinigingen de Indische week afgelast. Maar eind 1924 kreeg de senaat weer subsidie voor lezingen over Indië en zo herleefde het initiatief weer, zij het in een iets andere opzet. Er werden vier lezingen verspreid over twee weken in november gehouden en de organisatie lag in handen van de faculteitsverenigingen. Weer kwamen er sprekers van naam naar Groningen om de studenten warm te maken voor Indië en weer was Dom van Rombeek aanwezig om inlichtingen te verschaffen aan wie daar behoefte aan had. Ter afsluiting bracht de Clercke midden december 1924 een helemaal aan Indië gewijd nummer uit.⁵¹ Maar nu kwam er ook een ander motief bij om de lezingen te houden: Indië als oplossing voor de overbevolking van de Nederlandse universiteiten. Naar aanleiding van de Indische week in oktober 1929, toen onder anderen de zenuwarts uit Batavia F.G.H. van Loon in een overvolle aula sprak over de vraag 'Wie is geschikt voor de tropen?', hoopte rector mag-

nificus Aalders dat velen die geschikt waren om naar Indië te gaan, dat ook daadwerkelijk zouden doen:

Terwijl hier de afgestudeerde dikwijls geen uitweg vindt voor zijn energie en door plaatsgebrek in het ongereede raakt met zijn materiele behoeften en ideële aspiraties, opent Indië in beide opzichten onbegrensde mogelijkheden.⁵²

Het zou mooi zijn als aan de scheve verhouding tussen een overschot aan intellectuelen in Nederland en een tekort aan ontwikkelde Nederlanders overzee een einde zou komen. Bij de burgerlijke geneeskundige dienst, in de bosbouw en bij de technische diensten, waar nu nog vaak buitenlanders werken, was volop emplooi voor Nederlandse afgestudeerden, meende de rector. Met veel kunst- en vliegwerk werd de Indische bestuursdienst en de rechterlijke macht nu nog gevuld met Nederlanders, vaak van het tweede of derde garnituur, maar dat kon niet zo blijven. De rector refereerde expliciet aan het 'standaardwerk' van de koloniaal ambtenaar A.D.A. de Kat Angelino, *Staatkundig beleid en bestuurszorg in Nederlandsch-Indië*, waarvan in 1929 het eerste deel was verschenen en dat in opdracht van de minister van Koloniën J.C. Koningsberger een uiteenzetting en verdediging van het Nederlandse koloniale beleid gaf, vooral bedoeld om buitenlandse critici de mond te snoeren. In Indië zag De Kat Angelino een synthese ontstaan – onder Nederlandse leiding – van de geest van het Westen en de ziel van het Oosten, en die synthese zou het best gediend zijn met de vorming, niet van een Indonesische staat, maar van een organisch rijksverband.⁵³ Aalders zag daar kennelijk wel wat in en had het daarom ook over de leidende rol die Nederland in Indië had te spelen, waarbij in Indië behoefte was aan het allerbeste wat Nederland aan talent en toewijding had te bieden. Op 17 november 1930 zou De Kat Angelino naar Groningen komen om in het kader van de in die maand gehouden nieuwe serie Indische lezingen over koloniale staatkunde te spreken. Het idee dat Nederland niet meer, zoals kort na de wereldoorlog, de hakken in het zand moest zetten om gebiedsoverdracht aan de Belgen of revolutionaire beroering tegen te gaan en dat het land weer aan expansie, ook en vooral ook overzee, kon denken had ook in Groningen vaste voet aan de grond gekregen. 'Groot-Nederland' leek een wenkend toekomstperspectief.

11 BEDREIGD (1930-1940)

De ineenstorting van de beurs in New York in oktober 1929 luidde een ongekende economische crisis in, die ook Nederland jarenlang in haar greep hield. De werkloosheid liep flink op en in alle segmenten van de samenleving kreeg men te maken met dalende prijzen en teruglopende inkomsten. Drastische bezuinigingen op de overheidsuitgaven waren onvermijdelijk. Ook de Groningse universiteit werd erdoor geraakt en zelfs haar voortbestaan stond even ter discussie. Die dreiging ging voorbij, maar leidde wel tot bezinning over de vraag wat een universiteit was en waarvoor ze bedoeld was. Maar toen de onzekerheid over het voortbestaan van de universiteit verdwenen was, doemden aan de oostgrens weer nieuwe gevaren op.

BEZUINIGINGEN: EERSTE RONDE (1932)

Het hoger onderwijs is niet de eerste sector waar, als zoiets zich voordoet, iets van economische tegenwind te voelen is. De annalen van de Groningse universiteit maken daarom geen melding van de beurskrach in New York in 1929 en de directe gevolgen daarvan voor de Nederlandse economie. In het verslag van de lotgevallen van de universiteit in het jaar 1930-1931 is het vooral business as usual: de aftredende rector Backer meldde de dood van Samuel van Houten, de benoeming van de nieuwe burgemeester tot curator, het afscheid van de secretaris van curatoren Ten Bruggen Cate, de Indische lezingen, het Dietsch Studenten Congres in maart 1931, waar dankzij adequaat ingrijpen van de leiding een politieke discussie werd afgekapt, en de uitgave van de *Universiteitsgids* met het oude, provinciale wapen van de universiteit. De rector stipte alleen, bijna terzijde, aan dat de regering nu tot 'grootte zuinigheid' was gedwongen en dat de Groningers dus vaker een beroep zouden moeten doen op het Groninger Universiteitsfonds om nieuwe ontwikkelingen mogelijk te maken. Dat de internationale handel in het ongerede was geraakt, dat in landen die afhankelijk waren van Amerikaans krediet grote problemen waren ontstaan, dat ook in Nederland de werkloosheid inmiddels begon op te lopen en dat de regering al gedwongen was allerlei crisiswetten door te voeren, dat alles bleef onvermeld.

Backers opvolger, de oudhistoricus Roos, kon een jaar later niet zo luchthartig aan de economische crisis en de gevolgen daarvan voorbijgaan. Inmiddels was namelijk het rapport verschenen van een grote bezuinigingscommissie waarin ook voorstellen voor bezuinigingen op het hoger onderwijs stonden. Deze Staatscommissie voor de verlaging van de Rijksuitgaven was op 26 oktober 1931 ingesteld door de regering-Ruijs de

Beerenbrouck II en stond onder voorzitterschap van de voormalige Indische bestuursambtenaar en kortstondig minister van Koloniën Ch.J.I.M. (Charles) Welter.¹ De voorstellen kwamen grofweg op het volgende neer:

- a) een algemene korting van 15 procent op het materiële budget van de universiteiten,
- b) een vermindering van de personeelskosten met 10 procent door verlaging van de salarissen (met uitzondering van die van de hoogleraren) en vervanging van duur door goedkoop personeel,
- c) afstoting of verdeling van taken waarover in onderling overleg door de senaten en curatoria van de verschillende universiteiten beslist moest worden.²

Op dat laatste punt was de commissie wat vaag. Zij onderschreef wat de toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in maart 1923 had gezegd bij de installatie van een eerdere bezuinigingscommissie:

De eisch der bezuiniging is vooral ten aanzien van het hooger onderwijs een bijzonder teere zaak. Want de wetenschap moet zich, ter wille van het geheel der natie, eene behoorlijke ontwikkeling gewaarborgd zien, en ons hooger onderwijs, terecht in den vreemde geroemd, mag niet dalen van de hoogte, waarop het staat.³

Tegelijk had de minister ook toen al geconstateerd dat het met de ontwikkeling van de het hoger onderwijs en de wetenschap niet op de oude voet door kon gaan, zonder enige afstemming of coördinatie:

De toenemende differentieering der wetenschappen, voornamelijk van verschillende exacte wetenschappen, brengt, in verband met het aantal onzer universiteiten, uitgaven met zich mede, die zelfs niet in gewone, laat staan in abnormale tijden als de onze, voor het Rijk te dragen zijn.⁴

Toen had de exercitie niet veel opgeleverd, maar nu ging de Commissie-Welter een stapje verder. Niet door voor te stellen een van de universiteiten op te heffen (daarvan had de commissie uit 1923 al aangetoond dat het weinig opleverde, maar wel veel schade zou toebrengen), maar door voor te stellen een centraal curatorium van de rijksuniversiteiten in te stellen, of een andere centrale instantie die afspraken kon maken over differentiëring tussen de universiteiten.⁵ De concurrentie tussen de universiteiten maakte het hoger onderwijs onnodig duur, beter was het om de belangen van het hoger onderwijs te zien 'als één organisch geheel, niet als die van elke hogeschool of universiteit afzonderlijk'. Ook moest die centrale instantie zich bezighouden met een principiële kwestie als het weren van studenten die voor het hoger onderwijs ongeschikt zijn. En ten slotte moest de centrale instantie de vraag bespreken 'of de organisatie van de studie aan de hogeschool wel het juiste verband houdt met de behoeften der maatschappij'.⁶

Dat laatste klonk wat omineus, maar de Commissie-Welter maakte meteen duidelijk wat zij ermee bedoelde:

De hogeschool is, zoo wordt betoogd, niet alleen een centrum van beoefening van wetenschap, zij is tevens een opleidingsinstituut voor tal van functies, welke bezetting eene vor-

ming op wetenschappelijken grondslag eischt, maar geen geleerden. Is het dan wel juist, zoo vraagt men zich af, eene organisatie te handhaven, die als regel, zoowel wat betreft colleges, oefeningen en examens rekest op en eischen stelt aan de strenge wetenschappelijkheid der studenten.

Onze Commissie is er ten stelligste van overtuigd, dat aan onze hoogeschole centra moeten zijn voor zuivere wetenschapsbeoefening, maar zij vreest dat de onontbeerlijke gelden daarvoor op den duur niet zullen kunnen worden gevonden, tenzij men zich, wat de opleiding voor verschillende maatschappelijke functies betreft, beperkingen oplegt. In het belang der wetenschap zelve is die beperking derhalve noodzakelijk te achten.⁷

Welter en de zijnen stelden dus in concreto voor om binnen de opleiding een scheiding te maken tussen die studenten (de kleinste groep waarschijnlijk) die door zouden kunnen gaan in de wetenschap, en die studenten (de grootste groep) die alleen in de wetenschap zouden worden ingeleid voor zover dat nodig was voor hun latere beroepsuitoefening. Voor die eerste groep moesten er binnen de universiteit aparte centra van wetenschapsbeoefening komen, waar de tweede groep nauwelijks mee te maken zou krijgen. Hoe het er precies uit moest zien, liet de commissie over aan het interuniversitaire overleg, maar er moest zo'n functionele scheiding komen om het hoger onderwijs betaalbaar te houden.

Veel van de voorstellen van de Commissie-Welter waren niet nieuw. Dat het hoger onderwijs alleen maar betaalbaar zou blijven als er een taakverdeling zou komen, was al aan het eind van de negentiende eeuw uitvoerig besproken. Ook het idee van een centraal curatorium was niet bepaald origineel; in het verleden was al verscheiden malen gesuggereerd alle universiteiten in den lande onder één centraal bestuur te brengen; Napoleon had het idee zelfs al in praktijk gebracht. Dat laatste was een uitzonderlijke situatie geweest, niet te vergelijken met het democratischer bestuur van de latere negentiende eeuw, waarin zulke ingrijpende maatregelen heel wat moeilijker te realiseren waren. Maar de maatschappelijke en politieke context waarin de voorstellen van de Commissie-Welter werden gedaan, was een andere dan die in de late negentiende eeuw: nu er een apart ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was, met een zich flink uitbreidend ambtenarenapparaat, had de overheid veel meer mogelijkheden om, mochten de universiteiten er zelf niet uit komen, tot dwingende afspraken over taakverdeling en concentratie te komen. Daarom is het toch heel goed vol te houden dat het rapport-Welter in zijn algemene beschouwingen de toon zette voor de hele reeks bezuinigingsvoorstellen die in de twintigste eeuw nog zouden volgen.

Die moderne toon spreekt ook uit een aantal concrete maatregelen die de Commissie-Welter naast het algemene pakket nog wilde treffen om de kosten van het hoger onderwijs te drukken of de inkomsten te vergroten. Om te beginnen moest er iets gedaan worden tegen het verschijnsel dat er steeds meer jongelieden naar de universiteiten kwamen 'wier aanleg en geestelijke gesteldheid hen ongeschikt maken om hooger onderwijs te ontvangen en die dan ook na korter of langer tijd genoopt zijn de studie op te geven'.⁸ Dat is een kostbare zaak, niet alleen voor die studenten zelf, maar ook voor het rijk, want de vorige bezuinigingscommissie had berekend dat een student geneeskunde of wis- en natuurkunde aan een universiteit het rijk per jaar 2420 à 1196 gulden per jaar kostte (afhankelijk van de studierichting en de universiteit) en dat daar

slechts inkomsten van 300 gulden collegegeld tegenover stonden.⁹ Een begin van een oplossing van het probleem zou gevonden kunnen worden door het afschaffen van de vrijstelling van betaling van collegegeld als dat al vier keer was betaald, en het verhogen van het collegegeld tot 400 gulden als de student het aantal jaren dat normaliter voor de studie stond overschreed. Zo'n boete voor langstudeerders leverde niet alleen meer op voor de schatkist, maar dwong de student ook de studie binnen een redelijk aantal jaren te voltooien. De commissie erkende het bezwaar dat daardoor het studeren voor financieel minder goed gesitueerden bezwaarlijker zou worden, maar dacht daaraan tegemoet te kunnen komen door het uitbreiden van het aantal studiebeurzen voor werkelijk begaafde jongelieden met beperkte financiële middelen. Verder stelde de commissie voor de vrijstelling van de betaling van examengeld bij herhaling van een examen af te schaffen.

Rector magnificus Roos reageerde in september 1932 tamelijk ontspannen op deze bezuinigingsvoorstellen. Hij erkende de noodzaak tot bezuiniging. 'Wij weten, dat de door den nood der tijden geboden bezuiniging ook ons niet kan voorbijgaan, wij weten, dat ook wij ons opofferingen, wellicht zware, zullen hebben te getroosten in het belang der gemeenschap.'¹⁰ Maar hij had er alle vertrouwen in dat er in het komende jaar geen sprake zou zijn van onherroepelijke verliezen of onherstelbare verminkingen en dat de volgende rector zou kunnen verklaren dat de universiteit 'in geen harer vitale deelen' was getroffen of geschaad. En voor dat vertrouwen was ook alle reden, gezien de voorzichtige toon van het rapport-Welter.

Op één punt echter wilde Roos van geen wijken weten: hij wenste niet te tornen aan de strenge wetenschappelijkheid van de opleiding voor alle studenten. Dit punt raakte zijns inziens het wezen van de universiteit. Die wetenschappelijke training van de studenten is namelijk niet bedoeld om geleerden te vormen, maar om de studenten de wetenschappelijke vorming te geven die ze in de samenleving nodig hebben:

Immers, de maatschappij verlangt van ons geen catechiseermeesters, maar predikanten; geen zaakwaarnemers, maar rechtsgeleerden; geen plattelandsheelmeesters, maar artsen; geen drogisten, maar apothekers; geen taal- of rekenmeesters, maar docenten.¹¹

Het verlagen van de eisen van de opleiding zou de universiteit van haar karakter beroven en de maatschappij schade berokkenen. 'De Universiteit kan haar taak als opleidingsinstituut slechts dan naar behooren vervullen, wanneer zij in de eerste plaats hare studenten inleidt tot de strenge beoefening der wetenschap.'¹² De oproep van de Commissie-Welter aan de universitaire wereld om zich te bezinnen op taak en functie van de universiteit in een wereld waarin hoger onderwijs beschikbaar kwam voor een veel grotere groep mensen dan in het verleden, was niet aan Roos besteed.

Voorlopig kreeg Roos zijn zin. Behalve algemene bezuinigingen voerde de regering in 1932-1933 geen drastische ingrepen in het universitaire bestel door. De belangrijkste bezuinigingsmaatregel voor de Groningse universiteit was de opheffing van de leerstoel voor geologie en mineralogie, sinds 1911 bezet door J.H. Bonnema. Deze zat al tegen zijn pensioen aan – hij zou in januari 1934 zeventig jaar worden – en had betrekkelijk weinig leerlingen. Door de opheffing van zijn leerstoel werd het niet meer mogelijk in Groningen in dit vak af te studeren, maar als bijvak bleef het bestaan en met het oog daarop kreeg Bonnema na de opheffing van zijn leerstoel een onderwijs-

opdracht om het onderwijs te blijven verzorgen. Vanaf 1934, na zijn emeritaat (en het eind van zijn leeropdracht) zou dit onderwijs worden voortgezet door de tijdelijk conservator voor geologie en mineralogie Ph.H. Kuenen en de privaattoecent kristallografie P. Terpstra. Het was een pijnlijke ingreep – juist voor mineralogie en geologie was aan de Melkweg het mooiste laboratorium van Groningen neergezet – maar de schade was te overzien en rector magnificus H. van Goudoever (een jurist) kon daarom in 1933 met recht zeggen dat de universiteit niet in haar vitale delen was geraakt. Over een centraal curatorium, een taakverdeling tussen de universiteiten of een aantasting van het wetenschappelijk karakter van de opleiding werd niet meer gesproken.¹³

DE NOODZAAK TOT BEZINNING

De roep om bezinning op taak en functie van de universiteit was niet alleen ingegeven door de bezuinigingen die op de universiteit afkwamen. Ook los van financiële perikelen maakten de veranderende behoeften van de moderne maatschappij – in het voorbijgaan door de Commissie-Welter aangestipt – een permanente overweging nodig van de vraag of de universiteit nog wel op de juiste wijze georganiseerd was en of zij onderwijs verzorgde dat toegesneden was op de tijd waarin men leefde. Hoewel Roos bijna deed of de Commissie-Welter een oneerbaar voorstel had gedaan door te suggereren dat niet alle studenten zo grondig in de wetenschap hoefden te worden opgeleid, was de vraag die zij opriep wel degelijk legitiem. Natuurlijk, de functionele afzondering ten opzichte van de maatschappij die de universiteit kenmerkt en die haar waarde uitmaakt, moet haar ervoor behoeden dat zij met elke wind meewaait die in de maatschappij even opsteekt. Maar het compleet negeren van wat er in de samenleving gebeurt zou de universiteit op den duur beroven van haar bestaansrecht – het is immers alleen een *functionele afzondering*.

De bezinning op taak en functie van de universiteit in het licht van nieuwe maatschappelijke behoeften was actueel geworden door een geruchtmakende lezing die de Utrechtse fysisch chemicus Hugo Rudolf Kruyt in februari 1931 voor een studentenvereniging in Amsterdam had gehouden en die nog in hetzelfde jaar als brochure uitkwam onder de eenvoudige titel *Hooge School en Maatschappij*.¹⁴ Kruyt was in Groningen geen onbekende. Hij had van 1910 tot 1911 de lessen waargenomen van de hoogleraar anorganische en fysische chemie Jaeger, die toen aan het Geophysical Laboratory van de Carnegie Institution in Washington verbleef. In 1927 was Kruyt zelf enige tijd in de Verenigde Staten geweest en hij had daar toen goed om zich heen gekeken. Hij had colleges gegeven in Ann Arbor, Michigan, maar ook elders gastlezingen verzorgd en meende een goed inzicht te hebben in hoe de Amerikaanse universiteiten georganiseerd waren en door het publiek gewaardeerd werden. Hoewel hij niet alle aspecten van de Amerikaanse cultuur kon appreciëren, was hij over de universiteiten toch bijzonder te spreken en zijn lezing voor de Amsterdamse studenten was dan ook een dringend pleidooi om de Nederlandse universiteiten naar Amerikaans voorbeeld te hervormen.

In vergelijking met de Amerikaanse universiteiten waren de Nederlandse hopeloos ouderwets. Haar organisatie stamde nog uit de Middeleeuwen en zij hield zich grotendeels afzijdig van de maatschappelijke ontwikkelingen. Anders dan in Nederland

waren de Amerikaanse universiteiten juist een levend element in de maatschappij en konden zij op brede maatschappelijke steun rekenen. In Nederland was er hooguit een koele waardering voor de universiteit, maar geen warme sympathie of bewondering. Dit kwam doordat de Amerikaanse universiteiten meteen aan nieuwe maatschappelijke behoeften tegemoetkwamen, bijvoorbeeld door nieuwe opleidingen te starten, terwijl in Nederland nieuwe beroepsopleidingen buiten de universiteit bleven, in afzonderlijke technische hogescholen, handelshogescholen, zuivelscholen of scholen voor maatschappelijk werk. De universitaire opleidingen waren veel te abstract en leverden te veel geleerden af die hun weg in de maatschappij nog moesten vinden. De twee doelstellingen van de universiteit – wetenschap beoefenen én opleidingen verzorgen – zaten elkaar gewoon in de weg. Die scheiding tussen de wetenschappelijke opleidingen in de universiteit en hogere beroepsopleidingen die uit de maatschappij zelf voortgekomen waren, maakte aan de ene kant dat de universiteit maatschappelijk krediet verloor omdat voor nieuwe leidinggevende functies (bankiers, journalisten, fabrieksdirecteuren) aan de universiteit geen opleiding bestond, en beroofde aan de andere kant die hogere beroepsopleidingen van de brede oriëntatie en verdieping die een universiteit kan bieden. Het alternatief lag in de Verenigde Staten klaar: breng de wetenschappelijke opleidingen onder in aparte afdelingen (de *graduate schools*) en concentreer de beroepsopleidingen, ook voor nieuwe richtingen als de journalistiek of de bedrijfskunde, in ‘colleges’ zoals de Amerikaanse universiteiten die kennen. En begin er al vast mee door in het college van curatoren behalve juristen ook mensen uit de hoek van de natuurwetenschappen of uit het bedrijfsleven en de arbeidersbeweging op te nemen, die vermoedelijk een juistere en actuelere kijk op de maatschappelijke behoeften hebben dan de juristen en magistraten.

Kruyt publiceerde niet alleen de brochure *Hooge School en Maatschappij*, hij trok ook langs de universiteiten om daar – meestal op verzoek van de studenten – zijn standpunt nog eens nader toe te lichten. Zo sprak hij op vrijdagavond 4 maart 1932 in een overvolle Heymanszaal op uitnodiging van Vindicat over ‘Universiteit en Maatschappij’.¹⁵ Over Amerika had hij het nu eens niet, maar wel over het feit dat de universiteit ernstig te kort schoot in het vervullen van de behoeften van de maatschappij door geen opleidingen mogelijk te maken voor bijvoorbeeld leraren, ingenieurs, journalisten en vakbondsleiders. Ook hekelde hij de onmogelijkheid om al na het kandidaats met een erkend diploma de wereld in te gaan. ‘De wetenschappelijke opleiding zou op twee niveau’s moeten worden ingesteld, zoodat velen niet noodeloos tot het voor hen dikwijls bijna onbereikbare, hogere niveau zouden behoeven te gaan.’¹⁶ Het was hoognodig dat de universiteit zich aanpaste aan de eisen die de twintigste eeuw stelde; in de twaalfde eeuw voldeed de organisatie aan de eisen van die tijd, maar ditzelfde schema van faculteiten paste niet meer in de twintigste eeuw. Hij waarschuwde aan het slot dat de universiteit bezig was haar eerstgeboorterecht te verspelen en hij wekte haar op haar taak, ‘het als levende bron van wetenschap bevruchten der maatschappij, zoodanig te gaan opvatten, dat zij in alle sterk gevoelde cultuurbehoeften voorziet’.¹⁷ Na afloop werd de spreker met een zeer enthousiast applaus beloond.

Er waren bij de lezing ook curatoren en hoogleraren aanwezig. De hoogleraren Zernike, P.J. Enk en Schoute namen deel aan de discussie, die werd geopend door de nieuwe secretaris van curatoren Reinink.¹⁸ Ook aanwezig was rector magnificus Roos, die er

daarom niet omheen kon later bij de overdracht van het rectoraat nog eens op de door Kruyt aan de orde gestelde problematiek terug te komen. Om te beginnen wilde hij het verwijt dat de universiteit nog middeleeuws was pareren. Hij zag wel waar dat verwijt vandaan kwam. Toen hij memoreerde dat er Groningse hoogleraren aanwezig waren geweest bij universitaire jubilea in Würzburg en Caen, erkende hij dat dergelijke plechtigheden een merkwaardige indruk moesten maken. 'De wijze, waarop de hoofdplechtigheid bij dergelijke universitaire feesten zich afspeelt, perst soms den buitenstaander een glimlach af.'¹⁹ De optochten van kleurige togati, de uitwisseling van oorkonden, de plechtige redevoeringen en de copieuze maaltijden na afloop wekken de indruk dat men hier te maken heeft met een overleefde traditie. 'Mittelalter im zwanzigsten Jahrhundert', zoals iemand het eens noemde.²⁰ Maar die plechtige vormen onderstrepen alleen maar het belang en de waardigheid van de universiteit en men vergeet ook al gauw welke betekenis dergelijke internationale samenkomsten hebben voor de internationale verbroedering (alleen jammer dat in Würzburg de Fransen en in Caen de Duitsers nog ontbraken). Ook in directere zin reageerde Roos op Kruyts kritiek op de Nederlandse universiteiten. Waren deze werkelijk 'versteend in middeleeuwse vormen'? Plooiden zij zich echt te weinig naar de maatschappelijke behoeften? Zonder het hele vraagstuk van 'Universiteit en maatschappij' te bespreken wilde Roos wel gezegd hebben 'dat op het punt van voeling houden met de maatschappij de Groningsche Universiteit steeds vooraan heeft gestaan en dit nog doet'.²¹ Hij wees op de inspanningen van de Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs, de vervolgcursussen voor predikanten, de vakantiecurcussussen voor artsen, de colleges van de Vereeniging voor Paedagogisch Onderwijs en de nieuwe regeling voor de opleiding van toekomstige leraren. Natuurlijk kon er altijd meer gebeuren, 'maar de behoeften en belangen der maatschappij vergeten, dat doet onze Universiteit waarlijk niet'.²² Daar had Roos zeker een punt, al kan men zich afvragen of hij wel de pointe van Kruyts betoog had begrepen. De Groningse universiteit omarmde weliswaar initiatieven die van buiten kwamen, maar voerde zelf op dit terrein geen beleid. De universiteit reageerde slechts, terwijl Kruyt ook bedoelde dat een actiever, wervender optreden hard nodig was.

BEZUINIGINGEN: TWEDE RONDE (1934)

De bezuinigingen die de overheid in 1933 doorvoerde, waren onvoldoende om de begroting weer in evenwicht te krijgen. De crisis verdiepte zich, steeds meer landen voerden protectionistische maatregelen door, terwijl Nederland vasthield aan het principe van de vrijhandel en de gulden niet wilde devalueren. Het aantal werklozen liep verder op, de uitgaven voor werkloosheidsuitkeringen namen toe en de prijzen bleven dalen. Het kabinet-Ruijs de Beerenbrouck II was niet opgewassen tegen de problemen die zich maar bleven opstapelen en werd in mei 1933 vervangen door een regering onder leiding van de ARP'er Colijn (de vrijzinnig-democraat H.P. Marchant werd minister van OKW). Ook dit kabinet koos voor een politiek van 'aanpassing': extra bezuinigen om een sluitende begroting te krijgen en vasthouden aan de waarde van de (dure) gulden. Colijn, die voor de oorlog minister van Oorlog was geweest en daarna in het bedrijfsleven een fortuin had vergaard, gold als een sterke man, die zou durven ingrij-

pen waar anderen aarzelden. Maar Colijn was ook een sombere man.²³ Hij beschouwde de crisis niet als een voorbijgaand verschijnsel, een fase in een gewone conjunctuurencyclus, maar als een gevolg van een structurele verandering in de verhouding tussen het oude Europa en de opkomende economieën van de Verenigde Staten en Japan. Europa was tijdens de wereldoorlog zijn technologische voorsprong kwijtgeraakt en zou die niet meer terugkrijgen. De Europeanen zouden zich daarom blijvend op een lager welvaartspeil moeten instellen en misschien, zo schreef Colijn in 1934, moest de grote crash zelfs nog komen. Het zou dus onverantwoord zijn in het heden enige verlichting te brengen door vooruit te grijpen op toekomstige verdiensten. De tering naar de nering zetten, er zat niets anders op. Nieuwe bezuinigingen, ook op onderwijs, waren onvermijdelijk om een sluitende begroting te krijgen. In 1934 werd dus weer 10 procent gekort op het materiële budget van laboratoria en de bibliotheek. Ook moesten studenten in de natuurwetenschappen voortaan hun studiebehoeftes zelf aanschaffen en werden buitenlandse studenten zo veel mogelijk van de Nederlandse universiteiten geweerd. Nog waren de vitale delen van de universiteit niet geraakt, aldus rector magnificus H.W.C. Bordewijk in september 1934, maar het scheelde niet veel. En dat terwijl juist de universiteit als cultuurdrager hard nodig was tegen de vervlakkende geest van de tijd.

Eind 1934 dreigde een nog veel groter onheil. Omdat het onverminderd slecht bleef gaan met de economie (eind 1935 zou de werkloosheid uitkomen op 630.000 werklozen, 23,5 procent van de beroepsbevolking) waren ingrijpendere maatregelen nodig. De regering overwoog nu serieus een van de universiteiten op te heffen of te verkleinen. Groningen was daarbij nadrukkelijk in beeld en zou volgens sommige plannen de faculteiten Theologie en Letteren en Wijsbegeerte kwijtraken.²⁴ Onmiddellijk kwam er een pittige lobby op gang om dit onheil af te wenden, waarbij (buiten het zicht van de journalisten) de curatoren zich stevig weerden. En met succes. Er werd voldoende op de begroting voor Onderwijs bespaard doordat gemeente en provincie een groter aandeel van de exploitatiekosten van het Academisch Ziekenhuis voor hun rekening namen. Zo redde het kind haar ouders, zoals later werd gezegd.²⁵ Toen op 27 april 1935 de concrete plannen naar de Kamer werden gestuurd, waarbij op het ministerie van OKW 14 miljoen gulden werd bezuinigd (het hele pakket maatregelen bedroeg 77 miljoen), stond daarin niets over het opheffen van een universiteit of hele faculteiten. Naast de algemene maatregelen (zoals een nieuwe salarisverlaging) kwam de regering voor Groningen slechts met twee specifieke maatregelen: het opheffen van de leerstoel Hebreeuws in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte (de oudtestamenticus moest het er voortaan bij doen) en de opheffing van farmacie, die in Leiden geconcentreerd zou worden (de universiteit had al eerder moeten accepteren dat de gewoon hoogleraar kindergeneeskunde was opgevolgd door een goedkopere buitengewoon hoogleraar). De opheffing van Hebreeuws ging door, maar die van farmacie uiteindelijk niet. Groningen haalde opgelucht adem. In september 1935 kon de aftredende rector magnificus Van der Leeuw dan ook melden dat Groningen gered was.

Al viel de schade mee, voor Van der Leeuw was de afgewende dreiging van opheffing of ernstige vermindering van de universiteit reden om de manier van bezuinigen van de regering aan de kaak te stellen en uitvoerig het bestaansrecht van de universiteit te verdedigen. Ook hij erkende de noodzaak tot bezuinigingen; de onhoudbare econo-

Afb. 77 De hoogleraar godsdienstwetenschappen Gerardus van der Leeuw als rector magnificus, 1934. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

mische toestand dwong daartoe. Elke bezuiniging moest echter aan drie voorwaarden voldoen: zij mocht niet het ene landsdeel of de ene bevolkingsgroep meer treffen dan de andere; het beoogde doel van de bezuiniging moest ook werkelijk bereikt worden; en er mocht niet lichtvaardig omgesprongen worden ‘met de belangen, die de grondslagen van ons volksleven raken’.²⁶ In geen van die drie opzichten mocht de Groningse universiteit zich in het voorbije jaar veilig wanen.

Om te beginnen dreigde volgens Van der Leeuw het noorden des lands aanvankelijk onevenredig zwaar getroffen te worden door de voorgenomen bezuinigingen:

Het schijnt nog maar al te vaak of men beneden Zwolle het Noorden des lands beschouwt als een generaliteitsland, zoo niet een wingewest, waar natuurlijk ook mensen leven, maar waar zij niet bepaald behoeven te studeeren of andere dingen doen, die geld kosten. Hoe zou het anders mogelijk zijn, dat, terwijl in het centrum des lands drie openbare universiteiten elkaar verdringen, alleen de Groningsche ernstig is bedreigd?²⁷

Vervolgens constateerde Van der Leeuw dat bepaalde bezuinigingen geen echte bezuinigingen waren omdat ze leidden tot lastenverzwaring elders. Hij kon hierover kort

zijn omdat in *Der Clercke Cronike* de student Leo Frank al heel precies had uitgerekend dat de voorgestelde bezuinigingen nauwelijks iets opleverden.²⁸ Een beambte bijvoorbeeld die op wachtgeld wordt gezet is geen besparing, maar overheveling van de lasten naar een andere begrotingspost.

Maar het ernstigst vond Van der Leeuw de evidente miskenning van de taak van de universiteit en haar plaats in de samenleving. De universiteit wordt nog te veel beschouwd als een inrichting van hoger onderwijs, als 'opleiding in meer of minder nuttige vakken'. Zij is echter veel meer dan dat:

Zij onderscheidt zich van andere 'inrichtingen van onderwijs' doordat zij onderwijs en onderzoek onlosmakelijk vereenigt. Aan een universiteit heeft onderwijs slechts zin in onmiddellijk verband met en als vrucht van onderzoek. De wetenschap treedt aan den dag als onderricht en het onderricht is omgekeerd weder op de wetenschap gericht.²⁹

Hoogleraren die onderwijs als hinderlijke onderbreking van hun onderzoek beschouwen zijn fout bezig, maar nog erger zijn hoogleraren die wel hun vakliteratuur bijhouden, maar hun onderwijs verder niet laten bevruchten door onderzoek.

Zij [de universiteit] is, zij behoort althans te zijn, de plaats, waar zelfstandig onderzoek leidt tot kennis en inzicht, ja, tot wijsheid. En zooals wij niet kunnen auto-rijden zonder de ingenieurs, die voor ons de machines uitdenken, zoo kunnen wij in staat en maatschappij, in kerk en school, niets doen of althans niets blijven doen, zonder de Universiteit, die ons de grondslagen van handel en wandel doet kennen. [...] Zonder de Universiteit kunnen wij – om ons beeld in de wereld der fatale reproductie te kiezen – op den duur alleen nog maar oude platen draaien en oude films.³⁰

Men kan zich afvragen of Van der Leeuw met deze voorstelling van de academici als de ingenieurs van de cultuur niet wat overdreef. Alsof er buiten de universiteit geen cultuur voortgebracht werd. Maar Van der Leeuw meende het: de universiteit is een gewichtig 'orgaan van geestelijke volkskracht', of een orgaan 'dat aan het gansche openbare leven, leiding kan en moet geven'. Wie de universiteit vermindert, 'snijdt een goed stuk van de geestelijke volkswelvaart af'. Maar met Van der Leeuws conclusie kan men het wel eens zijn: 'Juist in tijden, dat het leven moeilijk is, moeten de cultuurgoederen worden hoog gehouden.'³¹

Gelukkig hadden de bezuinigingsperikelen ook iets positiefs opgeleverd. Zo was het goed te zien dat de burgerij in Groningen weer in de bres gesprongen was voor de universiteit. Er was op 9 maart 1935 op initiatief van de Groningsche Journalistenvereniging in Sociëteit De Harmonie een bijeenkomst belegd waarop vertegenwoordigers van verschillende groeperingen in de stad tot de oprichting van een Comité van Waakzaamheid hadden besloten, ook al was toen al informeel bekend dat de regering niet langer dacht over het opheffen van de complete universiteit.³² Maar de oprichters van het comité meenden dat ook in de toekomst hun comité misschien nog goede diensten zou kunnen bewijzen. Verder was gebleken dat de curatoren uitstekend hun taak verstonden en voor de Groningse universiteit in het krijt waren getreden. 'Op hun klaar inzicht en krachtige hand vertrouwen wij ook voor het vervolg, waarvan wij de strekking nog niet kennen,' aldus Van der Leeuw.³³ Er was in deze jaren nogal wat kritiek op het feit dat universiteiten werden geleid door colleges van vrijwel uitsluitend juristen

en staatsdienaren, zoals in de brochure van Kruyt, maar in Groningen was men juist zeer tevreden over de curatoren.

Maar het belangrijkste was dat er nu weer openlijk werd gesproken en nagedacht over taak en positie van de universiteit. Er is, zo stelde Van der Leeuw, een klacht dat er van de universiteiten zo weinig 'uitgaat', dat het universitaire onderzoek zo ver van het gewone leven af staat en dat voor de meeste studenten de universiteit gewoon een school is, waar men 'voor dominee leert', zoals het spraakgebruik wil. Ook in de universiteit zelf ontbreekt het vaak aan het besef van het universele van de wetenschap. Toch is de eeuwenoude functie van de universiteit 'als orgaan van beschaving en vorming van inzicht, handel en wandel [...] in onzen verwarden en perspectiefloozen tijd noodzakelijker dan ooit'.³⁴ De universiteit ontleent haar eigenlijke betekenis aan de samenwerking van alle faculteiten en het is te betreuren dat dat inzicht ook in de hoogste regionen nog niet altijd leeft. Men spreekt daar over het opheffen van faculteiten als over het opheffen van niet-renderende spoorlijnen. Maar wat zou men de buitenwacht kwalijk kunnen nemen als men zelfs in de universiteit die eenheid niet voldoende beseft en te vroeg wanhoopt aan de kracht die in eenheid schuilt?

Het was daarom een hoopvol teken, vond Van der Leeuw, dat er in de universiteit nu meer aandacht kwam voor de eigenwaarde van de universiteit, dat er meer universitair besef ontstond. Hij verwees bijvoorbeeld naar de Aulalezingen die de bekende Duitse filosoof Karl Jaspers in maart 1935 had gehouden over het thema 'Vernunft und Existenz' en die waren gevolgd door studenten uit alle faculteiten. Ook vermeldde Van der Leeuw als symptoom van universitaire bezinning de oprichting van de Algemeene Groninger Vereniging voor Wijsbegeerte, waarvoor inmiddels de hoogleraren Polak (Groningen) en H.J. Pos (Universiteit van Amsterdam) hadden gesproken. Verder verwees Van der Leeuw nog naar academische leergangen, te geven door Groningse hoogleraren uit alle faculteiten voor studenten van alle faculteiten, waarmee in het najaar zou worden begonnen; naar de instelling van een bemiddelingsbureau voor werkzoekende academici; naar de vervolgcursussen die in verschillende faculteiten werden gegeven; en naar de cursus experimentele natuurkunde die de lector J.A. Prins gaf voor multoleraren in Groningen en omliggende provincies. Tot slot sprak Van der Leeuw de wens uit 'dat onze Universiteit steeds meer haar roeping van eenheid naar binnen, openheid voor alle levensverschijnselen naar buiten moge verwezenlijken'.³⁵ En daarna ging hij weer over tot de vermelding van de gebruikelijke ditjes en datjes van het academische leven: een Horatiusherdenking, twee Indische lezingen, een serie buitenlandse sprekers, de academische wijdingsdienst enzovoort enzovoort. Hij werd alleen nog even scherp toen hij het over de nieuwe spelling van minister Marchant had ('niet zoo, maar zo!'), die hij beschouwde als een zoveelste uiting van de tuchteloosheid die de Nederlanders eigen was.

Het jaar daarop werd amper nog over bezuinigingen gesproken. Uit de benoeming van een zwaargewicht als oud-minister De Geer tot curator had men in Groningen al in september 1935 het vertrouwen geput dat de regering aan het voortbestaan van de Groningse universiteit grote waarde hechtte. En in 1937 zei rector magnificus, de oogheelkundige G.F. Rochat, onomwonden dat de dreigende opheffing van de universiteit van de baan was, 'voorgoed'. Een (tijdelijke) opleving van de economie in 1935 had ervoor gezorgd dat de noodzaak om te bezuinigen niet meer zo groot was. Het onder-

werp kwam in de rectorale rede dan ook niet meer ter sprake. Er waren andere zaken waarover men zich nu meer zorgen maakte.

ONDERTUSSEN BIJ DE OOSTERBUREN

De economische crisis had in Duitsland veel grotere problemen veroorzaakt dan in Nederland en ook voor grotere politieke onrust gezorgd. In januari 1933 was de nationaalsocialist Adolf Hitler aan de macht gekomen en binnen de kortste keren had hij een eind gemaakt aan alle politieke oppositie. Met grootscheepse investeringen in infrastructurale werken, een herbewapeningsprogramma, een systematische antisemitische campagne en een agressieve houding tegenover het buitenland wilde hij Duitsland weer groot en sterk maken. In Nederland keek men ernaar met een mengeling van verbazing en afgrijzen. Toen op 28 mei 1933 het Historisch Genootschap voor de jaarlijkse excursie naar Westerstede bij Oldenburg ging, namen de leden daar lichtelijk geamuseerd kennis van de effecten van Hitler's *Machtübernahme*. Toen zij in hun twee auto's een groepje Duitsers passeerden, brachten deze spontaan de Hitlergroet, alsof de Groningers partijfunctionarissen waren. Over de straat was een spandoek aangebracht met de tekst 'SA marschiert. Achtung, die Strassen frei'.³⁶ Maar men wist ook dat het om ernstiger zaken ging. Rector magnificus Van Goudoever refereerde, zonder in details te treden, in zijn rectorale rede over de waarde van het recht in september 1933 al aan 'de verkrachting van het recht' in landen met een communistisch, fascistisch of nationaalsocialistisch bewind.³⁷ Hij zal daarbij zeker gedacht hebben aan de manier waarop in Duitsland geleerden om politieke redenen of omdat ze Jood of half-Jood waren geboycot, geschorst of ontslagen waren. Op grond van een nieuwe wet van 7 april 1933 was dat mogelijk geworden en in heel Duitsland werden onderwijsbevoegdheden ingetrokken en pensioenen gekort. Een van de eerste slachtoffers was de bekende Duitse socioloog Ferdinand Tönnies, emeritus hoogleraar aan de universiteit in Kiel, die bekendstond als scherp criticus van het nationaalsocialisme. Toen Tönnies op 11 mei 1933 in Groningen een lezing gaf, zal er zeker over de situatie in Duitsland zijn gesproken.³⁸ Maar als Duitsers 'en groupe' Groningen bezochten, werd de politiek juist weer angstvallig vermeden.

Niet alleen werden overal hoogleraren en docenten ontslagen, ook organisaties en verenigingen werden gelijkgeschakeld en zo veel mogelijk gezuiverd van Joodse dan wel politiek 'verdachte' personen. Zo moest Tönnies al snel aftreden als voorzitter van de Deutsche Gesellschaft für Soziologie. Een andere genootschap dat getroffen werd was de Internationale Kant-Gesellschaft, die in Halle gevestigd was en in het buitenland ettelijke afdelingen had, ook in Nederland. Voorzitter van die Nederlandse afdeling was de Groningse filosoof Leo Polak, de opvolger van Heymans. Hoewel Polak het joodse geloof losgelaten had en een overtuigd vrijdenker was geworden, voelde hij zich nog wel nauw verbonden met de Joodse 'stam'. Hij was met een Joodse vrouw getrouwd en had in Amsterdam, waar hij tot zijn benoeming in Groningen woonde, veel Joodse vrienden en kennissen. Polak volgde de ontwikkelingen in Duitsland op de voet. In november 1933 kreeg hij bericht dat de Hallense hoogleraar Arthur Liebert, die al in september zijn functie aan de universiteit had verloren op grond van zijn

Joodse afkomst, nu ook als voorzitter van de Kant-Gesellschaft opzij was geschoven. De Nederlandse afdeling stond nu voor de keuze of zij de banden met de nu onder nationaalsocialistische curatele geplaatste moederorganisatie moest verbreken of niet. Polak was als voorzitter voor het direct verbreken van alle banden, maar de secretaris, de predikant H.W. van der Vaart Smit, die met het nationaalsocialisme sympathiseerde, wilde het allemaal nog even aanzien. Dit leidde tot een groot conflict in de Nederlandse afdeling, waarbij de emoties zeer hoog opliepen. Het conflict liep erop uit dat Polak, die toch al tot het uiterste gespannen was door wat er in Duitsland gebeurde, eind december 1933 in een psychische crisis belandde en in een gesloten afdeling van het Amsterdamse Burgerziekenhuis moest worden opgenomen. Pas ver in het nieuwe jaar was hij enigszins hersteld en op 13 juli 1934 trad hij voor het eerst op als promotor, toen de classicus Libbe van der Wal zijn proefschrift *Het objectiviteitsbeginsel in de oudste Griekse ethiek* verdedigde (cum laude). Na de grote vakantie kon Polak in september weer college geven.³⁹

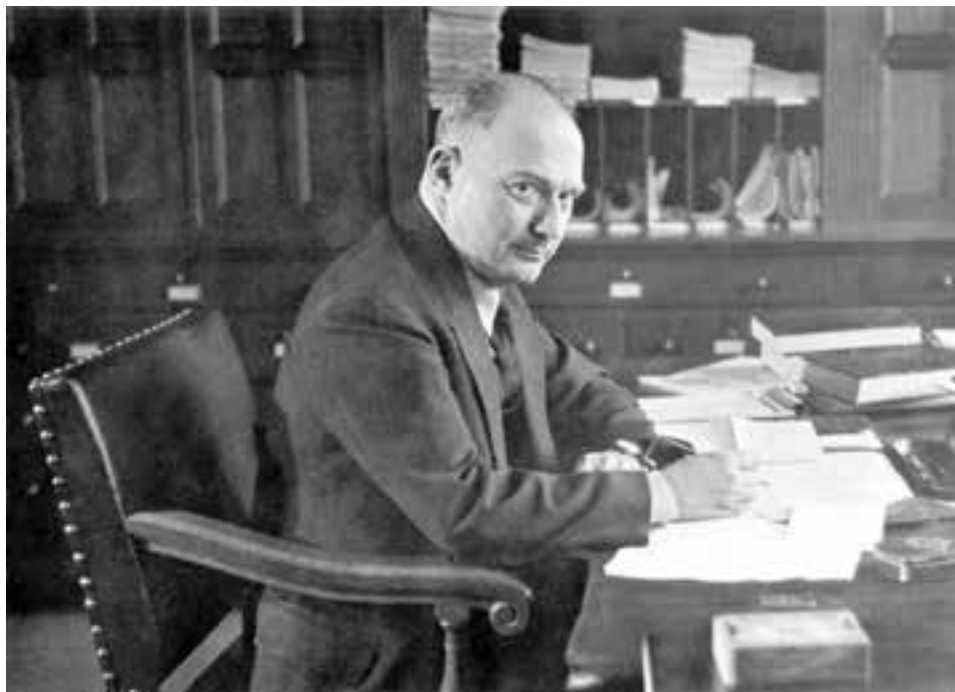
Geleerden die in Duitsland vanwege hun politieke overtuiging of Joodse afkomst hun baan verloren, zochten als het even kon hun heil in het buitenland, tijdelijk of permanent. Relaties in het buitenland werden aangeschreven met de vraag of het mogelijk was een lezing te komen geven of een tijdelijke onderzoeksaanstelling te krijgen en in allerlei landen, ook in Nederland, werden steuncomités opgericht om Duitse geleerden die wilde emigreren financieel te steunen. Ook Groningen kwam daarbij in beeld. De eerste Joodse geleerde die op deze manier enige tijd in het veilige Groningen doorbracht, was de beroemde getaltheoreticus uit Göttingen, Edmund Landau (1877-1938). Al in april 1933 had Landau te horen gekregen dat hij er goed aan zou doen zijn colleges te laten overnemen door zijn assistent en toen hij begin november zijn colleges wilde hervatten, werd dat door nationaalsocialistische studenten verhinderd. Landau trok toen de conclusie dat er voor hem in Göttingen of waar dan ook in Duitsland geen plaats meer was, en vroeg emeritaat aan, en toestemming om naar het buitenland te gaan. Op 19 november kreeg hij toestemming om naar Groningen te gaan, waar hij nog voor het eind van het jaar arriveerde. Zijn gastheer in Groningen was de hoogleraar J.G. van der Corput, die hij al kende uit de tijd dat deze als net gepromoveerd wiskundige in 1920 een zomer in Göttingen met hem had samengewerkt.⁴⁰ Landau bracht het hele wintersemester (tot de paasvakantie) in Groningen door, gaf er op uitnodiging van de faculteitsvereniging en met financiële steun van het Groninger Universiteitsfonds een cursus over getaltheorie en rondde zijn *Einführung in die Differentialrechnung und Integralrechnung* af, een handboek dat de neerslag vormt van meer dan dertig jaar onderwijs in dat vak.⁴¹ Dat boek, waarvan het voorwoord was gedateerd 'Groningen, den 9. Februar 1934', werd uitgegeven door de Groningse firma P. Noordhoff, die weliswaar een sterk wiskundig fonds had, maar normaliter niet in aanmerking zou zijn gekomen om een boek van Landau uit te geven. Overigens verraadt het voorwoord niets over de omstandigheden waaronder het boek geschreven en gepubliceerd was. Emigranten hielden zich meestal erg in en lieten in geschrifte het liefst zo weinig mogelijk merken van wat hun overkomen was, zeker als ze zoals Landau weer terugkeerden naar Duitsland (hij zou in 1938 in Berlijn aan een hartaanval overlijden).

Kort nadat Landau in Groningen was gearriveerd, kwam daar nog een tweede geleerde aan wie het werken in Duitsland onmogelijk was gemaakt, de filosoof Helmuth

Plessner, buitengewoon hoogleraar aan de universiteit van Keulen.⁴² Plessner, van huis uit zoöloog, had zich ontwikkeld tot een redelijk bekend wijsgerig antropoloog en socioloog en was sinds 1926 buitengewoon hoogleraar in Keulen. In 1924 had hij een spraakmakende kritiek op het overspannen gemeenschapsdenken bij radicaal rechts en radicaal links in de Weimarrepubliek gepubliceerd, *Die Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus*. Volledig opgaan in de gemeenschap leidt onherroepelijk, zo betoogde Plessner, tot het verlies van vrijheid. Vier jaar later verscheen zijn hoofdwerk, een fundamentele studie van de menselijke conditie in de wereld, *Die Stufen des Organischen und der Mensch. Eine Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Terwijl veel tijdgenoten ter linker- en rechterzijde verlangden naar een nieuwe geborgenheid, stond alles bij Plessner in het teken van de volledige acceptatie van de 'excentrische positiona- liteit' van de mens, die anders dan het dier door zelfbewustzijn en zelfreflectie zich als het ware van buitenaf kan bekijken en afstand kan nemen van zichzelf en de ander. Mede op grond van deze boeken stond Plessner in begin 1933 op het punt om in Keulen de prestigieuze leerstoel van de existentiële filosoof Max Scheler over te nemen. Maar in september 1933 raakte hij als half-Jood (zijn vader was een bekeerde Jood, zijn moeder was niet-Joods) zijn *venia legendi* kwijt. Ontslag zou niet lang meer op zich laten wachten. Zoals veel lotgenoten probeerde Plessner daarop naar het buitenland uit te wijken, maar een poging om emplot te vinden in Istanboel, waar al veel Duitsers onderdak hadden gevonden aan een nieuwe universiteit, liep op niets uit.

Net op dat moment ontving Plessner een brief van een oude bekende, de Groningse hoogleraar fysiologie F.J.J. Buytendijk. Deze opperde de mogelijkheid om in Groningen met steun van een Gronings Comité ter ondersteuning van Joodsche geleerden uit Duitschland (en in samenwerking met het Amsterdamse, maar landelijk opererende Academisch Steunfonds) althans voorlopig onderdak te vinden.⁴³ Plessner greep deze kans met beide handen aan en arriveerde op 8 januari 1934 in Groningen, waar hij verwelkomd werd door Buytendijk. Het Comité garandeerde Plessner voor twee jaar een uitkering van 100 gulden per maand en op het Fysiologisch Laboratorium van Buytendijk kreeg hij een bureau op de kamer van de hoogleraar. Hij begon daar, in de lijn van het onderzoek van Buytendijk en teruggrijpend op zijn achtergrond als zoöloog, met de studie van net uit het ei kruipende kuikens, om zo de theorie te controleren die zei dat de eerste bewegingen van een uit het ei kruipende kuiken geen reflexen zijn, maar spontaan plaatsvinden.⁴⁴ Tegelijk met Plessner kwamen nog twee andere Joodse wetenschappers uit Duitsland met geld dat door het comité was ingezameld naar Groningen, namelijk de jonge fysicus Gerhard (Gert) Rathenau, die bij de hoogleraar natuurkunde Dirk Coster aan de slag ging, en de eveneens jonge wiskundige Kurt Mahler, die onderdak vond bij Van der Corput.⁴⁵ Al deze regelingen waren als tijdelijk bedoeld, want het strenge immigratiebeleid van de Nederlandse regering liet permanente vestiging niet toe. Plessner bleef echter in Groningen en Rathenau kreeg een aanstelling bij Philips in Eindhoven. Mahler daarentegen keerde na twee terug naar Manchester, waar hij voor zijn verblijf in Groningen al een aantal maanden had gewerkt.

Het viel Plessner niet mee om in Groningen thuis te raken. Hij had al eens eerder een paar maanden in Nederland doorgebracht, in het voorjaar van 1924, toen hij op uitnodiging van dezelfde Buytendijk (destijds nog hoogleraar aan de Vrije Universiteit) en met financiële steun van een Nederlands steuncomité voor Duitse en Oostenrijkse ge-

Afb. 78 Bijzonder hoogleraar sociologie Helmuth Plessner aan zijn bureau in het Physiologisch Laboratorium aan de Bloemsingel, 1940. Collectie Monika Plessner (met dank aan Carola Dietze).

leerden onderzoek had kunnen doen in Buytendijks laboratorium in Amsterdam. Een jaar later was Plessner nog eens naar Nederland gekomen, nu om er lezingen te geven, onder andere in Groningen. Hij had gesproken over de vraag of er vooruitgang in de filosofie mogelijk was, maar merkte dat zijn betoog niet erg in de smaak viel. ‘Een klein, met Heymans weglopende kringetje, met in zijn midden de bejaarde leermeester zelf, volgde [...] met grote reserve mijn poging om het tegen zijn aard in rebellerende vak elk vermogen tot vooruitgang in moderne zin te ontzeggen,’ schreef Plessner vele jaren later.⁴⁶ Bij aankomst op die sombere, koude dag in januari 1934 was er op het oog ook weinig wat Plessners beeld van Groningen kon opfleuren.⁴⁷ Voor hem als Rijnlander was Groningen een ver en vreemd oord. De provincie Groningen was in zijn ogen het Oost-Pruijsen van Nederland, de stad het ver van de centra van economie en cultuur gelegen Koningsbergen. Bovendien leek hem de Groningse universiteit klein en traditioneel in vergelijking met de bruisende universiteit van Keulen (pas in 1919 weer opgericht na in de tijd van Napoleon gesloten te zijn). Terwijl Keulen ongeveer 5000 studenten telde, liepen er in Groningen nog geen 1000 rond. In Keulen waren er 191 hoogleraren, in Groningen ongeveer 40. En terwijl Keulen de traditionele theologische faculteit had ingeruild voor een faculteit voor sociale en economische wetenschappen, waren de theologen in Groningen nog prominent aanwezig en was er voor de sociale wetenschappen geen aparte voorziening. Het voordeel van Groningen was natuurlijk dat het dicht bij Duitsland lag. Plessner was niet om politieke redenen ontslagen, hoefde niet bang te zijn voor arrestatie en kon dus tot ver in de jaren dertig ongestoord naar Duitsland reizen om zijn moeder in Wiesbaden te bezoeken en er zijn

vakanties door te brengen. Maar juist die nabijheid van zijn vaderland bemoeilijkte het inburgeringsproces in Nederland. De band met Duitsland was bepaald niet doorsneden, hij was maar voor de helft geëmigreerd. En waarom zou hij moeite doen om in Groningen in te burgeren? Zoals voor zovelen was het verblijf in Nederland maar een tussenstap, een halte op weg naar een permanentere verblijf in Engeland of de Verenigde Staten.

Toch raakte Plessner al gauw geworteld in Groningen. Het was voor hem als filosoof en zeker als wijsgerig antropoloog moeilijk om emploti te vinden in een aantrekkelijker land, maar hij werd ook gewonnen voor Groningen door de hartelijke ontvangst, de vriendschap met tal van collega's in de universiteit en de steun die hij van de academische gemeenschap ontving bij zijn pogingen om een vaste plaats aan de universiteit te verwerven. Al kort na zijn aankomst in Groningen gaf hij op verzoek van de faculteitsverenigingen een cursus over de eigentijdse Duitse filosofie, toevallig in de periode dat de hoogleraar filosofie Polak met ziekteverlof was en er even helemaal geen onderwijs in de filosofie gegeven werd (de collega's Th.C. van Stockum en Brugmans zouden pas na de paasvakantie Polaks colleges overnemen).⁴⁸ De faculteit Letteren en Wijsbegeerte was daar niet blij mee, deels omdat zij in het geheel niet geraadpleegd was, deels omdat Plessner met zijn kritiek op de bewustzijnsfilosofie inging tegen de door Polak en Brugmans gekoesterde traditie van Heymans. Ondanks deze oppositie gaf Plessner echter in het najaar van 1934 nog een vervolgcursus, waarin hij specifiek inging op de existentiële filosofie van Martin Heidegger, Jaspers en Ludwig Klages. In maart 1935 zou Jaspers op uitnodiging van de theoloog Van der Leeuw naar Groningen komen om daar de Aulavoordrachten te houden en de studenten die het college van Plessner volgden kregen van hem de beste introductie op het werk van Jaspers die zij zich wensen konden. Op basis van deze colleges schreef Plessner het boek dat hem zijn grootste bekendheid zou geven, *Das Schicksal deutschen Geistes im Ausgang seiner bürgerlichen Epoche* (in 1959 opnieuw uitgegeven onder de aansprekender titel *Die verspätete Nation. Über die Verführbarkeit bürgerlichen Geistes*). In dat boek, dat eind 1935 bij een kleine uitgeverij in Zwitserland verscheen, is niet zozeer een analyse van het nationaalsocialisme, als wel een poging om zicht te krijgen op de ideologische achtergronden van de politieke gebeurtenissen in Duitsland sinds 1933. De vraag die Plessner zich stelde, was waarom de Duitse burgerij de ideologie van de nazi's, met haar romantische noties van ras en volk, kritiekloos aanvaardde en het geweld van de nazi's tolereerde.

Ondertussen naderde echter het moment waarop de beurs van het steunfonds afliep. Vooral dankzij de inspanningen van Van der Leeuw bleek de Rockefeller Foundation in 1935 bereid Plessner financieel te ondersteunen, op voorwaarde dat de universiteit hem een permanentere positie zou geven.⁴⁹ Het zou voldoende zijn als Plessner privatdocent zou kunnen worden, maar dat was lastiger dan aanvankelijk gedacht. Vooral de literaire faculteit lag dwars, want Polak (inmiddels weer hersteld) en Brugmans, beiden trouw aanhanger van het psychisch monisme van Heymans, reageerden nogal zuur. Ze beschouwden hem als een directe concurrent, veroordeelden de fenomenologische wijsbegeerte, waar Plessner een vertegenwoordiger van was, en waren bang – in ieder geval Polak bracht dat naar voren – dat het aantrekken van deze half-Jood een verkeerde indruk zou maken. Men zou kunnen denken dat de ene Jood, Polak, de andere Jood, Plessner, zou voortrekken, wat koren op de molen van de antisemieten zou zijn.

Dat laatste was een wat gezocht argument, want er was in Groningen geen virulent antisemitisme te bespeuren dat door het binnenhalen van Plessner gevoed had kunnen worden. Het verzet van Polak en Brugmans ('de kinderen van Heymans', aldus Plessner in een particuliere brief) kon dan ook makkelijk geneutraliseerd worden. Aalders en Van der Leeuw deden ondertussen een goed woordje voor Plessner bij de minister van Onderwijs (in die tijd de oud-predikant J.R. Slotemaker de Bruïne) en dat hielp. In december 1935 kreeg Plessner bericht dat de toelating erdoor was. En dus kon hij op 30 januari 1936, twee jaar na zijn komst in Groningen, in de Engelse Zaal in het Academiegebouw zijn openbare les over 'Die Aufgabe der philosophischen Anthropologie' houden. Om Polak te apaiseren had hij Van der Leeuw beloofd zich strikt tot de wijsgerige antropologie te beperken, en aan die belofte hield hij zich.⁵⁰

Landau, Plessner, Rathenau en Mahler waren niet de enige Duitse geleerden die Groningen aandeden, en konden getuigen van discriminatie en vervolging in Duitsland. In de loop van 1934 en 1935 gaven een hele stoet vaak zeer prominente Duitse emigranten in Groningen lezingen, zowel geleerden die rechtstreeks uit Duitsland kwamen, als geleerden die al elders een plek hadden gevonden. De internationalisering van de Groningse universiteit werd in niet geringe mate bevorderd door de emigratie van vele Joodse geleerden uit Duitsland. Zo konden Groningse studenten kennismaken met de filosoof en pedagoog William Stern, de kinderarts Heinrich Finkelstein, de wiskundige Richard Courant, de psycholoog Erwin Strauss, de zoöloog Ernst Ludwig Bresslau, de wiskundige Otto Neugebauer, de filosoof en historicus Ernst Cassirer, de natuurkundige Max Born, de socioloog Karl Mannheim, de wiskundige en fysicus Maximilian Herzberger en anderen. Maar ook geleerden die niets te vrezen hadden van het nieuwe regime, bleven in Groningen welkom. Ook andere contacten met de Duitse geleerde wereld bleef men onderhouden. De biologen, die nauwe banden hadden met de plantensocioloog Reinhold Tüxen in Hannover, gingen ook in deze jaren graag op excursie naar die Pruisische provinciehoofdstad. Ze waren er in april 1934 en nog eens in mei-juni 1935. De astronomen zetten in het kader van het 'Plan of Selected Areas' de samenwerking met Duitse observatoria voort en de archeoloog Van Giffen ging nog steeds graag op bezoek bij zijn Noord-Duitse collega's. Jaeger zag er geen bezwaar in om in 1935 het buitengewone lidmaatschap van de Gesellschaft der Wissenschaften in Göttingen te aanvaarden.⁵¹

Maar er waren grenzen. De discriminatie in Duitsland vooral van Joden nam hand over hand toe en in maart 1936 schond Hitler willens en wetens de bepalingen van het Verdrag van Versailles en het Pact van Locarno door het Rijnland te remilitariseren. Maar vooral de uitsluiting van Joden was voor de Groningse universiteit in dit jaar reden een paar principiële uitspraken te doen. Toen de universiteit van Heidelberg in 1936 haar vijfhonderdvijftigjarig bestaan vierde en de Groningse universiteit uitnodigde om daarbij aanwezig te zijn, bleek geen van de leden van de senaat bereid er heen te gaan en liet men het bij de schriftelijke felicitatie. Een persoonlijke uitnodiging aan de rector om deel te nemen aan de Internationale Universitäts Konferenz in Heidelberg sloeg rector magnificus L. Polak Daniels (zelf Joods) af omdat hij, zoals hij in zijn antwoord had gezegd, 'overtuigd was, dat zulk een bijeenkomst onder den thans in Duitschland heerschenden geest van uitsluiting van veel geleerden hem geheel nutteloos leek'.⁵²

Nog duidelijker was Buytendijk, die al in januari en februari 1934 in een aantal samen met Plessner geschreven artikelen zijn afkeer van het Duitse nationaalsocialisme kenbaar had gemaakt.⁵³ Niettemin had hij als lid van het Olympisch Comité in Nederland een uitnodiging van de Reichsminister für Unterricht, Erziehung und Volksbildung Bernhard Rust gekregen om in het kader van de evenementen rondom de Olympiade in Berlijn in juli 1936 deel te nemen aan een sportcongres in de Duitse hoofdstad. Rector magnificus Polak Daniels las twee maanden later met toestemming van Buytendijk een gedeelte voor uit de brief die Buytendijk, na raadpleging van Plessner, aan de Duitse minister had geschreven en waarin hij voor de uitnodiging bedankt had. Hij kon, zo schreef hij, geen gehoor geven aan de uitnodiging omdat hij de geest van solidariteit onder alle volken en de kameraadschappelijkheid die de sport eigen is, zou loochenen als hij wel zou gaan en een wetenschappelijke manifestatie van een regering zou steunen 'die Hunderte seiner Wissenschaftler aus Gründen der Rassenideologie aus dem Kameradschaftsverband gemeinsamen Leidens im Kriege und gemeinsamen Dienstes am deutschen Geiste ausgestossen hat'.⁵⁴ Door deze persoonlijke motivatie op te nemen in het officiële overzicht van de lotgevallen van de Groningse universiteit maakte Polak Daniels duidelijk dat ook de universiteit zich distantieerde van de rasenwaan in Duitsland.

Maar wat kon men verder doen? Aan het eind van zijn rectorale rede restte voor Polak Daniels niets anders dan berusten en afwachten én doorgaan. Hij had als rector een jaar lang mogen rondkijken in een wereld waarin geen harmonie heerste:

Maar eigenaardig is het, hoe wij in den strijd, die thans heimelijk of openlijk wordt gevoerd, in het bewustzijn, dat er iets dreigt en we niet weten, wat ons den volgenden dag kan treffen, toch betrekkelijk rustig zijn gebleven. Het dagelijks treffend wereldgebeuren heeft onze mentaliteit veranderd. Ondanks alles leven wij voort, vol ambitie, vol verlangen naar voortgang. Wij zitten niet bij de pakken neer, wij zijn door het gebeurde eenigszins geïmmuniiseerd en weten daardoor voort te gaan met wat wij ons ten doel hebben gesteld.⁵⁵

Een jaar later reageerde Rochat iets anders. Wetende dat de universiteiten in het door een economische crisis getroffen Nederland moeilijke tijden doormaakten en dat in Duitsland de universiteiten door de nazi's geheel gelijkgeschakeld waren, was hij er in september 1937 trots op dat in Nederland nog altijd werd bewaard wat wel het allerbelangrijkste was. Dat was:

[...] het recht om uit te spreken wat ons als waarheid voorkomt, gevraagd of ongevraagd, over alles waarover wij hebben nagedacht en tegenover ieder. Wat beteekent de Universiteit als geestelijk centrum, waar oude denkbeelden getoetst worden, en waarvan nieuwe denkbeelden worden uitgedragen, indien het recht van vrije uiting van haar denken wordt afgenomen? En bezitten wij ook niet het recht en de vrijheid de gedachte en de daad te eeren, onafhankelijk van den persoon, van zijn afkomst, van zijn gezindte? Wat beteekent daartegenover een grooter of kleiner laboratorium of een assistent meer of minder?⁵⁶

Het ontslag van Joodse docenten in Duitsland en de ontmanteling van de academische vrijheid in de Duitse universiteiten deed Nederlandse academici des te meer beseffen in welke gelukkige omstandigheden zij nog verkeerden, ondanks de bezuinigingen en de materiële beperkingen.⁵⁷

Afb. 79 De hoogleraar natuurkunde Dirk Coster (rechts) met zijn Duitse collega Max von Laue en de Oostenrijkse, maar in Duitsland werkzame natuurkundige Lise Meitner (1878-1968). Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Toen de Joodse Meitner in 1938 na de Anschluss haar beschermde status in Duitsland verloor, slaagde Coster erin, met hulp van anderen, haar persoonlijk over de grens met Nederland te smokkelen. Een aanstelling in Groningen ging niet door en Meitner reisde vervolgens door naar Zweden.

‘SUB PONDERE CRESCIT’?

In 1934, midden in de crisistijd, schafte de Groningse Universiteitsbibliotheek een zogenaamde ‘Fotokopist’ aan, volgens rector magnificus Bordewijk ‘een zeer praktisch en goedkoop werkend copieerapparaat’. Alle laboratoria en instituten van de universiteit hadden er ondanks hun gekrompen budget aan bijgedragen, het college van curatoren had een kleine subsidie weten los te krijgen en het Universiteitsfonds had ook een bijdrage geleverd, zodat in een tijd van teruglopende budgetten de universiteit toch kon beschikken aan zo’n nog relatief nieuwe voorziening als een kopieermachine. ‘Palma sub pondere crescit’, was het commentaar van Bordewijk, de palm, oftewel de universiteit, groeit onder druk.⁵⁸

Het was een mooie gedachte, die het gehoor misschien ook wel even heeft weten te verzoenen met de bezuinigingen en kortingen die de universiteit elk jaar had te verwerken – en waaraan nog geen eind leek te komen. Maar klopte het ook? Was er sprake van groei en expansie ondanks de materiële beperkingen? En waar moet men dan aan denken? In 1937 schreef rector magnificus Rochat dat bloei en verval van een universiteit niet zo eenvoudig vallen vast te stellen als bij een handelshuis, omdat daar alles

in één waardemeter, namelijk geld, kan worden uitgedrukt.⁵⁹ Moet men bijvoorbeeld naar de studentenaantallen kijken?

In de relatief welvarend tweede helft van de jaren twintig hadden de studentenaantallen een bescheiden stijging te zien gegeven, van 1052 in 1924-1925 naar 1098 in 1929-1930, maar tegen de verwachting in bleven die cijfers stijgen toen de economische crisis uitbrak (zie tabel 12).

TABEL 12 AANTAL IN GRONINGEN INGESCHREVEN STUDENTEN 1929-1939

1929-1930	1098 (219)	1934-1935	1135 (200)
1930-1931	1139 (239)	1935-1936	1111 (203)
1931-1932	1156 (238)	1936-1937	1061 (203)
1932-1933	1202 (230)	1937-1938	1006 (186)
1933-1934	1196 (231)	1938-1939	1008 (182)

Tussen haakjes het aantal vrouwelijke studenten. Bron: *Jaarboeken RUG*. Voor de cijfers over de periode 1913-1925 zie hiervoor tabel 11.

Pas vanaf 1934, toen de crisis al enige tijd duurde, daalden de studentenaantallen weer, tot ze aan het eind van het decennium het niveau bereikt hadden van het midden van de jaren twintig. De cijfers, het is al vaker gezegd, zijn echter bedrieglijk, zeker waar het de interpretatie van de daling vanaf 1934 betreft. De rectoren uit die tijd constateerden zelf al dat de daling toen niet correspondeerde met het aantal eerste inschrijvingen, dat meestal gelijk bleef of zelfs steeg. De daling was daarom vooral toe te schrijven aan de uitstroom van studenten die soms al heel lang met hun afstuderen gewacht hadden – omdat er toch moeilijk een baan te vinden was – en die alsnog afstudeerden toen in de tweede helft van de jaren dertig de economie weer iets leek aan te trekken en de kans op een acceptabele baan groter werd. Het is dus heel moeilijk om de stijging en daling van de studentenaantallen te gebruiken om bloei en verval van het academisch leven te bepalen. En andere cijfers, zoals het aantal examens of het aantal promoties, vertonen ook grote beperkingen en geven dus geen soelaas.

Een heel andere maatstaf zou kunnen zijn het aantal hoogleraarsplaatsen en de veranderingen daarin. Aan het eind van de jaren twintig was het aantal gewone hoogleraren nog substantieel gestegen. Nadat in 1927 de leerstoel van Heymans was gesplitst en er naast de hoogleraar filosofie een aparte hoogleraar psychologie was gekomen, kwamen er in 1930 hoogleraren farmacologie en histologie bij, beiden in de medische faculteit. Verder werd de vroegere privatdocent moderne Duitse taal- en letterkunde Th.C. van Stockum eind 1929 benoemd tot lector en een jaar later tot gewoon hoogleraar (hij hield zijn inaugurele rede op 12 mei 1931). Door de bezuiniging van de vroege jaren dertig raakte de universiteit echter ook weer leerstoelen kwijt, te weten de leerstoelen geologie en mineralogie en Hebreeuws, en werd het ordinariaat voor kindergeeneeskunde omgezet in een buitengewone leerstoel (na het afscheid van Scheltema bezet door J. van Lookeren Campagne). Maar daar stond weer tegenover dat in 1937 H.C. Brinkman, die sinds 1925 privatdocent in de fysisch-chemische grondslagen van fysiologie was, in 1938 bevorderd werd tot buitengewoon hoogleraar.

Wie op de lagere rangen let, krijgt een ander beeld. In 1930 werd Van Giffen bevorderd tot lector prehistorie en Germaanse archeologie (in 1939 zou hij buitengewoon hoogleraar in die vakken worden) en kreeg P. Sipma, die na 1917 een paar jaar colleges Fries had gegeven, ook officiële erkenning als lector. Verder werd in 1931 de conservator en privatdocent bij natuurkunde Ralph Kronig benoemd tot lector mechanica en kwantummechanica. Het jaar daarop was men in Groningen zelfs drie lectoren rijker: Augusto Garsia voor Italiaans, J. Ridder voor propedeutische wiskunde en J.M. van der Zanden voor propedeutische scheikunde. Daarna zou het tot 1936 duren voordat er weer een lector bij kwam, C.J. Gorter, die op 19 november 1936 met een openbare les over 'Straling' aantrad als lector propedeutische natuurkunde. Ook kwamen er nu in Groningen bijzonder hoogleraren op de series lectionum te staan. In april 1931 kon de jonge Italiaanse klassieke archeoloog Ranuccio Bianchi Bandinelli namens het Adriaan Goekoopfonds, in het leven geroepen door een schatrijke Haagse ondernemer met belangstelling voor de kunstschaten van de oudheid, zijn oratie houden als bijzonder hoogleraar klassieke archeologie. Weliswaar moest deze leerstoel in 1933 al weer opgeheven worden omdat het Goekoopfonds de leerstoel niet meer kon betalen (Bianchi Bandinelli keerde terug naar Italië), maar het jaar daarvoor had het Groninger Universiteitsfonds al bijzonder hoogleraren aangesteld voor paleobotanie (W.J. Jongmans) en voor plantenmorfologie (J.C. Schoute, die kort daarvoor was afgetreden als gewoon hoogleraar botanie om meer tijd over te houden voor onderzoek). Ongeveer tegelijkertijd werd de Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen door de minister van Onderwijs bevoegd verklaard een bijzonder hoogleraar aan te stellen voor agronomie (J. Kuyper). Een belangrijke aanwinst was in 1939 de benoeming van de privatdocent filosofie Plessner tot bijzonder hoogleraar in de sociologie. En wie nog verder omlaag in de universitaire hiërarchie kijkt en de privatdocenten en assistenten telt die er in de jaren dertig bij zijn gekomen, zal concluderen dat er op personeel gebied in deze periode wel degelijk van uitbreiding sprake is geweest, maar vooral in de lagere en goedkopere rangen – of, zoals in het geval van de bijzondere hoogleraren – buiten bezwaar van 's rijks schatkist. Dat was ook de conclusie van rector magnificus Zernike, die in november 1938 ter gelegenheid van een bezoek van koningin Wilhelmina aan de universiteit een overzicht gaf van de recente geschiedenis van de Groningse universiteit. Hij constateerde dat sinds 1914 het aantal hoogleraren was gestegen van 43 naar 51, het aantal lectoren van 6 naar 13 en het totale aantal docenten (van hoogleraar tot privatdocent en assistent) van ongeveer 100 tot ongeveer 200.⁶⁰ Een verdubbeling dus in een tijd dat de begroting van de universiteit voortdurend onder druk stond. De palm groeide inderdaad tegen de verdrukking in, maar vooral aan de voet.

Weerspiegelde die expansie zich nu ook in de materiële infrastructuur – de gebouwen en de apparatuur? Op dat terrein viel het in de jaren dertig wat tegen. In een aantal gebouwen waren wat uitbreidingen mogelijk. De Psychiatrische Kliniek werd met een paar kamers uitgebreid, de Universiteitsbibliotheek nam een pand aan de Oude Kijk in 't Jatstraat in gebruik, waarvan een deel werd ingericht als Juridisch Instituut, bij het Fysiologisch Laboratorium werd een nieuwe collegezaal aangebouwd, aan het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium werd een vleugel voor histologie toegevoegd en het Biologisch-Archaeologisch Instituut in de Poststraat kon in 1932 ook de benedenverdieping betrekken. De enige echte nieuwbouw was de Oogheekkundige Kliniek op

het (vergrote) terrein van het Academisch Ziekenhuis, die op 4 mei 1932 werd geopend. Nieuw was ook het Universiteitsmuseum, dat op 14 december 1934 officieel werd geopend en dat gevestigd was in het Corps de Garde. Daar zat voordien het Historisch-Philologisch Instituut van de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, maar dat instituut was inmiddels overgebracht naar een ruimere behuizing in het zogenaamde Gotisch kasteel, waar vroeger de hoogleraar geologie en mineralogie de scepter had gezwaaid. Men kan dus niet zeggen dat de materiële expansie in de jaren dertig gelijke tred hield met de uitbreiding van het personeel, integendeel.

Een van de verklaringen daarvoor is dat terwijl de materiële expansie helemaal uit rijksmiddelen moest worden bekostigd, de personele expansie van de universiteit ten dele betaald werd door buiten- of para-universitaire instellingen, zoals de Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen, de Vereeniging voor Paedagogisch Onderwijs en het Groninger Universiteitsfonds. De band tussen deze verenigingen en stichtingen met de universiteit was nauw: de cursussen van de Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs werden in de universiteitsgebouwen gegeven en in de commissie van beheer van het Groninger Universiteitsfonds waren curatoren, hoogleraren en studenten ruim vertegenwoordigd. Een nauwe band met de universiteit onderhield ook de Dr. D. Bos-Stichting, een sociaalpedagogisch instituut dat zich toelagde op psychologisch onderzoek voor het bedrijfsleven. Onder leiding van de directeur, de psycholoog Brugmans, die sinds 1919 lector pedagogiek was, voerde de assistent J. Luning Prak psychologische onderzoeken uit om te bepalen welke psychische eigenschappen (reactiesnelheid, accuratesse, opmerkingsgave) voor bepaalde beroepen belangrijk waren (bijvoorbeeld voor het beroep van medewerkster in een telefooncentrale). In 1930 kreeg deze stichting voor haar administratie en onderzoeken ruimte in het souterrain van het Academiegebouw, grenzend aan het Psychologisch Laboratorium aldaar.⁶¹ In de jaren dertig breidde de schil van para-universitaire instellingen zich uit met de Stichting 'Sociologisch Instituut', die zich ten doel stelde het onderwijs in de sociologie in Groningen van de grond te krijgen. Het verhaal achter deze stichting toont hoe nauw de universiteit met haar omgeving was verweven en hoe er uit de omgeving impulsen kwamen voor onderwijskundige en wetenschappelijke vernieuwing op het moment dat de rijksoverheid het moest laten afweten.

Een belangrijk man was in dit verband de hoogleraar farmacie D. van Os, die in 1925 de stille Van Wisselingh was opgevolgd. Van Os was niet uit hetzelfde hout gesneden als zijn voorganger. Hij had carrière gemaakt bij de Koninklijke Pharmaceutische Handelsvereniging in Amsterdam en wilde als hoogleraar graag nauwe banden aangaan met het noordelijke bedrijfsleven. In het begin van de jaren dertig werd hij bestuurslid van de net opgerichte Nijverheidsorganisatie van TNO, de nationale organisatie ter bevordering van het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek. Toen tijdens de crisis bleek dat ondanks de bezuinigingspolitiek van de regering de Nederlandse economie maar heel moeilijk uit het dal kroop, nam Van Os het initiatief dat leidde tot de oprichting van de Noordelijke Economisch-Technologische Organisatie (NETO), die het noordelijke bedrijfsleven van kennis en advies moest voorzien en haar zo moest helpen weer uit de crisis te komen. Op 29 januari 1934 hield hij in een lezing voor het Departement Groningen van de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel een vurig pleidooi voor zo'n organisatie, de Maatschappij riep een voorbereidingscommissie

sie in het leven en legde in 1935 het plan voor aan de Gedeputeerde Staten van de provincies Groningen, Friesland en Drenthe. De Friezen roken eraan en zagen toen af van deelname, maar de Groningers en Drenten zetten door en eind 1936 kregen de Staten van beide provincies van de regering het groene licht. Op 29 april 1937 werd de oprichtingsakte van de Stichting gepasseerd en werd zij op een plechtige bijeenkomst in het Provinciehuis in Groningen officieel in het leven geroepen. De minister van Economische Zaken, H.C.J.H. Gelissen, sprak in hoogsteigen persoon de installatierede uit. Van Os werd voorzitter van het bestuur en per 1 januari 1938 trad de Delftse werktuigbouwkundige ir. L.H. de Langen aan als directeur. Het doel van de NETO was het bevorderen van de welvaart in Groningen door het geven van voorlichting, het verstrekken van advies, het doen van onderzoek ten bate van de nijverheid en de landbouw en het beoordelen van innovaties. Huisvesting kreeg de NETO voorlopig in enkele lokalen in het souterrain van het Hygiënisch Laboratorium van de Groningse universiteit. De NETO werd gefinancierd door jaarlijkse giften van individuele ondernemingen, Kamers van Koophandel en een aantal gemeenten in de beide provincies, alsook door opdrachtonderzoek voor overheidsorganen of bedrijven. Het eerste onderzoek betrof de kansen van een vlasverwerkende fabriek in Leens, die werk zou moeten bieden aan werkloze landarbeiders (die fabriek ging niet door, maar een paar jaar later kwam er wel een dergelijke fabriek in het Drentse Orvelte). De technologische research werd uitgevoerd door de directeur, en voor de sociaaleconomische vraagstukken werd al meteen een tweede onderzoeker aangetrokken, de in Amsterdam gepromoveerde, maar uit het Groningse Westeremden afkomstige sociograaf Evert Willem Hofstee.⁶²

Toen de NETO eenmaal een feit was, zag Van Os nieuwe kansen. De rapporten van de NETO waren degelijk, maar op directe toepassing gericht en het zou op den duur noodzakelijk zijn ook algemenere achtergrondinformatie te verzamelen over veranderingen in maatschappelijke structuren om gerichte welvaartsbeleid te kunnen blijven voeren. Daarvoor was nauwe samenwerking met de universiteit nodig en dus liet Van Os zich, met al zijn contacten in de noordelijke industrie en bij overheidsorganen, graag inschakelen in het plan van de rechtenfaculteit om onderwijs in de sociologie van de grond te krijgen. Al langer leefde daar het verlangen om de sociologie in het vakkenaanbod op te nemen en in 1937 werd dat verlangen nog sterker omdat men meende in de persoon van Plessner een geschikte docent te hebben.⁶³ De hoogleraar strafrecht M.P. (Maarten) Vrij, die in Amsterdam opgeleid was en daar ook kennis had gemaakt met de sociologie, en die een goede vriend van Plessner was geworden, ijverde er sterk voor. Hij en Van Os formeerden een Comité tot oprichting van een Sociologisch Instituut, dat zich op 15 februari 1938 in de Engelse Zaal aan het belangstellende publiek presenteerde. Van Os en Vrij gaven beiden een lezing waarin ze de bedoeling van de Stichting ‘Sociologisch Instituut’ toelichtten. In de faculteit Letteren en Wijsbegeerte ontmoette dit plan wel enige weerstand – de hoogleraar Oudgermaans J.M.N. Kapteyn voerde aan dat sociologie, dat hij als een variant van de sociale geografie beschouwde, een vak uit de hoek van de letteren, bij zijn faculteit hoorde en niet bij rechten. Maar dit protest was niet sterk genoeg om de plannen van Van Os en Vrij te dwarsbomen. Op 16 juni werd een voorlopig bestuur van de Stichting i.o. samengesteld (met behalve mensen uit de universiteit ook veel mensen uit het bedrijfsleven en de bankensector) en werd ook de doelstelling van het te stichten instituut duidelijk omschreven. Doel was om

[...] in Nederland, maar in het bijzonder in en voor zijne Noordelijke Provinciën, de kennis aangaande de maatschappelijke verschijnselen in het algemeen en die aangaande de maatschappij der genoemde provinciën in het bijzonder, te bevorderen, door het geven van onderwijs in de sociologie, de sociografie daaronder begrepen, aan de Rijks Universiteit te Groningen en het instellen van onderzoekingen op het gebied van beschrijvende of beschouwende maatschappijwetenschap, bij voorkeur betreffende genoemde provinciën, ter hand te nemen en te ondersteunen.

Daarvoor dacht de Stichting i.o. twee docent-onderzoekers aan te trekken, de al aan de NETO verbonden Hofstee en de als privaatchoort wijsgerige antropologie actieve Plessner. Het was de bedoeling voor de laatste een bijzondere leerstoel in het leven te roepen, wat niet alleen het vak sociologie academische status zou geven, maar ook Plessner eindelijk een vaste plek in de universiteit (en een vast salaris) zou bezorgen. Voorlopig zou Hofstee privaatchoort sociografie worden en zou Plessner behalve als privaatchoort wijsgerige antropologie in de letterenfakulteit ook toegelaten worden als privaatchoort sociologie in de rechtenfakulteit. Op 18 oktober 1938 passeerde de akte bij de notaris en was de Stichting een feit, en op dezelfde dag hielden Plessner en Hofstee beiden hun openbare les als privaatchoort. Plessner hield zijn betoog, getiteld 'Over het object en de beteekenis van de sociologie', in het Nederlands, wat de eerste keer was dat hij zich bij een officiële gelegenheid van de Nederlandse taal bediende (Kapteyn, die niet de beroerdste was, had Plessners Duitse tekst in het Nederlands vertaald).⁶⁴

Inmiddels was al het verzoek aan de kroon gedaan om de Stichting bevoegd te verklaren tot het aanstellen van een bijzonder hoogleraar en na advies ingewonnen te hebben bij de Groningse senaat verleende de regering de Stichting inderdaad die bevoegdheid. Dit ondanks opnieuw oppositie uit de hoek van de letterenfakulteit, waar Polak betoogde dat het hier om een ontoelaatbare vermenging van zakelijke en persoonlijke belangen ging, te weten de bevordering van de sociologie en het helpen van een Duitse emigrant. In februari 1939 benoemde de Stichting Plessner tot bijzonder hoogleraar (voor een periode van 5 jaar) en op 28 juni 1939 kwam het Koninklijk Besluit af waardoor die benoeming bekrachtigd werd. Daarmee verleende de regering een vak dat al enige decennia bestond en onder verschillende benamingen gedoceed werd, vooral buiten Groningen, voor het eerst officiële erkenning als academische discipline. Precies vier maanden later zou Plessner zijn inaugurele rede houden. Voor deze gelegenheid liet hij zijn oude Keulse toga naar Groningen transporteren en vermaken. Een maand na zijn oratie werd hij ook opgenomen in de academische senaat en kreeg hij het adviesrecht. Dat was geen automatisme, maar in het geval van Plessner vonden de zittende hoogleraren (met als uitzondering misschien Polak) dat hem dit volkomen toekwam. Een aparte werkplek was er voor hem nog steeds niet. Terwijl Hofstee een bureau had in het gebouw van de NETO (die in 1939 was verhuisd naar een ruimer pand aan de Vismarkt), behield Plessner zijn bureau in het Fysiologisch Laboratorium van Buytendijk.

Terug naar de vraag hoe de universiteit er in de jaren dertig voor stond, of zij voor- of achteruitging. Het antwoord op die vraag wordt niet alleen bepaald door het aantal studenten, het aantal docenten, de materiële infrastructuur of het aantal vakken dat er met of zonder geld van de rijksoverheid gedoceed wordt. Even belangrijk vonden men in Groningen of de universiteit wel een eenheid was, een gemeenschap waarin de leden van de verschillende fakulteiten elkaar werkelijk ontmoetten, ideeën uitwissel-

den en gezamenlijk activiteiten ondernamen. Aan de versterking van de interne cohesie van de universiteit werd in de jaren dertig hard gewerkt. In 1931 honoreerden de vijf faculteiten een verzoek van de hoogleraar filosofie Polak om voor de jongerejaars studenten een deel van de zaterdagmorgen vrij te houden om hen in de gelegenheid te stellen Polaks colleges over algemene wetenschapsleer en algemene werkelijkheidsleer te volgen. Dit was een erkenning van de filosofie als 'algemeene grondwetenschap aller wetenschappen' en was meteen een antwoord 'op de veelgehoorde klacht, als zou de Universiteit niet meer zijn dan vijf vakscholen naast elkaar, waartusschen elk dieper verband zou ontbreken', aldus de rector.⁶⁵ Enkele jaren later besloot de senaat op initiatief van de hoogleraar theologie Aalders om jaarlijks of tweejaarlijks een zogenaamde Interfacultaire Leergang op te zetten, een serie colleges gegeven door Groningse docenten uit de verschillende faculteiten over één thema. De eerste Leergang begon eind 1935 en handelde over 'Causaliteit en vrijheid' (een idee van Vrij). De serie was een groot succes en wie er niet bij geweest was, kon alles later nalezen in een door de firma Wolters uitgegeven boekje. Twee jaar later vond de tweede Interfacultaire Leergang plaats, dit keer over 'Gemeenschap'. Weer kwam er veel publiek opdagen en hoewel de behandeling van de thematiek verre van 'populair' was en de geluidsinstallatie het regelmatig liet afweten, waren de hoogleraren over het algemeen wel tevreden.⁶⁶ Maar ook de studenten droegen de interfacultaire gedachte uit. Op 9 mei 1938 organiseerden de vijf faculteitsverenigingen een algemene debatavond 'over taak, opdracht en zedelijke achtergrond der wetenschap'. Na een algemene inleiding van de hoogleraar Duits Van Stockum hielden studenten uit elk der vijf faculteiten een korte inleiding op het thema.⁶⁷ In zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit maakte rector magnificus K. Sneyders de Vogel expliciet melding van dit initiatief van de studenten, zoals hij ook andere uitingen van het verlangen naar verbinding en saamhorigheid vermeldde:

In de kleine wereld, die de Universiteit vormt, heb ik niettegenstaande de spanning, die ook hier niet ontbreekt, telkens kunnen gewag maken van samenwerking en gemeenschapsgevoel, hetgeen mij het recht geeft de stelling te poneeren, dat geleerdheid en wijsheid elkaar volstrekt niet behoeven uit te sluiten.⁶⁸

De eenheids- en gemeenschapsgedachte hield niet op bij de poorten van de academie. Vanuit de universiteit werd actief meegedaan aan de pogingen van de jonge commissaris der Koningin J. Linthorst Homan (ook curator) om de eenheid in de provincie Groningen te bevorderen. Linthorst Homan had het idee dat de crisis die Nederland doormaakte voor een deel overwonnen kon worden door de tegenstellingen tussen groepen in de samenleving te overbruggen en de onderlinge eenheid te versterken. Op regionaal niveau zou dit makkelijker kunnen dan op nationaal niveau, omdat de mensen in de provincie toch dichter bij elkaar stonden dan op landelijk niveau. Daartoe belegde hij op 8 juli 1938 de eerste Groninger Dag, waar vertegenwoordigers van allerlei gedingen van de Groningse samenleving elkaar konden ontmoeten, in de aula van de universiteit. Rector magnificus Sneyders de Vogel, die erbij was, voelde en beleefde op die dag de diepe verbondenheid van Stad en Ommelanden met de universiteit. Na afloop van de Groninger Dag richtte Linthorst Homan nog de Groninger Gemeenschap op, die voortaan de Groninger Dagen zou organiseren (de tweede vond in 1939 plaats).

In het kader van het eenheidsstreven in Groningen was ook de studie van de volks-cultuur van belang, omdat deze nog altijd de ondergrond vormde voor de samenleving zoals die zich in de twintigste eeuw had ontwikkeld. In de universiteit was de godsdienstfenomenoloog Van der Leeuw de man die de studie van de volkscultuur sterk propageerde. Op 11 maart 1933 had hij de leiding van de 'Dag van de Volkskunde', die toen door het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie in Groningen (en in de drie andere universiteitssteden) werd georganiseerd. De Heymanszaal in het Academieggebouw was tot de laatste plaats bezet en de sfeer werd in niet geringe mate verhoogd door een gezellige oud-Groninger koffietafel die de vereniging Grönneger Sproak had aangericht in haar verenigingsgebouw. De vergadering nam een resolutie aan waarin werd gepleit voor de samenstelling van een volkskundeatlas onder universitaire leiding en Van der Leeuw zelf nam naderhand zitting in de Commissie van Voorbereiding van deze atlas.⁶⁹ Maar ook de studenten lieten zich bekoren door de oude Groningse zeden en gewoonten. Bij de viering van het lustrum van de universiteit in juli 1939 namen de studenten de Groningse volkscultuur als leidraad. Hoogtepunt van het lustrumprogramma was de opvoering van het openluchtspel *Levend Land*, waarin scènes uit het Groninger leven van vroeger tijden werden nagespeeld – een bruiloft, een rijtoer en een boeldag.

Binnen en buiten de universiteit uitte die hang naar saamhorigheid zich ten slotte ook in de uitbundige Oranjefeesten in deze dagen – naar aanleiding van het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard von Lippe-Biesterfeld op 7 januari 1937 en de ge-

Afb. 80 Serenade van de studentenverenigingen voor het huis van de commissaris der Koningin J. Linthorst Homan (rechts), ter gelegenheid van de geboorte van prinses Beatrix, 31 januari 1938. Uit: Kampman, *Door studieband verceed*, 71.

boorte van prinses Beatrix op 31 januari 1938. Nadat de geboorte van de troonopvolgster bekend was geworden, kwamen de hoogleraren bijeen in Hotel Willems en kwamen de studenten een week later met een serenade en een galabal. De Clercke bracht een in Oranje gestoken extra nummer uit. Ook het regeringsjubileum van koningin Wilhelmina begin september 1938 werd gevierd. Rector en assessoren liepen op 6 september mee in het defilé op de Dam in Amsterdam. 'Onvergetelijk [was] het oogenblik,' schreef rector Sneyders de Vogel later, 'waarop wij, teruggekomen in ons eigen Groningen, geschaard voor het smaakvol versierde Stadshuis, des avonds laat, in de regen, nog eenmaal gezamenlijk aanhieven het fiere "Wilhelmus van Nassouwe" en het deemoedige "Mijn schilt ende betrouwen". Wel sterk hebben wij toen de saamhorigheid gevoeld, die ook ons verbindt met Volk en Vorstin.'⁷⁰ Het was alsof in een wereld vol dreiging de Groningers, burgers en buitenlui, hoogleraren en studenten, graag samen wilden schuilen onder de beschermende mantel van het huis van Oranje.

TUSSEN HOOP EN VREES, 1938-1940

De opvolger van Sneyders de Vogel, de natuurkundige Zernike, kreeg op 18 september 1938 de ambtsketen omgehangen toen er in Europa grote spanningen heersten. Hitler maakte aanspraak op dat deel van Tsjecho-Slowakije waar veel Duitstaligen woonden, het Sudetengebied, en er dreigde oorlog als hij zijn zin niet zou krijgen. De crisis werd aan het eind van de maand ternauwernood bezworen door het tekenen van het Verdrag van München, waarbij inderdaad het Sudetengebied bij het Duitse Rijk werd gevoegd. Maar de hoop van de Britse premier Neville Chamberlain dat daarmee de vrede gegarandeerd was ('Peace for our time'), bleek volkomen ijdel. Op 1 september 1939 viel Hitler het ongelukkige Polen binnen, dat ruim twee weken later vanuit het oosten ook werd aangevallen door de Russen. Een nieuwe grote Europese oorlog leek onvermijdelijk. Toen de Duitsers niet ingingen op de eis van het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk om zich terug te trekken en deze twee landen Duitsland op 3 september de oorlog verklaarden, was het zover. Voorlopig hielden de twee geallieerde landen hun kruut nog droog (alleen de Fransen deden even een uitval in het Saargebied), maar die toestand – een oorlog zonder oorlogshandelingen – kon niet eindeloos duren. Een nieuwe grote Europese oorlog zou onvermijdelijk uitbreken. Zernike, die op 18 september 1939 het rectoraat weer overdroeg aan de astronoom P.J. van Rhijn, voelde zich hoogst onzeker. Wij leven 'tussen hoop en vrees', zei hij, 'het wachten [is] op de welhaast onvermijdelijke uitbarsting'.⁷¹

Iemand die al heel lang bang was voor een volgende oorlog, was de psycholoog Brugmans. In 1936 liet hij voor zichzelf in Helpman-Zuid, aan de Hondsruglaan, een villa bouwen, die hij 'Esserkamp' noemde. Deze villa, op het oog in een tamelijk traditionele stijl gebouwd, met elementen van de landelijke bouwstijl, heeft enige bijzonderheden die zeer ongewoon zijn.⁷² De dakkapel is voorzien van een in staal gevat betonnen schuifluik en in de kelder bevinden zich allerlei brandwerende en beschermende constructies, zoals eternieten vloeren en zandbakken, een plaatstalen capsule, een blusinstallatie met waterreservoirs, en een oefenschietbaan. In de kelder zijn ook stalen deuren aangebracht en het toppunt is wel een onderaardse vluchtgang naar de tuin. Het is

duidelijk dat Brugmans de architect, Evert van Linge, opdracht heeft gegeven om een huis te ontwerpen waarvan de bewoners bij een eventuele bomaanval goed beschermd zouden zijn en zelfs bij gedeeltelijke instorting van het gebouw nog naar de tuin zouden kunnen ontsnappen.⁷³ Niet voor niets is het huis van Brugmans wel een bunker-villa genoemd. Kennelijk hield de hoogleraar in 1936 al rekening met een vijandelijke inval en had hij er veel geld voor over om zichzelf tegen bombardementen of beschietingen te beschermen. Paranoia of realisme, wie zal het zeggen?

Iemand die echt reden had om zich zorgen te maken was Brugmans' collega voor filosofie Leo Polak.⁷⁴ Hoewel hij zelf niet meer in de synagoge kwam, voelde hij zich altijd nog sterk verbonden met de Joodse 'stam'. Het opkomend antisemitisme en de toenemende macht van de nationaalsocialisten hadden hem van meet af aan zorgen gebaard. Hij hield de kranten nauwkeurig bij en was uitstekend op de hoogte van wat er in Duitsland gebeurde. In 1936 was hij ook lid geworden van het Comité van Waakzaamheid van anti-nationaal-socialistische intellectuelen, dat in brochures voortdurend waarschuwde tegen het gevaar van het nationaalsocialisme. De passiviteit waarmee op de strapatsen van Hitler en de zijnen werd gereageerd stoorden hem mateloos. Naar aanleiding van de annexatie (Anschluss) van Oostenrijk op 12 maart 1938 schreef Polak twee dagen later in zijn dagboek: 'Veel erger dan de geweldige machtsversterking van 't geboefte [...] is de nu weer blijkende zinledigheid van de massa; de kuddegeest, de aanbidding van succes en overmacht.' Maar tegelijkertijd probeerde hij het dagelijks leven zo veel mogelijk 'normaal' te houden, wat soms tot bizarre dagboekanteekeningen leidde. Polak was een verwoed zwemmer, die in het Helperbad veel deed aan de verbetering van zijn conditie en in 1938 intensief trainde om het duiken goed onder de knie te krijgen. Op 14 november 1938, nog geen week na de Kristalnacht in Duitsland, noteerde hij: 'Ik wil nu een paar ochtenden toch 't ontbreken der (zweef)duiksprongen er bij leren. En crawl etc. Ook tal van joden doodgeslagen, stukgetrapt, neergeschoten – en dan al die duizenden in de martelholen van 't ongedierte.'

Spot was vaak het enige wat Polak tegenover al die gruwelberichten kon zetten. Als op 22 juli 1938 de zwarte Amerikaanse bokser Joe Louis de Duitse kampioen Max Schmeling verslaat, kan Polak zijn leedvermaak niet voor zich houden: 'Schmeling na ruim 2 minuten in 1^e ronde (van de 15) k.o. geslagen door de neger Joe Louis. Dus een "verpletterende nederlaag" i.p.v. de op "negers en joden" gehoopte "arische" zege!' En als de germanist Kapteyn in september 1939 – de oorlog is al uitgebroken – het 'wezen Hitler diepreligieus' noemt, schrijft Polak: '[...] ja inderdaad, een aartsbedrieger en doortrapt huichelaar.' Want voor Polak was het nationaalsocialisme ten diepste slechts een variant van het christendom. 'Het hakenkruis is maar een momentele misgeboorte van het andere kruis, het oude symbool van de Jodenhaat, van de inquisitie, van de voor de perfide Joden biddende heilige kerk.' Met de tijd neemt Polaks vertrouwen dat het nog goed zal komen geleidelijk af. Naar aanleiding van een grote rede van Hitler op 30 januari 1939, waarin deze het nodige zei over de Joden als een 'Europees probleem', vatte Polak de essentie van de rede als volgt samen: 'Joden zullen niet opnieuw van de oorlog profiteren, maar uitgeroeid worden.' Hij begint voorzorgsmaatregelen te treffen. In juli 1939 brengt hij zijn grote collectie kostbare boeken – Polak was een groot bibliofiel – in veiligheid door ze naar Londen te sturen, waar het familiebedrijf van zijn vrouw, Polak & Schwarz Essences, een vestiging had. Een oorlog lijkt hem dan al onafwend-

baar – en hij moet ook komen, omdat alleen ‘op de puinhopen van de Hitlerij’ weer iets goeds kan worden opgebouwd. Als Hitler op 1 september 1939 Polen binnenvalt, opent Polak een nieuw dagboekdeeltje met de woorden: ‘Moge de wereld door deze miljoenen offers althans van het duitse rasplunderdom verlost worden.’

De oorlog verstoorde opnieuw het gewone academische leven, nog voordat hij werkelijk begonnen was. Op 24 augustus 1939 kondigde de regering een voormobilisatie af en op 28 augustus volgde een algehele mobilisatie. Veel studenten werden onder de wapenen geroepen en ook enkele docenten kregen de opdracht zich bij de troepen te voegen. De lector geologie Kuenen moest zich als kapitein-waarnemer bij de luchtmacht melden en de medici L.D. Eerland en Buytendijk werden bij de geneeskundige dienst ingeschakeld. Eerland (de hoogleraar heelkunde) kon halverwege september al weer naar Groningen terugkeren, maar Buytendijk bleef onder de wapenen – al kon hij wel college blijven geven op zijn verlofdagen. Ook voor de vele medische studenten werd een oplossing gevonden toen Nederland niet bij de oorlog betrokken leek te worden. Ze konden terugkeren naar Groningen, maar werden daar in kazernes gelegerd en in militair verband – en in uniform – naar de klinieken en laboratoria gebracht om er colleges te volgen. Toch liep het aantal studenten in Groningen ten gevolge van de mobilisatie flink terug, van 1008 in 1938-1939 naar 937 in 1939-1940.

Zou Nederland bij de oorlog betrokken raken of zou het land net als in 1914 uiteindelijk gespaard blijven? En wat voor een oorlog zou dat worden? De filosoof Plessner hield daarover op 28 oktober 1939 zijn oratie als bijzonder hoogleraar sociologie, getiteld ‘De huidige verhouding tusschen oorlog en vrede’. Hij betoogde daarin dat de traditionele strikte onderscheiding tussen oorlog en vrede sinds de wereldoorlog van 1914-1918 geleidelijk was losgelaten, net als het onderscheid dat tussen de burgermaatschappij en het leger.⁷⁵ Dat leek een perfecte beschrijving van de toestand die na september 1939 in West-Europa was ingetreden: een oorlog die geen oorlog was. Maar in de winter van 1939-1939 en in het daarop volgende voorjaar waren er regelmatig momenten waarop de oorlog werkelijk leek uit te breken en een Duitse inval in Nederland op handen leek. Op 11 november 1939 klonk er in Groningen luchtalarm, werden de telefoonverbindingen plotseling verbroken en voerde de burgemeester tot diep in de nacht crisisberaad in het stadhuis. Die paniek ging voorbij, maar op 20 januari 1940 was er weer even die plotselinge dreiging. In Groningen werden de collega’s goed geïnformeerd door de hoogleraar interne geneeskunde Polak Daniels, die bij het Rode Kruis in Den Haag gedetacheerd was en in de regeringsstad goed op de hoogte was van alle diplomatieke en militaire verwickelingen. Op 9 april, de dag waarop de Duitsers Noorwegen aanvielen en Denemarken veroverden, belde Polak Daniels de filosoof Polak in Groningen op met de mededeling dat het nu echt ‘zeer dringend’ was. Polak aarzelde geen moment en ging nog met de laatste trein met zijn gezin naar Amsterdam – achter de Waterlinie meende hij voorlopig veilig te zijn. De volgende dag leek het gevaar echter al weer geweken en keerde Polak terug naar Groningen. Zijn vrouw en kinderen liet hij voor de zekerheid nog even in Amsterdam.⁷⁶ Het werd steeds moeilijker om te geloven dat Nederland net als in 1914 de dans zou ontspringen.

12 IN DE OUDE BEDDING: BESTUURLIJKE EN MATERIËLE INFRASTRUCTUUR II

Wetenschap en hoger onderwijs zijn niet gratis. Bovendien nemen naarmate de wetenschap zich verder ontwikkelt en het aantal studenten verder oploopt, de kosten alleen maar toe. Maar de bezuinigingen in de jaren twintig en dertig maakten het de Groningse universiteit moeilijk om zich aan te passen aan de stormachtige ontwikkeling van de wetenschap en om de toename van het aantal studenten, die tijdens de wereldoorlog was begonnen, goed op te vangen. Het nieuwe moest zich dus een weg zoeken in de oude bedding en dat was niet altijd makkelijk. Het knelde en het schuurde soms. Hoe loste de Groningse universiteit dat op? Kon het universitaire bestuur ervoor zorgen dat de materiële infrastructuur van de universiteit op orde bleef?

HET BEVOEGD GEZAG: DE MINISTER EN DE CURATOREN

Aan de wijze waarop de universiteit in de jaren tijdens de wereldoorlog en daarna bestuurd werd, veranderde niets.¹ Terwijl het college van curatoren de contacten onderhield met de rijksoverheid en verantwoordelijk was voor het beheer van de gebouwen en de voorzieningen, en daarnaast ook nog stevig vertegenwoordigd was in de commissie van beheer van het Academisch Ziekenhuis, beraadslaagde de senaat onder leiding van de rector magnificus over onderwijs en wetenschap. Wat wel veranderde was dat vanaf 1918 het hoger onderwijs niet meer viel onder het ministerie van Binnenlandse Zaken, maar onder het nieuwe ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.

De wens om een aparte minister voor het onderwijs te hebben, leefde al in de eerste helft van de negentiende eeuw, maar de meeste politici in Den Haag wilden er niet aan.² Het ministerie van Binnenlandse Zaken kende een aparte afdeling voor onderwijs, kunsten en wetenschappen, en dat moest voldoende zijn. Dat die afdeling in 1875 gesplitst werd in een afdeling voor onderwijs en een voor kunsten en wetenschappen, was al heel wat. De afdeling voor onderwijs groeide langzaam tot een omvang van 21 ambtenaren in 1910 en daarbij bleef het voorlopig. Naarmate de klachten over het gebrek aan samenhang in het onderwijsgebouw luider werden, groeide echter ook de behoefte aan een apart ministerie. De Ineenschakelingscommissie, met de germanist Sijmons in haar midden, pleitte er in haar rapport uit 1910 nadrukkelijk voor, en de Staatscommissie voor het onderwijs (de 'Bevredigingscommissie'), die in eind 1913 onder leiding van het Groningse Kamerlid Dirk Bos aan het werk werd gezet om een definitieve oplossing voor de schoolstrijd te bedenken, uitte eveneens die wens. De aanstaande gelijke behandeling van bijzonder en openbaar onderwijs zou veel wetgevend en adminis-

Afb. 81 De eerste minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen ds. J.Th. de Visser, 1918. Collectie Het Geheugen van Nederland, naar een foto in Het Leven, 1918.

Afb. 82 De Onderwijsraad, het in 1919 opgerichte adviesorgaan van de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Collectie Het Geheugen van Nederland. Zittend, derde van rechts prof. Barend Sijmons, staande op de tweede rij, vijfde van rechts prof. G. Scheltema.

tratief werk met zich meebrengen. Uiteindelijk ging minister-president Cort van der Linden in 1917 overstag, maar hij liet de uitvoering liever over aan zijn opvolger. Alleen de CHU was toen nog tegen. Maar toen het er naar uitzag dat de beoogde opvolger van Cort van der Linden de katholieke edelman Charles Ruys de Beerenbrouck was, die als minister van Binnenlandse Zaken ook verantwoordelijk voor Onderwijs zou worden, maakte CHU-voorman De Savornin Lohman een draai. Hij ging akkoord met een zelfstandig ministerie van Onderwijs, mits dat zou worden geleid door een protestant. Zo werd de CHU-politicus en voormalig predikant J.Th. de Visser bij KB van 25 augustus 1918 de eerste minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Hij aanvaardde zijn ambt op 26 september en hij had grote ambities.

Het nieuwe ministerie van kreeg voorlopig onderdak in het gebouw van Binnenlandse Zaken aan het Binnenhof. De minister was politiek verantwoordelijk, maar de zakelijke leiding lag in handen van de secretaris-generaal, jhr. C. Feith. Hoofd van de afdeling Hoger Onderwijs was de referendaris A.J.L. van Beeck Calkoen. Het ministerie telde in totaal 71 ambtenaren, die meteen een groot aantal maatregelen gingen voorbereiden, van een betere salarisregeling van het onderwijzend personeel tot een nieuw Academisch Statuut. Verder stuurden ze in de loop der jaren steeds meer circulaire en mededelingen naar de universiteit, het begin van de moderne onderwijsbureaucratie. Om hem op pedagogisch en organisatorisch vlak te adviseren installeerde de minister op 23 juni 1919 de Onderwijsraad. Dit was eveneens een oud idee van de Ineenschakelingscommissie, en Sijmons, die zich er persoonlijk sterk voor had gemaakt, werd prominent lid van de Onderwijsraad. Hij werd voorzitter van zowel de tweede als de vierde afdeling (voor respectievelijk het middelbare en het technische onderwijs) en ondervoorzitter van de hele raad (in 1921 zelfs voorzitter).³ Dit waren de instanties en mensen

TABEL 13 MINISTERS VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IN DE JAREN 1918-1940

Dr. J.Th. de Visser (CHU)	26 september 1918-3 augustus 1925
Mr. V.H. Rutgers (ARP)	4 augustus 1925-8 maart 1926
Mr. M.A.M. Waszink (RKSP)	8 maart 1926-10 augustus 1929 in de periode 10 november 1927-31 januari 1928 wegens ziekte vervangen door mr. J.B. Kan (minister van Binnenlandse Zaken, partijloos liberaal)
Mr. J. Terpstra (ARP)	10 augustus 1929-26 mei 1933
Mr. H.P. Marchant (VDB)	26 mei 1933-18 mei 1935
Dr. J.R. Slotemaker de Bruïne (CHU)	18 mei 1935-25 juli 1939
Dr. B.J.O. Schrieke (partijloos liberaal)	27 juni 1939-10 augustus 1939
G. Bolkestein (VDB)	10 augustus 1939-3 september 1940

CHU = Christelijk-Historische Unie; ARP = Antirevolutionaire Partij; VDB = Vrijzinnig Democratische Bond; RKSP = Rooms-Katholieke Staatspartij.

Afb. 83 Vergadering van het college van curatoren in 1914. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Van links naar rechts: mr. H. Binnerts, jhr. mr. dr. E. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, mr. C.C. Geertsema (president-curator), jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman, mr. J. Linthorst Homan sr. en mr. B. ten Bruggen Cate (secretaris).

met wie de Groningse curatoren vanaf nu te maken kregen. De minister zelf kwam voor het eerst naar Groningen op 26 april 1921, vergezeld van de heren Feith en Van Beeck Calkoen. Hij liet zich op die zaterdag informeren over de Groningse universiteit, ging op zondag voor in een godsdienstoefening in de zaal voor nieuwe letteren (de Engelse Zaal) en bezocht op de maandag daarna enkele bezienswaardigheden buiten de stad, zoals de Menckemaborg en de Fraelymaborg. Hij was immers ook minister van Kunsten en was als zodanig verantwoordelijk voor het monumentenbeleid.⁴

Het college van curatoren onderging in deze periode weinig veranderingen.⁵ Nog steeds kwamen de curatoren merendeels voort uit adellijke of patricische geslachten, hadden zij een juridische opleiding en vervulden zij hoge bestuurlijke of politieke functies op provinciaal en landelijk niveau. Wel ging de gemiddelde leeftijd van deze beroepsbestuurders drastisch omlaag, van 75 jaar in 1920 naar 52 in 1940. In het college uit 1920 zat bijvoorbeeld De Savornin Lohman, die toen al 83 was, terwijl in het college uit 1940 de commissaris der Koningin J. Linthorst Homan zat, die op dat moment nog maar 37 was (en hij was al in 1934 benoemd).⁶ Verder valt op dat er na de wereldoorlog steeds minder curatoren waren die hun opleiding in Groningen hadden genoten, in 1935 zelfs niemand. Kennelijk wilde de minister – nu de minister van OKW – dat de curatoren zich zouden gedragen als vertegenwoordigers van de minister bij de universiteit, eerder dan als vertegenwoordigers van de universiteiten bij de minister. Kras is

echter wel het geval van curator J.P. Fockema Andreae. Als burgemeester van Utrecht was hij ook president-curator van de Utrechtse universiteit geweest, maar toen hij in 1933 commissaris der Koningin in Groningen werd, benoemde de minister hem meteen tot president-curator van de Groningse universiteit, terwijl Utrecht en Groningen toch regelmatig elkaars concurrent waren als het om het benoemen of behouden van hoogleraren ging. Dat dit merkwaardig was, begreep Fockema Andreae zelf ook wel, maar in een interview verklaarde hij ietwat raadselachtig: 'Het zal een eerlijke strijd tegen elkaar zijn.'⁷ Verder durfde niemand er wat van te zeggen.

Kritiek op de samenstelling en de handelwijze van het college van curatoren was er in Groningen niet. Tijdens de voorbereiding van de lustrumfeesten van 1914 was er in de senaat enig ongenoegen geweest over de opstelling van vooral president-curator Geertsema, die rijksbouwkundige Vrijman zijn gang maar liet gaan bij de decoratie van de aula, maar tijdens en na de wereldoorlog was van kritiek niets meer te merken. Geertsema kon zelfs rekenen op een waardering die verder ging dan de gebruikelijke pluimstrijkerij in bestuurlijk Nederland. Toen hij in 1918 vierde dat hij vijftig jaar daarvoor gepromoveerd was, ontving hij van de senaat een gekalligrafeerde, in het Latijn gestelde oorkonde die gevoelens van hoogachting en bewondering moest uitdrukken. Geertsema beschikte, aldus de rector magnificus, over een onveranderlijke liefde voor de universiteit en een onvermoeibare werkkraft, 'een zeldzaam en benijdenswaardig voorrecht op een leeftijd die ... eenigszins gevorderd raakt' (Geertsema werd dat jaar 74 jaar). Bij zijn tachtigste verjaardag op 9 juni 1923 bood de senaat hem ook nog eens een door Isaac Israëls geschilderd portret aan, dat een plaats kreeg in de curatorenkamer in het Academiegebouw. En toen hij op 19 oktober 1928 in het Duitse Wiesbaden overleed, werd in Groningen de dag daarna al een academische rouwzitting gehouden. Bij de begrafenis op de Zuiderbegraafplaats op 24 oktober was de hele senaat aanwezig.⁸ Niet minder geliefd was De Savornin Lohman. Toen deze in 1920 bij een uitvoering van het studententoneel verscheen, werd hij onthaald op een spontane ovatie van de studenten. Na zijn dood op 11 juni 1924 brachten familieleden, vrienden en vereerders geld bij elkaar om een borstbeeld van hem te laten maken. Dat marmeren beeld, van de hand van de beste Nederlandse beeldhouwer van dat moment, Toon Dupuis, kreeg een plek in het trappenhuis van het Academiegebouw, waar het nog steeds staat.⁹ Het was een eer die een 'gewone' curator maar zelden te beurt viel. Maar men wist dat de oude staatsman achter de schermen veel voor de Groningse universiteit had gedaan. Zo schreef men het aan zijn invloed toe dat de bezuinigingsronde die men net achter de rug had in Groningen niet veel schade had aangericht.

Toch was er in den lande wel kritiek op de bestuurlijke leiding van de universiteiten en speciaal de rol van de curatoren. Huizinga schreef er in 1922, op basis van zijn ervaringen in Groningen en Leiden, een artikel over in *De Gids*.¹⁰ Complimenteus was hij bepaald niet. Hij betreurde het dat van de autonomie van de oude universiteit niet veel was overgebleven en dat door de dubbele bestuursstructuur (college van curatoren naast senaat) de eenheid van de universiteit soms ver te zoeken was. De universiteit vergeleek hij met een bedrijf zonder directie en met uitsluitend een raad van commissarissen – bestaande uit mensen die geheel in beslag genomen worden door hun hoge functies elders en die ook niet per se deskundig zijn op het betreffende terrein. Van zo'n college gaat niets uit. Het is te zwak om werkelijk iets tot stand te brengen, maar

TABEL 14 DE LEDEN VAN HET COLLEGE VAN CURATOREN IN GRONINGEN, 1914-1945, MET HUN MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIE EN OPLEIDING

1894-1928	C.C. Geertsema, cdK Groningen, rechten Groningen, pc 1904-1928
1900-1928	Jhr. E. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, burg. Groningen, rechten Groningen
1901-1921	H. Binnerts, lid Provinciale Staten Friesland, rechten Leiden
1903-1923	Jhr. A.F. de Savornin Lohman, minister, lid Eerste Kamer, rechten Groningen
1904-1917	J. Linthorst Homan, cdK Drenthe, rechten Groningen
1917-1932	J.T. Linthorst Homan, cdK Drenthe, rechten Groningen
1922-1945	J.E. van Welderen baron Rengers, lid Eerste Kamer, Provinciale Staten Friesland, landbouwkunde Halle, pc 1937-1945
1923-1929	W.L. baron de Vos van Steenwijk, lid Eerste Kamer, rechten Leiden
1928-1930	Jhr. L.H.N. Bosch ridder van Rosenthal, burg. Groningen, rechten Leiden en Utrecht
1928-1933	Jhr. A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, cdK Groningen, rechten Groningen, pc 1928-1933
1930-1934	Jhr. J.W.H. Rutgers van Rozenburg, lid Tweede Kamer, rechten Utrecht
1931-1935	H.P.J. Bloemers, burg. Groningen, biologie Utrecht (niet voltooid)
1932-1945	R.H. baron de Vos van Steenwijk, cdK Drenthe, rechten Leiden
1933-1937	J.P. Fockema Andreae, cdK Groningen, rechten Leiden, pc 1933-1937
1935-1939	Jhr. D.J. de Geer, minister, rechten Utrecht
1935-1951	P.W.J.H. Cort van der Linden, burg. Groningen, rechten Leiden
1937-1941	J. Linthorst Homan, cdK Groningen, rechten Groningen
1940-1945	E.J. Beumer, voorzitter Centrale Raad van Beroep Utrecht, rechten Utrecht

Bron: Jensa en De Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs*, 113-114. (burg. = burgemeester, cdK = commissaris der Koningin, pc = president-curator, van wie de naam ook cursief afgedrukt is).

als kussen tussen regering en hoogleraren is het wel in staat goede initiatieven die uit de universiteit voortkomen te smoren:

De universiteit heeft met de regeering geen onmiddellijk contact, en het gevolg is, dat er nimmer sprake is van een werkelijke, bewuste universitaire politiek. Want de curatoria staan te zeer buiten de universiteit, zijn te weinig doordrongen van hetgeen er eigenlijk in de universiteit omgaat, te weinig thuis in de sfeer der academische wetenschap, om in waarheid haar orgaan te zijn.¹¹

Dat blijkt keer op keer, aldus Huizinga, bij de benoeming van nieuwe hoogleraren. De faculteit doet haar uiterste best om de beste kandidaat te selecteren, om vervolgens te merken dat curatoren er soms toch anders over denken, een ander op de eerste plaats zetten en niet eens de moeite nemen de redenen te openbaren waarom zij van het oordeel van de werkelijk deskundigen zijn afgeweken. De oplossing zag Huizinga naar Anglo-Amerikaans model in het samengaan van het bureau van curatoren met dat van de senaat en de vorming van een nieuw soort universiteitsbestuur. Hij stelde voor de

leiding van de universiteit in handen te leggen van een fulltime president-curator, die het effectieve hoofd van de universiteit zou zijn, en de rector magnificus, als de zuiver representatieve vertegenwoordiger van de universiteit, op te nemen in het curatorium, zonder enige administratieve taken. Van de drie andere leden van het nieuwe curatorium zou de minister er twee aanwijzen en de derde zou door en uit de senaat gekozen worden. Zo zouden de curatoren als het ware de universiteit in getrokken worden, zonder aan de leiband van de hoogleraren te lopen. Het is niet moeilijk hierin de contouren te zien van het college van bestuur zoals dat uiteindelijk na de invoering van de Wet Universitaire Bestuurshervorming in 1970 gestalte zou krijgen. Maar Huizinga was er een halve eeuw te vroeg mee en voorlopig bleef alles bij het oude.

Een kleine tien jaar later raket de Utrechtse chemicus Kruyt in zijn veelbesproken brochure *Hooge School en Maatschappij* de kwestie van de samenstelling en de taken van het college van curatoren weer op. Om een universiteit te krijgen die door onderzoek en onderwijs werkelijk in alle intellectuele behoeften van de maatschappij voorziet, dient er een 'duurzaam contact' te zijn tussen de universiteit en de samenleving, aldus Kruyt. Het college van curatoren zoals dat toen was samengesteld leek hem daartoe niet geschikt. Het is immers een uitsluitende toezieende, ambtelijke instantie die alle initiatief moeten overlaten aan faculteit en senaat (of de minister). Er was een ander bestuurscollege nodig, niet bestaande, zoals op dat moment, uit alleen hoge ambtenaren en juristen, maar ook uit industriëlen, kooplieden, bankiers, landbouwspecialisten en vertegenwoordigers van de middenstand en de arbeiders. 'Dit college zal in *geregeld mondeling overleg* [curs. Kruyt] met dat van Rector en Assessoren der Universiteit de algemeene leiding moeten uitoefenen en de toekomst voorbereiden.'¹² Kruyt ging dus niet zo ver als Huizinga, die het college van curatoren en het bureau van de rector wilde laten fuseren, maar hij ging wel een eind in die richting.

Ook Kruyts kritiek op de bestuurlijke structuur van de universiteit maakte weinig los, zeker niet in Groningen. De Groningers zagen het college van curatoren als een effectief schild tegen te veel Haagse bemoeizucht. De enige kritiek die in Groningen te beluisteren viel, en dan nog wel heel gedempt, gold in 1939 de benoeming van baron Rengers tot president-curator. Deze landbouwondernemer en lokaal bestuurder uit Friesland woonde ver weg op het landgoed Epemastate bij Ijsbrechtum (ten westen van Sneek) en kwam niet eens elke week naar Groningen om universitaire zaken af te handelen. Rector magnificus Sneyders de Vogel was daar in 1938, toen hij het in het overzicht van de lotgevallen van de universiteit vermeldde, niet gelukkig mee.¹³ Hij zou graag regelmatig met de president-curator overleggen, maar vreesde nu, zo valt tussen de regels door te lezen, dat deze nog meer dan zijn voorgangers de zaken door de secretaris van curatoren zou laten afhandelen en dat daardoor deze ambtenaar, een ondergeschikte werknemer eigenlijk, de spil zou worden waarom het universitaire leven zou draaien.

HET BUREAU VAN CURATOREN

Die vrees was terecht, want door allerlei ontwikkelingen was de secretaris van curatoren toch al de centrale figuur in het academisch bedrijf geworden. Alleen al door de

groei van de universiteit nam de administratie sterk toe; de salarisuitbetaling verliep bijvoorbeeld via het bureau van curatoren en met het toenemen van het aantal personeelsleden (in steeds meer verschillende functies) nam dat werk natuurlijk ook toe. Verder zond het nieuwe ministerie van OKW steeds meer circulaire en voorschriften de wereld in, die allemaal via het bureau van curatoren verwerkt moesten worden. Ook werd de financiële administratie van de universiteit door de invoering van de Comptabiliteitswet 1927 een stuk ingewikkelder.¹⁴ Ten slotte kwam er door een ministeriële beschikking van 23 december 1929, die de administratie van de onderdelen van de universiteit centraliseerde, in het bureau van curatoren nog meer werk op de schouders van de secretaris en zijn stafleden. Op zichzelf waren de invoering van de Comptabiliteitswet (voor het eerst toegepast bij de begroting voor 1929) en de centralisatie van het beheer van de universitaire instellingen goede maatregelen. Een uniforme regeling van de rijksfinanciën had al heel lang op zich laten wachten en was door de toename van het aantal overheidstaken alleen maar belangrijker geworden, terwijl het overhevelen van administratieve taken van de beheerders van de instituten en klinieken naar de secretaris van curatoren die beheerders, meestal hoogleraren, bevrijdde van een almaar zwaarder wordende bureaucratistische last. Zo hadden ze meer tijd voor hun eigenlijke werk, dat wil zeggen onderwijs en onderzoek. Maar het gevolg was wel dat de centrale bureaucratie van de universiteit sneller groeide dan de universiteit als geheel.¹⁵

Dat alles betekende dat het werk van het bureau van curatoren niet meer op dezelfde voet kon worden voortgezet. De onder zijn ondergeschikten populaire secretaris Ten Bruggen Cate, die al sinds 1896 de curatoren terzijde stond, regelde de zaken van de universiteit vanuit zijn advocatenkantoor aan het Emmaplein. Daar hield hij elke werkdag spreekuur van één tot twee uur. Daar zaten de ook de klerk en de schrijfster die het hele personeel van het bureau vormden. Maar met ingang van 1 januari 1920 kwam daar een nieuwe kracht bij, de ‘ambtenaar voor de administratie’ die spoedig bevorderd werd tot administrateur. Deze werd speciaal aangetrokken voor de financiële huishouding van de universiteit. De eerste administrateur was A. van Egmond, die al sinds 1902 amanuensis was bij het Zoölogisch Laboratorium van de Groningse universiteit.¹⁶ Gezien de toenemende werkzaamheden van het bureau van curatoren (en met het oog misschien ook op het naderende pensioen van Ten Bruggen Cate) werd het hele bureau in 1929 naar het Academiegebouw verplaatst. Er werd in de toren aan de westzijde van het gebouw een lift aangebracht en op de tweede verdieping werd een kantoor ingericht. Vanaf 1 januari 1930 zetelde Ten Bruggen Cate op die plek, klaar om zijn werk aan zijn opvolger over te dragen. Op 1 oktober 1930 ging hij met pensioen – hij was inmiddels zeventig geworden – en zijn opvolger was de jonge jurist en advocaat H.J. Reinink. Tot oktober 1933 bleef Ten Bruggen Cate nog aan als secretaris van de commissie van beheer van het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis, maar toen droeg hij ook die (overigens niet geringe) werkzaamheden over aan Reinink.¹⁷

Hendrik Jan Reinink was geen onbekende in het Groningse academische milieu. Hij was een geboren en getogen Groninger; zijn vader was er leraar, directeur van het Doofstommeninstituut en enige jaren wethouder geweest. Reinink jr. had vanaf 1920 rechten gestudeerd in Groningen en in het studentencorps menige functie vervuld: preses van de almanakredactie, kroegpreses en rector (van 1923 tot 1924). Van 1925 tot 1928

Afb. 84 Mr. H.J. Reinink, secretaris van curatoren 1930-1939. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

had hij zijn studie gecombineerd met een baan als leraar staatswetenschappen aan de Rijks HBS. Daarna was hij naar Amsterdam vertrokken, waar hij zich vestigde als advocaat en procureur. Op 25 juni 1929 was hij nog wel cum laude bij de econoom Bordewijk in Groningen gepromoveerd op het proefschrift *Geld en ruilmiddel*. Maar Groningen trok aan hem. Toen in de loop van 1930 het secretariaat van het Groningse college van curatoren vrijkwam, solliciteerde Reinink, en vanwege zijn goede contacten in de stad en zijn prettige omgang met mensen werd hij aangenomen. Of het toen al bekend was dat hij ‘op de penning’ was, en of dat in zijn voordeel was, is niet duidelijk.¹⁸

Terwijl zijn voorganger, Ten Bruggen Cate, nog alle gelegenheid had gehad om aan de uitbouw van de Groningse universiteit te werken, was het voor Reinink vooral zaak te behouden wat er was. Wat precies zijn aandeel in het gevecht om het behoud van de Groningse universiteit in haar bestaande vorm is geweest, valt moeilijk te bepalen, maar het resultaat was positief. Reinink was daarnaast in staat de werkzaamheden van zijn bureau nog wat uit te breiden. Behalve dat hij er ook het secretariaat van de commissie van beheer van het ziekenhuis bij kreeg, werd in februari 1936, midden in de crisistijd, aan zijn bureau ook nog het nieuwe Academisch Bemiddelingsbureau verbonden, dat zich inspande om Groningse afgestudeerden aan een baan te helpen.¹⁹ Het departe-

ment had de senaat een brochure van de University of Cambridge over een dergelijk ‘appointment board’ gestuurd, die al sinds 1902 functioneerde, en in Groningen vond men het wel een goed idee. Naast een al bestaand landelijk functionerend plaatsingsbureau werd nu ook een plaatselijk bureau opgericht. Alumni van de Groningse universiteit die een leidende functie in bedrijven of kantoren bekleedden, werden aangeschreven wanneer zich een afgestudeerde aandiende die op zoek was naar een baan – of omgekeerd. Reinink werd voorzitter van dit bureau, maar hij besteedde de feitelijke werkzaamheden uit aan een secretaris, de jonge jurist Jacobus Leonardus Hendrik Cluysenaer.²⁰

De centralisatie van het financiële beheer van de universiteit veroorzaakte op het bureau van curatoren wel enige problemen. De administrateur Van Egmond, die trouwens de vader was van de tweede pedel, was niet opgewassen tegen de toenemende complexiteit van de financiële administratie en bleek bovendien een stokebrand. Hij probeerde de vorige secretaris, Ten Bruggen Cate, in een kwaad daglicht te plaatsen, stookte personeelsleden tegen de nieuwe secretaris op en schond regelmatig zijn ambtgeheim. Dat leidde uiteindelijk tot zijn ontslag – eervol omdat hij al zolang in dienst was geweest – en wel met ingang van 16 maart 1937. Zijn taken werden tijdelijk waargenomen door de klerk mej. A.M. Spanjer, totdat op 1 april 1937 de chef van de universitaire plantsoendienst E.J. Janssen van ’t Laar als de nieuwe administrateur aantrad. Deze had veel administratieve ervaring opgedaan als secretaris-penningmeester van het sanatorium voor dronkzuchtigen Hooghullen en als assistent van de landbouwconsulent in Groningen en bleek uitstekend voor zijn taak berekend.²¹

Twee jaar later vertrok secretaris Reinink naar het ministerie van okw in Den Haag, waar hij de opvolger werd van Van Beeck Calkoen als chef van de afdeling Hoger Onderwijs. Opvolger werd de bovengenoemde Cluysenaer, die met ingang van 1 november 1939 secretaris van het college van curatoren werd. Het was allemaal heel snel gegaan: Reinink was bij Koninklijk Besluit van 1 juni 1939 in Den Haag benoemd, Cluysenaer promoveerde op 4 juli daaropvolgend in Groningen bij de criminoloog Vrij op het proefschrift *Daderschap*, en op 27 juli verscheen het Koninklijk Besluit waarbij Cluysenaer tot opvolger van Reinink werd benoemd. Kennelijk was hij goed bevallen als rechterhand van Reinink op het Academisch Bemiddelingsbureau. Maar de naam Cluysenaer had in Groningen sowieso een goede klank. Vader O.J. Cluysenaer had van oktober 1933 tot Pasen 1934 het college strafrecht van Vrij overgenomen toen deze door ziekte verhinderd was zijn taak uit te oefenen (in deze tijd had Cluysenaer sr. de overstap gemaakt van de arrondissementsrechtbank in Winschoten naar het gerechtshof in Leeuwarden). De jonge Cluysenaer had rechten gestudeerd in Groningen en was in zijn studentenjaren prominent lid geweest van *Vindicat*. In 1931 was hij verkozen tot kroegcommissaris en in november 1932 tot rector van het corps. Zijn politieke oriëntatie spreekt enigszins uit het feit dat hij daarnaast tweede secretaris was van de Groningse afdeling van het Dietsch Studenten Verbond. Ook was hij Gronings vertegenwoordiger van de Economische Studenten Organisatie, die klaarstond om bij stakingen de continuïteit van de vitale delen van de Nederlandse economie te verzekeren, een groepering die ontstaan was na de mislukte revolutiepoging van Troelstra in 1918. Deze Cluysenaer werd nu de nieuwe secretaris van curatoren. Hij was ambitieus, rechtlijnig en toegewijd aan de universiteit, allemaal kwaliteiten om een waardige opvolger van Reinink te kunnen worden.

HOEDERS VAN DE KLASSIEKE UNIVERSITEIT: SENAAT EN RECTOR

Terwijl in het bestuurlijke krachtenveld van de Groningse universiteit de secretaris van het college van curatoren steeds belangrijker werd, nam de betekenis van de senaat en zijn voorzitter, de rector magnificus, langzaam af. Hoewel de hoogleraren zichzelf koning in hun eigen kliniek of laboratorium waanden, werd er steeds minder nota genomen van hun gemeenschappelijk besogne, de senaat, en werd het rectoraat steeds meer een zuiver ceremoniële, representatieve functie.

Op papier hadden de senaat en de rector belangrijke bevoegdheden en deze waren sinds 1876 onveranderd gebleven. Het *jus promovendi*, het recht om het doctoraat te verlenen, was het onderscheidende kenmerk van de universiteit en dat recht lag bij de senaat. De rector zat daarom alle promoties voor. Maar in de praktijk was de promotie eigenlijk een facultaire aangelegenheid geworden. Er waren nog steeds twee soorten promoties. De vroeger gebruikelijke soort was de publieke promotie, waarbij de promovendus ten overstaan van de senaat zijn proefschrift verdedigde en waarbij de rector verder iedereen die de wens daartoe te kennen gaf tot de oppositie kon toelaten. Daarnaast was er de private promotie, waarbij de promovendus zijn proefschrift verdedigde tegen bedenkingen van alleen hoogleraren uit de betreffende faculteit en waarbij enkel de rector de andere faculteiten representeerde. De publieke promotie kwam steeds minder voor. Wel waren er in het jaar 1922-1923 opeens zes promovendi die ervoor kozen in het openbaar te promoveren, maar dat had bijzondere redenen. Na de invoering van het nieuwe Academisch Statuut was het ook mogelijk geworden na een opleiding in de moderne talen te promoveren en tijdelijk werden daarom ook bezitters van mokten in die talen in de gelegenheid gesteld te promoveren. Zes studenten moderne talen maakten daar gebruik van. Zij kozen toen voor de publieke promotie omdat bij die promotie ook de lectoren in de moderne talen, die een zo groot aandeel hadden gehad in hun opleiding, deel konden nemen aan de oppositie. De rector stelde bij elk van die zes promoties wel de vraag of buiten de aanwezige hoogleraren en lectoren iemand uit het publiek met de promovendus van gedachten wilde wisselen, maar in geen van deze gevallen meldde zich iemand. Die zes publieke promoties onderscheidden zich in geen enkel opzicht van de private promoties. De rector had in 1923 een private promotie voorgezet met tachtig toehoorders, en een publieke met slechts twee!²² De private promotie was dus de norm geworden en daarmee een aangelegenheid van alleen de betrokken faculteit. De hoogleraren van die faculteit vormden bij zo'n promotie nog wel pro forma nog een commissie van de senaat (de reden dat de rector de promotie voorzat), maar eigenlijk was dat een fictie: niet de hele senaat, maar enkel de betrokken faculteitsleden verleenden het doctoraat.

Ook de rector was op papier een gewichtig figuur. De studenten schreven zich bij hem in, hij gaf elk jaar bij de overdracht van het rectoraat een overzicht van de lotgevallen van de universiteit (en mocht daarbij geheel zijn eigen inzicht volgen en daarom ook in dat verslag zijn visie geven op het reilen en zeilen van de universiteit) en hij stond in rechtstreeks contact met de minister, die hem buiten de senaat om advies kon vragen. De rector kon tot slot ook nog het tuchtrecht over de studenten uitoefenen. Bij dat laatste moet men zich echter niet te veel voorstellen. Van de eigen rechtspraak van de universiteit uit het ancien régime was niets over; de studenten waren niet meer

onttrokken aan de gewone burgerlijke rechtspraak. Had een student iets misdaan, dan kon de rector hem niet tegen de politie en justitie beschermen. In minder erge gevallen, waarbij de student niets strafbaars had gedaan maar zich wel onbetamelijk of onwaardig had gedragen, kon de rector hem echter berispen en eventueel zelfs van de universiteit verwijderen (in de laatste geval moest wel de senaat dat besluit sanctioneren). De gedachte daarachter was dat studenten als de toekomstige leiders van de natie aan hogere morele standaarden moesten voldoen dan gewone burgers. Maar toegepast werd dat tuchtrecht niet of nauwelijks. Liever sprak de rector de studentenverenigingen aan op het gedrag van hun leden – en dat was wel zo effectief.

De wettelijke bepaling dat een hoogleraar slechts één jaar rector was en niet onmiddellijk voor herbenoeming in aanmerking kwam, vormde een ernstige belemmering om het rectoraat te maken tot een functie die enig gewicht in de schaal kon leggen. Natuurlijk had de rector de onwaardeerbare steun van de twee pedellen, die de procedures en de tradities bewaakten en soms zo aan hun ambt verknocht waren dat zij tot op hoge leeftijd aanbleven. Pedellus major G. Blijham werd in 1917 zeventig jaar, maar bleef nog vier jaar in functie en had er toen nog moeite mee om, zoals de rector bij zijn afscheid zei, uitgespannen te worden terwijl de wagen zonder hem verder reed.²³ Maar tegen de tijd dat de rector ingewerkt was, brak het moment al weer aan om plaats te maken voor zijn opvolger. Zo klaagde rector magnificus Van Bemmelen er in 1919 over dat hij qualitate qua voor één jaar voorzitter was van de commissie van beheer van het Groninger Universiteitsfonds, maar tegen de tijd dat hij doorhad hoe het werkte het stokje weer moest overdragen aan een ander.²⁴ De tijd was dus te kort om hervormingen door te voeren of belangrijke besluiten erdoor te krijgen. Zelfs het feit dat de rector het jaar daarvoor secretaris van de senaat was geweest (meestal werd bij de voordracht voor het rectoraat de door de senaat zelf gekozen secretaris op de tweede plaats gezet) hielp niet veel. Want als rector en secretaris moesten de betrokkenen ook gewoon hun werk als hoogleraar blijven doen (college geven, examens en tentamens afnemen, een kliniek of laboratorium leiden). De rector kon wel een commissie uit de senaat benoemen om iets op touw te zetten, maar hij moest maar afwachten hoe dat onder zijn opvolger zou uitpakken. In de jaren dertig werd wel meer dan voorheen naar dit middel gegrepen om de senaat toch weer wat gezicht te geven en het is de moeite waard twee van die commissies wat nader te bekijken.

In 1932 benoemde rector magnificus Roos een commissie die de mogelijkheid van de oprichting van een universiteitsmuseum moest bestuderen. Waarschijnlijk was het idee – dat overigens niet nieuw was omdat Leiden en Utrecht al zo'n museum hadden – geboren toen de hoogleraar geschiedenis Gosses op 30 september 1931 in de aula van de universiteit op verzoek van de senaat een lezing hield over de vrijwillige flankeurs, de studenten die in 1831 uit Groningen tegen de Belgische opstandelingen waren uitgetrokken. Nog altijd was men in Groningen trots op de toen vertoonde manhaftigheid, maar de objecten die aan die episode in de Groningse universiteitsgeschiedenis herinnerden, waren verspreid en verstrooid. Was het geen goed idee om daar een speciale plek voor in te richten? 'De Groningsche universiteit is door en door modern,' zei Roos in zijn jaarverslag, 'maar zij is trotsch op haar verleden.'²⁵ Met die woorden gaf hij precies aan wat de hoogleraren in deze jaren probeerden duidelijk te maken: de Groningse universiteit moest een klassieke universiteit zijn (of blijven), waar een evenwicht heerst tussen respect voor het verleden en de wens om bij de tijd te blijven.

Onder het rectoraat van de oogheekundige Rochat kwam in 1937 een heel andere commissie tot stand, de Commissie voor lichamelijke opvoeding. Deze commissie, waarin de fysioloog en 'sportarts' Buytendijk een prominente rol speelde, organiseerde op 19 mei van dat jaar samen met enkele studentenverenigingen een academische sportdag op het sportveld in het Stadspark, waaraan ongeveer zeventig studenten deelnamen. Sportbeoefening werd gezien als een gezond tegenwicht tegen 'uiterste vergeestelijking of nutteloze tobbelij' van de studenten, iets waar men in deze tijd van crisis en depressie kennelijk beducht voor was. De senaat voelde kennelijk nog altijd of opnieuw een zekere verantwoordelijkheid voor het geestelijk én lichamelijk welzijn van de studenten, wat op zichzelf weer een uiting was van de hang naar academische gemeenschap die in deze jaren opgang maakte.²⁶ Het is een heel andere manier om duidelijk te maken dat de senaat in deze tijd niet op zoek was naar reële beslissingsmacht, maar naar ideële, symbolische macht – zich opwierp als de hoeder van een bepaalde, klassieke opvatting van de universiteit.

Ondanks de betrekkelijke onbelangrijkheid van het rectoraat, was de functie zeer gewild. Toen de theoloog Aalders in 1930 het ambt aan de chemicus Backer overdroeg, verklaarde hij dat hij het een eer had gevonden een jaar lang rector te zijn geweest. Want was het niet eervol 'als men met een zoo grootsche en gedifferentieerde cultuurdragster als een universiteit in hare verschillende functies en geledingen in nauwe aanraking mag komen'?'²⁷ Dat had bij hem in ieder geval geleid tot een grote en blijvende belangstelling voor het wel en wee van de hele universiteit. Voor anderen gold dat ook: wie rector was, voelde zich nauwer dan tevoren gehecht aan zijn universiteit. Een van de redenen die Van der Leeuw in 1934 aanvoerde om een aanbieding uit Amsterdam af te slaan, was dat hij het jaar daarop in Groningen rector magnificus kon worden!²⁸ De meeste rectoren hechtten ook zeer aan de plechtige karakter van hun functie. Daarom was men in Groningen in 1927 heel ingenomen met de schenking van een verzilverde ambtsketen door een toen nog onbekende weldoener (later bleek het te gaan om de oud-hoogleraar verloskunde Nijhoff, die toen net met emeritaat was gegaan).²⁹ Rector magnificus J. de Zwaan had elders al kunnen zien hoe waardevol zo'n 'distinctief' was en hij had er helemaal niets tegen om 'een oudhollandsche lijn weer op te vatten door met uiterlijke tekenen de werkelijkheid van ambtelijke waardigheid, zij het op bescheiden wijze, zichtbaar te maken'.³⁰ Diezelfde hang naar oudvaderlandse deftigheid spreekt uit het besluit van de senaat van 4 juni 1928 om op de zegels van de promotiebullen en andere plechtige, van de senaat uitgaande stukken in plaats van het rijkswapen voortaan weer het oorspronkelijke provinciale wapen van de universiteit te gebruiken. Dat wapen was in 1815, toen de universiteit een rijkshogeschool was geworden, afgeschafte, maar inmiddels was het al op verschillende plaatsen (bijvoorbeeld op de gevel van het Academiegebouw uit 1909) in ere hersteld en nu gebeurde dit ook op het meest officiële document dat de universiteit kende, de promotiebul.³¹

Tegelijk was de senaat zich terdege bewust van het gevaar dat hij door die accentuering van oude tradities het verwijt zou kunnen krijgen buiten de moderne tijd te staan. Waar dat kon, wilden de rectoren daarom wel met hun tijd meegaan. Nadat in de jaren van de Grote Oorlog de overdracht van het rectoraat sober was gehouden en was ontdaan van de gebruikelijke feestelijkheden (zoals de serenade van de studenten), werden in september 1919 de feestelijkheden weer ingevoerd, maar in een meer eigen-

tijdse vorm, vond men. De serenade van de studenten vond nu in de aula plaats, en niet meer op straat, met fakkels en relletjes, en tijdens de plechtigheid zelf werd een pauze ingelast waarin liederen ten gehore werden gebracht.³² Meestal gebeurde dat door ingehuurde vrouwelijke krachten, maar in 1931 was het een van de hoogleraren, de godsdienstwetenschapper Van der Leeuw, een groot muzikliefhebber, die tijdens de plechtigheid enige liederen zong. Ook het *Jaarboek* van de universiteit kreeg een facelift. ‘Het is deftig,’ meende rector J. Lindeboom in 1928, ‘maar het dreigt te verummien.’³³ Het wekte bijvoorbeeld de indruk dat de hoogleraren geen telefoon hadden (hun nummers stonden er namelijk niet in) en er ontbrak ook een overzicht van de laboratoria. Ter ontlasting van het *Jaarboek* werd daarom vanaf 1930 een aparte studiegids uitgegeven, met alle regelingen omtrent de studie die voorheen in het *Jaarboek* hadden gestaan. Studenten konden die studiegids bij de pedellen voor 25 cent kopen als zij zich kwamen inschrijven – en dat deden ze in groten getale.

Niettemin won de hang naar klassieke waardigheid het van de angst om voor ouderwets versleten te worden en dat was het best te merken aan de nauwgezetheid waarmee de rector zijn representatieve taken uitvoerde. Die waren er vele. Als de vertegenwoordiger van de academische gemeenschap woonde hij begrafenissen van hoogleraren en hoogwaardigheidsbekleders bij, bezocht hij de jaarlijkse receptie ten hove, die in januari of februari in Den Haag werd gehouden, ontving hij koninklijke hoogheden, ministers en buitenlandse geleerden als deze Groningen aandeden, woonde hij wetenschappelijke voordrachten bij en nam hij zitting in allerlei comités die congressen organiseerden of inzamelingen voor een goed doel hielden.

Ook bij jubilea of andere feestelijkheden van zusteruniversiteiten en andere wetenschappelijke instellingen gaf de rector acte de présence, waarbij anders dan voor de oorlog een reis naar het buitenland niet werd geschuwd. In het academisch jaar 1930-1931 nam rector magnificus Backer deel aan de viering van het vijftiwintigjarig jubileum van de Technische Hogeschool Delft, woonde hij het gouden jubileum van de Vrije Universiteit in Amsterdam bij en reisde hij naar Parijs om daar op 19 juni 1931 tijdens een plechtige zitting van het jubilerende Collège de France (opgericht in 1530) een gekalligrafeerde gelukwens aan te bieden aan de administrateur van het Collège. Dat was Joseph Bédier, een groot kenner van de Franse middeleeuwse literatuur, die toevallig ook eredoctor van de Groningse universiteit was. Een maand eerder was Backer nog naar Brno in Tsjechoslowakije geweest om daar de opening van het Laboratorium voor Analytische Scheikunde van de Masaryk Universiteit ter plaatse luister bij te zetten. Hij bracht bij die gelegenheid de felicitaties over aan de directeur van het laboratorium, Jan Václav Dubský die – vandaar de reis – tussen 1919 en 1922 assistent en privatdocent scheikunde in Groningen was geweest.³⁴ Maar de langste reis maakte rector magnificus Böhl, die zich als hoogleraar Hebreeuws in 1925 het buitenkansje niet liet ontnemen om naar Palestina te gaan en daar de opening bij te wonen van de Hebreeuwse universiteit in Jeruzalem. Die inwijding vond plaats op 1 en 2 april en Böhl trad er op mede namens de senaat van de Leidse universiteit en de Koninklijke Akademie. Op de Olijfberg droeg hij met trots zijn Groningse toga. Hij sprak er behalve in het Engels ook in de eigen taal van het land, het Hebreeuws. ‘Want het Hebreeuwsch is inderdaad weer de moeder- en de spreektaal geworden voor de Joden in Palestina’ – wat inderdaad een klein taalkundig wonder was.³⁵ Aan dat verblijf in Jeruzalem knoopte Böhl vervolgens

nog een reis door Palestina, Egypte en Griekenland vast. Hij bleef anderhalve maand weg en in die tijd nam in Groningen de oudste assessor en dus prorector het ambt van rector waar.

EEN ZUINIGE BOUWHEER

De jaren twintig en dertig waren niet de gunstigste tijd om een instituut of een laboratorium op te bouwen. Slechts een enkeling lukte dat nog, maar niet meer op de luxueuze wijze die we van voor 1914 kennen. Een nieuw instituut, maar wel in een oud gebouw, een aanbouw op of naast een bestaand laboratorium, een semipermanente barak waar echte nieuwbouw gepast was geweest, meer zat er vaak niet in. En als er dan toch een nieuw gebouw werd neergezet, dan was de bouwstijl sober, zakelijk en somber als de tijd zelf. Het leek alsof de frivoliteit of althans speelsheid die nog van de gevel van menig gebouw van voor 1914 af te lezen valt, nu geheel uit het universitaire bouwen verbannen was.

Dat had behalve met de beperkte budgetten ook veel te maken met de reorganisatie van de rijksdiensten die verantwoordelijk waren voor nieuwbouw en onderhoud van de onderwijsgebouwen.³⁶ Rond 1920 had bijna elk departement zijn eigen gebouwendienst, die geheel zelfstandig opereerde en verantwoordelijk was voor zowel de nieuwbouw en het onderhoud, als de financiële administratie. Minister van Financiën De Geer, die in de zomer van 1921 aantrad en zich gedwongen zag flink te bezuinigen, vond dit een onlogische en geldverslindende situatie. Daar waren genoeg aanwijzingen voor. Het gebeurde dat de gebouwendiensten van verschillende departementen tegen elkaar opboden bij de verwerving of huur van nieuwe gebouwen. Ook stelde elke dienst liever eigen personeel aan dan gebruik te maken van de diensten van de collega's op een ander departement. Ook het feit dat de verschillende rijksbouwmeesters verantwoordelijk waren voor zowel nieuwbouw als onderhoud, maar nauwelijks wisten wat er feitelijk aan onderhoud werd uitgegeven (in de regel te veel), veroorzaakte verspilling. Ten slotte werd er gemompeld over fraude en corruptie in sommige diensten, waar onafhankelijke financiële controle vrijwel afwezig was. Om aan deze ongewenste situatie een einde te maken trok minister De Geer in het najaar van 1921 de voormalige marineofficier en ondernemer C.J.E. baron van Lynden aan om een drastische reorganisatie van en bezuiniging op de Rijksgebouwendiensten door te voeren. In het voorjaar van 1922 werden alle Rijksgebouwendiensten, of althans de belangrijkste, bij de afzonderlijke ministeries weggehaald en onder het ministerie van Financiën gebracht. Met ingang van 1 januari 1924 werden al die diensten samengevoegd in één Rijksgebouwendienst, met daarbinnen aparte afdelingen Nieuwbouw en Onderhoud en met een aparte financiële administratie. De minister benoemde in de zomer van 1924 Van Lynden officieel tot chef van de gefuseerde Rijksgebouwendienst en liet hem vervolgens twee rijksbouwmeesters aanstellen. Voor de post van 'Rijksbouwmeester voor de Nieuwbouw' dacht Van Lynden aan Vrijman, de rijksbouwkundige van Onderwijs en de architect van het Academiegebouw in Groningen. Maar Vrijman kreeg de functie niet. Begin 1923 stelde Justitie een onderzoek in naar vermeende corruptie en fraude bij de bouw van enkele gebouwen in Delft en Leiden, en daarbij kwam ook Vrijman in

beeld. Hij zou zelfs in 1919 het rijk op basis van valse declaraties tienduizenden gulden te veel hebben laten betalen voor geleverde heipalen en een deel van de 'winst' van de leverancier teruggekregen en in eigen zak gestoken hebben. Omdat de verdenkingen ernstig waren, werd Vrijman in hechtenis genomen en tijdelijk vervangen door de ingenieur H. Hoekstra, met wie men in Groningen later nog veel te maken zou krijgen. In oktober 1924 werd Vrijman veroordeeld tot een aantal jaren gevangenisstraf en benoemde Van Lynden niet hem tot de nieuwe 'Rijksbouwmeester voor de Nieuwbouw', maar de adjunct-rijksbouwmeester van de inmiddels opgeheven Dienst Landsgebouwen (voor Post en Telegrafie, Financiën en Landbouw), de in Delft opgeleide ingenieur en architect G.C. (Kees) Bremer.³⁷

Daarmee waren de problemen niet van de baan. De autoritaire Van Lynden liet geen enkele ruimte voor initiatieven van zijn ondergeschikten en had maar één doel: zo weinig mogelijk geld uitgeven voor de Rijksgebouwendienst. 'Mijn eerste taak is niet het bouwen,' zei hij eens, 'doch door verschuiving en kleine voorziening aan de behoefte op zoo efficiënt en zuinig mogelijke wijze te voldoen.'³⁸ Hij was er trots op dat hij het bedrag dat voor rijksgebouwen was uitgegeven, van 17.549.000 gulden in 1922 wist terug te brengen tot 4.775.000 gulden in 1925. Hij zag erop toe dat aan ornamenten (beeldhouwwerk bijvoorbeeld) niets of vrijwel niets meer werd uitgegeven en dat eerst werd onderzocht of een oud gebouw opgeknapt kon worden voordat werd besloten tot nieuwbouw. Het dwingende optreden van Van Lynden leidde tot een conflict met Bremer en zijn collega voor Onderhoud L. Bok, die hun chef 'despotisme' verweten.³⁹ Die crisis sleepte zich enkele jaren voort en hoewel Van Lynden na een gesprek met de nieuwe minister van Financiën Colijn erkende dat hij zijn ondergeschikten wel erg kort hield, veranderde er niets. De begrotingspost voor de Rijksgebouwendienst werd elk jaar weer lager en het personeel kromp van 172 in 1924 tot 63 in 1938. Het resultaat was dat er in de jaren twintig en dertig (Van Lynden bleef op zijn post tot 1941) door de overheid tamelijk fantasieloos werd gebouwd en dat wat er nog werd gebouwd, bijvoorbeeld voor de universiteiten, weinig esthetische waarde had, enkele uitzonderingen daargelaten. De overheid gaf geen cent te veel uit aan nieuwbouw.

ACADEMIEGEBOUW EN UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK

Aan het Academiegebouw, dat nog betrekkelijk nieuw was, hoefde niet veel verspijkerd te worden. De top van de toren moest in 1920-1921 worden vernieuwd, in 1929 werd een lift in de toren aangebracht en in 1937 moest het balkon verstevigd worden. Aan decoratie werd het nodige gedaan. In 1930 kregen de vestibule en het trappenhuis een nieuw, stemmig witte beschildering en in 1931 werd in datzelfde trappenhuis twee houten wapenborden aangebracht. In 1938 werd in de aula in het middelste venster een opvallend gebrandschilderd raam onthuld dat koningin Wilhelmina had geschonken ter herinnering aan haar eredoctoraat uit 1914. De schilder en glas-in-loodkunstenaar Johan Dijkstra had in 1935 de opdracht daartoe ontvangen en daarvoor aan het Prinsenhof een eigen atelier ingericht. Hij was in de zomer van 1938 klaar met zijn werk, maar het raam moest nog een tijdlang bedekt blijven omdat de koningin in september niet uit Den Haag weg kon in verband met de politieke spanningen in Europa

(het was de tijd van de crisis om Sudetenland en de conferentie in München). Pas op 4 november reisde Wilhelmina af naar Groningen om het raam te onthullen. Rector magnificus Zernike, die in allerijl van een congres in het buitenland moest terugkeren, hield bij die gelegenheid een korte toespraak over de geschiedenis van de Groningse universiteit. Onder stille verwijzing naar het wereldgebeuren pleitte hij nogmaals voor de universiteit als een plaats van rust en afzondering in dienst van de wetenschap. De universiteit gedijt in afzondering van het directe wereldgebeuren, zo betoogde hij, maar wat er gebeurt en besproken wordt, is wel degelijk van wereldbelang.⁴⁰

De onthulling van het gedenkraam, het zogenaamde Koninginneraam, inspireerde burgemeester en curator P.W.J.H. Cort van der Linden tot het vormen van een commissie om de universiteit ter gelegenheid van het lustrum in 1939 ook glas-in-loodramen aan te bieden voor de vier vensters ter weerszijden van het net onthulde raam. Deze opdracht werd wederom aan Johan Dijkstra gegeven. Op 28 juni 1939 werden de plannen voor de nog te vervaardigen ramen symbolisch aangeboden aan de minister van OKW, Slotemaker de Bruïne, die voor de lustrumviering naar Groningen was gekomen. De ramen zouden uiteindelijk in 1951 onthuld worden.⁴¹

Al liepen de timmerlieden en schilders niet meer zo vaak door de gangen als vroeger, anderszins werd het wel steeds drukker in en rond het Academiegebouw. De straatjeugd koos vaak de stoepen van het gebouw als speelterrein en moest daarom regelmatig door de inwonende conciërge, de oude Kampinga, verjaagd worden. 'In zijn voortdurende strijd met deze hem steeds ontglippende vijanden had Kampionga voor eenige maanden het ongeluk te vallen en zijn rechter arm te breken,' moest de rector echter in 1920 melden.⁴² Ook de voormalige bediende van het Zoölogisch Laboratorium W. Blankenstein, die in 1924 Kampinga opvolgde, had voortdurend wat te stellen met de straatjeugd. Binnen werd het drukker omdat door de toename van het aantal studenten geleidelijk ook de faculteitskamers benut werden als collegezaal. Verder kregen steeds meer wetenschappelijke instellingen onderdak in het Academiegebouw. In het souterrain bouwde lector kunstgeschiedenis Neurdenburg sinds 1918 haar Kunst-historisch Instituut op en een paar andere lokalen in het souterrain werden in 1920 bij het Psychologisch Laboratorium getrokken. Daar bood de universiteit later ook onderdak aan de Dr. D. Bos-Stichting, die als sociaalpedagogisch instituut psychotechnische onderzoekingen deed (analyse van de psychologische vereisten voor het goed vervullen van bepaalde beroepen).⁴³ Op de bovenverdieping van het Academiegebouw werd in 1920 op verzoek van de net tot hoogleraar mathematische fysica benoemde Zernike en met steun van het Groninger Universiteitsfonds een wiskundige leeszaal ingericht. Vijf jaar later, op 7 november 1925, vond de opening plaats van een Semitistische werkkamer, het troetelkind van de hebraïst Böhl. Deze begon met zijn eigen collectie klei-tabletten en archeologische vondsten en breidde de verzameling later uit met een collectie gipsafgietsels van antieke klassiek-Griekse voorwerpen uit het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden en een collectie Egyptische oudheden, ook kopieën uit Leiden.⁴⁴ Maar het belangrijkste was natuurlijk dat in 1930 de secretaris van curatoren met zijn bureau de toren van het Academiegebouw betrok, wat voor veel aanloop zorgde. Al-lengs werd het Academiegebouw een soort academisch verzamelgebouw.

Nauwelijks rustiger was het in de nabijgelegen Universiteitsbibliotheek. De grote verbouwing en uitbreiding was in het begin van de wereldoorlog van start gegaan. Het

Afb. 85 Het personeel van de Universiteitsbibliotheek voor de ingang van de verbouwde en vernieuwde bibliotheek, 1919. Staande tweede van rechts, in donker pak, J.S. Theissen, die van 1917 tot 1929 bibliotheecaris was. Linksachter, zittend op de stang, de jeugdige conservator Albert Willem de Groot, die in 1918 in Groningen was gepromoveerd in de klassieke letteren, in mei 1921 werd toegelaten als privaattoecent Latijnse taal en Italische dialecten in Groningen, maar nog voor zijn eerste les te hebben gegeven al weer vertrok omdat hij benoemd was tot hoogleraar Latijn aan de Universiteit van Amsterdam. Linksvoor (staande) de amanuensis Andries Nienhuis, hoofd van het uitleenbureau. De man in pak achter Theissen is de tweede amanuensis J. Niewold, die op de leeszaal werkte. Voor Theissen zit (waarschijnlijk) de oud-bibliotheecaris J.W.G. van der Haarst, die nog maar 28 was toen hij in 1887 bibliotheecaris werd en in 1906 om gezondheidsredenen ontslag had genomen. Met dank aan Trineke Hulshoff voor de identificatie van de afgebeelde personen.

Afb. 86 De leeszaal in de verbouwde Universiteitsbibliotheek, 1919. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

oude gebouw uit 1864 werd gesloopt en op die plek verrees een nieuw bibliotheekgebouw annex magazijn dat aansloot bij de uitbreiding van de bibliotheek uit 1898. De bouw liep door de oorlogsomstandigheden veel vertraging op, maar op 16 februari 1919 kon de nieuwe bibliothecaris, de historicus J.S. Theissen (die in 1917 de tot hoogleraar oude geschiedenis gepromoveerde Roos was opgevolgd), de officiële opening verrichten. Algauw bleek echter dat het gebouw te klein was. De tijdschriftenzaal was niet groot genoeg om alle tijdschriften die in abonnement waren een plek te geven en de grote studiezaal – de trots van de bibliothecaris – kon de toeloop van studenten en andere bibliotheekgebruikers nauwelijks aan. Bovendien groeide het personeelsbestand van de bibliotheek, zelfs in een tijd van bezuiniging. In 1913 werkten er 8 personen in de bibliotheek, in 1940 was dat aantal gestegen tot 17.⁴⁵ Een kleine winst werd geboekt toen het pand Oude Kijk in 't Jatstraat 5 werd aangekocht. Op de begane grond kwam opslagruimte voor boeken, op de bovenverdieping werd in 1932 een juridische studiezaal ingericht, die te bereiken was vanuit de grote leeszaal van de bibliotheek. Daar waren de handboeken en tijdschriften op juridisch gebied uitgesteld en konden juridische studenten rustig studeren of aan hun scripties en referaten werken. Wel werd het gebruik van die zaal lange tijd door de juridische hoogleraren geboycot omdat zij niet accepteerden dat het beheer erover bij het college van curatoren en dus feitelijk bij de secretaris van curatoren lag (omdat het een onderdeel van de Universiteitsbibliotheek was), en niet bij henzelf (omdat het een zelfstandig instituut was). Uiteindelijk gaven curatoren toe en werd de studiezaal een werkkamer en dus het begin van het Juridisch Instituut.⁴⁶

Een lastig probleem voor de bibliothecaris vormden de decentrale instituutsbibliotheken, die vaak begonnen als een eenvoudige handbibliotheekjes die in één kast pasten, maar allengs uitgroeiden tot complete bibliotheken die hele kamers vulden. De eigendomsverhoudingen waren niet duidelijk (soms namen hoogleraren ook hun eigen boeken en overdrukjes op in de instituutsbibliotheek) en bij bestellingen van nieuwe titels keek niemand of het boek elders al stond. Daarom bepaalden curatoren al op 10 december 1918 dat het boekenbezit en alle nieuwe aanwinsten van de decentrale bibliotheken gecatalogiseerd moesten worden door of namens de hoogleraar-directeur en dat een afschrift van de desbetreffende titelbeschrijvingen naar de Universiteitsbibliotheek moest worden gestuurd. Dit voorschrift werd zeer gebrekkig nageleefd en daarom werd op 13 november 1935 bij Koninklijk Besluit een nieuw reglement voor het beheer en gebruik van de verzamelingen en hulpmiddelen van de universiteit ingevoerd, dat bepaalde dat de aanschaf van nieuwe boeken voor de decentrale bibliotheken voortaan via de Universiteitsbibliotheek moest lopen. Maar ook dit bleef in veel gevallen een dode letter, tot ergernis van de bibliothecaris. Dit was toen overigens niet Theissen meer, die in 1929 naar Amsterdam was vertrokken, waar hij (voor een hoger salaris) bibliothecaris en ook buitengewoon hoogleraar geschiedenis kon worden. Zijn opvolger was de conservator van de bibliotheek Hendrik de Buck, die nog niet gepromoveerd was en daarom fluks met een proefschrift over de geschiedenis van de studie van het Middelnederlands begon, dat hij al in 1930 cum laude verdedigde. De plaats van de conservator werd ingenomen door Herman de la Fontaine Verwey, die nog een grote rol in de bibliotheekwereld zou gaan spelen.⁴⁷

Het grootste probleem voor de bibliotheek vormde in de jaren dertig echter de bezuinigingsdrift van de regering. Het korten op het aankoopbudget van de Universiteitsbibliotheek was wel een van de gemakkelijkste manieren om bezuinigingen te realiseren en de minister van OKW greep daarom graag naar dit middel om zijn begroting op orde te krijgen. Dat resulteerde in een scherpe daling van het aantal nieuwe banden dat de Universiteitsbibliotheek kon aanschaffen. Werden in 1935 nog 5613 nieuwe banden ingeboekt, in 1936 daalde dat tot 4951 en in 1937 tot 4246. Daarna was er wel weer een kleine opleving, maar het oude niveau werd niet meer bereikt. Tijdschriftabonnementen moesten daarom soms gestopt worden en aan het binden van tijdschriften werd maar even geen of weinig geld uitgegeven. Wel besloot bibliothecaris De Buck in deze tijd om de collectie een breder karakter te geven door ook efemer drukwerk (brochures en pamfletten) en belletrise aan te schaffen, dit laatste met het oog op de studie der moderne talen waar Groningen een centrum van was. Wel beperkte hij zich tot de romans van overleden schrijvers; voor levende schrijvers moesten leesgierigen maar naar de Openbare Bibliotheek gaan, of, als ze lid van Vindicat waren, naar de Leeszaal van Mutua Fides.⁴⁸

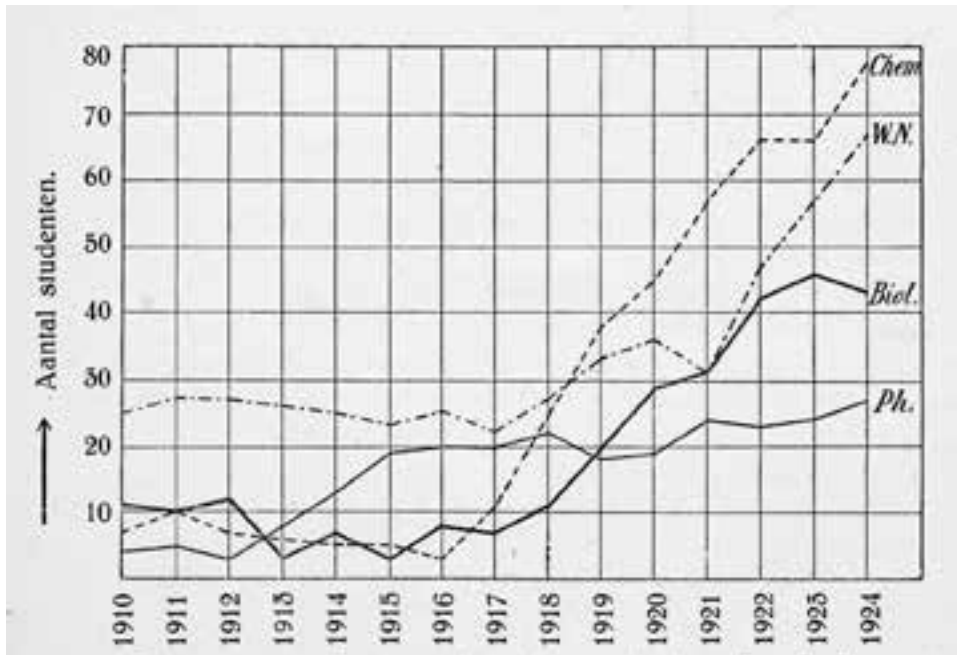
SCHEI- EN NATUURKUNDE

De faculteit Wis- en Natuurkunde was voor de wereldoorlog van 1914-1918 rijkelijk voorzien van nieuwe gebouwen en laboratoria. Na de oorlog werd er echter nauwelijks meer gebouwd. Maar dat was niet omdat toen iedere hoogleraar beschikte over een passend onderkomen.

Het laatste gebouw voor de faculteit dat voor de oorlog tot stand was gekomen was het massieve Chemisch Laboratorium aan de Bloemsingel. Hoogleraar anorganische en fysische scheikunde Jaeger had toen onmiddellijk zijn intrek in de linkervleugel van het gebouw genomen, maar het rechtergedeelte, dat bestemd was voor de organische scheikunde, bleef voorlopig leegstaan. De betreffende hoogleraar, Eijkman, die de zestig al was gepasseerd en zijn emeritaat zag naderen, had geen zin voor een paar jaar nog een heel laboratorium op te tuigen. Hij bleef waar hij zat, in het oude Farmaceutisch Laboratorium in de Grote Rozenstraat, ook al was dat door een brand recentelijk danig gehavend. Maar op 1 juli 1915 overleed Eijkman plotseling en kwam er beweging in de zaak. Meteen al eisten de farmaceuten hun oude en wat aftandse laboratorium weer op en Van Wisselingh betrok al op 25 januari 1916 officieel weer het laboratorium aan de Grote Rozenstraat. Ondertussen zochten faculteit en curatoren nog naar een nieuwe hoogleraar organische scheikunde en in het vroege voorjaar van 1916 vonden ze iemand, de in Leiden opgeleide Hilmar Johannes Backer, tot dat moment werkzaam bij het ministerie van Financiën in Amsterdam. Op 20 mei 1916 hield deze zijn oratie over 'Macht en idealen der organische chemie'. Een laboratorium had hij voorlopig niet – voor zijn colleges kon hij gebruikmaken van de grote collegezaal in het centrale deel van het laboratorium – maar waar hij zijn studenten moest laten is onduidelijk. Veel waren het er ook niet. De meesten waren bovendien gemobiliseerd. In 1916-1917 deed er niet een kandidaatsexamen, in 1917-1918 maar één. Gelukkig werd op de rijksbegroting voor 1917 het toch niet onaanzienlijke bedrag van ruim 41.000 gulden vrijgemaakt om de rechtervleugel van het Chemisch Laboratorium voor Backer en zijn staf in gereedheid te brengen. Op 15 december 1917 opende Backer dit deel van het laboratorium met een rede over 'Oude chemische werktuigen en laboratoria van Zosimos tot Boerhaave' (ook als boekje uitgegeven).⁴⁹

Als Backer gedacht heeft dat hij voorlopig goed zat, had hij het mis. De wet-Limburg, die hbs-leerlingen vanaf 1917 de mogelijkheid bood rechtstreeks wis- en natuurkunde of geneeskunde te gaan studeren en die er vooral was gekomen door het volhardend ijveren van een flink aantal Groningse hoogleraren (maar niet van de chemicus Jaeger!), pakte vooral goed uit voor de scheikundigen. Scheikunde was een groeiemarkt, waar steeds meer mensen werk vonden, maar tot 1917 profiteerde alleen de direct voor hbs'ers toegankelijke Technische Hogeschool in Delft daarvan – waar de laboratoria dan ook overvol waren, terwijl in de scheikundige laboratoria van de rijksuniversiteiten het aantal studenten vrij beperkt bleef. Maar na 1917 veranderde dat en gingen veel meer hbs-leerlingen scheikunde studeren aan een klassieke universiteit. En eind 1918 keerden de gemobiliseerde studenten weer terug naar hun studie. Het aantal studenten steeg van 4 in 1916 tot 78 in 1924. Op die aantallen was het Chemisch Laboratorium niet gebouwd en al in 1919 klonk daarom de klacht dat het laboratorium te klein was. Er moest een vleugel bij, maar omdat zo iets veel voeten in de aarde had, volstond men eerst maar met een houten barak in de achtertuin van het gebouw. Daar was plaats voor achttien laboranten. Voor de medische studenten, die een deel van hun prekandidaats onderwijs bij scheikunde moesten volgen, werd ruimte gevonden in de practicumlokalen van de Rijks HBS. Daartoe moesten wekelijks twee bedienden de chemicaliën en het benodigde glaswerk met een speciaal hiervoor geconstrueerde draaginrichting van de Bloemsingel naar de Grote Kruisstraat brengen, wat veel bekijks opleverde. Jaar op jaar werd de klacht over

Grafiek 2 Het aantal studenten in de faculteit Wis- en Natuurkunde in Groningen, 1910-1924, uitgesplitst per afdeling. Duidelijk is te zien dat sinds 1917 vooral het aantal scheikundestudenten sterk was toegenomen. Bron: Jaarboekje NatphilFV 1925, 45.

de te krappe ruimte herhaald, maar de regering hield de hand op de knip. Ten einde raad schreven de studenten in 1925 een brandbrief naar de minister dat het in de houten barak niet te harden was: in de zomer veel te warm, in de winter ijskoud. Onder deze omstandigheden zou het binnen afzienbare tijd niet meer mogelijk zijn om in Groningen in de scheikunde te promoveren.⁵⁰ Dit hielp. Op 15 september 1925 legde Van Beeck Calkoen een werkbezoek af aan Groningen en constateerde daarbij inderdaad dat er een noodsituatie heerste. Een maand later was minister Rutgers zelf in Groningen en hij kwam tot dezelfde conclusie.⁵¹ In 1926 besloot de nieuwe minister van okw, M.A.M. Waszink, uiteindelijk de zo gewenste nieuwe vleugel te bouwen, achter het gebouw, aan het Gedempte Boterdiep. Op 8 december 1928 kon het nieuwe gedeelte geopend worden met redevoeringen van de beide hoogleraren: Jaeger mopperend over de lange duur van de verbouwing en het dalende niveau van de studenten in de scheikunde, Backer optimistisch over de werklust van de studenten, die eindelijk al hun tijd productief konden maken voor chemische arbeid. Verder werd de openingsplechtigheid wat bescheiden gehouden in verband met het recente overlijden (op 19 oktober) van president-curator Geertsema.⁵² Maar het gebouw mocht er zijn: het laboratorium van Backer was nu ook voorzien van een 'zonnige leeskamer' met een handbibliotheek, een zonnekamer voor reacties onder invloed van zonlicht en tal van nieuwe apparaten en instrumenten, zoals een schudautoclaaf (drukvat) van 100 atmosfeer en 300 graden Celsius.⁵³

Tegelijk met het Chemisch Laboratorium werd ook het Natuurkundig Laboratorium aan de Westersingel aangepakt.⁵⁴ In 1892 had Haga een modern en op zijn behoef-

ten toegesneden laboratorium gekregen. De tijden waren echter veranderd. Het aantal studenten in de faculteit was sterk gestegen (in Haga's tijd had de faculteit 60 studenten, in de jaren twintig van de twintigste eeuw waren het er al meer dan 200) en het onderzoek had zich verlegd naar nieuwe gebieden. Ook moest het laboratorium sinds de aanstelling (in 1903) van J.D. van der Waals jr. als hoogleraar mathematische fysica, hydrodynamica en fysische chemie onderdak bieden aan twee hoogleraren. Van der Waals was vooral een theoretisch fysicus, maar zijn opvolgers, eerst L.S. Ornstein (die 'slechts' lector werd) en daarna Frits Zernike, die in 1915 ook begon als lector, maar in 1920 gewoon hoogleraar mathematische fysica en theoretische mechanica werd, hielden zich tevens bezig met experimenteel werk, waarvoor ze ruimte nodig hadden in het laboratorium. De opvolger van Haga, de in 1922 aangetreden W.J. de Haas, vroeg daarom meteen om uitbreiding van het laboratorium, maar het tij was ongunstig en in het voorjaar van 1924 vertrok De Haas al weer naar Leiden, waar hij een van de opvolgers werd van Kamerlingh Onnes. De opvolger van De Haas in Groningen, Dirk Coster, kon dus weer bij het begin beginnen en omdat in Den Haag nog steeds streng bezuinigd werd, bleven zijn jammerklachten over het ruimtetekort en de gebrekkige outillage aanvankelijk zonder resultaat. Maar ook hier trad na 1925 verandering in. Omdat Van Beeck Calkoen had geconstateerd dat de situatie werkelijk onhoudbaar was en omdat de rijksfinanciën weer enigszins op orde waren, kreeg de Rijksgebouwendienst opdracht een forse uitbreiding van het laboratorium tot stand te brengen, mits dat op uiterst sobere wijze gebeurde. Rijksbouwmeester Bremer ontwierp een flinke uitbouw achter het Natuurkundig Laboratorium van twee verdiepingen en een grondige inwendige verbouwing van het bestaande gebouw. In 1927 werd er hard gewerkt aan de Westersingel en in de periode juli-december 1927 was het gebouw in verband met de bouwwerkzaamheden zelfs helemaal gesloten voor het onderwijs. Maar toen het nieuwe laboratorium op 24 maart 1928 geopend werd, konden Coster en zijn staf tevreden zijn over het resultaat. Met bescheiden middelen (de bouwsom, exclusief de inrichting, beliep slechts 74.400 gulden) was een modern laboratorium neergezet. Tijdens de opening hield Coster een redevoering waarin hij een overzicht gaf van de inrichting van het gebouw en aan het eind werd aan de genodigden een speciaal aan het Groningse laboratorium gewijd nummer van het tijdschrift *Physica* uitgereikt, waarin behalve de rede van Coster ook bijdragen van Zernike en de hoofdassistenten J.A. Prins en J.H. van der Tuuk stonden.

De totale werkruimte in het laboratorium was met 80 procent toegenomen en er was daarom nu ruimte voor tal van nieuwe voorzieningen: een bibliotheekkamer (bekostigd door het Groninger Universiteitsfonds), een chemisch laboratorium, een studentenwerkplaats, een donkere kamer en een glasblazerij. De machinekamer, die in de oorspronkelijke opzet buiten het laboratorium was geplaatst (om trillingen te vermijden), had nu een plaats in het gebouw gekregen, wat de bediening nogal vergemakkelijkte. Het oude motorgebouw aan de Westersingel werd nu beschikbaar gesteld aan de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging (zoals de vereniging sinds 1922 heette) om er een wachtkamer voor de studenten van buiten de stad van te maken.⁵⁵ Door de ruimtelijke differentiatie was het laboratorium minder eenzijdig dan het oude laboratorium. Dat was gemaakt speciaal voor galvanometrisch, klassiek-natuurkundig onderzoek, en daarom nagenoeg ijzer vrij opgetrokken. Die tak van de

natuurkunde was anno 1928 niet meer zo dominant en het röntgenonderzoek, waar Haga overigens al samen met Wind mee begonnen was, en niet zonder succes, kreeg nu meer armslag. Om die reden had Bremer, die trouwens ook geen aansluiting had gezocht bij de neogotische bouwstijl van het oude laboratorium, gebroken met het principe van de ijzervrijheid, wat nogal in de kosten scheelde. Wel waren er opnieuw speciale voorzieningen getroffen om trillingsvrij experimenten te kunnen uitvoeren, wat vooral van belang was voor het optisch onderzoek van Zernike. Daarvoor was pal achter het oude gebouw een apart laboratoriumgedeelte ingericht, dat losstond van zowel het oude gebouw als de nieuwbouw, met eigen muren en funderingen en in de kelder een dubbele betonnen vloer, die de trillingen van het verkeer op de Westersingel volkomen neutraliseerde. Ook de elektrische installatie en de inrichting van de grote collegezaal waren door slimme, maar goedkope verbeteringen helemaal up-to-date gemaakt. In de collegezaal, die was berekend op 72 studenten, was door de bouw van een balkon ruimte geschapen voor 108 personen. Strikt genomen was dat ook nog te weinig, want gemiddeld 150 studenten volgden het college algemene natuurkunde (wis- en natuurkundigen én geneeskundigen), maar door de splitsing van het college en de aanstaande benoeming van Prins tot lector natuurkundige propedeuse voor medici kon de nieuwe collegezaal de studentenstroom toch verwerken. ‘Het is te hopen’, zei Coster, ‘dat onze goede universiteit er althans in de naaste toekomst voor gespaard blijve, dat ook deze afzonderlijke groepen van studenten voor onze collegekamer te groot worden’.⁵⁶

Aan het eind van zijn toespraak bedankte Coster allen die bijgedragen hadden aan de uitbreiding van het laboratorium, van de minister en de architect, die zo vaak op verzoek van Coster een nieuwe schets had moeten maken, tot diens bouwkundig ambtenaar A. van Wijk, die de begeleiding van de bouw had gedaan, en de directeur van de mts in Groningen ‘mijn vriend ir. Vrijdags’, die belangrijk advies had gegeven inzake de elektrische leidingen. Na Coster voerden het woord president-curator Geertsema, die vertelde dat hij eerst wel een grondig onderzoek naar Costers litanieën had ingesteld, waarmee de jonge hoogleraar hem direct na zijn aantreden had bestookt, maar daarna volledig overtuigd was van zijn gelijk, en het hoofd van de Rijksgebouwendienst Van Lynden, die opvallend mild was en repte over de goede samenwerking met de Groningse autoriteiten. In andere universiteiten was hij gewend dat hoogleraren nog wel eens achter de rug van curatoren om probeerden rechtstreeks met het ministerie tot een deal te komen, wat uiteindelijk vooral ergernis, frustratie en vertraging opleverde, maar in Groningen had hij daar niets van gemerkt. ‘Onder leiding van curatoren en den secretaris is hier een corpsgeest en een gesloten eenheid ontstaan, die bewondering afdwingt.’⁵⁷

De natuur- en scheikundigen konden ondanks het feit dat in onderwijsland schraalhans keukenmeester was, tevreden zijn over wat de regering voor hen had gedaan, maar anderen hadden alle reden om te klagen. De geologen en mineralogen moesten na het opheffen van de studierichting in 1933 een groot deel van hun prachtige laboratorium aan de Melkweg ontruimen en voor de zoölogen met hun kruip-door-sluip-door laboratorium aan de Reitemakersrijge bleef het behelpen. De botanici, die kampten met een te kleine hortus en bouwvallige kassen, leken in 1917 uit de brand geholpen te zijn toen de regering ten behoeve van een nieuwe hortus even ten noorden van Haren landgoed 't Huis de Wolf aankocht, maar daarna gebeurde er feitelijk niets met die nieuwe

aanwinst. In 1929 werd een begin gemaakt met de aanleg van een arboretum, maar van een verhuizing van de hortus naar Haren was nog lang geen sprake. Toch was niet alles kommer en kwel. De astronoom Van Rhijn kon in 1931 eindelijk een eigen kijker op het dak van zijn laboratorium schuin achter het Academieggebouw plaatsen (wel met particuliere steun verworven) en in 1922 vond de opening plaats van het Biologisch-Archaeologisch Instituut in de Poststraat, een volstrekt uniek onderzoeksinstituut, waar de universiteit nog veel eer mee zou inleggen.

GEVALLEN OP HET VELD VAN EER

Gebouwen moeten veilig zijn, maar het is vaak de ondervinding die leert waardoor die veiligheid bedreigd wordt. Dat beseften de Groningse scheikundigen maar al te goed toen er in het laboratorium van Backer op 29 januari 1936 een ernstig ongeluk gebeurde. De scheikundehistoricus Ulco Kooystra vertelt wat er gebeurde:

De analist R. Hogendorf was in de analistenkamer op de eerste verdieping aan het Boterdiep aan het werk. Hij gebruikte daar een 10-liter scheidrecther met ether. Door onbekende oorzaak ontplofte deze en er ontstond brand. Hogendorfs kleren hebben waarschijnlijk ook brand gevat, want de kranten meldden dat hij bij de explosie brandwonden over zijn hele lichaam kreeg. Hij was alleen aanwezig in de analistenzaal en probeerde de ruimte te verlaten, maar de knop van de deur brak af zodat hij ingesloten zat. In paniek sprong hij door het raam naar buiten. Hij kwam vier meter lager terecht, vlak bij het hek in de ruimte waar het oude gebouw en de uitbreiding van 1928 bij elkaar komen, aan het uiteinde van het Boterdiep. Voorbijgangers klommen over het hek om hem te helpen. Andere medewerkers van het lab, die de explosie hadden gehoord waren ook snel aanwezig, even als de inmiddels gewaarschuwde brandweer en de politiedokter. Hogendorf werd provisorisch verbonden en met ernstige wonden aan armen, benen, borst en hoofd naar het Academisch Ziekenhuis gebracht. Hogendorf overleed twee dagen later, hij liet een vrouw en twee jonge kinderen na.

Backer was diep getroffen, Hogendorf werkte al veertien jaar in zijn laboratorium. In een grote rouwadvertentie in [...] *Der Clercke Cronike* betuigde hij zijn leedwezen: 'Midden in zijn werk is de heer Hogendorf, vakman van groote bekwaamheid, droevig verongelukt, als slachtoffer van de aan het chemisch werk verbonden gevaren; hij is gevallen op het veld van eer. Wij laboratoriumgenooten, zijn diep ontroerd over het treurige verscheiden van dezen jonge man, die vele jaren in ons midden werkte en dien wij allen zoo waardeerden.' [...]

Backer zocht precies uit wat er was misgegaan. Hij rekende uit dat er door de ontploffing en de brand in de kamer een overdruk was ontstaan, waardoor de analist aan de deur, die naar binnen opende, had moeten trekken met een kracht die overeenkwam met het tillen van 300 kg. Logisch dat de deurknop was afgebroken. Backer liet alle deuren in het laboratorium aanpassen, zodat ze naar twee kanten open konden. Hij behandelde dit voorval, met de hele berekening, nog jaren nadien in zijn colleges als waarschuwing aan de studenten.⁵⁸

HET BIOLOGISCH-ARCHAEOLOGISCH INSTITUUT

De voorgeschiedenis van het Biologisch-Archaeologisch Instituut (BAI) is complex. Het begon in 1908, toen de hoogleraar geologie en mineralogie Van Calker de vierentwintigjarige student plant- en dierkunde Albert Egges ('Ab') van Giffen bij zich ontbood.⁵⁹ Van Giffen, een predikantenzoon uit Noordhorn, had kort daarvoor het kandidaats-examen plant- en dierkunde afgelegd en een goede indruk gemaakt op de hoogleraren. Een paar van hen waren actief in het Centraal Bureau voor de kennis van de provincie Groningen en omgelegen streken, dat deel uitmaakte van het Natuurkundig Genootschap. De leden van dat Bureau waren door de Leidse hoogleraar scheikunde J.M. van Bemmelen (vader van de net aangetreden Groningse hoogleraar zoölogie J.F. van Bemmelen) aangezet om een onderzoek in te stellen naar de terpen en wierden die in groten getale over het Groningse en Friese landschap verspreid lagen. Nauwkeurig onderzoek van die woonheuvels zou iets kunnen zeggen over het probleem van de bodemdaling en zeespiegelstijging, dat de gemoederen toen bezighield. Maar er was haast bij, want de terpen en wierden werden in rap tempo afgegraven, omdat de aarde ervan gewild was als meststof in de Veenkoloniën en op de arme Drentse zandgronden. Veel waardevolle gegevens over de bewoning van die terpen in vroeger tijden gingen zo verloren en volgens Van Bemmelen en zijn Groningse collega's was het hoog tijd daar wat aan te doen. Van Bemmelen had daar in 1907 een brochure over geschreven, *Beschouwingen over het tegenwoordig standpunt onzer kennis van de Nederlandsche terpen*. De hoogleraren konden zelf dat veldwerk niet uitvoeren en daarom vroegen zij Van Giffen of hij tegen een geringe vergoeding wetenschappelijk toezicht wilde houden op een van die afgravingen, die van de wierde Dorkwerd vlak bij Groningen. De kerkenraad liet die wierde afgraven om een nieuw orgel te bekostigen, maar zou geen bezwaar hebben tegen de aanwezigheid van een student die op interessante vondsten uit was. Alles wat Van Giffen wetenschappelijk gesproken de moeite waard leek, zou hij aan het Centraal Bureau moeten rapporteren en interessante vondsten zou hij moeten afstaan aan het Groninger Museum, dat zijn assistentschap (want dat was het eigenlijk) gedeeltelijk betaalde.⁶⁰

Van Giffen nam het aanbod aan. Hij kreeg werkruimte in het Groninger Museum en ging als een speer aan het werk. Op 13 juni 1908 legde hij voor het eerst een bezoek af aan de afgraving in Dorkwerd, samen met de hoogleraar J.F. van Bemmelen, die hem introduceerde en de arbeiders alvast wat fooien toestopte. Al snel beperkte Van Giffen zich niet tot de wierde van Dorkwerd, maar bezocht hij ook zo'n zestig tot zeventig andere terpen en wierden in Groningen en Friesland. In juli 1908 legde hij de eerste contacten met de Friese oudheidkundige P.C.J.A. Boeles, die zich in Friesland sterk maakte voor archeologisch onderzoek van terpen. Van de subsidies die Van Giffen kreeg, had hij een motor gekocht (een 'stoomfiets'), waarmee hij makkelijk van de ene naar de andere terp kon reizen. Ook bracht hij met de Duitse *Heimatsforscher* Heinrich Schütte uit Oldenburg een bezoek aan terpen in Butjadingen in Oost-Friesland en aan de buitendijkse terpen (Halligen) in Sleswijk-Holstein. Vooral dat laatste voedde zijn fantasie over hoe het er vroeger in het Noord-Nederlandse kustgebied uitgezien moest hebben voordat de bedijkingen plaatsvonden. Tussendoor deed hij in juli 1910 ook nog zijn doctoraal plant- en dierkunde, waarna hij een officiële positie kreeg als assistent bij zoölogie, dus onder toezicht van Van Bemmelen jr. Onder diens leiding begon Van

Giffen ook aan een dissertatie over de resten van de prehistorische huisdieren die hij in de afgegraven wierden aantrof (dit lag in de lijn van de belangstelling van Van Bemelen, die in 1907 zijn oratie had gehouden over *Verdwenen dieren*). Van Giffen kreeg van het Groninger Universiteitsfonds een subsidie van 250 gulden om in Bern en Zürich onderzoek te doen naar de overblijfselen van huisdieren die gevonden waren bij het opgraven van de restanten van de paalwoningen in de Zwitserse meren (er was een theorie die zei dat terpen ook overblijfselen waren van paalwoningen).⁶¹ Maar daarnaast besteedde Van Giffen aandacht aan het probleem van de bodemdaling van de kuststreken. Op basis van systematische studie van diepte van de voet van de terpen en het verschil met het Normaal Amsterdams Peil kwam hij tot de conclusie dat deze minder groot was dan algemeen gedacht werd, hooguit twee meter sinds het begin van onze jaartelling. Geologie en archeologie gingen hierbij nauw samen.

Nog voordat Van Giffen promoveerde (dat zou in 1913 gebeuren) vertrok hij naar Leiden, waar hij een aanstelling kreeg als conservator in tijdelijke dienst bij het Rijksmuseum van Oudheden. De onderdirecteur van dat museum, J.H. Holwerda, die sinds 1910 ook lector prehistorie en Romeinse archeologie aan de Leidse universiteit was, had hem al eerder eens meegenomen naar opgravingen op het landgoed Arentsburg bij Voorburg, waar men al in de eerste helft van de negentiende eeuw gegraven had naar de Romeinse stad Forum Hadriani, en hij was zo onder de indruk van het 'heerlijk enthousiasme' van Van Giffen gekomen dat hij hem een baan aanbood aan het museum (waar zijn vader, A.E.J. Holwerda, directeur was). Per 1 januari 1912 trad Van Giffen in dienst en al spoedig deed hij ook daar iedereen versteld staan van zijn dadendrang en expansiedrift. Want Van Giffen beperkte zich niet tot de opgravingen die Holwerda jr. interessant vond, hij bleef ook in het Noorden actief. Maar binnen een jaar leidde het optreden van de humeurige, hardwerkende en ongezeglijke Van Giffen tot een heftig conflict tussen hem en Holwerda. Niet alleen waren het onverenigbare karakters die hier botsten, maar Van Giffen hield er ook heel ander opvattingen over na hoe de vaderlandse archeologie beoefend moest worden. Terwijl Holwerda een representant was van de klassieke-humanistische archeologie, die nog sterk filologisch georiënteerd was en alles wat in Nederland opgegraven werd in verband bracht met de geschiedenis van de mediterrane culturen, vooral die van de Romeinen, was Van Giffen meer een representant van de richting in de archeologie die de Nederlandse voorgeschiedenis in verband bracht met de voorgeschiedenis van Noord-Europa. Ook was Van Giffen, van huis uit zoöloog, overtuigd van de noodzaak om in de archeologie ook natuurwetenschappelijke methoden toe te passen, voor de datering van de vondsten, voor de opgravingstechniek en voor de interpretatie van de vondsten en de vondstomstandigheden. Hoe dan ook, de kleine, maar potige en sportief uitziende jongeman met zijn Groningse tongval kon zich maar moeilijk voegen in de ambtelijke sfeer die op het museum heerste.⁶² Hij beklagde zich over de tegenwerking die hij ondervond, en verzette zich al vroeg tegen de vanzelfsprekendheid dat Holwerda jr. op termijn zijn vader als directeur zou opvolgen. Van Giffen deed zijn beklag bij de curatoren van de Leidse universiteit (die namens de minister toezicht hielden op het werk van de Holwerda's) en richtte zich zelfs tot minister Cort van der Linden (van Binnenlandse Zaken) om voor zichzelf een onafhankelijke positie als rijksarcheoloog te bepleiten. De klachten tegen Holwerda jr. werden grotendeels ongegrond verklaard, maar het was iedereen duidelijk dat

Afb. 87 De archeoloog A.E. van Giffen rond 1920. Collectie Groninger Museum. De opname is gemaakt op de binnenplaats van het Biologisch-Archaeologisch Instituut in de Poststraat.

Van Giffen in Leiden niet te handhaven was en dat voor zijn talenten – die iedereen erkende – elders ruimte moest worden geschapen.

Al in het voorjaar van 1914 had een groep hoogleraren (Van Bemmelen, Moll, Bonnama, Huizinga en Vollgraff) in Groningen het idee gelanceerd om Van Giffen vanuit het Leidse museum in Groningen te detacheren en uiteindelijk ging de minister hiermee akkoord. In 1916 werd er op de rijksbegroting geld vrijgemaakt om Van Giffen met ingang van 1 juli 1917 aan te stellen als conservator aan het Zoologisch Laboratorium in Groningen, officieel om studenten te begeleiden, maar de facto om vanuit die positie het archeologisch onderzoek in Noord-Nederland te leiden. Met studenten bemoeide Van Giffen zich inderdaad al snel niet veel meer – in 1920 zou er zelfs een studentenstaking plaatsvinden omdat de studenten te weinig hulp bij hun werk kregen – maar met archeologie des te meer.

Van Giffen was een eigengereid archeoloog, maar ook iemand die een hecht netwerk van financiers, begunstigers en medewerkers wist op te bouwen, met name in Groningen. In 1916 begon hij in opdracht van de in dat jaar opgerichte Vereniging voor Terpenonderzoek onderzoek te doen bij de al grotendeels afgegraven wierde van Wierhuizen, boven Appingedam, die volgens de overlevering met dat oog speciaal door de

industriële J.E. Scholten was aangekocht.⁶³ Van Giffen kon die opgraving grootscheeps aanpakken dankzij de inzet van geïnterneerde Belgische militairen! Ook werd Van Giffen in 1917 lid van de commissie van administratie van het Groninger Museum, speciaal belast met de zorg voor de voor- en vroeghistorische afdeling (inspecteur noemde Van Giffen zichzelf). Maar Van Giffen werd ook actief in Drenthe. Via de Meppeler koffiebrander en filantroop Roelof Houwink kreeg Van Giffen al in 1916 een aanstelling als conservator van de prehistorische afdeling van het Provinciaal Museum van Drenthe en via de Drentse Praehistorische Vereniging kwam hij in contact met de Groningse tabaksfabrikant F.H. Liefstinck, die een goede vriend van hem werd en hem opgravingen liet doen op zijn landerijen in Zeijen. In opdracht van de vereniging kon hij volop onderzoek doen naar de in Drenthe aanwezige hunebedden, tumuli en andere 'sprekende getuigen van de cultuur onzer voorouders', zoals Van Giffen het in 1918 omschreef. De grootschalige ontginningen en bebossingen van Drentse veen- en heidegebieden maakten dat allemaal zeer urgent.

De volgende stap was een eigen universitair instituut en zoals altijd kreeg Van Giffen ook nu wat hij wilde. In 1919 zegden de Groningse curatoren de bovenverdieping van het gebouw in de Poststraat waar tijdens de verbouwing van de Universiteitsbibliotheek de administratie en het uitleenbureau van de bibliotheek hadden gezeten, toe aan Van Giffen. Het jaar daarop kreeg hij een eigen budget en enig personeel, en kon hij het pand gaan inrichten als zijn eigen Biologisch-Archeologisch Instituut. Het Groninger Universiteitsfonds, dat hem al eerder had gesteund, gaf hem toen ook een subsidie van 300 gulden om een reis te maken langs verschillende musea in het buitenland om inspiratie op te doen voor zijn eigen expositie van vondsten.⁶⁴ Erkenning kreeg hij al op 30 oktober 1919, toen koningin Wilhelmina en prins Hendrik Groningen bezochten en prins Hendrik het instituut van Van Giffen in wording met een bezoek vereerde.⁶⁵ In het Zoölogisch Laboratorium gaf Van Giffen voor de prins een uiteenzetting over zijn werk, toegelicht met lichtbeelden en voorwerpen die bij opgravingen te voorschijn waren gekomen. Met een universitaire instituut als basis, de twee verenigingen als financiers en opdrachtgevers, de prehistorische afdelingen van de musea in Assen en Groningen onder zijn zorg, de onofficiële regeringsopdracht als nationale taak en een aantal vermogende particulieren als begunstigers was een constellatie ontstaan die Giffen alle mogelijkheden bood om een eigen archeologisch imperium op te bouwen.⁶⁶

Op 17 juni 1922, een jaar later dan gepland, vond in de collegezaal voor psychologie in het Academieggebouw de officiële opening van het BAI plaats. Van Giffen sprak over 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut en zijn taak'. In die rede rechtvaardigde hij het eigen karakter van zijn instituut. Hij herinnerde eraan hoe bij opgravingen in binnen- en buitenland altijd zowel oudheidkundige vondsten als natuurwetenschappelijk interessante vondstomstandigheden werden gerapporteerd (over flora en fauna, geologie, hydrologie enzovoort) en vroeg zich af hoe de verhouding tussen beide moest worden gezien. Had Holwerda in Leiden de stelling betrokken dat de prehistoricus toch bij voorkeur klassiek geschoold moest zijn, Van Giffen betoogde dat naarmate de bestudeerde beschaving ouder en armer aan kunstproducten is, juist de natuurwetenschappelijk getrainde archeoloog beter op zijn taak is berekend:

Afb. 88 Genodigden bij de opening van het Biologisch-Archaeologisch Instituut, bijeen in de vestibule van het Academiegebouw, 17 juni 1922. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Op de voorste rij van links naar rechts: secretaris van curatoren B. ten Bruggen Cate, prof. J.F. van Bemmelen, president-curator mr. C.C. Geertsema (met rechts boven hem curator E. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer), A.E. van Giffen, rector magnificus F.M. Jaeger, met aan zijn arm de blinde (en daarom al in 1917 afgetreden) plantkundige J.W. Moll. Verder zijn herkenbaar de hoogleraren Backer, Gosses, Hamburger, Heymans en Tammes.

Zoo is het begrijpelijk, dat de zuivere praehistorie: die geschiedenis van den mensch, waaroemtrent elke geschreven bron of overlevering zwijgt en welke handelt over die periode der menschelijke beschavingsgeschiedenis, van welke slechts industrieproducten en uitingen op gebied van kunst en geloof tot ons spreken, steeds hogere eischen gaat stellen aan de kennis van het materiaal zelf en van de begeleidende verschijnselen. Dit geldt volledig op het gebied van de palaeolithiek of den ouderen steentijd. Deze fase der menschelijke cultuur en tegelijk wordingsgeschiedenis valt immers in een tijd, die zelfs geologisch gesproken een andere is, in een tijd met andere fauna en flora en bij welke bestudeering men zich steeds meer heeft bezig te houden met de stoffelijke lichamelijke overblijfselen van de palaeolithischen mensch zelf en met de begeleidende natuurverschijnselen. De oergeschiedenis van den mensch gaat ongemerkt over op het zuiver natuurwetenschappelijk gebied van palaeontologie, anthropologie en geologie. Dat hier dus de aangewezen plaats is voor den bioloog-oudheidkundige, zal wel voor elkeen evident zijn. Mij komt het voor, dat op dit terrein juist deze, in tegenstelling met den philoloog, resp. historicus-oudheidkundige, uitsluitend op zijn plaats is.⁶⁷

Het instituut groeide in de jaren daarna snel en kreeg te maken met ruimtegebrek. Daar kwam echter (voorlopig) een eind aan toen in 1933 de Technische Dienst der Telegrafie en Telefonie de begane grond van het gebouw in de Poststraat ontruimde en Van Giffen, die zich sinds 1929 directeur van het BAI mocht noemen en in 1930 lector prehistorie en Germaanse archeologie was geworden (nu binnen de faculteit Letteren en Wijsbegeerte), die ruimte erbij kreeg. Voor de vorm gaf Van Giffen sinds 1930 college (op het collegerooster stond een college 'Praehistorie en archaeologie' voor studenten geschiedenis en kunstgeschiedenis),⁶⁸ maar in de praktijk was het BAI nog net als bij de opening in 1922 een zuiver onderzoeksinstituut, uniek in Groningen.

EEN EIGEN TEHUIS VOOR DE LETTEREN

Op het gebied van gebouwen en instituten stelde de faculteit Letteren en Wijsbegeerte niet veel voor. Voor de oorlog kende alleen de psychologie een eigen onderkomen, in het Academiegebouw, voor de andere vakken waren er hooguit wat verzamelingen in de faculteitskamers, meer niet. Maar daar begon tijdens de oorlog wat aan te veranderen door de oprichting van het Germanistisch-Romanistisch Instituut.

Het is een merkwaardig verschijnsel dat het Nederlandse hoger onderwijs, dat in andere opzichten toch zo sterk leunde op het Duitse voorbeeld, lange tijd geen enkele animo toonde om een instelling over te nemen die in Duitse universiteiten al sinds de achttiende eeuw haar nut had bewezen, de 'Seminare' of seminaria. In de tweede helft van de achttiende eeuw werden eerst in Göttingen en Halle, later elders de aloude disputaties vervangen door filologische seminaria, die zich al snel ontwikkelden tot kweekplaatsen voor de techniek van het filologisch onderzoek. In de negentiende eeuw namen ook de historici de gewoonte over om door de nauwe samenwerking van leermeesters en leerlingen de laatsten op te leiden tot zelfstandig onderzoek. Maar ondanks het feit dat veel Nederlandse hoogleraren zelf voor kortere of langere tijd zo'n praktische leerschool in Duitsland hadden doorlopen – en daar met veel genoegen aan terugdachten – kreeg dat systeem geen algemene navolging in Nederland. Sommige hoogleraren hielden werkcolleges, anderen deden dat niet, maar aan aparte instituten dacht niemand. Van Hamel, die in 1897 liet weten zich geen passende organisatie van de studie van de levende talen voor te kunnen stellen zonder de oprichting van een 'Instituut voor moderne talen', was toen nog een roepende in de woestijn.⁶⁹

Na de eeuwwisseling begon daar verandering in te komen en het was Heymans die in 1909, in de rede ter gelegenheid van de inwijding van het nieuwe Academiegebouw, met kracht de oprichting van seminaria voor de geesteswetenschappen bepleitte. In de herfst van 1909 vroeg daarop de faculteit curatoren stappen te ondernemen om te komen tot de vestiging van een Germanistisch-Romanistisch en een Historisch Instituut. Curatoren wendden zich op hun beurt tot de minister – en met enig succes. Minister Heemskerk stelde geld beschikbaar voor althans een filologisch instituut, dat wil zeggen, er kwam geld voor een handbibliotheek en voor een jaarlijkse subsidie voor de aankoop van boeken. Die boeken werden voorlopig in twee collegekamers ondergebracht; daar of in de faculteitskamers konden dan de praktische oefeningen gehouden worden. Maar daar bleef het niet bij. In de begroting voor 1914 werd al voorgesteld

Afb. 89 Hoogleraar Duits Barend Sijmons met studenten in het Philologisch-Historisch Instituut in het Corps de Garde, na 1915. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

dit materiaal, aangevuld met dat voor historici en klassieke filologen, in een afzonderlijk gebouw te huisvesten, en wel in het voormalige Corps de Garde op de hoek van de Oude Boteringestraat en het Loopende Diep, waar tot 1913 het laboratorium van Kapteyn was ondergebracht. Door tijdsomstandigheden duurde het tot het voorjaar van 1915 voordat de plannen gerealiseerd werden, en dan nog maar gedeeltelijk, want het instituut dat op 1 mei 1915 geopend werd, heette het Germanistisch-Romanistisch Instituut en besloeg slechts de bovenverdieping van het gebouwtje. De benedenverdieping bleef evenwel gereserveerd door de historici en klassiek-filologen, die er een jaar later alsnog in trokken. Vanaf 1916 was er dus sprake van het Historisch-Philologisch Instituut, met een eigen conciërge.⁷⁰

In de rede die Sijmons bij de opening van het Germanistisch-Romanistisch Instituut in 1915 hield, legde de spreker er vanaf het begin de nadruk op dat ondanks de bescheiden entourage van de nieuwe instelling haar betekenis toch groot was:

Het is geen weidsche plechtigheid, waarvoor wij hier in dit uit monumentaal en historisch-akademisch oogpunt merkwaardige gebouwtje zijn samengekomen: reeds de ruimte die ons vereenigt, zeer nauw vereenigt zelfs, verbant elke gedachte aan dat adjektief. Toch is de ingebruikneming van een eigen domicilie voor meer intieme taal- en letterkundige studiën een gebeurtenis van eenig gewicht in het leven van onze hoogeschool, zeker van onze Faculteit, van genoegzame beteekenis althans, dat de Faculteit van letteren en wijsbegeerte, in overeenstemming met het College van Curatoren, haar niet geheel met stille trom wilde laten voorbijgaan.⁷¹

In het vervolg schetste hij de lange aanloop van de vestiging van het Instituut en legde hij zijn gehoor nog eens de gedachte uit die aan dit alles ten grondslag lag, namelijk:

[...] dat ook in de geesteswetenschappen of, laat mij liever zeggen, de niet-experimentele wetenschappen instellingen in het leven geroepen moeten worden, waar de studenten, mét en zonder leiding, voorzien van de noodigste hulpmiddelen, zich kunnen bekwamen tot zelfstandigen arbeid, instellingen derhalve, analoog aan de laboratoria, waarin de natuur- en geneeskundige wetenschappen sinds lang, de psychologie, sedert zij een experimentele wetenschap is geworden, zich mogen verheugen.⁷²

In aanvulling op en gedeeltelijk ter correctie van de colleges leerden de studenten hier de literatuur zelfstandig te gebruiken, zelf een onderzoek op touw te zetten, materiaal te verzamelen en te ordenen, daar een goede vorm voor te vinden en zo vertrouwd te raken met de methodische gewoonten die de wetenschapper onderscheiden van de dilettant.

Maar al snel bleek dat dit schilderachtige gebouw niet erg geschikt was als laboratorium voor de letteren. De ruimte was te krap en de vloeren waren niet berekend op de zware boekenlast in de kamers op de bovenverdieping, zodat na verloop van tijd nieuwe boeken niet meer bijgeplaatst konden worden. De bezuinigingsrondes in de jaren dertig brachten uitkomst. Toen in 1933 de studierichting geologie en mineralogie opgeheven werd, kwam een groot deel van het Gotisch kasteel aan de Melkweg leeg te staan en daar kon het Historisch-Philologisch Instituut makkelijk ondergebracht worden – zonder bang te hoeven zijn dat de vloeren daar de boekenkasten niet zouden kunnen dragen. Er was ook genoeg ruimte om een kamer met apparatuur voor fonetische analyse en fonografie in te richten, een specialisme van de neerlandicus G.S. Overdiep, en voor een afdeling Saksische en Friese cultuurmorphologie, het troetelkind van Sijmons' opvolger J.M.N. Kapteyn. In 1939, kort nadat de nieuwe hoogleraar Engels R.W. Zandvoort was aangetreden, kon er zelfs nog een Anglo-Amerikaans Instituut bij.

HET UNIVERSITEITSMUSEUM

Het oude Corps de Garde had inmiddels weer een nieuwe academische bestemming gevonden, namelijk als onderkomen voor het Universiteitsmuseum. Begin 1932 stelde de hoogleraar oude geschiedenis Roos in de senaat voor om in navolging van Leiden en Utrecht een dergelijk museum te stichten om zo de herinnering aan het verleden van de universiteit levend te houden. Een commissie ging aan het werk om te bekijken of er wel voldoende materiaal was voor zo'n museum (voorwerpen die nog in gebruik waren of nog dienden als versiering van de gebouwen, zoals de flarden van het vaandel van de studentencompagnie uit 1672, mochten namelijk niet naar het museum gaan), maar er bleek meer dan genoeg. Het Natuurkundig Laboratorium stond oude instrumenten af, uit de bibliotheek kwamen portretten van hoogleraren, Vindicat stond graag voorwerpen in bruikleen af en ook particulieren droegen het nodige bij. Toen in 1933 het Corps de Garde vrijkwam, bestemde het college van curatoren dat gebouw voor het nieuwe museum en in het jaar 1933-1934 werd er hard gewerkt aan de inrichting. Officieel voerden de curatoren het beheer over het museum, maar de feitelijke leiding lag in handen van een commissie van advies waarvan Roos voorzitter was (andere leden waren de conservator van het Groninger Museum H.P. Coster, de secretaris van curatoren Reinink, de hoogleraren Gosses, Jaeger en Rochat, en directeur van

het Kristallografisch Instituut Pieter Terpstra). Op de begane grond kwamen de oude instrumenten, waaronder het elektromagnetisch wagentje van Sibrandus Stratingh; op de bovenverdiepingen waren er zalen voor de geschiedenis van bestuur en beheer (met afbeeldingen van gebouwen, maar ook originele documenten, zoals de aankondiging van de opening van de universiteit in 1614), voor onderwijs en hoogleraren (met onder andere preparaten van Camper en het rode promotiemanteltje uit de achttiende eeuw) en voor het studentenleven (met een portret van Aletta Jacobs uit haar studententijd en een foto van de senaat van Vindicat met daarin Troelstra). Terpstra had gezorgd voor de inventarisatie en beschrijving van de instrumenten, de bovenverdieping was vooral het werk geweest van Coster en de student geschiedenis E.J. Werkman. Al tijdens de lustrumweek in juli 1934 was het museum even open voor studenten en reünisten, en op 30 augustus konden de rector magnificus en de secretaris van de senaat alvast een kijkje nemen, maar de officiële opening vond plaats op 14 december 1934 met een bijeenkomst in de Engelse Zaal in het Academieggebouw.⁷³ Roos voerde daar het woord, evenals president-curator Fockema Andreae en rector magnificus Van der Leeuw. De laatste verweerde zich bij voorbaat tegen de zichzelf modern noemende criticasters die de hele universiteit met een museum vergeleken en nu hun gelijk bevestigd zouden kunnen zien doordat de universiteit zelf een museum ging onderhouden. Het is ook niet de plaats, aldus Van der Leeuw, waar een oude vrouw, het leven moe, haar medailles nog een keer uitstalt die herinneren aan haar gloriejaren:

Integendeel: de Universiteit gevoelt zich zoo krachtig levend, dat zij naast de plaatsen van haar actueelen arbeid, ook gaarne dit huis van het verleden zag tot stand komen om zich nog des te beter rekenschap te kunnen geven van de levende traditie waarin zij staat: wetenschap wordt immers niet door enkele personen beoefend, doch door gansche geslachten in samenwerking en continuïteit. Als Universiteit zijn wij de dragers van een door de eeuwen heen zich steeds verbreedende en verdiepende stroom van inzicht en kennis, en wij huldigen vandaag ook onze voorgelachten, die het werk droegen dat wij ook dragen.⁷⁴

Tijdens de rondwandeling door het museum die daarna volgde, kon iedereen zich er met eigen ogen van overtuigen dat dit een nuttige aanwinst van de universiteit was. ‘Geen menselijke instelling is immers waarlijk levend, die zich niet van haar verleden bewust is,’ aldus nogmaals rector magnificus Van der Leeuw.⁷⁵

HET MEDISCH COMPLEX

Terwijl de oprichting van het Biologisch-Archaeologisch Instituut, het Historisch-Philologisch Instituut en het Universiteitsmuseum bijdroegen aan de verdere fysieke fragmentering van de universiteit, was in de medische hoek juist sprake van een toenemende concentratie van klinieken en laboratoria op het terrein van het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis (APSAZ) aan de Oostersingel. Dat terrein, dat in 1903 nog zo ruim leek, raakte snel vol en uitbreiding was dringend gewenst. Die uitbreiding kwam er, en fors ook, ondanks alle bezuinigingen.

De condities voor het bouwen ten behoeve van de medische faculteit waren fundamenteel anders dan bij de andere faculteiten. In de eerste plaats onderging de medische

Afb. 90 Overzicht van de uitbreiding van het Academisch Ziekenhuis, ca. 1933. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. De ringweg op het nieuwe gedeelte is al aangelegd en men is bezig met de bouw van het Zusterhuis (boven). Aan de ander kant van het nieuwe terrein is inmiddels de Oogheekkundige Kliniek verrezen.

faculteit veel meer de invloed van maatschappelijke ontwikkelingen dan de rest van de universiteit. In de klinieken op het ziekenhuisterrein werden patiënten behandeld en niet alleen studenten opgeleid. Daardoor kreeg men in het ziekenhuis te maken met bijvoorbeeld de toenemende vraag naar en het groeiende aanbod van medische zorg, die via sociale wetgeving, ziekenfondsen en medische beroepsverenigingen hogere eisen gingen stellen aan de medische infrastructuur in een stad als Groningen. Daarnaast groeide de bevolking van Groningen – stad en lande – zo sterk dat alleen al om die reden het ziekenhuis dat in 1903 geopend werd, al snel te klein werd. Telde de stad Groningen in 1900 66.000 inwoners, in 1930 was dat aantal gegroeid naar 103.000, dat is een groei van 54 procent. Meer mensen die meer en betere medische verzorging vroegen – dat zette druk op het ziekenhuis, vooral op de poliklinieken.

In de tweede plaats had het ziekenhuis bestuurlijk niet alleen te maken met de universiteit, maar ook met de stad en de provincie. In principe draaiden de stad en de provincie op voor de kosten van het ziekenhuis en betaalde het rijk mee voor zover het wetenschappelijk onderwijs in het geding was. In de overeenkomst uit 1893 was bijvoorbeeld vastgelegd dat het rijk voor 50 procent in de exploitatiekosten zou bijdragen, wat na de bezuiniging van 1934 teruggebracht werd tot 45 procent. De kosten voor de bouw van een nieuwe kliniek of een nieuw laboratorium kwamen dus niet alleen voor rekening van het rijk, wat de beslissing om te gaan bouwen vergemakkelijkte, zeker omdat de bouwsom soms – en steeds vaker zelfs – betaald werd uit de overschotten op de exploitatierekening, wat voor het rijk na 1934 dus nog gunstiger uitpakte. Dat be-

tekende niet dat er ongeremd gebouwd kon worden. Ook stad en provincie moesten bezuinigen. Het betekende al helemaal niet dat er op het ziekenhuisterrein luxueuzer werd gebouwd dan in de laboratoria elders in de stad. Ook op het ziekenhuisterrein werd sober en kaal gebouwd, met weinig aandacht of ruimte voor esthetische verfijning. Maar er kon meer op het ziekenhuisterrein dan daarbuiten.

Het ziekenhuis lag er in 1903 door het gekozen paviljoensysteem weids bij. Achter het Verbindingskanaal, dat de achterzijde van het terrein omzoomde, strekten zich tot aan de einder de weilanden uit, wat een rustgevende uitstraling had. Maar al kort nadat het ziekenhuis in gebruik was genomen, doken er bedreigingen op die funest zouden kunnen zijn voor de toekomstige ontwikkeling van het ziekenhuis. In 1901 was de Woningwet aangenomen, die niet alleen eisen stelde aan nieuw te bouwen woningen, maar ook elke gemeente met meer dan 10.000 inwoners verplichtte een uitbreidingsplan op te stellen en dat om de tien jaar bij te stellen. Om aan die wettelijke verplichting te voldoen kreeg de directeur van de dienst Gemeentewerken van Groningen, ir. J.A. Mulock Houwer, opdracht zo'n uitbreidingsplan op te stellen. In 1903 leverde Mulock Houwer zijn plan in en in 1906 werd het door de Groningse gemeenteraad goedgekeurd. In dat plan was voorzien dat op de weilanden achter het Academisch Ziekenhuis een woonwijk zou verrijzen voor de arbeiders in de industrie die de ontwerper van het plan ook in die hoek van de stad had gesitueerd. Daarmee zou het ziekenhuisterrein volledig ingesloten raken en zou het ziekenhuis zich niet meer in die richting kunnen uitbreiden. Aanvankelijk maakte men zich daar geen zorgen over, maar rond 1915, toen door de bouw van de Psychiatrische Kliniek, die zijn voltooiing naderde, alle vrije ruimte op en rond het terrein wel gebruikt was, werd dat anders. Overleg met de gemeente leverde toen een ingrijpende wijziging van het uitbreidingsplan op. In 1918 werd besloten aan de achterzijde van het ziekenhuisterrein een oppervlakte van bijna 10 hectare voor toekomstige uitbreiding van het ziekenhuis vrij te houden, het Verbindingskanaal te dempen en ter afscheiding van de uitleg van het ziekenhuis een nieuwe wetering te graven met huizen voor beter gesitueerden, de Petrus Campersingel. Uitvoering van de plan moest wachten totdat verderop in de wijk het al door Mulock Houwer geprojecteerde Gorechtkanaal was gegraven, dat het Verbindingskanaal moest vervangen. De werkzaamheden daaraan begonnen in 1919 en in 1927 was het eindelijk dan zo ver dat het oude Verbindingskanaal gedempt kon worden. Het terrein van het ziekenhuis, dat in 1903 slechts 3,2 hectare telde en in 1916 met de bouw van de Psychiatrische Kliniek uitgebreid werd met 1,5 hectare, was nu in een klap vergroot tot 14,5 hectare. Wie de laboratoria voor anatomie, pathologie en fysiologie meetelt, komt zelfs op een 'medisch eiland' van 17,5 hectare, ruim vijf maal zo groot als in 1903. Voor het nieuwe, sikkelvormige terrein werd nu in opdracht van de Commissie voor de uitbreiding van het terrein voor het APSAZ een plan gemaakt, en wel door de hoofdarchitect van de Rijksgebouwendienst, Hoekstra. Deze ontwierp in het midden een langgerekte, lichtelijk gebogen ringweg of rondweg, die als groene long van het terrein zou kunnen dienen. Aan de buitenzijde van deze ring zouden dan de nieuwe klinieken en laboratoria kunnen verrijzen. Er was voor vele jaren ruimte geschapen voor het ziekenhuis. De expansie van het APSAZ na de wereldoorlog kan dus verdeeld worden in twee fasen, voor en na 1927.

PSYCHIATRIE, KNO EN TANDHEELKUNDE

Op 18 januari 1916 kon de hoogleraar psychiatrie en zenuwziekten Wiersma eindelijk zijn nieuwe kliniek openen, pal ten zuiden van het oorspronkelijke ziekenhuisterrein aan de Oostersingel.⁷⁶ Het gebouw, ontworpen door Vrijman, bood onderdak aan 136 patiënten, wat meer dan een verdubbeling was ten opzichte van de oude gebrekkige kliniek aan het Verbindingskanaal. De begane grond was grotendeels bestemd voor de opgenomen patiënten: neurologische patiënten aan de voorzijde, gescheiden in een mannen- en vrouwenafdeling, onrustige psychiatrische patiënten, ook naar geslacht gescheiden, aan de achterzijde. Op de bovenverdieping waren de rustige psychiatrische patiënten opgenomen, plus de klassenpatiënten. Daar waren ook de kamers voor de hoogleraar, de assistenten, de hoofdverpleegster en de röntgeninstallatie.⁷⁷ Ook waren daar – een luxe die Wiersma in het oude gebouw niet gekend had – maar liefst drie laboratoria te vinden: een voor het onderzoek van urine, feces, bloed en andere lichaamsvochten van de patiënten, een voor pathologische anatomie, en een, het grootste, voor experimentele psychologie, het specialisme van de hoogleraar. Wiersma was van mening dat er geen principiële verschillen waren tussen normale en ziekelijke processen, ook als die van geestelijke aard waren, zodat het dus voor het begrip van wat er in een geestelijk gestoorde patiënt omging zinvol was te bestuderen wat psychische processen onder normale condities inhielden. Het psychologische laboratorium stond daarom vol met instrumenten die ook in het laboratorium van de psycholoog Heymans (een vriend van Wiersma) te vinden waren, zoals een kleurenschijf ter bepaling van secundaire functies en lichtkastjes voor de bestudering van retrograde amnesie (geheugenverlies) en tachistoscopische proeven (waarbij zeer kort een testbeeld wordt getoond om te bekijken wat er bij een waarnemer van blijft hangen). Annex aan het laboratorium waren nog een geluidsdichte en een volledig te verduisteren kamer, ook analoog aan de inrichting van het laboratorium van Heymans in het Academiegebouw.

Toen Wiersma in 1930 met emeritaat ging en opgevolgd werd door W.M. van der Scheer, tot dat moment eerste geneesheer-directeur van het Provinciale (Psychiatrische) Ziekenhuis in Santpoort, leidde dat tot een grondige verbouwing en herinrichting van de kliniek. Van der Scheer had niets met experimentele psychologie, maar was een sterk voorstander van de zogenaamde ‘actieve therapie’ voor psychiatrische patiënten. Hij meende dat het asociale gedrag van deze patiënten toe te schrijven was aan het verlies van de door ervaring en opvoeding verkregen normale omgangsvormen en aan verminderd aanpassingsvermogen. Hun behandeling kwam dus neer op heropvoeding, en wel door hun taken op te dragen en daar verantwoordelijkheid voor te geven, hun gemeenschapszin aan te kweken en plichten op te leggen. De condities daarvoor moesten dan wel optimaal zijn. Er moest een gerieflijke omgeving gecreëerd worden, er moest nette kleding gedragen worden, de patiënten moesten zinvolle arbeid kunnen verrichten en er moest gelegenheid zijn voor sport en spel, zoals gymnastiek, korfbal en volksdansen. De kliniek werd daarop aangepast. Er kwamen lichte gordijnen, de kamertjes en gangen werden in lichte kleuren geschilderd, er kwamen werklokalen, buiten werd een bloemen- en groentetuin aangelegd en er konden kippen, konijnen en geiten gehouden worden. Ook werden er – onder strenge begeleiding – wandelingen over het ziekenhuisterrein gemaakt en af en toe was er zelfs sprake van een uitstap-

je naar het natuurterrein Appelbergen ten zuiden van Haren. Er werd alles aan gedaan om de aanvankelijk wat sombere en gesloten Psychiatrische Kliniek om te bouwen tot een kleine, beschermde, maar warme en liefderijke gemeenschap. Cijfers over het gezingspercentage zijn er niet.

De oude, door Wiersma verlaten kliniek aan het Verbindingskanaal was inmiddels zonder veel fanfare in gebruik genomen door de buitengewoon hoogleraar neus-, keel- en oorheelkunde Schutter.⁷⁸ Willem Schutter had lang moeten wachten op zijn eigen kliniek. Al in 1889 was hij privaatdocent voor de ziekten van keel en neus geworden en sindsdien was hij steeds bij andere klinieken ingetrokken. In 1903 had hij ruimte gekregen in de Interne Kliniek van Wenckebach, met toegang tot de operatiekamer. Maar een bevordering tot lector of hoogleraar zat er kennelijk niet in en daarom had Schutter in 1906 de lier aan de wilgen gehangen en was hij vertrokken. Het jaar daarop keerde hij echter terug – men was kennelijk toch wel geschrokken van zijn vertrek – en wel als buitengewoon hoogleraar neus-, keel- en oorheelkunde. Op 5 oktober 1907 hield hij zijn oratie. Maar nog steeds was hij, zoals de opvolger van zijn opvolger het later uitdrukte, ‘een ruiter zonder paard’,⁷⁹ dat wil zeggen een klinisch hoogleraar zonder kliniek. Er was hem slechts wat ruimte toegewezen in het poortgebouw van het ziekenhuis, genoeg voor een polikliniek, maar niet voor veel meer. Maar toen Wiersma in 1916 zijn nieuwe Psychiatrische Kliniek betrok, kwam er op het ziekenhuisterrein ruimte vrij voor Schutter. Toen hij in 1924 (inmiddels bevorderd tot gewoon hoogleraar) met emeritaat ging, kon hij een goed ingerichte kliniek overdragen aan zijn opvolger, Charles Emile Benjamins, die de kliniek onder andere uitbreidde met een speciale geluidsarme kamer voor audiologie. Nog groter was de verbouwing die Benjamins’ opvolger Eelco Huizinga (aangetreden in 1940) doorvoerde. Het laboratorium, de bibliotheek en de geluidsarme kamer bleven staan, maar de ziekenzalen gingen tegen de vlakte en op de plek waar vroeger het Verbindingskanaal stroomde werd een geheel nieuwe vleugel aan het resterende deel van de oude kliniek vastgebouwd, met een polikliniek op de begane grond, een operatiekamer op de eerste verdieping en met een eigen kinderafdeling. De ingang van de kliniek werd nu verplaatst naar de ringweg op het nieuwe gedeelte van het ziekenhuisterrein. Toen Huizinga in 1942 de volledig vernieuwde kliniek in gebruik nam, had de eens zo stiefmoederlijk bedeelde keel-, neus- en oorheelkunde zich althans ruimtelijk in het hart van het ziekenhuis genesteld.

Zoiets was niet weggelegd voor een ander specialisme, waar toch iedereen vroeg of laat mee te maken kreeg, de tandheelkunde.⁸⁰ Sinds de geneeskundige wetten van 1865 en een aparte regeling uit 1876 was de tandheelkundige zorg feitelijk voorbehouden aan artsen. Maar een adequate opleiding voor tandartsen ontbrak; in Utrecht was bijvoorbeeld een lector voor dat deel van de geneeskunde aangesteld, maar van een zelfstandige opleiding was daar geen sprake. Het was dan ook voor 1900 droevig gesteld met de tandheelkunde in Nederland: de tandartsen, voor zover zij er waren, beperkten zich tot het trekken van tanden en kiezen; het aanbrengen van protheses stond nog in de kinderschoenen. Ook in Groningen was het behelpen. Mensen die weinig geld hadden, konden zich alleen tot het Academisch Ziekenhuis wenden, waar zij werden behandeld in de Heelkundige Kliniek van professor Koch, die daarbij voor de moeilijker gevallen de hulp inriep van een ervaren tandarts uit de stad, de gewezen instrumentmaker en tandmeester B.J. Otté.

K17 Carl Wilhelm Vollgraff, hoogleraar Griekse taal- en letterkunde, Griekse oudheidkunde en kunstgeschiedenis, in militair tenue tijdens de Eerste Wereldoorlog, door Paula H.C. Nanninga-In de Betou, 1916. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K18 Aquarel van een hunebed bij Emmen, door Jan Wieggers, 1918. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. De kunstenaar was een van de oprichters van de Groningse kunstenaarskring De Ploeg. De aquarel maakte hij toen hij in 1918 korte tijd als tekenaar in dienst was bij de archeoloog A.E. van Giffen.

K19 J.C. Kapteyn, hoogleraar sterrenkunde, door Jan Veth, 1918. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Veth schilderde in 1918 ter gelegenheid van Kapteyns veertigjarig ambtsjubileum een 'gewoon' hooglerarenportret, waarin hij is afgebeeld met toga, bef en baret. Veth was echter zo geboeid door de man, dat hij hem nog een keer wilde portretteren, maar nu in een voor hem kenmerkende pose. Hem was vooral opgevallen de 'geconcentreerde zelfvergetenheid' waarin Kapteyn vele uren per dagen bezig was met wiskundige tabellen. Zo heeft hij hem dan ook geschilderd. Het schilderij is later aan de universiteit geschonken. Het geldt als een van de meest geslaagde Nederlandse geleerdenportretten. Veth heeft het beroep van de geportretteerde aangeduid door links een deel van een hemelbol weer te geven en rechtsboven een portret op te nemen van de Britse sterrenkundige David Gill, met wie Kapteyn jarenlang aan de Cape Photographic Durchmusterung heeft gewerkt. Zie: Oosterheert, red., In vol ornaat, 149.

K20 Groenenpet. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Al vóór de reorganisatie van Vindicat in 1919 waren de pet en andere uiterlijke kenmerken van de groen afgeschaft, maar later doken zij weer op.

K21 A.G. Roos, hoogleraar oude geschiedenis en Romeinse oudheden, door Johan Dijkstra, 1945. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K22 I.H. Gosses, hoogleraar geschiedenis, geschilderd door Edmondo Poletti, 1937. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Waarom Gosses de bijnaam 'De sik' had, moge wel duidelijk zijn.

K23 H.J.F.W. Brugmans, hoogleraar psychologie, door Raoul Martinez, 1958. Na de dood van Brugmans in 1961 door de weduwe geschonken aan de universiteit. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K24 Mr. C.C. Geertsema, commissaris der Koningin in de provincie Groningen en president-curator van de Groningse universiteit, door Isaac Israëls, 1923. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Het portret werd Geertsema aangeboden ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag.

K25 Plattegrond van Groningen rond 1925. RHC Groninger Archieven. Helemaal bovenaan, aan de noordzijde van de spoorlijn naar Winsum, is de kleine Studentenbuurt weergegeven, waar sinds 1926 de Vindicatboom stond.

PLATTEGROND VAN
GRONINGEN
 SCHAAL: 1 à 10000.
 10 CM. = 1 KM.

TOELICHTING:

Legend for the map symbols, including a grid of small squares representing different types of buildings or structures.

VERVOLG VAN DE OPLICHTING TEN ZICHT VAN BOVENHOUDT

STADS-350

K26 Mr. B. ten Bruggen Cate, secretaris van het college van curatoren van 1896 tot 1930, door Isaac Israëls, 1930. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Het portret werd Ten Bruggen Cate aangeboden ter gelegenheid van zijn afscheid als secretaris van curatoren.

K27 Aanplakbiljet voor de opvoering van Walter Hasenclevers tragedie Antigone (1919) door het Groningse studententoneelgezelschap Neemt Ons, 1929. Uit: Groningsche Studenten Almanak voor 1930.

Der Warf in Ezinge, Provinz Groningen, Holland, und seine westgermanischen Häuser¹.

Abb. 1. Rekonstruktion des Kernwarfs (Schichtgruppe V; vgl. Beilage 1, 4).
Blick von Südwesten.

Längere Zeit schon bemühte ich mich im Auftrage des niederländischen Warfenvereins, den Ezinger Dorfwarf nach Bau, Inhalt und Entstehung zu durchforschen². Aber erst seit dem Sommer 1931 gelang es, einen bedeutenden Schritt vorwärtszukommen³. Diese größeren Erfolge konnten erzielt werden, nachdem der obengenannte Verein mit Hilfe eines besonders zu diesem Zwecke gebildeten Komitees einen Teil des Warfs (in Form eines zweihörnigen Sektors) ankaufte und mir zur Untersuchung zur Verfügung stellte. Daraufhin wurden in den Jahren 1931—1934 große Ausgrabungen vorgenommen, die 1934 ihren Abschluß fanden. Erleichtert wurde das Unternehmen dadurch, daß der Kulturboden des Warfs ungemein fruchtbar ist und ein bewährtes Material für die Bodenverbesserung der leichten Sandböden der Geest darstellt. Im Zusammenhang mit unseren Ausgrabungen wurden in diesen Jahren etwa 25 000 Tonnen Erde abgetragen und zu Schiff abbefördert.

Lage.

Der Ezinger Warf ist eine frühgeschichtliche westgermanische Siedlung in optima forma. Seine Lage ist durch einen alten Flußlauf bestimmt, der

¹ Der Siedlungstyp, für den künstlich angelegte Hügel, die durch ständige Besiedelung immer mehr in die Höhe gewachsen sind, charakteristisch sind, führt auch noch den Namen Werft, Wurt, Terp oder Wierde. Gleichartige Typen bilden die ungarischen Haloms, die asiatischen Tells u. a.

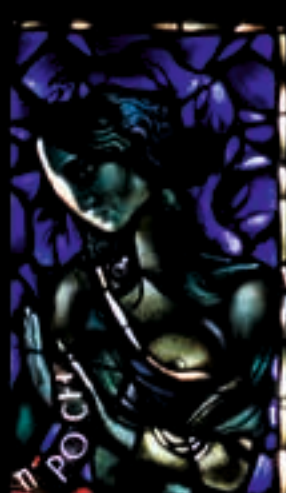
² 9.—10. Jaarverslag v. d. Vereeniging voor Terpenonderzoek (Groningen 1925—1926) und Bericht über die Jahrhundertfeier des Deutsch. Arch. Inst. (1928) 393 ff.

³ 13.—15. Jaarverslag v. d. Vereeniging voor Terpenonderzoek (1929—1931) 24—43 Abb. 16—34 und Zweites Nordisches Thing, Veröffentl. d. Väterkunde (Bremen) 2, 1934, 193.

K28 De eerste pagina van A.E. van Giffens samenvattende en ruim van tekeningen voorziene artikel over de opgraving in Ezinge in het Duitse archeologische tijdschrift *Germania*, 1936. De tekening van de oudste bewoning van Ezinge is van de hand van de vaste tekenaar van Van Giffen, Lambertus Postema. Zijn reconstructie van de oudste nederzetting op de terp is overigens geheel onjuist. Van Giffen had niet de kern van de nederzetting opgegraven, maar het uiteinde daarvan.

K29 Het huis van de hoogleraar psychologie Brugmans in Helpman. Foto Renate Huttinga. Brugmans had bij de bouw van zijn huis in 1936 voorzieningen laten aanbrengen waardoor hij in geval van oorlog ongedeerd zou kunnen ontkomen.

K30 Het middenraam in de aula van het Academiegebouw, tussen 1935 en 1938 vervaardigd door de schilder Johan Dijkstra en in 1938 onthuld. Foto Dirk Fennema. Het raam was een geschenk van koningin Wilhemina, ter herinnering aan haar erepromotie in 1914, en zou eerst in september 1938 onthuld worden. Maar toen kon de koningin in verband met de internationale spanningen rond Sudetenland de residentie niet verlaten. Op 4 november 1938 vond de onthulling alsnog plaats, in aanwezigheid van de koningin.

LUSTRUM

RYKS-UNIVERSITEIT

26 JUNI
1 JULI
GRONINGEN

LEVEND LAND

VINDICAT ATQUE POLIT

OFFSETDRUK WORTSEMA-GRONINGEN

K31 Affiche voor het openluchtspeel Levend Land, 1939. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

K32 Anda Kerkhoven, studente geneeskunde, door Johan Dijkstra, 1940. Groninger Museum.

In die situatie kwam verandering toen Koch in 1916 op aandrang van de plaatselijke vereniging van tandartsen in zijn eigen kliniek een kleine tandheelkundige polikliniek voor min- en onvermogens opende. Deze stond onder leiding van een vrouwelijke tandarts, Johanna Geertruida Smit. Deze trouwde echter in 1918 en vertrok naar Veenendam, zodat Koch het voortaan weer moest doen met incidentele hulp uit de stad. Pas in 1922 vond hij zijn conservator A. Wartena bereid opnieuw met een tandheelkundige polikliniek te beginnen, en dat werd een groot succes. Maar ook Wartena hield er op een gegeven moment mee op; hij kreeg van curatoren geen toestemming om naast zijn betrekking als conservator een particuliere praktijk te openen en dat was voor hem in 1926 reden om zijn functie neer te leggen. Weer gingen er enkele jaren overheen voordat Koch een nieuwe tandarts bereid had gevonden, de assistent Marten Hut, die – hij was slechts assistent – er wel een particuliere praktijk op na mocht houden. Hut begon in 1928 en was een blijvertje. Hoewel zijn polikliniek heel bescheiden was uitgerust – in feite bestond zij uit niet meer dan een door een gordijn afgeschermd ruimte met één, van Otté overgenomen en met rood pluche beklede tandartsstoel – slaagde Hut er toch in de polikliniek tot een goedlopend bedrijf te maken. In 1931 waren er zelfs serieuze plannen om in Groningen een tweede opleiding tandheelkunde (naast die in Utrecht) te beginnen en Hut zou daarin zeker een hoofdrol hebben gespeeld. Maar bezuinigingen maakten dat dit plan in 1932 weer snel in een diepe lade verdween.⁸¹

RADIOLOGIE

In zijn nieuwe Psychiatrisch-Neurologische Kliniek beschikte Wiersma natuurlijk over een röntgenkamer, zoals ook andere klinieken een röntgenapparaat hadden, hetzij voor diagnose, hetzij voor therapie. Het werken met röntgenstralen was populair onder medici en niemand wilde de boot missen. Ook was er grote belangstelling voor de mogelijkheden om met behulp van radioactief radium bestralingen uit te voeren. De versnippering die dit tot gevolg had, leek niet efficiënt. Radiologie ontwikkelde zich razendsnel tot een nieuw specialisme en stelde technische en medische eisen aan artsen, die daaraan steeds minder makkelijk konden voldoen. Was het daarom niet beter voor radiologie een eigen instituut in te richten, dat zou kunnen werken voor de hele ziekenhuisgemeenschap – en misschien ook een nog ruimere kring?⁸²

Na de ontdekking van de röntgenstraling was men er in Groningen snel bij geweest. Koch en Haga behoorden in Nederland tot de pioniers op dit terrein. Toen het Academisch Ziekenhuis in 1903 overging naar de Oostersingel, beschikte zowel Koch als zijn collega voor interne geneeskunde Wenckebach over een röntgentoestel en na enige jaren zouden ook het Rooms-Katholiek Ziekenhuis (1906) en het Diaconessenhuis (1909) zo'n toestel in huis halen. Huisartsen die hun patiënten wilden laten doorlichten, zaten echter met een probleem: als ze hen naar het Academisch Ziekenhuis verwezen, waren ze die patiënten kwijt, en als ze hen naar de twee andere ziekenhuizen stuurden, zaten ze daar zonder röntgenoloog die de apparatuur kon bedienen en de foto's kon interpreteren. Daarom namen drie huisartsen in 1916 het initiatief om samen een Radiologisch-Therapeutisch Instituut op te richten, waar de Groningse huisartsen hun patiënten zouden kunnen laten doorlichten zonder dat zij afhankelijk werden van de

ziekenhuizen (zo'n initiatief was eind negentiende eeuw ook al eens genomen en Wind had toen de directeur van dat instituut moeten worden, maar kennelijk was het niet doorgegaan). De geneesheer-directeur van het Academisch Ziekenhuis, W.H. Mansholt (die in 1913 Van Eijsselsteyn was opgevolgd), hoorde ervan en bemoeide zich er onmiddellijk mee. Het kwam tot samenwerking tussen de huisartsen en het ziekenhuis, met als doel het oprichten van een instituut zoals de huisartsen zich voorstelden, maar dan als onderdeel van het ziekenhuis. Nog in 1916 werd met steun van stad en provincie aan de Oostersingel, voor de net geopende Psychiatrische Kliniek, een pand aangekocht, en in 1917 een tweede, en bij de regering werd een post aangevraagd voor een lector en een amanuensis. De regering aarzelde, maar het ziekenhuis zette door, legde geld opzij voor de inrichting van het instituut en in 1918 kwam de regering alsnog over de brug. Met ingang van 1 juli 1918 werd de conservator van de Psychiatrische Kliniek, Sijbrand Keijser, die in die kliniek het röntgenapparaat bediende, benoemd tot lector in de radiologie (tegen het vorstelijke salaris van 3500 gulden als lector en 2500 gulden als directeur van het instituut). Operationeel was het instituut nog niet, eerst moesten de panden nog verbouwd worden en moesten er bij de bekende firma Siemens & Halske in Berlijn twee röntgentoestellen besteld worden. Door de oorlogstoestand en de roerige politieke en economische tijden direct daarna bleef die levering lang uit. Zelfs een reis van Keyser naar Berlijn haalde weinig uit. Maar begin 1920 arriveerde het eerste toestel en konden de eerste röntgenopnames gemaakt worden. Toen wat nu het Radiologisch Instituut heette op 3 juli 1920 officieel geopend werd (Keijser hield bij die gelegenheid zijn openbare les), stonden er drie röntgentoestellen klaar voor diagnose en behandeling van patiënten uit de stad of uit het ziekenhuis.

De ruimte die Keijser en zijn amanuensis tot hun beschikking hadden, was klein, zeker gezien de snel toenemende aantallen patiënten die voor diagnose of therapie naar het instituut werden gestuurd. In 1920 werden 332 patiënten ter diagnose doorgelicht, in 1927 waren dat er al 1825; in 1920 ondergingen 155 patiënten röntgentherapie in het instituut, in 1927 waren dat er 364. Bovendien werden vanaf 1924, toen voor het eerst radium voor het ziekenhuis was aangekocht, kankergezwellen met radium bestraald; in 1927 gebeurde dat al bij 45 patiënten. Het was duidelijk dat het instituut niet alleen in een behoefte voorzag, maar ook nieuwe behoeftes creëerde; het had als het ware een aanzuigende werking. Maar het instituut was niet alleen al snel te klein, het was er ook behoorlijk gevaarlijk, want het personeel was onvoldoende beschermd tegen stralingsschade. De oprichting van een 'invaliditeitsfonds' voor personeelsleden kon dat niet verhelpen. Daarom werd al spoedig gedacht aan een nieuw, ruimer en veiliger instituut. Niet iedereen was het daarmee eens. Er waren klinische hoogleraren die liever zagen dat de röntgenbehandeling weer zou teruggaan naar hun klinieken. Maar geneesheer-directeur Mansholt – het zou een van zijn laatste acties zijn – wist in 1931 alle betrokkenen te overtuigen dat het beter was een nieuw Radiologisch Instituut te bouwen. De panden naast het instituut werden opgekocht en gesloopt, ook het instituut zelf ging tegen de vlakte en ter plekke verrees in 1933 een door de architect Hoekstra ontworpen en sober vormgegeven nieuw Radiologisch Instituut.

De grondtekening van het nieuwe instituut kreeg een L-vorm. In de lange, langs de straat gelegen vleugel was de afdeling voor diagnose ondergebracht, in de korte, dwars op de straat staande vleugel de afdeling voor therapie. Achter het hoofgebouw was

Afb. 91 Het interieur van het Radiologisch Laboratorium ca. 1935. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

een woning voor de amanuensis gebouwd. Bijzonder aan het gebouw waren niet de ruime hal en de koele gangen, maar de moderne apparatuur en de ver doorgevoerde maatregelen tegen stralingsschade. Zo was het instituut uitgerust met het zogenaamde ENRAF-universeel statief, een tafel die met een eenvoudig hydraulisch pedaal in alle mogelijke standen kon worden gebracht en waarop een patiënt van alle kanten kon worden bestraald of doorgelicht.⁸³ Om de straling werkelijk binnenskamers te houden waren de ijzeren deuren met een één centimeter dikke loodlaag bedekt en waren muren en plafonds afgewerkt met drie millimeter dikke platen van Kempe-Loreymateriaal (een mengsel van lood en cement).⁸⁴ Zoals op grond van eerder ervaringen te verwachten was, leidde de opening van het nieuwe instituut opnieuw tot een forse toename van het aantal ingezonden patiënten. Mede daardoor werd het instituut voor het ziekenhuis een uiterst lucratieve onderneming. Burgemeester Cort van der Linden, die vanaf 1934 voorzitter was van de commissie van beheer van het ziekenhuis, gaf zich er later terdege rekenschap van dat het Radiologisch Instituut ‘in de tuin van het Ziekenhuis de wonderboom bleek te zijn, die in de nacht opschoot en onder welks takken en bladeren wij ons in de morgenstond verlustigden’.⁸⁵ Het was mede te danken aan de winsten die de radiologie maakte, dat het ziekenhuis in de jaren dertig kon blijven groeien, terwijl elders in de universiteit alleen maar sprake leek te zijn van stilstand of achteruitgang.

DERMATOLOGIE

Hoe moeizaam het soms toeging, wordt wel heel duidelijk uit de geschiedenis van de oprichting van de kliniek voor huid- en geslachtsziekten.⁸⁶ Op dat terrein stelde Groningen in 1903 niet veel voor. Er was weliswaar schuin achter de Heelkundige Kliniek een gebouwtje neergezet speciaal voor de verpleging van dermatologische patiënten, met veel glas om het zonlicht maximaal te benutten, maar dat bleef voornamelijk leeg staan. De hoogleraar heelkunde Koch, die ook het onderwijs in de dermatologie voor zijn rekening nam, kon die patiënten voorlopig nog wel in zijn eigen kliniek kwijt. Na een paar jaar werd het gebouwtje dan ook ingericht voor militaire patiënten en zieke personeelsleden, die daar werden behandeld door de geneesheer-directeur (deze kon op die manier ook als medicus actief blijven). In de wandelgangen had men het over de Afdeling D, naar de D van 'directeur'.

Dit kon zo niet blijven. Elders in Nederland, en zeker in Duitsland, was de dermatologie (de geslachtsziekten steeds inbegrepen) al lang een erkend specialisme, met eigen hoogleraren en klinieken. Keer op keer drongen de medische studenten ook aan op een passende voorziening in dit vak. Toen de studenten zich in 1911 nog eens tot de senaat wendden en de senaat dit verzoek voorlegde aan het college van curatoren, ondernamen curatoren actie. Op 30 mei 1912 meldden zij dat de hoogleraar pathologische anatomie Reddingius zich bereid had verklaard naast zijn gewone leeropdracht ook nog het onderwijs in de dermatologie op zich te nemen en een deel van zijn Pathologisch-Anatomisch Laboratorium in te richten als polikliniek. Reddingius was voordat hij in 1889 naar Groningen was gekomen als opvolger van Middendorp, dermatoloog in Amsterdam geweest en leek de aangewezen man om in de door iedereen erkende lacune te voorzien.

Hier zat echter veel meer aan vast dan curatoren konden bevroeden. Toen Reddingius naar Groningen was gekomen, had hij erin moeten berusten – met grote tegenzin – dat hij naast zijn betrekking als hoogleraar geen particuliere consultatieve praktijk zou beginnen (zoals Middendorp wel had gedaan). De faculteit was daarop tegen omdat Reddingius, als *preclinicus*, zo in het vaarwater zou kunnen komen van de klinische hoogleraren, wat in de tijd van Middendorp voor grote spanningen had gezorgd omdat Middendorp hun opvattingen inzake de bacteriologie had bestreden. Maar het was ook een kwestie van macht. De klinische hoogleraren waren in de faculteit de baas en zagen er scherp op toe dat anderen geen inbreuk maakten op hun rechten. Zelf hielden ze er wel een consultatieve praktijk op na (naast de particuliere patiënten die zij in het ziekenhuis behandelden) en zij ontleenden daar ook een behoorlijk neveninkomen aan, maar anderen werd zoiets niet gegund. Men kan zich voorstellen dat hun opstelling bij Reddingius tot de nodige frustratie heeft geleid. Hij gold daarom ook vanaf het moment dat hij in Groningen aantrad als een lastig man, met wie het kwaad kersen eten was. Maar toen curatoren in 1912 bereid waren iets ten bate van het onderwijs in de dermatologie te doen, zag hij zijn kans schoon en achter de ruggen van zijn collega's om regelde hij voor zichzelf een extra onderwijstaak – met polikliniek. De andere hoogleraren waren not amused. Volgens de vrouwenarts Nijhoff zou het onderwijs in de pathologische anatomie eronder lijden en de internist Hijmans van den Bergh vond dat een hoogleraar de huid- en geslachtsziekten er niet zomaar even bij kon doen. 'Men

moet in een vak werken en leven,' vond hij. De heelkundige Koch voelde zich door het college van curatoren ronduit geschoffeed. Maar Reddingius gaf geen krimp. 'Hij is,' zei hij, 'dokter in zijn hart en hij wenscht den tijd die hem rest van zijn tegenwoordige ambt te besteden met onderwijs in de genoemde praktische vakken; anderen houden zich bezig met andere liefhebberijen als het schrijven van boeken en dergelijke.'⁸⁷ Dat was een sneer in de richting van diegenen die pleitten voor meer fundamenteel onderzoek in de kliniek. Het duurde nog even voor de benoeming afkwam, maar bij KB van 24 juli 1913 kreeg Reddingius officieel de opdracht tot het geven van onderwijs in de dermatologie. Hij kreeg een assistent en een verpleegster, plus 3000 gulden voor een gedeeltelijke herinrichting van zijn laboratorium. Daarmee richtte hij een polikliniek in, die in oktober van dat jaar opening en meteen veel patiënten trok.

Maar daarmee was de kous niet af. De medische faculteit bleef aandringen op een aparte docent voor dermatologie, die dit vak zijn volle aandacht kon geven. Ook buiten de universiteit werd bij voortdurend aangedrongen op een betere regeling van het onderwijs, bijvoorbeeld door de Nederlandsche Vereeniging tot Bestrijding van Geslachtsziekten. In het nieuwe Academisch Statuut zou het allemaal geregeld moeten worden. Op Reddingius, die met een gebrekkige gezondheid kampte, kon men echter niet meer rekenen. Begin 1920 moest hij in verband met zijn gezondheid tijdelijk zijn onderwijs in de dermatologie neerleggen (het werd toen door zijn assistent waargenomen). Maar er werd al gewerkt aan een oplossing en in oktober 1921 kwam het bericht dat op de begroting voor 1921 geld was vrijgemaakt voor een lector in de dermatologie, die zou komen te werken onder toezicht van de hoogleraar pathologische anatomie. De hoogleraren in de medische faculteit reageerden natuurlijk woedend: weer was achter hun rug om iets bekookstofd waar zij het principieel mee oneens waren. De weeffout van 1912 moest niet worden gecontinueerd, maar juist verholpen, en wel door de benoeming van een zelfstandige hoogleraar. Die reactie was voor Reddingius weer aanleiding om zijn aanvullende leeropdracht definitief terug te geven. Ook kondigde hij aan dat hij eind 1921 de polikliniek zou sluiten. Daarmee was de faculteit in feite terug bij af, want het onderwijs in de dermatologie – een vak dat in het nieuwe Academisch Statuut nota bene onderdeel van het artsexamen was geworden – kwam nu weer voor rekening van de hoogleraar chirurgie, die het al zo druk had.

In die situatie legde de faculteit zich er maar bij neer dat men een lector moest aantrekken. Maar dat bleek nog niet zo makkelijk. De voorkeur van de faculteit ging uit naar Johan Wilhelm van der Valk, een in Leiden opgeleide scheepsarts die sinds 1909 verbonden was aan het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam en daar een eigen barak voor huid- en geslachtsziekten bestierde. Deze wilde zijn positie in Amsterdam echter niet opgeven voor een matig gehonoreerd lectoraat in Groningen zonder eigen voorzieningen. Vanuit Groningen werd daarom in Den Haag druk gelobbyd om het lectoraat om te zetten in een buitengewoon hoogleraarschap. Verder maakte geneesheer-directeur Mansholt op verzoek van president-curator Geertsema alvast een schets voor een eenvoudige, maar praktische kliniek annex polikliniek die niet meer dan 100.000 gulden hoefde te kosten. Dit plan werd door de minister van OKW gunstig ontvangen, maar Financiën hield het af. Toen echter de inspecteur voor Volksgezondheid en de Gezondheidsraad en ook (opnieuw) het Tweede Kamerlid van de SDAP mevr. A. de Vries-Bruins (ooit medeoprichtster van Magna Pete) zich voor de zaak gingen inspan-

nen, ging Financiën alsnog om, en in 1923 kwam het groene licht voor een nieuw te bouwen kliniek. Omdat inmiddels ook gelden voor een buitengewoon hoogleraar vrijgemaakt waren, wilde Van der Valk alsnog naar Groningen komen en was de zaak rond. Op 11 oktober 1924 sprak Van der Valk zijn oratie uit over ‘Huidziekten en inwendige geneeskunde’. Reddingius was daar niet bij; die was al in 1923 overleden.

Inmiddels waren de voorbereidingen van de bouw van de kliniek in volle gang. Het gebouw was gesitueerd pal achter het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium in de noordelijke hoek van het ziekenhuisterrein. Rijksbouwmeester Bremer had een ontwerp gemaakt, dat werd uitgewerkt door een van zijn medewerkers, de bouwkundig ambtenaar eerste klasse Van Wijk, en het voorzag in een semipermanente, met hout beklede en groen geschilderde barak, met alle ruimtes die men daarin zou verwachten: een werkkamer voor de hoogleraar, een kamer voor de assistent, een bibliotheek, een röntgenkamer, een laboratorium, een polikliniek met een wachtkamer en een kliniek bestaande uit aparte afdelingen voor mannen, vrouwen en kleine kinderen – en met een dagverblijf met tuin.⁸⁸ Op de bovenverdieping bevonden zich kamertjes voor twintig inwonende verpleegsters. Het enige wat ontbrak was een collegekamer, maar voor zijn onderwijs kon Van der Valk terecht in het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium, waar de kort voor hem aangetreden kankerspecialist H.T. Deelman hem gastvrijheid verleende. Vanaf de straat bereikte men de kliniek via een lange, met klimop begroeide gang die begon naast de toegang tot het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium. Dat had men zo gedaan om bezoekers van de polikliniek zo veel mogelijk aan nieuwsgierige blikken van anderen te onttrekken.

Afb. 92 De Dermatologische Kliniek, kort na oplevering in 1925. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Op de voorgrond de half overgroeide gang met een ingang aan de Oostersingel.

Bij de opening van de kliniek op 10 oktober 1925 leek iedereen uitermate tevreden. Zelfs het hoofd van de Rijksgebouwendienst, de zuinige baron van Lynden, was voor de gelegenheid naar Groningen gekomen, niet om complimenten uit te delen – ‘Ieder heeft zijn plicht gedaan, niet meer, niet minder,’ zei hij – maar om nog eens te beklemtonen dat de bouw van deze kliniek bewees dat men met bescheiden middelen toch veel kon bereiken:

Met betrekkelijk weinig geld is hier een goed werk tot stand gekomen door samenwerking van alle betrokken partijen. Zulk een oplossing is noodzakelijk in dezen tijd, nu zuinigheid een eerste eisch is, en als men let op de resultaten van deze samenwerking zal men moeten erkennen, dat de zogenaamde zuinigheidsstichters nog zoo gek niet zijn.⁸⁹

President-commissaris Geertsema sloeg een luchtiger toon aan en prees vooral de vriendelijke uitstraling van het gebouw, dat er inderdaad heel anders uitzag dan de rest van het ziekenhuis. ‘De Universiteit is een inrichting rijker geworden, die er zoo vriendelijk uitziet, dat het een voorrecht zal zijn hier te worden ... onderwezen (gelach), en behandeld ook.’ Daarbij was ook de persoon van de nieuwe hoogleraar van groot belang, die zich in korte tijd al geliefd had gemaakt. Geertsema moest bij Van der Valk denken aan wat in zijn eigen studietijd gezegd werd van de toenmalige hoogleraar geneeskunde J. Baart de la Faille jr., namelijk ‘dat, wanneer deze in de ziekenkamer komt, de patiënt reeds half genezen is’.⁹⁰

Toch was tijdens die opening al duidelijk dat de kliniek eigenlijk te klein was voor het snel stijgende aantal patiënten – het is altijd weer hetzelfde verhaal – en dat uitbreiding op den duur onvermijdelijk was. Dat werd nog dringender toen Van der Valk in 1928 naar Leiden dreigde te vertrekken. Hij nam de benoeming niet aan, officieel omdat hij niet tot overeenstemming had kunnen komen over de voorzieningen in Leiden, maar een rol zal toch ook hebben gespeeld dat curatoren hem in Groningen uitbreiding van zijn kliniek in het vooruitzicht hadden gesteld. Van der Valk zou dat niet meer meemaken, want hij kwam in oktober 1929 vrij plotseling te overlijden. Maar zijn opvolger, de uit Aken afkomstige huidarts Emil Friedrich Zurhelle, die na een lange zoektocht in 1931 werd aangetrokken en op 9 mei van dat jaar zijn ambt aanvaardde (nadat eerst zijn Duitse leermeester een verhaal had gehouden), smaakte in 1938 het genoeg dat begonnen werd met een flinke uitbreiding van zijn kliniek. Op het nieuwe gedeelte van het ziekenhuisterrein verrees een geheel nieuwe polikliniek, die door een gang verbonden was met de oude kliniek en een nieuwe ingang had gekregen aan de rondweg. Over die nieuwe polikliniek, die in 1939 geopend werd, zei Zurhelles opvolger M. Ruiter later nog dat zij door haar ingenieuze bouw behoorde tot de ‘fraaiste dermatologische “werkplaatsen” hier te lande’.⁹¹

OOGHEELKUNDE

De eerste werkelijk nieuwe kliniek die een plek kreeg aan de rondweg op het nieuwe terrein van het Academisch Ziekenhuis was de Oogheekundige Kliniek.⁹² De oogheekunde – een van de oudste medische specialismen – was al sinds de benoeming van Mulder tot lector oogheekunde in 1879 een vast onderdeel van het medisch onderwijs,

maar de studenten hadden daarvoor steeds naar de particuliere Inrichting voor Ooglijders aan de Zuidersingelstraat moeten gaan om hun colleges en coassistentenschappen te lopen. Mulder, die in 1890 hoogleraar was geworden en tot 1913 in functie bleef, had geweigerd mee te gaan naar het nieuwe ziekenhuiscomplex aan de Oostersingel. Hij bleef liever baas in eigen huis. Zijn opvolger Van der Hoeve dacht daar anders over en stelde juist het directe contact met andere specialismen op prijs, maar tijdens de wereldoorlog had hij wel wat anders aan zijn hoofd en in 1919 ging hij naar Leiden. De nieuwe hoogleraar oogheelkunde, Guillaume Frederic Rochat, wilde echter ook zo snel mogelijk naar het ziekenhuisterrein verhuizen. De toestand in de Zuidersingelstraat was door de toename van het aantal patiënten, de groeiende aantallen studenten en de autonome ontwikkeling van de diagnostiek en de therapeutische middelen onhoudbaar geworden. Het aantal patiënten nam hand over hand toe. In 1900 waren het er nog ongeveer 2000 geweest, in 1913 was het aantal al gestegen tot 4000 en in 1929 telde men 8000 patiënten, afkomstig uit het hele Noorden! Het was er een onbeschrijfelijk gedrang van patiënten, studenten, verpleegsters en ander personeel; de röntgenkamer was ergens op een gang bijgetimmerd, een garderobekast was verbouwd tot donkere kamer, en de polikliniek diende tevens als collegezaal; elke keer als er college was geweest moesten de studenten de circa 75 stoelen weer opbergen om plaats te maken voor de patiënten. Geen wonder dat Rochat wel wilde verhuizen.

Hij moest echter wachten tot het Verbindingskanaal was gedempt en de weilanden daarachter bij het ziekenhuisterrein getrokken konden worden. Ook moest het terrein nog opgehoogd worden, er moest een nieuw rioleringsstelsel aangelegd worden en er moest aan de achterzijde van het terrein nog een uitgang naar de Petrus Campersingel komen (voor het bouwverkeer). Maar in 1929 kwam er dan eindelijk geld voor een nieuwe kliniek op de rijksbegroting en in februari 1930 werd de bouw aanbesteed. Dat

Afb. 93 De nieuwe Oogheelkundige Kliniek op het terrein van het Academisch Ziekenhuis, kort na de oplevering in 1932. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

het rijk aan het eind van de jaren twintig weer wat ruimer in de middelen zat, blijkt wel uit het feit dat terwijl voor de kliniek voor dermatologie vijf jaar eerder niet meer dan 100.000 gulden uitgetrokken had mogen worden, nu een bouwsom van 372.000 gulden acceptabel was. Hoekstra ontwierp voor dat bedrag een strak, bijna kazerneachtig, twee verdiepingen tellend gebouw van vier vleugels rondom een centrale 'hall' in het zuidelijk gedeelte van de nieuwe uitleg, uitgevoerd in dieprode Groningse baksteen, zonder enig ornament, maar wel ruim van opzet. De kliniek telde 80 bedden, het dubbele van wat in de oude kliniek beschikbaar was geweest. Op 4 mei 1932 werd het gebouw in aanwezigheid van vele autoriteiten geopend.⁹³

Het gebouw, hoewel ontworpen door Hoekstra, weerspiegelde door zijn strenge lijnen ook de punctuele, perfectionistische, bijna met militaire precisie opererende geest van de hoogleraar Rochat. Het bevatte alles wat men zich bij een moderne kliniek kon voorstellen: een enorme polikliniek, een grote collegezaal, een museum, grote laboratoria, verschillende werkplaatsen, een rijke bibliotheek, een ruime werkkamer voor de hoogleraar, dierenstallen, een röntgenkamer en een grote operatieafdeling. Rochat had ervoor gezorgd dat de afdelingen waar rust en controle nodig waren, op de bovenverdieping terecht waren gekomen, dus de ziekenzalen, de ruimtes waar de patiënten onderzocht werden, en de operatiekamers. Hier was contact met de buitenwereld niet gewenst. Beneden daarentegen bevonden zich de ruimtes voor activiteiten die bedrijvigheid met zich meebrachten: de polikliniek, de collegezaal, de wachtkamers en de laboratoria. Alles was heel weids opgezet, want aan een ding was op het nieuwe terrein voorlopig geen gebrek: ruimte. Luxe daarentegen was vermeden. De inboedel van de oude kliniek was meegenomen naar de nieuwe kliniek (en met een royaal gebaar door de vereniging die de oude kliniek had gedreven overgedragen aan het rijk) en alleen daar waar het nodig was had Rochat nieuwe apparatuur aangeschaft. In zijn openings toespraak beklemtoonde de hoogleraar nog eens dat van geldverspilling geen sprake was geweest. 'Spr. zou,' aldus het krantenverslag, 'van elk aanwezig apparaat met de hand op het hart kunnen verzekeren, dat het zijn nuttigheid en noodigheid heeft bezeten. Van luxe zal men dus niet mogen spreken.'⁹⁴

De nieuwe Oogheekundige Kliniek was zelfs zo ruim opgezet dat lange tijd bedden ongebruikt bleven. Waar namelijk te weinig rekening mee was gehouden, was dat bepaalde oogziekten die vroeger veelvuldig voorkwamen – zoals scrofuleuze (door tuberculose veroorzaakte) oogontsteking bij kinderen en allerlei oogkwalen die het gevolg waren van venerische aandoeningen bij volwassenen – door de betere voeding, de grotere hygiëne en de algemene stijging van de welvaart steeds minder voorkwamen en bovendien met nieuwe medicamenten sneller te behandelen waren, met als nettoresultaat dat de behandeling korter duurde en poliklinisch van karakter werd. Rochat moest dus toestaan dat de bedden die bij hem onbezet bleven, ingenomen werden door patiënten uit vooral de interne kliniek, vanaf 1937 zelfs door patiënten die aan tbc leden. Rochat hoopte dat dit een tijdelijke noodmaatregel zou zijn, maar de toekomst zou anders uitwijzen.

KINDERGENEESKUNDE ALS SLUITSTUK

Ook tijdens de crisis van de jaren dertig gingen de bouwwerkzaamheden op het ziekenhuisterrein door. In de voorjaar van 1932 werd het nieuwe Zusterhuis op de noordelijke punt van de nieuwe uitleg in gebruik genomen, dat onderdak bood aan in eerste instantie ruim honderd verpleegsters. Het beleid van het ziekenhuis was er altijd op gericht geweest de verpleegsters 'in huis' onderdak te bieden, maar de ruimte in het poortgebouw of in de afzonderlijke klinieken was geleidelijk aan te krap geworden en in 1927 was men er al toe overgegaan om aan de Petrus Campersingel een bovenhuis te huren om daar vijftien verpleegsters onder te brengen (later waren nog een tweede en een derde woning voor dat doel gehuurd). Ook moest men in 1930 toestaan dat de eerste verpleegsters buiten het ziekenhuisterrein op kamers gingen wonen. Maar door de bouw van het Zusterhuis – in dezelfde ingenieursstijl opgetrokken als de Oogheelkundige Kliniek en met dezelfde dieprode Groningse baksteen uitgevoerd – werd een dappere poging gedaan om alle verpleegsters weer op het terrein bij elkaar te brengen. Het terrein van het ziekenhuis was inmiddels wel zo groot geworden dat men ervan uitging dat de zusters op de fiets naar hun kliniek gingen en daarom was onder het gebouw een grote fietsenkelder aangelegd. Zeven jaar later, in 1939, onderging het Zusterhuis nog een grote uitbreiding, waardoor de capaciteit verdubbelde – en ook toen was dat nog niet genoeg om de vele verpleegsters woonruimte op het medisch complex te bieden.⁹⁵

Een paar jaar later was de Heelkundige Kliniek aan de beurt. Koch had al om uitbreiding verzocht. De operatiekamer diende tevens als collegezaal en dat betekende onder andere dat de hygiënische omstandigheden bij een operatie niet optimaal waren. Verder verwees Koch graag naar de lange wachtlijsten, waar 600 à 700 mensen op stonden. Minder sterk was echter dat die wachtlijst vooral werd bevolkt door mensen die van buiten de provincie Groningen kwamen en die ook alternatieven hadden, maar vanwege de lage verpleegkosten toch voor het Academisch Ziekenhuis kozen. Ernstig zieke patiënten hoefden ook nooit geweigerd of op de wachtlijst geplaatst te worden. Dus zetten de heren van de commissie van beheer de bouwaanvragen van Koch maar ergens achteraan in de rij. Pas onder het bewind van P.R. Michael, die in 1929 het scalpel van Koch overnam, werd besloten tot nieuwbouw. Op het nieuwe terrein, maar pal achter de oude kliniek, kwam een imposante, drie verdiepingen hoge nieuwe heelkundige kliniek, bestaande uit drie vleugels met operatiekamers, een röntgenkamer en een nieuwe polikliniek, die door een luchtbrug met de oudbouw was verbonden. Op 3 december 1936 hield Michael ter opening van de nieuwbouw een feestrede, maar een halfjaar later gaf hij toch de voorkeur aan een betrekking als chirurg aan het Gemeenteziekenhuis in Den Haag. Het was dus vooral zijn opvolger L.D. Eerland, die nog uit Indië moest komen, die de vruchten zou plukken van de arbeid die Michael had verricht.⁹⁶

Als we verder voorbijgaan aan de bouw van een dependance van de apotheek in het oude keukengebouw (1937) en de aanbouw van een nieuwe vleugel aan de Vrouwenkliniek (1938), dan is de bouw van het Kinderziekenhuis, waar in 1939 mee werd begonnen, voorlopig de laatste grote bouwactiviteit op het ziekenhuis terrein geweest. Net als de oogheelkunde was de kindergeneeskunde lange tijd beoefend in een particuliere kliniek buiten het complex van het Academisch Ziekenhuis, maar deze situatie

bleek niet langer houdbaar. Het W.A. Scholtenziekenhuis in de Sint Jansstraat, waar tot 1934 G. Scheltema de scepter zwaaide, voldeed niet meer aan de eisen van de moderne tijd en de opvolger van Scheltema, Jan van Lookeren Campagne, maakte daarom meteen plannen om naar de Oostersingel te verhuizen. Van Lookeren Campagne stelde een programma van eisen op en Hoekstra ontwierp een gebouw, in dezelfde beproefde, maar fantasieloze stijl als de Oogheekkundige Kliniek en het Zusterhuis. De nieuwe Kinderkliniek vormde een geheel met een nieuwe Afdeling voor Infectieziekten, waar alle klinieken op het terrein patiënten naartoe konden sturen die aan een besmettelijke ziekten leden of daarvan verdacht werden. Eind 1941 werd het gebouw in gebruik genomen, zonder veel fanfare. Maar het was toen ook niet bepaald een tijd om allerlei autoriteiten uit te nodigen en een feestelijke bijeenkomst te organiseren.⁹⁷

CONCLUSIE

Toen het Kinderziekenhuis zijn voltooiing naderde, was het ziekenhuisterrein nog lang niet vol. Er was genoeg ruimte voor een nieuwe Interne Kliniek, voor nieuwbouw van het Hygiënisch Laboratorium enzovoort. En de medici hadden alle reden om erop te vertrouwen dat dat vroeg of laat ook zou gebeuren. De toenemende medische consumptie maakte een voortgezet nieuwbouwprogramma onvermijdelijk. Voor de rest van de universiteit lag dat wel anders. Daar werd de expansiedrift voortdurend getemd door de bijna permanente geldnood van de regering. Er waren wel kleine verbeteringen mogelijk en soms leek het regime iets minder strikt dan normaal, zoals in de tweede helft van de jaren twintig, maar voor het overige was toch schraalhans keukenmeester. Rectoren mochten claimen dat de universiteit ook onder druk groeide – ‘sub pondere crescit’ – maar eigenlijk praatte men zichzelf zo alleen maar moed in; heel realistisch was het misschien toch niet. Buiten het medisch complex aan de Oostersingel verrees voor de universiteit geen enkel gebouw dat de vergelijking met bijvoorbeeld de Oogheekkundige Kliniek kon doorstaan. Met vereende krachten hield het universitaire bestuur het academisch bedrijf op peil, maar het was de vraag of de universiteit zo’n periode van relatieve schaarste lang kon doorstaan zonder ook op inhoudelijk vlak terrein prijs te moeten geven. Zou er een moment komen waarop de relatieve stagnatie van de jaren twintig en dertig zou omslaan in achteruitgang?

13 HOGER ONDERWIJS EN HET 'PEDAGOGISCH MOMENT'

Op het gebied van het hoger onderwijs werd in 1921 alles anders door de invoering van het nieuwe Academisch Statuut. Maar tegelijk veranderde er vrijwel niets. Het nieuwe statuut sanctioneerde ontwikkelingen die zich in de praktijk al voor een groot deel hadden voltrokken en de wending naar een zelfstandiger vorm van kennisverwerving, die zich ook meer richtte op het leven na de opleiding, kreeg alleen maar een nog algemener karakter. De belangrijkste vernieuwing was misschien wel het pedagogisch besef dat in deze tijd baan brak. Er was het begin van een besef dat onderwijzen ook een vak is, niet alleen een gave die men had of niet. Het was het begin van de pedagogisering van het hoger onderwijs in Nederland, met alle uitwassen vandien. Tegelijk zette de introductie van een echte lerarenopleiding het al lang sluimerende debat over de afbakening tussen het wetenschappelijk onderwijs en de beroepsopleiding op scherp. De bekende discussie over de verschillen tussen universitair en hoger beroepsonderwijs (al heette dat toen nog niet zo) begon in deze tijd duidelijke contouren aan te nemen.

HET ACADEMISCH STATUUT

Een van de vele initiatieven die minister De Visser na zijn aantreden op het nieuwe departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschap nam, was het herzien van de Wet op het hoger onderwijs en het Academisch Statuut. Beide hoorden bij elkaar: de wet zette de hoofdlijnen uit, het Statuut regelde de examens en het civiel effect. De nieuwe wet en het nieuwe statuut traden in werking op 21 september 1921.¹

De wet van 1876, in 1905 slechts gedeeltelijk herzien, was sterk verouderd. Al voor de wereldoorlog had de Ineenschakelingscommissie (waar minister De Visser zelf deel van had uitgemaakt) de wet aan een kritische beschouwing onderworpen en op grond van de bevindingen van de commissie had minister Heemskerk in 1913 enkele wetsvoorstellen aan de Kamer voorgelegd, de zogenaamde lyceumontwerpen. Tot een parlementaire behandeling was het echter niet gekomen en na de oorlog begon De Visser opnieuw. Het werd een ingewikkeld proces. Op 22 maart 1919 diende de minister bij de Tweede Kamer een ontwerp tot wijziging van de Wet op het hoger onderwijs in en toen hij uit het eerste verslag van de Commissie van Rapporteurs het vertrouwen kreeg dat de Kamer hem zou steunen, diende hij in september bij de Onderwijsraad een adviesaanvraag in voor een nieuw Academisch Statuut. De Eerste Afdeling van de Onderwijsraad nam het onderwerp in behandeling, vroeg de faculteiten schriftelijk om advies en belegde van 31 mei tot 5 juni 1920 in Den Haag zelfs een grote conferentie over een

concept van het Academisch Statuut met vertegenwoordigers van alle faculteiten. Voor Groningen waren daarbij aanwezig de hoogleraren Lindeboom, De Zwaan, Cohen, Wiersma, Schoute, Van Bemmelen en Roos. Ook sprak de Onderwijsraad uitvoerig met zes afgevaardigden van studentenorganisaties, die allen inzage hadden gekregen in de facultaire adviezen. In 1876 was dat nog ondenkbaar geweest, maar na de wereldoorlog leek dat een eis van de tijd te zijn geworden. Op 6 maart 1920 vond zulk overleg plaats tussen de faculteiten en de faculteitsverenigingen, waarbij Sijmons als lid van de Onderwijsraad een adviserende rol speelde. De hoogleraren waren er zeer tevreden over. 'Van een meer uitgebreid en in vaste banen geordend overleg tusschen hoogleraren en studenten heb ik persoonlijk de beste verwachtingen,' zei rector magnificus Klein in 1920.² Ook zijn opvolger Bleeker zag het overleg als iets positiefs, een 'teken des tijds': er was naar de studenten geluisterd en er was met hun belangen rekening gehouden.³ Ondertussen was de herziene Wet op het hoger onderwijs in de Tweede en Eerste Kamer goedgekeurd en op 1 maart 1920 door de koningin bekrachtigd. De Onderwijsraad leverde op 26 november 1920 een ontwerp van het nieuwe Academisch Statuut in bij de minister, die het weer ter advisering voorlegde aan de senaten en de Raad van State. Omdat het Academisch Statuut op een paar punten afweek van de reeds aangenomen wet, speciaal op het punt van het promoveren op stellingen in de juridische faculteit, moest de minister ook nog een voorstel tot aanpassing van die wet bij de volksvertegenwoordiging indienen. De aanpassingen passeerden zonder grote moeite de Eerste en Tweede Kamer en op 11 juni 1921 bekrachtigde de koningin de wet opnieuw. Een paar dagen later, op 15 juni 1921, zette zij haar handtekening onder het Koninklijk Besluit dat wij kennen als 'het Academisch Statuut'.

Inhoudelijk zijn in wet en Statuut twee hoofdprincipes te onderscheiden. Allereerst de nadruk op het zelfstandig leren werken van de student. Artikel 3 van de wet staat expliciet: bij het doctoraalexamen 'wordt bovenal gewicht gehecht aan gebleken geschiktheid van den candidaat tot zelfstandig werken'. Verder was belangrijk de grotere vrijheid voor de student bij het samenstellen van zijn studieprogramma, ook met vakken van buiten de eigen faculteit. Maar de opvallendste elementen in de nieuwe wet waren toch ten eerste de introductie van het ongedeelde doctoraat en ten tweede de koppeling van het civiel effect aan het doctoraalexamen (en niet meer aan de promotie).

Dat volgens de wet van 1876 in de meeste faculteiten meer dan één doctoraat te behalen was, met name in de faculteiten Wis- en Natuurkunde en Letteren en Wijsbegeerte, was eigenlijk vanaf het begin een probleem geweest. De ontwikkeling van de wetenschappen en hun specialisering maakten elke indeling bij voorbaat verouderd. In 1876 was het misschien nog voorstelbaar geweest om geschiedenis onder te brengen bij het doctoraat Nederlandse taal- en letterkunde, aangezien de geschiedbeoefening toen nog primair een literaire activiteit was, maar de ontwikkeling van eigen methoden in de geschiedwetenschap had aan het eind van de eeuw de band met de taal- en letterkundige studie een stuk losser gemaakt. De moderne talen, die kort na de invoering van de wet in Groningen tot bloei kwamen, pasten al helemaal niet in de indeling van de doctoraten en de algemene klacht was dan ook dat zolang er geen eigen doctoraat voor de Germaanse of Romaanse of welke andere moderne talen ook was, die studies ondergewaardeerd bleven. Nu had de wetgever ervoor kunnen kiezen de lijst met specifieke doctoraten steeds aan te vullen, bijvoorbeeld met een nieuw doctoraat in de

landbouwwetenschap binnen de faculteit Wis- en Natuurkunde, waar de Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs al zo lang voor ijverde, maar de minister koos daar niet voor.⁴ Afgezien van het praktische bezwaar (het zou nooit ophouden, er zouden steeds opnieuw aanvullingen nodig zijn) was er ook een principieel bezwaar: de steeds verdergaande specialisering zou het karakter van het doctoraat aantasten en de universiteit denatureren. Het invoeren van steeds maar meer doctoraten zou, aldus minister De Visser in zijn memorie van toelichting, van het doctoraat een soort akte van bekwaamheid in een bepaald vak maken, en dat zou de universiteit degraderen tot een vakschool. De promotie was veeleer bedoeld als bewijs dat men beschikt over de *algemene* vaardigheid om zelfstandig wetenschap te beoefenen.⁵ Daarbij beperkte de wetgever een doctoraat wel tot een bepaalde faculteit, die hij namelijk zag als een natuurlijke groep van wetenschappen die bepaalde methoden deelden.⁶ Dat was duidelijk een fictie, omdat binnen één faculteit vakken met zeer uiteenlopende methoden ondergebracht waren (zoals binnen de letterenfaculteit vakken als taalkunde, geschiedenis en psychologie). Ook doorbrak de wetgever zelf de natuurlijke afbakening van de faculteiten door studenten de mogelijkheid te bieden bijvakken uit andere faculteiten te kiezen. Maar de introductie van één doctoraat voor alle faculteiten was nog een brug te ver.

Omdat het doctoraat zo breed was geworden als de hele faculteit, kon het civiel effect niet meer gekoppeld worden aan de promotie. Het was evident dat iemand die in de geschiedenis was gepromoveerd niet bekwaam was om vervolgens leraar in een der moderne talen te worden. Om die reden koppelde de wetgever de maatschappelijke bevoegdheid voortaan aan het doctoraalexamen of – als vanouds bij andere faculteiten – aan het artsexamen, het apothekersexamen of het veartsenijexamen. Al te strak werd het ook weer niet geregeld, want wie (om bij dat vak te blijven) in geschiedenis was afgestudeerd met als hoofdvak middeleeuwse geschiedenis, werd bevoegd om het hele vak geschiedenis op een hbs of gymnasium te doceren. De wetgever nam aan dat wie zich in een deel van een vak goed ingewerkt heeft, gegeven de gemeenschappelijke wetenschappelijke methode in het betreffende vakgebied, ook in de andere onderdelen bekwaam is of snel kan worden. Die bevoegdheid gold behalve voor hoofdvakken ook voor bijvakken.

Een probleem bij deze regeling was het civiel effect van het doctoraalexamen in de rechtsgeleerdheid. De minister wilde aanvankelijk de benoembaarheid in rechterlijke ambten of de toelating tot de advocatuur koppelen aan het doctoraal examen, net als bij de andere faculteiten. Een Kamermeerderheid wilde echter dat het civiel effect gekoppeld bleef aan het doctoraat en dat dat doctoraat als vanouds (om de drempel niet te hoog te maken) op stellingen verworven kon worden. Bij amendement kwam dit in de wet te staan die in 1920 door de koningin bekrachtigd werd. Echte argumenten hadden de voorstanders van dit amendement niet, behalve misschien de gehechtheid aan de traditie. De faculteiten waren echter sterk gekant tegen deze regeling en de minister van Justitie had er geen bezwaar tegen om de benoembaarheid aan het doctoraal te koppelen en de promotie op stellingen af te schaffen. De minister, aldus gesteund door de deskundigen, nam de koppeling van het civiel effect aan het doctoraal en de verplichting ook voor juristen om, als ze promoveerden, op een proefschrift te promoveren daarom toch op in het Academisch Statuut, en de Kamer ging daar in 1921 alsnog mee akkoord. De definitieve, in 1921 bekrachtigde wet bevatte dus op het vlak van de

bevoegdheden geen uitzondering meer voor de juristen; de promotie op stellingen verdween definitief. Met als gevolg dat in de laatste maanden voor het in werking treden van de wet velen nog snel op stellingen promoveerden. In het jaar 1920-1921 vonden er in Groningen maar liefst 26 promoties op stellingen plaats (waarvan 11 in de laatste week voor de grote vakantie).⁷ Ter compensatie van hun 'verlies' kregen de juristen wel voor elkaar dat de titel van meester in de rechten (mr.), die vroeger hoorde bij de promotie, voortaan verkregen werd door het doctoraal. Daarmee namen de juristen toch weer een bijzondere positie in. Afgestudeerden uit andere richtingen compenseerden dit weer door steeds vaker ook een eigen 'titel' te gaan voeren, te weten die van doctorandus ('drs.'). De historicus Johan Huizinga schreef in *De Gids* nog eens een venijnig stuk over dit 'insluipsel', maar dat remde de titelzucht natuurlijk niet af.⁸

Nieuw was in artikel 6 van het Academisch Statuut de ruime aandacht voor de tentamens, die nu voor het eerst officieel geregeld werden. De wetgever maakte het nu formeel mogelijk dat studenten voor een deel van een examen werden vrijgesteld als ze een getuigschrift konden overleggen dat ze over een bepaald vak mondeling met succes tentamen hadden afgelegd of in een werkcollege een als voldoende beoordeeld werkstuk hadden ingeleverd. Op die manier werd het zelfstandig werken, een van de oogmerken van de academische studie volgens de minister, bevorderd en gehonoreerd. De mogelijkheden tot vrijstelling waren wel beperkt. Voor hooguit de helft van het aantal vakken kon een student op deze manier vrijstelling krijgen en als er sprake was van een scheiding tussen hoofd- en bijvak (zie hierna) gold de vrijstellingsregeling alleen voor het bijvak. Maar de verlichting die de student op deze manier bij zijn examens ondervond was niettemin substantieel. Het stelde hem ook in staat – zo bedoelde de wetgever het ook – zijn studie beter te plannen, door zich gedurende een bepaalde tijd op één vak en het bijbehorende tentamen te concentreren. Daar stond tegenover dat de faculteit goede voorlichting moest geven over de volgorde waarin de studenten het best hun tentamens konden doen. Aan de horizon doemde daarom al de figuur van de studieadviseur op. Overigens was er behalve van ontlastende tentamens ook sprake van tentamens waarvan het doel alleen was studenten inzicht in hun vorderingen te geven. Dergelijk 'tussententamens', altijd door de student zelf aan te vragen, zouden hem ook beter kunnen helpen in het organiseren van zijn studie.

Niet in alle faculteiten werden tentamens afgenomen. Wel bij de faculteiten Wis- en Natuurkunde en Letteren en Wijsbegeerte, niet bij Geneeskunde (na de propedeuse). Dat had duidelijke gevolgen voor het slagingspercentage bij examens. Gemiddeld lag het percentage kandidaten dat zakte voor het examen en voor een paar maanden of een halfjaar naar huis werd gestuurd om de stof beter te besturen op zo'n 20, maar de verschillen tussen de faculteiten waren groot: bij Letteren en Wijsbegeerte en bij Wis- en Natuurkunde zakte bijna niemand, maar bij Geneeskunde soms wel de helft van het aantal kandidaten (vrouwelijke studenten zakten beduidend minder vaak dan mannelijke studenten, die weer vaker 'cum laude' kregen). Of de hoogleraren geneeskunde hadden geen tijd om tentamens af te nemen of ze vonden dat de toekomstige artsen 'allround' moesten zijn en altijd over alle relevante kennis moesten kunnen beschikken. Wel was het zorgelijk dat in de loop der jaren het percentage kandidaten dat zakte de neiging had toe te nemen. In 1924-1925 maakte het afwijzingspercentage een sprong van 20,8 naar 25,3 en nadat dat percentage in de jaren daarna op 25 was blijven

Afb. 94 Scene uit een serie over 'kleine onaangenaamheden in het studentenleven'. Tekening van J.F. Beins voor de kalender voor de Groninger Studenten Almanak voor 1940. Boven: 'Als twee van je jaargenooten examens doen en je hebt vast op een examenfeestje gerekend en je hebt de klok zelfs al op 1 uur gezet...'; onder: 'En ze zakken...'

hangen, steeg het in 1928-1929 opeens naar 30. Het jaar daarop was er zelfs een triest record van 32,9 (voor vrouwelijke kandidaten lag het percentage toen op 5,2). Naar de oorzaak was het gissen, maar velen hielden het erop dat er – misschien door de gestegen welvaart – meer dan ooit studenten naar de universiteit kwamen die het studeren eigenlijk niet aankonden. Deze 'onwaardigen' zorgden voor een overbevolking van de universiteit die bijvoorbeeld de Commissie-Welter in 1932 wilde tegengaan door beperkende maatregelen in te voeren. Na 1933 zakte het afwijzingspercentage echter weer naar minder dan 25 en doofde de discussie wat uit. In 1939 probeerde rector magnificus Zernike iets verder te kijken en meer in het algemeen het 'rendement' van de verschillende studies te berekenen, dat wil zeggen het percentage studenten dat werkelijk afstudeerde. Bij theologie lag dat op 60, bij rechten op 69, bij geneeskunde op 61, bij wis- en natuurkunde op 57 en bij letteren op slechts 33 (een mo-examen werd niet beschouwd als het afmaken van een studie). Gemiddeld lag het rendement op 60 procent, maar op de vraag of dit hoog of laag was, ging Zernike niet in.⁹

Het Academisch Statuut benadrukte de zelfstandigheid van de student nog meer door bij het doctoraalexamen in sommige faculteiten onderscheid te maken tussen een hoofdvak en twee bijvakken en door de student de mogelijkheid te bieden om bijvakken uit andere faculteiten te kiezen. Voor het doctoraalexamen in de wis- en natuurkunde bijvoorbeeld kon de student bijvakken kiezen uit de andere hoofdvakken in zijn faculteit óf uit een lange lijst van soms zeer onnatuurwetenschappelijke vakken: behalve agronomie, vergelijkende anatomie, menselijke fysiologie en gezondheidsleer ook geschiedenis der natuurwetenschappen, wijsbegeerte, pedagogiek, psychologie en cultuurgeschiedenis. Ook binnen het zogenaamde hoofdvak was er soms nog een ruime keuze aan specialismen (ook hoofdvak genoemd). Wie in de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte het hoofdvak Arische (dat wil zeggen Indo-Iraanse) taal- en letterkunde koos, had vervolgens nog de keuze tussen Sanskriet (Vedisch), Pali, Avestisch, Middel- en Nieuw-Perzisch, volkenkunde van Voor-Indië, Voor-Indische godsdienstwetenschap en nog wat specialismen. En wie het doctoraal wijsbegeerte deed, mocht voor het hoofdvak kiezen uit theoretische wijsbegeerte, geschiedenis der wijsbegeerte, psychologie en pedagogiek. Maar de lijsten die in 1921 in het Academisch Statuut waren opgenomen, waren niet uitputtend: mits de zusterfaculteiten de tijd kregen om bezwaar te maken, kon een faculteit een student examens laten doen in vakken die nog niet in de lijst waren opgenomen. Op die manier kwamen in de letterenfaculteit ook vakken als sociologie, etnologie en theorie en geschiedenis van de muziek in aanmerking als vakken voor het doctoraalexamen.¹⁰

Niet iedereen was blij met al die keuzemogelijkheden. Daarmee werd namelijk ook de mogelijkheid geboden om wat later zou heten 'pretpakketten' samen te stellen. Zo hekelde de anorganisch chemicus Jaeger – die bekendstond als een groot mopperaar – in 1925 het feit dat wie scheikunde studeerde de wiskunde al voor het kandidaatsexamen heel makkelijk kon omzeilen, terwijl dat toch een basiswetenschap voor de scheikunde was:

Thans doet zich, zooals mij bij herhaling gebleken is, het ongehoorde feit voor, dat studenten de college's voor het doctoraal examen in de Chemie komen bijwonen – 'volgen' kan men hier niet eens meer zeggen! – aan wie het begrip van een differentiaalquotient of van eene eenvoudige differentiaal-vergelijking totaal vreemd is, of die van de hoofdwetten der Thermodynamica en hunne toepassing geene flauwe notie hebben!¹¹

Op die manier wordt scheikunde niet veel anders dan het uit het hoofd leren en toepassen van een bepaald aantal formules. Jaeger betreurde het dat het Academisch Statuut dat toeliet:

Aldus wordt voor velen het Statuut niet meer dan een middel, om langs den weg van kleinsten weerstand door het examen heen te glippen, een streven, dat door hen, die voor de wetenschap hunner keuze ook maar eenige liefde koesteren, als onteerend en ontoelaatbaar gevoeld zal worden.¹²

Wie scheikunde studeerde zonder zich grondig in de wiskunde te verdiepen en zo het vak reduceerde tot een verzameling technische handgrepen, kon beter de universiteit verlaten en chemisch analist worden.

Een laatste noviteit van de wet en het Academisch Statuut was nog de introductie van de zogenaamde verenigde faculteiten. De opstellers van de wet hadden moeite ge-

NA HET EXAMEN

Ondanks de invoering van het tentamen bleef het examen een hoogte- en soms een dieptepunt in het leven van een student. Er was altijd flink aan getrokken, al dan niet met behulp van een repetitor, en het was erop of eronder. Als de kandidaat geslaagd was, moest er flink feest worden gevierd en zijn vrienden zorgden dan vaak voor een rijtoer door de stad. Die koets stond meestal al voor het Academiegebouw te wachten als het examen nog gaande was. De oud-student rechten H.J. Scheltema beschreef later wat er gebeurde als de kandidaat gezakt was:

Zoo het examen mislukt was, wisten de koetsiers pijsnel te verdwijnen, zoodat de bij de voordeur gekomen rouwstoet nog juist het laatste rijtuig de Boteringestraat zag inslaan. Ik heb nooit geweten, hoe de koetsiers zoo snel van den uitslag op de hoogte waren. Vermoedelijk gaf de pedel hun door een raam een sein. In ieder geval hoorden de gezakte kandidaat en zijn vrienden nog slechts een afnemend hoefgestamp; een dampende vijg voor den stoep der Academie getuigde van vervlogen hoop.¹³

Afb. 95 De rijtoer van de student rechten Evert Jan Bulder, direct na zijn doctoraalexamen op 11 mei 1922. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. In de landauer behalve Bulder nog de studenten Wim Sanger, Jaap Bulder en een onbekende.

had om bepaalde doctoraalexamens in slechts één faculteit onder te brengen. Het ging daarbij om de studie van het Nederlands-Indische recht, de indologie, de natuurkundige en de sociale aardrijkskunde. Voor deze studies had de student in gelijke mate vakken nodig uit twee faculteiten. Om een plek te geven aan de twee eerstgenoemde doctoraalexamens schiep de wet de verenigde faculteit Rechtsgeleerdheid en Letteren en Wijsbegeerte en voor fysische en sociale aardrijkskunde creëerde de wet de verenigde faculteit Wis- en Natuurkunde en Letteren en Wijsbegeerte. Echte faculteiten waren het niet, met een eigen hoogleraren en een eigen faculteitskamer; zij bestonden slechts op papier en fungeerden enkel als examencommissie voor de betreffende studierichtingen. Maar het instellen ervan vormde een belangrijke bijdrage aan de flexibilisering van de academische studie, waar de wet en het statuut van doortrokken waren. In Groningen was overigens van de vorming van verenigde faculteiten voorlopig geen sprake: doctoraalexamens in Nederlands-Indisch recht, indologie en aardrijkskunde waren hier door het ontbreken van hoogleraren met een leeropdracht op de betreffende terreinen niet mogelijk.

DE OPKOMST VAN DE PEDAGOGIEK

Aan de nieuwe wet en het bijbehorende Academisch Statuut was te merken dat er nagedacht was over de pedagogisch-didactische aspecten van het hoger onderwijs, meer dan in de aanloop naar de wet van 1876. Niet alleen was ruimte gemaakt voor het zelfstandig leren werken van de studenten, ook was nu het vak pedagogiek geïntroduceerd als een van de mogelijke hoofdrichtingen binnen de studie wijsbegeerte. Die opgang dankte de pedagogiek voornamelijk aan de toenemende belangstelling voor de opleiding van nieuwe onderwijzers en leraren in het lager en middelbaar onderwijs. Deze lerarenopleiding fungeerde als de kristallisatiekern van het nieuwe academische vakgebied van de pedagogiek.

Het merkwaardige was echter – de confessionele angst voor staatspedagogiek zal er wel debet aan zijn – dat in de wet en het statuut voor de lerarenopleiding weinig geregeld was. Er was nu wel een betere regeling voor de *bevoegdheid* om een bepaald vak op hbs of gymnasium te doceren, maar het ontbrak aan een regeling voor de *opleiding* van de aanstaande leraren. Volgens artikel 1 van de Wet op het hoger onderwijs omvatte hoger onderwijs de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen én 'tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt', maar in de praktijk bleef die voorbereiding op een maatschappelijke positie beperkt tot de wetenschappelijke voorbereiding en werd aan de andere aspecten niets gedaan. De faculteit Letteren en Wijsbegeerte en de faculteit Wis- en Natuurkunde leverden veel leraren af, maar aan de training van hun pedagogische en didactische vaardigheden was niets gedaan. Wat er gebeurt als kinderen in de puberteit zijn, hoe leerprocessen verlopen, met welke middelen een leerkracht de aandacht kan vasthouden, tegen welke moeilijkheden het kinderbrein in de afzonderlijke vakken oploopt, waarom het onderwijssysteem in elkaar zit zoals het in elkaar zit – alles wat studenten Frans of scheikunde op dit terrein nog moesten leren, moesten zij maar in de school zelf leren.

In de negentiende eeuw was er een zwakke poging gedaan om het beter te doen. Tijdens de Verlichting was er meer aandacht gekomen voor opvoeding en onderwijs; de opvoedbaarheid van de mens was een kernpunt van het verlichte denken. In die beweging paste het dat koning Willem I in zijn hoedanigheid als opvoeder van de natie in 1827 elke universiteit opdroeg per faculteit een van de hoogleraren aan te wijzen om het vak 'paedagogica' te geven. In de meeste universiteiten was dit na verloop van tijd effectief gesaboteerd, maar in Groningen had Theodorus van Swinderen die colleges tot zijn dood in 1851 met onverflauwd enthousiasme gegeven. Als opvoeder van nature geloofde hij erin. Maar na zijn dood werd ook in Groningen het koninklijke voorschrift een dode letter en in 1876 verdween de verplichting stilletjes uit de nieuwe wet. Wie een academische opleiding volgde en promoveerde, werd op grond daarvan ook meteen bevoegd verklaard om voor de klas te staan. Het enige waar de wetgever belang aan hechtte, was vakkennis; de rest leerden de docenten wel in de praktijk en dan werd ook wel duidelijk of zij aanleg hadden of niet. Een goed docent wordt zo geboren, en niet gemaakt.¹⁴

Onder invloed van de reformbeweging, die rond 1900 ook in Nederland voet aan de grond kreeg, herleefde de aandacht voor de opvoedkunde. De afwijzing van strakke kleding, het afzweren van ongezonde voedings- en genotsmiddelen en in het algemeen de terugkeer tot een natuurlijker levenswijze gingen hand in hand met de bevrijding van het kind uit de klauwen van het klassikale onderwijs, de strenge hiërarchie in de klas en de eenzijdige nadruk op intellectuele ontwikkeling. Onderwijs was niet het africhten en disciplineren van de leerlingen, ongeacht achtergrond en karakter, en het instampen van voorgeschreven kennis, maar het ontwikkelen van de vermogens die het individuele kind heeft op intellectueel, sociaal, creatief en sportief vlak. Wie het onderwijs van deze kant bekijkt, moet ook rekening houden met de kenmerken van het opgroeiende kind en heeft aan tucht en kennis niet meer genoeg, pedagogische kennis en didactisch inzicht zijn dan onontbeerlijk. Nederland liep niet voorop bij deze onderwijsvernieuwing. De schoolstrijd, waarin alles draaide om de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, sloopte alle energie op. Pas in de eerste decennia van de twintigste eeuw kregen ook in Nederland onderwijsvernieuwers steeds meer gehoor, vooral op het niveau van het lager en middelbaar onderwijs. Juist in deze jaren kwam er belangstelling voor het montessorionderwijs, het daltononderwijs en het jenaplanonderwijs. In deze tijd maakte de charismatische Haagse onderwijzer Jan Ligthart faam als onderwijsvernieuwer.

Iets van die pedagogische wending was ook te bemerken in de discussies over het hoger onderwijs, speciaal in de Inenschakelingscommissie, die in 1903 door minister Kuyper was ingesteld. In het lijvige eindrapport uit 1910 vroeg de commissie heel nadrukkelijk om een goede regeling van de lerarenopleiding. Het was een onderwerp dat het Groningse lid van die commissie, Sijmons, zeer na aan het hart lag. Het werd evenwel al snel duidelijk dat de voorstanders van academische pedagogiek niet al te veel op het regeringsinitiatief hoefden te rekenen. Daarom benaderde in 1913 de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Amsterdam het Groningse college van curatoren met de vraag of men prijs stelde op de vestiging van een bijzondere leerstoel in de pedagogiek ten behoeve van een betere opleiding van aanstaande leraren.¹⁵ Het Nut schetste hoe Nederland door de schoolstrijd in pedagogisch-didactisch terrein achterop was

geraakt en hoe nog steeds werd gewerkt met verouderde lesmethoden, met als gevolg 'dat kinderen worden opgestoomd [klaargestoomd] op een wijze die menig kind ernstig zal schaden'.¹⁶ Een bijzonder hoogleraar zou daar iets aan kunnen doen. Het Nut dacht aan Groningen als vestigingsplaats om twee redenen: in Groningen werkte Gerard Heymans, wiens experimentele psychologie van grote betekenis kon zijn voor de studie van leerprocessen, en Groningen had een voorsprong op het terrein van het onderwijs in de moderne talen. In Groningen werden die talen al sinds jaar en dag op academisch niveau gedoceerd, bij de universiteit van Amsterdam was men daar in 1912 nog maar net mee begonnen.¹⁷ Voor de financiering van de leerstoel dacht het Nut 6000 gulden per jaar nodig te hebben. Het hoofdbestuur zou zelf de helft daarvan bijdragen, maar het hoopte dat in Groningen de gemeente, de provincie, het Universiteitsfonds en het departement Groningen van het Nut de andere 3000 gulden op tafel zouden leggen. De curatoren waren enthousiast – dit was een nieuwe mogelijkheid om Groningen op onderwijsgebied op de kaart te zetten – en ook de letterenfaculteit reageerde positief. Daar zorgden Heymans en Sijmons wel voor. Binnen een jaar was de zaak rond en op 14 oktober 1913 kwam de ministeriële beschikking af dat het Nut bevoegd werd verklaard in Groningen een bijzondere leerstoel pedagogiek te vestigen. In het wettelijk voorgeschreven curatorium zaten de Leidse graecus Vürtheim, het vroegere Kamerlid (en oud-hoogleraar) H.L. Drucker en de Groningse wethouder De Marees van Swinderen.

DIRK BOS, ONDERWIJSMAN

Het idee om namens het Nut een bijzondere leerstoel in de pedagogiek in Groningen te vestigen, was afkomstig van het noordelijk Kamerlid en lid van het hoofdbestuur van het Nut Dirk Bos. Hij is een van die mannen die zonder ooit in een officiële betrekking tot de universiteit te hebben gestaan toch van grote betekenis zijn geweest voor de bloei van het academisch leven in Groningen. De archivaris J.A. Feith en de industrieel J.E. Scholten zijn andere voorbeelden daarvan.¹⁸

Dirk Bos (Groningen 13 september 1862) was de zoon van een horlogemaker die het hoofd amper boven water kon houden, maar met een beurs en financiële steun van zijn oudere broer kon de jonge Bos de Rijks HBS in Groningen doorlopen en daarna in 1879 wis- en natuurkunde gaan studeren in Groningen. Nog in zijn eerste jaar deed hij staatsexamen Grieks en Latijn. Als lid van *Vindicat* was hij bijzonder actief. Het was voorzitter van *Dicendo Discimus*, lid van het Politiek Dispuutgezelschap *Zoön Politikon*, commissaris van *Mutua Fides* en secretaris van de redactie van de *Studenten Almanak* in het jaar dat P.J. Troelstra voorzitter was. Hij deed doctoraal examen natuurkunde in oktober 1883, ging naar Winschoten om leraar wiskunde te worden en promoveerde in 1888 op een onderwerp uit de elektriciteitsleer bij Haga. Zijn leven nam een beslissende keer toen hij later dat jaar trouwde met de dochter van een rijke

Afb. 96 Dirk Bos (1862-1916),
 politicus en onderwijsman.
 Collectie Universiteitsmuseum
 Groningen.

zakenman en spoedig zelf ook het zakenleven in ging. In 1890 werd hij medeoprichter van de Nederlandsche Hypotheekbank in Veendam en in 1893 nam hij een aandeel in een groothandel in koffie en thee in Winschoten. In de jaren negentig was hij tevens gemeenteraadslid namens de vrijzinnig-democraten en redacteur van de *Winschoter Courant*.

Bos legde in deze tijd ook een grote belangstelling aan de dag voor onderwijsvraagstukken. Hij had zijn betrekking als leraar wiskunde inmiddels opgegeven, maar was wel schoolopziener in het district Winschoten geworden en stichtte in 1890 een ambachtsschool in zijn woonplaats. Zijn visie op het onderwijs legde hij in 1898 neer in het boek *Onze volksopleiding*, dat door de Groningse onderwijsvernieuwer Casimir 'magistraal' werd genoemd. De hoofdgedachte was dat verbetering van het onderwijs nodig was voor de vergroting van de volkskracht. Er school in de Nederlandse bevolking nog een potentieel dat alleen door beter en moderner onderwijs aangeboord kon worden. Daartoe moest het hele schoolstelsel aangepakt worden, van de lagere school tot de universiteit. Zo pleitte Bos voor een lyceumachtige middelbare school, waarin de definitieve keuze tussen hbs en gymnasium werd uitgesteld tot een leeftijd (zestien jaar) waarop de leerlingen een weloverwogen keuze konden maken. Ook pleitte hij voor een betere aansluiting van het onderwijs bij de vragen van de maatschappij, achtte hij een lerarenopleiding hoogstnoodzakelijk en was hij tegen de eenzijdige nadruk op kennisverwerving in het middelbaar onderwijs. Graag zag hij dat er ook hoger onderwijs op het terrein van de landbouw, de nijverheid en de handel zou komen. Ook was Bos een warm voorstander van 'university extension'.

Mede dankzij deze visie op het onderwijs raakte Bos rond 1900 betrokken bij

tal van landelijke organisaties. In 1900 werd hij bestuurslid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een organisatie die altijd al het volksonderwijs hoog in het vaandel had staan; in 1901 behoorde hij tot de oprichters van de Vrijzinnig-Democratische Bond, een progressieve liberale partij die een cruciale rol in de Nederlandse politiek zou spelen; en bij de verkiezingen van dat jaar verwierf hij een Kamerzetel voor het district Winschoten. Vooral snog bleef hij in Winschoten wonen, dicht bij zijn kiezers.

Bos was nu in een positie om zijn onderwijsidealen in concrete initiatieven om te zetten. Zo adviseerde hij in 1906, na de wijziging van de Wet op het hoger onderwijs, de Groningse burgemeester Tjarda van Starckenborgh Stachouwer bij het opzetten van hoger landbouwonderwijs in Groningen; het was Bos' idee om daarvoor een vereniging op te richten die in universitair verband cursussen zou geven. Ook was hij betrokken bij de oprichting van het Nederlandsch Lyceum in 1907 en werd hij curator van deze instelling (waarvan de eerdergenoemde Casimir directeur werd). Ten slotte was Bos een van de drijvende krachten achter de oprichting van de Nederlandsche Handels-Hoogeschool in Rotterdam, die in 1913 haar poorten opende; Bos, zelf bankier en handelaar, werd de eerste president-curator van de nieuwe instelling. Inmiddels was hij wel van Winschoten naar Den Haag verhuisd; het voortdurend heen en weer reizen tussen beide plaatsen werd Bos, die een zwakke gezondheid had, te veel. In 1912 stapte hij ook uit het hoofdbestuur van het Nut, maar niet dan nadat hij de eerste contacten gelegd had om in Groningen namens het Nut een bijzondere leerstoel te vestigen op het gebied van de pedagogiek. Zijn blijvende band met de Groningse universiteit bleek wel uit het feit dat hij in 1909 de hoofdspreker was op de reünie die Vindicat ter gelegenheid van het lustrum van dat jaar had georganiseerd.

In de Tweede Kamer was Bos ondertussen de leider van de vrijzinnig-democraten geworden en na de verkiezingen van 1913 werd hem gevraagd een nieuw kabinet te formeren. Hij deed een poging om een kabinet samen te stellen waaraan ook, voor het eerst, de sociaaldemocraten mee zouden doen en waarvan hij de leider zou worden. De weigering van Troelstra om op dat aanbod in te gaan – de SDAP voelde zich er nog niet klaar voor – was voor Bos een grote teleurstelling. Het resultaat was dat daarna een extraparlamenteair kabinet onder leiding van Cort van der Linden tot stand kwam. De nieuwe premier vroeg echter eind 1913 aan Bos of hij de leiding op zich wilde nemen van een commissie – de Bevredigingscommissie – die een regeling moest bedenken voor de gelijke behandeling van openbaar en bijzonder onderwijs. Bos legde de grondslag voor een regeling die alle partijen konden goedkeuren, maar hij maakte door zijn overlijden op 6 mei 1916 niet meer mee dat de regeling omgezet werd in wettelijke bepalingen.

Melchior Jan Bos, de rector van Vindicat in het jubileumjaar 1914, die bij die gelegenheid had gesproken over het aanbreken van een nieuwe gouden eeuw, ook voor Groningen, was de zoon van Dirk Bos. Hij kon zich erop beroemen dat zijn vader toen al een belangrijk aandeel had gehad in de renaissance van het onderwijs in Nederland.

Het Nut had voor de bijzondere leerstoel in Groningen al een kandidaat: Rommert Casimir, een gewezen leerling van Heymans en sinds 1909 rector van het Nederlandsch Lyceum in Den Haag. Casimir was in het Friese Kollum geboren als zoon van een marskramer, maar met steun van derden was hij erin geslaagd allerlei onderwijzersdiploma's te halen en was hij onderwijzer en docent aan de gemeentelijke kweekschool in Groningen geworden. Na het behalen van het staatsexamen ging hij in 1900 filosofie en psychologie studeren in Groningen, waar hij diep onder de indruk raakte van de wijsgerige en methodische inzichten van Heymans. Maar nog voor zijn afstuderen vertrok Casimir naar Den Haag. De Haagse Schoolvereniging, die in de Hofstad een bijzonder-neutrale lagere school had opgericht, wilde een vervolgschool beginnen, waar de leerlingen van de lagere school verder konden gaan met een middelbare schoolopleiding. Voor het leiden van die vervolgschool zocht het bestuur van de schoolvereniging een ervaren onderwijsvernieuwer en die vond men in 1906 in Casimir. Drie jaar later ontstond uit die vervolgschool het Nederlandsche Lyceum, een middelbare school met een gemeenschappelijke onderbouw van twee jaar en daarna een splitsing in hbs en gymnasium.¹⁹ Hoewel Casimir geen classicus was en zelfs niet gepromoveerd was, werd hij benoemd tot rector van die school. De volgende stap was nu een bijzonder, maar normaal betaald hoogleraarschap in Groningen. Casimir was weliswaar niet gepromoveerd (dat kon verholpen worden), maar hij was vertrouwd met het experimenteel-psychologische onderzoek van Heymans en hij had een moderne kijk op het onderwijs.

Maar Casimir aarzelde. Hij was bereid het Groningse aanbod te aanvaarden, maar alleen als dat ging met volle instemming van het bestuur van de Haagse Schoolvereniging en het curatorium van het Lyceum. Bovendien wilde hij garanties dat hij in Groningen met alle welwillendheid zou worden ontvangen; hij zou de eerste bijzonder hoogleraar in Groningen worden, in een door niet iedereen serieus genomen vak, hij was niet gepromoveerd en hij was bovendien bang dat zijn bescheiden sociale afkomst hem nagedragen zou worden. Over die ontvangst in Groningen hoefde hij zich geen zorgen te maken, maar de instemming van het bestuur van de Schoolvereniging en het curatorium kreeg hij niet. Formeel liet men hem vrij, maar vooral Ligthart, die curator was van de school, oefende grote morele druk op Casimir uit om de school niet in de steek te laten. Begin 1914 liet deze daarom het Nut weten voor het aanbod te bedanken. Heymans, teleurgesteld, stelde nog een tussenoplossing voor (Casimir als deeltijdhoogleraar speciaal voor het didactisch-pedagogische deel en zijn leerling Henri Bruggmans als assistent voor het psychologisch-pedagogische deel), maar daarmee gingen het Nut en het curatorium van de leerstoel niet akkoord. Liever zocht men even verder naar een andere kandidaat.²⁰

Die zoektocht leverde niets op. Verschillende kandidaten passeerden de revue, maar geen van allen werd professorabel geacht. Zo lagen de zaken toen het Groningse departement van het Nut in november 1917 – de oorlog was nog volop gaande – een brief kreeg van een lid van het hoofdbestuur van het Nut, de Amsterdamse hoogleraar thermodynamica én filosoof Philip Abraham Kohnstamm, die een nieuwe regeling voorstelde. Nu het onmogelijk was gebleken voor Groningen een geschikte kandidaat te vinden, wilde hij de financiën zo verdelen dat eenderde ervan in Groningen besteed zou worden aan een leerstoel pedagogiek, vooral in verband met de in Groningen bloeiende psychologische studie, en tweederde voor een door het Nut in Amster-

dam op te richten seminarium, dat zich onder leiding van een hoogleraar zou moeten ontwikkelen tot een pedagogisch centrum voor heel Nederland. In Groningen zou het accent liggen op de psychologie van het leren, in Amsterdam op opvoedkunde en onderwijskunde. Het Amsterdamse Nutsseminarium zou een lerarenopleiding moeten aanbieden en zou moeten uitgroeien tot een ontmoetingsplaats voor de mensen uit de praktijk. Amsterdam was de aangewezen plaats voor zo'n instituut omdat de hoofdstad ettelijke kweekscholen telde, omdat er al een onderwijsbibliotheek en een onderwijsmuseum waren en natuurlijk omdat de stad veel centraler lag dan Groningen.

In Groningen waren de reacties op dit plan ronduit negatief. Het Groningse departement van het Nut en de universiteit voelden zich gepasseerd (de plannen waren al in een vergevorderd stadium, maar niemand had contact met Groningen opgenomen) en natuurlijk stak het ook dat Groningen weer achtergesteld werd bij het Westen. Maar er zat meer achter die boosheid. Uit de plannen van Kohnstamm viel op te maken dat er ook sprake was van een fundamentele heroriëntatie van de opvoedkunde en onderwijskunde: de experimentele psychologie werd als wetenschappelijke onderbouwing van de pedagogie opzijgezet; centraal kwam nu te staan de filosofische bezinning op doel en taak van de opvoedkunde. Heymans had zich altijd sterk gemaakt voor het eerste, de instrumentele pedagogiek. Pedagogiek zou een wetenschap moeten worden van middelen die men in het onderwijs kon toepassen, en van bespiegelingen over het doel van opvoeding en onderwijs (de mensvisie die erachter schuilgaat) zou zij zich moeten onthouden. Wetenschap houdt zich bezig met feiten en feiten schrijven niet voor wat het doel van het onderwijs moet zijn; de keuze voor het ene of het andere doel is eerder een kwestie van de subjectieve wil dan van het verstand en van de objectieve wetenschap. Maar Kohnstamm – en met hem de meeste pedagogen in Nederland – dachten daar anders over. Aan de psychologie als experimentele wetenschap hechtte hij niet veel waarde. Exacte wetenschap kan zich niet uitspreken over de waarde van de dingen en de verschijnselen. Waarden stonden echter centraal in Kohnstamms filosofie en daarom kon hij zich later ook op het standpunt plaatsen: 'De paedagogiek zal filosofisch zijn of ze zal niet zijn'. Volgens Heymans werd zodoende de deur opengezet voor zuiver subjectieve en theologische bespiegelingen, waardoor opvoedkunde niet meer toegepaste psychologie, maar eerder toegepaste theologie zou worden. Maar Kohnstamm had het tij mee. Het geestelijk klimaat in Nederland keerde zich steeds meer tegen het materialistische, mechanistische en positivistische denken van de late negentiende eeuw; er kwam meer aandacht voor de synthese dan voor de analyse, meer aandacht voor de beschouwing van het geheel dan voor het onderzoek van de delen, meer aandacht voor gevoel, intuïtie en persoonlijke ervaring dan voor het koele verstand, meer aandacht voor het individuele geval dan voor de algemene wetmatigheden. Heymans was een vertegenwoordiger van de oude richting, Kohnstamm – die bekend zou worden met zijn christelijk personalistische filosofie – van de nieuwe richting. Heymans was dus niet alleen boos dat een leerstoel voor pedagogiek de Groningers ontstolen werd, maar ook bitter omdat dit een teken was, en niet het eerste, dat hij met zijn op de natuurwetenschappen geënte wetenschappelijke methode in een isolement terecht dreigde te komen.

Maar voorlopig was er niets aan te doen. Op de Algemene Vergadering van het Nut op 18 mei 1918 probeerde de voorzitter van het Groningse departement, G. Nijhoff, het hoofdbestuur nog op andere gedachten te brengen. Volgens hem was men in Gronin-

gen 'bitter verontwaardigd en niet slechts teleurgesteld. Als men Groningen onmondig wil verklaren, dan moet men het maar doen, maar onnozelen is men daar niet.' Maar het was tevergeefs. Het regionale belang en het gekwetste gevoel van de Groningers moesten wijken voor het nationale belang. In 1919 ging het Nutsseminarium in Amsterdam van start, met als directeur en hoogleraar pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam ... Kohnstamm. Mocht Heymans hebben gedacht dat dit van meet af aan de bedoeling was geweest – het creëren van een leerstoel voor Kohnstamm – dan zal hij niet de enige zijn geweest.²¹

Maar in Groningen liet men het er niet bij zitten. De Groningse geldschietters lieten het hoofdbestuur van het Nut weten hun geld terug te trekken en smeedden onmiddellijk plannen om in Groningen een eigen instituut van de grond te krijgen. Curatoren vroegen de faculteit Letteren en Wijsbegeerte of er nog steeds behoefte bestond aan een leerstoel in de pedagogiek, en al op 29 mei liet de faculteit weten wat haar ideeën waren. Men dacht nu aan de instelling van een lectoraat voor de theoretische pedagogiek met aandacht voor het psychologisch experiment. Verder moesten de studenten (in de talen en de geschiedenis vooral) in de gelegenheid worden gesteld om in kleine groepen de lessen van ervaren leraren bij te wonen. Die leraren zouden tevens aangetrokken moeten worden om colleges vakdidactiek te geven. De regeling van die leergangen ten slotte zou in handen moeten komen van een speciaal voor dit doel op te richten vereniging, die zou moeten beschikken over de gelden die indertijd door gemeente, provincie, Universiteitsfonds en Nutsdepartement toegezegd waren. Begin juni vond er overleg plaats tussen president-curator Geertsema, de hoogleraren Heymans en Sijmons, de Groningse wethouder en Nutsbestuurder Nijhoff en rector magnificus Simon van der Aa en werd besloten dit plan te volgen. Op 7 juni ging een officieel verzoek naar het ministerie om een lectoraat in de pedagogiek op de komende begroting te plaatsen en op 18 juni 1918 vond in de curatorenkamer in het Academiegebouw de oprichting plaats van de Vereniging voor Paedagogisch Onderwijs aan de Rijksuniversiteit te Groningen (vpo). Hoe belangrijk men in Groningen de vereniging vond, blijkt wel uit het feit dat bij deze oprichtingsvergadering ook de nieuwe commissaris der Koningin E. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, de gedeputeerde U.G. Schilthuis, de Groningse burgemeester E. van Ketwich Verschuur en de oud-wethouder (en lid van het curatorium van de ooit beoogde Nutsleerstoel) De Marees van Swinderen aanwezig waren. Voorzitter van de Vereniging werd Geertsema, Heymans werd secretaris en de secretaris van het Nutsdepartement J.A. Hesse penningmeester.

PEDAGOGISCH ONDERWIJS IN GRONINGEN, 1918-1928

Het doel van de nieuwe vereniging was de bevordering van de studie van de pedagogiek, met name op het niveau van het hoger onderwijs. Om te beginnen was pedagogiek een serieuze wetenschappelijke discipline geworden, die een plek verdiende in het universitaire curriculum, en daarenboven was pedagogiek belangrijk voor de opleiding van leraren voor het middelbaar en gymasiaal onderwijs. In beide opzichten wilde de vereniging het vak promoten en daartoe hanteerde zij verschillende middelen. De voornaamste waren het verzorgen van algemeen en theoretisch onderwijs in de

pedagogiek, het instellen van praktische leergangen voor aanstaande leraren en het organiseren van lezingen over pedagogisch-didactische onderwerpen. Daarnaast bouwde de vereniging een pedagogische bibliotheek op, droeg zij bij aan de oprichting van het tijdschrift *Paedagogische Studiën* en gaf zij incidentele subsidies (zoals in 1926 aan het Internationale Psychologen Congres dat toen in Groningen werd gehouden).²²

Voor de algemene en theoretische colleges was al iemand beschikbaar, de eerder genoemde Brugmans.²³ Henri Brugmans (in 1884 in Laken bij Brussel geboren, maar in 1890 met zijn vader naar Groningen verhuisd) was in Groningen begonnen met een studie in de theologie, was overgestapt naar filosofie, was daarin in 1910 afgestudeerd en was in 1913 bij Heymans gepromoveerd op een proefschrift over het waarheidsbegrip bij William James. Onmiddellijk na zijn promotie was hij toegelaten als privaatdocent filosofie, maar eerst maakte hij nog met de steun van het Universiteitsfonds een studiereis door Europa, waarbij hij onder andere college liep bij de bekende pedagogen Édouard Claparède in Genève en William Stern in Breslau. Het was toen zijn bedoeling in Groningen vooral colleges op het terrein van de pedagogiek te geven, maar met het oog op de plannen van het Nut ontraadde Heymans hem dat toen. In 1914 werd Brugmans assistent van Heymans op het Psychologisch Laboratorium. Toen het Nutsplan van de baan was en de Groningers in 1918 hun eigen vereniging oprichtten, lag het erg voor de hand Brugmans naar voren te schuiven als de toekomstige lector pedagogiek. Hij begon al in september 1918 op verzoek van de vereniging colleges theoretische pedagogiek te geven, eerst met een vergoeding van het Universiteitsfonds, vanaf januari betaald door het rijk. Want minister De Visser had positief gereageerd op het verzoek om een lector pedagogiek aan te stellen en reserveerde er geld voor op de begroting voor 1919. In augustus 1919 werd Brugmans officieel benoemd en op 27 september van dat jaar hield hij zijn openbare les over 'Empirische en normatieve pedagogiek'. Daarnaast werd Brugmans in 1920 ook directeur van de eerder genoemde Dr. D. Bos-Stichting, die gelieerd was aan de Groningse universiteit en die in opdracht van bedrijven en instellingen onderzoek deed naar eisen die bepaalde beroepen aan de werknemers stelde; dat werd als het opvoeden voor de maatschappij beschouwd, sociale pedagogiek.²⁴

Het is de vraag of de keuze voor Brugmans wel zo'n gelukkige was. Brugmans was meer filosoof dan psycholoog en meer psycholoog dan pedagoog. Zijn werkelijke interesse ging uit naar de filosofische grondslagen van de psychologie, maar op dit vlak was hij niet bijster origineel. Hij bleef wat dit betreft keurig in het voetspoor van Heymans, voor wie hij een grenzeloze bewondering koesterde. Dit hield in dat Brugmans zich net als Heymans op het standpunt stelde dat alleen de empirische pedagogiek, die onderzoek doet naar leerprocessen en zich niet uitspreekt over de idealen die de opvoedkunde moet nastreven, aanspraak kan maken op wetenschappelijkheid, heel anders dan de normatieve pedagogiek, die zich bezint op het waarom en het waartoe van de opvoeding – in gezin, school en samenleving.²⁵ Brugmans heeft in de loop der jaren wel bestuurlijk werk gedaan voor verschillende landelijke psychologische en pedagogische verenigingen en organisaties, maar een dragende figuur is hij niet geworden. Als docent was hij daarentegen zeer gewaardeerd. De studenten – hij had er ongeveer twintig per jaar – roemden de weldadige rust, de evenwichtige bezinning, de technische beheersing van het experiment en 'de intellectuele blijheid' die hij uitstraalde.²⁶

Maar toen het Academisch Statuut het in 1921 mogelijk maakte binnen de filosofie op het hoofdvak pedagogiek af te studeren, deed geen van zijn studenten dat.

Naast de colleges van Brugmans waren de praktische leergangen het tweede speerpunt van de VPO. In 1918 begon de vereniging met leergangen voor de vakken Engels, Duits, wiskunde en geschiedenis. Kleine groepjes aanstaande leraren (zes was het maximum) bespraken met een leraar van een plaatselijke school didactische aangelegenheden en konden in zijn school één uur zelf les gaan geven. Op die manier zouden ze een realistisch beeld krijgen van wat hun te wachten stond (anders zouden ze alleen op hun eigen schoolervaring af moeten gaan). Een doorslaand succes was het allerminst. De groepen waren niet vol. De leergang voor Duits trok nog vijf belangstellenden omdat de hoogleraar Duits, Sijmons, zijn studenten nadrukkelijk aanraadde zich in te tekenen. Maar voor geschiedenis waren er maar twee belangstellenden, misschien omdat de betreffende hoogleraar, Gosses, er minder voor geporteerd was. Want niet alle hoogleraren waren overtuigd van nut en noodzaak van een goede lerarenopleiding. Een ander probleem was dat de medewerking van de scholen te wensen overliet. Sommige scholen stonden niet toe dat de aspirant-leraren zelf ook een les verzorgden, hun aanwezigheid in de klas werd als storend ervaren en de honorering van de begeleiders (zij kregen van de vereniging een honorarium van 250 gulden) gaf scheve ogen bij andere leraren. De Rijks HBS zegde daarom de samenwerking met de vereniging op; men wilde de goede verstandhouding tussen de leraren niet in gevaar brengen. De eerste ervaringen met de gestructureerde lerarenopleiding waren dus niet onverdeeld positief. In 1919-1920 werden nog wel nieuwe leergangen georganiseerd, voor Frans, klassieke talen, natuurlijke historie en scheikunde, maar daarvan ging alleen de leergang voor Frans werkelijk door.²⁷ In het voorjaar van 1920 besloot de vereniging daarom met het experiment te stoppen. Men vermoedde dat zolang de deelname facultatief bleef en de onderwijsbevoegdheid ook werd verstrekt zonder dat men een praktische leergang had doorlopen, de animo onder de studenten te gering zou blijven.

Wel slaagde de letterenfaculteit er na verloop van tijd in enkele privaatdocenten en assistenten aan te trekken voor de filologie van de moderne vreemde talen, dit om de taalbeheersing van de aanstaande leraren te verbeteren. De faculteit vroeg om een paar betaalde assistenten, maar de minister hield de boot af. Toch begonnen eind 1922 begonnen drie leraren, H.W. Rutgers voor Duits, J.H. Kool voor Frans en J. Kooistra voor Engels, met het geven van colleges op dit terrein, nu met financiële steun van het Groninger Universiteitsfonds. Maar toen de rijkssteun uitbleef en ook het Universiteitsfonds er daarom ook geen geld meer in stak, hield Kooistra ermee op. Rutgers en Kool gingen daarentegen door, nu als privaatdocent (bij KB van 7 en 23 juli 1923).²⁸ In 1927 werden zij alsnog tot assistent benoemd, samen met H. Mulder voor Engels. Zij zullen de aanstaande leraren ook wel enkele pedagogisch-didactische tips hebben gegeven, maar een eigenlijke lerarenopleiding, met oefeningen in de school, was dit natuurlijk nog niet.

Voor de VPO bleef er na 1920 niet veel anders over – het theoretisch-pedagogische onderwijs was immers door de staat overgenomen – dan het organiseren van lezingen over pedagogisch-didactische onderwerpen. Het is vooral de verdienste van Heymans geweest dat de Groningse studenten – en de plaatselijke leraren en onderwijzers – in de loop van de jaren twintig het optreden van een keur van bekende geleerden uit bin-

nen- en buitenland konden bijwonen.²⁹ Als eerste gaf Casimir in januari en februari 1919 een over meerdere dagen verdeelde inleiding tot de pedagogiek, ter aanvulling op de meer psychologische colleges van Brugmans. Kohnstamm gaf een jaar later twee samenhangende colleges over de plaats van de natuurwetenschappen in het voorbereidend hoger onderwijs. De andere sprekers gaven doorgaans maar één voordracht, maar hun komst was vaak een gebeurtenis. Bekende buitenlandse sprekers waren de Duitse onderwijshervormer Georg Kerschensteiner, de Zwitserse kinderpsycholoog Claparède, de Duitse fenomenoloog Edmund Husserl, de Oostenrijkse grondlegger van de individualpsychologie Alfred Adler, de Duitse fysioloog en antropoloog Helmut Plessner (over de vraag 'Gibt es einen Fortschritt der Philosophie?') en de Franse socioloog en etnoloog Lucien Lévy-Bruhl, bekend van *La mentalité primitive* uit 1922. De lezingen vonden plaats in de collegezaal voor psychologie in het Academiegebouw en werden goed bezocht. Maar voor een zo ambitieuze vereniging als de VPO was het toch wat weinig, het organiseren van een paar lezingen per jaar.

TEGEN DE TIJDGEEST

Het waren niet alleen de onderwijsvernieuwers en de moderne psychologen en pedagogen die in Groningen aan het woord kwamen. In 1925 organiseerde de VPO een reeks lezingen over de didactiek van de meetkunde op de middelbare school, waarbij zowel een vernieuwer als een verdediger van de oude methodiek aan het woord kwam.³⁰

In 1924 had de echtgenote van de Leidse fysicus Paul Ehrenfest, de van oorsprong Russische Tatjana Afanasjeva, een brochure geschreven over de vraag waarom het inleidende meetkundeonderwijs op de middelbare school zulke slechte resultaten opleverde. Volgens haar kwam dat doordat de leraren meteen begonnen met het abstracte, deductieve en axiomatische systeem van Euclides, wat bij de meeste leerlingen afstotend werkte. In plaats daarvan zouden de leerlingen zich, zo veel mogelijk zelf ontdekkend, langs intuïtieve weg vertrouwd moeten maken met de eigenschappen van meetkundige figuren; ze zouden met schaar en lijmpot, al knippend en plakkend, hun ruimtelijk voorstellingsvermogen moeten ontwikkelen en zo beter voorbereid worden op de logisch-deductief opgezette euclidische meetkunde. Eduard Jan Dijksterhuis, die van 1911 tot 1918 wiskunde in Groningen had gestudeerd en daarna leraar wis- en natuurkunde in Tilburg was geworden, was het daar faliekant mee oneens. Hij had een groot artikel geschreven waarin hij betoogde dat die intuïtieve weg tot de meetkunde alleen maar een onvaste basis voor het latere meetkundeonderwijs opleverde en dat aanschouwelijkheid en ruimtelijk inzicht in de euclidische meetkunde maar een heel ondergeschikte rol speelden. Veel beter was het om de leerlingen vanaf dag één binnen te leiden in de heldere, zij het abstracte wereld van de (euclidische) meetkunde; dat leert hun de betekenis kennen van strikt logisch denken, een niet alleen belangrijke intel-

lectuele, maar ook een grote morele waarde. Het zuivere redeneren is veel meer waard dan het onvaste en onzekere aanschouwen. Daarmee ging Dijksterhuis lijnrecht in tegen alle onderwijsvernieuwing van na 1900, want daarin stonden onveranderlijk de intuïtie, de aanschouwelijkheid en de zelfwerkzaamheid centraal.

In maart 1925 zette de VPO in Groningen een serie lezingen op het programma waarin deze problematiek centraal stond. Als eerste werd voor 5 maart de Duitse pedagoog Walter Lietzmann aangekondigd, die het zou hebben over zijn laboratoriummethode, die uitging van waarnemingen en proefnemingen. Daarna zou op 12 en 13 maart Afanasjeva met een uiteenzetting over 'haar bekende denkbeelden' volgen en ten slotte zou op 16 maart Dijksterhuis met een voordracht over de traditionele, formele methode de reeks afsluiten.³¹ Net als in zijn artikel demonstreerde Dijksterhuis dat het ruimtelijk voorstellingsvermogen, dat Afanasjeva zo belangrijk vond, een geringe rol speelt in meetkundige redeneringen, die een overheersend logisch karakter hebben. Vanwege de vele voordelen – het accentueren van de exactheid van een definitie, met gunstige invloeden op stijl, taalgebruik en intellectuele eerlijkheid – wilde hij vasthouden aan die traditionele methode, ook al was die methode voor verbetering en aanscherping vatbaar. Hij had het daarom liever over de 'verbeterde' euclidische methode; star conservatisme was hem evenzeer vreemd als ondoordachte vernieuwingsdrang. Opvallend veel aandacht gaf Dijksterhuis aan de morele zijde van de kwestie, te weten de verslapping van de eisen die hij in de nieuwe aanschouwelijke methode bespeurde. Dat leerlingen de traditionele methode moeilijk vonden, vond hij geen argument tegen die methode:

Leeren is moeilijk en wie weet, hoeveel moeite het de menschheid gekost heeft, zich haar kennis te veroveren, vindt het natuurlijk, dat het individu er ook moeite mee heeft. Wegdoezelen van moeilijkheden zou beteekenen dat men er het meest waardevolle aan ontnam. [...] Voor het laten vervallen van moeilijke onderwerpen is het streven zich aan het intellectuele peil der leerlingen aan te passen bij de voortdurende daling van dat peil geen voldoende motief meer. Het wetenschappelijke peil van het wiskunde-onderwijs mag niet onbegrensd dalen ter wille van den tijdgeest, die vijandig staat tegenover degelijk onderwijs.³²

Hij zou heden te dage precies hetzelfde hebben kunnen zeggen.

Een maand later zou Dijksterhuis weer in Groningen zijn om zijn opvattingen te verdedigen. Hij hield een rede op 15 april voor de twintigste editie van het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, 'Over de waarde van grondig wiskunde-onderwijs voor alle leerlingen van scholen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs'.³³ Weer rekende hij af met de antimathematische geest die er in Nederland heerste.³⁴ Hij hekelde de algemene tendens 'om de degelijkheid van het onderwijs op te offeren aan een tijdgeest, die geregelde en ernstige inspanning voor de schooljeugd onnoodig of zelfs schadelijk acht en met een neiging tot nivelleering op geestelijk gebied, die alle onderwijs

bereikbaar gemaakt wil zien voor de geestelijk zwakkeren'.³⁵ Oorzaken daarvan waren het verstokte conservatisme van veel wiskundeleraren, die nadruk leggen op technische rekenvaardigheden en van de wiskunde zo een zielloos bedrijf maken, de associatie van wiskunde met materialisme, vooral op de hbs, en de algemene tendens om de waarde van een vak af te meten aan het nut dat men er later in studie of beroep van kan trekken. Waartoe leerlingen kwellen met een vak 'waar ze later niets aan hebben'? Tegenover die tendens stelde hij zijn eigen ideaal van het onderwijs:

Het middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs behoort niet in de eerste plaats aandacht te schenken aan de toekomstige maatschappelijke of wetenschappelijke werkzaamheid van den leerling; het moet voor alles zorg dragen voor de ontwikkeling van zijn geest; het moet hem leeren denken en hem zodoende voorbereiden op latere meer speciale studie en het moet zich tot vervulling van die taak bedienen van de klassieke middelen van intellectuele opvoeding, die het met groote intensiteit en in zuiveren vorm zal hebben toe te passen.³⁶

Het ging hem in het wiskundeonderwijs dus om de vormende waarde, het exact leren denken en het helder leren formuleren. Wiskundige kennis kwam op de tweede plaats. Want wiskunde was niet een geheel van kennis, van formules en afleidingen, maar primair een stijl van denken.³⁷

DE WERELD VAN ZUIVEL, STROKARTON EN AARDAPPELMEEL

De *Telegraaf* van 8 juli 1918 meldde op de voorpagina het gebruikelijke oorlogsnieuws. De Oostenrijkers hadden de delta van de rivier de Piave in Noord-Italië ontruimd, de Fransen en (voor het eerst) de Amerikanen hadden na een gevecht van man tot man heuvel 204 bij Château-Thierry bij de Marne ingenomen, Duitse aviateurs hadden in De Panne in het uiterste westen van België het ziekenhuis gebombardeerd en daarbij minstens dertig meisjes gedood, en Engelse vliegers hadden op hun beurt Metz en Saarbrücken bestookt. Maar ergens midden in de krant stond ook iets over de oprichting van de Groninger Natuurwetenschappelijke Excursievereniging. Hoogleraren en notabelen hadden geld bij elkaar gebracht om excursies te subsidiëren of getalenteerde studenten een tegemoetkoming te geven voor een studiereis. Al voor de wereldoorlog waren er in Groningen excursies georganiseerd, ook naar 'Holland', maar de schaal waarop dit gebeurde was kennelijk zodanig dat het zaak was een heuse excursievereniging op te richten.

Het initiatief tot de oprichting van de Excursievereniging kwam van H.J. Backer, sinds 1916 hoogleraar organische chemie in Groningen.³⁸ In 1917 ging hij voor het eerst met zijn studenten op stap, nu nog in de buurt, naar de bierbrouwerij Barbarossa in Helpman, de Groninger gasfabriek aan de Bloemsingel (waar ook het Chemisch Laboratorium stond) en een strokartonfabriek in Sappemeer. Maar nog in hetzelfde jaar organiseerde hij ook een tweedaagse excursie naar Twente, waar de plaatselijke indus-

trie werd bekeken. Excursies als deze waren volgens Backer de beste manier om de studenten meer vertrouwd te maken met de industrie, waarin zij in de toekomst toch hun brood zouden verdienen. In mei 1918 volgde zelfs een excursie naar Holland: op de fiets eerst van Groningen naar Amsterdam, vervolgens naar Leiden en daarna via Haarlem terug naar de hoofdstad. Vandaar gingen de studenten met de Lemmer nachtboot terug naar Friesland en op weg naar Groningen deden ze ook nog even een melkfabriek in Langweer aan.

Zodra een excursie over meerdere dagen verdeeld was, kwamen er kosten voor het logies bij kijken en Backer realiseerde zich dat dat voor minder draagkrachtige studenten een belemmering zou kunnen zijn. Daarom nam hij in het voorjaar van 1918 het initiatief om de Groninger Natuurwetenschappelijke Excursievereniging op te richten. Er vormde zich een curatorium bestaande uit hoogleraren en notabelen (zowel uit de bankwereld als uit het noordelijke bedrijfsleven) en een bestuur, waarvan Backer voorzitter, de bankdirecteur G.W.H. baron van Imhoff penningmeester en de net in Groningen teruggekeerde zoöloog-archeoloog Van Giffen secretaris was. Verder waren er nog twee student-commissarissen, E.A. Kreiken en Tjaakje Reitsma. Het doel van de vereniging, die op 10 juni 1918 koninklijke goedkeuring van de statuten verwierf, was 'bevordering van de ontwikkeling en praktische kennis van de studenten der wis- en natuurkundige faculteit van de Universiteit te Groningen, door middel van excursies en studiereizen'.³⁹ Vooral de excursies waren een uitstekend middel om bij de studenten belangstelling te wekken voor de praktijk:

De chemische en fysieke studenten komen aldus in aanraking met onze industrie. De biologen en geologen leren de natuur kennen, ook buiten het laboratorium; zij krijgen belangstelling voor de praktische vraagstukken van landbouw en ontginning.⁴⁰

Die verwijzing naar de landbouwontginningen (in Drenthe kocht Staatsbosbeheer toentertijd op grote schaal heidevelden en stuifzanden op om deze in het kader van de werkverschaffing te laten ontginnen of bebossen) maakt wel duidelijk hoezeer de nadruk lag op het beroepsperspectief van de studenten.

Om hun doel te realiseren wilden de oprichters van de vereniging een kapitaal van 10.000 gulden bijeenbrengen, om van de rente de subsidies aan excursies te kunnen betalen. Backer schreef bedrijven uit heel Nederland aan om als beschermer, donateur of (bij kleinere bedrijven) lid een bijdrage te storten en hij slaagde daar heel aardig in. Hij had niet alleen de steun van de Bond van Zuivelfabrieken, de Bond van Aardappelmeelfabrieken en de Vereniging van Nederlandsche Strocartonfabrieken, maar ook van de Bataafsche Petroleum Maatschappij in Den Haag, de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek in Delft en Anton Jurgens' Margarinefabriek in Oss. Tijdens de 141ste Algemene Vergadering van de Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid, die eind juni 1918 weer eens in Groningen werd gehouden, was Backer heel actief in het werven van steun voor zijn vereniging. Voorafgaande aan een rondleiding door het nieuw ingerichte Chemisch Laboratorium hield hij een rede over 'Nijverheid en chemie' en benadrukte hij dat de nijverheid de chemie nodig had. Hij gaf verschillende voorbeelden hoe dankzij chemisch onderzoek afvalstoffen van chemische bedrijven weer omgezet waren in grondstoffen voor nieuwe en profijtelijke producten. Het hergebruik van afvalstoffen was in een tijd van schaarste (zoals toen) een morele plicht, maar in de toe-

komst ook een praktische noodzaak, meende Backer. Het was dus in het eigenbelang van de industrie om de (betere) scheikundestudenten al vroeg voor zich te interesseren. Dat kon niet beter dan door begunstiger van de Excursievereiniging te worden.⁴¹

Na afloop van de oorlog ging Backer gewoon door met het organiseren van excursies. In 1920 ging hij op de fiets naar de glasfabriek in Nieuw-Buinen, 40 kilometer van Groningen, waarbij ook de zijn collega's Bleeker, Lindeboom en Kapteyn van de partij waren (de laatste liep toen al tegen de zeventig!)⁴² Maar de naoorlogse jaren waren vooral de jaren van de buitenlandse excursies. In het voorjaar van 1920 ging Backer met twintig studenten naar Hamburg en de Harz, waar mijnen en ertsverwerkende industrieën werden bezocht, en in 1921 ging Backer zelfs naar Bohemen, waar de conservator bij organische chemie, de in dat land geboren Jan Dubský, voor de benodigde introducties zorgde.⁴³ De excursie duurde maar liefst veertien dagen en was mede om die reden behoorlijk duur. Om toch een redelijke groep bij elkaar te krijgen had Backer de excursie ook opengesteld door studenten uit Utrecht en Amsterdam. Ook grepen enkele hoogleraren de kans aan om op deze manier weer eens een buitenlandse reis te maken. Naast de scheikundige P. van Romburgh uit Utrecht gingen mee de anglist J.H. Kern, die ook kenner van de Slavische talen was, en de theologen Meyboom en Lindeboom, die misschien wel eens het land van Johannes Hus en Jan Amos Comenius wilden bezoeken. Een hoogtepunt van de reis was het bezoek aan de boerderij van de ouders van Dubský in het plaatsje Chotětov, ten noordoosten van Praag, waar de studenten en hun begeleiders werden onthaald op een grandioos feestmaal, met veel worst, soep, vlees, bier en voor iedereen aan het slot een lange sigaar. Lindeboom schreef er achteraf een enthousiast verslag over in *De Amsterdammer*.⁴⁴

Niet alleen industriegebieden vormden het reisdoel van Backer. In 1925 bezocht hij met vijftig studenten de British Empire Exhibition in Greenwich, waar de landen binnen het Britse Rijk hun producten toonden, in 1928 woonde hij met zijn studenten het congres van de Gesellschaft deutscher Naturforscher und Aerzte in Hamburg bij en in 1933 ging de reis naar Leicester, waar de jaarlijkse vergadering van de British Association for the Advancement of Science plaatsvond. Het bezoek van deze evenementen en congressen werd wel zoveel mogelijk gecombineerd met de bezichtiging van fabrieken en laboratoria in de buurt. Maar Backer gebruikte de excursies ook om zijn studenten kennis te laten maken met cultuur en natuur in den vreemde. Toen hij de Empire Exhibition bezocht, bezichtigden de studenten in aanvulling daarop niet alleen enkele fabrieken, maar ook het laboratorium van Imperial College, het War Museum, het Science Museum, het Victoria and Albert Museum, de Royal Institution (waar ze werden ontvangen door Nobelprijswinnaar Sir William Bragg) en enkele toeristische hoogtenpunten.⁴⁵ Daarbij toonde Backer regelmatig zijn fameuze improvisatietalent, zoals op die zondag in Londen toen het British Museum gesloten was en Backer zich toch naar binnen wist te praten.⁴⁶ Tijdens de excursies in Duitsland en Bohemen (waar Backer in 1930 voor de tweede keer naartoe ging) werd in de weekenden stevig in de bergen gewandeld – soms wel tochten van vijftig kilometer. Omdat Backer dacht dat vrouwelijke studenten het moordende tempo van de excursies niet aankonden ('Ja, we waren in Parijs,' zei een student later eens, 'maar ik heb niets anders gezien dan de hielen van Backer'),⁴⁷ wilde hij alleen met mannelijke studenten op stap. De vrouwelijke studenten accepteerden dat niet en organiseerden in 1930 onder leiding van de conservator geolo-

Afb. 97 De deelnemers aan de excursie van de Natuurwetenschappelijke Excursievereeniging naar Bohemen in 1921. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Op de middelste rij uiterst links de kerkhistoricus J. Lindeboom, met naast hem de anglist en slavist J.H. Kern. Vijfde van links de theoloog H.U. Meyboom en twee plaatsen verderop de Utrechtse hoogleraar scheikunde P. van Romburgh. Uiterst rechts (staand) de assistent Jan Dubský. De excursieleider professor H.J. Backer staat in de achterste rij tussen de studenten, derde van links. Ook op de voorgrond enkele studenten, onder wie (tweede van rechts) C.J. Dippel.

gie Pieter Terpstra en zijn vrouw een eigen meerdaagse excursie naar Saksen en Thüringen, en toen ze hadden bewezen hun mannetje te staan, stapte Backer over zijn bezwaren heen en werden voortaan gemengde reizen georganiseerd.

Inmiddels was Backer al lang niet meer de enige die excursies organiseerde. Ook anderen hoogleraren haalden graag de banden aan met het bedrijfsleven en andere instellingen waar studenten later terecht zouden kunnen komen. De farmaceuten en scheikundigen bezochten onder leiding van hoogleraar D. van Os regelmatig fabrieken en laboratoria, onder andere (in 1926) in Kopenhagen. En ook de studenten lieten zich niet onbetuigd. Al in 1922 organiseerde de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging zelfstandig een achtdaagse excursie naar het Duitse Ruhrgebied (toen nog niet door de Fransen bezet), waaraan toen al zowel vrouwelijke als mannelijke studenten deelnamen. Maar de excursies dienden niet alleen als oriëntatie op het latere arbeidsveld, ze werden ook onderdeel van de studie zelf. Zo verbleven de classici in maart en april 1928 onder leiding van Roos en Neurdenburg en met steun van het Nederlandsch Historisch Instituut in Rome om daar met eigen ogen de overblijfselen van de oude Romeinse beschaving te zien. Ook was er zeer actieve Biologenclub, die onder leiding van de hoogleraar plantensystematiek B.H. Danser in juni 1936 zelfs naar de Spaanse Pyreneeën en Catalonië ging. Historici, kunsthistorici en theologen bleven dichterbij huis; zo gingen de theologen in mei 1937 naar het klooster in Ter Apel om een indruk te krij-

gen van de middeleeuwse kloosterwereld. Er was in deze tijd eigenlijk geen studierichting die niet op gezette tijden een excursie organiseerde.

EINDELIJK EEN LERARENOPLEIDING

Ondertussen was er van een serieuze lerarenopleiding nog niet veel terechtgekomen. In Groningen kwam daar pas rond 1930 enig zicht op. Dat had te maken met het feit dat het bestuur van de Vereniging voor Paedagogisch Onderwijs een verjonging onderging, maar ook met de maatschappelijke druk die in het begin van de jaren dertig steeds duidelijker voelbaar werd. De respons die Kruyt in 1931 en later kreeg op zijn brochure *Hooge School en Maatschappij*, waarin hij betoogde dat de universiteit ook specifieke beroepsopleidingen moest verzorgen, wilde zij voorkomen dat allerlei vakscholen dat op zich namen en dat de universiteit buitenspel kwam te staan, was daar een duidelijk teken van, maar ook op ander manieren werd wel duidelijk dat de universiteit zich niet meer zo eenzijdig op de wetenschappelijke vorming kon concentreren. Lerarenverenigingen stelden in 1930 een commissie in die onder leiding van Sijmons kwam te staan en die nogmaals pleitte voor een serieuze lerarenopleiding,⁴⁸ en in het rapport van de Commissie-Welter stond dat de universiteiten de voorbereiding van de student op een maatschappelijke betrekking voorrang moesten geven boven zijn wetenschappelijke vorming. Zelfs in de over het algemeen zo conservatieve faculteit Letteren en Wijsbegeerte besloten de hoogleraren mee te werken aan een nieuwe regeling voor de lerarenopleiding. Niet van harte, maar toch.⁴⁹

Heymans was in de jaren twintig de stuwende kracht achter de vpo geweest. Als secretaris was hij verantwoordelijk voor de uitnodigingen voor de lezingen die de vereniging verzorgde, en meestal leidde hij ook de sprekers in. Maar na zijn emeritaat in 1927 ging hij het rustiger aan doen. Hij bleef lid van het bestuur, maar het secretariaat werd overgenomen door Brugmans, die hem in 1928 als hoogleraar psychologie opvolgde. In 1928 overleed president-commissaris Geertsema, zodat er ook een nieuwe voorzitter nodig was. Dat werd de nieuwe president-commissaris, commissaris der Koningin A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer. Er verder onderging het bestuur van de vereniging verjonging en vernieuwing. Nieuwe leden waren de hoogleraren Backer, Aalders en Leo Polak, net aangetreden als de opvolger van Heymans voor filosofie. Onder leiding van Tjarda van Starkenborgh Stachouwer en Brugmans deed dit nieuwe bestuur andermaal een poging een lerarenopleiding van de grond te krijgen.

Het aantal lezingen werd vanaf 1930 flink opgevoerd en de belangstelling van de kant van de studenten was nu ook groter dan in het voorgaande decennium. Dat kwam mede omdat de hoogleraren in de literaire en de wis- en natuurkundige faculteiten hun studenten nu stimuleerden de lezingen te bezoeken en ook zelf wel eens de sprekers inleidden. Weliswaar zaten in het publiek nog altijd meer onderwijzers en leraren dan studenten, maar er was onmiskenbaar meer belangstelling onder de studenten voor deze lezingen. Vanaf 1931 stonden er ook aankondigingen (en verslagen) in de rubriek 'Academienieuws' van *Der Clercke Cronike*, het studentenweekblad. De belangstelling was nu soms zo groot dat de collegezaal voor psychologie, die sinds 1928 de Heymanszaal heette, te klein was en dat uitgeweken moest worden naar de aula.

Na 1930 begon de vereniging ook weer cursussen te geven, waarbij één spreker meerdere voordrachten gaf over een samenhangend thema. In februari en maart 1934 gaf Ph.J. Idenburg, chef van de afdeling Onderwijsstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (dat al sinds 1899 bestond), vier lezingen over 'Grondslagen van de onderwijsorganisatie'. Hij behandelde daarin de visies van de verschillende politieke stromingen op het onderwijs, de verhouding tussen school en samenleving, het toen actuele vraagstuk van de aansluiting tussen lager en middelbaar onderwijs en het evenzeer veel bediscussieerde vraagstuk van de 'overproductie van intellectuelen'.⁵⁰ Twee jaar later, in het voorjaar van 1936, kwamen twee directeuren van een hbs en de rector van het Montessori Lyceum in Amsterdam spreken over de verschillende onderwijssystemen (zoals het montessorionderwijs, het daltononderwijs en het traditionele klassikale onderwijs). Weer een kleine twee jaar later, van december 1937 tot januari 1938, stond in een korte cursus van twee lezingen de organisatie van het voorbereidend hoger onderwijs ter discussie; het ging toen over het voorstel voor een B-afdeling van het Gymnasium zonder Grieks (dat er niet gekomen is) en het lyceum, dat toen nog steeds 'in wording' heette.

Maar de inspanningen van de vpo waren in de jaren dertig vooral gericht op het op-tuigen van een lerarenopleiding, dat wil zeggen het organiseren van een praktische leergang voor alle schoolvakken, bestaande uit vakdidactische colleges en enkele uren hospiteren in de middelbare school. Een eerdere poging daartoe was mislukt omdat er onder studenten te weinig belangstelling was, scholen niet graag meewerkten en hoogleraren hun studenten niet stimuleerden om eraan mee te doen. Brugmans wist dat die factoren in het begin van de jaren dertig nog steeds speelden. Hij wist dat er getwijfeld werd aan het nut van die leergangen, dat de hoogleraren nog steeds vreesden voor overlading van het studieprogramma en dat het besef dat de letterenfaculteit net zo goed tot een beroep moest opleiden als de theologische, de juridische of de medische faculteit bij de hoogleraren nog altijd niet ingedaald was. Maar hij zag ook tekenen die op verbetering wezen.⁵¹ Onder de jongere collega's in de meest betrokken faculteiten was een kentering gaande; zij zagen wel in dat zij hun studenten niet alleen in moesten leiden in de wetenschap, maar ook serieus moesten voorbereiden op een maatschappelijke functie. Bovendien zagen zij in dat als zij hun studenten een lerarenopleiding onthielden, deze bij sollicitaties naar een baan in het onderwijs op achterstand zouden komen te staan ten opzichte van concurrenten die wel zo'n opleiding hadden gevolgd, hoe rudimentair ook. Dat was in een tijd waarin openlijk gesproken werd over een 'overproductie' van intellectuelen toch niet zonder betekenis.

Een belangrijk nieuw element was ook dat de universiteiten bij de vorming van leraren te maken kregen met serieuze concurrentie van nieuwe, buitenuniversitaire instellingen. In januari 1930 verschenen er berichten in de krant dat de School voor Taalen Letterkunde in Den Haag (een particulier instituut dat talencursussen verzorgde en opleidde voor de mo-akten) plannen had om zich om te vormen tot een instelling van hoger onderwijs, vergelijkbaar met de Nederlandsche Handels-Hoogeschool te Rotterdam, die in 1913 op initiatief van kapitaalkrachtige handelslieden in de Maasstad was opgericht en meteen het *jus promovendi* had verkregen.⁵² De directeur van de talenschool, de in Groningen opgeleide leraar Nederlands en Engels Etsko Kruisinga, had al de minister van okw met zijn plannen benaderd. Hoewel de plannen nog maar in een pril

stadium verkeerden, reageerde de voorzitter van de Leidse faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Johan Huizinga, bijzonder fel. Ook hij benaderde de minister, vroeg hem niets ten gunste van de school van Kruisinga te doen en nu eindelijk de Leidse universiteit te voorzien van hoogleraren in de moderne talen – zodat ook zijn universiteit een goede lerarenopleiding zou kunnen verzorgen. Het oprichten van allerlei hogescholen en hogeschooltjes voor aparte beroepen leek hem een slecht idee; toekomstige leraren zouden veel meer gebaat zijn bij een opleiding aan een universiteit, waar zij in een academische omgeving ook de vormende invloed van andere vakken konden ondergaan. Die vrees was maar ten dele terecht; de geschiedenis heeft uitgewezen dat steeds als een op de praktijk afgestemde opleiding – of het nu om de opleiding van predikanten, technici, kooplieden, landbouwers of veeartsen gaat – in het leven wordt geroepen, zich na verloop van tijd het verschijnsel van de 'academic drift' voordoet en dat die praktische opleiding een proces van academisering ondergaat, die de instelling tot onderdeel maken van het universitaire bestel. Het is voor hogere beroepsopleidingen moeilijker om zuivere beroepsopleidingen te blijven dan om een academisch niveau te bereiken; het eerste moet door beperkingen en wetten actief worden afgedwongen, het laatste gaat bijna vanzelf. Maar dat kon Huizinga nog niet weten; in de jaren twintig en dertig zag hij een proliferatie van nieuwe beroepsopleidingen die knaagden aan het monopolie van de universiteit op hoger onderwijs. Gelukkig voor hem ging het plan van Kruisinga uiteindelijk niet door, maar de universiteiten waren nu wel gewaarschuwd; als zij niets zouden doen, zouden anderen hun de kaas van het brood eten.⁵³

Zeker bij de Groningse letterenfaculteit leidde deze geschiedenis tot een verandering van standpunt. Hoewel er ook nog wel hoogleraren waren die niet wilden wijken voor de dreiging van concurrentie – de germanist Kapteyn vond dat 'beneden de waardigheid' van een universiteit – besloot de faculteit op 28 mei 1931 nu zelf het heft in handen te nemen en leraren van hbs en gymnasium aan te trekken als assistenten voor de vakdidactische colleges en het hospiteren in de scholen. Had de vpo begin jaren twintig nog het aantrekken van zulke assistenten voor haar rekening genomen, nu deden de hoogleraren dat zelf. Zo hielden zij ook greep op de opleiding en waren ze niet afhankelijk van wat de vereniging deed. Brugmans vond het geen plezierige situatie dat de vereniging nu 'ausrasiert' was, maar hij kon er weinig aan doen. Wel bleef de vereniging verantwoordelijk voor de betaling van de assistenten. Elke hoogleraar kreeg 100 gulden per jaar als honorarium van de assistent voor zijn vak. Had een student het hele programma gevolgd, dat wil zeggen de colleges van Brugmans en de praktische leergang, dan kreeg hij bij het afleggen van het doctoraalexamen van de faculteit een getuigschrift dat hem bij sollicitaties een voorsprong gaf op medestudenten die de lerarenopleiding niet hadden gevolgd. Hier was voor het eerst sprake, zij het geheel onofficieel, van een loskoppeling van doctoraalexamen en onderwijsbevoegdheid. En de Groningse universiteit kon er op wijzen – rector magnificus Roos deed dat ook in 1932 – dat anders dan Kruyt beweerde de universiteit bepaald niet met haar rug naar de samenleving stond en wel degelijk probeerde te beantwoorden aan de nieuwe eisen die de maatschappij stelde.

Natuurlijk werkte het systeem niet vlekkeloos. De vpo eiste in ruil voor de financiële ondersteuning dat de assistenten verslagen van hun werkzaamheden inleverden, en daaruit bleek dat het hospiteren niet overal goed geregeld was.⁵⁴ De komst van een

nieuwe inspecteur voor het middelbaar onderwijs in Groningen, Friesland, Drenthe en de kop van Overijssel, W. van den Ent, die in maart 1935 aantrad, zorgde echter voor verbetering. Van den Ent steunde het Groningse initiatief van harte en zag erop toe dat de verplichting om te hospiteren werd nageleefd. Maar juist omdat de lerarenopleiding steeds beter ging lopen, werd de financiële last voor de VPO steeds zwaarder, en daarom vroeg de letterenfaculteit in 1936 minister Slotemaker de Bruïne om de financiële ondersteuning over te nemen en een wettelijke regeling op te stellen. Op beide punten kwam de minister de faculteit tegemoet, ondanks de crisis. Even leek er nog een kink in de kabel te komen, toen de minister in plaats van het getuigschrift dat de faculteit uitreikte een eigen getuigschrift wilde invoeren, waarin alleen verklaard werd dat de betrokkene de vakdidactische training had gevolgd; over het volgen van colleges algemene pedagogie (van Brugmans bijvoorbeeld) werd daarin niets gezegd. Maar uiteindelijk stond de minister toe dat de Groningse faculteit naast het officiële, ministeriële getuigschrift ook het uitgebreidere facultaire getuigschrift mocht blijven uitreiken. Vanaf 1939 kregen de gezamenlijke faculteiten voor de lerarenopleiding een bedrag van 11.000 gulden per jaar en daarmee was een officiële lerarenopleiding, althans voor de letteren, eindelijk een feit.⁵⁵ De VPO, die er de stoot toe had gegeven, mocht tevreden zijn en kon zich nu gaan bezinnen wat zij verder nog kon doen.

14 OUDE EN NIEUWE WETENSCHAP

Op 19 september 1921, bij het begin van het nieuwe academische jaar, ging de Groningse astronoom J.C. Kapteyn met emeritaat. In zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit stond de aftredende rector, de theoloog Bleeker, er uitgebreid bij stil. ‘Slechts klein is het getal der wezenlijke bouwmeesters aan den tempel der wetenschap,’ zei hij, maar: ‘Kapteyn behoort tot hen.’¹ Ook de universiteit had veel aan hem te danken; hij maakte de naam van Groningen bekend tot ver buiten de landsgrenzen. Begin 1921 was Kapteyn echter zeventig geworden en kwam er een einde aan zijn loopbaan in Groningen. Aan zijn opvolger, zijn leerling Van Rhijn, de zware taak de naam van het zo befaamd geworden Sterrenkundig Laboratorium hoog te houden.

Groningen moest na afloop van de Grote Oorlog meer coryfeeën missen. Hamburger overleed in januari 1924, Sijmons ging later dat jaar met emeritaat en Heymans nam in 1927 afscheid. Voor een twintigste-eeuwse universiteit, die voor haar reputatie inmiddels mede afhankelijk was geworden van het peil waarop er onderzoek werd gedaan, waren dit altijd kritieke momenten. Moet men wegens gebleken succes doorgaan op de ingeslagen weg, of is het tijd om de bakens te verzetten en naar nieuwe wegen te zoeken? Wie te lang blijft vertrouwen op een succesvolle onderzoekslijn, krijgt misschien te maken met de wet van de verminderde meeropbrengst. Maar wie iets nieuws begint, loopt net zo goed risico’s. Heeft de Groningse universiteit na de wereldoorlog nu een gelukkige hand gehad bij het aantrekken van nieuwe hoogleraren? Slaagde zij erin het hoge peil van voor de oorlog vast te houden?

AFSCHEID VAN DE NEGENTIENDE EEUW

De negentiende eeuw was de eeuw van de natuurwetenschappen geweest. Heymans had in zijn rede uit 1909 over de toekomstige eeuw van de psychologie wel aangekondigd dat aan de dominantie van de natuurwetenschappen een eind zou komen, maar de manier waarop hij de psychologie bedreef, was nog op en top natuurwetenschappelijk: met behulp van experimenten en in een laboratorium. Pas na de Grote Oorlog brak definitief een ander geluid door en werd werkelijk afscheid genomen van de negentiende eeuw. Iemand die dat in 1918 duidelijk uitsprak, was de godsdienstfilosoof Arthur Joseph de Sopper, niet een hoogleraar van de statuur van Heymans, maar wel iemand die haarfijn aanvoelde dat het geestelijk klimaat in Nederland fundamenteel aan het veranderen was, dat niet langer realisme, maar idealisme de toon aangaf, dat men niet meer zozeer zocht naar nadere ontleding van de werkelijkheid, als wel naar bete-

kenisvolle synthese, dat men niet meer alles aan de hand van wetten en patronen wilde verklaren, maar ook en vooral behoefte had aan directe aanraking met het concrete, individuele leven. Dat zoiets gezegd werd door een gewezen predikant, een theoloog met filosofische neigingen, paste geheel in een tijd waarin kerk en religie zich niet meer in een hoekje lieten dringen door het verlichte liberale denken, maar met hernieuwd zelfvertrouwen hun rechten opeisten.

De komst van De Sopper werd mogelijk gemaakt doordat de hoogleraar godsdienstwysbegeerte, de geschiedenis van de leer aangaande God en de geschiedenis der godsdiensten, Isaïc van Dijk, in 1917 met emeritaat was gegaan. Zonder tot de coryfeeën van de universiteit te behoren had Van Dijk in zijn academische loopbaan een goede naam verworven – over hem werd met respect gesproken. Hij was een waardig vertegenwoordiger van de ethische richting binnen de Hervormde Kerk, zijn leerlingen droegen hem op handen en zijn *Vota academica* uit 1905, een bezadigd pleidooi voor academische vorming, was niet onopgemerkt gebleven. Maar hij moest wel heel veel vakken geven, vakken die bovendien steeds meer specialistische kennis van zeer uiteenlopende aard vergden. Vandaar dat de Groningse theologen, daarin gesteund door het college van curatoren, probeerden de leeropdracht van Van Dijk te splitsen en over twee nieuwe docenten te spreiden. Als extra argument voerden zij aan dat de vier Groningse hoogleraren met elkaar meer colleges moesten geven dan hun vijf collega's in Leiden of Utrecht. De minister ging akkoord en maakte in de begroting voor 1918 geld vrij voor twee opvolgers van Van Dijk: een jonge predikant uit 's-Heerenberg, Gerardus van der Leeuw, die godsdienstgeschiedenis en de leer aangaande God zou doceren, en diens Amsterdamse collega De Sopper, die voor godsdienstwysbegeerte en nu ook ethiek werd aangetrokken.

De oudste van de twee, De Sopper, die dus het kernvak van Van Dijk, de godsdienstwysbegeerte overnam, hield zijn oratie op zaterdag 5 oktober 1918. De oorlog was nog gaande, maar juist op die dag vroeg de nieuwe Duitse rijkskanselier Max von Baden de Amerikaanse president Woodrow Wilson om een wapenstilstand, waarmee hij erkende dat Duitsland de oorlog niet langer kon volhouden. De Sopper, onwetend nog daarvan, sprak over 'Naturalisme en levensfilosofie'. In niet mis te verstane bewoordingen hield de nieuwe hoogleraar zijn Groningse publiek voor dat een tijdperk ten einde liep en dat men getuige was van de wording van een nieuwe visie op de mens, de wereld en God.² Hij getuigde van een diepe afkeer van de oppervlakkigheden van de negentiende eeuw en van een koortsachtig zoeken naar een nieuwe gedachte, een nieuw elan, een nieuwe bezieling, ook in de wetenschap. De oorlog had definitief het failliet bewezen van de oude beschaving, maar waar moest men zich in het vervolg naar richten?

Al in de openingszin maakte De Sopper duidelijk waar hij stond. 'Het laat zich aanzien,' zo begon hij, 'dat de bloeitijd van de natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing, indien hij al niet voorbij is, dan toch voorshands z'n hoogtepunt overschreden heeft.'³ De onvrede over de mechanistische wereldbeschouwing, die in de negentiende eeuw zo dominant was geworden, nam zienderogen toe, het inzicht in haar onvolkomenheid brak overal door. Het gangbare reductionisme, dat alle verschijnselen terugbracht tot de beweging en interactie van uiterst kleine, kwaliteitsloze deeltjes, had geleid tot een geweldige vermeerdering van de kennis over de natuur, maar de ontleding van de natuur was zo ver voortgeschreden dat het onmogelijk was geworden uit de

wirwar van gegevens weer een zinvolle voorstelling van het geheel te destilleren. Voor zover er nog een beeld van de werkelijkheid bestond, was dit het beeld van een gigantische, maar zinloze atomendans, waarin al het geestelijke verdampt was. Ook als het uitgangspunt gekozen wordt in de psychologie, die bewustzijnsverschijnselen wel als reëel aanvaardt en vervolgens op natuurwetenschappelijke wijze analyseert en bestudeert, blijft het probleem bestaan. Men blijft dan gevangen in een denkpatroon waarin alles wat bestaat beschouwd wordt als een net van causale relaties tussen natuurlijke objecten of entiteiten, zaken die er 'zijn' en waarvan de waarde of de zin verder irrelevant is. Niet dat De Sopper iets op de betekenis van de wetenschap van de psychologie wilde afdingen. Heymans zat in de zaal en De Sopper had er geen behoefte aan om hem te schofferen. Hij erkende daarom het goed recht van elke afzonderlijke wetenschap, zolang zij maar bleef binnen de grenzen die haar gesteld waren en zolang zij haar methodologisch postulaat maar geen ontologische betekenis toekende, anders gezegd uit de wetenschap geen wereldbeschouwing afleidde. Dat was de valkuil van het naturalisme, maar haar aannames correspondeerden op geen enkele wijze met de wereld waarin wij leven, de wereld van emoties, verlangens en plichten.

Al voor de eeuwwisseling klonken daarom protesten tegen het tirannieke beslag dat de natuurwetenschap op het denken legde. De Sopper had zelf al bezwaren laten horen in het eerste nummer van een nieuwe reeks brochures die hij vanaf het voorjaar van 1914 samen met zijn geestverwant Ph. Kohnstamm had uitgegeven onder de naam 'Synthese'. In het eerste deeltje, dat in mei 1914 het licht zag en dat programmatisch *Synthese* heette, ging het nog hoofdzakelijk om het opheffen van de tegenstellingen op godsdienstig en kerkelijk gebied.⁴ De Sopper zette zich af tegen de antithese die door de mannen van het Reveil en later door de gereformeerden in het leven was geroepen, de fundamentele tegenstelling tussen de ware gelovigen en de seculiere wereld. Hun verabsolutering van de leer achtte hij kwalijk voor het godsdienstig leven, want niet de leer, maar de persoon van Jezus vormde naar zijn overtuiging de kern van het protestantse geloof (De Sopper behoorde tot de ethische richting binnen de Nederlandse Hervormde Kerk). Maar ook de andere pool van de antithese, de moderne wetenschap en haar verabsolutering in het naturalisme, achtte De Sopper kwalijk. Veel mensen waren teleurgesteld in de wetenschap. Zij boekte wel het ene na het andere succes, maar 'de hoop, dat zij alle geheimen zou ontraadselen, eeuwige waarheden onthullen, en 'n onbedriegelijke handleiding zou verschaffen om de gouden eeuw terug te doen keeren, is [...] jammerlijk verijdeld'.⁵ De zelfgenoegzaamheid van het naturalisme had voor veel kwaad gezorgd:

De cultuur verloopt in ziellooze techniek en ontardt in oppervlakkige civilisatie, die den geest niet cultiveert, integendeel de geestelijke verwildering hand over hand doet toenemen en den weg baant voor de barbaarschheid.⁶

Let wel, De Sopper schreef dit een paar maanden voordat de hel van de wereldoorlog losbrak!

Maar er was hoop: 'Er begint kentering te komen', de arbeid ter bevrijding van het naturalisme was al begonnen. 'De gebiedende eisch, de onafwijsbare taak van onzen tijd is: de zelfstandigheid en de waarde van ons geestelijk leven vast te houden, zonder ons wetenschappelijk geweten te verkrachten.'⁷ De Sopper greep terug op enkele neo-

kantiaanse filosofen, Wilhelm Windelband en Heinrich Rickert voorop, die duidelijk hadden gemaakt dat de grote verwachtingen die men in de negentiende eeuw van de natuurwetenschappen had gehad overspannen en onredelijk waren geweest, omdat de natuurwetenschap de werkelijkheid altijd maar vanuit een bepaald perspectief beziet en op basis van een methodologische gezichtspunt geen uitspraken over de werkelijkheid als zodanig kan doen. Rickerts *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (1896-1902) was inmiddels al een klassieke tekst geworden. De intuïtie herkreeg haar rechten, de ogen waren opengegaan voor de 'voosheid' van het naturalisme, en 'grootte brokken onbewust leven, opgestuwd uit de geheimzinnige diepten van het bestaan' (een impliciete verwijzing naar Sigmund Freud) maakten een einde aan de illusie dat het klare bewustzijn gezegevierd had.⁸ Hoe het alternatief voor het naturalisme er verder precies uit zou zien, daar ging De Sopper niet op in. Zijn brochure was ook niet meer dan een openingsbod, een oproep om mee te denken, een uitnodiging om een bijdrage te leveren aan de opbouw van een nieuwe, alles omvattende wereldbeschouwing waarin de oude scheidingslijnen opgeheven en de eenzijdige voorstellingen opgegeven zouden worden.

In zijn oratie uit 1918 pakte De Sopper de draad weer op en nu ging hij wel uitvoerig in op de alternatieven voor het naturalisme. Een al voor de oorlog populair alternatief voor het natuurwetenschappelijke wereldbeeld was de levensfilosofie. Filosofen die deze richting waren toegedaan zochten het uitgangspunt van hun wereldbeschouwing in het door de natuurwetenschap bijna weggeredeneerde 'leven', in de vergeten levensdriften of in de versmade intuïtie, stuk voor stuk primaire ervaringen die veel reëler zijn dan de abstracte en verstandelijke begrippen waar de natuurwetenschap mee aan komt zetten. De Sopper noemt in dit verband Friedrich Nietzsche, maar hij was vooral gefascineerd door Henri Bergson, de filosoof van het 'élan vital', de vitale kracht die de evolutie en de geschiedenis voortstuwt. Maar De Sopper noemt ook de bioloog Hans Driesch, die in de natuur een 'entelechie' ontwaarde, een vormkracht die de essentie van het leven uitmaakt. Maar al die levensfilosofieën en neovitalistische systemen, hoeveel aandacht ze ook trokken en hoeveel aanhangers ze ook vonden, bevredigden De Sopper uiteindelijk niet. De levensfilosofen mogen denken dat zij door zich op het leven te concentreren de werkelijkheid directer op de huid zitten dan de oude mechanistische denkers, het redeneren over zaken die zich juist onttrekken aan het begripsmatige denken blijkt telkens weer een hopeloze zaak. Bovendien, in hun vitalisme, in hun teruggrijpen op de biologie, blijven ook deze filosofen gevangen in een soort naturalisme, aangezien ze redeneren over zaken die er zijn, ergens in tijd en ruimte, terwijl een belangrijk aspect van het leven, de waarde die we aan zaken hechten, over het hoofd gezien wordt. In de levensfilosofie kent men hooguit één waarde, namelijk die van het leven zelf, en worden alle andere waarden gereduceerd tot instrumenten, nuttige ficties die tot doel hebben het leven in stand te houden en te versterken. De Sopper wil daar niet aan. Als de hele cultuur alleen maar in dienst staat van het 'leven', hoe komt het dan – het is de enige verwijzing naar de actualiteit die de spreker zich veroorloofde – dat zich juist in de hoogst ontwikkelde cultuur de oorlog met al zijn onmetelijke verschrikkingen en grootschalige vernietiging van leven zo'n ongekend grote omvang heeft aangenomen?

Aan het slot van zijn betoog gaat De Sopper daarom in op wat naar zijn mening wel een goed alternatief voor het naturalisme zou zijn. Hij zoekt, in aansluiting wederom bij Rickert en andere neokantianen uit de Badense school, zijn uitgangspunt juist in

de door de levensfilosofen veronachtzaamde waarden. Volgens hem zijn niet de objecten of de vele manifestaties van het leven de constitutieve elementen van de werkelijkheid waarin wij verkeren, maar de waarden, die anders dan de zaken waar de levensfilosofen het over hebben, niet 'zijn', maar 'gelden'. Om die waarden in beeld te krijgen moeten we ons niet richten naar de natuurwetenschappen, want die elimineert waarden juist uit de werkelijkheid om daardoor haar op zichzelf wel productieve abstracties en generalisaties mogelijk te maken. Het systeem van waarden moeten we veeleer zoeken in kunst en historie, die door hun nadruk op het concrete, unieke en individuele dicht bij de werkelijkheid staan die wij dagelijks ervaren. Waarden zijn niet verankerd in abstracties, maar in concrete personen, zoals God zich ook aan ons heeft geopenbaard – hier sprak weer de ethische theoloog – in de concrete, historische persoon van Jezus Christus.

Lang heeft men in Groningen niet kunnen genieten van de beschouwingen van De Sopper. Al in 1922 vertrok hij naar Leiden om daar de hegeliaanse filosoof Bolland op te volgen. De oratie die De Sopper in Leiden hield, *Waardefilosofie*, was echter geheel gewijd aan de gedachten die hij in de Groningse jaren over dit alternatief voor het naturalisme had ontwikkeld. In Groningen leek hij opgevolgd te worden door zijn Amsterdamse geestverwant Kohnstamm, die unaniem door de theologische faculteit werd voorgedragen en ook door het college van curatoren aan de minister werd voorgesteld. Kohnstamm was ook gaarne bereid naar Groningen te komen. Het was een wat vreemde gedachte dat de man die eerst het Groningse plan voor een leerstoel pedagogiek de nek had omgedraaid en met het geld dat daarvoor door het Nut opzij was gelegd directeur was geworden van het Amsterdamse Nutsseminarium nu alsnog hoogleraar ethiek en godsdienstwijsbegeerte in Groningen zou worden. Maar de theologen hadden niets te maken gehad met de plannen voor een leerstoel pedagogiek en zagen gewoon in Kohnstamm, van wie net het eerste deel van zijn magnum opus *Schepper en Schepping* was verschenen, de beste ethicus en godsdienstfilosoof in Nederland van dat moment. Maar minister De Visser blokkeerde de benoeming van Kohnstamm; een fysicus op een theologische leerstoel was hem te avontuurlijk. Hij benoemde daarom W.J. Aalders, die al kerkelijk hoogleraar in Groningen was. Daar kon men in de theologische faculteit mee leven. Aalders zou zich ontpoppen als een actief en productief hoogleraar, die zijn studenten goed op de hoogte hield van de ontwikkeling van de fenomenologie, de levensfilosofie en andere moderne stromingen op filosofisch terrein, terwijl De Sopper na zijn benoeming in Leiden nauwelijks meer iets publiceerde en onder studenten ook maar langzaam een wat flauwe populariteit kreeg. Het beste wat hij te bieden had, had hij in Groningen gegeven.⁹

VAN DER LEEUW EN DE GODSDIENSTFENOMENOLOGIE

Heel anders liep het met De Soppers collega Van der Leeuw, die tegelijk met hem als hoogleraar aantrad, maar Groningen trouw bleef en als beoefenaar van de godsdienstgeschiedenis uitgroeide tot een geleerde van internationale faam, die daarnaast ook in de Nederlandse Hervormde Kerk groot gezag verwierf. Sinds de tijd van Hofstede de Groot had Groningen geen theoloog meer gekend gehad die binnen en buiten de academie zo'n positie had weten te verwerven.¹⁰

Van der Leeuw had al vroeg de aandacht getrokken. Hij was in 1890 in Den Haag geboren, had in Leiden theologie en godsdienstwetenschap gestudeerd en was na een studieverblijf in Göttingen en Berlijn in 1916 in Leiden bij W.B. Kristensen gepromoveerd op een proefschrift over *Godsvoorstellingen in de oud-Aegyptische pyramide-texten*. Daaruit viel al op te maken dat Van der Leeuw in de godsdienstgeschiedenis een andere richting op wilde dan Kristensen. Van der Leeuw was niet geïnteresseerd in de vraag waar de Egyptische religieuze voorstellingen vandaan kwamen, wat hun oorsprong was (of het bijvoorbeeld in aanleg een monotheïstische godsdienst was), maar wat de oude Egyptenaren erbij gevoeld en gedacht hadden, wat met andere woorden de psychologische betekenis, de zin van die voorstellingen was. Dat de nauwkeurige tekstreconstructie daarbij van het grootste belang was, wilde Van der Leeuw niet ontkennen. Een groot gedeelte van het proefschrift is ook filologisch van aard. Maar anders dan Kristensen, die de duiding van die voorstellingen voor onmogelijk hield, onder andere vanwege het zo totaal andere karakter van het Egyptische denken, wilde Van der Leeuw de vraag naar zin en betekenis wel stellen. Hij beschouwde de Egyptische religieuze teksten als uitingen van de ‘mentalité primitive’, waar de Franse filosoof Lucien Lévy-Bruhl in zijn *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures* uit 1910 behartigenswaardige dingen over had gezegd. Die primitieve denkwereld was prelogisch en magisch, maar omdat ook in de moderne mens nog elementen van die primitieve denkwijze voortleven, is het voor een twintigste-eeuwse godsdienstwetenschapper toch mogelijk om, over de grote tijdsafstand heen, zich voor te stellen hoe de Egyptenaren over de relatie tot de goden dachten.

Na zijn promotie en zijn huwelijk werd Van der Leeuw predikant in 's-Heerenberg, terwijl hij ook enkele lessen gaf op het gymnasium in Doetinchem. In de stille pastorie had hij alle tijd voor verdere studie, maar nog voor hij iets nieuws kon publiceren, volgde al zijn benoeming in Groningen als hoogleraar godsdienstgeschiedenis en geschiedenis van de leer aangaande God (met dat laatste bedoelde men zoiets als vergelijkende godsdienstwetenschap).¹¹ Hij opende zijn lessen op 25 september 1918 (tien dagen voor De Sopper) met de oratie *Plaats en taak van de godsdienstgeschiedenis in de theologische wetenschap*, een programmatische tekst, zoals een oratie hoort te zijn, die hem een ‘indrukwekkende entrée in de academische wereld’ bezorgde, aldus een van zijn biografen.¹²

In zijn oratie betoogde Van der Leeuw dat hij zijn leeropdracht zag als algemene godsdienstgeschiedenis, in het enkelvoud, niet als geschiedenis van de godsdiensten, in het meervoud. Dat vooronderstelt dat er in alle religies een gemeenschappelijke grond is, ‘dat zij allen teruggaan op eene zelfde werking van den menschelijken geest, en dat het dus mogelijk is ze te bestudeeren niet als eene historische, doch wél als eene psychologische éénheid’.¹³ Naast de godsdienstgeschiedenis, die het feitenmateriaal ordent, staat dus de leer aangaande God, door Van der Leeuw omschreven als de fenomenologie der religie, die hetzelfde materiaal psychologisch doordenkt. Doel van die gecombineerd historische en psychologische behandeling is niet om de oorsprong van de religie op te sporen of haar te verklaren uit en te herleiden tot iets anders (of dit nu sociale omstandigheden, economische ontwikkelingen of culturele en politieke verwickelingen zijn), maar haar zin en betekenis te duiden, na te voelen wat de gebruiken en voorstellingen voor gelovigen uit vroegere tijden of uit niet-westerse culturen inhielden. Maar kan dat wel, vroeg Van der Leeuw zich af. Wij kennen alleen de buitenkant van een religie, maar kunnen wij wel de vroomheid peilen die haar voedt, zeker

bij primitieve volkeren, met hun eigenaardige mystiek en het prevalerende prelogische bewustzijn? Staat de moderne mens niet even vreemd tegenover de primitieve godsdienst als tegenover het gewriemel in een bijenkorf?

De taak is inderdaad moeilijk, maar niet wanhopig. Want, hoe veel ook in andere mensen van het onze moge verschillen, niets is zóó andersoortig, dat wij de kiem er toe ook niet in onszelven zouden dragen. In zooverre heeft Bernheim gelijk; wanneer wij van de eenheid van den menschelijken geest moesten afzien, ware elke wetenschap eene onmogelijkheid. Ook in onze 'logische' maatschappij zijn nog praelogische sporen te vinden. Ook ons individueel denken wordt van tijd tot tijd nog beheerscht door collectieve voorstellingen.¹⁴

Op het gebied van de geschiedenis en de fenomenologie van de godsdienst betekent dit echter wel dat om het verwante in het vreemde te kunnen herkennen het nodig is dat de onderzoeker zelf een gelovige is. Het is mogelijk een kroniek van de godsdienst te schrijven zonder religieus gevoel, maar niet zijn geschiedenis. Hoe zullen we iets kunnen begrijpen van het geloofsleven in het verleden als we zelf geen gevoel hebben voor het religieuze? 'Van den onderzoeker op het gebied der religie moet geëischt worden, dat hij zelf religieus zij.'¹⁵ Daarmee verwierp Van der Leeuw de eis van volledige objectiviteit die een oudere generatie godsdiensthistorici had gesteld; de onderzoeker moest zijns inziens niet 'voraussetzungslos' zijn, maar zich juist klaarheid verschaffen over de standpunten van waaruit hij te werk gaat en ook moet gaan. Daarom was hij er ook van overtuigd dat de algemene godsdienstgeschiedenis thuishoorde in een theologische faculteit, waarin systematisch onderzoek wordt gedaan naar die voor de godsdienst onvermijdelijke en noodzakelijke vooronderstellingen. Niet natuurlijk als de theologie niet meer is dan de quasiwetenschappelijke bewijsvoering van een vooraf door een paus of een geloofsbelijdenis vastgesteld leerstelsel, wél als zij een beschrijving is van het vrome bewustzijn en het geloof der christelijke gemeente in verleden en heden, wat natuurlijk niet mogelijk is zonder dat geloof te delen. Godsdienstgeschiedenis noch theologie moet onderworpen zijn aan kerk, concilie of confessie. Maar als aan die voorwaarde is voldaan, kan de godsdienstgeschiedenis ook weer zeer veel betekenen voor de theologie. De goede historicus is altijd ook systematicus, en de systematicus is altijd historicus. De godsdienstgeschiedenis helpt het christendom bij zijn bewustwording als positieve religie, is als het ware het voorportaal van de christelijke theologie.¹⁶

De psychologische wending die Van der Leeuw in de godsdienstgeschiedenis wilde doorvoeren, vormt een van de rode draden in zijn oeuvre, maar dat oeuvre zou heel veel meer omvatten. Hij schreef over godsdienstgeschiedenis in het algemeen en over de Egyptische en oud-Griekse godenwereld in het bijzonder, maar ook over de primitieve mentaliteit en moderne beschaving, over muziek, dans, liturgie en de verhouding tussen kunst en religie. Van der Leeuw had onmiskenbaar een zekere artistieke begaafdheid. Als Haagse gymnasiast dichtte hij al regelmatig en schreef hij toneelstukken; toen de school in 1907 het nieuwe gebouw aan de Laan van Meerdervoort betrok – het gebouw waarvan het Groningse Academiegebouw wel het jongere broertje leek te zijn – voerden de scholieren zijn bewerking op van de laatmiddeleeuwse Marialegende die als de *Beatrijs* bekend is geworden. Van der Leeuw beschikte ook over een uitstekende zangstem en heeft meer dan eens een academische plechtigheid opgeluisterd door in de pauze enige liederen ten gehore te brengen. Verder was hij actief op het kerkelijk erf.

Binnen de Nederlandse Hervormde Kerk rekende Van der Leeuw zich tot de ethische richting. Hij was dus wel rechtzinnig, maar niet dogmatisch en legde een grote nadruk op de liturgie, de sacramenten en de mystiek van het geloof. Hij behoorde na de wereldoorlog tot de vernieuwingsbeweging in de Nederlandse Hervormde Kerk en was een tijdlang betrokken bij de Woodbrookers in Barchem, een open protestantse beweging die de dialoog met andersdenkenden zocht.¹⁷ Hij was ook lid van de Liturgische Kring, die meer aandacht wilde voor het liturgische aspect van de eredienst, en behoorde in 1921 tot de oprichters van de Ethische Vereniging, die binnen de kerk een forum voor bezinning en ontmoeting wilde zijn. Later nog, in 1931, was hij medeoprichter van de vereniging Kerkopbouw, die zich bezighield met de oecumene, de relatie tussen kerk en wetenschap, de sociale vraagstukken en de problematiek van huwelijk en gezin. En natuurlijk was hij ook nog predikant (ook als hoogleraar ging hij her en der de gemeente voor) en theoloog. Op latere leeftijd zag hij zelfs zijn theologische arbeid als misschien wel zijn belangrijkste bijdrage aan de wetenschap.¹⁸

Bij het bredere publiek kreeg Van der Leeuw vooral bekendheid dankzij twee boekjes die hij in 1924 en 1927 publiceerde, een populair gehouden *Inleiding tot de godsdienstgeschiedenis* en *Goden en mensen in Hellas*. Beide boekjes verschenen in de serie Volksuniversiteitsbibliotheek, schappelijk geprijsd, maar wel gebonden en fraai uitgevoerd. De *Inleiding tot de godsdienstgeschiedenis* is een samenvatting van zijn colleges op dit terrein en komt later nog ter sprake, en het boekje over de Griekse godsdienstgeschiedenis is een eerste poging om in concreto te laten zien wat de nieuwe benadering die Van der Leeuw propageerde inhield. Van der Leeuw wilde vooral een voorstelling geven van de Griekse geest zoals deze zich uitdrukte in religie en wereldbeschouwing; hij wilde geen min of meer chronologisch relaas geven van de ontwikkelingsstadia van de religie in het oude Griekenland, maar doordringen tot de essentie van de godsdienst van de oude Grieken, tot de psychologische structuur van hun religieuze denken. Hij wilde de diepere betekenis van de religie invoelbaar maken door het beschouwen van de feiten zoals deze zich aan een onderzoeker voordoen. Daarvoor concentreerde hij zich op de Griekse mythen, niet als een historicus of een filoloog, maar als een 'verstaander'. Van der Leeuw accentueerde daarom de primitieve kanten van de Griekse religie, met zijn mystiek, extase, mysteriën, kortom de prelogische en dionysische kanten ervan. Gymnasiasten kregen doorgaans een ander beeld van de Griekse cultuur voorgeschoteld – meer apollinisch, rationeel, beheerst – en juist daardoor trok het boekje van Van der Leeuw zo de aandacht.

Meer nog dan voor de Griekse godsdienstgeschiedenis interesseerde Van der Leeuw zich voor de Egyptische godsvoorstellingen, aangezien zij de oudste uitingen van religieus besef zijn waarover wij beschikken. Dieper in de geschiedenis kunnen wij niet afdalen, dichter bij de oorsprong van de religie kunnen wij niet komen, zowel in historische als in psychologische zin (en om dat laatste ging het Van der Leeuw). De oude Egyptische beschaving stond in de jaren twintig sterk in de belangstelling omdat Howard Carter in 1922 het spectaculaire, vrijwel ongestoorde en ongehoord rijke graf van farao Toetanchamon had ontdekt. Maar Van der Leeuw was vooral gefascineerd door het leven van de vader van Toetanchamon, de godsdiensthervormer Amenhotep IV oftewel Achnaton, die leefde van 1351 tot 1333 voor Christus. Deze farao maakte een eind aan de verering van de oppergod Amon, sloot ook de tempels van de andere tot dan vereerde goden en legde de exclusieve verering van een andere god, Aton, de zonneschijf,

op aan de Egyptische bevolking. Zelf werd hij de opperpriester van de nieuwe god. Tevens voerde hij een drastische hervorming van de decoratieve kunst in de tempels door, waarbij statische en stijve voorstellingen werden vervangen door ongedwongener poses, de zogenaamde Amarnastijl. In zijn in 1927 verschenen *Achnaton. Een religieuze en aesthetische revolutie in de veertiende eeuw voor Christus* laat Van der Leeuw merken dat hij diep onder de indruk was van deze farao, die, zoals hij schreef, 'de heerlijkheid van de eigen god had beleefd', iets wat alleen maar te begrijpen is 'voor een onderzoeker die datzelfde gelijkkelijk heeft ervaren'. Volgens Van der Leeuw was Achnaton een oorspronkelijk religieus denker, een hartstochtelijk theoloog en een gevoelig kunstenaar; aan diens fanatisme, onverdraagzaamheid en despotisme tilde Van der Leeuw niet zo zwaar. De farao was 'een der grootste mannen van de godsdienst- en wereldgeschiedenis', en dat telde. Dat Van der Leeuw met zo veel empathie en sympathie over een godsdienstfanaat als Achnaton schreef, geeft natuurlijk wel te denken.

Maar het werk dat Van der Leeuw uiteindelijk internationale faam bezorgde, was zijn grote *Phaenomenologie der Religion* uit 1933, verschenen bij de prestigieuze Duitse uitgeverij J.C.B. Mohr in Tübingen. Dit boek, dat volgens hetzelfde principe is opgezet als Van der Leeuws *Inleiding tot de godsdienstgeschiedenis* uit 1924, geeft een magistrale samenvatting van de bestaande inzichten op het terrein van de godsdienstwetenschap en is als zodanig al een *tour de force*. Ook dit boek was weer een pleidooi voor de fenomenologische methode, die niet verklaart, ontleedt en herleidt, maar op een methodische wijze de verschijnselen beschrijft zoals zij zich aan ons voordoen, en op die manier hun zin en betekenis aan het licht brengt. Het doel van het boek is (weer) het doorgronden van het wezen van de godsdienst, niet door de oorsprong ervan op te sporen, maar door de psychologische kern bloot te leggen en de zin en betekenis van religieuze voorstellingen en rituelen te duiden. Van der Leeuw wilde niet verklaren, maar verstaan, niet de religie herleiden tot iets anders, maar invoelbaar maken wat op het eerste gezicht volkomen vreemd is, uitgaande van de eenheid van de menselijke psyche, de gedachte dat psychologisch gesproken de mensheid overal hetzelfde is en altijd is geweest, zodat er over tijd en ruimte heen begrip mogelijk is tussen mensen uit heel verschillende culturen. De behandeling van de fenomenologie was echter nu veel methodischer, met veel aandacht voor de stappen die in het proces moeten worden doorlopen. Ook verwerkte Van der Leeuw de inzichten die hij had aangetroffen in het werk van eigentijdse Duitse fenomenologen als Karl Jaspers en Max Scheler. Meer nog dan in eerdere publicaties verdisconteert hij ook Lévy-Bruhls notie van de primitieve mentaliteit, die met haar prelogische en magische karakter zo ver af lijkt te staan van de logica en het rationalisme van de moderne mens, maar die in feite niets anders is dan een laag in de psychische gesteldheid van de mens die ook nog in de moderne beschaving aanwezig is. Van der Leeuw had er in 1928 al een aparte publicatie aan gewijd, *La structure de la mentalité primitive*.

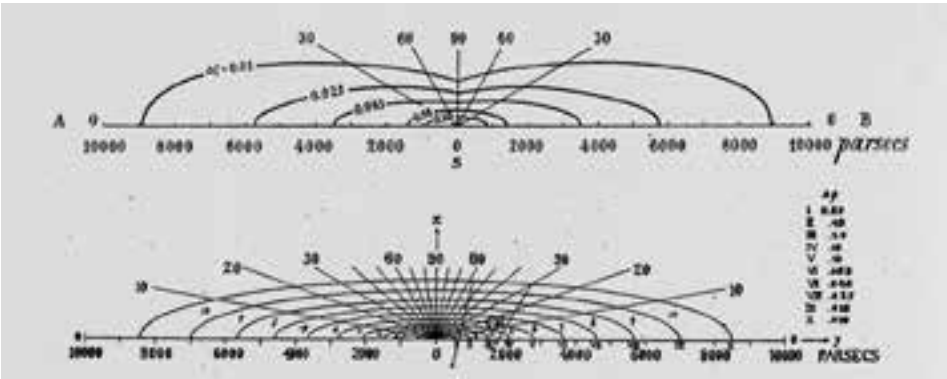
Al voordat zijn *Phaenomenologie* verscheen, oogstte Van der Leeuw er lof voor. De theoloog Rudolf Bultmann, die voor de uitgeverij als redacteur optrad en Van der Leeuws Duits corrigeerde, moest bij het doornemen van de tekst aan Johan Huizinga denken, die hij in 1931 in Marburg had horen spreken over Bourgondië en de renaissance. Van der Leeuws uiteenzettingen waren, zo schreef Bultmann hem in december 1932 'ebenso bunt und aus der Fülle des Stoffes scheinbar mühelos geschöpft, ebenso klar und sicher gestattet, ebenso fesselend und lehrreich'.¹⁹ Ook de recensies waren over het alge-

meen gunstig. Iedereen prees de helderheid van het boek en de grote beheersing van het materiaal die Van der Leeuw demonstreerde. Aan een boek als dit was grote behoefte en een Engelse vertaling kon niet uitblijven. In 1938 verscheen deze onder de verhelderende titel *Religion in Essence and Manifestation*. In 1941 zou nog een Franse vertaling volgen. Maar er was ook kritiek. De Apeldoornse predikant C.J. Bleeker, die ook bij Kristensen op een egyptologisch onderwerp was gepromoveerd en in 1934 zijn eigen *Inleiding tot de phaenomenologie van den godsdienst* zou laten verschijnen, verwachtte weinig heil van pogingen om met behulp van de psychologie en de fenomenologie tot de essentie van de religieuze verschijnselen door te dringen. ‘Geen moderne psychologie en phaenomenologie helpt ons om het sentiment te achterhalen, dat voorgoed gestorven is,’ schreef hij in het recensietijdschrift *Museum*.²⁰

Het waren in het algemeen de taalgeleerden die moeite hadden met Van der Leeuws invoelende methode; die was hun te speculatief, te subjectief. Zelfs Van der Leeuws eigen leermeester Kristensen uitte zich sceptisch over de gevolgde methode. Hij vond dat Van der Leeuw het de lezer te gemakkelijk maakte en de indruk wekte dat alles in wezen eigenlijk heel eenvoudig was, terwijl de echte moeilijkheden voor hem verborgen bleven. De lezer zal de fenomenologie ‘een prettige en vriendelijke wetenschap’ vinden, maar wat Van der Leeuw bijvoorbeeld schreef over de heiligheid van bomen en wouden was voor Kristensen niets anders dan ‘moderne sentimentaliteit’, die hij ook wel aantrof bij andere godsdienstwetenschappers. ‘Alle zulke fraaiigheden, aan moderne en oude dichters (of dromende mannen van wetenschap) ontleend, moeten maar uit de godsdienstwetenschap verdwijnen – tot veel spijt van lezers, die er een zo prettige aanloop tot *Einführung* in de antieke denkwijze in vonden.’ Toch vond ook Kristensen het boek ‘het beste wat er tot nu toe over dit vak [de godsdienstgeschiedenis] gepubliceerd is’. Het zou zeker zijn weg vinden overal waar godsdienstgeschiedenis met begrip beoefend werd.²¹ En dat was ook zo en als gevolg daarvan werd Van der Leeuw een gezocht man. Al in 1934, toen het boek nog maar amper uit was, kreeg de auteur aanbiedingen uit zowel Marburg als Amsterdam.²²

IN DE SCHADUW VAN DE MEESTER: KAPTEYN EN VAN RHIJN

Terwijl met Van der Leeuw een nieuwe ster aan het Groningse firmament verscheen, verbleekte de glans van de Groningse astronomie. In 1921 vertrok Kapteyn naar Leiden, waar hij een functie als tijdelijk adjunct-directeur van de Leidse sterrenwacht aanvaardde. Niet omdat hij uit Groningen ‘verdreven’ zou zijn, zoals een ongelukkige formulering in een *Gids*-artikel de lezer deed geloven.²³ Kapteyn was gewoon met emeritaat gegaan en dacht nu de Leidse astronomen nog enige tijd van dienst te kunnen zijn. Maar daarachter zat ook de gedachte dat de toekomst van de Nederlandse astronomie uiteindelijk niet in Groningen, maar in Leiden lag, aangezien men alleen daar kon beschikken over de voorzieningen om in de astronomie blijvend tot de top te behoren. Dat Groningen een aantal decennia het centrum van de Nederlandse astronomie was geweest, was een uitzonderlijke, bijna onnatuurlijke situatie geweest. Dat was niet alleen te danken geweest aan de grote kwaliteiten van Kapteyn, maar ook aan het feit dat de astronomen in Leiden het al die jaren vreselijk hadden laten afweten. Maar kort

Afb. 98 Twee versies van het Kapteyn Universe, zoals gepubliceerd in 1920 (boven) en 1921 (onder). Uit: Van der Kruit, Kapteyn, 560. In de onderste tekening heeft Kapteyn met een cirkeltje de vermoedelijke plaats van ons eigen zonnestelsel aangegeven. Later bleek dat de zon veel verder van het centrum van het universum staat dan Kapteyn dacht.

voordat Kapteyn met emeritaat ging was de stagnatie in Leiden doorbroken en leek het erop dat de ‘natuurlijke’ verhoudingen binnen de Nederlandse astronomie zich zouden herstellen. In het belang van de astronomie wilde Kapteyn daar graag aan meewerken, omdat dat uiteindelijk voor iedereen het beste zou zijn.

De laatste jaren van de Groningse carrière van Kapteyn waren niet de slechtste.²⁴ Mount Wilson in Californië bezocht hij niet meer, tijdens de oorlog niet omdat het reizen te gevaarlijk was, na de oorlog niet omdat er tussen hem en een belangrijke medewerker van directeur Hale, Walter Adams, frictie was ontstaan over het vermeende gebrek aan erkenning dat Adams van Kapteyn had gekregen bij een bepaalde publicatie. Maar Kapteyn bleef research associate van de Carnegie Institution en kon het geld dat hij daarvoor kreeg in Groningen besteden. Verder bracht de nasleep van de oorlog allerlei narigheid met zich mee, aangezien Kapteyn niet wilde dat Nederland zich aansloot bij de International Research Council, die de Duitsers en de Oostenrijkers uitsloot. Maar in de jaren na de oorlog begonnen wel de eerste resultaten binnen te komen van de waarnemingen in het kader van het Plan of Selected Areas, waar Kapteyn zich voor de oorlog zo breed voor had gemaakt en waarvan zijn laboratorium in Groningen de spil was. Op basis van die gegevens wilde Kapteyn nog voor zijn emeritaat een eerste poging wagen om een model van de structuur van het Melkwegstelsel te ontwerpen. In 1920 publiceerde hij samen met zijn trouwe medewerker P.J. van Rhijn in de *Astrophysical Journal* een artikel over de ruimtelijke verdeling van de sterren in het Melkwegstelsel en in 1922 verscheen van zijn hand in hetzelfde tijdschrift een uitgewerkter structuurmodel van het Melkwegstelsel waarin ook de bewegingen van de sterren waren verdisconteerd: ‘First Attempt of a Theory of the Arrangement and Motions of the Sidereal System’. Deze twee artikelen vormden de kroon op het werk dat Kapteyn in 1885 was begonnen. Dit zogenaamde ‘Kapteyn Universe’ (de term is van de Britse astronoom James Jeans) berustte op een paar belangrijke aannames die later onjuist bleken te zijn (zoals het nagenoeg ontbreken van interstellaire absorptie), waardoor het model spoedig opgegeven moest worden, maar het ontwerpen ervan had een stimulerende werking op de astronomie en het belangrijkste resultaat was misschien wel dat het de jonge Groningse student in de astronomie J.H. (Jan) Oort overhaalde om verder te gaan

in het astronomisch onderzoek – wat op de verdere ontwikkeling van de Nederlandse astronomie als geheel een zeer zegenrijk effect had.²⁵

De eerbewijzen voor Kapteyn bleven ondertussen binnenstromen. Toen in 1918 herdacht kon worden dat Kapteyn veertig jaar daarvoor hoogleraar was geworden, werd dat op grootste wijze gevierd. Vrienden en leerlingen boden hem een door Jan Veth geschilderd portret aan (dat tegenwoordig in de senaatskamer hangt, nadat het in 1921 enigszins was bijgewerkt om aan de vereisten voor een dergelijk portret te voldoen) en ter gelegenheid van zijn emeritaat in 1921 werd hij benoemd tot commandeur in de Orde van Oranje-Nassau; ook kreeg Kapteyn dat jaar een eerbewijs van de universiteit van Edinburgh. Verder deed de gemeente Groningen hem de eer aan een grote doorgaande straat in de nieuwe wijk tussen de Korreweg en het Oosterhamrikkanaal naar hem te vernoemen.²⁶ Het jaar daarop ontving Kapteyn nog een benoeming tot corresponderend lid van de Pruisische Academie van Wetenschappen.²⁷

Kapteyn woonde toen niet meer in Groningen. In juni 1921 had hij Groningen verlaten en was hij tijdelijk ingetrokken bij zijn dochter Jacoba (Dody) Noordenbos-Kapteyn in Amsterdam, van waaruit hij, na eerst nog enkele reizen door Europa te hebben gemaakt, in november 1921 in Hilversum neerstreek. Hij deed dat omdat hij zo dichterbij zijn twee dochters woonde en makkelijker naar Leiden kon reizen, waar hij voor één dag in de week adjunct-directeur van de astrometrische afdeling van de Leidse sterrenwacht was geworden. Na de dood van de oerconservatieve directeur van de sterrenwacht E.F. van de Sande Bakhuyzen, in mei 1918, was Willem de Sitter, de hoogleraar sterrenkunde in Leiden en een vroege leerling van Kapteyn, ad interim de nieuwe directeur geworden en in overleg met Kapteyn had hij een flinke reorganisatie van de sterrenwacht doorgevoerd. Hij splitste de sterrenwacht op in drie afdelingen. De theoretische afdeling stond onder zijn eigen leiding, voor de astrofysische afdeling trok hij de schoonzoon van Kapteyn aan, Ejnar Hertzsprung, en voor de astrometrische afdeling liet hij het oog vallen op een leraar wis- en natuurkunde in Bussum, Anton Pannekoek, die ook als astronoom bekendheid had gekregen, maar in Nederland en Duitsland vooral naam had gemaakt als theoreticus van het revolutionaire socialisme. Op grond van dat laatste blokkeerde katholieke minister Ruijs de Beerenbrouck deze benoeming en om het gat voorlopig op te vullen liet Kapteyn zich voor die ene dag in de week tot onderdirecteur voor astrometrie benoemen (Pannekoek werd kort daarna hoogleraar in Amsterdam, waar de minister niet over de benoemingen ging).²⁸ Dat de meester van vroeger nu de ondergeschikte van de leerling werd, kon Kapteyn weinig schelen. Het leek hem dat de in de versukkeling geraakte Leidse sterrenwacht nu een uitgelezen kans kreeg (het Leidse college van curatoren dacht er niet over om op de sterrenwacht te bezuinigen) weer het middelpunt van de Nederlandse sterrenkunde te worden. Zowel wat betreft de beschikbare instrumenten als wat betreft de omvang van het personeel konden Utrecht en Groningen niet aan Leiden tippen. Binnen de beperkte mogelijkheden die hij had, wilde Kapteyn De Sitter daarbij graag helpen.

Lang heeft men in Leiden niet van zijn diensten gebruik kunnen maken. Al op het moment dat Kapteyn zijn nieuwe huis in Hilversum betrok, was hij ziek en die ziekte ging niet meer over. Hij werd bedlegerig en op 18 juni 1922 kwam het einde. Vele Groningse hoogleraren waren aanwezig bij de crematie op Westerveld bij Driehuis en 's avonds speelde het orkest van de Groninger Orkest Vereeniging in Sociëteit De Har-

monie in Groningen onder leiding van Kor Kuiler de Dodenmars van Beethoven (het tweede deel van de derde symfonie, de Eroica).²⁹ Maar men zorgde er wel voor dat zijn naam voortleefde. Niet alleen in een Groningse straat, maar ook in de benaming van het Groningse astronomisch laboratorium, 'zijne schepping en ónze trots', zoals rector magnificus Jaeger in 1922 vermeldde.³⁰ Direct na Kapteyns emeritaat was het al omgedoopt, met instemming van de regering, tot 'Sterrenkundig Laboratorium Kapteyn'. En in 1925 kwam het tot de oprichting van het Sterrenkundig Studiefonds J.C. Kapteyn, dat jonge Nederlandse astronomen in staat stelt buitenlandse reizen te maken. Nog tijdens zijn leven had Kapteyn zelf de eerste gelden voor dit studiefonds bijeengebracht, maar pas in 1925 zetten vrienden en oud-collega's het onofficiële fonds om in een officiële stichting – die tot de dag van vandaag bestaat.³¹

Dat zijn naaste medewerker Pieter Johannes van Rhijn Kapteyn in Groningen zou opvolgen was een uitgemaakte zaak. Van Rhijn was de zoon van de vroegere hoogleraar theologie C.H. van Rhijn en was een wat stille, bescheiden man (volgens de historicus Banke is het kenmerkend dat hij altviool speelde). Hij was beslist niet de briljantste leerling van Kapteyn. Daarvoor moet men eerder denken aan Willem de Sitter, sinds 1908 hoogleraar in Leiden, of aan Frits Zernike, sinds 1915 lector en hoogleraar theoretische fysica in Groningen. Eventueel zelfs aan Jan Oort, in 1921 nog maar jong student in Groningen.³² Van Rhijn was als student al door Kapteyn naar Mount Wilson gestuurd, was sinds 1914 assistent van Kapteyn, promoveerde in 1915 bij hem, werd in 1919 toegelaten als privatdocent theoretische en stellaire sterrenkunde en werkte in al die jaren nauw met Kapteyn samen bij de uitvoering van de werkzaamheden voor het Plan of Selected Areas.

Van Rhijn zag het als zijn voornaamste taak om dit programma van Kapteyn verder uit te breiden door er steeds meer sterrenwachten bij te betrekken en de binnengekomen gegevens te verwerken en te analyseren. Hij deed dat heel systematisch en werkte zorgvuldig alle stappen af die naar het beoogde doel moesten leiden, 'een werkwijze die enerzijds weinig ruimte liet voor het inslaan van onverwachte paden, anderzijds de grondigheid van het onderzoek ten goede kwam', zoals zijn opvolger Adriaan Blaauw het later heel diplomatiek formuleerde.³³ Vanachter zijn bureau in het Kapteyn Laboratorium onderhield Van Rhijn een uitgebreide correspondentie met tal van astronomen over de hele wereld en in 1932 kreeg hij ook de officiële leiding van de commissie van de International Astronomical Union (een onderdeel van de door Kapteyn verwenste IRC) die het Plan of Selected Areas onder haar hoede had genomen. Het was een wat ondankbare taak, omdat bij veel deelnemende sterrenwachten het enthousiasme voor het programma wat begon te verflauwen. Op Harvard had men het zelfs over 'the damned Van Rhijn program'.³⁴ De internationale sterrenkunde had inmiddels heel nieuwe paden ingeslagen en de Groningse sterrenkundigen deden daar amper aan mee.

Vruchteloos is het werk van de bescheiden Van Rhijn zeker niet geweest. Hij kreeg enige bekendheid door de formulering van de 'luminosity function' oftewel de lichtkrachtwet (een regel die het aantal sterren van een bepaalde helderheid binnen een bepaalde afstand van de zon weergeeft). Beslist een wapenfeit was ook dat Van Rhijn erin slaagde in 1931 het laboratorium eindelijk te voorzien van een grote spiegelkijker van 55 centimeter doorsnee. Het gebouw schuin achter het Academiegebouw kon nu ook

een echte sterrenwacht heten. Dat niet de overheid, maar het Groninger Universiteitsfonds en het J.C. Kapteynfonds voor de financiering hadden gezorgd, deed er niet toe. Echt onderzoek kon Van Rhijn er alleen niet mee doen, omdat de kijker daarvoor ook weer niet groot genoeg was en er in de stad te veel lichtvervuiling was. Weliswaar beschikte Van Rhijn over de bevoegdheid om elke willekeurige lichtreclame in de stad uit te schakelen (elke eigenaar van een lichtreclame moest een kastje aanbrengen waarop een sleutel paste die Van Rhijn in dat geval kon gebruiken), maar van die mogelijkheid maakte hij maar zelden gebruik.³⁵ Feitelijk diende de kijker alleen voor onderwijsdoelen. Verder duikt de naam van Van Rhijn in de annalen van de Groningse universiteit maar zelden op en eigenlijk is hij nooit uit de schaduw van zijn leermeester Kapteyn getreden.

HAMBURGER EN BUYTENDIJK: VAN BIOCHEMIE NAAR PSYCHOLOGIE

De Sopper had in zijn oratie van 1918, waarin hij pleitte voor een wereldbeeld dat een alternatief moest zijn voor het natuurwetenschappelijke wereldbeeld, niet getornd aan het goed recht van de afzonderlijke natuurwetenschappen op een per definitie eenzijdige kijk op de werkelijkheid. Die aanpak leverde goede resultaten op, waar geen filosoof problemen mee zou moeten hebben. Maar er waren wel degelijk vakwetenschappers die moeite kregen met de beperkte blik op de werkelijkheid die inherent was aan de gangbare methode. In Groningen maakte de academische gemeenschap kennis met die kritiek op de traditionele wetenschap toen in 1925 de Amsterdamse arts F.J.J. Buytendijk aantrad als de nieuwe hoogleraar fysiologie en zijn oratie een titel meegaf die de biochemici uit de stal van zijn overleden voorganger Hamburger als een provocatie in de oren moet hebben geklonken: 'Over het *verstaan* der levensverschijnselen'. Dat een godsdienstwetenschapper als Van der Leeuw het wilde hebben over het verstaan of 'Verstehen' van religieuze verschijnselen of dat een historicus zich wilde inleven in het gedrag van mensen uit het verleden, was akkoord, maar een fysioloog, een biochemicus?

De wereldoorlog was voor Hamburger een wrede onderbreking geweest op de weg naar de internationale top. In september 1913 had hij nog successen gevierd met de organisatie van het Internationale Physiologencongres in Groningen, maar het uitbreken van de oorlog had de internationale relaties grondig verstoord. Na de oorlog nam Hamburger de draad weer op en de eerbewijzen stroomden toen binnen; hij werd lid van verscheidene academies en onder andere eredoctor van de universiteit van Padua (mei 1922). In die periode is Hamburger ook ettelijke keren voorgedragen voor de Nobelprijs voor de Fysiologie of Geneeskunde, al behoorde hij niet echt tot de kanshebbers. Een nieuw hoogtepunt vormden de Charles H. Dohme Lectures die Hamburger in september 1922 aan de Johns Hopkins University in Baltimore in de Verenigde Staten ging geven. Zodra hij in New York voet aan wal zette, bereikten hem uitnodigingen om ook elders lezingen te komen houden en zo sprak hij ook in New York, Montreal, Toronto, Cleveland, Washington, Philadelphia, Boston en New Haven (Yale University). Zo werd zijn verblijf in de Verenigde Staten, om een latere bron te citeren, een 'ware triomftocht'.³⁶ Hamburger keerde in november 1922 terug, moe maar voldaan.

Uiteindelijk bleek de reis naar de Verenigde Staten toch te veel van Hamburgers krach-

ten te hebben gevegd. Al eerder had hij wegens ziekte voor kortere of langere tijd het onderwijs moeten overlaten aan zijn rechterhand, de conservator Johannes de Haan. Deze was in maart 1919, toen hij nog niet gepromoveerd was, al op persoonlijke titel lector in de algemene biologie geworden, de functie die ooit Laqueur had bekleed. Nadat De Haan op 2 juli 1920 cum laude alsnog was gepromoveerd op het proefschrift *Bijdrage tot de kennis der levensverschijnselen van witte bloedlichaampjes* hield hij op 12 maart 1921 zijn openbare les over 'Het levende protoplasma en zijn omgeving'. Toen Hamburger in de loop van 1923 opnieuw ziek werd, stond zijn vervanger dus al klaar. Maar nu keerde Hamburger niet meer terug. Zeker toen op 9 oktober zijn vrouw, Frederica Cohen Gosschalk, kwam te overlijden, die hem al die jaren intensief bij zijn onderzoek had geholpen, was Hamburger een gebroken man. Hij overleed op 4 januari 1924, 64 jaar oud. Het is niet iedereen gegeven zijn emeritaat in goede gezondheid te halen.

Bij het zoeken van een opvolger zetten de faculteit en het college van curatoren hoog in.³⁷ Al op 14 februari 1924 meldde de medische faculteit dat de voorkeur uitging naar de Utrechtse hoogleraar farmacologie Rudolf Magnus, de ontdekker van het diuretisch effect van de uitscheidingen van de hypofyse, maar ook beroemd als onderzoeker van de fysiologie van de houding en spierspanning. In 1924 stond in Berlijn zijn samenvattende boek *Körperstellung. Experimentell-physiologische Untersuchungen über die Einzelnen bei der Körperstellung in Tätigkeit tretenden Reflexe, über ihr Zusammenwirken und ihre Störungen* op het punt van verschijnen. Op 10 maart 1924 kwam Magnus naar Groningen om het laboratorium te bekijken, maar acht dagen later liet hij weten dat hij in Utrecht de toezegging had gekregen dat er in zijn laboratorium aldaar enkele verbeteringen zouden worden aangebracht en dat hij daarom er de voorkeur aan gaf in Utrecht te blijven. Daarop benaderde men de Deense zoöloog August Krogh, die in 1920 de Nobelprijs voor de Fysiologie of Geneeskunde had gekregen voor zijn ontdekking van het regelmechanisme van de haarvaten in skeletspieren, maar ook dat liep op niets uit. Ook geen succes had men bij de Wageningse hoogleraar fysiologie Gerrit Grijns, samen met Christiaan Eijkman de ontdekker van vitamine B₁ (waarvoor Eijkman in 1929 de Nobelprijs voor de Fysiologie of Geneeskunde zou krijgen, hoewel ook Grijns werd genomineerd). Uiteindelijk viel de keuze op Frits Buytendijk, die aan de Vrije Universiteit hoogleraar fysiologie en algemene biologie was. Deze aanvaardde de benoeming en hield op 17 januari 1925 zijn oratie 'Over het verstaan van levensverschijnselen'.³⁸

Buytendijk, de zoon van een officier uit Breda die zich zelf ook als een officier voortbewoog, gedecideerd en kaarsrecht, nam de benoeming in Groningen maar al te graag aan. Aan de gereformeerde Vrije Universiteit voelde hij zich namelijk steeds minder op zijn plaats. In de Gereformeerde Kerken in Nederland was een conflict uitgebroken over de al dan niet letterlijke interpretatie van de Bijbel, vooral naar aanleiding van een opmerking van de Amsterdamse predikant J.G. Geelkerken dat men het verhaal in de Bijbel dat de slang tot Eva had gesproken niet letterlijk moest nemen. Omdat Geelkerken weigerde zijn handtekening te plaatsen onder de verklaring dat iedere andere dan de letterlijke opvatting van het Bijbelverhaal over de zondeval in strijd was met de Nederlandse Geloofsbelijdenis, zou hij in 1926 op de Synode van Assen uit de Gereformeerde Kerk gezet worden. Buytendijk behoorde tot degenen die het opnamen voor Geelkerken of een mindere scherpe veroordeling van hem wensten, wat hem zelf ook in de gevarenzone bracht. Het Groningse aanbod kwam dus als geroepen.

Afb. 99 De hoogleraar fysiologie F.J.J. Buytendijk met zijn hondjes, rond 1925. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Buytendijk stond bekend om zijn boeken over dierpsychologie.

Ook om andere redenen was dit een opmerkelijke overstap. Buytendijk had geneeskunde gestudeerd en zich als fysioloog gespecialiseerd. In 1912 was hij zelfs korte tijd assistent van Hamburger in Groningen geweest. Maar al vroeg raakte hij geïnteresseerd in de dierpsychologie. In december 1918 was hij in Utrecht cum laude gepromoveerd op het proefschrift *Proeven over gewoontevorming bij dieren* en in 1920 verscheen van zijn hand voor de Volksuniversiteitsbibliotheek een algemeen bevattelijk boekje over *Psychologie der dieren*. In 1922 nog, kort voor de vacature in Groningen vrijkwam, had hij een boek geschreven onder de intrigerende titel *De wijsheid der mieren*. Zijn Groningse collega's wisten dus dat ze geen klassieke, chemisch georiënteerde fysioloog binnen zouden halen, maar een filosofisch georiënteerde dierpsycholoog en dat de lijn van Hamburger niet voortgezet zou worden. Natuurlijk kon men niet weten dat Buytendijk zich nog verder zou ontwikkelen in de richting van de wijsgerige antropologie, maar dat er in Groningen een breuk met het verleden was aangebracht was zeker na de oratie van Buytendijk wel duidelijk. Voortaan zou bij hem niet het langs chemisch-fysische weg verklaren van levensverschijnselen vooropstaan, maar het duiden van de zin, de betekenis en de bedoeling van het handelen van mens en dier.

Dat betekent niet dat Buytendijk de beoefening van de fysiologische chemie uit zijn laboratorium weerde. Het laboratorium van Hamburger was voor jonge en veelbelovende fysiologen altijd een inspirerende werkplek geweest; Hamburger had een goede neus gehad voor jong talent. Voor de oorlog bijvoorbeeld Isidore Snapper, Ernst Laqueur en Johannes de Haan, na de oorlog Robert Brinkman, Simon van Creveld en Al-

bert von Szent-Györgyi.³⁹ Buytendijk gaf hun de ruimte en bevorderde hun carrière: De Haan werd hoogleraar histologie in Groningen, Brinkman buitengewoon hoogleraar fysiologische chemie, ook in Groningen. Het is dan ook vreemd dat Szent-Györgyi, een Hongaar die van oktober 1922 tot december 1926 als assistent aan het laboratorium was verbonden en in de kelder van het laboratorium begon met het onderzoek naar celademhaling dat hem later de Nobelprijs voor de Fysiologie of Geneeskunde zou opleveren, zo'n negatief beeld over Buytendijk heeft opgehangen (zie kader). Verder liet Buytendijk de fysiologie niet helemaal vallen. In 1928 verscheen van hem nog een dege-lijk *Leerboek der algemeene fysiologie*. Ook de favoriete assistent van Buytendijk, M.N.J. (Jos) Dirken, die in 1925 uit Amsterdam was meegekomen, specialiseerde zich in de klassieke fysiologie en wel die van de ademhaling, een onderwerp waarop hij in 1937 cum laude bij Buytendijk zou promoveren.⁴⁰ Maar vanaf zijn aantreden in 1925 streefde Buytendijk ernaar de natuur- en de geesteswetenschappelijke benaderingen met elkaar in evenwicht te brengen. In zijn studie *Het spel van mensch en dier als openbaring van levensdriften* uit 1932 was hij daar heel duidelijk over:

De moderne richting in de medische wetenschap heeft het inzicht gebracht, dat de beperking van het onderzoek tot een experimenteele analyse van de orgaanfuncties en hun samenhang niet voldoende is om de verschijnselen van den mensch – den gezonde zoowel als den zieke – te verstaan. De psychopathologie, de onderzoekingen over karakter en temperament in verband met de constitutie, de samenhang van interne secretie en gevoelsleven en talrijke andere verschijnselen hebben de aandacht op de gedragingen van de organismen als geheel gevestigd. [...] Bovendien is de samenhang van psychische en lichamelijke functies zóó innig, dat de scheiding van fysiologie en psychologie steeds het gevaar met zich mede brengt, dat de eenheid van geestelijke en lichamelijke functies niet voldoende in het oog wordt gehouden. Het is toch duidelijk, dat in de 'natuur' ons alleen levende wezens gegeven zijn, die ademen en zich bewegen, die eten en drinken, loopen, springen, vliegen, maar ook zoeken, grijpen, vluchten enz. *De scheiding van psychische en fysiologische processen is nooit onmiddellijk gegeven en het is maar een theorie, dat deze scheiding mogelijk is* [curs. KvB].⁴¹

Duidelijker dan zo kon Buytendijk niet formuleren waar het hem om ging.

Niettemin is het waar dat de Buytendijks primaire belangstelling niet naar de fysiologisch-chemische benadering uitging. Behalve voor algemeen wijsgerig-antropologische vragen had hij eerder belangstelling voor sportgeneeskunde en lichamelijke opvoeding (hijzelf had het liever over lichamelijke vorming, of *Körperbildung* in het Duits). Wekelijks ging hij op vrijdag naar Amsterdam om lessen aan het Mensendieck Instituut en de Academie voor Lichamelijke Opvoeding te geven. Hij was daar al in zijn tijd aan de Vrije Universiteit mee begonnen. Van 2 tot 5 augustus 1928 organiseerde hij in Amsterdam ter gelegenheid van de daar gehouden Olympische Spelen een groot internationaal congres over lichamelijke opvoeding en sport. Ook zette hij zich in voor de verspreiding van de pedagogische ideeën van Maria Montessori en ontwikkelde hij vanuit zijn belangstelling voor de lichamelijke en persoonlijke vorming een leer van de menselijke houding en beweging. Boeken die hij in de jaren dertig schreef waren behalve *Het spel van mensch en dier* ook nog *De psychologie van den hond* (1933), *Sporthygiëne* (1934) en *Grondproblemen van het dierlijk leven* (1938). Deze boeken werden vaak in het Duits, het Spaans, het Zweeds of het Engels vertaald. Natuurlijk omringde Buytendijk zich graag met mensen met dezelfde interesse. Zo deelde zijn assistent Dirken de interesse van

zijn chef voor de sport. Als voormalig lid en coach van de Amsterdamse studentenroeivereniging Nereus was Dirken vanaf 1926 coach van de roeivereniging van Vindicat, Aegir, en een van de nieuwe boten van Aegir droeg later zijn naam. Maar het bekendst is natuurlijk de nauwe samenwerking van Buytendijk met Plessner, die terugging tot Buytendijks Amsterdamse tijd en die na 1934 in Groningen werd voortgezet. Officieel kwam Plessner, met steun van het Academisch Steunfonds, naar Groningen voor het uitvoeren van dierfysiologisch onderzoek, maar het allereerste onderzoek op dat vlak werd al spoedig gestaakt en daarna hield Plessner zich, vanuit het Fysiologisch Laboratorium, vooral bezig met wijsgerig-antropologische en later ook met sociologische studies, in voortdurend gesprek met Buytendijk.

De samenwerking tussen Plessner en Buytendijk strekte zich ook uit tot het politieke vlak. Buytendijk schreef al vroeg in het dagblad *De Telegraaf* kritische artikelen over het nationaalsocialistische bewind in Duitsland en de biologisch-racistische theorieën die daar verkondigd werden. Daarbij maakte Buytendijk graag gebruik van gegevens en inzichten die Plessner hem leverde en waarmee Plessner, als politiek balling in Nederland, moeilijk mee naar buiten kon komen. Er zijn artikelen in *De Telegraaf* verschenen die weliswaar ondertekend zijn door Buytendijk, maar die waarschijnlijk alleen maar Nederlandse vertalingen zijn van artikelen die Plessner had geschreven. Toen *De Telegraaf* halverwege de jaren dertig van koers veranderde en meer Duitsgezind werd, begon Buytendijk te schrijven in het katholieke dagblad *De Tijd*, waarvan de schrijver Anton van Duinkerken redacteur was. Van Duinkerken werd al spoedig een goede vriend van Buytendijk en begeleidde hem bij zijn overgang van de Nederlandse Hervormde naar de Rooms-Katholieke Kerk. Als antifascist trad Buytendijk echter niet toe tot het bekende Comité van Waakzaamheid, aangezien daarin hartelijk werd samengewerkt met communistische intellectuelen – en het communisme was Buytendijk net zo goed een gruwel als het nationaalsocialisme.

DE GEMISTE NOBELPRIJS VAN SZENT-GYÖRGYI?

Nu Nobelprijzen zo belangrijk zijn geworden voor de status van een universiteit, wordt in Groningen wel eens met spijt geconstateerd dat de universiteit in de jaren twintig actief heeft meegeholpen om een onderzoek onmogelijk te maken dat later tot een Nobelprijs zou leiden. Het gaat dan om het onderzoek van de Hongaarse fysioloog Albert (von) Szent-Györgyi (1893-1986) naar biologische oxidatie (celademhaling), waarbij een stofje werd geïsoleerd dat later herkend werd als vitamine C. Tegenwerking van de hoogleraar fysiologie Buytendijk zou Szent-Györgyi ertoe gebracht hebben in 1926 Groningen de rug toe te keren en zijn onderzoek voort te zetten in Engeland. Toen hij in 1937 voor dat onderzoek de Nobelprijs voor de Fysiologie of Geneeskunde ontving, had Groningen het nakijken. Klopt dat?

Szent-Györgyi stamde uit een geslacht van Hongaarse grootgrondbezitters en had voor de wereldoorlog in Hongarije een medische opleiding genoten,

die werd afgesloten met een promotie. Na de oorlog, die Szent-Györgyi aan het Italiaanse en Russische front had doorgebracht, werd het familiegoed geconfisqueerd door de revolutionairen in Hongarije en zwierf Szent-Györgyi met vrouw en kind door Europa op zoek naar een plek om zijn onderzoek voort te zetten. Via Pozsony (de Hongaarse naam voor de stad die de Duitsers Pressburg noemden en die sinds 1919, bij de vorming van Tsjecho-Slowakije, Bratislava ging heten), Praag, Berlijn en Hamburg kwam Szent-Györgyi in 1920 in Leiden als assistent terecht bij de farmacoloog Willem Storm van Leeuwen. Ook daar bleef hij niet lang, want toen Storm van Leeuwen een oogje liet vallen op de vrouw van Szent-Györgyi, de beeldschone Cornelia (Nelly), nam de beledigde echtgenoot in april 1922 op staande voet ontslag. Maar hij wilde graag in Nederland blijven en besloot naar Groningen te gaan om daar een Nederlands medisch diploma te verwerven. Hij zou in april 1924 ook het eerste gedeelte van zijn artsexamen doen, maar kon bij gebrek aan praktijkervaring nooit slagen voor het tweede gedeelte.

Inmiddels was Szent-Györgyi echter in dienst getreden, eerst als technische hulp en per 1 oktober 1922 als gewoon assistent, bij het Fysiologisch Laboratorium van Hamburger, waar hij alle ruimte kreeg om een eigen onderzoekslijn op te zetten naar celademhaling (de biologische verbranding waarbij voedsel uiteindelijk via allerlei chemische processen in de cel wordt omgezet in energie). Hij kwam op het spoor van een stof, geïsoleerd uit de bijnierschors, die een belangrijke rol leek te spelen bij die biologische verbranding en waarvan hij de chemische samenstelling wilde weten. In zijn keldervertrek in het Fysiologisch Laboratorium werden ettelijke katten ontdaan van hun bijnieren en tegen de tijd dat de katten hersteld waren van de operatie maar vervolgens weer langzaam stierven bij gebrek aan een essentiële stof uit de weggenomen bijnieren, spoot Szent-Györgyi ze in met het extract dat hij klaar had staan, om te zien of ze het alsnog overleefden. Hij had het idee dat hij iets heel belangrijks op het spoor was, en ook anderen zagen er wel wat in; in het vroege voorjaar van 1925 verbleef hij op uitnodiging van de Britse fysioloog H.H. Dale enige weken in Londen om daar onder nog betere condities verder te werken aan zijn onderzoek. Maar veel succes had hij vooralsnog niet en hij raakte steeds gefrustreerder over de kansen voor zijn onderzoek. In Groningen kreeg hij zijns inziens te weinig steun en begin 1927 verkaste hij naar Cambridge, waar de vooraanstaande fysioloog Frederick G. Hopkins voor een fellowship van de Rockefeller Foundation had gezorgd. Niet omdat hij de hypothesen van Szent-Györgyi onderschreef, integendeel zelfs, maar omdat hij iets zag in de Hongaarse fysioloog. Veel later wist Szent-Györgyi de bewuste stof alsnog te isoleren en toen bleek – dat idee was eigenlijk afkomstig van iemand die hem in het Hongaarse Szeged kwam opzoeken, waar Szent-Györgyi inmiddels hoogleraar was geworden – dat die stof geen hormoon was, maar identiek was aan een stof die men al kende als vitamine C, waarvan de chemische samenstelling nog al-

Afb. 100 Albert von Szent-Györgyi in het laboratorium, rond 1926. Uit: Moss, *Free Radical*.

tijd niet bekend was. Het leverde Szent-Györgyi de Nobelprijs voor de Fysiologie of Geneeskunde van 1937 op.

Als we af mogen gaan op wat Szent-Györgyi zelf over zijn verblijf in Groningen heeft gezegd (braaf opgetekend door zijn biograaf Ralph W. Moss), was de sfeer in Groningen niet erg bevorderlijk voor grensverleggend wetenschappelijk onderzoek.⁴² Over Hamburger, die zijn talent had herkend, was hij ronduit negatief. De gevierde hoogleraar was 'an old fellow with a great name, but it was not very justified'. Hij was een van die mensen die zich overal laten zien en alle congressen bezoeken en voorzitten, maar die als je goed keek niets voorstelden. Szent-Györgyi's collega-assistent Robert Brinkman, met wie hij bevriend raakte, was weliswaar een 'very first-rate genius', maar verdeed zijn tijd met lesgeven en was te veel een 'family man' (de monomane Szent-Györgyi verwaarloosde zijn vrouw en kind inderdaad om maar zo veel mogelijk in het lab te kunnen zijn). En de nieuwe hoogleraar Buytendijk was helemaal een ramp. 'He thought all biochemists were washouts, and biochemistry was stupid nonsense.'⁴³ Hem interesseerde alleen de psychologie, en toen Szent-Györgyi eens bij hem kwam met een artikel dat hij wilde publiceren, liet Buytendijk hem merken niet geïnteresseerd te zijn. Gooi maar in de prullenmand, het kan me niets schelen, zo iets zou Buytendijk gezegd hebben. Hij zou het liefst zo snel mogelijk van Szent-Györgyi afkomen.

Het is maar de vraag of het zo gegaan is. Om te beginnen arriveerde Szent-Györgyi in 1922 in Groningen kort voordat Hamburger naar de Verenigde Staten afreisde, en de eerste tijd werkte de Hongaar dus onder De Haan. Na de terugkeer van Hamburger werd deze weer ziek en voor zijn dood in januari 1924 zal hij amper de gelegenheid hebben gehad om zich met het werk van Szent-Györgyi te bemoeien. Er liepen echter genoeg andere geïnteresseerden op het lab rond om ervaringen mee uit te wisselen, zoals Brinkman en Van Creveld. Het beeld dat men hem maar een beetje liet aanrommelen, kan niet kloppen. Ook onder Buytendijk, die na een lang intermezzo begin 1925 aantrad, moet het allerminst zo droevig zijn geweest als Szent-Györgyi het later aan zijn biograaf vertelde. Er is geen enkele aanleiding om te denken dat Buytendijk neerkeek op biochemici, al ging zijn eigen belangstelling naar andere zaken uit. Zijn eerste assistent Dirken hield zich ook met fysisch-chemische processen bezig. Bovendien moet Buytendijk con amore hebben meegewerkt aan een belangrijke stap in Szent-Györgyi's carrière die in de biografie van Moss helemaal niet genoemd wordt. Op 23 juli 1925 werd hij toegelaten als privaattoecent in de fysiologische chemie (tegelijk met Brinkman, die privaattoecent in de fysisch-chemische grondslagen van de fysiologie werd). Op maandagmiddag 26 oktober 1925 hield hij in het Fysiologisch Laboratorium zijn openbare les (in het Nederlands!) over 'De chemische grondslagen der biologische oxydatie'.⁴⁴ Dit was in principe de eerste stap in een reguliere academische loopbaan aan een Nederlandse universiteit en die had Szent-Györgyi niet kunnen zetten zonder de steun van Buytendijk.

Szent-Györgyi en zijn vrouw Nelly waren verder nog verwoede tennissers. In de kranten uit die periode komen we Nelly Szent-Györgyi-Demény regelmatig tegen omdat zij voor de Groningse Lawn Tennis Bond uitkwam tegen tennissers van andere bonden en verenigingen. Op zaterdag 21 juni 1924 moest zij het zelfs opnemen tegen de kampioene van Bremen, mevr. Klatte, en hoewel ze maar weinig getraind had, wist zij zich taai en hardnekkig te verweren tegen de krachtige slagen van de Duitse, die met moeite won en zo voor de tweede keer de zilveren wisselbeker mee naar huis nam. Eind juli 1924 slaagde Nelly Szent-Györgyi in Amsterdam ook voor het examen ter verkrijging van het getuigschrift als leidster in lichaams oefening. Maar haar echtgenoot deed ook een duit in het zakje; in mei 1925 trad hij toe tot de commissie die het genoemde examen moest afnemen, ongetwijfeld op aanbeveling van Buytendijk.⁴⁵ Kortom, Buytendijk en Szent-Györgyi deelden een interesse in sport, de een meer theoretisch-opvoedkundig, de ander meer praktisch, en dat ze langs elkaar heen leefden, is wel heel onwaarschijnlijk. Dat Szent-Györgyi later zo negatief was over zijn verblijf in Groningen, had meer te maken met zijn instabiele emotionele huishouding (hij was manisch depressief) en aan het vooralsnog mislukken van zijn onderzoek dan aan actieve tegenwerking van zijn chef. Groningen heeft zich in dit opzicht niets te verwijten.

SIJMONS EN DE 'ANDERE' KAPTEYN:
VAN TAAL- NAAR VOLKSKUNDE (VAN HET NOORDEN)

Voor de een is het emeritaat een verlossing, voor de ander gewoon een gegeven, en voor weer een ander een regelrechte ramp. Dat laatste was het geval bij Barend Sijmons, hoogleraar Hoogduitse taal- en letterkunde (en nog veel meer) sinds 1881 en kampioen van de studie van de moderne talen in Nederland in het algemeen en in Groningen in het bijzonder. In november 1923 bereikte hij de fatale leeftijdsgrens van zeventig jaar en aan het eind van het academisch jaar, op 15 september 1924, ging hij met emeritaat. Hij kon terugkijken op een alleszins geslaagde carrière en toch onderging hij het feit dat hij afstand moest doen van zijn positie als een persoonlijk onrecht. Niet iedereen begreep dat.⁴⁶

Sijmons had in zijn leven veel bereikt. Hij was een prominent lid van de Ineenschakelingscommissie geweest, dankzij zijn vasthoudendheid was in 1915 in Groningen een Germanistisch-Romanistisch Instituut geopend, in 1919 was hij lid en ondervoorzitter van de nieuwe Onderwijsraad geworden, het belangrijkste adviesorgaan van de minister van Onderwijs, en in 1921 was hij de overleden Herman Bavinck als voorzitter opgevolgd. Vanuit de Onderwijsraad had Sijmons een belangrijke bijdrage geleverd aan het tot stand komen van een nieuw Academisch Statuut, dat in 1921 ingevoerd werd. Met dat nieuwe statuut was een oude wens van hem in vervulling gegaan, namelijk het invoeren van kandidaats- en doctoraalexamens in de moderne talen en de mogelijkheid om op grond daarvan ook te promoveren. Al in 1922 trad hij voor het eerst op als promotor toen zijn leerling Léon Polak, die in 1910 al in Berlijn was gepromoveerd, zijn dissertatie verdedigde over *Untersuchungen über die Sage vom Burgundenuntergang*, een onderwerp dat geheel in de lijn lag van Sijmons' eigen onderzoek.⁴⁷ Later dat jaar werd hij gevraagd om toe te treden tot de commissie die zich onder leiding van H.A. Lorentz moest beraden over mogelijke bezuinigingen op het hoger onderwijs. Op onderwijsgebied was Sijmons een man geworden om wie men niet heen kon.

Toch liet Sijmons bij meer dan een gelegenheid weten niet tevreden te zijn over wat hij bereikt had. Het frustreerde hem dat de minister de adviezen van de Onderwijsraad, die altijd na consultatie van heel veel partijen tot stand kwamen, zomaar opzijlegde als het hem even niet uitkwam. Maar ook over zichzelf oordeelde Sijmons hard. Toen hem in 1921 bij zijn veertigjarig ambtsjubileum een grootse huldiging werd bereid – er werd hem een portret aangeboden, geschilderd door Jan Veth, leerlingen en vrienden schonken hem een herinneringsalbum met hun kaartjes en handtekeningen en hij werd benoemd tot commandeur in de Orde van Oranje-Nassau – veegde hij bijna de vloer aan met zichzelf. Als docent had hij zijn plicht gedaan, maar als onderzoeker had hij het laten afweten. 'Het resultaat is stukwerk geweest: geen ware bevrediging, behalve soms in de collegekamer.'⁴⁸ Kennelijk telde voor hem uiteindelijk alleen het wetenschappelijk werk, dat vooral voor de eeuwwisseling tot stand was gekomen, en waren zijn kwaliteiten als bestuurder, die volgens iedereen groot waren, hem veel minder waard. Bestuurlijke roem is inderdaad wel de vergankelijkste vorm van academische roem die er is.

Dat Sijmons in september 1924 met emeritaat moest gaan terwijl hij nog best wat college had willen geven, stemde hem bitter. Hij was gehecht aan het academieleven

en nam er node afscheid van. Toen zijn vrouw in 1925 overleed, werd het nog stiller om hem heen en het afmaken van de *Edda*-uitgave die zijn reeds lang overleden vriend en collega Hugo Gering in 1888 was begonnen, schonk hem nauwelijks voldoening (de twee delen verschenen in 1927 en 1931). Om niet meer zo ver te hoeven reizen voor de vergaderingen van de Onderwijsraad verhuisde Sijmons in 1930 naar Den Haag, waar hij introk bij een van zijn zusters. Maar echt wennen kon hij daar niet meer en toen hij in 1932 het voorzitterschap van de Onderwijsraad neerlegde, verhuisde hij weer terug naar Groningen. Maar dat bracht niet wat hij gehoopt had. Hij raakte verlamd aan handen en voeten en moest opgenomen worden in het Diaconessenhuis, waar hij de laatste drie jaar van zijn leven verzorgd werd. De dood verlostte hem op 28 maart 1935 uit zijn lijden en op 1 april daaropvolgend werd hij onder grote belangstelling op de Zuidebegraafplaats in Groningen begraven, bij zijn vrouw. Van der Leeuw, die toen rector magnificus was, sprak een lange rede uit waarin hij Sijmons typeerde als 'de man van het juiste, beslissende woord', maar ook als een moeilijke man, voor zichzelf en voor anderen, iemand die hard kon oordelen, maar ook licht geroerd was. In het *Jaarboek* van de universiteit, dat later dat jaar verscheen, tekende Sijmons' opvolger, J.M.N. Kapteyn (geen familie van de astronoom), een scherper beeld. In een korte, maar treffende necrologie herinnerde Kapteyn eraan hoe diep het Sijmons had geraakt dat hij in 1899 gepasseerd was voor de opvolging van P.J. Cosijn in Leiden. De overleden hoogleraar had die teleurstelling eigenlijk nooit helemaal verwerkt. Stortte hij zich misschien zo op het bestuurlijke en adviserende werk omdat hij wilde bewijzen dat hij wel degelijk de primus inter pares van de taalkundigen was? Sinds die afwijzing in Leiden voelde hij zich, aldus weer Kapteyn, een martelaar van het onderwijs in de moderne talen en eiste hij voor zichzelf en voor Groningen een monopoliepositie op. Hoewel Sijmons het goed bedoelde en veel over had voor zijn leerlingen, werd hij een prikkelbaar man. Hij was voor zijn studenten zowel een strenge leermeester als een bezorgde vriend. Voor iemand die zich zo graag liet gelden, was het emeritaat een zware beproeving, niets minder dan 'een catastrofe'.⁴⁹

Kapteyn was geen leerling van Sijmons en had anders dan deze geen gewone academische loopbaan doorlopen voordat hij in Groningen als hoogleraar aantrad.⁵⁰ Hij was de zoon van een onderwijzer uit Sassenheim, maar had al op jeugdige leeftijd zijn ouders verloren en was opgevoed door pleegouders in Hoogeveen, die hem voor de boekhandel bestemden. In 1893 begon hij in Leiden een boekhandel annex uitgeverij, maar daarnaast studeerde hij voor de mo-akte Duits, die hij in 1907 behaalde. Hij vond een baan als leraar Duits, eerst in Enschede, vanaf 1911 aan het Stedelijk Gymnasium in Leiden, maar deed ook als man van wetenschap van zich horen. Hij publiceerde in 1911 in de *Indogermanische Forschungen* een omvangrijke studie over de gotische Bijbel, de oudste tekst in een Germaanse taal die overgeleverd is. Mede op grond daarvan benoemde men hem in 1916 tot lector in de Duitse taal- en letterkunde in Leiden. Op 21 februari 1917 hield hij zijn openbare les *Over stijl en stijlgeschiedenis der Oudduitsche epische poëzie*. Begin 1924, toen het emeritaat van Sijmons naderde en er een opvolger moest worden gezocht, zette de faculteit Letteren en Wijsbegeerte in Groningen hem bovenaan de voordracht, ondanks het feit dat hij niet gepromoveerd was. Curatoren namen die voordracht over en op 30 mei 1924 volgde het Koninklijk Besluit waarbij de reeds drieenvijftigjarige Kapteyn benoemd werd tot hoogleraar in de Germaanse filologie, meer

in het bijzonder de Duitse taal- en letterkunde. Op 4 oktober 1924 hield hij zijn oratie over *De Germaansche en de Hoogduitsche klankverschuiving. Feiten en hypothesen*. Maar voor het zover was, kreeg hij op 2 oktober nog een eredoctoraat van de filosofische faculteit van de Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität van Bonn, dat hem persoonlijk werd uitgereikt door de hoogleraar Duitse en Nederlandse filologie Theodor Frings, die in de senaatskamer bij deze gelegenheid een rede hield, in onberispelijk Nederlands. Kapteyn kreeg het eredoctoraat op grond van zijn bewerking van de dertiende-eeuwse ridderroman *Wigalois*, hoewel het nog twee jaar zou duren voordat die bewerking in Bonn het licht zou zien.⁵¹ Dankzij dit dus enigszins voorbarige eredoctoraat kon Kapteyn toch nog als gepromoveerd germanist het ambt van hoogleraar aanvaarden.

De oratie van Kapteyn was een nogal technisch verhaal. De meeste hoogleraren zullen al na een paar minuten afgehaakt hebben en misschien tijdelijk even de ogen gesloten hebben. Maar wie oplette en tot het eind bleef luisteren, kon horen dat Kapteyn nieuwe wegen wilde inslaan. Sijmons had een groot deel van zijn leven besteed aan de editie van en het leveren van commentaren op de oud-Germaanse heldensagen, maar Kapteyn was meer geïnteresseerd in de historische ontwikkeling van de Duitse taal en de verschillende dialecten daarin. De klankverschuivingen die hij waarnam in de ontwikkeling der dialecten zag hij niet zozeer als natuurwetten, zoals oudere taalkundigen, als wel als uitdrukking van maatschappelijke veranderingen, zoals de invallen van nieuwe stammen of de groeiende suprematie van bepaalde cultuurcentra:

Het ligt voor de hand, en wordt door de feiten die de moderne dialectgeografen aan het licht brengen, hoe langer hoe meer bevestigd, dat, naarmate de reeks van verschillende klankverschuivingen, die gezamenlijk optreden, grooter is, men met des te grooter waarschijnlijkheid moet aannemen, dat het oorspronkelijke gebied, waar konstitutieve factoren eene wijziging in het leven hebben geroepen, en van waaruit zij is uitgestraald, van kleinen omvang moet zijn geweest en ten tijde der bevestiging dier verschijnselen bewoond door een, maatschappelijk gesproken, eng samenhangende bevolking. De verdere lotgevallen dezer veranderde vormen op het gebied waarover zij zich hebben ontplooid, kunnen slechts met behulp der staatkundige, nog meer der kultuurgeschiedenis worden verklaard, ja zij vormen een stuk kultuurgeschiedenis zelf.⁵²

In Duitsland was de dialectgeografie al een bloeiende tak van wetenschap en Bonn was er een van de centra van. Daar had de historicus Hermann Aubin in 1920 het Institut für Geschichtliche Landeskunde opgericht, dat zich de studie van de Rijnprovincie en haar bevolking tot doel stelde, inclusief haar dialecten. Enerzijds stond dit instituut in de traditie van de al in de negentiende eeuw tot bloei gekomen Landesgeschichte (de integrale geschiedenis van land, cultuur en volk van een bepaalde regio), anderzijds had het ook een politiek doel: het moest ervoor zorgen dat het na de Vrede van Versailles gedemilitariseerde Rijnland Duits territorium bleef en niet geleidelijk binnen de Franse invloedssfeer terecht zou komen. Frings, die sinds 1924 aan dat instituut verbonden was, maar later naar Leipzig ging, noemde het later een van 'wachsamste Grenzinstitute deutscher Geschichtswissenschaft'. Het in Bonn ondernomen onderzoek had echter op den duur niet langer uitsluitend een defensieve, maar ook een offensieve bedoeling. De studie van de gebieden aan gene zijde van de Duitse staatsgrens moest het wezenlijk Germaanse en 'dus' Duitse karakter van die gebieden in het licht

stellen. Belangrijker dan staatsgrenzen, die hun bestaan aan politieke wisselvalligheden dankten, waren de cultuurgrenzen, die blootgelegd konden worden door studie te maken van de gesproken taal, de topografische benamingen en de volksgebruiken in bepaalde gebieden. Dit wetenschappelijke en politieke programma staat bekend als de *Westforschung*, het broertje van de veel agressievere *Ostforschung*, die probeerde aan te tonen dat allerlei gebieden in Oost-Europa waar Slavische volkeren woonden oorspronkelijk Germaans gebied waren geweest en dus alsnog aan Duitsland zouden moeten toevallen. Binnen die *Westforschung* nam Frings een prominente plaats in en dat uitgeroemd hij, een man met uitgesproken antisemitische, antidemocratische en radicaal nationalistische ideeën, de Doktorvater van Kapteyn was, had een reden kunnen zijn voor enige zorg. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat Kapteyn de meningen van Frings onderschreef, zo hij de verborgen intenties van de *Westforschung* al volledig doorzag, maar onder gewijzigde politieke omstandigheden zou de band met de Duitse onderzoekers wel eens heel wat problematischer kunnen worden.⁵³

Op het voetspoor van Frings wilde Kapteyn binnen Nederland vooral de dialecten en ruimer de volkscultuur van de noordoostelijke gewesten bestuderen: het in vele opzichten zo aparte Friesland en de 'Saksische' gewesten Groningen, Drenthe, Overijssel en een deel van Gelderland. Dat bracht hem op een terrein dat in Nederland (en daarbuiten) al door anderen werd bestreken. In de tijd dat Kapteyn in Groningen aantrad, maakte een leraar uit Winschoten, G.G. Kloeke, al studie van de dialecten in Noord-oost-Nederland, waarin hij een geleidelijke 'verhollandsing' waarnam. Vanuit Hamburg, waar hij in 1925 een aanstelling kreeg, zette Kloeke dat onderzoek voort en op 11 januari 1926 hield hij daarover een voordracht voor de Afdeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen in Amsterdam. Hij schetste daarin op basis van een aantal isoglossen die hij had gereconstrueerd (lijnen die de begrenzing aanduiden waarbinnen een woord op dezelfde wijze wordt uitgesproken) als concentrische cirkels rondom Amsterdam lagen, wat suggereerde dat het Amsterdamse 'dialect' steeds meer in de rest van het land doordrong. De lezing was een voorproefje van het boek dat Kloeke er in 1927 over publiceerde, *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten. Proeve eener historisch-dialectgeografische synthese*. Maar de lezing was ook de aanleiding voor een aantal Akademieleden, in het bijzonder de voorheen Groningse, maar sinds 1924 Leidse anglist J.H. Kern, om een commissie binnen de Akademie op te richten die zich speciaal met de Nederlandse dialecten zou bezighouden. In 1930 kreeg die commissie een kleine overheidssubsidie toegewezen, waarmee ze nu ook een wetenschappelijk medewerker kon aanstellen en in het gebouw van de Akademie een Centraal Bureau voor Nederlandsche en Friese Dialecten kon inrichten. Die medewerker werd de neerlandicus P.J. (Piet) Meertens. Elders in het land waren al eerder initiatieven genomen om een dergelijk dialectenbureau op te richten, maar de Akademie vond dat dit een nationale taak was, die het best door een nationaal wetenschappelijk orgaan als de Akademie kon worden uitgevoerd. Doel van de onderneming was om, in navolging van buitenlandse voorbeelden (zoals het Institut für Geschichtliche Landeskunde in Bonn), langs verschillende wegen empirisch materiaal te verzamelen om uiteindelijk een atlas van de Nederlandse dialecten te kunnen samenstellen.⁵⁴ Kapteyn is nooit bij het werk van dat Centraal Bureau betrokken geweest – hij is ook nooit, zeer tot zijn chagrijn, lid geworden van

de Akademie – en hij heeft de nationale pretenties van het Amsterdamse bureau van Meertens altijd met argusogen bekeken. Eigenlijk vond hij dat de Amsterdammers onder ‘zijn’ duiven schoten en de bestudering van het taaleigen van Noord- en Oost-Nederland beter aan hem en zijn medewerkers konden overlaten.

Een kenmerkend aspect van het taaleigen van Noord-Nederland was de positie van het Fries. Dat was geen dialect, maar een aparte taal, met daarbinnen weer allerlei dialecten. De eigenaardige positie van het Fries als Germaanse taal tussen het Engels en het Nederlands, plus allerlei half mythologische voorstellingen over het Friese ‘volk’, hadden al in de negentiende eeuw de aandacht getrokken van taalonderzoekers in binnen- en buitenland. Een van de grootste kenners van de Friese taal was de in het verre Breslau werkende (maar uit Bremen afkomstige) Theodor Siebs. Van zijn hand was al in 1891, mede op basis van eigen onderzoek in Friesland, een zeer gezaghebbende studie over de historische grammatica van het Fries, met inbegrip van de Noordfriese dialecten en het Saterlands, verschenen (met een tweede, uitgebreide druk in 1901). Gecompliceerder werd het nog door de opkomst van de Friese Beweging, die zich tot doel stelde de positie van het Fries binnen Friesland te versterken. Een van haar speerpunten was de eis tot het instellen van een leerstoel Friese taal- en letterkunde, die gevestigd zou moeten worden in Groningen (Friesland zelf had immers sinds de opheffing van het Franeker Rijksatheneum geen eigen instelling van hoger onderwijs meer). Op die manier kreeg ook Kapteyn als germanist ermee te maken.

Het Fries, en in het bijzonder het Oudfries, had in Groningen aan het eind van de negentiende eeuw al de belangstelling gehad van de hoogleraar Nederlands W.L. van Helten, die daarover in 1890 de *Altostfriesische Grammatik* schreef. Van Helten gaf ook vanaf 1885 regelmatig colleges Oudfriese dialecten en Oudfriese taal.⁵⁵ Na zijn emeritaat in 1911 kwam daar een einde aan.⁵⁶ In 1917 was echter Sipma, leraar Nederlands in Sneek en prominent lid van de Jongfryske Mienskip, op verzoek van een aantal Friese studenten in Groningen en met financiële steun van het Universiteitsfonds, begonnen met colleges over het Fries (zie hoofdstuk 9).⁵⁷ Die colleges waren echter bedoeld als een opstapje naar een professoraat in het Fries. Die hele actie was toen uiteindelijk op niets uitgelopen. In eerste instantie was gedacht aan een bijzonder hoogleraarschap en met het oog daarop was op 23 januari 1919 de Vereniging voor Hooger Onderwijs in de Friesche Taalkunde, Letterkunde, Kunsten en Wetenschappen opgericht, die een paar maanden later, op 28 april 1919 een officieel adres aan de minister richtte met het verzoek zo’n leerstoel mogelijk te maken. De socialistische leider Troelstra vond echter dat men de zaak serieuzer moest aanpakken en moest streven naar een gewoon hoogleraarschap. Als kandidaat voor de leerstoel kwam algauw Siebs in beeld, door Troelstra zelf aanbevolen (Troelstra kende Siebs omdat hij de Duitser in 1886 geholpen had bij het verzamelen van Fries dialectmateriaal). Siebs zelf wilde ook wel. Dat hij een Duitser was en het Nederlands niet beheerste, gold niet als een bezwaar. ‘Dutsklân is ús like nei as Hollân, Hollân is ús like frjemd as Dútsklân,’ zei een van de Jongfriezen.⁵⁸ In de maanden daarna ontstond echter onduidelijkheid of Siebs wel de door iedereen gewenste kandidaat was. In de Kamer was de CHU-afgevaardigde Jouke Bakker meer geporteerd voor de Nederlands-hervormde predikant in Sneek dr. G.A. Wumkes (secretaris van de Vereniging voornoemd), die een meer historisch profiel had en ook minister De Visser (ook CHU) voelde daar wel voor. Hij gaf in ieder geval de voorkeur aan een Nederlan-

der boven een vreemdeling. Wel tekende hij daarbij aan dat de docent niet als Sipma zich tot taak moest stellen om bij de studenten van alle faculteiten 'de liefde voor hun tweede moedertaal [sic] aan te wakkeren', maar de studenten letteren en wijsbegeerte wetenschappelijk in het vak moest inleiden.⁵⁹ Met de 'nationalistische Friesche beweging' moest de leerstoel zeker niets te maken hebben. Ook de Groningse faculteit, die de nieuwe hoogleraar zou moeten opnemen, had aarzelingen. De faculteit had eigenlijk liever een tweede hoogleraar geschiedenis naast de zittende hoogleraar Gosses (een Fries overigens), maar beklemtoonde keer op keer dat de eventueel te benoemen hoogleraar Fries zich niet eenzijdig op het Fries moest richten. Hij moest het Fries behandelen in de context van andere Germaanse talen en ook een ander onderdeel van de taalwetenschap kunnen doceren. Ten slotte waren er nog mensen die voor de kandidatuur van Sipma pleitten, ook al was deze niet gepromoveerd, was hij wetenschappelijk gesproken wat eenzijdig en lag hij niet goed bij zowel de conservatieve als de nationalistische Friezen. Sipma had, uit teleurstelling over het feit dat men hem al snel als kandidaat had laten vallen, in 1919 zijn colleges gestaakt en ook van de studentenvereniging Us Tael, die zich voor hem ingespannen had, was sindsdien niets meer vernomen, maar helemaal uit beeld was hij toch niet. Dat er verdeeldheid was in Friese kringen, bleek ook wel op een door een van de Friese verenigingen op 31 maart 1920 in Sociëteit De Harmonie in Leeuwarden georganiseerde leerstoeldag, waar Troelstra de belangrijkste spreker was, maar waar sommige verenigingen nadrukkelijk ontbraken.

Pas in mei 1921 kwam er schot in de zaak. Minister De Visser vroeg de Groningse curatoren advies over de bezetting van de leerstoel, curatoren stuurden dat bericht door naar de faculteit Letteren en Wijsbegeerte en deze kwam met een aanbeveling voor Siebs, ondanks enige aarzelingen in verband met zijn leeftijd. In juni kreeg Siebs dan eindelijk officieel de vraag voorgelegd of hij een benoeming in Groningen zou willen aanvaarden. Maar na enig aarzelen bedankte de Duitser: hij voelde zich te oud, in Breslau werd teveel aan hem getrokken, zijn kinderen zagen hem liever niet naar Groningen vertrekken. En daarmee hield het op, voorlopig althans. De post voor de leerstoel werd stilletjes van de begroting gehaald en in de jaren daarna werden in verband met de bezuinigingen geen nieuwe pogingen gedaan om een hoogleraar Fries aan te stellen.

Tegen het eind van de jaren twintig kwam er weer beweging in de zaak. De tijd van bezuinigingen was voorbij, er was weer ruimte voor nieuwe initiatieven. Friese Eerste Kamerleden van de ARP en CHU drongen er op 30 juni 1927 bij minister Waszink op aan de leerstoel alsnog in te stellen, de Vereeniging van Leeraren in Levende Talen deed op 28 oktober hetzelfde en de Groningse faculteit Letteren en Wijsbegeerte ondersteunde in december deze en andere pleidooien. De minister wilde echter, zo verklaarde hij in mei 1928, niet verder gaan dan de benoeming van een lector. Toen hij de curatoren om een voordracht vroeg en deze op hun beurt de faculteit om een advies vroegen, weigerden de hoogleraren iemand voor te dragen. Ze wilden liever een hoogleraar voor het Fries en mocht dat niet mogelijk blijken, bijvoorbeeld omdat er geen geschikte kandidaat was, dan gaven ze er de voorkeur aan de zaak nog even aan te houden. Ook de door curatoren gesuggereerde Duitse taalkundige Walther Steller, een leerling van Siebs, wezen zij in juni 1928 af. Curatoren hielden echter voet bij stuk, vooral de Friese curator Rengers, en in weerwil van de mening van de faculteit vroegen zij de minister toch geld voor een lectoraat te reserveren.

Ondertussen was zich ook de net opgerichte Friese Onderwijsraad zich gaan roeren. Deze voerde aan dat een lector geen zitting had in de senaat en geen promoties kon leiden, wat het vak een zwakke positie zou geven. In Leeuwarden wilde men daarom bevestigen een gewoon hoogleraar voor het Fries. De raad drong aan op spoed, omdat de leden vreesden dat bij de aanstaande opvolging van de Groningse neerlandicus Albert Kluyver, in maart 1929, wel eens besloten zou kunnen worden het Fries in de leeropdracht van zijn opvolger te verstoppen. Ook tijdens de begrotingsbesprekingen in december 1928 pleitten enkele Kamerleden voor een hoogleraar Fries. Hoewel niet van harte, gaf de minister uiteindelijk toe aan de druk uit Friesland. Op de begroting voor 1929 reserveerde hij 4500 gulden voor een lector óf een buitengewoon hoogleraar Fries, die eventueel later gewoon hoogleraar kon worden.

Als kandidaat schoof de Friese Onderwijsraad nu de Haagse, uit Friesland afkomstige en in Groningen en Leiden opgeleide leraar Godard Gosses naar voren (een broer van de Groningse hoogleraar I.H. Gosses), die op 11 juli 1928 in Leiden bij de anglist Kern was gepromoveerd op *Friesche oorkonden uit het Archief van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden*. De Groningse faculteit vond hem echter niet geschikt: hij was al over de vijftig, kon alleen nog maar op zijn dissertatie wijzen en in die dissertatie had Kapteyn wel drie fouten ontdekt (waar later maar anderhalve van over bleef). Ook curatoren verzetten zich tegen een ordinariaat voor Gosses; zij wilden nog steeds niet verder gaan dan een lectoraat. De minister koos nu de zijde van de Groningers en machtigde de Groningse curatoren om een voordracht voor een lectoraat in te dienen. 'De gedachte dat er een hoogleeraar zou moeten komen,' schreef de chef van de afdeling Hoger Onderwijs Van Beeck Calckoen in verband met deze zaak, 'kwam op uit eenigszins te hoog gespannen ideeën der Friesche bewegingsmannen.'⁶⁰ Op 31 mei 1929 droeg de faculteit Letteren en Wijsbegeerte daarom Gosses voor als lector, wiens linguïstisch werk nu heel gunstig beoordeeld werd. 'Dr. Gosses geeft [in zijn dissertatie] blijk van een groote kennis van het Friesch uit den tijd van deze oorkonden in zijn verband met de andere Germaansche talen.' Ook verwees de faculteit naar het in het Fries gestelde artikel 'Tael en dialect', dat ging 'over den rang van het Friesch onder de Germaanse talen'.⁶¹ Door zo te hameren op de inbedding van het Fries in het geheel der Germaanse talen was de faculteit in ieder geval wél consequent. Maar het probleem was het salaris: Gosses verdiende als leraar aan twee scholen 10.000 gulden per jaar en zou als lector maar 4500 gulden verdienen. Hij wees daarom op 18 juli 1929 de benoeming af. Men was weer terug bij af.

Maar toen kwam de Leidse universiteit in beweging. De promotor van Gosses, Kern, kwam na de mislukking van de benoeming in Groningen met het voorstel voor zijn promovendus nu in Leiden een bijzondere leerstoel namens het Leidse Universiteitsfonds te stichten. Dat alarmeerde de Groningers. Een bijzonder hoogleraarschap in Leiden zou de kans dat er ooit in Groningen een gewoon hoogleraarschap zou komen wel heel klein maken. Ook in de Tweede Kamer gingen er bij de bespreking van de begroting voor onderwijs midden december 1929 weer stemmen op om ergens een gewoon hoogleraar te benoemen. In Groningen kwam in dezelfde maand nog de faculteit in actie, overigens zonder het oude standpunt te herzien. Kapteyn was, zo verklaarde hij, nog altijd heel ongelukkig met de politieke druk die op de universiteit werd uitgeoefend. De universiteit mocht niet in dienst gesteld worden van het nationalistische streven van de Friese Beweging. 'Het Friesch moet uit zijn element gebracht worden; het

zou principieel verkeerd zijn, dat isolement juist te gaan versterken.⁶² Hij wilde daarom beslist niet verder gaan dan een lectoraat. Als er een hoogleraar moest komen, dan 'niet alleen voor de studie van het Friesch, maar ook voor die van taal en geschiedenis der omliggende gebieden in overeenstemming met de methoden der hedendaagsche dialectgeografie'.⁶³ Toen de minister op 6 februari 1930 de Groningse curatoren om een voordracht voor een gewoon hoogleraar vroeg, weigerde de faculteit daaraan mee te werken en wilde zij in plaats daarvan alleen maar een advies opstellen voor de vervulling van een lectoraat. Op de faculteitsvergadering van 4 april werd daarvoor Sipma naar voren geschoven, die zich inmiddels verder bewezen had als wetenschappelijk frisant door de uitgave van het eerste deel van zijn *Oudfriesche oorkonden* (1927). De faculteit wilde zijn leeropdracht het liefst beperken tot 'nieuw-Friesche taal- en letterkunde', maar curatoren maakten daar toch maar 'Friesche taal- en letterkunde' van, dus met inbegrip van het Oudfries. Om aan het bezwaar tegemoet te komen dat Sipma niet in staat was de oude Friese grammatica te behandelen in het bredere verband van de andere Oudgermaanse dialecten, ging men op het aanbod van Kapteyn in om voortaan ook colleges te geven 'in de oud-Friesche grammatica in verband met de andere oudgermaansche talen'.⁶⁴ Bij Koninklijk Besluit van 18 juli 1930 werd Sipma benoemd, en wel tegen een jaarsalaris van 6500 gulden (heel wat meer dan een jaar eerder aan Gosses was geboden!) Tegelijkertijd werd de leeropdracht van Kapteyn herzien. Hij kreeg er nu officieel de Oudfriesche taalkunde bij, waardoor het Fries, dat sinds 1921 officieel als mogelijk bijvak in het Academisch Statuut was opgenomen, toch op hoogleraarsniveau vertegenwoordigd was. Eigenlijk was hij nu, hoewel hij nooit als zodanig in beeld was geweest, de door de Friezen zo vurig gewenste hoogleraar Fries! Omdat zijn onderwijslast nu wel heel erg zwaar werd, droeg Kapteyn het onderwijs in de oudere Duitse letterkunde over aan de al in 1929 benoemde nieuwe lector nieuwere Duitse letterkunde Th.C. van Stockum. Deze werd om die reden in een tweede Koninklijk Besluit van 18 juli 1930 bevorderd tot gewoon hoogleraar Duitse letterkunde van de middeleeuwen en de nieuwere tijd.⁶⁵

Daarmee was de 'soap' die het ijveren voor een hoogleraarschap Friese taal- en letterkunde inmiddels was geworden, ten einde. Sipma hield op 4 oktober 1930 zijn openbare les over het Rudolfsboek, een Friese rechtsbron uit de dertiende eeuw, en was het stralend middelpunt op een feestavond die op 1 november 1930 in Leeuwarden werd gehouden om zijn benoeming tot lector te vieren. In Leiden zag men nu af van verdere actie om Gosses tot bijzonder hoogleraar te benoemen. Natuurlijk was de Provinciale Onderwijsraad in Friesland niet tevreden, maar het ministerie maakte het Friese provinciale bestuur duidelijk dat de gekozen constructie gezien het ontbreken van professorabele kandidaten toch de beste was. De Groningse universiteit, waar natuurlijk wel tevredenheid heerste, hoopte in september 1930 bij monde van rector magnificus Aalders ook maar 'dat het Friesche volk, of liever ons Friesch volksdeel, met deze oplossing tevreden zal zijn'.⁶⁶ En Kapteyn mocht helemaal tevreden zijn. Hij bleef onder de Groningse germanisten de man die de touwtjes stevig in handen had. In anciënniteit had hij voorrang boven Van Stockum, Sipma moest voor zijn onderwijs met hém overleggen en hij bleef directeur van het Germanistisch-Romanistisch Instituut.

Kapteyn nam zijn verantwoordelijkheid voor het Fries serieus. Het ging hem niet alleen om de titel, hij wilde ook wat met het Fries. Zijn houding tegenover de Friese Be-

Afb. 101 De genodigden bij de oprichting van de Fryske Akademy in Leeuwarden op 10 september 1938. Tresoar Leeuwarden. Op de voorste rij, op de stoelen, tweede van rechts de Groningse hoogleraar Oudgermaans en Duitse en Oudfriese taalkunde J.M.N. Kapteyn, met links van hem lector Friese taal- en letterkunde P. Sipma (voorzitter van de Fryske Akademy) en rechts van hem Kapteyns collega voor Nederlands, G.S. Overdiep.

weging was echter nogal ambivalent. Aan de ene kant stimuleerde hij de studie van het Fries oprecht. De prijsvraag die de faculteit Letteren en Wijsbegeerte in 1937 uitschreef over 'een syntactisch-stilistische beschrijving, met inbegrip van de rhythmisering, van de taal' van een aantal oude Friese rechtsbronnen kwam misschien niet rechtstreeks uit de koker van Kapteyn (Sipma was op dit gebied beter thuis), maar was wel door Kapteyn in de faculteit voorgedragen.⁶⁷ Kapteyn was verder promotor van maar liefst acht dissertaties over Friese onderwerpen, waarvan er twee in het Fries geschreven waren. De eerste van deze twee 'Friese' promoties vond plaats op 6 mei 1938, toen Douwe Kalma, die Engels was gaan studeren, zijn studie afrondde met een promotie over Gysbert Japiks. *In stúdzje yn dichterskip* (feitelijk begeleid door Sipma).⁶⁸ Verder nam Kapteyn graag deel aan het wetenschappelijke leven in Friesland. Hij werd buitengewoon lid van het Friesch Genootschap voor Geschiedenis, Oudheid en Taalkunde, een oud en eerbiedwaardig wetenschappelijke genootschap uit 1827, en trad in 1938 toe tot het bestuur van de Fryske Akademy, die een nieuw centrum van studie van Friese taal, cultuur en geschiedenis moest worden. In Friesland had men het idee dat men niet om hem heen kon, net zomin als men de neerlandicus G.S. Overdiep, de opvolger van Kluyver, kon passeren, terwijl men de frisist Gosses pas in tweede instantie voor het bestuurslidmaatschap benaderde.⁶⁹

Maar aan de andere kant bleef Kapteyn op zijn hoede voor het soms radicale nationalisme dat vertegenwoordigers van de Friese Beweging tentoonspreidden. Hun 'isolationisme' keurde hij ten stelligste af. De Friezen waren voor hem alleen interessant als

onderdeel van het ruimere verband van het Germaanse geheel.⁷⁰ Als er (binnen Nederland) aandacht moest worden besteed aan de versterking van het regionaal besef, zag Kapteyn meer in het accentueren van datgene wat de Friezen gemeen hadden met de bewoners van de Saksische gewesten in het noorden en oosten van Nederland en net over de grens in Noord-Duitsland. Deze culturele ruimte duidde hij aan als 'Saxo-Frisia'. Groningen was daarvan het intellectuele centrum (misschien zoals Bonn dat voor het Rijnland was?) Zo kondigde Kapteyn in de series lectionum van 1936 een college aan 'de habitu et fundamentis historicis linguarum Saxo-Frisiarum', dat hoofdzakelijk volkskundig van aard was.⁷¹ Verder startte Kapteyn in 1936 bij de uitgeverij Van Gorcum en Comp. te Assen met de uitgave van de Friesch-Saksische Bibliotheek, waarvan het eerste deel bestond uit de dissertatie van W.L. Brandsma, *Het werkwoord bij Gysbert Japix*. Latere delen betroffen een studie over het Stadsfries van de hand van K. Fokkema en een uitgave van het Rudolfsboek door mevr. H.S.E. Bos-van der Heide – ook een dissertatie bij Sipma en Kapteyn. In 1937 verscheen bij dezelfde uitgever het eerste *Frysk Jierboek*, onder redactie van Sipma en diens leerling J.H. Brouwer, met daarin zowel wetenschappelijke artikelen als prozastukjes en gedichten. Kapteyn droeg een verhandeling bij over een plaats in de Hunsingoër boetetaksen uit de tweede helft van de dertiende eeuw, die naar hij betoogde een bepaald scabreus karakter droeg (al duidde Kapteyn dat heel omzichtig aan). In 1936 richtte Kapteyn in zijn Germanistisch-Romanistisch Instituut ook een afdeling op voor Friese en Saksische cultuurmorfologie op historische grondslag.⁷²

Materieel stelde die cultuurmorfologische afdeling niet veel voor. Maar de benaming gaf wel te kennen dat Kapteyns interesse breder was geworden dan alleen de taal van de noordoostelijke gewesten en dat ze nu de hele volkscultuur van Noordoost-Nederland omvatte. Kapteyn haakte zo aan bij de nieuwe wetenschap van de volkskunde, die sinds de wereldoorlog ook in Nederland opgang had gemaakt.⁷³ Aanvankelijk stond Kapteyn enigszins aan de zijlijn. Toen op 11 maart 1933 in de Nederlandse universiteitssteden en dus ook in Groningen de Dag van de Volkskunde plaatsvond, een initiatief van het Nederlandsche Nationaal Bureau voor Anthropologie, was de godsdienstfenomenoloog Van der Leeuw degene die het evenement leidde. Een van de sprekers op die dag was de bekende, populariserende volkskundige D.J. van der Ven. Van der Leeuw en niet Kapteyn werd een jaar later door de Groningse senaat aangewezen om mee te werken aan de 'Volkskunde Atlas' die het genoemde Bureau voorbereidde (maar waarvan niets terecht is gekomen). Kapteyn had evenmin iets te maken met de afdeling Volkskunde die in 1934 was toegevoegd aan het Dialectbureau van de Koninklijke Akademie, weer onder leiding van Meertens. Maar in 1936 begon Kapteyn dus voor zichzelf.

Een volgende stap in de institutionalisering van de regionale Noordoost-Nederlandse volkskunde was eind 1938 de oprichting van het tijdschrift *Saxo-Frisia*, uitgegeven wederom Van Gorcum in Assen. Kapteyn leidde het tijdschrift, tot de medewerkers behoorden de Groningse collega's Overdiep (Nederlands), J.H. van Meurs (Romeins recht) en R.W. Zandvoort (Engels), alsmede Sipma en de privatdocent sociografie Hofstee. De inhoud was heel gevarieerd. Overdiep schreef over 'Friesch-Saksische woorden', de plantkundige Th. Weevers (buitengewoon hoogleraar plantenfysiologie in Groningen van 1921 tot 1924) droeg een artikel bij over 'Oude natuur in het Friesch-Saksische land' en de Zwolse historicus Joh. Theunisz schreef over 'De laatste dagen van

het gewest Overijssel in 1795'. Ook bevatte de eerste jaargang een uittreksel uit de rede van de commissaris der Koningin J. Linthorst Homan (sinds 1937 curator van de Groningse universiteit) over 'De waarde van het provinciaal besef', die hij op 21 juni 1939 tijdens de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in Leiden had gehouden. Daarin had hij betoogd dat de verdeeldheid in Nederland het best opgeheven kon worden door op regionaal niveau groeperingen te laten samenwerken. Op die manier verzwakte de regionale verscheidenheid van Nederland het land niet, maar maakte zij het nationale gezin juist zo bont en levendig. Maar verreweg de meeste ruimte in de eerste jaargang van het nieuwe blad werd ingenomen door een omvangrijk artikel van Kapteyn zelf over 'Het Lievenheersbeestje (Coccinella) in de Friesche en Saksische landschappen', met daarbij een kaart waarop de verschillende benamingen voor het lieveheersbeestje 'in onze Saksisch-Friesche gewesten'. Blijkens de kaart strekte zich dat gebied uit van Terschelling tot Winterswijk en van Emden tot Veenendaal. De introductie van dit artikel vatte nog eens samen waar het Kapteyn allemaal om te doen was:

Het is een niet te loochenen feit, dat in ons volksbewustzijn in de jaren na den wereldoorlog een sterker belangstelling voor het eigene levendig is geworden, dan men in de periode daarvoor kon waarnemen. [...] Ondanks de groote verwarring en ontreddeering op velerlei gebied in onze cultuur moge als troost toch dit worden vastgesteld, dat de [geesteswetenschappen], zich bewust worden, dat zij den onmiddellijken samenhang met het volle leven en de historisch geworden werkelijkheid niet mogen loslaten, zich niet in het onwerkelijke van begripsformuleeringen mogen verliezen. Een van de vele uitwerkingen, die daarvan getuigenis afleggen, is ook de bijzondere belangstelling in de zgn. volkskunde. Zij wordt onder haar wetenschappelijke beoefenaren wel eens het bescheiden viooltje onder de wetenschappen genoemd. Misschien is dit juist, maar ook het bescheidene is daarom niet onbelangrijk; het heeft zijn plaats in de gemeenschap. De volkskunde blijve dan echter ook bescheiden, niet alleen tegenover de groote vraagstukken van den tegenwoordigen tijd, maar óók tegenover de wetenschap in dien zin, dat zij zich niet tooie met schijngeleerdheid, zonder kritiek aan wat men alzoo leest ontleend, en allerminst zich overgeve aan bodemlooze, onwerkelijke mystiek. Geeft niet een gezonde zin voor het stoffelijk en geestelijk gegevene een vruchtbaarder waarborg voor ons welzijn in het heden en in de toekomst?⁷⁴

Een groot artikel over het kleine lieveheersbeestje was een passende opening van het nieuwe volkskundige tijdschrift, vond Kapteyn – maar Sijmons zou zo'n artikel nooit uit de pen zijn gevloeid.⁷⁵

HEYMANS EN POLAK TEGEN DE GEEST VAN DE TIJD

Gerardus Heymans was de laatste van de vooroorlogse coryfeeën die de actieve dienst verliet. In 1927 zou hij met emeritaat gaan en zou men een opvolger moeten vinden die de goede naam kon handhaven die Groningen op filosofisch en psychologisch terrein had gekregen. Die persoon vond men niet.

De laatste twintig jaar van het werkzame leven van Heymans waren zwaar, in fysiek, mentaal en emotioneel opzicht.⁷⁶ In 1910 overleed zijn echtgenote, Antonia Barkhey, die haar eigen leven had, maar ook een sterk koppel met Heymans vormde. Haar plaats

werd maar gedeeltelijk ingenomen door de studente Jitske van Binnendijk, die hij in 1912 leerde kennen en die in 1919, toen zij lerares aan het Stedelijk Gymnasium werd, bij hem introk – meer als huisgenote en gezelschapsdame dan als geliefde, naar het schijnt. In 1914 was het uitbreken van de wereldoorlog een volgende klap voor Heymans, die echter de hoop op een betere toekomst niet opgaf en daar in het bekende openingscollege over ‘De oorlog en de vredesbeweging’ uiting aan gaf. Maar de afloop van de oorlog was ook een teleurstelling, want in plaats van een onbesliste uitkomst, die beide kampen had doen inzien dat oorlog voeren zinloos is, werd het een totale overwinning voor de geallieerden, die na de oorlog de Duitsers, Oostenrijkers, Hongaren en Bulgaren zware straffen oplegden en op het gebied van de wetenschap die landen voor langere tijd van hun onderlinge samenwerking uitsloten. Dat Nederland zich daarbij neerlegde en dat de Koninklijke Akademie van Wetenschappen zich in 1919 aansloot bij de International Research Council, was opnieuw een bittere pil voor Heymans, die in dezen gelijk op trok met zijn goede vriend Kapteyn. Terwijl Kapteyn zich daarna niet meer liet zien in Amsterdam, zegde Heymans zelfs zijn lidmaatschap op. In Groningen was hij in dezelfde tijd gedwongen zijn huis aan de Ubbo Emmiusingel op te geven, bij geruchte omdat het kapitaal dat hij belegd had in Russische spoorwegen na de revolutie geheel verdampt was (ik prefereer de meer romantische lezing dat Heymans en Jitske van Binnendijk niet in het sombere huis aan de singel wilden blijven wonen, waar nog te veel de geest van Antonia, Heymans’ overleden echtgenote, rondzweefde). Heymans huurde een nieuw, nog altijd zeer ruim woonhuis aan het Eemskanaal, waar Jitske hem gezelschap hield en later verzorgde.⁷⁷

Maar na de oorlog openden zich ook nieuwe perspectieven. Heymans ging zich actief inzetten voor de wetenschappelijke bestudering van paranormale verschijnselen.⁷⁸ Het onderzoek van het paranormale of ‘psychical research’, zoals het indertijd heette, was in die tijd allesbehalve een marginale aangelegenheid van pseudogeleerden. Internationaal zeer gerespecteerde psychologen als Gustav Fechner in Duitsland en William James in de Verenigde Staten lieten zich ermee in en in eigen land was Frederik van Eeden een bekend voorvechter van de studie van spiritisme en helderziendheid, om maar enkele paranormale verschijnselen te noemen. In 1882 kwam het in Engeland tot de oprichting van de Society for Psychical Research (SPR) en in 1884 volgde een dergelijke vereniging in de Verenigde Staten. In Nederland was het bezoek van het Italiaanse medium Eugene de Rubini in 1919 aanleiding om een Studievereniging voor ‘Psychical Research’ op te richten, die al snel ongeveer 250 leden telde. Heymans werd voorzitter en Brugmans secretaris, terwijl Kapteyn een van de gewone bestuursleden werd. Heymans formuleerde tijdens de openingsrede van de Studievereniging op 1 april 1920 in Amsterdam een streng wetenschappelijk onderzoeksprogramma. Hij wilde langs experimentele weg nagaan, ten eerste of paranormale verschijnselen werkelijk bestonden en ten tweede wat de relaties waren tussen paranormale begaafdheden en andere persoonlijkheidskenmerken. Ook stelde hij zich voor dat met behulp van enquêtes de aard, frequentie en ontstaansvoorwaarden van dergelijke verschijnselen zouden kunnen worden vastgesteld. Om over de voortgang te rapporteren gaf de Studievereniging een eigen mededelingenblad uit.

Meteen al in de eerste nummers deden Heymans en Brugmans verslag van een reeks proeven die zij in het Psychologisch Laboratorium in Groningen hadden uitgevoerd

met de Groningse student wis- en natuurkunde Abraham Sally van Dam. Tijdens militaire dienst had Van Dam bij zichzelf Rubiniachtige vermogens geconstateerd en toen hij in januari 1919 naar Groningen terugkeerde, kwam hij via de conservator bij psychiatrie A.A. Weinberg in contact met Heymans. Deze voerde in zijn laboratorium daarna ettelijke proeven met Van Dam uit. Zo concentreerde hij zich als proefleider op een bepaald veld op een schaakbord en moest Van Dam aanwijzen welk veld dat was (soms in aanwezigheid van de proefleider, soms in een andere kamer). De uitkomst van deze proeven was verrassend: Van Dam wees veel vaker dan op grond van het toeval mogelijk zou zijn de juiste velden aan, waarmee Heymans, die de omstandigheden zo had gemaakt dat andere verklaringen uitgesloten waren, concludeerde dat deze persoon in ieder geval werkelijk andermans gedachten kon lezen. Vervolgens onderwierp Heymans dezelfde Van Dam nog aan een aantal fysiologische proeven om te zien of er verband was tussen paranormale psychische verschijnselen en fysiologische reacties, zoals hartslag, oppervlaktespanning van de huid en dergelijke.

Heymans kon het bestaan van het paranormale in theorie heel goed verklaren, ook al spotte het met de gewone natuurwetten. Het psychisch monisme ging uit van het bestaan van een wereldbewustzijn, waarvan het individuele bewustzijn, met op zichzelf ook weer een kern en een periferie, slechts een tijdelijke verdichting was. De grenzen tussen het individuele en het wereldbewustzijn waren diffuus en omdat het bewustzijn van andere personen deel uitmaakt van hetzelfde wereldbewustzijn, zouden onder uitzonderlijk gunstige omstandigheden gedeelten van het bewustzijn van de ene persoon kunnen overvloeien in dat van een ander. Tot die bijzonder gunstige omstandigheden behoorden in het geval van Van Dam zijn unieke vermogen om bijna op afroep een 'bewustzijnsleegte' te creëren (alcohol had overigens een vergelijkbaar effect). In de derde editie van zijn *Einführung in die Metaphysik*, verschenen in 1921, nam Heymans telepathie op als een theoretische consequentie van het psychisch monisme.

Al spoedig bleek evenwel dat Van Dam zijn bijzondere gaven begon te verliezen. Bovendien kwam er binnen de Studievereniging steeds meer verzet van de 'gewone' spiritisten tegen de geleerde Groningers in het bestuur, die te kritisch tegen paranormale verschijnselen zouden aankijken. Een bekend medium als Alfred Vout Peters voelde zich in Groningen niet op zijn gemak en weigerde zich tijdens een seance op 18 oktober 1920 ten huize van de hoogleraar rechten Simon van der Aa (en in aanwezigheid van andere geleerden als Heymans, Kapteyn, Wiersma, Brugmans en Weinberg) te onderwerpen aan een paar proeven. Bij zo'n kritische opstelling kreeg hij 'niet veel invloed van de cirkel', verklaarde Peters – het gebruikelijke excuus voor falende tovenaars. 'Er is een gevoel van koude hier, dat gij tot mij uitzendt.' Andere spiritisten liet hij naderhand weten dat ze Groningen beter konden mijden. 'Daar is de atmosfeer zoo koud en onsympathiek, dat niets te bereiken is.'⁷⁹ Onder zulke omstandigheden hield Heymans het algauw voor gezien. Hij trad in 1925 terug als voorzitter en ook degene die hem opvolgde, de rechtsfilosoof Leo Polak, hield het maar twee jaar vol. De beweging verliep en stond in de jaren daarna regelmatig op het punt opgeheven te worden. Ook voor Van Dam was kennelijk de aardigheid eraf; hij werd keurig leraar natuurkunde in Veendam en later rector van een school in Coevorden.

Inmiddels naderde het emeritaat met rasse schreden en Heymans voelde zich onder vakgenoten steeds meer geïsoleerd. Hij maakte zich zorgen over het gemak waarmee

zekerheden die de wetenschap in de negentiende eeuw had opgebouwd na de oorlog door mensen als Einstein weer ter discussie werden gesteld. Daarom schreef hij in 1922 in *De Gids* het artikel 'Leekenvragen ten opzichte van de relativiteitstheorie', waarin hij het als filosoof opnam voor de klassieke, newtoniaanse mechanica. Dat kwam hem in hetzelfde tijdschrift meteen te staan op een forse repliek van een fysicus met grote kennis van de relativiteitstheorie, Adriaan Daniël Fokker, toen nog leraar in Delft, maar spoedig hoogleraar aan de Technische Hogeschool.⁸⁰ Twee jaar later schreef Heymans in het *Haagsch Maandblad* een artikel over 'De tijdgeest in de wijsbegeerte', waarin hij nu de cultuur van de tweede helft van de negentiende eeuw als mannelijk en die van de eerste decennia van de twintigste eeuw als vrouwelijk bestempelde. Daarbij dacht hij aan het in zijn tijd sterk naar voren komende anti-intellectualisme, dat analyse en abstractie verruilde voor het gevoel, emotioneel waarderen en intuïtief begrijpen, aan de versterking van het religieuze leven, inclusief theosofie, astrologie en allerlei vormen van bijgeloof, en aan het symbolisme en expressionisme in de kunst, die in de plaats waren gekomen van naturalisme, realisme en impressionisme. Ook de wijsbegeerte en de wetenschap hadden zich niet aan die tendens kunnen onttrekken, zoals hij aantoonde aan de hand van de filosofie van denkers als Henri Bergson, William Stern en

Afb. 102 De oude Gerard Heymans op de stoepen van het Academiegebouw tijdens het Internationale Psychologencongres dat in 1926 in Groningen werd gehouden. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Heinrich Rickert. Heel erg ongerust maakte Heymans zich overigens niet. 'De slinger heeft nu eenmaal de gewoonte, beurteling naar beide zijden het rustpunt te overschrijden; de analyse heeft haar tijd gehad, laat thans de synthese haar tijd hebben.'⁸¹ Uiteindelijk zou men zien dat echte synthese altijd gebaseerd is op analyse en dat beide in de wetenschap nodig zijn.

Ook binnen de psychologie merkte Heymans dat zijn op de natuurwetenschappen georiënteerde benadering op haar retour was. In vakkringen werd hij nog wel gerespecteerd, maar jongere collega's kozen voor nieuwe benaderingen, zoals het behaviorisme, de gestaltpsychologie en de 'Verstehende Psychologie'. Dat kwam pijnlijk tot uitdrukking op het VIIIth International Congress of Psychology, dat van 6 tot 11 september 1926 in Groningen werd gehouden en waarbij Heymans als voorzitter optrad (zijn trouwe collega Wiersma was secretaris).⁸² Dat men in 1923 in Oxford had besloten om het volgende congres in Groningen te houden, was een eerbetoon aan Heymans en hij waardeerde dat zeer. Het gaf hem de gelegenheid het zijne bij te dragen aan de verbroedering van de psychologen in landen die vroeger oorlog met elkaar hadden gevoerd; onder de 241 deelnemers bevonden zich ook weer psychologen uit Duitsland, 52 in getal. Maar inhoudelijk was het congres allesbehalve een eerbetoon aan de oude meester. Heymans erkende dat ook in zijn openingsrede. 'The time in which we are now living is not a time of steady progress along beaten paths; it is a time, partly of doubt and despondency, partly of bold attempts to find new issues, as different as possible from the old ones.'⁸³ Vóór de wereldoorlog probeerde iedereen voor de psychologie nog te doen wat de fysica had gedaan voor de studie van de dode natuur, namelijk het onderbrengen van de verschijnselen in wetten en het herleiden van complexe fenomenen tot hun elementaire onderdelen. Nu wordt beweerd dat wetten er niet zo toe doen, dat iedere individuele geest zijn eigen wetten heeft, dat het om het onmiddellijk waarnemen van het geheel moet gaan en dat zelfs het indeterminisme serieus moet worden genomen. De psychologie verkeert in een crisis, aldus Heymans, en men moet maar hopen dat de slinger spoedig weer de andere kant op zal gaan, om uiteindelijk in het midden tot rust te komen.⁸⁴

De rede die Heymans op 2 juni 1927 bij zijn afscheid uitsprak, was ook wat in mineur. Niet dat dat afscheid niet feestelijk was. Een algemeen en een uitvoerend comité hadden er veel werk van gemaakt. Op hun verzoek besloot het college van curatoren het Psychologisch Laboratorium in het Academieggebouw naar Heymans te vernoemen en vrienden en collega's brachten geld bijeen voor een portretbuste van de hoogleraar, gemaakt door de beeldhouwer Willem Valk. Dit beeld kwam te staan in de collegezaal van het laboratorium. Ter gelegenheid van het afscheid verschenen ook Heymans' *Gesammelte kleinere Schriften zur Philosophie und Psychologie*, in drie banden in drie uitvoeringen: ingenaaid, ingebonden met harde kaft en ingebonden in leer (Heymans kreeg een exemplaar uitgevoerd in goud op snee). Maar uit zijn eigen, korte afscheidsrede sprak geen grote tevredenheid over wat hij in de afgelopen 37 jaar had bereikt.

Om te beginnen, zei hij, had hij weinig reden om tevreden te zijn over wijze waarop hij college had gegeven. Hij was nu eenmaal 'niet tot spreker aangelegd', hij was daarvoor niet beweeglijk genoeg en het kostte hem altijd enige tijd om de juiste formulering te bedenken. 'En zoo heb ik mij dan altijd veel meer mijzelf gevoeld achter mijn schrijftafel dan in den kathedr.'⁸⁵ Bovendien waren zijn studenten meestal 'outsiders',

die hij buiten college niet tegenkwam (studenten van andere faculteiten) en van wie hij dus het niveau moeilijk kon inschatten, en ten slotte kon hij door zijn overmatige bijziendheid ook tijdens college moeilijk contact krijgen met zijn studenten.

Daarenboven had hij het gevoel dat hij onder zijn vakgenoten altijd een enigszins geïsoleerde positie had ingenomen. In zijn werk combineerde hij twee grondgedachten die bij anderen zelden samen voorkwamen: de overtuiging van de bruikbaarheid en onmisbaarheid van de empirische methode in de filosofie, ook in de metafysica, en het geloof in de echtheid van het bewustzijn en van alle bewustzijnsverschijnselen. Door die combinatie van denkbeelden had hij zowel front moeten maken tegen het in de negentiende eeuw krachtige materialisme en utilisme, als tegen het later opgekomen idealisme. De geschiedenis van de wetenschap laat een 'Pendelschlag' zien en gedurende en na de wereldoorlog was de slinger weer sterk in de richting van het idealisme gegaan en hadden zich in de filosofie enkele uiterst bedenkelijke verschijnselen voorgedaan:

De analyse wordt verwaarloosd, de strenge wettelijkheid geloofchend, zelfs aan het causaliteitsbeginsel getornd, en niet zelden dichterlijke uitbeelding gesteld in de plaats van wetenschappelijk onderzoek. Het is pijnlijk, niet om in dezen tijd te leven, maar om in dezen tijd oud te worden, en midden in den strijd zijne krachten te voelen afnemen; en ik ondervind soms iets van de diepe tragiek, die ligt in de woorden van Lusignan uit Voltaire's *Zaire*:

'Mon Dieu, j'ai combattu soixante ans pour ta gloire:
J'ai vu tomber ton temple, et périr ta mémoire!'⁸⁶

Toch, hoe onbevredigend het heden ook mocht zijn, Heymans' vertrouwen op de toekomst was ongeschokt gebleven:

Perioden van nerveuze verslapping als de tegenwoordige zijn in het leven van de mensheid, als in dat van den enkelen mensch, geen zeldzaamheid, maar zij gaan voorbij. [...] Er zullen minder onrustige tijden komen, waarin [de] afwijkingen [van de slinger] zich zullen matigen, en steeds duidelijker als afwijkingen, dus als het product van storende omstandigheden die geëlimineerd moeten worden, zullen worden herkend. Dan zal ook de filosofie weer den weg terugvinden naar de oude methoden, de eenige, die tot dusver de menschen in staat hebben gesteld, zich werkelijk met elkander te verstaan; en dan zal, naar mijn vaste overtuiging, telkens weer bevestigd worden, dat de onbevreesde en onbevooroordeelde toepassing van die methoden de erkenning van volstreekte waarden niet aan het wankelen brengt, maar integendeel ze verheldert, zuivert en versterkt.⁸⁷

Heymans zorgde ervoor dat in ieder geval in Groningen in zijn geest verder werd gewerkt, want de opvolging, toen die eenmaal geregeld was, zag er geheel uit zoals hij zich dat gewenst had.⁸⁸ Al in het begin van de jaren twintig had hij er geen geheim van gemaakt dat zijns inziens zijn leerstoel na zijn emeritaat gesplitst moest worden in een leerstoel voor psychologie en haar toepassingen (pedagogiek en psychotechniek) en een leerstoel voor filosofie. Het onderwijs in de filosofie, het leiden van een psychologisch laboratorium, en het onderwijs in de psychologie was gewoon te veel voor één man. Voor de leerstoel psychologie stond al iemand gereed, te weten Brugmans, die sinds 1919 lector pedagogiek was en doorkneed was in de theoretische psychologie. Voor de leerstoel filosofie had Heymans de eerder genoemde rechtsfilosoof Leo Po-

lak op het oog. Deze had niet bij hem gestudeerd, maar had een juridische opleiding in Amsterdam gevolgd en was in 1921 in Amsterdam gepromoveerd op het eerste deel van een verhandeling over de vergelding als basis van het strafrecht.⁸⁹ Polak was aanvankelijk een uitgesproken tegenstander van de leer van de vergelding geweest, maar onder invloed van de lectuur van de werken van Heymans, die de leer van de vergelding wel aanhing, had hij een ware salto mortale gemaakt en was hij geëindigd als pleitbezorger van deze leer. Ook had Polak zich bekeerd tot het psychisch monisme van Heymans. Omdat de Groningse hoogleraar ten slotte ook nog een persoonlijke sympathie voor Polak had opgevat, mede omdat deze een onverschrokken vrijdenker was, zoals ooit ook Heymans zelf, stuurde hij het erop aan dat Polak werd klaargestoomd voor de opvolging van Heymans als filosoof in Groningen. Met het oog daarop wilde Polak na zijn promotie een tweede studie, nu in de filosofie, bij Heymans gaan volgen, maar deze vond dat onzin en regelde het zo dat Polak in 1922 in Groningen een eredoctoraat in de wijsbegeerte kreeg. Gunstig was ook dat Polak in Leiden in 1925 bijzonder hoogleraar rechtsfilosofie werd (de gewone leerstoel rechtsfilosofie daar was gesneuveld bij de bezuinigingen).

Uiteindelijk werd het echter toch nog spannend in Groningen.⁹⁰ In de theologische faculteit was men allesbehalve gecharmeerd van de vrijdenker en socialist Polak. In die faculteit werd vrij veel aan filosofie gedaan, met name door de godsdienstfilosoof Aalders, die prijsvragen over thema's uit de moderne filosofie liet uitschrijven en proefschriften op dat terrein begeleidde. De theologen zaten waarschijnlijk ook achter de toelating, met ingang van 22 augustus 1926, van de predikant uit Hylaard J.L. Snethlage als privaattoecent kritische filosofie op neokantiaanse grondslag. In zijn openbare les, uitgesproken op 23 oktober 1926, besprak hij de betekenis van de copernicaanse wending in de filosofie voor de theologie.⁹¹ Voor de vacature-Heymans schoven de theologen nu als kandidaat de Amsterdamse fysicus en filosoof Kohnstamm naar voren (zij konden dat doen omdat filosofie een vak was dat ook veel studenten uit andere faculteiten dan Letteren en Wijsbegeerte trok). Uiteindelijk wist Heymans zijn eigen faculteit zo ver te krijgen dat zij Polak als eerste op de voordracht plaatste en Kohnstamm als tweede, *ex aequo* met de hegeliaan Jacob Clay, toen nog hoogleraar natuurkunde in Bandoeng. Maar het college van curatoren ging daar niet mee akkoord, plaatste Kohnstamm bovenaan en haalde Polak zelfs helemaal van de voordracht af. In hun brief aan de minister van 15 mei 1928 lieten curatoren er geen misverstand over bestaan waarom ze van de voordracht van de faculteit waren afgeweken:

Polak is tot de filosofie van Heymans gekomen, maar achter zijn leer staat niet de persoonlijkheid van Heymans, wiens zoozeer te waardeeren eigenschappen hem niet, althans niet in gelijke mate, sieren. Zoals de faculteit opmerkt, treft zijn toon wel eens onaangenaam en verwijt men hem zekere eenzijdigheid wat zijn geestesrichting betreft. Gevreesd wordt dat hij, eenmaal benoemd, zal werken in de zin eener 'Aufklärung' zooals die van de Vrijdenkersvereniging De Dageraad.⁹²

De minister bood begin augustus, ondanks persoonlijke interventie van Heymans, Kohnstamm de leerstoel aan, maar na een bezoek aan Groningen, waar hij ook Heymans sprak, zag hij in dat er heel weinig steun voor zijn kandidatuur was geweest. Hij bedankte alsnog en maakte zo de weg vrij voor Polak. Op 6 september 1928 tekende de

koningin het Koninklijk Besluit dat Polak tot opvolger van Heymans maakte. Daarmee waren nog niet alle problemen voorbij, want Polak stelde zijn oratie verschillende keren uit en was toen het niet leek te lukken een geestelijke instorting nabij. Maar uiteindelijk sprak hij – tot tevredenheid van Heymans en de andere toehoorders – op 2 februari 1929 zijn oratie uit over ‘Het probleem der buitenwereld’.⁹³

Een jaar later overleed Heymans. Behalve van zijn ogen (Heymans had nog maar één oog) had hij al jaren last van een hartkwaal, waardoor hij snel vermoeid raakte, en op 18 februari 1930 werd dit hem fataal. Polak bezocht ’s middags het huis aan het Eemskanaal en beschreef later in zijn dagboek wat hij zag:

Als vergeestelikt, in z’n stille starre onwezenlike sereniteit, het wit gelaat en ’t zilverhaar om dat machtige schedelgewelf – alles ver, onbenaderbaar, levensloos, – en toch zo onmiddellijk de oude Heymans, de oude trekker; maar als gebeeldhouwd, versteend, door ’n kunstenaar, die de volkomen rust, vrede, ontspanning heeft willen weergeven.⁹⁴

Alsof een heilige was gestorven. Heel Groningen rouwde. Op de ochtend van de begrafenis was de universiteit gesloten en waren de gordijnen neergelaten en Vindicat nam de rouw aan. In kranten en tijdschriften werd Heymans volop herdacht en geprezen, nooit eerder was het heengaan van een Gronings hoogleraar zo’n bijna nationale gebeurtenis geweest.

Het is bijkans onmogelijk om een zo beroemd geleerde als Heymans op te volgen. Het kan Polak en Brugmans daarom niet aangerekend worden dat zij niet dezelfde bijna onaantastbare positie in de academische wereld wisten te verwerven als hun voorganger en leermeester. Beiden hebben hun academische plichten naar behoren vervuld. Beiden konden goed college geven en beiden hebben hun deel in het begeleiden van promoties genomen. Maar voor het overige waren ze te veel ‘their master’s voice’. Brugmans heeft zijn academische loopbaan, voor zover het om de psychologie gaat, geheel in dienst gesteld voor de verdediging van de theoretische uitgangspunten van Heymans, en Polak is niet afgeweken van het pad dat Heymans in de filosofie had bewandeld. Nieuwere stromingen, zoals de fenomenologie en de levensfilosofie, negeerde hij vrijwel geheel. Studenten die zich niet aangesproken voelden door het sleetse kantia-nisme dat hij uitdroeg en zich wilden verdiepen in eigentijdsere vormen van filosofie, wendden zich liever tot een godsdienstfilosoof als Aalders of een wijsgerig antropoloog als Buytendijk. De populariteit die Helmuth Plessner vanaf het begin van zijn Groningse loopbaan genoot, had er ook alles mee te maken dat hij studenten wél in contact bracht met het actuele denken van Duitse filosofen als Max Scheler en Karl Jaspers. De laatste, die in 1935 in Groningen een indrukwekkende lezing over ‘Vernunft und Existenz’ hield, was daar niet op uitnodiging van Polak, maar van Van der Leeuw.

Polak was ook een heel ander type filosoof dan Heymans. Was Heymans meer een filosoof voor de filosofen, Polak was vooral een publieksfilosoof, die het zijn taak achtte om in actuele debatten zijn stem te laten horen en het grote publiek over filosofie voor te lichten. Maar de keerzijde daarvan was dat Polak door zijn eenzijdige en vaak ‘partijdige’ opstelling ook veel mensen tegen zich in het harnas jaagde. Met zijn kritische filosofie en zijn radicale ongodsdienstigheid ging hij dwars in tegen de geest van het verzuilde Nederland. Vooral zijn radiotoespraken voor de Vrijdenkers Radio Omroepvereniging, zoals in 1931 de beruchte toespraak ‘Eenheid boven geloofsverdeeldheid’,

riepen veel weerstand op. Zijn collega Van der Leeuw, die meer zag in de existentiële filosofie van bijvoorbeeld Karl Jaspers, schreef hem na de rede gehoord te hebben een pittige brief daarover.⁹⁵ Een ander minpunt van Polak was dat hij maar moeilijk tot publiceren kwam. Het op schrift stellen van een toespraak bij een herdenking lukte nog wel, maar een werk van iets langere adem kwam niet uit zijn pen. In zijn tijd als hoogleraar in Groningen schreef hij alleen namens de afdeling Nederland van de Wereldbond voor Sexuele Hervorming (waarvan hij zelf bestuurslid was) een boekje over *Sexuele ethiek*. Hij toonde zich daarin, overigens met een beroep op Heymans, voorstander van positieve, zedelijke eugenetica, het bewust streven naar een beter mensengeslacht door positieve, ethische selectie. ‘Aan de beste karakters de beste huwelijks- en voortplantingskansen!’⁹⁶ Maar het tweede deel van zijn dissertatie over de leer van de vergelding, in 1921 al bijna persklaar, is bij zijn leven nooit verschenen. Zijn innerlijke onrust, zijn grote emotionaliteit en zijn perfectionisme zaten hem steeds in de weg. Ook de toenemende dreiging van het nationaalsocialisme in de jaren dertig greep hem bij tijd en wijle zeer aan. Zo evenwichtig, kalm en beheerst als Heymans was geweest, zo onrustig was Polak – ook al streefde hij voortdurend naar ‘euthymia’, de gemoedsrust van de stoïcijnen.

VAN GIFFEN EN DE ONTDEKKING VAN NEDERLANDS VROEGSTE VERLEDEN

Tegenover verlies stond ook winst. De Groningse universiteit mocht dan na het emeritaat van Kapteyn en Heymans zijn eersterangs positie in de astronomie en filosofie hebben verloren, al spoedig verwierf zij een eersterangs positie op het relatief nieuwe terrein van de archeologie en de pre- en protohistorie. Dat was de verdienste van de zoöloog en archeoloog A.E. van Giffen, oprichter en directeur van het Biologisch-Archaeologisch Instituut.⁹⁷

Van Giffen was in 1916 als een verloren zoon in Groningen weer binnengehaald. In 1908 was hij begonnen met het wetenschappelijk onderzoek van de terpen en wierden in Groningen en Drenthe, en zijn aanstelling aan het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden in 1912 zou, zo hoopte men in het Noorden, moeten leiden tot verdere verdieping van dat terpenonderzoek. Maar het liep in Leiden allemaal heel anders dan verwacht en gehoopt, omdat zich bijna vanaf het begin onoverkomelijke tegenstellingen openbaarden tussen Van Giffen en de onderdirecteur van het museum, J.H. Holwerda, de zoon van directeur A.E.J. Holwerda. Van Giffen was toen uiteindelijk overgeplaatst naar Groningen, waar hij spoedig was begonnen met de opbouw van een eigen instituut. Hij schiep zich daar de mogelijkheid om met steun van allerlei noordelijke instanties te werken aan het blootleggen van de voorgeschiedenis van de noordelijke gewesten – en veel meer dan dat.

Van Giffen was niet de eerste en ook niet de enige archeoloog die aan de Groningse universiteit verbonden was. C.W. Vollgraff, hoogleraar Grieks van 1908 tot 1916, had er genoeg van, zei hij, om altijd maar weer hetzelfde stro te dorsen (hij bedoelde het altijd maar weer interpreteren en herinterpreteren van dezelfde klassieke teksten). Hij had zich ontwikkeld tot klassiek archeoloog en verrichtte al sinds 1902 opgravingen in het Griekse Argos.⁹⁸ Het onderwijs in de klassieke archeologie werd in 1919 overgenomen

door de lector Gerardus van Hoorn, die op 25 oktober van dat jaar zijn openbare les uitsprak over 'Archaeologie en nieuwe letteren' (Van Hoorn was ook lector archeologie in Utrecht en was dus maar een paar dagen per week in Groningen). Daarnaast doceerde tussen 1931 en 1933 de jonge Italiaan Ranuccio Conte Bianchi Bandinelli als bijzonder hoogleraar namens het Groninger Universiteitsfonds – maar financieel mogelijk gemaakt door het A. Goekoopfonds in Den Haag – het vak Oudgriekse en Vooraziatische archeologie.⁹⁹ In de jaren twintig verzorgde verder de hebraïst Böhl tijdelijk enig onderwijs in de Palestijnse archeologie, waar hij zelf ervaring mee had.

Maar ook op het terrein van wat in deze tijd de Germaanse archeologie ging heten had Van Giffen voorgangers en collega's. In de negentiende eeuw hadden de Groningse schoolmeester Nicolaas Westendorp en de artsen Gozewinus Acker Stratingh en Rembertus Westerhoff zich verdiept in de voorwerpen die uit de terpen te voorschijn waren gekomen.¹⁰⁰ Op basis van de collectie Germaanse oudheden van Westerhoff was in 1874 het Provinciaal Kabinet van Oudheden opgericht, de voorloper van het Groninger Museum. In deze tijd begon juist de grootschalige commerciële afgraving van terpen in Noord-Nederland en een van degenen die op de schaduwzijde daarvan wees was de eerdergenoemde Friese rechter en medewerker van het Fries Museum P.C.J.A. Boeles. Hij maakte zich grote zorgen over de vernietiging van 'de oudste archieven van den Frieschen stam'.¹⁰¹ Daarom bewerkte hij dat in 1905, kort voordat Van Giffen ten tonele verscheen, een Delftse student werd aangesteld als archeologisch toezichthouder bij de afgraving van de terp van Hogebeintum (de hoogste terp van Nederland). Maar Van Giffen was zeker de eerste die volledig brak met de antiquarische benadering van oudheidkundige vondsten en op systematische wijze en met aandacht voor de vondstomstandigheden het onderzoek van de voorgeschiedenis van Nederland en het Noorden ter hand nam. De archeologie is niet met Van Giffen begonnen, maar met hem begon wel een nieuw tijdperk.

Van Giffen vatte al meteen zijn taak zeer breed op. Hij was in 1908 begonnen met terpen, maar al gauw richtte hij zich ook op grafheuvels, deed hij onderzoek in hunebedden en groef hij urnenvelden en raatakkers op, vooral in Drenthe en Westerwolde. In 1919 werd Van Giffen officieel aangesteld als rijkscorrespondent voor de hunebedden en kreeg hij de taak een inventarisatie van de overgebleven hunebedden te maken. Bij zijn onderzoek paste hij al vroeg geheel nieuwe methoden toe, die het beter mogelijk maakten de prehistorische monumenten te reconstrueren en te interpreteren. Zo paste hij al in 1916 de kwadrantenmethode toe bij het opgraven van een grafheuvel. Daarbij legde hij zowel horizontale als verticale vlakken bloot en pelde hij de heuvel niet laag voor laag af, maar groef hij als het ware een taartpunt uit de heuvel, zodat hij beter de verschillende lagen met elkaar kon vergelijken. Van Giffen ontleende deze techniek aan de planten-anatomie, die hij bij zijn leermeester in de botanie Moll had leren kennen. Bij al deze opgravingen streefde Van Giffen ernaar feiten en interpretaties strikt gescheiden te houden. Hij had zijn dissertatie uit 1913 al het motto meegegeven: 'Die Tatsachen bleiben, die Interpretation schwankt.' Een zo duidelijke scheiding van feiten en interpretaties valt op den duur niet vol te houden, maar in de fase waarin de archeologie zich in de eerste helft van de twintigste eeuw bevond, was het een heilzaam streven – al te vaak werden de vondsten ingevoegd in theorieën over de voorgeschiedenis van Nederland die eigenlijk pure speculatie waren. Op basis van de vele opgravin-

Afb. 103 Een door A.E. van Giffen en zijn medewerkers blootgelegde boerderij in de terp van Ezinge, 1933. Op deze overzichtsfoto zijn opgravingsvlakken op verschillende hoogtes in diverse stadia van afwerking te zien. Op de achtergrond de keet waarin Van Giffen zich tijdens een opgraving ophield. Zie: Piet Kooi en Kirsten van der Ploeg, Ezinge. IJkpunt in de archeologie (Groningen 2014) 64-65. Foto Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

gen stelde Van Giffen een indrukwekkend overzicht samen van de Nederlandse hunebedden (*De Hunebedden in Nederland (met atlas)*, twee delen, 1925-1927) en publiceerde hij in 1930 bij een uitgever in Leipzig *Die Bauart der Einzelgräber. Beitrag zur Kenntnis der älteren individuellen Grabhügelstrukturen in den Niederlanden*.¹⁰² Het belangrijkste resultaat van het onderzoek van deze grafmonumenten uit de voortijd was het inzicht dat er sprake is geweest van een doorlopende lijn van collectieve graven in hunebedden (door hem gedateerd op ongeveer 2000 voor Christus) via stenen kistgraven naar individuele graven in grafheuvels. Van Giffen interpreteerde dit als een proces van degeneratie van het grafritueel, waarbij de bevolking geleidelijk oude vormen inruilde voor nieuwe, eenvoudiger vormen. Daarachter gingen veranderingen schuil in de voorstellingen van het leven na de dood, wat volgens hem weer een uitdrukking was van de 'volksziel'.¹⁰³ Tevens meende Van Giffen uit de archeologische vondsten op te kunnen maken dat er ondanks tal van immigratiestromen ook sprake was geweest van continuïteit van bevolking in Drenthe en dat het idee dat veranderingen van grafrituelen altijd gekoppeld moesten worden aan het binnentrekken van nieuwe stammen niet juist was. Oudere archeologen letten alleen op de vorm van de voorwerpen en schreven vormveranderingen al snel toe aan het binnendringen van nieuwe stammen; Van Giffen daarentegen hechtte veel meer waarde aan de reconstructie van de cultuur van de mensen die de

grafmonumenten hadden opgericht en schreef veranderingen daarin niet meer per se toe aan migratie van stammen in de voortijd. Zijn benadering was daarom in vergelijking met zijn voorgangers veel cultuurhistorischer.

Hoe belangrijk deze conclusies ook waren, de meeste indruk maakte Van Giffen met zijn spectaculaire opgraving van de wierde van Ezinge in het Reitdiepdal.¹⁰⁴ Het afgraven van het onbebouwde gedeelte van die wierde was in 1918 begonnen en vanaf 1923 deed Van Giffen daar al kleine opgravingen. Die waren zo veelbelovend dat in 1925 het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie een tweedaagse excursie naar het noorden des lands organiseerde waarbij de deelnemers behalve hunebedden, urnenvelden en oude Drentse dorpen ook de opgraving in Ezinge bezichtigden.¹⁰⁵ Rond 1930 deed zich echter de mogelijkheid voor om met de inzet van werkloze arbeiders, voor wie werkverschaffingsprojecten werden opgezet, ergens in het Noorden een grootschaliger opgraving te beginnen en Ezinge leek Van Giffen de meeste perspectieven te bieden. De concessie van de terpaafgraver werd overgenomen en in plaats van commerciële belangen stonden voortaan wetenschappelijke belangen voorop. Weliswaar werd de terpaarde die bij de opgraving vrijkwam weer als landbouwmest verkocht, om zo de opgraving althans gedeeltelijk te financieren, maar de terpaarde bracht veel minder op dan vroeger, omdat inmiddels kunstmest beschikbaar was gekomen en betere resultaten beloofde. Hoe het ook zij, Van Giffen, gesteund door zijn vaste voorgraver (en fotograaf) Jan Lanting en zijn vaste tekenaar Lambertus Postema, kon aan de slag met een graafgroep die soms meer dan honderd man telde. Dit was echt 'big science'. Het idee om in Ezinge te gaan graven was een schot in de roos. Al spoedig ontdekte Van Giffen in de kern van de wierde de resten van een aantal forse boerderijen, niet alleen wat verkleuringen in de grond, maar restanten van palen en vlechtwanden. Ook trof Van Giffen diep in de terp skeletten van paarden aan, plus de restanten van wagenwielen (schijfwielen). Hij kon deze vondsten dateren op ongeveer 300 voor Christus, wat meteen duidelijk maakte dat oudere voorstellingen over de ouderdom en vooral de beschavingsgraad van de terpbewoners drastisch herzien moesten worden. Had iemand als Holwerda jr. nog gedacht dat terpen niet meer dan vluchtheuvels waren, waarop de lokale bevolking zich in tijden van nood kon terugtrekken, en schilderden anderen de bewoners van het kustgebied af als een armzalige troep mensen die van de visserij leefden en misschien een klein beetje aan landbouw deden, Van Giffen concludeerde dat die grote boerderijen, die plaats boden aan een veestapel van wel vijftig koeien, onmiskenbaar duiden op een welvarende boerenbevolking die opgenomen was in een handelsnetwerk dat heel Europa omspande. In de terpaarde waren voorwerpen aangetroffen waarvan de herkomst in Zuid-Europa en zelfs Noord-Afrika gezocht moest worden.

Over Ezinge heeft Van Giffen betrekkelijk weinig gepubliceerd. Een grote, afsluitende publicatie over de opgravingen tussen 1931 en 1934 is nooit verschenen. Hij rapporteerde regelmatig in de jaarverslagen van de Terpenvereniging, die hem financieel steunde, maar verder is er eigenlijk slechts één, betrekkelijk kort, maar rijkelijk geïllustreerd wetenschappelijk artikel verschenen in het Duitse archeologische tijdschrift *Germania* uit 1936.¹⁰⁶ Daarin drukte Van Giffen ook de 'artist impression' af die Postema van het kerndorp op de terp had gemaakt (zie afb. K28) en die erg tot de verbeelding sprak (maar naderhand niet juist bleek te zijn). Via de vele overdrukjes van het artikel

vonden de conclusies van Van Giffen hun weg in de hele Europese archeologische wereld. Op 20 en 21 april 1933 kreeg Van Giffen in Ezinge bezoek van maar liefst zeventig Duitse archeologen. De leden van het Nordwestdeutsche en het Südwestdeutsche Verband für Altertumsforschung kwamen naar Ezinge om met eigen ogen te zien wat Van Giffen daar had opgegraven (de leiders van de excursie, de hoogleraren Carl Schuchhardt uit Berlijn en Ulrich Kahrstedt uit Göttingen gaven bij die gelegenheid ook elk een lezing in de aula van de universiteit).¹⁰⁷ Met de opgraving in Ezinge vestigde Van Giffen definitief zijn naam in binnen- en buitenland. Nergens in Europa was ooit een prehistorische nederzetting met zo veel redelijk goed geconserveerde opeenvolgende bewoningslagen blootgelegd; dit was, zoals met enige overdrijving werd gezegd, 'het Pompeji van het Noorden'. Zo langzamerhand werd het duidelijk dat hij zijn voormalige chef in Leiden, Holwerda jr., volledig overvleugeld had. Van Giffen groeide daarmee uit tot een van de coryfeeën van de Groningse universiteit. Des te merkwaardiger is het dat hij pas in 1930 lector prehistorie en Germaanse archeologie werd en in 1939 buitengewoon hoogleraar. Het benoemingsbeleid van de overheid was in deze tijd nog geheel op het geven van onderwijs gebaseerd, niet op het doen van onderzoek. Overigens golden later de colleges van Van Giffen als 'ronduit saai' (H.Tj. Waterbolk). Zijn studenten leerden vooral van hem in de gesprekken over concreet onderzoek 'in situ'.¹⁰⁸

Om de betekenis van het werk van Van Giffen ten volle te kunnen begrijpen moet het worden gezien tegen de achtergrond van twee belangrijke en met elkaar samenhangende kenmerken van het denken over de voorgeschiedenis van Nederland in de vroege twintigste eeuw: ten eerste de verlenging van de Nederlandse geschiedenis met een voorfase van bijna tweeduizend jaar en ten tweede de zogenaamde etnische duiding van de pre- en protohistorie van Nederland. Rond 1900 was iedereen het erover eens dat de geschiedenis van ons land begon met de komst van de Romeinen rond het jaar 0 of eigenlijk met de komst van de Friezen, Franken en Saksen tijdens de grote volksverhuizingen, rond 500 na Christus. De Bataven, die zo dapper tegen de Romeinen streden en latere geslachten tot voorbeeld dienden, waren met de Romeinen uit deze streken verdwenen en onze echte voorvaders waren de drie stammen die zich tijdens de grote volksverhuizing in deze streken gevestigd hadden. Representant van deze voorstelling was de historicus P.J. Blok, die in het eerste deel van zijn *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* uit 1892, geschreven toen hij nog hoogleraar in Groningen was, deze voorstelling van de Friezen, Franken en Saksen een bijna canonieke status gaf. Hij concludeerde dat de Germaanse stammen die ten tijde van de Romeinen in deze uithoek van Europa leefden – de Batavieren, Kaninefaten en hoe de Romeinen hen ook noemden – amper beschaving hadden. 'Vergeleken met den beschaafden zuiderling, die hen kwam onderwerpen, [waren zij] halve of geheele barbaren, naar het uiterlijke zoowel als het innerlijke.' Maar zij waren uit de geschiedenis verdwenen, 'in den nacht der eeuwen'.¹⁰⁹ Pas uit de Friezen, Franken en Saksen is later de Nederlandse bevolking ontstaan en in de eigentijdse Nederlandse bevolking waren deze stammen nog steeds enigszins herkenbaar, in taal, zeden, gewoonten, lichaamsbouw, huizenbouw en landbouwmethoden. Ook de Utrechtse historicus P. Geyl schetste in het eerste deel van zijn *Geschiedenis van de Nederlandsche stam* uit 1930 'onze streken' als een woest land vol moerassen en meren, begroeid met moeilijk toegankelijke bossen, waar de Germanen die er ten tijde van Caesar woonden misschien niet meer als nomadische jagers en verzamelaars rond-

trokken, maar wel degelijk een uiterst primitief bestaan leidden. ‘Zuiver een volk van herders en jagers waren zij niet meer, maar de landbouw, waar zij als alle primitieve volken vanouds een primitieve tegenzin tegen hadden gevoeld, speelde in hun economie toch een ondergeschikte rol.’¹¹⁰ Ook bij Geyl waren het weer de Friezen, Franken en Saksen met wie de Nederlandse geschiedenis begon, maar toch vooral de Franken, want zij brachten de Nederlandse taal die de Friezen en de Saksen later overnamen en die de kern uitmaakte van de Nederlandse ‘stam’.

Met dit beeld van de drie oerstammen van Nederland brak Van Giffen. Hij toonde aan dat er sinds ongeveer 2000 voor Christus ondanks de vele binnenstromende volken ook bevolkingscontinuïteit in althans zekere delen van ons land was geweest en dat de bewoners van de kuststreken allesbehalve primitieve, armelijke boeren waren geweest. Historici waren, misschien mede onder invloed van de hun congenialere archeoloog Holwerda jr., zo ongeveer de laatsten die dit inzicht overnamen. Het was pas de Groningse hoogleraar geschiedenis Gosses in 1935 die in een lezing voor het Nederlandse Philologencongres over ‘De groote volksverhuizing’ vraagtekens plaatste bij de overgeleverde visie.¹¹¹ Hij bekritiseerde het driestammenconcept, hekelde de gewoonte van sommige archeologen om de verspreiding van cultuurobjecten meteen gelijk te stellen met de migratie van stammen en volken, en wees, op gezag van Van Giffen, op de culturele en etnische continuïteit in het nabije Drenthe. Daar waren nog dorpen ‘waar zeker gedurende meer dan vierduizend jaar aaneen een kennelijk sedentaire bevolking gevestigd geweest is.’¹¹² Van Giffen gaf de Nederlandse bevolking en zeker de noorderlingen opeens een geschiedenis die tweeduizend jaar verder in het verleden lag.

Tegelijk vormde de gewoonte om over de voorgeschiedenis in termen van stammen en volken te denken een belangrijke reden voor de populariteit van het onderzoek van Van Giffen en andere archeologen. Het cultureel nationalisme uit de negentiende eeuw, dat de essentie van de Nederlandse beschaving zocht in de schilder- en dichtkunst van de zeventiende eeuw, de Gouden Eeuw, werd in de eerste helft van de twintigste eeuw ‘verdiept’ door er een oudere etnische laag onder te schuiven. Dat gebeurde niet alleen in Nederland. De neiging om culturen met stammen te vereenzelvigen, de zogenaamde ‘etnische duiding’ van de cultuurgeschiedenis, ontleende Van Giffen aan de Duitse prehistoricus Gustaf Kossinna, die in 1911 in Keulen een geruchtmakende lezing had gehouden over ‘Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragende nationale Wissenschaft’.¹¹³ Daarin betoogde hij dat de oorsprong van de Duitse cultuur niet in de renaissance, maar in de tijd van de Germanen gezocht moest worden en dat daarom het onderzoek van de Germanen van nationale betekenis was. Zulke ideeën maakten ook in Nederland opgang. Meer en meer vestigde zich de overtuiging dat de eigen aard van de Nederlandse bevolking, dat wat een Nederlander tot een Nederlander maakte, niet in de Gouden Eeuw of in de Middeleeuwen gezocht moest worden, maar in de vroegste geschiedenis van ons volk, bij de stammen waaruit de Nederlandse bevolking was voortgekomen. Die oergeschiedenis van de Nederlandse bevolking vormde als het ware de ondergrond waarop later christendom, klassieke cultuur en handelsbetrekkingen hadden ingewerkt, maar die voor wie er opzettelijk onderzoek naar deed nog steeds te herkennen was. De geestelijke en de fysieke kenmerken van de oorspronkelijke bevolking van ons land, die naar iedereen aannam nauw met elkaar samenhangen, was langs de weg van de erfelijkheid overgedragen aan latere geslachten en was dus nog steeds

aanwezig in het eigentijdse Nederland. De gedachte dat de essentie van de Nederlandse volksaard gezocht moest worden in de stammen die oorspronkelijk ‘onze streken’ hadden bewoond (of dat nu Friezen, Franken en Saksen waren, de naamloze volken die de Friese en Groningse terpen bewoonden of de hunebedbouwers uit Drenthe) verschaft de archeologie, die de voorgeschiedenis aan het licht bracht, een geweldige relevantie. Om bijvoorbeeld iets te begrijpen van de tegenstellingen in de Nederlandse cultuur was het zaak te rade te gaan bij wat archeologen als Van Giffen te melden hadden over Nederlands vroegste verleden. Zou het niet kunnen zijn dat het verlamme meerpartijstelsel, de algehele verdeeldheid in de politiek, het gebrek aan volkseenheid en het ontbreken van gemeenschapszin – zaken waarover in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw tot vervelens toe werd geklaagd – rechtstreeks voortkwamen uit de onvolkomen versmelting van de stammen die Nederland in het begin van onze jaartelling hadden bewoond? Het is niet zo dat Van Giffen zelf deze meningen deelde. Hij nam zoals gezegd juist afstand van het Friezen-Franken-en-Saksen-concept. Maar zijn onderzoek zou nooit die aandacht en zijn conclusies nooit dat gezag hebben gekregen als men in Nederland de studie van prehistorie niet zo’n actuele betekenis had toegekend.

DE OPKOMST VAN DE SOCIALE WETENSCHAPPEN

Heeft nu, om terug te komen op de in het begin gestelde vraag, de Groningse universiteit in de jaren na de wereldoorlog de wetenschappelijke bloei van vóór de oorlog, toen zich een heuse gouden eeuw leek aan te kondigen, kunnen vasthouden? De omstandigheden waren niet gunstig: op korte periodes na (direct na de oorlog en in de tweede helft van de jaren twintig) zat de regering krap bij kas, de internationale verhoudingen, ook in de wetenschap, waren aanvankelijk verstoord en later onzeker, en zekerheden van de wetenschap stonden ter discussie; de wetenschap had haar glans, ja haar onschuld verloren en kon niet meer op onvoorwaardelijke steun rekenen. Vernieuwing moest plaatsvinden binnen de bestaande financiële en materiële kaders en dat schuurde wel eens. Wie dat allemaal verdisconteert, kan niet anders dan concluderen dat Groningen het na de oorlog nog zo gek niet deed. Over het algemeen genomen bleef de wetenschapsbeoefening op hoog peil. Dankzij tijdige investeringen konden de natuurkundigen en de scheikundigen hun laboratorium op de hoogte van de tijd houden en de medische hoogleraren zagen zelfs nog laboratoria en klinieken verrijzen waar ze voor de wereldoorlog alleen maar van hadden kunnen dromen – zie bijvoorbeeld de Oogheelkundige Kliniek of het Radiologisch Instituut. Ging het in sommige wetenschappen wat minder, zoals in de astronomie en de psychologie, elders ging het juist heel goed en verwierf Groningen een prominente positie, zoals in de archeologie. Het waren soms barre tijden voor de wetenschap, maar Groningen kon zich goed handhaven.

Die conclusie zou natuurlijk steviger gefundeerd zijn als een ruimere bespreking van Groningse wetenschap na de wereldoorlog mogelijk was geweest. Een godsdiensthistoricus als Lindeboom, een jurist als C.W. van der Pot, een internist als Polak Daniels, een wiskundige als Van der Corput, een natuurkundige als Coster, een chemicus en

kristallograaf als Jaeger en een historicus als Gosses nemen stuk voor stuk in de geschiedenis van hun discipline een eervolle plaats in. Soms werden verwachtingen niet helemaal waargemaakt. Dirk Coster kwam naar Groningen met de vers verkregen roem van de medeontdekking van een nieuw scheikundig element, hafnium (zo genoemd naar de Latijnse naam van de stad waar hij zijn ontdekking had gedaan, Kopenhagen, in het laboratorium van de grote Niels Bohr), maar in Groningen heeft hij, gehandicapt eerst door een verouderd laboratorium, later door een falende gezondheid, niets meer van vergelijkbare betekenis op zijn naam kunnen brengen. Anderzijds besefte men soms nauwelijks welke talenten men in huis had. De piepjonge (want vijftientwintigjarige) wiskundige B.L. van der Waerden, assistent van Richard Courant in Göttingen en in 1928 opvolger van Barrau, was zeer productief en maakte meteen naam door de publicatie van zijn *Moderne Algebra* in 1930, maar hij was in 1931 al weer naar Leipzig vertrokken voordat men besefte met wie men hier te maken had.¹¹⁴ Ook de betekenis van het optisch werk van Zernike, in betrekkelijke afzondering verricht in het Natuurkundig Laboratorium, zou pas later tot de goegemeente doordringen. En toch, over het algemeen was men in Groningen meer dan tevreden over het wetenschappelijk onderzoek en was er geen sprake van verval of achteruitgang. Een ruimere rondgang langs alle wetenschapsgebieden zou dus geen treuriger geschiedenis hebben opgeleverd. En universiteitsgeschiedenis is nu eenmaal geen wetenschapsgeschiedenis. Een universiteitshistoricus is geïnteresseerd in de ontwikkeling van de wetenschap in zoverre daaruit wat valt af te leiden over het geestelijk klimaat op de universiteit, over het karakter van een universiteit, over de gangbare denkbeelden over onderwijs en wetenschap en over de ideeën die men had over de richting waarin de universiteit zich zou moeten ontwikkelen. Het gaat om wat gezichtsbepalend is geweest voor de universiteit, niet om wat gezichtsbepalend is geweest voor het vakgebied (hoewel dat vaak samenvalt). En dan is het wel eens zo dat in de jaren dertig een germanist en volkskundige als J.M.N. Kapteyn, die niet eens in de Koninklijke Akademie is benoemd, belangrijker is dan een natuurkundige als Coster, die enkele malen voor de Nobelprijs voor de Natuurkunde is genomineerd.

Een belangrijke oorzaak voor het feit dat ondanks de beperkingen – financieel en materieel – de wetenschapsbeoefening in Groningen redelijk op peil bleef, is dat de vernieuwing vooral daar plaatsvond waar het goedkoop was of waar steun van buiten de universiteit kwam. Van Rhijn kreeg eindelijk een waarneemkoepel met telescoop dankzij enkele niet door de overheid gevoede fondsen, de medische faculteit kon uitbreiden mede doordat gemeente en provincie een groter aandeel in de exploitatiekosten van het ziekenhuis namen en Plessner kon naar Groningen komen en daar blijven dankzij de steun van een comité voor uitgeweken Joodse geleerden, het Universiteitsfonds, de Rockefeller Foundation en het noordelijke bedrijfsleven, dat geld stak in het grotendeels virtuele Sociologisch Instituut. Maar het duidelijkste voorbeeld is Van Giffen, die zijn opgravingen liet financieren door de provinciale musea, de Vereniging voor Terpenonderzoek en vermogende particulieren en die voor een grootschalige opgraving als in Ezinge handig gebruikmaakte van de mogelijkheid om steuntrekkende werklozen aan het werk te zetten.

Een ander opvallend verschijnsel is dat de vernieuwing vaak plaatsvond op een terrein dat nog niet helder afgebakend was, geen duidelijke institutionele bedding kende en relatief weinig kostte, namelijk dat van de sociale wetenschappen. Sociale we-

tenschappen werden in Groningen al beoefend sinds het midden van de negentiende eeuw. De juridisch hoogleraar Cornelis Star Numan was toen de eerste die staathuishoudkunde (economie, zouden wij zeggen) doceerde en de beoefening ervan leverde soms al heel mooie resultaten. Te denken valt aan de dissertatie van Samuel van Houten, de latere liberale staatsman, die in 1859 promoveerde op een *Verhandeling over de waarde*. Ook de staatswetenschap, waarin men tot 1921 kon promoveren, zouden wij als een onderdeel van de sociale wetenschappen kunnen beschouwen. En de bijzonder hoogleraar I.B. Cohen, die in 1910 belast werd met het onderwijs in het agrarisch recht, begon met een oratie onder de titel *Landbouw en sociale wetenschap*.¹¹⁵ Cohen was ook medeoprichter van Conamur, de Groningsche Studentenvereniging tot beoefening der Sociale Wetenschappen.¹¹⁶

Na de wereldoorlog werd de band tussen de rechtenfaculteit en de sociale wetenschappen niet losser. Vanuit het strafrecht ontwikkelde zich geleidelijk het nieuwe vak van de criminologie. De Groningse hoogleraar strafrecht M.P. Vrij, eind 1927 benoemd als opvolger van de jonggestorven Petrus van Heynsbergen, was er een eminent vertegenwoordiger van. Hij had in Amsterdam rechten gestudeerd, maar tegelijk zich bij S.R. Steinmetz zo in de sociologie verdiept dat hij zich ook socioloog kon noemen.¹¹⁷ Maar na 1918 was er vooral sprake van verbreding en prille institutionalisering van de sociale wetenschappen. Er kwamen nieuwe leeropdrachten en leerstoelen, zoals voor pedagogiek en de psychologie, en er verschenen aparte tijdschriften voor de sociale wetenschappen. Hoe onbepaald en amorf het terrein nog was, blijkt wel uit het tijdschrift *Mensch en Maatschappij*, dat voor het eerst in 1925 verscheen en waarvan namens Groningen de psycholoog Brugmans redactielid was. Blijkens de ondertitel was het een *Driemaandelijksch Tijdschrift voor Anthropologie, Psychologie, Erfelijkheidsleer, Eugenetiek, Prae-historie, Ethnologie, Sociographie, Sociologie, Criminologie, Ethiek en Rechtsphilosophie* – een samenraapsel waarvan sommige vakken, zoals erfelijkheidsleer, eugenetiek, (fysische) antropologie en prehistorie, tegenwoordig niet meer direct tot de sociale wetenschappen worden gerekend. Maar rond 1925 heerste een andere opinie over de grenzen van de sociale wetenschappen en omdat etnisch-rationale factoren (afstamming en erfelijkheid) een belangrijke rol speelden in het denken over maatschappelijke configuraties, hoorden de genoemde vakken er volledig bij. Vrijwel iedereen ging ervan uit dat het volkskarakter erfelijk was vastgelegd. Zo schreef de sociograaf Hofstee, die in Groningen als privatdocent aan het Sociologisch Instituut zou worden verbonden, in 1937 in zijn dissertatie over het Oldambt dat voor de sociograaf de kennis van erfelijke eigenschappen van de te onderzoeken groep van grote betekenis is: ‘Want al moge de raspsychologie nog steeds in haar kinderschoenen staan en al weten we van de *causale* samenhang tussen beide niets, dat er een verband bestaat tussen ras en psyche, wordt bewust of onbewust door iedereen aanvaard.’¹¹⁸ *Mensch en Maatschappij* was ook het orgaan van het Nederlandsch Nationaal Bureau voor Anthropologie, de in 1922 opgerichte Nederlandse tak van het Institut International d’Anthropologie et Ethnologie, dat in 1920 in Parijs in het leven was geroepen, en in de eerste jaargang schreef Van Giffen, die zelf meer natuurwetenschappelijk was georiënteerd, al een artikel ‘Over de oudste bevolkingselementen van ons land’.¹¹⁹ Dat dit geen vergissing was, een artikel van een archeoloog in een tijdschrift voor sociale wetenschappen, blijkt uit het feit dat Van Giffen een paar jaar later nog bestuurslid

Afb. 104 Een groep Duitse archeologen bezoekt de opgraving in Ezinge, rond 1933. Zie: Kooi en Van der Ploeg, *Ezinge*, 31. Foto Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie. Van Giffen kreeg veel bezoek in Ezinge. Van archeologen, maar ook van historici en antropologen. Voor de veiligheid van zijn bezoekers plaatste hij hekken. Rechts is ook een trap met railing te zien om naar de opgraving zelf af te dalen. Langs het opgravingsterrein is een pad aangelegd om bezoekers de opgraving van dichtbij te kunnen laten bekijken en in de opgraving zijn sommige palen wit gekalkt om aan te geven dat ze tot één gebouw behoren. Van Giffen deed er alles aan om zijn vele bezoekers goede uitleg te geven.

van de nieuwe Sociologische Vereeniging werd. Kennelijk werd hij niet primair als een archeoloog, maar als een historisch etnoloog beschouwd, die gezien het gangbare etnische discours iets zou kunnen vertellen over vraagstukken waar sociologen zich voor interesseerden. Overigens zag Van Giffen de vergissing wel in, want hij stapte al na een jaar uit dat bestuur.¹²⁰

Het was nog niet duidelijk hoe al die nieuwe ontwikkelingen een plaats moesten krijgen in de universiteit. Voor de handelswetenschappen was er in 1913 in Rotterdam een aparte hogeschool gekomen, in Tilburg kwam in 1927 de katholieke pendant tot stand en in Amsterdam waren die vakken in een aparte faculteit ondergebracht; ook toen al pretendeerden economen een strenge wetenschap te beoefenen, waarin strikt causale verklaringen niet werden vermengd en vertroebeld door ethische gezichtspunten. Zie bijvoorbeeld de rectorale rede van de Groningse econoom Bordewijk, 'Grensvragen van economie en ethiek', die zelfs beweerde dat het negeren van de economische wetmatigheden onvermijdelijk leidde tot welvaartsvermindering.¹²¹ Maar andere sociale wetenschappen waren nog niet zover. Het bleef daarom, ook in Groningen, bij losse initiatieven, zoals de verzelfstandiging van de pedagogiek en de psychologie, de oprichting

van het Biologisch-Archaeologisch Instituut, het onderbrengen van de volkskunde in het Germanistisch-Romanistisch Instituut en de vestiging van een Sociologisch Instituut met een bijzonder hoogleraar sociologie die vanuit het Fysiologisch Laboratorium werkte, en een privaattoecent sociografie die in dienst was van een buitenuniversitair, vooral economisch-technisch georiënteerd instituut (de NETO). Het zou nog heel wat vergen om dergelijke initiatieven op een nette, samenhangende wijze in het verband van de universiteit onder te brengen.

15 POGINGEN TOT ACADEMISCHE GEMEENSCHAP

Op 26 maart 1918 kreeg rector magnificus Simon van der Aa bezoek van een Friese student, die hem iets kwam brengen. De student had de vorige dag in de krant iets gelezen over de aanbidding van het eerste kievietsei aan de commissaris der Koningin in Friesland en was met het krieken van de dag naar de Peizermeden en het Roderveld gegaan om ook zo'n kievietsei te zoeken. En nu kwam hij de rector, voor hem de vertegenwoordiger van de koningin, zijn 'jachtbuit' overhandigen. Simon van der Aa was wat verbaasd, maar nam het ei toch graag in ontvangst. Hij beschouwde deze geste maar, zo zei hij later in zijn jaarverslag, 'als uiting van de hoogst gelukkig verstandhouding aan de [Groningse] universiteit'.¹

Ook bij andere gelegenheden bleek dat het wel goed zat met de onderlinge verhoudingen aan de Groningse universiteit. Op 19 maart 1919 hield de tien jaar daarvoor opgerichte Vereniging van Academische Beambten in Groningen een zeer geslaagd lustrumfeest, waarbij ook rector magnificus Van Bemmelen en de secretaris van het college van curatoren Ten Bruggen Cate waren uitgenodigd. De rector zag toen met eigen ogen dat er onder het academisch personeel een opgewekte, eendrachtige en welgezinde geest heerste en dat secretaris Ten Bruggen Cate bijzonder populair was onder de beambten, 'wier belangen hij zoo uitstekend en onvermoeid behartigt'.²

Als we Simon van der Aa en Van Bemmelen mogen geloven, kende Groningen rond 1920 een hechte academische gemeenschap en bestond er volmaakte harmonie tussen docenten, bestuurders, studenten en personeel. Maar zo zat het toch niet. Zeker, net als in andere universiteiten was er in Groningen in de jaren twintig en dertig van de twintigste een diep verlangen naar grotere eenheid en naar meer saamhorigheid, kortom naar meer 'gemeenschap' (de kracht van diversiteit was nog onbekend). De middelpuntvliedende krachten van de moderne maatschappij moesten in bedwang gehouden worden door meer nadruk te leggen op wat de academieburgers verbond dan op wat hen scheidde. Maar helaas werd dat eenheidsstreven niet altijd met succes bekroond.

Maar eerst: wie behoorden er eigenlijk tot de academische gemeenschap?

DE GRENZEN VAN DE ACADEMISCHE GEMEENSCHAP

De hoogleraren beschouwden zich als de kern van de universiteit: zij waren het blijvende element, terwijl de studenten meer passanten waren. Zij die een laboratorium leidden, waren daar de 'patron' van een groep voortdurend wisselende assistenten, bedienden en studenten en als zij een jubileum hadden te vieren, verschenen er speciale

nummers van tijdschriften die geheel aan hun werk gewijd waren.³ Hún beeld van de universiteit was dan ook hét beeld van de universiteit. Maar hoe zagen de hoogleraren de universiteit, hun positie daarin en de veranderingen die zich daarin voordeden?

Groningen bleef in de jaren na de wereldoorlog, ook in de ogen van de hoogleraren, een kleine universiteit. Het aantal studenten mocht dan sterk toenemen en zelfs ruim boven de duizend uitkomen, voor de hoogleraren leek er in wezen niet veel te veranderen; hun aantal nam veel minder sterk toe. De hoogleraren zagen de snelle groei van de studentenbevolking niet als het onvermijdelijke gevolg van de toenemende vraag in de maatschappij naar wetenschappelijke kennis en kunde, maar eerder als een ongelukkig en hopelijk tijdelijk resultaat van een al te ruim toelatings- en ondersteuningsbeleid van de regering. In de jaren 1917-1918 had Den Haag misschien toch iets te snel toegegeven aan de drang tot democratisering, met als resultaat dat er veel 'onwaardige', voor hoger onderwijs ongeschikte studenten naar de universiteit kwamen.

Groningse hoogleraren legden ook graag de nadruk op de voordelen van een kleine universiteit. Toen rector magnificus Gosses in 1929 meldde dat het aantal studenten in de voorgaande tien jaren met 50 procent was gestegen, van 713 in 1919 tot 1100 op dat moment, voegde hij er onmiddellijk aan toe dat de voordelen van een kleine instelling behouden waren: 'samenhang in het corps der doceerenden, de mogelijkheid van verkeer tusschen studenten van verschillende soort en richting, en de aanraking tusschen hoogleraren en studenten, die in een wetenschappelijk grootbedrijf verloren gaat'.⁴ Hij erkende dat collega's in de medische en in natuurwetenschappelijke faculteiten moeite hadden om dat allemaal in stand te houden. 'De groeiende instituten, de nog sneller groeiende administratieve voorschriften eischen voortdurend meer tijd, en de meesten torsen een steeds toenemende last van examens en tentamens.'⁵ Maar over het algemeen vond Gosses dat de kleinschaligheid van de Groningse universiteit nog altijd een van haar aantrekkelijke kanten was.

Voor die stelling was ook enig empirisch bewijs. Zo is het een feit dat tegenover de vele hoogleraren die na verloop van tijd Groningen verlieten om hoogleraar te worden in Leiden, Utrecht of Amsterdam, ook heel wat collega's stonden, en onder hen niet de minsten, die zulke aanbiedingen afsloegen en in Groningen bleven. Natuurlijk, sommigen sloegen het ene aanbod af en namen het andere aan. De buitengewoon hoogleraar plantenfysiologie Weevers had in 1923 geen trek om naar Wageningen te gaan, maar ging het jaar daarop alsnog naar Amsterdam, waar hij gewoon hoogleraar kon worden, en de hebraïst Böhl bleef in 1920 in Groningen, om in 1926 alsnog voor een aanbod uit Leiden te zwichten. Maar de lijst is lang van diegenen die keer op keer zeer aantrekkelijke aanbiedingen van elders afwezen: de filosoof Heymans, de latinist Van Wageningen, de jurist Van der Pot, de chemicus Jaeger, de jurist Vrij en de theologen Lindeboom en Van der Leeuw, om er een paar te noemen. Soms horen we ook waarom ze in Groningen wilden blijven. In 1934 kon de econoom Bordewijk in Utrecht C.A. Verrijn Stuart opvolgen (die hij al in 1918 in Groningen had opgevolgd). Dit leek aantrekkelijk: in Utrecht waren meer studenten, zodat het onderwijs meer impact zou kunnen hebben, en ook de ligging van Utrecht in het centrum van het land was een voordeel. Het contact met vakgenoten zou er makkelijker door worden en de nabijheid van het economisch zwaartepunt van het land telde ook mee. Toch bleef Bordewijk in Groningen. De hoogleraar, die dat jaar toevallig rector magnificus was, gaf in zijn

overzicht van de lotgevallen van de universiteit over het jaar 1933-1934 zelf de reden waarom hij het aantrekkelijker had gevonden in Groningen te blijven. 'Die aantrekkelijkheid ligt inzonderheid op het terrein van de studie en de gelegenheid tot concentratie, welke, althans voor sommige faculteiten, hier meer dan aan een grotere academie wordt gevonden.'⁶ Datzelfde, zei Bordewijk erbij, gold voor Van der Leeuw, die in met 1934 hoogleraar in Amsterdam had kunnen worden, maar ook voor de eer bedankte.

Vijf jaar later stond Van der Leeuw weer bovenaan een voordracht, dit keer voor de opvolging van de godsdienstwetenschapper H.Th. Obbink in Utrecht. De minister stond al klaar om Van der Leeuw te benoemen en vanuit Utrecht oefenden vrienden grote druk op hem uit om de benoeming te aanvaarden. Zijn collega Maarten van Rhijn, hoogleraar in Utrecht, zoon van de vroegere nieuwtestamenticus in Groningen C.H. van Rhijn en broer van de astronoom P.J. van Rhijn, schreef hem in maart 1939:

Natuurlijk brengt het een zee van onrust in je leven. [...] Je hebt in Groningen een prachtige positie en je bent er geheel ingegroeid. Er is inderdaad veel te zeggen voor een blijven in Groningen. Maar aan de andere kant moet je niet vergeten hoeveel er ook in Utrecht voor in de plaats komt. Ik ben zelf een Groninger en weet best wat Groningen aanbiedt en wat het mist. Hier heb je wat minder tijd om te studeren. [...] Ook is de stad zelf minder energiek en karakteristiek dan Groningen. Maar er staat tegenover dat je hier veel meer midden in het hart van het leven in Nederland zit en dat je hier een veel grotere invloed op de gang van zaken kunt uitoefenen. [...] Stellig heb je minder tijd dan in Groningen, maar jij hebt al twintig jaar gedoceerd en kunt alles wat er aan vrije tijd overblijft, aan publicatie geven! Bovendien is het wel eens goed voor een mens om midden in zijn leven te veranderen.⁷

Met dat laatste had Van Rhijn misschien gelijk, maar al zijn andere argumenten hadden alleen maar betekenis voor iemand die in zijn hart helemaal geen hoogleraar of geleerde wilde zijn en liever ergens in de maatschappij aan de touwtjes wilde trekken en belangrijk gevonden wilde worden. Van der Leeuw bleek er ongevoelig voor en bleef in Groningen. Het voordeel van Groningen was juist dat er verhoudingsgewijs weinig studenten waren en dat er dus tijd overbleef voor studie en publicaties – en voor het lezen van detectives, waar Van der Leeuw ook verzot op was.⁸

Elke keer als bekend werd dat een hoogleraar een aanbieding van elders had afgeslagen (niet altijd werd dat bekend), oogstte de betrokkene dankbetuigingen van curatoren en collega's. Omgekeerd betreurden de collega's (en de studenten) het meestal als een van hen wel op zo'n aanbod was ingegaan.⁹ Toen er in 1924 weer eens drie hoogleraren waren vertrokken (de anglist Kern, de plantkundige Weevers en de jurist J.Chr. van Oven), verklaarde rector magnificus Aalders nadrukkelijk het regelmatige vertrek van hoogleraren wel te betreuren, maar ook weer geen 'ramp' te vinden. Hij zag er een bewijs in dat de regering een goede kijk had op de kwaliteiten van de Groningse hoogleraren, een punt dat juist in die dagen door een kritisch stuk van Huizinga in *De Gids* ter discussie was gesteld. Ook was het feit dat hoogleraren uit Groningen elders begerd werden, een bewijs voor 'de gunstige werking van Groningen als milieu van wetenschappelijke ontwikkeling'.¹⁰ Toen in 1928 naar aanleiding van nieuwe overplaatsingen een Kamerlid aan de minister vragen stelde over de wenselijkheid daarvan, vond rector magnificus Lindeboom dat eigenlijk overbodig. Natuurlijk vonden de Groningers die mutaties onprettig en teleurstellend, maar niet onrustbarend, overtuigd als

ze waren dat de oorzaak ervan niet was te zoeken in enigerlei euvel of wantoestand in Groningen. ‘Hier is geen schijn of schaduw van een schuldvraag – geen “grand mal”, en dus ook geen “grand remède”.’ Dat Groningen wat ver van het centrum ligt, hoewel niet eens zo héél ver, is nu eenmaal niet te verhelpen. Natuurlijk zou het goed zijn als Groningen zijn vierde postbestelling terugkreeg en als de regering Groningen, de derde koopstad van het land en een centrum van wetenschap en cultuur, niet langer zou achterstellen ‘bij bijna elke vaderlandsche negorij’, maar verder moest men het maar nemen zoals het was.¹¹

Toen twee jaar later een Kamerlid, ‘met meer ijver dan verstand’, opnieuw aandrang op bescherming van Groningen, reageerde fungerend rector magnificus Aalders toch iets anders. Voor een verbod voelde hij net zomin als Lindeboom. ‘Ook een hoogleeraar wordt niet gaarne opgeborgen.’ Maar de toestand waarin ‘elke Universiteit grijpt wat zij kan, zonder aan de belangen van haar zusters te denken’ was ook onwenselijk:

Zou het niet eens tijd worden, dat de Minister eene organisatie voorbereidde, waarbij ter zake de bezetting van leerstoelen, m.n. door verplaatsing, geregeld overleg plaats vond tuschen het ministerie en de vertegenwoordigers der Universiteiten, laat het zijn de president-curatoren, de rectoren en de voorzitters der faculteiten? [...] Er is inzake overplaatsingen in de laatste jaren te veel gebeurd dan dat er niet verandering zou moeten komen. Niet in den zin van stopzetten, maar in dien van onderling overleg. Als er één Universiteit is, die hierbij belang heeft, dan wel de onze.¹²

Hoe hij dat voor zich zag, met de ingewikkelde verhoudingen tussen de rijksuniversiteiten, de Universiteit van Amsterdam en de bijzondere universiteiten, zei Aalders er niet bij.

Met het vermeende isolement in Groningen viel het trouwens reuze mee. Wie in zijn vak iets voorstelde, kwam bijvoorbeeld in aanmerking voor het lidmaatschap van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen (sinds 1938 de Koninklijke *Nederlandsche* Akademie van Wetenschappen geheten). De lijst van Groningse hoogleraren die tussen 1914 en 1940 zijn benoemd (zie tabel 15) leest als een lijst van de belangrijkste Groningse geleerden uit die periode. Interessant is het overigens om te zien dat op de lijst de fysicus Zernike ontbreekt; die zou pas in 1946 lid worden van de Akademie.

Het professionele en sociale leven van de hoogleraren veranderde na de wereldoorlog niet veel. Het waren dezelfde rituelen en gebruiken die het leven van een hoogleeraar beheersten als voor de oorlog: de oratie, de colleges, de tentamens, thuis dan wel op de universiteit of in het laboratorium, de examens in het Academiegebouw, de promoties, maar ook de deelname aan uiteenlopende wetenschappelijke en culturele gezelschappen, de viering van het vijfentwintigjarig ambtsjubileum, de maandelijks professorenkrans, voor een enkeling het secretariaat van de senaat en het rectoraat, de afscheidsrede. Een hoogleraar had nog altijd veel aanzien in de stad Groningen. Van de hoogleraar geschiedenis Gosses wordt verteld dat als hij zich met stijve boord en geklede jas op de fiets naar college begaf, een rijzige gestalte op een hoge fiets, waardig, maar verstrooid, denkend aan het college dat hij zou geven, dat hij dan geheel vertrouwd op de dienstdoende agenten die hem, ‘de Sik’, al van verre zagen aankomen en veilig door de straten loodsten.¹³ Een enkeling liet zich nog steeds verkiezen als lid van de gemeenteraad. Cohen werd zelfs even wethouder en trad af als hoogleraar toen hij in 1935

TABEL 15 GRONINGSE LEDEN VAN DE KONINKLIJKE (NEDERLANDSCHE) AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, IN DE PERIODE 1914-1940

In 1914 waren de volgende Groningse hoogleraren lid van de Akademie, met jaar van benoeming		
B. Sijmons	(LET)	1885
J.C. Kapteyn	(W&N)	1888
J.W. Moll	(W&N)	1889
A. Kluyver	(LET)	1892
J.W. van Wijhe	(MED)	1893
H.J. Hamburger	(W&N)	1896
H. Haga	(W&N)	1896
G. Heymans	(LET)	1900
J.J. Salverda de Grave	(LET)	1910 [vertrok in 1920 naar Leiden]
J.H. Kern	(LET)	1913 [vertrok in 1924 naar Leiden]
Benoemd als lid van de Akademie voor de benoeming tot hoogleraar in Groningen		
J.C. Schoutte	(W&N)	1912 [hoogleraar in 1917]
Benoemd als lid van de Akademie na 1914		
E.D. Wiersma	(W&N)	1915
J.F. van Bemmelen	(W&N)	1915*
F.M. Jaeger	(W&N)	1915
J. van Wageningen	(LET)	1916
I. H. Gosses	(LET)	1922
W.J. de Haas	(W&N)	1922 [vertrok in 1924 naar Leiden]
F.M.Th. [de Liagre] Böhl	(THE)	1924 [vertrok in 1927 naar Leiden]
J.G. van der Corput	(W&N)	1929
W.J. Aalders	(THE)	1930
M.W. Woerdeman	(MED)	1930 [vertrok in 1931 naar Amsterdam]
A.E. van Giffen	(W&N/LET)	1932**
D. Coster	(W&N)	1934
G. van der Leeuw	(THE)	1936
H.M. de Burlet	(MED)	1936
C.W. van der Pot	(JUR)	1937
J. Lindeboom	(THE)	1938
W.H. Arisz	(W&N)	1940

* Van Bemmelen was al van 1892 tot 1896 correspondent van de Afdeling Natuurkunde van de Akademie geweest.

** Van Giffen werd pas in 1939 hoogleraar.

lid van Gedeputeerde Staten van Groningen werd. Verder bleef de senaat een echt mannenbolwerk. Jantine Tammes werd weliswaar in 1919 buitengewoon hoogleraar variabiliteit en erfelijkheidsleer, maar meer vrouwen drongen niet door tot de hoogste academische rangen. Toen zij in januari 1937 met emeritaat ging, werd zij opgevolgd door een man (M.J. Sirks) en zat er weer geen enkele vrouw in de senaat. Elisabeth Neurdenburg, die in 1918 tot lector kunstgeschiedenis was benoemd, zou dertig jaar moeten wachten tot ook zij buitengewoon hoogleraar werd. Gezien vanuit het gender-perspectief zat de Groningse universiteit na 1920 op slot.

Wie behoorden nog meer tot de academische gemeenschap, behalve de hoogleraren, de lectoren en de andere docenten? Om te beginnen natuurlijk de emeriti, zeker als zij in de stad bleven wonen. Toen de vroegere hoogleraar dierkunde Van Ankum in november 1932 herdacht dat hij zestig jaar eerder hoogleraar was geworden, verklaarde rector magnificus Van Goudoever nadrukkelijk: 'Tot zijne Universiteit of Universiteiten blijft men zijn leven lang in meer of mindere mate behoren.'¹⁴ Voor Van Ankum gold dat die band niet zo hecht was, maar voor andere emeriti lag dat anders. De blind geworden hoogleraar plantkunde Moll liet zich nog jarenlang door zijn secretaresse naar het Botanisch Laboratorium brengen en ook de anatoom Van Wijhe behield na zijn emeritaat een eigen werkkamer op het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium. Een geval apart was de theoloog H.U. Meyboom, die heel regelmatig in het *Jaarboek* van de universiteit wordt genoemd. Tot op hoge leeftijd bleef hij wetenschappelijk in touw en bleef hij academische plechtigheden bezoeken. Sowieso was hij tot op hoge leeftijd actief. Hij was een verwoed schaatser, die zich daarbij niet door zijn leeftijd liet weerhouden. Hij was ook (waarschijnlijk) de eerste Groningse hoogleraar die een vliegreis maakte. Na een preekbeurt in de Nederlandse Kerk in Londen liet Meyboom zich in 1920 per vliegtuig naar het vaderland terugbrengen. Hij toonde daarmee volgens zijn collega Klein aan dat hij over een voor zijn leeftijd ongekend aanpassingsvermogen beschikte, 'dat hem in staat stelt zoowel op het gladde ijs als in de ijle luchten zich volkomen thuis te gevoelen'.¹⁵

Naast de hoogleraren maakten natuurlijk de studenten deel uit van de academische gemeenschap, inclusief degenen die in Groningen waren gepromoveerd. Wie vijftig of zestig jaar doctor was, kreeg stevast de felicitaties van de universiteit. Oud-studenten stonden evenwel buiten de academische gemeenschap; als zij lid van *Vindicat* of *Magna Pete* waren geweest, bleven zij als reünist nog wel enigszins betrokken bij 'hun' universiteit, maar met oud-studenten onderhield de universiteit in principe geen banden. Wel werden inmiddels de leden van het niet-wetenschappelijk personeel tot de academische gemeenschap gerekend, als we tenminste mogen afgaan op het feit dat ook hun onderscheidingen en jubilea en soms afscheid in de annalen van de universiteit werden vermeld. Trouwe hulpkrachten als pedellen en instrumentmakers komen zo met enige regelmaat in de jaarboeken voor, maar ook de schoonmaaksters konden op erkenning rekenen. In februari 1929 overleed de schoonmaakster van het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium, mej. A. Wuyster, en bij haar uitvaart getuigde haar vroegere chef, de emeritus hoogleraar anatomie Van Wijhe, van ieders dankbaarheid. Zij had haar werk verricht 'buiten den kring van licht, waarbinnen verdiensten algemeen in het oog vallen, maar vlijtig en trouw'.¹⁶

Een nieuw element in de academische gemeenschap vormden de echtgenotes van de hoogleraren, de professorendames.¹⁷ Zij speelden altijd al een rol in het academisch

leven. Na de benoeming van een nieuwe hoogleraar was het nog altijd gebruikelijk dat zittende hoogleraren met hun echtgenotes, 'die ook hun volle aandeel hebben in de gezelligheid', aldus de hoogleraar geschiedenis Gosses, een bezoek brachten aan de nieuwkomer. Gosses, zelf overigens niet bepaald het toonbeeld van gezelligheid, vond dat 'iets vormelijks en ledigs hebben', maar hij onderwierp zich er wel aan.¹⁸ Na de wereldoorlog gingen de vrouwen van de hoogleraren zich voor het eerst ook als groep manifesteren. Volgens een van de verhalen over het ontstaan van het georganiseerd verband van de professorendames, 'de Krans', begon het tijdens het lustrumfeest in 1914. De dames waren toen behulpzaam geweest bij het ontvangen en bezighouden van de buitenlandse gasten, van wie sommigen met hún echtgenoten waren gekomen. In de jaren daarvoor waren zij al aan de zijde van hun echtgenoot aanwezig geweest bij officiële academische bijeenkomsten, zoals de rectoraatswisseling in september. Ook was in 1913, toen het Internationale Fysiologische Congres in Groningen plaatsvond, op hen een beroep gedaan om buitenlandse deelnemers te huisvesten (het hotelwezen in de stad Groningen was niet berekend op zo veel buitenlandse gasten). Echtgenotes van hoogleraren uit alle faculteiten behalve de juridische droegen zo hun steentje bij aan het welslagen van dat congres. Maar in 1914 werden de dames ook als groep behandeld. Voor de officiële feestmaaltijd in Sociëteit De Harmonie waren zij niet uitgenodigd, maar hun werd in Huize Sissingh aan de Grote Markt een minder officiële maaltijd aangeboden en na afloop verenigden zij zich met hun echtgenoten en de gasten in Cinema Palace, een luxe bioscoop aan de Grote Markt, voor de receptie. Het lijkt niet belangrijk, maar terecht schrijft Dorien Daling, die de geschiedenis van de Krans van Professorendames te boek stelde, dat in 1914 de 'functie' van hoogleraarsvrouw werd geboren. Het ging voortaan niet alleen maar om een ondersteunende rol aan het thuisfront. 'Publiekelijk, bij academische plechtigheden, verschenen de dames niet meer alleen aan de zijde van hun heren.'¹⁹ In de jaren na het lustrum zijn de dames op informele wijze bij elkaar blijven komen, maar sporen in de archieven of de annalen van de universiteit heeft dat nauwelijks opgeleverd. Wel vermeldde rector magnificus Bordewijk in 1934 dat tijdens de viering van het zevende lustrum van de vrouwelijke studentenvereniging Magna Pete op 3 november 1933 de dames van de hoogleraren en lectoren samen met de damesdocenten de jubilerende vereniging een vaandel hadden aangeboden, dat was voorzien van het net aangenomen wapen van Magna Pete. Maar dat vaandel was dan ook geborduurd door de echtgenote van de rector, mevr. A.C. Bordewijk-Roepman, die waarschijnlijk *qualitate qua* voorzitter was van de dameskrans.²⁰

Een verandering van wat meer importantie in het academisch leven in Groningen was dat in de jaren na de oorlog aan de universiteit heel duidelijk te merken was dat Nederland een christelijke natie was, waarin de toon niet meer werd aangegeven, niet altijd tenminste, door de liberalen. In de late negentiende eeuw speelde religie in het openbare leven van de universiteit geen rol meer. De academiepreken, elke zondag gehouden met een van de hoogleraren theologie als voorganger, waren na 1876 verdwenen. Kerk en staat waren voortaan strikt gescheiden. Maar rond de eeuwwisseling veranderde dat. Er werd niet meer zo strak aan vastgehouden dat binnen de muren van de academie elke uiting van godsdienstige gezindheid vermeden moest worden. Ook in de studentenwereld lieten de studenten met een sterke religieuze overtuiging vanaf die

tijd van zich horen, bijvoorbeeld door de oprichting van aparte verenigingen als Albertus Magnus, VERA en de NCSV (en sinds 1917 de VCSB). Vanaf 1911 werden, op initiatief van deze verenigingen, zelfs weer academiepreken gehouden. Nu niet meer in de Martinikerk, maar in een van de lokalen in het Academiegebouw. Een van de hoogleraren of een plaatselijke predikant ging hier voor. Deze bijeenkomsten vonden om de veertien dagen plaats, op zondagavond, en ze werden voorbereid door een groepje studenten uit de organiserende christelijke verenigingen. Ze waren alleen toegankelijk voor leden van de academische gemeenschap (studenten en docenten, met hun dames). Enig protest lokte deze godsdienstoefeningen wel uit, maar rector magnificus Nijhoff vond in 1912 'dat de geesteshouding die uit dezen daad der studenten spreekt, sympathie en, als teken des tijds, aantekening verdient'.²¹

Na de oorlog gingen deze academiepreken gewoon door. Ze waren toen nadrukkelijk bedoeld voor die studenten die enigszins los van de kerk waren komen te staan en die niet (meer) naar de reguliere kerkdiensten op zondagochtend gingen. Om en om gingen een rechtzinnige en een vrijzinnige predikant voor, al liet men dat schema graag even schieten toen in april 1921 de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, ds. De Visser, voor een werkbezoek in Groningen was en bereid was in de academiepreek voor te gaan.²² Daarnaast kwam in de jaren twintig nog een tweede min of meer kerkelijk instituut tot stand, de inwijding van het nieuwe academische jaar. Op maandag 5 oktober 1925, 's avonds om acht uur, vond op initiatief van een groep hoogleraren en studenten in de Lutherse Kerk in de Haddingestraat een 'inwijdingsuur' plaats, geleid door de hoogleraar theologie Aalders. Hoewel die inwijding daarna niet elk jaar in het Jaarboek van de universiteit wordt vermeld (de eerstvolgende vermelding is uit 1929, toen de kerkhistoricus Lindeboom voorging), blijkt zij al gauw een traditie te zijn geworden. Terwijl de academiepreken een wat kwijnend bestaan leidden (in 1925 was er sprake van het staken ervan omdat er eigenlijk alleen maar studenten kwamen die toch al heel kerkelijk waren en op zondagochtend al naar een dienst waren geweest), werd de godsdienstige inwijding van het academiejaar steeds goed bezocht. Soms waren er ook curatoren aanwezig.²³ Kennelijk achtten zij dit verenigbaar met hun positie als bestuurders van een neutrale rijksuniversiteit.

Of misschien moet men zeggen: neutraliteit betekende voor hen niet meer het zich onthouden van kerkelijke en religieuze uitingen, maar het ruimte geven aan elke religieuze uiting, zonder een bepaalde groep te bevorrechten. Want het oprukken van het kerkelijke element in het academisch leven ging gepaard met een prille oecumene, het door katholieken en protestanten over en weer respecteren van elkaars geloofsovertuiging. Daarom zag rector magnificus Rochat er in het najaar van 1936 geen been in zag om aanwezig te zijn bij de feestelijke herdenking van het honderdjarig bestaan van de katholieke Sint-Maartensparochie in de Broerkerk (de oude Academiekerk, in 1836 door koning Willem I aan de rooms-katholieke gemeente in Groningen overgedragen). 'Het is een gelukkig verschijnsel,' zei hij daarover later, 'dat men zonder naar een van beide kanten ergernis te geven, volgens Groninger spraakgebruik mag zeggen, dat de Academie staat in de Broerestraat, maar even goed dat de Broerkerk staat op het Academieplein'.²⁴ Maar wee degene die de ontluikende oecumene verstoorde door te beweren dat geloof niets anders is dan bijgeloof en dat de enige redelijke opstelling die van de vrijdenker is, die alle godsgeloof verwerpt. Toen in 1928 de opvolging van Heymans

aan de orde was en Leo Polak, de vrijdenker, door de faculteit Letteren en Wijsbegeerte als hoogleraar filosofie werd voorgedragen, hebben de Groningse theologen hun uiterste best gedaan om dat te voorkomen door een geestverwant naar voren te schuiven, de christenpersonalist Kohnstamm. De katholieke minister van Onderwijs Waszink was hun goedgezind en Kohnstamm zou zijn benoemd als hij niet op tijd door had gekregen in welk wespennest hij zich zou steken als hij de benoeming zou aanvaarden.²⁵ Polak werd vervolgens benoemd, maar in de jaren daarna kreeg deze nog regelmatig te stellen met iemand als Van der Leeuw, die hem zijn antigodsdienstige opstelling kwalijk nam.

De hoogleraren theologie gingen zich in deze jaren ook actiever bemoeien met de studentenverenigingen op religieuze grondslag, in het bijzonder de orthodoxe NCSV en de vrijzinnige VCSB. Zij leidden bij die verenigingen kringen of gespreksgroepen, Van der Leeuw en Aalders bij de NCSV, Lindeboom bij de VCSB. Hun optreden als hoogleraar aan een officieel niet-kerkelijke faculteit liep naadloos over in hun optreden als Nederlands-hervormd predikant en geestelijk voorman van de studenten. Iemand als Van der Leeuw meende zelfs dat hij zijn vak, de studie van andere godsdiensten, in heden en verleden, alleen maar goed kon beoefenen omdat hij zelf ook gelovig was. Onderzoekers die zelf niet gelovig zijn, kunnen, zo betoogde hij, niet invoelen wat een ander geloof voor de aanhangers ervan betekent. Dit is een wat vreemd standpunt, alsof kunstgeschiedenis alleen door kunstenaars en politieke geschiedenis alleen door politici beoefend kan worden. Maar in de jaren dertig was dit een volkomen normale kijk op de wetenschap geworden, zoals ook iedereen het in Nederland normaal begon te vinden dat Van der Leeuw in 1935 als rector magnificus van de Groningse universiteit in een betoog over 'De zin der geschiedenis' aan het eind kon beweren dat het antwoord op de vraag wat de zin van de geschiedenis is, enkel in de Bijbel gevonden kon worden. 'De zin der geschiedenis, dien wij niet kennen, niet verstaan, maar gelooven – dat is Christus.'²⁶ In de jaren dertig waren het niet meer de liberalen die de toon aangaven in de academische gemeenschap, maar de belijdende christenen.

BUYTENDIJK OVER HET FLUIDUM GRONINGENSIS

Een paar maanden na zijn aankomst in Groningen (januari 1925) gaf Buytendijk zijn vriend Plessner, toen nog in Keulen, zijn eerste indrukken van zijn nieuwe woonplaats:

Eigenlijk is het hier heel amusant. Men is hier geen minuut alleen en omdat ik een gezelligheidsdier ben, zoals alle antropoïden, is dit kleinstedelijk samenzijn in de noordelijke steppe beter voor het gemoed dan het isolement in de grote stad. Op straat, in de tram wordt men aangesproken, of tenminste in goede verstandhouding gegroet, aangezien, toegeknikt, terwijl overal *iedere* beweging onder controle staat, zodat men eigenlijk het gevoel heeft, dat men zijn ledematen niet *alleen* beweegt, maar een fluidum groningensis, de entelechie van deze reuzeamoebe ook

spookt in ons eigen lichaam rond. In iedere winkel kent men mij of mijn voorganger of zijn vrouw of het huis, of het blijkt, dat wij dezelfde kleermaker hebben. In elk geval bestaat een dergelijke verhouding, dat iedere afstand [Distanziering] zelfs die van koper en verkoper, ik zou in het algemeen willen zeggen van oorzaak en uitwerking, hier wordt opgeheven en daardoor wordt de tijd leeg, gaat snel voorbij; er verandert niets, want alles is alles en blijft het.

De afzonderlijke momenten zijn bijzaak en worden alleen nu en dan opgemerkt, zoals het getik van een klok; zij schijnen dan ook buiten mij om te verstrijken, mechanisch, bijna belachelijk of minstens amusant. Maar de verhoudingen zijn werkelijk en houden niet op te bestaan. Men moet evenwel eraan gewend raken. Wij ontvingen tweeënegentig maal bezoek en zegden tweeënegentig maal hetzelfde zonder ons te vervelen, alleen omdat wij het telkens tegen anderen moesten zeggen. Niet door een of andere oorzaak, begrijp mij goed, bijvoorbeeld om maar iets te zeggen te hebben, maar wat wij zegden, lag al sedert eeuwen gereed.

Mijn vrouw (en ik ook een beetje) zouden zo nu en dan iets willen doen, bijvoorbeeld een bom gooien, of tenminste iets zeggen. Ook dacht ik erover Grünbaum een lezing te laten houden.²⁷

Het psychisch monisme van Heymans is de juiste theorie voor deze wereld, want hier bestaat alleen het psychische, alleen het subject, geen invloed van stof en geest, subject en object, gebeuren en achtergrond, geen coulissen en toneelspelers. De koeien verkopen de boeren, de wetenschap helpt de professoren vooruit. Het is zeer amusant. De mensen zien er hetzelfde uit, als tweelingen; als kippeneieren, verschillen bestaan alleen in grootte en kleur. Het monistisch ideaal is hier gerealiseerd. Tijd, ruimte, verandering zijn irreëel.²⁸

Aldus de net uit het grote, bruisende Amsterdam naar het kleine, gelijkmatige Groningen verhuisde Buytendijk.

REORGANISATIE VAN HET STUDENTENLEVEN

In de studentenwereld gaf nog steeds het Groningse studentencorps Vindicat atque Polit de toon aan. In de jaren voor de wereldoorlog had het zijn oude zelfvertrouwen herwonnen en tijdens de lustrumfeesten van 1914 had het weer als vanouds de hoofdrol gespeeld. Natuurlijk gebeurde er ook veel buiten Vindicat om en er waren tal van andere verenigingen waarin studenten een thuis konden vinden, maar Vindicat (samen met Magna Pete) vertegenwoordigde nog net als in de negentiende eeuw de meerderheid van de studenten in Groningen. Vindicat was bovendien niet alleen de grootste vereniging, maar ook de luidruchtigste. Wim Hofman, die als jongen in de Schildersbuurt woonde en later zelf prominent lid van Vindicat werd, herinnerde zich hoe de corpsleden het straatbeeld overheersten:

Een wintermiddag, lawaai op straat, paarden en wagens, een optocht, studenten, een serenade bij Prof. Kern op het H.W. Mesdagplein. [...] Een eindeloze reeks van rijtuigen ratelt in

die jaren door mijn geheugen, opgewekt hoeftgeklep haalde ons honderden malen uit spel of slaap of werk. Open rijtuigen, senaatsrijtuigen, jan pleziers, transportwagens met kartonnen bovenbouw, serenades, fakkels, vuurwerken, rok, jacquet, vaak 's avonds als de lantaarnopstekers de gaskousjes al lang hadden aangestoken. Scherven van bierglazen in de goot, schorre liederen en plechtige gezangen met verglaasde blik, senatoren licht zwaaiend staande in wankel calèches. [...] En buiten de direct waarneembare festiviteiten het drukke leven van alle dag, jaarliederen op alle vier en twintig uren in de straat weerklinkend, rijen slordig neergeworpen fietsen voor vervelozes ploeterrijen, een buurmeisje naarstiglijk bezocht door een student die men reeds als rector had leren herkennen en eerbiedigen, nu en dan een naam bij een gezicht dat men reeds jaren kende, gezichten die reeds na enige jaren tot 'eeuwige student' werden.²⁹

Maar de jonge Hofman hoorde ook de verhalen die in de burgerij over Vindicat werden verteld, over alles wat daar loos was:

Duistere zaken worden er over Mutua Fides verteld, flarden van op rijm gezette schandverhalen, aan zijn intern corpsblad [de *Vindicater*] ontleend, dringen door. De groentijd wordt een ambivalent begrip, een geheimzinnige en toch lokkende tocht, waar slechts de sterksten en de besten doorheen komen, fluistert men; drinkdwang, bierdoop, de gruwelijke aanblik van een groentje wien stroop over de kortgeknipte schedel sliert, een triest samengeklonterd groepje fietsers, onder ruige leiding, de kleppet achterste voren, hoestend en zwijgend door de Heerestraat gejaagd, schuwe kruiperige groeten tegen ouderejaars, geruchten en feiten, ja feiten, waar men als stadje steeds van hoort...³⁰

Maar niemand die erover dacht het corps daarover ter verantwoording te roepen.

De kracht van het corps lag in de traditie. 'De vaste instellingen van Wet en Mos,' schreef de voorzitter van de almanakcommissie in de *Groningsche Studentenalmanak voor 1915*, L.A. Ries, 'vormen de bedding, waardoor het water (de leden) vloeit om uit te stroomen in die groote zee, die maatschappij heet.'³¹ Die bedding blijft hetzelfde of verandert slechts gering. Het is elk jaar weer de opeenvolging van de Kermesse d'Hiver (biljarddagen), aanbieding van de almanak, dies met optocht van eerstejaars en corpsvergadering, uitvoeringen van Bragi en Neemt Ons (bal na), leeszaalverloting, de nederlagen van Aegir op de Varsity, ontgroening en inauguratie van nieuwe leden, de verkiezing van nieuwe senatoren en kroegcommissarissen enzovoort. Alleen de studentenpopulatie verschilt van jaar tot jaar en dat verklaart het op en neer gaan in de historie van Vindicat, aldus Ries. Dit beeld van de bedding en de stroom paste echter niet meer zo goed op de geschiedenis van Vindicat na 1914. Vindicat veranderde fundamenteel van karakter, zo leek het. De jaarlijks verschillende stroom van studenten vloeide niet langer kalm door steeds weer dezelfde bedding, die bedding zelf werd nu ingrijpend verlegd. Structurele veranderingen in het studentenbestaan noopten Vindicat tot aanpassing van 'Wet en Mos'.

Vindicat ondervond in 1914 direct de gevolgen van de oorlog. Veel leden werden onder de wapenen geroepen, de ontgroening werd ingekort en het openbare optreden van het corps moest nu sober en ingetogen zijn – het corps wilde in ieder geval geen aanstoot geven. De oorlog legde echter ook, althans voor sommigen, bloot dat Vindicat eigenlijk al veel langer in een deplorabele toestand verkeerde. In de *Studentenalmanak voor 1917* klaagde de voorzitter van de redactie over de geringe interesse in de ver-

Afb. 105 Scene uit een serie over 'kleine onaangenaamheden in het studentenleven'. Tekening van J.F. Beins voor de kalender in de Groninger Studenten Almanak voor 1940. Boven: 'Wanneer je de groote eer te beurt is gevallen tot praeses van de Faculteitsvereniging te zijn verkoren ...?'; onder: 'En ieder verwacht nu, dat je op de excursie naar Parijs de Hoogleraren aldaar in een vlot speechje zult bedanken ...?'

kiezingen van allerlei functionarissen en het gemak waarmee gekozenen voor de eer bedankten. 'Nooit dartelde de corpsmuis zoo rustig tusschen de stoelen als op de dagen dat het roode vlaggetje de vroeger zoo belangrijke gebeurtenis eener verkiezing aankondigde.'³² Een jaar later werd openlijk gesproken over een crisis waarin Vindicat zou verkeren. Er heerste lauwe onverschilligheid en het kroegbezoek liet veel te wensen over. Daardoor benutten de leden van het corps de mogelijkheid om elkaar te leren kennen niet volledig. Ook de corpsverenigingen leidden een kommervol bestaan, vooral de culturele en intellectuele verenigingen. De schrijver van het jaarverslag hoopte dat het na de oorlog beter zou gaan. 'Het kan niet lang meer duren, dat wij jongeren tevreden zijn met deze wereld, met deze samenleving. Nieuwe idealen zullen voor ons geestesoo opdoemen en met jeugdige energie zullen wij strijden om ze te bereiken.'³³

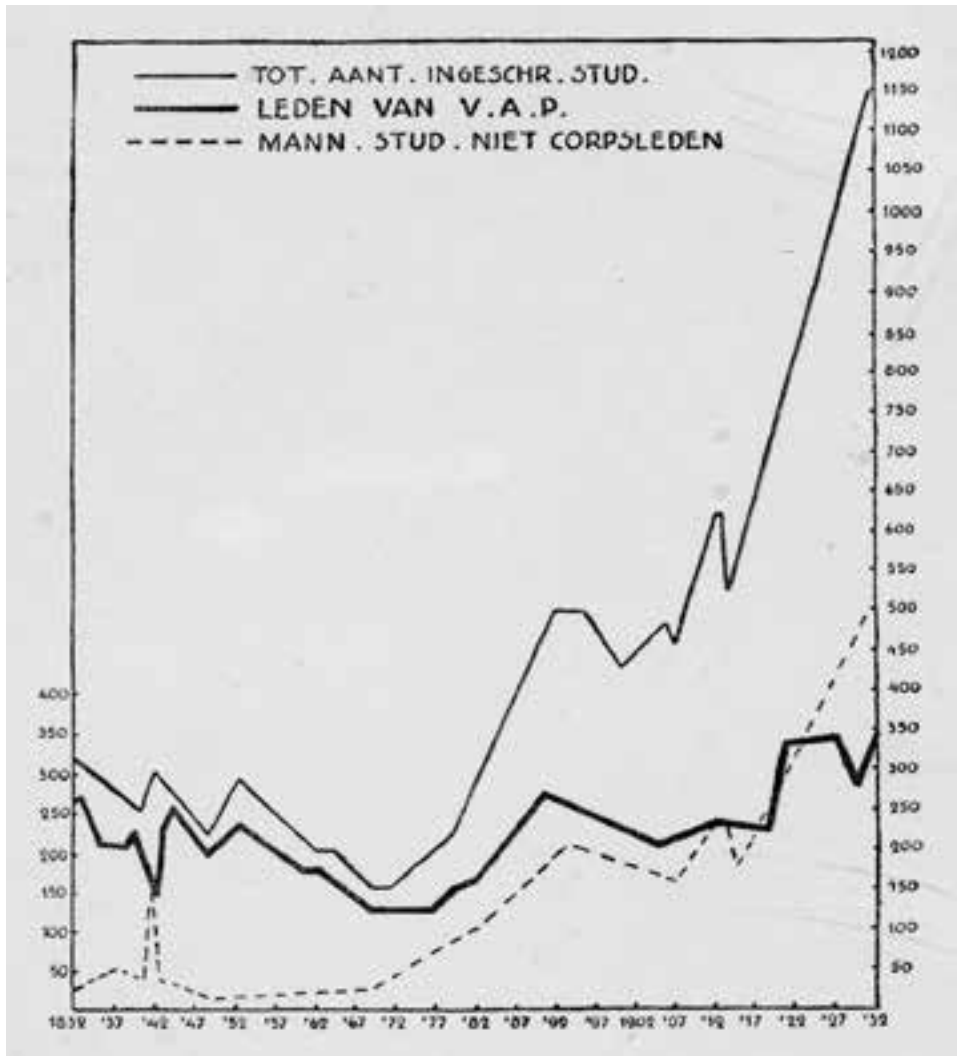
Zorgelijk was ook de stagnerende groei van Vindicat. Het aantal studenten dat zich in Groningen inschreef daalde aanvankelijk ten gevolge van de oorlog, maar bereikte

Afb. 106 De pedel van Vindicat Stevens schrijft in september 1937 kandidaat-leden van het corps in. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

in 1917 al weer het vooroorlogse peil en steeg daarna steeds sneller. Maar die nieuwe toestroom van studenten kwam niet aan Vindicat ten goede. Eind 1914 telde het corps 222 leden, op de 523 studenten die de *Groningsche Studentenalmanak* toen vermeldde, eind 1916 waren dat er nog steeds 222, nu op de 575 studenten, en eind 1918 lag het aantal op 227, op een totaal dat inmiddels was opgelopen tot 696. Vindicat bleef dus ongeveer even groot, maar haar aandeel in de studentenbevolking liep terug (zie grafiek 3). In 1918 dook het aantal leden van Vindicat voor het eerst onder de helft van het aantal mannelijke studenten in Groningen (er waren toen 279 mannelijke studenten die geen lid waren van het corps). Dat hield ongetwijfeld verband met het feit dat de groei van de Groningse studentenpopulatie vooral te danken was aan de instroom van hbs'ers, die na het aannemen van de Wet-Limburg zonder aanvullend examen geneeskunde en wis- en natuurkunde konden gaan studeren. Hoewel hbs'ers gewoon lid konden worden van Vindicat, leefde er in bepaalde kringen binnen het corps nog steeds een zeker dedain voor 'burgerscholieren'. Zo sprak de voorzitter van de redactie van de *Studenten-*

Grafiek 3 Het aantal studenten in Groningen ingeschreven bij Vindicat atque Polit afgezet tegen het aantal niet bij het corps aangesloten (mannelijke) studenten. Bron: Groningsche Studenten Almanak voor 1933.

almanak voor 1920, de aartsconservatieve H.P. Schaap, smalend over de wassende stroom 'met schoolsche kennis volgepropte, droogstoppelige en vermathematiseerde hogere burgerscholieren'.³⁴ Die studenten hadden vaak net iets minder te besteden dan de oud-gymnasiasten en konden daarom niet volop meedoen aan het sociëitsleven. De meesten voelden zich dus niet thuis in het corps. VERA en Albertus Magnus, met hun toch wat andere studentencultuur, hadden daar geen last van en groeiden, terwijl ook bij Magna Pete mo-studentes volop mee konden draaien (Magna Pete verenigde wel de overgrote meerderheid van de vrouwelijke studenten in Groningen). Alleen Vindicat bleef dus achter, en dat baarde zorgen.

In Vindicat reageerden de leden nogal verschillend op deze ontwikkeling. Aan de ene kant waren er de traditionalisten, die geen concessies wilden doen aan de nieuwe tijd en

vast wilden houden aan de oude gewoonten en gebruiken, de mores. Aan de andere kanten waren er de vernieuwers, die vonden dat Vindicat, om te overleven, mee moest gaan met de tijd, die nu eenmaal democratischer was ingesteld en nieuwe groepen toegang bood tot het hoger onderwijs. De strijd tussen traditionalisten en vernieuwers, die in zekere zin een reprise was van een soortgelijk conflict uit de jaren zestig van de negentiende eeuw (tussen aristocraten en democraten) zou het leven in Vindicat jarenlang beheersen.

Traditionalisten hechtten heel erg aan de mores, wat daar ook onder verstaan werd.³⁵ Het kon gaan om formeel, in de corpswet vastgelegde instituties en gebruiken, zoals de ontgroening en de viering van de dies op 4 februari, maar het kon net zo goed gaan om informele gebruiken en ongeschreven regels die de oudere leden aan de nieuwelingen oplegden alsof ze altijd hadden bestaan. De realiteit was echter vaak heel anders. Dat er tijdens de biljarddagen in november (steeds vaker de Kermesse d'Hiver genoemd) een eenmalig satirisch blaadje verscheen, de *Vindicater*, waarin corpsleden op nogal grove manier op de korrel werden genomen, was een recente ontwikkeling, net als het gebruik dat de eerstejaars op de middag van de diesviering op karren door de stad reden en daarbij actuele politieke thema's uitbeeldden. Door raadpleging van de *Groningsche Studentenalmanak* is de herkomst van deze gebruiken nog wel te achterhalen, maar waar kwam toch die gewoonte vandaan om tijdens corpsvergaderingen instemming met een besluit van de senaat uit te drukken door 'Troelala, troelala' te zingen? Sommige gebruiken zullen van andere corpora zijn overgenomen, andere zullen spontaan bedacht zijn. Strijdig met het heilig ontzag voor de mores was het gemak waarmee mores werden afgeschaft en ingevoerd. In 1926 werd bijvoorbeeld tijdens een corpsvergadering zomaar besloten tijdens de diesviering de scholenbestorming af te schaffen (de gewoonte van de eerstejaars om op die dag de meisjesscholen in de stad te bezetten) en tegelijk werd de mos ingevoerd om de in dat jaar tijdens de dies geplante Vindicatboom in de nieuwgebouwde Studentenbuurt elk jaar tijdens de dies te bezoeken en met bier te begieten.³⁶ Niettemin waren de Vindicaters zeer gehecht aan die regels en kreeg een nieuweling de wind van voren als hij er een overtrad. Voor buitenstaanders is het bijna onmogelijk na te voelen waarom de Vindicaters zo aan die mores gehecht waren. Het lijkt wel of we hier met een vorm van religie te maken hebben – een magisch gevoel dat de goden de orde van de wereld in elkaar zouden laten storten als de mores met de voeten werden getreden.

Als de corpsleden in dubio waren of iets nu een mos was of niet, was er altijd iemand die het wel wist, de pedel. Sinds 1903 was dat W.H. Stevens, met zijn al maar ronder wordende buik, zijn martiale snor en zijn fraaie uniform het archetype van de pedel. Hij had niet alleen een administratieve en verzorgende functie (hij zag erop toe dat tijdens de vergaderingen van de senaat de heren nooit droog kwamen te staan), hij was ook een bij uitstek representatieve figuur. Hij haalde met de koets de senatoren van huis voor een vergadering of plechtig bezoek, en monsterde dan nog even hun tenue alvorens de deur van de koets voor hen te openen en hen te laten instappen. 'En dan het élan waarmee hij zich achter op de koets werkt om vanaf dat verheven standpunt kaarsrecht en zonder een spier te vertrekken, volmaakt *ancien régime*, zich den volke te vertoonon,' aldus de oud-redacteur van de *Studentenalmanak* en oud-senator Ries in 1918.³⁷ Stevens maakte altijd indruk. Toen hij een keer in een auto met chauffeur en met de senaat van Vindicat op de achterbank op bezoek was bij het Leidse corps, werd hij in zijn uniform door een troep soldaten in de buurt van Leiden aangezien voor een lid van de

generale staf. Maar Stevens was bovenal de bewaker van de traditie in het corps. Waar corpsleden dreigden de mores te verwaarlozen, trad hij corrigerend op, met humor, maar ook met plichtsbesef. Iedereen in Vindicat waardeerde hem daarom zeer. 'Waar vindt men de dienaar, die de tact bezit zijn meester opmerkzaam te maken op begane fouten, zonder daarbij de grenzen der aangename vrijmoedigheid te overschrijden en zonder daarbij in 't minst te froisseren?' aldus wederom Ries.³⁸

De vernieuwers in Vindicat waren lang niet allemaal tegen deze regels en gebruiken, maar ze betoogden dat ze soms de oorspronkelijke en nog immer actuele doelstelling van Vindicat in de weg stonden. In het begin van de negentiende eeuw was Vindicat opgericht als vertegenwoordiger van alle (toen nog zonder uitzondering mannelijke) studenten in Groningen. Als er één verband was waarin alle studenten waren opgenomen, zo was toen de gedachte, was er grotere zekerheid dat de studenten gevormd zouden worden tot beschaafde burgers in de staat en stonden zij sterker tegenover de hoogle-raren. Beschaving en bescherming (of belangenbehartiging) gingen toen hand in hand. Maar de belangenbehartiging was inmiddels grotendeels overgedragen aan de faculteitsverenigingen, en de beschavende werking van het corps was lang niet meer voor iedereen duidelijk. Verhoudingsgewijs steeds minder studenten werden lid van het corps, dat door de zware nadruk op representatie en uiterlijk vertoon nogal duur was geworden en waar men alleen lid van kon worden na het doorstaan van een reeks verne-deringen en beproevingen die als de groentijd bekend stond. De vernieuwers stonden op het standpunt dat er, om Vindicat weer 'de' studentenorganisatie van Groningen te maken en niet zomaar een van de vele verenigingen die de stad rijk was, vooral iets ge-daan moest worden aan de twee belangrijkste slagbomen die veel studenten weerhiel-den om tot Vindicat toe te treden: de hoge contributie en de ontgroening. Als die bar-rières zouden vervallen, zouden andere algemene verenigingen als Albertus Magnus en VERA geen reden meer hebben om zich afzijdig te houden; zij zouden opgenomen kun-nen worden, als subverenigingen, in Vindicat. Zo zou de eenheid onder de studenten, die in tijden van maatschappelijke crisis, zedelijke ontwrichting en culturele onzeker-heid hard nodig was, weer binnen handbereik komen.

In de discussie tussen de traditionalisten en de vernieuwers hadden de eersten naar hun idee een sterk argument: als de vernieuwers erin zouden slagen Vindicat de ve-niging te maken van alle (mannelijke) studenten, zou dat ten koste gaan van de diepgang van het onderling contact en het eind van Vindicat inluiden. Breedte gaat niet samen met diepgang. De hechte banden die studenten vanouds in het corps konden smeden en die het corps voor de leden zo aantrekkelijk maakten, zouden verloren gaan in een vereniging waar iedereen lid van kon worden. Hoe groter en diverser het corps zou worden, hoe meer het ook uit los zand zou bestaan, waar geen enkele bezieling van uit kon gaan. Dat was de vloek van de nivellering, die de traditionalisten ook in de grote maatschappij al waarnamen en die nu ook Vindicat bedreigde. Maar de vernieu-wers hadden een even sterk argument: als Vindicat zich niet aan de nieuwe, democra-tische tijd zou aanpassen en zich niet door hervorming aantrekkelijk zou maken voor het nieuwe slag studenten dat naar de universiteit stroomde, zou zij verschrompelen tot een kleine vriendenclub zonder enige betekenis of functie binnen de universiteit. Vindicat zou dan aan irrelevantie ten onder gaan. Het was dus eigenlijk een duivels di-lemma waar het corps voor stond, een keuze uit twee kwaden. Zo zagen de traditiona-

listen en de vernieuwers het natuurlijk zelf niet, maar achteraf gezien was het wel zo.

De vernieuwers, die zowel door pragmatisme als door idealisme werden gedreven, kregen tegen het eind van de wereldoorlog de wind in de zeilen.³⁹ Het land was vol idealisten die na de verwoestende oorlog wilden breken met de oude beschaving, die tot de oorlog had geleid, en die een nieuwe beschaving wilden opbouwen, die was gestoeld op nieuwe idealen, en deze lieden lieten ook in *Vindicat* van zich horen. De schrijver van het jaarverslag van *Vindicat* in de *Studenten Almanak voor 1919*, M.J.C. Büchli, concludeerde dat de oorlog de inzinking in *Vindicat* scherp in het licht had gesteld en dat er veel moest gebeuren – dat er ook veel opgeruimd moest worden – om *Vindicat* er weer bovenop te krijgen. De eenheid in het corps liet veel te wensen over, er waren te veel kringetjes in *Vindicat* waarvan de leden alleen met elkaar omgingen, en er waren te veel eenlingen die nergens welkom waren. Intimiteit met iedereen kan niet, maar elkaar negeren hoeft ook niet. De corpsleden achtten zich ver boven de niet-leden en de burgerij verheven, alsof zij over meer beschaving en meer ontwikkeling beschikten. Maar was dat wel zo in een tijd dat wetenschap vooral praktische kennis was geworden? Die geest van conservatisme moest verdwijnen, democratie moest daarvoor in de plaats komen. De corpsleden moesten de boender (een student die geen lid is van het corps) niet als mindere zien, maar als kameraad. ‘Streeft ook hij niet naar dezelfde idealen als wij? [...] Waarom nemen we hem toch niet op in onzen kring?’ aldus Büchli. Dus moest de contributie omlaag en moest de hoge en onbillijke entree die de eerstejaars moesten betalen verdwijnen. Dat betekende dat *Vindicat* niet op de oude voet door kon gaan. ‘Beter samen en eenvoudig, dan het genot voor sommigen en de eenzaamheid voor anderen.’⁴⁰

Toch zal het vooral het slinkende aandeel van *Vindicat* in de Groningse studentenpopulatie zijn geweest die de senaat bewoog een reorganisatiecommissie in te stellen. Maar toen deze commissie, waarvan de student klassieke talen H.H. (Heleen) Mallinckrodt voorzitter was en waarvan ook de eerder geciteerde Ries deel van uitmaakte, op 9 juni 1918 haar plannen aan de corpsvergadering voorlegde, vond deze in meerderheid dat de plannen niet ver genoeg gingen. Mallinckrodt en de zijnen hadden zich niet als doel gesteld om van *Vindicat* weer een vereniging van alle mannelijke studenten in Groningen te maken. Zoiets was eerder geprobeerd, betoogde de commissie, en dat was steeds mislukt. Het historisch gegroeide was bovendien te belangrijk om zomaar van de hand te doen. Mallinckrodt had ook de ontgroening niet in de ban willen doen, hij had alleen de uiterlijke kentekenen van de groen (zoals de kale koppen en de platte petten) definitief willen afschaffen. Hij was niet zo bang dat *Vindicat* daardoor het gevaar zou lopen dat er onder de boenders alternatieve verenigingen zouden komen, zonder ontgroening, want als daar behoefte aan zou bestaan, dan zou dat al gebeurd zijn. Maar de meerderheid van de vergadering was het daar dus niet mee eens. Wat de een historisch gegroeid noemde, was voor de ander verouderd. ‘Verscheidene leden meenden, dat men met den geest der tijden moest meegaan, [dat] men zich moet losmaken van toestanden, die in dezen democratischen tijd geen recht van bestaan meer hebben,’ aldus het verslag in de *Studenten Almanak*.⁴¹ De ontgroening was dus niet te handhaven. Dat er zich dat najaar maar zestien kandidaat-leden lieten inschrijven, zal de vernieuwers alleen maar gesterkt hebben in hun overtuiging dat de ontgroening moest verdwijnen. Daarom werd op 18 oktober 1918 een nieuwe commissie ingesteld, de Commis-

sie van Onderzoek inzake de Corpsreorganisatie, overigens weer onder voorzitterschap van Mallinckrodt, die met verdergaande hervormingsvoorstellen moest komen. (Mallinckrodt, die zijn studie afrondde en naar Winschoten vertrok, stapte in februari 1919 overigens al weer op; voor hem kwam H.F. Toppinga in de commissie.) Voortvarend te werk ging de commissie bepaald niet, want pas eind oktober 1919 hield zij een enquête onder de leden van de corps over de gewenste veranderingen in de structuur van de vereniging.

De traditionalisten zetten zich schrap. In de *Studentenalmanak voor 1920*, die eind 1919 uitkwam, greep de voorzitter van de redactie, de eerder genoemde student rechten Schaap, de gelegenheid aan om nog eens vurig te pleiten voor het handhaven van Vindicat zoals het was.⁴² Hij erkende dat Vindicat een crisis doormaakte, dat de leden het geloof in de waarde van hun corps verloren hadden, dat het een vorm van decadentie was om te denken dat ‘in onzen heerlijk-democratischen tijd’ veranderingen onvermijdelijk waren. Het zou natuurlijk goed zijn als Vindicat alle mannelijke studenten zou omvatten. Maar alleen als de eigen aard van een studentencorps behouden zou blijven. Schaap geloofde nog volledig in het oude Vindicat, dat voor hem geen willekeurige groep studenten was, maar een ‘natuurlijke’ instelling, een vereniging die voortkwam uit de aard van het student-zijn, wat natuurlijk ook voor Magna Pete gold. ‘Alles wat in de studentenwereld buiten deze twee lichamen staat, is *schadelijke uitwas!*’ schreef Schaap, waarmee hij niet zozeer de faculteitsverenigingen bedoelde, als wel de studenten die Vindicat en Magna Pete links lieten liggen. Contacten met die buitenstaanders waren uit den boze. ‘Met de niet-corpsleden moeten wij geen intieme vriendschapsbanden aanknoopen.’⁴³ Niet omdat corpsleden veel beter waren, maar omdat zij dan als corpslid meer voor elkaar konden betekenen, meer energie in hun eigen vereniging konden steken. Zo’n uitspraak wekt misschien haat, wilde Schaap wel toegeven, maar haat werpt licht. Het is ook niet kleingeestig, bekrompen of onchristelijk bedoeld, want liefde tot alle studenten, of de hele mensheid, is onmogelijk. Natuurlijk moet men proberen zo veel mogelijk studenten te bewegen lid te worden van het corps, maar wie gasten uitnodigt, breekt de muren niet af. Dus moet Vindicat de mores met hand en tand verdedigen, misbruiken bestrijden, maar het goede behouden.⁴⁴

Toch trokken de traditionalisten aan het kortste eind. Al in oktober 1919 meldde zich een groepje studenten die nergens bij hoorden dat zij zich wel bij Vindicat wilden aansluiten als er serieus hervormd zou worden.⁴⁵ Dat leek veelbelovend en op 8 en 9 december ging de meerderheid van de corpsvergadering akkoord met de voorstellen van de reorganisatiecommissie. Vindicat verklaarde nu nadrukkelijk een vereniging voor alle mannelijke studenten in Groningen te willen worden. Om dat mogelijk te maken zouden de contributies omlaaggaan en zou de groentijd definitief vervangen worden door een veel vriendelijker ‘tijd van verplichte kennismaking’, waarin kale koppen, donderjolen en ruw taalgebruik uitgebannen waren (de groenfeesten van de subverenigingen liet men ongemoeid). Ook zouden de banden met Magna Pete aangehaald worden. Op 5 maart 1920 werd een en ander in de corpswet vastgelegd: de reorganisatie was erdoor.⁴⁶ Nergens anders in Nederland zou dat lukken.⁴⁷

De reorganisatie paste in een landelijke beweging binnen de studentenwereld. De wens van de minister van OKW om met de studenten te overleggen over het nieuwe Academisch Statuut had zowel de faculteitsverenigingen als de corpora aangezet om

zich landelijk beter te organiseren. Dat leidde ertoe dat op 12 juni 1920 op initiatief van de Algemene Senatoren Vergadering in Utrecht de Nederlandsche Studenten Organisatie (NSO) werd opgericht, waarin de corpora, de overige studentenverenigingen en de faculteitsverenigingen gingen samenwerken. De NSO zou opkomen voor de belangen van alle studenten in Nederland en zou ook de internationale contacten onderhouden. Pal na de oorlog was in Straatsburg door studenten uit de landen van de Entente de Confédération Internationale des Étudiants (CIE) opgericht, die studenten uit de voormalige centrale rijken uitsloot. De Algemene Senatoren Vergadering, bijeen in Utrecht op 10 november 1919, keurde die boycot van Duitse en Oostenrijkse studenten af, maar trad wel toe tot de CIE en bezocht haar conferenties. Tegelijk organiseerde de NSO op eigen gezag ook uitwisseling met de Duitse en Oostenrijkse studenten. Na enige tijd, toen de NSO een permanent bureau met een vaste secretaris kreeg, nam de organisatie ook de hulpprogramma's over die in verschillende steden voor de verarmde studenten in de voormalige centrale landen (Duitsland, Oostenrijk, Hongarije) waren opgezet. Het kwakkelende landelijke studentenweekblad *Minerva* ging nu als orgaan van de NSO functioneren. Als afgeleide van de NSO ontstond op Gronings niveau de Groningsche Studenten Organisatie (GSO), waarin *Vindicat* en *Magna Pete* samenwerkten, naast een federatie van de faculteitsverenigingen. Deze GSO stelde een minimumprogramma vast: men wilde een boekenbeurs beginnen, huisvesting voor studenten van de grond krijgen, sportvelden voor studentenverenigingen huren en gemeentelijke belastingen voor studenten afschaffen. Voor een deel waren dit verlangens die voortkwamen uit nadere kennismaking met de studentenwereld in andere landen. Zo was het idee voor een apart studentenhuus, waar studenten eenvoudige en goedkope huisvesting zouden kunnen krijgen en waar de spoorstudenten overdag tussen de colleges door zouden kunnen verblijven, overgenomen uit Oostenrijk, waar voor arme studenten zulke voorzieningen waren getroffen.

De reorganisatie had onmiskenbaar positieve gevolgen voor *Vindicat*. De tijd van verplichte kennismaking verliep, na enige onwennigheid in het begin, redelijk goed en er kwamen vanaf 1920 veel meer nieuwe leden bij. Binnen een jaar steeg het aantal leden van *Vindicat* van ongeveer 220 naar 336 (tegenover 261 mannelijke niet-leden), waardoor het corps weer even kon claimen dat het de meerderheid van de mannelijke studenten in Groningen vertegenwoordigde (in 1925 was de verhouding al weer omgeslagen; er waren toen 327 leden tegenover 430 mannelijke niet-leden). Een positief resultaat was ook de openstelling van enkele subverenigingen voor de leden van *Magna Pete*, wat voor die verenigingen, bijvoorbeeld *Bragi* en *Neemt Ons*, een tijd van nieuwe bloei inluidde. Omgekeerd had het nauwere contact met *Vindicat* ook voor *Magna Pete* voordelen. De vrouwelijke studentenvereniging, die van 81 leden in 1914 naar 134 leden in 1919 was gegroeid, had zich in de loop der jaren steeds meer tot een gezelligheidsvereniging ontwikkeld, waar de vorming door middel van debatten en lezingen minder belangrijk was geworden. Door de toegang tot enkele culturele verenigingen van *Vindicat* werd nu enigszins in dit gebrek voorzien. Overigens kwamen *Magna Pete* en *Vindicat* ook bijna letterlijk nader tot elkaar omdat de vrouwelijke studentenvereniging vanaf mei 1916 de bovenverdieping huurde van het pand Grote Markt 12, naast *Mutua Fides*. Jarenlang was die bovenwoning gehuurd door professor Eijkman, maar na zijn dood in 1915 trok *Magna Pete* erin (de toegang was aan de achterzijde, via een

gangetje vanuit de Oude Ebbingestraat). Over het gesloten deurtje tussen beide panden werden veel grapjes gemaakt.⁴⁸

Voor het overige vielen de resultaten van de reorganisatie erg tegen. VERA en Albertus Magnus weigerden een subvereniging van Vindicat te worden en koesterden liever hun eigen respectievelijk gereformeerde en rooms-katholieke identiteit. Ook de NSO en de GSO waren geen daverend succes. Studenten klaagden erover dat ze zo weinig hoorden over de NSO, die inderdaad een aangelegenheid van de aangesloten bestuurders bleef en zich vooral op het onderhouden van de buitenlandse contacten richtte, en de GSO kreeg te maken met onenigheid tussen de besturen van Vindicat en de faculteitsverenigingen. De boekenbeurs ging niet door en het studentenhuis kwam al helemaal niet van de grond. Terecht konden de tegenstanders van de reorganisatie zich afvragen of dit het allemaal waard was geweest. Het opgeven van de ontgroening was een zwaar offer geweest, dat gebracht was om zo een hoger doel te kunnen bereiken, maar nu dat laatste niet was gelukt, kwam de vraag op of men toch niet te veel had opgeofferd.

In november 1922 was de voorzitter van de almanakredactie, H.J. Reinink, nog redelijk optimistisch over de effecten van de reorganisatie.⁴⁹ Hij dacht ook dat de reorganisatie een onvermijdelijke aanpassing aan de moderne tijd was geweest en dat de critici – ‘er wordt veel in stilte gekankerd’ – zich moesten realiseren dat doorgaan op de oude voet onvermijdelijk tot de neergang van Vindicat zou hebben geleid. Tegelijk zag Reinink ook wel in dat de grote toestroom van nieuwe leden voor een verslapping van het sociëteitsleven had geleid, dat de discipline onder de corpsleden te wensen overliet en dat te veel leden er maar wat bij hingen. De toelatingseisen moesten dus weer strenger worden: wie ouder was dan 22 jaar of al twee jaar gestudeerd had zou niet meer automatisch, dus zonder de tijd van verplichte kennismaking te doorlopen, lid mogen worden. Maar Reinink had hoop dat Vindicat met een paar aanpassingen toch het juiste midden tussen vernieuwing en behoud zou kunnen vinden. ‘Tegen radicale en reactionaire stromingen moeten we ons verzetten,’ schreef hij.⁵⁰ Het leek hem in ieder geval een positief signaal dat zelfs de eerstejaars op een corpsvergaderingen instemden met een verhoging van de contributie tot (maximaal) 45 gulden. Dat was nodig om het budget voor de senaat omhoog te brengen, zodat ook minder draagkrachtige studenten een bestuursfunctie konden accepteren. In november 1921 was het namelijk bijna onmogelijk geweest om voldoende kandidaten voor een plek in de senaat te vinden. En er waren meer bemoedigende signalen. In 1922 vond tijdens de tijd van verplichte kennismaking voor het eerst een ‘seksuele lezing’ plaats, waarin een plaatselijke arts, dokter Rijkmans, de kandidaat-leden seksuele voorlichting gaf en hen waarschuwde voor de gevaren van seksueel verkeer met het andere geslacht, van welke stand ook. Voorheen werden de eerstejaars meegenomen naar Moeke Bolhuis, de eigenares van een café annex hoerentent bij Veemarkt, die samen met haar dochters de groenen inwijdde in de wondere wereld van de seks. Dat was doorgaans een weinig verheffend tafereel en het was goed dat met die traditie gebroken werd.⁵¹

Maar de echte vernieuwers zagen iets anders: geen nieuw evenwicht, maar een geleidelijke terugkeer naar de oude zeden en gewoonten. Een teken aan de wand was dat het najaar van 1922 een zevental eerstejaars de exclusieve Zangvereniging De Zevenklapper oprichtten, wat een terugkeer leek te zijn naar het verfoeide clubsysteem uit de eerste jaren van de eeuw. Reinink betreurde deze hang naar het exclusieve Vindi-

cat, maar besteedde er verder geen aandacht aan. Anderen waren wel verontrust. In het mengelwerk van de *Studentenalmanak voor 1923* schreven twee van hen, de scheikundestudent C.J. (Cor) Dippel en zijn studiegenoot L.W. Nieland daarom een stuk waarin ze de leden van de Vindicat opriepen om door te gaan met het reorganiseren van het corps en te streven naar verdere verdieping.⁵² Er moest naast de uitwendige reorganisatie ook een 'innerlijke reorganisatie' komen, de leden van Vindicat moesten zich bekeren tot een geest van solidariteit en intimiteit, want alleen daardoor kon de ware eenheid tot stand gebracht worden. 'Dan eerst zijn we toegerust tot onze gezamenlijke nationale en internationale taak, die we na onze studententijd moeten voortzetten.'⁵³ Maar dit morele appel stuitte in Vindicat op ergernis en verzet. Al kort na de aanbieding van de almanak in december 1922 ontstond er veel rumoer en op de corpsvergadering van 31 januari 1923 werden de beide auteurs ter verantwoording geroepen. Niet alleen waren veel leden het niet eens met beide vernieuwers, ook vonden zij dat Dippel en Nieland door allerlei misstanden in Vindicat te hekelen de vuile was buiten hadden gehangen. De vergadering nam een motie aan waarin stond dat de almanak geen tribune voor zulke 'politieke' standpunten mocht zijn – dat zou meer iets zijn voor een plaatselijk studentenblad (dat er niet was).⁵⁴ De schrijver van het jaarverslag in de *Studentenalmanak voor 1924*, J.G. Sinninghe Damsté, beaamde dat de toestand in Vindicat nog te wensen overliet en dat er gebrek aan diepgang was. Hij weet dat echter ten dele juist aan de reorganisatie, waardoor Vindicat ten prooi was gevallen aan verburgerlijking, nivellering en de opkomst van het gemakzuchtige, kleurloze type van de student, het massatype. Maar hij zag ook een blijvende bereidheid tot eerlijk zelfonderzoek en een wil tot hervorming.⁵⁵ Hij juichte het dan ook toe dat het corps besloten had tot het instellen van een commissie tot evaluatie van de reorganisatie. Een andere student, B.J. Aris, raadde aan om daarbij vooral te kijken naar de positie van de subverenigingen, want die waren bij uitstek geschikt om de zo gewenste geest van gemeenschap te stimuleren (de kroeg was er meer voor de gezelligheid).⁵⁶ De evaluatiecommissie, waarin ook Dippel benoemd was, zond op 26 maart 1923 een enquête rond, maar over de uitkomst daarvan werd niets meer vernomen.

Uiteindelijk kwam er van de hele evaluatie vrijwel niets terecht. De reorganisatiecommissie werd op 1 april 1924 opgeheven en geleidelijk keerden de oude zeden en gewoonten in het leven van Vindicat terug. De tijd van verplichte kennismaking kreeg in de jaren twintig weer sluipenderwijs het karakter van een ouderwetse ontgroening, met de daarbij behorende donderjolen en biersmijterij, en de kosten van het lidmaatschap kropen weer omhoog. De NSO was al in 1923 een stille dood gestorven en in 1924 ging ook de GSO na een ruzie tussen het corps en de faculteitsverenigingen ter ziele (waarbij Dippel, de voorzitter van de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging, nog een beslissende rol speelde). Van het minimumprogramma van de GSO uit 1921 was niets terechtgekomen. Minerva hield aan het eind van het jaar 1923 op te verschijnen. De innige samenwerking met Magna Pete in de gemengde verenigingen bleef daarentegen wel in stand. De verkiezing van de moderaat Sinninghe Damsté tot rector van Vindicat in november 1924 was in zekere zin een bevestiging van de nieuwe toestand van Vindicat: hervormd, maar (zeer) met mate.

Achteraf is wel begrijpelijk dat de reorganisatie maar zeer ten dele slaagde. Vindicats analyse van de situatie in de studentenwereld klopte niet. Het was niet de ruwe

Afb. 107 Algemene Senatenvergadering in 1924, met op de voorste rij de rector van de aangesloten corpora. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Zittend tweede van rechts de rector van Vindicat, J.S. Sinnighe Damsté, een gematigd voorstander van de reorganisatie en een van de eerste redacteuren van *Der Clercke Cronike*.

ontgroening die veel nieuwe studenten weerhield om lid te worden en het waren niet de hoge kosten die het hun onmogelijk maakten. Wat afstootte was eerder de algehele sfeer op *Mutua Fides*, de liberale mentaliteit van de meeste leden en de hang naar aristocratische levensvormen die tot uitdrukking kwam in de wijze waarop *Vindicat* zich altijd presenteerde. Sterker nog, de gedachte dat aankomende studenten ‘van nature’ wel lid wilden worden van het corps maar dat om bepaalde redenen niet konden of wilden doen, was al een misvatting. Er waren inmiddels veel studenten die al van huis uit vreemd stonden tegenover de cultuur die bij *Vindicat* heerste en die iets anders zochten dan de zalige onmaatschappelijkheid waar de corpsleden vanouds patent op hadden.

De reorganisatie ging bovendien geheel voorbij aan het proces van verzuiling in de Nederlandse samenleving. Zowel de gereformeerden als de katholieken hadden in de voorgaande decennia geleerd hoe het isolement hen sterker had gemaakt en hun op politiek en maatschappelijk terrein volledige emancipatie had gebracht. Het zou vreemd zijn geweest als de gereformeerde en katholieke studenten opeens een andere koers zouden gaan varen door aansluiting te zoeken bij een representant van de liberale burgercultuur als *Vindicat*. Gesterkt door de successen van hun voormannen piekerden de leden van *VERA* en *Albertus Magnus* er niet over in 1920, toen de reorganisatie bij *Vindicat* haar beslag kreeg, als onderafdeling van *Vindicat* op te gaan in een groter geheel.

VERA was in 1918 niet groot, maar wel stevig verankerd in de gereformeerde zuil, die toen overigens nog in ontwikkeling was.⁵⁷ De vereniging was aangesloten bij de lande-

lijke vereniging van gereformeerde studentenverenigingen, de Societas Studiosorum Reformatorum (SSR), waarvan het vroeger zo sobere VERA inmiddels al heel wat studentikoze gebruiken had overgenomen. De contributie ging omhoog (mede om de representatie bij bezoek aan zusterverenigingen in de SSR te kunnen bekostigen), er werd meer gedronken, het toneelspel werd geaccepteerd, het novitiaatsritueel werd uitgebreider en het taalgebruik werd in plaats van precies en zakelijk geleidelijk ironisch en vol hyperbolen, zoals bij de corpora het geval was. Corporaal was ook het inschakelen van de corpsfotograaf Joël de Lange, die steeds als de foto van het bestuur of een geëxamineerde student met zijn kameraden gemaakt was, op toonloze en spookachtige wijze de woorden 't Is gebeurd, Heer'n' sprak.⁵⁸

De allesvernietigende wereldoorlog maakte echter diepe indruk op VERA en leidde bij vele leden tot geestelijke, religieuze nood. Het contrast tussen hun geloof en het leed dat de oorlog veroorzaakte, bracht velen aan het twijfelen. Was het nog mogelijk te geloven in een wereld die zo verdorven was? Daar kwam bij dat het inmiddels duidelijk was geworden dat de gereformeerden in Nederland wel geëmancipeerd waren, maar dat het grote doel, de herkerstening van de natie, vastgelopen was. Al tijdens de oorlog was daarom in SSR-kringen een roep om geestelijke verdieping te horen. Dat kwam onder andere hierin tot uitdrukking dat grondslag voor de vereniging niet langer het onderschrijven van de drie formulieren van enigheid was. In 1916 werd vastgelegd dat de SSR en dus ook VERA openstonden voor die studenten 'wier begeerte het is zich in denken en leven te vormen naar de gereformeerde belijdenis', wat een actieve, persoonlijke worsteling om het geloof veronderstelde. Dit streven naar religieuze verdieping mondde uit in de oprichting van de Gereformeerde Studenten Beweging (GSB), waarbinnen de leden probeerden 'elkaar op te bouwen in het geloof'. Op zoek naar geestelijke verdieping en leiding gingen de leden van VERA ook te rade bij de plaatselijke predikanten. Zo vroegen zij in 1922 na een lezing over moderne literatuur expliciet om een soort index, 'die ons den weg wijst in den doolhof der literatuur'. Het thema van de persoonlijke geloofscrisis was een veelbesproken onderwerp binnen VERA. Overigens werd die zoektocht naar geestelijke en religieuze verdieping veel minder nadat de gereformeerde synode in Assen in 1925 de kant van het gewone kerkvolk had gekozen en de Amsterdamse predikant J.G. Geelkerken, die openlijk in twijfel had getrokken dat de slang in het paradijs werkelijk tot Eva had gesproken (zoals in Genesis staat) uit de kerk had gezet. Dit besluit luidde een periode in waarin de voormannen van de Gereformeerde Kerken in Nederland de studenten angstvallig in de gaten hielden om elke afwijking van de officiële lijn de kop in te drukken. De theologische vernieuwing die de Zwitserse theoloog Karl Barth in orthodoxe kring bracht en die aanvankelijk ook bij gereformeerden te bespeuren was geweest, moest daarna vooral een bedding zoeken bij de orthodoxe studenten binnen de Nederlandse Hervormde Kerk, dus bij de NCSV. De kerkelijk hoogleraar Th.L. Haitjema, die een boek schreef over Barths theologie, was de drijvende kracht daarachter en hij en de Groningse afdeling van de NCSV bereidden Barth een hartelijk welkom toen deze samen met zijn vrouw en sommige leerlingen in mei 1926 Groningen bezocht. Het leek toen wel of Barth de Messias was, die tijdelijk met zijn apostelen in Groningen op aarde was verschenen.⁵⁹

Ook in een ander opzicht veranderde VERA, zeker toen de vereniging na de oorlog begon te groeien en al gauw zo'n 35 leden telde. De club was opgericht om de leden te

sterken in de confrontatie met de ongelovige buitenwereld door het leren poneren en verdedigen van stellingen over controversiële zaken waarbij het geloof in het geding was. Maar na 1917 werden er geen stellingen meer verdedigd en werden er alleen nog maar lezingen gegeven. Het spelelement dat in de debatten altijd aanwezig was, verhiel zich niet langer met de ernst van het geloofsvragen waar de studenten mee worstelden, en bovendien hoefden de studenten zich inmiddels niet langer voortdurend te verdedigen tegen andersdenkenden; het kwam er, nu de emancipatie geslaagd was en elke post in de samenleving in principe ook openstond voor gereformeerden, meer op aan in het vergadercircuit dat Nederland was het eigen standpunt zo overtuigend mogelijk naar voren te brengen. Er werd om dezelfde reden in het naoorlogse VERA ook veel meer werk gemaakt van het leren vergaderen – vaak ook op studentikoze wijze, door een ledenvergadering eindeloos op te houden met prealabele kwesties, uiterst pietluttige opmerkingen te maken over de notulen of in de tweede rondvraag al maar nieuwe onderwerpen aan de orde te stellen – tot ergernis én lering van de voorzitter, die de vergadering toch tot een goed einde moest zien te brengen. Met de geestelijke crisis die de wereldoorlog veroorzaakte en het idealisme van de GSB maakte het afzien van de confrontatie met de buitenwereld dat VERA zich in deze tijd nog meer terugtrok in het isolement. De leden (sinds 1927 ook vrouwelijke leden) ruilden de confrontatie met de buitenwereld in tegen de bezinning op de grondslagen en het gehalte van het eigen geloof.

Het verzoek van Vindicat om toe te treden tot het gereorganiseerde corps kon dus niet op een ongelukkiger moment komen. VERA peinsde er niet over om op te gaan in Vindicat. Zo langzamerhand zag de vereniging zich als een gelijkberechtigde vereniging naast Vindicat. Het bestuur raadde nu de leden af lid te worden van Vindicat. Leden die het konden weten (omdat ze in het verleden even lid waren geweest van het corps) hielden hun clubgenoten voor dat gereformeerde studenten in een neutrale vereniging hun eigen beginselen heel moeilijk konden handhaven. Het vloeken en zweren en het schenden van de zondagsrust waren binnen het corps heel gewoon, maar een gereformeerde student zou daar voortdurend aanstoot aan (moeten) nemen. In een open brief aan Vindicat in *Minerva* verklaarde het bestuur daarom kortweg dat met de afschaffing van de groentijd bij Vindicat de ‘religieuze en morele bezwaren’ tegen het lidmaatschap van Vindicat niet weggenomen waren.⁶⁰

De katholieke studenten bij Albertus Magnus reageerden niet anders.⁶¹ Albertus Magnus had zich ook genesteld in de eigen zuil door in 1914 aansluiting te zoeken bij de Unie der R.K. Studentenverenigingen (waarbinnen het overigens als kleine, in een uithoek van het land gevestigde vereniging een onbelangrijke rol speelde). Ook Albertus was in de jaren van de oorlog en kort daarna flink gegroeid en telde in 1920 bijna veertig leden, onder wie sinds 1915 ook enkele vrouwelijke studenten. Die groei, die maakte dat de vereniging niet meer altijd op de kamers van de leden bij elkaar kon komen, had inmiddels geleid tot het instellen van disputen of onderafdelingen, zoals in februari 1919 het R.K. Dispuutgezelschap ‘De Zeeven’ en kort daarop het muziekclubje ‘Het Jammerhout’. Net als VERA beschouwde Albertus zich niet de mindere van Vindicat, ook al was de vereniging een stuk kleiner dan het corps. Maar anders dan bij VERA was er nog de extra barrière van de zogenaamde moderator, de geestelijke die als adviseur bij alle bestuursvergaderingen aanwezig was en namens de aartsbisschop van

Utrecht toezicht moest houden op de religieuze en kerkelijke rechtzinnigheid van Albertus en de aangesloten leden. De moderator had een adviserende stem, maar kon in voorkomende gevallen ook een veto over een besluit van het bestuur van de vereniging uitspreken (en deed dat soms). Kapelaan Van den Borgh, die rond 1920 die functie vervulde, raadde het sterk af om in te gaan op de avances van Vindicat en daarmee was voor Albertus de kous wel af. Albertus Magnus en VERA zouden in de jaren twintig en dertig een eigen koers varen, waarbij het toch opvallend is dat beide verenigingen steeds meer de studentikoze cultuur van de corpora kopieerden, inclusief een steeds zwaardere ontgroening en een uitbundiger viering van een lustrum. In uiterlijke vormen verschilden Vindicat, VERA en Albertus op den duur niet veel meer van elkaar, wat ook al aangeeft dat daar niet de oorzaak lag van de afzijdigheid van de gereformeerde en de katholieke studenten. Misschien gold dat wel voor andere studenten. Socialistisch georiënteerde studenten zullen principiële bezwaren tegen de ontgroening hebben gevoeld, net als de studenten die zich verwant voelden met de vrije jeugdbeweging, waarin soberheid en een natuurlijk leven zo'n belangrijke rol speelden. Maar bij VERA en Albertus was de gerichtheid op de geestelijke zuiverheid de doorslaggevende factor – en het feit dat de verenigingen inmiddels ingekapseld waren in respectievelijk de gereformeerde en de katholieke zuil.

Waar de hervormers bij Vindicat ook geen rekening mee hielden, was de gehechtheid aan de mores bij de leden van het corps. De studenten die de democratiseringsgolf van 1917-1918 bewust hadden meegemaakt, konden zich nog verplaatsen in de overwegingen van de hervormers, maar de studenten die na 1920 aankwamen, hadden als scholier weinig van die naoorlogse golf van idealisme meegekregen en dus sprak het vernieuwingsstreven hen niet erg aan. De sterke verhalen over het oude Vindicat die zij op de kroeg hoorden, spraken daarentegen wel tot de verbeelding! Toen in mei 1924 op een corpsvergadering werd besloten het systeem van de verlaagde contributie ook toe te passen op de subverenigingen, klonk er al een behoorlijk tegengeluid. 'Vergissen wij ons niet,' schreef naderhand Sinninghe Damsté, 'dan huist er inderdaad in de jongere jaars weer een geest van reactie.'⁶² Die jongeren verlangden terug naar de 'goede, oude tijd', toen men nog geen last had van de democratische stromingen die zo bezwaarlijk waren voor de romantische dwaasheid die nu eenmaal 'het goed recht' van de student is. Die geest van reactie won in de jaren daarna steeds meer aan kracht en tegen het eind van de jaren twintig was de reorganisatie vooral iets van het verleden. In de *Studentenalmamak voor 1930* werd zij officieel 'dood' verklaard.

DE PARADOX VAN DER CLERCKE CRONIKE

Toch was dat niet helemaal juist. Want één resultaat van het naoorlogse eenheidsstreven bleef wel overeind: het *Algemeen Groningsch Studentenweekblad Der Clercke Cronike van der Schole tho Sunte Meerten*, met als ondertitel *Orgaan der gezamenlijke Studentenverenigingen*. Aan het blad, dat kortweg de *Clercke* of *Der Clercke Cronike* werd genoemd en dat verscheen vanaf de zomer van 1924, deden inderdaad alle Groningse studentenverenigingen mee, van Vindicat tot de korfbalvereniging Robur en van de Sociaal-Democratische Studenten Club tot het Dietsch Studenten Verbond. Op papier was hier de eenheid

gerealiseerd die op organisatorisch vlak niet mogelijk was. Maar het paradoxale van de Clercke was dat juist doordat alle verenigingen samen dit blad uitbrachten, de diepe verdeeldheid in de Groningse studentenwereld veel scherper naar voren kwam dan daarvoor. Fundamenteel verschillende opvattingen over de aard van de studie en betekenis van de universiteit kwamen zo aan het licht, verschillen in visie die doorgaans impliciet bleven.⁶³

In Groningen waren er tot 1924 geen plaatselijke studentenbladen, zoals *Propria Cures* in Amsterdam.⁶⁴ Groningse studenten stuurden – als ze al tot schrijven te bewegen waren – hun stukken en mededelingen naar landelijke bladen als *Vox Studiosorum* (dat in Utrecht geredigeerd werd) en *Minerva* (dat een thuisbasis had in Leiden). *Minerva* ('de' *Minerva*) werd in Groningen het meest gelezen. De hervormingsbeweging die na het eind van de wereldoorlog op gang kwam, deed evenwel de behoefte opkomen aan een eigen, Gronings studentenblad, aangezien daarin meer ruimte zou bestaan voor uitwisseling van gedachten over specifiek Groningse zaken. De GSO lanceerde daarom in 1922 het plan om zo'n plaatselijk blad op te richten, maar de aangesloten verenigingen voelden daar toen (nog) niet voor. Twee jaar later – *Minerva* was inmiddels ter ziele – probeerde de rector van Vindicat, Reinink, opnieuw de geesten voor zo'n blad rijp te maken, en dit keer met meer succes. Op de corpsvergadering van 26 mei 1924 besloot Vindicat een Gronings studentenblad op te richten, waarbij het corps en Magna Pete zich voorlopig met de uitvoering belastten, in de hoop en verwachting dat andere verenigingen vervolgens mee zouden doen.⁶⁵

Zo verscheen op 12 juni al het eerste nummer, eigenlijk meer een proefnummer, van *Der Clercke Cronike. Groningsch Studentenblad van het G.S.C. 'Vindicat atque Polit' en de G.V.S.C. 'Magna Pete'*. Dit nummer telde vier foliopagina's en was gedrukt bij de firma Van Heyningen Bosch & Co. Het was de bedoeling dat een complete jaargang twintig afleveringen zou tellen en 2 gulden zou kosten (een los nummer 30 cent). De redactie bestond uit L.G. (Libbe) van der Wal, J.S. (Jacob) Sinninghe Damsté (beiden lid van Vindicat), M.J. (Gré) van Lessen (later preses van Magna Pete) en J.J. (Jacob) van Eelen (ook lid van Magna Pete). Het proefnummer bevatte een voorwoord, waarin de redactie uitlegde dat het blad weliswaar een initiatief was van Vindicat en Magna Pete, maar dat er al onderhandelingen liepen met andere verenigingen om het blad een breder draagvlak te verschaffen. Studenten werden opgeroepen om niet op z'n oud-Hollands de kat uit de boom te kijken, maar actief mee te werken. Ook stond er in dit nummer een verslag van de corpsvergadering waarin tot de oprichting van het blad was besloten. Verder bevatte dit nummer een artikel over de nieuwe bloei van *Dicendo Discimus* en een verslag van lezingen voor dit gezelschap over de godsdienst der Romeinen (door de preses van de VCSB-afdeling G.J. ten Veldhuys, die ook preses van de almanakredactie van Vindicat was) en over de Oostenrijkse schrijver Peter Altenberg (door redacteur Sinninghe Damsté, de voorganger van Ten Veldhuys als preses van de almanakredactie).

Het initiatief sloeg aan. Vooral op aandrang van de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging werd het nu een echt algemeen blad, waaraan de verenigingen op voet van gelijkheid deelnamen. Op 20 september 1924 verscheen het eerste officiële nummer van *Der Clercke Cronike*, met nu als ondertitel *Orgaan der gezamenlijke Studentenverenigingen* (de wapens van Vindicat en Magna Pete waren ook uit de kop van het blad verdwenen). Er was een nieuwe drukker gevonden, de firma C. Weis in de Marktstraat, en er was een

nieuwe redactie gevormd, bestaande uit Gré van Lessen (namens Magna Pete), Cor Dippel (lid van Vindicat maar vooral voorzitter van de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging) en A.J. (Albert) van Leusen (namens Vindicat); de administratie werd verzorgd door Dieuwertje Sissingh (Magna Pete). De redactie vergaderde steeds in Mutua Fides, zodat de vrouwelijke redacteuren zich minstens één keer per week in dit bolwerk van mannencultuur moesten wagen. De Clercke verscheen elke week op vrijdag, een jaargang telde nu 32 nummers en kostte 2,50 gulden. Dippel, de belangrijkste ‘vernieuwer’ van die tijd, trad de facto op als voorzitter van de redactie.⁶⁶ Deze wat spichtige predikantszoon, die als middelbare scholier agnost was geworden, studeerde scheikunde en was in 1923 als voorzitter van de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging de drijvende kracht achter de oprichting van de landelijke federatie van natuurfilosofische faculteitsverenigingen geweest. Hij gold als niet makkelijk. Iemand karakteriseerde hem later als ‘een reusachtige denkbeer, die zo onbehouden kon doordraven’.⁶⁷ Ook nu weer was hij ziel van de Clercke en schreef hij voor het eerste nummer een inleiding, waarin hij iets meer vertelde over de aanloop tot het blad. Hij meldde dat inmiddels al medewerking was toegezegd door Vindicat en Magna Pete (met hun subverenigingen), alle faculteitsverenigingen, VERA, de VCSB, de NCSV, Conamur, de Groningsche Studenten Geheelonthoudersvereniging en Robur. Alleen Albertus Magnus had nog niet op de uitnodiging gereageerd. De Clercke wilde een verenigingsblad zijn (aangesloten verenigingen kregen gelegenheid stukken te plaatsen en mededelingen te doen over lezingen, vergaderingen, trainingen en evenementen) en daarnaast algemene studentenkwesties aansnijden. Literaire ontboezemingen stelde de redactie niet op prijs:

Wij kunnen niet nalaten met klem te verzoeken slechts in uitersten nood en bij de meest intense dichtelijke inspiratie uw naar het licht worst'lende gedachten te dwingen in het keurslijf van rythme en en rijm. Het blijve zoo mogelijk bij dichtelijk proza.⁶⁸

Dippel nodigde wel nadrukkelijk de hoogleraren uit om een bijdrage te leveren, al was het contact tussen hoogleraren en studenten volgens hem door de ‘ongebreidelde toevloed van de naar “wetenschap” begeerige jeugd bijkans illusoir’.⁶⁹ In het najaar van 1924 werd een definitieve regeling voor de uitgave van het blad getroffen. De aangesloten verenigingen zouden meebetalen naar rato van het aantal leden dat zij hadden, en een of twee keer per jaar zou er een algemene ledenvergadering plaatsvinden om een nieuwe redactie te kiezen. Daarbij zouden de verenigingen weer stemrecht hebben naar rato van hun aantal leden. De eerste Algemene Vergadering vond plaats op 5 november 1924 en toen werden als nieuwe redacteuren E.J. (Lies) Schreiber, Dippel en Rudolf van Dam benoemd.⁷⁰ In die redactie vormden Dippel en Schreiber al spoedig een ‘stel’; binnen het jaar verloofden zij zich.⁷¹

De Clercke wilde, ook al was het initiatief uitgegaan van Vindicat, nadrukkelijk een ‘spiegel’ van de hele studentenwereld in Groningen zijn.⁷² Is het blad daarin geslaagd? Alle verenigingen deden mee en de Clercke bereikte daardoor een oplage van 1200 (1000 via de verenigingen en 200 losse abonnementen). Wie de eerste jaargangen doorbladert, moet ook constateren dat het blad er inderdaad in geslaagd is de grote diversiteit die de Groningse studentenwereld kenmerkte te reflecteren. Niet alleen de grote en algemene studentenverenigingen met al hun subverenigingen en disputen lieten van zich horen, ook veel kleine clubjes namen de gelegenheid te baat om via de Clercke een gro-

ter publiek te bereiken. In de eerste jaargang plaatsten de Nederlandsche Zionistische Studenten Organisatie, het Dietsch Studenten Verbond, Conamur, het Physisch-Chemisch Dispuut, de NCSV en de VCSB, Pharmaciae Sacrum, de Sociaal-Democratische Studenten Bond (SDSC), de Biologenclub, Robur en de geheelonthoudersvereniging allemaal mededelingen of discussiestukken in de *Clercke*. In het nummer van 21 maart 1925 deed de Friese rechtenstudent (en lid van *Vindicat*) Ruerd Heeg een oproep voor een nieuwe Friese studentenvereniging (naast het Selskip Frisia, dat een subvereniging van *Vindicat* was). Die oproep leidde tot de oprichting van *Bernlef*.⁷³ Ook gaf de *Clercke* alle ruimte aan studenten die een Groningsche Studenten Vereeniging voor den Volkenbond wilden oprichten, die er uiteindelijk niet is gekomen omdat Conamur zich over dat thema ontfermde en een aparte sectie oprichtte die aan de Volkenbond was gewijd.

Maar de *Clercke* gaf wel een heel vertekend beeld van de Groningse studentenwereld. De algemene verenigingen komen relatief weinig aan het woord; vooral bij Albertus Magnus was de neiging om in het blad verslag te doen over de vereniging heel gering. Albertus was ook met enige moeite overgehaald om aan het initiatief mee te doen en de moderator had het zelfs ontraden (maar er niet zijn veto over uitgesproken).⁷⁴ Kleine sterk gemotiveerde groepjes daarentegen, zoals de SDSC en de studenten die zich interesseerden voor internationale contacten, waren wél nadrukkelijk aanwezig in het blad. We lezen regelmatig over de Wereldfederatie van Christelijke Studentenverenigingen en de internationale hulpacties die voor studenten in Centraal- en Midden-Europa op touw werden gezet, en een socialist als A.J.S. (Arent) van Dam kreeg veel ruimte om het socialisme als zedelijk beginsel te promoten. In de kolommen van de *Clercke* gloeide zo nog het idealisme dat in de studentenwereld als geheel inmiddels al weer bijna verdwenen was. De meeste grotere verenigingen daarentegen kondigden wel vergaderingen en lezingen aan over onderwerpen die hen bezighielden, maar stuurden vervolgens geen verslagen van die vergaderingen en lezingen naar de *Clercke*.

Buiten de mededelingen om besteedde de *Clercke* aandacht aan allerlei onderwerpen die de studenten in Groningen (en elders) in de ban hielden. Thema's die in de eerste jaargang aan de orde kwamen, waren de nationale ontwapening (daar hadden we nu de Volkenbond voor), de vraag of de universiteit te veel een vakschool was geworden, de Vlaamse kwestie en de rol die Nederland daarin kon en moest spelen, de vrouwenstudie (of vrouwelijke studenten werkelijk minder geschikt waren voor de studie of niet), de vraag of de kandidaatsstudie geneeskunde wel tot twee jaar kon worden ingekort of toch drie jaar moest duren, de voor- en nadelen van de geheelonthouding, de door de SDAP en NVV gepropageerde socialisatie (als economisch programma en als zedelijke eis) en de vraag of ook hbs'ers met een aanvullend examen Latijn rechten mochten gaan studeren. Soms gebeurde dit in de vorm van een zelfstandig artikel, soms in de vorm van een recensie. Zo schreef Dippel in maar liefst vier afleveringen een uitvoerige bespreking van het al in 1923 verschenen boek van de katholieke letterkundige Gerard Brom over *De omkeer in 't studenteleven*, waarin de auteur een volgens Dippel te eenzijdig beeld schetste van de klassieke student uit de negentiende eeuw en een te rooskleurige voorstelling gaf van de keer ten goede die inmiddels in het studentenleven waar te nemen zou zijn. Brom had bovendien hoegenaamd geen aandacht geschonken aan de reorganisatie van het Groningse *Vindicat*, de enige traditionele vereniging die het had aangedurfd een grondige hervorming door te voeren.⁷⁵

De Vlaamse kwestie kwam opvallend vaak ter sprake. Sinds 1923 was in Groningen een afdeling van het Dietsch Studenten Verbond (DSV) actief, die de betekenis van de veronderstelde stamverwantschap tussen Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika onder de aandacht wilde brengen.⁷⁶ In de *Clercke* verschenen oproepen om deel te nemen aan de Groot-Nederlandse Studentencongressen (in 1925 in Leiden bijvoorbeeld), de Gentse student en flamingant R.F. Bocxstaele kreeg bijna week na week de gelegenheid om uit te halen naar de perfide Franstalige elite in België, die de volledige emancipatie van de Vlaamse bevolking trachtte tegen te houden, en de voorzitter van Groningse afdeling van het DSV, J.H. Willems, had zelfs een eigen rubriek, 'Groot-Nederlandsche gedachten'.⁷⁷ Bij het begin van de tweede jaargang maakte de redactie echter een einde aan die rubriek, tot grote verontwaardiging van de schrijver, die zich op oude afspraken met Dippel beriep. Maar de redactie had het juist gezien: zijn voortdurende hame-ren op het belang van de Vlaamse zaak begon de Groningse studenten te vervelen. De Dietse gedachte heeft in Groningen nooit veel weerklank gevonden.

Nog vaker kwam de kwestie terug of de universiteit, bijvoorbeeld door de toevloed van steeds meer studenten, haar wetenschappelijk karakter niet dreigde te verliezen en gevaar liep een zuivere vakschool te worden. Dit kon gebeuren naar aanleiding van een lezing, zoals die van de hoogleraar rechten Van Oven voor Conamur, waarin de spreker een aantal maatregelen had voorgesteld om in de juridische opleiding het wetenschappelijke element te versterken.⁷⁸ Van Oven wilde bijvoorbeeld het hoorcollege afschaffen. Dat was namelijk een vorm van onderwijs waarin de student alleen maar geacht werd te kunnen reproduceren wat de hoogleraar op college had verteld. In plaats daarvan wilde Van Oven veel meer nadruk leggen op het directe contact tussen hoogleraar en student, waardoor de student vanaf het begin leiding krijgt bij zijn studie, en op de zelfstandige arbeid van de student in werkgroepen. Dat betoog leidde een week later tot een reactie van redacteur Sinninghe Damsté, die juist graag zag dat de student in het begin van zijn studie werd vrijgelaten om alle mogelijkheden te verkennen. Later, als de keuze voor een bepaalde richting gemaakt was, zou de hoogleraar wel meer leiding moeten geven. En wie die vrijheid niet aankon, hoorde niet op de universiteit thuis, aldus Sinninghe Damsté.⁷⁹ Ook het indikken van de studie voor het kandidaats geneeskunde tot twee jaar (in plaats van drie zoals vroeger), werd uitvoerig besproken. De hoogleraren van de medische faculteit hadden tot die herziening van het onderwijsprogramma besloten om de studenten die snel wilden studeren tegemoet te komen, maar redacteur Van Leusen vond dat de opleiding daardoor te veel een beroepsopleiding werd en dat de universiteit het karakter kreeg van een vakschool. De student hield in die twee jaar te weinig tijd om 'gebildet' te worden.⁸⁰

Maar behalve weergeven wat er in studentenkringen leefde (of niet), deed de *Clercke* ook nog iets anders. Het blad legde ook, soms onbedoeld, bloot dat er in de Groningse studentenwereld heel verschillende visies op het studentenleven leefden. Er waren regelmatig kleine of grote botsingen tussen Vindicat aan de ene kant en de confessionele verenigingen aan de andere kant. Zo noemde Van Leusen in het nummer van 11 oktober 1925 in een verslag van de tijd van verplichte kennismaking bij Vindicat het corps bijna terloops 'de grootste en belangrijkste studentenvereniging' van Groningen. Hij deed dat om daarmee tegenover zijn eigen achterban – hij was lid van Vindicat – te rechtvaardigen dat in de *Clercke* aandacht werd besteed aan een zaak die sommige Vin-

dicaters als een interne aangelegenheid beschouwden, die niet buiten Vindicat besproken behoorde te worden. Van Leusen vond echter dat, omdat Vindicat de belangrijkste vereniging was, het goed was om uitvoerig over ontwikkelingen in Vindicat te berichten. Corpsbelang is algemeen studentenbelang.⁸¹

Dit betoog viel echter totaal verkeerd bij een zekere A.I.F., oftewel het VERA-bestuurslid August la Fleur, die zich twee nummers later afvroeg waarop Van Leusen zich baseerde als hij Vindicat de belangrijkste studentenvereniging van Groningen noemde.⁸² Van Leusen reageerde daarop in een naschrift dat dat wel duidelijk was: Vindicat was de grootste vereniging in Groningen. Bovendien was het corps de enige vereniging die er naar streefde alle (mannelijke) studenten in Groningen te omvatten en die daarmee dus het gemeenschappelijke studentenbelang het beste diende:

Ik geloof in een toekomstige, werkelijke studentensamenleving, waar gevoeld wordt dat alle studenten, hoezeer verschillend in religie en opvattingen, aanleg en roeping, omstandigheden en afkomst, bij elkaar behooren en één maatschappij vormen, enkel en alleen verbonden door het feit dat zij allen student zijn. Ik geloof in de toekomstmogelijkheden van Vindicat atque Polit, tot verwerkelijking van dit ideaal.⁸³

Maar met deze geloofsbelijdenis was zijn opponent niet tevreden. Weer een nummer later schreef La Fleur dat de grootste vereniging niet automatisch de belangrijkste is en dat het gemeenschappelijke belang dat de Groningse studenten zouden hebben, misschien helemaal niet bestond en zeker onvoldoende was om een vereniging op te baseren. De vereniging waar La Fleur lid van was, ging niet uit van een of ander vermeend studentenbelang, maar van een levensovertuiging. Alleen zo'n levensovertuiging kon een zekere grondslag voor een vereniging zijn. 'Dat geeft een innerlijke band [in plaats van een alleen uitwendige], ze is hecht en sterk. Ook onze studentenvereniging moet bouwen op beginselen.'⁸⁴ Het is de waarde van de levensbeschouwelijke beginselen die de belangrijkheid van een vereniging bepaalt en voor zover een vereniging invloed uitoefent, doet zij dat op basis van haar beginselen. Daarom is het streven om de verdeelde studentenwereld tot eenheid te brengen eenvoudig tot mislukken gedoemd, aldus La Fleur. Samenwerking tussen de verschillende verenigingen is goed, om bijvoorbeeld een concreet doel te bereiken, maar samenbrengen in één vereniging onmogelijk.

Natuurlijk kon Van Leusen dit niet onweersproken laten. In een opgewonden naschrift probeerde hij aan te tonen waarom de studenten als groep wel degelijk gemeenschappelijke belangen hadden en 'dus' in één verband ondergebracht hoorden te worden. Het gemeenschappelijke element was dat de studenten later de intellectuelen van het volk worden, die een bepaalde, gemeenschappelijke cultuur moeten bezitten om het land leiding te kunnen geven (welke cultuur dat was, legde hij niet uit). Zij verkeren als student in een maatschappelijke uitzonderingspositie, waarin zij zich nog vrijelijk kunnen ontwikkelen en waarin zij er zeer verkeerd aan zouden doen elkaar te verketteren en zich met benepen en bekrompen opvattingen in hun eigen kringteje op te sluiten. Zij moeten hun vrijheid gebruiken om elkaar te leren kennen en waarderen. Studenten zijn in wezen één 'omdat we later als burgers vooroordelen kunnen overwinnen en geestelijke vrijheid kunnen bevechten, welke onmisbaar is voor een betere samenleving'.⁸⁵ Een jaar later herhaalde Sinninghe Damsté dit standpunt toen hij als rector in november 1925 de net geïnstalleerde nieuwe leden van Vindicat voorhield dat

studenten een apart slag mensen zijn en zullen blijven door de vrijheid die ze hebben om zich los van maatschappelijke verplichtingen te oriënteren op maatschappelijke vraagstukken. De door velen verguisde onmaatschappelijke student uit de negentiende eeuw bestond niet meer. De losbol die door Klikspaan was vereeuwigd was verdwenen, de eigentijdse student was zich terdege van zijn bevoorrechte positie bewust, aldus Sinninghe Damsté. Maar de vrijheid had hij nog steeds, hij stond nog steeds naast de maatschappij en diende die vrijheid nu te gebruiken, dat was ook zijn plicht, om zich onbevooroordeeld in maatschappelijke problemen te verdiepen en er te zijner tijd een keuze in te maken 'Het voorrecht van de vrijheid genieten we, namelijk om onze eigen banden te kiezen.' Maar de definitieve keuze moet de student uitstellen. 'Openstaan voor de groote moeilijke maatschappelijke vraagstukken is een eisch, die men een student mag, ja moet stellen; oordeelen, wat tegelijk is een daad, eerst dan als hij door zijn arbeid intreedt in de maatschappij als volkomen gelijke, niet als bevoorrechte meer.'⁸⁶ Dat dit in wezen liberale standpunt een gereformeerde student als La Fleur niet heeft overtuigd, mag wel duidelijk zijn.⁸⁷

Dezelfde tegenstelling kwam aan het licht toen Dippel in het nummer van 15 november 1924 een bespreking schreef van het blad van de landelijke SDSC, *Kentering*. Dippel betreurde het zeer dat de studentenwereld verdeeld was in groepjes en klikjes met elk een uitgesproken, exclusieve mening over de bedoeling van de studietijd, daarmee negerend wat studenten werkelijk samenbindt, namelijk het besef dat een student naar de universiteit gaat 'om zijn geest te scholen, [zich] daarbij voorzoover toelaatbaar is orienteerend op intellectueel gebied, kortom opgeleid te worden tot zelfstandig kritisch-denkend mensch'.⁸⁸ De SDSC erkende dat vroeger, in de tijd van het liberalisme, toen de meeste studenten ook uit liberale kringen kwamen, er nog een eenheid van denken en gevoelsleven heerste en er sprake was van geestelijke eenheid in de studentenwereld, maar nu de klassenstrijd ook zijn intrede had gedaan op de universiteit was die eenheid niet meer mogelijk. Dippel betreurde dat de sociaaldemocratische studenten er zo over dachten, dat zij zich tijdens hun studie al bij voorbaat vastlegden op een bepaalde overtuiging en dat zij het vrij zijn van maatschappelijke verantwoordelijkheid niet benutten om zich een zelfstandige, kritische houding aan te meten. Een onbevooroordeelde kritische zin is het 'hechtste bezit dat men zich eigen kan maken door zijn wetenschappelijke [universitaire] scholing'.⁸⁹

Daar dacht de Groningse sociaaldemocratische student Arent van Dam toch anders over. Hij bestreed dat de leden van de SDSC leden aan 'aprioristisch exclusivisme', in ieder geval voor zover het de Groningse leden van de club betrof. Hun ideaal was ook die zelfstandige, kritische houding die Dippel zo belangrijk vond. Omdat ze aan een brede oriëntatie hechtten, waren alle Groningse SDSC'ers automatisch lid van Conamur. Maar al gedurende de studietijd begint zich toch een bepaalde mening over de samenleving te vormen en vindt men gelijkgestemden in de SDSC. In de loop van de studie kiest men partij en iedereen zou aan het eind van zijn studie ook partij gekozen moeten hebben. Doet een student dat daarna pas, zoals Sinninghe Damsté en Dippel bepleiten, dan wordt de keuze mede bepaald door de maatschappelijke positie die men inneemt. Alleen de student kan vrij kiezen, op basis van feiten en idealen.⁹⁰ Of Van Dam hiermee de officiële lijn van de SDSC weergaf, zoals deze in *Kentering* tot uitdrukking kwam, is niet helemaal zeker, maar zeker is wel dat hij en Dippel toch minder ver uit

elkaar stonden dan het aanvankelijk leek. Van Dam was inderdaad niet zo intransigent als bijvoorbeeld de leden van VERA en Albertus Magnus, die al bij het betreden van de universiteit wisten waar ze thuishoorden. Dippel wilde in een weerwoord alleen nog zeggen dat het hem toch beter leek als een student tot het eind van zijn studietijd zijn vrijheid behield en zich niet liet vangen in een partijstandpunt. Beter zou het zijn te kiezen voor een tendens of een richting in plaats van voor een officieel vastgelegd partijprogramma.

Wat in al deze discussies steeds weer opduikt, is de tegenstelling tussen vrijheid en beginsel als de twee kernbegrippen waarom het in de discussie over de positie van de student draaide. Vindicaters als Sinninghe Damsté, Van Leusen en Dippel achtten het kenmerkend voor 'de' student dat hij (of zij) zich tijdens de studie vrij kon oriënteren op problemen van zowel wetenschappelijke als maatschappelijke aard. Hoewel misschien meerderjarig (sinds 1901 was dat vanaf 21 jaar) was de student vrij van maatschappelijke verplichtingen, hoefde hij niet in loondienst te gaan om in zijn levensonderhoud te voorzien en was hij grotendeels vrij in de besteding van zijn tijd, ook zijn studietijd. De studietijd was als het ware een vrije zone in het maatschappelijk leven, waar een bevoorrechte groep de gelegenheid kreeg zich verder te ontwikkelen terwijl de meeste leeftijdgenoten al achter de draaibank stonden of op een handeldskantoor zaten. Maar die vrijheid was, aldus nog steeds Dippel en Sinninghe Damsté, geen natuurlijk recht, dat studenten van nature toekwam; die vrijheid diende ook ergens voor en schiep verplichtingen, namelijk om zich zo goed en breed mogelijk te ontwikkelen teneinde later leiding te geven aan allerlei maatschappelijke organen. De student moest tonen dat hij die vrijheid waard was en in dienst van de maatschappij gebruikte, zowel door zijn studie serieus te nemen en niet te versmallen tot alleen vakopleiding, als door zich te oriënteren op de maatschappelijke problemen die zich aandienen – maar dan zonder bij voorbaat een bepaald standpunt in te nemen. Het paste de student niet, juist omdat hij een zo onmaatschappelijke positie innam, een positie als het ware buiten de samenleving, om alvast een keuze te maken, definitief voor het ene of het andere beginsel te kiezen.⁹¹ Dit beeld spoorde met een visie op de universiteit als eveneens een vrije zone waarin de hoogleraren geheel vrij waren om, uiteindelijk ten dienste van de samenleving, de zuivere wetenschap te dienen.

Studenten als Van Dam en La Fleur gaven daarentegen voorrang aan het (levensbeschouwelijke) beginsel boven de vrijheid. In hun optiek waren zij als student niet zo veel anders dan andere (volwassen) leden van de samenleving, die met dezelfde maatschappelijke problemen worstelden en met dezelfde levensbeschouwelijke vragen zaten. Hun solidariteit lag niet in de eerste plaats bij de andere studenten, maar bij het volk of het volksdeel waar zij zich toe rekenden. Zij konden zich een zinvol leven niet voorstellen zonder een keuze te maken, voor God, een sociaal ideaal of een politieke overtuiging. De verder inhoudsloze vrijheid van de klassieke, zogenaamd neutrale studentengemeenschap sprak hun niet aan en leek hen eerder het ontlopen van de verantwoordelijkheid die elk mens, student, kantoorbediende of grootindustriële, jegens de volksgemeenschap had, de gemeenschap die hun studie ook mogelijk maakte.⁹² Dit punt werd ook benadrukt in de eerstejaarslezing die ds. R.B. Evenhuis op 8 oktober 1925 in de bovenzaal van de sociëteit van Magna Pete voor de NCSV uitsprak, 'Christenstudent'. Dat de student aandacht kan besteden aan zijn persoonlijke vorming op een

leeftijd dat anderen al productief moeten zijn en voor de student moeten werken (wat de student eigenlijk tot een parasiet maakt), moet voor de student een stimulans zijn om er alles uit te halen wat erin zit, 'opdat we later in onze arbeid aan de gemeenschap kunnen teruggeven wat zij ons thans schenkt'. Een student moet niet veel geld uitgeven aan drank en vertier, moet niet doelloos in landauers rondrijden en moet geen dwaze dingen doen; hij moet ook niet vrijblijvend alle standpunten rustig met elkaar vergelijken. Ook als student moet hij al werken aan een andere, een betere wereld. 'Student-zijn betekent ook: idealist zijn!'⁹³

De Clercke bracht deze fundamentele tegenstelling aan het licht zonder er zelf aan te gronde gaan. Want het bleef niet, zoals zo vaak bij studentenbladen, bij een of twee jaargangen, het blad verwierf zich een vaste plek in het academisch leven in Groningen in de jaren twintig en dertig. Makkelijk ging dat niet. Bij het begin van de tweede jaargang vroeg de nieuwe redactie zich openlijk af of het wel zin had ermee door te gaan.⁹⁴ Financieel was de zaak gezond, mede dankzij de vele advertenties, maar de medewerking van de studenten liet veel te wensen over. Het blad werd grotendeels volgeschreven door de redacteurs en anderen reageerden daar slechts op. Toch besloot de redactie de proef nog een jaar voort te zetten.

Maar het bleef moeilijk. Financieel ging het na enige tijd niet meer zo geweldig (de advertentie-inkomsten vielen tegen en de contributies werden niet altijd op tijd betaald) en op gezette tijden liet Vindicat merken moeite te hebben met de koers van het weekblad. Op 20 mei 1926 nam de corpsvergadering een motie aan waarin afkeuring werd uitgesproken over het financiële beleid van de Clercke en waarin aangedrongen werd op het beperken van de omvang van het blad en het weren van schampere opmerkingen aan het adres van diegenen die het blad financieel mogelijk maakten (lees: Vindicat).⁹⁵ Maar de redactie hield de rug recht: Vindicat mocht dan menen een soort 'geestelijke voogdij' over het blad te hebben, de redactie aanvaardde die niet; zij bleef zelfstandig. Het corpslid J.K. Lofvers, student theologie, steunde de redactie daarin. Hij was erbij geweest toen de motie met groot vertoon van pathos en zelfgenoegzaamheid was aangenomen. 'Glunderende, gnuivende, grinnikende gezichten schenen hier een glorieus feit te constateeren.' Maar hij distantieerde zich daarvan: er was voor het corps geen enkele reden om zich verongelijkt te voelen, bij Vindicat was er altijd al weerstand tegen het blad. 'Er zijn veel corpsleden, van een benepen chauvinisme, die niet dan met een air van *dédain* en onverschilligheid over de muren van *Mutua Fides* heen kunnen zien.'⁹⁶ Maar ook een erkend tegenstander van de Clercke kreeg het woord, Max Ali Cohen, die in smalende termen over de hele reorganisatie en de Clercke als product daarvan schreef. 'We moeten algemeen zijn,' schreef deze traditionalist, de omgangsvormen in de grote maatschappij overnemen, maar 'het gevolg van deze door nieuwlichters, "reorganisatoren", kunstmatig aangekweekte, door melk-gevoels-motiefjes ingegeven "geest" is, dat het geheel [de Clercke] zoo zwak en voos wordt, zoo inhoudsloos, dat het niet eens een knal zou geven als het ter ziele ging'.⁹⁷ Die hele reorganisatie had tot destructie van het corpsverband geleid en de schrijver maakte er geen geheim van dat hij graag zou zien dat alles teruggedraaid werd en dat de Clercke verdween. Hetgeen niet gebeurde. De Clercke bleef gewoon jaar in, jaar uit verschijnen als enigszins verwrongen spiegel én vergrootglas van de Groningse studentenwereld. Maar geleidelijk toch meer als handig en nuttig instrument dan als de belichaming van een hoog ideëel streven.

TABEL 16 BIJ DE CLERCKE AANGESLOTEN VERENIGINGEN EN HUN AANDEEL IN HET WEEKBLAD

Naam	Aantal leden	Aantal regels in de Clercke 1929
Juridische Faculteitsvereniging	70	60
Medische Faculteitvereniging	432	264
Theologische Faculteitsvereniging	47	92
Literaire Faculteitsvereniging	140	91
Natuurphilosofische Faculteitsvereniging	303	327
Vindicat atque Polit	315	431
Aegir	58	105
Bragi	ca. 100	68
Dicendo Discimus	38	49
Donar	34	9
Groene Pommerans	17	–
Linetreckers	25	35
Ludendo Studemus	24	–
Neemt Ons Zoals Wij Zijn	ca. 100	26
Magna Pete	154	622
Slingeraap	ca. 60	16
Zwemclub	ca. 40	71
Albertus Magnus	42	136
VERA	76	192
SDSC	20	107
NCSV	76	356
VCSB	117	204
NZSO	18	54
Bernlef	18	22
Vereeniging voor den Volkenbond	25	134
Pharmaciae Sacrum	58	63
Groningse Studenten Geheelonthouders Vereeniging	22	126

Bron: Der Clercke Cronike 7 (1929–1930) 158. Het aantal regels betreft uitsluitend de verenigingsberichten. Opvallend is het verhoudingsgewijze grote aantal regels dat Magna Pete liet publiceren.

GEMEENSCHAP IN TIJDEN VAN CRISIS EN DEPRESSIE

Toen de Clercke in 1929 vijf jaar bestond en een lustrumnummer uitbracht, vroeg de redactie oud-redacteur Dippel een terugblik te geven op de oprichting van het weekblad. Dippel, die inmiddels op 28 juni 1929 bij Jaeger gepromoveerd was en bij het Natuurkundig Laboratorium van Philips in Eindhoven in dienst was getreden, deed het graag, maar was niet erg complimenteus over de mentaliteit van de nieuwe lichten studenten in Groningen. Van het streven naar vernieuwing en reorganisatie van het Groningse studentenleven was niet veel terechtgekomen, vooral door toedoen van verenigingen als VERA, de NCSV en de VCSB, meende hij. Deze verenigingen, met hun eigen cachet en bijzondere doelstelling, waren ‘achterbaks’ gebleken. Ze waren tekortgeschoten in hun medewerking aan de Clercke en hadden te weinig van zich laten horen, waardoor de Clercke niet in staat was geweest een evenwichtig beeld van de Groningse studentenwereld te geven. Dippel prees daarentegen de openhartige bespreking van de corpspolitiek in de kolommen van de Clercke en riep andere verenigingen op dat voorbeeld te volgen, opdat het oorspronkelijke doel van het weekblad alsnog gerealiseerd zou kunnen worden: ‘het wederzijdsch begrijpen der verschillende persoonlijke en groeps-levenshoudingen, ook wanneer deze uit den aard der zaak tegenstrijdig en vijandig zijn’.⁹⁸ Ook rector magnificus Aalders constateerde een jaar later dat in de studentenwereld de drang naar vernieuwing en eenheid ver te zoeken was. ‘Het studentenleven vertoonde geen grote bewogenheid’, zei hij. Kritiek en zakelijkheid hadden het leven overwoekerd en van idealen was onder studenten weinig te bespeuren, zoals in de Clercke wel te zien was. Voor het corps lag hier in de ogen van de rector een taak: ‘het moet leiding en bezieling trachten te geven aan zoo velen mogelijk’.⁹⁹

Het is de vraag of deze negatieve beoordeling van de studentenwereld wel helemaal terecht is. In de tweede helft van de jaren twintig was inderdaad van het streven naar meer saamhorigheid en eenheid weinig meer te merken, maar op artistiek terrein waren de studenten in deze jaren juist heel vernieuwend geweest. Het was al begonnen met de keuze van het openluchtspel *'s Levens Bruiloftsfeest* als het pièce de résistance van het lustrum van 1924.¹⁰⁰

De toenmalige lustrumcommissie meende dat het niet meer aanging om in deze democratische tijd nog een maskerade te houden, waaraan door de hoge kosten daaraan verbonden alleen de meer welgestelde leden van het corps mee konden doen. Bovendien was er steeds meer kritiek op de maskerade: het zag er misschien romantisch uit, maar het leverde nooit meer op dan een nooit helemaal perfecte kopie van wat vroeger betekenis had gehad, maar nu niet meer. Er werden kapitalen verspild aan wat toch nooit echt kon zijn. Na de oorlog was dat niet meer te rechtvaardigen. Maar een openluchtspel was relatief goedkoop, gaf veel studenten gelegenheid eraan mee te doen en sloot als verbeelding van een idee ook beter aan bij het naoorlogse idealisme. Een openluchtspel was namelijk de symbolische verbeelding van een eeuwig en eenvoudig idee, dat iedereen begrijpen kon en dat iedereen in verband kon brengen met zijn eigen leven. Abstracties als ‘het Leven’ of ‘de Jeugd’ of ‘de Hebzucht’ konden voorgesteld worden door figuren die zich over een veld of plein bewogen en begeleid werden door dans en muziek, vooral koorgezang. Het eerste openluchtspel in deze vorm dat in Nederland werd uitgevoerd, was in 1923 te zien bij het Delftse lustrum, waarbij de Markt,

Afb. 108 Scene uit het openluchtspel 's Levens Bruiloftsfeest, 1924. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

met als decor de toren van de Nieuwe Kerk, een ideaal speelveld vormde. Dit 'Torenspeel' beeldde uit hoe de mens opstijgt tot wijsheid en vrede, ondanks tegenwerking van lage lusten en stoffelijke begeerten.¹⁰¹ Het was een groot succes en stimuleerde de Groningse lustrumcommissie om in 1924 met iets vergelijkbaars te komen. Zij wendde zich in oktober 1923 tot drie heren met de vraag om zo'n spel te componeren: de Ap-pingedamse advocaat (en voormalig leider van het studentencabaret De Malhibbels) A.T. Vos, de koordirigent Kor Kuiler en de regisseur Johan de Meester. Al op 14 februari 1924 verscheen Vos in de corpsvergadering om de plannen toe te lichten. Het spel moest vreugdevol zijn en de Jeugd moest als hoofdpersoon het middelpunt vormen:

Eén begrip evenwel ligt aan deze beide gedachten ten grondslag en vormt de oorzaak van het bestaan van Vreugde en Jeugd: het Leven. [...] Jeugd zoekt het Leven in den zuiversten vorm, het ziende als Ideaal, niet slechts als aardsch bezit, en aan Jeugd gelukt het dan ook om, ondanks alle kwade invloeden met behulp van de Liefde het Leven, in den reinsten zin, deelachtig te worden.¹⁰²

De corpsvergadering was diep onder de indruk van deze heldere uiteenzetting. En zo vond op 1 juli 1924, op een stralende zomerdag, in het stadion van Be Quick tussen Helpman en Haren de eerste opvoering van 's Levens Bruiloftsfeest plaats, met medewerking van Bragi, Neemt Ons, het Zangkoor Bekker, het Dansinstituut van Lili Green, de kunstenaars Jan Wiegers (voor de decors) en Johan Dijkstra (voor de reclameplaat) en vele anderen. Een compagnie soldaten had de orkestbak uitgegraven. Er namen ruim honderd studenten van Vindicat en Magna Pete aan deel, plus wat professionele toneelspelers voor de hoofdrollen en ruim honderd scholieren als figuranten.¹⁰³

Dit smaakte naar meer en in de jaren daarna gingen Bragi en Neemt Ons bewust op zoek naar eigentijdse toneel- en muziekstukken om bij lustra of andere gelegenhe-

den op het programma te zetten. Al in mei 1925 voerden de beide corpsverenigingen in de Stadsschouwburg *Le Boeuf sur le Toit* op, een surrealistisch ballet van de Franse kunstenaar Jean Cocteau, op muziek van Darius Milhaud (oorspronkelijk geschreven als cinemafantasia voor viool en piano).¹⁰⁴ Het stuk speelt in een bar in New York, waarin een agent die komt inspecteren (en voorgespiegeld krijgt dat het een melksalon is) wordt onthoofd en met wiens hoofd een roodharige bezoeker dan een dans uitvoert, als Salomé met het hoofd van Johannes de Doper. Het ballet had zijn première beleefd in Parijs in 1920, maar de Groningse uitvoering in 1925 was de eerste uitvoering in Nederland – en werd een groot succes. De reclameplaat was dit keer ontworpen door Wiegers, die een prominent lid was van de Groningse kunstenaarskring De Ploeg. De regie lag in handen van de toneelspeler Adriaan Hooykaas, die in 1924 een van de hoofdrollen had vertolkt in *'s Levens Bruiloftsfeest*, maar de grote man achter het geheel was de Groningse componist Daniël Ruyneman, die in deze tijd de muzikale leiding van Bragi had, een schilderachtige figuur aan de rand van het studentenleven, met het uiterlijk van een heilige, altijd vervuld van mooie gedachten ontleend aan Indische wijsgeren, maar ook volstrekt chaotisch en voortdurend in staat van faillissement. Hij had de contacten met De Ploeg én waarschijnlijk met de Franse kunstenaars. Hij was waarschijnlijk ook degene die een paar jaar later voor elkaar wist te krijgen dat Bragi en Neemt Ons in juli 1929 in het kader van de lustrumfeesten van dat jaar in de Stadsschouwburg de wereldpremière mochten spelen van *Protée*, een ‘poème d’été’ of ‘farce lyrique’ van de Franse dramaturg en schrijver Paul Claudel, wederom op muziek van Milhaud. Claudel en Milhaud kwamen zelfs naar Groningen om de uitvoering bij te wonen.¹⁰⁵ In hetzelfde jaar viel ook de opvoering van het openluchtspel *Antigone* uit 1917 van de Duitse expressionistische toneelschrijver Walter Hasenclever, een pacifistische versie van Sophocles’ oorspronkelijke tragedie (die over de oorlog tegen Thebe ging).¹⁰⁶

Zojuist viel de naam van de kunstenaarskring De Ploeg. Dat contact was niet eenmalig, want tussen Vindicat en de bij deze kring aangesloten schilders bloeide in de jaren twintig een hartelijke verstandhouding op. Wiegers maakte niet alleen de reclameplaat voor *Le Boeuf sur le Toit*, hij bracht ook wandschilderingen aan toen de conversatiezaal van Vindicat na een verbouwing er nogal kaal uitzag. Zijn collega Johan Dijkstra nam het op zich een aantal teken- en schilderlustige leden van Vindicat te begeleiden die op 28 december 1926 een nieuwe subvereniging hadden opgericht, Die Linetreckers. De leden kwamen voortaan om de veertien dagen op het atelier van ‘de meester’ bij elkaar om zich in tekenen, linoleumsnijden en schilderen te bekwamen. Ze tekenden naar model, waarvoor leden van Magna Pete werden aangetrokken, maar trokken er soms ook met Dijkstra op uit om naar de natuur te tekenen. De opkomst was vooral groot als er naar naaktmodel werd getekend (waarschijnlijk dan niet met medewerking van de studentes van Magna Pete). Al in maart 1927 konden de leden van Die Linetreckers in de conversatiezaal van Mutua Fides een expositie van eigen werk houden. Vanaf dat moment verschenen er in de *Studenten Almanak* en de *Clercke* regelmatig prenten en vignetten van de tekenvaardige studenten. In 1928 kwam er een fotografieafdeling bij, Het Constoghe, en op de tweede expositie, in januari 1929 weer in de conversatiezaal van Mutua Fides, waren de fotografen sterk vertegenwoordigd.¹⁰⁷

Al deze artistieke vernieuwing neemt echter niet weg dat rond 1930 Vindicat een wat ingedutte indruk maakte. Van de reorganisatie van 1920 werd nu openlijk afstand ge-

Afb. 109 Biljet voor de opvoering van Het Huwelijk van Jean Cocteau ter gelegenheid van het tiende lustrum van Bragi, 18 maart 1932. RHC Groninger Archieven. Ook voor deze gelegenheid had men weer een keuze gemaakt uit het werk van Cocteau, wiens *Les mariés de la Tour Eiffel*, een absurdistisch ballet op muziek van onder anderen Milhaud en Francis Poulenc, uit 1921 dateerde. Ook Johan Dijkstra verleende weer zijn medewerking (hij ontwierp de decors). Wie de reclameplaat maakte, is onbekend.

nomen. Almanakpreses H.J. Scheltema, de excentrieke latere hoogleraar Romeins recht die zo graag de nooit oud geworden corpstudent speelde, constateerde eind 1927 dat het idealisme was verworden tot 'slappe zoetelijkheid of hooghartige toegeeflijkheid', en juichte het toe dat de groentijdscommissie van Vindicat niet bang bleek te zijn voor een strenge groentijd. 'De zogenaamde afschaffing van de groentijd is een loos woord geworden.'¹⁰⁸ Oud-redacteur Ries, inmiddels een veelbelovend departementaal ambtenaar in Den Haag, mocht nog wat feller uithalen naar de democraten die met de nivelleringschaaf over de tradities van Vindicat waren gegaan, alles onder de 'weeë vlag van het maatschappelijke'.¹⁰⁹ Vindicat zou zich te weer moeten stellen tegen dit 'voos modernisme'. Maar Scheltema's opvolger J.G. van 't Oever zag eind 1928 juist 'de verscherping van een moede trek in 't gelaat van den ouden man', Vindicat dus. Het enthousiasme van de Vindicaters werd elk jaar minder. Het corps stond volgens Van 't Oever voor een keuze: of langzaam wegwijnen in oude tradities en mores, 'als een oud edelman, die niet meer kan aarden bij een nieuwe levenswijze', of een glorierijke toekomst met nieuwe, frisse, moderne opvattingen.¹¹⁰ En hij had gelijk, want Vindicat stond er niet goed voor. Inmiddels was zij niet meer de grootste studentenvereniging. De Medische Faculteitsvereniging telde meer leden en ook de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging dreigde groter te worden dan het corps. De Medische Faculteitsvereniging

Afb. 110 Conversatiezaal van Mutua Fides na de verbouwing in 1930. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Op de zijwand is een muurschildering aangebracht van de schilder Jan Wiegers, lid van kunstenaarsvereniging De Ploeg.

hield zich strikt aan haar rol als belangenbehartiger van de studenten geneeskunde, maar bij de natuurfilosofen lag dat anders. Hun vereniging kwam niet alleen op voor de studenten bij de faculteit Wis- en Natuurkunde, maar ging zich ook steeds meer opstellen als gezelligheidsvereniging, met een eigen gebouw en een eigen verenigingsleven. Het sinds de verbouwing van het Natuurkundig Laboratorium in 1928 overbodig geworden motorgebouwje aan de Westersingel was aan de Natuurphilosophische Faculteitsvereniging toegewezen en leek het karakter van een sociëteit te krijgen. Vindicat sloeg die ontwikkeling met zorg gade, maar ondernam niets.

De crisis van 1929 en de daaropvolgende langdurige depressie dwongen de studenten, ook die van Vindicat, niet alleen tot bezuiniging, maar ook tot bezinning. Het resultaat was in eerste instantie een nieuwe poging tot reorganisatie van het studentenleven in Groningen en in tweede instantie een nieuwe ervaring van het gemeenschapsgevoel.

Vindicat was al aan het bezuinigen voordat de crisis en de depressie dit noodzakelijk maakten. De exploitatie van Mutua Fides leverde verlies op – op zichzelf al een teken dat het kroegleven niet gezond was – en rationalisatie, toen een modebegrip, was onontkoombaar. Eind 1929 besloot het corps daarom tot het afstoten van het tweede gebouw (Grote Markt 12) en het ingrijpend renoveren van het oude Mutua Fides (Grote Markt 13). Op 31 januari 1930 werd het tweede pand, met op de begane grond de ‘nieuwe eetzaal’ en op de bovenverdieping de sociëteit van Magna Pete, voor 57.500 gulden ver-

kocht, ruimschoots genoeg om de verbouwing van het andere pand van te kunnen betalen.¹¹¹ Omdat de nieuwe eigenaar aan Magna Pete een hoger bedrag aan huur vroeg, betekende de beslissing van Vindicat ook dat de vrouwelijke studentenclub moest verhuizen. De club vond onderdak even verderop aan de Grote Markt, boven de bontzaak Vopel aan de voet van de Martinitoren (met een ingang aan het Kreupelstraatje). Vanaf toen ging het snel. Op 30 maart werd in het al gedeeltelijk onttakelde tweede pand nog de wijnverloting gehouden en op 10 september vond al weer de feestelijke opening plaats van het geheel verbouwde Mutua Fides. Dat de exploitatie daar beter verliep, blijkt al uit het feit dat vanaf dat moment steeds een bescheiden winst werd geboekt. De kosten waren geringer; zo was er bijvoorbeeld minder personeel nodig door het efficiënter gebruik van de ruimte. Maar ook de omzet steeg. Er werd meer gedineerd op Mutua Fides en er werd meer gedronken. Het ging zelfs zo goed dat jaar na jaar prijsverlagingen konden worden doorgevoerd, wat tot een nog hogere omzet leidde en nieuwe prijsverlagingen mogelijk maakte. Het was immers niet de bedoeling op Mutua Fides grote winsten te maken.¹¹² Die prijsverlagingen waren voor de studenten in een financieel penibele tijd mooi meegenomen, want de prijzen op Mutua Fides daalden sneller dan de maandgelden. Dat ook de administratie moderner werd aangepakt, speelde ook een rol. De kroegcommissie schafte een door iedereen voor onnut uitgekreten, maar uiteindelijk alom geprezen kasregister aan, evenals een schrijfmachine en een koelmachine. Een enkeling vreesde dat de nadruk op efficiency het eigene van een studenten-corps zou kunnen aantasten; rationalisatie zou strijdig zijn met 'de nog steeds van eene poëtische sfeer doordrongen studentengeest'.¹¹³ De praktijk bewees echter het tegendeel: het bezoek aan de kroeg nam toe, het was gezelliger dan het in jaren was geweest.

Vindicat begon nu voor het eerst in jaren propaganda voor de vereniging te maken. Vroeger vond men dat minderwaardig: de studenten zouden vanzelf wel inzien dat ze bij Vindicat thuishoorden. Maar die hooghartige houding kon het corps, met zijn steeds dalende aandeel in de studentenpopulatie, zich niet meer veroorloven. De pretentie dat het corps 'de' Groningse studentenwereld te vertegenwoordigde en in principe alle studenten omvatte, werd steeds minder geloofwaardig. In de Clercke formuleerde een student van Albertus Magnus, Frederik Nagel, eind 1931 nog eens hoe de buitenwacht tegen Vindicat aankeek. 'Het Corps v.A.P. kunnen wij niet beschouwen als de officieele algemeene organisatie, maar het is voor ons een Stud. Vereen., geschoold op de oude liberale geest, wegens traditie-starheid nog als de eenige officieel erkend.'¹¹⁴ Dus besloot de corpsvergadering op 13 juni 1930 tot de uitgave van een boekje dat 'doel en werking van het Corps' uiteen moest zetten, om zo onjuiste opvattingen over het corps uit de weg te ruimen.¹¹⁵ Ook kwam er een Commissie ter bestudering van Corpstoestanden, die onder andere besloot tot het organiseren van algemeen toegankelijke lezingen waarin maatschappelijke kwesties aan de orde zouden moeten komen. De eerste van deze zogenaamde corpslezingen vond plaats op 4 maart 1932. Toen sprak de Utrechtse hoogleraar Kruyt in het Academiegebouw voor een groot en aandachtig publiek over 'Universiteit en Maatschappij', waarover hij net zijn geruchtmakende brochure had geschreven.¹¹⁶

Maar de werkelijke stoot tot een nieuwe reorganisatie van de studentenwereld kwam niet van Vindicat, maar van buiten. Het initiatief ging uit van de Medische Faculteitsvereniging. Zij maakte zich zorgen, omdat in oktober 1931 de Commissie-Welter aan

het werk was gegaan om mogelijkheden tot bezuiniging op het hoger onderwijs te inventariseren. Al snel gingen er geruchten over de aard van de maatregelen die de commissie wilde voorstellen, en de medische studenten wilden niet wachten totdat het rapport zouden verschijnen. Ook dachten zij dat protesten tegen bezuinigingen meer indruk zouden maken als die uit zouden gaan van de gezamenlijke studentenverenigingen. Daarom riep de vereniging op 10 februari 1932 alle andere (grote) verenigingen bij elkaar om te beraadslagen over een gemeenschappelijk optreden. Al gauw gingen die besprekingen de richting op van het oprichten van een overkoepelend orgaan voor alle studentenverenigingen. Natuurlijk werd er in de Clercke uitvoerig over gedebatteerd, maar eenheid leek weer een aantrekkelijk perspectief nu iedereen bedreigd werd.¹¹⁷

Bij Vindicat maakte men zich grote zorgen over deze ontwikkeling. Die zou er namelijk toe kunnen leiden dat het corps zijn positie als 'de' vertegenwoordiger van de Groningse studenten definitief kwijt zou raken. Daarom probeerde in november 1932 de nieuwe rector van Vindicat, J.L.H. Cluysenaer, de andere partijen voor te zijn. In zijn speech bij de aanvaarding van zijn ambt schetste Cluysenaer op 26 november 1932 de plannen die Vindicat zou hebben om het algemene studentenbelang in Groningen te behartigen. De nieuwe rector nodigde daarom de andere verenigingen uit voor een vergadering over de nieuwe plannen die op 17 februari 1933 in Mutua Fides plaatsvond. Cluysenaer stelde toen voor om Vindicat zo te hervormen dat er een scheiding werd aangebracht tussen de vereniging en de kroeg. Iedere student kon lid worden van de vereniging, zonder meteen verplicht te zijn ook voor de kroeg te betalen. Alle oude bezwaren tegen het verkwistende of zedeloze kroegleven die door Albertus en VERA waren ingebracht tegen de suggestie dat zij onderverenigingen van Vindicat konden worden, zouden daarmee van de baan zijn en de eenheid in de Groningse studentenwereld zou eindelijk gerealiseerd worden. Maar de andere verenigingen zagen dat niet zitten, misschien omdat zij vreesden dat hun leden in het beste geval toch tweederangsburgers van Vindicat zouden worden. Daarom gaven zij de voorkeur aan het oorspronkelijke plan van de Medische Faculteitsvereniging om een federatie op te richten, waarin alle deelnemende partijen gelijkberechtigd waren. Zo'n federatief verband, de Centrale Commissie ter behartiging van Algemeene Groningsche Studentenbelangen, kwam er uiteindelijk ook. Op 28 mei 1934 – over het rapport-Welter had niemand het meer – werd de Centrale Commissie (CC) officieel opgericht. De coup van Cluysenaer was mislukt, de zoveelste annexatiepoging van Vindicat verijdeld.¹¹⁸

Voor alle partijen was er winst. De plannen van Cluysenaer gingen weliswaar niet door, maar wel werden de rector en de abactis van Vindicat, zijnde de grootste en algemeenste van de studentenverenigingen, qualitate qua ook voorzitter en secretaris van de Centrale Commissie. Tevens werd afgesproken dat de commissie zou vergaderen in Mutua Fides. De officiële corpspolitiek – alle belangrijke functies in handen van het corps of in ieder geval van corpsleden – stond nog steeds recht overeind. Maar voor VERA en Albertus Magnus was het belangrijk dat zij nu eindelijk door Vindicat als zelfstandige studentenverenigingen erkend werden, niet de jure misschien, maar wel de facto. Na de oprichting van de Centrale Commissie werden de verhoudingen tussen de confessionele verenigingen en Vindicat ook een stuk beter dan daarvoor. Men bracht elkaar op de hoogte van bestuurswisselingen en zond elkaar uitnodigingen en gelukwensen voor diesvieringen.

Afb. 111 Karikatuur van de fotograaf Joël de Lange, die altijd klaar stond als studenten, van welke vereniging dan ook, een foto wilden laten maken. Uit: Groningsche Studentenalmanak voor 1937. De Lange, die een fotozaak had in de Prinsenstraat achter het Zuiderdiep, is hier nadrukkelijk als Jood afgebeeld. In juli 1942 werd hij ook met vele andere Joden uit Groningen weggevoerd naar een concentratiekamp in het oosten. Hij werd op 26 oktober 1942 in Auschwitz omgebracht.

Afb. 112 De Duits-Zwitserse theoloog Karl Barth spreekt tot een groep studenten in de theologie tijdens zijn bezoek aan Nederland in 1939. Collectie Universiteitsmuseum Groningen. Barth, die bekend stond om zijn kritiek op het nationaal-socialistische bewind in Duitsland, mocht van de Nederlandse regering niet in het openbaar spreken. De regering wilde het nazi-bewind niet voor het hoofd stoten.

Albertus en VERA gingen in deze tijd ook steeds meer op Vindicat lijken. De traditionele studentikoziteit kreeg in toenemende mate greep op beide confessionele verenigingen. Bij VERA nam het ontgroenen steeds grotere (en ruwere) vormen aan, film en toneel werden niet langer verketterd en in november 1931 kreeg de vereniging ook een eigen sociëteit, op de bovenverdieping van een pand op de hoek van de Stoeldraai-erstraat en de Vismarkt. Daar werd in 1933 zelfs een radio aangeschaft, voorheen afgeschilderd als de stem van de duivel. Er ontstonden ook subverenigingen, zoals een zeilclub en een schaakclub, SISSA (Scaccare Inter Studiosos Stimulat Amicitia). Alleen wat de favoriete drank betreft, te weten chocolade, onderscheidde VERA zich nog nadrukkelijk van het alcoholische Vindicat. Kortom, het werd steeds gezelliger bij VERA. Maar de geestelijke verdieping stond inmiddels op een laag pitje. Van de verhitte grondslagendiscussie in de landelijke SSR, mede gestimuleerd door de confrontatie met de dialectische theologie van Karl Barth, was in VERA niets te merken. De notulenboeken van VERA zwijgen zelfs over het bezoek dat Barth in maart 1939 aan Groningen bracht (zijn tweede bezoek aan Groningen), waarbij hij twee keer in besloten kring voor studenten mocht spreken (om het bevriende Duitsland niet te irriteren had de minister van Justitie, C.M.J.F. Goseling, het aan Barth, die een fel tegenstander was van het nationaalsozialistische bewind, verboden in het openbaar op te treden!)¹¹⁹ Niet zonder reden vroegen sommige leden en reünisten van VERA zich weleens af of de leden nog wel beseften dat ze lid waren van een gereformeerde studentenvereniging! Bij het wat kleinere Albertus was het eigenlijk niet anders. De katholieke studenten konden zich nog geen eigen sociëteit permitteren, maar ook zij gedroegen zich met het jaar studentikozer.

Het is verleidelijk om in de reorganisatie van 1933 een vervolg te zien van de poging tot reorganisatie van het studentenleven uit 1920. Maar zo ligt het toch niet. Het streven naar eenheid in 1920 was mede geboren uit idealisme – de schokkende ervaring van de wereldoorlog schiep een diep verlangen om het beter te doen dan de vorige generaties. In 1933 was er daarentegen weinig idealisme in het spel. Het ging om macht, hoe die te behouden en hoe die te weerstaan. Vindicat probeerde nog eens de macht over de andere verenigingen te verwerven, de andere verenigingen weerden die aanval af. Het resultaat was een compromis, een lokaal-universitaire versie van het verzuilde bestel dat op nationaal niveau al goed functioneerde: geheel gescheiden bevolkingsgroepen die samenwerkten aan de top van de bestuurlijke piramide. En het werkte. De Centrale Commissie nam het Centraal Studentenbureau over (dat bemiddelde bij huisvesting en een boekenbeurs organiseerde) en nam in 1933 ook de Clercke onder haar hoede, wat een aanzienlijke versterking van de financiële basis van het weekblad betekende. Na de oprichting van de Centrale Commissie is er in de Clercke ook veel minder of eigenlijk helemaal geen gekibbel meer tussen Vindicat en de andere studentenverenigingen.¹²⁰ Velen bij het corps bleven weliswaar stug de werkelijkheid ontkennen en hielden vast aan de fictie dat Vindicat, of althans de senaat van Vindicat, ‘de’ vertegenwoordiger was van alle mannelijke studenten, maar erg geloofwaardig was dat niet meer.

DE GRONINGER GEMEENSCHAPSLEUS, MAAR NIET HEUS

Eenheid en saamhorigheid waren inmiddels ook buiten Groningen en buiten de studentenkringen een hot issue geworden. De crisis werd in verband gebracht met het gebrek aan eenheid dat Nederland zou kenmerken, en als een van de mogelijkheden om de crisis en de depressie te boven te komen dacht men aan het versterken van de eenheid onder de Nederlanders, de volkseenheid. Uitingen daarvan waren de volkshogescholen in Bakkeveen (Allerdsog) en Markelo (Diependaal), die begonnen als werkverschaffingsprojecten, maar al spoedig als vormingscentra gingen functioneren, waar boeren, arbeiders en studenten elkaar zouden kunnen ontmoeten en van elkaar zouden kunnen leren. De christelijke studentenverenigingen begonnen vanaf 1934 met het organiseren van zogenaamde 'Volkseenheidsconferenties' in het vormingscentrum Woudschoten bij Zeist. Ook op politiek vlak vormden gemeenschap en eenheid een geliefd thema. Maar terwijl een politieke beweging als de Nationaal-Socialistische Beweging van Anton Mussert alles verwachtte van 'de dictatuur van de volksgemeenschap', waartoe de politieke elite van dat moment natuurlijk niet behoorde, wilde een tegenbeweging als Eenheid door Democratie de gedroomde saamhorigheid juist met democratische middelen bereiken. 'Eenheid' en 'gemeenschap' zijn heden ten dage omstreden, betwiste begrippen en dat was in de jaren dertig niet anders. Maar iedereen vond dat meer eenheid wel een goede zaak zou zijn, en niemand had het over de schaduwkanten van het gemeenschapsdenken – ook al had Plessner daar in 1924 al een behartigenswaardig boekje van 120 pagina's over geschreven, *Die Grenze der Gemeinschaft*.¹²¹ Gemeenschap is goed, had Plessner toen betoogd, maar te veel gemeenschap leidt onherroepelijk tot verlies van vrijheid. Die gedachte was nu echter even niet aan Nederland besteed.

In Groningen en aan de Groningse universiteit duurde het even voordat het denken over eenheid en gemeenschap werkelijk vat kreeg op de geesten. Men was er betrekkelijk ongevoelig voor de verleidingen van het fascisme en het nationaalsocialisme, met het bijbehorende denken over volksgemeenschap. Er was al in de jaren twintig een kleine afdeling van het Dietsch Studenten Verbond actief geweest, die graag sprak over 'de Dietsche stam' en 'de Dietsche volksgemeenschap', maar na het Dietsch Studenten Congres dat in oktober 1931 in Groningen was gehouden, verliep de aandacht voor de stamverwantschap met de Vlamingen en Zuid-Afrikanen. Ook de NSB kwam niet echt van de grond. Groningse studenten waren wel nieuwsgierig, gingen soms naar lezingen van nationaalsocialisten (of lezingen over het nationaalsocialisme) en er dook ook een Nationaal Socialistische Studentengroep op in Groningen, onder leiding van de Vindicater W.J. Huizinga (in 1934 werd dit de NENASO, de Nederlandsche Nationaal-Socialistische Studenten Federatie). Er was zelfs een Groningse afdeling van de Algemeene Nederlandsche Fascisten Bond, waarvan de student scheikunde P.H.E. Tattje de leiding had. Maar dit bleven kleine groepjes en over het algemeen reageerden de Groningse studenten, als ze al reageerden, met spot op de nieuwe beweging. Een uitzondering was de serie informatieve, maar uiterst kritische artikelen die de (Joodse) redacteur Leo Frank in 1932 in de *Clercke* aan het fenomeen wijdde.¹²² De algemene indruk is dat men wel bekend was met wat er in Duitsland gebeurde en wat de nationaalsocialisten wilden bereiken, maar dat men zich er ook niet al te veel zorgen over maakte wat dit voor Nederland betekende.

Vanaf 1937 kwam het gemeenschapsdenken in Groningen meer in de belangstelling te staan. De behoefte aan nationale verbondenheid blijkt duidelijk uit de vreugde over het huwelijk van prinses Juliana met prins Bernhard op 7 januari 1937 en de geboorte van prinses Beatrix op 31 januari 1938. Ook het regeringsjubileum van koningin Wilhelmina op 6 september 1938 werd groots gevierd.¹²³ Een meer academische bijdrage aan het beleven van de gemeenschap leverden de hoogleraren in de vorm van de tweede Interfacultaire Leergang, die als thema 'Gemeenschap' had en die in het najaar van 1937 van start ging. De anatoom H.M. de Burllet opende de reeks met een wat zwaar uitgevallen betoog over 'Afstammingsgemeenschap'. Ook de latere lezingen – de reeks liep door tot in het voorjaar van 1938 – waren pittige kost, vond men na afloop, maar de lezingen trokken steeds een ruim publiek.¹²⁴

Meer richting kreeg het denken over gemeenschap dankzij de nieuwe commissaris der Koningin in Groningen, mr. J. Linthorst Homan, die tevens curator van de Groningse universiteit werd. Deze in Leiden opgeleide jurist zette zich in Groningen vooral in voor het sociale en culturele opbouwwerk. De verdeeldheid, het naast elkaar en niet met elkaar leven van de verschillende bevolkingsgroepen, leek hem medeoorzaak van de malaise waarin Nederland verkeerde. Om daar wat aan te doen belegde hij op 8 juli 1938 in de aula van de universiteit de eerste van een reeks 'Groninger Dagen', waar mensen uit alle geledingen van de Groningse samenleving bij elkaar werden gebracht en naar lezingen over onderwerpen van gemeenschappelijk belang luisterden. Na een radiorede van koningin Wilhelmina op 31 augustus 1938 (haar verjaardag), waarin de vorstin had opgeroepen tot geestelijke en morele herbewapening, en meer nog na een radiorede op 27 januari 1939, waarin zij haar onderdanen aanspoorde zelf ook het initiatief te nemen om de crisis te bestrijden, zette Linthorst Homan de volgende stap. Hij richtte de 'Groninger Gemeenschap' op, een club van notabelen uit de hele provincie die concrete plannen moest smeden om de maatschappelijke misère in Groningen te bestrijden. Bij de bestrijding van de crisis koos de commissaris bewust een provinciale aanpak. Op provinciaal niveau, zo betoogde Linthorst Homan in een rede voor de jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden op 21 juni 1939, stonden de mensen nog dicht genoeg bij elkaar om de scheidslijnen tussen de bevolkingsgroepen te doorbreken, op nationaal niveau was de verdeeldheid daarvoor te diep geworteld. Provinciaal besef was in zijn ogen een essentiële schakel in de opbouw van een nieuw nationaal besef.¹²⁵

Ook de Groningse studenten voelden zich aangesproken door de initiatieven van Linthorst Homan.¹²⁶ De commissie van Vindicat die het lustrum van 1939 voorbereidde, liet hem weten dat zij inspiratie hadden geput uit zijn optreden en dat zij geheel achter zijn plannen voor een Groninger Gemeenschap stonden. De commissie koos voor het openluchtspel dat tijdens het lustrum opgevoerd zou worden bewust voor een thema dat in de lijn lag van wat Linthorst Homan nastreefde. In dit openluchtspel, zo liet de commissie Linthorst Homan weten, zou het gaan om de Groninger folklore. 'Grondgedachte hiervan zal vormen het besef om dat, wat ieder volksdeel bindt, "de oude volkse waarden", naar voren te brengen.'¹²⁷ Op 4 maart 1939 legden de leden van de lustrumcommissie ook een bezoek af aan de commissaris om hem in te lichten over hun plannen. De literatoren Halbo C. Kool en Victor van Vriesland zorgden voor de tekst, Bragi en Neemt Ons zouden, met behulp van vele anderen, zorgen voor de uitvoering. In het boekje

dat de Groningse volkskundige mevr. E.J. Huizenga-Onnekes (moeder van de student Jan Huizinga) bij het openluchtspel schreef, waarin zij de volkskundige achtergrond van het spel uiteenzette, komt ook een nadrukkelijke verwijzing naar de Groninger Gemeenschap voor. Overal in Nederland, zo betoogde zij, verdwijnen de gemeenschapsbanden en de gevoelens van saamhorigheid, maar gelukkig waren er ook tegenbewegingen, zoals de Groninger Gemeenschap. Het *Nieuwsblad van het Noorden* verwoordde die band tussen het lustrum en de Groninger Gemeenschap op een andere manier:

De Alma Mater jubileert,
Met vreugdevol vertoon;
De Groninger Gemeenschapsleus
Bestijgt ook hier de troon!

De eerste uitvoering van het openluchtspel, dat *Levend Land* heette, vond plaats op de avond van 28 juni 1939 in het stadion van de voetbalclub Be Quick tussen Helpman en Haren. Het verhaal is eenvoudig: twee boerenzoons dingen naar de hand van de boerendochter Martje en een van beiden trouwt met haar. Maar niet het verhaal staat centraal, maar de encenering: het openluchtspel is vooral een aaneenschakeling van scènes uit het boerenleven van vroeger, een boeldag, het ringsteken te paard en een boerenbruiloft. Het decor was de achterzijde van een Groningse boerderij. Anders dan een openluchtspel als 's *Levens Bruiloftsfeest* werd hier niet een idee symbolisch uitgedrukt, maar werden in zo accuraat mogelijke klederdracht weer enkele scènes uit het verleden nagespeeld, als evocatie van het saamhorigheidsgevoel van vroeger. Dit maakte het spel tot een combinatie van een echt openluchtspel en een maskerade. De volgende dag trok de bruidsstoet van zo'n 160 man door de straten van Groningen om ook diegenen die niet in het Be Quick Stadion hadden kunnen zijn een indruk te geven van de mooie kostuums en rijtuigen die voor deze gelegenheid bij elkaar waren gebracht of waren gemaakt. Eindpunt van de tocht (toch weer een soort maskerade) was het huis van de commissaris der Koningin, bij wie de hoofdpersonen binnen werden ontvangen. Op zaterdag 1 juli was er een tweede opvoering, dit keer in het Paviljoen in het Stadspark. De studenten hadden getoond dat het gemeenschapsdenken ook in hun gelederen (weer) wortel had geschoten. Maar het was wel een ander gemeenschapsdenken dan onmiddellijk na de wereldoorlog. Toen was dat mede gericht op internationale verbroedering en inclusief van karakter, aan het eind van de jaren dertig was het juist nationaal en regionaal georiënteerd en was het door de concentratie op het eigene naar binnen gekeerd, eerder exclusief dan inclusief.

De recensies van het openluchtspel waren niet bijster positief. De tekst was slap en kleurloos, de muziek onhoorbaar en de stemmen onverstaanbaar, meende de recensente van het *Nieuwsblad van het Noorden*. 'Hoe interessant de studie van oude volksgebruiken ook is, en hoe sympathiek het streven om de vervagende tradities weer onder de aandacht der menigte te brengen, deze details lenen zich nu eenmaal niet voor massale expositie.'¹²⁸ Maar ook om een andere reden had Vindicat achteraf reden om op zijn minst met gemengde gevoelens op de onderneming terug te kijken. Want terwijl het lustrum en vooral *Levend Land* bedoeld waren om eenheid en gemeenschap uit te stralen, bewerkstelligde dit lustrum juist dat de verdeeldheid onder de Groningse studenten scherper dan ooit aan het licht kwam.

Net als vanouds was het lustrumfeest een aangelegenheid van alleen de leden van het corps. Waar men mensen tekortkwam, trok men professionals aan of rekruteerde men figuranten uit de burgerij – vooral gymnasiasten en middelbare scholieren. Geen studenten dus die lid waren van andere studentenverenigingen of die helemaal nergens lid van waren. Op het affiche voor *Levend Land* was de naam van Vindicat ook veel prominenter afgedrukt dan de naam van de universiteit – terwijl het toch om het lustrum van de universiteit ging. De meerderheid van de Groningse studentenpopulatie mocht dus niet meedoen aan de viering van het lustrum van wat toch ook hún universiteit was; deze studenten mochten alleen, net als de dienstbodes, de winkeliers en de handelsreizigers, aan de kant van de weg staan om de kostuums te bewonderen waarin de leden van Vindicat zich hadden gehesen. Maar dit keer waren de buitengesloten studenten niet van plan zich daarbij neer te leggen. Al voordat het lustrum van start ging, kreeg de senaat van Vindicat een brief van de bij geen enkele vereniging aangesloten doctorendus in de geneeskunde Tye Johan Bouma, waarin deze zijn beklag deed over de exclusiviteit van het corps, niet alleen bij dit lustrumfeest, maar ook in het algemeen. Hij vroeg zich af waarom Vindicat pretendeerde ‘de’ Groningse studenten te vertegenwoordigen terwijl maar een minderheid lid was van het corps. Hij vroeg Vindicat ofwel die pretenties te laten varen, ofwel de studenten die geen lid van het corps waren volwaardig aan het feest te laten meedoen.

De rector van Vindicat, R.J.H. Fortuyn, schreef Bouma een keurige brief waarin hij hem probeerde uit te leggen dat niemand zich buitengesloten hoefde te voelen omdat het systeem van gereduceerde contributie het iedere student, ook de minder draagkrachtige, mogelijk maakte lid te worden van Vindicat. Maar terwijl Fortuyn met Bouman schreef, begonnen enkele niet-georganiseerden al samen te spannen om een hervorming van het corps af te dwingen. Op initiatief van een andere student geneeskunde, G.B.P. (Bas) Tieman, trokken midden in de feestweek zo’n vijftien ongeorganiseerden met een janplezier naar de kermis in Hoogezand om daar een alternatief lustrum te vieren. Op de wagen, die eerst uitdagend door de straten van Groningen trok, hadden de verschoppelingen met grote letters geschilderd: ‘Dans les fumiers germent les sèves’ (in de mesthopen ontstaan de levenssappen), een uitspraak van Tijn Uilenspiegel die duidelijk een waarschuwing voor Vindicat inhield. Tegelijk nam Tieman contact op met het Leidse Unitas (de tegenbond naast Minerva) met de vraag hoe de ongeorganiseerden in Groningen het best een eigen tegenbond zouden kunnen opzetten. ‘In deze tijd is bij velen de behoefte gevoeld om zich te verenigen. Er is nu een kerngroep gevormd die de zaak in studie zal nemen en eventueel over zal gaan tot het stichten van een nieuwe studentenbond.’¹²⁹

Op 5 juli belegde de kerngroep in Bodega Dik een vergadering waarbij ook vertegenwoordigers van Unitas uit Wageningen aanwezig waren. Daar werd op aandrang van Bouma besloten voorlopig nog geen eigen vereniging op te richten, maar eerst bij Vindicat aan te dringen op hervormingen om van deze vereniging werkelijk een vereniging van alle mannelijke studenten te maken. Er werd een actiecomité opgericht dat met Vindicat moest gaan praten. Voorzitter van het comité was Bouma, Tieman was een van de leden. Dit comité belegde een week later, op 12 juli, een bijeenkomst voor alle geïnteresseerden in de uitspanning Het Boschhuis bij het Sterrebos om te bespreken wat er gedaan moest worden. In de convocatie maakte het comité duidelijk dat het

lidmaatschap van een studentenvereniging onontbeerlijk was voor een goede studietijd, maar dat het exclusieve Vindicat daar niet de juiste vereniging voor was:

Wij nu stellen ons als ideaal een vereniging van studenten, welke zich keert tegen die verouderde en onmaatschappelijke mentaliteit, die zich onder meer uit in een 'ontgroening' van candidaat-leden op grond van ongelijkheid als mens. Wij willen in plaats hiervan een periode van kennismaking, beheerst door een geest van werkelijke beschaving, menselijkheid en eerbied voor het goede, een periode aldus, die generlei destructie van morele of geestelijke waarden in zich heeft. Wij willen een studenten-gemeenschap, die inwendig sterk is en aangepast is aan de huidige economische omstandigheden, waarbij contributie en onkosten voor geen enkele student een beletsel kunnen zijn om toe te treden.¹³⁰

Van tevoren had overleg plaats met de senaat van Vindicat en daaruit bleek de bereidheid van het corps om enigszins aan de wensen van het actiecomité tegemoet te komen. De senaat wilde onderzoeken of er bezuinigingen mogelijk waren, of zoiets als een proeflidmaatschap ingevoerd kon worden en of de belangstelling voor sociale problemen nog meer gestimuleerd kon worden. De meeting in het Boschhuis hoorde dat aan en keurde het optreden van het actiecomité goed. In de loop van de maand juli werd er vervolgens druk met Vindicat onderhandeld en daarbij wilde Vindicat ook vrij ver gaan – op één punt na: de ontgroening. Terwijl Bouma c.s. de ontgroening zagen als een belemmering om tot een allen omvattende studentengemeenschap te komen, meende de senaat van Vindicat juist dat alleen dankzij een ontgroening een ware studentengemeenschap tot stand kon komen. 'Het Corps wil alles wel veranderen,' schreef de abactis van Vindicat A.N.F. Kooy naderhand, 'mits de waarborg blijft dat het een volkomen samenhangende gemeenschap blijft.'¹³¹ In de tot niets verplichtende, zuiver voorlichtende kennismakingsperiode die Bouma voor zich zag, geloofden de senatoren van Vindicat niet en wat Bouma en de zijnen als vernederingen zagen, en geestelijke mishandeling, was volgens Vindicat juist een probaat middel om bij nieuwe leden een persoonlijk verzet te kweken tegen het geestelijk overwicht van de ouderejaars en zo de persoonlijkheidsvorming te stimuleren. Alleen het doorstaan van de ontberingen tijdens de ontgroening en het zich invechten in de vereniging schiepen de sterke band tussen de leden van de vereniging en zorgden voor de hechte vriendenkring die de vereniging voorgaf te zijn – en ook was.

Daarmee legde Vindicat de vinger op de zere plek: wat de ongeorganiseerden wensden, een hechte gemeenschap zonder een inspanning om tot die gemeenschap te kunnen behoren, was onmogelijk. Als Vindicat de toelatingseisen zo laag stelde als het actiecomité wilde, zou er geen gemeenschap meer ontstaan. Wie een echte gemeenschap wilde vormen, moest dus het ideaal van een vereniging die werkelijk alle studenten omvatte wel opgeven. Volkomen eenheid en hechte gemeenschap gingen niet samen.

Uiteindelijk leidden de besprekingen tussen Vindicat en het actiecomité daarom tot niets. Diegenen onder de ongeorganiseerden die in de lijn van Tieman van meet af aan sceptisch waren geweest over de bereidheid van Vindicat om in te gaan op de verlangens van de ongeorganiseerden, kregen gelijk. Daarom richtten Tieman en de zijnen op 14 februari 1940 een eigen vereniging op, die openstond voor alle studenten aan de Groningse universiteit, De Groene Uil (groen omdat de leden niet ontgroend waren, uil omdat ze toch verstandig waren). Binnen enkele maanden had de vereniging,

die een lage contributie vroeg, ongeveer honderd leden, allemaal mannelijke studenten, hoewel de vereniging ook openstond voor vrouwelijke studenten. De leden van de nieuwe vereniging werden door Vindicaters met hoon en minachting bejegend, maar zij trokken zich daar niet veel meer van aan.

Zo leidde het streven naar grotere eenheid onder de Groningse studenten uiteindelijk tot de oprichting van nóg een zelfstandige studentenvereniging en een nog grotere verdeeldheid in de academische gemeenschap. Natuurlijk was het probleem in theorie eenvoudig op te lossen. Als Vindicat de klassieke, maar inmiddels toch al door de werkelijkheid ingehaalde pretentie zou laten vallen namens 'de' Groningse studenten op te treden en als zij de diversiteit onder de studenten zou aanvaarden, zou niemand zich meer gediscrimineerd, achtergesteld of genegeerd hoeven te voelen. Vindicat zou dan naar hartenlust kunnen blijven ontgroenen, uitbundig in rijtuigen en automobielen door de straten van Groningen kunnen blijven rondrijden en vol overgave kunnen blijven vergaderen, drinken en musiceren. De academische senaat en het college van curatoren hadden zich inmiddels wel bij de realiteit neergelegd. In maart 1938 had VERA curatoren verzocht officieel aanwezig te mogen zijn bij academische plechtigheden. Curatoren wezen dit verzoek toen nog af. Zij hielden vast aan het beginsel 'dat Curatoren alleen studentenverenigingen erkennen, die toegankelijk zijn voor alle studenten van de Groninger Universiteit'.¹³² Albertus Magnus kreeg een soortgelijk bericht. Maar in juli 1939, dus na het lustrum, kwamen curatoren daarop terug en besloten zij in navolging van de senaat de voorzitter en de secretaris van Albertus en VERA bij academische plechtigheden uit te nodigen. Voortaan zouden de senatoren van Vindicat dus bij oraties en bij de opening van het academisch jaar ook confessionele studentenbestuurders in de aula aantreffen. Aan het officiële corporale monopolie op studentenvertegenwoordiging was daarmee een eind gekomen.

16 OORLOG (1940-1945)

“t Is zover,” noteerde de hoogleraar filosofie Leo Polak op vrijdag 10 mei 1940 in zijn dagboek. Sinds het uitbreken van de oorlog in september 1939 waren er regelmatig berichten geweest dat Duitse troepen op het punt stonden Nederland binnen te vallen, en steeds was het loos alarm gebleken. Maar in de vroege ochtend van de tiende mei was het wel raak en naderden de Duitsers snel de stad Groningen. Daar brak, aldus Polak, paniek uit, ‘dwaze paniek’. Zelf wachtte Polak de komst van de Duitsers niet af. Hij ging met zijn gezin op de fiets (treinen reden niet meer, auto’s waren niet beschikbaar) naar Norg, vanwaar ze door vrienden met een bus via Steenwijk naar Blokzijl werden gebracht. Van daar voeren zij naar Amsterdam, waar Polak en de zijnen ’s avonds om negen uur aankwamen. Ze vonden er onderdak bij de broer van Polak, die huisarts in Amsterdam was, en verkenden de volgende dagen de mogelijkheid om, als de nederlaag onafwendbaar zou blijken, per schip vanuit IJmuiden naar Engeland te ontsnappen. Maar ook zelfmoord werd overwogen. ‘Vergif halen voor ons allen,’ noteerde Polak, ‘men kan niet weten, zelfbeschikking tot het einde.’ Als op 15 mei het bericht komt dat de Nederlandse troepen hebben gecapituleerd, is dat voor Polak bijna niet te bevatten. ‘De overgave van Nederland na 4 dagen is en blijft verraad aan de grote zaak van de vrijheid.’ Hij, Polak, de filosoof, had wel willen doorvechten. ‘De duizenden, nu gered, kosten millioenen. Wij Joden verachten quantiteit voor kwaliteit en macht voor recht.’ Hij hoopte er vervolgens maar het beste van en keerde terug naar Groningen. En eigenlijk was hij ook wel nieuwgierig naar hoe de Nederlanders zich zouden gedragen. ‘Benieuwd naar de schifting, de eigenlijke “beproeving” der karakters.’¹

1940

In Groningen onderging men, na de eerste paniek, de Duitse bezetting gelaten. De senaat kwam op 10 mei aan het eind van de middag bijeen en kon niet veel anders doen dan steun uitspreken voor koningin en regering. ’s Avonds om zeven uur organiseerden studenten in de Martinikerk een ‘wijdingsdienst’, waar professor Aalders sprak en waar christelijke en vaderlandse liederen werden gezongen. Maar die liederen konden niet het geronk overstemmen van de Duitse motoren die om halfacht de Grote Markt op draaiden. Groningen was nu een bezette stad, waar Duitsers de dienst uitmaakten. Niemand wist wat de nieuwe machthebbers van plan waren. Het algemene consigne dat rector magnificus Van Rhijn en secretaris van curatoren Cluysenaer lieten uitgaan

– president-curator Rengers zat vast in het verre Ijsbrechtum – was daarom: op de post blijven en doorwerken – en bidden.

Al snel werd bekend dat de Groningse universiteit niet ongeschonden uit de meidagen tevoorschijn was gekomen. Er waren verliezen te betreuren. De student rechten H.A. (Muus) Feenstra had de dood gevonden bij gevechten om de Waalhaven in Rotterdam, bij de Grebbeberg was de prosector-conservator bij het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium Ephraïm Behr gesneuveld, en de Joodse hoogleraar interne geneeskunde L. Polak Daniels had zelfmoord gepleegd, samen met zijn (niet-Joodse) echtgenote Catharina Pleijte. Als medicus was Polak Daniels sinds september 1939 in Den Haag gedetacheerd als adviseur van het hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis. Ten huize van zijn zoon Anselm, die arts was in de Hofstad, namen de hoogleraar en zijn vrouw op 14 mei afscheid van het leven. Hij diende zijn vrouw een slaapmiddel toe en injecteerde haar daarna met cyaankali; vervolgens nam hij zelf dat slaapmiddel en liet hij zich door zijn zoon met cyaankali injecteren. Ze lieten een korte afscheidsbrief achter. ‘Moeder en ik kunnen ons onmogelijk aan Duitschland overgeven,’ schreef hij. ‘De behandeling die zij velen hebben doen ondergaan, heeft ons doen besluiten een eind aan ons leven te maken.’² Ook Ludwig Salomon Pincus, een in 1934 uit Duitsland naar Nederland uitgeweken Duitse Jood, die inmiddels in Nederland zijn artsexamen had afgelegd, daarna als volontair assistent aan de Oogheelkundige Kliniek was blijven werken en verloofd was met een van de dochters van Leo Polak, Jetteke, maakte in Nieuwpoort, waar hij inviel voor een gemobiliseerde arts, een eind aan zijn leven.³

Eind mei werd duidelijk hoe het bezettingsregime eruit zou zien. De regering was samen met de koningin uitgeweken naar Engeland, maar het bestuursapparaat was blijven functioneren als vanouds en de bezetter liet dat zo. Omdat de ministers er niet meer waren, werd op elk departement de secretaris-generaal de hoogste Nederlandse autoriteit. Voor het departement Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was dat G.A. van Poelje, die na een paar maanden werd vervangen door de chef van de afdeling Hoger Onderwijs, H.J. Reinink, die men in Groningen nog kende als de vroegere secretaris van curatoren. Naast dit bestaande bestuursapparaat tuigde de bezetter echter een eigen netwerk van controlerende en dirigerende instanties op. Op 29 mei werd in Den Haag de Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart geïnstalleerd als rijkscommissaris voor bezet Nederland, de hoogste gezagsdrager in Nederland. Hem stonden vier *Generalkommissariate* bij, waarvan een voor Bestuur en Justitie (*Verwaltung und Justiz*), met aan het hoofd F. Wimmer, onder wiens verantwoordelijkheid het (hoger) onderwijs viel. Op regionaal niveau kwam er ook een toezichthoudend apparaat tot stand. In Groningen werd de Oost-Friese Landrat Hermann Conring benoemd tot *Beauftragte* van de rijkscommissaris, en daarmee ook hoofd van de *Sicherheitspolizei* (Sipo) en de *Sicherheitsdienst* (SD). Met zijn ondergeschikten zetelde Conring in het Scholtenhuis aan de Grote Markt, recht tegenover het stadhuis.⁴

Op de universiteit heerste aanvankelijk onzekerheid hoe men zich tegenover de nieuwe machthebbers moest opstellen. De *Aanwijzingen* die de regering al voor de oorlog had laten uitgaan over hoe om te gaan met een bezettende macht, leken op zichzelf duidelijk. Het belang van de bevolking stond voorop en ambtenaren moesten daarom de instructies van de bezettende macht opvolgen. Maar over wat het belang van de bevolking (of bij de universiteit het belang van de universiteit en de studenten) precies was,

kon men van mening verschillen. Hield dat bijvoorbeeld in dat men moest ingaan op uitnodigingen voor concerten en andere pogingen van de bezetter om begrip te kweken voor de nieuwe orde? De universiteit was in dat opzicht wat onthand, omdat president-curator Rengers nauwelijks in Groningen kwam en veel moest overlaten aan de achtentwintigjarige secretaris van het college van curatoren, Cluysenaer. Deze doortastende jonge beambte kreeg daardoor een positie met veel meer invloed dan ooit de bedoeling was geweest. Voor Cluysenaer telde maar één ding: het behoud van de universiteit. Individuele belangen en persoonlijke gevoeligheden moesten daarvoor wijken.

Cluysenaer, die ooit rector van Vindicat was geweest, bemoeide zich ook intensief met de studentenwereld. De Duitse bezetting had tot een onverwachte verbroedering onder de studenten geleid en het oude eenheidsstreven, dat in het lustrumjaar 1939 dood en begraven leek, nieuw leven ingeblazen. Tegenover de bedreiging die het bezettingsregime voor het Nederlandse volk opleverde, wilden de studenten zich schrap zetten door zich nauwer aaneen te sluiten. Er werden binnen Vindicat ingrijpende plannen besproken om van het corps weer de vereniging van alle mannelijke studenten in Groningen te maken, ook al zou dat het verdwijnen van de oude mores betekenen en de verlaging van de contributie tot een absoluut minimum. Cluysenaer ondersteunde dergelijke plannen van harte, ook al deed hij dat als oud-rector van het trotse Vindicat 'met bloedend hart'. Uiteindelijk kwam er allemaal niets van terecht – VERA weigerde bijvoorbeeld mee te doen – maar op landelijk niveau kwam weer iets van coördinatie tot stand door de oprichting van de Nederlandsche Studenten Federatie (NSF).

Het eenheidsstreven uitte zich ook op andere manieren. Bij het naderen van de vakantie waren de hoogleraren bezorgd dat de studenten in die tijd zonder de leiding van hun leermeesters ten prooi zouden vallen aan wanhoop en verwarring. De senaat zon op mogelijkheden om daar wat aan te doen, en een van die mogelijkheden was het houden van een zomercursus in de stad, om de studenten bij elkaar te houden en hun een hart onder de riem te steken. De strafrechtgeleerde Vrij was de grote pleitbezorger van dit idee. Ook de studenten vonden het een goed plan, maar wilden die zomercursus buiten de stad houden, het liefst in de volkshogeschool in Bakkeveen. Zij hadden al goede ervaringen met het vormingswerk dat daar werd gedaan, en de volkshogeschool leek hun dus een uitgelezen plek voor een zomercursus. De hoogleraren voelden echter weinig voor de atmosfeer in Bakkeveen en uiteindelijk werd als compromis gekozen voor het klooster in Ter Apel, dat net gerestaureerd was en waar in de omgeving voldoende accommodatie was voor studenten en hoogleraren. Van 22 tot 27 juli 1940 werd een programma van lezingen, excursies en ontspanningsactiviteiten afgewerkt voor ongeveer tweehonderd leden van de academische gemeenschap – studenten, hoogleraren (sommigen met hun echtgenotes) en enkele bestuurders (onder anderen Cluysenaer). De nadruk lag op de bevestiging en versterking van Nederlandse cultuurwaarden en de onderlinge verbondenheid van de leden van de academische gemeenschap: samen sterk tegenover de bezetter (al werd dat laatste natuurlijk niet zo nadrukkelijk geventileerd). Nog nooit leek de hechte academische gemeenschap waar al zo vaak over was gedroomd zo dichtbij. Die euforie van eenheid werd nog versterkt door de oprichting van de Nederlandsche Unie, de nieuwe politieke eenheidsbeweging waarvan de Groningse commissaris der Koningin en curator Linthorst Homan een van de drie leidende figuren was (Cluysenaer werd er meteen lid van).

Afb. 113 Een nabespreking tijdens de zomerconferentie in Ter Apel, juli 1940. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

De saamhorigheid kwam echter al snel onder druk te staan. Bij het begin van het nieuwe academische jaar, op 16 september, bleek plotseling dat de nieuwe rector niet degene was die bovenaan de voordracht van de senaat had gestaan, de jurist Van der Pot, maar nummer drie, de oudgermanist Kapteyn. Op het laatste moment hadden de Duitse autoriteiten besloten de liberaal Van der Pot, die voor de oorlog lid was geweest van de antinationaalsocialistische beweging Eenheid door Democratie, te vervangen door de *deutschfreundliche* Kapteyn, die zich, zonder (nog) nationaalsocialist te zijn, al voor de oorlog juist sterk gemaakt had voor de goede verstandhouding tussen de ‘stamverwante’ bewoners van Noord-Nederland en de aangrenzende Duitse regio’s. Kapteyn zag geen kwaad in zijn benoeming, want hij was, zoals hij zelf zei, honderd procent Nederlander, en hij beschouwde het rectoraat als de bekroning van een carrière die zijns inziens door ettelijke van zijn collega’s altijd was gedwarsboomd (hij had in 1937 zelfs ontslag willen nemen omdat de historici in de faculteit hem overal buiten zouden houden – zowel bij de Vereniging voor Terpenonderzoek, als bij de Koninklijke Akademie van Wetenschappen). Kapteyn liet zich dus graag door de Duitsers naar voren schuiven en nam het rectoraat over van zijn voorganger Van Rhijn. Boos over deze inbreuk op hun autonomie bleven vervolgens de meeste collega-hoogleraren weg bij de receptie, maar de nationaalsocialistische pers kraaide victorie.

Dit was nog maar het begin. Terwijl de Groningse hoogleraren nog mokten over het onverhoeds naar voren schuiven van een *deutschfreundliche* rector en de organisatoren van de zomercursus in Ter Apel door het beleggen van speciale dagen in Groningen probeerden de geest van Ter Apel levend te houden, werden in Den Haag al nieuwe maat-

regelen voorbereid om de universiteiten in lijn te brengen met de maatschappelijke orde zoals de nazi's zich die voorstelden. Belangrijk onderdeel daarvan was het zuiveren van alle overheidsinstellingen van Joden. Begin oktober kreeg men er lucht van dat de bezetter maatregelen voorbereidde tegen Joodse beambten en dus ook tegen Joodse hoogleraren en docenten. Op initiatief van de Amsterdamse hoogleraar rechten Paul Scholten werd een manifest opgesteld waarin daartegen geprotesteerd werd: Nederland kende helemaal geen 'Jodenprobleem' en elke poging om de Joodse Nederlanders apart te zetten moest daarom afgewezen worden. In Groningen tekende een grote meerderheid van de hoogleraren dit manifest, tot groot chagrijn van de bezetter. Maar deze trok zich er niets van aan en stuurde op 17 oktober formulieren naar de universiteiten waarop de personeelsleden konden aangeven of ze van Joodse origine waren (dat wil zeggen meer dan één Joodse grootvader of grootmoeder hadden). Ook werden gegevens over inkomsten en bezit gevraagd. Hoewel het volkomen duidelijk was waartoe deze formulieren dienden, tekenden uiteindelijk alle hoogleraren. Alleen de jurist Van Meurs weigerde aanvankelijk om deze 'ariërverklaring' te tekenen, maar zijn Joodse collega Polak wist hem over te halen het alsnog te doen. Als Van Meurs niet tekende, zou er alleen nog maar meer ellende van komen, aldus Polak.

Eind november bleek wat de bedoeling was geweest. Op 23 november 1940 viel bij zes Joodse personeelsleden een brief in de bus waarin hun werd meegedeeld dat ze 'met ingang van heden' ontheven waren van de uitoefening van hun functie. Het betrof de hoogleraar Polak, de privaattoecent Spaans J.A. van Praag, de conservator natuurkunde B. Kahn, de conservator anorganische chemie (en privaattoecent elektrochemie) I. Lifschitz, de hoofdassistent interne geneeskunde F. Klein en de assistent fysiologische chemie J.I. Cohen. In Delft en Leiden leidden deze maatregelen vrijwel onmiddellijk tot protesten van de studenten, waarop de Duitse autoriteiten reageerden met het sluiten van de hogeschool en de universiteit (voor het onderwijs). In Groningen dreigden de studenten ook te gaan protesteren, met sluiting van de universiteit als mogelijk gevolg. De Duitse autoriteiten waren al geïrriteerd doordat in de maanden daarvoor regelmatig kleine vechtpartijen tussen studenten en NSB'ers of Duitse soldaten hadden plaatsgevonden. Maar door tijdig optreden en handig manoeuvreren van Cluysenaar en burgemeester Cort van der Linden werd dit voorkomen. Het enige wat de studenten deden, was zich aansluiten bij een protest dat de landelijke NSF bij de Duitsers indienden. De redactie van de *Clercke* tekende op eigen wijze protest aan door de publicatie van een 'Ode aan het riet' van 'Patertje Hoe' (een pseudoniem voor de student rechten Jan Glastra van Loon):

Het riet, dat wuift en buigt in de wind,
 Is ieder koeltje, ied're stormvlaag goe-gezind.
 Maar staat gij thans nog buigzaam, vrij,
 Bedenk dan dit, gij wuivend riet:
 Van Uwe halmen maken wij
 De masten onzer schepen niet.
 Uit uw halmen sneden wij
 De stelen onzer spaden niet,
 Uit uwe halmen kiezen wij
 De balken onzer huizen niet.⁵

Van de getroffen Joodse docenten liet alleen Polak iets van zich horen. Hij begreep dat hij geen college mocht geven en niet meer op de universiteit mocht verschijnen, maar hij nam het niet dat hij zelfs geen mededelingen meer kreeg over aanstaande examens en promoties en dat de redactie van de *Studenten Almanak* van Vindicat in het overzicht van het personeel van de universiteit zijn naam al had vervangen door puntjes.⁶ Polak vroeg opheldering bij zijn faculteit, bij de secretaris van curatoren en bij de rector. Op 10 december deed hij zijn beklag in een vileine brief aan de faculteit Letteren en Wijsbegeerte:

Terwijl 's vijands bevel mij slechts van de waarneming van mijn functie (dus doceren, examineren et cetera) heeft beroofd, niet van mijn ambt zelf (reeds blijkens de vooralsnog doorgaande salariering), meent de Faculteit blijkbaar mij tevens het recht te moeten ontnemen, te vernemen, welke promoties en examens er plaatsvinden of de proefschriften te ontvangen ('tgeen alles kan geschieden zonder overtreding van het verbod tot waarnemen van mijn functie. M.a.w., de Faculteit meent zich te moeten gedragen, als ware ik geen Gronings hoogleraar, geen lid van Senaat en Faculteit meer!⁷

Omdat hij zich niet kon voorstellen dat zijn collega's dit uit eigen beweging hadden gedaan, vroeg hij op welk hem onbekend bevel van de Duitsers dit allemaal berustte. Dat gold ook voor het schrappen van zijn naam uit de almanak van Vindicat, 'een smadelijke fout, waaraan stellig ook geen Nederlands Corps of student zich zonder bevel of inblazing van hogerhand zou hebben schuldig gemaakt'.⁸ Polak wist heel goed dat er geen extra bevel uit Den Haag was geweest en dat die inblazing van hogerhand niet uit Den Haag was gekomen, maar uit het bureau van de secretaris van curatoren in het Groningse Academiegebouw.

1941

Begin 1941 liet de bezetter het masker van vriendelijkheid en voorkomendheid vallen. In Amsterdam vonden de eerste razzia's op Joodse mannen en jongens plaats, wat op 25 februari voor de communisten aanleiding was tot het uitroepen van een algemene staking, die in vele andere steden navolging kreeg. De Duitsers drukten deze Februaristaking met harde hand de kop in, waarbij negen doden vielen. Maar al daarvoor had de bezetter in Groningen laten merken dat het menens was. Op 15 februari werd Polak opgepakt en in het huis van bewaring in Groningen gevangengezet. Hij zou niet meer vrijkomen. Na nog een tijd in de strafgevangenis in Leeuwarden te hebben gezeten ging hij in mei 1941 op transport naar het concentratiekamp Sachsenhausen bij Berlijn, waar hij begin december van dat jaar ten gevolge van ontberingen, fysieke verzwakking of een mislukte operatie overleed. Waarom Polak is opgepakt, en waarom toen, is nooit helemaal duidelijk geworden. De Duitsers beschouwden hem altijd al als een gevaarlijke tegenstander en zullen zich zeker gestoord hebben aan de manier waarop hij bleef protesteren tegen zijn behandeling door de universitaire autoriteiten, maar het is zeer waarschijnlijk dat ook rector magnificus Kapteyn bedoeld of onbedoeld een kwalijke rol heeft gespeeld door brieven van Polak waarin deze openlijk over 'de vijand' sprak, aan de *Behörden* te laten lezen. Uit het dagboek van Polak blijkt dat hijzelf niemand spe-

ciaal de schuld gaf van zijn arrestatie en nog lang in de goede afloop bleef geloven. De geestestoestand van 'euthymia', gelijkmoedigheid, die hij zijn hele leven nastreefde maar nooit bereikte, viel hem tijdens zijn gevangenschap eindelijk ten deel.⁹

Op dezelfde dag dat Polak werd gearresteerd, zaterdag 15 februari 1941, kwam op de radio de aankondiging dat er met ingang van het nieuwe academische jaar, dus per september 1941, een numerus clausus zou gelden voor Joodse studenten. Er mochten voortaan niet meer studenten van Joodse origine ingeschreven staan dan het aandeel van het Joodse volksdeel in de Nederlandse bevolking rechtvaardigde, ongeveer 3 procent. Omdat het percentage Joodse studenten daar op dat moment ruim boven zat, betekende dat in feite dat er geen nieuwe inschrijvingen van Joodse studenten mogelijk waren. Degenen die al ingeschreven waren, moesten voor 1 april een verzoek indienen tot herinschrijving. Zoals de autoriteiten verwachtten, ontstond er onder de studenten grote beroering, de roep om staking was weer niet van de lucht. Maar daarop was gerekend. Vooraf was overleg geweest met de Centrale Commissie en de uitkomst was dat de burgemeester en de president-curator ermee akkoord gingen dat de studenten zich via de NSF met een protest zouden richten tot de autoriteiten in Den Haag en dat ze in Groningen zouden protesteren bij de *Beauftragte* Conring. Men vermoedde dat de Duitsers wel ontstemd zouden zijn, maar geen represailles zouden nemen. Zo ging het ook. Conring was woest, maar deed verder niets.

De verwijdering van de Joden uit het universitaire leven was een wezenlijk onderdeel van het Duitse beleid, maar verder hadden de Duitsers geen vastomlijnde plannen voor de nazificatie van de academische wereld. Op Haags niveau was al wel het een en ander gereorganiseerd. Het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dat sinds september 1940 werd geleid door plaatsvervangend secretaris-generaal Reinink, werd met ingang van 1 december van dat jaar gesplitst in twee nieuwe departementen: het departement van Onderwijs, Wetenschap en Cultuurbescherming, dat geleid werd door de *deutschfreundliche* Amsterdamse hoogleraar Duits J. van Dam, en het departement van Volksvoorlichting en Kunsten, dat onder leiding kwam te staan van de filosoof en overtuigd NSB'er Tobi Goedewaagen. Van Dam was geen nationaalsocialist en nazificatie van de universiteit stond niet op zijn programma, maar hij was te zwak om tegenspel te bieden zodra de NSB of de Duitse bezetter zou proberen om de universiteiten om te bouwen tot bolwerken van het nationaalsocialisme.

Afb. 114 De hoogleraar filosofie Leo Polak. Foto genomen in de strafgevangenis in Leeuwarden, waar Polak in het voorjaar van 1941 enige weken verbleef alvorens naar het concentratiekamp Sachsenhausen gedeporteerd te worden. Collectie Universiteitsmuseum Groningen.

Sommige vertegenwoordigers van het nationaalsocialisme in Nederland hadden het idee dat de Groningse universiteit bij uitstek geschikt was om als eerste de overgang naar de nieuwe tijd te maken. De universiteit lag in de periferie van het land, dichtbij de Duitse grens en in een landstreek waarvan de geaardheid goed aansloot, zo dacht men, bij die van de Duitsers. En zij werd sinds september 1940 geleid door een rector die misschien nog geen lid was van de NSB, maar wel openstond voor nauwere contacten tussen Nederlanders en Duitsers en die met een beetje aandrang wel over de streep te trekken zou zijn. Dat bleek ook juist. Op initiatief van twee doorgewinterde nazi's, J.H. (Henk) Feldmeijer, de leider van de Nederlandse SS binnen de NSB, en H.J. (Herman) van Houten, een voormalige propagandaleider van de NSB en een fanatiek heemkundige, kwam het op 18 januari 1941 in Groningen tot de oprichting van de Stichting Saxo-Frisia, die door middel van lezingen, tentoonstellingen, cursussen en andere activiteiten de bekendheid met de volkscultuur van de noordoostelijke gewesten moest vergroten.¹⁰ De stichting, die in eerste instantie was opgericht voor het Saksische deel van Nederland, lijfde in mei 1941 ook De Fryske Rie in, al ging dat van de kant van de Friezen bepaald niet van harte. Kapteyn, die officieel politiek en wetenschap wilde scheiden, werd voorzitter en sprak op de stichtingsbijeenkomst een rede uit over Friezen, Saksen. *Twee loten van den Germaanschen stam*, waarin hij zich voor het eerst, zij het nog wat bedekt, uitsprak ten gunste van de Groot-Germaanse gedachte. 'De Friezen en de Saksen in ons land kunnen naar hun stameigenaardigheden en hun geschiedenis niet gescheiden worden van de Friezen en Saksen aan gene zijde van de grens,' sprak hij.¹¹ Hoewel de stichting officieel geen relatie had met de universiteit, gaf het wel te denken dat de rector magnificus zich zo liet inlijven in een ogenschijnlijk culturele, maar de facto politieke organisatie als de Stichting Saxo-Frisia.

Er waren ook directere mogelijkheden om de universiteit te nazificeren, namelijk via de vervulling van vacatures. Allereerst was er de vacature die was ontstaan door de zelfgekozen dood van de hoogleraar interne geneeskunde Polak Daniels. De faculteit zou graag zien dat de chef de clinique, Jac. Mulder, de nieuwe hoogleraar werd, maar de Duitsers blokkeerden dat en toen de medici niet wensten te wijken, drukte de rijkscommissaris in april 1941 de benoeming door van jhr. G.A. Kreuzwendedich von dem Borne, chef de clinique van het Binnengasthuis in Amsterdam, een arts met matige kwalificaties voor het hoogleraarschap, maar wel een overtuigd nationaalsocialist (en, anders dan zijn naam zou doen vermoeden, een 'gewone' Nederlander). Meer dan één personeelslid op de interne kliniek zag in zijn komst reden om te vertrekken. Verder was er de vacature ontstaan door de ontheffing en later (per 1 maart 1941) het ontslag van de filosoof Polak. Ook voor die post werden kandidaten van twijfelachtige signatuur voorgesteld, maar de faculteit wist te voorkomen dat een van hen benoemd werd. Voorlopig bleven de zittende hoogleraren Brugmans en Van Stockum de colleges van hun inmiddels afgevoerde collega waarnemen, terwijl de rector van het gymnasium in Winschoten P. Brommer een onderwijsopdracht voor antieke wijsbegeerte kreeg. De nationaalsocialisten slaagden er wel in om bij het Biologisch-Archeologisch Instituut van Van Giffen een voet tussen de deur te krijgen. De Nederlandse archeoloog Assien Bohmers, die jarenlang opgravingen had verricht voor de ss-organisatie *Ahnenerbe*, kreeg in september 1941 op zijn verzoek toelating als privaattoecent prehistorie (in het bijzonder het paleolithicum). Van Giffen, die altijd probeerde politiek en archeologie

gescheiden te houden en die dus door de nazi's niet betrouwbaar werd geacht, verzette zich er niet tegen. De opportunist die hij was zag hierin een nieuwe mogelijkheid om de positie van zijn vakgebied te versterken – en Bohmers was een kundig archeoloog, daar was geen discussie over (een latere poging om hem ook buitengewoon hoogleraar te maken mislukte, terwijl de bevordering van Van Giffen tot gewoon hoogleraar in 1943 wel doorging).

Een ingewikkelde vacature was die van de rector, Kapteyn. Hij was op 8 oktober 1940 zeventig jaar geworden en zou dus met ingang van het nieuwe academische jaar niet alleen zijn rectoraat neerleggen, maar ook met emeritaat gaan. Van hogerhand zag men echter graag dat hij nog een jaar rector zou blijven; dat was weliswaar tegen de wet, maar het zou goed uitkomen als de ongetwijfeld verhitte discussie over de benoeming van een andere hoogleraar tot rector nog even uitgesteld kon worden. Maar Kapteyn wilde alleen een verlenging overwegen als zijn taken als hoogleraar waargenomen zouden worden door twee hoofdassistenten, een voor Fries en een voor Duitse taalkunde. Kandidaten voor die functies waren er ook wel. Zijn eigen leerling J.H. Brouwer, recent bij hem gepromoveerd, zou Fries voor zijn rekening kunnen nemen (lector Sipma was namelijk ook net aan zijn pensioen toe) en de Duitse neerlandicus en germanist E.J. Schmitt, die voor de oorlog enige tijd in Groningen gestudeerd had, zou de Duitse taalkunde kunnen doceren. Maar beiden voelden niets voor 'slechts' een hoofdassistentenschap en uiteindelijk kreeg daarom zowel Brouwer als Schmidt een aanstelling als hoogleraar. Om duidelijk te maken dat het Fries wel bestudeerd moest worden in het ruimere kader van de Germaanse taal- en letterkunde kreeg Brouwer er Gotisch bij, en om eindelijk ook de volkskunde, de liefde van Kapteyns latere jaren, op niveau te ver- tegenwoordigen kreeg Schmitt er in zijn leeropdracht volkskunde bij. Beiden werden benoemd op 4 augustus 1941. Kapteyn kon zich voortaan richten op het rectoraat (en de Stichting Saxo-Frisia). De plechtige bijeenkomst ter gelegenheid van het begin van het nieuwe academische jaar ging dit keer niet door. Het jaarverslag verscheen alleen in het *Jaarboek*, een rectorale rede hield Kapteyn niet. Dat had in ieder geval het voordeel dat de wisseling van het rectoraat niet aangegrepen kon worden voor een protest van hoogleraren of studenten. Er was wel een wijdingsdienst, maar die verliep zonder problemen.

Het houden van de traditionele wijdingsdienst was een poging, goed bedoeld ongetwijfeld, om althans de schijn van normaliteit op te houden. Ondanks de toenemende spanningen probeerden hoogleraren en studenten het gewone academische leven voort te zetten. Er waren ruwe onderbrekingen daarvan. Zo vielen er al in januari 1941 Engelse bommen op het Natuurkundig Laboratorium en het aanpalende Mineralogisch-Geologisch Instituut (sinds 1933 het onderkomen van het Philologisch-Historisch Instituut). Daarbij vielen geen slachtoffers, maar dat was wel het geval toen op 29 september een bom viel op een studentenhuus in de Jozef Israëlsstraat, waarbij drie studenten onmiddellijk de dood vonden en één studente zo zwaargewond werd dat zij later alsnog bezweek. Ook waren er af en toe arrestaties: de conservator geologie Kuenen werd enige tijd vastgehouden op verdenking van spionage en enkele leden van de SDSC werden opgepakt omdat ze betrokken waren bij de verspreiding van het illegale Leidse studentenblad *De Geus onder studenten*. Zij kregen gevangenisstraffen van wisselende duur, die zij allen overleefden. Maar verder verliep het studentenleven zoals het

altijd verlopen was. De verenigingen groeiden sterk, mede omdat studenten meer dan ooit behoefte hadden aan houvast. Begin 1941 meldde zich zelfs een nieuwe vereniging, de Groningse afdeling van het Nationaalsocialistische Studentenfront. Een poging om net als in 1940 in Ter Apel een zomercursus te houden om de eenheid onder de studenten te versterken mocht niet doorgaan, maar de hoogleraar scheikunde Backer, die zich erg bekommerde om het wel en wee van de studenten, organiseerde daarop voor negentien studenten (voor samenkomsten van minder dan twintig mensen hoefde geen toestemming gevraagd te worden) een klein zomerkamp op het terrein van kasteel Nienoord in Leek, geheel in de geest van Ter Apel. Sportactiviteiten gingen door en zelfs de ontgroening vond als vanouds plaats, zij het op zeer sobere wijze. Ook vonden de studenten nog tijd en energie om hun oude onderlinge vetes uit te vechten. Vooral de animositeit tussen Vindicat en De Groene Uil was, zo bleek uit menig stuk in de Clercke, door de Duitse bezetting niet minder geworden.

Het nieuwe academische jaar was nog maar een paar weken oud toen aan die schijn van normaliteit een eind kwam. Het begon met de oratie die de nieuwe hoogleraar interne geneeskunde Kreuzwendedich von dem Borne op 4 oktober 1941 uitsprak. Die oratie werd door zowel de nationaalsocialisten als door de hoogleraren en de studenten aangegrepen om een statement te maken. Kreuzwendedich zelf liet niet na in zijn toespraak de nieuwe orde te verwelkomen en verschillende nationaalsocialistische groeperingen gaven nogal opzichtig acte de présence, maar de hoogleraren bleven bijna allemaal weg en de erkende studentenverenigingen lieten hun plaatsen in de aula onbezet. Op het Academieplein probeerden studenten om degenen die nog wel naar de nieuwe hoogleraar wilden komen luisteren van hun voornemen af te houden. De Duitse autoriteiten waren woedend en namen maatregelen. In de daaropvolgende dagen werden zes studenten gearresteerd, onder wie de studentenarts Wim Hoek (die een tijdlang de medische keuring van studenten voor zijn rekening had genomen, totdat Kreuzwendedich von dem Borne dat onmogelijk had gemaakt) en Jetteke Polak, de al genoemde dochter van de inmiddels naar Sachsenhausen afgevoerde Leo Polak. Terwijl de andere gearresteerden na verloop van tijd weer vrij kwamen, bleven Wim Hoek en Jetteke Polak gevangenzitten, en uiteindelijk vonden zij de dood in de concentratiekampen Neugamme en Ravensbrück.

Nog dezelfde maand was het weer raak. Op 23 oktober 1941 werd bekendgemaakt dat het Joden met ingang van 1 november van dat jaar verboden was lid te zijn van niet-economische organisaties. Ook studentenverenigingen vielen daaronder en dat betekende dat de weinige Joodse leden van bijvoorbeeld Vindicat vóór die tijd hun lidmaatschap moesten opzeggen. De verenigingen namen deze inmenging in hun interne aangelegenheden niet: het was onacceptabel dat anderen bepaalden wie er wel en wie er geen lid mochten zijn. Na felle discussies besloten de leden van Vindicat dus alle activiteiten van de vereniging te staken. Opheffen was onmogelijk; voor zo'n beslissing was een reguliere corpsvergadering nodig en voor zo'n vergadering zou nooit toestemming gegeven worden. Dus zegden de leden en masse en geheel spontaan hun lidmaatschap op, zodat er te weinig leden overbleven om de vereniging draaiende te kunnen houden. Het beheer van de sociëteit en de goederen werd vanaf 1 november overgenomen door een commissie ex art. 65 van de corpswet. De andere verenigingen volgden dit voorbeeld, ook al hadden VERA en Albertus waarschijnlijk geen leden die in de ogen

van de Duitsers als Joods golden. Ook Magna Pete en de Groene Uil sloten hun deuren, zodat medio november 1941 alleen Bernlef en de vijf faculteitsverenigingen nog actief bleven. De andere verenigingen bleven op informele wijze wel functioneren, maar voor het oog van de wereld bestonden ze niet meer.

Ook het studentenweekblad *Der Clercke Cronike* verdween. Het blad had vanaf het na-jaar van 1940 steeds kritischer gereageerd op de ontwikkelingen aan de universiteit, zij het altijd in bedekte termen of in de vorm van ironisch gesteld commentaar. Dit ergerde niet alleen de Duitse autoriteiten, maar ook de secretaris van curatoren, Cluysenaer, die vóór alles wilde dat de rust bewaard bleef, dat de Duitsers niet uitgedaagd werden en dat het onderwijs ongestoord doorgang vond. Eind oktober 1941 stelde hij de redactie van de *Clercke* daarom voor de keus: ofwel het blad stopzetten, ofwel een bindend advies van hem accepteren over de kopij. Natuurlijk weigerde de redactie deze censuur te accepteren en het nummer van 31 oktober verscheen als gewoon ongecensureerd, maar deze keer wel ongekend kritisch en uitdagend. Toen de burgemeester zich er ook mee ging bemoeien, nam de redactie collectief ontslag, dat in het nummer van 7 november werd aangekondigd. Daarop werden twee redacteuren, de hoofdredacteur Maarten Hartgerink en de student letteren Hans Gerritsen, die een kritisch gedicht had laten plaatsen, op het Scholtenhuis ontboden en drie weken vastgezet. Anderen produceerden op 14 november nog een laatste nummer, met onder andere weer de 'Ode aan het riet'. De boodschap was duidelijk: de studenten wensten niet te buigen voor de druk van de Duitse en zeker niet voor die van de Nederlandse autoriteiten.

Daarmee was in december 1941 duidelijk dat het normale leven aan de Groningse universiteit voorbij was. In een overzicht van de toestand aan de universiteit dat Cluysenaer aan het eind van het jaar voor de curatoren samenstelde, was hij er tamelijk somber over. Van de studentenverenigingen bestonden alleen het Studentenfront (met zeer weinig leden) en de faculteitsverenigingen nog. Alle sociëteiten waren gesloten, vervangende eetruimte voor de studenten was nog niet gevonden. De medische keuring van studenten, in het begin van de bezetting geïntroduceerd, werd door de studenten geboycot, het studentenweekblad was opgeheven. Het gewone werk ging wel door – colleges, examens, onderzoek – maar 'alles wat daar omheen lag, wat de universiteit leven gaf, is afgestorven,' meldde Cluysenaer. 'Als organisme is de universiteit dood.'¹²

1942

Ook al had het universitaire leven na de opheffing van de meeste studentenverenigingen en *Der Clercke Cronike* alle aantrekkelijkheid verloren, de universiteit werd in de loop van 1942 steeds meer inzet van een machtsstrijd tussen de academische autoriteiten, het departement in Den Haag, de nationaalsocialisten en de Duitse bezetter. Ieder wilde iets anders met de universiteit: de bestaande verhoudingen in stand houden, nog meer zeggenschap naar de nationale overheid overhevelen, de universiteit eindelijk grondig nazificeren of de universiteit in dienst stellen van de Duitse oorlogsinspanningen. In dit krachtenveld leken curatoren en senaat de zwakste partij, maar omdat de andere partijen elkaar voortdurend in de wielen reden, waren hun kansen toch niet nihil.

In Groningen was het vooral Cluysenaer die zijn best deed om nog iets van een nor-

maal functionerende universiteit overeind te houden. Toen de Clercke opgeheven werd, lanceerde hij meteen het plan om namens curatoren en senaat een *Groninger Universiteitsblad* uit te brengen, dat mededelingen over colleges, benoemingen en examens zou publiceren, en ook verhalen over wat er zoal aan de universiteit gebeurde, bijvoorbeeld over het archeologisch onderzoek van Van Giffen of de inrichting van de hortus botanicus in Haren. Door dit blad te verspreiden onder studenten, personeel én alumni van de universiteit zou toch nog een band tussen de leden van de academische gemeenschap in stand kunnen blijven. Maar noch de president-curator, noch de rector magnificus en de voorzitters van de faculteiten zagen er iets in; het blad zou of te slap zijn en niet gelezen worden, of te uitgesproken zijn en verboden worden. Dus bleef er niet veel meer over dan een kaal mededelingenblad, waarvan op 8 januari 1942 de eerste aflevering verscheen. Als noodverband voor de academische gemeenschap legde het geen gewicht in de schaal. Het blad zou het uithouden tot november 1942.

Mededelingen waren er overigens te over, want het onderwijs draaide in Groningen op volle toeren. Door de toestroom van Leidse studenten, die vanwege de sluiting van hun eigen universiteit daar niet konden doorstuderen en eind 1941 toestemming kregen hun studie voort te zetten aan andere universiteiten, kreeg zelfs het voor die Leidse studenten verre Groningen te maken met een behoorlijke toeloop van studenten, vooral medici en geologen. De medici konden nog wel opgevangen worden, maar voor de geologen (die niet in Amsterdam of Utrecht terecht konden), moest in het voormalige Mineralogisch-Geologisch Instituut aan de Melkweg, ooit het domein van de geologen, weer extra ruimte worden vrijgemaakt. Dat had als gevolg dat enkele hoogleraren van de letterenfaculteit zeer tegen hun zin moesten verhuizen naar een pand aan de Oude Boteringestraat 32.

Het aantal mededelingen over nieuwbenoemde hoogleraren was echter gering. De zieke hoogleraar anorganische en fysische chemie Jaeger zou graag opgevolgd worden door een jonge kracht, maar over de vraag wie dat moest zijn, kon men het maar niet eens worden. De faculteit zag het liefst iemand benoemd die op dat moment in Engeland zat, en zou dus het liefst de vacature aanhouden. Zolang zou een tijdelijk werkloos Leids hoogleraar de colleges wel kunnen geven.¹³ Maar daar viel met het departement niet over te praten en dus bleef het onderwijs in handen van Jaegers assistenten. Voor het onderwijs in het Sanskriet, dat al sinds het vertrek van de anglist P.N.U. Harting in 1937 naar Amsterdam niet meer gegeven werd, was eveneens een werkloos Leids hoogleraar beschikbaar, maar die mocht evenmin in Groningen aan de slag (men gaf toen maar een van diens leerlingen, Hanna de Leeuw, een onderwijsopdracht). De leerstoel van Polak ten slotte bleef ook dit jaar onbezet. De hegeliaan en nationaalsocialist B. Wigerma, die de steun had van de NSB, kreeg uiteindelijk, na veel verzet van senaat en curatoren, de leerstoel wel aangeboden, maar bedankte toen wijselijk voor de eer. De bestaande situatie, waarbij het onderwijs in de wijsbegeerte werd verzorgd door Brugmans en Van Stockum, met hulp van Brommer, werd ook dit jaar gecontinueerd.

De manier waarop de Groningse curatoren de onderhandelingen over deze vacatures voerden, zorgde op het departement voor veel ergernis. Daar was sinds kort Reinink als chef van de afdeling Hoger Onderwijs vervangen door de autoritaire jhr. L.P.D. op ten Noort, die van mening was dat het hoger onderwijs ermee gediend was als benoemingen voortaan centraal geregeld werden. Op basis van een door de colleges van cu-

ratoren aan het departement verstrekte groslijst van professorabele personen voor elke leerstoel zouden Op ten Noort en Van Dam daaruit snel een goede keuze kunnen doen. Cluysenaer verzette zich daar echter heftig tegen. Hij ontkende ten stelligste dat er bij de besluiten van de Groningse curatoren politieke motieven hadden meegespeeld, zoals Op ten Noort had gesuggereerd. Verder beklagde hij zich erover dat de curatoren in toenemende mate als kwajongens werden behandeld. Door zo van zich af te bijten riskeerde Cluysenaer dat hij door het departement opzij zou worden geschoven, maar het tegenovergestelde gebeurde. Cluysenaer en Op ten Noort verschilden op belangrijke punten van elkaar. Op ten Noort was een uitgesproken antisemiet en antidemocraat, die volledig geloofde in de heilzame werking van de Nieuwe Orde. Maar hij had een hekel aan de zijns inziens plebejische NSB en was rechtdoorzee (in tegenstelling tot de immer zwalkende secretaris-generaal Van Dam). Hij en Cluysenaer waren aan elkaar gewaagd en konden het uiteindelijk, ook al hadden ze over concrete kwesties vaak een ander oordeel, goed met elkaar vinden.

Dat kwam goed uit toen er in het voorjaar van 1942 vanuit de NSB serieuze pogingen werden gedaan om de Groningse universiteit over te nemen. De commissaris der Koningin Linthorst Homan was in maart 1942 vervangen door een voormalig Indisch ambtenaar en NSB'er C.F. Staargaard, die normaal gesproken daarop ook curator van de Groningse universiteit zou worden. Maar de NSB en Staargaard wensten grotere bevoegdheden. Sinds 21 november 1941 waren overeenkomstig het leiderschapsprincipe feitelijk alle bevoegdheden van het college van curatoren in handen gekomen van de president-curator, terwijl de andere curatoren slechts een adviserende functie hadden gekregen. Wilde Staargaard als curator het verschil kunnen maken, dan moest hij ook meteen maar president-curator worden, in plaats van Rengers. Staargaard meende voor zo'n coup de steun van de Duitse autoriteiten te hebben en liet Cluysenaer en Rengers daarom meteen weten welke veranderingen er ophanden waren. Door handig manoeuvreren en het aanspreken van de juiste contacten (de *Beaufragte* Conring en de chef hoger onderwijs Op ten Noort) wist Cluysenaer dit echter te voorkomen. Toen Staargaard zich in september 1942 realiseerde dat hij de essentiële steun van zowel de Duitse autoriteiten als het departement ontbeerde, legde hij zich erbij neer dat hij 'maar' gewoon curator werd.

Op andere punten kregen de nationaalsocialisten wel hun zin. In mei 1942 wisten Kreuzwendedich von dem Borne en zijn partijgenoten van de NSB gedaan te krijgen dat de medische faculteit een zeer ondermaatse en van invectieven jegens Joden en katholieken bol staande dissertatie van de Groningse NSB-arts H.Th. van Heuveln over Gerard van Swieten accepteerde. De voorzitter van de faculteit, Buytendijk, kon in het heersende klimaat het virulente antisemitisme van Van Heuveln niet als argument gebruiken om de dissertatie te weigeren, maar tekende wel bezwaar aan tegen de giftige opmerkingen in het boek over de jezuïeten en tegen de manier waarop de promovendus zijn eigen meningen voor die van Van Swieten uitgaf. Maar het mocht niet baten; de faculteit kon tegenspartelen en tijdens de promotieplechtigheid zelf ook wel laten merken dat het om een inferieur proefschrift ging, maar druk van de Duitse autoriteiten, die Buytendijk als 'Halbjuden' afschilderden, gaf de doorslag. Later bleek overigens dat het nog erger was dan men al had gedacht: het ging hier om pure fraude, want het proefschrift was niet door Van Heuveln, maar tegen betaling door een ander geschreven.

Afb. 115 De anatoom prof. H.M. de Burlet (met witte jas en pijp), tijdens de aanbouw van een histologische afdeling in zijn laboratorium, juni 1931. Links van hem in driedelig grijs de hoogleraar histologie J. de Haan, met naast hem (in witte jas) dr. H.C. Coebergh. Rechts van De Burlet onder anderen zijn trouwe secretaresse mej. A.A. de Kempnaer.

Een nog grotere overwinning van de NSB was de benoeming van een nieuwe rector magnificus van nationaalsocialistische snit. Kapteyn was medio 1942 wel uitgediend. Hij was weliswaar geheel in het kamp van de nationaalsocialisten terechtgekomen, maar zijn rectoraat was een mislukking geworden, althans vanuit het gezichtspunt van de NSB. Kapteyn had zich helemaal geconcentreerd op het werk voor de Stichting Saxo-Frisia en de volkskunde, maar had weinig gedaan voor de nazificatie van de universiteit. Zijn beoogde opvolger, de anatoom H.M. de Burlet, zou wat dat betreft meer kunnen bereiken. De in België geboren De Burlet was een man van formaat in de Groningse universiteit. Hij gaf uitstekend onderwijs, was geliefd onder zijn leerlingen en zijn assistenten, en had een uitstekende reputatie als wetenschapper (hij was sinds 1936 lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen). Door zijn huwelijk met een dochter van een steenrijke Duitse krantenmagnaat was hij misschien wel de rijkste onder de Groningse hoogleraren geworden (hij bewoonde een groot landhuis tussen Haren en Glimmen, 'De Dobbe'). Door diezelfde verbintenis was hij uitgesproken *deutschfreundlich* geworden en omdat hij ook sympathiserend lid was van de NSB was hij voor alles wat nationaalsocialistisch dacht de ideale nieuwe rector. Weliswaar was hij nog niet aan de beurt – de senaat plaatste conform de regels de secretaris van de senaat Van der Corput bovenaan de voordracht – maar zoiets telde niet meer onder de nieuwe omstandigheden. Maar De Burlet zelf aarzelde. Liever ging hij naar Leiden, als die universiteit na een flinke zuivering weer zou opengaan. Maar toen bleek dat daar op korte termijn geen kijk op was, accepteerde hij alsnog de benoeming tot rector mag-

nificus in Groningen. Op 21 september 1942 werd hij in een eenvoudige zitting van de senaat als zodanig geïnstalleerd. De farmaceut D. van Os werd secretaris.

Ondertussen verhardden de tegenstellingen zich. Op 10 juli 1942 vonden de eerste transporten plaats van Groningse Joden naar werkkampen in Overijssel. Op die dag werden ruim 800 Joodse jongens en mannen afgevoerd, onder wie ruim 650 uit de stad Groningen. De universiteit als zodanig had daar niet veel mee te maken – Joodse studenten waren er niet meer omdat met ingang van het nieuwe jaar Joden geheel uitgesloten waren van het hoger onderwijs – maar voormalige Joodse medewerkers van de universiteit klopten nu wel bij hun oude collega's aan om uit handen van de Duitsers te blijven. De in november 1940 'ontheven' Joodse assistenten Cohen, Klein en Lifschitz overleefden zo de oorlog (Kahn was minder gelukkig en werd in Sobibor omgebracht). Maar ook niet-Joodse personeelsleden liepen gevaar. De hoogleraar Buytendijk werd enkele maanden als gijzelaar opgesloten in Haaren (Noord-Brabant) en de hoogleraar strafrecht Vrij zat ook enkele weken gevangen. Een vrijwillig medewerker van het Biologisch-Archaeologisch Instituut, Charles Ubbens, die gewestelijk commandant bleek te zijn van een verzetsgroep van oud-militairen (de Ordedienst), werd gearresteerd en op 2 mei 1942 in Amersfoort geëxecuteerd.

Het onderwijs werd in het najaar van 1942 behoorlijk in de war geschopt doordat begin 1942 de zogenaamde arbeidsdienst voor alle jongemannen van achttien jaar verplicht werd gesteld, ook voor degenen die gingen studeren. De Nederlandse Arbeidsdienst kwam voort uit de Opbouwdienst, een officieel neutrale organisatie die in 1940 was opgezet om werkloze gedemobiliseerde Nederlandse soldaten een tijdlang aan zinvol werk te helpen, ten dienste van de samenleving. In de loop van 1941 kwam de organisatie, inmiddels omgedoopt tot Nederlandse Arbeidsdienst (NAD), echter meer en meer in nationaalsocialistisch vaarwater en de onuitgesproken bedoeling ervan werd de opvoeding van jongeren in nationaalsocialistische geest. Daarom wilde de NSB de arbeidsdienst ook verplicht stellen voor alle jongemannen van achttien jaar en daarin kreeg de beweging haar zin. Van 1 juni tot 1 november moesten nu alle jongemannen in de kampen van de NAD maatschappelijk nuttig werk doen en leren wat het nationaalsocialisme inhield. Dit had ook voor de universiteiten verstrekkinge gevolgen: doordat de eindexamens nu voor 1 juni afgerond moesten zijn, werden de hoogleraren die als geëngageerden optraden nog eerder dan normaal aan het universitair onderwijs onttrokken en de eerstejaarsstudenten konden nu pas op 1 november met de studie beginnen, anderhalve maand later dan normaal. De rectoren van de Nederlandse universiteiten probeerden daarom bij de Duitse autoriteiten allerlei uitzonderingen te verkrijgen, maar in Groningen was De Burlet onverbiddelijk. Hij vond de arbeidsdienst belangrijker dan het hoger onderwijs en voerde de nieuwe maatregel volgens de letter uit. Op 1 november 1942 heette hij alle nieuwe eerstejaarsstudenten persoonlijk welkom. Hij verstrekke hun bij die gelegenheid niet alleen hun studentenkaart, maar ook een exemplaar van het blad van het Studentenfront. Overigens moesten vanaf het najaar van 1942 ook alle beursstudenten een zogenaamde loyaleitsverklaring ondertekenen, waarin zij verklaarden dat zij hun beste krachten zouden geven om zich als een waardig lid van de Nederlandse volksgemeenschap te gedragen, dat zij zich zouden onthouden van alle uitlatingen en daden van politieke aard, dat zij de verordeningen en bepalingen van de bezettende overheid naar eer en geweten zouden opvolgen en dat zij zich

zouden onthouden van elke handeling gericht tegen het Duitse Rijk of de Duitse Wehrmacht. Het net van het nationaalsocialisme sloot zich steeds meer om de universiteit.

De Duitse autoriteiten hadden echter andere zorgen. De oorlog verliep anno 1942 niet meer zo spoedig als een jaar daarvoor. In Rusland was het offensief eigenlijk tot stilstand gekomen en de geallieerden waren in Noord-Afrika geland, waar ze een bedreiging vormden voor de daar aanwezige Duitse troepen. Wat eerst een blitzkrieg leek, werd zo langzamerhand een uitputtingsslag. Dus moesten de reserves aangesproken worden, niet alleen in Duitsland, maar ook in de bezette gebieden. Om in Duitsland zelf zo veel mogelijk mannen vrij te maken voor strijd aan het front, moesten uit de bezette gebieden mannen gehaald worden om de fabrieken en de essentiële diensten in Duitsland draaiende te houden. De zogenaamde tewerkstelling in Duitsland, die in 1941 nog op min of meer vrijwillige basis was geregeld, moest nu verplicht gesteld worden en systematisch worden ingevoerd: wie gemist kon worden, moest naar Duitsland. Dat gold ook voor de universiteiten en niet alleen voor het personeel, maar ook voor de studenten – die eigenlijk altijd wel gemist konden worden als de nood aan de man kwam. In december 1942 legden de Duitse autoriteiten daarom de rectoren van de Nederlandse universiteiten het plan voor om 5000 studenten te verplichten naar Duitsland te gaan. Niet eerder was er zo'n grote aanslag op de universiteiten ter tafel gekomen. Natuurlijk waren de rectoren ontsteld en de een na de ander weigerde mee te werken. Alleen De Burlet zegde zijn medewerking toe. Maar nog voordat het plan in Groningen goed besproken had kunnen worden, was het al uitgelekt en ontstond er onder de studenten grote beroering. Sommige universiteiten kondigden daarom een vervroegde kerstvakantie af – dan konden de studenten niet gaan staken, maar konden ze ook niet uit de collegezalen geplukt worden – elders werd er (aanzelend) gestaakt. Tot een confrontatie kwam het evenwel niet, omdat de Duitse autoriteiten het plan op 16 december al weer van tafel haalden – het was toch onuitvoerbaar – wat op 17 december officieel bekend werd gemaakt. Maar was dit uitstel, of was het plan definitief van de baan, vroegen de studenten zich af. Was het verstandig om na de kerstvakantie terug te keren naar de universiteit, of liep men dan het risico opgepakt en naar Duitsland afgevoerd te worden? Met die knagende onzekerheid gingen ook de Groningse studenten het nieuwe jaar in.

1943

Na de kerstvakantie gingen de studenten, ook in Groningen, toch maar weer naar college. De Raad van Negen, de ondergrondse contactgroep van de oude studentenverenigingen die de plaats van de NSF had ingenomen, had dat ook aangeraden, in het vertrouwen dat als er iets mis zou gaan, het inmiddels opgezette waarschuwingssysteem een snelle reactie mogelijk zou maken. Begin februari ging het inderdaad mis. Op vrijdag 5 februari vond een aanslag plaats op generaal H.A. Seyffardt, de minister van Oorlog in het schaduwkabinet van de NSB-leider Anton Mussert. Seyffardt overleefde de aanslag niet, maar kon nog wel vertellen dat hij dacht dat de aanslag het werk was van studenten (wat niet het geval was). Het hoofd van de Duitse ss en de politie in Nederland, Hanns Albin Rauter, liet daarom op 6 februari in verschillende universiteiten (maar niet in Groningen) razzia's houden in collegezalen en practicumlokalen. De

opgepakte studenten werden overgebracht naar het concentratiekamp in Vught. Op maandag 8 februari ging er natuurlijk geen enkele student meer naar college; het waar-schuwingssysteem van de Raad van Negen had gewerkt.

Het was niet de bedoeling van de Duitse autoriteiten en de NSB geweest om de universiteiten stil te leggen. Maar de studenten waren niet van plan terug te keren naar de collegebanken zolang er nog medestudenten in Vught vastzaten, zeker niet toen op 9 februari weer razzia's werden gehouden, nu speciaal op 'plutokratenzootjes', waarbij ook weer studenten werden opgepakt. De hoogleraren, op een enkele na, steunden de studenten in hun weigering weer colleges te gaan volgen. Ook het afnemen van tentamens en examens kwam zo goed als stil te liggen. Een patstelling dreigde. Maar toen kwam secretaris-generaal Van Dam met een naar hij dacht slimme oplossing: de gevangengenomen studenten zouden in groepjes vrijgelaten worden en de studenten zouden de verzekering krijgen dat zij ongehinderd door konden studeren als zij een verklaring tekenden waarin zij beloofden zich te zullen onthouden van acties tegen het Duitse gezag. Door de loyaliteitsverklaring zouden zowel de Duitse autoriteiten als de studenten krijgen wat zij wilden: rust en de garantie voor een ongestoorde studie. Maar de NSB nam er geen genoegen mee en ook van Duitse zijde ging men met het plan aan de haal. Toen het op 10 maart definitief werd vastgesteld, bleek het er heel anders uit te zien: deze 'loyaliteitsverklaring' bleek ingebed in een groter plan om alle studenten na afloop van hun studie een tijd te werk te stellen in Duitsland, de studenten zouden zich ook moeten onthouden van acties gericht tegen de Nederlandse autoriteiten (mischien binnen afzienbare tijd dus de NSB) en de verklaring moest onmiddellijk getekend worden – en niet zoals het er aanvankelijk naar uitzag pas aan het begin van de volgende cursus. De termijn waarbinnen getekend moest worden was gesteld op één maand, dus uiterlijk 13 april (het besluit werd namelijk op 13 maart officieel gepubliceerd). In Groningen konden de studenten vanaf 22 maart het formulier (een kaartje eigenlijk) komen tekenen op het bureau van de pedellen in het Academieggebouw.

Maar was het verstandig en moreel acceptabel om die verklaring te tekenen? Onder de studenten was er aanvankelijk een grote groep die in het tekenen van de verklaring het minste kwaad zag. Het vrijwaarde de studenten van verdere moeilijkheden, het was een verklaring waaraan men zich, gezien het regime dat haar eiste, niet moreel gebonden hoefde te achten en de alternatieven waren ook niet aantrekkelijk. Wie niet tekende, kwam namelijk onmiddellijk in aanmerking voor tewerkstelling in Duitsland of moest onderduiken, waarvoor niet iedereen de middelen of de contacten had. Maar na korte tijd sloeg de stemming om: de Raad van Negen wees erop dat garanties van de Duitse overheid niets voorstelden, dat tekenen wel degelijk een morele knieval betekenden voor een verderfelijke regime, dat men zich gezien het afkondigen van de tewerkstelling van afgestudeerden bij het tekenen van de loyaliteitsverklaring liet inschakelen in de Duitse oorlogsmachinerie, en dat er wel degelijk mogelijkheden waren om na het niet-tekenen uit handen van de Duitsers te blijven. De Raad gaf dan ook strikte richtlijnen uit: niet tekenen, nooit maar dan ook nooit gehoor geven aan een oproep om voor Duitsland te gaan werken, en niet meer studeren zolang de oorlog duurde. 'Nog meer dan hij die in mei 1940 van het front wegliep, is thans deserteur de student die, nu de nood van het Nederlandse volk nog groter is, zich onttrekt aan het front dat wij vormen.'¹⁴

Ongetwijfeld zullen veel studenten zich hebben afgevraagd wie toch die zelfbenoemde

vertegenwoordigers van de Nederlandse studenten waren en wat hun het recht gaf zich op zulke aanmatigende toon ('het front dat wij vormen') als scheidsrechter in zo'n lastige kwestie op te werpen. Wat hier de facto gebeurde was dat de traditionele en best georganiseerde studentenverenigingen (in Groningen was dat Vindicat) zich het recht toe-eigenden weer namens alle studenten te spreken en het conflict in termen te gieten die uit hún wereld kwamen. Door iedereen die er anders over dacht en een andere afweging maakte te brandmerken als 'deserteur' eigenden de oude corpora zich een morele superioriteit toe waarvan het nog maar de vraag was of deze hun toekwam. Er konden goede redenen zijn om de loyaliteitsverklaring wél te tekenen: men bleef zo althans tijdelijk uit handen van de Duitsers, terwijl weigeraars opgepakt konden worden om voor Duitsland te werken, men moest rekening houden met andere represailles, men kon eenvoudig het geld niet hebben om onder te duiken, door te tekenen voorkwam men onnodige overbelasting van het onderduikstelsel enzovoort. Honorabele pragmatische argumenten stonden hier tegenover even honorabele morele overwegingen. Het niet-tekenen van de loyaliteitsverklaring was – gemeten naar de intenties – een ongetwijfeld goed vaderlands besluit, maar dat hield niet in dat het wél tekenen van de verklaring per definitie 'fout' was. Maar wat de corpora, met hun sterk ontwikkelde eerbegrip en hun gevoeligheid op het punt van eisen van de burgerlijke gezagsdragers, hier deden was niet alleen front vormen tegenover de autoriteiten; de hele actie tegen de loyaliteitsverklaring was ook binnen de studentenwereld een machtsgreep van de traditionele corpora.

De actie tegen de loyaliteitsverklaring werd een eclatant succes voor de weerspannige studenten. In Groningen bleek op 13 april dat nog geen 10 procent van de ingeschreven studenten de verklaring had getekend, en dat was minder dan in de andere steden waar de mogelijkheid tot tekenen was geopend (de confessionele instellingen hadden dat onmogelijk gemaakt door te sluiten). Ondanks een poging van Van Dam om op de radio een nadere toelichting te geven (de loyaliteitsverklaring gold maar voor één jaar, niet voor het hele leven, en met de 'Nederlandse autoriteiten' werden niet de NSB-organen bedoeld) tekenden in Groningen slechts 121 van de 1223 studenten. Na de radiorede van Van Dam was een rede van de uitgeweken minister G. Bolkestein op Radio Oranje gevolgd, waarin hij waarschuwde dat wie tekende later, na de oorlog (na de bevrijding) geen kans zou maken op een leidinggevende functie. Er waren ook 'omkletsplougen' aan het werk geweest om iedereen die aarzelde ervan te doordringen dat tekenen neerkwam op verraad aan de goede zaak. Waarom juist Groningen zo weinig tekenaars telde, is niet geheel duidelijk: was het omdat hier de sociale cohesie en dus de sociale controle onder de studenten nog groter was dan elders, of werkten de aansporingen van rector magnificus De Burlet om wél te tekenen averechts? Hoe het ook zij, het studentenverzet vierde een overwinning, Van Dam en de NSB waren diep teleurgesteld. Ook de Duitse autoriteiten hadden liever een andere uitslag gezien.

Vindicat was gewend in confrontaties met de burgerlijke autoriteiten aan het langste eind te trekken, of het nu de directie van Sociëteit De Harmonie of de burgemeester was. Maar het Duitse regime was de directie van De Harmonie niet. Duitsers waren niet van plan in te binden en de de studenten hun zin te geven. Het onderwijs moest, voor de tekenaars, gewoon doorgaan en ondertussen werden in stilte de eerste voorbereidingen getroffen om de niet-tekenaars op te roepen voor tewerkstelling in Duitsland. Daartoe vorderden de Duitsers in Groningen de studentenadministratie van de pedel-

lus major Van der Veen – die daar geen moeite mee had, want hij was nationaalsocialist. De situatie leek voldoende onder controle om De Burlet de gelegenheid te geven eind april naar Smolensk af te reizen om daar als lid van een internationale commissie onderzoek te doen naar massagraven die in de bossen bij het dorpje Katyn gevonden waren. De Duitsers dachten (en terecht) dat daar meer dan tienduizend Poolse officieren lagen die in het voorjaar van 1940 in koelen bloede door de Russen vermoord waren. Dat was een geschenk voor de Duitse oorlogspropaganda ('kijk eens met wie de geallieerden zich verbonden hebben') waaraan De Burlet graag meewerkte. Hij vertrok op 27 april en keerde op 8 mei in Groningen terug. Zowel op de radio als in het Nieuwsblad van het Noorden van 8 mei 1943 deed hij uitgebreid verslag van zijn missie.¹⁵

In Groningen was echter inmiddels een nieuwe crisis uitgebroken. Eind april hadden de Duitse autoriteiten de in 1940 gedemobiliseerde Nederlandse militairen oproepen zich opnieuw voor krijgsgevangenschap te melden, wat onmiddellijk tot stakingen had geleid – de April-meistakingen. De stakingen werden met bruto geweld de kop ingedrukt, maar de Duitsers, die steeds dringender verlegen zaten om arbeidskrachten, maakten van de situatie gebruik om onder dreiging van extra represailles de studenten die de loyaliteitsverklaring niet getekend hadden op te roepen voor tewerkstelling in Duitsland – en wel onmiddellijk. Het bevel ging uit op 5 mei en op 6 mei moesten de studenten zich al bij Sociëteit De Harmonie melden. Weer stonden de studenten voor een akelige keuze: melden of onderduiken, of toch nog tekenen? Uiteindelijk meldden zich 350 studenten, die vervolgens naar een kamp in de buurt van Ommen werden afgevoerd. Omdat assistenten en bursalen daar alsnog vrijgelaten werden, zetten de Duitsers uiteindelijk zo'n 200 studenten op de trein naar Duitsland (op een totaal van 2900 studenten uit heel Nederland). In Duitsland werden ze in fabrieken of ziekenhuizen aan het werk gezet – wat niet zonder gevaar was omdat fabrieken regelmatig door geallieerden bommenwerpers bestookt werden, tot in het verre Berlijn.

Ondertussen was van de universiteit in Groningen niet veel meer overgebleven dan een lege huls. Er werd na de heropening van het onderwijs op 1 juni her en der nog wat onderwijs gegeven, het meest nog bij geneeskunde, maar veel stelde het niet voor. Hoogleraren trachtten zich zo veel mogelijk aan het onderwijs te onttrekken – bij de rechtenfaculteit waren bijna alle hoogleraren ziek of anderszins verhinderd en bij de medische faculteit werd wat er nog aan onderwijs gegeven werd vaak ontregeld door de arrestatie van artsen die ervan verdacht werden zich bij het (passieve) artsenverzet te hebben aangesloten. Zelfs de NSB-curator Staargaard zag er geen gat meer in en vroeg ontslag, wat hem overigens geweigerd werd. De hoogleraar scheikunde Backer, altijd begaan met zijn studenten, wierp zich op als contactpersoon voor de in Duitsland tewerkgestelden. Hij zorgde voor de berichtgeving, regelde hulppakketten en probeerde voor zieke studenten verlof te krijgen om naar Nederland terug te keren. De condities werden in de fabrieken en kampementen steeds beroerder – er werd onverminderd gebombardeerd en de studenten vielen ten prooi aan ziekte en ontberingen (hoewel er op het platteland ook wel tewerkgestelde studenten waren die de oorlog probleemloos doorstonden).¹⁶ In het najaar van 1943 kwamen de eerste berichten over studenten die aan longontsteking of roodvonk waren overleden. Studenten die in Nederland ondergedoken waren of pro forma een baantje hadden genomen (waardoor ze vrijgesteld waren van tewerkstelling), studeerden soms clandestien door – menig docent was bereid illegaal tentamens af te

nemen of zelfs een practicum te organiseren. Op 1 november 1943 werden de studentenverenigingen, die alleen nog maar hun werkzaamheden gestaakt hadden, ook officieel ontbonden, waardoor hun bezittingen aan de staat vervielen. Met behulp van kapitaalkrachtige oud-leden wist Vindicat heel veel van die bezittingen terug te kopen, mede omdat degene die belast was met de afwikkeling van de liquidatie een oogje toekneep. Een klein aantal studenten ging in het verzet. Groningse studenten begonnen in juli 1943 zelfs met een eigen ondergronds blad, *De Ploeg*, dat zich vooral richtte op de bezinning op wat er na de oorlog met de universiteit moest gebeuren. Halverwege 1943 was namelijk wel duidelijk dat Duitsland de oorlog zou verliezen, en misschien zelfs al heel snel.

Alleen De Burlet wist van geen opgeven. Op 21 september 1943 werd hij opnieuw geïnstalleerd als rector magnificus (het was de laatste keer tijdens de oorlog dat de senaat bij elkaar kwam). In de dagen daarna schreef hij in totaal 83 studenten in en in november zouden er nog een paar uit de arbeidsdienst gekomen eerstejaars bij komen. Verder zette hij zich in voor de introductie van de nieuwe, meer in lijn met de nieuwe orde liggende studierichting van de algemene oudheidkunde, met een archeologische en een fysisch-antropologische (rassenkundige) richting. Daarvoor was het nodig om voor het nieuwe vakgebied van de antropogenetica een nieuwe docent te benoemen, maar in de persoon van zijn hoofdassistent W.F.H. Ströer had De Burlet daar een geschikte kandidaat voor. Ook probeerde De Burlet ontstane vacatures weer te vervullen, het liefst met geestverwanten. In plaats van de ontslagen econoom P.B. Kreukniet regelde hij de benoeming van de landbouwkundige M.D. Dijt, ook al zat deze in Oostland (Litouwen) en zag het er voorlopig niet naar uit dat hij naar Nederland terug zou keren. In plaats van de in Duitsland gebleven Schmitt (de hoogleraar Duits en volkskunde) kwam de Nederlandse germanist T.A. Rompelman – geen geestverwant van De Burlet dit keer, maar hij moest toch wat. En ook Rompelman had geen haast om naar Groningen te komen. Tegenover deze minieme successen stond een voortdurende leegloop van het hoogerlerencorps. Behalve Kreukniet was ook de hoogleraar Romeins recht Van Meurs ontslagen en werd Vrij, de sterke man in de rechtenfaculteit, geschorst.¹⁷ Bij de medische faculteit werden de histoloog De Haan en de patholoog J.J.Th. Vos ontslagen, gaf de neuroloog en psychiater Van der Scheer er de brui aan, meldde Buytendijk zich ziek en overleed onverwacht de hoogleraar hygiëne G. Kapsenberg. Op 21 december 1943 bezweek ook de ziekelijke Kreuzwendich von dem Borne. Duitsland verloor op alle fronten, ook op het universitaire front.

1944

De Groningse universiteit moest het vanaf de jaarwisseling 1943-1944 stellen zonder de secretaris van curatoren, Cluysenaer. Op oudjaarsavond werd hij door de SD gearresteerd, samen met vijftig andere prominente Groningers, als represaille voor de dodelijke aanslag op de politieagent Elsinga, die fanatiek jacht maakte op onderduikers en om die reden geliquideerd moest worden (later bleek dit het werk te zijn geweest van de oud-student en VERA-lid Reint Dijkema). Cluysenaer werd als gijzelaar eerst naar Vught, later naar Sint-Michiëlsgestel overgebracht. Begin juli 1944 kwam hij vrij, maar van terugkeer naar de universiteit was geen sprake. Hij ging met ziekteverlof, werd op 24 augustus 1944 door Conring ontslagen en ging daarna werken als adviseur van de

Friese voedselcommissaris in Leeuwarden. In Groningen werd zijn functie waargenomen door de administrateur E.J. Jansen van 't Laar.

De Burlet had niet de hand gehad in de arrestatie van Cluysenaer, maar had er wel op aangedrongen dat zijn grootste tegenspeler niet terugkeerde naar de universiteit. Tussen beiden was hooglopende ruzie ontstaan over het beheer van het Histologisch Laboratorium na het ontslag van de hoogleraar histologie De Haan. Dat laboratorium was ondergebracht in het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium van De Burlet en deze claimde het beheer daarover. Hij wilde zelfs de leerstoel voor histologie samenvoegen met die van hemzelf en had al gedaan gekregen dat zijn assistente Geertje (Ea) Baggerman, een struise dame die niet alleen zijn leerling, maar naar verluidt ook zijn maîtresse was, het onderwijs in de histologie had overgenomen. Maar Cluysenaer had zich tegen de volledige integratie van anatomie en histologie verzet. Hij kende maar al te goed de 'imperialistische neigingen' van de hoogleraren en schreef De Burlet dat hij het beheer over het Histologisch Laboratorium nog liever aan de werkvrouw van dat laboratorium zou overdragen dan aan de hoogleraar in de anatomie. Geen wonder dat De Burlet Cluysenaer graag zag vertrekken, en dat gebeurde dus ook; maar het beheer over het Histologisch Laboratorium bleef bij de assistent van De Haan. De Burlet had ook graag gezien dat Rengers als president-curator van het toneel was verdwenen; deze had immers steeds Cluysenaer gesteund en gedekt. Hij had al meermalen bij secretaris Van Dam zijn beklag gedaan over de opstelling van de Friese baron. 'Er moet ingegrepen worden willen wij niet de universiteiten zien ondergaan,' schreef De Burlet eind februari 1944 aan Van Dam. 'Een president-curator als de heer Rengers is niet de wegwijzer voor deze tijd, zijn kompas kan niet het uwe zijn.'¹⁸ Maar Rengers bleef; Op ten Noort zette, met medeweten van Van Dam, de ongeduldige rector magnificus nadrukkelijk op zijn plaats. Personeelszaken gingen alleen de president-curator en het departement aan en het was niet aan de rector om de president-curator de maat te nemen.

Voor de conditie van de universiteit maakte het allemaal niet veel uit. Zij was dan misschien nog niet helemaal ten onder gegaan, zij lag wel in coma. Onderwijs werd er niet of nauwelijks gegeven (in december 1943 waren er maar vijftien studenten bij gekomen, van wie twaalf uit de arbeidsdienst) en ook het onderzoek lag vrijwel stil. De meeste hoogleraren (voor zover niet ziek of ontslagen) hadden zich in hun studeerkamer teruggetrokken en bereidden boeken voor die na de oorlog zouden verschijnen. Alleen Van Giffen was actief als altijd. Bij Zeijen, waar de Duitsers een schijnvliegveld wilden aanleggen, groef hij celtic fields (raatakkers uit de late bronstijd) op, bij Havelte, waar een echt vliegveld moest komen, groef hij grafheuvels op die in de weg lagen, en bij Valkenburg (Zuid-Holland), waar Britse vliegtuigen bij bombardementen op het nabijgelegen vliegveld ook in het dorp flinke schade hadden veroorzaakt, greep hij zijn kans om daar opgravingen te doen. Op het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium van De Burlet zelf wachtte men evenmin werkloos de dingen af die zouden komen. De Burlet en Ströer haalden banden aan met het Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik in Berlijn-Dahlem (waaraan ook de kamparts van Auschwitz, Joseph Mengele, verbonden was) en in Groningen werkte Ea Baggerman aan haar dissertatie over het gehoororgaan van de mierenegel (een gedrongen zoogdier uit Australië). Zij promoveerde er op 16 juni 1944 bij De Burlet op (na de oorlog werd deze promotie ongeldig verklaard).

Inmiddels was de oorlog een nieuwe fase ingegaan. Op 6 juni waren de geallieerden in Normandië geland en nadat aanvankelijk de verdere opmars moeizaam was verlopen, braken de geallieerde troepen in augustus door de Duitse linies heen. Op 25 augustus bevrijdden ze Parijs, op 3 september trokken ze Brussel binnen. Het zag er naar uit dat Nederland binnen een paar dagen bevrijd zou zijn. Bij de bezetter, de leden van de NSB en iedereen die zich met de zaak van de bezetter verbonden had, brak paniek uit, vooral op 5 september, Dolle Dinsdag. De Burlet vluchtte met zijn gezin en aanhang naar Leer, oud-rector Kapteyn zocht een veilig heenkomen helemaal in Oostenrijk. Lindeboom nam, zonder het te vragen, in die dagen de functie van rector magnificus op zich. Maar het liep allemaal iets anders. De Duitse troepen wisten bij het Albertkanaal ten oosten van Antwerpen de opmars van de geallieerde troepen tijdelijk te stuiten. De Burlet keerde op 8 september terug naar Groningen, maar liet zijn vrouw in Leer achter en stuurde Ea Baggerman verder Duitsland in, 'om verder te studeren'. Lindeboom kreeg met een vinnig briefje van De Burlet weer zijn congé. Hij, Lindeboom, had beter moeten controleren of de rector wel echt was vertrokken. 'Er zijn gieren die in kadavers pikken, sommige beginnen al voor het vermeende slachtoffer overleden is, zelfs onder gieren wordt dat niet elegant gevonden,' schreef De Burlet. Lindeboom moest nog even wachten. 'Hoe lang dat "even" duurt zal nog wel blijken.'¹⁹ Omdat na de slag om Arnhem (17-25 september 1944) het front echt compleet stil kwam te liggen, duurde dat nog ettelijk maanden. Ook op de universiteit lag nu werkelijk alles stil. Er waren in september geen inschrijvingen meer geweest en op het ene na het andere gebouw van de universiteit werd beslag gelegd om huisvesting te bieden aan scholen en inrichtingen die hun eigen gebouw aan de bezetter hadden moeten afstaan voor het onderbrengen van diensten en personen die uit het westen van het land naar het Noorden waren gevlucht. Zo kreeg het Doofstommeninstituut ruimte toegewezen in het Academieggebouw – al deed dat instituut er niet veel mee. Op het ziekenhuisterrein was het wel een drukte van belang omdat daar in de loop van het najaar steeds meer gewonde Duitse soldaten aangevoerd werden, die door de hoogleraren en de assistenten net zo goed behandeld en verzorgd moesten worden als de Nederlandse patiënten. Alle beschikbare arbeidskrachten, zowel studenten als docenten, werden opgeroepen om in het kader van de Organisation Todt tankgrachten en andere versterkingen te graven. Zelfs de onhandige hoogleraar geschiedenis P.J. van Winter (die in 1939 Gosses was opgevolgd) moest er aan geloven, maar hij kon zich al na één dag laten afkeuren.

De 'schifting der karakters' die Polak in mei 1940 had voorspeld, tekende zich nu ook af in het kamp van de nationaalsocialisten. Studenten die uit overtuiging de loyaliteitsverklaring hadden getekend, beklagden zich bij De Burlet dat van de indertijd gedane beloften niets was terechtgekomen. Twee studenten geneeskunde hielden de rector voor dat degenen die indertijd de verklaring niet hadden getekend en nu in Duitsland in ziekenhuizen werkten, het beter hadden dan studenten zoals zij die wél getekend hadden en nu graafwerkzaamheden moesten verrichten. Zij kregen van De Burlet de wind van voren:

Het tekenen der loyaliteitsverklaring betekende indertijd het innemen van een houding. Het betekende: wij zijn voor het voortbestaan onzer Nederlandse universiteiten en tevens voor het instandhouden onzer eigen studiemogelijkheid. De oorlog heeft deze mogelijkheden te

niet gedaan. Ook al zijn de verwachte consequenties van het tekenen niet verwezenlijkt, de houding was daarom toch de juiste. De deugd wordt niet altijd beloond, en wanneer de houding alleen om de beloning werd ingenomen, was zij ook geen deugd, maar een handel.²⁰

Men kan van De Burlet veel zeggen, maar consequent en eerlijk was hij wel. Hij is een van de sterkste persoonlijkheden geweest die de Groningse universiteit in de oorlogsjaren heeft gekend.

In de loop van het najaar werd de energievoorziening een probleem. Het aantal uren dat er gas geleverd werd, liep terug en de verwarming van het Academiegebouw en andere instellingen kreeg te lijden van de kolennood. Het bureau van curatoren verhuisde om die reden van de toren van het Academiegebouw naar een kamertje in het souterrain en in de hortus werden alle kwetsbare planten in één kas samengebracht, waar dan nog wel gestookt mocht worden. Voorbijgangers moeten hebben gezien dat bij de universiteit langzaam het licht uitging, letterlijk. Normaal gesproken was het Academiegebouw in de wintermaanden een drukbezocht gebouw, vol leven, waar ook 's avonds nog regelmatig wat te doen was en achter de ramen van de aula en de faculteitskamers vaak licht brandde. Door de verplichte verduistering was daaraan al een einde gekomen en nu, tijdens de donkere dagen van november en december 1944, werd het overdag en 's avonds helemaal een koude en donkere steenklomp, waar misschien alleen in het souterrain af en toe nog een streepje licht te bekennen viel.

1945

Met kunst en vliegwerk slaagden Jansen van 't Laar en de amanuenis Blankenstein erin het Academiegebouw veilig door de winter te loodsen. In februari werden de laatste kolen uit het gebouw weggehaald, maar 'de kabouters' hadden wat gehamsterd en daarmee kon de kamer van de secretaris van curatoren in de kelder verwarmd worden. De maandelijkse uitbetaling van de salarissen (per giro ging dat niet meer) hoefde dus niet in de kou te geschieden en de hoogleraren en andere personeelsleden konden even een praatje maken. Van 't Laar kreeg zelfs toestemming voor vijf dagen het hele gebouw weer te verwarmen om het vocht te verdrijven, dat een bedreiging vormde voor het meubilair – en vooral voor de schilderijen in de senaatskamer.

In februari kwam het offensief van de geallieerden weer op gang. Op 23 februari staken ze bij Wezel de Rijn over en via die omweg hervatten zij, voornamelijk Canadezen en Polen, hun opmars naar het noorden. Al wat Duits of nationaalsocialist was, vluchtte voor hen uit, naar West-Nederland of naar Groningen. Zelfs Anton Mussert sloeg op 3 april even zijn tenten op in de woning van de vroegere commissaris der Koningin (Oude Boteringestraat 44), maar tot ieders opluchting vertrok hij de dag daarop weer via de Afsluitdijk naar Den Haag. In het Academisch Ziekenhuis raakte het overvol met gewonde Duitse soldaten, voor wie niet meer voldoende bedden waren en die nu op stro op de vloer moesten worden gelegd. De repressie nam ondertussen ongekende vormen aan en veel verzetsstrijders die al een tijd gevangen zaten werden nu alsnog geexecuteerd. Zo brachten op 19 maart Nederlandse handlangers van de SD de om haar pacifisme en natuurliefde bekende studente Anda Kerkhoven om het leven langs een

afgelegen zandpad ten westen van Glimmen, een plek waar vaker executies plaatsvonden.²¹ Arrestaties van personeelsleden waren ook aan de orde van de dag. De chemisch fysioloog Brinkman kwam snel vrij omdat De Burlet een goed woordje voor hem deed – hij had hem nodig – maar Van der Corput, die twee Joodse onderduikers in huis had, werd op 25 februari ziek en wel uit zijn huis gehaald en na een korte tijd in de gevangenis te hebben gezeten zonder pardon op straat gezet. De chemicus Backer werd ook gevangengenomen en kwam pas vrij toen de Duitsers begin april het huis van bewaring opengooiden en alle gevangenen lieten gaan.

De opmars van de geallieerden verliep verrassend snel. Op vrijdag 13 april bevrijdden zij Assen. De Canadezen rukten nog diezelfde dag verder op in de richting van Paterswolde en Groningen (de Polen bogen af naar Oost-Groningen). De Duitse troepen in de stad waren niet van plan zich zomaar gewonnen te geven en groeven zich in, maar De Burlet wachtte de komst van de geallieerden niet af en vluchtte met Conring naar Duitsland – dit keer om nooit meer terug te keren. Op zaterdag 14 april werden Haren

UIT HET DAGBOEK VAN PROFESSOR VAN WINTER

De hoogleraar geschiedenis P.J. van Winter hield gedurende het grootste deel van zijn loopbaan een dagboek bij, ook in de bange dagen rond de bevrijding van Groningen. Hij woonde in de Roode Weeshuisstraat, vlak achter de Grote Markt, waar op zondag 15 april hevig werd gevochten.

Na een paar keer te hebben verkend in de nacht, sta ik om ½ 7 op. Er is en wordt nog steeds geschoten. Er zijn glasscherven in de stad gevonden. Electriciteit en telefoon ontbreken [...] Wij brengen den dag gedeeltelijk rustig door, koken nog de warme maaltijd, maar eten die al wel ten dele in de kelder op. We zitten een tijd in onze eigen kelder met daglicht, maar dan weer bij een kaars in de kelder van Mesdag [een bankgebouw naast Van Winter]. Een zware knal blijkt een handgranaat te betekenen die een bureau vernielt en 2 ramen verwoest. Een kanon voor ons huis in stelling gebracht, is daarmee weg.

Later heb ik gehoord dat reeds 's ochtends om 5 uur de Canadeezen de Z. helft [van de stad] hebben bezet. Bij ons begon het pas goed Zondagmiddag. Weer ging het gepaard met hevige branden, nu bij [café] de Pool aan den ingang van de Ebbingestraat. De brand breidde zich snel uit en na de boterham werden we overstroemd door vluchtelingen die in de kelder van Mesdag ondergebracht werden – zuigelingen, gewonden. Maar de brand bereikt dichterbij gelegen deelen van de Markt en breekt door naar [de] Stalstraat [tegenover Van Winter]. Men wil ook bij ons weg. De schutting die onze tuin scheidt van die van de ontvanger [van de belastingen] wordt gesloopt en dan stroomt de vloed weer weg – ook de bewoners van de R. Weeshuisstraat. Als allen weg zijn, volgen wij met 4 koffers, 3 pakken en eenige tasschen op de fietsen die we gelukkig tijdig van de vlissing hadden gehaald. Bij en in het Mennohuis [naast de Doopsgezinde Kerk in de Oude Boteringestraat] vinden we een rustplaats. We weten niet anders of we zullen alles wat we achterlieten verliezen.²²

Afb. 116 Het verwoeste Mutua Fides, april 1945. RHC Groninger Archieven.

en Helpman bevrijd en op zondag 15 april begon de strijd om de binnenstad van Groningen.

Aan het eind van de dag waren de Duitse troepen uit de binnenstad verdreven en op maandagochtend 16 april gaf de Duitse commandant zich over. In de strijd waren de academische gebouwen vrijwel ongeschonden gebleven, maar alle panden aan de noord- en oostzijde van de Grote Markt waren in vlammen opgegaan, ook de sociëteit van Vindicat, Mutua Fides, en het pand van Vopel waarboven Magna Pete haar sociëteit had gehad. Delfzijl zou pas op 1 mei bevrijd worden en het westen van het land moest nog een paar dagen langer op de bevrijding wachten, maar in de stad Groningen vierde men op 16 april feest. Aan de bezetting was een einde gekomen.

Maar wat was er van de universiteit overgebleven? De gebouwen stonden er nog, de meeste docenten en personeelsleden waren er ook nog en de studenten zouden wel weer terugkomen. Maar het morele gezag van de universiteit, wat hield dat nog in? De universiteit had diep voor de bezetter moeten buigen. Kon zij zich wel weer met goed fatsoen oprichten?

TUSSENBALANS: HET EINDE VAN DE KLASSIEKE UNIVERSITEIT?

Wie scherp toekeek, kon al voor het eind van de oorlog zien dat de dagen van de klassieke universiteit geteld waren. Die universiteit was gekenmerkt door de suprematie van de hoogleraren, de dominante corporale cultuur van de studenten en de morele en vormende betekenis die het beoefenen van wetenschap zou hebben. Op al die vlakken trad in het interbellum en soms ook daarvoor al erosie op. De ambtenarij, zowel in Den Haag als in Groningen, knabbelde aan de autonomie van de hoogleraren, de toevloed van studenten uit maatschappelijke groeperingen die voorheen geen toegang hadden tot de universiteit tastte het vanzelfsprekende overwicht van de corpora aan, en de beoefening van de wetenschap raakte steeds meer gedisciplineerd, zodat de vormende waarde van de wetenschapsbeoefening steeds minder duidelijk werd. Deze processen voltrokken zich beslist niet allemaal in hetzelfde tempo en er waren momenten dat de elementen van de klassieke universiteit weer aan kracht leken te winnen. Terwijl onder de Duitse bezetting de bewegingsruimte voor de hoogleraren en de plaatselijke bestuurders steeds meer beperkt werd door maatregelen van het Nederlandse en het Duitse gezag in Den Haag (meer toezicht, meer centralisatie), leek de macht van de corpora juist weer toe te nemen. Maar over een langere periode gezien was het wel duidelijk dat de steeds grotere bedragen die met het hoger onderwijs gemoeid waren, en die door de regering in Den Haag moesten worden opgebracht, op den duur een grotere zeggenschap van de centrale instanties tot gevolg zouden hebben. Verder zou de verdere toename van het aantal studenten uit kringen die niet vanouds met het academisch leven vertrouwd waren onherroepelijk leiden tot verdere uitholling van de klassieke studentikoziteit. De nadruk zou ook steeds meer komen te liggen op de beroepsvoorbereiding; de studie was niet meer de toegang tot een bepaalde stand, maar een toegangskaartje tot een bepaalde beroepsgroep. Dat hoefde het wetenschappelijk karakter van het hoger onderwijs niet aan te tasten, maar het doorlopen van een studie werd wel steeds minder een oefening in het *savoir vivre* dat bij een bepaalde stand behoorde en steeds meer een gewone beroepsstraining. Dan was het ook niet zo belangrijk meer welke morele waarden overgedragen en ingeprent werden door de hoogleraren, wel welke vaardigheden in het laboratorium of de collegezaal aangeleerd werden.

In hoeverre de tijdgenoten zich hiervan bewust waren is nog maar de vraag. Bepaalde problemen werden zeker onderkend. De voortdurend terugkerende klacht dat de universiteit dreigde te verworden tot een vakschool is daar een voorbeeld van, evenals de vrees dat door de fragmentatie van het studentenleven iets heel wezenlijks in het academisch leven verloren zou gaan. Dat niet iedereen zich meer kon vinden in de gedachte dat de student in een bijzondere positie verkeerde en dat hij (of zij) zich daar-

door geheel onafhankelijk kon oriënteren op maatschappelijke stromingen, om daar tegen het eind van zijn (of haar) studie een beredeneerde keuze uit te doen – die ontwikkeling werd terecht gezien als een wezenlijke aantasting van het klassieke, in de negentiende eeuw ontstane model van het hoger onderwijs. Maar studenten leken zich niet of nauwelijks druk te maken over het oprukken van de ambtenarij in Groningen en Den Haag en discussies over de afnemende vormende waarde van wetenschappelijk onderzoek hoorde men zelden. Het beeld van de klassieke universiteit bleef veel langer hangen dan de realiteit van het universitaire leven rechtvaardigde. Zelfs nu nog, meer dan een halve eeuw later, is ‘de klassieke universiteit’ vaak nog een vanzelfsprekend ijkpunt om nieuwe ontwikkelingen aan te toetsen.

Dat is niet helemaal ten onrechte. De vorm waarin de klassieke universiteit zich na 1876 in Nederland manifesteerde is verouderd, maar die vorm was uitdrukking van academische waarden die niet verouderd zijn. De dominantie en de autonomie van de hoogleraren belichaamden, naar de vormen van die tijd, de waarde van de academische vrijheid. De ongebondenheid en de onmaatschappelijkheid van de studenten representeerden op vergelijkbare wijze de waarde van de mogelijkheid tot vrije, kritische reflectie op maatschappelijke fenomenen. En de hoge morele waarde die in rectorale redes en oraties werd toegekend aan ‘de’ wetenschap staat voor de idee dat beschaving uiteindelijk meer waard is dan geld, kracht of macht. Met die waarden en ideeën is niets mis. En daarom leeft de klassieke universiteit nog steeds, niet als realiteit, maar als ideaal. Als een onmogelijk, achterhaald, onrealistisch, onbetaalbaar, onrechtvaardig, maar ondanks alles toch nog inspirerend ideaal.

NOTEN

NOTEN BIJ INLEIDING TOT DEEL II

- ¹ *Academia Groningana* 29 Juni-1 Juli 1914. *Verlag van de herdenking van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen uitgegeven in opdracht van den Academischen Senaat* (Groningen 1916) 3. Voor de context van deze passage zie: Klaas van Berkel, 'De oude en de nieuwe universiteit. Een inleiding tot de Tweede Gouden Eeuw', in: Klaas van Berkel, *Citaten uit het boek der natuur. Opstellen over Nederlandse wetenschapsgeschiedenis* (Amsterdam 1998) 149-187. Melchior Jan Bos was rector van *Vindicat* sinds 29 november 1913.
- ² Voor de geschiedenis van de term Gouden Eeuw, zie: Anton van der Lem, *Het Eeuwige verbeeld in een afgehaald bed. Huizinga en de Nederlandse beschaving* (Amsterdam 1997) 17-27.
- ³ Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Citaten uit het boek der natuur*, 316, noot 19.
- ⁴ Zoals geciteerd in: Van Berkel, 'Natuurwetenschap en cultureel nationalisme in negentiende-eeuws Nederland', in: Van Berkel, *Citaten uit het boek der natuur*, 221-239, aldaar 239.
- ⁵ Zoals geciteerd in het werk van de Rotterdamse wetenschapssocioloog Bastiaan Willink, *De Tweede Gouden Eeuw. Nederland en de Nobelprijzen voor natuurwetenschappen 1870-1940* (Amsterdam 1998) 23.
- ⁶ Willink introduceerde, zonder van het eigentijdse gebruik van de term op de hoogte te zijn, de term Tweede Gouden Eeuw in 1975 in een artikel over Frederik van Eeden. Later schreef hij erover in *De Tweede Gouden Eeuw*. De analyse in dit boek is in belangrijke mate gebaseerd op Willinks omvangrijke Amsterdamse dissertatie uit 1988, *Burgerlijk scientisme en wetenschappelijk toponderzoek. Sociale grondslagen van nationale bloeiperioden in de 19de-eeuwse bètawetenschappen*. Zie ook: Bastiaan Willink, 'Origins of the Second Golden Age of Dutch Science after 1860: Intended and Unintended Consequences of Educational Reform', *Social Studies of Science* 21 (1991) 503-526.

NOTEN BIJ 1 DANKBAAR, MAAR NIET VOLDAAN (1876-1895)

- ¹ Zie de *Groninger Courant* en de *Provinciale Groninger Courant* van 18 maart 1876 en daaropvolgende dagen, alsmede afleveringen van het landelijke studentenblad *Vox Studiosorum*. Zie ook: Dirk van Delft, *Heike Kamerlingh Onnes. Een biografie* (Amsterdam 2005) 96-98.
- ² Jasper Vree, *Kerk, huis, school en staat. Leven, werk en vriendenkring van P. Hofstede de Groot (1844-1886)* (Hilversum 2017) 638.
- ³ W.M.H. Sanger, *Het Groningen der toekomst, de hoop harer universiteit. Redevoering den 12 October 1876* uitgesproken bij de overdracht van het rectoraat (Groningen 1876) 28.
- ⁴ Sanger, *Het Groningen der toekomst*, 30-31.
- ⁵ Het volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op: Pim Kooij, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Assen-Maastricht 1987).
- ⁶ S.E. Stratingh, *Groningen als woonstad beschouwd. Eene bijdrage tot de geneeskundige plaatsbeschrijving van deze stad* (Groningen 1858) 48.
- ⁷ Zoals geciteerd in: Kooij, *Groningen 1870-1914*, 195.
- ⁸ Voor deze geschiedenis zie: Kooij, *Groningen 1870-1914*, 194-200; Ineke Pey, *Bouwen voor gezeten burgers. Herenhuizen en villa's in de nieuwe stadswijken van Utrecht, Groningen en Nijmegen (1874-1901)* (Zwolle-Zeist 2004).
- ⁹ De onderwijswetten in Nederland en hare uitvoering. *Administratieve verzameling van alles wat daarop betrekking heeft, uit-*

gegeven met magtiging van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, en met aantekeningen voorzien door mr. P.F. Hubrecht, Secretaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken (3 dln., Den Haag 1880-1882) I, vi-vii. Deel I gaat over het hoger onderwijs.

10 De onderwijswetten, I, 2-3.

11 De onderwijswetten, I, 24-27, 241-242.

12 Zoals geciteerd in: H. Hermans, 'Prof.dr. W. Hecker, 12 Mei 1817-15 Januari 1909', *Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1910* (Groningen 1910) 1-15, aldaar 6-7.

13 Thorbecke voerde onder druk van de koning en de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk een beperkt beurzenstelsel in van (per jaar) vijftien beurzen van 200 gulden. Pieter Slaman, *Staat van de student. Tweehonderd jaar politieke geschiedenis van studiefinanciering in Nederland* (Amsterdam 2014) 78-79.

14 Pieter Slaman, Wouter Marchand en Ruben Schalk, *Kansen in het Koninkrijk. Studiebeurzen 1815-2015* (Amsterdam 2015) 19-20.

15 Afschaft werd ook de functie van academieprediker, die elke hoogleraar theologie vroeger naast zijn gewone ambt had bekleed; academiepreken op zondagavond werden ook niet meer gegeven. De hoogleraren theologie verloren daardoor veel van hun aanzien binnen de academische gemeenschap; zij waren niet langer de publieke figuren die Petrus Hofstede de Groot of L.G. Pareau in hun tijd waren geweest. Na 1900 kwamen de godsdienstoefeningen voor academieburgers weer terug, nu op initiatief van de studenten en meer interkerkelijk.

16 De wording van het Academisch Statuut is beschreven in: *De onderwijswetten*, I, 244-288; II, 1-41.

17 P. van Geer, 'Ons hooger onderwijs, III. Vier universiteiten', *Vragen des Tijds* 1887, II, 201-234, aldaar 214. Huizinga had het in 1914 over 'waarlijk een wederopbouw' van Groningen, maar dat is misschien wat overdreven - Groningen had ten slotte niet in puin gelegen. J. Huizinga, 'Geschiedenis der universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan', in: *Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV. Gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen* (Groningen 1914) xii-xxiv, 1-238, ook opgenomen in Huizinga, *Verzamelde werken* (9 dln., Haarlem 1948-1953) VIII, 36-339, aldaar 296.

18 Farmacodynamiek bestudeert de inwerking van geneesmiddelen op mens en dier. Dit vak zou beter passen bij fysiologie dan bij hygiëne, maar fysiologie was een te omvangrijk vak om de hoogleraar in kwestie ook nog te belasten met farmacodynamiek.

19 J.C. Kapteyn aan Elise Kalshoven, Groningen 7 november 1878, in: 'Lieve Lize'. *De minnebrieven van de Groningse astronoom J.C. Kapteyn aan Elise Kalshoven, 1878-1879*, ed. Klaas van Berkel en Annelies Noordhof-Hoorn (Groningen 2008) 72. Kapteyn zag echter het liefst dat alles bleef zoals het was, 'hoewel 't mij persoonlijk altijd toegeschenen heeft dat voor ons land en voor de jongelui de opheffing van 1 beter nog 2 academieën wenschelijk zijn zou'. 'Lieve Lize', 72-73.

20 *Jaarboek RUG 1878-1879*, 25. Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid J.P.R. Tak van Poortvliet diende in 1878 de zogenaamde Kanalenwet in, die onder andere een verbetering van de vaarweg tussen Amsterdam en de Rijn beoogde. Van der Wijck was overigens niet de eerste die zich zorgen maakte over het oprukkende 'Amerikanisme'. Zijn voorganger, Van Bell, had zich bij zijn aftreden als rector in september 1878 bezorgd getoond over het berekenende studiegedrag van de studenten, dat hij toeschreef aan het oprukkend amerikanisme. *Jaarboek RUG 1877-1878*, 32. De klacht over het amerikanisme kan worden teruggevoerd op een wijd en zijd bekend geworden brochure van de Duitse fysioloog Emil du Bois Reymond, *Culturgeschiede und Naturwissenschaft* (Leipzig 1878), oorspronkelijk een rede die Du Bois Reymond op 24 maart 1877 had gehouden voor de Verein für wissenschaftliche Vorlesungen in Keulen. Zie hierover: Klaas van Berkel, 'Americanism versus classical education? A nineteenth century debate on the americanization of the Dutch university', in: Tity de Vries, red., *Dynamics of Modernization: European-American Comparisons and Perceptions* (Amsterdam 1998) 110-120.

21 Hij werd in Tokio opgevolgd door de Nederlandse scheikundige J.F. Eijkman, die daarvoor directeur van een vergelijkbaar instituut in Nagasaki was geweest. In 1881 werd Eijkman hoogleraar scheikunde en toxicologie in Tokio (hij gaf daar les in het Engels en het Duits, dat door een tolk in het Japans werd vertaald), maar keerde in 1885 naar Nederland terug. In 1897 werd hij in Groningen als opvolger van Plugge benoemd tot hoogleraar farmacie en toxicologie! Over Plugge en Eijkman zie: J.W. Verburgt, *Four Dutch Pharmacists in Japan, 1869-1885* (Leiden 1991) 58-94.

22 Omdat artsen in een plaats zonder apotheek een eigen apotheek mochten voeren, kregen ook de medische studenten enig farmaceutisch onderwijs, en wel van de hoogleraar hygiëne (die ook farmacognosie en farmacodynamiek in zijn takenpakket had) en de apotheker van het ziekenhuis (voor de receptuur). In het Noorden, met veel platteland en weinig steden, was het belang van dit onderwijs evident.

- 23 Voor de geschiedenis van het onderwijs in de moderne talen in Groningen zie: B. Sijmons, 'Het onderwijs in de moderne talen', in: *Academia Groningana*, 416-437.
- 24 Over Sijmons zie: Inge de Wilde, 'Werk maakt het bestaan draaglijk'. Barend Sijmons (1853-1935) (Groningen 2007).
- 25 B. Sijmons, *Over de wetenschappelijke beoefening der moderne talen* (Groningen 1878) 8.
- 26 Sijmons, *Over de wetenschappelijke beoefening*, 17.
- 27 Het mo-examen in de moderne talen werd bij een wijziging van de Wet op het middelbaar onderwijs van 25 april 1879 gesplitst in mo A, voor uitsluitend taalverwerving, en mo B, waarvoor ook kennis van taal- en letterkunde van het betreffende taalgebied werd vereist. Alleen met een mo B diploma kon men lesgeven aan een hbs.
- 28 *De liefde en de vrijheid, natuurlijk! Het dagboek (1877-1910) van Frederike van Uildriks*, ed. Mineke Bosch (Hilversum 2010) 116.
- 29 *Jaarboek RUG 1878-1879*, 29. De GSA voor 1879, 140, telde 22 vrouwelijke toehoorders, 'met studieplannen beziel'd'.
- 30 Op de dag na zijn oratie maakte Sijmons zijn verloving bekend met J.C. (Nancy) Modderman, dochter van de Groningse rijksadvocaat en wethouder (en later burgemeester) S.M.S. Modderman, die zelf weer getrouwd was met een dochter van de vroegere hoogleraar H.C. van Hall. Sijmons had zich dus, ondanks zijn Joodse achtergrond, snel en goed weten te nestelen in de wereld van de Groningse elite.
- 31 Geciteerd in: De Wilde, Sijmons, 19. Het bedrag van 6000 gulden dat de gemeenteraad in 1878 jaarlijks beschikbaar had gesteld, was nooit helemaal aangesproken omdat er uiteindelijk maar één privatdocent benoemd werd. Toen Sijmons in 1881 hoogleraar werd en zijn honorarium voortaan uit Den Haag ontving, werd het fonds van de gemeente helemaal niet meer gebruikt en in 1885, toen er inmiddels een hoogleraar Frans was benoemd en het duidelijk werd dat er ook een hoogleraar voor Engels zou komen, werd de post uit de gemeentebegroting gehaald.
- 32 Van Hamel hield zijn oratie op 29 september 1884 (*La chaire de français dans une université néerlandaise*) en Beckering Vinckers op 14 januari 1886 (*Over de behoefte aan en 't nut van meer wetenschappelijke opleiding voor de beoefenaars der Engelsche taal- en letterkunde hier te lande*).
- 33 Pas in 1905 werden aan de Universiteit van Amsterdam privatdocenten in het Engels en het Duits toegelaten en in 1912-1913 werden daar ook hoogleraren voor de moderne talen aangesteld.
- 34 Kars gold om deze reden als het zesde en permanente lid van de almanakredactie van *Vindicat*. Bij zijn tienjarig jubileum als pedel in 1882 noemde de redactie van de almanak hem 'de Hermes tusschen professoren en studenten'. *GSA voor 1883*, 141.
- 35 *Jaarboek RUG 1883-1884*, 33.
- 36 *Jaarboek RUG 1878-1879*, 27.
- 37 Het is onwaarschijnlijk dat Huizinga de gevleugelde woorden rechtstreeks aan Groen van Prinsterer heeft ontleend; waarschijnlijk citeerde hij eenvoudig het slotvarium in de *GSA voor 1880*, waarin de redactie zich beklaagde over het gebrek aan inzendingen voor het mengelwerk en de varia in de almanak: 'Dankbaar, maar niet voldaan zijn wij over het ons gezondene ...'.
- 38 Moddermans opvolger Van Ankum herhaalde in 1884 het refrein nog eens toen er wel een hoogleraar Frans, maar geen hoogleraar Engels kon worden aangetrokken. *Jaarboek RUG 1883-1884*, 31.
- 39 *Jaarboek RUG 1881-1882*, 30.
- 40 *Jaarboek RUG 1890-1891*, 33.
- 41 *Jaarboek RUG 1890-1891*, 33.
- 42 Over de sociale kwestie als politiek issue in liberale kring, zie: Stefan Dudink, *Deugdzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997); Dirk Jan Wolffram, *Vrij van wat neerdrukt en beklemt. Staat, gemeenschap, sociale politiek, 1870-1918* (Amsterdam 2003). Over het Comité ter bespreking der Sociale Quaestie en het Comité voor Algemeen Stemrecht zie: B.H. Pekelharing, 'Herinneringen aan een tweetal comités', *Vragen des Tijds* 1895, II, 354-381.
- 43 Zoals geciteerd in: Geert Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894* (Amsterdam 1981) 20. Poelman, een naar het modernisme overgestapte leerling van Petrus Hofstede de Groot, was predikant in Noordbroek van 1853 tot 1893 en lid van de Tweede Kamer van 1891 tot 1893.
- 44 Bruintjes, *Socialisme in Groningen*, 22-27. In november 1883 deed Domela Nieuwenhuis Groningen nog eens aan en toen zaten er ook studenten in de zaal!
- 45 Johan den Hertog, *Cort van der Linden (1846-1935). Minister-president in oorlogstijd. Een politieke biografie* (Amster-

- dam 2007). Zie ook de analyse in: Dudink, *Deugdzaam liberalisme*, hoofdstuk VI: 'Burgerplicht en staatsdwang'. De Groningse hoogleraar heette bij zijn geboorte Pieter Wilhelm Adrianus van der Linden, maar voegde al snel Cort (de naam van zijn overgrootmoeder) aan zijn achternaam toe.
- 46 Zoals geciteerd in: Den Hertog, *Cort van der Linden*, 59. Cort van der Linden was de opvolger van de jonggestorven J. Freseman Viëtor. De faculteit had de Groningse doctrinaire liberaal W.A. Reiger, agent van de Nederlandse Bank te Groningen, als eerste voorgedragen, en verder nog de gemeentesecretaris Jacques Openheim en de net in Leiden gepromoveerde staathuishoudkundige Gerard Heymans genoemd. Maar de minister van Binnenlandse Zaken, jhr.mr. Willem Six, negeerde dit advies en benoemde Cort van der Linden. Na het vertrek van Cort van der Linden naar Amsterdam in 1891 kwam Reiger alsnog op de leerstoel staathuishoudkunde terecht.
- 47 P.W.A. Cort van der Linden, *De wet van het recht. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen op den 24sten November 1881* (Groningen 1881) 1-2.
- 48 Cort van der Linden, *De wet van het recht*, 46-47.
- 49 P.W.A. Cort van der Linden, *Volk en staat* (Groningen 1882) 39.
- 50 Pekelharing, 'Herinneringen', 380. Zie ook: *Provinciale Groninger Courant*, 4 november 1882 (ingezonden stuk van A. ter Borg).
- 51 Geciteerd in: Den Hertog, *Cort van der Linden*, 104.
- 52 P.W.A. Cort van der Linden, 'Vrijheid en hervorming', *De Gids* 51 (1887) II, 389-425; III, 72-125, aldaar III, 125.
- 53 Cort van der Linden, 'Vrijheid en hervorming', II, 389.
- 54 Cort van der Linden, 'Vrijheid en hervorming', II, 390.
- 55 Cort van der Linden, 'Vrijheid en hervorming', II, 390.
- 56 Cort van der Linden, 'Vrijheid en hervorming', II, 391.
- 57 Cort van der Linden, 'Vrijheid en hervorming', II, 391-392.
- 58 Over cultuurpessimisme in het algemeen zie: Remieg Aerts en Klaas van Berkel, red., *De pijn van Prometheus. Essays over cultuurkritiek en cultuurpessimisme* (Groningen 1996) 176-196.
- 59 Cort van der Linden was minister van Justitie van 1897 tot 1901 in een mede door Goeman Borgesius geleid liberaal kabinet dat veel sociale hervormingen doorvoerde. In dit kabinet bracht Cort van der Linden de Ongevallenwet, de Woningwet en de Leerplichtwet tot stand. In 1901 weigerde hij echter de leiding op zich te nemen van een door dezelfde Goeman Borgesius geformeerd liberaal minderheidskabinet.
- 60 In het mede door hem opgerichte *Regtsgeleerd Magazijn* schreef Drucker in 1886 een zeer positief gestemde aankondiging van *Richting en beleid* van Cort van der Linden. *Regtsgeleerd Magazijn* 5 (1886) 624-625. De aankondiging verscheen anoniem, wat betekende dat de auteur een redacteur was.
- 61 H.L. Drucker, *Rechtswetenschap en wetgeving* (Haarlem 1882) 13.
- 62 Kooij, *Groningen 1870-1914*, 224-225.
- 63 Bruintjes, *Socialisme in Groningen*, 36-37.
- 64 J.H. Schaper, *Een halve eeuw van strijd. Herinneringen* (2 dln., Groningen-Den Haag 1933-1935) I, 109-111. Domela Nieuwenhuis sprak bij de opening de rede 'Een teken des tijds' uit, die op 1 september 1888 werd gepubliceerd in het eerder dat jaar door Joan Nieuwenhuis in samenwerking met de drukker Ruurt Hazewinkel opgerichte en strikt neutrale *Nieuwsblad van het Noorden*.
- 65 Behalve door het steunen van initiatieven van arbeiders en het ontwerpen van sociale wetgeving konden de sociale spanningen ook bestreden worden door op het nationale gevoel te spelen, bijvoorbeeld tijdens de bezoeken van Zuid-Afrikaanse voormannen aan Groningen in 1884.
- 66 W.R.H. Koops schrijft in zijn lemma over Drucker in het *Biografisch Woordenboek van Nederland*: 'De veronderstelling dat de schaduw op zijn leven ook van invloed is geweest op Druckers karakter en handelen, lijkt niet ongegrond.'
- 67 G. en E. Prezcier, *George David* (Amsterdam 1885; herdruk, met voorwoord van Deanne te Winkel-van Hall, naar de uitgave van 1886, Amsterdam 1976).
- 68 Prezcier, *George David* (1976) 90.
- 69 J.A. Nieuwenhuis, *Uit den tijd der voortrekkers* (Amsterdam 1927) 115-117; J.A. Nieuwenhuis, *Een halve eeuw onder socialisten* (Zeist 1932) 75. Zie ook: Deanne te Winkel-van Hall, *Wilhelmina Drucker, de eerste vrije vrouw* (Amsterdam 1968) 8-9, 12-14.
- 70 De actiegroep *Dolle Mina*, opgericht in 1969, is naar haar vernoemd.
- 71 P.J. Troelstra, *Gedenkschriften. Deel I. Wording* (Amsterdam 1927) 236. Aan het eind van het hoofdstuk over

zijn studietijd in Groningen nam Troelstra geschreven portretten op van Cort van der Linden, Drucker en Tellegen.

72 *Jaarboek RUG 1917-1918*, 46.

73 Robert Koch had op 6 mei 1884 nota bene een eredoctoraat in de geneeskunde van de Groningse universiteit gekregen, niet zozeer voor 'de mogelijke ontdekking' van de tuberculose- en cholera-bacil, maar voor zijn verdiensten voor de biologische wetenschappen 'door het aanwijzen van betere en ten deele geheel nieuwe methoden tot het navorschen der pathogene micro-organismen in het algemeen!' *Jaarboek RUG 1883-1884*, 33.

74 *Deutsche Medicinische Wochenschrift* 17 (1891) 520.

75 Zijn opvolger R.A. Reddingius moest beloven geen praktijk aan te houden, omdat dat bij Middendorp de bron van veel narigheid was geweest. *Jaarboek RUG 1923-1924*, 46. Over deze kwestie zie: M.J. van Lieburg, 'Een valse start. 1913-1921: Rutger Adolf Reddingius (1857-1923)', in: M.F. Jonkman en P. Verhoef, red., *Vallen en opstaan. 100 jaar leerstoel Dermatologie Rijksuniversiteit Groningen (1913-2013)* (Rotterdam 2013) 13-23, aldaar 15-17.

76 *DMB*, col. 1335-1337; *Universitas Groningana MCMXIV-MCMLXIV. Gedenboek ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan der Rijks-Universiteit te Groningen* (Groningen 1964) 116-117. In zijn ontslagbrief aan koningin Emma d.d. 2 september 1893 beschreef Middendorp uitvoerig zijn ziekte (septicemische cachexie, oftewel extreme magerheid ten gevolge van bloedvergiftiging), opgelopen door zijn jarenlange contact met kadavers. NA, Archief BiZa/Hoger Onderwijs (archiefnr. 2.04.11), inv.nr. 411.

77 De aanloop tot de bouw van het nieuwe Academische Ziekenhuis wordt beschreven in: G. van Eysselesteyn, *Het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis* (Groningen 1907) 7-18. B.P. Tammeling, *Honderdvijfenzeventig jaar AZG* (Groningen 1978) en R. van der Woude en W. van der Schuit, *Oude tradities, nieuwe ambities. 200 jaar Academisch Ziekenhuis Groningen* (Groningen 1997) bieden op dit punt weinig nieuws.

78 *Jaarboek RUG 1878-1879*, 26.

79 *GSA voor 1882*, Mengelwerk, 127.

80 *GSA voor 1890*, 189.

81 De kleine Vrije Universiteit telde Van Geer dus niet mee.

82 Ter vergelijking: Groningen telde in 1886 ongeveer 30 hoogleraren voor officieel 358 studenten (volgens de *GSA* 433) en was daarmee groter dan Rostock, maar kleiner dan de op één na kleinste Duitse universiteit, Giessen (met 45 hoogleraren en 524 studenten).

83 Van Geer, 'Vier universiteiten', 228. Over Van Geer en zijn pessimistische visie op het hoger onderwijs zie: Klaas van Berkel, "Met het stelsel van eenvormigheid moet worden gebroken". Sombere gedachten over universitaire taakverdeling en concentratie tijdens de Tweede Gouden Eeuw', in: Leen Dorsman en P.J. Kneegtmans, red., *Universiteit en identiteit. Over samenleving, concurrentie en taakverdeling tussen de Nederlandse universiteiten* (Hilversum 2017) 13-24.

84 P. van Geer, 'Uitbreiding van het hooger onderwijs', *Vragen des Tijds* 1895, I, 197-222, aldaar 205.

85 *Jaarboek Rijksuniversiteit Leiden 1895-1896* (Leiden 1896) 40-42. Hetzelfde geluid was in 1892 al geventileerd in het Amsterdamse studentenblad *Propria Cures*, dat toen in verband met de beperkte middelen voor de stedelijke universiteit in Amsterdam pleitte voor de omzetting ervan in een rijksuniversiteit en de opheffing van het 'Universiteitje van Groningen'. Het zou voor de Groningse studenten ook wel eens goed zijn een paar jaar hun geboortestreek te verlaten en in zuidelijker streken door te brengen. Zie: Annelies Noordhof-Hoorn, *De stem van de student. Nederlandse studentenbladen in de negentiende eeuw* (Hilversum 2016) 288.

NOTEN BIJ 2 DOORBRAAK (1895-1913)

1 Dit met uitzondering van de jaren 1910-1911 en 1911-1912. De verklaring daarvoor is niet duidelijk.

2 Zie de klacht van de strafrechtgeleerde en scheidend rector magnificus J. Domela Nieuwenhuis in 1899: *Jaarboek RUG 1898-1899*, 30. In dat jaar stonden officieel 43 studenten rechten ingeschreven, terwijl er in werkelijkheid 71 rondliepen.

3 Ook de cijfers van de *GSA* waren niet geheel betrouwbaar. Meer dan een rector merkte in zijn verslag op dat hij studenten kende die ook in de lijst van de *GSA* ontbraken. Bovendien geven zowel de cijfers van de rector als die van de *GSA* een vertekend beeld van de realiteit omdat er onder de studenten velen waren die zich maar voor enkele lessen inschreven (vooral in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte) en die amper deelnamen aan het universitaire leven.

4 *Jaarboek RUG 1896-1897*, 47.

5 Overigens moet men met die verdwaalde buitenlanders voorzichtig zijn. Elisabeth Weber-Nieter, die zich inschreef op 28 mei 1912, was weliswaar in 1885 in Potsdam geboren, maar was naar Groningen gekomen omdat zij de vrouw was van Wilhelm Georg Weber, die in 1912 benoemd was als de nieuwe hoogleraar oude geschiedenis. Verder zitten er tussen de Nederlandse studenten van buiten de noordelijke provincies ook regelmatig kinderen van Nederlandse hoogleraren die in Groningen benoemd waren. Het eerste groepje van zeven Zuid-Afrikanen kwam in 1911-1912 naar Groningen, gedeeltelijk met een beurs.

6 *Jaarboek RUG 1903-1904*, 28.

7 Huizinga, 'Geschiedenis', 334.

8 Het derde Nederlandsche Philologencongres kwam in 1902 in Groningen bijeen en het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres kwam al in 1893 naar Groningen. Ook de jaarlijkse vergadering van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst werd om de zoveel tijd in Groningen gehouden.

9 De onuitgegeven parlementaire redevoeringen van mr. J.R. Thorbecke, ed. G.G. van der Hoeven (6 dln., Groningen 1900-1910) III, 343. Ook geciteerd in: Klaas van Berkel, *De stem van de wetenschap. Geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* (2 dln., Amsterdam 2008-2011) I, 309. Thorbecke sprak de geciteerde woorden in 1854 bij de behandeling van de vraag of de regering de Koninklijke Akademie van Wetenschappen moest uitbreiden met een tweede afdeling voor de letterkundige wetenschappen. Hij vond dat niet nodig.

10 P. van Geer, 'Ons hooger onderwijs, II. De universiteit', *Vragen des Tijds* 1887, II, 96-130, aldaar 110.

11 Alle literatuur over Kapteyn is verwerkt in: Pieter C. van der Kruit, *Jacobus Cornelius Kapteyn: Born Investigator of the Heavens* (Cham-Heidelberg 2014). Voor de plaats van Kapteyn in de geschiedenis van de Nederlandse sterrenkunde zie: David Baneke, *De ontdekkers van de hemel. De Nederlandse sterrenkunde in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2015), in het bijzonder 58-71.

12 De medaille werd Kapteyn overhandigd tijdens de General Assembly van de Royal Astronomical Society op 10 januari 1901.

13 Op voordracht van Kapteyn kreeg Easton op 13 juni 1903 een eredoctoraat van de Groningse universiteit.

14 Ook de Nederlandse scheikundige J.H. van 't Hoff was er in Saint Louis bij, maar deze werkte sinds 1896 in Duitsland.

15 *GSA voor 1885*, 189-191.

16 *Jaarboek RUG 1899-1900*, 19.

17 Paul Kruger's tocht. *Getrouwe beschrijving van Oom Paul's bezoek aan Frankrijk, de Rijnprovincie en Nederland* (Den Haag-Leiden 1900). Van Hamel begeleidde Kruger tot Luik. Hij vertaalde al zijn toespraken in het Frans.

18 *Jaarboek RUG 1900-1901*, 34.

19 *GSA voor 1903*, 173. Op het zogenaamde Boerenfonds werd ruim ingetekend; alleen al de Studentenschaakvereniging Ludendo Studemus stortte 60 gulden in het fonds.

20 *Jaarboek RUG 1902-1903*, 30.

21 *Jaarboek RUG 1901-1902*, 7.

22 *Jaarboek RUG 1901-1902*, 18.

23 De gegevens over de affaire-Döderlein zijn ontleend aan de brochure van Hector Treub, *Universität und Vaterland. Ein Wehrschrift* (Amsterdam 1897). Zie ook: Nele Beyens, *Immer bereid en nooit verlegen. Hector Treub, vrouwenarts in een mannenmaatschappij* (Amsterdam 2013) 118-121.

24 A.Ph.C. (Catharine) van Tussenbroek (1852-1925) studeerde geneeskunde in Utrecht en promoveerde (cum laude) in 1887 bij F.C. Donders op normale en abnormale melkafscheiding. Zij vestigde zich als arts voor vrouwen en meisjes in Amsterdam en legde zich toe op gynaecologie en verloskunde, waarover ze ook regelmatig publiceerde.

25 *GA*, Archief Senaat en Faculteiten (toegangsnr. 46), inv.nr. 600. Fokker vertelde er niet bij hoe de faculteit uiteindelijk bij Döderlein was uitgekomen. Toen men geen goede Nederlander kon vinden, had de faculteit de Leidse verloskundige Johann Veit, een Duitser die recent in Leiden was benoemd, gevraagd of hij namen van geschikte Duitse kandidaten wist. Veit leverde drie namen. De eerste twee (hoogleraren in Praag en Berlijn) bedankten voor de eer, Döderlein hapte wel.

26 De klassieke vindplaats voor dit argument is: B.J. Stokvis, *Nationaliteit en natuurwetenschap. Rede tot opening van het eerste Nederlandsche Natuur- en Geneeskundig Congres* (Haarlem 1887). Zie ook: Klaas van Berkel, 'Natuurwetenschap en cultureel nationalisme in negentiende-eeuws Nederland', in: Van Berkel, *Citaten uit het boek*

der natuur, 221-239. Naast de twee genoemde argumenten (wetenschappers zijn ook burgers van een staat en wetenschappers gaan te werk volgens hun volksaard) was er rond 1900 ook nog het argument dat juist internationalisme in het nationale karakter van de Nederlanders ligt opgesloten.

27 Jaarboek RUG 1896-1897, 45.

28 GrA, Archief Senaat en Faculteiten (toegangsnr. 46), inv.nr. 600. Informeel was al een hoogleraar in het Duitse Halle benaderd, die echter eisen stelde waar de faculteit niet aan kon voldoen. De faculteit besloot de correspondentie met die kandidaat 'strict geheim' te houden. Kennelijk had de actie van Treub de heren toch enigszins schichtig gemaakt. Nijhoff was sinds 1891 leraar verloskunde aan de Rijkskweekschool voor Vroedvrouwen in Amsterdam. Sinds 1889 voerde hij samen met de Amsterdamse hoogleraar vrouwenziekten G.H. van der Meij en Treub de redactie van het *Nederlandsch Tijdschrift voor Verloskunde en Gynaecologie*. Was het ongenoegen van Treub over de benoeming van Döderlein misschien ook opgewekt omdat hij dacht dat zijn collega en stadgenoot Nijhoff ten onrechte gepasseerd was?

29 Jaarboek RUG 1888-1889, 29.

30 Jaarboek RUG 1885-1886, 27.

31 Jaarboek RUG 1904-1905, 29. Over Alexander Filipovich Samojloff, die in 1867 in Odessa geboren was, zie: D.M. Krikler, 'The Search for Samojloff: A Russian Physiologist in Times of Change', *British Medical Journal (Clinical Research)* 295 (19-26 december 1987) 1624-1627. Al in 1904 had Samojloff enige tijd doorgebracht in het laboratorium van de Leidse cardioloog Willem Einthoven, de ontdekker van de snaargalvanometer en grondlegger van de elektrocardiografie. Elektrocardiologie zou ook later Samojloffs eigen specialisme worden.

32 Jaarboek RUG 1901-1902, 15. Van Hamel legde er de nadruk op dat Ferri niet door de senaat was ontvangen, zoals in de kranten had gestaan, maar in de senaatskamer door de professorenkrans. Elke suggestie dat de Groningse hoogleraren de opvattingen van Ferri sanctioneerden, moest vermeden worden. In Groningen werd de Italiaanse criminele antropologie nadrukkelijk afgewezen. Nog in 1899 had de hoogleraar strafrecht Domela Nieuwenhuis in zijn rectorale rede 'Het wezen der straf' de staf gebroken over de opvattingen van Ferri en Lombroso. De filosoof Heymans deed dat in 1901 in *De Gids* nog eens dunnetjes over in een bespreking van een boekje van de Nederlandse schrijver en criminoloog Arnold Aletrino (zie hierna noot 86).

33 Jaarboek RUG 1904-1905, 29; GSA voor 1906, 271-272. De theoloog werd in 1914 door keizer Wilhelm II in de adelstand verheven en mocht zich voortaan Von Harnack noemen.

34 Jaarboek RUG 1907-1908, 30.

35 Jaarboek RUG 1907-1908, 29.

36 Jaarboek RUG 1909-1910, 57. Heymans sprak een jaar eerder al trots over 'onze Kapteyn' toen hij vermeldde dat de astronoom corresponderend lid van de Franse en de Russische (Petersburgse) Academies van Wetenschappen was geworden. Jaarboek RUG 1908-1909, 34.

37 Jaarboek RUG 1888-1889, 21. In 1888 nam de universiteit ook haar deel in de viering van 75 jaar onafhankelijkheid. Tijdens de plechtigheid in de Martinikerk sprak namens de senaat de nestor van de universiteit, Van der Wijck, 'met veel vaderlandsliefde' over de gebeurtenissen van 1813. Zijn redevoering werd afgewisseld met muziek en vaderlandse liederen en aldus gaf de senaat, aldus Fokker, aan de viering 'eene wijding, die zij anders zou hebben ontbeerd'. Jaarboek RUG 1888-1889, 22.

38 Jaarboek RUG 1890-1891, 27.

39 Jaarboek RUG 1891-1892, 26.

40 In 1903 bezocht de koningin nogmaals Groningen en rector magnificus Speyer betitelde in zijn relaas daarover de koningin als 'de ziel van het Nederlandsche volk'. Hij bracht, zonder in detail te treden, in herinnering hoeveel de Nederlandse wetenschap aan het huis van Oranje verplicht was. Jaarboek RUG 1902-1903, 41-42.

41 Jaarboek RUG 1896-1897, 56.

42 Zie hiervoor hoofdstuk 1.

43 Jaarboek RUG 1896-1897, 58. Van Hamel kende die provinciale universiteiten in Frankrijk enigszins omdat hij in oktober 1894 in Lyon was geweest ter gelegenheid van een jubileum en in Rijssel ter gelegenheid van de inwijding van een nieuw universiteitsgebouw. Jaarboek RUG 1894-1895, 33.

44 Over dergelijke kwesties zie: C.J.A. de Ranitz, *De rechtspositie van de Rijksuniversiteit en van haar elementen* (Alphen aan den Rijn 1938).

45 F.R.H. Smit, *Groninger Universiteitsfonds 1893-1993* (Groningen 1993). Een overzicht van de uitgaven werd opgenomen in het Jaarboek van de universiteit.

- 46 Jaarboek RUG 1892-1893, 27.
- 47 Jan Woltjer (1849-1917) was alumnus van de Groningse universiteit. Als zoon van een gereformeerde bakker in Groningen doorliep hij eerst de kweekschool, om daarna op aanraden van de hoogleraar D. Chan-
tepie de la Saussaye theologie en klassieke talen te gaan studeren. Hij promoveerde in 1877 bij C.M. Francken
op de bronnen van Lucretius' filosofie en werd leraar klassieke talen in Groningen. In 1881 werd hij hoog-
leraar aan de Vrije Universiteit, als enige hoogleraar in de letterenfakulteit. In 1886 ging hij – zelf ouderling
zijnde – mee met de Doleantie. Zie: H. van der Laan, 'Woltjer, Jan', *BLGNP* online; A.Th. van Deursen, *Een
hoeksteen in het verzuild bestel. De Vrije Universiteit 1880-2005* (Amsterdam 2005) 35-36.
- 48 Wouter Wieldraaijer, *Voor een betere ineenchakeling van de verschillende delen van het onderwijs. Een poging tot reorga-
nisatie van het onderwijsstelsel begin 20e eeuw* (Masterscriptie Universiteit Utrecht, opgenomen in Utrecht Univer-
sity Repository, 2011).
- 49 Jaarboek RUG 1901-1902, 21.
- 50 Jaarboek RUG 1901-1902, 22. Waar Van Hamel precies aan dacht, zei hij er niet bij, maar misschien dacht hij
aan de plannen voor de oprichting van een faculteit voor landbouwwetenschappen.
- 51 A. Kuyper, *Souvereiniteit in eigen kring. Rede ter inwijding van de Vrije Universiteit den zosten October 1880 gehouden in het
Koor der Nieuwe Kerk te Amsterdam* (Amsterdam 1880). Over de ideeën van Kuyper over wetenschap en universiteit
zie: J. Klapwijk, 'Abraham Kuyper over wetenschap en universiteit', in: C. Augustijn, J.H. Prins en H.E.S.
Woldring, red., *Abraham Kuyper. Zijn volksdeel, zijn invloed* (Delft 1987) 61-94; Ab Flipse, *Christelijke wetenschap. Neder-
landse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap, 1880-1940* (Hilversum 2014), in het bijzonder 83-94.
- 52 Kuyper, *Souvereiniteit*, 24.
- 53 Kuyper, *Souvereiniteit*, 24.
- 54 Klapwijk, 'Kuyper over wetenschap en universiteit', 88.
- 55 Kuyper, *Souvereiniteit*, 23. Pas met de Doleantie van 1886 trad Kuyper uit de Hervormde Kerk. In 1892 gin-
gen de dolerenden en de meeste christelijk gereformeerden samen in de Gereformeerde Kerken in Nederland.
- 56 Kuyper, *Souvereiniteit*, 25.
- 57 Kuyper, *Souvereiniteit*, 29. Kuyper refereerde aan de bouw van het Centraal Station in Amsterdam, waar
in 1881 een begin mee zou worden gemaakt en waar de lijnen van verschillende maatschappijen bij elkaar
zouden komen (zoals de lijn uit Haarlem van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij en de lijn uit
Utrecht van de Nederlandsche Rhijnspoor-Maatschappij).
- 58 Uit Flipse, *Christelijke wetenschap*, wordt wel duidelijk dat dit uitgangspunt op wetenschappelijk vlak bit-
ter weinig heeft opgeleverd. De gereformeerden slaagden er nooit in duidelijk te maken waarin de weten-
schap die gereformeerden beoefenden anders was dan de wetenschap die andersdenkenden beoefenden. De
artikelen van de fysisch-chemicus H.W. Bakhuis Roozeboom, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam
en de belangrijkste gereformeerde wetenschapper rond 1900, zagen er net zo uit als die van zijn niet-gerefor-
meerde collega's.
- 59 Van Deursen, *Hoeksteen*, 59-62.
- 60 De Polytechnische School werd bestuurd door een directeur, met direct toezicht van het ministerie. De
nieuwe Technische Hogeschool zou net als de universiteiten bestuurd worden door een college van curato-
ren en een uit de senaat gekozen rector. De TH kreeg echter nog niet het *jus promovendi*. Een doctoraat in de
technische wetenschappen zou te veel weerstand bij de universiteiten oproepen, dacht Kuyper.
- 61 Er bestonden op dat moment twee bijzondere gymnasia, in Zetten (sinds 1864) en in Amsterdam (sinds
1889).
- 62 Bijzonder hoogleraren mochten gratis gebruikmaken van de faciliteiten van de rijksuniversiteiten en ter
compensatie kreeg de Vrije Universiteit, die wel lokalen moest onderhouden voor het bijzonder onderwijs
dat zij gaf, een financiële tegemoetkoming van 4000 gulden per jaar gedurende 25 jaar.
- 63 De discussie over het wetsontwerp wordt op de voet gevolgd in: C. de Ru, *De strijd over het hoger onderwijs
tijdens het ministerie-Kuyper* (Kampen 1953). Zie ook nog: Flipse, *Christelijke wetenschap*, 67-79.
- 64 De Ru, *De strijd*, 98.
- 65 Flipse, *Christelijke wetenschap*, 69.
- 66 Flipse, *Christelijke wetenschap*, 73.
- 67 De Ru, *De strijd*, 106-108. De rede van Lohman stuitte in de linkse pers op groot onbegrip. Zie de prent van
Johan Braakensiek in *De Amsterdammer*, 28 februari 1904, www.griffioen-grafiek.nl/expobraak7/htm.
- 68 Is. van Dijk, *Vota academica. Overwegingen en wenschen op het gebied van het Hooger Onderwijs* (Groningen 1904).
- 69 Jaarboek RUG 1905-1906, 113-119. Zie: N.G. Addens, *De Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen*.

Historisch overzicht naar aanleiding van haar vijftigjarig bestaan (Groningen 1960). Ook het Rijkslandbouwproefstation, dat sinds 1889 in Groningen was gevestigd, speelde in dit verband een niet onbelangrijke, maar nog weinig onderzochte rol. Zie verder hoofdstuk 5.

70 Later trof de archivaris van de universiteit, de hoogleraar geschiedenis Huizinga, het archief van de universiteit vanaf 1815 in wanorde aan. Het *Album academicum* raakte zelfs tijdelijk kwijt en werd pas na enige tijd door een werkman van de stadsreinigingsdienst teruggebracht! *Jaarboek RUG 1909-1910*, 100.

71 Gegevens over de brand van het Academiegebouw zijn alle ontleend aan: *De Groninger Academiebrand*. 30 augustus 1906, ed. F.R.H. Smit en W.R.H. Koops (Groningen 2006).

72 C.F.A. Koch, 'In memoriam Dr. A.P. Fokker', *GSA voor 1907*, 71-76.

73 De rede ging overigens niet over de verbrande dieren in het Groningse Museum van Natuurlijke Historie, maar over uitgestorven dieren en over het grote belang van de paleontologie voor de vergelijkende anatomie en de reconstructie van het stamboom van het leven. Johan Frans van Bemmelen (1859-1956) was de zoon van de scheikundige Jan Maarten van Bemmelen, die van 1852 tot 1860 assistent was geweest van de Groningse scheikundige P.J. van Kerckhoff (en later hoogleraar in Leiden was geworden).

74 *De Groninger Academiebrand*, 56.

75 *De Groninger Academiebrand*, 57.

76 *De Groninger Academiebrand*, 60.

77 *Jaarboek RUG 1906-1907*, 32-34.

78 Zie het feuilleton van Van Vierssen Trip in: *De Groninger Academiebrand*, 65. Rector magnificus Pet was het in 1907 geheel met Van Vierssen Trip eens: *Jaarboek RUG 1906-1907*, 33. Maar in 1614 had de Groningse universiteit, met maar zes hoogleraren, zo'n groot gebouw natuurlijk helemaal niet nodig gehad.

79 Rink doelde op het Koninklijk Besluit van 12 december 1892, dat de toegang tot de medische studie beperkte tot degenen die het zesjarig gymnasium en de hbs hadden doorlopen. De regeling uit 1878 dat wie na de vierde klas van het gymnasium het alleen voor a.s. medici nog in stand gehouden 'litterarisch-mathematisch examen' deed ook met de studie mocht beginnen, werd daarmee afgeschaft.

80 *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Bijlagen, 1906-1907*, 50-51.

81 *GSA voor 1908*, 204.

82 Het verslag van de inwijding van het Academiegebouw is opgenomen in: *Jaarboek RUG 1908-1909, Bijlage [niet in alle exemplaren opgenomen]* 1-24.

83 *Jaarboek RUG 1908-1909*, 31.

84 *Jaarboek RUG 1908-1909, Bijlage*.

85 Over Heymans en de opkomst van de psychologie zie: Douwe Draaisma e.a., *Gerard Heymans. Objectiviteit in filosofie en psychologie* (Weesp 1983); Douwe Draaisma, red., *Een laboratorium voor de ziel. Gerard Heymans en het begin van de experimentele psychologie* (Groningen 1992); Kars Dekker, *Gerard Heymans herlezen. Bewustzijn en methodologie* (Groningen 2011); Pieter J. van Strien, 'Gerard Heymans', in: Vittorio Busato e.a., *Vier grondleggers van de psychologie*. H. Heymans, F. Roels, G. Révész, J. Waterink (Amsterdam 2013) 27-97.

86 Gerard Heymans, 'Uitwassen van de criminele anthropologie', *De Gids* 65 (1901) 1, 50-91. Heymans besprak van Aletrino *Twee opstellen over criminele anthropologie* (Amsterdam 1898). Aletrino was inmiddels in 1899 privaattoeant in de criminele antropologie in Amsterdam geworden. Hij hield op 28 oktober 1905 op uitnodiging van de studentenverenigingen Dicendo Discimus en Conamur een lezing in Groningen over criminele antropologie, waarin hij een gloedvol betoog hield voor 'een meer humane, pathologische behandeling' van misdadigers. De lezing werd met luid applaus begroet. *GSA voor 1906*, 205; *GSA voor 1907*, 196.

87 Zoals geciteerd in: Dekker, *Heymans herlezen*, 213. James, die vloeiend Duits las en sprak, was de auteur van *The Principles of Psychology* uit 1890.

88 G. Heymans, 'De toekomstige eeuw der psychologie', *Jaarboek RUG 1908-1909*, 1-25.

89 Over deze generatiewisseling zie: E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België* (Amsterdam 1976) 331-349.

90 Heymans, 'De toekomstige eeuw', 11.

91 Heymans, 'De toekomstige eeuw', 12.

92 Steinmetz, een van de grondleggers van de sociologie in Nederland, had tussen 1880 en 1886 in Leiden rechten gestudeerd en was toen bevriend geraakt met Heymans. In 1907, het jaar waarin hij hoogleraar politieke aardrijkskunde en volkenkunde in Amsterdam werd, publiceerde hij in Leipzig *Die Philosophie des Krieges*, waarin hij oorlog als een van de selectiemiddelen van de menselijke evolutie aanwees en opponeerde tegen de sentimentele 'Kriegsfeindschaft' die hij in zijn tijd de kop op zag steken.

- 93 Heymans, 'De toekomstige eeuw', 22
- 94 Heymans, 'De toekomstige eeuw', 24.
- 95 Heymans, 'De toekomstige eeuw', 25.
- 96 Heymans, 'De toekomstige eeuw', 25.
- 97 Over de receptie van Heymans' rede zie: M. Derksen, *Wij psychologen. Retorica en demarcatie in de geschiedenis van de Nederlandse psychologie* (Groningen 1997) 55-60.
- 98 R. Casimir, 'Heymans. De toekomstige eeuw der psychologie', in: R. Casimir, *Opbouw. Een bundel verzamelde opstellen* (Groningen-Den Haag 1927) 292-306 (oorspronkelijk verschenen in februari 1911).
- 99 Ae. W. Timmerman, 'Prof. G. Heymans, De toekomstige eeuw der psychologie', *De Nieuwe Gids* 24 (1909) 584-595, aldaar 584.
- 100 Zoals geciteerd in: Derksen, *Wij psychologen*, 58.
- 101 T. Tammes, 'Meisjesstudentenleven in Groningen in het laatst van der vorige eeuw', in: *Lustrum-almanak 1898-1928*, uitgegeven door de Vrouwelijke Studentenclub 'Magna Pete' (Groningen 1928) 50-53, aldaar 50. De hoogleraar scheikunde was R.S. Tjaden Modderman, die in 1893 met emeritaat zou gaan. De medestudente van Tine Tammes was Christine Offerhaus. In totaal schreven zich in 1890 vier studentes in te Groningen, allen voor de faculteit Wis- en Natuurkunde.
- 102 De literatuur over vrouwen en hoger onderwijs is inmiddels tamelijk omvangrijk, speciaal wat betreft de exacte wetenschappen. Zie: Mineke Bosch, *Het geslacht van de wetenschap. Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948* (Amsterdam 1994). Voor Groningen speciaal zie: Inge de Wilde, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919* (Assen 1998).
- 103 Zie de lijst van vrouwen die zich tussen 1871 en 1914 in Groningen inschreven en in Groningen of elders promoveerden in: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 252-276. Zie ook: Inge de Wilde, *249 vrouwen na Aletta Jacobs. Vrouwelijke gepromoveerden aan de Rijksuniversiteit Groningen 1897-1987* (Groningen 1987). Samuel Richardson (1689-1761) was een Engelse schrijver van zedenromans.
- 104 Inge de Wilde, *Aletta Jacobs in Groningen* (Groningen 1979) 57-58. Bij de stemming na afloop van de verdediging stemde de net benoemde Duitse hoogleraar chirurgie Ranke tegen het toekennen van het doctoraat. Volgens een hedendaags oordeel voegde het proefschrift van Jacobs, dat handelde over de lokalisatie van fysiologische en pathologische verschijnselen in de grote hersenen, weinig toe aan de bestaande literatuur. De Wilde, *Jacobs in Groningen*, 65-73.
- 105 *GSA* voor 1907, na 75. De aanstelling van Van Aken was mogelijk gemaakt door een eenmalige toelage van 200 gulden die het Groninger Universiteitsfonds aan haar chef, de hoogleraar Reddingius, toegekend had. *Jaarboek RUG 1905-1906*, 123.
- 106 Over de loopbaan van Marie Loke: Inge de Wilde, *Een beminnelijke romaniste. Marie Elise Loke (1870-1916). De eerste vrouwelijke lector in Nederland* (Groningen 1993); De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 134-160.
- 107 *Jaarboek RUG 1907-1908*, 30. De openbare les is nooit in druk verschenen.
- 108 De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 147-148.
- 109 Bähler (1867-1941), een van de merkwaardigste alumni die de Groningse universiteit ooit heeft afgeleverd, was een in zijn tijd een bekende christenanarchist en tolstojaan. Hij was op zoek naar een godsdienst voorbij het christendom en was daarom sterk geïnteresseerd in boeddhisme en oosterse mystiek. Zie de lemmata over hem in het *BWN* en het *BLGNP*. Zie verder: T. Domenie-Verdenius, *Lemferdinge. Schakel in de tijd* (Eelde 2013) 105-132.
- 110 De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 154.
- 111 In hoogerarenkring gold de theosofie als een vorm van bijgeloof. Door hun overmatige emotionele behoefte aan geborgenheid en hun even kenmerkende afkeer van verstandelijke analyse zouden vooral vrouwen daar vatbaar voor zijn. Zie: G. Heymans, *Psychologie der vrouwen* (Amsterdam 1911) 89.
- 112 Over de loopbaan van Tine Tammes zie: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 198-224.
- 113 Eigenlijk zou Tammes het examen al in 1896 afleggen, maar zij trok zich op een laat moment terug omdat zij dacht dat ze nog niet voldoende was voorbereid. Haar examinatoren vonden het verder goed dat het examen over wat meer dagen gespreid werd dan normaal.
- 114 Nummer twee was A. Huizinga, die waarschijnlijk in 1898 benoemd werd tot assistente bij Farmacie. *Jaarboek RUG 1899-1900*, 22 (vervanging door K.R. Labberté).
- 115 Over Tammes' rol in de genetica, zie: Ida H. Stamhuis, 'A Female Contribution to Early Genetics: Tine Tammes and Mendel's Law for Continuous Characters', *Journal of the History of Biology* 28 (1995) 495-531; Ida H. Stamhuis en Arve Monsen, 'Kristine Bonnevie, Tine Tammes and Elisabeth Schiemann in Early Genetics:

Emerging Chances for a University Career for Women', *Journal of the History of Biology* 40 (2007) 427-466. Dat Hugo de Vries iets tegen vrouwen in de wetenschap had en maar met moeite overgehaald kon worden Tammes tot zijn laboratorium toe te laten, is niet juist.

116 Een aanbod om te gaan werken op een onderzoekscentrum in Den Helder werd om vergelijkbare redenen afgeslagen.

117 Geciteerd in: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 208.

118 Zie: Klaas van Berkel, *Universiteit van het Noorden. Vier eeuwen academisch leven in Groningen, deel 1, 1614-1876* (Hilversum 2014) 759.

119 Over dit befaamde debat zie: Beyens, *Immer bereid*, 7-9.

120 Op dit artikel reageerde Catharine van Tussenbroek met een artikel in het tijdschrift *Belang en Recht* onder de titel 'Over de Aequivalentie van Man en Vrouw: weerlegging van de biologische beschouwing van Dr. W.H. Cox te Deventer', nog in hetzelfde jaar als aparte brochure uitgegeven. Van Tussenbroek, een gepromoveerd gynaecologe, was door Treub opgevoerd als een voorbeeld dat vrouwen wel degelijk tot intellectuele prestaties in staat waren.

121 Bosch, *Het geslacht van de wetenschap*, 215.

122 *Jaarboekje LFV 1908-1909*, 41.

123 Zie de afbeelding van het briefkaartje van Heymans aan Ebbinghaus, 17 mei 1908, in: Dekker, *Heymans herlezen*, 181. De Nederlandse vertaling was gemaakt door de journalist J.F. van Hees, zoals de titelpagina zegt 'onder toezicht van den schrijver'. Dat Heymans niet zelf de Nederlandse versie heeft gemaakt, had wellicht te maken met het feit dat zijn vrouw, Antonia Barkey, op 6 december 1910 plotseling was overleden, een klap die hij maar langzaam te boven kwam.

124 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 13.

125 Marie Grever, *De strijd tegen de stilte. Johanna Naber (1859-1941) en de vrouwenstem in de geschiedenis* (Hilversum 1994) 118; Bosch, *Het geslacht van de wetenschap*, 226. Letterlijk schrijft Bosch: 'Na Blok lieten één voor één ook andere hoogleraren hun stem tegen de studie door vrouwen horen, culminerend in de tekst die jarenlang als bijbel zou worden gebruikt inzake maatschappelijke beslissingen over het kennen en kunnen van vrouwen: Heymans' *Psychologie der Frauen*'. De Wilde was aanvankelijk ook niet bepaald lovend over het boek van Heymans, maar is er naderhand genuanceerder over gaan denken. De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 195-197.

126 *Jaarboek RUG 1908-1909*, 37. Zie ook: H.G. van der Veen, 'Psychologie der Vrouwen', in: Draaisma e.a., *Heymans*, 122-144, aldaar 123.

127 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 47. Zie ook de slotzinnen van het boek: 'Wij staan nog maar aan het begin en hebben vooreerst met onze grove werktuigen volop te doen. Wanneer deze verricht hebben, wat zij verrichten kunnen, zullen fijnere in hun plaats treden; en hoe verder deze verfijning voortschrijdt, des te nauwer zal het rechtlijnige schema der wetenschap zich aansluiten aan de levende werkelijkheid, die in de typische vrouw voor ons staat.' Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 286.

128 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 114.

129 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 147.

130 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 113.

131 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 191.

132 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 277.

133 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 279. Hij voegt eraan toe: 'Voorzeker ligt dit alles nog ver in de toekomst.'

134 De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 178-180.

135 De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 189-191.

136 Geciteerd in: Van der Veen, 'Psychologie der Vrouwen', 138.

137 Daarnaast was er natuurlijk kritiek van degenen die de geconstateerde psychische verschillen tussen mannen en vrouwen toch uit de lichamelijke constitutie van vrouwen wilden verklaren, dus uit hun anatomische en fysiologische kenmerken.

138 Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 117.

139 Overigens wees Heymans er zelf al op dat de tegenstelling tussen gelijkheidsdenken en verschilddenken soms minder groot is dan het lijkt. Ook Mill, de grote voorvechter van het gelijkheidsdenken, hield nog wel degelijk rekening met 'oorspronkelijke verschillen in lichamelijke kracht en nerveuze gevoeligheid tussen beide geslachten' (Heymans, *Psychologie der vrouwen*, 276 noot, onder verwijzing naar Mills *System of Logic*). 'Wanneer met deze "nerveuze gevoeligheid" de emotionaliteit bedoeld is, dan is daarmee een geheele reeks

- van de belangrijkste psychische verschillen tusschen de geslachten als even “oorspronkelijk” toegegeven.’
- 140 Geciteerd in: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 185. Aan het handboek leverden ook twee andere Groningse hoogleraren een bijdrage, de germanist Sijmons en de verloskundige Nijhoff. Beiden stonden duidelijk onder invloed van Heymans. Nijhoff had in 1912 als aftredend rector al gesproken over ‘De gevoeligheid der vrouwelijke ziel, haar ontstaan en haar beteekenis’, waarin hij ogenschijnlijk in aansluiting op Heymans toch ook weer de rol van fysieke kenmerken van de vrouw behandelde. De vierde hoogleraar die een bijdrage leverde aan het *Encyclopaedisch handboek* was de Amsterdamse psychiater Winkler, die de teeltheorie van Heymans verwierp en herhaalde dat de verschillen tussen man en vrouw te verklaren waren uit de lichamelijke verschillen tussen beide.
- 141 Citaten bij: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 187.
- 142 *Jaarboek RUG 1912-1913*, 32.

NOTEN BIJ 3 ARCHIPEL IN WORDING: BESTUURLIJKE EN MATERIËLE INFRASTRUCTUUR

- 1 Voor een overzicht zie: De Ranitz, *De rechtspositie*.
- 2 Dat beheersreglement werd opnieuw vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 3 december 1878. *Jaarboek RUG 1878-1879*, 55-58.
- 3 Een goede indruk van hun bestuurlijke staat van dienst geeft de lange lijst van functies die opgesomd werden in het in memoriam van jhr. J.R. van Iddekinge in: *GSA voor 1904*, 55-64.
- 4 Blok aan Fruin, 19-9-1885, in: *Correspondentie van Robert Fruin 1845-1899*, ed. H.J. Smit en W.J. Wieringa (Groningen 1957) 325.
- 5 *Jaarboek RUG 1907-1908*, 26.
- 6 *Jaarboek RUG 1913-1914*, 27.
- 7 *Jaarboek RUG 1907-1908*, 25. De huisknecht werd in Tolbert begraven. Toen Van Panhuys president-curator was had hij eens – het was op 4 februari 1888 – de hoogleraren bij zich thuis in Groningen ontvangen en dat was toen in zeer goede aarde gevallen. *Jaarboek RUG 1887-1888*, 20. Toen president-curator Van Swinderen in 1899 zijn vrouw verloor, deelde de senaat in het verdriet en prees rector magnificus Domela Nieuwenhuis hem om zijn ‘onwrikbaar geloof aan een wijs Godsbestuur’, dat hem de kracht had gegeven om het verlies te verwerken. *Jaarboek RUG 1898-1899*, 27. Voor een necrologie van Van Panhuys zie: *GSA voor 1908*, 185-198 (door W.A. Reiger). Van Panhuys was oud-senator en erelid van Vindicat.
- 8 *Jaarboek RUG 1903-1904*, 21.
- 9 Arno J. Mayer, *The Persistence of the Old Regime* (New York 1981).
- 10 *Jaarboek RUG 1897-1898*, 28.
- 11 Voor gegevens over P.J. van Swinderen zie: www.parlement.com, i.v. p.j. van swinderen. Voor de positie van de Nederlandse adel rond 1900 zie: Nikolaj Bijleveld, ‘The Revival of Dutch Nobility around 1900’, in: Yme Kuiper, Nikolaj Bijleveld en Jaap Dronkers, red., *Nobilities in Europe in the Twentieth Century: Reconversion Strategies, Memory Culture and Elite Formation* (Leuven 2015) 97-115.
- 12 Secretaris van het college van curatoren Witius Hendrik de Savornin Lohman (1842-1895), die later rechter werd, was een jongere broer van de staatsman Alexander Frederik de Savornin Lohman (1837-1924), de latere curator van de Groningse universiteit. Diens zoon heette ook Witius Hendrik de Savornin Lohman (1864-1932). Deze werd hoogleraar rechten aan de Vrije Universiteit en president van de Hoge Raad der Nederlanden.
- 13 Waar mogelijk probeerde men in Groningen de kloof tussen de gewone en de andere hoogleraren te verkleinen. In 1892 werd besloten de emeriti weer te vermelden op de series lectionum, zodat studenten hen konden benaderen voor advies. Vanaf het jaar 1896-1897 mochten kerkelijk hoogleraren in het cortège meelopen met de gewoon hoogleraren in hun faculteit; ze hoefden zich niet meer helemaal achteraan op te stellen (voor die tijd liepen de hoogleraren in het cortège niet per faculteit, maar volgens individuele anciënniteit).
- 14 De Wet op het hoger onderwijs van 6 juni 1905, art. 179. Van Hamel, die in 1902 verslag deed van de lotgevallen van de universiteit, zei bij het vermelden van het overlijden van de kerkelijk hoogleraar J. Reitsma (de kerkhistoricus) dat deze gebeurtenis weliswaar buiten de kring van de senaat viel, maar wel binnen ‘het gebied der universitaire gemeenschap’. De hoogleraren kwamen hem geregeld tegen in de professo-

renwachtkamer in het Academiegebouw, maar niet in de senaatskamer. Daar kwam hij alleen bij minder officiële gelegenheden, zoals de bijeenkomsten van de professorenkrans. *Jaarboek RUG 1901-1902*, 8.

15 Over de rectorale rede als genre: Dieter Langewiesche, 'De "Humboldtse Universität" als nationale Mythos. Zum Selbstbild der deutschen Universitäten in ihren Rektoratsreden im Kaiserreich und in der Weimarer Republik', *Historische Zeitschrift* 290 (2010) 53-91.

16 *Jaarboek RUG 1896-1897*, 50; *Jaarboek RUG 1905-1906*, 37-38; *Jaarboek RUG 1906-1907*, 28. De tweede pedel, G. Blijham, was trouwens ook niet het type van de jobhopper. In 1904 vierde hij dat hij 25 jaar in dienst was. *GSA voor 1905*, 51.

17 *Jaarboek RUG 1901-1902*, 18. De *Universiteitsgids: op verzoek van het rectoren-college uitgegeven verscheen tot 1918; daarna gaven de universiteiten hun eigen universiteitsgids uit. Voor andere initiatieven van het rectoreno-verleg zie: O.J. de Jong, Een eeuw rectorencollege en zijn lange aanloop (Utrecht 1998).*

18 Zie hierover: P. Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*. Jacobus van Lokhorst (Den Haag 1987) 3-6; C.J. van der Peet en G.H.P. Steenmeijer, *De rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers (Zeist 1995).*

19 Over Van Lokhorst en zijn opvattingen zie: Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 11-13.

20 *Jaarboek RUG 1889-1890*, 33.

21 *Jaarboek RUG 1895-1896*, 30; *Jaarboek RUG 1896-1897*, 29; *GSA voor 1899*, 46.

22 *Jaarboek RUG 1899-1900*, 23.

23 *Jaarboek RUG 1901-1902*, 16.

24 *Jaarboek RUG 1896-1897*, 42.

25 *Jaarboek RUG 1906-1907*, 33.

26 *Jaarboek RUG 1908-1909*, 29.

27 Ten oosten van het Academiegebouw bouwde het rijk in 1920, op de plaats van de oude pedelwoning, een nieuwe pedelwoning (tegenwoordig Broerstraat 1). De voorgevel, die bekroond is door een trapgevel, is naar het plein voor het Academiegebouw gericht. In materiaalgebruik en vormgeving sluit het hoge huis goed aan op het nieuwe Academiegebouw, maar het is veel minder rijk gedecoreerd. Zie: C.E. de Jong-Janssen, *Knap bezit. Gebouwen van de Rijksuniversiteit Groningen in kunsthistorisch perspectief (Groningen 1981)* 40-41. Het pand eraast (voorheen pianohandel Steenhuis, nu café-restaurant Mr. Mofongo) dateert uit dezelfde tijd.

28 Zie voor het volgende behalve de *Jaarboeken van de universiteit* vooral: Alex C. Klugkist en Sybren Sybrandy, *Van knekelhuis tot kloppend hart. Geschiedenis van de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen 1615 tot heden (Groningen 2012)* 77-121.

29 Harry van der Laan, *Het Groninger boekbedrijf. Drukkers, uitgevers en boekhandelaren in Groningen tot het einde van de negentiende eeuw (Assen 2005)* 95-96; Klugkist en Sybrandy, *Knekelhuis*, 82-83. De overeenkomst bleef bestaan tot het Leesmuseum in 1910 werd opgeheven. Inmiddels was in 1903 de Openbare Leeszaal tot stand gekomen, de voorloper van de Openbare Bibliotheek.

30 Blok aan Fruin, 21-11-1886, in: *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 357.

31 *Jaarboek RUG 1911-1912*, 38. Zo'n 'cité universitaire' kende men uit Brussel, waar de Universit  Libre in het Leopoldspark tussen 1892 en 1913 negen instituten had gebouwd voor de natuurwetenschappen.

32 *Jaarboek RUG 1912-1913*, 42.

33 GrA, Archief Curatoren (toegangsnr. 47), inv.nr. 256, vergadering 12 december 1914, punt 94.

34 De universiteitsbibliotheek gaf het meeste geld uit aan natuurwetenschappelijke en medische literatuur, vooral door de vele tijdschriften op die terreinen. Bij de aanschaf van boeken gingen Letteren en Wijsbegeerte en Rechten aan kop.

35 Laboratoria uit de negentiende en twintigste eeuw staan sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw expliciet in de belangstelling van kunst- en wetenschapshistorici. Zie: Robert E. Kohler, 'Lab History. Reflections', *Isis* 99 (2008) 761-768; Sophie Forgan, 'The Architecture of Science and the Idea of a University', *Studies in the History and Philosophy of Science* 20 (1989) 405-434; Peter J.T. Morris, *The Matter Factory. A History of the Chemistry Laboratory (Londen 2015)*; Catherine M. Jackson, 'Laboratorium', in: Marianne Sommer, Staffan M ller-Wille en Carsten Reinhardt, red., *Handbuch Wissenschaftsgeschichte (Stuttgart 2017)* 244-255; voor Nederland zie: R.P.W. Visser en C.J.M. Hakfoort, red., *Werkplaatsen van wetenschap en techniek. Industriële en academische laboratoria in Nederland, 1860-1940 (Amsterdam 1987)*, een themanummer van het *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*. In wetenschapsfilosofische kringen is vooral Bruno Latour en Steve Woolgar, *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts (Beverly Hills, 1979; herziene editie Princeton NJ 1986)* een klassieker.

- 36 Jaarboek KAW 1880 (Amsterdam 1880) CLXV-CLXVI. In de brief aan de minister valt de naam van De Boer niet, maar uit het verslag van de Verenigde Vergadering van de Akademie blijkt dat zijn zaak wel de aanleiding was voor het verzenden van de brief. Jaarboek KAW 1880, CXI. Zie ook: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, I, 441.
- 37 Jaarboek KAW 1880, CXLVII.
- 38 Jaarboek KAW 1880, CXLVII.
- 39 Zie de necrologie in: *GSA voor 1898*, 49-58 (door A.F. Holleman).
- 40 Jaarboek RUG 1880-1881, 26. Voor de tuinzijde van het huis zie het huldeblijk dat Van Lokhorst in 1903 werd aangeboden ter gelegenheid van het feit dat 25 jaar hij als rijksbouwkundige in dienst was: *Saxa loquuntur: 1878-1903. Aan Jacobus van Lokhorst* (z.pl. z.j.) 23.
- 41 Over het Farmaceutisch Laboratorium zie: De Jong-Janssen, *Knap bezit*, 22-23; Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 32-33. D. van Os e.a., *Pharmaciae Groninganae Sacrum. Publicatie ter gelegenheid van de officiële opening der Farmaceutische laboratoria van de Rijksuniversiteit te Groningen op 12 november 1964* (Groningen 1964) gaat nauwelijks in op het laboratorium aan de Grote Rozenstraat.
- 42 Van Delft, *Kamerlingh Onnes*, 106.
- 43 Jaarboek RUG 1885-1886, 30. Meteorologie was als nieuw vak op de universiteiten ingevoerd in 1877. Noch Haga, noch zijn voorganger R.A. Mees heeft op dit terrein veel van zich laten horen. Voor de geschiedenis van het nieuwe natuurkundige laboratorium zie: H. Haga, *Toespraak gehouden bij de inwijding van het Physisch Laboratorium der Rijksuniversiteit te Groningen*, 7 Mei 1892 (z.pl. 1892); H. Haga, 'Het natuurkundig laboratorium', in: *Academia Groningana*, 485-493; De Jong-Janssen, *Knap bezit*, 26-27; Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 34-35.
- 44 Die conciërge was W. Fellingina, die slecht zag en gaandeweg blind werd. Hij kon zijn taak alleen uitvoeren dankzij de hulp van zijn gezin (zo stond zijn dochter in de koffiekamer van het Academiegebouw), maar hij moest tegen het eind van 1898 ontslag vragen. Hij werd opgevolgd door de pedel van Vindicat, J. Kampinga. Jaarboek RUG 1897-1898, 29; *GSA voor 1899*, 46.
- 45 Jaarboek RUG 1891-1892, 32-33.
- 46 Haga, 'Het natuurkundig laboratorium', 488.
- 47 Geciteerd in: Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 35.
- 48 Jaarboek RUG 1909-1910, 64.
- 49 Over de hortus en het nieuwe Botanisch Laboratorium: J.W. Moll, 'De hortus botanicus en het Botanisch Laboratorium', in: *Academia Groningana*, 465-479; Ch.H. Andreas, *In en om een botanische tuin. Hortus Groninganus (1626-1966)* (Groningen 1976) 158-178; De Jong-Janssen, *Knap bezit*, 28-30; Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 35-36.
- 50 Visser, 'Universitaire biologische laboratoria', 262-264.
- 51 Over de bouw van het nieuwe Botanisch Laboratorium, zie: Jaline de Groot, 'Doelmatig maar tevens schoon'. *Architectuur en wetenschap in het Botanisch Laboratorium in Groningen 1892-1899* (Masterscriptie Afdeling Geschiedenis Groningen, 2016).
- 52 Moll, 'De hortus botanicus', 475.
- 53 Moll, 'De hortus botanicus', 476.
- 54 Moll, 'De hortus botanicus', 470. Moll had ook veel waardering voor het 'in schoone stijl gebouwde' huis van de hoogleraar botanie dat ooit nog door rector magnificus Moltzer zo was afgekeurd. Moll, 'De hortus botanicus', 469. Zie ook noot 40.
- 55 Moll, 'De hortus botanicus', 467. De weduwe W.A. Quintus-Van Royen deed overigens ook een schenking aan de laboratoriumbibliotheek, die in de hoge ruimte boven de toegangsdeur was ondergebracht (daar werden ook het botanisch seminarium en andere wetenschappelijke bijeenkomsten gehouden). Verder bevatte de bibliotheek een naar voedsterplanten en hun organen geordende catalogus van de in Europa op andere planten parasiterende fungi van de in 1906 overleden Amsterdamse hoogleraar botanie C.A.J.A. Oudemans, die ook het Groningse herbarium verrijkte met zijn herbaria van lagere planten (Oudemans was de leermeester van Moll geweest). Als bijzonderheid vermeldde Moll ook dat het herbarium van de voormalige hogeschool te Franeker in het begin van de twintigste eeuw uit het archief te Leeuwarden naar zijn Groningse laboratorium was overgebracht. Moll, 'De hortus botanicus', 478.
- 56 F.J.P. van Calker, *Toespraak, gehouden bij de opening van het nieuwe Mineralogisch-Geologische Instituut der Rijks-Universiteit te Groningen, op Zaterdag, den 16 November 1901* (Groningen 1901) 4.
- 57 Aangesteld werd J.H. Bonnema, die eerder assistent bij plantkunde was geweest. Hij zou later de opvolger van Van Calker worden.

- 58 Jaarboek RUG 1893-1894, 31.
- 59 Jaarboek RUG 1901-1902, 6.
- 60 Over het gebouw zie: J.H. Bonnema, 'Het mineralogisch-geologisch instituut', in: *Academia Groningana*, 494-499; De Jong-Janssen, *Knap bezit*, 32-33; Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 36-37. Omdat het gebouw waar Van Calker de scepter over zwaaide ook een museum onderdak bood, stond hij erop dat zijn laboratorium officieel instituut ging heten; hij betitelde zichzelf ook nadrukkelijk als hoogleraar-directeur.
- 61 Boven de officiële ingang, die alleen bij plechtige gelegenheden werd gebruikt, waren toepasselijke spreuken ingebeideld: 'Hic saxa loquunter' (Hier spreken de stenen) en: 'Mente et malleo' (Door geest en hamer). De gewone ingang bevond zich aan de zijde van de Verlengde Visserstraat.
- 62 R.P.W. Visser, 'De ontwikkeling van de universitaire biologisch laboratoria', in: Visser en Hakfoort, red., *Werkplaatsen*, 114-123, aldaar 116-117. Van Ankum zelf beschreef het aquarium in: H.J. van Ankum, 'Het aquarium der Hoogschool te Groningen', *Tijdschrift der Nederlandsche Dierkundige Vereeniging* 1 (1875) 162.
- 63 www.walvisstrandiging.nl/search/node/Witsnuitdolfijn?page=11.
- 64 Jaarboek RUG 1903-1904, 29.
- 65 J.F. van Bemmelen, 'Het Zoölogisch Laboratorium', in: *Academia Groningana*, 516-517. Het Zoölogisch Laboratorium grensde aan het perceel van het voormalige nosocomium. Na het vertrek van het ziekenhuis in 1903 waren de oude gebouwen daar afgebroken en was in 1909 het door de rijksbouwkundige voor Financien C.H. Peters ontworpen en inmiddels weer door de posterijen opgegeven hoofdstadkantoor van Groningen gebouwd.
- 66 De Reitemakersrijge ligt in het verlengde van het Zuiderdiep en verbindt het Zuiderdiep met de oude loop van de A. Maar terwijl het Zuiderdiep al in 1880, na het graven van het Verbindingskanaal, was gedempt, gebeurde dat pas in 1957 met de Reitemakersrijge.
- 67 In zijn oratie besprak Van Wisselingh de algemeen gedrukte toestand van de farmacie in Nederland en schetste hij als oplossing de invoering van het stelsel van staatsapotheken. Dit had zijn voorkeur boven het bestaande stelsel van de vrije vestiging, omdat op die manier de apotheker niet tegelijk man van wetenschap en winkelier hoefde te zijn. 'De ethische roeping der Pharmacie en de mercantiele belangen van den apotheker gaan toch zelden gewillig samen, maar komen veeleer voortdurend met elkaar in botsing.' C. van Wisselingh, *De maatschappelijke positie van den apotheker (Groningen 1906)* 22.
- 68 C. van Wisselingh, 'Het Pharmaceutisch Laboratorium', in: *Academia Groningana*, 512-515. Volgens het monumentenregister van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (www.monumentenregister.cultureelerfgoed.nl, monumentnr. 485202) zou het complex van zes woningen waar nr. 30 toe behoort in 1908 zijn gebouwd, maar Van Wisselingh zegt al met zoveel woorden aan het begin van de cursus 1906-1907 zijn laboratorium betrokken te hebben. Over Van Wisselingh zie: W.G. Perdok, 'De ontwikkeling van de wiskunde en natuurwetenschappen', in: *Universitas Groningana*, 134-188, aldaar 163. In 1925 publiceerde Van Wisselingh in het *Pharmaceutisch Weekblad* enige autobiografische aantekeningen, waaruit niet alleen blijkt dat hij altijd meer botanicus dan farmaceut is geweest, maar ook dat hij zich voortdurend miskend heeft gevoeld. Hoewel hij in 1899 uit handen van Moll een eredoctoraat ontving, lijkt Moll een van zijn bêtes noires te zijn geweest.
- 69 Voor de geschiedenis van het Chemisch Laboratorium: F.M. Jaeger, 'Het Anorganisch-Chemisch Laboratorium', in: *Academia Groningana*, 539-547; De Jong-Janssen, *Knap bezit*, 46-47. Voor de geschiedenis van de scheikunde in Groningen in deze tijd zie: Ulco Kooystra, *Scheikunde aan de Groningse universiteit 1696-1946 (Groningen 1996)* 46-60.
- 70 Deze begraafplaats, de zogenaamde Jodenkamp, was in gebruik geweest van 1747 tot 1827, toen voor joodse Groningers een deel van de Noorderbegraafplaats net buiten de wallen werd gereserveerd. De graven op de Jodenkamp bleven waren ze waren, tot ze in 1954 werden verplaatst naar die nieuwe begraafplaats aan de Moesstraat. De Jodenkamp werd toen volgebouwd met een uitbreiding van het Chemisch Laboratorium.
- 71 De lessen van Jaeger in Groningen werden waargenomen door de later zo bekende colloïdchemicus H.R. Kruyt uit Utrecht, indertijd privatdocent fysische chemie in Utrecht. Kruyt kreeg de titel van tijdelijk lector en zijn komst werd financieel mogelijk gemaakt door een subsidie van het Groninger Universiteitsfonds. *Jaarboek RUG 1910-1911*, 33, 128. Voor een verslag van het Amerikaanse verblijf van Jaeger: F.M. Jaeger, 'Iets over de "Carnegie Institution of Washington" en iets over de onderzoekingen, die in het Geofysisch Laboratorium dier instelling verricht worden', *Chemisch Weekblad* 9 (1912) 580-604.
- 72 F.M. Jaeger, *Een en ander uit de ontwikkelingsgeschiedenis van het chemisch onderwijs aan de Groningsche universiteit (Groningen 1912)*.
- 73 Curatoren Rijksuniversiteit Groningen aan minister van Binnenlandse Zaken, 16 mei 1878, geciteerd

- in: *De onderwijswetten*, III, 115. Voor de steeds mislukte pogingen van Kapteyn om een eigen sterrenwacht te krijgen en zijn gang langs tijdelijke locaties in de stad, zie: Van der Kruit, Kapteyn, 99-102, 219-234, 416-422.
- 74 De mededeling dat de twee andere hoogleraren astronomie in Nederland Kapteyns plannen voor een eigen observatorium met hun negatieve advies torpedeerden, gaat terug op een passage in de biografie die Henriette Kapteyn over haar vader schreef: H. Kapteyn-Hertzsprung, J.C. Kapteyn. *Zijn leven en werken* (Groningen 1928) 35-36, maar Van der Kruit, Kapteyn, 100, merkt op dat er geen brieven of documenten zijn die dat verhaal bevestigen. Henriette Kapteyns biografie van haar vader is hoofdzakelijk gebaseerd op de verhalen die de auteur van haar moeder hoorde (Kapteyn zelf was in 1922 overleden) en het is mogelijk dat er in de herinnering dingen door elkaar zijn gaan lopen.
- 75 Van der Kruit, Kapteyn, 219.
- 76 In 1884 werd het gebied waar de kazerne, de cellulaire gevangenis en de Kempkensberg gelegen waren, alsmede het terrein van een houtzagerij tussen de spoorlijn naar Assen en het Winschoterdiep, bij de gemeente Groningen gevoegd. In 1915 zou ook Helpman bij de gemeente Groningen komen. Eppo van Koldam, *200 Jaar Gemeentebestuur Haren* (Haren 2011) 61-63.
- 77 *Jaarboek RUG 1884-1885*, 32; *Jaarboek RUG 1885-1886*, 30; Van der Kruit, Kapteyn, 151-152 (waar de camera obscura niet wordt genoemd).
- 78 Voor een afbeelding van de tekeningen zie: Van der Kruit, Kapteyn, 220-222.
- 79 Van der Kruit, Kapteyn, 184-196.
- 80 De rede is ook afzonderlijk uitgegeven: J.C. Kapteyn, *De beteekenis der photographie voor de studie van de hoogere deelen des hemels* (Groningen 1891).
- 81 J.C. Kapteyn, *Openbare les, gehouden bij gelegenheid van de opening van het sterrenkundig laboratorium te Groningen, den 16 Januari 1896* (Groningen 1896). Zie ook: Van der Kruit, Kapteyn, 226-234.
- 82 Als nummer 1 verscheen in 1900: J.C. Kapteyn, *The Parallax of 248 Stars of the Region around B.D.* (Groningen 1900). Over de keuze van Kapteyn voor het Engels zie: Van der Kruit, Kapteyn, 309.
- 83 *Jaarboek RUG 1906-1907*, 35.
- 84 Over dit nieuwe laboratorium zie: J.C. Kapteyn, 'Het sterrekundig laboratorium', in: *Academia Groningana*, 550-552.
- 85 Mulder was sinds januari 1875 als oogarts in Groningen gevestigd.
- 86 Over de geschiedenis van de Inrichting zie: M.E. Mulder, *Toespraak gehouden bij de opening van de Nieuwe Inrichting voor minvermogene Ooglijders op Woensdag 11 april [1900]* (Groningen 1900); M.E. Mulder, 'De inrichting voor ooglijders', in: *Academia Groningana*, 569-572. B. de Vries, red., *112 1/2 jaar Oogheelkundige Kliniek Groningen 1879-1991* (Groningen 1991) bevat weinig aanvullende gegevens over de vroege geschiedenis van de oogheelkunde in Groningen.
- 87 Van Nieukerken (1854-1913) bouwde onder andere een aantal stadsvilla's in Den Haag, het Badpaviljoen in Domburg (1888-1889), Huize Westerhout in Beverwijk (1896) en het Koninklijk Instituut voor de Tropen (1913-1926), dat werd voltooid door zijn zoon M.A. van Nieukerken. Over het oeuvre van Van Nieukerken (en zijn zonen) zie: Michaël Lucassen en Inez Kloosterman, J.J. van Nieukerken (1854-1913), M.A. van Nieukerken (1879-1963), J. van Nieukerken (1885-1962). *Architectuur als ambacht - ontwerpen voor het patriciaat* (Rotterdam 1998).
- 88 In 1906 werd de Inrichting nog eens uitgebreid met een kleine kinderafdeling, waardoor het aantal bedden van 32 naar 45 steeg.
- 89 D. Schoute, *Het leven van Prof. Dr. A.P. Fokker (1840-1906)* (Amsterdam 1946). De leeropdracht van Fokker omvatte hygiëne, geneeskundige politie, gerechtelijke geneeskunde, farmacognosie en farmadynamiek. Gedurende zijn ambtsperiode heeft Fokker voortdurend geprobeerd die twee laatste vakken, die meer met farmacie dan met hygiëne te maken hadden, over te dragen aan een nieuwe hoogleraar, maar tevergeefs.
- 90 E.S. Houwaart, *De hygiënist. Artsen, staat en volksgezondheid in Nederland 1840-1890* (Groningen 1991) 331.
- 91 Geciteerd in: Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 34.
- 92 A. Klein, 'Het laboratorium voor hygiëne en bacteriologie', in: *Academia Groningana*, 480-484; De Jong-Janssen, *Knap bezit*, 24-25; Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 33-34.
- 93 *Jaarboek RUG 1883-1884*, 36. De studenten omschreven het als een 'in oud-Hollandschen stijl zeer fraai opgetrokken gebouw'. *GSA voor 1885*, 165.
- 94 *Jaarboek RUG 1888-1889*, 25.
- 95 Van Eysselsteijn, *Het Algemeen Provinciaal-, Stads- en Academisch Ziekenhuis te Groningen*; G. van Eysselsteijn, 'Het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis', in: *Academia Groningana*, 553-568; Jan van den Noort, *Blokken op de bres. Geschiedenis van planning en bouw van het nieuwe Academisch Ziekenhuis Groningen (1967-1997)* (Groningen 1999) 15-19.

- 96 Van Eysselsteijn bleef directeur tot 1913, toen hij werd opgevolgd door dr. W.H. Mansholt.
- 97 Ondanks de weinig tot de verbeelding sprekende architectuur werd Van Nieukerken bij de opening van het ziekenhuis beloofd met de benoeming tot officier in de Orde van Oranje-Nassau.
- 98 Van Eysselsteijn, 'Het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis', 559.
- 99 G.A. Reddingius, 'Het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium', in: *Academia Groningana*, 500-511.
- 100 Rosenberg, *Geschiedenis van het Rijksbouwen*, 37. Vrijman was sinds 1896 hoofdopzichter en zou in 1906 Van Lokhorst officieel als rijksbouwkundige opvolgen.
- 101 Reddingius, 'Het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium', 504.
- 102 Een versterking van de concentratie van het studentenleven van de medische studenten op het ziekenhuisterrein en de aangrenzende laboratoria was in 1907 de oprichting van Medische Faculteitsvereniging. Zie hoofdstuk 6.
- 103 *Jaarboek RUG 1905-1906*, 123.
- 104 Reddingius, 'Het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium', 508. Voor de frustraties van Reddingius zie ook: Van Lieburg, 'Een valse start'.
- 105 Een bijzonderheid van het laboratorium was dat het geen telefoon had. Dat vond Van Wijhe te onrustig.
- 106 G. Scheltema, 'Het kinderziekenhuis', in: *Academia Groningana*, 573-578.
- 107 Terwijl er nog werd gewerkt aan het ziekenhuis in de Sint Jansstraat, huurde Scholten in maart 1890 al een pand aan de Zuidersingelstraat om daarin een tijdelijk kinderziekenhuis te beginnen. Dit pand werd gehuurd van mev. Mulder-Everts, die hier al enkele jaren een privékliniek leidde. Zij werd ook hoofd van de verpleging en de huishouding in het nieuwe ziekenhuis (tot 1895). Zie: *Van meet af aan. Honderd jaar bouwen aan kindergeneeskunde in Groningen (Groningen 1992)* 3-13.
- 108 Reilingh had Scholten het oorspronkelijke idee voor een kinderziekenhuis aan de hand gedaan.
- 109 Scheltema, die zijn benoeming overigens ook dankte aan een actie van de Nederlandsche Vereniging voor Paediatrie, sprak zijn oratie 'Wetenschappelijke en maatschappelijke kenmerken van de kindergeneeskunde' uit op 22 september 1909. Daarin verdedigde hij het besluit om wéér een specialisme een zelfstandige positie te geven. Argumenten dat kindergeneeskunde alleen maar zorgt voor de overleving van zwakkeren en dus de volkskracht ondermijnt, verwierp hij nadrukkelijk. Over de vroege geschiedenis van de kindergeneeskunde in Nederland zie: A. de Knecht-van Eekelen, *Naar een rationele zuigelingvoeding. Voedingsleer en kindergeneeskunde in Nederland (1840-1914)* (Nijmegen 1984) 70-75.
- 110 H.J. Hamburger, *Rede, uitgesproken bij de opening van het Laboratorium voor Physiologie te Groningen op 7 April 1911 (Groningen 1911)* 8-9.
- 111 Hamburger, *Rede*. Toen begin 1908 de bouw van een nieuw laboratorium verzekerd was, wees Hamburger een aanbieding van de Utrechtse universiteit af.
- 112 H.J. Hamburger, 'Het Physiologisch Laboratorium', in: *Academia Groningana*, 524-538. Zie ook: Hamburger, *Rede*.
- 113 Hamburger, *Rede*, 24-26.
- 114 Hamburger, 'Het Physiologisch Laboratorium', 526.
- 115 Hamburger, *Rede*, 12. Zie ook: Hamburger, 'Het Physiologisch Laboratorium', 525.
- 116 Voor het eerst vermeld in 1879: *Jaarboek RUG 1878-1879*, 28; voor de eerste aankopen zie: *Jaarboek RUG 1880-1881*, 26. In het *Jaarboek RUG 1887-1888*, 22 heet de collectie zelfs het Museum van Oudheden.
- 117 De wens om voor de moderne talen naar Duits voorbeeld seminaries in te richten was al in 1897 door Van Hamel geuit. De hoogleraren in de moderne talen (inclusief het Nederlands) werden eindelijk in het *Jaarboek voor 1912-1913* als directeuren van het Germanistisch-Romanistisch Instituut opgevoerd, maar dat instituut bestond toen alleen nog op papier.
- 118 Zie over het psychologisch instituut vooral: Draaisma, red., *Een laboratorium voor de ziel*.
- 119 G. Heymans, *Het experiment in de filosofie* (Leiden 1890).
- 120 Voor een goede analyse van deze brief zie: Douwe Draaisma, 'Een laboratorium voor de ziel. Heymans' Laboratorium voor Experimentele Psychologie 1892-1927', in: Draaisma, red., *Een laboratorium voor de ziel*, 12-26, in het bijzonder 12-15. Draaisma geeft de volledige tekst van de brief van Heymans aan de curatoren.
- 121 G. Heymans, 'Een laboratorium voor experimentele psychologie', *De Gids* 60 (1896) II, 73-100.
- 122 *Jaarboek RUG 1903-1904*, 31.
- 123 G. Heymans, 'Het psychologisch instituut', in: *Academia Groningana*, 461-464.
- 124 Derksen, *Wij psychologen*, 45, noemt de aandacht 'excessief', maar dat lijkt ook weer wat overdreven. Heymans gebruikt net iets meer dan een bladzijde voor de beschrijving van de donkere kamer.

- 125 De correspondentie tussen Moll en Van Lokhorst wordt bewaard in de Universiteitsbibliotheek Groningen, sign. Uklu MOLL.
- 126 Hamburger, *Rede*, 27. Toch verstomde kritiek niet: rector magnificus Kern klaagde er in 1913 over dat er tonnen gouds voor de inrichting van natuurwetenschappelijke laboratoria werden uitgegeven en dat de 'geestelijke wetenschappen' er verhoudingsgewijs heel bekaaid van afkwamen. *Jaarboek RUG 1912-1913*, 44.
- 127 Zoals geciteerd in: A.W. Reinink, J.A. Schuur en R. Stenvert, *Bouwen voor Utrechts universiteit. Architectuur en stedenbouw binnen de stad (Utrecht 1985)* 94. Het betoog van de senaat was opgesteld door de fysioloog F.C. Donders.
- 128 *Jaarboek RUG 1911-1912*, 30. Vonk ging in 1923 na 37 jaar trouwe dienst met pensioen.

NOTEN BIJ 4 VAN SCHOOLS NAAR REALISTISCH ONDERWIJS

- 1 R.A. Reddingius, 'Het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium', in: *Academia Groningana*, 502.
- 2 De wet schreef voor (art. 45) dat de lessen werden gegeven in het Latijn of in het Nederlands. Om in een andere taal college te geven was toestemming van curatoren nodig. Een Duitse hoogleraar als de classicus Baehrens mocht daarom in 1877 beginnen in het Duits, maar schakelde al na twee jaar over op het Nederlands. In zijn rectorale rede van 1903 schetste de classicus en sanskritist Speyer wat er van het Latijn aan de universiteiten was overgebleven: de series lectionum, de testimonia van examens, de promotiebullen en de felicitaties aan jubilerende zusteruniversiteiten. Deze documenten werden opgesteld door de hoogleraar Latijn, die op die manier fungeerde als 'perpetueel secretaris voor de Latijnse documenten'. Daarnaast heerste het Latijn nog bij de promoties in de klassieke talen en bij de prijsvragen op dit terrein. J.S. Speyer, 'Mos majorum', *Jaarboek RUG 1902-1903*, 1-26.
- 3 A. Bartels, *Een eeuw middelbaar onderwijs 1863-1963 (Groningen 1963)* 134-135.
- 4 Toen werd ook de mogelijkheid geboden om na vier jaar gymnasium (het progymnasium) en een literari-mathematisch staatsexamen geneeskunde en farmacie te gaan studeren. In de praktijk bleken de studenten die deze route kozen, zeer slecht voorbereid te zijn voor de studie en bij KB van 12 december 1892 (*Staatsblad* nr. 261) werd deze verruiming van de mogelijkheid om geneeskunde te gaan studeren weer teniet gedaan.
- 5 Van Lieburg heeft erop gewezen dat de staatsexamens een sterk uniformerende werking op de curricula van de medische faculteiten hebben gehad. Omdat bovendien in de examencommissies altijd wel voorstanders van een natuurwetenschappelijke aanpak opgenomen waren, moesten op lokaal niveau de aspirant-artsen zich die benadering ook eigen maken, ook al waren de docenten daar geen voorstander van. M.J. van Lieburg, 'De natuurkundige staatsexamens voor medische studenten en de constructie van een natuurwetenschappelijke basis voor de artsenopleiding tussen 1865 en 1880', *Gewina* 18 (1995) 139-180.
- 6 Wie een rijksbeurs had, hoefde geen collegegeld te betalen. Hoogleraren controleerden niet of de studenten die bij hen in de banken zaten ook allemaal daadwerkelijk ingeschreven stonden, maar de pedel wist dat wel en zal degenen die zonder ingeschreven te staan toch aan het onderwijs deelnamen daar zeker op aan hebben gesproken. Omdat de gemeenschap nog zo klein was (in Groningen) zal de sluiproute via een (goedkopere) inschrijving voor de studie theologie bij de Algemene Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk (artikel 106) nauwelijks zijn voorgekomen. *De onderwijswetten*, I, 199.
- 7 *Jaarboek RUG 1878-1879*, 31; *Jaarboek RUG 1880-1881*, 28; *Jaarboek RUG 1881-1882*, 32.
- 8 *Jaarboek RUG 1891-1892*, 31; *Jaarboek RUG*, 1898-1899, 30.
- 9 De gedetailleerde voorschriften over de vakken die men gevolgd moest hebben om een kandidaats- of doctoralexamen af te kunnen leggen waren opgenomen in het Academisch Statuut. Dit verscheen in mei 1877 in het *Staatsblad*, op basis van een Koninklijk Besluit van 27 april 1877. Voor de tekst zie: *De onderwijswetten*, II, 17-31.
- 10 *GSA voor 1884*, 188; zie ook voor een soortgelijke klacht: *GSA voor 1892*, 249. In 1894 klaagden studenten dat hoogleraren bij tentamens milder waren dan bij examens (waar ze samen met collega's de kandidaat ondervroegen en niet voor hun collega's in strengheid wilden onderdoen), waardoor studenten op het verkeerde been werden gezet. *GSA voor 1895*, 347.
- 11 *Jaarboek RUG 1892-1893*, 84-86. In het archief van de faculteit Wis- en Natuurkunde zijn deze opgaven en de uitwerkingen bewaard, wat de mogelijkheid biedt om te weten te komen wat het peil van het onderwijs was.

- 12 H.J. Kremer, die in 1883 als arts meeding met de Nederlandse Noordpoolexpeditie, noemde zich al 'med. drs.' Hoogleraren keurden dit gebruik nadrukkelijk af. Zie: K.F. Wenckebach, 'De titel "med.docts."', *NTvG* 54 (1910) IA, 449-450.
- 13 I.H. Gosses, 'Johann Samuel Theissen (Berg-Gladbach 2 November 1874-Amsterdam 19 November 1936)', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1936-1937* (Leiden 1937) 170-184, aldaar 173-174.
- 14 De Kamer verklaarde zich in 1878 voor opname van een apart doctoraat voor geschiedenis in de Wet op het hoger onderwijs, maar verwierp vervolgens (met een meerderheid van slechts één stem) het wetsontwerp waarin dit doctoraat was opgenomen! *De onderwijswetten*, I, 27, 241-242.
- 15 Repetitoren worden voor het eerst vermeld in de *GSA* voor 1933, 40-41, met vermelding van de examens waarvoor zij studenten willen begeleiden. Het zijn er dan vijftien: vijf juristen, twee medici en acht bèta's.
- 16 *Jaarboek RUG 1891-1892*, 4.
- 17 H. Oort, 'Wat is, ter verspreiding van degelijke kennis, in de richting van de "University Extension Movement" (Hooger Onderwijs buiten de Universiteiten) voor onze Maatschappij te doen?', *Jaarboekje voor het jaar 1892-'93 uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (Amsterdam 1893) 1-13. Voor de geschiedenis van de beweging zie ook: J. Bruinwold Riedel, *Wetenschappelijke leergangen voor volwassenen ('University Extension'): verslag van den in 1898-99 gehouden cursussen vanwege de departementen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, met inleiding en nabetrachting* (Amsterdam 1899).
- 18 Van Geer, 'Uitbreiding van het hooger onderwijs', 200. Van Geer beschouwde het om de schone vorm toejuichen van sprekers van wier betoog men niets begreep als een modegril waaraan speciaal vrouwen zich schuldig maakten, maar die niet in overeenstemming was met de Nederlandse volksaard, die juist afkerig is van ijdel vertoon en modezucht.
- 19 *Jaarboek RUG 1897-1898*, 27; *GSA* voor 1899, 44; *GSA* voor 1902, 49. De medici doneerden de opbrengst van hun herhalingsonderwijs, een paar honderd gulden, aan het Groninger Universiteitsfonds. *GSA* voor 1902, 49.
- 20 Over deze Vereeniging zie: N.G. Addens, *De Vereeniging*. Rector magnificus Moll (bestuurslid van de Vereeniging) noemde in 1910 haar activiteiten expliciet een vorm van 'university extension'. *Jaarboek RUG 1909-1910*, 63.
- 21 Deze gegevens zijn ontleend aan: Jacqueline Kampman, *Volksuniversiteit Groningen 1914-1989. Vijfenzeventig jaar genieten van onderwijs* (Groningen 1989).
- 22 *GSA* voor 1878, 115; *GSA* voor 1885, 187-188; *GSA* voor 1886, 208; *GSA* voor 1887, 196. Op de vijftigste vergadering op 18 februari 1884 verdedigde Cort van der Linden enige stellingen 'van socialen aard', waarna de deelnemers een souper nuttigden. Zie ook: GrA, Archief Vindicat (toegangsnr. 467), inv.nr. 2080.
- 23 *GSA* voor 1895, 241; *GSA* voor 1896, 202-203. De universitaire autoriteiten meenden in 1911 ook dat dergelijke lezingen een vorm van 'university extension' waren. *Jaarboek RUG 1911-1912*, 33-34. De vraag is of dat juist is: het ging hier niet om een samenhangende reeks van voordrachten, er was geen syllabus en er was geen afsluitend examen.
- 24 Een dergelijk internationaal gerechtshof is er nooit gekomen (het verdrag werd niet geratificeerd), maar het plan was wel een belangrijke stap op weg naar het Internationaal Hof van Justitie, dat later in Den Haag werd gevestigd.
- 25 De lezingen van Renault (10 juni 1910) en Meyer (9 en 11 maart 1911) vonden plaats op uitnodiging van het bestuur van het Oud-studentenfonds 1906, dat na de brand van het Academieggebouw in 1906 geld bijeen had gebracht om vooral buitenlandse 'corypheeën der wetenschap' naar Groningen te halen. Zie *Jaarboek RUG 1909-1910*, 62; *Jaarboek RUG 1910-1911*, 38.
- 26 *Jaarboekje LFV 1909-1910*, 15; *Jaarboekje PhilFV 1910-1911*, 31-32.
- 27 Tot ongeveer 1895 leverde elke studentenfaculteit wel een collegeverslag in, maar omdat het aandeel corpsstudenten in de totale studentenpopulatie steeds meer afnam, voelden de faculteiten zich steeds minder representatief voor het collectief der studenten. Daarom stuurden ze geen verslagen meer in voor de *Groningsche Studentenalmanak*, of beperkten zij zich tot het geven van een zakelijk overzicht van de behandelde stof. Pas in 1907, na de oprichting van de faculteitsverenigingen, die wel alle studenten omvatten, keerden de collegeverslagen terug, nu in de jaarboekjes die de verenigingen uitgaven.
- 28 *GSA* voor 1884, 198; *GSA* voor 1887, 228; *GSA* voor 1890, 252.
- 29 *GSA* voor 1890, 254.
- 30 *GSA* voor 1891, 232. Vgl. *GSA* voor 1892, 241: 'Boven alle lof verheven is de wijze, waarop Z.H.G. zijn schat van wetenschap aan zijne toehoorders weet mede te delen en harten doet ontvlammen voor de hoogste zedelijke idealen.'

- 31 *Jaarboekje MFV 1910-1911*, 103.
- 32 Irene Polo-Blanco, *Theory and History of Geometric Models* (z.pl. 2007) beschrijft uitgebreid de modellen die Schoute zelf maakte of betrok van meest Duitse firma's.
- 33 *Jaarboekje PhilFV 1912-1913*, 50.
- 34 *GSA voor 1895*, 340.
- 35 E.J. Dijksterhuis, 'In memoriam J.C. Kapteyn', *Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs* 18 (1921-1922) 1909-1910. In het bewuste jaar gaf Kapteyn een historische inleiding tot de astronomie die liep tot en met Newton – precies het tijdvak dat Dijksterhuis later in *De mechanisering van het wereldbeeld* (Amsterdam 1950) zo meesterlijk zou behandelen. Kapteyn was overigens niet de enige docent die aandacht aan de geschiedenis van zijn vak besteedde. De chirurg Koch gaf ter inleiding van zijn colleges een beknopt overzicht van de geschiedenis van de geneeskunde en de anorganisch chemicus Jaeger gaf zelfs een apart college over de geschiedenis van de scheikunde, waarbij volgens de studenten 'de vlugge behandeling van interessante kwesties van het begin der 19de eeuw wel iets leed onder de uitvoerigheid, waarmee de vorige eeuwen werden besproken'. *Jaarboekje PhilFV 1909-1910*, 40.
- 36 P.J. van Rhijn, in: *Jaarboek RUG 1921-1922*, 51.
- 37 H.J.F.W. Brugmans, 'Heymans als psycholoog', *Mensch en Maatschappij* 6 (1930) 217-229, aldaar 221.
- 38 *GSA voor 1897*, 241.
- 39 E.J. Dijksterhuis, recensie van G. Heymans, *Inleiding tot de logica en methodologie* (1941), *De Gids* 106 (1942) III, 188-189. Ook geciteerd in: Klaas van Berkel, *Dijksterhuis. Een biografie* (Amsterdam 1996) 49. Voor een ander getuigenis zie: Leo Polak in *GSA voor 1931*, 123-135.
- 40 *GSA voor 1886*, 217.
- 41 Naar aanleiding van het college van Oppenheim: 'Mogen zij [de doctoraalstudenten rechten] zich eene opmerking veroorloven, dan zouden zij Z.H.G. willen uitnoodigen, iets meer gearticuleerd en minder vlug te spreken'. *GSA voor 1887*, 216. Over het 'eigenaardig dialect' van Baehrens zie: *GSA voor 1887*, 220.
- 42 Dit laatste verwijt trof de hoogleraren Tjaden Modderman (scheikunde), Middendorp (pathologie) en Jaeger (anorganische chemie). Zie bijvoorbeeld *Jaarboekje MFV 1909-1910*, 110-111.
- 43 *GSA voor 1886*, 225.
- 44 *GSA voor 1897*, 232.
- 45 *GSA voor 1889*, 230.
- 46 *Jaarboekje MFV 1908-1909*, 104.
- 47 W.P. Jorissen, 'Frans Maurits Jaeger', *Chemisch Weekblad* 31 (1934) 182-186, aldaar 183. Zie ook: H.A.M. Snelers, 'Jaeger, Frans Maurits (1877-1945)', in: *BWN online*.
- 48 *GSA voor 1891*, 244. Voor de biografie van Pet, die overleed op 23 augustus 1920, zie het levensbericht van Simon van der Aa in: *Jaarboek RUG 1919-1920*, 47-49.
- 49 *GSA voor 1893*, 246.
- 50 *GSA voor 1895*, 318-319.
- 51 *Jaarboekje JFV 1910-1911*, 5. Ook een latere geschiedschrijver oordeelde hard over Pet: 'Mr. Pet heeft de grote verwachtingen van de faculteit niet vervuld. Hij moge een goed jurist geweest zijn, tot publiceren is hij nimmer gekomen en als leermeester is hij een mislukking geworden.' H.J. Scheltema, 'De juridische faculteit', in: *Universitas Groningana*, 80-91, aldaar 84. Om de schade die Pet de faculteit berokkende enigszins op te vangen, gaf Land onofficieel ook enige colleges Nederlands privaatrecht, als een soort schaduwhoogleraar burgerlijk recht.
- 52 *Jaarboekje PhilFV 1912*, 54; *Jaarboekje PhilFV 1913*, 41-42. Holleman, die na de dood van Eijkman op 1 juli 1915 een in memoriam schreef, probeerde nog wat positieve kanten van Eijkmans optreden te belichten, maar ook hij kon er ook niet omheen dat hij een moeilijk mens was geweest. A.F. Holleman, 'In memoriam J.F. Eijkman', *GSA voor 1916*, 57-64.
- 53 *Jaarboekje MFV 1907-1908*, 108; Van Lieburg, 'Een valse start', 19-21; *Jaarboekje MFV 1912-1913*, 111-112.
- 54 *Jaarboekje PhilFV 1908*, 53; *Jaarboekje PhilFV 1909*, 31; *Jaarboekje LfV 1909-1910*, 14.
- 55 *Jaarboekje MFV 1909-1910*, 111; *Jaarboekje MFV 1912-1913*, 114.
- 56 Een andere klacht was dat de positie van de tentamens (nog) niet goed geregeld was. Volgens de *GSA voor 1892*, 249, hadden de tentamens nog geen officiële status. Het was een beleefdheid van de docenten om studenten de gelegenheid te geven voor het examen tentamen in één onderdeel te doen en dat op het examen daar niet meer naar te vragen. Zie ook noot 10 hierboven.
- 57 *GSA voor 1889*, 230; *GSA voor 1891*, 239.

- 58 Maar toen waren de studenten wis- en natuurkunde weer ontstemd, omdat de nieuwe regeling ten koste van hún studie zou gaan. *Jaarboekje PhilFV 1908-1909*, 62.
- 59 *GSA voor 1901*, 109. Van hun kant klaagden de hoogleraren er al veel langer over dat de medische studenten, die in grote getale lid waren van *Vindicat*, tijdens de ontgroening (die tot in november duurde) vrijwel nooit op college kwamen en de daardoor opgelopen achterstand niet meer inhaalden. Zie bijvoorbeeld: GrA, Archief Senaat en Faculteren (toegangsnr. 46), inv.nr. 621, vergadering faculteit Wis- en Natuurkunde, 30 oktober 1886.
- 60 *Jaarboekje MFV 1907-1908*, 110-112.
- 61 *Jaarboekje MFV 1909-1910*, 105.
- 62 *GSA voor 1889*, 241. Doordat de hoogleraren de eisen zo opschroefden, was de studie klassieke talen in Groningen zwaarder dan elders, wat geen aanbeveling was om in Groningen te gaan studeren. Bovendien voelden de studenten zich bekneld tussen aan de ene kant de eis om kritisch en nauwkeurig te lezen, wat veel tijd kostte, en aan de andere kant de aansporing om vooral veel en snel te lezen om zo routine te krijgen. 'Vurig hopen we dat het vrijmoedig uiten van onze meening den Hooggeleerden [in dit geval Baehrens] aanleiding moge geven om onze bezwaren in ernstige overweging te nemen en zoo mogelijk uit den weg te ruimen.' *GSA voor 1890*, 249-250. Later verdwenen de klachten, zonder dat duidelijk is of de eisen waren bijgesteld.
- 63 *GSA voor 1881*, 157 (theologie); *GSA voor 1889*, 241 (oude geschiedenis); *Jaarboek RUG 1896-1897*, 48 (theologie); *Jaarboekje PhilFV 1912*, 47-48 (scheikunde).
- 64 *Jaarboekje PhilFV 1914*, 56-59.
- 65 Over de vraag of en in welke mate de gezondheid van de leerlingen schade leed door het onderwijs op hbs en gymnasium, valt moeilijk te beoordelen. Al in 1880 stelde de Geneeskundige Raad van Friesland en Groningen naar aanleiding van een Duitse brochure die ook in Nederland veel opgang had gemaakt, een onderzoek in naar de eventuele nadelige gevolgen van de overlading van het middelbaar en gymnaasiaal onderwijs. De inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht, L. Ali Cohen, was voorzitter van die commissie, de Groningse hoogleraar hygiëne Fokker rapporteur (secretaris). De commissie stelde na een rondgang langs de schoolleiders in de noordelijke provincies en een analyse van de (weinig) gevallen van geestelijk of lichamelijk lijden ten gevolge van de vermeende overlading vast dat er geen enkel bewijs voor het vermeende verband te vinden was. Fokker schreef de ophef vooral toe aan tegenstanders van het staatsonderwijs, die alles aangrepen om de in hun ogen materialistische hbs in diskrediet te brengen. *Rapport van de Commissie uit den Geneeskundigen Raad van Friesland en Groningen, benoemd om een onderzoek in te stellen naar de bij Leerlingen der Gymnasia en Middelbare Scholen voorkomende nadelige gevolgen van overlading* (z.pl. z.j. [Groningen 1881]). Niettemin hielden de klachten aan en rond 1900 bestond er zelfs een Vereniging tot Vereenvoudiging van Examens en Onderwijs. Volgens de vereniging moest er niet alleen minder lesgegeven worden, maar moest er ook meer aan lichamelijke oefening en sport gedaan worden.
- 66 *De onderwijswetten*, I, 2-3.
- 67 *Jaarboek RUG 1877-1878*, 32 (zie ook noot 20 van hoofdstuk 1). Over de vermeende overlading (en eenzijdigheid) van het hbs-curriculum zie: Bartels, *Een eeuw middelbaar onderwijs*, 70-74.
- 68 *Jaarboek RUG 1880-1881*, 29. In 1883, toen er nieuwe prijsvragen werden uitgeschreven, deed rector magnificus P. de Boer een oproep aan de studenten hun best te doen. 'Een studentenleven zonder wetenschap is ondenkbaar.' *Jaarboek RUG 1882-1883*, 31. Veel succes de oproep niet, want in 1884 bleek dat slechts een prijsvraag tot een eervolle vermelding had geleid – voor een Leidse student! Rector magnificus Plugge stelde in 1890 dat de te omvangrijke examens een bredere ontplooiing van de studenten in de weg zaten. *Jaarboek RUG 1889-1890*, 32. Het kwam ook in dat jaar tot slechts één eervolle vermelding, weer voor een student uit Leiden, terwijl er als vanouds tien prijsvragen waren uitgeschreven.
- 69 Rector magnificus Pet (een jurist) becijferde in september 1907 dat van de 122 juristen die in de periode 1897-1907 waren gepromoveerd, slechts 8, 'zegge acht', op een proefschrift waren gepromoveerd en de overige 114 op stellingen. In het jaar dat hij rector was geweest (1906-1907) waren er 17 juristen gepromoveerd, allen op stellingen! *Jaarboek RUG 1906-1907*, 32.
- 70 *Jaarboek RUG 1885-1886*, 26. Rector magnificus Van Braam Houckgeest herinnerde aan Tellegens motto 'Non cellulæ, sed vitæ' toen in 1885 drie leerlingen het portret van de kort tevoren overleden hoogleraar rechten aan de universiteit aanboden.
- 71 *Jaarboek RUG 1892-1893*, 18.
- 72 *Vox Studiosorum 5* (1869-1870) 359-362. Zie ook: Noordhof-Hoorn, *De stem van de student*, 225. De auteur, de Leidse student J.W. Tydeman, schreef over academische vrijheid naar aanleiding van een artikel 'Ein Rath bei Wahl der Collegia' in het Duitse *Akademische Zeitschrift*.

- 73 *GSA* voor 1895, 323. Op deze wijze konden de studenten zich ook beter voorbereiden op het praktische deel van het artsexamen.
- 74 *GSA* voor 1895, 327; *GSA* voor 1896, 248, 251; *Jaarboekje MFV 1910-1911*, 99; *Jaarboekje MFV 1911-1912*, 99; *Jaarboekje MFV 1912-1913*, 106-107, 112.
- 75 *Jaarboekje JFV 1908-1909*, 9. Simon van der Aa ondernam dat jaar ook een tweede excursie, maar het doel daarvan wordt niet vermeld. Dergelijke excursies moeten overigens wel onderscheiden worden van de recht-bankbezoeken, waar de studenten als bezoekers een zitting bijwoonden. Deze waren al eerder in het studie-programma opgenomen.
- 76 *Jaarboekje JFV 1909-1910*, 9.
- 77 *Jaarboekje JFV 1911-1912*, 4-5. Over de benoeming van Simon van der Aa tot secretaris van de Internationale Penitentiaire Commissie zie: *Jaarboek RUG 1909-1910*, 58; *Jaarboek RUG 1910-1911*, 33.
- 78 *Jaarboekje MFV 1911-1912*, 107 (melkfabrieken); *Jaarboekje PhilFV 1913*, 41 (Vierverlaten).
- 79 *Jaarboekje PhilFV 1914*, 44-45.
- 80 Daarnaast is duidelijk dat de hoorcolleges ook steeds informeler werden. Behalve de docent die een uitgeschreven tekst voorlas, verscheen nu ook de docent die het spreekgestoelte verliet en al pratend tussen de studenten door liep. Van de theoloog Van Rhijn wordt dit nog als bijzonderheid vermeld. Is. van Dijk, 'In memoriam C.H. van Rhijn', *GSA* voor 1914, 57-74, aldaar 65.
- 81 *Academia Groningana*, 526, 528, 551.
- 82 Handleiding tot het physiologisch practicum in het Physiologisch Laboratorium te Groningen (Groningen z.j.) 4. Omdat verderop 'prof. Wiersma' genoemd wordt, moet de handleiding van na 1903 zijn.
- 83 Handleiding, 28.
- 84 Handleiding, 1.
- 85 De letterenfaculteit beschikte wel over een collectie gipsen beelden, die met een wel heel weidse term aangeduid werd als het 'Museum van Oudheden', maar die collectie diende uitsluitend ter demonstratie bij de colleges over Griekse beeldhouwkunst van de hoogleraar Griekse taal- en letterkunde, Griekse oudheden en kunstgeschiedenis, Halbertsma (later H.J. Polak en nog weer later C.W. Vollgraff, de eerste die echt belangstelling voor het onderwerp toonde). Zie hierboven p. 745, noot 116. Ook de boeken en de fonetische apparaten die in Academiegebouw bewaard werden, lijken niet of nauwelijks door de studenten gebruikt te zijn.
- 86 *GSA* voor 1881, 173. De studenten bedankten de hoogleraar, die eerder veel kritiek had gekregen voor zijn snelle manier van spreken, 'voor de buitengewone heuschheid' waarmee hij voor de lessen paleografie zijn studeerkamer beschikbaar had gesteld, en voor de 'welwillendheid waarmee hij op die lessen de behulpzame hand bood'. Het was dus een echt practicum. *GSA* voor 1886, 229; zie ook *GSA* voor 1889, 240.
- 87 Leopold von Ranke was halverwege de negentiende eeuw al volop bezig met het geven van praktische cursussen en via zijn leerlingen en buitenlandse studenten drong het nieuwe systeem langzamerhand ook elders door. In België was de Luikse historicus Godefroid Kurth in 1874 de eerste die een 'cours pratique' gaf en later nam Paul Fredericq het over. Nederland volgde iets later. Jo Tollebeek, *Fredericq & Zonen. Een antropologie van de moderne geschiedwetenschap* (Amsterdam 2008) 45-57.
- 88 Over Schoengen zie: F.C.J. Ketelaar, 'Schöngen, Michael (1876-1937)', *BWN* online; Gerda C. Huisman, "'Het is hier geen École des Chartes". Michael Schoengen, privatdocent in diplomatiek, paleografie en verdere hulpwetenschappen van de geschiedenis, 1904-1931', in: Catrien Santing, red., *De Geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Groningse Universiteit, 1614-1939* (Hilversum 1997) 85-96. Schoengen gaf op maandagmiddag en -avond een werkcollege in het Groningse Rijksarchief. *GSA* voor 1905, 78. In 1907 werd hij rijksarchivaris in Overijssel, maar hij bleef privatdocent in Groningen, waar zijn colleges 'bij gemis aan didactisch inzicht' geleidelijk verlieten. Zie: Gosses, 'Johann Samuel Theissen', 173.
- 89 *GSA* voor 1904, 299; *Jaarboekje LfV 1908-1909*, 23; *Jaarboekje LfV 1909-1910*, 18. Ook de arabist Van den Ham gebruikte op avondcolleges bij zich thuis zijn uitgebreide collectie boeken en plaatwerken om zijn studenten een beeld te geven van de wereld van het Oude Oosten. *GSA* voor 1905, 281; *GSA* voor 1906, 268; *GSA* voor 1907, 214-215.
- 90 *Jaarboekje LfV 1908-1909*, 219.
- 91 *GSA* voor 1906, 260.
- 92 Voor Meyboom zie: *GSA* voor 1907, 214.
- 93 *GSA* voor 1899, 219; *GSA* voor 1905, 268; *GSA* voor 1907, 225; *Jaarboekje JFV 1907-1908*, 22. Krabbes opvolger Van Eysinga hield ook privatissima, maar er wordt in de collegeverslagen niet gezegd waar hij dat deed en of hij studenten preadviezen liet opstellen.

- 94 Jaarboekje *JFV* 1910-1911 [vijfde jaargang], 11.
- 95 Jaarboekje *PhilFV* 1912, 51.
- 96 Het woord 'seminarie' duidt dus zowel het college (de praktische leerang) als het gebouw aan waarin die colleges werden gegeven.
- 97 A.J. van Duyvendijk, *De motivering van de klassieke vorming. Een historisch-pedagogische studie over twee eeuwen* (Groningen 1955).
- 98 Bartels, *Een eeuw middelbaar onderwijs*, 136.
- 99 Aldus het liberale Kamerlid R.P. Mees, geciteerd in: Bartels, *Een eeuw middelbaar onderwijs*, 137.
- 100 H. Burger, *Klassiek en modern opgeleiden voor de poort der hoogeschool* (Amsterdam 1910) 32.
- 101 Bartels, *Een eeuw middelbaar onderwijs*, 138-139. Van de rijksuniversiteiten verklaarde Leiden zich tegen de gelijkstelling van hbs en gymnasium. Utrecht achtte hbs'ers en gymnasiasten wel in gelijke mate geschikt, maar vond tegelijk dat niet-klassiek gevormden in algemene beschaving en wetenschappelijke ontwikkeling bij de oud-gymnasiasten achterstonden.
- 102 Jaarboek *RUG* 1882-1883, 30.
- 103 GrA, Archief Senaat en Faculteiten (toegangsnr. 46), inv.nr. 621 (vergadering 16-10-1886).
- 104 GrA, Archief Senaat en Faculteiten (toegangsnr. 46), inv.nr. 621 (vergadering 18-11-1886).
- 105 Zie nog: Bartels, *Een eeuw middelbaar onderwijs*, 140-141.
- 106 GrA, Archief Senaat en Faculteiten (toegangsnr. 46), inv.nr. 627 (ingekomen en uitgegane stukken FWN); Van Duyvendijk, *De motivering*, 281.
- 107 H.J. Polak, *Vox clamantis: eenige beschouwingen over de voorgestelde facultatiefstelling van het Grieksch op de gymnasia* (Groningen 1898); W. Nolen, *De klassieke opleiding in gevaar* (Leiden 1898). Beiden hadden zich al eerder tegen dit voorstel gekeerd, namelijk in 1887, toen het voor het eerst ter tafel kwam.
- 108 Leiden had niet aan deze actie meegedaan en in de Kamer was er geen meerderheid voor. Volgens de Groningse rector magnificus Van Wijhe (een anatoom) bleef zo een regeling in stand die ontmoedigend werkte op de helft van het aantal geneeskundestudenten. Door de oud-hbs'ers de mogelijkheid te onthouden om (in eigen land) te promoveren, werden zij niet tot wetenschappelijk werk geprikkeld en dat maakte weer dat Nederlandse medici veel minder publiceerden dan hun Duitse collega's. *Jaarboek RUG* 1904-1905, 27.
- 109 *WGMO* 2 (1905-1906) 949.
- 110 Burger, *Klassiek en modern*, 8.
- 111 Van Dijk, *Vota academica*. Over hem zie: L.H.K. Bleeker, 'In memoriam Is. van Dijk', *GSA* voor 1924, 135-145; M. van Rhijn, 'Levensbericht van Isaäk van Dijk. 20 Maart 1847-25 December 1924', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1923, 76-90; A. van Haarlem, 'Dijk, Isaäk van', *BLGNP* online.
- 112 Van Dijk, *Vota*, 25.
- 113 Van Dijk, *Vota*, 37, 42-44. Newman, een tot het katholicisme bekeerde anglicaan, formuleerde zijn gedachten over dit onderwerp voor het eerst in 1852 bij de opening van het katholieke University College Dublin. Naderhand werd de publicatie van zijn openingstoespraak aangevuld met andere teksten over dezelfde thematiek. Van Dijk verwees naar de 'new edition' uit 1896.
- 114 Van Dijk, *Vota*, 77.
- 115 Van Dijk, *Vota*, 81-88.
- 116 Van Dijk, *Vota*, 99.
- 117 Van Dijk, *Vota*, 221.
- 118 *Jaarboek RUG* 1908-1909, 11.
- 119 *Jaarboek RUG* 1909-1910, 7.
- 120 *Jaarboek RUG* 1909-1910, 11-12.
- 121 *Jaarboek RUG* 1913-1914, 36.
- 122 *Jaarboek RUG* 1913-1914, 37.
- 123 Auke van der Woud, *De nieuwe mens. De culturele revolutie in Nederland rond 1900* (Amsterdam 2015).
- 124 Burger, *Klassiek en modern*, 31.

NOTEN BIJ 5 HET RADERWERK DER WETENSCHAP

- 1 J.W. Moll, *Onze laboratoria en de wetenschap. Rede, [uitgesproken] bij de opening van het Botanisch Laboratorium der Rijks-Universiteit te Groningen, den 22n April 1899 (Den Bosch 1899)* 3. De scheikundige J.H. van 't Hoff pleitte in 1895 op een bijeenkomst van het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres in Amsterdam al voor het aanstellen van hoogleraren alleen voor het onderzoek, zonder onderwijsverplichtingen. Volgens hem behoorde ook het vermeerderen van wetenschappelijke kennis tot de zaken die de staat moest behartigen, en op dat vlak gebeurde in Nederland nog veel te weinig. 'Moesten niet naast onze mannen, wier plicht het is te onderwijzen, anderen staan, wier plicht het is te onderzoeken en die, als zij daarvoor lust en tijd hebben, ook wat mogen onderwijzen?' *Handelingen van het vijfde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres gehouden te Amsterdam (Amsterdam 1895)* 9. Op het moment dat hij deze woorden sprak, had hij echter al besloten in te gaan op het aanbod om in Berlijn lid van de Pruisische Akademie en honorair hoogleraar aan de Berlijnse universiteit te worden, met alleen een onderzoekstaak.
- 2 Moll, *Onze laboratoria*, 3. De ironie is dat Moll waarschijnlijk om zijn onderwijscapaciteiten is benoemd; hij kreeg althans de voorkeur boven twee echte onderzoekers, onder wie de later als microbioloog bekend geworden M.W. Beijerinck. De Groot, 'Doelmatig maar tevens schoon', 28.
- 3 H. Stuart Hughes, *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890-1930* (New York 1958) duidt het laatste decennium van de negentiende eeuw aan als 'the revolt against positivism'. Voor een wat al te gechargeerde bespreking van de wetenschapskritiek van vegetariërs, spiritisten, theosofen, geheelonthouders, reinlevers, homeopaten en aanhangers van een natuurgeneeswijze, zie: Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen (Leiden 1967)* 643-646. Vgl. ook: K. van Berkel, 'Ter inleiding. Trots, overmoed en onbehagen. Discussies over natuurwetenschap en levensbeschouwing rond 1900', *Groniek* 123 (januari 1994) 8-13.
- 4 D. Huizinga, 'Vitalisme en mechanisme', in: *Handelingen van het vierde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres gehouden te Groningen op den 7den en 8sten April 1893 (Den Haag 1893)*, Tweede stuk, p. 18-36, aldaar 23. Voor een samenvatting zie: W.E. Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga (Groningen 1990)* 54-57.
- 5 Krul, *Historicus tegen de tijd*, 57-58.
- 6 David Baneke, *Synthetisch denken. Natuurwetenschappers over hun rol in een moderne maatschappij, 1900-1940 (Hilversum 2008)* 124-133. Bolland had al in 1889 in *De Nieuwe Gids* gesproken over het 'bankroet' van het wetenschappelijk materialisme.
- 7 M.W. Pijnappel, 'Openingsrede van de een-en-vijftigste Algemeene Vergadering der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst gehouden te Middelburg op 2 Juli 1900', *NTvG*, 36 (1900) II, 1-13, aldaar 2-3 (ook afgedrukt in: M.J. van Lieburg, *De tijd op schrift. Een selectie van bronteksten uit het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 1857-1957 (Rotterdam 2007)* 126-131). Al vier jaar eerder, in 1896, had de toenmalige voorzitter van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, de Utrechtse fysioloog C.A. Pekelharing, gesproken over 'het gevoel van ontmoediging dat zich in het einde dezer eeuw in zoo velerlei kringen openbaart', omdat men van de exacte natuurwetenschap veel meer had verwacht dan zij kon geven. Er waren zelfs mensen die, 'op Brunetië vooruitlopend, in hun voorbarigheid de wetenschap al bankroet verklaarden'. Pekelharing vond dit treurig, omdat daarmee de weg openlag voor kwakzalverij. C.A. Pekelharing, 'Openingsrede van de zeven-en-veertigste Algemeene Vergadering der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, gehouden te 's-Gravenhage, den 6den Juli 1896', *NTvG* 32 (1896), II, 49-60, aldaar 55.
- 8 Pijnappel, 'Openingsrede', 7.
- 9 J. Huizinga, *Mijn weg tot de historie (Haarlem 1947)*, opgenomen in: Huizinga, *Verzamelde werken*, I, 11-42, aldaar 36.
- 10 J. Huizinga, *Het aesthetische bestanddeel van historische voorstellingen (Haarlem 1905)*, opgenomen in: Huizinga, *Verzamelde werken*, VII, 3-28.
- 11 *Jaarboek RUG 1929-1930*, 27.
- 12 Deel I verscheen in 1890, deel II in 1894.
- 13 Russell schreef: 'The chief value of the book seems to me to lie in the analysis of the laws of motion [in deel II], and in the exposition of the a priori elements contained in them. The whole account is thoroughly self-consistent, and shows a distinct superiority to its opponents, [Ernst] Mach and others, who maintain a

more empirical position. [...] I must therefore regard the discussion of Mechanics as the portion of the book best worthy of attention and of most permanent value.' *Mind* 4 (1895) 245-249, aldaar 249.

14 G. Heymans, 'Bolland's oratie', *De Gids* 60 (1896) IV, 506-511.

15 G. Heymans, 'Uitwassen der crimineele anthropologie'. Zie hierboven p. 97-98.

16 G. Heymans, *Karakter en methode der staathuishoudkunde* (Leiden 1880) 106.

17 Heymans, 'Bolland's oratie', 509.

18 De tegenstelling tussen de nomothetische natuurwetenschappen en de idiografische geesteswetenschappen introduceerde Windelband pas in 1894 in zijn rede bij de aanvaarding van het rectoraat van de Kaiser-Wilhelms-Universität in Straatsburg, maar het achterliggende idee is ouder.

19 Voor een overzicht van wat Nederlandse historici over de theorie van hun vak schreven, zie: Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990).

20 U.Ph. Boissevain, 'Wettelijkheid en werkelijkheid', *Jaarboek RUG 1903-1904*, 1-15, aldaar 3. Merkwaardigerwijs citeert Boissevain niet de regel die rechtstreeks op het citaat volgt: 'Und rings umher liegt schöne grüne Weide', terwijl dat toch zijn positie nog scherper zou hebben weergegeven.

21 Boissevain, 'Wettelijkheid en werkelijkheid', 7.

22 Huizinga, *Het aesthetische bestanddeel*, 14.

23 G. Heymans, 'De geschiedenis als wetenschap', *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, afd. Letterkunde, vierde reeks, 8 (1907) 173-202.

24 De derde academische redevoering waar Heymans op doelde, was de Leidse oratie van Th. Bussemaker, *Over de waardeering der feiten in geschiedvorsching en geschiedschrijving* (Groningen 1905). Bussemaker was de voorganger van Huizinga als hoogleraar geschiedenis in Groningen. In zijn rede verzette ook hij zich tegen het modelleren van de geschiedwetenschap naar het voorbeeld van de natuurwetenschappen. Hij benadrukte het subjectieve element in de beoordeling van historische feiten en nam voor lief dat sommigen daarom moeite hadden de geschiedbeoefening een wetenschap te noemen. 'In 's hemelsnaam, dan is zij wat anders, een mixtum, misschien nog wat meer dan wetenschap!' Bussemaker, *Over de waardeering der feiten*, 35.

25 Niettemin is de lezing van Heymans nogal geprezen, ook door een historiograaf als Pim den Boer. 'De beste theoretische studie over de geschiedwetenschap van deze tijd is niet van een historicus en heeft een positivistische inspiratie.' Pim den Boer, 'Facultaire verkaveling, staatsonthouding en wetenschapsvernieuwing. Drie aspecten van de geschiedbeoefening in Nederland rond 1900 vergeleken met Frankrijk', in: E. Jonker en M. van Rossem, red., *Geschiedenis en cultuur. Achttien opstellen* (Den Haag 1990) 11-17, aldaar 17, noot 20.

Een gunstig onthaal had de lezing van Heymans ook bij de Friese natuurkundige en dichter (en later landbouwhistoricus) Obe Postma, die op 12 april 1913 voor de Wetenschappelijke Afdeling van het Natuurkundig Genootschap in Groningen sprak over 'Natuurwetenschap en historische wetenschap'. Zie: [Philippus Breuker], 'Postma als landbouwhistoricus', in: Obe Postma, *Veld, huis en bedrijf. Landbouwhistorische opstellen*, ed. Ph. Breuker (Hilversum 2010) 9-33, aldaar 9. Zie ook: G.J. Zondergeld, 'Postma, Obe (1868-1963)', *BWN* online; Jan Gulmans, 'Obe Postma: grensganger tussen natuur- en historische wetenschap', op de website van het Obe Postma Selskip (www.obepostma.nl). Postma, van 1894 tot 1933 leraar wiskunde en mechanica aan de Rijks HBS in Groningen, was een trouw aanhanger van Heymans' psychisch monisme.

26 Al in zijn oratie uit 1872, 'Het karakter der onafhankelijke theologie', had de modernistische hoogleraar theologie Van Bell uitgesproken dat zolang de wetenschap niet onomstotelijk kon bewijzen dat er geen God was en dat er geen absolute waarde aan het goede kan worden toegekend, er alle ruimte was voor godsdienst en idealisme. Zie: U.H. Meijboom, 'F.W.B. van Bell in memoriam', *GSA voor 1897*, 47-55, aldaar 50-51.

27 De wet van 1905 bood niet-universitaire instellingen, en dus ook kerkgenootschappen, de mogelijkheid bijzonder hoogleraren aan te stellen. Daarvan is in Groningen, althans door kerkgenootschappen, lange tijd geen gebruik gemaakt.

28 L.H.K. Bleeker, 'Prof. Wildeboer', *Theologische Studiën* 30 (1912) 81-96; J. Domela Nieuwenhuis, 'Levensbericht van Dr. G. Wildeboer', *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en Levensberichten harer afgestorven medeleden 1916-1917* (Leiden 1917), Levensberichten, 12-23; C. Houtman, 'Wildeboer, Gerit', *BLGNP* online.

29 Domela Nieuwenhuis, 'Levensbericht Wildeboer', 16.

30 Geciteerd in: Domela Nieuwenhuis, 'Levensbericht Wildeboer', 17, naar G. Wildeboer, *De letterkunde des Ouden Verbonds naar de tijdsorde van zijn bestaan* (Groningen 1903³) vi.

31 Geciteerd bij: Bleeker, 'Prof. Wildeboer', 92, naar: G. Wildeboer, *De tegenwoordige stand van het oudtestamentische vraagstuk* (Leiden 1907) 9.

- 32 A. Kuenen, *De godsdienst van Israël tot den ondergang van den Joodschen staat* (2 dln., Haarlem 1869-1870) 1, 13.
- 33 Bleeker, 'Prof. Wildeboer', 91.
- 34 A.J.Th. Jonker, *Persoonlijk geloofsleven en theologische studie* (Groningen 1905) 24. Over Jonker zie: M. van Rhijn, *Aart Jan Theodorus Jonker* (Amsterdam 1929); F.L. van 't Hooft, 'Jonker, A.J.Th.', *BLGNP* online; B.H. Weegink, *Dagmens en nachtmens tegelijk. Aart Jan Theodorus Jonker (1851-1928) in het licht van de praktische theologie* (Bleskensgraaf 1999).
- 35 M.J. Aalders, *Ethisch tussen 1870 en 1920. Openbaring, schrift en ervaring bij J.J.P. Valetton Jr., P.D. Chantepie de la Saussaye en Is. van Dijk* (Kampen 1990).
- 36 Van Rhijn, 'Levensbericht van Isaac van Dijk', 82. Voorgangers bij deze nieuwe Academiepreken waren predikanten van verschillende richtingen, die door een commissie van studenten daartoe werden uitgenodigd. Rector magnificus Nijhoff meldde dat het houden van een godsdienstoefening 'in een gebouw dat een andere bestemming heeft', niet onverdeeld gunstig werd beoordeeld, maar hij had wel sympathie voor het initiatief en zag het als 'teeken des tijds'. *Jaarboek RUG 1911-1912*, 33.
- 37 Boissevain, 'Wettelijkheid en werkelijkheid', 15.
- 38 In het commentaar dat de Statenbijbel van de geciteerde regels van Psalm 36 gaf, wordt onder andere verwezen naar Job 29:3, een tekst die doet denken aan de spreuk in het in 1615 gekozen wapen van de Groningse universiteit: 'Toen hij Zijn lamp deed schijnen over mijn hoofd, en ik bij Zijn licht de duisternis doorwandelde [...]'. Over Boissevain: D.C. Hesseling, 'Levensbericht van Ursul Philip Boissevain', *Jaarboek KAW 1930-1931* (Amsterdam 1931) 35-78. Boissevain groeide thuis op in de geestelijke atmosfeer van het Réveil (hij werd vernoemd naar Ursuline Philippine barones van Verschuer, de vrouw van de gereformeerde predikant en voorman van het Réveil Hermann Friedrich Kohlbrugge). 'Aan dit geloof uit zijn jeugd is Boissevain nooit ontrouw geworden.' Hesseling, 'Levensbericht', 36.
- 39 Dekker, *Heymans herlezen*, 38. In 1951 verleende de Groningse universiteit een eredoctoraat aan Bremmer. Zie: P.J. van Winter, 'Bremmer Gronings ere-doctor', in: *Herdenking Dr. H.P. Bremmer, uitgegeven na zijn overlijden op 10 januari 1956 door oud-cursisten, vrienden en leerlingen* (Rotterdam 1956) 11-14. Een kerngedachte van Bremmer was 'dat een kunstwerk de beschouwer in aanraking moest brengen met het onzichtbare, achter de werkelijkheid liggende, "absolute". Niet het onderwerp [...] is daarom wezenlijk, maar de wijze waarop de kunstenaar in lijn, vorm, kleur en compositie "objectief" vorm heeft weten te geven aan een hem motiverende emotie, en wel zodanig dat bij de zich daarvoor openstellende beschouwer een dergelijke emotie kan worden opgewekt. In die zin kan, alléén, een kunstwerk "schoon" zijn: schoonheid is geen eigenschap van natuurlijke dingen.' H.J. Vink, 'Bremmer, Henricus Petrus (1871-1956)', *BWN* online. Bremmer was in zijn opvattingen sterk beïnvloed door het aan het eind van de negentiende eeuw herlevende spinozisme, waarin hem vooral het mystieke element aansprak. Iemand die niets moest hebben van de 'kunstleraar' Bremmer, was Johan Huizinga. Deze was niet onder de indruk van wat Bremmer zoal verkondigde en vond het bovendien niet stijlvol om te veel over de gevoelens te praten die kunst oproep.
- 40 J.W. Moll, 'De idee der universiteit in haar toekomstige ontwikkeling', *Jaarboek RUG 1909-1910*, 1-51.
- 41 Moll, 'De idee der universiteit', 22.
- 42 Moll, 'De idee der universiteit', 24.
- 43 Moll, 'De idee der universiteit', 28-29.
- 44 Moll, 'De idee der universiteit', 34.
- 45 Moll, 'De idee der universiteit', 50.
- 46 Moll, 'De idee der universiteit', 34.
- 47 Moll, 'De idee der universiteit', 35.
- 48 Rector magnificus Van Wijhe gebruikte dit beeld in zijn overzicht van de lotgevallen van de universiteit in het jaar 1904-1905 en verwees daarbij naar een soortgelijke uitlating van minister Kuyper, waaraan in het debat over de herziening van de Wet op het hoger onderwijs op 25 februari 1904 was gerefereerd door het Kamerlid jhr.mr. J. Röell. *Jaarboek RUG 1904-1905*, 9-10.
- 49 Over leven en werk van Baehrens zie: Tjalling Halbertsma, 'Emil Baehrens, geb. am 24. September 1848, gestorben am 26. September 1888', *Biographisches Jahrbuch für Altertumskunde* (1890) 7-46; D.R. Shackleton Bailey, 'Emil Baehrens (1848-1888)', in: Heinz Hofmann, red., *Latin Studies in Groningen 1877-1977* (Groningen 1990) 25-37. Halbertsma was de zoon van de doopsgezinde predikant en frisist Justus Hiddes Halbertsma (1780-1869) en de broer van de Leidse hoogleraar anatomie Hidde Justus Halbertsma (1820-1865). De Groningse, later Utrechtse hoogleraar verloskunde Tjalling Halbertsma (1841-1898) was een neef (zoon van de broer van Halbertsma's vader)

- 50 Shackleton Bailey, 'Emil Baehrens', 36.
- 51 J.S. Speyer, 'Tjalling Halbertsma, geb. 20 Juli 1829, overleden 18 Juli 1894', *De Nederlandsche Spectator* (1894), 239-240; W.M. de Rieu, 'Levensbericht van Prof.Dr. T.J. Halbertsma, 20 Juli 1829-18 Juli 1894', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1896 (Leiden 1896) 111-140.
- 52 De Rieu, 'Levensbericht van Prof.Dr. T.J. Halbertsma', 139.
- 53 Halbertsma, 'Emil Baehrens'.
- 54 M. Schönfeld, 'Levensbericht van Barend Sijmons, geboren 18 November 1853, overleden 28 Maart 1935', *Jaarboek KAW 1934-1935* (Amsterdam 1935) 229-235; De Wilde, 'Werk maakt het bestaan draaglijk', 11-13.
- 55 J.J. Salverda de Grave, 'Levensbericht van A.G. van Hamel, 1842-1907', *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde over het jaar 1907-1908. Bijlage Levensberichten* (Leiden 1908) 1-66. Van Hamel was de tweelingbroer van de Amsterdamse hoogleraar strafrecht Gerardus Antonius van Hamel (1842-1917) en oom van diens zoon, de Utrechtse keltoloog Anton Gerard van Hamel (1886-1945).
- 56 Salverda de Grave, 'Levensbericht van A.G. van Hamel', 42.
- 57 Van Hamel wist te leven met de soms tegengestelde eisen die de wetenschap en de kunst stelden, maar iemand die daar steeds meer moeite mee had, was de hoogleraar Grieks Polak. Dat hij als geleerde betrekkelijk onvruchtbaar was, lag volgens zijn necroloog Boissevain aan het onvermogen om de resultaten van kritisch-filologisch onderzoek te gieten in een schone vorm; ook het feit dat hij die resultaten in het Latijn moest opschrijven zat hem in de weg, omdat hij in die taal niet de persoonlijke stijl kon ontwikkelen die een kunstwerk tot een kunstwerk maakt. U.Ph. Boissevain, 'In memoriam Herman Josef Polak', *GSA* voor 1909, 65-73.
- 58 Hermans, 'Prof.dr. W. Hecker'.
- 59 Hermans, 'Prof.dr. W. Hecker', 13.
- 60 S. Muller Fzn., 'Levensbericht van P.L. Muller', *Jaarboek KAW 1905* (Amsterdam 1905) 3-31. De auteur van dit levensbericht, Samuel Muller, was rijks- en gemeentearchivaris in Utrecht en een neef van de Groningse hoogleraar. Toen Piet Muller in 1883 naar Leiden ging, kreeg Samuel de gelegenheid zijn neef in Groningen op te volgen, maar hij achtte zich niet geschikt voor het ambt van hoogleraar en weigerde.
- 61 I.H. Gosses, 'Levensbericht van Petrus Johannes Blok (1855-1929)', *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1929-1930* (Leiden 1930), Bijlage Levensberichten, 107-132; H. Brugmans, 'Levensbericht P.J. Blok', *Jaarboek KAW 1930-1931* (Amsterdam 1931) 1-30; Jo Tollebeek, 'De tien jaren van Blok', in: Santing, red., *De Geschiedenis van de Middeleeuwen*, 57-84.
- 62 P.J. Blok, *Het doel van de beoefening der geschiedenis* (Groningen 1884) 19.
- 63 R. Kranenburg, 'Hugo Krabbe', *Verhandelingen en Levensberichten van de Nederlandsche Maatschappij van Letterkunde 1936-1937* (Leiden 1937), Levensberichten, 155-160; H. van den Brink, 'Hugo Krabbe (1857-1936)', in: T.J. Veen en P.C. Kop, red., *Zestig juristen. Bijdragen tot een beeld van de geschiedenis der Nederlandse rechtswetenschap* (Zwolle 1987) 287-291.
- 64 Buiten beschouwing blijven hier de proefschriften, die misschien wel een maat zijn voor de wetenschappelijke ambiance op een afdeling, maar niet van de onderzoeksprestaties van de hoogleraar in kwestie – dat tegenwoordig hoogleraren de artikelen die zij met hun promovendi publiceren wel als eigen publicaties laten meetellen, is een misstand die niet teruggeprojecteerd hoeft te worden in het verleden.
- 65 B.J. Kouwer, 'In memoriam Gerard Cornelis Nijhoff (geb. 19 April 1857, overl. 14 Mei 1932)', *NTvG* 76 (1932) II, 2590-2593.
- 66 Kouwer, 'In memoriam Nijhoff', 2590.
- 67 J.H.P. Jonxis, H.N. Hadders en K.G. Bijlstra, 'De faculteit der geneeskunde', in: *Universitas Groningana*, 92-133, aldaar 109; Kouwer, 'In memoriam Nijhoff', 2592, vermeldt dit Boek voor jonge moeders als verschenen in Amsterdam in 1888, met een vierde druk in 1913, maar deze uitgaven zijn in geen enkele Nederlandse bibliotheek aanwezig. Het gaat overigens niet om een oorspronkelijk werk, maar om een bewerking van de Nederlandse vertaling van Jane H. Walker, *Het boek voor jonge moeders* (Den Haag 1894) (oorspr. titel *A Handbook for Mothers*).
- 68 Kapteyn, *Openbare les*, 10.
- 69 Houwaart, *De hygiënist*.
- 70 Fokkers vader, Adriaan Abraham Fokker (1810-1878), was een bekend hygiënist in Zeeland geweest. Hij was huisarts te Middelburg, voorzitter van de plaatselijke afdeling van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, lector aan de Klinische school in Middelburg en secretaris van de Provinciale Commissie van Geneeskundig Toezicht van Zeeland. Hij was ook enige jaren lid van het hoofdbestuur

van de Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst en inspecteur van de volksgezondheid in de provincie Zeeland. Houwaart, *De hygiënisten*, 331.

71 A.P. Fokker, *De experimenteële opvatting, een levensquaestie voor de hygiëne* (Haarlem 1877) 18.

72 Fokker, *De experimenteële opvatting*, 19.

73 Fokker, *De experimenteële opvatting*, 19.

74 Fokker, *De experimenteële opvatting*, 19.

75 Koch, die al in 1877 de levenscyclus van de miltvuurbacterie uitvoerig had beschreven, was ook sinds 1885 hoogleraar hygiëne in Berlijn!

76 A.P. Fokker, *Untersuchungen über Heterogenese* (4 dln., Groningen 1887-1901). Waarom Fokker het boek uitbracht bij een plaatselijke uitgever en geen uitgever met meer prestige in Duitsland zocht, is niet duidelijk.

77 De theorie van de heterogenese verschilt dus wezenlijk van de door Dirk Huizinga rond 1875 gepropageerde theorie van de abiogenesis of spontane generatie: bij abiogenesis gaat het om het ontstaan van levende wezens uit dode stof, bij heterogenese om het ontstaan van levensvormen uit andere levensvormen.

78 Zie bijvoorbeeld de dissertatie van E.J. Diddens, *Bijdrage tot de kennis der haematocyten* (Groningen 1889). Deze sloot aan bij het tweede 'Heft' van de *Untersuchungen über Heterogenese*, waarin Fokker het ontstaan van de zogenaamde haematocyten had besproken, uitspruitsels van rode bloedlichaampjes die na het loskomen van de bloedlichaampjes zelfstandig verder kunnen leven. Het is opvallend dat Diddens weliswaar nauwkeurig in kaart brengt onder welke condities die haematocyten ontstaan en kunnen voortleven, maar zich niet uitsprekt over de waarde van de theorie waarvoor zijn onderzoek een bevestiging zocht.

79 Schoute, Fokker, gaat uitgebreid in op deze strijd. Over de opvattingen van Fokker over bacteriën en de besmettelijkheid van bepaalde ziekten zie: A. de Knecht-van Eekelen, 'A.P. Fokker (1840-1906) en de serumtherapie bij difterie', *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 7 (1984) 161-171; M. van Daal en A. de Knecht-van Eekelen, 'Over aetiologie en therapie van tuberculose: het debat in Nederland (1900-1910)', *Gewina* 15 (1992) 211-233.

80 Een goed voorbeeld van hoe de euforie over de ontdekking van allerlei ziekteverwekkende bacteriën de onderzoekers op het verkeerde been zette, was de speurtocht naar de oorzaak van de in Indië veel voorkomende ziekte beri beri, die tot verlammingen en de dood leidde. Aanvankelijk waren de onderzoekers in de jaren tachtig en negentig ervan overtuigd dat een bacterie de boosdoener was. Pas later moesten zij schoorvoetend toegeven dat er geen bacterie in het spel was, maar dat beri beri een gebreksziekte was, die kon worden genezen door toedienen van vitamines.

81 Ook inzake de strijd vóór het behoud van de medische regulatie van de prostitutie, die vanaf ongeveer 1880 onder vuur kwam te liggen van de christelijke moralisten onder leiding van de orthodoxe predikant Hendrik Pierson, die de Nederlandse Vereniging tegen de Prostitutie had opgericht, trok Fokker aan het kortste eind. Volgens Pierson hielpen sanitaire maatregelen helemaal niet tegen de verspreiding van geslachtsziekten, maar hield de medische controle van de prostituees wel acceptatie van een groot zedelijk kwaad in. Hoezeer Fokker ook betoogde dat regulatie de verspreiding van geslachtsziekten wel degelijk indamde, het hielp niet; steeds meer steden schaften de verplichte medische controle van prostituees af, ook Groningen. De taal van het moralisme was sterker dan die van de wetenschap. Schoute, Fokker, 76-94; Annet Mooij, *Geslachtsziekten en besmettingsgevaar. Een historisch-sociologische studie 1850-1990* (Amsterdam 1993).

82 Over Haga zie: *Jaarboek RUG 1921-1922*, 36; A. de Knecht-van Eekelen, eindrede., *Door het menselijke vleesch heen. 100 jaar radiodiagnostiek in Nederland, 1895-1995* (Rotterdam 1995) 307-308; Klaas van Berkel, 'De onbekende Herman Haga, medeoprichter van de NNV [Nederlandse Natuurkundige Vereniging]', *Nederlands Tijdschrift voor Natuurkunde* 77 (2011) 296-298. Haga kende Lorentz nog van de schoolbanken in Arnhem.

83 Hoewel Röntgen altijd sprak over 'X-stralen' (X als aanduiding van het onbekende) en zijn naam niet aan het nieuwe verschijnsel wenste te verbinden, werden vanaf het begin de termen 'X-stralen' en 'Röntgenstralen' door elkaar gebruikt.

84 Over de eerste Nederlandse reacties op die ontdekking (vooral onder medici) zie: W.A.H. van Wylick, *Röntgen en Nederland. Röntgens betrekkingen tot Nederland en de opkomst der Röntgenologie hier te lande* (Utrecht 1966); De Knecht-van Eekelen, eindrede., *Door het menselijke vleesch heen*, 49-68; K.J. Simon, *De wetenschappelijke ontwikkelingen in de radiologie en radiotherapie binnen de geneeskunde in Nederland 1896-1922* (Rotterdam 2015) 34-41.

85 *Verslagen van de zittingen van de Wis- en Natuurkundige Afdeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 25 Mei 1895 tot 18 April 1896* (Amsterdam 1896) 218.

86 H.A. Lorentz, 'De door Prof. Röntgen ontdekte stralen', *De Gids* 60 (1896) I, 510-528.

- 87 Nieuwsblad van het Noorden, 13 maart 1896; *Verslagen van de zittingen van de Wis- en Natuurkundige Afdeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen* 4 (1896) 294. Over de tijdschriften van de Akademie zie: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, I, 480-483.
- 88 *Verslagen van de gewone vergaderingen van de Wis- en Natuurkundige Afdeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen* 5 (1897) 131.
- 89 Over Wind zie: H.A.M. Snelders, 'Wind, Cornelis Harm', *BWN online*; De Knecht-van Eekelen, red., 'Door het menselijke vleesch heen', 313-315.
- 90 *Verslagen van de gewone vergaderingen der wis- en natuurkundige afdeling [van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen] van 27 Mei 1911 tot 25 November 1911 (Amsterdam 1911)* 172-174.
- 91 Daarnaast gaf hij nog een college 'historie en critiek van de beginselen der physica en mechanica', waarvoor het Groninger Universiteitsfonds hem een toelage van 500 gulden verstrekke. *GSA voor 1900*, 48.
- 92 De getalenteerde student was P.G. Tiddens, die twee keer in de *Verslagen van de Akademie* publiceerde: eerst 'Opmerkingen over de proeven van Fomm omtrent de golflengte der X-stralen', *Verslagen* 5 (1897) 408-411, en vervolgens: 'Eene methode ter bepaling van de golflengte der X-stralen', *Verslagen* 5 (1897) 444-447. Op grond van een proef van Tiddens (met een fotografische plaat op 12 meter afstand van de eerste spleet waardoor röntgenstralen werden gezonden, en een expositietijd van 80 uur!) meende Haga in een brief aan Röntgen van 11 september 1897 te kunnen zeggen dat de golflengte van röntgenstralen kleiner was dan 0,005 micron – een heel redelijke schatting. Van Wylick, *Röntgen en Nederland*, 136.
- 93 *Annalen der Physik und Chemie* 68 (1899) 884-895. Het artikel was eerder in het Nederlands verschenen in de *Verslagen* 7 (1899) 500-507.
- 94 Van Wylick, *Röntgen en Nederland*, 138.
- 95 Geciteerd in: De Knecht-van Eekelen, eindred., *Door het menselijke vleesch heen*, 315.
- 96 *Verslagen* 11 (1902) 350-356; *Annalen der Physik und Chemie* 10 (1903) 305-312.
- 97 Dit is althans de mening van Kees Simon (persoonlijke mededeling). De röntgenbuizen waren bij de proeven wel gedeeltelijk met lood afgedekt, maar Haga en vooral Wind moeten desondanks langdurig aan straling hebben blootgestaan.
- 98 Geciteerd in: De Knecht-van Eekelen, eindred., *Door het menselijke vleesch heen*, 314 [gecorrigeerd].
- 99 Wind moet in het Natuurkundig Laboratorium dus over ter plaatse opgewekte elektriciteit beschikt hebben, want van een aansluiting op een elektriciteitsnetwerk was toen nog geen sprake. Ook Koch moet in het ziekenhuis een eigen generator hebben gehad. Pas in november 1900 stemde de gemeenteraad van Groningen in met een voorstel van Koch (toen gemeenteraadslid) om een speciale elektriciteitskabel aan te leggen van de blokcentrale ten noorden van de Vismarkt (die alleen de huizen en winkels in dat blok van van stroom voorzag) naar het nosocomium aan de Munnekeholm. Zie: P. Kooij, 'De eerste verbruikers van electriciteit in de gemeente Groningen (1895-1912)', *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 35 (1972) 274-302. Bij de afdeling chirurgie van het nosocomium had in deze tijd de eerste bediende S. Wind een zekere handigheid ontwikkeld in het omgaan met röntgenapparatuur (*Jaarboek RUG 1915-1916*, 33 (25-jarig ambtsjubileum); *Nieuwsblad van het Noorden*, 2 oktober 1915). Niet bekend is of hij familie was van C.H. Wind.
- 100 Geciteerd in: De Knecht-van Eekelen, eindred., *Door het menselijke vleesch heen*, 315. Voor krantenverslagen zie: *Nieuwe Groninger Courant*, 15 oktober 1897; *Provinciale Groninger Courant*, 16 oktober 1897; *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 oktober 1897.
- 101 Jan Haga, een jongere broer van de hoogleraar Herman Haga en officier van gezondheid tweede klasse in Indië, was in november 1897 op verlof in Nederland en hoorde toen van zijn broer dat kort tevoren in Groningen bij een meisje drie kleine revolverkogels en een afgebroken naald in de hand waren ontdekt door middel van een röntgenfoto. De Knecht-van Eekelen, eindred., *Door het menselijke vleesch heen*, 166.
- 102 In maart 1913 deed de toenmalige lector mathematische fysica in Groningen, L.S. Ornstein (in 1909 de 'opvolger' van de buitengewoon hoogleraar mathematische fysica J.D. van der Waals jr.), voor het Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres in Delft verslag van proeven in het laboratorium van Haga ter bevestiging van de door Von Laue c.s. verkregen resultaten, waarbij door een kunstgreep de expositietijd belangrijk was verkort. Doel lijkt echter meer te zijn geweest de bevestiging van de door Von Laue gehanteerde theorie van de structuur van kristallen dan de bepaling van de golflengte van röntgenstralen. L.S. Ornstein, 'De interferentie van Röntgenstralen', in: *Handelingen van het xrvde Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, gehouden te Delft op 27, 28 en 29 Maart 1913 (Haarlem 1913)* 198-199. Ook Haga en Wind publiceerden na 1902 nog incidenteel over röntgenstralen. Zie: H. Haga, 'Röntgen-stralen', *NTvG* 65 (1921) IA, 1104-1111 (een historisch overzicht); C.H. Wind, 'Buiging van een stootgolf door een spleet, volgens de theorie van Kirchhoff', *Verslagen*

- van de gewone vergaderingen der wis- en natuurkundige afdeling [van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen] van 28 Mei 1910 tot 26 November 1910 (Amsterdam 1910) I, 427-437.
- 103 A.A. Hijmans van den Bergh, 'Levensbericht van Karel Frederik Wenckebach (1864-1940)', *Jaarboek KNAW* 1940, 258-265; G.A. Lindeboom, Karel Frederik Wenckebach (1864-1940). Een korte schets van zijn leven en werken (Haarlem 1965).
- 104 K.F. Wenckebach, *Experiment en kliniek* (Groningen 1901) 20.
- 105 Wenckebach, *Experiment en kliniek*, 20.
- 106 De Knecht-van Eekelen, eindred., *Door het menselijke vleesch heen*, 310-311; Simon, *Wetenschappelijke ontwikkelingen*, 103-109, 122-124.
- 107 Zo stelt ook Simon: 'Het bleef bij casuïstische mededelingen. Er was nauwelijks sprake van analytisch of experimenteel onderzoek.' Simon, *Wetenschappelijke ontwikkelingen*, 41.
- 108 Simon, *Wetenschappelijke ontwikkelingen*, 103-109.
- 109 *NTvG* 32 (1896) II, 256.
- 110 Geciteerd in: Simon, *Wetenschappelijke ontwikkelingen*, 103.
- 111 Zie het congresverslag van W.G. Huet in: *NTvG* 52 (1908) II A, 830-834, 889-893, 397-981, aldaar 891; verder: Simon, *Wetenschappelijke ontwikkelingen*, 122-124. Een andere Groningse bijdrage aan dit congres kwam van de kinderarts Gabbe Scheltema, die via een sonde bij een kind op elke gewenste plaats in de maag of de darmen lichaamssappen kon opzuigen of geneesmiddelen kon toedienen. Waar de sonde zich bevond, stelde hij vast aan de hand van foto's die hij nam met het röntgentoestel van Wenckebach. Van Wylick, *Röntgen*, 185; Simon, *Wetenschappelijke ontwikkelingen*, 143-145 (met foto's). Op deze manier wist hij een kind van een lintworm af te helpen nadat een gewone kuur tot drie keer toe niets had uitgericht.
- 112 K.F. Wenckebach, 'Röntgendiagnostiek bij longziekten', *NTvG* 52 (1908) II A, 55-57.
- 113 K.F. Wenckebach, 'Een nieuw Röntgenstatief', *NTvG* 54 (1910) IB, 1392-1398 (met foto's).
- 114 Het Groningse Zander Instituut, het oudste in Nederland, sinds 1894 (soms wordt opgegeven 1897) aan de Zuiderbinnensingel gevestigd, was in 1898 uitgebreid met een Inrichting voor Radiografie (gevestigd vlak bij de blokcentrale in het Soephuisstraatje). Aan dat instituut waren verbonden de chirurg S.B. Ranneft en de internist (en later hoogleraar psychiatrie) Wiersma, terwijl Wind het röntgenapparaat in de dependance bediende. Na de dood van Ranneft in 1909 werd het instituut geliquideerd. In 1924 werd met materiaal uit een opgeheven instituut uit Leeuwarden een nieuwe inrichting opgebouwd in het Academisch Ziekenhuis. Thomas J.A. Terlouw, 'De opkomst en neergang van de Zander-Instituten rond 1900 in Nederland', *Gewina* 27 (2004) 135-158.
- 115 Simon, *Wetenschappelijke ontwikkelingen*, 107.
- 116 In het prachtexemplaar, dat in de Groningse Universiteitsbibliotheek wordt bewaard, staat de inscriptie: 'Almae matri Groninganae solemnia secularia tertia celebranti pio gratoque animo D.D.D. auctor'.
- 117 E. Cohen, 'Hartog Jakob Hamburger', *Chemisch Weekblad* 5 (1908) 399-425 (met portret); H. Zwaardemaker Czn., 'In memoriam Hartog Jakob Hamburger 9 Maart 1859-4 Januari 1924', *NTvG* 68 (1924) IA, 106-109; H. Beukers, 'Het fenomeen Hamburger. Hartog Jager [sic] Hamburger', in: G.A. van Gemert, J. Schuller tot Peursum-Meijer en A.J. Vanderjagt, red., 'Om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken'. *Groningse geleerden 1614-1989* (Groningen 1989) 153-165; H. Beukers, 'Hamburger, Hartog Jacob (1859-1924)', *BWN* online.
- 118 De stoot tot het onderzoek van Hamburger was een mededeling die de Amsterdamse botanicus Hugo de Vries in in oktober 1883 in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen deed over osmose bij plantencellen. Via Donders hoorde Hamburger hierover en onmiddellijk probeerde hij bij bloedlichaampjes vergelijkbare resultaten te verkrijgen, wat lukte en wat nog in december 1883 in een volgende vergadering van de Akademie door Donders werd meegedeeld. Over Hamburgers afkeer van het vitalisme zie: Zwaardemaker, 'In memoriam Hamburger', 107; Cohen, 'Hamburger', 412. In zijn oratie uit 1901, *Physische chemie in hare betekenissen voor de medische wetenschappen*, zou Hamburger zich ook krachtig tegen het vitalisme keren.
- 119 Beukers, 'Het fenomeen Hamburger', 156.
- 120 F.A.F.C. Went, 'H.J. Hamburger †', *Verslagen van de vergaderingen van de wis- en natuurkundige afdeling [van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen] van 26 Januari 1924 tot en met 31 Mei 1924* (Amsterdam 1924) 6-9, aldaar 8.
- 121 Cohen, 'Hamburger', 409.
- 122 Hamburger, 'Het Physiologisch Laboratorium', 538.
- 123 Kooystra, *Scheikunde aan de Groningse universiteit*, 52.
- 124 Jaeger aan college van curatoren, 31-3-1910. Particulier dossier Jaeger.
- 125 Jaeger aan college van curatoren, 31-3-1910. Particulier dossier Jaeger. De bouwtekeningen en de ge-

specificeerde begroting werden gemaakt door de Berlijnse firma Siemens-Schuckert Werke, die een filiaal in Den Haag had en kennelijk met de uitvoering belast was.

126 In de Tamman- of Tammann-ovens, genoemd naar de Duits-Baltische scheikundige Gustav Tammann (1861-1938), als hoogleraar in Dorpat (Estland) en Göttingen een van de grondleggers van de moderne metallurgie, werd door speciale weerstandselementen elektrische energie omgezet in warmte-energie. Zij waren ontworpen om temperaturen tot 3000 °C mogelijk te maken.

127 Het belang van prijsvragen voor de ontwikkeling van de wetenschap neemt in deze tijd duidelijk af.

128 *Isidore Snapper's Notes for Memoirs 1889-1973. The Autobiographical Recollections of 'the Champion of Bedside Medicine'*, intr. Maurits Frenkel, ed. Mart J. van Lieburg (Rotterdam 2004) 75-95; Annette Mooij, 'Snapper, Isidore', BWN online.

129 *Isidore Snapper's Notes*, 81.

130 Over de rol van de 'onzichtbare' technici zie: Steven Shapin, 'The Invisible Technician', *American Scientist* 77 (1989) 554-563; Klaus Hentschel, *Gausens unsichtbare Hand. Die Universitäts-Mechanicus und Maschinen-Inspektor Moritz Meyerstein. Ein Instrumentbauer im 19. Jahrhundert* (Göttingen 2005), in het bijzonder 18-21.

131 Hamburger dankte in 1911 bij de opening van zijn nieuwe laboratorium nadrukkelijk zijn amanuensis Boot voor het ontwerpen van het nieuwe meubilair en het aanleggen van de bedrading – ook zulke zaken behoorden tot het werk van een amanuensis. Voor de huldiging van Vonk bij zijn vijftienvigjarig jubileum in 1912, zie: *Jaarboek RUG 1911-1912*, 30.

132 Geciteerd in: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, I, 497.

133 H. Zwaardemaker Cz., *De jongste gestalte der physiologie* (Haarlem 1910) 5.

134 Moll, 'De idee der universiteit', 13.

135 Moll, 'De idee der universiteit', 16.

136 Een samenvatting van Molls 'Programma van eischen voor de inrichting van Hooger Landbouwonderwijs in Nederland' kwam terecht in het (gedrukte) jaarverslag van de Vereeniging en in 1913 verscheen het alsnog als bijlage in de wederom door Moll samengestelde brochure *Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs. Haar werk en doel* (Groningen 1913) 27-36. Addens, *De Vereeniging*, 111-116. De Ineenschakelingscommissie had weliswaar in haar eindrapport geadviseerd tegen het verbinden van hoger landbouwonderwijs aan een universiteit en gepleit voor de inrichting van een afzonderlijke hogeschool (met als kern de Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool in Wageningen, het troetelkind van het ministerie van Landbouw, Handel en Nijverheid), maar zolang er geen wettelijke regeling was, hoopte de Vereeniging dat er ook in Groningen nog mogelijkheden zouden zijn voor dit type onderwijs.

137 Addens, *De Vereeniging*, 116-121.

138 Addens, *De Vereeniging*, 234-239.

NOTEN BIJ 6 SCHIJN EN WEZEN VAN HET STUDENTENLEVEN

1 Boessie, 'Studeeren en student zijn', *GSA* voor 1877, 75-92, aldaar 92.

2 De *Groningsche Studenten Almanak* bevatte in latere jaren een vrij volledig overzicht van beschikbare beurzen.

3 Smit, *Groninger Universiteitsfonds*, 22.

4 Weergegeven in: H.A. Bakker, *Pieter Jelles Troelstra aan de Groningse universiteit, 1882-1888. 'De meest studentikooze van alle studenten'* (Groningen 1988) 43. De begroting geeft overigens geen goed beeld van de werkelijke uitgaven van Troelstra jr. Van 1882 tot 1885 was hij agent voor Groningen van de door zijn vader opgerichte Brandwaarborg-Maatschappij Neerlandia en het loon dat hij daarvoor ontving, trok zijn vader weer af van de jaarlijkse toelage. Vanaf 1885 had Troelstra jr. een agentschap van de levensverzekeringsmaatschappij Germania en het daarbij behorende loon mocht hij wel houden. Verder was er nog een oom die soms wat toestopte. Maar daar had de bon-vivant Troelstra nog helemaal niet genoeg aan. Tijdens zijn studie heeft de latere socialist grote schulden gemaakt, die hij pas ver na zijn studie heeft kunnen afbetalen.

5 Bedoeld is de eettafel buitenshuis, de mensa (op de kroeg, in een eethuis of in een café).

6 Boodschappenboekje.

7 De oppasser was doorgaans een oud-militair, die voor verschillende studenten allerlei diensten verrichtte, van het wekken voor het college tot het verstellen van kleding.

8 Rûzen = op de gis.

- 9 GrA, Archief Vindicat (toegangsnr. 467), inv.nr. 2345A.
- 10 P.A.J. Caljé, *Student, universiteit en samenleving. De Groningse universiteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 2009) 513.
- 11 Het volgende is in hoofdzaak gebaseerd op de *Groningsche Studenten Almanak* en het landelijke studentenweekblad *Minerva*.
- 12 Van Delft, *Kamerlingh Onnes, 97-98*. Zie ook de verslagen in studenten Almanakken voor 1877 en 1878.
- 13 I.B. Cohen e.a., *Uit Vindicat's verleden. Gedenkboek ter herinnering aan het honderdjarig bestaan van het Groningsch Studentencorps Vindicat atque Polit* (Groningen 1920, tweede editie 1934) 333. Lag het aantal nieuwe leden in 1875 nog op 8, rond 1880 was dat gestegen tot 50. Nadien zakte het terug tot gemiddeld 30.
- 14 Daarnaast waren er burgerverenigingen waar studenten lid van konden worden, zoals de *Sociëteit De Harmonie*.
- 15 *100 jaar nieuwbouw. Aegir's botenhuizen 1888-1988* (Groningen 1988) 7. Een summier geschiedenis van Aegir op www.gsaegir.nl/nl/vereniging/historie. In het archief van Aegir in het Vindicat-archief (GrA, toegangsnr. 467) is weinig te vinden over de periode voor de Eerste Wereldoorlog.
- 16 Njord is de oudste Nederlandse studentenroeivereniging en dateert uit 1874. Laga is opgericht in 1876. In 1878 organiseerde Njord, naar Engels voorbeeld (waar in 1829 al de eerste Boat Race tussen Oxford en Cambridge gehouden was), met Laga de eerste interacademiale roeiwedstrijd, de *Varsity*, toen op het Galgewater in Leiden, met als hoofdnummer de *Oude Vier*.
- 17 *GSA voor 1896*, 205.
- 18 Voor de geschiedenis van Bragi zie: H.-J. Heeres e.a., red., *Bragi. Een eeuw studentenmuziek in Groningen* (z.pl. z.j. [1982]). Bragi is de naam van de Noorse god van de poëzie en de muziek.
- 19 *GSA voor 1884*, 179. In 1870, na het begin van de Frans-Duitse Oorlog, had zich ook in Groningen onder studenten een vrijwilligerskorps gevormd, dat toen getraind werd door kapitein H. Vermeulen. *GSA voor 1912*, 176. Dat was het begin van de weerbaarheidsbeweging.
- 20 *GSA voor 1905*, 230-231. Forward werd overigens pas officieel door Vindicat erkend in 1913. Het probleem bij het voetballen door studenten was dat de meeste spelers ook bij burgerverenigingen speelden en daarvoor niet altijd beschikbaar waren voor trainingen en wedstrijden.
- 21 *GSA voor 1892*, 226 (bij *De Douwtrappers*). De term 'sport' (in de moderne betekenis) valt voor het eerst in 1888 (*GSA voor 1889*, 214). Voor discussies over de waarde van sport zie: Henk te Velde, *Gemeenschapzin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (z.pl. 1992) 111-117. In de jaren rond 1880 somde de *GSA* ook tal van tijdelijke corpsverenigingen op met soms duistere fantasienamen, alleen begrijpelijk voor de ingewijden. Dit zullen eerder disputen of vriendenclubs zijn, die tijdens de ontgroening van een bepaald jaar waren ontstaan en daarna geen nieuwe leden meer opnamen. In de jaren negentig ontstond een nieuw clubstelsel (weer jaarclubs die kort na de ontgroening gevormd werden), dat volgens velen een bedreiging vormde voor de eenheid van het corps. Clubs als *Isis* (1881), *Descartes* (1883) en het *Politiek Dispuut* (1883) (met als actieve leden onder anderen de rechtenstudent B. ten Brugge Cate, later secretaris van curatoren, en student wis- en natuurkunde Dirk Bos, later leider van de *Vrijzinnig-Democratische Bond*) zullen studenten met respectievelijk specifiek natuurwetenschappelijke, filosofische en politieke interesses hebben verenigd; zij hebben verder geen sporen nagelaten.
- 22 Over maskerales en hun betekenis zie: Pieter Caljé, 'Studentenmaskerales in de negentiende eeuw als uniek ritueel', *Groniek* 180 (2008) 279-296; over de Groningse maskerales zie: Brigitte Hekker, *Maskerales. De ontwikkeling van de Groningse studentenmaskerade van 1814 tot 1914* (Groningen 1981); speciaal over de maskerade van 1879 zie: I.B. Cohen, 'Corpsfeesten', in: Cohen e.a., *Uit Vindicat's verleden*, 270-310, aldaar 290-294.
- 23 Bij latere maskerales kreeg de maskeracommissie advies van de hoogleraar geschiedenis P.J. Blok en de historieschilder, fotograaf en directeur van *Academie Minerva* J.H. Egenberger.
- 24 Huizinga, 'Mijn weg tot de historie', in: Huizinga, *Verzamelde werken*, I, 11-41, aldaar 12. Zie ook de nieuwe, gecorrigeerde editie: Johan Huizinga, *Mijn weg tot de historie. Gebeden*, bezorgd door Anton van der Lem (Nijmegen 2016).
- 25 *GSA voor 1880*, 151.
- 26 Huizinga, 'Mijn weg tot de historie', 12.
- 27 De geschiedenis van de bouw van het nieuwe *Mutua Fides* is goed te volgen in de studenten Almanakken voor 1880 en de jaren daarna. Zie ook: J.A. Feith, 'Historische aantekeningen naar aanleiding van het oude en nieuwe *Mutua Fides*', *GSA voor 1884*, Mengelwerk, 9-16.
- 28 *Kruif (1846-1921)* zou in 1894 ook het ontwerp leveren voor het *Ooglijders Gasthuis* in Utrecht.

29 GSA voor 1883, 161.

30 GSA voor 1884, 176. Over Von Kolkow zie: Victor M. Schmidt e.a., *Groningen objectief bekeken. Fotografische stadsgezichten door Friedrich Julius von Kolkow (1839-1914)*. Catalogus van de tentoonstelling in het Harmoniegebouw, Rijksuniversiteit Groningen, 21 januari-18 februari 2000 (Groningen 2000).

31 A.J. van Leusen in: *Der Clercke Cronike*, 27 september 1924. Van Leusen schreef dit naar aanleiding van de pensionering van Kampinga als conciërge van het Academiegebouw, wat hij 1898 was geworden.

32 Rob Hagendijk, *Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentenkultuur* (Amsterdam 1980) hoofdstuk 3; Caljé, *Student, universiteit, samenleving*, 513-562.

33 Cohen, 'Corpsfeesten', 282. Dat er om geld werd gespeeld, stuitte later steeds meer mensen tegen de borst, omdat daarmee wel al te duidelijk werd gemaakt wie over (veel) geld beschikte en wie niet. De kanspelen werden verboden en in plaats daarvan kregen de bewuste dagen meer het karakter van een indoorkermis, de Kermesse d'Hiver.

34 De diesviering dateert van 1860, maar het gebruik om een diesoptocht te houden was van later datum. Dit laatste gebruik was uit Leiden overgewaaid en werd in Groningen niet altijd gewaardeerd. Men vond dat het lage niveau het corps blameerde (GSA voor 1886, 192). De laatste diesoptocht dateert van 1892, maar in 1911 werd het gebruik weer in ere hersteld. Over de feestkalender van Vindicat: Cohen, 'Corpsfeesten'.

35 Toen de academische senaat in december 1876 in een open brief aan de gemeenteraad voorstelde de meikermis naar de grote vakantie te verplaatsen, omdat de kermis een nadelige invloed had 'op de geregelde werkzaamheden der studenten' (voor veel studenten begon met de kermis feitelijk de grote vakantie), leidde dat tot grote verontwaardiging bij Vindicat. Het corps liet de academische senaat weten 'met leedwezen' kennis genomen te hebben van dat 'onverdiende' adres aan de gemeenteraad. Als de senaat van Vindicat zich daar niet tegen gekeerd had, had de corpsvergadering zeker een motie van afkeuring aangenomen en hadden de studenten de officiële betrekkingen met de hoogleraren verbroken. Van Delft, *Kamerlingh Onnes*, 99-100; GSA voor 1878, 110-111.

36 H.H. Mallinckrodt, 'De groentijd', in: Cohen e.a., *Uit Vindicat's verleden*, 111-168. Volgens Mallinckrodt, een onvervalste conservatief, kwam het ritueel van de ontgroening voort uit en werd het gelegitimeerd door het bij elke gemeenschap levende 'gevoel van onaangenaam getroffen zijn, opgewekt door de verstoring der oude intimiteit dier gemeenschap door het intreden van nieuwe leden' (aldaar 111).

37 GSA voor 1879, 112.

38 De dood van een groen tijdens de ontgroening van 1885 had waarschijnlijk niets met de ontgroening te maken. GSA voor 1886, 201. In 1888 gebeurde weer zoiets. GSA voor 1889, 185. Het is overigens misleidend om van uitwassen te spreken: donderaars die uit zijn op het 'breken' van de groen, gaan altijd tot het uiterste en het is dan ook te verwachten dat er soms verkeerd gegokt wordt en dat men een fatale grens overschrijdt. De ontgroening kent geen excessen, de ontgroening is een exces.

39 GSA voor 1889, 188. Ook in april 1883 was er sprake geweest van een tijdelijke breuk met de Harmonie-directie. GSA voor 1884, 153-154.

40 Het corps wilde dit aanvankelijk niet doen voor de kerkelijk hoogleraren, die het niet erkende als hoogleraren aan de universiteit. In 1880 ging het corps alsnog over tot erkenning van deze hoogleraren, in navolging van de gewoon hoogleraren. Even strikt was Vindicat in het begin ten aanzien van de studenten die op basis van een hbs-diploma geneeskunde studeerden en de route van de staatsexamens volgden. Formeel waren dat volgens het corps geen studenten aan de universiteit. Pas in november 1880 stelde Vindicat het lidmaatschap open voor deze oud-hbs'ers. GSA voor 1881, 136.

41 In de GSA wordt later melding gemaakt van bezoeken aan Brussel (november 1906), Gent (in verband met het jubileum van het Taalminnend Studentengenootschap 't Zal Wel Gaan, februari 1907) en Antwerpen (ter bijwoning van het Eerste Algemeen Nederlandsch Studenten Congres, januari 1910).

42 Anders dan *Minerva* en *Vox Studiosorum* werd *Vrije Arbeid*, dat verscheen van 1882 tot 1884 en dat zich vooral ten doel stelde de literaire productie van de studenten onder een breder publiek te verspreiden, niet uitgegeven vanwege het corps. Een van de twee Groningse correspondenten van *Vrije Arbeid*, J.E. Heeres (student rechten en geschiedenis) was echter wel oud-lid van Vindicat. Over dit blad zie: Noordhof-Hoorn, *De stem van de student*, 150-152.

43 In maart 1884 won het Donar-lid Klaas van Roijen, een vijfdejaars rechtenstudent uit Zwolle, bij een algemene studentenwedstrijd in gymnastiek en schermen te Leiden al de eerste prijs op het nummer sabel. Hij werd bij op 29 maart bij aankomst op het station van Groningen als een held binnengehaald, met muziek en verlichte Chinese ballons, en met een kroegjool na. GSA voor 1885, 193.

- 44 GSA voor 1888, 162-163. Hesselink was afkomstig uit Veendam, verhuisde later met zijn ouders naar Paterswolde en schreef zich op 27 oktober 1885 in voor de studie geneeskunde. Zijn schaatstalent werd snel duidelijk en in 1887 daagde hij zelfs de Friese kampioen voor een tweegevecht uit (dat hij verloor). GSA voor 1888, 164. Vooral dankzij Hesselink waren de Groningers op de interacademiale toernooien onoverwinnelijk. Hij liet zelfs in de winter van 1887-1888 de wedstrijden om het Groningse kampioenschap aan zich voorbijgaan om ook anderen eens het genot van een overwinning te laten smaken. GSA voor 1889, 217. Nog in 1891 won Hesselink de interacademiale race. GSA voor 1892, 210.
- 45 Volgens de GSA voor 1885, 169, was de juiste vraag om tijdens de ontgroening te stellen niet: 'Waar komt ge vandaan?', maar: 'Wie zijt gij?' Men moest nieuwe student niet op zijn afkomst beoordelen, maar op zijn eigen merites. In de praktijk kwam van dat gelijkheidsdenken niets terecht.
- 46 Een voorbeeld is Troelstra, die van verhoudingsgewijs bescheiden Friese afkomst was, maar vooral dankzij zijn literaire talenten een glanzende carrière in Vindicat doorliep en rector had kunnen worden.
- 47 Zo vormde Johan Huizinga na zijn ontgroening in 1891 met vrienden de jaarclub 'De Noorderstal of de Ridders van het Blauwe Paard', waarvan de leden onder pseudoniem werden vermeld in de GSA voor 1892. Krul, *Historicus tegen de tijd*, 64.
- 48 GSA voor 1879, 130-131; P.J. Troelstra, 'Das theure Vaterhaus', GSA voor 1884, Mengelwerk, 77-127 (het betrof een door studenten veel bezocht café chantant in café Pannebakker in de Folkengestraat); GSA voor 1891, Mengelwerk, 68-69, aldaar 69. Heeres schreef in deze tijd in *Minerva* het verhaal 'Petit bleu', waarin hij zich ook tegenstander van het café chantant toonde.
- 49 'Dat zwaard moet tijden tarten', geschreven door J.J.A. Goeverneur, duikt voor het eerst op in een liederenboek in 1871, maar was al ouder. Aanvankelijk werd het lied gezongen op de melodie van het Wilhelmus, maar in 1891 componeerde L.A. Dokkum er een eigen melodie voor.
- 50 GSA voor 1884, 155; GSA voor 1885, 170-171. Kremer zou in 1884 in Groningen promoveren op het proefschrift *De oogen van de leerlingen der Rijks Hoogere Burgerschool en het Gymnasium in Groningen*. Voor de expeditie zie: M. Snelten, *De Nederlandsche Noordpool-expeditie in 1882-1883* (Utrecht 1883).
- 51 Het Willemsfonds was een in 1851 in Gent opgerichte culturele organisatie van liberale signatuur, die zich opwierp ter verdediging van de Nederlandse taal. De oprichting van de Groningse afdeling als onderdeel van Vindicat vond plaats op 7 maart 1888. GSA voor 1889, 213-214. In 1889 haalde de afdeling de Gentse hoogleraar geschiedenis en bekend flamingant Paul Fredericq naar Groningen. GSA voor 1890, 233-234.
- 52 GSA voor 1885, 189. De delegatie bestond uit de predikant S.J. du Toit, president Paul Kruger en generaal N.J. Smit. Ze waren in Londen geweest om over de nadere regeling van de onafhankelijkheid van Transvaal te onderhandelen. Zie: O.C.S. Star van Swinderen aan Fruin, 11-2-1884 en 11-3-1884, in: *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 292-296.
- 53 GSA voor 1884, 154-155. In 1884 vond een inzameling plaats voor de slachtoffers van de uitbarsting van de Krakatau. Maar toen op 4 juni 1891 tijdens een corpsvergadering werd voorgesteld een inzamelingsactie te houden voor de uit Moskou verdreven Joden, vond de meerderheid dat dat niet op de weg van het corps lag 'en als om te toonen, dat niet gebrek aan naastenliefde de geheime drijfveer tot verwerping van het voorstel was, haastte een ieder zich, persoonlijk zijn penningske aan de voorstellers te komen offeren'. GSA voor 1892, 216. In 1893 volgde een inzamelingsactie voor de nabestaanden van de vissers uit het Noord-Friese Wierum die op 1 februari 1893 op zee waren omgekomen. GSA voor 1895, 226.
- 54 GSA voor 1889, 200-202. De toenmalige corpsdichter, de Fries J.B. Schepers, dichtte een lied tegen 'Bram' (Abraham Kuypers). Over Schepers en zijn Groningse studententijd: *Zonder liefde leefde nooit een lied*. Bloemlezing uit het Friese en Nederlandse dichtwerk van Johannes Bernard Schepers, 1865-1937, ed., inl. en vert. Tsjerk Veenstra (Leeuwarden-Wiuwert 2015).
- 55 I.B. Cohen, 'Reorganisatie', in: Cohen e.a., *Uit Vindicat's verleden*, 325-337, aldaar 330, noot 1; GSA voor 1889, 201.
- 56 Troelstra, *Wording*, 204-205. Over Troelstra's studententijd zie verder: Bakker, *Pieter Jelles Troelstra*; Pieter Hagen, *Politicus uit hartstocht*. Biografie van Pieter Jelles Troelstra (Amsterdam 2010); T.J. Steenmeijer-Wielenga, 'De journalistyke en literaire aktiviteiten fan Pieter Troelstra yn it Goningsch Studenten Corps', in: Ph.H. Breuker en Michaël Zeeman, red., *Freonen om ds. J.J. Kalma hinne. Stúdzjes, meast oer Fryslân, foar syn stiftensantichste jierdei* (Leeuwarden 1982) 34-51.
- 57 Geciteerd in: Bakker, *Pieter Jelles Troelstra*, 19.
- 58 Troelstra, *Wording*, 254.
- 59 Toen de Groningse socialist Johan Schaper naderhand Troelstra tijdens een meeting in Zuidhorn ont-

moette, herkende hij in hem tot zijn verbazing de laconieke student die tijdens een gekostumeerde optocht ter gelegenheid van een dies van Vindicat verkleed als Friese boer in een sjees had meegereden en toen opviel door een 'effen gezicht met een forschen neus'. Schaper, *Een halve eeuw van strijd*, 1, 187.

60 Pharmaciae Sacrum werd opgericht op 12 december 1881 en stond toen alleen open voor degenen die hun kandidaats farmacie hadden gehaald. De vereniging belegde alleen wetenschappelijke bijeenkomsten. Tussen 1901 en 1904 hield de vereniging tijdelijk op te bestaan. GSA voor 1905, 315; GSA voor 1908, 275. Zie: J.H. Bolt e.a., *Pharmaciae Sacrum 1881-1981* (Groningen 1982).

61 GSA voor 1892, 191.

62 Christianne Smit, "Hunne scherpste van geest vrijwillig dienstbaar aan de verheffing der gezonkenen". Toynbee-werk vanuit de universiteiten in Nederland', in: L.J. Dorsman en P.J. Knechtmans, red., *Stille wijkplaatsen? Politiek aan de Nederlandse universiteiten sedert 1876* (Hilversum 2006) 25-34.

63 GSA voor 1893, 209.

64 GSA voor 1893, 223.

65 GSA voor 1895, 232. Het strikter naleven van de regels voor de ontgroening was een reactie op kritiek op de groentijd die in 1892 in de pers was geuit: GSA voor 1894, 211.

66 Voor de geschiedenis van Alma Mater zie: Noordhof-Hoorn, *De stem van de student*, 272-275. Ten Have werd later leraar aan en directeur van de Rijks HBS in Winterswijk en een bekend vredesactivist.

67 Hagendijk, *Studentenleven*, 58-62. Een van de leden van de Amsterdamsche Studenten Bond was de medisch student Alexander Klein uit Smilde, die later hoogleraar gezondheidsleer te Groningen werd, als opvolger van Fokker. Hij won in 1890 een prijsvraag van de medische faculteit van de Universiteit van Amsterdam over de aanwezigheid van bacteriën in door werkplaatsen en fabrieken vervuild water. M.J. van Lieburg, *De academische prijsvragen. Een inventarisatie en annotatie van de prijsvragen uitgeschreven door de Nederlandse universiteiten 1815-1968* (Rotterdam 2007) 290, nummer 1713; *Nieuws van den Dag*, 3 februari 1891.

68 Statuten van den Groninger Studenten-Bond (Groningen 1894). Exemplaar alleen aanwezig in Universiteitsbibliotheek Groningen. Andere publicaties van de Bond zijn niet bekend. De oprichting van de Bond werd gemeld in *Het Nieuws van den Dag* van 3 februari 1892, dat het bericht had overgenomen uit de *Nieuwe Groninger Courant*. *Het Nieuws van den Dag* vermeldde nadrukkelijk dat de studentenbond in Groningen opgericht was 'in navolging van den studentenbond in Amsterdam'. De naam van de sociëteit Sodalitas was ook geënt op die van Amsterdamse bond, SALVE, een afkorting voor Sodalitas Amicitia Laetitia Viveant Eximie (Mogen broederschap, vriendschap en vrolijkheid uitbundig bloeien).

69 Zie de advertentie in de *Leeuwarder Courant* van 2 september 1892, waarin aangekondigd wordt dat nieuwe leden zich op dinsdag 20 september op de sociëteit kunnen aanmelden.

70 Hun namen staan onder de statuten en het sociëteitsreglement (zie noot 68).

71 *Jaarboek RUG 1892-1893*, 97. In latere jaren werd er geen plaats meer voor een lid van de Bond ingeruimd.

72 Vindicat telde op dat moment 259 leden. Slechts 12 waren geen lid van De Harmonie. GSA voor 1894, 222.

73 I.B. Cohen e.a., 'De betrekkingen met de buitenwereld', in: Cohen e.a., *Uit Vindicat's verleden*, 233-269, aldaar 262-266; GSA voor 1894, 217-222.

74 GSA voor 1894, 233.

75 GSA voor 1895, 227-228; Krul, *Historicus tegen de tijd*, 106.

76 Krul, *Historicus tegen de tijd*, 111. Het bijbehorende kostuum, gemaakt door een Amsterdamse firma, kostte 70 gulden en was daarmee een van de goedkoopste.

77 Geciteerd in: Krul, *Historicus tegen de tijd*, 113, noot 1.

78 GSA voor 1895, 237-238.

79 GSA voor 1897, 199. Een uiting van de ernstige stemming onder de studenten was in 1893 de oprichting van een Groningse studentenafdeling van de (officieel 'het') landelijke Vredesbond. Naar aanleiding van de gebrekkige mobilisatie van het Nederlandse leger bij het uitbreken van de Frans-Duitse Oorlog in 1870 was op 26 januari 1871 de Algemeene Nederlandsche Vredesbond opgericht, die al snel een afdeling in Groningen kreeg (met onder anderen de hoogleraar Tellegen en zijn protegé Oppenheim). De leden van deze bond streefden naar een door het recht geordende internationale samenleving en wensten, zonder op eenzijdige ontwapening aan te dringen, door bijvoorbeeld arbitrage internationale geschillen op te lossen. Na 1874 was die Groningse afdeling ter ziele gegaan (net als de meeste afdelingen), omdat de Duitse dreiging weggevallen leek. Na het vertrek van Bismarck in 1890 begon Duitsland echter weer een assertieve buitenlandse politiek te voeren en leek de noodzaak voor een tegenbeweging weer aanwezig. Op 13 maart 1893 kwam het op initiatief van de vijfdejaarsstudent geneeskunde student Ebel Hekma tot de oprichting van de Groningse studentenafdeling van

- de Vredesbond (binnen Vindicat), dit na een hevige discussie in *Minerva*. De chroniqueur in de *GSA* merkte naar aanleiding daarvan op 'dat de belangstelling in maatschappelijke vraagstukken, waarvan de debatten en hun feitelijk gevolg getuigen, als een verblijvend teeken des tijds mag worden beschouwd'. *GSA* voor 1894, 214. Twee jaar later gaf de inmiddels afgestudeerde Hekma de stoot tot de oprichting van een burgerafdeling. De activiteiten van de studentenafdeling beperkten zich tot het verspreiden van lectuur (onder andere op de leeszaal van Vindicat) en het zo nu en dan organiseren van een lezing (zoals op 20 maart 1900 een lezing van Frank van der Goes, in de goed gevulde conversatiezaal van *Mutua Fides*, over kapitalisme als bedreiging voor de vrede; *GSA* voor 1901, 205). Beide Groningse afdelingen hielden op te bestaan in 1901, toen de Algemeene Nederlandsche Vredesbond fuseerde met een vrouwenbond voor de vrede. P.H. Kamphuis, *Het Algemeene Nederlandsche Vredesbond 1871-1901. Een verkennend onderzoek over dertig jaar ijveren voor een vreedzame internationale samenleving* (Den Haag 1982).
- 80 *GSA* voor 1897, 170.
- 81 Geciteerd in: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 228.
- 82 Voor de oprichting van *Pluvia* en wat daarna kwam, zie: Jacqueline Kampman, *Door studieband vereend. De geschiedenis van de G.V.S.C. Magna Pete* (Groningen 1998) 9-23.
- 83 Van Raalte (1871-1938) werd later directeur van de Keuringsdienst van Waren in Amsterdam en lid van het hoofdbestuur van de Nederlandsche Zionistenbond.
- 84 *GSA* voor 1899, 191; *GSA* voor 1900, 186.
- 85 *Minerva*, 6 oktober 1898, p. 257.
- 86 *Minerva*, 13 oktober 1898, p. 270-271. Stheeman (abactis in 1895-1896) studeerde rechten sedert 1892, was inmiddels op 17 december 1897 in de rechten gepromoveerd (op stellingen), maar bereidde zich misschien nog voor op een promotie in de staatswetenschap en beschouwde zich daarom nog als student.
- 87 *Minerva*, 13 oktober 1898, p. 271.
- 88 Van Vierssen Trip schreef zich op 23 oktober 1893 in voor de studie rechten en promoveerde op 16 december 1897 (een dag na Stheeman) in de rechten, op stellingen. Hij was Gronings redacteur van *Minerva* en een klein jaar rector van Vindicat (1897). Na zijn promotie zette hij zich aan het schrijven van een tweede dissertatie, over het muntwezen, waarop hij op 11 februari 1901 in de staatswetenschap zou promoveren. Hij werd later journalist van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en was de auteur van de in hoofdstuk 3 geciteerde rapportage over de Groningse Academiebrand.
- 89 *Minerva*, 13 oktober 1898, p. 269.
- 90 *Minerva*, 13 oktober 1898, p. 269. Kampman, *Door studieband vereend*, 16, maakt er 'ongefundeerde weerzin' van. Cees (Cornelis) Schoute (rector van Vindicat in 1896-1897) was een zoon van de hoogleraar wiskunde P.H. Schoute en een jongere broer van Dirk Schoute, student geneeskunde en latere biograaf van de hoogleraar hygiëne Fokker. Voor zijn andere broer, J.C. Schoute, zie noot 113.
- 91 GrA, Archief Vindicat (toegangsnr. 467), inv.nr. 84 (notulen senaat Vindicat). De rector stamde via zijn grootmoeder af van de bekende medisch hoogleraar Evert Jan Thomassen à Thuessink. Zijn vader was Kamerlid namens de ARP en woonde op de Fraelymaborg in Slochteren, en hijzelf zou later burgemeester worden van Sappemeer en Slochteren (en lid worden van de CHU). Voor de verhoudingen in de senaat Van Vindicat zie ook: De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 232.
- 92 Het verslag van die vergadering in: *Minerva*, 27 oktober 1898, p. 300-301.
- 93 Merkwaardigerwijs heeft Magna Pete later altijd 1 november als dies natalis aangehouden.
- 94 Dody Kapteyn (1880) had zich op 24 september 1898 ingeschreven voor de studie geneeskunde. Haar jongere zuster Henriette (1881) zou zich in 1901 inschrijven voor rechten.
- 95 Het Groningse voorbeeld kreeg snel navolging in andere steden: vrouwelijke studentenverenigingen werden opgericht in Utrecht (1899), Leiden (1900), Amsterdam (1902) en Delft (1904). Een verschil met Groningen was er echter zeker. Was de omgang binnen de Groningse club nogal gemoedelijk, elders, in een minder tegemoetkomende omgeving, was de sfeer veel ernstiger. De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 236-239. Het duurde overigens tot 1912 voordat er een vrouwelijke student werd opgenomen in de Groningse redactie van het landelijke studentenblad *Minerva*.
- 96 Voor de vroege geschiedenis van Albertus Magnus zie: K.D. Rienks e.a., *Ora en bibe. Honderd jaar geschiedenis van een studentenvereniging. R. K. S. v. Albertus Magnus 1896-1996* (Utrecht 1997) 29-35.
- 97 Namen en details bij: Th. Scharten, *De wording der Nederlandsche Christen-Studenten Vereniging* (Leiden 1903) 25-29. Aan de oprichtingsvergadering was nog een voorbereidende vergadering in Velp voorafgegaan, waaraan ook de Groningse student theologie H.P. Stegenga had deelgenomen, die later voorzitter werd van de Groningse afdeling.

98 Over de oprichting van de NCSV zie: A.J. van den Berg, *De Nederlandse Christen-Studenten Vereniging 1896-1985* (Den Haag 1991) 31-53. De NCSV liet alleen mannelijke studenten toe en daarom richtten vrouwelijke studenten in september 1899 de Nederlandsche Vrouwelijke Christen-Studenten Vereeniging op, die echter in 1913 met de NCSV fuseerde.

99 Scharten, *De wording*, 20-21.

100 Vrijzinnig hervormde studenten sloten zich ook niet aan bij de NCSV. In 1902, na de dood van 'hun' hoogleraar, Johannes Reitsma, en het aantreden van zijn opvolger, Mallinckrodt, een orthodox hervormde predikant, richtten zij een Vrijzinnig-godsdienstige Studenten-vereeniging op, waarvan het bestuur ook steeds in de GSA werd vermeld. In 1915 ging de vereniging op in de Vrijzinnig-Christelijke Studenten Bond.

101 P.J.A. Caljé, *VERA: vorming en vriendschap 1899-1974. 75 jaar gereformeerd studentenleven* (Groningen 1989). VERA liet aanvankelijk alleen mannelijke studenten toe; de eerste vrouw werd pas in 1921 lid. Bij Albertus was het iets sneller gegaan. Daar werd voor het eerst in 1915 een vrouwelijke student lid (nadat al in 1911 de mogelijkheid daartoe was geboden). Joodse studenten konden zich vanaf 1908 aansluiten bij de Afdeling Groningen van de Nederlandsche Zionistische Studenten Organisatie.

102 GSA voor 1900, 298. Als secretaris van Inter Nos Amicitia wordt vermeld de zesdejaars student natuurkunde Jan Kunst. Zie ook hierna n. 134.

103 Sannes en de vier jaar oudere Huber schreven zich beiden op 7 oktober 1898 in als student rechten. Wijbrand Adriaan Reiger (1842-1910) was hoogleraar staathuishoudkunde, statistiek en volkenrecht in Groningen van 1891 (toen hij Cort van der Linden opvolgde) tot 1908. Hij stond bekend als een vurig aanhanger van de Manchester school, die staatsbemoeiing met de economie principieel afwees. Maar hij was geen polemist en beperkte zich liever tot technische vraagstukken zoals het muntwezen, de wisselkoersen en de internationale handel. G.W. van Vierssen Trip, die in 1901 bij Reiger promoveerde, kenmerkte hem als een baken van vastheid in een snel veranderende samenleving. 'Vast was zijn kennis, vast waren zijn beginselen, vast was zijn oordeel, vast was zijn wil, vast was zijn vriendschap, vast was zijn levenstred.' G.W. van Vierssen Trip, 'In memoriam Wijbrand Adriaan Reiger', GSA voor 1911, 59-66, aldaar 66.

104 A. de Ranitz-Cohen, 'Isaac Bennie Cohen (1867-1954). Een leven in dienst van de Gerechtigheid', in: G. Overdiep e.a., red., *Acht Groningse juristen en hun Genootschap. 225 jaren Pro Excolendo Iure Patrio* (Groningen z.j. [1986]) 147-174; De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 254-255. Cohen was sinds 1901 directeur van het Bureau voor staats- en administratiefrechtelijke adviezen in Den Haag. Hoewel Cohen ongetwijfeld voordien al kennis had gemaakt met Van Eeden, die regelmatig in Groningen lezingen gaf, leerde hij hem in Den Haag pas goed kennen. I.B. Cohen, 'Frederik van Eeden en de oprichting van "Gemeenschappelijk Grondbezit"', *Mededelingen [van het] Frederik van Eeden-Genootschap* 5 (juli 1938) 1-14.

105 Dit verslag is opgenomen in de *Handelingen der Staten-Generaal* over 1900-1901, te raadplegen via www.statengeneraaldigitaal.nl.

106 GrA, Archief Vindicat (toegangsnr. 467), inv.nr. 2200 (Reglement Conamur). Volgens deze statuten was Conamur opgericht op 8 juni 1899, maar de *Leeuwarder Courant* meldde pas op maandag 12 juni 1899 over de oprichtingsbijeenkomst, die volgens de *Nieuwe Groninger Courant*, waaraan het bericht was ontleend, 'gisteren' zou hebben plaatsgevonden (waarschijnlijk dus zaterdag 10 juni). Volgens de *Leeuwarder Courant* zouden op donderdag 15 juni in Hotel Willems de statuten worden vastgesteld. Het *Algemeen Handelsblad* van zondag 11 juni noemt bij de voorbereidende bijeenkomst geen datum, wel dat het initiatief was genomen door 'een veertiental studenten', die een circulaire hadden rondgestuurd met de oproep om te komen tot een vereniging 'die aan den eenen kant wil trachten, bij onverschilligen belangstelling te wekken voor sociale vraagstukken en aan den anderen kant, hen, in wie deze belangstelling reeds is ontwaakt, in de gelegenheid wil stellen, tot het verkrijgen van eenig inzicht in de problemen, die zich op dat gebied voordoen, in de feiten, theorieën en denkbeelden der sociale wetenschappen'. Er wordt nadrukkelijk bij gezegd dat zich onder de aanwezigen op de voorbereidende bijeenkomst ook 'eenige dames' bevonden. Volgens *De Standaard*, het antirevolutionaire blad, dat op 13 juni melding maakt van 15 dames onder de 65 aanwezigen op de voorbereidingsbijeenkomst, zou de vereniging 'een geheel neutraal karakter hebben, zoodat studenten van elke richting zullen kunnen toetreden'. Het katholieke dagblad *De Tijd* schreef op 2 juli 1899 ook dat de nieuwe vereniging officieel neutraal zou zijn en op verschil van geloof niet zou letten, maar voegde daar wel aan toe dat de vereniging wel degelijk uitging van het materialistische beginsel, zodat katholieke studenten daar niet thuishoorden. De katholieke leonisten (naar de sociale encycliciek *Rerum novarum* van paus Leo XIII) konden echter in de jonge katholieke studentenverenigingen terecht.

- 107 Voor de propaganda-activiteiten van Gorter zie: H. de Liagre Böhl, *Met al mijn bloed heb ik voor U geleefd. Herman Gorter 1864-1927* (Amsterdam 1996) 232-239.
- 108 Zie ook hoofdstuk 2, p. 74. De gegevens over de sprekers zijn ontleend aan de kranten die erover berichtten. Overigens werden er al voor de oprichting van Conamur in Groningen lezingen over het socialisme gehouden. Eind 1896 sprak dezelfde Emile Vandervelde die later voor Conamur zou optreden, en op zaterdag 30 januari 1897 hield de 'grand old man' van het Duitse socialisme Wilhelm Liebknecht een rede in het Concerthuis (wat een groot succes was), alles in het kader van een door F. Wibaut en J.F. Ankersmit in verband met de aanstaande verkiezingen georganiseerd tournee om het socialisme speciaal te propageren in studentensteden. *GSA* voor 1898, 192, 202. Het *Nieuws van den Dag* berichtte op 2 februari dat Liebknecht sprak na een inleiding van Troestra en dat van de Groningse hoogleraren aanwezig waren Van Dijk, Heymans, Koch, Mulder, Reiger, Sijmons en Van Wijhe. Na Liebknecht stonden nog op het programma de schoonzoon van Karl Marx, Paul Lafargue, en de Italiaanse politicus en criminoloog Enrico Ferri. Toen de laatste in verband met verkiezingen in Italië niet kon komen, werd zijn plaats op maandag 15 maart 1897 ingenomen door een van de dochters van Marx, Eleonor Marx-Aveling. *Propria Cures*, 15 maart 1897; *Recht voor Allen*, 21 februari 1897 en 19 maart 1879. Met dank aan dr. W.J. Hoekstra. In Groningse kranten wordt van de lezing van Eleonor Marx geen melding gemaakt.
- 109 In de *GSA* voor 1896, 288 is al sprake van een afdeling van de Nederlandsche Studenten Geheelonthouders Vereniging, waarvan toen bestuurslid was de student geneeskunde uit Westgraftdijk en Vindicater (!) R.G.C. (Rudolf) Schröder. Later wordt de theologiestudent S. Cuperus (geen lid van Vindicat) als abactis van de plaatselijke afdeling genoemd. *GSA* voor 1896, 288; *GSA* voor 1898, 150. Van Harreveld (ingeschreven sinds 1897) was een van de favoriete leerlingen van Moll. Hij had de hbs doorlopen, staatsexamen gedaan, was beursstudent geworden (zijn vader was 'slechts' hoofd van de afdeling plantsoenen van de gemeente Groningen) en werd assistent van Moll. Over Van Harreveld zie: *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld* (Amsterdam 1938) 608.
- 110 *GSA* voor 1900, 192.
- 111 *GSA* voor 1900, 218-219. De uitdrukking 'avevel wat raars' is ontleend aan de *Camera obscura*.
- 112 *GSA* voor 1900, 221.
- 113 Schoute (zoon van de hoogleraar wiskunde P.H. Schoute) was voorzitter van de natuurwetenschappelijke faculteit van Vindicat en Reitsma (student theologie en zoon van de hoogleraar kerkgeschiedenis J. Reitsma) zou in 1902 rector van het corps worden. Prominente leden dus.
- 114 *GSA* voor 1901, 163-167. Zie ook: Cohen, 'Reorganisatie', 331-332.
- 115 *GSA* voor 1902, 159.
- 116 Vindicat deed in 1901 in de Algemene Senatenvergadering het voorstel tot beperking van de uitgaven voor onderlinge representatie, maar ving daar opnieuw bot. 'De overdreven verkwisting blijft', aldus de *GSA* voor 1902, 155.
- 117 *GSA* voor 1909, 182.
- 118 *GSA* voor 1894, 216.
- 119 *GSA* voor 1904, 198-201. Het pand, aangekocht voor 31.175 gulden, werd voorlopig verhuurd.
- 120 *GSA* voor 1904, 221. De redacteur van de *GSA* was het niet met Van Dijk jr. eens. Hij zag niet in waarom het aantal ongeorganiseerden zou afnemen; integendeel, de algemene drang naar volksverheffing zou steeds meer 'ongefortuneerde kweekelingen' naar de universiteit brengen. Deze nieuwe studenten zouden vooral snel willen afstuderen, waardoor het algemene niveau van de afgestudeerden wel moest dalen. Het was aan het corps door passende maatregelen die groep alsnog tot aansluiting over te halen en dan door goede vorming dat peil toch weer omhoog te brengen. Dus: financiële drempels zo veel mogelijk wegnemen en de ontgroening hervormen, dat wil zeggen voorkomen dat een groen 'louter als object van amusement dient voor personen die tijdelijk hun toerekenvatbaarheid hebben verloren'. Als er verder een einde zou komen aan het verderfelijke clubsysteem, dat een bedreiging vormde voor eenheid van het corps, zou Vindicat weer de vertegenwoordiger van alle Groningse studenten kunnen worden. Over degenen die echt geen lid wilden worden omdat zij de zin voor verenigingsleven misten, maakte de redacteur zich niet druk. 'Laten zij buiten blijven, die toch onbruikbaar zullen zijn in elke maatschappij.' Het kwam in de jaren daarna wel vaker voor dat de redactie van de *GSA* somberder was over de toekomst van Vindicat dan de senatoren. Zo klaagde de redactie in 1904 over laksheid en gebrek aan idealisme onder de leden van de Vindicat en drong zij aan op hervormingen. *GSA* voor 1905, 206-210. Wel moest dat gebeuren door middel van een enquête, want de ervaring had geleerd dat als hervormingsvoorstellen aan een corpsvergadering werden voorgelegd, de handige

debaters het daar altijd wonnen, ook al vertegenwoordigden zij maar een minderheid van het corps. In latere almanakken werden de klachten over het gebrek aan betrokkenheid bij het corps en een clubsysteem regelmatig herhaald. Dat de redactie van de almanak hervormingsgezinder was dan de gemiddelde Vindicater is te verklaren uit het feit dat de redacteurs doorgaans gerekruteerd werden uit de vormingspartij binnen Vindicat, en niet uit de kroegpartij.

121 Vos promoveerde op 9 juli 1902. De afhankelijkheid van een enkele enthousiasteling is ook te merken geweest bij de Juridische Debatingclub, die floreerde toen de student Roelof Kranenburg er deel van uitmaakte (GSA voor 1905, 231-232), maar inzakte toen deze afstudeerde.

122 GSA voor 1911, 187-188.

123 Het corps vergastte de deelnemers aan het Natuur- en Geneeskundig Congres zelfs op een café chantant. De band met de progressief-liberale vDB was mede gelegen in het feit dat de medeoprichter en na voorzitter en fractieleider H.L. Drucker, tweede man van de partij, de Groninger Dirk Bos, ooit een prominent lid van Vindicat was geweest. Zie hierna p. 582-584.

124 Zie bijvoorbeeld het in memoriam dat de theoloog Meyboom in de GSA voor 1903 schreef over zijn overleden collega Reitsma (vader van de toenmalige rector van Vindicat).

125 GSA voor 1911, 189-191; GSA voor 1912, 196-198. In 1911 zaten ook de bestuursleden van de Vrouwelijke Studentenclub aan.

126 [J.J.M. de Groot], Groenloopen. Een ernstig woord aan ouders en voogden van aanstaande studenten (Leiden 1905) 75.

127 De term 'fundamentele corpsinstelling' is afkomstig van de hoofdredacteur van de GSA voor 1914, de student wiskunde E.J. Dijksterhuis, die in zijn jaarverslag een ferme apologie van de ontgroening op voet van ongelijkheid ten beste gaf. Over Dijksterhuis' studietijd zie: Van Berkel, Dijksterhuis, 43-69.

128 'Was de groentijd overal zooals bij v.A.P., dan zou er waarschijnlijk nooit sprake zijn geweest van een actie in de buitenwereld tegen dit instituut.' GSA voor 1911, 185.

129 A.F. de Savornin Lohman, *Studentenleven* (Delft 1911). De brochure was een herdruk van drie artikelen die De Savornin Lohman op 13-15 november 1911 in het CHU-blad *De Nederlander* had gepubliceerd. Het boekje was een uitgave van de in Delft gevestigde Vereeniging tot bestrijding van het groenwezen, waarvan de schrijver voorzitter was.

130 GSA voor 1915, 227.

131 De Groot, Groenloopen, 22-23. 'Peeënwereld' komt van 'pee' (vader, ouwe heer).

132 De Groot, Groenloopen, 49.

133 De Groot, Groenloopen, 69.

134 Het *Nieuws van den Dag* meldde op 2 november 1905: 'De Groningsche Studenten-vereeniging *Inter nos amicitia*, niet aangesloten bij het Studentencorps, heeft opgehouden te bestaan.' In eerdere krantenberichten waren de letterenstudenten Martinus Werkman (1902) en Hendrik Kroes (1904) vermeld als abactis.

135 Rienks e.a., *Ora et bibe*, 25.

136 Caljé, *VERA*, 19.

137 Caljé, *VERA*, 21.

138 GSA voor 1908, 37.

139 Deze koepel was in 1868 gebouwd voor de industrieel W.A. Scholten. Het adres van de koepel was Hereweg 20, terwijl Pet op Hereweg 22 woonde, ernaast dus. Huurde hij het huis met bijbehorende koepel?

140 De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 233.

141 *Jaarboek RUG 1908-1909*, 37.

142 *Almanak 1913 der Vrouwelijke Studentenclub Groningen*, 26.

143 De tennisclub speelde op de tennisbanen van de uitspanning Vorenkamp ten zuiden van Helpman, dus ver buiten de stad. De dames hadden daar uitzicht op weilanden, koeien en het Huis Groenestein, en eenmaal zelfs 'aviateurs'. Het was er volgens de *Almanak* erg gezellig; in de kast stond ook een kookstelletje waarmee thee en warme chocolade konden worden gemaakt, zodat het soms meer een sociëteit dan een tennisbaan leek.

144 *Jaarboek RUG 1912-1913*, 39.

145 Wat het zelfvertrouwen van het corps ook geen kwaad gedaan zal hebben is het ontstaan van zogenaamde 'kolonies' van Vindicat in de grote steden in het westen van het land, aanvankelijk informele, later geformaliseerde kringen van oud-Vindaters in dezelfde stad. Normaal gesproken kwamen die reinisten alleen maar om de vijf jaar naar Groningen, maar na de eeuwwisseling ontstond de gewoonte om op de dies van Vindicat (4 februari) samen te dineren en een telegram met felicitaties naar Groningen te sturen. GSA voor 1906, 193.

- 146 De GSA voor 1887 bevat verslagen die waren vastgesteld door de 'philosophen-corpsleden', de 'medische propaedeutici-corpsleden', de 'juristen-corpsleden', de 'cand.jur.-corpsleden', de 'oud-litteratoren-corpsleden' en de 'nieuw-litteratoren-corpsleden'. De ouderejaars medici (die geen collegeverslagen inleverden) en de theologen hadden kennelijk nog geen reden gezien zich als groep te melden.
- 147 GSA voor 1894, 212-213.
- 148 GSA voor 1905, 209.
- 149 Vooruitlopend op deze ontwikkelingen stelden de theologen, de medici en de wis- en natuurkundigen in Vindicat hun collegeverslag voor de GSA voor 1907 al samen met de ongeorganiseerden op.
- 150 Al eerder bestond er een Litteratoren Vereeniging, maar de verhouding met de Litterarische Faculteitsvereniging is niet duidelijk. Zie GSA voor 1903, 346; GSA voor 1905, 314; GSA voor 1906, 302. De Philosophische Faculteitsvereniging zou zich in 1922 omdopen in Natuurphilosophische Faculteitsvereniging.
- 151 In de meeste gevallen zat er één vrouwelijke student in het bestuur, doorgaans als secretaris of penningmeester. De evenredige vertegenwoordiging (zoveel Vindicaters, zoveel niet-Vindicaters) werd overigens na een paar jaar al door de meeste faculteitsverenigingen afgeschaft.
- 152 Ook Magna Pete kende een sinterklastraditie: elk jaar verzorgden de leden van de vereniging voor kinderen van de armenscholen in het Militair Tehuis een feestelijk middag. De kinderen werden getraakteerd op krentenbrood en chocolademelk, kregen een cadeautje en werden vermaakt door een goochelaar.
- 153 Jaarboekje MFV voor 1909-1910, 111.
- 154 Jaarboekje MFV voor 1910-1911, 99.
- 155 Jaarboekje MFV voor 1912-1913, 113-114.
- 156 Jaarboekje MFV voor 1911-1912, 137-140. 'William Harvey' werd opgericht op 9 december 1910 en kwam voor het eerst bijeen op 15 maart 1911, waarschijnlijk in de kliniek van Wenckebach. Wenckebach werd erevoorzitter, net als Hamburger.
- 157 Wel deed de Theologische Faculteitsvereniging in november 1909 een poging te komen tot een centraal bestuur van de faculteitsverenigingen, maar daarvoor bestond bij de andere verenigingen geen animo. Jaarboekje PhilFV 1910, 29.
- 158 In januari 1909 bepleitte het bestuur van de Litterarische Faculteitsvereniging bij de hoogleraar Nederlands Van Helten het aantrekken van een priva doceent voor nieuwere Nederlandse letterkunde, maar Van Helten hield de boot af. Jaarboekje LFV voor 1909-1910, 14.
- 159 De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 234, 337 (noot 52-53). De Vereniging voor Wijsbegeerte (opgericht in 1907) werd geleid door de student theologie (later filosofie en psychologie) H.J.F.W. Brugmans en de student astronomie P.J. van Rhijn. GSA voor 1908, 275.
- 160 Foeko Hendrik van der Laan had vanaf 1897 scheikunde gestudeerd in Groningen en was op 1 december 1905 bij de net naar Amsterdam vertrokken Holleman gepromoveerd op *Quantitatief onderzoek over het bromereen van toluol*. Sinds 1908 was hij directeur van de Groningse Keuringdienst van Waren. Op informele wijze liet hij toen al studenten farmacie toe als stagiairs op zijn laboratorium. Hij opende zijn colleges als priva doceent scheikunde der voedingsmiddelen met een openbare les over 'De toepassingen van de fysisch-chemische methoden bij het onderzoek der voedingsmiddelen'. De colleges over melkonderzoek die hij vervolgens gaf, moest hij in 1913 al weer afbreken in verband met zijn vertrek naar Utrecht, waar hij directeur van de gemeentelijke keuringsdienst werd.
- 161 GSA voor 1908, 217. In 1907 kwam wel contact tot stand met de Emdersche Ruderverein, maar tot een onderlinge wedstrijd leidde dit niet. GSA voor 1908, 218.
- 162 GSA voor 1914, 277. Ook de Groningse schaatsers van 'Doe wel' deden het goed. In 1908 hadden zij de interacademiale schaatswedstrijden gewonnen, voor het eerst sinds 1893. GSA voor 1909, 211-212.
- 163 GSA voor 1913, 213.
- 164 GSA voor 1890, 205. In september 1885 was er tijdens de serenade bij de rectoraatwisseling gevochten tussen studenten en straatjeugd. Blok aan Fruin, 19-9-1885, in: *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 325-326. Zie hiervoor p. 51.
- 165 Geciteerd in: *100 jaar nieuwbouw*, 13.
- 166 GSA voor 1912, 209.

NOTEN BIJ 7 PROFESSIONEEL EN PROFESSORAAL: BEELD EN ZELFBEELD VAN DE HOGLERAREN

- 1 Van Wijhe deed zijn mededeling over Van Braam Houckgeest op 25 september 1934 in een brief aan zijn Amsterdamse collega M.W. Woerdeman (die van 1926 tot 1931 hoogleraar was geweest in Groningen als opvolger van Van Wijhe). Zie: Laurens de Rooy, Snijsburch. Lodewijk Bolk en de bloei van de Nederlandse anatomie (Amsterdam 2011) 305, noot 106. Over Kooyker zie: *GSA voor 1891*, 194; *Jaarboek RUG 1889-1890*, 29. Of de dood van Van Braam Houckgeest en de overspannenheid van Kooyker met elkaar te maken hadden (het rommelde in die tijd in de medische faculteit) is niet duidelijk. Voor de opmerking van Van der Wijck zie: *Jaarboek RUG 1878-1879*, 34.
- 2 Onderwijs werd ook verzorgd door assistenten, die meestal voor het practicum werden ingezet, maar zij bepaalden niet zelfstandig welk onderwijs zij gaven. Lectoren onderwezen ook vaak een door de hoogleraar afgebakend deel van hun terrein en privaattochters werden pas toegelaten na advies en instemming van de betrokken faculteit, maar eenmaal benoemd of toegelaten waren lectoren en privaattochters vrij in de inrichting van hun onderwijs.
- 3 Bij het getal van 32 is ook de farmaceut Plugge meegerekend, die werd benoemd op 12 april 1878, maar in verband met zijn repatriëring uit Japan pas op 24 september zijn oratie kon houden, kort na de opening van het academisch jaar.
- 4 Oorspronkelijk liepen hoogleraren in het cortège op volgorde van hun benoeming (de langst zittende hoogleraar voorop, en de kerkelijk hoogleraren helemaal achteraan); sinds 1897 echter groepeerden de hoogleraren zich in het cortège volgens hun faculteit (en liepen de kerkelijk hoogleraren mee met de gewoon hoogleraren van de theologische faculteit). *Jaarboek RUG 1896-1897*, 42.
- 5 Tellegen bleef slechts kort privaattochters, Sijmons en Mulder werden naderhand hoogleraar in Groningen.
- 6 In de lagere rangen werd ook steeds meer differentiatie doorgevoerd. Zo werd in de medische faculteit rond 1910 de rang van eerste assistent ingevoerd, bestemd voor iemand die ook als plaatsvervangend chef van de kliniek kon optreden.
- 7 *Jaarboek RUG 1908-1909*, 35-36.
- 8 Zie bijvoorbeeld het afscheid van L. Nienhuis, bediende bij het Fysiologisch Laboratorium, die op 1 mei 1907 vierde dat hij veertig jaar aan de universiteit verbonden was en kort daarna met pensioen zou gaan. Assistenten en studenten kwamen in het laboratorium bij elkaar, er waren geschenken en Nienhuis werd toegesproken door 'zijn' hoogleraar, Hamburger. *Jaarboek RUG 1906-1907*, 28.
- 9 De bedragen werden vastgesteld in de wet van 2 februari 1879.
- 10 *Jaarboek RUG 1894-1895*, 94. Volgens de door het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis gehanteerde omrekenmethode staat de koopkracht van 4000 gulden in 1880 gelijk aan 42.659 euro in 2015; in 1915 zou die koopkracht gedaald zijn tot 36.853 euro (www.iisg.nl/hpw/calculatez.php). In 1918 zouden de salarissen substantieel opgetrokken worden.
- 11 Zie bijvoorbeeld de *Provinciale Groninger Courant*, 15 februari 1901, en de *Nieuwe Provinciale Groninger Courant*, 19 februari 1901. Dat Wenckebachs voorganger Kooyker een zeer grote consultatieve praktijk had, werd bij zijn afscheid als een legitieme verontschuldiging gebruikt voor het feit dat hij zo weinig had gepubliceerd.
- 12 Medewerkers van de hoogleraar in de rang van conservator verdienden 2000 gulden en assistenten doorgaans tussen de 800 à 1200 gulden, net iets meer dan ze als student nodig hadden. Later verscheen ook de figuur van assistent buiten bezwaar van 's Rijks schatkist ten tonele, die geen salaris verdiende, maar wel vrijgesteld was van het betalen van collegegeld. Dat was een goedkope manier om extra assistenten aan te stellen.
- 13 Wel spraken curatoren de wens uit dat Loke zich geheel aan haar taak als lector zou wijden en niet ter vergroting van haar inkomen zou solliciteren naar een baan bij het middelbaar onderwijs. De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 142.
- 14 *Handelingen der Tweede Kamer, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1901, Hoofdstuk v (Binnenlandse Zaken), Voorlopig verslag*, p. 13.
- 15 J.H.P. van Kerckhoff e.a., *Rapport van de Nederlandsche Lectorenvereniging* (z.pl. [Leiden] 1913).
- 16 Van Kerckhoff e.a., *Rapport*, 7.
- 17 Voor het volgende zie: Kooij, *Groningen 1870-1914*, 49-60.

- 18 Kooij, *Groningen 1870-1914*, 52. De rijkste hoogleraar in Groningen in deze periode was de in 1894 overleden graecus Halbertsma. Kooij, *Groningen 1870-1914*, 54.
- 19 M. van Rhijn, 'In memoriam', in: *Gezamenlijke geschriften van Dr. Is. van Dijk* (4 dln., Groningen z.j. [1923]) II, 1-64, aldaar 4. Dit 'in memoriam' is een uitgebreide versie van Van Rhijn, 'Levensbericht van Isaac van Dijk.
- 20 B. Sijmons, 'Professor Oppenheim', *De Gids* 88 (1924) 271-278, aldaar 277.
- 21 De privaattoecent historische hulpwetenschappen Schoengen meende in het begin van de twintigste eeuw wel nadeel te ondervinden van zijn geprononceerd katholieke geloof. 'Voor een kath. historicus is geen plaats aan onze universiteiten zoolang de heeren, die thans op het kussen zitten het bewind in handen houden – en de lakens uitdeelen,' schreef hij in 1905. Maar hij zal toch vooral last hebben gehad van zijn moeilijke en veeleisende karakter. Zie: Huisman, 'Het is hier geen École des Chartes', 92.
- 22 J.E. Alberts aan de minister van Binnenlandse Zaken, Amsterdam 20-10-1893. NA, Archief Binnenlandse Zaken/Hooger Onderwijs (archieffnr. 2.04.11), inv.nr. 411. Johannes Emilius Alberts (Harlingen 1861) was een indertijd in Groningen vrij bekende student geweest. Hij was redacteur van de *GSA* en Gronings correspondent van het landelijke blad *Vrije Arbeid*, met J.E. Heeres. Hij was van 1882 tot 1885 assistent bij Middendorp en beschreef in zijn brief aan de minister hoe al in 1882 eigenlijk niemand de moed had om de assistentsplaats bij Middendorp te bekleden en onder zijn leiding te promoveren 'wegens de groote lichamelijke gevaren daaraan verbonden [...], wegens het niet meêgaan van Prof. Middendorp met zijne tijd, wegens zijn, gelukkig eenig, standpunt tegenover de leer der tuberkel-bacillen, wegens de maatschappelijke bezwaren, veroorzaakt door de vijandelijken voet, op welke Prof. Middendorp door zijne overgrootte openhartigheid of liever ook scherpeheid stond, en staat, met de meesten zijner collega's, en wegens het niet aanwezig zijn van een pathologisch Instituut aan de [Groningse] universiteit'. Kennelijk was Middendorp al in 1882 een wetenschappelijke outcast. Niettemin had Alberts vele jaren met hem kunnen samenwerken – de vermelde 'wetenschappelijke traagheid' van Middendorp schreef hij toe aan moedeloosheid – en was er zelfs vriendschap tussen hen ontstaan (hij is echter niet bij Middendorp, maar ergens in het buitenland gepromoveerd, waarschijnlijk omdat hij van de hbs kwam). Middendorp had hem indertijd beloofd dat hij, Alberts, hem zou opvolgen als hij ooit terugtrad, een toezegging waarvan destijds iedereen in Groningen op de hoogte was, beweerde Alberts. Reddingius had indertijd ook in Groningen gestudeerd, maar was op 16 december 1882 op een oogheelkundig onderwerp gepromoveerd. Zijn kennis van de pathologische anatomie had hij daarna vooral opgedaan in Wenen bij Hans Kundrat en in Amsterdam bij C.H. Kuhn. *Jaarboek RUG 1893-1894*, 35.
- 23 Marita Baumgarten, *Professoren und Universitäten im 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte deutscher Geistes- und Naturwissenschaftler* (Göttingen 1997).
- 24 Reiger was de kandidaat van Tellegen, tot 1885 de centrale figuur in de juridische faculteit en een man met veel politieke invloed. Tellegen was dus not amused toen bleek dat 'zijn' kandidaat gepasseerd was, en het is begrijpelijk dat Cort van der Linden in Groningen geen warm onthaal kreeg.
- 25 Theodoor Pieter Hendrik van Aalst (1849-1939) was in 1878 bij Fruin gepromoveerd op het proefschrift *Observationes in historiam Romanum extremi liberae reipublicae temporis* en was daarna leraar aan het Haagse gymnasium geworden. Heeres was weliswaar als jurist opgeleid, maar in 1885 – in de juridische faculteit – gepromoveerd op een historisch onderwerp, *De wijzigingen in den regeeringsvorm van Stad en Lande in de jaren 1748 en 1749*. In die jaren stond hij tevens ingeschreven bij de letterenfaculteit en behaalde daar het kandidaats. Na verschillende functies in het archiefwezen te hebben bekleed werd hij in 1897 hoogleraar geschiedenis van Nederlands-Indië aan de Gemeente-instelling van onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië in Delft (later aan de Leidse universiteit). Hij werd een bekend parlementariër voor de liberalen.
- 26 Huizinga, 'Geschiedenis', 237.
- 27 L.J. Dorsman, G.W. Kernkamp. *Historicus en democraat 1864-1943* (Groningen 1990) 11.
- 28 Van Aalst publiceerde na zijn promotie alleen een bewerking van het al uit 1864 daterend *Overzicht van de staatsregeling van ons vaderland van 1428 tot op onzen tijd, opgesteld voor de hoogere klassen van gymnasiën en HBS'en met vijfjarige cursus*, door L.R. Beynen (zevende druk, 1891). Desondanks had Fruin Van Aalst eerder aanbevolen voor een professoraat in Amsterdam en Utrecht. Dat hij zo weinig publiceerde, zag hij niet als een bezwaar. 'Op een leerstoel hoort toch een man, die allereerst leeraar is en slechts in de tweede plaats zijn krachten aan de uitbreiding der wetenschap wijdt'. Fruin aan secretaris van curatoren in Utrecht, 29-3-1893. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 413. Dat was een op dat moment al tamelijk ouderwets standpunt.
- 29 De krant schreef overigens ten onrechte dat de curatoren Kernkamp op de eerste plaats hadden gezet

en dat het de minister was geweest die daarvan afgeweken was. Later werd dit rechtgezet. Van Aalst liet de minister weten 'na rijpe overweging' te hebben besloten de benoeming niet te aanvaarden. De Groningse curatoren vroegen daarop de minister een poging te doen Van Aalst alsnog over te halen de benoeming wel te aanvaarden, maar de minister stond op het standpunt 'Gaarne of niet'. NA, Archief BiZa/Hoger onderwijs (archiefnr. 2.04.11), inv.nr. 411.

30 Fruin aan O.W. Star Numan, 31-8-1894. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 448. O.W. Star Numan was griffier van de Eerste Kamer en curator van de Leidse universiteit. Hij was de zoon van de vroegere conservatieve Groningse hoogleraar rechten C. Star Numan en jkvr. O.C.S. van Swinderen, die weer familie was van de Groningse curator P.J. van Swinderen. Fruin kon er dus op rekenen dat wat hij Star Numan schreef, doorgebiefd werd naar Groningen.

31 H. Brugmans, 'Levensbericht van Carel Hendrik Theodoor Bussemaker', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1916, Bijlagen, 18-57, aldaar 34-35.

32 In de GSA voor 1886 vindt men voor het eerst de opgave van de woonadressen van de hoogleraren.

33 De eveneens opvallende villa naast de villa van Berlage, Huize Tavenier, is in 1905 voor de weduwe Hooites Meursing gebouwd.

34 GSA voor 1915, 33-37. Tot de 'singels langs het Verbindingskanaal' reken ik ook het tegenover de Heresingel gelegen Zuiderpark.

35 Huizinga had de villa gekocht van de erven van de bekende Groningse chirurg Sicco Berend Ranneft (1852-1909), ooit assistent bij de hoogleraar chirurgie Ranke en later, van 1889 tot 1904, privaattoecent in de orthopedie aan de Groningse universiteit. DMB, col. 1590. Huizinga liet aan de achterzijde een grote kinderkamer aanbouwen.

36 G.A. van den Bergh van Eysinga, 'Dr. Hajo Uden Meyboom. Hornhuizen 17-12-1842-Paterswolde 7-7-1933', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1934, Bijlagen, 109-123. Meyboom was niet alleen een liefhebber van tuinieren, hij was ook heel sportief en bleef tot op hoge leeftijd lange schaatstochten maken. In Paterswolde zette Meyboom zich tevens in voor het sociale werk (in Ons Dorpshuis).

37 Na Van Wisselinghs dood in 1925 verscheen een in memoriam in de *Groninger Studenten Almanak* waarin expliciet werd vermeld 'dat hij geen grote geschiktheid voor het praktische leven bezat en de bedoelingen zijner medemensen niet altijd juist doorzag'. GSA voor 1927, 151.

38 H.Th. Colenbrander, 'Levensbericht van Pieter Lodewijk Muller', *Levensberichten der afgestorven medeleden der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1904-1905* (Leiden 1905) 266-310, aldaar 286.

39 Blok aan Fruin, 19-10-1884. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 302.

40 *Universitas Groningana*, 105. Zo zorgde Van Anrooy ervoor dat het publiek niet meer aan tafeltjes zat, maar in rijen, dat er tijdens de uitvoering niet meer gekletst werd en dat de bediening tot de pauze beperkt bleef.

41 W.W. Feith, 'Grep en uit het verleden. Rede uitgesproken bij de viering van het tweehonderdjarig bestaan van Pro Excolendo Iure Patrio', in: *Pro Excolendo Iure Patrio 1761-1961* (Groningen 1961) 12-33, aldaar 33.

42 Voor deze paragraaf is gebruikgemaakt van: *Het honderdjarig bestaan van het Natuurkundig Genootschap te Groningen* gevierd op 1 en 2 Maart 1901 (Groningen 1901); *Natuurkundig Genootschap Groningen 1801-1926* (Groningen 1926); Kees Wiese, red., *Een spiegel der wetenschap. 200 jaar Koninklijk Natuurkundig Genootschap te Groningen* (Bedum 2001), in het bijzonder Franck Smit, 'Een schets van twee eeuwen Koninklijk Natuurkundig Genootschap', aldaar 9-33. Het genootschap verwierf het predicaat 'Koninklijk' in 1976.

43 *Natuurkundig Genootschap Groningen*, 33.

44 Over de vroegste geschiedenis van het genootschap zie: Paul Brood e.a., *Groningse historici bijeen. Uitgave ter gelegenheid van de 750ste vergadering van het Historisch Genootschap te Groningen* (Groningen 2004).

45 Blok aan Fruin, 21-11-1886. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 356.

46 M.A. Goossen, 'Levensbericht van Johannes Reitsma', *Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Bijlage tot de Handelingen van 1903-1904* (Leiden 1904) 206-250, aldaar 242.

47 Florentius Goswinus Groneman (1838-1929) was in 1863 in Utrecht gepromoveerd op het proefschrift *Over den veranderlijken toestand van den Galvanischen stroom gedurende zijn ontstaan*. Van 1869 tot 1905 was hij directeur van de Rijks HBS in Groningen.

48 Bos, via het lager onderwijs en enkele mo-examens opgeklommen tot leraar Nederlands en aardrijkskunde aan de Rijks HBS te Groningen, schreef voor uitgeverij Wolters in Groningen een reeks leerboeken voor aardrijkskunde en stelde in 1877 op verzoek van de uitgever de *Schoolatlas der geheele aarde* samen, die uitgroeide tot de *Grote Bosatlas*. Hij was van 1891 tot zijn dood in 1902 lid van het bestuur van het Natuurkundig Genootschap. Tevens was hij de eerste voorzitter van het Centraal Bureau. Smit, 'Een schets', 27.

- 49 Martijn Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme* (Amsterdam 2003) 70.
- 50 Het Centraal Bureau ondernam na 1920 steeds minder activiteiten en hield nog voor de Tweede Wereldoorlog feitelijk op te bestaan. Pas in 1980 werd het formeel opgeheven. Smit, 'Een schets', 26-27.
- 51 Kapteyn sprak regelmatig voor het Natuurkundig Genootschap en de Wetenschappelijke Afdeling. Hij was lid van het bestuur van het Genootschap van 1886 tot 1904 en voorzitter van de Wetenschappelijke Afdeling van 1904 tot 1921. Zie hierover: Van der Kruit, *Kapteyn*, 276-284.
- 52 Voor 1870 waren er nauwelijks hoogleraren die lid waren van de gemeenteraad: alleen de medicus J. Baart de la Faille (1851-1867) en de letterkundige W.J.A. Jonckbloet (1863-1864). Na 1870 zijn het er meer: de classicus C.M. Francken (1874-1877), de econoom W.A. Reiger (1875-1903), de fysioloog D. Huizinga (1876-1893), de wiskundige H.J. Rink (1882-1883), de jurist H.L. Drucker (1887-1889), de chirurg C.F.A. Koch (1896-1901), de germanist B. Sijmons (1901-1910), de wiskundige F. de Boer (1906-1909) en de jurist C.O. Segers (1907).
- 53 De typering van Fokkers politieke positie is van Sijmons in zijn necrologie in de *Groningsche Volksalmanak* voor het jaar 1907 (Groningen 1907) 130-142, aldaar 138. Over de kwestie met de drinkwatervoorziening zie: Kooij, *Groningen 1870-1914*, 260-261.
- 54 De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 123-124, 186.
- 55 Het hekeldichtje is afgedrukt in: Schaper, *Een halve eeuw van strijd*, II, 55-56.
- 56 Alleen van Eijkman is bekend dat hij tegen het houden van een oratie was. In 1897, toen hij naar Groningen kwam als hoogleraar farmacie, onderwierp hij zich nog wel aan het gebruik, maar hij vond het toen al 'verouderd', en in 1905, toen hij overstapte naar scheikunde, zag er hij ervan af. Hij citeerde graag Goethe: 'So bald man spricht, beginnt man schon zu irren'. Holleman, 'In memoriam J.F. Eijkman', 60.
- 57 Blok aan Fruin, 19-10-1884. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 303. Dit suggereert dat uitbetaling van het salaris pas begon na het eerste college.
- 58 *Jaarboekje PhilFV* 1912, 47.
- 59 Geciteerd in: Schoute, *Fokker*, 63. Schoute, de zoon van de hoogleraar wiskunde in Groningen P.H. Schoute, was een oud-leerling van Fokker en schreef zijn biografie ook als een soort eerherstel voor zijn leermeester. Treub was overigens degene die in 1896 het aantrekken van de Duitse vrouwenarts Döderlein openlijk aan de kaak had gesteld en toen door Fokker in zijn hoedanigheid van decaan van de faculteit van replek was gediend!
- 60 *Jaarboek RUG* 1902-1903, 35; *GSA* voor 1904, 195-196.
- 61 Blok aan Fruin, 19-9-1885. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 324.
- 62 *Jaarboek RUG* 1888-1889, 28.
- 63 K. van Berkel, 'De Akademie, Indië en de bloei van de sterrenkunde in Nederland. De Eclips-commissie van 1899', in: K. van Berkel, red., *De Akademie en de Tweede Gouden Eeuw* (Amsterdam 2004) 107-138.
- 64 Jaline de Groot, *Het Festschrift onderzocht. Een verkennende studie naar het Festschrift als bron voor de bestudering van herinneringspraktijken in de wetenschap* (ongepubliceerd paper, Groningen 2014).
- 65 Hamburger was bovendien al benoemd tot lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen vóór zijn benoeming tot hoogleraar. Ter gelegenheid van Hamburgers jubileum verscheen ook nog: *Vergeten hoofdstukken uit Hamburger's leven. Jubelband bijeengebracht door de redactie [van] Onder de streep* (z.p. z.j.). Het betreft een aantal rijmpjes bij tekeningen. Achterin is opgenomen een met 34 handtekeningen van vrienden en collega's volgeschreven menukaart van het diner dat Hamburger op 4 juni 1908 gaf in Hotel De Doelen.
- 66 Vree, *Kerk, huis, school en staat*, 591. W. Muurling had eerder afscheid genomen met een preek in de Martinikerk en een besloten bijeenkomst ten huize van zijn schoonzoon Van der Wijck. Van Hall had bij zijn vertrek in 1871 een afscheidsgedicht voorgedragen in een vergadering van het Natuurkundig Genootschap!
- 67 *Jaarboek RUG* 1891-1892, 28.
- 68 *GSA* voor 1906, 269.
- 69 De universiteit hulde zich ook in rouw toen in februari 1916 de lector Frans Marie Loke overleed. De Wilde, *Nieuwe deelgenoten*, 156-157.
- 70 In 1903 werden alle portretten in de senaatskamer van een uniforme lijst voorzien (zwart met gouden biezen).
- 71 *Jaarboek RUG* 1911-1912, 27. Het moge duidelijk zijn dat er op Nijhoffs schildering van het rustige bestaan van hoogleraren uit vroeger dagen wel wat zou zijn af te dingen. Hoogleraren als Ubbo Emmius en Petrus Camper waren ieder op hun wijze ook harde werkers. Maar het gaat hier om beeldvorming, niet om de vraag of Nijhoff gelijk had met zijn karakterisering.

- 72 Jaarboek *RUG* 1911-1912, 28.
- 73 Over Halbertsma zie: U.Ph. Boissevain, 'Tj.J. Halbertsma', *GSA* voor 1895, 73-80, aldaar 76. Over Van den Ham zie: L.H.K. Bleeker, 'In memoriam F.J. van den Ham', *GSA* voor 1913, 59-70.
- 74 B. Sijmons, 'In memoriam Hieronymus Pol', *GSA* voor 1912, 179-187, aldaar 183.
- 75 Simon van der Aa, '[In memoriam Pieter Pet]', *Jaarboek RUG* 1919-1920, 47-49, aldaar 48.
- 76 Kooystra, *Scheikunde aan de Groningse universiteit*, 52-53. Voor een mildere beoordeling zie: Holleman, 'In memoriam Eijkman'. Eijkman had een bijzondere band met het corps omdat hij jarenlang de bovenverdieping huurde van het pand naast *Mutua Fides*, dat ook eigendom was van het corps. Hij maakte in 1903 deel uit van de erewacht te paard die tijdens het bezoek aan Groningen van koningin Wilhelmina de hofrijtuigen 'omstuwde'. *Jaarboek RUG* 1902-1903, 36.
- 77 Huizinga, 'Geschiedenis', 256; *Jaarboek RUG* 1892-1893, 23.
- 78 J.A. Lokin, 'Gerhardus Diephuis (1817-1892)', in: G.S. Overdiep e.a., *Acht Groningse juristen en hun Genootschap. 225 jaren Pro Excolendo Jure Patrio* (Groningen 1986) 105-113, aldaar 112.
- 79 *Jaarboek RUG* 1917-1918, 29.
- 80 Richtinggevend is in dit verband geweest: W.W. Mijnhardt, 'De Akademie in het culturele landschap rond 1900', in: Van Berkel, red., *De Akademie en de Tweede Gouden Eeuw*, 15-41.
- 81 'Brief der Koninklijke Akademie van Wetenschappen aan Z. Exc. den minister van Binnenl. Zaken over het verbinden van directeurswoningen aan laboratoria, observatoria, musea, enz.', *Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor 1880* (Amsterdam 1880) CXLV-CXLVIII, aldaar CXLVI.
- 82 *Jaarboek RUG* 1886-1887, 26.
- 83 *GSA* voor 1908, 63.
- 84 *Jaarboek RUG* 1878-1879, 29.
- 85 *Jaarboek RUG* 1901-1902, 6.
- 86 *Jaarboek RUG* 1888-1889, 4.
- 87 *Jaarboek RUG* 1888-1889, 7.
- 88 Fokker, *Untersuchungen über Heterogenese*, IV, 101, 102. Fokker refereerde impliciet aan de bejegening die hem bij het *NTvG* ten deel was gevallen in verband met zijn kritische besprekingen van recente bacteriologische literatuur. In 1899 was hij min of meer afgezet als referent voor bacteriologie en had hij ook persoonlijke aanvallen te verduren gehad.
- 89 *Jaarboek RUG* 1890-1891, 33.
- 90 Wenckebach, *Experiment en kliniek*, 5-6.
- 91 Sinds het midden van de negentiende eeuw werd de steeplechase gehouden door leerlingen van een elitekostschool als Eton en studenten van de universiteit van Oxford. Een onschuldig vermaak was het niet: in leidende kringen in Engeland dacht men dat sport het karakter staalt, de leden van de elite krachtig en weerbaar maakt en hen voorbereidt op de onvermijdelijke strijd tussen de naties, in Europa en overzee.
- 92 C. van Wisselingh, 'Over osmose', *Jaarboek RUG* 1916-1917, 3-21, aldaar 21. Zie ook: C. van Wisselingh, 'Terugblik op ruim 40-jarigen wetenschappelijke botanische arbeid', *Pharmaceutisch Weekblad* 62 (1925) 1229-1245, 1254-1269. Het is heel goed mogelijk dat Van Wisselingh hierbij ook dacht aan de tegenwerking van of het gebrek aan waardering door de hoogleraar botanie in Groningen, J.W. Moll, wiens protegé Jantine Tammes meermalen op het punt van haar onderzoek naar carotenoïden door Van Wisselingh werd gecorrigeerd. Van Wisselingh, 'Terugblik', 1264. Alles wijst erop dat de verhouding tussen Van Wisselingh en Moll verstoord was, hoewel Moll Van Wisselingh indertijd een eredoctoraat had bezorgd.
- 93 Van Wisselingh, 'Terugblik', 1267.
- 94 *Jaarboek RUG* 1877-1878, 23. De titel van de rectorale rede luidde 'De samenhang van logica en ethiek'. Het was een pleidooi voor de erkenning van de morele dimensie van de logica (die alle wetenschap bijeenhoudt).
- 95 *Jaarboek RUG* 1878-1879, 32.
- 96 Een snel onderzoek op www.delpher.nl leert dat de term 'academische vrijheid' tegen het eind van de negentiende eeuw wel vaker gebruikt werd, maar nog altijd zeer incidenteel.
- 97 Hermann von Helmholtz, *Ueber die akademische Freiheit der deutschen Universitäten* (Berlijn 1878), later herdrukt in: Hermann von Helmholtz, *Vorträge und Reden* (2 dln., vierde editie, Braunschweig 1896) II, 191-212.
- 98 Helmholtz, *Ueber die akademische Freiheit*, 27.
- 99 Helmholtz, *Ueber die akademische Freiheit*, 28.
- 100 *Wetenschappelijke Bladen* (1878) III, 96-116.
- 101 Kuyper, *Souvereiniteit in eigen kring*, 23.

- 102 P.W.A. Cort van der Linden, *Richting en beleid der Liberale partij* (Groningen 1886) 202.
- 103 Cort van der Linden, *Richting en beleid*, 210.
- 104 A.P. Fokker, 'Openingsrede van den algemeenen Voorzitter', in: *Handelingen van het Derde Nederlandsche Natuur- en Geneeskundige Congres te Groningen, 1893* (Groningen 1893) Tweede stuk, 1-16, aldaar 2. Eimer (1843-1898) was hoogleraar zoölogie in Tübingen en verwierf bekendheid met zijn alternatieve, op Lamarck terugrijpende evolutietheorie, de zogenaamde theorie van de orthogenese (gerichte soortontwikkeling). Soorten ontstaan door variatie en selectie, maar variatie is geen volledig toevallig verlopend proces; zij gehoorzaamt aan zekere wetmatigheden, waardoor veranderingen alleen maar in bepaalde richtingen kunnen plaatsvinden. Zijn hoofdwerk was *Die Entstehung der Arten auf Grund von Verben erworbener Eigenschaften nach den Gesetzen organischen Wachstums* (3 dln., Jena 1888-1901). Eimer nam het op tegen de heersende darwinistische opvatting van variatie en selectie en dat verklaart mede de sympathie van Fokker.
- 105 Moll, 'De idee der universiteit', 7.
- 106 Moll, 'De idee der universiteit', 6-7.
- 107 Moll, 'De idee der universiteit', 15, noot 1.
- 108 Naar aanleiding van de benoeming van Bolland tot hoogleraar filosofie in Leiden (1896) schreef de katholieke geestelijke F.A.L. Smit een brochure waarin hij erop aandrong de benoeming ongedaan te maken. Bolland, zo betoogde Smit, was een vertegenwoordiger van het pessimistische monisme van Ed. von Hartmann en zo'n 'afgrijselijk' stelsel hoorde geen forum te krijgen aan een rijksuniversiteit. Smit werd van repiek gediend door de liberale filosoof, econoom en publicist J.A. Levy, die de 'academische leervrijheid' verdedigde. Die vrijheid was zijns inziens de tegenhanger van de zo geroemde gewetensvrijheid. 'Onbegrensd en ongehinderd, zonder anderen teugel dan de wetten van het oordeelkundig, wetenschappelijk denken, verkondigde de hoogleraar, wat hem waarheid toeschijnt.' J.A. Levy, 'Eene hoogleeraarsbenoeming', *Vragen des Tijds* (1896) II, 271-293, aldaar 276.
- 109 Blok aan Fruin, 15-4-1889 en 16-4-1889. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 373. Blok dacht in concreto aan de kwestie-Spruyt uit 1888. Aan de vooravond van de Kamerverkiezingen van 1888 had de Amsterdamse hoogleraar filosofie Cornelis Bellaar Spruyt de brochure *In geen geval een Ultramontaan! Een woord voor de protestantsche kiezers* uitgegeven, waarin hij de Amsterdamse kiezers opriep niet op een katholieke kandidaat te stemmen. Het gemeenteraadslid L.J.G. van Ogtrop had daar aanstoot aangenomen en stelde dat aan de orde tijdens de behandeling van de gemeentelijke begroting voor 1889. Hij vond het onacceptabel dat een hoogleraar aan een universiteit die voor studenten van alle gezindten toegankelijk was zo'n brochure had geschreven. Spruyt reageerde op deze kritiek, Van Ogtrop repliceerde en zo raakte de affaire in heel Nederland bekend.
- 110 R.A. Reddingius, 'De betrekking tusschen theorie en therapie in de geneeskunde', *Jaarboek RUG 1910-1911*, 1-26, aldaar 25.
- 111 Reddingius, 'De betrekking', 26.
- 112 J.P. van Braam Houckgeest, 'Phrenologie en lokalisatie', *Jaarboek RUG 1885-1886*, 1-19, aldaar 19.
- 113 Amanda Kluvel, *Reis door de hel der onschuldigen. De expressieve politiek van de Nederlandse anti-vivisectionisten* (Amsterdam 2000). In 1903 vaardigde minister Kuyper enige administratieve voorschriften uit tegen het ongebreideld doen van dierproeven, maar van wettelijke beperkingen was toen en later geen sprake. Wettelijke beperking kwam er pas in 1978.
- 114 *Handelingen der Tweede Kamer, Staatsbegroting voor het dienstjaar 1901*, hoofdstuk v (Binnenlandse Zaken), Voorloopig verslag, p. 13.
- 115 Wenckebach, *Experiment en kliniek*, 19. Ook onder zijn eigen studenten had Wenckebach enige weerstand te overwinnen, niet tegen dierproeven, maar tegen 'proeven' op patiënten, ook al betrof dit slechts het afnemen van polscurven ten behoeve van het onderwijs. In een van de plaatselijke kranten (ik heb niet kunnen achterhalen welke) protesteerde in 1903 een student tegen dergelijke 'proeven'. Wenckebach, die juist in zijn oratie had betoogd dat dierproeven noodzakelijk waren omdat proeven op mensen onder geen beding uitgevoerd mochten worden, voelde zich pijnlijk getroffen. Het waren zeer onschuldige metingen: hij plaatste slechts enkele pelottes op hals en pols ter registratie van drukschommelingen in arteriën en venen. Patiënten moesten alleen enige tijd zeer stil liggen. *Universitas Groningana*, 106. Wenckebach hield in zijn eerstvolgende college een toespraak over dit 'schandaal'. Hij weigerde in discussie te treden met studenten die nog niet zelf ervaring hadden opgedaan met het lenigen van de nood van de patiënten, en hij verzekerde zijn gehoor dat zijn patiënten graag in zijn kliniek verbleven, 'trots die tot schandalen opgeblazen onderzoekingen en experimenten'. C.D. de Langen, 'Proeven op mensen en de verschuiving van te stellen normen', *NTvG* 1958, I,

25-27; Lindeboom, Karel Frederik Wenckebach, 28. De studenten deelden de verontwaardiging van Wenckebach en Vindicat nam een motie aan waarin het gedrag van de niet bij name genoemde student werd afgekeurd. *Universitas Groningana*, 106.

116 I.H. Gosses, 'Levensbericht van Petrus Johannes Blok (1855-1929)', *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1929-1930* (Leiden 1930) Bijlage, 107-136, aldaar 123. Gosses, die in 1915 Huizinga was opgevolgd als hoogleraar geschiedenis in Groningen, kon beschikken over de onuitgegeven autobiografie van Blok.

117 Henriette L.T. de Beaufort, 'Willem Jan Mari van Eysinga (Noordwijkerhout, 31 januari 1878-Leiden, 24 januari 1961)', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1962*, 78-88. Van Eysinga woonde van 1908 tot 1912 op de Ossenmarkt en kreeg in 1910 J.C. Kapteyn als buurman.

118 Van Rhijn, 'Levensbericht van Van Dijk', 82; Van Rhijn, 'In memoriam', 21.

119 Blok aan Fruin, 19-10-1884 en 25-1-1885. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 304, 305.

120 Blok aan Fruin, 25-1-1885. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 306.

121 Onderstaande is geheel gebaseerd op: Bunna Ebels-Hoving, 'Het Historisch Genootschap op excursie', in: Brood e.a., *Groningse historici bijeen*, 29-34, in het bijzonder 30-32.

122 Anton van der Lem, *Johan Huizinga. Leven en werken in beelden en documenten* (Amsterdam 1993) 124, 127.

123 Ook van de jurist Hugo Krabbe, van 1893 tot 1908 hoogleraar staatsrecht in Groningen, zegt een van zijn Groningse leerlingen, Roelof Kranenburg: 'Het waren goede jaren in Groningen, misschien wel zijn beste.' Kranenburg, 'Hugo Krabbe', 160.

124 *Jaarboek RUG 1907-1908*, 27.

125 *GSA voor 1904*, 73.

126 Een andere leraar van de Rijks HBS, de wis- en natuurkundige Obe Postma, werd in 1908 gevraagd om de colleges van de overleden hoogleraar wiskunde De Boer over te nemen (nadat die colleges eerst waren waargenomen door de privaatchoort docent astronomie Willem de Sitter, totdat deze naar Leiden vertrok), maar hij weigerde toen hij begreep dat hij niet in aanmerking kwam om De Boer op te volgen. Zie: Jan Guichelaar, 'Obe Postma's weg naar de natuurwetenschappen', in: Jan Guichelaar, George B. Huitema en Hylkje de Jong, red., *Zekerheden in waarnemingen. Natuurwetenschappelijke ontwikkelingen in Nederland rond 1900* (Hilversum 2012) 25-74, aldaar 37.

127 *GSA voor 1884*, 148.

128 *GSA voor 1884*, 194.

129 College van curatoren van de Rijksuniversiteit Groningen aan de minister van Binnenlandse Zaken, 23-1-1880. NA, Archief BiZa/Hoger Onderwijs (archiefnr. 2.04.11), inv.nr. 419.

130 De minister van Binnenlandse Zaken aan college van curatoren van de Rijksuniversiteit Groningen, 30-1-1880. NA, Archief BiZa/Hoger Onderwijs (archiefnr. 2.04.11), inv.nr. 419.

131 *GSA voor 1886*, 177. Van Manen werd in Leiden staatshoogleraar, terwijl hij in Groningen kerkelijk hoogleraar was geweest. Ook een jaar later gebruikten de studenten naar aanleiding van het vertrek van de chirurg Korteweg naar Amsterdam en van de jurist Drucker naar Leiden de term 'gradus ad Parnassum'. *GSA voor 1890*, 186.

132 *GSA voor 1891*, 195.

133 *GSA voor 1892*, 192-193; *GSA voor 1893*, 43; *GSA voor 1894*, 43, 46; *GSA voor 1897*, 41-42. De kwalificatie van Groningen als 'Rijks-proefstation' of 'Rijksprofessorenproefstation' was ingegeven door het feit dat in Groningen in 1889 een Rijkslandbouwproefstation was gesticht, met de latere hoogleraar scheikunde A.F. Holleman als eerste directeur.

134 Litteraire Faculteit van Vindicat atque Polit aan de minister van Binnenlandse Zaken, 15-3-1905. NA, Archief BiZa/Hoger Onderwijs (archiefnr. 2.04.11), inv.nr. 419.

135 Geciteerd in: Den Hertog, *Cort van der Linden*, 63.

136 P.W.A. Cort van der Linden, *De staathuishoudkunde als sociale wetenschap* (Den Haag 1891) 42. Hij voegde er nog aan toe: 'Overal gevoelt men de behoefte in onze dagen van wisselwerking tusschen het universitaire onderwijs en de werkelijkheid. Niet in de studeerel ligt de oefenschool van het leven, maar in de woelige wereld zelf. En omgekeerd, verheft en veredelt den man der praktijk de universitaire opvoeding en het universitaire denken [...]. Deze behoefte van onzen tijd aan gestadige wisselwerking van wetenschap en leven vervult Amsterdam.'

137 Van der Lem, *Johan Huizinga*, 132. Bij Mary Schorer werd in 1912 borstkanker vastgesteld. Zij onderging een operatie, leek te herstellen, maar werd eind 1913 opnieuw ziek en overleed op 21 juli 1914.

138 Jaarboek RUG 1893-1894, 27.

139 Blok zag de connectie zelf ook heel duidelijk. Op 5 januari 1885 hield hij al voor de Sociëteit van Handwerkslieden een voordracht over de positie van 'de werkman' in de middeleeuwen, 'met het oog op de tegenwoordige toestanden'. Blok aan Fruin, 25-1-1885. *Correspondentie van Robert Fruin*, ed. Smit en Wieringa, 306.

140 Gosses, 'Levensbericht van Petrus Johannes Blok', 118.

141 Vergelijk de opmerking die H.J. Scheltema in 1964 maakte over hoogleraren die waren vertrokken: 'Waren zij eenmaal in het wetenschappelijke Pantheon opgenomen en naar elders geroepen, dan hadden de jaren niet zelden reeds hun werkkraft gedempt en speelden de moeilijkheden van de overjarige hoogleraar zich elders af.' *Universitas Groningana*, 81.

142 Jaarboek RUG 1908-1909, 33. Sijmons had overigens in 1899 maar wat graag naar Leiden willen gaan om daar de taalkundige P.J. Cosijn op te volgen. Echter niet hij, maar de jonge Amsterdamse taalwetenschapper C.C. Uhlenbeck werd daar benoemd. Dat hij in Leiden gepasseerd was, schreef Sijmons mede toe aan latent antisemitisme, maar in werkelijkheid had de minister de overstap naar Leiden verhinderd omdat hij bang was voor Groningen niemand te kunnen vinden die het uitgebreide takenpakket van Sijmons zou kunnen overnemen. *Handelingen der Tweede Kamer. Staatsbegroting voor het dienstjaar 1901. Voorloopig Verslag*, p. 13.

NOTEN BIJ 8 APOTHEOSE (1913-1914)

1 Om het neutrale karakter van de beweging te beklemtonen gebruikte de Bond het onzijdige lidwoord 'het'. Kamphuis, *Het Algemeene Nederlandsche Vrededebond*.

2 Zie hiervoor p. 763-764, noot 79.

3 Ad Schakenraad, *De Algemeene Nederlandsche Bond 'Vrede door Recht' 1901-1914. Het liberale streven naar een betere internationale rechtsorde* (Utrecht 1984).

4 C. van Vollenhoven, 'De roeping van Nederland', *De Gids* 74 (1910) III, 185-204. Van Vollenhoven (1874-1933) was hoogleraar in het recht van Nederlandsch-Indië te Leiden. Over de impact van dit artikel zie: M. Riemens, *Een vergeten hoofdstuk. De Nederlandsche Anti-Oorlog Raad en het Nederlands pacifisme tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Groningen 1995) 26-28.

5 Van Vollenhoven, 'De roeping van Nederland', 193.

6 Van Vollenhoven, 'De roeping van Nederland', 201.

7 Schakenraad, *De Algemeene Nederlandsche Bond*, 64-69.

8 C. van Vollenhoven, *De eendracht van het land* (Den Haag 1913).

9 C. van Vollenhoven, 'Aan het werk', in: Van Vollenhoven, *De eendracht van het land*, 92-97, aldaar 95.

10 E.J. Scholten c.s. aan de burgerij van Groningen, 4 mei 1911. GrA, Archief Tentoonstellingscomité Groningen 1914 (toegangsnr. 1258), map Circulaires. Voor een al te beknopt overzicht van de plannemakerij van Scholten c.s. en de zesstatenbeweging zie: Daniël Broersma, *Het wonderland achter de horizon. Groninger regionaal besef in nationaal verband 1903-1963* (Assen 2005) 29-31. De rol van Van de Rivière wordt daarin niet genoemd.

11 Van de Rivière, afkomstig uit Dordrecht, promoveerde in 1894 in Leiden in de rechten, werd advocaat en stond sinds 1903 aan de leiding van de *Provinciale Groninger Courant*. Hij woonde in Helpman.

12 Verslag van Kiewiet de Jonge van zijn reis naar Zwitserland, april 1912. GrA, Archief tentoonstellingscomité Groningen 1914 (toegangsnr. 1258), map Reisverslag.

13 Circulaire december 1913. GrA, Archief tentoonstellingscomité Groningen 1914 (toegangsnr. 1258), map Circulaires.

14 'Het doel en de middelen van de zes-statenbeweging'. GrA, Archief tentoonstellingscomité Groningen 1914 (toegangsnr. 1258), map Circulaires.

15 De inspanningen van de curatoren zijn te volgens in de notulen van hun vergaderingen in deze jaren: GrA, Archief college van curatoren vanaf 1815 (toegangsnr. 47), inv.nr. 173-177 (1910-1914). Zie ook: W.E. Krul, 'Rijkskunst en gemeenschapskunst. De decoratie van het Groningse universiteitsgebouw in 1914 en het Nederlandse kunstbeleid', in: A.H. Huussen jr. en B. Kempers, red., *In opdracht van de staat. Opstellen over mecenaat en kunst van de Griekse polis tot de Nederlandse natie* (Groningen 1994) 127-151.

16 Derkinderen was sinds 1907 directeur van de Koninklijke Academie (de hoogste kunstopleiding in Nederland) en stond bekend als voorstander van 'gemeenschapskunst'.

17 Een ander onderdeel van de voorbereidingen van het eeuwfeest was het restaureren van de grafstenen

van een aantal Groningse hoogleraren uit de zeventiende eeuw, onder wie Ubbo Emmius. Deze grafstenen waren afkomstig uit de vroegere Academiekerk tegenover het Academiegebouw. Na de afstand van de kerk aan de rooms-katholieke parochie waren ze weggehaald en tijdelijk op de binnenplaats achter het Academiegebouw neergelegd. Op initiatief van Ten Bruggen Cate werden ze nu gerestaureerd door steenhouwer Van der Lee en in het souterrain van het Academiegebouw keurig in het gelid gelegd, iets hellend, zodat de opschriften goed te lezen waren.

18 Voor de notulen van de Senaatscommissie zie: GrA, Archief Senaat en Faculteit na 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 545. Een goede samenvatting van deze notulen in: F.R.H. Smit, 'De Senaatscommissie 1914 en de voorbereiding van het derde eeuwfeest der Groninger universiteit', in: *Bibliotheek, wetenschap en cultuur. Opstellen aangeboden aan mr. W.R.H. Koops bij zijn afscheid als bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Groningen* (Groningen 1990) 539-556. Aanvullende informatie in de notulen (met bijlagen) van de senaatsvergaderingen: GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369.

19 Huizinga had een aantal hoofdstukken voorgelezen op de maandelijks bijeenkomsten van het Historisch Genootschap, dat daardoor fungeerde als een soort leescommissie.

20 GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369, senaatsvergaderingen van 9 december 1913, 12 januari en 14 februari 1914.

21 Voor een beknopte geschiedenis van de Internationale Fysiologencongressen, inclusief het Groningse uit 1913, zie: Wallace O. Fenn, red., *History of the International Congresses of Physiological Sciences 1889-1968* (z.p. 1968). Voor details (met name over het sociale programma) is men aangewezen op de kranten, die uitvoerig over het Groningse congres schreven.

22 H.J. Hamburger, *Discours d'ouverture* (Groningen 1913), ook opgenomen in: H.J. Hamburger en Ernst Laqueur, red., *Festschrift zum 25-jährigen Gedenktage der Gründung der Internationalen Physiologenkongresse, dem IX. Internationalen Physiologenkongresses Groningen 2.-6. September 1913 gewidmet vom Zentralblatt für Physiologie* (Groningen 1913) 1-13.

23 Onder de 434 deelnemers aan het congres (Fenn, red., *History of the International Congresses*, 287) was de Duits-Oostenrijkse delegatie veruit de grootste, gevolgd door de Franse en de Engelse. Volgens het Nieuwsblad van het Noorden van 18 augustus 1913 hadden zich op dat moment 69 Duitsers en 24 Oostenrijkers opgegeven, tegenover 50 Britten, 29 Fransen en 18 Noord-Amerikanen.

24 Aldus het verslag in *Het Nieuws van den Dag*, 2 september 1913.

25 Aldus het verslag in het *Algemeen Handelsblad*, 2 september 1913.

26 Volgens opgave van de Groningse curatoren waren er 596 congresleden geweest, van wie 500 uit het buitenland (waarschijnlijk hebben de curatoren ook de dames meegerekend). GrA, Archief college van curatoren vanaf 1815 (toegangsnr. 47), inv.nr. 175, vergadering van 1 november 1913, punt 79. In Wenen waren er nog maar 386 deelnemers geweest, van wie ongeveer 300 uit het buitenland. Zie ook noot 23.

27 GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369, senaatsvergadering 13 februari 1914.

28 GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369, senaatsvergadering 4 maart 1914.

29 GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369, senaatsvergadering 4 maart 1914. Moll zou het in zijn bijdrage aan het gedenkboek ook nadrukkelijk opnemen voor Van Lokhorst.

30 J. Huizinga, 'Het bestuur der rijksuniversiteiten', *De Gids* 86 (1922) IV, 45-57.

31 Een soortgelijk conflict, waarbij weer Moll en Huizinga samen optrokken tegen de curatoren, ontbrandde in 1914 over de plaatsing van nieuwe hoogleraarportretten in de senaatskamer. Jolanda Oosterheert, red., *In vol ornaat. Vier eeuwen Groningse senaatsgalerij* (Groningen 2009) 91.

32 *Academia Groningana* (1916) 1. Dit verslag verscheen onder verantwoordelijkheid van de Commissie voor de redactie van het jaarboek, maar werd grotendeels geschreven door de verloskundige Nijhoff, die secretaris van de Commissie tot regeling van de feestelijkheden was geweest en enig journalistiek talent had.

33 *Academia Groningana* (1916), 2.

34 *Academia Groningana* (1916), 3.

35 *Academia Groningana* (1916), 4. Dat Durkheim het internationaal recht noemde als specialiteit van de Nederlandse geleerde wereld en dat Bos zelf een rechtenstudent was, doet vermoeden dat het spreken over 'een tweede gouden eeuw' ook gezien moet worden in de context van de beweging van Van Vollenhoven c.s.

36 *Academia Groningana* (1916), 7.

37 *Academia Groningana* (1916), 7.

- 38 *Academia Groningana* (1916), 8.
- 39 *Academia Groningana* (1916), 10.
- 40 *Academia Groningana* (1916), 10.
- 41 *Academia Groningana* (1916), 10.
- 42 *Academia Groningana* (1916), 13.
- 43 *Academia Groningana* (1916), 14.
- 44 *Academia Groningana* (1916), 15.
- 45 Als auteur van de Latijnse vertaling van *Les Passions de l'ame/Passiones animae* (1692) geldt Henri Desmarets, de zoon van de Groningse hoogleraar theologie Samuel Maresius.
- 46 *Academia Groningana* (1916), 41.
- 47 *Academia Groningana* (1916), 47.
- 48 *Academia Groningana* (1916), 48. Het college van curatoren had graag gezien dat de koningin een eredoctoraat in de de staatswetenschap zou krijgen, wat voor een fungerend staatshoofd wel gepast zou zijn. Maar het ging niet door omdat de juridische faculteit van mening was dat het grote aantal uit te reiken eredoctoraten afbreuk zou doen aan de waarde van een eredoctoraat voor de koningin. Bovendien vonden de juristen dat voor het uitreiken van een eredoctoraat in de staatswetenschap de Leidse universiteit als eerste in aanmerking kwam, daar deze in 1575 op aangeven van Willem van Oranje was gesticht. Daarop vonden curatoren de faculteit Letteren en Wijsbegeerte bereid de majesteit een eredoctoraat in de Nederlandse letteren aan te bieden, maar dat was dus tweede keus. Zie hierover: J.A. Lokin, 'Het Groninger eredoctoraat van koningin Wilhelmina', *Groninger Opmerkingen en Mededelingen* 24 (2017) 127-134.
- 49 *Academia Groningana* (1916), 53.
- 50 Het telegram waarin Carnegie liet weten niet bij de uitreiking van het eredoctoraat aanwezig te kunnen zijn luidde: 'Pray thank the officials for the honor proposed to be conferred may twenty second. Although absent in body, I shall be present in spirit and deeply appreciative of the honor. Andrew Carnegie.' GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369, bijlagen.
- 51 *Academia Groningana* (1916), 51.
- 52 Ludwig Thuille, een Oostenrijks componist die aan het eind van de negentiende eeuw in München actief was (hij overleed in 1907), was een productief en veelzijdig, maar ietwat conservatief componist, van wie alleen het bij de Groningse lustrumviering gespeelde *Sextet opus 6* (voor piano en blaasinstrumenten) de tand des tijds heeft weten te doorstaan.
- 53 *Academia Groningana* (1916), 56.
- 54 Het verslag in: GSA voor 1915, 229-239.
- 55 GSA voor 1915, 239.
- 56 *Academia Groningana* (1916), 56.
- 57 *Academia Groningana* (1916), 29.
- 58 *Academia Groningana* (1916), 31.
- 59 *Academia Groningana* (1916), 31.
- 60 *Academia Groningana* (1916), 35, 36.
- 61 *Academia Groningana* (1916), 37.
- 62 GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369, senaatsvergadering 9 juli 1914.
- 63 Tot aan de eeuwwisseling bijna waren er stemmen te horen dat Nederland op het terrein van het hoger onderwijs op te grote voet leefde en dat het aanbeveling verdiende ofwel een van de bestaande rijksuniversiteiten te sluiten ofwel een duidelijke taakverdeling tussen de universiteiten door te voeren. Dat strookt niet met de gedachte dat rond 1875 in Nederland een tweede gouden eeuw aanbrak. Pas na 1900 verstommen de sombere geluiden en dringt het besef door dat Nederland gouden tijden doormaakt of op het punt stond die te gaan beleven. Zie: Van Berkel, "Met het stelsel van eenvormigheid moet worden gebroken".
- 64 Hamburger had het over 'de zeer milde bijdrage eener belangstellende stadgenootte, die, helaas, deze dag niet heeft mogen beleven'. *Academia Groningana* (1916), 31.
- 65 *Academia Groningana* (1916), 22.
- 66 Door problemen bij de uitgeverij Wolters duurde het tot 1915 voordat het *Album studiosorum* verscheen.
- 67 Voor een nauwgezette reconstructie van Huizinga's bemoeienis met het gedenkboek (en de legpenning) zie: Smit, 'De Senaatscommissie 1914'.
- 68 GrA, Archief Senaat en Faculteiten vanaf 1815 (toegangsnr. 46), inv.nr. 369, senaatsvergadering 9 juli 1914.

- 69 Smit, 'De Senaatscommissie 1914', 554.
- 70 GrA, Archief college van curatoren vanaf 1815 (toegangsnr. 47), inv.nr. 256, vergadering 12 december 1914, bijlagen.
- 71 Roethe aan Schröder, 23-6-1914, in: *Regesten zum Briefwechsel zwischen Gustav Roethe und Edward Schröder*, ed. Dorothea Ruprecht en Karl Stackmann (2 dln., Göttingen 2000) II, 696 (briefnr. 4503).
- 72 Roethe aan Schröder, 5-7-1914, in: *Regesten zum Briefwechsel*, II, 699 (briefnr. 4510).
- 73 Roethe aan Schröder, 5-7-1914, in: *Regesten zum Briefwechsel*, II, 699 (briefnr. 4510).
- 74 Robert J. Gordon, *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living since the Civil War* (Princeton NJ 2016) claimt dat alle grote technologische innovaties dateren uit het tijdvak 1870-1970, wat enige geloofwaardigheid geeft aan de claim van Hamburger over de exceptionele ontwikkelingen in zijn tijd.
- 75 Roethe aan Schröder, 5-7-1914, in: *Regesten zum Briefwechsel*, II, 699 (briefnr. 4510).
- 76 Schröder aan Roethe, 8-7-1914, in: *Regesten zum Briefwechsel*, II, 699 (briefnr. 4512).
- 77 GSA voor 1915, 238. De corpsverslaggever schreef dit overigens na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in augustus 1914.

NOTEN BIJ 9 DE DONKERE POORT (1914-1918)

- 1 P.J. Knegtmans, *Geld, ijdelheid en hormonen. Ernst Laqueur (1880-1947), hoogleraar en ondernemer* (Amsterdam 2014) 88.
- 2 P.H. Ritter jr., *De donkere poort. Een boek behelzende tal van persoonlijke herinneringen aan vooraanstaande mannen, stemmingsbeelden, indrukken, beschouwingen, belangrijke en onbelangrijke gebeurtenissen, verhalen en anecdoten over Nederland in de jaren 1914-1918* (Den Haag 1931).
- 3 Paul Moeyes, *Buitenshot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam-Antwerpen 2001).
- 4 *Jaarboek RUG 1913-1914*, 25.
- 5 G. Heymans, *De oorlog en de vredesbeweging* (Groningen 1914) 14.
- 6 Heymans, *De oorlog*, 24.
- 7 Heymans werd in oktober 1914 ook lid van de Nederlandsche Anti-Oorlog Raad, die voortkwam uit de Bond Vrede door Recht. Als zodanig ondertekende hij (als enige Groningse hoogleraar) de *Oproep aan het Nederlandsche Volk*, die in oktober 1914 Nederlanders vroeg alles te doen om de onderlinge haat in de oorlogvoerende landen te beteugelen. Zie: Riemens, *Een vergeten hoofdstuk*, 181. Heymans' naam stond ook onder een Franstalig Manifeste uit 1915, waarin de Anti-Oorlog Raad de inwoners van andere landen en vooral van oorlogvoerende landen opriep om zich te onthouden van alle uitlatingen die de onderlinge haat en vijandigheid zouden kunnen versterken. Andere Groningse hoogleraren die tekenden, waren Hamburger, Nijhoff, Simon van der Aa en C.A. Verrijn Stuart, terwijl ook curator A.F. de Savornin Lohman tot de ondertekenaars behoorde.
- 8 De eerstejaars student geneeskunde Rinse Kijlstra, die op 9 april 1916 overleed aan de in kazernes veel voorkomende meningitis cerebrospondialis of nekkramp, was niet gemobiliseerd. Rector magnificus Van Wageningen noemde het 'de gevreesde ziekte'. *Jaarboek RUG 1915-1916*, 36. Zie ook: GSA voor 1917, 155-158.
- 9 Hoewel studenten theologie vrijgesteld waren van dienstplicht, daalde ook hun aantal in Groningen, van 31 (1913-1914) naar 22 (1914-1915).
- 10 GSA voor 1915, 241; GSA voor 1916, 182, 186.
- 11 Knegtmans, *Geld, ijdelheid en hormonen*, 91. In zijn brief aan curatoren betoogde Laqueur omstandig dat Duitsland tot deze oorlog gedwongen was omdat het geleidelijk omsingeld en afgeknepen dreigde te worden door Frankrijk en Rusland – hij had dus volledig de Duitse oorlogsretoriek tot de zijne gemaakt.
- 12 De chirurg Koch ging juist wel op reis: in 1916 naar Rusland om bij de Nederlandse ambulance te gaan werken (halverwege de reis moest hij om gezondheidsredenen terugkeren) en in 1918 naar Oostenrijk, om achter het front ervaring op te doen met oorlogschirurgie.
- 13 Van der Kruit, *Kapteyn*, 499-500.
- 14 *Jaarboekje MFV 1915-1916*, 79.
- 15 Er is de laatste jaren veel onderzoek gedaan naar de reacties van Nederlanders op het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Het idee dat deze oorlog goeddeels aan Nederland voorbij zou zijn gegaan, blijkt niet houdbaar. Zie: Maartje M. Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral: The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006); Conny Kristel, *De oorlog van anderen. Nederlanders en oorlogsgeweld, 1914-1918* (Amsterdam 2016).

- 16 Moeyes, *Buiten schot*, 211-212.
- 17 *Jaarboek RUG 1914-1915*, 30.
- 18 Van der Kruit, Kapteyn, 569-571. Het tot zinken brengen van de *Lusitania* schokte ook Kapteyn. Hij schreef zijn Amerikaanse collega (en vriend) Frederick Seares op 13 mei 1915: 'The war too is getting on our nerves. I imagine that in America too anti-teutonic feeling must rapidly increase. The sinking of the *Lusitania* is such a crowning piece of barbarism. It must open the eyes of whoever still felt something for Germany. It is no war, it is simply murder.' Geciteerd in: Van der Kruit, Kapteyn, 521.
- 19 *Gedenkschrift 15-jarig bestaan Genootschap Nederland-Frankrijk, 1916-1931* (Wageningen 1931). Salverda de Grave was ook betrokken bij het tijdschrift *La Revue de Hollande*, dat in juli 1915 voor het eerst verscheen en een verbindingschakel wilde zijn tussen de Franse en de Nederlandse cultuur. Mathijs Sanders, 'Een intellectuele trait d'union. *La Revue de Hollande* (1915-1918): literaire betrekkingen tussen Nederland en Frankrijk', *Ts. Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 30 (2011) 85-93.
- 20 Valkhoff kreeg in 1918 in Groningen uit handen van Salverda de Grave een eredoctoraat, waarna hij op 18 oktober 1918 in Utrecht kon worden toegelaten als privaattoecent Franse taal- en letterkunde.
- 21 J.J. Salverda de Grave, 'Waarom het Genootschap "Nederland-Frankrijk" is opgericht', *De Gids* 81 (1917) 1, 354-364, aldaar 354-355.
- 22 Martha Hanna, *The Mobilization of Intellect: French Scholars and Writers during the Great War* (Cambridge, Mass. 1996).
- 23 Salverda de Grave, 'Waarom', 356.
- 24 Salverda de Grave, 'Waarom', 363. Al eerder had Salverda de Grave betoogd dat de Nederlandse geleerden door hun respect voor het individu en hun 'contrôle de la raison et de la réalité' nauwer verwant waren aan de Fransen dan aan de Duitsers. J.J. Salverda de Grave, 'Hollandais et Français', *La Revue de Hollande* 1 (1916) 829-853. Die verwantschap zou teruggaan op de instroom van Franse hugenoten in de late zeventiende en vroege achttiende eeuw (Pierre Bayle cum suis).
- 25 Roethe aan Schröder, 25-2-1915, in: *Regesten zum Briefwechsel*, II, 725-726 (briefnr. 4586).
- 26 B. Sijmons, "'Fransche" en "Duitsche" wetenschap', *De Gids* 81 (1917) 1, 545-551, aldaar 549.
- 27 Sijmons, "'Fransche" en "Duitsche" wetenschap', 551.
- 28 In Nederland werd verschillend gedacht over de Gentse universiteit. De katholieke studentenvereniging Albertus Magnus nodigde voor haar vierde lustrum in november 1916 de naar Nederland uitgeweken voorman van de Vlaamse Beweging Frans Van Cauwelaert uit, die tegen de Von Bissing-universiteit was. De Nederlandse regering daarentegen erkende de diploma's van althans de medische en natuurwetenschappelijke faculteiten van deze universiteit. *Jaarboek RUG 1916-1917*, 36, 130-131.
- 29 Schröder aan Roethe, 28-9-1916, in: *Regesten zum Briefwechsel*, II, 760 (briefnr. 4678). Polak was een leerling van Sijmons en was in 1910 in Berlijn gepromoveerd. Zie hierboven p. 622 en hierna p. 796, noot 47.
- 30 Rector magnificus Van Wageningen, zelf classicus, noemde dit in september 1916 'een groote onderscheiding voor dezen jeugdigen Nederlandschen geleerde'. *Jaarboek RUG 1915-1916*, 33. Informatie over Nederlanders die een benoeming aan de Von Bissing-universiteit aanvaardden, werd mij verschaft door Ruben Mantels, die ik daarvoor hartelijk dank. Deze gegevens zijn ook opgenomen in de Gentse professorendatabank op de site: www.ugentmemorialis.be. Zie voor de Vlaamse collaboratie met de Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog: Daniel Vanacker, *Het activistisch avontuur* (Gent 2006). Andere Nederlanders die in Gent gedoceerd hebben zijn de germanist E.F. (Ernst) Kossmann (die in 1923 nog bij Sijmons in Groningen zou promoveren) en de literatuurwetenschapper André Jolles (de vriend van Johan Huizinga).
- 31 Het volgende is gebaseerd op: Knegtmans, *Geld, ijdelheid en hormonen*, 89-114.
- 32 Knegtmans, *Geld, ijdelheid en hormonen*, 106 heeft het over 'een zekere Van den Bergh', maar dit moet L.M. van den Berg zijn geweest.
- 33 De Vries Reilingh keerde kort voor het einde van de oorlog weer terug naar Groningen en werd met ingang van 1 februari 1920 assistent bij algemene pathologie. Hij verving toen de zieke hoogleraar Reddingius. De Vries Reilingh overleed echter al op 13 april 1920. *Jaarboek RUG 1919-1920*, 29.
- 34 Zie: Van Berkel, *Universiteit van het Noorden*, I, 693-694.
- 35 Het volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op: H.J. Hamburger, *Herziening van ons voorbereidend hooger onderwijs. Een middel om daarvoor den weg te effenen* (Groningen-Den Haag 1917).
- 36 Zoals geciteerd in: Hamburger, *Herziening*, 11. Met 'omstandigheden' doelde Cort van der Linden op de drukke ambtelijke werkzaamheden voor de aanstaande grondwetswijziging. De ontwikkelingen zijn goed te volgen in het *Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs (WGMÖ)* tussen 1915 en 1918.

- 37 Nieuwsblad van het Noorden, 17 april 1916; *WGMO* 12 (1915-1916) 1180-1191, 1209-1222. Tot de initiatiefnemers behoorden ook de hoogleraren Bonnema (geologie), Van Dijk (godsdienstwijsbegeerte), Heymans (filosofie) en Kapteyn (sterrenkunde).
- 38 Dijksterhuis was de vader van de Groningse student wiskunde E.J. Dijksterhuis, die later een fervent tegenstander van de gelijkstelling van klassieke en niet-klassieke opleiding werd.
- 39 Zoals geciteerd in: Hamburger, *Herziening*, 12.
- 40 Hamburger, *Herziening*, 20.
- 41 Moeyes, *Buiten schot*, 173-174. De opvang van vluchtelingen (niet alleen Belgen overigens) leidde in ieder geval tot één dissertatie in Groningen: K. Wassenaar, *De hygiënische verhoudingen in het vluchtoord Nunspeet (1914-1919)* (Groningen 1919), verdedigd op 19 december 1919, met de hygiënist Klein als promotor.
- 42 *Jaarboek RUG 1914-1915*, 35.
- 43 *Jaarboek RUG 1914-1915*, 31.
- 44 Voor toelichting op de aanstelling van Roos als onbezoldigd waarnemer van Weber zie: *Jaarboek RUG 1915-1916*, 28. Over Theissen zie: Gosses, 'Johann Samuel Theissen'. Theissen was lid van het Historisch Genootschap en werd als bibliothecaris opgenomen in de professorenkrans (zoals al zijn opvolgers).
- 45 Over de benoeming en de verdere carrière van Neurdenburg zie: Yvette Marcus-de Groot, *Kunsthistorische vrouwen van weleer. De eerste generatie in Nederland vóór 1921* (Hilversum 2003) 299-321.
- 46 Annemieke Hoogenboom, 'Kunstgeschiedenis aan de universiteit. Willem Vogelsang (1875-1954) en Wilhelm Martin (1876-1954)', in: Peter Hecht, Annemieke Hoogenboom en Chris Stolwijk, red., *Kunstgeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1998) 25-43. Al in 1876 had men in Groningen geprobeerd een leerstoel kunstgeschiedenis binnen te halen, maar dat was op verzet in de Kamer gestuit ('te duur').
- 47 Geciteerd in: Marcus-de Groot, *Kunsthistorische vrouwen*, 307. Marie Loke was op 2 februari 1916 na een ziekte van twee maanden overleden en enkele dagen later in Zwolle begraven. Onder grote belangstelling was zij op de dag van de begrafenis op het station in Groningen uitgeleide gedaan. Bij KB van 23 maart 1916 werd als haar opvolger benoemd Emile Alfred Boulan, leraar Frans in Amsterdam, die gedurende de ziekte van Loke haar colleges al had waargenomen. Opnieuw werd toen een geboren Fransman lector Nieuwfrans en men hoopte dat hij wat langer aan Groningen verbonden zou blijven dan zijn voorgangers.
- 48 *Jaarboek RUG 1917-1918*, 32. Neurdenburg gaf op 11 december 1919 op verzoek van enkele hoogleraren speciaal voor hoogleraren en lectoren met hun dames een lezing met lichtbeelden over 'Moderne schilderkunst', die met een langdurig en hartelijk applaus werd beloond. *Jaarboek RUG 1919-1920*, 32.
- 49 Veel van het onderstaande is ontleend aan: G.R. Zondergeld, *De Friese Beweging in het tijdvak der beide Wereldoorlogen* (Groningen 1978). Onder de Friese Beweging worden alle personen en instanties verstaan die zich inzetten voor het behoud en de versterking van de Friese taal, cultuur en identiteit. Voor de vroege geschiedenis van het onderwijs in het Fries zie: A. Feitsma, *Kroniek van een eeuw universitaire frisistiek* (Leeuwarden 1986) 5-12.
- 50 Zondergeld, *De Friese Beweging*, 68; Feitsma, *Kroniek*, 12.
- 51 Dit was niet de eerste Friese studentenvereniging in Groningen. Het bittergenootschap Frisia, onderdeel van Vindicat, dateerde al uit 1837.
- 52 Over Sipma zie: J.H. Brouwer, 'Pieter Sipma (Dronrijp, 26 februari 1872-Leeuwarden, 3 oktober 1961)', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1963, 163-165. Dat Sipma in 1917 privaatdocent zou zijn geworden, zoals Brouwer beweert (en later door Zondergeld werd overgenomen) is onjuist. De 'toelating' van Sipma, en de gedachte dat er voor de Friezen misschien meer in zat, misschien wel een lectoraat of hooglerarschap, inspireerde de Groningse industrieel J.E. Scholten om in november 1917 de vereniging Grönneger Sproak op te richten, die zich het in stand houden van het Gronings tot doel stelde en ook naar het oprichten van een hoogleraarschap (voor het Gronings) streefde. Broersma, *Wonderland achter de horizon*, 35. Dat op het verzoek van Us Tael om collegieruimte toegewezen te krijgen positief werd gereageerd, was niet vanzelfsprekend. De op 21 maart 1914 opgerichte Vereniging Volksuniversiteit te Groningen, die zich 'het bevorderen van algemeene ontwikkeling in den ruimsten zin, met uitsluiting van vakopleiding' ten doel stelde en dat doel trachtte te bereiken door het geven van cursussen voor volwassenen over zulke uiteenlopende onderwerpen als 'De drie groote godsdiensten', 'Nederlandsche Litteratuur' en 'Beginselen der Sterrekunde' (door J.C. Kapteyn), kreeg steeds nul op het rekest als zij het college van curatoren om cursusruimte in het Academiegebouw vroeg. Kennelijk waren de activiteiten van de Volksuniversiteit het college niet wetenschappelijk genoeg of niet op een academisch publiek gericht. Het feit dat de voorzitter van de Volksuniversiteit altijd een Gronings hoogleraar was (eerst Gabbe Scheltema, vanaf 1915 I.B. Cohen) maakte kennelijk niets uit. Wel stonden curatoren toe dat de hoogleraren in hun eigen instituten cursussen voor de Volksuniversiteit gaven.

- Zie: Kampman, *Volksuniversiteit Groningen 1914-1989*. Overigens deed naast het Fries ook het onderwijs in het Spaans deed zijn intrede aan de Groningse universiteit. Een Friese emigrant naar Amerika, Fonger de Haan, hoogleraar aan Bryn Mawr College in Pennsylvania, was in Nederland voor familiezaken toen de Verenigde Staten deel gingen nemen aan de oorlog (april 1917). De terugreis naar Amerika werd te gevaarlijk door de onbepaalde duikbotenoorlog die Duitsland voerde en daarom bleef hij voorlopig in Nederland. De Haan bood aan om gratis colleges Spaans te geven en het college van curatoren accepteerde dat aanbod. *Jaarboek RUG 1917-1918*, 32-33. Ook accepteerde het college graag het aanbod van de in Delfzijl gelegeerde kapitein Albert Vogel (sr.) om voor Groningse studenten lessen welsprekendheid te geven (Vogel was behalve militair ook een bekend voordrachtskunstenaar). *Jaarboek RUG 1916-1917*, 34; *Jaarboek RUG 1917-1918*, 32; *Jaarboek RUG 1918-1919*, 37.
- 53 *Jaarboek RUG 1917-1918*, 23.
- 54 *Jaarboek RUG 1917-1918*, 42. De uitdrukking gaat terug op de *Noctes Atticae* van Gellius, die zegt dat Aristoteles en Plutarchus al hadden gezegd dat een palm waaraan gewichten worden gehangen niet omlaag getrokken wordt, maar juist des te sierlijker opgroeit: 'palma sub pondere crescit'.
- 55 Menno Wielinga, *De Engelse Kamp, Groningen 1914-1918. De geschiedenis van 1.500 Engelse militairen tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Bedum 2014). Als dank voor de mogelijkheid om bij Aegir te roeien schonken de Engelsen de vereniging de English Challenge Cup. *GSA voor 1917*, 199.
- 56 Toen Kapteyns dochter Henriette, die met de Deense astronoom Ejnar Hertzsprung was getrouwd en in Berlijn woonde, in 1916 zou bevallen, haalde Kapteyn haar naar Nederland omdat de voedselsituatie in Nederland beter was.
- 57 *Jaarboek RUG 1917-1918*, 23.
- 58 *Jaarboek RUG 1917-1918*, 24. De dichter in kwestie was Jean-François Marmontel, schrijver van het libretto van André Grétry's komische opera *Lucile* (1769).
- 59 Jaeger publiceerde ook: *Elementen en atomen eens en thans. Schetsen uit de ontwikkelingsgeschiedenis der elementenleer en atomistiek* (Groningen 1918, tweede druk 1920), *Historische studiën. Bijdragen tot de kennis van de geschiedenis der natuurwetenschappen in de Nederlanden gedurende de 16e en 17e eeuw* (Groningen 1919) en *Cornelis Drebbel en zijne tijdgenooten* (Groningen 1922). Zie de door J. Beintema samengestelde bibliografie van Jaeger in: *Chemisch Weekblad* 31 (1934) 205-212, en: D.W. Dijkstra, 'Jaeger als historicus', *Chemisch Weekblad* 31 (1934) 203-205.
- 60 *GSA voor 1919*, 213.

NOTEN BIJ 10 HERWONNEN EVENWICHT (1918-1930)

- 1 *Jaarboek RUG 1918-1919*, 30.
- 2 *Jaarboek RUG 1918-1919*, 40, 30.
- 3 *Jaarboek RUG 1919-1920*, 25.
- 4 *Jaarboek RUG 1920-1921*, 9. Bleeker deed zijn uitspraken in zijn rectorale rede 'Over inhoud en oorsprong van Israëls heilsverwachting', waarin hij de vraag probeerde te beantwoorden waarom Joden zo'n disproportioneel groot aandeel hadden in de bolsjewistische revolutie. Het antwoord zocht hij in het feit dat 'Israël' altijd al 'het volk van Verwachting' was geweest en nu in Rusland bezig was het verwachte Godsrijk op aarde te realiseren, dit keer in gesecculariseerde vorm. Ook het zionisme en de idealen van de Volkenbond ('welke ons nu nog helaas dikwijls als een caricatuur aandoen') voerde Bleeker terug op 'Oud-Israëls geloofsbezit'.
- 5 *Jaarboek RUG 1921-1922*, 32.
- 6 *Jaarboek RUG 1921-1922*, 32.
- 7 De hoogleraar geschiedenis Gosses was niet zo scherp in zijn veroordeling van de nieuwe wereldorde, maar liet in particuliere brieven ook wel merken niet veel op te hebben met de nieuwe tijd. 'Wat een ongezelige wereld tegenwoordig om ons heen,' schreef hij zijn collega Nicolas Japikse in Den Haag op 3 september 1920, 'belangwekkend om aan te zien - en dat doe ik dan ook voortdurend - maar ongenoeglijk dikwijls om in te leven voor degenen, die nu eenmaal gewend waren aan de verhoudingen van vóór 1914'. Geciteerd in: C.A.A. Linssen, 'De historicus en hoogleraar Izaak Hendrik Gosses (1873-1940)', in: Santing, red., *De Geschiedenis van de Middeleeuwen*, 109-158, aldaar 126, 155.
- 8 Voor dit naoorlogse idealisme zie: Marjet Brolsma, 'Het humanitaire moment'. *Nederlandse intellectuelen, de Eerste Wereldoorlog en het verlangen naar een regeneratie van de Europese cultuur (1914-1930)* (Hilversum 2016).
- 9 *Jaarboek RUG 1918-1919*, 41.

- 10 Jaarboek RUG 1919-1920, 37.
- 11 Jaarboek RUG 1918-1919, 33.
- 12 Het volgende is in hoofdzaak gebaseerd op het uitvoeriger relaas in: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, II, 42-51, dat weer steunt op de nog uitvoeriger analyse in: Willem Otterspeer en J. Schuller tot Peursum-Meijer, *Wetenschap en wereldvrede*. De Koninklijke Akademie van Wetenschappen en het herstel van de internationale wetenschap tijdens het interbellum (Amsterdam 1997).
- 13 Geciteerd in: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, II, 44.
- 14 Geciteerd in: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, II, 45.
- 15 Geciteerd in: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, II, 48.
- 16 De woorden van rector magnificus Van Bemmelen in september 1919. Jaarboek RUG 1918-1919, 43.
- 17 Jaarverslag Magna Pete 1921-1922. GrA, Archief Magna Pete (toegangsnr. 1161), inv.nr. 2027. Ook geciteerd in: Kampman, *Door studieband vereend*, 44. Zie ook: Jaarboek RUG 1919-1920, 39.
- 18 GSA voor 1923, 174.
- 19 In de vroege jaren twintig spraken ook regelmatig Oostenrijkse politici voor Groningse studenten over hun pogingen het ontwrichte Oostenrijk weer op de been te helpen.
- 20 Jaarboek RUG 1918-1919, 43.
- 21 Jaarboek RUG 1919-1920, 30-31. Uitnodigingen van het heropgerichte Dorpat (in de nieuwe staat Estland) en van de nieuwe universiteit van Cluj (in Roemenië) werden afgedaan met een schriftelijke felicitatie. Dit gold natuurlijk ook voor de University of Otago, de oudste universiteit van Nieuw-Zeeland, die in 1919 haar vijftigjarig bestaan vierde.
- 22 Jaarboek RUG 1920-1921, 38.
- 23 Jaarboek RUG 1920-1921, 43.
- 24 Jaarboek RUG 1918-1919, 29.
- 25 Jaarboek RUG 1921-1922, 32-33.
- 26 Jaarboek RUG 1924-1925, 43.
- 27 Jaarboek RUG 1923-1924, 37.
- 28 Jaarboek RUG 1918-1919, 41.
- 29 Geciteerd in: Slaman, Marchand en Schalk, *Kansen in het Koninkrijk*, 102.
- 30 Jaarboek RUG 1923-1924, 37-38.
- 31 Jaarboek RUG 1922-1923, 31.
- 32 Jaarboek RUG 1922-1923, 38.
- 33 Jaarboek RUG 1921-1922, 44. Jaeger liet ook na erop te wijzen dat de 44 promoties van 1920-1921 niet normaal waren. Met de invoering van het nieuwe Academisch Statuut in 1921 kwam de mogelijkheid voor juristen om op stellingen te promoveren te vervallen en daarom waren er op het laatst nog heel veel juristen die dat wilden doen (van de 44 promoties waren er 26 op stellingen).
- 34 Jaarboek RUG 1922-1923, 42.
- 35 Jaarboek RUG 1923-1924, 37.
- 36 GSA voor 1926, 165.
- 37 Jaarboek RUG 1924-1925, 32. Officieel bereikte Groningen het getal van 100.000 inwoners pas op 13 april 1927. Böhl was dus iets te voorbarig. Veel van die inwoners van Groningen woonden in de wijken die in deze jaren werden gebouwd: de Concordiabuurt en de aanpalende Studentenbuurt, de Grunobuurt tussen Hoornse Diep en Paterswoldseweg (1922-1928), de Gorechtbuurt (achter de Petrus Campersingel, met straatnamen die naar hoogleraren geneeskunde verwijzen), de Korrewegwijk (bestaande uit de Professoren- en de Indische buurt) en Helpman.
- 38 Slaman, Marchand en Schalk, *Kansen in het Koninkrijk*, 103-104.
- 39 Over dit blad zie: Agnes de Jong, *Der Clercke Cronike van der Schole tho Sunte Meerten*. Algemeen Groninger studentenweekblad, 1924-1941 (Doctoraalscriptie Geschiedenis Groningen, 2001).
- 40 Gegevens over Böhl zijn ontleend aan: Th.C. Vriezen, 'Levensbericht van F.M.Th. de Liagre Böhl', Jaarboek KNAW 1976, 218-223; W. Burggraaff, 'Liagre Böhl, Franz Marius Theodor de', *BLGNP* online; Sarah-Jayne Nogarede, *Franz Marius Theodor de Liagre Böhl en de archeologie van het Nabije Oosten in Nederland* (Bachelorscriptie Archeologie Leiden, 2012). Böhl voegde pas in 1949 de achternaam van een van zijn grootouders toe aan zijn eigen naam, waarna hij door het leven ging als De Liagre Böhl.
- 41 F.M.Th. Böhl, *Palestina, het Zionisme en de Hebreeuwse Universiteit* (Utrecht 1925) 7. Voor Böhls eigen overzicht van zijn reis zie: Jaarboek RUG 1924-1925, 39-40. Hij was op reis geweest van 22 maart tot 4 mei 1925.

- 42 Jaarboek RUG 1924-1925, 46; Jaarboek RUG 1925-1926, 33-34.
- 43 Der Clercke Cronike, 20 maart 1926. Over vrouw en kinderen hoefde Böhl zich geen zorgen te maken; zijn vrouw was in 1921 overleden en hij had geen kinderen.
- 44 F.M.Th. Böhl, De opgraving van Sichem. Bericht over de voorjaarscampagne en de zomercampagne in 1926 (Zeist 1927)
5. Böhl was niet in de literaire bronnen geïnteresseerd, maar in de historische achtergrond ervan. 'Wat is eigenlijk gebeurd? Hoe hebben de mensen in de grijze oudheid geleefd, en wat hebben zij beleefd?' Böhl, De opgraving van Sichem, 6.
- 45 De opgravingen begonnen elk jaar in het voorjaar, werden dan onderbroken omdat de arbeiders mee moesten helpen bij de oogst, en werden daarna in de zomer voortgezet. Jaarboek RUG 1925-1926, 28.
- 46 Over Böhls opgravingsmethoden zie: Nogarede, Franz Marius Theodor de Liagre Böhl, 38-42.
- 47 Der Clercke Cronike, 2 oktober 1926. Böhl kondigde na zijn terugkeer aan dat hij bereid was een college Palestijnse archeologie te geven. Of dat college ook gegeven is, is niet bekend. Der Clercke Cronike, 16 oktober 1926.
- 48 Op 23 november 1927 sprak hij in Leiden zijn oratie uit over 'Nieuwjaarsfeest en koningsdag in Babylon en Israël'.
- 49 Jaarboek RUG 1918-1919, 42.
- 50 Jaarboek RUG 1919-1920, 39-40. Dat Indië iets voor Groningen ging betekenen, blijkt ook uit het feit dat de firma Wolters, die veel academische literatuur uitgaf, in 1920 een vestiging in Batavia opende.
- 51 Jaarboek RUG 1924-1925, 45; Der Clercke Cronike, 13 december 1924.
- 52 Jaarboek RUG 1929-1930, 34. Sinds kort had Groningen in de persoon van de plantkundige Willem Hendrik Arisz een nieuwe Indische specialist in huis. Arisz was van 1915 tot zijn benoeming in Groningen medewerker en directeur geweest van het Besoekisch proefstation te Djember op Oost-Java, waar hij erfelijkheidsverschijnselen bij tabakspianten en de sapcirculatie in rubberbomen had bestudeerd.
- 53 A.P. Taselaar, 'A.D.A. de Kat Angelino en de grondslagen van zijn koloniale theorie', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 102 (1992) 264-284.

NOTEN BIJ 11 BEDREIGD (1930-1940)

- 1 Het volgende is gebaseerd op de definitieve versie van het rapport van de bezuinigingscommissie, dat in mei 1932 aan de koningin werd aangeboden: *Rapport van de Staatscommissie voor de verlaging van de Rijksuitgaven (Commissie-Welter)* (Den Haag 1932).
- 2 Voor de voorgestelde bezuinigingen op het hoger onderwijs zie: *Rapport Commissie-Welter*, 219-227. Als reden om niet de hooglerarensalarissen te korten gaf de commissie op dat door de reductie van het aantal hoogleraren de kostenpost voor hoogleraren toch al zou verminderen.
- 3 Zoals geciteerd in: *Rapport Commissie-Welter*, 219. Minister was destijds J.Th. de Visser.
- 4 Zoals geciteerd in: *Rapport Commissie-Welter*, 219.
- 5 De Groningse rector Aalders stelde in 1930 al een vorm van interuniversitair overleg voor om te komen tot een soort leerstoelenplan voor heel Nederland. Hij deed dit omdat in dat jaar weer een flink aantal Groningse hoogleraren naar andere universiteiten was vertrokken.
- 6 *Rapport Commissie-Welter*, 224.
- 7 *Rapport Commissie-Welter*, 224.
- 8 *Rapport Commissie-Welter*, 225.
- 9 Een student geneeskunde kostte in Groningen in 1923 gemiddeld 2377 gulden per jaar, een student wis- en natuurkunde 1584 gulden. *Rapport Commissie-Welter*, 225.
- 10 Jaarboek RUG [1931-]1932, 41.
- 11 Jaarboek RUG [1931-]1932, 42.
- 12 Jaarboek RUG [1931-]1932, 42.
- 13 Terwijl de leerstoel geologie ten offer viel aan de bezuinigingen, werd in 1932 wel namens het Groninger Universiteitsfonds de geoloog W.J. Jongmans, die bij de Staatsmijnen in Heerlen werkte, benoemd tot bijzonder hoogleraar paleobotanie. Op 1 oktober 1932 hield hij zijn oratie over 'De ontwikkeling der palaeobotanie en haar verband met botanie en geologie'.
- 14 H.R. Kruyt, *Hooge School en Maatschappij* (Amsterdam 1931). Over de daarin aangesneden materie zie: K. van

- Berkel, 'De amerikanisering van de Europese universiteit. Het begin van de discussie in Nederland (1900-1940)', in: K. van Berkel, red., *Amerika in Europese ogen. Facetten van de Europese beeldvorming van het moderne Amerika* (Den Haag 1990) 135-160. Over Kruyt en de chemie zie: G.J. Somsen, 'Wetenschappelijk onderzoek en algemeen belang'. *De chemie van H.R. Kruyt, 1882-1959* (Delft 1998).
- 15 Jaarboek RUG [1931-]1932, 36. Zie het verslag in het Nieuwsblad van het Noorden, 5 maart 1932.
- 16 Nieuwsblad van het Noorden, 5 maart 1932.
- 17 Nieuwsblad van het Noorden, 5 maart 1932.
- 18 Algemeen Handelsblad, 5 maart 1932.
- 19 Jaarboek RUG [1931-]1932, 33.
- 20 Jaarboek RUG [1931-]1932, 33-34.
- 21 Jaarboek RUG [1931-]1932, 38-39.
- 22 Jaarboek RUG [1931-]1932, 39.
- 23 J.J. Woltjer, *Recent verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1992) 80-81, 91, 107.
- 24 Van der Leeuw waarschuwde daarvoor in het Nieuwsblad van het Noorden van 27 december 1934. Zie: Willem Hofstee, *Goden en mensen. De godsdienstwetenschap van Gerardus van der Leeuw, 1890-1950* (Kampen 1997) 67-68.
- 25 Gedenkboek APSAZ, 5.
- 26 Jaarboek RUG [1934-]1935, 32-33.
- 27 Jaarboek RUG [1934-]1935, 33.
- 28 L. Frank, 'De Groningse universiteit in gevaar', *Der Clercke Cronike*, 7 mei 1935.
- 29 Jaarboek RUG [1934-]1935, 33.
- 30 Jaarboek RUG [1934-]1935, 34.
- 31 Jaarboek RUG [1934-]1935, 34.
- 32 Nieuwsblad van het Noorden, 11 maart 1935.
- 33 Jaarboek RUG [1934-]1935, 34.
- 34 Jaarboek RUG [1934-]1935, 35.
- 35 Jaarboek RUG [1934-]1935, 37.
- 36 Linssen, 'De historicus Gosses', 129.
- 37 Jaarboek RUG [1932-]1933, 11. Van Goudoevers opvolger H.W.C. Bordewijk, de econoom, was ook somber over de toestand in de wereld: 'De wereld is ziek van wantrouwen, koortsend van ongeduld'. *Jaarboek RUG [1933-]1934*, 36. Waarop hij precies doelde, is niet duidelijk.
- 38 Ferdinand Tönnies (1855-1936), auteur van het beroemde *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887), sprak voor de Juridische Faculteitsvereniging over 'Die wissenschaftlichte Bedeutung des Genossenschaftswesen'. *Jaarboek RUG [1932-]1933*, 46.
- 39 Over deze kwestie zie: Bert Overbeek, 'Onder filosofen. Leo Polak en de Kant-Gesellschaft', in: Klaas van Berkel en Stefan van der Poel, red., *Nieuw licht op Leo Polak (1880-1941). Filosoof van het vrije denken* (Hilversum 2016) 83-138.
- 40 Van der Corput werkte na zijn promotie in Leiden van april tot september 1920 in Göttingen. *Jaarboek RUG 1922-1923*, 47-48.
- 41 *Jaarboek RUG [1933-]1934*, 48. Voor de cursus die Landau gaf, 'Ueber einige neuere Fortschritte der additiven Zahlentheorie', zie: *Der Clercke Cronike*, 13 januari 1934; *Jaarboek RUG [1933-]1934*, 58.
- 42 Het volgende is in hoofdzaak gebaseerd op: Carola Dietze, *Helmuth Plessner, leven en werk* (Rotterdam 2015). Dit is een Nederlandse vertaling van Dietzes *Nachgeholttes Leben: Helmuth Plessner 1892-1985. Eine Biographie* (Göttingen 2006). Ik verwijst steeds naar de Nederlandse vertaling.
- 43 Buytendijk aan Plessner, 14 november 1933, in: H. Struyker Boudier, *Filosofische wegwijzer. Correspondentie van F.J.J. Buytendijk met Helmuth Plessner* (Zeist 1993) 102. Zie ook Buytendijk aan Plessner, 23 november 1933. Over de verschillende steunfondsen is weinig bekend. D. Cohen, *Zwervend en dolend. De Joodse vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940, met een inleiding over de jaren 1900-1933* (Haarlem 1955) 69-71, vermeldt alleen het Academische Steunfonds, dat in 1933 werd opgericht door de Amsterdamse hoogleraar rechten Paul Scholten. Het *Nieuw Israëlietisch Weekblad* meldde op 21 juli 1933 de oprichting in Amsterdam van het Nederlandsch Hooglerarencomité ten behoeve van Joodsche studeerenden en afgestudeerden uit Duitsland. Dit comité stelde zich tot doel te bemiddelen bij het vinden van een betrekking in het buitenland en het tijdelijk financieel ondersteunen van tien jonge Duitse geleerden van naam die in Nederland de gelegenheid zouden kunnen krijgen hun werk voort te zetten. Het was niet de bedoeling een assistentsplaats te laten bezetten of een leeropdracht te geven, maar alleen om hun in een academisch milieu de kans te geven hun werk voort te zetten

(de steun zou volgens een bericht in *Het Vaderland* van 15 juli 1933 bestaan uit een stipendium van 3000 gulden per jaar (ongeveer het salaris van een lector), zodat in totaal 100.000 gulden opgehaald moest worden). Naast dit landelijke comité kwam begin juli 1933 in Groningen het Comité tot ondersteuning van Joodsche geleerden uit Duitsland tot stand, dat drie van de tien geleerden onderdak wilde geven in Groningen. Dit comité bestond uit 34 leden. Voorzitter was de hoogleraar theologie Aalders, vice-voorzitter de hoogleraar staats- en volkenrecht W.C. van der Pot, secretaris de hoogleraar natuurkunde D. Coster, tweede secretaris de psychiater dr. A.A. Weinberg en penningmeester drs. H.G. van der Rijn. Lid van het comité waren ook de hoogleraren Buytendijk, Polak, Polak Daniels, Roos en Zernike. In december 1933 fuseerde het Groningse comité met het landelijke comité.

44 Struyker Boudier, *Wegwijzer*, 49; Dietze, *Plessner*, 88.

45 *Nieuwsblad van het Noorden*, 8 februari 1934. De krant meldde dat tot op dat moment nog maar 4150 gulden was ingezameld. Verder meldde de krant dat Plessner inmiddels in Groningen was gearriveerd en dat Rathenau en Mahler binnenkort zouden komen.

46 Geciteerd (in vertaling) bij: Dietze, *Plessner*, 491, noot 318.

47 Struyker Boudier, *Wegwijzer*, 78, 125.

48 Zie de aankondiging in: *Der Clercke Cronike*, 24 februari 1934, met aanbeveling van de hoogleraren Aalders, Van der Leeuw, Van der Pot, Th.C. van Stockum (Duits), Buytendijk en Coster. Het eerste college vond plaats op 1 maart in de Engelse Zaal. Plessner publiceerde elke week in de *Clercke* een samenvatting van zijn eerstvolgende college om de studenten te helpen de moeilijke stof te verwerken. Hij liet duidelijk uitkomen dat hij een tegenstander was van de theorie 'dass dem Menschen nichts als Inhalte seines Bewusstseins zugänglich sind', wat de kortste samenvatting is van Heymans filosofie!

49 Struyker Boudier, *Wegwijzer*, 116-117.

50 Struyker Boudier, *Wegwijzer*, 119; Dietze, *Plessner*, 514, noot 501. Polak had in de faculteit uiteindelijk voor de toelating van Plessner als privatdocent gestemd, maar was achteraf ontstemd toen hij begreep dat het allemaal niets had uitgemaakt hoe hij stemde omdat het op het ministerie toch al geregeld was.

51 *Jaarboek RUG [1934-]1935*, 31. De Gesellschaft der Wissenschaften te Göttingen werd in 1942 omgedoopt tot Akademie der Wissenschaften en is de tweede academie van wetenschappen in Duitsland (opgericht in 1751). Van Giffen zag er nog in 1937 nog geen been in om corresponderend lid van dit genootschap te worden, terwijl hij toch moest weten dat het inmiddels gezuiverd en gelijkgeschakeld was. In 1938 nam Van Giffen nog een eredoctoraat van de universiteit van Keulen in ontvangst, nota bene de eerste universiteit in Duitsland die gezuiverd was van Joodse docenten (zoals Plessner).

52 *Jaarboek RUG [1935-]1936*, 30.

53 Eind 1935 weigerde Buytendijk te reageren op een brief uit Leipzig die met 'Heil Hitler' was ondertekend: 'Niet beantwoord wegens onbeschoft onderschrift'. Struyker Boudier, *Wegwijzer*, 120.

54 *Jaarboek RUG [1935-]1936*, 30. De verwijzing naar de wereldoorlog kan verband houden met het feit dat Plessner, die wegens een handicap aan zijn rechterarm niet in militaire dienst was geweest, zich in 1914 wel als vrijwilliger had gemeld en in de civiele dienst steun had verleend aan de Duitse oorlogsinspanningen. Volgens de wet van 7 april 1933 waren alleen Joden die in de wereldoorlog aan het front gestreden hadden vrijgesteld van de anti-Joodse maatregelen, maar ook die inperking van de wet was inmiddels ongedaan gemaakt.

55 *Jaarboek RUG [1935-]1936*, 41.

56 *Jaarboek RUG [1936-]1937*, 55-56.

57 Niet iedereen liet het bij woorden. In juli 1938 slaagde de hoogleraar natuurkunde Coster er op gedurfd wijze in om de Joodse natuurkundige Lise Meitner, die als Oostenrijkse na de Anschluss in maart 1938 op eens onder de Duitse wetten viel, uit Duitsland te smokkelen, waarna ze een nieuwe werkplek in het veilige Zweden vond. Zie: Klaas van Berkel, *Academische illusies. De Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel* (Amsterdam 2005) 127-128.

58 *Jaarboek RUG [1933-]1934*, 50. De Fotokopist werd geleverd door de firma 'Fotokopist GmbH' te Berlijn en had zijn waarde bewezen toen met behulp van het apparaat in 1932 het bevolkingsregister van de stad Leiden kon worden gereconstrueerd. Dat was bij de stadhuysbrand van 1929 geheel verloren gegaan, maar Leiden kreeg dankzij de Fotokopist een fotokopie van het schaduwregister dat op het ministerie van Justitie lag.

59 *Jaarboek RUG [1936-]1937*, 35.

60 Een paar maanden na de rede van Zernike werden nog twee lectoren benoemd: P. Terpstra werd begin 1939 lector kristallografie en Ph.H. Kuenen, die als conservator al een onderwijsopdracht geologie en mine-

ralogie had, werd lector voor die vakken. Tevens werd in 1939 het lectoraat van Van Giffen omgezet in een buitengewoon hoogleraarschap. Aan de algemene conclusie van Zernike doet dit niets af. Voor de aanstelling van Bandinelli zie nog p. 497.

61 Zie over dit instituut hierboven p. 523 en 588. Alsmede p. 789, noot 43.

62 Voor de geschiedenis van de NETO zie: D. van Os, 'Overzicht van de stichting en de werkzaamheden van de Noordelijke Economisch-Technologische Organisatie in de jaren 1937-1959' (typoscript in de UB Groningen). Zie ook de inleiding tot de inventaris van het archief van de NETO, GrA, toegangsnr. 691. Voor de aanstelling van Hofstee (die vaak al in 1937 wordt geplaatst) zie: GrA, Archief NETO (toegangsnr. 691), inv. nrs. 9 en 13.

63 Th.J. IJzerman, '50 jaar Sociologisch Instituut', in: J.E. Ellemers e.a., red., 'Flinke aanpak en ondernemingsgeest', 1938-1988. *Vijftig jaar Sociologisch Instituut te Groningen* (Groningen 1988) 1-28 geeft een nauwkeurige reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van de Stichting 'Sociologisch Instituut'. Dietze, Plessner, 133-137 beschrijft de geschiedenis vanuit het perspectief van Plessner. Omdat geen aandacht wordt besteed aan de relatie met Van Os en de NETO blijft in beide publicaties de financiële basis van het instituut in de lucht hangen.

64 Hofstee oreerde over 'De sociografie, haar ontwikkeling en haar betekenis'.

65 *Jaarboek RUG* [1931-]1932, 38.

66 *Jaarboek RUG* [1935-]1936, 36; *Jaarboek RUG* [1937-]1938, 30.

67 *Jaarboek RUG* [1937-]1938, 30.

68 *Jaarboek RUG* [1937-]1938, 41.

69 *Jaarboek RUG* [1932-]1933, 40; *Jaarboek RUG* [1933-]1934, 46.

70 *Jaarboek RUG* [1937-]1938, 24.

71 *Jaarboek RUG* [1938-]1939, 27. Zernike herinnerde nog aan de 'beklemming' die over de rectoraatsoverdracht lag en de 'angstige dreiging' aan het eind van de maand september. 'Het is waar, we herademden toen op 30 September de vrede gered was, maar voor hoe lang?'

72 [Http://rijksmonumenten.nl/monument/485400/esserkamp-villabunker/groningen](http://rijksmonumenten.nl/monument/485400/esserkamp-villabunker/groningen).

73 De architect, Evert van Linge, die zijn opleiding had genoten in Groningen en Amsterdam, had sinds 1920 een eigen bureau in Groningen. Hij werd in 1922 ook lid van de kunstenaarsvereniging 'De Ploeg'. Van Linge bouwde in verschillende stijlen, zoals de Amsterdamse Schoolstijl, maar hij ontwierp in 1933 aan de Verlengde Hereweg in Helpman ook een monumentaal landhuis in de stijl van Frank Lloyd Wright voor de secretaris van het college van curatoren, H.J. Reinink (Chateau Blanc, gereed 1934). Vanaf 1935 liet Van Linge zich bij het ontwerpen van huizen vaak vervangen door de Delftse ingenieur G. Bosma, die bij hem in dienst was. Het kan dus zijn dat het huis van Brugmans feitelijk is ontworpen door ingenieur Bosma. N.B. Het adres van Brugmans was in ieder geval tot zijn dood in 1961 Hondsruglaan 25; tegenwoordig heeft het huis het huisnummer 27.

74 Voor het volgende is gebruikgemaakt van: Stefan van der Poel, "'Euthymia bleibt uns'". De laatste jaren van Leo Polak, 1938-1941', in: Van Berkel en Van der Poel, red., *Nieuw licht op Leo Polak*, 138-168, in het bijzonder 145-149. Daar ook de gebruikte citaten uit het dagboek van Polak.

75 Dietze, Plessner, 134.

76 Van der Poel, "'Euthymia bleibt uns'", 149.

NOTEN BIJ 12 IN DE OUDE BEDDING: BESTUURLIJKE EN MATERIËLE INFRASTRUCTUUR II

1 De wettelijke kaders van het bestuur van de universiteit in deze periode zijn besproken in: De Ranitz, *De rechtspositie*.

2 Over de vorming van het ministerie van OKW, zie: Hans Knippenberg en Willem van der Ham, *Een bron van aanhoudende zorg: 75 jaar Ministerie van Onderwijs (Kunsten) en Wetenschappen, 1918-1993* (Assen 1993) 32-74.

3 Over de Onderwijsraad zie: H. Drop, 'De Onderwijsraad gehoord' (Den Haag 1964).

4 *Algemeen Handelsblad*, 24 april 1921; *De Telegraaf*, 24 april 1921; *Jaarboek RUG* 1920-1921, 43.

5 Voor een gedetailleerde bespreking van de sociale, regionale, academische en andere achtergronden van de curatoren zie: Jensma en De Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs*, 77-99.

6 Volgens Jensma en De Vries was hij daarmee niet de jongste curator die ooit in Groningen benoemd was.

Dat zou J.A.G. baron de Vos van Steenwijk zijn geweest, die in 1851 curator in Groningen was geworden. Maar zij verwarren deze Drents-Overijsselse edelman met een familielid met dezelfde naam. De J.A.G. baron de Vos van Steenwijk die in 1851 tot curator benoemd werd, was in 1799 geboren en was dus bij zijn aantreden al 52. Jensma en De Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs*, 85, noot 22 (en de lijst op p. 113).

7 De Telegraaf, 3 november 1933.

8 *Jaarboek RUG 1917-1918*, 26; *Jaarboek RUG 1922-1923*, 33-34; *Jaarboek RUG 1928-1929*, 28-29. Geertsema bleek een bedrag van maar liefst 10.000 gulden aan het Groninger Universiteitsfonds te hebben nagelaten (waarvan hij jaren voorzitter was geweest). *GSA voor 1930*, 68. Deze gift stelde het fonds in staat vanaf 1931 zelf bijzonder hoogleraren aan te stellen.

9 *Jaarboek RUG 1919-1920*, 26; *Jaarboek RUG 1924-1925*, 32.

10 Huizinga, 'Het bestuur'. De directe aanleiding voor het schrijven van het artikel was waarschijnlijk de aan Leiden opgedrongen benoeming van de filosoof A.J. de Sopper (tot dat moment hoogleraar godsdienstwijsbegeerte in Groningen)

11 Huizinga, 'Het bestuur', 52.

12 Kruyt, *Hooge School en Maatschappij*, 34.

13 *Jaarboek RUG [1937-]1938*, 25.

14 Over de lange aanloop naar de wet zie: W. Antheunissen, *De comptabiliteitswet 1927* (Den Haag z.j., derde druk 1948) 6-12.

15 De Ranitz, *De rechtspositie, 199-201*. De centralisatie van de administratie ging in Groningen niet zo ver als in Leiden, waar ook de studentenadministratie (het werk van de pedellen) onder het bureau van de secretaris van het college van curatoren viel.

16 G. Termeer, 'De macht van de tikmachine. Over de bureaucrativering van de universiteit', in: K. van Berkel en F.R.H. Smit, red., *Een universiteit in de twintigste eeuw. Opstellen over de Rijksuniversiteit Groningen 1914-1999* (Groningen 1999) 67-112, aldaar 70. Zie ook: *Jaarboek RUG 1919-1920*, 34. Waarom Termeer de eerste administrateur Wiersma noemt is een raadsel.

17 Ten Bruggen Cate overleed niet lang daarna in maart 1936.

18 J. Hulsker, 'Hendrik Jan Reinink. Groningen 31 juli 1901-'s-Gravenhage 19 januari 1979', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1981*, 198-210; A.P. van Vliet, 'Reinink, Hendrik Jan (1901-1979)', *BWN* online.

19 Aankondiging in: *NTvG* 80 (1936) 1, 584 (8 februari 1936). Over het Engelse voorbeeld zie: H.R. Kruyt, 'Reorganisatie van Universiteiten en Hoogescholen', in: *Het Universiteitsvraagstuk. Verslagboek van de conferentie te Woudschoten, 21, 22 en 23 Februari 1936* (Utrecht-Nijmegen 1936) 84-91, aldaar 89; De Ranitz, *De rechtspositie*, 11, noot 2. Het Bemiddelingsbureau heeft het overigens nooit heel druk gehad; het aantal gevallen waarin bemiddeld is, bleef tot een handjevol beperkt. Reinink werd in 1936 ook secretaris van de senaatscommissie voor lichamelijke opvoeding en ging toen dus ook werkzaamheden voor de senaat verrichten. *Jaarboek RUG 1936-1937*, 55; *Jaarboek RUG [1937-]1938*, 41.

20 Cluysenaer (1911-1979) had al in 1932, toen hij nog kandidaat in de rechten was, van zich doen spreken toen hij een namens de Juridische Faculteitsvereniging een van de opstellers was van een landelijke enquête over de juridische opleiding in Nederland. N. Smits en J.L.H. Cluysenaer, *De juridische opleiding. Rapport-generaal van de in den zomer van 1932 gehouden enquête onder de juridische studenten in Nederland* (z.pl. 1932). Smits was de preses van de Juridische Faculteitsvereniging in Groningen, Cluysenaer abactis. Over Cluysenaer zie: *Jaarboek RUG 1960*, 39.

21 GrA, Archief college van curatoren sinds 1933 (toegangsnr. 52), inv.nr. 1272.

22 *Jaarboek RUG 1922-1923*, 43.

23 *Jaarboek RUG 1920-1921*, 40. Als pedellen waren in de jaren twintig en dertig werkzaam de heren G. Blijham (1879-1921), M. Tak (1898-1926), D. van der Veen (1921-) en D. van Egmond (1926-). Blijham, Tak en Van der Veen waren achtereenvolgens pedellus major (eerste pedel).

24 *Jaarboek RUG 1918-1919*, 45.

25 *Jaarboek RUG [1931-]1932*, 23.

26 *Jaarboek RUG [1936-]1937*, 39.

27 *Jaarboek RUG 1929-1930*, 42.

28 *Jaarboek RUG [1933-]1934*, 41.

29 *Jaarboek RUG [1931-]1932*, 29.

30 *Jaarboek RUG 1926-1927*, 32.

- 31 Jaarboek *RUG* 1927-1928, 34. Al in 1838 was er in de senaat over het herintroduceren van het provinciale wapen gesproken, maar toen had de senaat een voorstel daartoe nog verworpen, evenals in 1852. Dat het oude wapen nu alsnog in ere werd hersteld, verklaarde de rector, kwam niet voort uit het particularisme of provincialisme dat men in de negentiende eeuw zo vreesde. Het herstel van een oude en roemruchte traditie was meer een uiting van verbondenheid met het verleden. Overigens was ook het gedenkboek uit 1914 al verschenen met het provinciewapen op het omslag.
- 32 Jaarboek *RUG* 1919-1920, 25-26.
- 33 Jaarboek *RUG* 1927-1928, 33.
- 34 Jaarboek *RUG* [1930-]1931, 28-29. Zie ook: Ulco Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk. Een biografie van professor Hilmar Johannes Backer* (Groningen 2009) 87-88.
- 35 Jaarboek *RUG* 1924-1925, 40. Het Hebreeuws was sinds de derde eeuw niet meer de moedertaal van de Joden. Alleen als schrifttaal (de taal van het Oude Testament) leefde het voort. Maar eind negentiende eeuw werd de taal weer tot leven gewekt en als Nieuwhebreuws of Ivriet is het weer de moedertaal van ruim acht miljoen Joden in Israël en daarbuiten. Zie: Lewis Glinert, *The Story of Hebrew* (Princeton 2017). Ook in Groningen vierden enkele Joodse academici de opening van de universiteit in Jeruzalem. Zie: A.E.M., 'De Hebreeuwse universiteit', *Der Clercke Cronike*, 9 mei 1925.
- 36 Deze paragraaf is in hoofdzaak gebaseerd op een verslag van een persconferentie van Van Lynden zelf in *De Tijd*, 28 oktober 1924, en op Van der Peet en Steenmeijer, *De rijksbouwmeesters*, 349-377, 449-454.
- 37 Rosa Visser-Zaccagnini, G.C. Bremer, 1880-1949, *Rijksbouwmeester* (Rotterdam 2007).
- 38 Geciteerd bij: Van der Peet en Steenmeijer, *De rijksbouwmeesters*, 454.
- 39 Visser-Zaccagnini, Bremer, 20.
- 40 Jaarboek *RUG* [1938-]1939, 44.
- 41 Voor nadere informatie over de gedenkramen zie: Johan Dijkstra, *Beschrijving van het gebrandschilderde raam in de aula van de universiteit te Groningen, geschonken door Hare Majesteit Wilhelmina koningin der Nederlanden* (Groningen 1937). Zie ook: [https://nl.wikipedia.org/wiki/Gedenkramen-in-het-Academiegebouw-\(Groningen\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Gedenkramen-in-het-Academiegebouw-(Groningen)).
- 42 Jaarboek *RUG* 1919-1920, 34.
- 43 Over deze stichting zie: Rede, uitgesproken bij de opening der Dr. D. Bos-Stichting te Groningen, op Vrijdag 3 December 1920, door Mr. J. Limburg; Openingswoord van den directeur Dr. H.J.F.W. Brugmans (Groningen-Den Haag 1921). Deze publicatie was deel 1 in de reeks Mededeelingen van de Dr. D. Bos-Stichting (Sociaal-Paedagogisch Instituut). De Dr. D. Bos-Stichting (aanvankelijk ondergebracht in het stadhuis) onderscheidde zich van andere psychologische testbureaus omdat er geen individuele psychologische beroepskeuzetests werden afgenomen, maar meer fundamenteel analytisch onderzoek werd uitgevoerd. In het gebruik van laboratoriuminstrumenten gingen Brugmans en zijn assistent J. Luning Prak soms zeer ver, meer om de wetenschappelijkheid van hun werk te accentueren dan omdat het werkelijk uitmaakte hoeveel honderdste van een seconde een bepaalde handeling nu sneller of langzamer werd verricht. Zie hierover: Pieter J. van Strien en Jacques Dane, red., *Driekwart eeuw Psychotechniek in Nederland. De magie van het testen* (Assen 2001) 47-49. Luning Prak promoveerde in 1925 bij Heymans op *De psychotechniek der beroepskeuze*.
- 44 Jaarboek *RUG* 1919-1920, 169 (wiskundige leeszaal); Jaarboek *RUG* 1925-1926, 33-34; Jaarboek *RUG* 1926-1927, 30. Voor het verslag van de opening zie: *Der Clercke Cronike*, 14 november 1925. De werkkamer was opgesierd met wandschilderingen naar het voorbeeld van afbeeldingen uit het paleis van de Assyrische koning Nebukadnezar.
- 45 Klugkist en Sybrandi, *Knekelhuis*, 123.
- 46 Klugkist en Sybrandi, *Knekelhuis*, 123.
- 47 Klugkist en Sybrandi, *Knekelhuis*, 122-123.
- 48 Klugkist en Sybrandi, *Knekelhuis*, 124-125.
- 49 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 39-40.
- 50 *Der Clercke Cronike*, 14 maart 1925. Voor reacties, niet allemaal positief, zie: *Der Clercke Cronike*, 2 mei 1925.
- 51 *Nieuwsblad van het Noorden*, 16 september 1925; Jaarboek *RUG* 1925-1926, 33.
- 52 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 43-45.
- 53 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 46.
- 54 De volgende paragrafen zijn hoofdzakelijk gebaseerd op: D. Coster, 'Rede, uitgesproken bij de opening van het verbouwde Natuurkundig Laboratorium der Rijksuniversiteit te Groningen op 24 Maart 1928', *Physica. Nederlandsch Tijdschrift voor Natuurkunde* 8 (1928) 45-60 (met plattegrond).
- 55 Jaarboek *RUG* 1929-1930, 40.
- 56 Coster, 'Rede', 56.

- 57 Aldus de samenvatting van de toespraak van Van Lynden in het Nieuwsblad van het Noorden, 26 maart 1928. Volgens Het Vaderland, 26 maart 1928, had Van Lynden het gehad over Groningen als een 'gesloten eenheid, die onder leiding van curatoren een unicum in ons land mag worden genoemd, waar een corpsgeest wordt gekweekt, die specifiek Groningsch mag heeten'.
- 58 Kooystra, Bescheiden maar onverzettelijk, 50-51.
- 59 Het volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op: H.Tj. Waterbolk, 'Albert Egges van Giffen. Noordhorn 14 maart 1884-Zutphen 31 mei 1973', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1976*, 122-153; Egge Knol, Alexandra C. Bardet en Wietske Prummel, red., *Professor Van Giffen en het geheim van de wierden* (Veendam 2005).
- 60 Aanvankelijk had Van Calker zijn assistent J.F. Steenhuis gevraagd, maar deze ging niet op het aanbod in. Diens belangstelling ging uitsluitend naar de geologie uit.
- 61 *Jaarboek RUG 1910-1911*, 128.
- 62 De karakteristiek van Van Giffen is van H.E. van Gelder, die Van Giffen in 1912 bij de opgravingen in Arentsburg ontmoette. Geciteerd bij: Waterbolk, 'Albert Egges van Giffen', 135.
- 63 Recentelijk is gebleken dat de wierde sinds 1913 op naam stond van Van Giffen, die er 36.000 gulden voor had betaald en die de commerciële exploitatie toen rustig liet doorgaan, totdat in 1916 de opdracht kwam om gericht archeologisch onderzoek te doen. Zie: Egge Knol, 'Honderd jaar Vereniging voor Terpenonderzoek', in: Annet Nieuwhof, red., *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden* (Groningen 2016) 11-42, aldaar 13. Hoe Van Giffen aan het benodigde geld is gekomen, blijft echter een raadsel. Het is niet onmogelijk dat Scholten het geld onderhands heeft voorgeschoten.
- 64 *Jaarboek RUG 1919-1920*, 169.
- 65 *Jaarboek RUG 1919-1920*, 39.
- 66 Aldus, bijna woordelijk, Waterbolk, 'Albert Egges van Giffen', 134.
- 67 A.E. van Giffen, *Het Biologisch-Archeologisch Instituut en zijn taak* (Groningen 1922) 10.
- 68 *GSA voor 1933*, 80-81.
- 69 *Jaarboek RUG 1896-1897*, 36, noot.
- 70 B. Sijmons, *Moderne filologie aan de Groningsche Universiteit. Toespraak gehouden bij de opening van het Germanistisch-Romanistisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen, op 1 Mei 1915* (Groningen 1915) 14-16.
- 71 Sijmons, *Moderne filologie*, 3.
- 72 Sijmons, *Moderne filologie*, 11-12.
- 73 Zie de verslagen in het Nieuwsblad van het Noorden, 14 en 15 december 1934 en in het *Algemeen Handelsblad*, 14 december 1934.
- 74 Aldus het Nieuwsblad van het Noorden, 15 december 1934.
- 75 *Jaarboek RUG [1934-]1935*, 43. Anders dan het Universiteitsmuseum was het in 1938 opgerichte Sociologisch Instituut, waarvoor Plessner en Hofstee aangetrokken waren, wel onderdeel van de faculteit Letteren en Wijsbegeerte, maar geen fysiek instituut. Plessner behield zijn werkplek op het Fysiologisch Laboratorium, Hofstee bij de NETO. Waar het Psychotechnisch Instituut, dat op 12 juli 1938 onder leiding van drs. T.T. ten Have van start ging, ondergebracht was, is niet duidelijk (*Jaarboek RUG [1937-]1938*, 34); waarschijnlijk in een van de ruimtes van het Psychologisch Instituut in het souterrain van het Academiegebouw, waar in 1930 ook de Dr. D. Bos-Stichting onderdak had gekregen.
- 76 Voor de geschiedenis van de Psychiatrische Kliniek in de jaren voor 1940 zie: W.M. van der Scheer, 'De psychiatrisch neurologische kliniek', in: *Gedenkboek van het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis te Groningen. Vijftig jaar tussen Ooster- en Petrus Campersingel 1903-1953* (Groningen 1953) 154-170; Tammeling, *Honderdvijfenzeventig jaar AZG*, 202-207.
- 77 De kamers voor de gewone verpleegsters bevonden zich op de zolderverdieping.
- 78 Voor de geschiedenis van de KNO-kliniek voor 1940 zie: E. Huizinga, 'Keel-Neus-Oorheelkunde', in: *Gedenkboek APSAZ*, 208-219; Tammeling, *Honderdvijfenzeventig jaar AZG*, 218-220.
- 79 Huizinga, 'Keel-Neus-Oorheelkunde', 219.
- 80 Over de vroege geschiedenis van de tandheelkunde in Groningen zie: M. Hut, 'Mond- en tandheelkunde', in: *Gedenkboek APSAZ*, 227-234; Tammeling, *Honderdvijfenzeventig jaar AZG*, 222-224; Willy van der Schuit, *Patiënt, praktijk en politiek. Ontwikkelingen in de Groningse opleiding Tandheelkunde 1947-2012* (Groningen 2012) 12-24.
- 81 Van der Schuit, *Patiënt, praktijk en politiek*, 22.
- 82 Deze paragraaf is voornamelijk gebaseerd op: Tammeling, *Honderdvijfenzeventig jaar AZG*, 227-232; S. Keyser, 'Het Radiologisch Instituut', in: *Gedenkboek APSAZ*, 220-226; L.J. Zielstra, 'Het Algemeen Provinciaal,

- Stads- en Academisch Ziekenhuis te Groningen. Het Radiologisch Instituut', *Het Ziekenhuiswezen* 7 (1934) nr. 9, p. 1-12. Zielstra was de opvolger van de in 1931 overleden geneesheer-directeur Mansholt (voor wie in 1932 een gedenkplaat werd onthuld; zie: *Jaarboek RUG [1931-]1932*, 32).
- 83 ENRAF = Eerste Nederlandsche Röntgenapparaten Fabriek.
- 84 Zielstra, 'Het Radiologisch Instituut', 9.
- 85 P.W.J.H. Cort van der Linden, 'Het beheer', in: *Gedenkboek APSAZ*, 1-25, aldaar 19.
- 86 De volgende paragraaf is hoofdzakelijk gebaseerd op: M. Ruiter, 'De afdeling voor huid- en geslachtsziekten', in: *Gedenkboek APSAZ*, 199-207; Tammeling, *Honderdvijfenzestig jaar AZG*, 187-190; 199-204; Van Lieburg, 'Een valse start'; P. Verhoef, 'Een eigen kliniek 1924-1929: Johan Wilhelm van der Valk (1877-1929)', in: Jonkman en Verhoef, red., *Vallen en opstaan*, 24-31.
- 87 Zoals geciteerd in: Van Lieburg, 'Een valse start', 20, die zich baseert op een 'Dossier Reddingius', in: GrA, Archief college van curatoren vanaf 1815 (toegangsnummer. 47), inv.nr. 251.
- 88 Het gebouw was met hout bekleed, maar niet van hout gebouwd; de binnenmuren bestonden uit drijfsteen (goed voor de isolatie) en gipsplaten.
- 89 *Algemeen Handelsblad*, 11 oktober 1925.
- 90 *Algemeen Handelsblad*, 11 oktober 1925. Jacob Baart de la Faille was hoogleraar geneeskunde in Groningen van 1832 tot 1865 en overleed in 1867; Geertsema studeerde rechten in Groningen van 1862 tot 1867.
- 91 Ruiter, 'De afdeling voor huid- en geslachtsziekten', 204.
- 92 Deze paragraaf steunt hoofdzakelijk op: G.F. Rochat, 'De Oogheelkundige afdeling', in: *Gedenkboek APSAZ*, 184-198; Tammeling, *Honderdvijfenzestig jaar AZG*, 197-201; De Vries, red., *112 1/2 jaar Oogheelkundige Kliniek*, speciaal de bijdrage van T.A. Vos, 'Herinneringen aan Prof.Dr. G.F. Rochat', p. 39-46.
- 93 Ook anderen profiteerden ervan dat de overheid meer geld te besteden had voor nieuwbouw: rond 1930 kreeg het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium een aanbouw voor fysiologie (in verband met de benoeming van een hoogleraar op dat vakgebied, J. de Haan, voorheen werkzaam in het Fysiologisch Laboratorium) en werd bij het Fysiologisch Laboratorium iets bijgebouwd voor farmacologie (voor de nieuwe hoogleraar, de cardioloog S. de Boer). In vergelijking met de Oogheelkundige Kliniek waren dit maar kleine verbouwingen.
- 94 *Nieuwsblad van het Noorden*, 4 mei 1932.
- 95 P. Bolt, 'De organisatie', in: *Gedenkboek APSAZ*, 26-79, aldaar 36-40; Tammeling, *Honderdvijfenzestig jaar AZG*, 269-270.
- 96 L.D. Eerland, 'Leven en streven der Chirurgische Kliniek in de laatste 50 jaar', in: *Gedenkboek APSAZ*, 114-135, aldaar 116-120; Tammeling, *Honderdvijfenzestig jaar AZG*, 161-163. Eerland hield zijn oratie op 19 februari 1938.
- 97 J.H.P. Jonxis, 'De afdeling kindergeneeskunde', in: *Gedenkboek APSAZ*, 179-183; Tammeling, *Honderdvijfenzestig jaar AZG*, 192-194.

NOTEN BIJ 13 HOGER ONDERWIJS EN HET 'PEDAGOGISCH MOMENT'

- 1 De tekst van de wet en het Academisch Statuut, plus een toelichting en een historisch overzicht van de totstandkoming van wet en statuut in: H.J. Smidt, *Het Academisch Statuut (Koninklijk Besluit van 15 Juni 1921, Staatsblad no. 800)*, met aantekeningen (tweede, herziene uitgave, Alphen den den Rijn 1932).
- 2 *Jaarboek RUG 1919-1920*, 38.
- 3 *Jaarboek RUG 1920-1921*, 32.
- 4 *Jaarboek RUG 1919-1920*, 33. De Groningse senaat had in oktober 1919, in overleg met de Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen (VHL), een adres aan de minister van OKW gestuurd waarin de argumenten van de Landbouwhogeschool te Wageningen tegen een met een doctoraat te bekronen opleiding landbouwwetenschap in Groningen weerlegd werden, maar de minister ging er niet op in. Een van de problemen zal ongetwijfeld geweest zijn dat de Landbouwhogeschool onder het ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel viel, en de rijksuniversiteiten onder het ministerie van OKW. Wel kwam de landbouwwetenschap in het Academisch Statuut van 1921 onder de naam van 'agronomie' op de lijst van erkende vakken in de faculteit Wis- en Natuurkunde te staan en kreeg Groningen in 1932 een bijzonder hoogleraar (namens de VHL) voor dat vak in de persoon van de plantkundige J. (Jan) Kuyper, voormalig directeur van het Deli-proefstation voor Tabak op Sumatra.

- 5 Smidt, *Het Academisch Statuut*, 122: 'Het [doctoraat] is het bewijs, dat iemand op het gebied der wetenschap zelfstandig kan optreden, terwijl het doctoraal examen, in verband met de examens, die daaraan voorafgegaan zijn, den waarborg bieden, dat men bekwaam is in de wetenschap, die voor de behoorlijke vervulling van eene betrekking of ambt wordt vereischt.'
- 6 Zie Smidt, *Het Academisch Statuut*, 78: 'De begrenzing binnen den kring van eene bepaalde faculteit wijst op den dieperen samenhang, die er volgens de wet bestaat tusschen de verschillende wetenschappen, die in zulk eene faculteit worden beoefend. Het bestaan van faculteiten is de erkenning van dit gemeenschappelijke.' Zie ook: B. Sijmons, 'Het nieuwe Academisch Statuut', *GSA voor 1922*, 83-96.
- 7 In 1919-1920 waren er in Groningen 23 promoties geweest, waaronder 15 in de rechtenfaculteit. Daar zat slechts één promotie op een proefschrift bij.
- 8 J. Huizinga, 'Een insluipsel', *De Gids* 92 (1928) IV, 123-125. Zie ook hiervoor p. 747, noot 12.
- 9 *Jaarboek RUG [1938-]1939*, 36.
- 10 Deze vakken worden genoemd in een voetnoot bij artikel 56 van het Academisch Statuut. Smidt, *Het Academisch Statuut*, 16.
- 11 F.M. Jaeger, 'Eenige opmerkingen over de studie in de chemie en de voorbereiding daartoe', *Jaarboekje NatphilFV* 18 (1925) 36-41, aldaar 38.
- 12 Jaeger, 'Eenige opmerkingen', 37-38.
- 13 H.J. Scheltema, 'Tien jaren 1920-1930', in: *Vlammomenten. Vijftig jaren uit anderhalve eeuw Vindicat Atque Polit 1815-1965* (Groningen 1965) 18-25, aldaar 18. Scheltema schreef dit vanuit het perspectief van een rechtenstudent. Of het gebruik van een rondrit bij andere faculteiten ook nog zo algemeen was, is onzeker.
- 14 Een bevoegdheid om les te geven kon ook verkregen worden via een mo-examen, maar aparte opleidingsinstituten daarvoor ontbraken vooralsnog en didactisch inzicht werd bij het mo-examen niet gevraagd.
- 15 Het volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op: Ernst Mulder, *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940* (Amsterdam 1989); J. Vermoolen, *75 jaar Vereniging/Stichting voor Pedagogisch Onderwijs aan de RUG* (Groningen 1994). In de achtereenvolgende jaarboeken van de universiteit werd alleen in verholde termen over de pijnlijke geschiedenis van de Nutsleerstoel gesproken.
- 16 Geciteerd bij Vermoolen, *75 jaar*, 10.
- 17 Heymans verzorgde sinds de tweede helft van de jaren negentig van de negentiende eeuw ook een cursus psychologie voor onderwijzers. Dekker, *Heymans herlezen*, 59.
- 18 Het navolgende is grotendeels ontleend aan de lichtelijk hagiografische biografie van Bos door E. van Raalte, *Dr. D. Bos, leven en werken van een Nederlands staatsman* (Assen 1962). Zie ook: P. Hoekman, 'Bos, Dirk', *Biografisch Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* online; W.R.H. Koops, 'Bos, Dirk (1862-1916)', *BWN* online.
- 19 Oorspronkelijk was een brugperiode van drie jaar voorzien, zodat de definitieve schoolkeuze zou kunnen worden uitgesteld tot na de puberteit, wanneer de persoonlijkheid van de leerling wat stabielere was geworden. Maar de wet liet zoiets niet toe. Een tweejarige brugperiode was toen het maximaal haalbare.
- 20 Na de weigering van het Nut om over een deeltijdoplossing in Groningen te denken werd Casimir in 1918 namens het Nederlandsch Lyceum bijzonder hoogleraar pedagogiek in Leiden.
- 21 Erg gelukkig was Kohnstamm in Amsterdam niet. In 1922 zou hij graag in Groningen de opvolger zijn geweest van De Sopper, hoogleraar ethiek en godsdienstwijsbegeerte, en de theologen in Groningen zagen hem graag komen, maar de minister blokkeerde zijn benoeming. Zie hiervoor p. 605.
- 22 *Paedagogische Studiën*, waarvan de eerste jaargang in 1920 verscheen, kreeg jaarlijks van de VPO een subsidie van 250 gulden. Het blad werd daardoor ook het officiële orgaan van de VPO, zoals het ook het orgaan was van het Nutsseminarium in Amsterdam en de Dr. D. Bos-Stichting in Groningen. Namens de VPO (en de Dr. D. Bos-Stichting) zat Brugmans in de redactie van het blad. In 1925 werd het voor het eerst mogelijk een mo-akte Pedagogiek te behalen, bestemd voor onderwijzers, leraren aan scholen voor maatschappelijk werk, mensen die bij de kinderbescherming werkten, en zij die bij het inrichtinggeven werkten.
- 23 Brugmans is altijd in de schaduw van zijn leermeester Heymans gebleven en heeft daarom weinig de aandacht van biografen getrokken. Zie echter: Mulder, *Beginsel en beroep*, 229-234; Vermoolen, *75 jaar*, 17-22.
- 24 Dit instituut was volgens het *Jaarboek RUG 1929-1930* gevestigd in de kelder verdieping van het Academiegebouw. Of het daarvoor daar ook gevestigd was, is niet zeker.
- 25 Vermoolen, *75 jaar*, 20-22.
- 26 Vermoolen, *75 jaar*, 20.

- 27 Het Jaarboek *RUG 1919-1929*, na 33, vermeldt gedeeltelijk andere vakken. Er zouden elf studenten aan de cursussen hebben deelgenomen.
- 28 Jaarboek *RUG 1922-1923*, 40. Kool en Rutgers waren inmiddels beiden begin mei 1923 gepromoveerd.
- 29 Om de onderwijzers en leraren te trekken werden de lezingen onder andere aangekondigd in het Nieuwsblad van het Noorden.
- 30 Het volgende is gebaseerd op: Van Berkel, *Dijksterhuis*, 121-133.
- 31 Zie de convocatie in: Vermoolen, *75 jaar*, 31. Volgens het studentenweekblad *Der Clercke Cronike* werden de lezingen van Afanasjeva verplaatst naar april 1925. *Der Clercke Cronike*, 4 april 1925.
- 32 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Dijksterhuis*, 128. Voor een verslag zie: *Der Clercke Cronike*, 21 maart 1925.
- 33 De rede werd afgedrukt in de *Handelingen* van het Congres, maar verscheen in aangepaste vorm ook als: E.J. Dijksterhuis, 'Het wiskunde-onderwijs', *De Gids* 89 (1925) IV, 73-93.
- 34 Vgl. de rectorale rede van een van de leermeesters van Dijksterhuis, J.A. Barrau, 'De onbeminde der wiskunde', *Jaarboek RUG 1925-1926*, 9-25, waarin vooral de abstractie van de wiskunde werd aangewezen als oorzaak van de geringe waardering voor het vak. De oratie van B.L. van der Waerden, *De strijd om de abstraktie* (Groningen 1928), ging over de strijd binnen de wiskunde tussen de pragmatici en grondslagendenkers.
- 35 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Dijksterhuis*, 130.
- 36 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Dijksterhuis*, 132.
- 37 Op 12 februari 1934 trad Dijksterhuis andermaal op voor de vpo in Groningen en in zijn lezing formuleerde hij toen zijn ideaal van het epistemisch wiskundeonderwijs. Het wiskundeonderwijs moet epistemisch zijn in die zin 'dat de leerling op ieder oogenblik in staat moet zijn, zichzelf en anderen rekenschap te geven van de betekenis van de termen die hij gebruikt en van de motiveering van de methoden, die hij toepast'. Dijksterhuis plaatste dit onderwijs tegenover het eenvoudig uit het hoofd leren van formules en stellingen. Niet het resultaat staat in het epistemisch onderwijs voorop, maar de weg daar naar toe; niet het verwerven van kennis, maar het leren zuiver redeneren. E.J. Dijksterhuis, 'Epistemisch wiskunde-onderwijs', *Euclides* 10 (1934-1935) 165-213. Zie ook: Van Berkel, *Dijksterhuis*, 201-207 (citaat op p. 202).
- 38 Deze paragraaf is in grote mate gebaseerd op: Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 65-84.
- 39 Zie folder van de Vereniging zoals afgebeeld in: Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 78. Daar ook de samenstelling van curatorium en bestuur.
- 40 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 78.
- 41 Zie het verslag van de bijeenkomst van de Maatschappij van Nijverheid in: *Algemeen Handelsblad*, 29 juni 1918. Zie ook: Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 79-81.
- 42 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 70.
- 43 Jan Vaclav Dubský (1882-1946) was van 1909 tot 1912 al assistent geweest in Leiden, verbleef van 1913 tot 1919 in Zürich en was in 1919 naar Groningen gekomen, waar hij op 23 december 1920 conservator werd. Per 1 januari 1921 werd hij benoemd tot gewoon hoogleraar analytische chemie aan de in 1919 nieuw gestichte Masaryk Universiteit in Brno (voorheen Brünn), maar hij bleef tot eind 1921 nog in Groningen. *Jaarboek RUG 1920-1921*, 38-39. Sinds 1914 werkte in Groningen ook zijn landgenoot Antonín Simek, die hoofdassistent bij anorganische chemie was. Simek vertrok in 1920 als buitengewoon hoogleraar fysische chemie naar Brno. *Jaarboek RUG 1919-1920*, 33.
- 44 J. Lindeboom, 'Hollandsche studenten op een Tsjechische boerderij', *De Amsterdammer*, 20 augustus 1921, p. 2 (met foto's). Aan het slot van het bezoek sprak Backer een slotwoord uit in het Tsjechisch. Zie voor de excursie als geheel: Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 66-70. Daar ook het reisschema. Backer schreef voor de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 14, 15 en 16 juli 1921 een driedelig verslag van de reis, terwijl een van de deelnemende studenten in een andere krant er zelfs een vijfdelig verslag aan wijdde. Dat de kranten er zo veel ruimte voor vrijmaakten, bewijst dat zulke excursies nog iets nieuws waren.
- 45 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 74.
- 46 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 73.
- 47 Kooystra, *Bescheiden maar onverzettelijk*, 75.
- 48 Lid en feitelijke spreekbuis van deze commissie was Dijksterhuis. Van Berkel, *Dijksterhuis*, 167.
- 49 Voor deze paragraaf zie: Vermoolen, *75 jaar*, 34-51.
- 50 Twee jaar later zou Idenburg mede-auteur zijn van *De toekomst der academisch gegradueerden. Rapport van de Commissie ter bestudeering van de toenemende bevolking van universiteiten en hoogeschole en de werkgelegenheid voor academisch gevormden* (Groningen-Batavia 1936). Dit rapport werd uitgebracht namens een commissie waarin ook de Groningse secretaris van curatoren H.J. Reinink zitting had.

51 Vermoolen, 75 jaar, 51.

52 Voor de oprichting van de Nederlandsche Handels-Hoogeschool (sinds 1939 de Nederlandsche Economische Hoogeschool) zie: Matthijs Dicke, Paul van de Laar en Joop Visser, red., *Ambitie en identiteit. Van Nederlandsche Handels-Hoogeschool tot Erasmus Universiteit Rotterdam, 1913-2013* (Rotterdam 2013) 9-13. De tweejarige koopmansopleiding waar de Rotterdamse hogeschool mee begon, werd al snel uitgebreid tot een doctoraalopleiding in de economie, een perfect voorbeeld van 'academic drift'. In 1921 richtte de Universiteit van Amsterdam een handelsfaculteit op en in 1927 startte in Tilburg de Roomsche Katholieke Handelshoogeschool (later de Katholieke Hogeschool Tilburg). De rijksuniversiteiten kregen pas na de Tweede Wereldoorlog een Economische Faculteit.

53 Over deze kwestie zie: A.J. van Essen, E. Kruisinga. *A Chapter in the History of Linguistics in the Netherlands* (Leiden 1983) 175-181. De veelzijdige taalgeleerde Etsko Kruisinga (1875-1944) was afkomstig uit het Groningse Leens, studeerde vanaf 1894 Nederlands en Engels in Groningen en promoveerde in 1904 in Bonn op het proefschrift *A Grammar of the Dialect of West Somerset*. Promotor was K.D. Bülbring, die van 1893 tot 1900 hoogleraar Engels in Groningen was geweest. Van 1900 tot 1924 was Kruisinga docent Nederlands en Engels in Assen, Sappemeer, Winsterswijk en Amersfoort en vanaf 1922 was hij verbonden aan de lerarenopleiding van de Vereniging 'Moderne Talen' in Den Haag. Die instelling ging in 1931, toen Kruisinga rector werd, School voor Taal- en Letterkunde heten. De lastige Kruisinga was in 1909 toegelaten als privaatchoort Engels in Utrecht, maar maakte verder geen academische carrière; wel liet hij zich vanaf 1936 hoogleraar noemen, wat in de media veel stof deed opwaaien. Zijn hoofdwerk is *A Handbook of Present-Day English* (2 dln., Groningen 1931-1932).

54 Als assistenten noemt het *Jaarboek RUG* [1934-]1935, 31 voor natuur- en scheikunde P.A. Okken en voor natuurlijke historie W.L. Varossieu, die het jaar daarop werd vervangen door W.H. Mook. *Jaarboek RUG* [1935-]1936, 37. De al eerder aangestelde assistenten voor de moderne talen bleven in functie.

55 De oude en nieuwe assistenten werden aangeduid als 'docent'. *Jaarboek RUG* [1938-]1939, 111-112.

NOTEN BIJ 14 OUDE EN NIEUWE WETENSCHAP

1 *Jaarboek RUG 1920-1921*, 34. Kapteyn was zelf niet bij de plechtigheid aanwezig; hij had al in juni Groningen verlaten.

2 A.J. de Sopper, *Naturalisme en levensfilosofie* (Synthese, VI, 1; Haarlem 1922). Voor een biografie van De Sopper zie: *BLGNP* online (door M.J. Aalders).

3 De Sopper, *Naturalisme en levensfilosofie*, 1.

4 A.J. de Sopper, *Synthese* (Synthese 1; Haarlem 1914). Het voorwoord is gedateerd 'Amsterdam, mei 1914'. Het tweede deeltje van de reeks verscheen in juni 1914: Ph.A. Kohnstamm, *Democratie* (Haarlem 1914). David Baneke, *Synthetic denken. Natuurwetenschappers over hun rol in een moderne maatschappij, 1900-1940* (Hilversum 2008) gaat niet in op deze serie (ofschoon Kohnstamm een fysisch was).

5 De Sopper, *Synthese*, 63.

6 De Sopper, *Synthese*, 69.

7 De Sopper, *Synthese*, 66.

8 De Sopper, *Synthese*, 68.

9 GrA, Archief curatoren na 1933 (toegangsnr. 52), inv.nr. 7 (curatorenvergadering 11 november 1922); Mulder, *Beginsel en beroep*, 104. De benoeming van De Sopper in Leiden ging in tegen de wens van de Leidse faculteit, maar ook hier was het minister De Visser die zijn wil doorzette. De Sopper zinspeelde erop door in het dankwoord aan het eind van zijn oratie te vermelden dat zijn benoeming een kwestie van een onverbidde 'Du sollst' was geweest. A.J. de Sopper, *Waardefilosofie* (Haarlem 1922) 42.

10 Deze paragraaf over Van der Leeuw is vooral gebaseerd op het proefschrift van Hofstee, *Goden en mensen*. Belangrijk is ook Jacques Waardenburg, *Reflections on the Study of Religion. Including an Essay on the Work of Gerardus van der Leeuw* (Den Haag 1978), speciaal p. 187-247.

11 Nummer twee op de voordracht was de al in Groningen als hoogleraar Hebreeuws werkzame Böhl, nummer drie was de zendeling en taalkundige Nicolaas Adriani. Over de leeropdracht van Van der Leeuw heerst soms enige verwarring. Het onderwijs in de encyclopedie van de godgeleerdheid kreeg Van der Leeuw er pas later bij. Hij nam in 1922 het onderwijs in dit vak tijdelijk voor zijn rekening toen De Sopper naar

Leiden was vertrokken, maar toen de vervulling van de vacature wat lang duurde, werd de tijdelijke regeling in een permanente omgezet. Een paar jaar later, in 1926, kreeg Van der Leeuw er ook nog het onderwijs in de Egyptische taal- en letterkunde bij (voorheen niet in Groningen gegeven). Hij vond het onzin om bij examens daarvoor een hoogleraar uit Leiden te laten overkomen; hij kon dat zelf ook wel.

12 Hofstee, *Goden en mensen*, 42. Van der Leeuw had zijn onderwerp gekozen in de overtuiging, 'dat, aan den aanvang van eene wetenschappelijke loopbaan, vóór alles noodig is bezinning aangaande de principiele vragen van waarom en hoe der vakken, die ons levenswerk vragen'. G. van der Leeuw, *Plaats en taak van de godsdienstgeschiedenis in de theologische wetenschap* (Groningen 1918) 3.

13 Van der Leeuw, *Plaats en taak*, 5.

14 Van der Leeuw, *Plaats en taak*, 13. Met Bernheim doelde Van der Leeuw op de Duitse historicus Ernst Bernheim (1850-1942), schrijver van een indertijd gezaghebbend *Lehrbuch der historischen Methode* uit 1899. De naam van Lévy-Bruhl valt niet, maar het is duidelijk dat Van der Leeuw impliciet verwees naar diens ideeën over de 'primitieve mentaliteit'.

15 Van der Leeuw, *Plaats en taak*, 14.

16 Van der Leeuw, *Plaats en taak*, 22.

17 Na een bezoek aan het scholingscentrum van de quakers in het Engelse Woodbrooke bij Birmingham richtten enkele Leidse theologiestudenten in 1908 de Vereniging van Oud-Woodbrookers in Nederland op. Zij waren zo getroffen door de open sfeer die zij in Engeland hadden aangetroffen dat zij daar ook in Nederland ruimte voor wilden scheppen. Van 1910 tot 1912 organiseerde de vereniging enkele cursussen in Barchem en op een aan de beweging geschonken landgoed bij Barchem, de Kalenberg, verrees later het Woodbrookerhuis. De beweging heeft veel bijgedragen aan de oecumene in Nederland.

18 Voor een korte, maar in haar beknoptheid lastig te begrijpen samenvatting van Van der Leeuws theologie zie: Waardenburg, *Reflections on the Study of Religion*, 193-219.

19 Zoals geciteerd in: Hofstee, *Goden en mensen*, 58.

20 Zoals geciteerd in: Hofstee, *Goden en mensen*, 200.

21 Zoals geciteerd in: Hofstee, *Goden en mensen*, 170-171.

22 Hofstee, *Goden en mensen*, 81-82.

23 In *De Gids* schreef De Sitter ter gelegenheid van Kapteyns emeritaat: 'Het is of het hem voorbeschikt is dat hij altijd ten langen leste weer op zijn punt van uitgang moet terugkomen: uit Groningen verdreven komt hij weer te Leiden terug.' W. de Sitter, 'De bouw van het sterrenstelsel. Kapteyn's betekenis voor de moderne astronomie', *De Gids* 85 (1921) I, 128-144, aldaar 143. In Groningen nam men aanstoot aan deze opmerking, die in meer dan één opzicht onjuist was. Niemand had Kapteyn uit Groningen 'verdreven'.

24 Over de jaren na 1914 zie: Van der Kruit, *Kapteyn*, 519-610. Zie ook: Baneke, *De ontdekkers*, 63-67.

25 Van der Kruit, *Kapteyn*, 567.

26 Ook andere professoren uit heden en verleden kregen in die wijk een straat, zoals Heymans, Oppenheim, Johann Bernoulli, Land, Van Hamel, vader en zoon Eyssonius, Diephuis, B.J. Gratama, Hamburger en C. Star Numan, maar geen van die straten had de allure van de J.C. Kapteynlaan.

27 *Jaarboek RUG 1921-1922*, 38.

28 Over deze affaire zie: David Baneke, 'Hij kan toch moeilijk de sterren in de war schoppen. De afwijzing van Pannekoek als adjunct-directeur van de Leidse Sterrewacht', *Gewina* 27 (2004) 1-13; David Baneke, 'Als bij toverslag. De reorganisatie van de Leidse Sterrewacht, 1918-1924', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden/Low Countries Historical Review* 120 (2005) 207-225.

29 Voor een afbeelding van de grafstenen (!) van Kapteyn en zijn naaste familieleden zie: Van der Kruit, *Kapteyn*, 609-610.

30 *Jaarboek RUG 1921-1922*, 34.

31 Van der Kruit, *Kapteyn*, 595-597.

32 Speciaal voor Oort en diens medestudent J. Schilt liet Kapteyn in 1920 een astronomische prijsvraag uitschrijven door de Bachiene Stichting in Leiden. Over hun inzending schreef Kapteyn vervolgens een zeer positief judicium, zodat beide studenten de prijsvraag ook wonnen, wat hun carrière natuurlijk goed deed. *Jaarboek RUG 1920-1921*, 42. Oort deed doctoraal in het najaar van 1921, werd daarna assistent van Van Rhijn, verbleef van 1922 tot 1924 in de Verenigde Staten en begon na terugkeer als assistent aan de Leidse Sterrenwacht. Hij promoveerde op 1 mei 1926 nog wel in Groningen bij Van Rhijn, maar dat was meer omdat hij zich al aan Van Rhijn had gecommitteerd, niet omdat hij Van Rhijn hoger aansloeg dan Hertzsprung en De Sitter. Mededeling van P.C. van der Kruit. Zie nog: J.H. Oort, 'Iets over het werk van Prof. J.C. Kapteyn', *GSA voor 1922*, 202-209.

- 33 A. Blaauw, 'Rhijn, Pieter Johannes van (1886-1960)', *BWN online*.
- 34 Baneke, *De ontdekkers*, 73.
- 35 Baneke, *De ontdekkers*, 75.
- 36 *Jaarboek RUG 1922-1923*, 37; *Jaarboek RUG 1923-1924*, 50. Hamburger sprak in Baltimore over 'The increasing significance of permeability problems for the biological and medical sciences'. Hij gaf in zijn lezingen een overzicht van de onderzoeken op zijn laboratorium.
- 37 Zie voor deze alinea: GrA, Archief curatoren na 1933 (toegangsnr. 52), inv.nr. 9 (curatorenvergaderingen van 16 februari 1924, 26 april 1924, 15 september 1924 en 15 november 1924).
- 38 Tijdens de zoektocht naar een nieuwe hoogleraar fysiologie had ook de lector fysiologie Johannes de Haan even op de voordracht gestaan, maar toen deze geen kans leek te maken, vroeg de faculteit voor hem een benoeming tot buitengewoon hoogleraar histologie aan. Aanvankelijk ging dat niet door, maar in 1930 werd De Haan alsnog benoemd als (gewoon) hoogleraar histologie en microscopische anatomie. Hij verhuisde toen naar het Anatomisch-Embryologisch Laboratorium, waar voor hem een nieuwe afdeling aan gebouwd werd. Zie afb. 115.
- 39 Van Creveld (1894-1971) was van 1919 tot 1923 assistent van Hamburger. In 1920 won hij een door de Groningse medische faculteit uitgeschreven prijsvraag over de oedeemtheorie van Hans Eppinger jr., een onderwerp waarop hij in 1922 bij Hamburger promoveerde. Van Creveld bereidde samen met zijn vrouw, die hij in Groningen had leren kennen, op basis van een recept dat Hamburger uit Toronto had meegenomen eind 1922 als eerste in Nederland insuline. Van Creveld werd later hoogleraar kindergeneeskunde in Amsterdam. J.I. de Bruijne, 'In memoriam Prof.dr. S. van Creveld', *NTvG 115* (1971) 583-585.
- 40 Dirken (1895-1956) werd in 1936, na vele jaren assistent te zijn geweest, maar nog voor zijn promotie op 20 mei 1937, benoemd tot conservator. In 1939 werd hij toegelaten als privatdocent in de ademhalingsfysiologie. Na de Tweede Wereldoorlog zou hij Buytendijk als hoogleraar fysiologie in Groningen opvolgen. Net als zijn chef Buytendijk maakte Dirken in de jaren dertig de overstap naar de Rooms-Katholieke Kerk. Hij werd bijzonder actief in de begeleiding van de bedevaarten naar Lourdes, waar hij in 1956 ook onverwacht zou overlijden. *DMB*, col. 448-449.
- 41 F.J.J. Buytendijk, *Het spel van mensch en dier als openbaring van levensdriften* (Amsterdam 1932), 9-10.
- 42 Ralph W. Moss, *Free Radical: Albert Szent-Györgyi and the Battle over Vitamin C* (New York 1988), in het bijzonder 31-50. Moss is blijkens het voorwoord bij de voorbereiding van de biografie niet in Groningen geweest en noemt nergens Groningse bronnen (zoals het *Jaarboek* van de universiteit of lokale kranten). Dat de schrijver verder Leiden lokaliseert 'on the southern coast of Holland' (p. 32) geeft ook al te denken over de betrouwbaarheid van zijn research. Voor het einde van Szent-Györgyi's verblijf in Groningen zie: Jaap J. Beintema, 'The last month of Szent-Györgyi in Groningen', *Journal of the History of Biology* 41 (2008) 159-165. Dit artikel is gebaseerd op de herinneringen van de ouderejaarsstudent R. Zondervan, die regelmatig voor en met Szent-Györgyi werkte en hem vaak ontmoette in café Baulig in de Herestraat.
- 43 Moss, *Free Radical*, 47.
- 44 *Jaarboek RUG 1924-1925*, 38; *Jaarboek RUG 1925-1926*, 28-29; *De Maasbode*, 27 oktober 1925. Als privatdocent ontving Szent-Györgyi van het Groninger Universiteitsfonds een toelage van 200 gulden per jaar.
- 45 *Het Nieuwsblad van het Noorden*, 23 juni 1924; *Het Vaderland*, 2 augustus 1924; *De Noord-Ooster*, 25 mei 1925. De examencommissie, die ook voor het diploma van sportleider examineerde, werd benoemd door de minister van OKW. Szent-Györgyi gaf ook nog een cursus voor de Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen, eveneens een teken van zijn integratie in het Groningse milieu.
- 46 Over de laatste jaren van Sijmons zie De Wilde, 'Werken maakt het bestaan draaglijk', 39-49.
- 47 Léon Polak (in 1884 in Rotterdam geboren en niet te verwarren met de in 1880 in Steenwijk geboren filosoof Leo Polak) had in Groningen bij Sijmons en Heymans gestudeerd en was, omdat zoiets in Nederland toen nog niet kon, in 1910 in Berlijn bij Andreas Heusler gepromoveerd op *Untersuchungen über die Sigfridsagen*. Hij werd daarna leraar Duits in Haarlem en Den Haag. Na de invoering van het Academisch Statuut had hij op 3 april 1922 opnieuw doctoraal gedaan, nu in de moderne letteren, en daarop twee al uitgegeven en een nog niet uitgegeven artikel gebundeld tot een tweede dissertatie.
- 48 Geciteerd bij De Wilde, 'Werken maakt het bestaan draaglijk', 45.
- 49 *Jaarboek RUG [1934-]1935*, 52. Eerder had rector Van der Leeuw al in het overzicht van de lotgevallen van de universiteit opgemerkt dat Sijmons overleden was 'na een voor hem onbarmhartig emeritaat'. *Jaarboek RUG [1934-]1935*, 27.
- 50 Biografische en bibliografische gegevens over Kapteyn zijn schaars. Zie: L. van Hasselt, 'Kapteyn, Johan-

- nes Marie Neele (1870-1949)', *BWN online*; *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld. Nederlanders in hun werk* (Amsterdam 1938) 779.
- 51 Wirnt von Grafenberg, *Wigalois, der Ritter mit dem Rade*, ed. J.M.N. Kapteyn (Rheinische Beiträge und Hilfsbücher zur germanischen Philologie und Volkskunde 9; Bonn 1926). Officieel was dit het eerste van twee delen, maar de beloofde Kommentaarband is nooit verschenen. Zie Neil Thomas, *Wirnt von Grafenberg's Wigalois. Inter-textuality and Interpretation* (Cambridge 2005) 1, noot 2. De uitgave van Kapteyn is nog steeds de standaarduitgave. Voor een verslag van de uitreiking van het eredoctoraat aan Kapteyn zie: *Der Clercke Cronike*, 11 oktober 1924.
- 52 J.M.N. Kapteyn, *De Germaansche en de Hoogduitsche klankverschuiving. Feiten en hypothesen* (Groningen 1924) 21-22.
- 53 Over de *Westforschung* in relatie tot Nederland zie: Hans Derks, *Deutsche Westforschung. Ideologie und Praxis im 20. Jahrhundert* (Leipzig 2001); Barbara Henkes en Ad Knotter, red., *De Westforschung en Nederland* (themanummer van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118 (2005) nr. 2) (daarin ook: Klaas van Berkel, "'Heim ins Reich" schrijven' (bespreking van Derks, *Deutsche Westforschung*), 271-275). De band tussen Frings en de Groningse universiteit bleef ook in stand toen Frings in 1927 naar Leipzig vertrok. Op 4 mei 1936 gaf hij, inmiddels openlijk nationaalsocialist, voor de Litterarische Faculteitsvereniging in Groningen een lezing over 'Sprachgeographie und Kulturgeographie'. *Jaarboek RUG [1935-]1936*, 45.
- 54 Voor een beknopte geschiedenis van het Dialectenbureau van de Koninklijke Akademie zie: Van Berkel, *De stem van de wetenschap*, II, 96-99, 111-117, 133-144. Uitvoeriger over Meertens: Barbara Henkes, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005) 265-351.
- 55 Een van zijn studenten was Johan Huizinga. Zie: J.A. Kossmann-Putto, 'Huizinga als medëvist in Groningen', in: Santing, red., *De Geschiedenis van de Middeleeuwen*, 97-108, aldaar 97-98. Huizinga had op een college over Oudwestfries een scherpzinnige opmerking gemaakt over de afleiding van de Friese eigennaam Jouke.
- 56 In Utrecht was inmiddels in 1897 Foeke Buitenrust Hetteema als privaattoecent voor het Fries toegelaten.
- 57 Voor het volgende zie: Zondergeld, *De Friese Beweging*, 107-110, en vooral: Feitsma, *Kroniek*, 12-15.
- 58 Zondergeld, *De Friese Beweging*, 109.
- 59 Feitsma, *Kroniek*, 14.
- 60 Feitsma, *Kroniek*, 17.
- 61 Feitsma, *Kroniek*, 17.
- 62 Feitsma, *Kroniek*, 18.
- 63 Feitsma, *Kroniek*, 20.
- 64 Feitsma, *Kroniek*, 19.
- 65 De leeropdracht van Kapteyn luidde nu: Oudgermaanse filologie en Duitse en Oudfriese taalkunde. Theodorus Cornelis van Stockum (1887-1969), zoon van de rector van het gymnasium in Dordrecht, had in Groningen Duits en filosofie gestudeerd, was op 5 oktober 1916 in Groningen cum laude bij Heymans gepromoveerd op het proefschrift *Spinoza-Jacobi-Lessing. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Literatur und Philosophie im 18. Jahrhundert* en hield vijf dagen later zijn openbare les als privaattoecent voor de geschiedenis van de nieuwere wijsbegeerte, inzonderheid in verband met de Duitse letterkunde van de laatste eeuw, getiteld 'Spinoza's beoordeeling en invloed in Duitsland van 1677 tot 1750'. In 1918 vertrok hij als leraar naar Hilversum, terwijl hij in Utrecht werd toegelaten als privaattoecent nieuwe Duitse letterkunde. Bij de opvolging van Sijmons in 1924 stond Van Stockum op de tweede plaats van de voordracht na Kapteyn. In 1926 werd Van Stockum bijzonder hoogleraar Duitse taal- en letterkunde in Utrecht. In 1929 keerde hij terug naar Groningen als opvolger van de naar de Technische Hochschule in Stuttgart vertrokken lector Nieuwhoogduits Hermann Pongs. Van Stockum opende zijn lessen op 1 februari 1930 met de rede 'Wilhelm Raabe's "Schüdderrump". Komposition und Gehalt'. Hij hield zijn oratie als hoogleraar op 12 mei 1931 over 'De Godsvoorstelling in den Deutschen minnezang vóór Walther von der Vogelweide'. Over hem zie: J.M.M. Aler, 'Levensbericht van Th.C. van Stockum', *Jaarboek KNAW 1917*, p. 113-123.
- 66 *Jaarboek RUG 1929-1930*, 32.
- 67 Van Lieburg, *De academische prijsvragen*, 201 (nr. 1065). De prijsvraag bleef onbeantwoord.
- 68 Kalma bedankt in het voorwoord Kapteyn er nadrukkelijk voor dat hij zich ingezet had om het Fries als taal van het proefschrift toe te laten. De stellingen waren wel in het Nederlands.
- 69 Johan Frieswijk, 'De oprichting fan 'e Fryske Akademy (1938)', *It Beaken* 62 (2000) 245-267, aldaar 259; Feitsma, *Kroniek*, 25. Gosses was inmiddels in 1934 in Amsterdam en in 1935 in Utrecht benoemd als bijzonder hoogleraar in de Friese taal- en letterkunde namens de Provinciale Onderwijsraad van Friesland.
- 70 Van Hasselt, 'Kapteyn'. Zijn tegenstrever op dit punt was Godard Gosses, die bekend stond als vertolker van het Fries etnisch bewustzijn. In 1935 hield deze een rede waarin hij betoogde dat de Friezen al tweedui-

- zend jaar in Friesland woonden, niet betrokken waren geweest bij de ‘grote Germaanse volkeren-menging’ en dus raszuiver waren gebleven. Eickhoff, *De oorsprong van het ‘eigene’*, 154.
- 71 Jaarboek RUG [1935-]1936, 127; Feitsma, *Kroniek*, 20.
- 72 Jaarboek RUG [1935-]1936, 38.
- 73 Barbara Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 371-372, merkt op dat er aan Kapteyns plaats in de geschiedenis van de Nederlandse volkskunde tot nu toe nauwelijks aandacht is besteed.
- 74 J.M.N. Kapteyn, ‘Het Lievenheersbeestje (Coccinella) in de Friesche en Saksische landschappen’, *Saxo-Frisia* 1 (1939) 6-11, 24-31, 40-43, 49-56, 81-93, aldaar 6.
- 75 Een ander terrein waarop Sijmons zich nooit had bewogen, maar dat Kapteyn na aan het hart lag, was de runologie (runen zijn het oudste schrift der Germanen). Kapteyn schreef in het *Frysk Jierboek* 1938 daarover ‘Friesche runenvondsten en hedendaagsche runologie’ (p. 113-123), waarin hij de runologen uit het toenmalige Hitler-Duitsland kritiseerde, die runen te gemakkelijk als ‘Duitse’ lettertekens en symbolen presenteerden. Ook gaf hij er college over (met twintig toehoorders!). *Jaarboek RUG* [1938-]1939, 33.
- 76 Dekker, *Heymans herlezen*, 56-94.
- 77 In deze tijd kreeg Heymans ook in toenemende mate last van een van zijn ogen, waarvoor hij in september-oktober 1919 in de Inrichting voor Ooglijders moest worden opgenomen. ‘Met gelatenheid onderwierp hij zich aan de ter behandeling noodzakelijke rustkuur’ (*Jaarboek RUG* 1919-1920, 28). Hij genas, maar zou uiteindelijk één oog verliezen en daarvoor in plaats een glazen oog krijgen.
- 78 Douwe Draaisma, ‘De witte kraai van Heymans. De Groninger telepathie-experimenten’, in: Draaisma, red., *Een laboratorium voor de ziel*, 80-95.
- 79 Citaten in: Draaisma, ‘De witte kraai van Heymans’, 92.
- 80 G. Heymans, ‘Leekenvragen ten opzichte van de relativiteitstheorie’, *De Gids* 85 (1921) 11, 85-108. Over dit artikel zie: Henk A. Klomp, *De relativiteitstheorie in Nederland. Breekijzer voor democratisering in het interbellum* (Utrecht 1997) 84-89.
- 81 G. Heymans, ‘De tijdgeest in de wijsbegeerte’, *Haagsch Maandblad* 1 (1925) 263-274, aldaar 274.
- 82 De zittingen werden in het Academiegebouw gehouden, de demonstraties in het laboratorium van Heymans en in het Sterrenkundig Laboratorium van Van Rhijn, schuin achter het Academiegebouw.
- 83 G. Heymans, *Presidential Address* (overdrukje), 2-3.
- 84 Heymans was in 1929 niet meer in staat naar het IXde Internationale Congres voor Psychologie in Yale (Conn.) te gaan; zijn collega’s Wiersma en Brugmans waren daar wel van de partij. Wiersma kreeg toen zelfs het aanbod om (na zijn aanstaande pensionering in Groningen) in Yale naar Gronings voorbeeld een psychologisch laboratorium in een psychiatrische kliniek op te zetten. Hij bedankte daar voor. *Jaarboek RUG* 1929-1930, 33.
- 85 [G. Heymans,] *Afscheidscollege van Prof. G. Heymans, gegeven den 2 Juni 1927* (Groningen 1927) 4.
- 86 Heymans, *Afscheidscollege*, 12.
- 87 Heymans, *Afscheidscollege*, 12.
- 88 De psychologen in Groningen moesten na 1930 wel de steun van de sterk in psychologie geïnteresseerde psychiater-neuroloog Wiersma missen; diens opvolger Van der Scheer deelde die belangstelling voor de experimentele psychologie niet.
- 89 Over Polak zie: Van Berkel en Van der Poel, red., *Nieuw licht op Leo Polak*.
- 90 Over de opvolgingsstrijd zie: Klaas van Berkel, ‘“Eindelijk vrij”’. Leo Polak als opvolger van Gerard Heymans’, in: Van Berkel en Van der Poel, red., *Nieuw licht op Leo Polak*, 57-82.
- 91 *Jaarboek RUG* 1926-1927, 26. Volgens de series lectionum bood Snethlage zijn colleges aan in de faculteit Letteren en Wijsbegeerte. De filosoof stopte overigens al in 1927 weer met zijn onderwijs, hij had nauwelijks studenten gekregen. Over de merkwaardige loopbaan en dito ideeën van Snethlage (1886-1983) zie: J.W. Boersma, ‘Snethlage, Jacob Leonard’, *BLGNP* online.
- 92 Geciteerd in: Van Berkel, ‘“Eindelijk vrij”’, 70.
- 93 Brugmans was al op 18 augustus 1928 benoemd en hield op 13 oktober zijn oratie; omdat de procedure zo lang had geduurd, had Heymans ook in het jaar 1927-1928 nog college gegeven.
- 94 Geciteerd in: Van Berkel, ‘“Eindelijk vrij”’, 79.
- 95 Voor het oordeel van Polak over Van der Leeuw zie: Van der Poel ‘“Euthymia bleibt uns”’, 117.
- 96 Leo Polak, *Sexuele ethiek* (Amsterdam z.j. [1936]) 52.
- 97 Deze paragraaf steunt weer in hoge mate op: Waterbolk, ‘Albert Egges van Giffen’; Eickhoff, *De oorsprong van het ‘eigene’*; Knol, Bardet en Prummel, red., *Professor Van Giffen*; Nieuwhof, red., *Van Wierhuizen tot Achlum*.

- 98 Rector magnificus Van Wageningen merkte in 1916 op dat 'iemand uit ons midden' (Vollgraff dus) eens had verklaard 'dat hij reeds tijdens zijn academische studiën den lust in zich voelde ontwaken, den spade in den bodem van Griekenland te steken, liever dan in eigen vaderland hetzelfde stroo te blijven dorschen'. Dankzij die graverij waren heel wat nieuwe teksten boven water gekomen, gaf Van Wageningen toe, maar het van vorige geslachten overgeërfde 'stamkapitaal' bleef de eerste zorg opeisen. J. van Wageningen, 'Astrologie en haar invloed op de Romeinsche literatuur', *Jaarboek RUG 1915-1916*, 1-22, aldaar 3.
- 99 *Jaarboek RUG [1930-]1931*, 25-26. Over Bianchi Bandinelli zie: L. Byvanck-Quarles van Ufford, 'Herdenking van Ranuccio Bianchi Bandinelli (9 februari 1900-17 januari 1975)', *Jaarboek KNAW 1975*, 223-227, in het bijzonder 224-225. Bandinelli hield zijn oratie over 'Kunst der Antike und neuzeitliche Kritik' op 25 april 1931. Adriaan E.H. Goekoop (1859-1914) was een bekende bouwondernemer en amateurarcheoloog uit Den Haag geweest (hij had het Catshuis bewoond). Door de economische crisis van de jaren dertig verloor het door hem opgerichte fonds veel geld en kon de bijzondere leerstoel niet gecontinueerd worden. Bandinelli hield op 30 maart 1933 zijn afscheidsrede. *Jaarboek RUG [1932-]1933*, 38. De Italiaan had zich in Nederland goed thuisgevoeld en het Nederlands redelijk onder de knie weten te krijgen.
- 100 Goffe Jensma en Egge Knol, 'Op zoek naar de juiste methode. Wierdenarcheologie in de negentiende eeuw', in: Knol, Bardet en Prummel, red., *Professor Van Giffen*, 34-49.
- 101 Geciteerd in: Knol, Bardet en Prummel, red., *Professor Van Giffen*, 42.
- 102 Kenmerkend is ook het motto dat Van Giffen aan *Die Bauart der Einzelgräber* meegaf: 'De echte synthese onterstelt voorafgaande analyse, en is de eigenlijke bekroning van deze; de valsche is hoogstens een schitterend vuurwerk, dat voor het verschil tusschen waarheid en dwaling verblindt en dat de wetenschap schaadt.' Hij ontleende het aan Heymans' artikel over de tijdgeest in de wijsbegeerte in het *Haagsch Maandblad* (zie noot 81).
- 103 Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 84-87.
- 104 Egge Knol, 'Dr. A.E. van Giffen: voortvarend aan het werk', in: Knol, Bardet en Prummel, red., *Professor Van Giffen*, 78-92, aldaar 85-86.
- 105 Zie het uitvoerige programma in: *Mensch en Maatschappij 1 (1925) 98-104*. In september 1927 kwamen de antropologen weer langs. De deelnemers van het internationale congres van het Institut International d'Anthropologie dat toen in Amsterdam werd gehouden, hielden een tweedaagse excursie door Noord- en Oost-Nederland en deden op 27 september ook Ezinge aan, waar zij zich uitvoerig lieten voorlichten door Van Giffen. Als dank voor de ontvangst ontving Van Giffen van de Franse regering een benoeming in het Legioen van Eer. *Jaarboek RUG 1927-1928*, 32; Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 142-143.
- 106 A.E. van Giffen, 'Der Warf in Ezinge, Provinz Groningen, Holland, und seine westgermanischen Häuser', *Germania 20 (1936) 1-8*. Zie ook afb. K28.
- 107 *Jaarboek RUG [1932-]1933*, 39-40. Ook later moest Van Giffen nog vele malen bezoekers bij zijn opgravingen rondleiden. Zo brachten de Nederlandse anatomen onder leiding van de Groningse hoogleraar H.M. de Burllet op 8 mei 1938 een uitgebreid bezoek aan opgravingen in Zeyen, Fochtelo en Havelte. *Jaarboek RUG [1937-]1938*, 34.
- 108 H.Tj. Waterbolk, 'Van Giffen en het wierdenlandschap', in: Knol, Bardet en Prummel, red., *Professor Van Giffen*, 10-15, aldaar 13.
- 109 Zoals geciteerd bij: Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 149.
- 110 Zoals geciteerd bij: Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 156.
- 111 Behalve in de *Handelingen van het Zestiende Nederlandsche Philologen-congres (1935) 25-27* ook in uitgewerkte vorm verschenen als: I.H. Gosses, 'De groote volksverhuizing', *Tijdschrift voor Geschiedenis 51 (1936) 5-42*.
- 112 Zoals geciteerd in: Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 94. Ook andere Groningse hoogleraren raakten betrokken bij het onderzoek van Van Giffen, zoals de anatoom De Burllet, die experimenten met het verbranden van lichaamsdelen uitvoerde, en de germanist Kapteyn, die runenvondsten interpreteerde.
- 113 Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 14, 92. Van Giffen droeg *Die Bauart der Einzelgräber* in 1930 aan Kossinna op en probeerde in die tijd ook in persoonlijke contact met de Altmeister van de Germaanse archeologie te komen.
- 114 Over Van der Waerden zie: T.A. Springer, 'Levensbericht van Bartel Leendert van der Waerden (2 februari 1903-12 januari 1996)', *Levensberichten en herdenkingen [van de KNAW] 1997*, 45-50; Alexander Soifer (m.m.v. D. van Dalen), *The Scholar and the State: In search of Van der Waerden* (Basel 2015).
- 115 In zijn rectorale rede uit 1923 definieert Cohen zelfs de rechtswetenschap als een sociale wetenschap: 'Het arbeidsveld van den jurist is de menschenmaatschappij in haar eindeloozen rijkdom van schakeeringen.' I.B. Cohen, 'De dienst der gerechtigheid', *Jaarboek RUG 1922-1923*, 9-30, aldaar 12.

- 116 Deze in 1899 opgerichte vereniging (zie hiervoor p. 323) ging tijdens de Eerste Wereldoorlog vrijwel ter ziele. In november 1918 ontstond daarnaast de Groningsche studentenvereniging tot bestudeering van het Socialisme (zie *GSA* voor 1920, 174), die in 1924 fuseerde met Conamur (*GSA* voor 1926, 127; Der Clercke Cronike, 21 november 1925).
- 117 Jaarboek *RUG* 1927-1928, 35-36; W.H. Nagel, 'Vrij, Maarten Pleun (1895-1955)', *BWN* online.
- 118 Geciteerd in: Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 145.
- 119 Ook drukte het tijdschrift het programma af van de al genoemde excursie van de Nederlandse antropologen naar Groningen en Drenthe op 24 en 25 mei 1925.
- 120 Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'*, 146-147.
- 121 H.W.C. Bordewijk, 'Grensvragen van economie en ethiek', *Jaarboek RUG* [1933-]1934, 9-36.

NOTEN BIJ 15 POGINGEN TOT ACADEMISCHE GEMEENSCHAP

- 1 Jaarboek *RUG* 1917-1918, 37.
- 2 Jaarboek *RUG* 1918-1919, 38.
- 3 Zie bijvoorbeeld het speciale nummer dat de *Psychiatrische en Neurologische Bladen* in 1928 aan de psychiater Wiersma en het *Chemisch Weekblad* in 1934 aan de chemicus Jaeger wijdden.
- 4 Jaarboek *RUG* 1928-1929, 37.
- 5 Jaarboek *RUG* 1928-1929, 37-38.
- 6 Jaarboek *RUG* [1933-]1934, 41.
- 7 Zoals geciteerd in: Hofstee, *Goden en mensen*, 82-83.
- 8 Voor de medische en natuurwetenschappelijke hoogleraren lag het misschien wel iets anders. Zij hadden grotere aantallen studenten te verwerken dan hun collega's in andere faculteiten en hadden vaak ook de leiding over een laboratorium met bijbehorend personeel. De hoogleraar plantkunde J.C. Schoute werd het te veel en nam in 1931 vrijwillig ontslag. Hij hield te weinig tijd over voor wetenschappelijk onderzoek. *Jaarboek RUG* [1930-]1931, 25. Hij liet zich het jaar daarop namens het Groninger Universiteitsfonds benoemen tot bijzonder hoogleraar uitwendige plantenmorfologie en bleef dus wel verbonden aan de universiteit. Tegenover het voorbeeld van Schoute staan echter de voorbeelden van de farmaceut D. van Os en de bioloog Arisz, die beiden voor hun aanstelling in Groningen als bedrijfsleider bij een commerciële firma hadden gewerkt.
- 9 De studenten schreven in *Minerva* in 1921 wel dat zij zich 'bestolen' voelden toen Kleintjes van Groningen naar Amsterdam vertrok. Kleintjes was onder de juristen de enige 'Indische' specialist en nu kwam men in Groningen zonder te zitten.
- 10 Jaarboek *RUG* 1924-1925, 34. Zie voor het *Gids*-artikel van Huizinga hierboven p. 511.
- 11 Jaarboek *RUG* 1927-1928, 25.
- 12 Jaarboek *RUG* 1929-1930, 30.
- 13 Linssen, 'De historicus Gosses', 118. Zie over deze markante historicus ook: Hanno Brand, 'Izaäk Gosses: geschiedschrijver van boerenrepublieken en staatsrechtelijk onkruid?', in: Philippus Breuker, Goffe Jensma en Hylkje de Jong, red., *Geschiedschrijving 1900-1940, in het bijzonder over Friesland* (Hilversum 2013) 47-62.
- 14 Jaarboek *RUG* [1932-]1933, 37.
- 15 Jaarboek *RUG* 1919-1920, 30. Meyboom overleed op 7 juli 1933, negentig jaar oud. In het *Jaarboek* noemde de rector hem 'een van hen wier aanschijn aan deze wereld luister geeft'. *Jaarboek RUG* [1932-]1933, 36.
- 16 Jaarboek *RUG* 1928-1929, 36.
- 17 Het volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op: Dorien Daling, *De Krans. Hoogleraarsvrouwen in de Groningse academische gemeenschap, 1914-2014* (Hilversum 2014) 18-26.
- 18 Linssen, 'De historicus Gosses', 118. Gosses zelf was volgens zijn leerling D.A. Wumkes nogal afstandelijk, 'een fort, een kasteel' zelfs. 'En hij bepaalde wanneer de ophaalbrug neerging.' Geciteerd in: Linssen, 'De historicus Gosses', 150.
- 19 Daling, *De Krans*, 26.
- 20 Jaarboek *RUG* [1933-]1934, 52-53.
- 21 Jaarboek *RUG* 1911-1912, 33.
- 22 Jaarboek *RUG* 1920-1921, 43. Deze bijeenkomst vond plaats in de geheel bezette aula, terwijl de academiepreek doorgaans in de 'collegezaal voor Nieuwe Letteren' werd gehouden (later bekend als de Engelse Zaal).

- Tot de regelingscommissie behoorde in dat jaar de later als astronoom bekende J.H. Oort. *GSA voor 1920*, 177.
- 23 *Jaarboek RUG [1935-]1936*, 36-37. Volgens *Der Clercke Cronike*, 26 september 1925, was de wijdingsdienst gemodelleerd naar de 'academic service' op Engelse universiteiten.
- 24 *Jaarboek RUG [1936-]1937*, 47.
- 25 Van Berkel, "Eindelijk vrij".
- 26 *Jaarboek RUG [1934-]1935*, 23.
- 27 Anton Abram Grünbaum (1885-1932) was een van oorsprong Russisch-Joodse psycholoog met nogal wilde ideeën. Hij schreef onder andere *Herrschen und Lieben als Grundmotive der philosophischen Weltanschauungen* (met een voorwoord van Max Scheler) (Bonn 1925). Grünbaum was privaatchoort in Amsterdam voordat hij in 1928 bijzonder hoogleraar ontwikkelingspsychologie in Utrecht werd. Grünbaum was degene die ooit Buytendijk en Plessner met elkaar in contact had gebracht.
- 28 Zoals geciteerd en vertaald (uit het Duits) in: Struyker Boudier, *Wegwijzer*, 81-83.
- 29 W.A. Hofman, 'Vijftigste jaars, een voorspel', in: *Vlammomenten*, 7-17, aldaar 8. Een ploerterij is het huis van gewone burgers waarin studenten een kamer huren.
- 30 Hofman, 'Vijftigste jaars', 10.
- 31 *GSA voor 1915*, 206.
- 32 *GSA voor 1917*, 165.
- 33 *GSA voor 1918*, 212-213. Voor een beknopt overzicht van de reorganisatie van Vindicat en de nawerking ervan: P.A.J. Caljé, 'Continuïteit en discontinuïteit in de studentencultuur van de twintigste eeuw', in: Van Berkel en Smit, red., *Een universiteit in de twintigste eeuw*, 11-66. Zie ook noot 39 hieronder.
- 34 *GSA voor 1920*, 157.
- 35 Voor een overzicht zie: S. Boersma, 'Vindicat's fundament', *GSA voor 1936*, 219-231.
- 36 *GSA voor 1927*, 161; *Der Clercke Cronike*, 13 februari 1926. Ten noorden van de spoorlijn naar Winsum werd tussen 1922 en 1926 door de socialistische woningbouwvereniging Samenwerking een wijkje gebouwd met straatnamen als de Vindicatstraat, de Magna Petestraat en de Mutua Fidesstraat. Ter plekke lag namelijk vroeger het 'studentenpad', een paadje rondom de Noorderbegraafplaats waar studenten graag flaneerden (de Noorderbegraafplaats was in 1827 aangelegd, na de uitbraak van de Groninger ziekte). In het plantsoentje werd tijdens de dies van 1926 door Vindicat een boom geplant, de Vindicatboom, die elk jaar tijdens de dies werd bezocht. Omdat de eerste en de tweede boom of vernield of gewoon doodgegaan waren, werd in maart 1933 door rector J.L.H. Cluysenaer een nieuwe boom geplant. Vindicat onderhield in deze tijd goede contacten met de in 1931 opgerichte buurtvereniging De Driehoek. Senatoren waren bijvoorbeeld in 1932 aanwezig bij de opening van een kinderspeelplaats.
- 37 L.A. Ries, 'W.H. Stevens 1903 - 1 mei - 1918', *GSA voor 1919*, 178-180, aldaar 178. Over Ries, die in 1917 het doctoraal examen Nederlands recht had gedaan en in het voorjaar van 1918 met zijn ouders naar Den Haag verhuisde, zie: E.W.A. Henssen, *Een welmenend cynicus. Opkomst, val en eerherstel van Mr L.A. Ries* (Amsterdam z.j.).
- 38 Ries, 'W.H. Stevens', 180.
- 39 P.A.J. Caljé, "De ommekeer in 't studentenleven". De pogingen tot hervorming van het studentenleven rond 1920', *Groniek* 118 (1992) 75-94. De titel is ontleend aan een geruchtmakend boek van de katholieke leraar en letterkundige Gerard Brom, *De omkeer in 't studenteleven* (Delft 1923), dat beschreef welke kentering ten goede het studentenleven doormaakte. Zie ook nog de summierere behandeling van de reorganisatie (en eerdere pogingen daartoe) in het gedenkboek van Vindicat: I.B. Cohen, 'Reorganisatie'. Het gedenkboek, dat oorspronkelijk in 1915 had moeten verschijnen, verscheen pas op 15 oktober 1921, toen de reorganisatie nog volop bezig was. Een afgewogen oordeel kon Cohen dus niet geven.
- 40 *GSA voor 1919*, 186. Büchli sneed ook het punt aan van de hoge kosten waar dignitarissen (senatoren en kroegcommissarissen) mee geconfronteerd werden bij het uitoefenen van hun representatieve taken: kleding, huur van rijtuigen, reiskosten bij bezoek aan bevriende corpora, het schenken van kransen bij het huldigen van schouwburgartiesten en dergelijke. Door die hoge kosten was het moeilijk om kandidaten voor die posities te vinden en kwam het regelmatig voor dat de regel dat senatoren uit het vierde jaar moesten worden gerekruteerd, buiten werking moest worden gesteld.
- 41 *GSA voor 1919*, 202-203.
- 42 *GSA voor 1920*, 134-139, 155-158. In zijn slotbeschouwing schreef Schaap dat er vooral behoefte was aan een geestesaristocratie, grote geesten die een cultuur richting geven, mannen als Mozes, Macchiavelli, Grotius-Van Vollenhoven (!), Leonardo da Vinci, Spinoza-Kapteyn (!!), Haeckel, Goethe, Beethoven, 'om de grootsten maar te noemen'. *GSA voor 1920*, 157.

- 43 GSA voor 1920, 136-137.
- 44 Schaap ging ook nog in op de actie die studenten in de novemberdagen van 1918 hadden ondernomen om de revolutiedreiging in Nederland tegen te gaan, 'temeer waar de man, die zich zoo deerlijk vergiste in de uitwerking van intimidatie [P.J. Troelstra], eens mijn plaats hier innam!' GSA voor 1920, 139.
- 45 GSA voor 1921, 148.
- 46 Voorafgaande was nog een dreigend conflict met de faculteitsverenigingen gesust die hadden geprotesteerd tegen de pretentie van Vindicat om als belangenbehartiger van 'de' Groningse studenten te kunnen optreden.
- 47 De academische senaat was zeer tevreden over de reorganisatie (*Jaarboek RUG 1919-1920*, 37), maar de andere corpora in den lande, die vasthielden aan de ontgroening, waren not amused.
- 48 Over Magna Pete in deze tijd zie: Kampman, *Door studieband vereend*, 41-57.
- 49 GSA voor 1923, 159-167.
- 50 GSA voor 1923, 179.
- 51 GSA voor 1923, 175. Of de studenten zich aan de wijze raad van dokter Rijkmans hebben gehouden, is de vraag. In latere jaren bleek Moeke Bolhuis in studentenkring nog steeds een geliefd adres.
- 52 C.J. Dippel en L.W. Nieland, 'Vindicat atque Polit – een leus?', GSA voor 1923, 226-233.
- 53 Dippel en Nieland, 'Vindicat atque Polit', 233.
- 54 GSA voor 1924, 183-184.
- 55 GSA voor 1924, 186.
- 56 B.J. Aris, 'Plaats en taak der corpsverenigingen in "Vindicat atque Polit"', GSA voor 1924, 237-244.
- 57 Over VERA na 1914 zie: Caljé, VERA, 31-44.
- 58 Caljé, VERA, 30. Ook wel geschreven als: 'Het is gebeu-erd, Heeeseen!' Zie het slotvarium in de GSA voor 1917.
- 59 Der Clercke Cronike, 17 april 1926, 22 mei 1926; 29 mei 1926; 5 juni 1926. Zie verder: George Harinck, "'Naar Duitschland trekken om gedachten te leenen". De vroege receptie van de theologie van Karl Barth in Nederland (1919-1926)', in: Frits Boterman en Marianne Vogel, red., *Nederland en Duitsland in het interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003) 189-205.
- 60 Caljé, VERA, 43. Leden van de Groningse afdelingen van de NCSV en de VCSB (de laatste opgericht in 1915) hadden geen principiële bezwaren tegen het lidmaatschap van Vindicat. Merkwaardig is dat de voorzitter van de in 1918 koninklijk goedgekeurde Groninger Studenten Geheelonthouders Vereniging, Bartele Warrena, wel gewoon lid was van het dranklustige Vindicat, net als zijn broer Sjoerd.
- 61 Over Albertus Magnus in de jaren twintig en dertig zie: Rienks e.a., *Ora et bibe*, 39-73.
- 62 Der Clercke Cronike, 12 juni 1924 (proefnummer).
- 63 Der Clercke Cronike is tot nu wel vaak als bron voor de universiteitsgeschiedenis gebruikt, maar amper zelf onderwerp van studie geweest. Er is alleen de doctoraalscriptie van De Jong, *Der Clercke Cronike*, uit 2001. Deze scriptie bevat in de bijlagen een overzicht van de samenstelling van alle redacties tot en met 1941. Restanten van het archief van het weekblad bevinden zich in: GrA, Archief Vindicat (toegangsnr. 467), inv.nrs. 2119-2123.
- 64 Over de studentenbladen vóór 1924 zie: Noordhof-Hoorn, *De stem van de studenten*.
- 65 Der Clercke Cronike, 12 juni 1924 (proefnummer); 20 september 1924.
- 66 Over Dippel (1902-1971) zie: P. van Dijk, *Op de grens van twee werelden. Een onderzoek naar het ethische denken van de natuurwetenschapper C.J. Dippel* (Den Haag 1985); P. van Dijk, 'Dippel, Cornelis Johannes (Cor)', *BLGNP* online.
- 67 Willem Barnard, zoals geciteerd in: Van Dijk, *Op de grens*, 21.
- 68 D., 'Aan de Groningsche Studenten, ter inleiding van het eerste nummer van dit blad', *Der Clercke Cronike*, 12 juni 1924 (proefnummer).
- 69 D., 'Aan de Groningsche Studenten'. In het jaar 1924-1925 zou de Groningse universiteit de duizendste student inschrijven.
- 70 Der Clercke Cronike, 15 november 1924.
- 71 Zie het verlovingsbericht in: *Der Clercke Cronike*, 26 september 1925. Onder invloed van Schreiber, die Duits studeerde, werd Dippel naar eigen zeggen 'een soort christen-heiden, een humanistisch idealist met bijbelse herinneringsstoornissen'. Nog tijdens zijn studie raakte hij in de ban van de theologie van Karl Barth en in 1964 zou hij nog een eredoctoraat in de theologie van de Groningse universiteit krijgen.
- 72 Der Clercke Cronike, 12 juni 1924 (proefnummer). Later verklaarde de redactie van de derde jaargang nog de Clercke te zien als 'de getrouwe weergave van het studentenleven anno 1926' (*Der Clercke Cronike*, 9 oktober 1926).
- 73 Bernlef werd opgericht op 20 mei 1925 op een vergadering waar zes mannelijke en een vrouwelijke student aanwezig waren. Volgens een bericht in *Der Clercke Cronike*, 12 december 1926, was het doel van de Grinzer

Fryske Studinteforiening 'Bernlef' het vergroten van de kennis van de Friese taal- en letterkunde, het versterken van 'it fryske igene' en het onderhouden van de banden met Friesland en de Friese zaak. In de loop van het jaar werden de eerste lezingen aangekondigd.

74 In *Der Clercke Cronike* van 1 november 1924 toonde redacteur Van Leusen zich openlijk verontwaardigd over het feit dat het bestuur van Albertus niet eens had geantwoord op de uitnodiging om zich aan te sluiten bij het blad. Bij een vroegere aangelegenheid, de oproep voor steun aan noodlijdende studenten in naburige landen, had het bestuur van Albertus tenminste nog als motief om niet mee te doen opgegeven dat het het werk van het betrokken Algemeen Studentencomité zag als een verkapte vorm van propaganda voor het protestantisme, maar nu had men niet eens de moeite genomen om te antwoorden. Later nam Van Leusen zijn woorden terug omdat Albertus inmiddels had laten weten alsnog mee te willen werken. Rienks e.a., *Ora et bibe*, 50-52.

75 *Der Clercke Cronike*, 16 mei 1925; 30 mei 1925; 6 juni 1925; 13 juni 1925. Dippel schreef ook uitvoerig over de brochure van de christensocialist G. Horrëus de Haas, *Student en maatschappij* (Amsterdam 1925), uitgegeven namens de Bond van Sociaal-Democratische Studentenclubs. *Der Clercke Cronike*, 2 mei 1925.

76 Het Dietsch Studenten Verbond was op 1 juli 1922 opgericht en was voortgekomen ergernis over de slappe houding van het Algemeen Nederlandsch Verbond (dat aparte studentenafdelingen had, die in 1922 en bloc uit de ANV stapten). De vertegenwoordiger van Groningen was toen de student rechten H.P. Schaap. Het DSV stelde zich ten doel 'in de Nederlanden en Zuid-Afrika het nationaal voelen te ontwikkelen en onder alle dragers der Dietsche beschaving het saamhorigheidsgevoel te versterken, ten einde die beschaving te dienen, te verbreiden en te verdedigen'. Rond 1929 was het DSV op zijn hoogtepunt met ongeveer 1100 leden in Nederland (van wie 400 in Amsterdam) en 1000 in Vlaanderen. In 1931 werd het jaarlijkse Dietsch Studenten Congres in Groningen gehouden. Zie de *Gids voor het XVIIe Dietsch Studenten Congres, gehouden te Groningen 25-29 Maart 1931* (z. pl. 1931), waarvan J.L.H. Cluysenaer de redacteur was. Vele hoogleraren behoorden toen tot het Comité van Aanbeveling en het congres werd gehouden in het Academiegebouw, met een feestelijke ontvangst op *Mutua Fides*. Politieke uitlatingen werden op dit congres niet geduld, maar in de jaren daarna werd het DSV verscheurd tussen degenen die alleen culturele idealen nastreefden en degenen die ook politieke eisen (splitsing van België) stelden. Zie: Willem Voorthuysen, *Trouw Dietsch. Het Dietsch Studenten Verbond (1922-1941)* (Amsterdam 2005).

77 De rubriek 'Vlaamsch studentenleven' begon in *Der Clercke Cronike*, 11 april 1925. In de *GSA voor 1922* was voor het eerst een teken van Dietsgezindheid te lezen, en wel in het gedicht van een zekere 'Këwes', 'Aan de Vlamingen', met onder andere de strofe: 'Ook voor het Dietsche volk zal weldra uchtend gloren, / Schoon 't eeuwen werd verdeeld, door valsche, Walsche, list. / De bezems in het huis! Tot achter Duinkerck's toren / Geveegd het vreemde stof, --- en zon breek' door de mist!'

78 J.Chr. van Oven, 'Universiteit en vakschool', *Der Clercke Cronike*, 1 november 1924. Van Oven, die sinds 1917 in Groningen Romeins recht doceerde, werd in 1924 benoemd als hoogleraar in Leiden, maar bleef tot begin 1925 in Groningen college geven, in afwachting van zijn opvolger.

79 *Der Clercke Cronike*, 8 november 1924. Sinninghe Damsté hamerde hier op het recht van de student in vrijheid 'zijn eigen banden te kiezen'.

80 *Der Clercke Cronike*, 29 november 1924. De mogelijkheid om de kandidaatsstudie in twee jaar te doen bestond alleen in Groningen; de zusterfaculteiten in andere steden begonnen er niet aan en in 1925 schafte de Groningse faculteit die mogelijkheid weer af. *Der Clercke Cronike*, 26 september 1925.

81 *Der Clercke Cronike*, 11 oktober 1924.

82 *Der Clercke Cronike*, 25 oktober 1924. De reactie van La Fleur was zeker niet de enige uiting van de prikkelbaarheid van de confessionele studentenverenigingen. Een onschuldige bord dat tijdens de serenade ter gelegenheid van de rectoraatswisseling in september 1925 was meege dragen en waarop stond 'Wij asphaltteeren de weg naar de Hel' (een parodie op de overdreven ijver waarmee de gemeente Groningen alle wegen en paden wilde asfalteren), leidde tot een boze brief waarin de hypocrisie van Vindicat ten aanzien van het geloof werd aangeklaagd; de briefschrijver vond dat de studenten de gevoelens van veel gelovige studenten hadden gekwetst. Van Leusen beet in een reactie fel van zich af, maar lichtte ook toe dat met 'wij' niet de studenten van Vindicat, maar de gemeente was bedoeld. *Der Clercke Cronike*, 26 september 1925. En een rustige verslag over een excursie onder leiding van de kerkhistoricus Lindeboom naar enkele Vlaamse steden, waarin ook geschreven werd over het bezoek aan enkele kerkgebouwen, werd door een katholiek student gelezen als kritiek op de Rooms-Katholieke Kerk. *Der Clercke Cronike*, 3 oktober 1925.

83 *Der Clercke Cronike*, 25 oktober 1924.

84 *Der Clercke Cronike*, 1 november 1924.

85 *Der Clercke Cronike*, 1 november 1924.

- 86 Der Clercke Cronike, 14 november 1925.
- 87 De socialistische student R. van Dam beoordeelde naderhand het standpunt van Sinninghe Damsté als halfslachtig: naast de maatschappij staan, maar je er wel in verdiepen. Hetzelfde oordeel gaf Van Dam over de inauguriëring van de rector van Vindicat in 1926, J.F.S. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, die de studenten wel had opgeroepen te hervormen, maar tegelijkertijd wilde vasthouden aan de mores: 'Verander zonder met het verleden te breken. Want de mos is heilig'. Der Clercke Cronike, 30 oktober 1926.
- 88 Der Clercke Cronike, 15 november 1924.
- 89 Der Clercke Cronike, 15 november 1924.
- 90 Der Clercke Cronike, 29 november 1924.
- 91 Op basis van deze redenering vond een van de redacteuren van de derde jaargang (mej. N. Molhoek, H.J. (Herman) Labberté en H.J. Scheltema) dat politiek niet in de Clercke thuishoorde: 'De categorie van mensen, tot welke D.C.C. zich richt, zijn studenten, dat wil zeggen onmaatschappelijke wezens, zij doen, economies gesproken, niets dan profiteren van de maatschappij. De logiese gevolgtrekking, die men hieruit moet maken, is dat zij dan ook geenszins het recht of de bevoegdheid hebben haar in 't openbaar te beoordelen of te veroordelen.' Der Clercke Cronike, 2 oktober 1926. Het was de vraag of dit de mening van de hele redactie was, omdat Labberté zich eerder in de Clercke had doen kennen als een groot voorstander van nationale ontwapening.
- 92 Men kan ook zeggen dat hier het ene beginsel (de student moet zich tijdens zijn studietijd niet binden om zich breed te kunnen oriënteren) staat tegenover het andere beginsel (de student moet levensbeschouwelijk partij kiezen). Dat is dan een formeel en in die zin leeg principe tegenover een materieel, inhoudelijk bepaald principe. Men kan het eerste beginsel ook liberaal noemen, omdat het uitgaat van de mens als autonome persoonlijkheid, het tweede levensbeschouwelijk, omdat het de mens primair ziet als deel van een gemeenschap. Dat is allemaal een kwestie van woorden. Duidelijk is echter dat hier sprake is van een fundamentele tegenstelling, niet van een misverstand.
- 93 Der Clercke Cronike, 24 oktober 1925.
- 94 Der Clercke Cronike, 19 september 1925. De nieuwe redactie bestond uit mej. C.L. Schoute, R. van Dam en W.J. Klein Wassink. Carolien Schoute, dochter van de hoogleraar plantkunde J.C. Schoute en studente Engels, was sterk voor de nieuwe, vereenvoudigde spelling van Kolléwijn en gebruikte deze ook consequent in de Clercke. Ze deed later nog van zich horen door haar protest tegen het zogenaamde nieuw-feminisme, dat uitdroeg dat de bestemming van de vrouw toch echt in het moederschap lag. Zie De Jong, Der Clercke Cronike, 40; Der Clercke Cronike, 23 februari 1929 en 9 maart 1929.
- 95 Der Clercke Cronike, 29 mei 1926. Later probeerde de senaat van Vindicat wat misverstanden recht te zetten: Der Clercke Cronike, 5 juni 1926.
- 96 Der Clercke Cronike, 29 mei 1926.
- 97 Der Clercke Cronike, 29 mei 1925.
- 98 Der Clercke Cronike, 28 september 1929. Dippel dacht natuurlijk niet aan de regels in de rubriek 'Verenigingsberichten', maar aan de discussiebijdragen en de verslagen.
- 99 Jaarboek RUG 1929-1930, 39.
- 100 GSA voor 1925, 176-178.
- 101 Dirk Coster, *Torenspeel ter gelegenheid van het xvde lustrum van het Delftsch Studenten Corps opgevoerd te Delft in het jaar 1923* (Delft 1923).
- 102 GSA voor 1925, 177.
- 103 GSA voor 1925, 184-186.
- 104 GSA voor 1926, 157.
- 105 GSA voor 1930, 326-332.
- 106 GSA voor 1930, 315-325.
- 107 Franck Smit, met bijdragen van Brigitte Hecker en Gelina de Boer, *Johan Dijkstra en de Groninger Universiteit. Kunst van studenten en hun meester 1926-1961* (Groningen 1996); Der Clercke Cronike, 26 januari 1929.
- 108 GSA voor 1928, 169.
- 109 GSA voor 1928, 289.
- 110 GSA voor 1929, 127.
- 111 GSA voor 1931, 130.
- 112 Zie de jaarverslagen in de achtereenvolgende almanakken van Vindicat.
- 113 GSA voor 1933, 156.
- 114 Der Clercke Cronike, 5 december 1931.

- 115 GSA voor 1931, 133. Zie hierboven p. 482.
- 116 GSA voor 1933, 148.
- 117 Caljé, *VERA*, 61.
- 118 Van de ontstaansgeschiedenis van de Centrale Commissie worden in de literatuur verschillende voorstellingen gegeven. Cluysenaer zelf deed het in 1965 voorkomen alsof de stoot was uitgegaan van zijn lezing van november 1932: 'Reacties van niet-corpsleden op mijn rectorale rede waren de directe aanleiding tot de oprichting van de "Centrale Commissie ter behartiging van algemeene Groninger studentenbelangen"'. J.L.H. Cluysenaer, 'Lichtkrant 1930-1940', in: *Vlammomenten*, 26-37, aldaar 29. Caljé daarentegen wijst terecht op het eerdere initiatief van de Medische Faculteitsvereniging en heeft het ook expliciet over 'annexatiepogingen' van Vindicat. Uit de berichtgeving in de *Clercke* is duidelijk dat hij het daarmee bij het goede eind had. Caljé, *VERA*, 61.
- 119 Caljé, *VERA*, 65.
- 120 Dat er na 1933 in de *Clercke* minder sprake was van gekibbel tussen Vindicat, *VERA* en Albertus Magnus kan ook komen doordat al in 1930 een reorganisatie van de redactie was doorgevoerd. In plaats van drie kwamen er toen vijf redacteurs, waarbij twee plaatsen voor het corps, een voor Magna Pete en twee voor andere verenigingen waren gereserveerd.
- 121 Helmuth Plessner, *Die Grenzen der Gemeinschaft. Eine Kritik des sozialen Radikalismus* (Bonn 1924).
- 122 Deze artikelen zijn gebundeld in: Stefan van der Poel, Leo Frank (1908-1944). *Politieke analyse van een Groninger student in de jaren 1930* (Groningen 2005).
- 123 Zie hiervoor p. 503.
- 124 Na afloop zijn de lezingen gepubliceerd. Zie: K. Sneyders de Vogel en anderen, *Tweede Interfacultaire Leergang: Gemeenschap* (Groningen 1938). Aan de orde kwamen: de afstammingsgemeenschap (De Burllet), de psychische gemeenschap (Brugmans), de taalgemeenschap (Overdiep), de economische gemeenschap (Bordewijk), de cultuurgemeenschap (Van Stockum), de rechtsgemeenschap (Vrij), de volks- en staatsgemeenschap (Gosses), de statengemeenschap (Van der Pot) en de kerkgemeenschap (Lindeboom).
- 125 J. Linthorst Homan, 'Eenige beschouwingen over de waarde van het provinciaal besef in de drie noordelijke provinciën', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1938-1939*, 13-32. Een uittreksel van de rede verscheen ook in het volkskundig tijdschrift *Saxo-Frisia* 1 (1939) 63-64.
- 126 Voor een uitvoeriger beschrijving zie: Van Berkel, *Academische illusies*, 132-143. Speciaal over het openluchtspel *Levend Land*: Klaas van Berkel, 'Levend land. Regionaal besef aan de Groningse universiteit aan de vooravond van de tweede wereldoorlog', in: M.G.J. Duijvendak, red., *Regionaal besef in het Noorden. Historische opstellen aangeboden aan prof.dr. P.Th.F.M. Boekholt bij zijn afscheid als hoofddocent in de regionale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen op 23 november 2001* (Assen 2003) 44-68.
- 127 Geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 136.
- 128 Geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 137.
- 129 Geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 139.
- 130 GrA, Archief Actiecomité van ongeorganiseerde studenten (toegangsnr. 993), inv.nr. 1. Ook geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 140-141.
- 131 Geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 142.
- 132 Geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 139.

NOTEN BIJ 16 OORLOG (1940-1945)

1 Van der Poel, "Euthymia bleibt uns", 149. Het dagboek van Polak, bewaard in de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, stond niet tot mijn beschikking bij de voorbereiding van *Academische illusies* (verschenen in 2005). Ondanks ettelijke bezoeken aan Polaks oudste dochter, Bettina Spaanstra-Polak, waar ik mij de perentaart goed liet smaken, kreeg ik geen toestemming het dagboek, dat doorliep tot 1941, in te zien. Dankzij de bereidwilligheid van de jongste dochter van Polak, Ans Samama-Polak, die het dagboek na het overlijden van haar zuster in beheer kreeg, werd inzage in 2012 alsnog mogelijk. Tot ingrijpende wijzigingen in onze kennis van wat er rondom Polak in 1940-1941 in universitair verband is gebeurd, heeft dat niet geleid. Voor een uitvoeriger overzicht van de gebeurtenissen in de periode 1940-1945, zie: Van Berkel, *Academische illusies*. Tenzij anders aangegeven is dit hoofdstuk op deze publicatie gebaseerd.

- 2 Lucas Ligtenberg, *Mij krijgen ze niet levend. De zelfmoorden van mei 1940* (Amsterdam 2017) 202–204. Uit krantenberichten van juli 1940 blijkt dat de bibliotheek van Polak Daniels door de erfgenamen werd geschonken aan het in de meidagen van 1940 verwoeste Coolsingelziekenhuis in Rotterdam en daar de kern vormde van een nieuwe bibliotheek.
- 3 Ligtenberg, *Mij krijgen ze niet levend*, 202.
- 4 Over Conring zie: Albert Janssen, 'Der Landkreis Leer 1930 bis 1934 und die Rolle des Landrats Dr. Conring im Übergang von der Demokratie zur NS-Diktatur', in: Herbert Reyer, red., *Ostfriesland zwischen Republik und Diktatur* (Aurich 1998) 299–378. Met dank aan Siebo Janssen.
- 5 *Der Clercke Cronike*, 6 december 1940.
- 6 In de almanak van Magna Pete werd Polak nog wél gewoon vermeld als hoogleraar wijsbegeerte.
- 7 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 206.
- 8 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 206.
- 9 Van der Poel, "Euthymia bleibt uns", 168.
- 10 Voor de carrière van Feldmeijer zie: Bas Kromhout, *De voorman. Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS* (Amsterdam 2012). Feldmeijer had in de jaren dertig enige tijd scheikunde in Groningen gestudeerd, maar geen doctoraalexamen gedaan. De Stichting Saxo-Frisia kwam niet voort uit en stond los van het wetenschappelijke tijdschrift met dezelfde naam, dat al sinds 1938 onder redactie van Kapteyn verscheen.
- 11 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 220.
- 12 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 261.
- 13 De faculteit had het oog laten vallen op Jan Hendrik de Boer (1899–1971), die van 1917 tot 1923 in Groningen scheikunde had gestudeerd en in 1923 bij Backer was gepromoveerd. Daarna was hij bij het Natuurkundig Laboratorium van Philips in dienst getreden. Na de mobilisatie in 1939 werd hij hoofd van het Centraal Laboratorium voor Defensievraagstukken in Leiden; op 14 mei 1940 week hij naar Engeland uit. Aan het Imperial College of Technology zette hij, nog steeds in militaire dienst, zijn onderzoek voort. Er was natuurlijk geen kijk op dat hij naar Nederland zou terugkeren zolang de Duitsers hier nog heer en meester waren. Over hem zie: H.A.M. Snelders, 'Boer, Jan Hendrik de (1899–1971)', *BWN* online.
- 14 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 319.
- 15 Op 14 mei 1943 gaf De Burlet in Den Haag een persconferentie over zijn bevindingen en nog op 11 december 1943 gaf hij in Winschoten voor een volle zaal een voordracht over de massamoord in het bos bij Katyn. *Nieuwsblad van het Noorden*, 14 december 1943. In de thriller van Philip Kerr, *A Man without Breath* (Londen 2013), die geheel over de kwestie-Katyn gaat, komt de onderzoekscommissie wel voor, maar wordt De Burlet niet met name genoemd. Hij speelde binnen de commissie slechts de rol van waarnemer en verrichtte weinig of geen secties. Op de foto's die in de kranten en in het tijdschrift *Signaal* verschenen, staat hij in ieder geval alleen als toekijkend lid van de commissie. Voor nadere informatie zie nog de biografie van het Belgische lid van de commissie, de Gentse hoogleraar Reimond Speleers: Joris Dedeurwaarder, *Professor Speleers. Een biografie* (Antwerpen 2002).
- 16 Voor de ervaringen van een eerstejaarsstudent geneeskunde die in mei 1943 tewerk werd gesteld in het Saksische stadje Wurzen, zie: G.J. Bremer, *Wuiven naar de vijand. Novelle* (Amsterdam 1998) (niet vermeld in Van Berkel, *Academische illusies*).
- 17 In *Academische illusies*, 594, noot 15, vermeld ik dat Van Meurs 'gefotuneerd' was en daarom tijdens zijn onderduikperiode de steun die hij kreeg van het Nationaal Steunfonds eigenlijk niet nodig had. Dit berust op een misverstand. De vader of de grootvader van Van Meurs had het familiekapitaal er met gokken doorheen gejaagd en Van Meurs was dus verre van gefotuneerd. Mededeling van kleindochter Heleen van Meurs, Aduard 30 oktober 2009.
- 18 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 384.
- 19 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 394.
- 20 Zoals geciteerd in: Van Berkel, *Academische illusies*, 396.
- 21 De mededelingen over de dood van Anda Kerkhoven in: Van Berkel, *Academische illusies*, 403, zijn onjuist. Op de plek waar Anda Kerkhoven om het leven werd gebracht, werd enkele dagen later (mogelijk 23 maart) haar medeverzetsstrijdster Dinie Aikema vermoord, terwijl de leider van hun verzetsgroep Gerrit Boekhoven enkele kilometers verderop bij het landgoed Vosbergen onder Paterswolde werd geëxecuteerd. Aan de Oosterbroekweg ten westen van Glimmen is in 2003 een gedenksteen voor Anda Kerkhoven geplaatst.
- 22 GrA, Archief P.J. van Winter (toegangsnr. 2598), inv.nr. 11. Het geciteerde fragment is eerder gepubliceerd in: Klaas van Berkel, 'Zo maar een dag uit het leven van P.J. van Winter', *SAE Nieuwsbrief*, nummer 31 (oktober 2011) 3.

LIJST VAN AFKORTINGEN, BRONNEN EN BIBLIOGRAFIE

AFKORTINGEN

ANTW	<i>Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte (en Psychologie)</i>
AZG	Academisch Ziekenhuis Groningen
BLGNP	<i>Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme</i>
BWN	Biografisch Woordenboek van Nederland
DMB	G.A. Lindeboom, <i>Dutch Medical Biography. A Biographical Dictionary of Dutch Physicians and Surgeons 1475-1975</i> (Amsterdam 1984)
DSV	Dietsch Studenten Verbond
GrA	Groninger Archieven
GSA	<i>Groningsche (sinds 1939 Groninger) Studenten Almanak</i>
GUF	Groninger Universiteitsfonds
JFV	Juridische Faculteitsvereniging
K(N)AW	Koninklijke (sinds 1938 Nederlandsche) Akademie van Wetenschappen
LFV	Litterarische Faculteitsvereniging
MFV	Medische Faculteitsvereniging
NA	Nationaal Archief
Natphil	Natuurphilosophische Faculteitsvereniging
NCSV	Nederlandsche Christen-Studenten Vereeniging
NETO	Noordelijke Economisch-Technologische Organisatie
NTvG	<i>Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde</i>
OKW	Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
PhilFV	Philosophische Faculteitsvereniging (vanaf 1922 Natuurphilosophische Faculteitsvereniging)
RHC	Regionaal Historisch Centrum (Groninger Archieven)
RUG	Rijksuniversiteit (te) Groningen
ThFV	Theologische Faculteitsvereniging
VCSB	Vrijzinnig Christelijke Studenten Bond
VERA	Veri et Recti Amici
VPO	Vereeniging voor Paedagogisch Onderwijs te Groningen
WGMO	<i>Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs</i>

BRONNEN

Voor het samenstellen van dit tweede deel van *Universiteit van het Noorden* is in hoofdzaak gebruikgemaakt van enkele seriële gedrukte bronnen. De gegevens verkregen uit deze bronnen vormen

de ruggegraat van het verhaal. Het gaat in het bijzonder om het *Jaarboek der Rijksuniversiteit te Groningen* dat elk jaar in het late najaar verscheen en de *Groningsche* (vanaf 1939 *Groninger*) *Studenten Almanak* die elk jaar in december werd gepresenteerd. Daarnaast is ruim gebruikgemaakt van de *Jaarboekjes* van de verschillende Faculteitsverenigingen (sinds 1908) en van de jaarboeken en almanakken van andere studentenverenigingen. Waar nodig zijn verder gegevens ontleend aan de archieven van curatoren, senaat, faculteiten en studentenverenigingen die in het Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven bewaard worden, en aan de archieven van de rijksoverheid in het Nationaal Archief in Den Haag (vooral met betrekking tot benoeming en ontslag van hoogleraren). Kranten zijn geraadpleegd via www.delpher.nl (daarin is echter niet opgenomen het Groningse studentenweekblad *Der Clercke Cronike*, dat vanaf 1924 een belangrijke nieuwe seriële bron voor de geschiedenis van de Groningse universiteit vormt). Daarnaast is veelvuldig gebruikgemaakt van de lemmata in grote biografische naslagwerken als de *BWN* en het *BLGNP*, alsmede de levensberichten die verschenen in de *Jaarboeken* van de Koninklijke (Nederlandsche) Akademie van Wetenschappen en de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*. Biografische gegevens over Groningse hoogleraren zijn ook geput uit de database hoogleraren.ub.rug.nl. Ten slotte is veel ontleend aan de rijke literatuur die inmiddels over de geschiedenis van de Groningse universiteit is verschenen.

GEBRUIKTE LITERATUUR

Deze lijst van gebruikte literatuur dient uitsluitend het snel kunnen terugvinden van de volledige titel van een in de noten vermelde publicatie. Daarom zijn ook alleen die titels opgenomen die daar meer dan één keer voorkomen. De lijst is dus geenszins te beschouwen als een bibliografie van de geschiedenis van de Groningse universiteit in de periode 1876-1945.

100 jaar nieuwbouw. *Aegir's botenhuizen 1888-1988* (Groningen 1988).

Academia Groningana, MDCXIV-MCMXIV. Gedenboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen uitgegeven in opdracht van den Academischen Senaat (Groningen 1914).

Academia Groningana 29 Juni-1 Juli 1914. Verslag van de herdenking van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen uitgegeven in opdracht van den Academischen Senaat (Groningen 1916).

Correspondentie van Robert Fruin 1845-1899, ed. H.J. Smit en W.J. Wieringa (Groningen 1957).

De Groninger Academiebrand. 30 augustus 1906, ed. F.R.H. Smit en W.R.H. Koops (Groningen 2006).

De onderwijswetten van Nederland en hare uitvoering. Administratieve verzameling van alles wat daarop betrekking heeft, uitgegeven met magtiging van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken, en met aantekeningen voorzien door mr. P.F. Hubrecht, Secretaris-Generaal van Binnenlandsche Zaken (3 dln., Den Haag 1880-1882).

Gedenboek van het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis te Groningen. Vijftig jaar tussen Oosten en Petrus Campersingel, 1903-1953 (Groningen 1953).

Isidore Snapper's Notes for Memoirs 1889-1973. The Autobiographical Recollections of 'the Champion of Bedside Medicine', intr. Maurits Frenkel, ed. Mart J. van Lieburg (Rotterdam 2004).

'Lieve Lize'. *De minnebrieven van de Groningse astronoom J.C. Kapteyn aan Elise Kalshoven 1878-1879*, ed. Klaas van Berkel en Annelies Noordhof-Hoorn (Groningen 2008).

Natuurkundig Genootschap Groningen 1801-1926 (Groningen 1926).

Rapport van de Staatscommissie voor de verlaging van de Rijksuitgaven (Commissie-Welter) (Den Haag 1932).

Regesten zum Briefwechsel zwischen Gustav Roethe und Edward Schröder, ed. Dorothea Ruprecht en Karl Stackmann (2 dln., Göttingen 2000).

Universitas Groningana MCMXIV-MCMLXIV. Gedenboek ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan der Rijks-Universiteit te Groningen (Groningen 1964).

Vlammomenten. Vijftig jaren uit anderhalve eeuw Vindicat atque Polit 1815-1965 (Groningen 1965).

- Addens, N.G., *De Vereniging voor Hooger Landbouwonderwijs te Groningen. Historisch overzicht naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan* (Groningen 1960).
- Andreas, Ch.H., *In en om een botanische tuin. Hortus Groninganus, 1626-1966* (Groningen 1976).
- Bakker, H.A., *Pieter Jelles Troelstra aan de Groningse universiteit, 1882-1888. 'De meest studentikoze van alle studenten'* (Groningen 1988).
- Baneke, David, *Synthetisch denken. Natuurwetenschappers over hun rol in een moderne maatschappij, 1900-1940* (Hilversum 2008).
- Baneke, David, *De ontdekkers van de hemel. De Nederlandse sterrenkunde in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2015).
- Bartels, A., *Een eeuw middelbaar onderwijs 1863-1963* (Groningen 1963).
- Berkel, K. van, *Dijksterhuis. Een biografie* (Amsterdam 1996).
- Berkel, Klaas van, *Citaten uit het boek der natuur. Opstellen over Nederlandse wetenschapsgeschiedenis* (Amsterdam 1998).
- Berkel, Klaas van, red., *De Akademie en de Tweede Gouden Eeuw* (Amsterdam 2004).
- Berkel, Klaas van, *Academische illusies. De Groningse universiteit in een tijd van crisis, bezetting en herstel, 1930-1950* (Amsterdam 2005).
- Berkel, Klaas van, *De stem van de wetenschap. Geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* (2 dln., Amsterdam 2008-2011).
- Berkel, Klaas van, *Universiteit van het Noorden. Vier eeuwen academisch leven in Groningen, deel I, 1614-1876* (Hilversum 2014).
- Berkel, Klaas van, "Eindelijk vrij". Leo Polak als opvolger van Gerard Heymans', in: Van Berkel en Van der Poel, red., *Nieuw licht op Leo Polak*, 57-82.
- Berkel, Klaas van, "Met het stelsel van eenvormigheid moet worden gebroken". Sombere gedachten over universitaire taakverdeling en concentratie tijdens de Tweede Gouden Eeuw', in: L.J. Dorsman en P.J. Knegtmans, red., *Universiteit en identiteit. Over samenwerking, concurrentie en taakverdeling tussen de Nederlandse universiteiten* (Hilversum 2017) 13-24.
- Berkel, K. van, en F.R.H. Smit, red., *Een universiteit in de twintigste eeuw. Opstellen over de Rijksuniversiteit Groningen 1914-1999* (Groningen 1999).
- Berkel, Klaas van, en Stefan van der Poel, red., *Nieuw licht op Leo Polak (1880-1941). Filosoof van het vrije denken* (Hilversum 2016).
- Beukers, H., 'Het fenomeen Hamburger. Hartog Jager [sic] Hamburger', in: G.A. van Gemert, J. Schuller tot Peursum-Meijer en A.J. Vanderjagt, red., 'Om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken'. *Groningse geleerden 1614-1989* (Hilversum 1989) 153-165.
- Beyens, Nele, *Immer bereid en nooit verlegen. Hector Treub, vrouwenarts in een mannenmaatschappij* (Amsterdam 2013).
- Bleeker, L.H.K., 'Prof. Wildeboer', *Theologische Studiën* 30 (1912) 81-96.
- Böhl, F.M.Th., *De opgraving van Sichem. Bericht over de voorjaarscampagne en de zomercampagne in 1926* (Zeist 1927).
- Boissevain, U.Ph., 'Wettelijkheid en werkelijkheid', *Jaarboek RUG 1903-1904*, 1-15.
- Bosch, Mineke, *Het geslacht van de wetenschap. Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948* (Amsterdam 1994).
- Broersma, Daniël, *Het wonderland achter de horizon. Groninger regionaal besef in nationaal verband 1903-1963* (Assen 2005).
- Brood, Paul, e.a., *Groningse historici bijeen. Uitgave ter gelegenheid van de 750ste vergadering van het Historisch Genootschap te Groningen* (2004).
- Bruintjes, Geert, *Socialisme in Groningen 1881-1894* (Amsterdam 1981).
- Burger, H., *Klassiek en modern opgeleiden voor de poort der hoogeschool* (Amsterdam 1910).
- Bussemaker, Th., *Over de waardeering der feiten in geschiedvorsching en geschiedschrijving* (Groningen 1905).
- Caljé, P.A.J., *VERA: vorming en vriendschap 1899-1974. 75 jaar gereformeerd studentenleven* (Groningen 1989).

- Caljé, P.A.J., ‘“De ommekeer in ’t studentenleven”. De pogingen tot hervorming van het studentenleven rond 1920’, *Groniek* 118 (1992) 75-94.
- Caljé, P.A.J., ‘Continuïteit en discontinuïteit in de studentencultuur van de twintigste eeuw’, in: Van Berkel en Smit, red., *Een universiteit in de twintigste eeuw*, 11-66.
- Caljé, Pieter, ‘Studentenmaskerades in de negentiende eeuw als uniek ritueel’, *Groniek* 180 (2008) 279-296.
- Caljé, P.A.J., *Student, universiteit en samenleving. De Groningse universiteit in de negentiende eeuw* (Hilversum 2009).
- Cohen, E., ‘Hartog Jacob Hamburger’, *Chemisch Weekblad* 5 (1908) 399-425.
- Cohen, I.B., e.a., *Uit Vindicat’s verleden. Gedenkboek ter herinnering aan het honderdjarig bestaan van het Groningsch Studentencorps Vindicat atque Polit* (Groningen 1921; tweede ongewijzigde editie 1934).
- Cohen, I.B., ‘Corpsfeesten’, in: Cohen e.a., *Uit Vindicat’s verleden*, 270-310.
- Cohen, I.B., ‘Reorganisatie’, in: Cohen e.a., *Uit Vindicat’s verleden*, 325-337.
- Cort van der Linden, P.W.A., *De wet van het recht. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen op den 24sten November 1881* (Groningen 1881).
- Cort van der Linden, P.W.A., *Richting en beleid der Liberale partij* (Groningen 1886).
- Cort van der Linden, P.W.A., ‘Vrijheid en hervorming’, *De Gids* 51 (1887) II, 389-425; III, 72-125.
- Cort van der Linden, P.W.A., *De staathuishoudkunde als sociale wetenschap* (Den Haag 1891).
- Cort van der Linden, P.W.J.H., ‘Het beheer’, in: *Gedenkboek Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis*, 1-25.
- Coster, D., ‘Rede, uitgesproken bij de opening van het verbouwde Natuurkundig Laboratorium der Rijksuniversiteit te Groningen op 24 Maart 1928’, *Physica. Nederlandsch Tijdschrift voor Natuurkunde* 8 (1928) 45-60.
- D. [= Dippel, C.J.], ‘Aan de Groningsche studenten, ter inleiding van het eerste nummer van dit blad’, *Der Clercke Cronike*, 12 juni 1924.
- Daling, Dorien, *De Krans. Hoogleraarsvrouwen in de Groningse academische gemeenschap, 1914-2014* (Hilversum 2014).
- Dekker, Kars, *Gerard Heymans herlezen. Bewustzijn en methodologie* (Groningen 2011).
- Delft, Dirk van, *Heike Kamerlingh Onnes. Een biografie* (Amsterdam 2005).
- Derksen, M., *Wij psychologen. Retorica en demarcatie in de geschiedenis van de Nederlandse psychologie* (Groningen 1997).
- Deursen, A.Th. van, *Een hoeksteen in het verzuild bestel. De Vrije Universiteit 1880-2005* (Amsterdam 2005).
- Dietze, Carola, *Helmuth Plessner, leven en werk* (Rotterdam 2015).
- Dijk, Isaïc van, *Vota academica. Overwegingen en wenschen op het gebied van het hooger onderwijs* (Groningen 1904).
- Dijk, P. van, *Op de grens van twee werelden. Een onderzoek naar het ethische denken van de natuurwetenschapper C.J. Dippel* (Den Haag 1985).
- Dippel, C.J., en L.W. Nieland, ‘Vindicat atque Polit – een leus?’, *GSA voor 1923*, 226-233.
- Domela Nieuwenhuis, J., ‘Levensbericht van Dr. G. Wildeboer’, *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en Levensberichten harer afgestorven medeleden 1916-1917* (Leiden 1917), Levensberichten, 12-23.
- Draaisma, Douwe e.a., *Gerard Heymans. Objectiviteit in filosofie en psychologie* (Weesp 1983).
- Draaisma, Douwe, red., *Een laboratorium voor de ziel. Gerard Heymans en het begin van de experimentele psychologie* (Groningen 1992).
- Draaisma, Douwe, ‘De witte kraai van Heymans. De Groninger telepathie-experimenten’, in: Draaisma, red., *Een laboratorium voor de ziel*, 80-95.
- Dudink, Stefan, *Deugdzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997).
- Duijvendijk, A.J. van, *De motivering van de klassieke vorming. Een historisch-pedagogische studie over twee eeuwen* (Groningen 1955).

- Eickhoff, Martijn, *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme* (Amsterdam 2003).
- Eysselsteijn, G. van, *Het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis* (Groningen 1907).
- Eysselsteijn, G. van, 'Het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis', in: *Academia Groningana* (1914), 553-568.
- Feitsma, A., *Kroniek van een eeuw universitaire frisisstiek* (Leeuwarden 1986).
- Fenn, Wallace O., red., *History of the International Congresses of Physiological Sciences 1889-1968* (z.p. 1968).
- Flipse, Ab, *Christelijke wetenschap. Nederlandse rooms-katholieken en gereformeerden over de natuurwetenschap 1880-1940* (Hilversum 2014).
- Fokker, A.P., *De experimenteele opvatting. Een levensquaestie voor de hygiëne* (Haarlem 1877).
- Fokker, A.P., *Untersuchungen über Heterogenese* (4 dln., Groningen 1887-1901).
- Geer, P. van, 'Ons hooger onderwijs. II. De universiteit', *Vragen des Tijds* 1887, II, 96-130.
- Geer, P. van, 'Ons hooger onderwijs. III. Vier universiteiten', *Vragen des Tijds* 1887, II, 201-234.
- Geer, P. van, 'Uitbreiding van het hooger onderwijs', *Vragen des Tijds* 1895, I, 197-222.
- Gosses, I.H., 'Levensbericht van Petrus Johannes Blok (1855-1929)', *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1929-1930* (Leiden 1930), Bijlage, 107-128.
- Gosses, I.H., 'Johann Samuel Theissen (Berg-Gladbach 2 November 1874-Amsterdam 19 November 1936)', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1936-1937* (Leiden 1937) 170-184.
- Groot, Jaline de, 'Doelmatig maar tevens schoon'. *Architectuur & wetenschap in het Botanisch Laboratorium in Groningen 1892-1899* (Masterscriptie Afdeling Geschiedenis Groningen, 2016).
- [Groot, J.J.M.], *Groenloopen. Een ernstig woord aan ouders en voogden van aanstaande studenten* (Leiden 1905).
- Hagendijk, Rob, *Het studentenleven. Opkomst en verval van de traditionele studentenkultuur* (Amsterdam 1980).
- Tj. Halbertsma, 'Emil Baehrens, geb. am 24. September 1848, gestorben am 26. September 1888', *Biographisches Jahrbuch für Altertumskunde* (1890) 7-46.
- Hamburger, H.J., *Rede, uitgesproken bij de opening van het Laboratorium voor Physiologie te Groningen op 7 April 1911* (Groningen 1911).
- Hamburger, H.J., 'Het Physiologisch Laboratorium', in: *Academia Groningana* (1914), 524-538.
- Hamburger, H.J., *Herziening van ons voorbereidend hooger onderwijs. Een middel om daarvoor den weg te effenen* (Groningen-Den Haag 1917).
- Hasselt, L. van, 'Kapteyn, Johannes Marie Neele', *BWN online*.
- Helmholtz, Hermann von, *Ueber die akademische Freiheit der deutschen Universitäten* (Berlijn 1878).
- Henkes, Barbara, *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005).
- Hermans, H., 'Prof.dr. W. Hecker, 12 Mei 1817-15 Januari 1909', *Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1910* (Groningen 1910) 1-15.
- Hertog, Johan den, *Cort van der Linden (1846-1935). Minister-president in oorlogstijd. Een politieke biografie* (Amsterdam 2007).
- Hesseling, D.C., 'Levensbericht van U.Ph. Boissevain', *Jaarboek KAW 1930-1931* (Amsterdam 1931) 35-78.
- Heymans, G., 'Bolland's oratie', *De Gids* 60 (1896) IV, 506-511.
- Heymans, G., 'Uitwassen der crimineele anthropologie', *De Gids* 65 (1901) I, 50-91.
- Heymans, G., 'De toekomstige eeuw der psychologie', *Jaarboek RUG 1908-1909*, 1-25.
- Heymans, G., *Psychologie der vrouwen* (Amsterdam 1911).
- Heymans, G., *De oorlog en de vredesbeweging* (Groningen 1914).
- Heymans, G., *Afscheidscollege van Prof. G. Heymans, gegeven den 2 Juni 1927* (Groningen 1927).
- Hofman, W.A., 'Vijftigste jaars, een voorspel', in: *Vlammomenten*, 7-17.
- Hofstee, Willem, *Goden en mensen. De godsdienstwetenschap van Gerardus van der Leeuw, 1890-1950* (Kampen 1997).
- Holleman, A.F., 'In memoriam J.F. Eijkman (19 Januari 1851-1 Juli 1915)', *GSA voor 1916*, 57-64.

- Houwaart, E.S., *De hygiënisten. Artsen, staat en volksgezondheid in Nederland 1840-1890* (Groningen 1991).
- Huisman, Gerda C., “‘Het is hier geen École des Chartes’”. Michael Schoengen, privaatchoort in diplomatiek, paleografie en verdere hulpwetenschappen van de geschiedenis, 1904-1931’, in: Santing, red., *De Geschiedenis van de Middeleeuwen*, 85-96.
- Huizinga, E., ‘Keel-Neus-Oorheelkunde’, in: *Gedenkboek Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis*, 208-219.
- Huizinga, J., *Het aesthetische bestanddeel van historische voorstellingen* (Haarlem 1905)
- Huizinga, J., ‘Geschiedenis der universiteit gedurende de derde eeuw van haar bestaan’, in: *Academia Groningana* (1914), 1-238.
- Huizinga, J., ‘Het bestuur der rijksuniversiteiten’, *De Gids* 86 (1922) IV, 45-57.
- Huizinga, J., ‘Mijn weg tot de historie’, in: *Huizinga, Verzamelde werken*, I, 11-41.
- Huizinga, J., *Verzamelde werken* (9 dln., Haarlem 1948-1953).
- Jaeger, F.M., ‘Eenige opmerkingen over de studie in de chemie en de voorbereiding daartoe’, *Jaarboekje NatphilFV* 18 (1925) 36-41.
- Jensma, G., en H. de Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940* (Hilversum 1997).
- Jong, Agnes de, *Der Clercke Cronike van der Schole tho Sunte Meerten. Algemeen Groninger Studentenweekblad, 1924-1941* (Doctoraalscriptie Afdeling Geschiedenis Groningen, 2001).
- Jong-Janssen, C.E. de, *Knap bezit. Gebouwen van de Rijksuniversiteit Groningen in kunsthistorisch perspectief* (Groningen 1981).
- Jonkman, M.F., en P. Verhoef, red., *Vallen en opstaan. 100 jaar leerstoel Dermatologie Rijksuniversiteit te Groningen (1913-2013)* (Rotterdam 2013).
- Kamphuis, P.H., *Het Algemeene Nederlandsche Vrededebond 1871-1901. Een verkennend onderzoek over dertig jaar ijveren voor een vreedzame internationale samenleving* (Den Haag 1982).
- Kampman, Jacqueline, *Volksuniversiteit Groningen 1914-1989. Vijfenzeventig jaar genieten van onderwijs* (Groningen 1989).
- Kampman, Jacqueline, *Door studieband vereend. De geschiedenis van de G.v.s.c. Magna Pete* (Groningen 1998).
- Kapteyn-Hertzsprung, H., J.C. Kapteyn. *Zijn leven en werken* (Groningen 1928).
- Kerckhoff, J.H.P. van, e.a., *Rapport van de Nederlandsche Lectorvereniging* (z.pl. [Leiden] 1913).
- Klapwijk, J., ‘Abraham Kuyper over wetenschap en universiteit’, in: C. Augustijn, J.H. Prins en H.E.S. Woldring, red., *Abraham Kuyper. Zijn volksdeel, zijn invloed* (Delft 1987) 61-94.
- Klugkist, Alex C., en Sybren Sybrandy, *Van knekelhuis tot kloppend hart. Geschiedenis van de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen, 1615 tot heden* (Groningen 2012).
- Knecht-van Eekelen, A. de, eindred., *Door het menselijke vleesch heen. 100 jaar radiodiagnostiek in Nederland, 1895-1995* (Rotterdam 1995).
- Knegtmans, P.J., *Geld, ijdelheid en hormonen. Ernst Laqueur (1880-1947), hoogleraar en ondernemer* (Amsterdam 2014).
- Knol, Egge, Alexandra C. Bardet en Wietske Prummel, red., *Professor Van Giffen en het geheim van de wierden* (Veendam 2005).
- Knol, Egge, ‘Honderd jaar Vereniging voor Terpenonderzoek’, in: Annet Nieuwhof, red., *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden* (Groningen 2016) 11-42.
- Kooij, Piet, en Kirsten van der Ploeg, *Ezinge. Ijckpunt in de archeologie* (Groningen 2014).
- Kooij, Pim, *Groningen 1870-1914. Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum* (Assen-Maastricht 1987).
- Kooystra, Ulco, *Scheikunde aan de Groningse universiteit 1696-1946* (Groningen 1996).
- Kooystra, Ulco, *Bescheiden maar onverzettelijk. Een biografie van professor Hilmar Johannes Backer* (Groningen 2009).
- Kouwer, B.J., ‘In memoriam Gerard Cornelis Nijhoff (geb. 19 April 1857, overl. 14 Mei 1932)’, *NTvG* 76 (1932) II, 2590-2593.

- Kruit, Pieter C. van der, *Jacobus Cornelius Kapteyn. Born Investigator of the Heavens* (Cham-Heidelberg 2015).
- Krul, W.E., *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga* (Groningen 1990).
- Kruyt, H.R., *Hooge School en Maatschappij* (Amsterdam 1931).
- Kuyper, A., *Souvereiniteit in eigen kring. Rede ter inwijding van de Vrije Universiteit den zosten October 1880 gehouden, in het Koor der Nieuwe Kerk te Amsterdam* (Amsterdam 1880).
- Leeuw, G. van der, *Plaats en taak van de godsdienstgeschiedenis in de theologische wetenschap* (Groningen 1918).
- Lem, Anton van der, *Het Eeuwige verbeeld in een afgehaald bed. Huizinga en de Nederlandse beschaving* (Amsterdam 1997).
- Lem, Anton van der, *Johan Huizinga. Leven en werken in beelden & documenten* (Amsterdam 1993).
- Lieburg, M.J. van, *De academische prijsvragen. Een inventarisatie en annotatie van de prijsvragen, uitgeschreven door de Nederlandse universiteiten, 1815-1968* (Rotterdam 2007).
- Lieburg, M.J. van, 'Een valse start. 1913-1921: Rutger Adolf Reddingius (1857-1923)', in: Jonkman en Verhoef, red., *Vallen en opstaan*, 13-23.
- Ligtenberg, Lucas, *Mij krijgen ze niet levend. De zelfmoorden van mei 1940* (Amsterdam 2017).
- Lindeboom, G.A., *Karel Frederik Wenckebach (1864-1940). Een korte schets van zijn leven en werken* (Haarlem 1965).
- Linssen, C.A.A., 'De historicus en hoogleraar Izaak Hendrik Gosses (1873-1940)', in: Santing, red., *De Geschiedenis van de Middeleeuwen*, 109-158.
- Mallinckrodt, H.H., 'De groentijd', in: Cohen e.a., *Uit Vindicat's verleden*, 111-168.
- Marcus-de Groot, Yvette, *Kunsthistorische vrouwen van weleer. De eerste generatie in Nederland vóór 1921* (Hilversum 2003).
- Moeyes, Paul, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam-Antwerpen 2001).
- Moll, J.W., *Onze laboratoria en de wetenschap. Rede, uitgesproken bij de opening van het botanisch laboratorium der Rijksuniversiteit te Groningen, den 22n April 1899* (Den Bosch 1899).
- Moll, J.W., 'De idee der universiteit in haar toekomstige ontwikkeling', *Jaarboek RUG 1909-1910*, 1-51.
- Moll, J.W., 'De hortus botanicus en het Botanisch Laboratorium', in: *Academia Groningana* (1914), 465-479.
- Moss, Ralph W., *Free Radical. Albert Szent-Györgyi and the Battle over Vitamin C* (New York 1988).
- Mulder, Ernst, *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940* (Amsterdam 1989).
- Nogarede, Sarah-Jayne, *Franz Marius Theodor de Liagre Böhl en de archeologie van het Nabije Oosten in Nederland* (Bachelorscriptie Faculteit Archeologie Leiden, 2012).
- Noordhof-Hoorn, Annelies, *De stem van de student. Nederlandse studentenbladen in de negentiende eeuw* (Hilversum 2016).
- Noort, Jan van den, *Blokken op de bres. Geschiedenis van planning en bouw van het nieuwe Academisch Ziekenhuis Groningen (1967-1997)* (Groningen 1999).
- Oosterheert, Jolanda, red., *In vol ornaat. Vier eeuwen Groningse senaatsgalerij* (Groningen 2009).
- Overdiep, G.S., e.a., *Acht Groningse juristen en hun Genootschap: 225 jaar Pro Excolendo Jure Patrio* (Groningen 1986).
- Peet, C.J. van der, en G.H.P. Steenmeijer, *De rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers* (Zeist 1995).
- Pekelharing, B.H., 'Herinneringen aan een tweetal comités', *Vragen des Tijds* 1895, II, 354-381.
- Pijnappel, M.W., 'Openingsrede van de een-en-vijftigste Algemeene Vergadering der Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst gehouden te Middelburg op 2 Juli 1900, NTVG, Tweede Reeks, 36 (1900) II, 1-13.
- Poel, Stefan van der, "'Euthymia bleibt uns". De laatste jaren van Leo Polak', in: Van Berkel en Van der Poel, red., *Nieuw licht op Leo Polak*, 138-168.

- Prezcier, G. en E., *Georg David* (Amsterdam 1885; herdruk, met een voorwoord van Deanne te Winkel-van Hall, naar de uitgave van 1886, Amsterdam 1976).
- Ranitz, C.J.A. de, *De rechtspositie van de Rijksuniversiteit en van haar elementen* (Alphen aan den Rijn 1938).
- Reddingius, R.A., 'De betrekking tusschen theorie en therapie in de geneeskunde', *Jaarboek RUG 1910-1911*, 1-26.
- Reddingius, R.A., 'Het Pathologisch-Anatomisch Laboratorium', in: *Academia Groningana* (1914), 500-511.
- Rhijn, M. van, 'Levensbericht van Isaïc van Dijk, 20 Maart 1847-25 December 1922', *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1922-1923* (Leiden 1923), Bijlagen, 76-90.
- Rhijn, M. van, 'In memoriam', in: *Gezamenlijke geschriften van Dr. Is. van Dijk* (4 dln., Groningen z.j. [1923]) II, 1-64.
- Riemens, M., *Een vergeten hoofdstuk. De Nederlandsche Anti-Oorlog Raad en het Nederlands pacifisme tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Groningen 1995).
- Rienks, K.D., e.a., *Ora et bibe. Honderd jaar geschiedenis van een studentenvereniging. R.K.S.V. Albertus Magnus 1896-1996* (Utrecht 1997).
- Ries, L.A., 'W.H. Stevens 1903 - 1 Mei - 1918', *GSA voor 1919*, 178-180.
- Rieu, W.M. de, 'Levensbericht van Prof.Dr. T.J. Halbertsma, 20 Juli 1829-18 Juli 1894', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1896* (Leiden 1896) 111-140.
- Rosenberg, P., *Geschiedenis van het Rijksbouwen. Jacobus van Lokhorst* (Den Haag 1987).
- Ru, C. de, *De strijd over het hoger onderwijs tijdens het ministerie-Kuyper* (Kampen 1953).
- Ruiter, M., 'De afdeling voor huid- en geslachtsziekten', in: *Gedenkboek Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis, 199-207*.
- Sänger, W.M.H., *Het Groningen der toekomst, de hoop harer universiteit. Redevoering den 12 October 1876 uitgesproken bij de overdracht van het rectoraat* (Groningen 1876).
- Salverda de Grave, J.J., 'Levensbericht van A.G. van Hamel, 1842-1907', *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde over het jaar 1907-1908* (Leiden 1908), Bijlage, 1-66.
- Salverda de Grave, J.J., 'Waarom het Genootschap "Nederland-Frankrijk" is opgericht', *De Gids* 81 (1917) I, 354-3264.
- Santing, Catrien, red., *De Geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Groningse Universiteit, 1614-1939* (Hilversum 1997).
- Schakenraad, Ad, *De Algemeene Nederlandsche Bond 'Vrede door Recht' 1901-1914. Het liberale streven naar een betere internationale rechtsorde* (Utrecht 1984).
- Schaper, J.H., *Een halve eeuw van strijd. Herinneringen* (2 dln., Groningen-Den Haag 1933-1935).
- Scharten, Th., *De wording der Nederlandsche Christen-Studenten Vereniging* (Leiden 1903).
- Scheltema, H.J., 'Tien jaren 1920-1930', in: *Vlammomenten*, 18-25.
- Schoute, D., *Het leven van Prof.Dr. A.P. Fokker (1840-1906)* (Amsterdam 1946).
- Schuit, Willy van der, *Patiënt, praktijk & politiek. Ontwikkelingen in de Groningse opleiding Tandheelkunde 1947-2012* (Groningen 2012).
- Shackleton Bailey, 'Emil Baehrens (1848-1888)', in: Heinz Hofmann, red., *Latin Studies in Groningen 1877-1977* (Groningen 1990) 25-37.
- Sijmons, B., *Over de wetenschappelijke beoefening der moderne talen* (Groningen 1878).
- Sijmons, B., *Moderne filologie aan de Groningsche Universiteit. Toespraak gehouden bij de opening van het Germa-nistisch-Romanistisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen, op 1 Mei 1915* (Groningen 1915).
- Sijmons, B., "'Fransche" en "Duitsche" wetenschap', *De Gids* 81 (1917) I, 545-551.
- Simon, K.J., *De wetenschappelijke ontwikkelingen in de radiologie en radiotherapie binnen de geneeskunde in Nederland 1896-1922* (Rotterdam 2015).
- Slaman, Pieter, *Staat van de student. Tweehonderd jaar politieke geschiedenis van studiefinanciering in Nederland* (Amsterdam 2014).
- Slaman, Pieter, Wouter Marchand en Ruben Schalk, *Kansen in het Koninkrijk. Studiebeurzen 1815-2015* (Amsterdam 2015).

- Smidt, H.J., *Het Academisch Statuut (Koninklijk Besluit van 15 Juni 1921, Staatsblad no. 800)*, met aantekeningen (tweede, herziene uitgave, Alphen aan den Rijn 1932).
- Smit, F.R.H., *Groninger Universiteitsfonds 1893-1993* (Groningen 1993).
- Smit, F.R.H., 'Een schets van twee eeuwen Koninklijk Natuurkundig Genootschap', in: Kees Wiese, red., *Een spiegel der wetenschap. 200 jaar Koninklijk Natuurkundig Genootschap te Groningen* (Bedum 2001) 9-33.
- Sopper, A.J. de, *Synthese* (Haarlem 1914).
- Sopper, A.J. de, *Naturalisme en levensfilosofie* (Haarlem 1918).
- Struyker Boudier, H., *Filosofische wegwijzer. Correspondentie van F.J.J. Buytendijk met Helmuth Plessner* (Zeist 1993).
- Tammeling, B.P., *Honderdvijfenzeventig jaar AZG* (Groningen 1978).
- Termeer, G., 'De macht van de tikmachine. Over de bureaucrativering van de universiteit', in: Van Berkel en Smit, red., *Een universiteit in de twintigste eeuw*, 67-112.
- Troelstra, P.J., *Gedenschriften. Deel I. Wording* (Amsterdam 1927).
- Veen, H.G. van der, 'Psychologie der vrouwen', in: Draaisma e.a., *Heymans*, 122-144.
- Vermoolen, J., *75 jaar Vereniging/Stichting voor Pedagogisch Onderwijs aan de RUG. Gedenkboek SPO* (Groningen 1994).
- Visser, R.P.W., en C.J.M. Hakfoort, red., *Werkplaatsen van wetenschap en techniek. Industriële en academische laboratoria in Nederland, 1860-1940* (Amsterdam 1987).
- Visser-Zaccagnini, Rosa, G.C. Bremer, 1880-1949, *Rijksbouwmeester* (Rotterdam 2007).
- Vollenhoven, C. van, 'De roeping van Nederland', *De Gids* 74 (1910) III, 185-204.
- Vollenhoven, C. van, *De eendracht van het land* (Den Haag 1913).
- Vree, Jasper, *Kerk, huis, school en staat. Leven, werk en vriendenkring van P. Hofstede de Groot (1844-1886)* (Hilversum 2017).
- Vries, B. de, red., *112½ jaar Oogheelkundige Kliniek Groningen 1879-1991* (Groningen 1991).
- Waardenburg, Jacques, *Reflections on the Study of Religion. Including an Essay on the Work of Gerardus van der Leeuw* (Den Haag 1978).
- Waterbolck, H.T.J., 'Albert Egges van Giffen. Noordhorn 14 maart 1884-Zutphen 31 mei 1973', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 1976, 122-153.
- Wenckebach, K.F., *Experiment en kliniek* (Groningen 1901).
- Wieldraaijer, Wouter, *Voor een betere ineen schakeling van de verschillende delen van het onderwijs. Een poging tot reorganisatie van het onderwijsstelsel begin 20e eeuw* (Utrecht 2011).
- Wilde, Inge de, *Een beminlijk romaniste. Marie Elise Loke (1870-1916). De eerste vrouwelijke lector in Nederland* (Groningen 1993).
- Wilde, Inge de, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919* (Assen 1998).
- Wilde, Inge de, 'Werk maakt het bestaan draaglijk'. *Barend Sijmons (1853-1935)* (Groningen 2007).
- Willink, Bastiaan, *De Tweede Gouden Eeuw. Nederland en de Nobelprijzen voor natuurwetenschappen 1870-1940* (Amsterdam 1998).
- Wisselingh, C. van, 'Terugblik op ruim 40-jarigen wetenschappelijke botanische arbeid', *Pharmaceutisch Weekblad* 62 (1925) 1229-1245, 1254-1269.
- Woude, R. van der, en W. van der Schuit, *Oude tradities, nieuwe ambities. 200 jaar Academisch Ziekenhuis Groningen* (Groningen 1997).
- Wylick, W.H.A. van, *Röntgen en Nederland. Röntgens betrekkingen tot Nederland en de opkomst der Röntgenologie hier te lande* (Utrecht 1966).
- Zielstra, L.J., 'Het Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis te Groningen. Het Radiologisch Instituut', *Het Ziekenhuiswezen* 7 (1934), nr. 9, p. 1-12.
- Zondergeld, G.R., *De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen* (Groningen 1978).
- Zwaardemaker, H., 'In memoriam Hartog Jacob Hamburger, 9 Maart 1859-4 Januari 1924', *NTVG* 68 (1924) IA, 106-109.

NAMENREGISTER

- Aalders, W.J. 102, 463, 476, 501, 519, 536, 596,
605, 629, 637, 639, 653-655, 658-659, 685, 701,
784n5, 786n43, 786n48
- Aalst, Theodoor Pieter Hendrik van 351-352,
770n25, 770n28, 771n29
- Abimelech 474
- Achnaton 608-609
- Acker Stratingh, Gozewinus 641
- Adams, Walter 611
- Adler, Alfred 590-591
- Adolf, graaf 242
- Adriani, Nicolaas 794n11
- Aegir (Noorse god) 276
- Afanasjeva, Tatjana 590, 793n31
- Aikema, Dinie 806n21
- Aken, E.T. van 104, 166, 738n105
- Alberda van Ekenstein, A.C. 328
- Alberda van Ekenstein, Willem 278-279
- Alberda van Ekenstein, W.C.A. 51-52, 279-280
- Alberts, Johannes Emilius 350, 770n22
- Albertus Magnus 321
- Aletrino, Arnold 97-98, 225, 735n32, 737n86
- Ali Cohen, L. 749n65
- Ali Cohen, Max 683
- Altenberg, Peter 676
- Amenhotep IV 608
- Amon 608
- Amphion 382
- Amphytrion 382
- Ankersmit, J.F. 766n108
- Ankum, H.J. van 38, 88, 90-91, 147, 160, 195,
198, 656, 731n38, 743n62
- Anna, prinses 328
- Anrooy, Peter van 355, 771n40
- Aris, B.J. 671
- Aristophanes 193
- Aristoteles 782n54
- Arisz, Willem Hendrik 655, 784n52, 800n8
- Arrhenius, Svante 192, 337, 459
- Aton 608
- Aubin, Hermann 624
- Baart de la Faille jr., J. 567, 772n52, 791n90
- Bach, F.H. 290-291, 294
- Backer, Hilmar Johannes 446, 471, 477, 519-520,
527-528, 531, 592-596, 710, 719, 724, 793n44,
806n13
- Backer, Mello 113
- Bacon, Francis 380
- Baden, Max von 602
- Baehrens, Emil 28, 30, 72, 195, 207, 238-240,
291, 348, 365, 368, 439, 746n2, 748n41, 749n62
- Baehrens, Willem Adolf (G.A.) 438-439
- Baehrens-Hecker, M.C. (Marie) 291, 348
- Baggerman, Geertje (Ea) 721-722
- Bähler, Louis Adriën 106, 738n109
- Bakhuis Roozeboom, H.W. 109-110, 114, 736n58
- Bakker, Jouke 626
- Bakker, T.S. 288
- Bakker, W. 102
- Barkhey, Antonia 632-633, 739n123
- Barrau, Emil 436, 647, 793n34
- Barth, Karl 673, 692-693, 802n71
- Bastian, H.Ch. 247
- Bavinck, Herman 622
- Bayle, Pierre 780n24
- Beatrix, prinses 502-503
- Béchamp, Antoine 247
- Beckerling Vinckers, Jan 36, 731n32
- Bédier, Joseph 520
- Beck Calkoen, A.J.L. van 509-510, 516, 528-529,
628
- Beethoven, Ludwig von 419, 613, 801n42
- Behr, Ephraïm 702
- Behrs, Mies 320
- Beijerinck, M.W. (Martinus) 248, 752n2
- Beins, J.F. 577, 662
- Bell, F.W.B. van 30, 39, 79, 201, 366, 374, 730n20,
753n26
- Bemmelen, Jan Maarten van 532, 737n73
- Bemmelen, Johan Frans van 90, 147-148, 191,
410, 465-459, 463, 466, 518, 532-534, 536, 574,
651, 655, 737n73, 783n16
- Benjamins, Charles Emile 544
- Beresteyn, E.A. van 383

- Berg, L.M. van den 439, 780n32
 Berg, Rinse van den 278
 Berg, Sjoerd van den 278
 Bergson, Henri 604, 635
 Berlage, H.P. 174, 353, 412, 418
 Bernhard von Lippe-Biesterfeld, prins 502, 695
 Bernheim, Ernst 607, 795n14
 Bernoulli, Johann 795n26
 Beumer, E.J. 512
 Beusekom, J.G. 24
 Bianchi Bandinelli, Ranuccio conte 497, 641, 787n60
 Binnendijk, Jitske van 633
 Binnerts, H. 120, 510, 512
 Birnie, M.A.C. 317
 Bismarck, Otto von 763n79
 Bissing, Moritz von 438
 Blaauw, Adriaan 613
 Blankenstein, W. 523, 723
 Bleeker, C.J. 610
 Bleeker, L.H.K. 457, 463, 574, 594, 601, 782n4
 Blijham, G. 147, 518, 741n16, 788n4
 Bloemers, H.P.J. 512
 Blok, P.J. 348, 364, 377; autobiografie 775n116; oratie 362; wil geen bibliothecaris worden 131; over verhoudingen in Groningen 119, 354-355, 379, 380-381, 383; oprichting Historisch Genootschap 357; andere initiatieven 380, 388-389; adviseur bij maskerade 760n23; over sociale geschiedenis 242-243, 776n139; Geschiedenis van het Nederlandsche volk 231, 242-243, 351, 381, 383, 644; natiebesef 267; lid KAW 366; leerlingen 351, 447; niet naar Amsterdam of Utrecht 377, 387, 774n109; vertrek naar Leiden 351, 387-389; bemoeienis met benoeming van Huizinga 352-353; contra meisjesstudie 109-110, 114, 739n125; portret 381
 Blokzijl, Max 406
 Bockstaele, R.F. 679
 Boekhoven, Gerrit 806n21
 Boeles, P.C.J.A. 532, 641
 Boeles, W.B.S. 278
 Boer, Cornelis de 284
 Boer, Floris de 58, 128, 267, 284, 349, 369, 772n52, 775n126
 Boer, Jan Hendrik de 806n13
 Boer, M.G. de 337
 Boer, Petronella de 104
 Boer, Petrus de 33, 38, 74, 135-136, 140-141, 210, 372, 742n36, 749n68
 Boer, Pim den 753n25
 Boer, Siebe de 471, 791n93
 Boer, Tjitze Jacobs de 132
 Boerhaave, Herman 527
 Boëseken, Jacob 91, 148-150, 197, 338
 Böhl, F.M.Th. (Franz) 419, 463, 468, 471-474, 520, 523, 641, 652, 655, 783n37, 783n40, 783n41, 784n43, 784n44, 784n46, 784n47, 794n11
 Bohmers, Assien 708-709
 Bohr, Niels 647
 Bois Reymond, Emil du 222, 730n20
 Boissevain, U.Ph. 64, 121, 147, 207, 228-230, 234, 242, 366, 387, 753n20, 754n38, 755n57
 Boissevain, Walrave 442
 Bok, L. 522
 Bokma de Boer, Sjoukje 307
 Bolhuis, Moeke 670, 802n51
 Bolkestein, G. 509, 718
 Bolland, G.J.P.J. 101, 225, 227, 605, 752n6, 774n108
 Bonnema, J.H. 367, 480, 534, 742n57, 781n37
 Boodt, Anselmus Boëtius de 453
 Boole-Stott, Alice 104
 Bootsgezel, W.M. 257-258, 266
 Bordewijk, H.W.C. 484, 495, 515, 649, 652-653, 657, 785n37, 805n124
 Bordewijk-Roepman, A.C. 657
 Borgh, J. van den 332, 675
 Born, Max 493
 Bos, Dirk 87, 94, 441, 507, 582-584, 760n21, 767n123, 792n18
 Bos, Melchior Jan 13, 413, 420, 423, 433, 584, 729n1, 777n35
 Bos, Pieter Roelf 358, 771n48
 Bos-van der Heide, H.S.E. 631
 Bosch, Mineke 110, 739n125
 Bosch ridder van Rosenthal, L.H.N. 512
 Bosma, G. 787n73
 Botha, Louis 70
 Boulan, Emile Alfred 781n47
 Bouma, Tye Johan 697-698
 Braam Houckgeest, J.P. van 28-30, 54, 163-164, 343, 362, 378, 749n70, 796n1
 Bragg, William 594
 Bragi (Noorse god) 760n18
 Brahms, Johannes 406
 Brandsma, W.L. 631
 Bremer, G.C. (Kees) 522, 529-530
 Bremmer, H.P. 235, 448, 754n39
 Bresslau, Ernst Ludwig 493
 Brinkman, H.C. (natuurkundige) 496
 Brinkman, Robert (fysioloog) 616-617, 620-621, 724
 Brom, Gerard 678, 801n39
 Brommer, P. 708, 712

- Brouwer, H.A. 475
 Brouwer, J.H. 631, 709, 781n52
 Bruckner, Anton 10
 Bruggen Cate, B. ten 93-95, 118, 123, 128, 191, 401, 477, 510, 514-516, 536, 554, 651, 760n21, 777n17, 788n17
 Brugmans, Hajo 132, 420
 Brugmans, H.J.F.W. (Henri) 798n84, 805n124; afkomst en opleiding 588; promotie en assistent bij Heymans 175; lector pedagogiek 198, 585, 588, 590; opvolger van Heymans 471, 637, 639, 792n23; oratie 798n93; vervanging van Polak 492, 708, 712; contra Plessner 492-493; colleges 588, 598; beoordeling als hoogleraar 588-589, 639; secretaris VPO 596-598; directeur Dr. D. Bos-Stichting 789n43; psychological research 633-634; tijdschriftredacteur 648, 792n93; oprichting Vereniging voor Wijsbegeerte 768n43; portret 551; beeld 303; versterkte woning 503-504, 557, 787n73
 Bruins, Agnes 316, 320, 565
 Bruins, Cornelis Frederik 311
 Brunetière, Ferdinand 223, 752n7
 Bruyne, Camille de 421
 Bucaille, J.N.A. 119
 Büchli, M.J.C. 667, 801n40
 Büchner, Ludwig 222
 Buck, Hendrik de 526
 Buitenrust Hetteema, Foeke 797n56
 Bülbring, Karl Daniel 72, 794n53
 Bulder, Evert Jan 579
 Bulder, Jaap 579
 Bultmann, Rudolf 609
 Burger, Hendrik 209, 212, 219
 Burlet, H.M. de 655, 695, 714-716, 718-724, 799n107, 799n112, 805n124, 806n15
 Bussemaker, C.H.Th. 207, 348, 351-352, 386, 389, 753n24
 Buys Ballot, Ch.H.D. 221
 Buytendijk, F.J.J. 465, 490-491, 494, 500, 505, 519, 614-618, 620-621, 639, 659-660, 713, 715, 720, 786n43, 786n48, 786n53, 796n40, 801n27
 Caesar 644
 Caljé, Pieter 275, 805n118
 Calker, F.J.P. van 29, 72, 87, 144-145, 148-149, 155, 176, 203, 358, 532, 742n57, 743n60, 790n60
 Campen, Jacob van 151
 Camper, Petrus 90, 165, 540, 772n71
 Carnegie, Andrew 68, 150, 392, 418, 778n20
 Carter, Howard 608
 Casimir, Rommert 101, 583-585, 590, 792n20
 Cassirer, Ernst 493
 Cassius Dio 228
 Cate, Bernard ten 417
 Cauwelaert, Frans Van 780n28
 Chamberlain, Neville 503
 Chantepie de la Saussaye, D. 736n47
 Chantepie de la Saussaye, P.D. de 417
 Charrière, Madame de 105
 Cicero 209, 211
 Claparède, Edouard 115, 588, 590
 Claudel, Paul 687
 Clay, Jacob 638
 Cluysenaer, Jacobus Leonhardus Hendrik 516, 691, 701, 703, 705, 711, 713, 720-721, 788n20, 801n36, 803n76, 805n118
 Cluysenaer, O.J. 516
 Cobet, C.G. 239
 Cock, Hendrik de 322
 Cocteau, Jean 687-688
 Coebergh, H.C. 714
 Coen, Jan Pietersz. 352
 Coenders van Helpen, Barend 453
 Cohen, Ernst 250, 260, 365
 Cohen, I.B. (Bennie) 87, 191, 269, 306, 323, 329, 574, 648, 654, 765n104, 781n52, 799n115, 801n39
 Cohen, J.I. 705, 715
 Cohen Gosschalk, Frederica Regina 260, 615
 Colenbrander, Herman Th. 352, 354
 Colijn, Hendrik 467, 483-484, 522
 Comenius, Jan Amos 594
 Conring, Hermann 702, 707, 713, 720, 724
 Corput, J.G. van der 489-490, 646, 655, 714, 724, 785n40
 Correns, Carl 464
 Cort van der Linden, Pieter Wilhelm Adrianus 41-49, 53-54, 191, 195, 267, 307, 344, 351, 360, 376, 386, 417, 435, 441-442, 509, 533, 584, 732n45, 732n46, 732n59, 732n60, 733n71, 765n103, 770n24, 780n36
 Cort van der Linden, P.W.J.H. 512, 523, 563, 705
 Cosijn, P.J. 623, 776n142
 Coster, Dirk 490, 495, 529-530, 646-647, 655, 786n43, 786n48, 786n57
 Coster, H.P. 539-540
 Courant, Richard 493, 647
 Couwenhoven, Ron 278
 Cox, W.H. 109, 320
 Creveld, Simon van 616, 621, 796n39
 Crookes, William 248
 Cuperus, S. 766n109
 Cureton, William 232
 Cuypers, P.J.H. (Pierre) 126, 158-159, 162, 411
 Dale, H.H. 619

- Daling, Dorien 657
 Dam, Abraham Sally van 634
 Dam, A.J.S. (Arent) van 678, 681-682, 804n87
 Dam, J. van 707, 713, 717-718, 721
 Dam, Rudolf van 677, 804n87, 804n94
 Danser, B.H. 595
 Darwin, Charles 227, 242, 245
 Deane Butcher, W. 257
 Deelman, H.T. 566
 Deen, Isaac van 205
 Deen S.J., pater 320-321
 Delarey, J.H. 70
 Derkinderen, Antoon 398, 418, 776n16
 Descartes, René 417
 Desmarests, Henri 778n45
 Diddens, E.J. 756n78
 Diephuis, Gerhardus 354, 369-370, 372, 795n26
 Dijk, J.V. van 98
 Dijk, Isaïc van 86, 192-193, 212-216, 218, 234, 243, 349, 366, 380, 384, 410, 413, 418, 441, 448, 602, 751n113, 766n108, 781n37
 Dijk, Johannes Cornelis van 326, 766n120
 Dijkema, Reint 720
 Dijksterhuis, Berend 442, 781n38
 Dijksterhuis, E.J. 194-195, 590-591, 748n35, 767n127, 781n38, 793n34, 793n37, 793n48
 Dijkstra, Johan 522-523, 549, 558, 686-687
 Dijt, M.D. 720
 Dippel, C.J. (Cor) 595, 671, 677-679, 681-682, 685, 802n66, 802n71, 804n98
 Dirken, M.N.J. (Jos) 617-618, 621, 796n40
 Döderlein, Albert 71-73, 244, 418, 734n23, 734n25, 735n28, 772n59
 Dokkum, L.A. 762n49
 Dom van Rombeek, L.E. 475
 Domela Nieuwenhuis, Ferdinand 42, 52, 307, 731n44, 732n64
 Domela Nieuwenhuis, Jan 98, 196, 203, 733n2, 735n32, 740n7
 Domela Nieuwenhuis Nyegaard, J.F.S. 804n87
 Donders, F.C. 156, 169, 259, 405, 734n24, 746n127, 758n118
 Draaisma, Douwe 745n120
 Drews, familie 122
 Driesch, Hans 604
 Drucker, Hendrik Lodewijk 41, 49-54, 79, 305, 307, 348-349, 360, 582, 732n60, 732n66, 733n71, 767n123, 772n52, 775n131
 Drucker, Ludwig (Louis) 49
 Drucker, Wilhelmina 52-53
 Dubsckl, Jan Václav 520, 594-595, 793n43
 Duhem, Pierre 437
 Duinkerken, Anton van 618
 Dupuis, Toon 511
 Durkheim, Émile 13, 414, 777n35
 Easton, Cornelis 68, 734n13
 Ebbinghaus, Hermann 110, 739n123
 Edzard I van Oost-Friesland 278-279
 Eeden, Frederik van 222-223, 231, 323-324, 433, 729n6, 765n104
 Eelen, J.J. (Jacoba) van 676
 Eerde, J.C. van 475
 Eerland, L.D. 505, 570, 791n96
 Egenberger, J.H. 760n23
 Egmond, A. van 514, 516
 Egmond, D. van 788n23
 Ehrenfest, Paul 590
 Eijkman, Christiaan 615
 Eijkman, J.F. 124, 148-151, 197, 262, 351, 358, 363, 369, 374, 379, 387, 445, 527, 669, 730n2, 748n52, 772n56, 773n76
 Eimer, Theodor 376, 378, 774n104
 Einstein, Albert 380, 635
 Einthoven, Willem 735n31
 Ellis, Henry Havelock 114
 Elsinga, Anne Jannes 720
 Emma, koningin 76, 92, 94, 404, 733n76
 Emmius, Ubbo 94, 234, 301, 399, 772n71, 777n17
 Engelmann, Th.W. 255-256
 Engels, Friedrich 324
 Enk, P.J. 482
 Enschede, Maurits 276
 Enschede, W.A. 29, 131, 134
 Ent, W. van den 599
 Eppinger jr., Hans 796n39
 Euripides 193
 Eva 615
 Evenhuis, R.B. 682
 Everdingen, Ewoud van 87
 Eysinga, W.J.M. van 348, 380, 394, 750n93, 775n117
 Eysselsteijn, Gerhard van 161-162, 562, 745n96
 Eyssonius, Henricus en Rudolf 795n26
 Falconer, J.A. 345
 Fechner, Gustav 633
 Feenstra, H.A. (Muus) 702
 Feith, C. 509-510
 Feith, J.A. (Jan) 278, 292, 357, 359, 388, 401, 582
 Feldmeijer, J.H. (Henk) 708, 806n10
 Felling, W. 742n44
 Fennema, Dirk 558
 Ferri, Enrico 74, 98, 324, 735n32, 766n108
 Fiet, A. 141
 Finkelstein, Heinrich 493
 Fleur, August la 680, 682

- Fockema Andreae, J.P. 511-512
 Fokkema, F. 631
 Fokker, Adriaan Abraham 159, 755n70
 Fokker, Adriaan Daniël 635
 Fokker, Abraham Pieter 78, 194, 212, 749n65, 763n67, 763n90; afkomst 159, 348, 755n70; benoeming 28, 159, 744n89; bouw laboratorium 159-160; kritiek op dogmatische bacteriologie 55, 372-373, 756n79, 773n88; contra Middendorp 55; onderzoek over heterogenese 246-248, 756n76, 756n78; verwantschap met Eimer 376, 378, 774n104; contra Treub inzake hoogleraarsbenoemingen 72, 772n59; tbc-bestrijding 267; medische keuring van prostituees 360, 418, 756n81; gemeentepolitiek 360, 772n53; rector magnificus 74, 76, 372, 735n37; eerbetoon aan Fokker 363, 772n59; portret 290; overlijden en begrafenis 89-90
 Fokker-van der Vinne, P.C. 290
 Fontaine Verwey, Herman de la 526
 Fortuyn, Pim 450
 Fortuyn, R.J.H. 697
 Foucault, Léon 138
 Francken, C.M. 30, 238, 736n47, 772n52
 Franco-Cohen Gosschalk, M.J.E. (Meta) 299
 Frank, Leo 486, 694
 Franz Ferdinand van Oostenrijk 420, 431
 Fredericq, Léon 417
 Fredericq, Paul 750n87, 762n51
 Frederik II van Pruisen 435
 Frederik Hendrik, stadhouder 279
 Freseman Viëtor, Jan 28, 30, 732n46
 Freud, Sigmund 231, 604
 Frings, Theodor 624-625, 797n53
 Fruin, Robert (historicus) 119, 131, 242, 351-352, 354, 357, 379-380, 383, 387, 389, 770n25, 770n28, 771n30
 Fruin, mr. Robert (archivaris) 352
 Garsia, Augusto 497
 Geelkerken, J.G. 615, 673
 Geer, D.J. de 467, 487, 512, 521
 Geer, Pieter van 58-59, 66, 77, 178, 190, 733n81, 733n83
 Geertsema, Carel Coenraad 87-91, 94, 105, 119-120, 154-155, 168, 400-401, 405, 408, 414-415, 417, 419, 466, 510-512, 528, 530, 536, 552, 565, 567, 587, 596, 788n8, 791n90
 Geertsema, J.H. 119-120
 Gelder, J.H. van 790n62
 Gelissen, H.C.J.H. 499
 Gellius 782n54
 Gering, Hugo 623
 Gerritsen, Hans 711
 Geyl, Pieter 644-645
 Gezelle, Guido 333
 Giffen, A.E. van 471, 474, 493, 497, 532-537, 546, 557, 593, 640-645, 647-49, 655, 708-709, 712, 721, 786n51, 787n60, 790n62, 790n63, 799n102, 799n105, 799n107, 799n112, 799n113
 Gill, David 67-68, 153, 547
 Girard, Ch. 417
 Glastra van Loon, Jan 705
 Goedewagen, Tobi 707
 Goekoop, Adriaan E.H. 799n99
 Goeman Borgesius, Hendrik 49-50, 85, 732n59
 Goens, Petrus van 314
 Goes, Frank van der 764n79
 Goethe, Johann Wolfgang von 34, 228, 801n42
 Goeverneur, J.J.A. 762n49
 Gogh, Vincent van 235
 Gomar, Franciscus 424
 Gonne, Maud 192
 Goorle, David van 453
 Goot, A. van der 317
 Gorter, C.J. 497
 Gorter, Herman 324
 Goseling, C.M.J.F. 693
 Gosses, Godard 628-630, 797n69, 797n70
 Gosses, Izaak Hendrik 447, 518, 536, 539, 550, 589, 627-628, 645, 647, 652, 655, 657, 722, 775n116, 782n7, 800n13, 800n18, 805n124
 Goudoever, H. van 481, 488, 656, 785n37
 Graefe, Albrecht von 158
 Gratama, B.J. 795n26
 Gratama, Seerp 356-357, 382
 Green, Lili 686
 Gregory, J.L.G. 120
 Grétry, André 782n58
 Grever, Maria 110
 Grijns, Gerrit 615
 Grimm, Jacob 36
 Groen van Prinsterer, Guillaume 39, 731n37
 Groenewold, J.H. 141
 Groneman, Florentius Goswinus 357, 384, 771n47
 Groot, Albert Willem de 524
 Groot, J.J.M. de 329-331
 Groot, pater J.V. de 84
 Grotius, Hugo 394, 801n27
 Grünbaum, A.A. 660, 801n27
 Gunning, Jan Willem 33
 Haan, Fonger de 782n52
 Haan, Johannes de 403, 471, 615-617, 621, 714, 720-721, 791n93, 796n38
 Haarst, J.W.G. van der 131-133, 524

- Haas, Gerardus Horretis de 803n75
- Haas, W.J. de 529, 655
- Haeckel, Ernst 166, 801n42
- Haersolte van Haerst, G.A. baronesse van 348
- Haga, Herman 70, 128, 138-140, 149, 154-155, 180, 190, 194, 248-253, 264, 339, 345, 363, 366, 368, 384, 408, 528-530, 561, 582, 655, 742n43, 756n82, 757n92, 757n97, 757n101, 757n102
- Haga, Jan 251, 757n101
- Haitjema, Th.L.Halbertsma, Hidde Justus 754n49
- Halbertsma, Justus Hiddes 754n49
- Halbertsma Hzn, Tjalling 30, 74, 193, 239-240, 368, 369, 750n85, 754n49, 770n18
- Halbertsma Kzn, Tjalling 754n49
- Hale, George Ellery 68-69, 611
- Hall, H.C. van 87, 144, 731n30, 772n66
- Ham, F. van der 30, 368, 750n89
- Hamburger, Hartog Jacob 349, 388-389, 439, 536, 768n156, 779n7, 795n26; assistent van Donders 259; leraar Rijks Veeartsenijschool 259; benoeming in Groningen 260; oud laboratorium 169, 186; nieuw laboratorium 155, 170-172, 178-179, 205, 260-261, 263, 745n111, 759n131; projectiemogelijkheden 203; practicum 206; fysiologisch onderzoek 259-260, 758n118; onderwijs voor Vereeniging voor Hooger Landbouwonderwijs 87; assistenten 261, 264-265, 616, 619-620, 796n39; personeel 179, 759n131, 796n8; gastonderzoekers 74; Physiologen Congres 66, 396-397, 402-406; lid KAW 366, 655, 758n118, 772n65; eerbewijzen 75, 260, 365, 772n65; tegen specialisatie 218, 263; rector 363, 408-411, 414-418, 432; over curatoren 120; decoratie Academiegebouw 408-411; lustrum 1914 414-417, 420-422, 779n74; actie vóór toelating van hbs-leerlingen 212, 218-219, 441-443; reis naar Amerika 614, 796n36, 796n39; portret 299; overlijden 601, 614-615, 621
- Hamel, Anton Gerard van (hgl. Frans) 192, 736n50, 795n26; afkomst en opleiding 241, 348; aantreden als hoogleraar 36-37, 731n32; rector magnificus 62-64, 71, 73, 75, 129, 364, 735n32, 740n14; tolk van Kruger 70, 71, 734n17; pleit voor autonomie, samenwerking van profilering 77-78, 80-81, 125, 735n43; over Geologisch-Mineralogisch Instituut 145, 372; onderwijs 194; kunstzin 235, 240-241, 755n57; ambassadeur van de Franse taal 241, 372; als redenaar 362; pleit voor seminaries 537, 745n43; familiere-laties 755n55; portret en uiterlijk 241, 293; neemt ontslag 104
- Hamel jr., Anton Gerard van (hgl. Keltisch) 755n55
- Hamel, Gerardus Antonius van (hgl. strafrecht) 755n55
- Harnack, Adolf (von) 75, 192, 735n33
- Harreveld, Philippus van 269, 324, 475, 766n109
- Hartgerink, Maarten 711
- Harting, Pieter 135
- Harting, P.N.U. 712
- Hartmann, Ed. von 774n108
- Harvey, William 14, 337, 768n156
- Hasenclever, Walter 555, 687
- Have, Onko ten 310, 763n66
- Have, T.T. ten 790n75
- Hazewinkel, Ruurt 732n64
- Hecker, Willem 26, 30, 241-242, 349, 362, 365, 372
- Hecker, W.A.A. 279
- Heeg, Ruerd 678
- Heemskerk Azn., J. 23, 28, 210
- Heemskerk, Th. 94, 212, 537, 573
- Heeres, Jan Ernst 351, 397, 761n42, 762n48, 770n22, 770n25
- Hees, J.F. van 739n123
- Hegel, G.W.F. 102
- Heidegger, Martin 492
- Heiden Reinestein, L. graaf van 120
- Hekma, Ebel 763n79, 764n79
- Helmholtz, Hermann von 178, 226, 375-376
- Helten, W.L. van 39, 74, 144, 366, 388, 626, 768n158
- Hemmes, H. 464
- Hendrik, prins 64, 92, 94, 414, 419, 535
- Hermes 731n34
- Hertsprung, Ejnar 612, 782n56, 795n32
- Herzberger, Maximilian 493
- Hese, Johannes de 357
- Hesse, J.A. 587
- Hesselink, Abraham (Bram) 278, 286-287, 762n44
- Heusler, Andreas 796n47
- Heuveln, H.Th. 713
- Heymans, Gerard 94, 180, 184, 203, 238, 266, 324, 348, 363, 414, 536, 603, 735n36, 737n36, 737n92, 766n108, 795n26, 796n47, 797n65, 798n82, 798n84, 799n102; afkomst en opleiding 95; benoeming 351, 732n46; oprichting Psychologisch Laboratorium 175-176, 206, 302, 543, 745n124; docent 194-195; methode der wetenschap 224-231, 753n24; 753n25; wetenschap en kunst 235, 412, 448;

- psychisch monisme 98-102, 634, 660; ge-
 loof 234-235; psychologie der vrouwen en
 vrouwenstudie 108-115, 236, 333-334, 413,
 739n123, 739n125, 739n139, 740n140; rec-
 tor 95, 110, 184, 334; 'De toekomstige eeuw
 der psychologie' 95, 98-102, 364; speciale
 psychologie 97-98, 207-208; criminele an-
 tropologie 98, 735n32, 737n86; denkbeelden
 over universitair onderwijs 216-217, 537; lid-
 maatschap KAW 366, 655; vriendschap met
 Kapteyn 95, 98, 379-380, 633; nieuw Acade-
 miegebouw 95, 130, 408, 410; aanbiedingen
 van elders 65, 75, 98, 388-389, 652; vredesbe-
 weging 432-433, 779n7; na-oorlogse verzoee-
 ningspogingen 460-461; pedagogisch on-
 derwijs 582, 585-587, 589, 596, 792n17; vóór
 toelating van hbs-leerlingen 441, 781n37;
 psychical research 633-634; oogziekte 639,
 798n77; laatste jaren 632-636; toenemend
 isolement 491, 786n48; afscheid 601, 632,
 636-637, 640; opvolging en opvolgers 471,
 488, 492-493, 496, 588, 596, 637-639, 658,
 792n23, 798n93; portret 96, 225, 635; overlij-
 den en begrafenis 639
- Heynsbergen, Petrus van 648
- Hichtum, Nienke van 307
- Hijmans van den Bergh, A.A. 258-260, 264, 367,
 564
- Hissink Janssen, J. 29, 369
- Hitler, Adolf 488, 493, 503-505
- Hoek, Wim 710
- Hoeksema Kzn., G. 149
- Hoekstra, H. 522, 542, 562, 569, 571
- Hoekstra, W.J. 766n108
- Hoeve, Jan van der 434, 568
- Hoff, J.H. van 't 14, 226, 252, 260, 266, 734n14,
 752n1
- Hofkamp, W.C.A. 167
- Hofman, Wim 660-661
- Hofstede Crull, P. 228
- Hofstede de Groot, C.Ph. 28
- Hofstede de Groot, Petrus 18, 28, 82, 123, 365,
 375, 605, 730n15, 731n43
- Hofstee, Evert Willem 499-500, 631, 648,
 787n62, 787n64, 790n75
- Hogendorf, R. 531
- Hoghelande, Theobald van 453
- Holleman, A.F. 128, 147-149, 212, 264, 317, 359,
 366, 748n52, 768n160, 775n133
- Holwerda, A.E.J. 533, 640
- Holwerda, J.H. 533, 535, 640, 643-644
- Homberg, Willem 453
- Homerus 209
- Hoof, P.C. 357
- Hoogewerff, G.J. 448
- Hooites Meursing, Jacomijna 771n33
- Hoorn, Gerardus van 641
- Hooykaas, Adriaan 687
- Hopkins, Frederick G. 619
- Horatius 365, 487
- Houten, H.J. (Herman) van 708
- Houten, Samuel van 42, 45, 48, 54, 85, 182, 209,
 305, 352, 456, 477, 648
- Houwink, Roelof 535
- Hove, Bart van 94, 301
- Huber, Engelbertha Constantia 323, 765n103
- Huber, U.H. 120
- Hubrecht, A.A.W. 254, 266, 337
- Hubrecht, P.F. 23
- Huisman, opzichter 94
- Huizinga, Alida 316, 320, 738n114
- Huizinga, Dirk 32, 39, 57, 135, 153-154, 169,
 205, 222, 259-260, 264, 348, 368-369, 380,
 731n37, 756n77, 772n52
- Huizinga, Eelco 544
- Huizinga, Jan 696
- Huizinga, Johan 351, 369, 534, 609, 775n116,
 777n31, 780n30; afkomst 349; student 313,
 762n47; maskerades 279, 313-314; als te-
 kenaar 313, 406; benoeming in Gronin-
 gen 352, 386, 389; archivaris van de se-
 naat 737n39; theorie der geschiedenis
 (oratie) 224, 229-231, 235; hoogleraar ge-
 schiedenis 91, 383, 409; Historisch Genoot-
 schap 383, 777n19; lustrum 1914 400-401,
 413, 417-418, 423; decoratie aula 407-412; bij-
 drage aan gedenkboek 401, 424-426, 730n17,
 777n19, 778n67; over Bremmer 754n39;
 over toelating hbs-leerlingen 441; gezins-
 leven 348, 383, 387; woningen in Gronin-
 gen 353-354, 771n35; portret 409; wordt
 hoogleraar in Leiden 387, 389, 598; over het
 bestuur van de universiteit 511-513; over de
 titel 'drs.' 576
- Huizinga, J. Menno 309
- Huizinga, W.J. 694
- Huizinga-Onnekes, E.J. 696
- Hullebroeck, Emiel 414
- Hulshoff, Trineke 524
- Humboldt, Wilhelm von 241
- Hupp, Otto 424
- Hus, Johannes 594
- Husserl, Edmund 590
- Hut, Marten 561
- Huttinga, Renate 557
- Huurman, P.M.A. 354

- Huygens, Christiaan 13-14, 394
 Hygieia 160
 Icarus 416
 Iddekinge, J.R. van 120
 Idenburg, Ph.J. 597, 793n50
 Imhoff, G.W.H. baron van 593
 Innhausen und Knyphausen, E.F.L. Graf zu 278
 Israëls, Isaac 511, 551, 554
 Israëls, Jozef 404
 Jack the Ripper 341
 Jacobs, Aletta 103, 273, 315, 350, 433, 540, 738n104
 Jacobs, Charlotte 103, 273
 Jaeger, F.M. 205, 527, 536, 647, 652, 748n42; aantreden als lector en hoogleraar 150, 197, 338; bouw van het Chemisch Laboratorium 150-151, 445; verblijf in Washington 150, 262, 262; vervanging door Kruyt 481, 743n71; inrichting van het laboratorium 151-152, 178, 262-263, 266; onderzoek bij hoge temperaturen 151, 261-263; geschiedenis van de scheikunde 152, 453, 748n35; *Principles of Symmetry* 453; rector 457, 464, 467, 613, 783n33; knorrig optreden 196, 528; contra IRC 459; lidmaatschap Göttingse academie 493; lid van de KAW 655; contra toelating hbs-leerlingen 527; opening nieuwbouw 528; kritiek op Academisch Statuut 578; lid museumcommissie 539; promotor van C. Dippel 685; ziekte tijdens bezetting 712
 James, William 98, 175, 588, 633
 Janssen, R. 94
 Janssen van 't Laar, E.J. 516, 721, 723
 Japicx, Gysbert 308
 Japikse, Nicolas 782n7
 Jaspers, Karl 487, 492, 609, 639-640, 798n95
 Jeans, James 611
 Jelgersma, G. 417
 Jezus Christus 75, 232, 241, 603, 605
 Johannes de Doper 687
 Jolles, André 780n30
 Jonckbloet, W.J.A. 401, 425, 772n52
 Jongmans, W.J. 497, 784n13
 Jonker, A.J.Th. (Aart) 233, 348
 Juliana, prinses 94, 456, 502, 695
 Julius, V.A. 250
 Kahn, B. 705, 715
 Kahrstedt, Ulrich 644
 Kalma, Douwe 450, 630, 797n68
 Kalshoven, Elise van 69
 Kamerlingh Onnes, Heike 14, 18, 138, 211, 248, 250-251, 262, 275, 397
 Kampinga, Jan 281, 288, 523, 742n44, 761n31
 Kan, J.B. 509
 Kant, Immanuel 226
 Kappeyne van de Coppello, J. 30
 Kapsenberg, G. 720
 Kapteyn, Henriette 744n74, 764n94, 782n56
 Kapteyn, Jacoba (Dody) 317, 320, 612, 764n94
 Kapteyn, Jacobus Cornelius 15, 66, 96, 173, 238, 266, 348, 414, 419, 423, 444-445, 594, 640, 775n117; opleiding 29; benoeming 66; als jong hoogleraar 31, 353, 730n19; pogingen om eigen sterrenwacht te krijgen 66-67, 152-154, 744n74; samenwerking met Gill 67-68; Cape Photographic Durchmusterung 368; oprichting Astronomisch Laboratorium 67, 154-155; publicatiereeks 264, 744n82; Mount Wilson 68-69, 369, 434-435; Kapteyn Universee 68, 611; onderwijs 191, 194, 208, 748n35, 781n52; leerlingen 194, 397, 613, 795n32; als rector magnificus 40, 76, 373; Gold Medal en andere eerbewijzen 68-71, 75-76, 435, 459, 612, 734n12, 735n36; aanbiedingen van elders 65, 388-389; rol in Natuurkundig Genootschap 358-359, 772n51; lid KAW 365-366, 460-461, 633, 655; over positie van de vrouw 317; vóór toelating van hbs-leerlingen 441, 781n37; positie in Eerste Wereldoorlog 780n18, 782n56; verzoeningspogingen na Eerste Wereldoorlog 460-461, 633; vriendschap met Heymans 95, 98, 110, 379-380, 633; eredoctoraat voor Easton 734n13; citeert Darwin 245; bescheidenheid en eenvoud 369-370, 380; portret 547; afscheid en vertrek 601, 610-612, 794n1, 795n23; opvolging 613-614; overlijden 612-613, 795n29; spinozist? 801n42
 Kapteyn, J.M.N. 499-500, 504, 539, 598, 622-626, 628-632, 647, 704, 706, 708-709, 714, 722, 796n50, 797n51, 797n65, 797n68, 798n73, 798n75, 799n112, 806n10
 Kars, Hero Jan 37, 125, 303, 731, n34
 Kat Angelino, A.D.A. de 476
 Kater, S. 288
 Katz, S. 49
 Keijser, Sijbrand 447-448, 562
 Kempnaer, A.A. de 714
 Kent, William 141
 Kerckhoff, P.J. van 149, 737n73
 Kerkhoven, Anda 560, 723, 806n21
 Kern, J.H. 115, 134, 334, 349, 364, 366, 405, 594-595, 625, 628, 653, 655, 660, 746n126
 Kernkamp, G.W. 351-352, 377, 770n29
 Kerschensteiner, Georg 590

- Ketwich Verschuur, E. van 587
 Kiewiet de Jonge, H.J. 396
 Kijlstra, Rinse 779n8
 Kirchhoff, Arthur 111
 Klages, Ludwig 492
 Klatte, tenniskampioene 621
 Klein, Alexander 204, 338, 456-458, 574, 656,
 763n67, 781n41
 Klein, F. 705, 715
 Klein Wassink, W.J. 804n94
 Kleintjes, Philip 475, 800n8
 Klikspaan 681
 Kloeke, G.G. 625
 Kluyver, Albert 366-367, 466-468, 628, 655
 Koch, C.F.A. 194, 203, 212, 244, 251, 254, 348,
 360, 544, 561, 564-565, 570, 748n35, 756n75,
 757n99, 766n108, 772n52, 779n12
 Koch, Robert 55, 247, 363, 372, 733n73
 Koe, S.S. de 195
 Kohlbrugge, Hermann Friedrich 754n38
 Kohnstamm, Philip Abraham 585-587, 590,
 603, 605, 638, 659, 792n21
 Kolkow, Friedrich Julius 280
 Kollewijn, R.A. 804n94
 Koningsberger, J.C. 476
 Kooistra, J. 589
 Kool, Halbo C. 695
 Kool, J.H. 589, 793n28
 Koops, W.R.H. 732n66
 Kooy, A.N.F. 698
 Kooy, Klaas 347
 Kooyker, H.A. 57, 168, 194, 203, 244, 255, 343,
 347, 364, 769n1, 769n11
 Kooystra, Ulco 531
 Korteweg, J.A. 41, 775n131
 Kossinna, Gustaf 645, 799n113
 Kossmann, E.F. 780n30
 Kouwer, B.J. 264
 Krabbe, Hugo 191, 194, 208, 244, 348, 353, 368,
 384, 750n93, 775n123
 Kramer, P. 105
 Kramer, Willem Hendrik 273
 Kranenburg, Roelof 767n121, 775n123
 Krause, Christian Friedrich 44
 Kreiken, E.A. 593
 Kremer, Hendrik Jan 305, 762n50
 Kreukniet, P.B. 720
 Kreuzwendedich von dem Borne, G.A. 708, 710,
 713, 720
 Kristensen, W.B. 606, 610
 Kroes, Willem Hendrik Jan 767n134
 Krogh, August 615
 Kröller-Müller, Helene 235
 Kronig, Ralph 497
 Kruger, Paul 70-71, 305, 734n17, 762n52
 Kruijf, Dirk 280
 Kruijf, Ernst Frederik 28, 193, 234, 367
 Kruisinga, Etsko 597-598, 794n53
 Kruit, P.C. van der 795n32
 Kruyt, Hugo Rudolf 481-483, 487, 513, 596, 598,
 690, 743n71
 Kuenen, Abraham 233
 Kuenen, Ph.H. 481, 505, 786n60
 Kuhn, C.H. 770n22
 Kuiler, Kor 613, 686
 Kundrat, Hans 770n22
 Kunst, Jan 765n102
 Kurth, Godefroid 750n87
 Kuyper, Abraham 38, 64, 79-87, 122, 170, 232,
 322, 376, 386, 435, 581, 736n51, 736n55, 736n57,
 736n60, 754n48, 762n54, 774n113
 Kuyper, Jan 497, 791n4
 Laan, Foeko Hendrik van der 338, 768n160
 Labberté, H.J. 804n91
 Labberté, K.R. 442, 738n114
 Lafargue, Paul 766n108
 Lamers, G.H. 384
 Lamprecht, Karl Gotthard 228, 230, 235
 Land, N.K.F. 74-75, 125, 192, 364, 384, 748n51,
 795n26
 Landau, Edmund 489, 493, 785n41
 Lange, Daniël de 204
 Lange, Joël de 673, 692
 Langen, L.H. de 499
 Lanting, Jan 643
 Laqueur, Ernst 403, 405, 434, 439, 616, 779n11
 Laue, Max von 253, 495, 757n102
 Laurentie, M.J.F. 104, 345
 Lee, van der (steenhouwer) 777n17
 Leeuw, Gerardus van der 605, 614; opleiding
 en predikantschap 606-607; promotie 606;
 benoeming 448, 602, 794n11; oratie 448,
 606, 795n12; godsdienstfenomenologie 606-
 607; mentalité primitive 606-607, 609,
 795n14; Griekse godsdienstgeschiedenis 607-
 609; Egyptische godsdienstgeschiedenis 607-
 609, 794n11, 795n11; theologie 608, 795n18;
 de zin der geschiedenis 659; haalt Bernheim
 aan 607, 795n14; rector magnificus 484-
 485, 519, 623, 659, 796n49; lid K(N)AW 655;
 tegen bezuinigingen 484-487, 785n24; taak
 van de universiteit 487; universitair be-
 sef 487; nodigt Jaspers uit 487, 639-640,
 798n48; steunt Plessner 492-493, 786n48;
 volkscultuur 502-631; als muzikken-
 ner 520; leest detectives 653; over zin van

- een universiteitsmuseum 540; slaat aanbiedingen van elders af 519, 652-653; lof en kritiek 609-610; kritiek op en van Polak 640, 798n95; portret 485
 Leeuw, Hanna de 712
 Lem, Anton van der 383
 Lensing, Louise 52
 Lensing, Wilhelmina, zie Drucker, Wilhelmina
 Leo, Friedrich 239
 Leo XIII 765n108
 Lessen, M.J. (Gré) van 676-677
 Leusen, A.J. (Albert) van 677, 679-680, 682, 761n31, 803n74, 803n82
 Levy, J.A. 774n108
 Lévy-Bruhl, Lucien 590, 606, 609, 795n14
 Liebert, Arthur 488
 Liebknecht, Wilhelm 766n108
 Lieburg, Mart van 746n5
 Liefstinck, F.H. (Fer) 535
 Lietzmann, Walter 591
 Lifschitz, I. 705, 715
 Ligthart, Jan 581, 585
 Limburg, Joseph 441-443
 Lindeboom, J. 520, 574, 594-595, 646, 652-653, 655, 658-659, 722, 803n82, 805n124
 Linge, Evert van 504, 787n73
 Linnemann, gebr. (Otto en Rudolf) 304, 399-400, 407-410, 418
 Linthorst Homan (sr.), J. 120, 510, 512
 Linthorst Homan (jr.), J. 501-502, 510, 512, 632, 695, 703, 713
 Linthorst Homan, J.T. 512
 Lofvers, J.K. 683
 Loke, Marie Elise 64, 104-106, 345, 449-450, 769n13, 772n69, 781n47
 Lokhorst, Jacob van 126-127, 133, 136, 139-145, 153, 158-160, 162, 170, 176, 178, 203, 410-411, 425, 742n40, 746n125, 777n29
 Lombroso, Cesare 74
 Lookeren Campagne, Jan van 496, 571
 Loon, F.G.H. van 475
 Lorentz, H.A. 14, 226, 248, 250-251, 266, 441, 459-460, 467-468, 622, 756n82
 Louis, Joe 504
 Lucretius 736n47
 Luning Prak, J. 498, 789n43
 Lynden, C.J.E. baron van 521-522, 530, 567, 789n36, 790n57
 Maar, Willem Jan de 323
 Macchiavelli 801n42
 Mach, Ernst 752n13
 Magnus, Rudolf 337, 615
 Mahler, Gustav 406
 Mahler, Kurt 490, 493, 786n45
 Mallinckrodt, H.H. (Heleen) 458, 667-668, 761n36
 Mallinckrodt, Willem 233, 351
 Manen, C.W. van 386, 775n131
 Mannheim, Karl 493
 Mansholt, Rijpko J. 418
 Mansholt, W.H. 562, 745n96, 791n82
 Mantels, Ruben 780n30
 Marchant, H.P. 483, 487, 509
 Marees van Swinderen, Dirk Rudolf de 403, 420, 582, 587
 Marees van Swinderen, R. de 395-396
 Maresius, Samuel 778n45
 Marmontel, Jean-François 782n58
 Marti, Karl 243
 Martin, J.K.L. 59
 Martin, Wilhelm 448
 Martinez, Raoul 551
 Marx, Karl 324, 766n108
 Marx-Aveling, Eleonor 766n108
 Maurits, prins 313
 Maxwell, James Clark 226
 Meertens, P.J. (Piet) 625-626, 631
 Mees, R.A. 138, 198, 366, 384, 742n43
 Mees, R.P. 751n99
 Meester, Johan de 436, 686
 Meesters, M. 145
 Meij, G.H. van der 735n28
 Meiners, Piet 295
 Meitner, Lise 495, 786n57
 Mendel, Gregor 464
 Mengele, Joseph 721
 Mephistoles 228
 Mesdag, H.W. 399
 Mesdag, Martha 123
 Meurs, Heleen van 806n17
 Meurs, J.H. van 631, 705, 720, 806n17
 Meyboom, Hajo Uden 208, 234, 353-354, 594-595, 656, 767n124, 771n36, 800n15
 Meyer, Eduard 192, 224
 Michael, P.R. 570
 Middendorp, H.W. 29, 54-55, 163-165, 350, 372, 564, 733n75, 733n76, 748n42, 770n22
 Milhaud, Darius 687-688
 Mill, John Stuart 45, 97, 112, 739n139
 Minerva 74
 Modderman, A.E.J. 42
 Modderman, M.C. (Nancy) 348-349, 731n30
 Modderman, S.M.S. 120, 348-349, 731n30
 Modderman, Wiardus 42, 50, 385, 731n38
 Molema, Piet 278
 Molengraaff, W.L.P.H. 49-50

- Molhoek, N. 804n91
- Moll, Jan Willem 95, 192, 475, 766n109, 777n31;
 benoeming 752n2; bouw en inrichting van
 het Botanisch Laboratorium 141-144, 176-
 178; samenwerking met en lof voor Van Lok-
 horst 141-144, 410, 742n54, 746n125, 777n29;
 herbarium 752n2; onderwijs 142-143,
 194, 203, 217-218; vrijheid van studie 264,
 376-377; primaat van onderzoek 221-
 222, 256; emotie in wetenschap 235-237;
 vrije en toegepaste wetenschap 267-269;
 vriendschap met Kapteyn 67, 76; protec-
 tie van Tammes 106-108, 317, 773n92; actief
 voor Vereeniging voor Hooger Landbouw-
 onderwijs 87, 269, 759n136; liefde voor
 kunst 235, 373; lid KAW 366, 655; lustrum
 van 1914 400, 419; relatie met Van Giffen
 534, 536, 641; relatie met Van Wisselingh
 743n68, 773n92; blindheid en aftreden 536
- Moltzer, H.E. 36, 57, 136, 159, 201, 742n54
- Mondriaan, Piet 235
- Montauban, Richard van 104
- Montessori, Maria 617
- Mook, W.H. 794n54
- Moquette, Hermine C.H. 103-104
- Moresco, Emanuel 475
- Moss, Ralph W. 620-621, 796n42
- Mozart, Wolfgang Amadeus 419
- Mozes 801n42
- Mulder, H. 589
- Mulder, Jac. 708
- Mulder, Marten Edsge 29, 75-76, 105, 120, 156-
 158, 166, 343, 384, 567-568, 766n108, 769n05
- Mulder-Everts, mevr. 745n107
- Muller, J.W. 448
- Muller, P.L. 13, 30, 207, 242, 383, 385-386, 388-
 389, 755n60
- Muller, Samuel 755n60
- Mulock Houwer, J.A. 542
- Mussert, Anton 694, 716, 723
- Muurling, Willem 772n66
- Nagel, Frederik 690
- Nanninga-in de Betou, Paula Hermina Christi-
 na 545
- Napoleon Bonaparte 479
- Napoleon III 411
- Nassau Noordewier, Johanna Maria 103-104
- Nebukadnezar 789n44
- Neugebauer, Otto 493
- Neurdenburg, Elisabeth 448-449, 523, 595, 656,
 781n48
- Newman, John Henry 214-215, 218, 751n113
- Newton, Isaac 14, 748n35
- Nieland, L.W. 671
- Niemeyer, Theodorus 21
- Nienhuis, Andries 524
- Nienhuis, L. 769n8
- Nietzsche, Friedrich 75, 604
- Nieukerken, J.J. van 157-158, 162, 744n87
- Nieukerken, M.A. van 744n87
- Nieuwenhuis, Joan 51, 53, 732n64
- Nieweg, Jaap 293
- Niewold, J. 524
- Nijhoff, G. 586-587
- Nijhoff, G.C. 73, 134, 180, 198-199, 201, 244-
 245, 348, 367-368, 391, 400-401, 408, 410, 519,
 564, 658, 735n28, 740n140, 754n36, 777n32,
 779n7
- Nilsson, Hjalmar 269
- Nolen, Willem 55, 211
- Noordenbos-Kapteyn, J., zie Kapteyn, Jacoba
- Noordewier-Reddingius, Aaltje 406, 419
- Noort, L.P.D. op ten 712-713
- Obbink, H.Th. 653
- Oever, J.G. van 't 688
- Offerhaus, Christine 738n101
- Ogtrop, L.J.G. van 774n109
- Okken, P.A. 794n54
- Oort, Henricus 190
- Oort, J.H. (Jan) 611, 613, 795n32, 801n22
- Oppenheim, Jacques 34, 194-196, 348-351,
 732n46, 748n41, 763n79, 795n26
- Opzoomer, Cornelis 81
- Origenes 439
- Ornstein, L.S. 197, 447, 529, 757n102
- Ortt, Felix 378
- Os, Dirk van 498-499, 595, 715, 787n63, 800n8
- Ostwald, Wilhelm 114
- Otté, B.J. 544, 561
- Oudemans, C.A.J.A. 268, 742n55
- Oudemans, J.A.C. 67
- Oven, J.Chr. van 653, 679, 803n78
- Overdiep, G.S. 539, 630-631, 805n124
- Pander, Pier 405
- Panhuys, J.Ae.A. van 119-121, 154, 740n7
- Panhuys, J.E. van 119-120
- Pannekoek, Anton 612
- Pareau, L.G. 730n15
- Paris, Gaston 241
- Pasteur, Louis 247
- Paul, Hermann 240
- Paulsen, Axel 287
- Pavlov, Ivan 256, 403, 406
- Pearson, Karl 213
- Peiser, Felix Ernst 473
- Pekelharing, B.H. 45

- Pekelharing, C.A. 752n7
 Penon, G. 131, 357
 Pernot, C.E.M. 345
 Pet, Pieter 196, 202, 235, 243, 295, 333, 368-369, 387, 397, 737n78, 748n48, 748n51, 749n69, 767n139
 Pet-Meiners, W.C. 295, 333
 Peters, Alfred Vout 634
 Peters, C.H. 743n65
 Pettenkofer, Max Joseph (von) 158, 246-247
 Pickering, E.C. 68
 Pierson, G.P. (Paul) 34
 Pierson, Hendrik 360, 418, 756n81
 Pijnacker Hordijk, C. 120
 Pijnappel, M.W. 223-224
 Piketty, Thomas 46
 Pincus, Salomon 702
 Pirenne, Henri 418
 Pisuisse, Jean-Louis 406
 Plessner, Helmuth 489-494, 497, 499-500, 505, 590, 618, 639, 647, 659, 694, 786n45, 786n48, 786n50, 786n51, 786n54, 787n63, 790n75, 801n27
 Plugge, Pieter Cornelis 30, 32-33, 41, 58, 74, 135, 148, 159, 386, 730n21, 749n68, 769n3
 Plutarchus 782n54
 Poelje, G.A. van 702
 Poelman, A.L. 42, 731n43
 Poincaré, Henri 68
 Pol, Hieronymus 207, 345, 368-369
 Polak, H.J. 211, 349, 366, 750n85, 755n57
 Polak, Jetteke 702, 710
 Polak, Leo 471, 487-489, 492-493, 500-501, 504-505, 596, 634, 637-640, 659, 701-702, 705-708, 710, 712, 722, 786n43, 786n50, 787n74, 798n95, 805n1
 Polak, Léon 438, 622, 780n29, 796n47
 Polak Daniels, Anselm 702
 Polak Daniels, Leonard 493-494, 505, 646, 702, 708, 786n43, 806n2
 Polak Daniels-Pleijte, Catharina 702
 Poletti, Edmondo 550
 Pongs, Hermann 797n65
 Pontécoulant, Gustave 76
 Pos, H.J. 487
 Postema, Lambertus 557, 643
 Postma, Obe 753n25, 775n126
 Pot, C.W. van der 646, 652, 655, 704, 786n43, 786n48, 805n124
 Poulenc, Francis 688
 Praag, J.A. van 705
 Prins, J.A. 487, 529-530
 Propertius 239
 Quintus, O.J. 143
 Quintus-van Royen, Wilhelmina Adriana 742n55
 Raalte, Albert van 316-319, 327, 764n83
 Ranke, J.F.K.R. 29, 72, 287, 738n104, 771n35
 Ranke, Leopold von 750n87
 Ranneft, Sicco Berend 168, 354, 758n114, 771n35
 Rathenau, Gerhard (Gert) 490, 493, 786n45
 Rauter, Hanns Albin 716
 Reddingius, R.A. 148, 164-166, 176, 181, 197, 351, 377, 405, 564-566, 733n75, 738n105, 745n104, 770n22, 780n33
 Reekers, F.J.M.A. 86
 Reiger, Wijbrand Adriaan 323, 344, 351, 361, 732n46, 765n103, 766n108, 770n24, 772n52
 Reilingh, Harm 168, 745n108
 Reinink, H.J. 482, 514-516, 539, 670, 676, 702, 707, 712, 787n73, 788n19, 793n50
 Reitsma, Frits 325-326, 766n113
 Reitsma, Johannes 348, 357, 382, 740n14, 765n100, 766n113
 Reitsma, Tjaakje Janke Sophia 593
 Rembrandt 13, 394
 Renault, Louis 192
 Rengers, J.E. van Welderen baron 512-513, 627, 702-703, 713, 721
 Rengers, W.J. van Welderen baron 120
 Rhijn, C.H. van 234, 368, 400-401, 613, 653, 750n80
 Rhijn, Maarten van 349, 653
 Rhijn, P.J. van 194, 503, 531, 601, 611, 613-614, 647, 653, 701, 704, 768n159, 795n32, 798n82
 Richardson, Samuel 738n103
 Rickert, Heinrich 224, 229, 604, 636
 Ridder, J. 497
 Ries, Leopold Abraham 661, 665-667, 688, 801n37
 Rijkmans, arts 802n51
 Rijn, H.G. van der 786n43
 Rink, H.J. 29, 772n52
 Rink, Pieter 93, 170, 737n79
 Rivière, P.J.F.H. van de 395-397, 776n10, 776n11
 Rochat, Guillaume Frederic 487, 494-495, 519, 539, 568-569, 658
 Roelfsema, W.J. 94
 Roethe, Gustav 422, 426, 435, 437-438
 Roijen, J.I.A.B. van 336
 Roijen, Klaas van 761n42
 Romburgh, P. van 594-595
 Rompelman, T.A. 720
 Ronda, Jan 322-323
 Röntgen, Wilhelm Conrad 248-250, 252,

- 756n83, 757n92
 Roos, Anton Gerard 132-134, 434, 447-448, 477, 480-483, 518, 524, 539-540, 549, 574, 595, 598, 781n44, 786n43
 Roos, S.H. de 424
 Rosenstein, S.S. 56, 440
 Roy, J.J. le 14
 Royen, Berend van 34, 119-120, 312
 Rubini, Eugene de 633-644
 Rugge, Eltjo 456
 Ruijs de Beerenbrouck, Ch.J.M. 444, 467, 477-478, 483, 509, 612
 Ruiten, M. 567
 Russell, Bertrand 224, 752n13
 Rust, Bernhard 494
 Rutgers, H.W. 589, 793n28
 Rutgers, V.H. 509, 528
 Rutgers van Rozenburg, J.W.H. 512
 Ruyneman, Daniël 687
 Saint-Saëns, Camille 417
 Salomons, Annie 109
 Salverda de Grave, J.J. 104-105, 241, 366, 436-438, 655, 780n19, 780n20, 780n24
 Samama-Polak, Ans 805n1
 Samojloff, Alexander Filipovich 74, 735n31
 Sande Bakhuyzen, E.F. van de 612
 Sande Bakhuyzen, H.G. van de 67, 211
 Sandick, Jenny Louise van 348
 Sanger, W.M.H. 18-19, 21, 72
 Sanger, Wim 579
 Sannes, Elisabeth Arnolda 323, 765n103
 Sannes, M.A.J. (Margot) 317
 Sauerbruch, E.F. (Ferdinand) 337
 Savornin Lohman, A.F. de 84-86, 119-120, 122, 297, 352, 509-512, 736n67, 740n12, 767n129, 779n7
 Savornin Lohman, Witijs Hendrik de (broer van AF) 123, 740n12
 Savornin Lohman, Witijs Hendrik de (zoon van AF) 740n12
 Schaap, H.P. 664, 668, 801n42, 802n44, 802n76
 Schaepman, Herman 32, 38
 Schaper, J.H.A. (Jan) 361, 762n59
 Scheer, W.M. van der 543, 798n88
 Scheler, Max 490, 609, 639, 801n27
 Scheltema, Gabbe 168, 191, 197, 496, 508, 571, 745n109, 758n111, 781n52
 Scheltema, H.J. 579, 688, 776n141, 792n13, 804n91
 Schepers, J.B. 762n54
 Schiller, Friedrich 368
 Schilt, J. 795n32
 Schilthuis, U.G. 587
 Schmeling, Max 504
 Schmitt, E.J. 709, 720
 Schoengen, Michael 207, 347, 750n88, 770n21
 Scholten, Jan Evert 22, 51-52, 394-397, 406, 419-420, 535, 582, 781n52, 790n63
 Scholten, J.H. 81
 Scholten, Paul 705, 785n43
 Scholten, Willem Albert 21-22, 166-168, 745n107, 745n108, 767n139
 Schopenhaur, Arthur 99
 Schorer, Leonhard 354
 Schorer, Mary Vincentia 348, 387, 775n137
 Schoute, C.L. (Carolien) 804n94
 Schoute, Cornelis (Cees) 319, 764n94
 Schoute, Dirk 764n90, 772n59
 Schoute, Johan Cornelis 325-326, 366, 482, 497, 574, 655, 766n113, 800n8, 804n95
 Schoute, P.H. 39, 58, 61, 78, 194, 202, 210, 366, 368-369, 373, 748n32, 764n90, 766n113, 772n59
 Schouten, Jan 398
 Schreiber, E.J. (Lies) 677, 802n71
 Schrieke, B.J.O. 509
 Schroder, Edward 426, 438
 Schroder, R.G.C. (Rudolf) 766n109
 Schubert, Franz 406
 Schuchhardt, Carl 644
 Schulte, Alois 417
 Schutte, Heinrich 532
 Schutter, Willem 87, 189, 197, 346-347, 446, 544
 Seares, Frederick 780n18
 Sebastiaan (heilige) 325
 Sedillot, Charles-Emmanuel 211
 Segers, Carl Otto 243, 772n52
 Sellin, Ernst 472-474
 Seneca 239
 Serrurier, Cornelia 436
 Seyffardt, H.A. 716
 Seyss-Inquart, Arthur 702
 Shakespeare, William 14, 34
 Siebs, Theodor 626-627
 Siemens, J. 317
 Sijmons, Barend 345, 372, 408, 424, 632, 740n140, 766n108, 772n53, 798n75; opleiding 34; aantreden als privatdocent 34, 103, 156, 343; aanstelling als hoogleraar 36, 189, 731n30, 731n31, 769n5; als docent 194, 538, 622-623; als geleerde 240-241, 368, 622-624; oprichting Germanistisch Instituut 538; als promotor 622, 780n30, 796n47; rector magnificus 76, 139, 190; lid van academies 75, 366, 655; lid gemeenteraad 772n52; lid Ineenschelingscommissie 79, 507-508, 622; pleidooi voor le-

- rarenopleiding 267, 589, 596; lid van de
Onderwijsraad 467, 508-509, 574, 622-623; lid
van de Commissie-Lorentz 467, 622; aanbiedingen van elders 389; affaire-Cosijn 623, 776n142; huwelijk 348-349, 731n30; joodse identiteit 34, 349-350; pro-Duits tijdens Eerste Wereldoorlog 437-438; emeritaat 601, 622-623, 796n49; opvolging 539, 623; overlijden 623
- Simek, Antonín 793n43
- Simmel, Georg 224
- Simon, Kees 757n97, 758n107
- Simon van der Aa, J. 194, 203-204, 208, 370, 400, 450-453, 587, 634, 651, 750n75, 750n77, 779n7
- Sinninghe Damstré, J.S. (Jacob) 671-672, 675-676m 679-682, 803n79, 804n87
- Sinterklaas 336
- Sipma, Pieter 450-451, 471, 497, 626-627, 629-631, 709, 781n52
- Sirks, M.J. 656
- Sissingh, Dieuwertje 677
- Sitter, W. de (curator) 120
- Sitter, Willem de (astronoom) 397, 612-613, 775n126, 795n23, 795n26
- Six, Willem 385, 732n46
- Slotemaker de Bruïne, J.R. 493, 509, 523, 599
- Smit, F.A.L. 774n108
- Smit, Johanna Geertruida 561
- Smit, N.J. 762n20
- Smith, Adam 417
- Smits, N. 788n20
- Snapper, Isidore 264-265, 616
- Sneathlage, J.L. 638, 798n91
- Sneyders de Vogel, K. 501, 503, 513
- Snouck Hurgronje, Chr. 441
- Sophocles 687
- Sopper, A.D. (Arthur) de 448, 601-606, 614, 788n10, 792n21, 794n9, 794n11
- Spaanstra-Polak, Bettina 805n1
- Spanjer, A.M. 516
- Spannagel, Karl 438
- Speleers, Reimond 806n15
- Spencer, Herbert 43
- Speyer, J.S. 71, 193, 364, 366, 735n40, 746n2
- Spinoza, Baruch de 394, 801n42
- Sportel, D. 118
- Spruyt, C. Bellaar 774n109
- Staargaard, C.F. 713, 719
- Star Numan, Cornelis 648, 771n30, 795n26
- Star Numan, O.W. 771n30
- Steenhuis, J.F. 790n60
- Stegenga, H.P. 764n97
- Steiner, Rudolf 231
- Steinmetz, S.R. (Rudolf) 100, 324, 432, 648, 737n92
- Steller, Walther 627
- Stern, William 493588, 635
- Stevens, W.H. 469, 663, 665-666
- Stevin, Simon 13-14
- Stheeman, Carel Willem 94, 318, 764n86, 764n88
- Stockum, Th.C. van 492, 496, 501, 629, 708, 712, 786n48, 797n65, 805n124
- Stokvis, B.J. 14
- Storm van Leeuwen, W. 619
- Stratingh Ez., Sibrandus 356, 425, 540
- Stratingh, S.E. 19
- Strauss, Erwin 493
- Strauss, Richard 406
- Stresemann, Gustav 468
- Ströer, W.F.H. 720-721
- Stuers, Victor de 126, 159, 399-400, 411-412, 425-426
- Suchtelen, Nico van 433
- Swieten, Gerard van 713
- Swinderen, O.C.S. van 771n30
- Swinderen, O.Q.J.J. van 121
- Swinderen, P.J. van 120-122, 289, 352, 740n7, 771n30
- Swinderen, Theodorus van 90, 122, 144, 147, 356, 425, 581
- Szent-Györgyi, Albert (von) 616-621, 796n42, 796n44, 796n45
- Szent-Györgyi-Demény, Cornelia (Nelly) 619, 621
- Tacitus 209
- Tak, Machiel 125, 788n23
- Tak van Poortvliet, J.P.R. 84, 730n20
- Tammann, Gustav 759n126
- Tammes, Jantine (Tine) 102, 104, 106-108, 143, 315, 317, 320, 464, 536, 656, 738n101, 738n113, 773n92
- Tattje, P.H.E. 694
- Tellegen, A.O.H. 343, 796n5
- Tellegen, B.D.H. 35, 43, 45, 49, 54, 156, 202, 350, 366, 368-369, 733n71, 749n70, 763n79, 770n24
- Tellegen, J.A. 123
- Tellegen, Ockje 35
- Temme, Thérèse 52
- Termeer, G. 788n16
- Terpstra, J. 509
- Terpstra, Pieter 481, 540, 595, 786n60
- Theissen, Johann Samuel 188, 448, 524-526, 781n44
- Theunisz, Johannes 631
- Theysen, bediende 88

- Thieme, H.C.A. 94
 Thomassen à Thuessink, E.J. 764n91
 Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, Evert Jan 319, 322
 Thorbecke, J.R. 81, 169, 398, 411, 730n13, 734n9
 Thoulet, H. 417
 Thucydides 209
 Thuille, Ludwig 419, 778n52
 Tiddens, P.G. 757n92
 Tiele, P.A. 131
 Tieman, G.B.P. (Bas) 697-698
 Timmermans, Aegidius 101
 Tjaden Modderman, R.S. 39, 57, 74, 149, 738n101, 748n42
 Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, A.W.L. 328-329, 512, 596
 Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, E. 120, 401, 405, 510, 512, 536, 584, 587
 Toetanchamon 608
 Toit, S.J. du 762n52
 Tolstoj, Leo 320
 Tonella, J.A.J. (Jan) 321
 Tönnies, Ferdinand 488, 785n38
 Torringa, H.F. 668
 Treub, Hector 71-73, 108-109, 111, 320, 363, 735n28, 739n120, 772n59
 Treub, M.W.F. (Willem) 324, 435
 Troelstra, Jelle 273
 Troelstra, Pieter Jelles 53, 85, 273-274, 280-281, 288, 306-308, 381, 516, 540, 582, 583, 626-627, 733n71, 759n4, 762n46, 762n59, 802n44
 Troeltsch, Ernst 461
 Tussenbroek, A.Ph.C. (Catharine) van 72, 104, 320, 734n24, 739n120
 Tuuk, J.H. van der 529
 Tüxen, Reinhold 493
 Tydeman, J.W. 529
 Ubbens, Charles 715
 Uges, W.H.L. 288
 Uhlenbeck, C.C. 776n142
 Uildriks, Frederike van 35
 Uilenspiegel, Tijn 162, 697
 Uilkens, J.A. 87, 425
 Vaart Smit, H.W. van der 489
 Valetton, J.J.Ph. 28, 30
 Valk, M.A. 320
 Valk, W.J. (Willem) (beeldhouwer) 302, 636
 Valk, Johan Wilhelm van der 565-567
 Valkhoff, Pieter 436, 780n20
 Vandervelde, Emile 324, 766n108
 Varossieau, W.L. 794n54
 Veegens, Jacob Dirk 49, 305-306
 Veen, D. van der 719, 788n23
 Veit, Johann 734n25
 Veldhuys, G.J. ten 676
 Ven, D.J. van der 631
 Vermeulen, H. 760n19
 Verriest, Hugo 333
 Verrijn Stuart, C.A. 652, 779n7
 Verschuer, Ursuline Philippine baronesse van 754n38
 Veth, Jan 547, 612, 622
 Vierssen Trip, Gustaaf Willem van 91, 318, 737n78, 764n88, 765n103
 Vinci, Leonardo da 801n42
 Vingboons, Philip 151
 Viollet-le-Duc, Eugène 411
 Virchow, Rudolf 377
 Visser, J.Th. de 444, 469, 508-509, 573, 575, 588, 605, 626-627, 658, 784n3, 794n9
 Vlugt, Willem van der 85, 309
 Vogel, Albert (sr.) 782n52
 Vogel, J.Ph. 475
 Vogelsang, Willem 448
 Vogt, Karl 222
 Voigt, Waldemar 14
 Vollenhoven, Cornelis van 392-394, 423, 441, 776n4, 777n35, 801n42
 Vollgraff, C.W. 192, 337, 434, 534, 545, 640, 750n85, 799n98
 Voltaire 637
 Vondel, Joost van den 394, 402
 Vonk, D.A. 174, 180, 266, 795n131
 Vos, Arend Tonko 325, 327, 686, 767n121
 Vos, J.J.Th. 720
 Vos van Steenwijk, J.A.G. baron de 788n6
 Vos van Steenwijk, R.H. baron de 512
 Vos van Steenwijk, W.L. baron de 512
 Vout Peters, Alfred 634
 Vries, Hugo de 68, 107, 459, 464, 739n115, 758n118
 Vries, Mathias de 380
 Vries, Wiebe de 278
 Vries-Bruins zie Bruins, Agnes
 Vries Reilingh, Dirk de 439, 780n33
 Vriesland, Victor van 695
 Vrij, M.P. (Maarten) 499, 501, 516, 648, 652, 703, 715, 805n124
 Vrijdags, ir. 530
 Vrijman, J.A.W. (Jan) 93-94, 127, 130-121, 142, 150-151, 163-164, 166, 170, 300, 398-399, 400, 409-410, 418, 521-522, 543, 745n100
 Vroom sr., Jan 143
 Vürtheim, J.J.G. 461, 582
 Waals (sr.), J.D. van der 226, 248
 Waals (jr.), J.D. van der 197, 384, 529, 757n102
 Waerden, B.L. van der 647, 793n34

- Wageningen, J. van 421, 652, 655, 779n8, 780n30, 799n98
 Wal, L.G. (Libbe) van der 489, 676
 Wartena, A. 561
 Wartena, Bartele 802n60
 Wartena, Sjoerd 802n60
 Waszink, M.A.M. 509, 528, 627, 659
 Waterbolk, E.H. 10
 Waterbolk, H.Tj. 644
 Weber, Wilhelm Georg 367, 433, 447-448, 734n5, 781n44
 Weber-Nieter, Elisabeth 734n5
 Weevers, Th. 631, 652-653
 Weinberg, A.A. 634, 786n43
 Welter, Ch.J.I.M. (Charles) 478-481, 577, 596, 690-691
 Wenckebach, Karel Frederik 66, 163, 194, 254-260, 265-266, 336-337, 339, 345, 348, 355, 366, 373, 378, 383, 387, 423-424, 461, 544, 561, 758n111, 768n156, 769n11, 774n115, 775n115
 Went, F.A.F.C. 374, 475
 Werker, W.H.M. 114
 Werker-Beaujon, C.M. 114
 Werkman, E.J. 540
 Werkman, Martinus Hendricus 767n134
 Wertheim Salomonson, J.K.A. 250, 258
 Westendorp, Nicolaas 641
 Westerdijk, Johanna 464
 Westerhoff, Rembertus 641
 Wibaut, F. 766n108
 Wichmann, Clara 114
 Wiegers, Jan 546, 686-687, 689
 Wiersma, E.D. 98, 162-163, 189, 206, 397, 435, 445, 543-544, 561, 574, 634, 636, 655, 758n114, 798n84, 798n88
 Wigand, Albert 247
 Wigersma, B. 712
 Wijck, B.H.C.K. van 31, 35, 39, 48, 57, 74, 97, 343, 360, 362, 366, 375, 417, 730n20, 735n37, 772n66
 Wijhe, J.W. van 75, 148, 164, 166, 343, 366, 397, 403, 656, 745n105, 751n108, 754n48, 766n108, 769n1
 Wijk, A. van 530, 566
 Wilamowitz, Ulrich von 192, 337
 Wilde, Inge de 739n125
 Wildeboer, Gerrit 92, 232-234, 243, 362, 366
 Wilhelm II, keizer van Duitsland 435, 735n33
 Wilhelmina, koningin 64, 70, 76, 94, 104, 316, 386, 414, 419, 503, 522-523, 535, 558, 695, 773n76
 Wilkens, W. 121
 Willem (proefpersoon) 253-254
 Willem van Oranje, prins 279, 778n48
 Willem I, koning 417, 658
 Willem III, koning 76
 Willem IV, stadhouder 328
 Willems, J.H. 679
 Willink, Bastiaan 729n6
 Wilson, Woodrow 602
 Wimmer, F. 702
 Wind, C.H. 79, 180, 248, 251-254, 264, 345, 530, 562, 757n97, 757n99, 757n102, 758n114
 Wind, S. 757n99
 Windelband, Wilhelm 96, 224, 227-228, 604, 753n18
 Winkel, J. te 357
 Winkler, Cornelis 108-109, 255, 320, 740n140
 Winkler Prins, A. 50
 Winter, P.J. van 722, 724
 Wisse, Anna 113-114
 Wisselingh, Cornelis van 148-149, 197, 338, 351, 354, 374, 498, 527, 743n67, 743n68, 771n37, 773n92
 Witt, J. de 394
 Woerdeman, M.W. 655, 769n1
 Wolde, Ferdinand van 303
 Wolters, W. 174
 Woltjer, J. 79, 86, 736n47
 Wright, Frank Lloyd 787n73
 Wumkes, D.A. 800n18
 Wumkes, G.A. 626
 Wundt, Wilhelm 173
 Wuyster, A. 656
 Xenophon 211
 Zanden, J.M. van der 497
 Zander, J.W. 258
 Zandvoort, R.W. 539, 631
 Zarncke, Karl Theodore 34, 240
 Zeeman, Pieter 459
 Zeldenrust, Gerrit 450
 Zernike, Frits 447, 482, 497, 503, 523, 529-530, 577, 613, 647, 654, 786n43, 786n60, 787n60, 787n71
 Zielstra, L.J. 791n82
 Zilcken, Philippe 436
 Zondergeld, Gjalt 781n52
 Zondervan, R. 796n42
 Zosimos 527
 Zurhelle, Emil Friedrich 567
 Zwaan, J. de 519, 574
 Zwaardemaker, Hendrik 268
 Zwarte Piet 336
 Zuidema, Willem 287
 Zuylen, Belle van 105

WOORD VAN DANK

Het is passend allereerst dank uit te spreken aan het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen dat mij de mogelijkheid bood om in volle academische vrijheid dit tweede deel van de geschiedenis van de Groningse universiteit te schrijven. Spannend wordt het nog hoe dit zal uitpakken als in het derde deel het doen en laten van dit college onderwerp van bespreking zal worden.

Verder wil ik graag al diegenen bedanken die mij op een of andere wijze bij het onderzoek of de schrijftarbeid hebben geholpen. In de allereerste plaats geldt mijn dank Renate Huttinga, die mij terzijde stond bij het verzamelen van illustraties bij mijn verhaal en mij liet zien hoe beeldmateriaal ook bronnenmateriaal kan worden. Voor de snelle levering van oude en nieuwe foto's ben ik fotograaf Dirk Fennema erkentelijk, die soms merkwaaardige capriolen moet hebben uitgevoerd om bepaalde objecten op de juiste wijze in beeld te krijgen. Ook de medewerkers van de Groninger Archieven, die de onvolprezen Beeldbank Groningen beheren, hebben mij op dit punt zeer gewaardeerde diensten geleverd. Tevens bedank ik natuurlijk graag alle medewerkers van de Groningse Universiteitsbibliotheek.

Net als bij deel 1 heb ik enkele collega's bereid gevonden mijn teksten kritisch door te nemen en van commentaar te voorzien. Hoewel ik (natuurlijk, zou ik bijna zeggen) niet in alles hun advies heb gevolgd, ben ik Pieter Caljé, Mart van Lieburg, Arjo Vanderjagt en Inge de Wilde bijzonder dankbaar dat zij hun tijd in deze onderneming hebben willen steken. Wiebe Bergsma, die ook toegezegd had dit deel van zijn immer scherpzinnige commentaar te voorzien, overleed helaas voordat ik hem de eerste tekstgedeelten kon toesturen.

Groot is ook het aantal collega's dat steeds maar weer bereid was naar aanleiding van gerichte vragen over aspecten van de Groningse universiteitsgeschiedenis voor mij in touw te komen. Ik dank Pim Kooij (†), Oebele Vries, Egge Knol, Tette Hofstra, Tjalling Waterbolk, Gerda Huisman, Ruben Mantels, Hanneke Hoekstra, Piet van der Kruit, Ulco Kooystra, Kirsten van der Ploeg, Jaap Beintema en anderen die ik nu misschien even vergeten ben voor hun aanwijzingen, suggesties en tips. Zij hebben mij gesterkt in de overtuiging dat er nog altijd zoiets bestaat als een academische gemeenschap.

Tot slot wederom een hartelijk woord van dank aan de medewerkers van de uitgeverij Verloren, in het bijzonder Anja van Leusden en Patricia Harsevoort, die met grote opgewektheid van mijn typoscript een mooi compact boekdeel hebben weten te maken.

KLAAS VAN BERKEL

In de driekwart eeuw tussen 1876 en 1945 ontstond in Nederland de klassieke universiteit: de universiteit waarin de hoogleraren alles voor het zeggen hadden, waar de studenten in zalige onmaatschappelijkheid hun gang konden gaan en waarin wetenschap een hoge morele, vormende betekenis had. De Groningse universiteit was een waardige representant van deze inmiddels verdwenen universiteit, waar nog vaak met nostalgie naar wordt teruggekeken. Voor de Rijksuniversiteit Groningen was het een soms heftige periode: de universiteit werd eerst bijna opgeheven, vervolgens omgevormd tot een universiteit met internationale betekenis, een universiteit die in tijden van crisis en depressie overeind bleef, maar ten slotte diep moest buigen voor de Duitse bezetter. In het tweede deel van *Universiteit van het Noorden. Vier eeuwen academisch leven in Groningen* vertelt Klaas van Berkel, met oog voor de grote lijn én het sprekende detail, die bewogen geschiedenis.

UNIVERSITEIT
VAN HET NOORDEN

VIER EEUWEN ACADEMISCH LEVEN IN GRONINGEN

STUDIES OVER DE GESCHIEDENIS
VAN DE GRONINGSE UNIVERSITEIT 10

1876-1945

